

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**MİLLÎ MÜCADELE’NİN 100. YILI
MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN
ANADOLU’YA GEÇİŞİ VE
KONGRELER ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU**

*THE CENTENARY OF THE NATIONAL STRUGGLE:
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MUSTAFA KEMAL
PASHA’S ADVENT IN ANATOLIA AND THE CONGRESSES*

24-26 Nisan / April 2018 - Erzurum

**Yayına Hazırlayan / Prepared by
Murat SAYGIN**

ANKARA-2021

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu (2018: Erzurum)

Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler; Erzurum, 24- 26 Nisan 2018= The Centenary of the National Struggle: International Symposium on Mustafa Kemal Pasha's Advent in Anatolia and the Congresses; Erzurum, 24- 26 April 2018/ yay. haz.: Murat Saygın. __Ankara: AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi,2021.

Eser, elektronik kitaptır.

ISBN:978-975-17-4861-4

1. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938__KONGRELER,VB.

2. TÜRKİYE __TARİHİ __KURTULUŞ SAVAŞI, 1919-1923 __KONGRELER,VB.

I. Saygın, Murat, yay. haz. II.E.a.: The Centenary of the National Struggle: International Symposium on Mustafa Kemal Pasha's Advent in Anatolia and the Congresses III.Seri

956.0743

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY
Prof. Dr. Zehra ASLAN

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Tel : 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : <http://www.atam.gov.tr>

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4861-4

YAYIN NO : 502

KAPAK TASARIM : Selman Ali Metin

BASKI HAZIRLIK : Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Mücadele Dönemi Hatırası Olarak Ankara İstasyon Binası Mukaddes ARSLAN	3
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.01	
Kongreler Döneminde Albayrak Gazetesine Yansıyan Ermeni Eylemlerinden Örnekler (1919-1920) İsmail ÖZÇELİK	21
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.02	
Kuvâ-yı Milliye'ye Düşmanlıkları Nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a Göç Edenlere Osmanlı Hükümetinin Yardımları Mehmet TEMEL	37
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.03	
Mondros Mütarekesi'nin Bursa'da Uygulanması ve İşgalin Bursa Yereline Sosyo-Ekonomik Etkileri Mine ERSEVİNÇ	65
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.04	
1920 Yılında Ankara ile İstanbul'u Uzlaştırmak İddiasıyla Kurulan Bir İttifak: Müsalem İttifakı Ahmet Ali GAZEL	85
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.05	
Mondros Mütarekesi Sürecinde Kıbrıs, Kıbrıslı Türkler ve Doğu Akdeniz'de Askerî Faaliyetler Ulvi KESER	119
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.06	
Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı Olarak Kongre Yapılanmaları Tülay AYDIN	171
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.07	

Tam Bağımsızlık /Millî Birlik ve Beraberlik Sürecinde Erzurum ve Erzurum Kongresi Selami KILIÇ	211
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.08	
Alimerdan Bey Topçubaşov'un Atatürk ve Türkiye Hakkında Görüşleri Sevinç ALİYEVA	249
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.09	
Millî Mücadele'de Çıkarılan Ankara Fetvası'nın Psiko-Sosyal Dinî Temelleri Osman ORAL	279
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.10	
Mondros Mütarekesi'nin Amerikan The New York Times Gazetesine Yansımaları Tolga BAŞAK	305
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.11	
Millî Mücadele Döneminde Neriman Nerimanov'un Türkiye Politikası Nizami VELİYEV	337
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.12	
Millî Mücadele'de Ulusal Kongrelere Katılan Kişilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi Ahmet İLYAS – Ebru ÇOBAN	357
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.13	
Kongreler Sürecinde Karahisar-ı Sâhib (Afyonkarahisar) Sancağı ile Heyet-i Temsiliye İlişkileri Şaban ORTAK	381
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.14	
Osmanlı Ordusunun Kafkasya'dan Tahliyesi Sürecinde Yaşanan Sorunlar Vasif QAFAROV	415
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.15	

- Türkiye’de Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Sovyet
Azerbaycan’ı Tarihçiliğinde
Cavid QASIMOV 439
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.16
- Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil
Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi
Asaf ÖZKAN 449
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.17
- İstanbul Hükümetleri, İngilizler ve Kuvâ-yı Milliye Üçgeninde Bir
Kent: Eskişehir 1919
Zafer KOYLU..... 469
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.18
- 1918-1919 Tarihlerinde Güney Kafkasya’da Ortaya Çıkan Gelişmeler
ve İran Devleti
Masoumeh DAEİ..... 485
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.19
- Kongreler Sürecinde Kolorduların Durumu ve Millî Mücadele’nin
Askerî Stratejisinin Belirlenmesinde Kolorduların Etkisi
Abdullah Cüneyt KÜSMEZ 501
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.20
- Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Mebusluğu
Alaattin UCA 543
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.21
- Millî Mücadele’ye Tam Destek Vermiş Bir Şehir: Kırşehir
Bengül BOLAT..... 595
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.22
- Çerkez Ethem Olayı ve Bu Olayın Türk Romanlarına Yansıması
Betül ÖZTOPRAK..... 613
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.23

“Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’dan Erzurum Yolculuğu: Halkla İletişim Örneği” Erdal AYDOĞAN	655
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.24	
Erzurum Kongresi Günlerinde Kâzım (Yurdalan) Bey İsmail EYYUPOĞLU	685
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.25	
Samsun’dan Erzurum’a Mustafa Kemal Paşa ve Millî Hareket Hakkında Türk Basınında Çıkan Haberler, Yorumlar Mehmet OKUR	703
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.26	
Balıkesir’in Misak-ı Millî Önderlerinden Mühim Bir Şahsiyet: Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi ve Faaliyetleri Merve ÜNER	751
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.27	
Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri Oktay BOZAN	771
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.28	
Selanik İngiliz Kuvvetleri İstihbarat Şubesi Raporlarında İttihat ve Terakki’nin 1919 Yılı Faaliyetleri Recep ÇELİK	787
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.29	
Belediye Reisi Keçeci Hafız Mehmet Emin Efendi’nin Hatıraları Işığında Balıkesir Kongrelerindeki Faaliyetleri Sebahattin ŞİMŞİR	809
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.30	
Deutsch-Armenische Korrespondenz’e Göre Paris Barış Görüşmeleri ve Ermeni Faaliyetleri (12 Kasım 1918-1 Şubat 1920) Sezen KILIÇ	829
DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.31	

İstiklâl Harbi'nde Yabanabat'ta (Kızılcahamam-Çamlıdere) Millî Faaliyetler ve Çekilen Telgraflar Suat AKGÜL ..... 851 DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.32	851
Adana Kuvâ-yı Milliyesi'nin Karaisalı'da Teşkilatlanması Süleyman HATİPOĞLU ..... 873 DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.33	873
Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusundaki Moral-Motivasyon Kaybı ve Ordunun Yeniden Yapılandırılması Ulvi Ufuk TOSUN ..... 891 DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.34	891
Trakya Kongreleri ve Trakya-Paşaeli Müdafa'a-i Hukuk Cemiyeti'nde Gerçekleşen Yapısal Değişiklikler Veysi AKIN ..... 923 DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.35	923
Mondros Mütarekesi Uygulamaları ve İşgallere Karşı Erzurum Vilayeti ile Bağlı Sancaklarda Kamuoyu Faaliyetleri ve Tepkiler Yaşar AKBIYIK ..... 957 DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.36	957
Amasya'dan Erzurum'a: III. Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mirliwa Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmet ve Harbiye Nezaretiyle Münasebetleri Zekeriya TÜRKMEN ..... 991 DOI: 10.52063/978-975-17-4861-4.37	991

**MİLLÎ MÜCADELE’NİN 100. YILI:
MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ANADOLU’YA GEÇİŞİ VE
KONGRELER
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

***THE CENTENARY OF THE NATIONAL STRUGGLE:
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MUSTAFA KEMAL PASHA’S
ADVENT IN ANATOLIA AND THE CONGRESSES***

24-26 Nisan / April 2019 / Erzurum

Düzenleme Kurulu / *Organizing Committee*

- Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ (Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinevar Esin DERİNSU DAYI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmayil EYYUPOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)
Hüseyin TOSUN (Atatürk Araştırma Merkezi Bilimsel Çalışmalar Müdürü)

Bilim Kurulu / *Scientific Committee*

- Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ (Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)
Prof. Dr. Sevinç ALİYEVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)

- Prof. Dr. Mesut AYAR (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil BAL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet CANATAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail COŞKUN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi ÇİÇEK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Gazi Osmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Robert HERMANN (Károli Gáspár Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR (Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Celil NAGİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY (Marmara Üniversitesi)

- Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK (Kırıkkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI (Kırıkkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf SARINAY (TOBB ETÜ)
- Prof. Dr. Damir SHAPSUGOV (Russian Presidential Academy)
- Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Serpil SÜRMEİ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bige SÜKAN (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Recep ŞKRİYL (Novi Pazar Devlet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ (Erzincan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ömer TURAN (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selçuk URAL (Kafkas Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayten Sezer ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bengül BOLAT (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
- Doç. Dr. Oktay BOZAN (Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Emekli Öğretim Üyesi)
- Doç. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ömer ERDEN (Ordu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Günver GÜNEŞ (Adnan Menderes Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Gör. Hilmi BENGİ (TOBB ETÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BOLAT (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YAYLA (Polis Akademisi)

Kongre Sekreteryası / *Secretariat*

Aslı AKDOĞANBULUT İNSAN

BİLDİRİLER

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ HATIRASI OLARAK ANKARA İSTASYON BİNASI

Mukaddes ARSLAN[♦]

ÖZET

Ankara İstasyon Binası Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve günümüze bakiye kalan, Millî Mücadele döneminde ise aktif varlığını sürdüren mimari ve tarihi bir eser olarak tarih kayıtlarımızda ve hafızalarımızda yer etmiştir. Ankara İstasyon Binası'nın eski adı Direksiyon Binası'dır. Bu bina, Anadolu-Bağdat Demiryolları'na bağlı bir istasyon olarak 1892'de yapılmıştır. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid (Saltanatı: 1876-1909) zamanında Ankara Demiryolu hizmete girmiş ve İstasyon Binası inşa edilmiştir. Bina Anadolu-Bağdat Demiryolu hattında çalışan Alman yöneticilerin ikametgâhı olarak düşünülmüştür. İstasyon Binası'nda Atatürk ve Millî Mücadele'ye ait pek çok hatıralar vardır. Bina, adeta tarihi hadiselerle şahitlik etmiştir. Millî Mücadele'de 1920-1922 yılları arasındaki tarihi olaylar ve kararlarda, bu binanın mekân olarak büyük tarihi rolü vardır. Kurtuluş Savaşı'nın harekât planları burada hazırlanmış, Millî Mücadele buradan yönetilmiştir.

Türk Demiryolu Tarihi 1856 yılında başlamıştır. Demiryolları tarihinde Osmanlı dönemi, 1856-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında toplam 8.619 km. hat yapılmıştır. Osmanlı-Anadolu Demiryolları İşletmesi, 1871 yılında faaliyetine başlamış ve ilk olarak İstanbul-Adapazarı arasındaki hattın yapımı sağlanmıştır. 1888 yılında ise bu hattın, Eskişehir-Konya ve Ankara'ya kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Kente gelen demiryolu hattı, törenlerle karşılanmış ve Ankara kalesinin tren garına bakan cephesine, büyük bir Osmanlı Tuğrası asılmış, civar cadde ve sokaklar taklarla süslenmiş ve bu tören için yurt dışından orkestra getirilmiştir. Osmanlı dönemi sanatkârlarından Ahmet Fehim Efendi hatıratında, İstanbul'dan Ankara'ya yaptığı tren yolculuğundan ve yapılan törenden bahsetmiştir. Ankara Valisi Abidin Paşa tarafından bu istasyonun açılış töreni için

[♦]Tarihçi-Eğitimci, mukaddesarlan11@gmail.com

vazifelendirilmiştir. İstanbul'dan Ankara'ya ilk lokomotifin gelişinden dolayı 31 Aralık 1892'de büyük bir tören yapılmıştır. Servet-i Fünun'un 17 Kanun-vevvel 1308/1892 tarihli 94. sayısının kapağında 1892'de açılan istasyon binasının açılış töreni sırasında çekilmiş bir fotoğraf vardır. Fotoğraf altında: "Ameliyyatı hitam bulan Ankara hat-ı kebirinde şehir-i mezkure ilk katarın suret-i vusulü" ibaresi vardır. Dergiye çekilen bir telgraf metni ise: "... Ankara şimendiferinin bugün ilk lokomotifi, zafer sancakları ve Osmanlılara ait Kur'an ayetleri ile süslü birçok vagonları ihtiva ederek Ankara'ya girmiş..." şeklinde cümleleri ihtiva etmektedir. Ankara İstasyon Binası Millî Mücadele'de, 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişiyile Başkomutanlık kargâhı ve konutu olarak hizmet vermiştir. Atatürk Ankara'ya ilk gelişinde, Keçiören'deki eski Ziraat Mektebi'nde kalmış, daha sonra Direksiyon Binası'na yerleşmiştir. Atatürk Millî Mücadele'de 3 yıla yakın süre bu binada, daha sonra 1921-1931 yılları arasında Eski Çankaya Köşkünde, 1932'den itibaren ise Yeni Çankaya Köşkünde kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında Ankara'ya gelen İngiliz birliği komuta kademesi Direksiyon Binası'nda kalmıştır. Millî Mücadele'de 1921 tarihli Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması müzakereleri, 23 Nisan 1920'de 1. Dönem TBMM'nin açılması kararları ve esasları, 1. ve 2. İnönü savaşları -10 Ocak-1 Nisan 1921-, Sakarya Savaşı -23 Ağustos-13 Eylül 1921- planları ve tüm toplantı ve görüşmeler bu binada yapılmıştır. İstasyon binası günümüzde "Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi" olarak bilinmektedir. Taş bina, iki katlıdır. 24 Aralık 1964'te TCDD tarafından müze haline getirilmiştir. Mevcut Ankara Gar binası içerisinde Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi, Ankara Açık Hava Buharlı Lokomotif Müzesi, TCDD Demiryolu Müzesi ve Sanat Galerisi bulunmaktadır. Müzenin üst katında Atatürk'ün ikametgâhı olarak çalışma odası, makam odası, yatak odası ve Fikriye Hanım'ın odası bulunmaktadır. Giriş katı olan alt kat ise, Demiryolları Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu kat beş oda olarak düzenlenmiştir. Bu kısımda: 1856'dan itibaren demiryolları ile ilgili belgeler, hatıra madalyaları, makaslar, raylar, gümüş servis takımları, Osmanlı döneminde kullanılan mühür, diploma, biletler, telefon ve telgraf makineleri gibi pek çok tarihi eser ve hatıra eşyalar bulunmaktadır. 2012'de TCDD ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi işbirliğinde, buradaki yaklaşık 80 eşya restore ettirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Atatürk, Demiryolları, Ankara İstasyon Binası, Ankara Direksiyon Binası.

ANKARA STATION BUILDING AS A MEMORY OF THE NATIONAL STRUGGLE FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC

ABSTRACT

Ankara Station Building is an architectural and historical artifact that has survived from the Ottoman Empire to the Republican era and to the present day and continued its active existence during the National Struggle. The old name of the Ankara Station Building is the Steering Building. This building was built in 1892 as a station connected to the Anatolian-Baghdad Railways. During the reign of Abdulhamid II (1876-1909), Ankara Railway was commissioned and the station building was built. The building is considered to be the residence of the German managers working on the Anatolian-Baghdad railway line. There are many memories of Atatürk and the National Struggle in the Station Building. The building witnessed historical events. In the National Struggle, this building had a great historical role in the events and decisions between 1920 and 1922. The plans of the War of Independence were prepared here and the National Struggle was conducted from here.

The history of Turkish railways started in 1856. The Ottoman period in the history of railways covers the years of 1856-1922. In this period, a total of 8,619 kilometers of railways were built in the Ottoman territory. The Ottoman-Anatolian Railways Administration started its operations in 1871 and the first line was constructed between Istanbul and Adapazari. In 1888 it was decided to extend this line to Eskişehir-Konya and Ankara. The railway line to the city was welcomed with ceremonies and a large Ottoman monogram was hanged on the façade of Ankara Castle overlooking the railway station. The surrounding streets and streets were adorned with gems and an orchestra was brought from abroad for this ceremony. In the memory of Ahmet Fehim Efendi, one of the artists of the Ottoman period, he mentioned the train journey from Istanbul to Ankara and the ceremony. Ankara Governor Abidin Pasha was commissioned for the opening ceremony of this station. A large ceremony was held on 31 December 1892 due to the arrival of the first locomotive from Istanbul to Ankara.

The Ankara Station Building served as the headquarters and residence of the Commander in Chief in the National Struggle and on 27 December 1919

when Atatürk arrived in Ankara. When Atatürk first came to Ankara, he stayed in the former Agricultural School in Keçiören and then moved to the Steering Building. He stayed in this building for 3 years during the National Struggle, then in the former Çankaya Mansion between 1921 and 1931 and in the New Çankaya Mansion from 1932 onwards. After the Armistice of 30 October 1918, the British troops that came to Ankara stayed in the Steering Building. Negotiations of the Ankara Agreement with the French dated 1921 in the National Struggle, the decisions and principles of opening the 1st Term of the Parliament on April 23, 1920, the battles of the 1st and 2nd İnönü, the Sakarya War, other important plans and all meetings and interviews were held in this building. The station building is now known as “Atatürk House and Railways Museum”. The stone building has two floors. It was turned into a museum by TCDD (Turkish State Railways) on 24 December 1964. In the Ankara Railway Station, there are Atatürk House and Railways Museum, Ankara Open Air Steam Locomotive Museum, TCDD Railway Museum and Art Gallery. On the upper floor of the museum, there is the study room, the office room, the bedroom of Atatürk and the room of Fikriye Hanım. The ground floor and the lower floor are used as Railways Museum. This floor consists of five rooms. In this section, there are many historical artifacts and souvenirs as well as documents related to railways as of 1856, commemorative medals, switches, rails, silver services, seals, diplomas, tickets, telephone and telegraph machines used in the Ottoman period. In 2012, approximately 80 items located here were restored in cooperation with TCDD and Gazi University Faculty of Fine Arts.

Keywords: National Struggle, Atatürk, Railways, Ankara Station Building, Ankara Steering Building.

Türkiye demiryolları tarihini girişte kısaca ele almak gerekirse; Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet dönemi (1923-1950) ve 1950 sonrası olmak üzere başlıca 3 kısımda tetkik edilebilir. Cumhuriyet öncesinde demiryolu hatları genelde yabancılara verilen imtiyazlarla yaptırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde demiryolları yapımı için imtiyazlar verilen İngiltere, Fransa ve Almanya'nın kendi ülke etki alanları şu şekilde oluşmuştur: Fransa: Kuzey Yunanistan, Batı ve Güney Anadolu, Suriye'de; İngiltere: Romanya, Batı Anadolu, Irak ve Basra Körfezinde; Almanya ise Trakya, İç Anadolu ve Ortadoğu topraklarında daha etkin oldular. Cumhuriyet döneminde demiryollarında büyük atılımlar yapılmış, 1950 sonrasında demiryollarının ihmali gündeme gelmiş, son yıllarda ise demiryollarında yüksek hızlı trenler gibi tekrar yeni gelişmeler kaydedilmiştir.

TCDD/Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, 24 Mayıs 1924 tarihli ve 506 sayılı kanun ile devletleştirilmiş ve Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi; 31 Mayıs 1927 tarihli ve 1042 sayılı kanunla Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi, 29 Temmuz 1953 tarihli ve 6186 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi/TCDD adını almıştır. 8 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı KHK ile Kamu İktisadi Kuruluşu haline getirilen ve TÛLOMSAŞ, TÛDEMSAŞ ve TÛVASAŞ olmak üzere üç bağlı ortaklığı bulunan TCDD, 24 Nisan 2013 tarihli ve 6461 sayılı kanun ile yeniden İktisadi Devlet Teşekkülüne dönüşmüştür. Günümüz itibariyle -2019- TCDD, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın ilgili resmî kuruluşudur.

Türk demiryolları tarihi 1856'dan itibaren başlatılmaktadır. Türkiye'de ilk demiryolu hattı İzmir-Aydın hattıdır. 130 km'lik bu hattın yapımı 10 yıl sürmüş ve 1866'da Osmanlı padişahı Abdülaziz döneminde tamamlanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde 1856-1922 tarihleri arasında şu hatlar yapılmıştır: Rumeli Demiryolları 2383 km. normal hat, Anadolu-Bağdat Demiryolları 2424 km. normal hat, İzmir -Kasaba ve uzantısı 695 km normal hat, İzmir -Aydın ve şubeleri 610 km. normal hat, Sam-Hama ve uzantısı 498 km. dar ve normal hat, Yafa-Kudüs 86 km. normal hat, Bursa-Mudanya 42 km. dar hat, Ankara-Yağşihan 80 km. dar hat, Toplam uzunluk: 8.619 km. Bu demiryolu hatlarının 4559 km'lik kısmı Cumhuriyet Devleti kurulduktan sonra Anadolu topraklarında kalmıştır. Osmanlıdan Cumhuriyet Devletine toplamda

4112 km. demiryolu kalmıştır. İmtiyazlı demiryollarının bir kısmı ise TBMM Hükümeti tarafından 19 Temmuz 1920’de millileştirilmiştir.

Osmanlılarda demiryolu yapım ve yatırımları genelde II. Abdülhamit dönemindeydi. II. Abdülhamit, demiryolları yapımları ile askerî güç sağlanabileceği, isyanların önlenebileceği, tarım ürünlerinin sevkiyatının yapılabilceği düşüncesindeydi. Cumhuriyet öncesi en fazla demiryolu bu dönemde inşa edilmiştir. 6 Haziran 1880’de Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa’nın hükümete sunduğu Nafia layihasında, diğer demiryolu hatları ile beraber Eskişehir-Ankara, Halep-Diyarbakır, Bağdat-Basra, Samsun-Sivas, Halep-Humus-Şam-Kudüs demiryollarının inşası teklifi vardır. Bu dönemde Hicaz Demiryolu, Almanlar tarafından finanse edilen Haydarpaşa-Ankara arasındaki Anadolu-Bağdat Demiryolu, Sirkeci, Haydarpaşa Garları ve Ankara Demiryolları hizmete girmiştir. (1873: İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Ankara ve Konya, 1904: Bağdat Demiryolu, 1900: Hicaz Demiryolu). 1888’de Anadolu Demiryolları, 1903’te ise Bağdat Demiryolu imtiyazlarının Almanlara verilmesi Osmanlı-Alman ilişkilerini geliştirmiştir. Anadolu Demiryolları 1871’de İstanbul-Adapazarı arasında çalışmış, 1888’de hattın Eskişehir, Konya ve Ankara’ya kadar uzatılması kararı alınmış, daha sonra İstanbul-İzmit-Bilecik-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Afyon-Konya hatları çalışmalarına başlanmıştır. Bağdat projesinde 1888 - 1895 tarihleri arasında İzmit- Ankara- Konya hattı tamamlanmış, Bağdat kısmı ise, 1918 tarihli Mondros Mütarekesi şartlarından dolayı yarım kalmıştır. 1890’da İzmit Adapazarı, 1892’de Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara, 1896’da Eskişehir-Konya hatları tamamlanmıştır.

1. Dünya Savaşı’nın başında Osmanlı müttefiki Almanya’nın kontrolünde olan Anadolu ve Bağdat demiryolları haricindeki tüm demiryollarına el konuldu. Savaş sonrasında 1918’de Anadolu-Bağdat hattı İngilizlere verilmiştir. Millî Mücadele’de 1919’larda ise Anadolu’da Anadolu Demiryolu (İstanbul-İzmit-Eskişehir-Ankara) ve Bağdat Hattı (Eskişehir-Afyon-Konya-Adana-Halep) gibi pek çok demiryolu hatları vardı.

Millî Mücadele’de 18 Temmuz 1920’de Nâfia Vekâleti demiryollarına el koymuş, Anadolu Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuş ve başına Kurmay Albay Behiç Erkin Bey getirilmiştir. Bu idare 22 Nisan 1924’e kadar vazifesini ifa etmiştir. “Anadolu Bağdat Demiryolları’nın 1920-1925 Seneleri Zarfında Geçirdiği Safahat ile Vaziyet ve İşletme Netayici” adlı eser 1927’de basılmış ve ilk sahifesinden itibaren Anadolu Bağdat Demiryollarının

Tarihçesi, Altı Senelik İstatistiki Malumat ve Anadolu Hattı başlıkları altında teferruat bilgi verilmiştir.

Ankara İstasyon Binası, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve günümüze bakiye kalan, Millî Mücadele döneminde ise varlığını sürdüren mimari ve tarihi bir eserdir. Ankara İstasyon Binasının eski adı Direksiyon Binasıdır. Ankara İstasyon Binası günümüzde, "Millî Mücadele'de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi" olarak bilinmektedir.

Bina Anadolu-Bağdat demiryolunun yapımı sırasında, 1890'da Almanlar tarafından yapılmıştır. İzmit-Ankara demiryolu hattının yapımına, Osmanlı Devleti ile Alman Deutsche Bank arasında imzalanan sözleşmeyle 1889'da başlanmıştır. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid (saltanatı: 1876-1909) döneminde Ankara Demiryolu hizmete girmiş ve İstasyon binası inşa edilmiştir. Bina 1890-1892 arasında yapılmıştır. Anadolu-Bağdat demiryolu hattı 1892'de Ankara'ya ulaşmıştır. 29 Aralık 1892'de İstanbul'dan Ankara'ya ilk trenin gelişiyle Ankara İstasyonu hizmete açılmıştır.

İstasyon binası, Anadolu-Bağdat demiryolu hattında çalışan Alman yöneticilerin ikametgâhı olarak düşünülmüştür. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında Ankara'ya gelen İngiliz birliği komuta kademesi Direksiyon Binasında kalmıştır.

İstasyon Binası Atatürk ve Millî Mücadele'ye ait pek çok hatıralarla doludur. Millî Mücadele'de 1920-1922 yılları arasında cereyan eden tarihi olaylarda ve kararlarda, bu binanın mekânsal tarihi rolü vardır. Kurtuluş Savaşı'nın harekât planları bu binada hazırlanmış, Millî Mücadele bu binada yönetilmiştir. Bu bina, Millî Mücadele'de Başkomutanlık karargâhı ve konutu olarak hizmet vermiştir.

Türk Demiryolu Tarihi 1856 yılında başlamıştır. Demiryolları tarihinde Osmanlı dönemi, 1856-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında toplam 8.619 km. hat yapılmıştır. Osmanlı-Anadolu Demiryolları İşletmesi, 1871 yılında faaliyetine başlamış ve ilk olarak İstanbul-Adapazarı arasındaki hattın yapımı sağlanmıştır. 1888 yılında ise bu hattın, Eskişehir-Konya ve Ankara'ya kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Kente gelen demiryolu hattı, törenlerle karşılanmış ve Ankara kalesinin tren garına bakan cephesine, büyük bir Osmanlı Tuğrası asılmış, civar cadde ve sokaklar taklarla süslenmiş ve bu tören için Broğman Familyası adlı 10 kişilik bir Macar orkestrası da yurt dışından getirilmiştir.

Osmanlı dönemi sanatkârlarından Ahmet Fehim Efendi hatıratında, İstanbul'dan Ankara'ya yaptığı tren yolculuğundan ve yapılan törenden bahsetmiştir. Ahmet Fehim Efendi (1856-1930), Tophane Sanayi Mektebi'nde okumuştur. Babası ünlü hattatlardan Abdülkadir Efendi'dir. Hatıraları 1926'da *Vakit* gazetesinde yayımlanmış, 1977'de ise kitap olarak basılmıştır. Fehim Efendi çeşitli tiyatro gruplarıyla Anadolu turnelerine çıkmıştır. Bursa, Filibe, Edirne, Çanakkale, Trabzon, Ordu vd. illeri kapsayan Anadolu turnesi bitince Ankara'da kalarak, tiyatro çalışmaları yapmış, sergiler, konserler düzenlemiştir.

Ahmet Fehim Efendi hatıratında konu ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: "O tarihlerde henüz Ankara'ya tren yolu yapılmamıştı. Geyve'ye kadar trenle geldik. Oradan 9 araba kiralayarak 9 gün 9 gece dere tepe aştıktan sonra Ankara'ya vardık... tiyatro yolculuğu... Ankara çöl ortasında kalmış bir şehir. ...temstillere başladık... Vali Abidin Paşa da teşrif etti... Beni çağırdı. Tren yolundan görünen kale duvarlarına büyük bir arma yapmamı söyledi. Aşağı yukarı 40 m² üzerinde büyük bir Osmanlı Devleti arması yaptım... Vali ilk gelecek katarı karşılamak için şehirde yapılacak süsleme ve takların uygun yerlere konulmasına Millî Eğitim Müdürü ile beni vazifelendirdi. Şehri bilhassa istasyonu gece gündüz çalışarak cennete çevirmiştim. Trenin geldiği gün de Brogman orkestrasını getirmiş çaldırılmışım."

Ankara Valisi Abidin Paşa, Ahmet Fehim Efendi'ye Ankara kalesinin istasyondan görünen duvar kısmına büyük bir Osmanlı arması resmetmesi görevini vermiştir. Fehim Efendi, Ankara Valisi Abidin Paşa tarafından bu istasyonun açılış töreni için vazifelendirilmiştir. Ahmet Fehim Efendi, Ankara kalesinin duvarına yaklaşık 40 m² büyüklüğünde Osmanlı arması resmetmiştir.

İstanbul'dan Ankara'ya ilk lokomotifin gelişi dolayısıyla büyük bir tören yapılmıştır. Trenin giriş güzergâhına konulan tak'ın baş kısmına Osmanlıca 'Ankara' yazısı ve hemen yanına Türk alfabesi ile büyük harflerle 'ANGORA' yazısı yazılmıştır. Tak Osmanlı bayrakları ve çiçeklerle süslenmiştir.

Rumi: 17 Kanunuevvel 1308 tarihli Servet-i Fünun dergisinin 94. sayısı, konu ile ilgili bilgiler içermektedir. (Rumi: 17 Kanunuevvel 1308 tarihi: Miladi: 29 Aralık 1892, Hicri: 9 Cemaziyelahir 1310 tarihine mukabildir. Rumi takvimde Kanunuevvel Aralık ayının, Kanunusani ise Ocak ayının eski adıdır.)

Servet-i Fünun'un 17 Kanunuevvel 1308/1892 tarihli 94. sayısının kapağında 1892'de açılan istasyon binasının açılış töreni sırasında çekilmiş bir

fotoğraf vardır. Dergiye kapak olan açılış resmi Ahmet Fehim Efendi'nin eseridir. Fotoğraf altında: “Ameliyatı hitam (son) bulan Ankara hat-ı kebirinde şehri mezkure (zikredilen kent) ilk katarın suret-i vusulü (varışı)” ibaresi vardır.

Açılıştan sonra Ankara Vilayeti Mektupçusu Rüknettin Efendi tarafından ilgili fotoğraf, dergiye gönderilmiş ve Viyana'da hazırlatılan klişeden basılmıştır. Dergide bu basın faaliyetinin icrasından duyulan memnuniyet; “... işbu vak'a-yı muvaffakiyyet-averin bir resmini birinci sahifemize derc ile tezyin-i sahife-i mefharet eyliyoruz” şeklinde dile getirilmiştir.

Ankara'da Telgrafhane'den Servet-i Fünun Matbaası'na çekilen telgraf (Ankara ahali adına Belediye Reisi Abdi Bey) ile hadisenin bilgisi verilmiştir. İlgili telgraf: “Servet-i Fünun Gazetesine... Ankara şimendiferinin bugün ilk lokomotif, zafer sancakları ve Osmanlılara ait Kur'an ayetleri ile süslü birçok vagonları ihtiva ederek Ankara'ya girmiş...” şeklinde cümleleri ihtiva etmektedir. Verilen bilgilerde; açılıştaki kurbanlar kesildiği, Ankara Valisi tarafından bir konuşma yapıldığı, Osmanlı Padişahına övgüler yapıldığı, Naib Bey tarafından dua okunduğu, dualar edildiği belirtilmiştir.

Ankara İstasyon Binası 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişiyle, Mustafa Kemal Paşanın 1920-1922 tarihleri arasında Başkomutanlık kargâhı ve konutu olarak hizmet vermiştir. Binada aşağı kattaki odalardan ikisinde Özel Kalem Müdürü Hayati Beyle iki kâtibî bulunmaktaydı. Alt giriş katında muhafızlar ve yaverlerin de ayrı yerleri vardı. Buraya binanın doğu kısmındaki kapıdan girilmekteydi. Atatürk'ün askerleri rahatsız etmemek adına, bu kapıyı hiç kullanmadığı belirtilmektedir. Kendisi girişteki güney kapısını kullanmıştır. Yine hatıratlara göre, Fikriye hanım gaz lambası ile 2. kat merdiven penceresinde Atatürk'ü beklemiş ve yemek mutlaka sıcak olmuştur.

Fikriye Hanım (1887-1924), Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın 2. eşi Ragıp Bey'in kardeşi Memduh Hayrettin Bey ile Vasfiye Hanım'ın kızıdır. Fikriye Hanım Direksiyon Binasında Atatürk ile beraber kalır. Bu binanın üst katında kendisine ait bir oda bulunmaktadır. Daha sonra Çankaya Köşkü'ne geçer. Çankaya köşkünde Atatürk, Latife hanımla evlenecektir. Tarihi kayıtlarda kesin olmamakla birlikte Mustafa Kemal'in Fikriye ile nikâhlandığı, Medeni kanun olmadığı için imam nikahıyla evlendikleri, 1. BMM İcra Vekilleri Heyeti Şer'iyye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Gerçekler (1868-1950)

tarafından nikahlarının kıyıldığı, nikah şahitlerinin ise Ragıp Bey'in akrabası Fuat Bulca ve Atatürk'ün yaveri Muzaffer Kılıç olduğu belirtilmiştir.

Atatürk Ankara'ya ilk gelişinde, Keçiören'deki eski Ziraat Mektebi'nde kalmış, daha sonra Direksiyon Binası'na yerleşmiştir. Atatürk Millî Mücadele'de 3 yıla yakın süre bu binada, daha sonra 1921-1931 yılları arasında Eski Çankaya Köşkünde, 1932'den itibaren ise Yeni Çankaya Köşkünde kalmıştır. Eski Çankaya Köşkü, Çankaya'da bir bağ evi olup, 1921'de satın alınarak Atatürk'e tahsis edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın harekât planları Ankara İstasyon Binasında hazırlanmıştır. Millî Mücadele'de 20 Ekim 1921 tarihli Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması müzakereleri, 23 Nisan 1920'de 1. Dönem TBMM'nin açılması kararları ve esasları, 1. ve 2. İnönü Savaşları -10 Ocak-1 Nisan 1921-, Sakarya Savaşı -23 Ağustos-13 Eylül 1921- planları, toplantılar ve görüşmeler bu binada yapılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin açılışında ifade edilen, Atatürk'ün "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözü ilk defa bu binada söylenmiştir. Pozantı ve Adana'nın Fransızlardan tahliye edilmesi kararı, çeşitli yörelerde çıkan Anadolu isyanlarının önlenmesi emirleri, 23 Nisan tarihinin çocuk bayramı olması kararı bu binada alınmıştır. TBMM'nin ilk teşekkülü de bu binada karar altına alınmıştır. Çerkez Ethem'in (1886-1948) adamlarıyla Direksiyon Binası'na geldiği, Mustafa Kemal ile arasında gergin konuşmaların geçtiği, Binbaşı Yaver Salih'in askerleriyle burada önlemini aldığı da belirtilmiştir.

Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişleri ve İstasyon binası ile ilgili olarak Lord Kinross, karşılamada halkın yol değiştirerek İngiliz işgalindeki İstasyon Binası önünden geçtiğini belirterek şu ifadelerde bulunur: "Ankaralıların heyecanlı karşılayışı Kemal'in bu seçimi yapmakta haklı olduğunu gösterdi... Arkadaşlarıyla beraber şehre yaklaşırken kendilerini bir gönüllü ordusu karşıladı. Yüzlerce atlı ve piyade mahallî kıyafetleri içinde eski biçim, kocaman tüfekleriyle gösteriler yapıyor, bayraklarını sallıyor, arada bir sıradan ayrılarak havaya sıçrayıp yerli oyunlar oynuyorlardı. Kaleye çıkan dar ve dik sokaklar davul zurna sesleriyle çınlamaktaydı. Arkadan daha ağırbaşlı bir yürüyüşle çeşitli esnaf loncalarının mensupları geliyordu. Ankaralılar şimdiye kadar böyle büyük bir toplantı görmemişlerdi. Şehirde bulunan birkaç yabancı, bu hâli şaşkınlıkla seyrediyordu. Halk, millî duygularının coşkunluğunu göstermek için, yol değiştirerek birkaç gün önce İngilizlerin işgal ettiği istasyondan geçti... Mustafa Kemal Hacı Bayram Veli

Camii ve Türbesini ziyarette bulunmayı da ihmal etmedi. Sonra hükümet konağında balkondan aşağıdaki halka bir teşekkür nutku verdi”.

Yine başka hatıratlarda, Atatürk'ün Ankara'ya gelişinde yapılan coşkulu karşılama törenlerinde tarihi İstasyon binasından bahsedilmektedir: “Ahilerin Kızılcıca Gün geleneğini yaşatan sancaklarını açtığı, yaya ve atlı seğmenler alayı önlerinde olmak üzere neredeyse bütün Ankara halkı, 27 Aralık 1919 günü saat üçü on geçe civarında, Kızıl Yokuş (bugünkü Kara Harp Okulu'ndan Dikmen'e çıkan cadde) başında, bugünkü Genel Kurmay Başkanlığı'nın önünde Mustafa Kemal'i karşılar. Arabalarından inen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, kendilerini karşılayanlar ile birlikte ileride Atatürk Bulvarı olacak köy yolu boyunca şimdiki Hürriyet Meydanı (Kızılay) üzerinden bomboş tarlalar (Yenişehir) arasından geçerek kente yönelirler. Namazgâh Sırtı'nın (bugünkü Etnoğrafya Müzesi alanı) önüne gelince, doğrudan Hükümet Meydanı'na (Ulus) çıkacakları yerde, sol tarafa İstasyon'a doğru saparlar. En önde büyük kurtarıcı ve yanında silah arkadaşları, etraflarında tamamen silahlı seğmenler ve arkalarında bütün bir Ankara halkı büyük coşku içerisinde yürüyerek istasyondaki Direksiyon Binası'na yerleşmiş İngiliz karargâhı önünden geçerek işgalcilere gözdağı vermişlerdir.” Hatıratlar; Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinde, Seymenlerin Kızılyokuşa dizildikleri, Dikmen yolundan gelen kabileyi karşıladıkları, Vali Vekili Defterdar Yahya Galip Bey, Müftü Rıfat Börekçi Bey ve Alayın Ulus meydanına yürümeyip, İstasyon önünden yukarı çıktığı, İstasyondaki İngiliz birliklerinin bunu seyrettikleri, Atatürk'ün “Ankaralılar beni Yenişehir'in bulunduğu yerden İstasyona doğru götürdüler, O zaman Ankara'yı işgal eden İngiliz kumandanı İstasyonda oturuyormuş” dediğini yazmaktadır.

Atatürk, 7 Nisan 1924'de Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadiye verdiği bir mülakatta: “Filhakika Ankara vaziyeti itibariyle memleketimizde merkezi idare olmak nokta-i nazarından çok cazip ve emniyetbahş bir noktadır. Bu sebeple benim kararlarım, harekât ve teşebbüsüm üzerinde tabii olarak tesirlerini göstermiştir. Hakikaten işe memleketin şarkında, şark hududundan başladım, sonra daha garbe gelmek zaruretini hissettim. Nihayet Ankara'da durdum ve memleket işlerini milletin arzusu veçhile sevk ve idare etmek için başka yere gitmeye lüzum hissetmedim” diyerek sözü Ankara İstasyon binasına getirmekte ve karşılayan halkın teveccühü ile tarihi binanın karşılamaadaki yerinden bahisle, İstasyon Binası'nda ecnebi işgaline değinmektedir: “Ankara'ya ilk kabul olunduğum gün sadece bir vatandaş, bir ferd-i millet idim.

Hiç bir sıfatım, salahiyetim ve unvanım yoktu. Böyle olmakla beraber Ankara ve havalisi kâmilen çocuklarıyla, kadınlarıyla, ihtiyarlarıyla, beraber Ankara şehriden Dikmen tepesine kadar bütün sahrayı doldurmuş ve beni istikbal etmiştir. İstasyondan Hükümet dairesine kadar uzayan caddenin iki tarafı eski Türk kıyafetine girmiş, bıçakları ve tabancaları ellerinde Ankara gençleriyle dolmuştu... O zaman Ankara istasyonu ecnebi zabıt ve askerlerinin taht-ı iş-gallerinde bulunuyordu.”

ABD Büyükelçisi General Sherill 1930’lu yıllar Ankara’sını anlatırken; Ulucanlar, Hamamönü, Samanpazarı, Kaleönü, Hacıbayram gibi mahallelerin kalenin etrafından ovaya doğru uzandığını; Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü/TBMM Binası, solda Darulmuallimin ve millet bahçesinin arasından geçerek... bir bataklık/Gençlik parkı yanından geçtikten sonra tren istasyonuna ulaşıldığını, Almanlar tarafından yapılmış kâgir bina olan İstasyon Binası’nın bir süre Mustafa Kemal Paşa’nın konutu olduğunu yazmıştır. 1884 yılı salnamesine göre ise Ankara Vilayeti: Ankara, Kayseri, Yozgat ve Kırşehir sancaklarından oluşmaktaydı.

İstasyon Binası’nın adı günümüzde “Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi”dir. Binanın Mimarlığını Alman mühendis Otto Kapp yapmıştır. Taş bina iki katlı olup, özgün kilit kemerli, köşeleri taş dekorludur. Giriş katından üst kata çıkılmaktadır. 24 Aralık 1964’de TCDD tarafından müze haline getirilmiştir.

1919-1925 tarihleri arasında Atatürk’ün koruma yaverliğini yapan Ali Metin Çavuş, binayı müze olarak kuran kişidir. Binanın müze olması hususunda, DDY Genel Müdürü Zihni Üner, Atatürk’ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak’a Ekim 1953 tarihli mektup yazmıştır. Sonraki tarihlerde 10 Kasım 1974, 10 Kasım 1983, 23 Nisan 2003 tarihlerinde yeniden düzenleme çalışmaları yapılarak ziyarete açılmıştır. Ankara İstasyon Binası / Millî Mücadele’de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi, Cumartesi, Pazar günleri ve dinî bayramlar dışında her gün 09.00-17.00 saatleri arasında ziyarete açık olup, ücretsizdir. (Telf.: 0 312 309 05 15/ 43 68.) Metin içinde değil de dipnot olarak verilebilir mi?

Mevcut Ankara Gar binası içerisinde Ankara İstasyon Binası / Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi, Ankara Açık Hava Buharlı Lokomotif Müzesi, TCDD Demiryolu Müzesi ve Sanat Galerisi bulunmaktadır. İstasyon Binası’nın yanında Atatürk’ün 1935-1938 tarihleri arasında yurt gezilerinde

kullandığı beyaz trenin bir vagonu, 'Atatürk vagonu' vardır. Bu vagon Atatürk'ün ölümünde naaşının İzmit'ten Ankara'ya taşınmasında kullanılmıştır. Naaş, 20 Kasım 1938'de, Direksiyon Binasının önündeki top arabasına yerleştirilmiş ve buradan Etnografya Müzesine götürülmüştür. Atatürk'ün 1. ölüm yıldönümünde basılan posta pullarında bu binanın resmi vardır ve bu pul resmi PTT Arşivi pul koleksiyonuna girmiştir. Ankara'da Cumhuriyet döneminde yapılan ilk İstasyon olan Gazi İstasyonu ise, Atatürk Orman Çiftliği içerisindeydi. 1 Şubat 1926'da açılmıştır. Günümüzde ki Ankara Gar binası da 29 Ekim 1937'de yapılmıştır.

Ankara İstasyon binası / Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesinin üst katında Atatürk'ün ikametgâhı olarak çalışma odası, makam odası, yatak odası ve Fikriye Hanım'ın odası bulunmaktadır. Burada yer alan odalardaki eşyalar, mobilyalar özgün olarak muhafaza edilmektedir.

Giriş katı alt kat ise, Demiryolları Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu kat beş oda olarak düzenlenmiştir. Bu kısımda: 1856'dan günümüze kadar demiryolları ile ilgili belgeler, hatıra madalyalar, makas, ray örnekleri, gümüş servis takımları, Osmanlılarda kullanılan mühür, diploma, bilet, plakalar, telefon, telgraf makineleri, Osmanlı Padişahı Abdülaziz'e İngiliz Hükümeti tarafından hediye edilen altın kaplama minyatür vagon, Padişahın özel vagonunda kullandığı sedef kakmalı çalışma masası, duvar saatleri, Alman demiryolları tarafından TCDD ilk Genel Müdürü Behiç Erkin'e armağan edilen buharlı lokomotif maketi, Atatürk'ün 1925'de Samsun-Çarşamba demiryolu hattının temel atma töreninde kullandığı kazma kürek, Ressam İbrahim Çallı'nın 1920 tarihli 'Kurtuluş Savaşında Kağrı Çeken Kadınlar' tablosu ve daha pek çok demiryolları hatırası eser sergilenmektedir.

TCDD ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi işbirliğinde, 2012 yılında buradaki yaklaşık 80 eşya restore ettirilmiştir. "TCDD, Atatürk'ün eşyalarını restore ettiriyor" başlıklı, 18 Mayıs 2012 tarihli bir basın haberinde: "Büyük Önder Atatürk'ün Millî Mücadele'de Başkomutanlık Karargâhı ve konut olarak kullandığı Ankara Gar Binası'ndaki eşyaları, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi işbirliğiyle restore ediliyor" denmekte ve yaklaşık 80 eşyanın restore ettirildiği belirtilmektedir. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Başkanı Doç. Dr. Bekir Eskici başkanlığında çalışmalar yapılmış, Atatürk'ün kullandığı yatak, havlular, bornoz,

ahşap-deri karışımı mobilyalar, tekstil ürünleri ile Fikriye Hanım'a ait yataktan oluşan yaklaşık 80 parça eşya elden geçmiştir. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi Serap Özdemir ise, eşyalar üzerinde ön inceleme yaptıklarını, sonra restorasyon çalışmalarına başladıklarını ifade ederek "Mobilyaların deri bölümlerini büyük bir özenle çıkarıyoruz. Bunların temizleme ve tamamlama işlemlerini yapıyoruz. Malzemeler çok eski olduğu için mobilyalardan çıkarılması, restore edildikten sonra tekrar takılması gibi konularda çok hassas davranmak gerekiyor... tamamen değiştirme yapmıyoruz. Özellikle deri malzemelerde parçalanmış bölümler de olsa orijinal parçayı kullanıp, eksik bölümleri tamamlamaya çalışıyoruz" demiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada Millî Mücadele'nin kalbi: Ankara'da Ankara İstasyon Binası tarihi yönden mercek altına alınmış, Millî Mücadele'deki aktif hizmet serüveninden hareketle belirtilen kaynaklara istinaden yazılı, sözlü ve görsel kaynaklara başvurulmuş, konu bu bağlamda güncel ve birinci elden ana kaynaklardan sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada İstasyon Binası'nın Osmanlı'dan Cumhuriyete ve günümüze kalan bir bakiye eser olarak değeri ve Millî Mücadele'deki yeri ve önemi üzerinde durulması amaçlanmıştır. Ankara İstasyon Binasına gidilerek yerinde saha alan araştırması yapılmış, yetkililerden alınan yazılı dokümanlardan faydalanılmış, ayrıca sözlü kaynaklara başvurulmuştur.

Ankara İstasyon Binası Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve günümüze bakiye, miras kalan, Millî Mücadele döneminde ise aktif varlığını sürdüren mimari ve tarihi bir eser olarak tarih kayıtlarımızda ve hafızalarımızda yer etmiştir. Ankara İstasyon Binası'nın eski adı Direksiyon Binasıdır. Günümüzde, "Millî Mücadele'de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi" olarak bilinmektedir. Anadolu-Bağdat Demiryolları'na bağlı bir istasyon olarak 1892'de hizmete açılmış ve açılışta büyük bir tören yapılmıştır.

Ankara İstasyon Binası Millî Mücadele'de, 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişyle, BMM Hükümeti Reisi ve TBMM Orduları Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1920-1922 tarihleri arasında Başkomutanlık kargâhı ve konutu olmuştur. İstasyon Binası'nda Atatürk ve Millî Mücadele'ye ait pek çok hatıralar vardır. Bina, adeta tarihi hadiselerle şahitlik etmiştir.

Millî Mücadele'de 1920-1922 yılları arasındaki tarihi hadiselerde, bu binanın mekân olarak büyük tarihi rolü vardır. Kurtuluş Savaşı'nın harekât

planları burada hazırlanmış, Millî Mücadele buradan yönetilmiş ve Atatürk 3 yıla yakın süre bu binada kalmıştır. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişlerinde, Ankara halkı bu karşılaşmada İstasyon binasına yönelmiş ve oradan geçmiştir.

2012'de TCDD ve Gazi Üniversitesi işbirliğiyle binadaki 80 eşya restore edilerek bakıma alınmış, bu şekilde tarihe sahip çıkmıştır. İstasyon binası/Direksiyon binası, günümüzde TCDD Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ve denetimlerine tabi olup, özel kurum müzesi statüsündedir. Garın doğu kısmında kalan Sanat Galerisi kapatılmıştır. Bu kısım, Ankara Gar'ın doğu kısmından itibaren yeni yapılan Opera binasına kadar olan bölge ve Eski TCDD Bölge Müdürlük binasının da Maliye Bakanlığına devrinin yapıldığı, buradan da Millî Emlak Müdürlüğüne devredildiği, İstasyon Binasının batıda kaldığı ve bu tarihi binanın bu işleme tabi tutulmadığı belirtilmiştir.

Tarihimize mal olmuş, tarihi olaylara ve şahsiyetlere tanıklık etmiş, tarihimizden, atalarımızdan ecdadımızdan bizlere miras kalmış tarihi yapıların, eserlerin muhafazası elzemedir. Orta Asya Türk tarihinden Orhun Abideleri gibi, Selçuklu tarihinden Anadolu Selçuklu Kervansarayları gibi, Osmanlı tarihinden Topkapı Sarayı gibi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinden I. TBMM Binası, DDY Müzesi gibi... bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Bu gibi eserler Devlet mevzuatı, kanunları, gözetimi ve denetiminde resmî statüde bina veya hut müze olarak korunmalı, gelecek nesillere aynı mimari yapısı, hüviyeti ve kimliği ile bırakılmalıdır. Bu binalar ziyaret edilirken, dönemin tarihi atmosferi hissiyatı insanlara tesir etmelidir. Unutulmamalıdır ki, tarihe sahip çıkmak, tarihi ve tarihi eserleri muhafaza etmekle mümkündür. Bilinmelidir ki yok olan, unutulmuş tarih ve tarihi eserler, aynı zamanda tarihimizi de yok edecektir.

KAYNAKÇA

Ahmet Fehim Efendi'nin Hatıraları, Haz. Hafi Kadri Alpman, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1977.

Arslan, Mukaddes, "Millî Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolları", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Bildiriler, (18 Aralık 2008-Ankara)**, Haz., Mukaddes Arslan, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010.

- As, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları 1923-1960**, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2013.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2006.
- Başar, Mehmet Emin; Erdoğan, Hacı Abdullah, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", **Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Derg.**, C 24, S 3, 2009.
- Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Bildiriler, (18 Aralık 2008-Ankara)**, Haz., Mukaddes Arslan, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010.
- Çavdar, Tevfik, **Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, İstanbul, 1971.
- Earle, E. M., **Bağdad Demiryolu Savaşı**, Terc. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972.
- Ergun, Murat, **Bir Demiryolcunun Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Millî Demiryollarımızın Kısa Bir Tarihçesi, İstanbul, 1966.
- Gürel, Ziya, **Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk**, AKDITYK TTK Yay., Ankara, 1989.
- Hülagü, Metin, "Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Bildiriler, (18 Aralık 2008-Ankara)**, Haz., Mukaddes Arslan, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010.
- Hülagü, Metin, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876-1909)**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Kinross, Lord, **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Terc. Necdet Sander, İstanbul, 2018.
- Onur, Ahmet, **Türkiye Demiryolları Tarihi 1860-1953**, İstanbul, 1953.
- Özdemir, Mehmet, **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları - Yapısal Ekonomik Sorunlar 1918-1920**, Ankara, 2001.
- Özgül, Cemil, **Heyeti Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 1989.
- Özyüksel, Murat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2013.

Özyüksel, Murat, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yay., İstanbul, 1988.

Özyüksel, Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

Serveti Fünun, S 94, 17 Kânûn-ı Evvel 1308 / 1892.

Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958.

Şimşir, Bilal, **Ankara... Ankara-Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara, 2018.

T.C. Anadolu-Bağdat Demiryolları'nın 1920-1925 Seneleri Zarfında Geçirdiği Safahat ile Vaziyet ve İşletme Netayici, İstanbul, 1927.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Hemşehrimiz Atatürk**, İstanbul, 1973.

Yıldırım, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923-1950**, AKDİTYK ATAM Yay., Ankara, 2001.

TBMM Arşivi.

TCDD Arşivi.

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.tcdd.gov.tr>

Basın Haberleri.

Sözlü Kaynak-Saha Araştırması: Ankara İstasyon Binası/Millî Mücadele'de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi İdari Görevlisi Tolga Bengü. (Müze ziyareti, Gör. Tarihi: 11.04.2019).

KONGRELER DÖNEMİNDE ALBAYRAK GAZETESİ'NE YANSIYAN ERMENİ EYLEMLERİNDEN ÖRNEKLER (1919-1920)

İsmail ÖZÇELİK*

ÖZET

Erzurum'da Rus işgalinin sona ermesinden sonra, yeniden yayın hayatına başlayan *Albayrak* gazetesi, Türkiye ve yöre haberlerini kısıtlı imkânlarıyla kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Çeşitli konulardaki haber ve yorumlarını okuyucularıyla paylaşan bir yayın organı olan *Albayrak*, Millî Mücadele ve Kuvayı Milliye hareketini desteklemiştir. Gazete, "Vilayat-ı Şarkiye Ermenistan Olamaz!" sloganını her sayısında "Albayrak" başlığının altında klişe olarak yer vermiştir. Ayrıca geniş olarak haberlere yer verilmiştir. Bunun yanında uzun köşe yazıları ve yorumlar yayınlanmıştır. Gazete tanıtıldıktan sonra, 1919-1920 yıllarında yayınlanan *Albayrak*'ın 6. sayısından 122. sayısına kadar olan kısım incelenerek, burada yer alan Ermeni eylem ve faaliyetleri gün yüzüne çıkarılacaktır. Bugüne kadar Ermeni Meselesi hakkında yapılan çalışmalar daha çok metin, rapor ve hatırat tarzındaki kaynaklardan yararlanılarak yapılmıştır. Basın organlarındaki haber ve makaleler pek ele alınmamış olup, bu nedenle konunun işlenmesi bu çalışmada basın üzerinden incelemeyi amaçlanmıştır. Böylece basın yoluyla Ermeni sorununun Millî Mücadele'nin başında geçirdiği süreç ve Ermeni komitelerinin yaptıkları eylemlerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki boyutu daha iyi analiz edilmiş ve ortaya konularak, anlaşılacak olmaktadır. Basın tarihine ilişkin kitaplardan öncelikle tetkik eserlerden gazete hakkında bilgi elde edilecek, bilahare 1919-1920 tarihleri arasında *Albayrak*'ta yer alan haberler ele incelenecektir. Bunların yanın da gazetede yer alan makaleler okunup konularına göre sınıflandırılacaktır. Tasnif edilecek olan Ermeni faaliyetlerine ilişkin bulgular değerlendirilecek ve bu yolla sentezler yapılarak, bulgulara ulaşıp, bütün veriler rapor edilecektir. Doğu Anadolu'da (Vilayat-ı Sitte) gazeteye yansıyan Ermeni katliamlarının yaşandığı köy ve yerleşim birimlerindeki can ve mal kaybı tespit edilecek,

*Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, iozcelik6@gmail.com

Müslümanlara yapılan züllumler, çıkarılan yangınlar ve güvenlik görevleri ile girişilen çatışmaların boyutları, yakalanan silahlar ve bazı sayısal veriler gözler önüne serilecektir. Bu konu ve genel olarak Ermeni Sorunu ile ilgili yazılan makale ve haberlerden hareketle sorun etraflıca incelenecek ve aydınlatılmaya çalışılacaktır. Böylece Balkanlarda gerçekleştirilen isyan ve ayrılık faaliyetlerinin benzerinin Doğu Anadolu'da nasıl tekrarlanarak, gerçekleştirilmek istendiği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Erzurum, Albayrak Gazetesi, Vilayat-ı Sitte, Basın Tarihi.

Giriş

Millî Mücadele yıllarında kamuoyunun oluşturulması, mitingler düzenlemek, el ilanları dağıtarak duyuru yapmak, camilerde halka hitap etmek, gazete ve dergi yayını yapmak gibi yollarla gerçekleştirilebiliyordu. Bu noktada etkili görev gazetelere düşüyordu. İşte Erzurum'da yayınlanan *Albayrak* gazetesi de Erzurum ve çevresinde halkı aynı amaçlar etrafında bilinçlendirme ve birleştirmeye, toplumun sesini Türk ve dünya kamuoyuna duyurmaya çalışıyordu.¹ *Albayrak* gazetesi 1913 yılının mart ayında Erzurum'da çıkmaya başlamıştır.² Başlangıçta gazete sönük kalmış, fakat Kiğı'dan Erzurum Belediye Meclisine üye olarak gelen Süleyman Necati Bey, aynı adı taşıyan okulun idaresini yürütmeye başladıktan sonra, söz konusu gazete etkin bir konuma gelmişti.³ Bu gazete ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin batı sınırında Selanik'te Genç Kalemler ve Ziya Gökalp Türkcülüğün müdafaasını yaparken, aynı görüşleri doğu sınırında *Albayrak* gazetesi üstlenmişti. Erzurum'un Rus işgaline düşmesi üzerine *Albayrak* gazetesi kapanmış ve Birinci Dünya Savaşı ile Rus işgalinin sona ermesi üzerine gazete tekrar yayın hayatına başlamış ve 1921 yılının ilk aylar ne kadar yayını devam ettirmiştir.⁴

1919 yılında Rus işgalinin Erzurum'da bıraktığı izler özelliğini korurken 1913 yılında ittihat ve Terakki iktidarının kurduğu Albayrak Okulu'nu ve gazetesini canlandıran Süleyman Necati olmuştur.⁵ Konya Hukuk Mektebi mezunu olan Süleyman Necati, dört yıl süren dünya Savaşı'ndan sonra Erzurum'da Taşmağazalar karşısındaki handa Albayrak İlkokulu'nu hızla faaliyete geçirmiş, erkek ve kız çocukların birlikte devam ettiği "usul-ü cedit" üzerine eğitim veren bir okulu ihya etmişti. Ancak, gazetenin kurulması o kadar kolay olmadı. Zira gazetede harf kasaları var vardı, fakat baskı Ruslar baskı makinesini yok etmişlerdi. Ruslar çekilirken Hınıs'ta unuttukları baskı makinesini Abulhindili Cafer Bey, bularak okula getirmiş ve bir hayli uğraştıktan sonra, bu makineyi baskıya hazır hale getirmiştir. Tam bu sırada Mustafa Kemal

---

¹ İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa), 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 10-14.

² İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, II. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2003, s. 88.

³ Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi**, s. 10.

⁴ Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi**, s. 12.

⁵ Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi**, s. 13.

Anadolu'ya geçmiş ve Erzurum kongresi toplantısının hazırlıkları yapılıyordu.⁶

Süleyman Necati'nin bir taraftan okul için müfredat programı hazırlarken diğer tarafta çıkmaya başlayan gazete ile de ilgileniyordu. Aynı zamanda Erzurum Kongresi'nin çalışmalarını da izliyordu. Mustafa Kemal bu genç gazeteciye kurmayı aklına koyduğu yeni devletin ilk anayasası sayılacak Misakı Millî müsveddelerini de hazırlama görevini vermiş, Süleyman Necati'de bu işi de başarmıştı.

Gazetenin basımını İzmirli Arif Bey yapıyordu. Hasta ve yaşlı olan İzmirli Arif Bey'in tek isteği bir gün İzmir'e geri döne bilmektir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili olarak seçilen Süleyman Necati'nin Gazete idaresini bırakmak durumunda kalması üzerine, yerine daha sonra, Sıtkı ve Cevat Dursunoğlu Kardeşler geçmişti. Sıtkı Hoca, 24 yaşındaydı. Dört yıl Kafkas ve Suriye cephelerinde esaret yaşamıştı. 1919 yılında Erzurum'a geleerek, Süleyman Necati'den *Albayrak* gazetesinin sorumluluğunu kardeşi Cevat Bey ile beraber üstlenmişti. Gazetede köşe yazıları "Mithat" ve "Muştak Sadık" imzalarıyla yayınlanmaktaydı.

Mondros mütarekesinin haksız ve hukuksuz uygulamalarına karşı fikri bakımdan savaşmak amacıyla yayın hayatına başladığı günden beri, vatanın üstünlüğünü her türlü kişi ve bölge menfaatini üzerinde tutmaya özen göstermiş olan *Albayrak*'tan 1920 yılının sonuna doğru kopmalar başlamıştı. Süleyman Necati milletvekili olarak Ankara'ya gitmiş, Cevat Dursunoğlu, Kars Maarif müfettişliği ne tayin edilmişti gazetede kalan Sıtkı Hoca ile Süleyman Necati'nin kardeşi olan Mithat Bey kalmıştı. Mithat yurtsever ve heyecanlı bir gençti. Ancak düşünceleri ve arayışları Erzurum'un sınırlarını nedense açmıyor ve mütemadiyen bölgeciliğe kayıyordu.⁷

Hatta Süleyman Necati'nin Ankara'dan yolladığı yazılarını bile gazeteye koymuyor, bu nedenle *Albayrak* gazetesinin yayın politikası oldukça değişmişti. *Albayrak* Okulu ve gazete bu aşamada birbirinden ayrılmış, gazetenin idaresi tamamen Mithat Bey'in eline geçmişti. Böylece *Albayrak*'ın mücadelenin sonuna kadar görevini yürütmesi imkânsız hale gelmişti. Gazetenin yıllardır savunduğu "Türkiye Türklere" parolasının yerini sanki "Erzurum Erzurumlulara" parolası alı vermişti. Öyle ki, gazete, Doğuda ordu subaylarını,

⁶ Özçelik, *Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi*, s. 13.

⁷ Özçelik, *Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi*, s. 14.

Ruslara silah satmakla itham ediliyordu. Mithat bu faaliyetlerini gazetenin sütunları dışına da taşıyor ve 50 kadar imza toplayarak Mustafa Kemal telgraflar çektiriyor tedbir olmadığı gerekçesiyle suçlamaya kavuşuyor.

Bu gelişmeler üzerine, 1921 yılının Mart ayında Mithat, Kazım Karabekir tarafından tevkif edilmiş ve gazete kapanmıştır. Bundan sonra, Kazım Karabekir doğunun gazetesiz kaldığını görerek, askerî idare altında bulunan bir matbaada, “Varlık” ismi ile bir gazete çıkarmıştır. Şair Feyzullah’ın idaresine verdiği bu gazete, Kazım Karabekir’in bir bakıma sözcülüğünü yapmış ise de bunun ömrü de kısa sürmüştür.

Albayrak gazetesi, haftada iki defa pazar ve perşembe günleri çıkıyordu. Yayın hayatının son bulduğu 1921 tarihine kadar 131 sayı çıkmıştır.⁸

Albayrak Gazetesi ve Erzurum Kongresi

Bilindiği gibi Erzurum Kongresi, Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti’nin Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti iş birliği ile düzenlenen ilk millî kongredir. Bu kongrenin toplanma nedeni, doğu illerinde büyük bir Ermenistan Devleti’nin kurulma ihtimalini yarattığı etki ve Karadeniz havalisinde de bir Pontus Devleti’nin kurulması ile ilgili Rum ve Yunan faaliyetlerinin önlenmesi, ayrıca İtilaf Devletleri’nin Mondros Mütarekesi’ne uymayan haksız işgal eylemleri ile İstanbul’un İtilaf Devletlerince denetim altında tutulması ile Yunanların Aydın ve havalisinde giriştikleri katliamlar, yine kuzeyde Rumların, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Ermeniler tarafından Müslüman halkın katledilmesi korkusudur. İki haftalık bir çalışma ile devam eden kongre çalışmaları sonucunda (23 Temmuz/7Ağustos1919) Misak-ı Milli’nin temellerini oluşturacak kararları almıştır.⁹

İşte Erzurum Kongresi’nin toplanıp, faaliyet gösterdiği günlerde Kongrenin çalışmalarını yakından takip eden *Albayrak* gazetesi, Kongreye ilişkin haberlere de geniş bir yer vermiştir. Kongrenin bitiminde *Albayrak* gazetesi, hazırlanan “*Kongre Beyannamesi*” metnini “*Vilayeti Şarkiye Ermenistan Olamaz!*” başlığı altında maddeler halinde aynen yayınlamıştır. Bilindiği gibi kongrenin ana amaçlarından biri de Doğu Anadolu illerinin Ermenilere yurt

⁸ Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi**, s. 14.

⁹ Mehmet Alparğu, İsmail Özçelik, Nuri Yavuz, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi**, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 132-135.

olarak verilmesine karşı çıkılarak, bunun engellenmesi olmuştur. Bu konuya ilişkin olarak Kongrede top yekûn mücadele edeceği ve buna asla izin verilmeyeceği tekrarlanmıştır. Bu nedenle *Albayrak* gazetesi beyannameyi tam metin olarak, kamuoyuna yansıtmıştır.¹⁰

Beyanname, muhtevasını oluşturan maddelerinin önünde yer alan bir giriş ile başlamış ve daha sonra beyannamenin muhtevası maddeler halinde devam etmiştir. Bu ön değerlendirme de özetle; “Mondros Mütarekesi”nin imzalanmasından sonra, adil olmayan haksız işgaller ve İzmir ile Adana havalisi ve diğer Güneydoğu Anadolu şehirlerinin vatanın bölünmez bütünlüğü içinde yer aldığını, Aydın Vilayetinde yapılan Yunan facialarının kabul edilemeyeceğini ve bunların şiddetle kınandığı, Ermenilerin Kafkasya’da bomba ve silahlarla Müslümanlara saldırdıkları, bunun ardından İslam memleketini istila hazırlıkları içinde olduklarını ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tatbik etmek gayesiyle, Rumların hazırlıklar yaptıklarını ve bu maksatla Rusya sahillerinden akın eden “muhacir” adı altında gelen yabancı Rumların ve bu meydana silahlı eşkıya çetelerinin sevk ve celp edilmesi hadiseleri karşısında vatanın inkısamı ve izmihlali tehlikesini gören milletimiz hiçbiri idare-i milliyeye istinat etmeyen hükümeti merkezimizin bu facialara karşı çaresiz olamayacağına işaret edilerek, en yakın ve en kanlı tehlikenin karşısında olan Şarki Anadolu Vilayetlerinin mukadderatını bizzat muhafaza gayesiyle her taraftan vicdan-ı milliyeden doğmuş olan cemiyetlerin iştirakiyle içtima olunan Erzurum Konferansının 7 Ağustos 1919 tarihinde mesaisine son vererek, ber veç-i atideki mukarreratı almıştır.” Denilerek, Erzurum Kongresi’nin bilinen kararlarını iç ve dış kamu oyna duyuran *Albayrak*, kararları maddeler halinde sıralayarak, sayfalarında yer vermiştir.¹¹

Albayrak Gazetesi’nin Ermeni Olaylarına İlişkin Haber ve Yazılarından Örnekler

Albayrak gazetesi Rus işgali sona erince ve yeniden yayın hayatına geçtikten sonra yaptığı yayınlarda Ermeni faaliyetlerine geniş bir yer vermiş ve özellikle Erzurum ve yöresi ile Doğu Anadolu, Kafkasya’da cereyan eden birçok vakayı yayınlayarak, okuyucularını Ermeni faaliyetlerinden haberdar etmiştir. Öyle ki bazen aynı sayıda birkaç haber ve köşe yazısı birden aynı gazetede yer almıştır. Bölgede yoğun olarak yaşanan Ermeni hadiselerini bazen

¹⁰ *Albayrak*, 18 Ağustos, S 20.

¹¹ *Albayrak*, 18 Ağustos, S 20.

muhabirlerinden aldığı haberlerle, bazen de çeşitli gazetelerden iktibaslarla ve gelen mektuplardan edindiği bilgilerle, olayları sayfalarına yansıtan *Albayrak* gazetesi, köşe yazıları ve makalelerle de çevrede yaşanan Ermeni faaliyet ve zulmünü, değişik sayılarında yer vermiştir. Bu yazı ve haberler incelediğinde Doğu Anadolu şehirleri ve Kafkasya'da yaşanan bazı hadiselerden hareketle genel manzaranın anlaşılması zor olmayacaktır.

Albayrak gazetesinin 22 Nisan 1919 tarihli nüshasında yer alan yorumla karışık haber "Ermeni Vahşetlerinden" başlığını taşımaktadır. Bu habere göre, çeşitli köylerden biri olan "Alvabi" isimli bir Müslüman köyünde Müslümanlara Ermenilerce yapılan vahşetlere adeta bir ağıt yakılmış ve bir şiirle şu ifadeler kullanılmıştır:¹²

"Bu öksüz köy niçin böyle için için ağlıyor?

Niçin böyle her ırmaktan kızıl kanlar çağlıyor?

Ona da mı gam yetiştii, boynuna zincir dolandı?

Yeter Tanrı aşkına!

Neden böyle her bucağın ıssız sönük karanlık oldu?

Senin kucağında beslediğın yavrularla neden her ocağın darmadağın viranlık?

Ne oldu söyle Tanrı aşkına! Nerede senin altın saçlı kızların?

"Sen dururken nasıl bunlar vahşiyane ezildi?

Sen dururken nasıl bunlar kızgın şişe dizildi?

Yazık bu halleri görmedi mi gözlerin?

Söyle Allah aşkına söyle, nasıl mamureler, medreseler yıkıldı?

Söyle nasıl Müslümanlar camilerde yakıldı?

Keşke bugün bu hüsrancı görmeyeydim. Yeter Allah aşkına, artık yeter!..

Sus. Ağlamamıza karşı ağlanmaz!

Zayıfların hallerine şimdi gönül bağlanmaz!

---

¹² *Albayrak*, 22 Nisan 1919, S 6.

Bu gümlmelerle vahşiler cezasını bulacak!” ve son cümle de “Gidenlerin ruhlarına Fatiha” şeklindeki bir ifade ile metin bitmiştir.¹³

Birinci Dünya Savaşı’nda Rusların Doğu Anadolu’yu işgalleri sırasında Ermeniler ‘in cephe gerisinde yaptığı faaliyetleri gündeme taşıyan *Albayrak* gazetesi, 1919 yılındaki neşriyatında daha önce yaşanmış olan Ermeni mezalimi ve olayları her defasında okuyucularına hatırlatmış ve 1915 yılındaki tehcir öncesindeki yaşanan Ermeni İsyân ve faaliyetleri ile yörede yaptıkları tahribat ve katliamları da hatırlatmak üzere sayfalarına taşımıştır. Gazete bu eylem ve hadiseleri tefrika halinde yayınlamıştır. Bu konudaki haberlerden biri “Ermenilerin Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler” (Tehcirden Evvel-Hasankale Muhabirimizden) notu ve başlığı altında özetle şöyle verilmiştir:¹⁴ “1914 Senesi teşrinievvelinde Ruslar’ın taarruzlarına maalesef Ermeniler de iştirak etmiştir. Karaköse, Arpaçay, Karapoker, Yörük ve Danişment köylerini işgaller sırasında bu karyelerin Ermenileri, asırlardan beri komşuları bulunan İslamları gaddarca vesait-i harbiye ve harici aletlerle (bıçaklar ve taşlarla) kafalarını ezmek suretiyle kamilen imha ve hatta en masumu bile henüz emme isteği gören çocuklara kadar, katl ile kadınların namuslarını tecavüz ettikten sonra, işkencelerle senelerden beri kanlarını dökmüş ve bütün mallarını yağmalamışlardır.” Söz konusu haber şöyle devam etmiştir: “...Sabık meclisi idare azalarından Ermeni Yahyan Boğos’un başına topladığı avenelerinin iştirakiyle, Caresun, Tuti, Müşebbih ve Şeyh Yusuf kariyerlerinde vicdanları titreten bütün şena’atleri¹⁵ icra ve Şeyh Yusuf Karyesi’ de dahil olduğu halde, bütün bu köylerde erkek-kadın hiç kimse canlı kurtulamamış ve maatteessüf kirletilmemiş namus bırakılmamıştır.” Denildikten sonra, haberle karışık yorumlu köşe yazısı¹⁶ şu cümlelerle sonlandırılmıştır; “...Velibaba karyesine gidip, orada Kokaysan, Yuhannes ve Hasipler nam mel’unlarla birleşip Müslümanlardan türbedar Abdülğani Efendi namındaki şahsın mesane kısmını keserek dört parça yapmışlar ve onun çobanları ile hizmetkarlarını da aynı akıbeta duçar bırakmışlardır. On yedi yaşındaki Pakize isimli kerimesinin de namusunu lekeleyerek, yirminci asır medeniyet tarihine müstekreh bir sahife ilave etmişlerdir...”¹⁷

¹³ Bu metnin altında “Erzurum A. Raci” notu düşülmüştür.

¹⁴ *Albayrak*, 22 Nisan 1919, S 6.

¹⁵ Fenâlık, kötülük, alçaklık. Tanrı’nın emrine muhalif hareket.

¹⁶ Bu yazının altında, “Gündoğdu A.” imzası bulunmaktadır.

¹⁷ *Albayrak*, 22 Nisan 1919, S 6.

Yine “Ermeniler ‘in Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler”¹⁸ başlığı ve “Tehcir ‘den Evvel” kaydıyla Van’da yaşanan bir katliam olayı ile ilgili bir haberde de şöyledir: “Ermeni mezalimine şahit olduğu anlaşılan Halil Ağa Mahallesi’nden Şuhutluzade Necip Efendi, Van’ın Ermeniler tarafından işgal edildiği gün, firar etmeğe muvaffak olarak, Adilcevaz’a doğru gittiğini amcazadesi Şuhutluzade Mühasebe Ketebesinden Tevfik Efendi, zevcesi ile Kaymakam Tahir Bey’in oğlu Mahmut Bey, ailesi ve Hacı Abdizade Derviş ve Çarmıklızade Akif Efendi ve Kavas Şükrüzade Sakir Ağa aileleri nezdinde seksen kadın ve çocuk olduğu halde hicret etmek üzere gemi ile Tatvan iskelesine gitmekteyken, Ermeni gemicileri bunları Adilcevaz’ın Bereket iskelesine çıkarıp, oradaki Ermeni çetelerine teslim eylediklerini ve tamamının itilaf olduklarını mezkur iskele civarında Ahlat’a geçmekte iken naaşlarının görülüp teşhis edildiği beyan eylemiştir.”¹⁹

Albayrak gazetesi, Azerbaycan, Nahcivan, Karabağ ve genel olarak Kafkasya Bölgesi ve buradaki Ermeni faaliyetlerini de yakından izlemiş, bu alanlara ilişki haberleri vermiş, bu çevrede yaşanana olaylardan ve gelişmelerden okuyucularını haberdar etmiştir. Nitekim “Kafkasya Haberleri” başlığı ile Ermenilerin Nahcivan’da yaptıkları bazı faaliyetlerine ilişkin bir haber de özetle şöyle denilmiştir: “Ermenilerin Nahcivan taraflarında İslam köylerini yaktıkları ve ahalisini katlettikleri bildirilmektedir. Ermenilerin İslamlara karşı bir imha siyaseti takip eyledikleri artık büsbütün meydana çıkıyor. Cani ve katil Ermeni Cumhuriyeti’nin bu insan kasaplığına, bu ırz ve namus tecavüzlerine ne vakit nihayet verilecek?” Denildikten sonra haber, “...Ermenilerin şu son günlerde Kafkasya’daki dindaşlarımıza karşı pek alçakça ve zalimane hareket etmekte oldukları, Türk unsurunu tamamen imha etmek kastıyla tecavüzlerde buldukları malumdur. Bu canli ve katil haydutların Nahcivan havalisindeki tazyiklerini gittikçe artırdıklarını evvelce de bildirmiştik.” şeklinde devam etmiştir.²⁰

Albayrak gazetesi, Ermenilerin faaliyetleri ve “Büyük Ermenistan”ın kurulması hayali konusuna tepki olarak hassasiyetini “Albayrak” başlığının altında vermek suretiyle göstermiştir.²¹ Nitekim o günlerde her sayısında gazetenin ismi olan “Albayrak” başlığının altında “Vilayet-ı Şarkiye Ermenistan

¹⁸ *Albayrak*, 11 Ağustos 1919, S 19.

¹⁹ *Albayrak*, 11 Ağustos 1919, S 19.

²⁰ *Albayrak*, 11 Ağustos 1919, S 19.

²¹ Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s. 18.

olamaz!” sloganını yerleştirerek, tekrarlamış ve Doğu Anadolu illerinin Ermenilere yurt olarak verilmek istenmesine büyük bir tepki göstermiştir. Bu başlık altında gerek haberleri gerekse köşe yazılarıyla konuyu gündeme taşıyarak, kamuoyunu bu konuda yoğun bir şekilde bilgilendirmiştir.²²

Bu bağlamda, gazetenin 18 Ağustos 1919 tarihindeki sayısında, “Vilayet-ı Şarkiye Ermenistan olamaz!” başlığı altında yer alan bir yazı²³ “Ermenilerin Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler” başlığını taşımıştır. Bu ve benzer dizi haberler her sayıda neredeyse bu başlık altında tekrarlanmış ve farklı haberlere yer verilmiştir. Bunlardan biri de “Tehcirden Evvel” kaydıyla verilen ve Van ile ilgili olan bir haberdir. Bu haberde, Van ve civarında Ermenilerin ifa ettikleri mezalime maruz kalan ve hayatını kaybeden Van’ın Hızırlı karyesi ahalisinden olan Şerif’in kerimesi ve İbrahim’in zevcesi Fatma Hanım’ın ifadesidir. Gazetede yer alan ifade özetle şöyledir: “Şeyhina, Hızırlı ve Şeyhulu karyeleri ahalisi ile Van’a gelmek üzere, Zeve karyesine tecemmu eyledik.” Dedikten sonra, fakat bu arada Van’ın ateşler içinde yanmakta olduğunu görerek, Zeve köyünde kaldıklarını ve ertesi günü civar köyleri Ermenileri Zeve kariyesini basıp, erkekleri toplayıp köy evlerine doldurarak yaktıklarını, saniyen Nisvan-ı İslamiyeye²⁴ tecavüz ederek, beş yaşındaki kız çocuklarına da icra-i şe’neate başladıklarını ve hatta bu faciadan müteessir olan erkek çocukları da süngülerin ucuna takıp itlaf eylemişlerdir...” şeklinde anlattıklarını sürdürmüştür.²⁵

Aynı sayıda “Ermeni Vahşetlerinden” başlığıyla verilen bir haber,²⁶ muhtevassından anlaşıldığına göre, bir Ermeni gazetesine istinaden alınan ve Azerbaycan Gazetesi’nin 5 Ağustos 1919 tarihli ve 243 numaralı nüshasında dayandırılmıştır. Tahrip edilen Müslüman köylerine ilişkin kayıtları ihtiva eden ve Ermenistan Hükümetinin 27. Askerî Fırkası Komutanlığından bir subayın hazırladığı resmî raporunda 9 Müslüman köyünün nasıl tahrip edilip, yakıldığı ve burada aralarında çocuk ve kadınların da bulunduğu 358(?) insanın katledildiği köy isimleri ile birlikte verilmiştir.²⁷

²² Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, s.18.

²³ *Albayrak*, 18 Ağustos, S 20.

²⁴ Müslüman kadınlar.

²⁵ *Albayrak*, 18 Ağustos, S 20.

²⁶ *Albayrak*, 16 Eylül 1919, S 35.

²⁷ *Albayrak*, 16 Eylül 1919, S 35.

“Ermeni Mezaliminden Bir Numune Daha Amerikalıların Nazar-ı Dikkatine” başlıklı gazetenin bir diğer yazısında Ermenistan’ın dahilinde İslamlar aleyhine yapılan mezalim ve facialardan korkarak firar eden Müslümanların Azerbaycan’ın Karabağ mintikasında perişan bir suretle yollarda iltica imkânı arayanlarla ilgili yorumla karışık bir habere yer vermiştir.²⁸

“Bir Numune Daha” başlıklı başka bir haberde de Karabağ’dan kaçkınların olduğu ve Taşnak Çetlerinin zulmü ile bunların propaganda yolu ile Amerikalıları nasıl aldattıkları anlatılmıştır.²⁹

Ermeniler’in Hakkımızda Reva Gördükleri Feci Zulümler³⁰ başlıklı başka bir haberde yine “Tehcirden Evvel” kaydıyla verilmiştir. Haber bir tanığın ifadesini içermektedir. Habere göre; “...Orada bulunan kadınlardan genç olanlardan birkaç yüzünü tefrik edip, diğerlerini öldürdüklerini, bunları alıp Van’a götürüp, hapsettikleri ve umumunun ırzına tecavüz edildiği ve kendisinin de tecavüz olanların meyânında bulunduğunu ve şehri terk edecekleri gün kadınları da itlaf edip, yalnız kendisi “Ekmekçi” sıfatıyla Göldeki Adır Adası’na götürdüklerini ve orada tahsin ederek askerlerimize karşı duran Ermenilere hizmet eylediğini ve bilahare adanın teslimi üzerine canını kurtardığını...” anlatan bir tanığın ifadesi verilmiştir. Tanık, eziyet edilen, ırzına geçilen ve uzuvları kesilerek öldürülen kadınların ve çocukların isimlerini de vermiştir.³¹

Kafkasya Haberleri³² başlıklı bir haber de Kağızman ile ilgilidir. Haber, “Kağızman eşrafının Ermeniler tarafından toplanarak, meçhul bir cihete sevk olunduklarını ve bilahare bunlara işkence edildiği ve birinin cesedinin Kars’ın bir köyünde bulunduğunu diğerlerinden haber alınmadığını, ancak onların da aynı akıbet ve faciaya uğradıklarından hiçbir şüphe bulunmadığı” belirtilmekte ve Kars’ta yapılan taciz ve zulüm anlatıları ile devam etmektedir.³³

Albayrak gazetesi, 11 Eylül 1919 Tarihli Nüshasında da “Aras Nehri’nin Şimal ve Ceubunda İğdir Havalisinde Ermeniler Tarafından Harap ve Ahalisi Katliam Edilen Kurra (Köyler) İstatistiğidir” başlıklı bir haberde³⁴ sök konusu köylerin isimleri ve hane sayıları ile erkek nüfusu verilmiştir. Bu tabloya göre,

²⁸ *Albayrak*, 16 Eylül 1919, S 35.

²⁹ *Albayrak*, 16 Eylül 1919, S 35.

³⁰ *Albayrak*, 16 Ağustos 1919, S 21.

³¹ *Albayrak*, 16 Ağustos 1919, S 21.

³² *Albayrak*, 11 Eylül 1919, S 36.

³³ *Albayrak*, 11 Eylül 1919, S 37.

³⁴ *Albayrak*, 11 Eylül 1919, S 37.

Ermeniler mi İğdır, Aras, Kars ve Kağızman mıntikasındaki 52 adet köyü tahrip ederek, ahalisinin de öldürüldüğü anlaşılmaktadır.

“Aras Nehri’nin Şimal ve Cenubunda İğdır Havalesinde Ermeniler Tarafından Harap ve Ahalisi Katliam Edilen Kurra (Köyler) İstatistiğidir.” başlığı ile verilen bir diğer tabloda³⁵ 26 köy ismi yazılmış ve bunlarında hane sayıları ile erkek nüfusu gösterilmiştir.

“Ermeniler Merdanik’ten Kaçtılar” başlıklı bir haberde³⁶ “Oltu ve havalisini zapt etmek ve onların da masum kanını boyamak üzere Ermenilerin Martinik’e³⁷ taarruzda buldukları” anlatılmış, ancak oradan gelen bir zatın tahminen verdiği habere göre, Müslümanların karşı koymaları ve müdafaa-i nefis ve namus için kıyam etmeleri üzerine, Ermenilerin Martinik’ten kaçtıklarını duyurmuştur. Haber, “İşte bu da gösteriyor ki ittihat ettikçe tefrika dan sıkıldıkça düşmanlar daima mağlup olmaya mahkumdur” ifadeleriyle bitmiştir.

“Ermeni Vahşetlerinden” başlıklı bir haberde³⁸ “Aldığımız mevsum haberleri havi bir mektupta...” cümleleriyle başlayan mektuba göre, Ermenilerin Kars’ın Arpaçay civarında katliama başladıkları, Müslümanları Kars mıntikasından tehcir ettirmek ve burayı zapt etmek için her türlü vesaiti cebriyeye müracaat edildiği ve Arpaçay kazasından Krahanlı Aşiretininden 200 hanenin hicrete mecbur bırakılarak, Allahuekber Dağı’na gittiği, bu aşiretten 3500 nüfusun son birkaç ay içinde Ermenilerce öldürdüğü yolundaki cümlelerle haber devam etmiştir.³⁹

“Ermeniler ‘in İtiraf-ı Mezalimi” başlıklı bir haberin altında “Azerbaycan Gazetesinin 22 Eylül 1919’da tarihli nüshasında” alıntı olarak bir habere yer verilmiş ve haberde: Ermenilerin yaptıkları eylemler ve giriştikleri saldırılar anlatılmıştır.⁴⁰

“Kafkas Türk Muharrirlerinden” imzası ve “Kafkasya’da Ermeni Vahşetlerinin Başlangıcı” başlıklı uzun bir değerlendirme yazısı yer almış ve hatta gazetenin 2. sayfasına kadar bu taşmıştır. Söz konusu yazıda 1902’den başlayarak Ermenilerin faaliyetleri ve Rusya’nın politikası özetlenmiş, Kafkasya

³⁵ **Albayrak**, 23 Eylül 1919, S 38.

³⁶ **Albayrak**, 6 Ekim 1919, S 42.

³⁷ Oltu yakınlarında bir yerleşim yeri.

³⁸ **Albayrak**, 9 Ekim 1919, S 43.

³⁹ **Albayrak**, 9 Ekim 1919, S 43.

⁴⁰ **Albayrak**, 9 Ekim 1919, S 43.

havalisinde Ermeni faaliyetlerinin gelişimi anlatılmıştır.1907 yılında İran'da Meşrutiyet yönetimine geçilmesi sürecine değinilen yazıda bu gelişmelerden sonra, Ermenilerin Kars, Ardahan Batum Acar'a da Müslümanları nasıl katlettikleri, Türk-Ermeni düşmanlığının Kafkasya'da Ermeniler tarafından başlatıldığını Müslüman Türklerin ise yıllardan beri canlarını ve mallarını korumaya çalıştıkları anlatılmıştır.⁴¹

“Ermeni İdaresinin Mahiyetine Dair Bir Vesika Daha”⁴², “Dünkü Faciatın Bu Günkü İzleri”⁴³ gibi başlıklarla haberler devam etmiştir. “Neler Düşünüyorlar? Diyarbekir Muhabirimiz Yazıyor”⁴⁴ başlıklı bir haber, “Bir ay önce ticareti için Adana'ya giden ve avdetinde şayan-ı itimat bir zatın Ermenilerin emel ve teşebbüsleri hakkında verdiği malumatı yazıyorum” kaydıyla başlamış ve Ermenileri Revan ve Kilikya'da yakın bir gelecekte Ermenistan teşkil edileceğini ve bu iki Ermenistan hükümeti arasında Müslümanların sıkıştırılarak ezileceğinin konuşulduğu, bu amaç için bütün Anadolu'da hatta Maraş Antep Urfa'da bulunan Ermeniler, Adana'ya göç ediyorlarmış. Güya Adana'da nüfus çokmuş ve Şark-ı Anadolu'da Kürt-Türk ayrılığı çıkarmak için çalışanların dikkatlerine konuyu arz etmeyi bir vazife sayarız.” denilmiştir.

“Kafkasya Haberleri”⁴⁵ başlığı altında verilen bir haberde de, Kars ve havalisinde yaşayan İslam ahalisi, Rus ordusu çekildikten sonra Kars İslam Şûrası'nı kurmuş oflamalarının “Haris Ermenilerin” işine gelmediğini ve bunu engellemek için İngilizleri kendi emelleri çerçevesinde kullanmayı başardıklarını ve 9 aydan beri Ermeni zulüm İdaresi altında geçen Kars havalisi İslamlarının çekmediği eziyet kalmadığını, Kağızmanlı 7 Müslüman Ermeni askerleri tarafından vagondan aşağı atarak tren hattında feci bir suretle katlettikleri Mustafa Arslan Bey ve Ahmet İsmail Bey'in beraberlerinde bulunan üç kadını istasyon yakınlarında feci bir tarzda katlederek cesetlerini parça parça ettiklerini Göle nahiyesinde Ahmet Efendi gündüz aleni bir suretle ıstırapla Hasan Mahallesi'nde on sekiz kadın ve çocuğu Aras çayı kenarına götürüp üzerlerine ateş ederek ve bu masumları çaya dökmek suretiyle telef ettikleri şeklinde haber devam etmiştir. Konuya ilişkin birçok haber gazetede yer

⁴¹ Albayrak, 9 Ekim 1919, S 43.

⁴² Albayrak, 4 Kasım 1919, S 49.

⁴³ Albayrak, 4 Kasım 1919, S 49.

⁴⁴ Albayrak, 7 Kasım 1919, S 50.

⁴⁵ Albayrak, 18 Kasım 1919, S 53.

almıştır. Bu haberlerin bir kısmının başlıkları bile konu hakkında bir fikir vermeye kâfidir. “Yine Ermeni Efsanelerinden”⁴⁶, “Ermeni Faciaları ve Antranik’in İtirafı”⁴⁷ “Elviye-i Selase Muhacirlerinin Feryadı”⁴⁸ ve “Kafkasya Haberleri”⁴⁹ gibi başlıklar ilgi çekçidir.

Sonuç

Sonuç olarak, yukarıda ele alınan haber ve başlıklar, *Albayrak* gazetesinin 1919 ve 1920 yıllarındaki bazı sayılarından derlenmiş Ermeni katliam ve zulümlerine ilişkin haber ve yazılarından örnekleridir. Bunlar gazetenin bazı nüshalarından ve sıradan seçilmiştir. Daha buna benzer pek çok haber ve yazı gazetenin muhtelif sayılarında almaktadır. Ancak burada bunlardan bazıları sunulup, özetlenmiştir. Bir kısmının da sadece başlıkları verilmiştir.

Bilindiği gibi devlet yönetimi bakımından bir geçiş ve mücadele safhası olan “Kongreler Dönemi”, Mondros Mütarekesi ile başlayan ve Erzurum Sivas kongreleri ile devam eden işgallere karşı teşkilatlanma çalışmalarının sürdüğü bir dönemdir. Bu bakımdan İstanbul Hükümeti’nin vaziyette tam olarak etkili bir şekilde müdahale edemediği, İstanbul gazetelerinin de sansüre tabi olduğu bir zamanda, Anadolu’da direniş fikrinin gelişimi ve teşkilatlanma çalışmalarının başlaması, Millî Mücadele fikrinin tezahürü ile buradaki yayın organlarına da yansıyan ve görülen millî ruh, heyecan ile mukavemet fikri bir hayli gelişmiştir. Bu bağlamda *Albayrak* gazetesi, Doğu illerinin Ermenilere yurt olarak verilmesine karşı çıkmış, millî şuur ve fikirler etrafında kamuoyunu birleştirmeye çalışmış, haberleri, köşe yazıları ve izlediği politika ile bu yolda yayın yapmıştır. Erzurum Kongresi’nin çalışmalarını da yakından izleyen gazete, millî mücadelede üzerine düşen görevi hakkı ile yapmıştır. Gazete, Ermenilerin isyan, öldürme, tecavüz, yangın, işkence ve çeşitli eylemlerini dile getirmesi yanında, İzmir ve Güney Anadolu illerinin işgalini de ele alan ve kınayan yazılara geniş yer vermiştir. Bu bağlamda ve halkı bilinçlendirme noktasında *Albayrak*, elinden gelen gayreti göstermiştir.

KAYNAKÇA

Albayrak, 11 Ağustos, 1919, S 19.

⁴⁶ *Albayrak*, 18 Kasım 1919, S 53.

⁴⁷ *Albayrak*, 11 Kasım 1919, S 51.

⁴⁸ *Albayrak*, 11 Kasım 1919, S 51.

⁴⁹ *Albayrak*, 16 Şubat 1919, S 71.

- Albayrak**, 11 Ağustos,1919, S 19.
Albayrak, 11 Ağustos,1919, S 19.
Albayrak, 11 Eylül 1919 S 36.
Albayrak, 11 Eylül 1919 S 37.
Albayrak, 11 Eylül 1919 S 37.
Albayrak, 11 Kasım 1919, S 51.
Albayrak, 11 Kasım 1919, S 51.
Albayrak, 16 Ağustos 1919, S 21.
Albayrak, 16 Ağustos 1919, S 21.
Albayrak, 16 Eylül 1919, S 35.
Albayrak, 16 Eylül 1919, S 35.
Albayrak, 16 Eylül 1919, S 35.
Albayrak, 16 Eylül 1919, S 35.
Albayrak, 16 Şubat 1919, S 71.
Albayrak, 18 Ağustos, S 20.
Albayrak, 18 Ağustos, S 20.
Albayrak, 18 Ağustos, S 20.
Albayrak, 18 Ağustos, S 20.
Albayrak, 18 Kasım 1919, S 53.
Albayrak, 18 Kasım 1919, S 53.
Albayrak, 22 Nisan 1919, S 6.
Albayrak, 22 Nisan 1919, S 6.
Albayrak, 22 Nisan 1919, S 6.
Albayrak, 23 Eylül 1919 S 38.
Albayrak, 4 Kasım 1919, S 49.
Albayrak, 4 Kasım 1919, S 49.
Albayrak, 6 Ekim 1919, S 42.
Albayrak, 7 Kasım 1919, S 50.
Albayrak, 9 Ekim 1919, S 43.

Albayrak, 9 Ekim 1919, S 43.

Albayrak, 9 Ekim 1919, S 43.

Albayrak, 9 Ekim 1919, S 43.

Alpargu, Mehmet; Özçelik, İsmail; Yavuz, Nuri, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi**, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2001.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, II. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2003.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa), 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 2005.

KUVÂ-YI MİLLİYE'YE DÜŞMANLIKLARI NEDENİYLE ANADOLU'DAN İSTANBUL'A GÖÇ EDENLERE OSMANLI HÜKÜMETİNİN YARDIMLARI

Mehmet TEMEL*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun işgal edilmeye başlamasıyla birlikte direnme amacıyla silahlı halk kuvvetleri tarafından milis örgütü Kuvâ-yı Milliye oluşturulmuştur. Yunan ordusunun Anadolu içlerine doğru ilerleyişine karşı cephe oluşturmaya çalışan gönüllü, zeybek, efe, maceracı, komiteci, terhis edilmiş Osmanlı birliklerinin subaylarından vs. oluşan bu örgütün iaşesi için cepheye gitmeyen zenginlerden para toplanması veya parası olup da vermeyenlerden zorla alınması, Millî Mücadele karşıtlarının memleketlerini terk ederek başkent İstanbul'a kaçışlarının gerekçesini oluşturmuştur. Millî Mücadele'yi padişaha karşı bir başkaldırı olarak gören ve bu nedenle Kuvâ-yı Milliyecilerin cezalandırılmalarını öngören padişah iradesiyle şeyhülislam fetvasının gereğini yerine getirmek için basın, yayın, propaganda, silahlı eylem ve halkı Kuvâ-yı Milliye'ye karşı ayaklanmaya çağırma yoluyla Millî Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren aralarında din adamı, naip, tüccar vs. gibi kişilerin bulunduğu yüzlerce Anadolu insanı, Kuvâ-yı Milliye tarafından cezalandırıldıkları, tehdit edildikleri veya cezalandırılacakları gerekçesiyle Anadolu şehirlerinden başkente göç etmişlerdir.

Kurtuluş çaresini millî irade ve millî egemenlik yerine, siyasi olarak çökmüş saltanatla, İslam dünyasındaki etki gücünü ve saygınlığını kaybetmiş hilafet makamının devamında ve bunların önerdiği siyasi çözümde gören Kuvâ-yı Milliye düşmanları, İstanbul hükümetinden nakdi yardım ve barınma talebinde bulunmuşlardır. Tahkik-i Hüviyet Masası Komiserliği tarafından haklarında gerekli araştırma yapıldıktan sonra bunlara Masârif-i Gayrı Melhûze

---

*Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mehtemel239@gmail.com

Tertibinden günlük veya aylık olarak nakdi yardım yapılmış, memleketlerinde emlaki olanlara da borç olarak aylık ödenmiştir. Ev ve işyerlerinin yağmalandığı gerekçesiyle hane ve sermaye talep edenlerin istekleri ise genellikle kabul edilmemiştir. İstanbul'daki medrese, han, otel, kulüp, kahvehane, pavyon ve bazı kulüplere yerleştirilen Millî Mücadele kaçaklarının yiyecek ve barınma sorunlarıyla Polis Müdüriyeti ilgilenmiş, memleketlerine dönmek isteyenlerin yol ücretleri de ödenmiştir. Kaçaklardan bir kısmı yardımlarının hükümet tarafından kesilmesi üzerine memleketlerine erken dönmek zorunda kalmış, bazıları da yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Bu tebliğde, Kuvâ-yı Milliye baskısı gerekçesiyle veya Millî Mücadele'ye olan düşmanlıkları nedeniyle İstanbul'a kaçanların kaçış gerekçeleri, geldikleri memleketler, İstanbul hükümetlerinin aynı ve nakdi yardımları, iskân mekânları hakkında elde edilecek bilgi ve bulgular analiz edildikten sonra bu kaçışların Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki anlamı yorumlanıp değerlendirilecektir.

**ASSISTANCE OF THE OTTOMAN STATE TO THOSE
MIGRATING FROM ANATOLIA TO ISTANBUL DUE TO THEIR
HOSTILITY TO TURKISH REVOLUTIONARIES (KUVÂ-YI
MİLLİYE)**

ABSTRACT

After the Armistice of Mudros, the militia organization “Kuvâ-yı Milliye” was formed by the armed people’s forces with the aim of resisting after the invasion of Anatolia. The main reason why those who were against the War of Independence left their own homelands and fled to Istanbul was their being forced to give money for the needs of the volunteers, zeibeks, efes, adventurers, members of committees, demobilized officers of the Ottoman troops constituting Kuvâ-yı Milliye, formed to resist against the invasion of Greek troops progressing towards the inner parts of Anatolia. Hundreds of Anatolian people including religious men, kadıs (Muslim judges), tradesmen etc. involved in activities against Kuvâ-yı Milliye by means of provoking people to revolt against Kuvâ-yı Milliye, armed actions, propagandas, publications and press in response to the fatwa issued by Shaykh al-Islam with the will of Sultan, who considered Kuvâ-yı Milliye as a resurrection against him and thus wanting to punish revolutionaries, migrated from Anatolian cities to Istanbul as they were punished or threatened by Kuvâ-yı Milliye or thought that they would be punished by them.

These enemies of Kuvâ-yı Milliye believing that the only way of salvation is the sultanate that was politically collapsed and the continuation of caliphate that had lost its power and influence on the Islamic world and the policies they proposed rather than national will and sovereignty requested financial assistance and shelter from the Istanbul government. After the necessary investigations had been done by the Commissariat of the Board of Review, they were provided with daily or monthly financial helps under the name of Masârif-i Gayri Melhûze and a monthly salary was paid to those who had some properties in their hometowns as debt. The requests of household and capital demanders on the grounds that their houses and businesses were looted were generally not accepted. The Police Department was interested in the food and housing problems of the National Struggle fugitives, who were placed in the madrasas, inns, hotels, clubs, coffeehouses, pavilions and some clubs in Istanbul and transportation fees of those wanting to go back to their

hometowns were also paid. Some of the fugitives had to return to their country early after their assistance was cut off by the government and some continued their lives.

In this paper, after analyzing the information and findings to be obtained about the reasons for the escape of those who fled to Istanbul due to the oppression of the Kuvâ-yı Milliye or their hostility to the National Struggle, the hometowns they came from, the in-kind and in-cash aid of the Istanbul government, and their places of residence in Istanbul, the meaning of their escapes for the history of the National Struggle and of the Republic of Turkey will be evaluated and interpreted.

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde topraklarının paylaşılması ve ordularının dağıtılması gibi ağır koşulları içeren Mondros Mütarekesi'ni¹ imzaladıktan sonra Padişah Vahdettin'in de arzu ettiği gibi İngiliz müsamahasıyla, işgal kuvvetlerinin ülkeye getireceği medeniyet ve refahı beklemeye başlamıştı. Bu nedenle, gelecek yabancı işgal kuvvetleriyle iyi ilişkiler kurulacak, Türk misafirperverliğine yakışır şekilde karşılanacak, şunun veya bunun tahrik, teşvik ve iğfaline kapılarak misafirlere herhangi bir şekil ve surette muhalefet ve muhasamata girililmeyecekti².

Mütareke metnine, Osmanlı ordularının dağıtılması hükmü Anadolu'yu işgale açık hale getiren 7. maddenin uygulanmasını kolaylaştırmak için konulduğundan, kasım ayında başkent İstanbul, Aralık ayından itibaren 1919 yılının ortalarına kadar da ülkenin diğer bölgeleri işgal edilmiştir. Askerî birliklerin dağıtılması, erlerin terhis edilmesi, ordu komutanlarının büyük bir kısmının başkente çekilmesi, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarından yorgun ve bitkin düşen Türk halkının umutsuzluğu, çaresizliği, padişah ve hükümetlerinin işgallere karşı direnmek ve mücadele etmek yerine İtilâf devletleriyle uzlaşp siyasi çözüm arama çabaları işgal sürecini hızlandırdığı, işgal kuvvetlerinin İstanbul ve Anadolu'daki nüfuz ve baskısını arttırdığı gibi Türk halkının kendi kaderini belirlemesi, örgütlenip işgallere karşı direnme ve mücadele etme sürecini başlatmasını da geciktirmiştir. Ulusun ve vatanın bağımsızlığını, birliğini, bütünlüğünü sağlayacak, koruyacak, işgallere karşı direnecek, mücadele edecek en önemli etkenlerden düzenli ordu ve siyasi irade olmadığına göre ne yapılabilirdi?

Umutsuzluğa, karamsarlığa, kendi hanedanının ve iktidarının istikbalini ülke çıkarlarının önünde gören saltanat ve hükümetlerine rağmen, vatanın kurtuluşunu düşünüp herhangi bir kişisel çıkar gözetmeden mücadeleye hazır bazı kaymakamlar, mutasarrıflar, efeler, komiteciler, sivil kumandanlar, terhis edilmiş Osmanlı birliklerinin subayları, bölük, tabur, alay, tümen gibi askerî birliklerden oluşan düzenli ordu kuruluncaya ve Türk Ulusunun gerçek iradesini yansıtacak ve temsil edecek siyasi otorite ve irade oluşuncaya kadar

¹ Mondros Mütarekesi'nin hükümleri için bkz. Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara, 1977, s. 1-5.

² Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1995, s. 154-155.

gönüllü, zeybek, asker ve adalet kaçakları, soyguna ve vurguna hevesli mace-
raperestlerden oluşan silahlı milis örgütü Kuvâ-yı Milliye'yi oluşturmuşlardı³.

Başta, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal ederek Anadolu içlerine doğru ilerleyen Yunan ordusu olmak üzere vatanına, ırzına ve malına kasteden işgalci güçlere karşı Rauf Orbay'ın da ifade ettiği gibi eline silah alıp cephe tutan, muharebe eden, dişleriyle, tırnaklarıyla savaşıyor, düşmanı memleketten çıkarmak için hayatını siper eden bu kahramanların beslenmesi ve giydirilmesi için kasaba ve şehirlerde cepheye gitmeyen zenginlerden para toplanıyor, parası olup ta vermeyenlerden de yine o cepheadaki adamları tarafından zorla alınıyordu⁴. Ancak, bazı Kuvâ-yı Milliye komutanlarının cepheledeki savaşçıların yaşesi için halktan zorla, tehditle, kurtuluş fidyesi olarak para, erzak, silah, hayvan vs. toplaması, örgüt içindeki kötü niyetli eşkıya ve mace-
raperestlerin yağma, talan ve gasp yöntemine başvurmaları, bazı çıkarıcıların Müdafaa-i Hukukçu ve Heyet-i Milliyeci görünerek bölgelerindeki kişisel nüfuz ve itibarlarını arttırmak için Kuvâ-yı Milliye'yi alet olarak kullanmaları, bu örgütün düşman karşısındaki direniş başarısını gölgelemeye başlamış ve halkın tutumunun olumsuz yönde gelişmesine neden olmuştur⁵.

Kuvâ-yı Milliye örgütü, düşmanın Anadolu içlerine ilerleyişini sekteye uğratmaya çabalarırken 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Atatürk de ulusun içine düştüğü durumdan ancak kendi azim ve iradesiyle çıkabileceğine dikkat çekerek tüm yurttaki Millî Mücadele'yi örgütlemek, ülkenin bağımsızlığı ve bölünmezliği konusunda halkı teyakkuzda buldurmak, Kuvâ-yı Milliye'yi etken ve millet iradesini egemen kılmak için faaliyetlerini hızlandırmıştır. Anadolu sathında kurulan tüm yerel direniş örgütlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirmeyi başarmış, fiili yürütme organı niteliğindeki Heyet-i Temsiliye'nin ardından 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'ni açarak millî iradeye dayanan, millî egemenlik ilkesini esas alan yeni Türk devletinin temellerini atmıştır. Hızlı karar alabilmek

³ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.98; Enver Behnan Şapolyo, **Kuvâ-yı Milliye Tarihi**, Ankara, 1957, s. 48.

⁴ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C III, s. 212.

⁵ Temel, **a.g.e.**, s. 98-100. Bazı Kuvâ-yı milliyecilerin halktan zorla para, eşya vs. toplaması, esnaftan satın aldığı eşyanın bedelini ödememesi veya eksik ödemesi, efe terörünün yarar ve zararları ile ilgili tartışmalar için bkz. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1968, s.123, 124, 133; Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, C III, İstanbul, 1974, s. 1020, 1022, 1023; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C VII, İstanbul, 1969, s. 2098, 2099, 2228, 2229.

ve aldığı kararları süratle uygulamaya geçirebilmek amacıyla yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplayan meclis, çıkardığı yasalarla ve aldığı kararlarla Millî Mücadele'yi başarılı bir şekilde yönetmiş, hanedan ve saltanatın devamı uğruna, parçalanmış, kapitülasyonlara mahkûm olmuş, bağımsızlığını kaybetmiş küçük bir Anadolu'nun varlığına razı olan padişah ve hükümetlerinin İngilizlerle siyasi çözüm arayış planlarına karşı Türk halkını ayaklandırmış ve oyununu bozmuştur. Kuvâ-yı Milliye'den TBMM'ye uzanan bu başarılı süreç, padişah ve Yunanistan'ı Anadolu'yu işgal için gönderen İngilizleri tedirgin edince bu ikiliyi, TBMM yönetimindeki Millî Mücadele'nin daha da gelişip güçlenmeden yok edilmesini sağlamak ve Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla birtakım önlemler almaya sevk etmiştir.

1. Kuvâ-yı Milliye Hareketine Karşı Yayınlanan Şeyhülislam Fetvası ve Padişah İradesinin Anadolu'daki Etkisi

Kuvâ-yı Milliye'nin, padişahın temennisinin aksine yabancı işgal kuvvetleriyle iyi ilişkiler kurmaması, onları, Türk misafirperverliğine yakışır şekilde karşılamaması, muhalefet ve muhasamata girişmesi İngiltere'den hoşgörü üman padişahla, şeyhülislam ve Sadrazam Damat Ferit'i Kuvâ-yı Milliye'ye ve liderlerine karşı acil ve sert yaptırımlar uygulamaya yöneltmiştir. 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürriyade Abdullah tarafından yayınlanan fetvada, Kuvâ-yı Milliyeciler, padişaha baş kaldıran, yüksek hilafete ihanet eden, halkın mal ve eşyasını yağmalayan asiler ve caniler olarak nitelendirilerek bunların öldürülmelerinin caiz olduğu, bunları öldürenlerin gazi, asilerin öldürdüklerinin şehit, padişahın asilerle savaşmak için verdiği emirleri yerine getirmeyenlerin günahkâr ve suçlu olduklarına ilişkin hükümler yer almıştır⁶.

24 Mayıs 1920 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından çıkarılan irade-i seniyyede de, başta Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal olmak üzere, Kara Vasıf, Ali Fuad Cebesoy, Alfred Rüstem, Adnan Adıvar ve Halide Edip hakkında Kuvâ-yı Milliye adı altında fitne ve fesat çıkaran, halktan zorla para toplayan, iç güvenliği bozan ve şehirleri yakıp yıkanların tertipçileri ve teşvikçileri oldukları gerekçesiyle İstanbul 1 no'lu Örfi İdare Mahkemesi'nin haklarında verdiği askerî, mülki rütbe ve nişanlarıyla her türlü resmî

---

⁶ Şeyhülislam Dürriyade'nin 11 Nisan 1920 tarihinde yayınladığı fetvanın tam metni için bkz. **Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1920, No.3824; Aybars, **a.g.e.**, s. 627-629.

unvanlarının kaldırılmasını, mallarının haczedilmesini ve idam edilmelerine ilişkin kararının onaylandığı belirtilmiştir⁷.

Şeyhülislamın fetvası, İngiliz ve Yunan uçaklarının yanı sıra İngiliz gemileri, konsoloslukları, Rum ve Ermeni örgütleri, Yunan askerî yetkilileri, Teali-i İslam Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası gibi örgüt ve kuruluşlar tarafından Anadolu'nun pek çok şehir ve kasabasına ulaştırılıp dağıtılmıştır⁸. Ülkede büyük bir buhran ve iç savaşın çıkmasına neden olan fetva ve padişah iradesinin etkili olmasının nedeni ise dinî inancın birleştirici ideoloji olduğu kanısı ve Türk millî ideolojisinin henüz anlaşılabilmesi idi. Bu anlayışın yanı sıra Anadolu insanının, padişahın barış yaptığı, milliyetçilerin neden olduğu isyanlar yüzünden İtilâf devletlerinin sert tepkisiyle karşılaştığı, halktan zorla vergi ve asker toplandığı propagandalarıyla kıskırılması⁹ da ülkedeki ayaklanmaları ve Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik saldırıları arttırmıştır.

Fetva ve iradenin etkisiyle başta Marmara Bölgesindeki şehir ve kasabalar olmak üzere pek çok Anadolu şehrinde Kuvâ-yı Milliyecilere karşı saldırılar ve örgütlenmeler başlamış, işgal kuvvetlerine karşı mücadele eden Kuvâ-yı Milliye savaşçılarının iâşe, silah, mühimmat vs. masrafları için varlıklı kişilerden talep edilen ayni ve nakdi yardımlar karşılanmadığı gibi eşraf, zengin, yöresinde nüfuz ve itibar sahibi yüzlerce kişi Millî Mücadele'ye inanmadıkları, desteklemedikleri ve yardım etmek istemedikleri için memleketlerini terk edip İstanbul'a sığınmışlardır. Bunların bir kısmı da millî harekete karşı silahlı mücadeleye kalkışmaları ve basın yayın yoluyla halkı millî hareket aleyhinde isyana teşvik etmeye yönelik propagandaları nedeniyle Kuvâ-yı Milliye birliklerinin takip ve cezalandırmasından kaçarak başkente sığınmışlardır.

Kuvâ-yı Milliye baskısı ve zulmü gerekçesiyle memleketlerinden kaçıp İstanbul'a sığınanların hükümetten yardım talep eden dilekçelerinden, fetva ve padişah iradesinin gereğini yerine getirmek istedikleri için takibe uğradıkları veya cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır. Genellikle Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve yardım talep eden dilekçeler birbirine benzedikleri için birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

⁷ Aybars, **a.g.e.**, s. 625-626.

⁸ Aybars, **a.g.e.**, s. 387.

⁹ Aybars, **a.g.e.**, s. 386.

Göynüklü Abdi Bey zade Sami 14 Ağustos 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği arizada Kuvâ-yı Milliyecilerin takibinden kaçarak İstanbul'a sığındığını ve geçinebilmek için kendisine para verilmesi talebinde bulunduktan sonra şöyle devam etmektedir. Fetevâ-yı şerife ve hatt-ı humâyûn suretlerinin Göynük'e girmesinin ardından kuvve-i bâğıyyeden tedirgin olan ahalinin toplanarak bir heyet oluşturduğunu, kendisinin de bu heyetin başkanlığına seçildiğini, Göynük kazasının Ankara ile ilişki ve haberleşmesinin kesilmesinden sonra savunma önlemleri almakta olduğu sırada Geyve'den sevk edilen Eşref çetesinin kasabaya saldırdığını, kendilerinin savunmaya çalıştıklarını ancak birkaç mitralyöze sahip olan nizami kuvvetlere karşı başarılı olmadıklarını, iki arkadaşıyla birlikte Adapazarı'na sığındıklarını, arkadaşlarının oradan Düzce'ye gittiklerini, bir müddet sonra da bâgilere esir düştüklerini ve idam edildiklerini, kendisinin 25 Mayıs'ta İstanbul'a sığındığını ve orada ikamet etmekte olduğunu, ailesinin Göynük'te gözaltında kaldığını, haberleşmesine izin verilmediğini, İstanbul'da, Göynük halkından tüccar vs. olmadığından haberleşme ve para bulma imkânı bulamadığını bu nedenle kendisine 5000 kuruş verilmesini talep etmektedir¹⁰.

Trabzonlu Hafız Numan tarafından 7 Ağustos 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve 50 lira yardım talebinde bulunulan arizada da, İstanbul'a sığınma gerekçesinin "Kuvâ-yı bâğıyyenin makam-ı muallâ-yı saltanat ve hilafete karşı ittihaz ettiği hatt-ı harekete karşı çıkmasının ve saltanat ve hilafet-i celîleye bağlılığının Anadolu'da ikametime imkân bırakmaması" olduğu belirtilmektedir¹¹.

Kuvâ-yı Milliye'ye karşı açtıkları savaşı kaybedip takipten kaçan Geredeli Mehmet Hoca'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 21 Temmuz 1920 tarihli önemli bilgiler içeren arızasında da şöyle denilmektedir:

"Gerede'de neşr-i ulûm-u âliye ile meşgul iken Memâlik-i Osmaniyye'yi müstevli olan fitne-i bâğıyyeye fetevâ-yı şerîfe mucebince ahali ile beraber kıyam-ı muhacemat-ı hunharanesine mukavemete ikdam edip Mustafa Kemal melûnesinin avanesini tevkîf ile dahî Ankara'dan menhûs bir erkân-ı harp binbaşısı teçhizat-ı askeriye bahanesiyle ücret mukabelesinde asker cem etmek, soygunculuğa üzerimize gelirken on yedi nefer

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH.KMS), Dos. 59, no. 13. Lef. 5.

¹¹ BOA, DH.KMS, Dos. 59, no. 13, Lef. 11.

ile bunları bizzat üzerlerine hücum ettim. Cümlesini karye ahalisiyle esir ettim. Cümlesi yedi kişi oldular, tevkîf ettim. Bu bâgileri Çerkeslerin kuvveti ile Düzce'ye Safer Bey'e gönderdim. Ba'de, dört atlı ile bilâ-silah Çerkeş'e gittim. Jandarma kumandanı ile 26 nefer bendenize iltihak eyledi. Gerede'de 300 süvari ile 300 piyadeye malik oldum. 160 pare karye istihkâm ile kuvvetli cephaneye malik olduk. 7 mitralyöz ile bir eski top olduğu halde bu kuvvet Anadolu'ya intişar ile umum Anadolu halkını aleyhlerine çevirdim. 17 neferi namelerle her tarafa gönderdim. Gerede bir merkez şeklini ihraz edince oranın eşrafi bu fakire haset ederek bendenizi heyet reisliğinden ihraç ile altımdan atımı, elimden silahımı aldılar. Cüzi bir bahane ile Kuvâ-yı bâgiyyeye iltihak ettiler. Süvari ve piyadeyi dağlara çıkardılar, memleketi teslim karar verdiler. Hükümet-i merkeziyenin muavenetine mazhar olamadığımızdan tekrar istilaya uğrattular, şürekâmı idam ettiler, hanemi, eşyamı ve kitaplarımı gazyağı ile ihrâk ettiler. Yedimde bir asa ile yalnız canımı kurtarmaya muvaffak olarak dâr-ı iltica olan İstanbul'a gelebildim. Fakat pek muhtaç, sefil bir haldeyim, zarar-ı maddimizi tazmin imkânı hususuna değin mahye iaşemin emsalim misüllü nakden ve tavîzen itasını istirham eylerim. Ol babda emr-ü ferman hazret-i men lehül emrindir". 21 Temmuz 1920, Sultanselim'de İpekçi Ahmet Efendi'nin hanesinde misafireten sakin İttihatçı melûnelerin takmasıyla maruf Halıcılar Müezzini Mehmet Hoca"¹²

Basın yaym yoluyla Kuvâ-yı Milliye aleyhinde faaliyette buldukları için takipten kaçıp İstanbul'a sığınmaların dilekçelerine bir örnek de Adana'da yayınlanan Ferda Gazetesi'nin müdürü ve başyazarı Ali Hilmi'nin kaçış nedenini açıklayan ve yardım talep eden arizasıdır. 25 Temmuz 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen arizada da şöyle denilmektedir:

"Şam'ın sükûtundan sonra bozgun ve yorgun ordusunun enkaz-ı pe-rişanyla Adana bağlarında rezk-i hıyâm-ı ihtişam eden Mustafa Kemal'i bilahare pir-ü âmâli olan rical-i ihtilali pek yakından tanırım. Kuvâ-yı Milliye namıyla zavallı Anadolu halkının safvet-i ruhiyesinden istifade etmek isteyen bu kuvve-i mağlube-i mütegalibenin maksat ve mahiyet-i teşekkülü pek rânâ malum olduğundan daha bidayet-i zuhurunda aleyhlerinde neşriyata başladım. Öyle zamanda ki yalnız "Peyam" müstesna olarak bütün İstanbul matbuatı -müdafaa-i vatan hüsn-ü necibiyle sîne-i

¹² BOA, DH.KMS, Dos.59, no. 13, Lef. 35.

*milletten doğduğuna kail oldukları- bu kuvveti yüksek bir hararetle alkış-
lıyorlardı. Her türlü şevâib-i şahsiyyeden berî olarak sırf kanaat-i siya-
siyye ve telkînât-ı vicdaniyemle harekât-ı vakıanın bugünkü netâyic-i
elîmeyi tevlid edeceğini daha o zaman takdir ve teşrih etmiş Anadolu mü-
tehammil olsa bile Adana Vilayeti'nin hususiyet-i ahvali bu gibi cere-
yanların Çukurova'ya girmesine katiyen müsait olmadığından efkâr-ı
umumiyyeyi bu noktada tenvir ve ikaz etmiş idim. Bu babdaki neşriyatım
fitne-i bâğiyyenin nazarında bir hıyanet-i vataniyye olarak telakki edildi.
Gıyaben idama hüküm verilmekle beraber gazetenin Anadolu'ya girmesi
de men olundu. Zaman zaman tahriren ve şifahen birçok tehdidata ve ni-
hayet suikasta maruz olarak Adana'yı terke mecbur oldum. Memleketime
ettiğim hizmetin kıymetini zaman birçok hadisat ile ispat eyledi. Bunların
burada izahını zaid görürüm. Ancak bu uğurda şahsen pek ziyade muta-
zarrır olduğum ve hal-i hazırda esbâb-ı maişetten mahrum olduğum ci-
hetle hükümet-i seniyyenin atfetine müracaatta muztar kaldım. Binaena-
leyh karar-ı ahir mucebince acizlerine de tavizen tahsisat-ı kâfiye itasına
müsaade buyrulmasını istida ve istirham eylerim. Ol babda ve her halde
emr-ü ferman hazret-i men lehül emrindir". 25 Temmuz 1920 Adana'da
münteşir Ferda Gazetesi müdir ve ser muharriri ve sabık Kozan mebusu
Ali Hilmi¹³.*

İstanbul'a sığınanlardan bazılarının dilekçelerinde ise Kuvâ-yı Milliye'ye karşı bir direniş ve hareketten söz edilmediği gibi fetva veya padişah iradesi- nin gereğinin yapıldığına veya padişah ve hilafete bağlılığa ilişkin ifadelere de rastlanmamaktadır. Mal ve mülklerinin Kuvâ-yı Milliyeciler tarafından yağmalandığı veya el konulduğu belirtilen dilekçelerde hükümetin, Kuvâ-yı bâğiyyenin zulüm ve saldırılarından zarar görenlere tazminat ödenmesi kara- rına istinaden yardım talebinde bulduklarını bildirmişlerdir.

Edremitli Hüseyin Vehbi'nin 7 Ağustos 1920 tarihli dilekçesinde Edre- mit'te bulunan dükkân ve hanesindeki 40-50 bin kuruş kıymetindeki mal ve eşyasının Kuvâ-yı Milliyeciler tarafından yağmalanması nedeniyle mağdur ol- duğu ve yardım talebinde bulunduğu belirtilmektedir¹⁴.

¹³ BOA, DH. KMS, Dos.59, no.1, Lef.7. *Adana Postası, Açıksöz, İrşat, Adalet* vb. yerel gaze- telerin bazı yazarları da Kuvâ-yı Milliye tarafından cezalandırılmaları nedeniyle İstanbul'a sı- ğınmışlardır. Temel, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁴ BOA, DH.KMS, Dos.59, no.13, Lef.13. Sadece mal ve mülklerine el konulduğu veya yakıl- dığı iddiasıyla yardım talebinde bulunanların benzer örnek dilekçeleri için bkz. BOA,

Kuvâ-yı Milliye'den kaçarak İstanbul'a sığınanların tamamına yakınının yörelerinin itibarlı, zengin, yüksek kazanç sağlayan mesleklerle uğraşan, dilekçelerinde kendi ifadeleriyle de belirttikleri gibi eşraftan oldukları anlaşılmaktadır. Sayıları kesin olarak belirlenemeyen yüzlerce sığınmacının arşiv belgelerinden tespit edilebilen kimlik, memleket ve İstanbul'da barındıkları yerleri gösteren tablo şu şekildedir:

2. Kuvâ-yı Milliye Baskısı Gerekçesiyle İstanbul'a Kaçanların İsim, Memleket ve Barındıkları Yerler¹⁵

İsmi	Memleketi	Elyevm İkamet Etmekte Bulunduğu Mahal
Hacı Yusuf	İnegöl	Sultan Selim civarında Çarşamba Pazarında Çerkez Ahmet Bey'in Hanesinde
Seyyid Ahmet Oğlu İsmail	Gerede	Mercan Evliya Hanında 20 numaralı odada
Mehmet Hoca	Gerede	Sultan Selim'de İpekçi Ahmet Efendi'nin hanesinde
İbrahim Efendi zade Kazım	Düzce	Mercan Çukur Han'da
Abdülfettah Bey Mahdumu Abdurrahman	Diyarbakır	Kasımpaşa'da Hürriyet ve İtilâf Kulübünde
Hüseyin Vehbi	Edremit	Sirkeci Bahr-ı Sefid Otelinde
Hafız Mazhar Efendi	Taşköprü	Süleymaniye Civarında Ayşe Kadın Sokağında 12 numaralı hanede
Şükrü	Merzifon	Nişantaşı'nda Sultaniye Mektebi'nde

DH.KMS, Dos.59, no.13, Lef.15, 17; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.37, Lef.9; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no. 1, Lef. 17.

¹⁵ **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.1, Lef.1, 11; **BOA**, DH.KMS, Dos. 59, no.13, Lef.1, 9, 11, 19, 27, 29, 33, 35, 37, 42; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.36, Lef. 2; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.37, Lef. 3, 17, 21, 22, 23, 27, 29; **BOA**, DH.KMS, Dos. 59, no.50, Lef. 3; **BOA**, DH.KMS, Dos. 59, no. 56, Lef. 4, 10, 14, 17, 36.

Merzifon eşrafından Hacı Mustafa zade Sadi Efendi	-	Nişantaşı'nda akrabasının ya- nında
Düzce sabık Müftüsü Yusuf Ziya Efendi	-	Süleymaniye'de Dökme-i Ülä Medresesi'nde Müdîrîn oda- sında
Bolu ahalisinden Kâtip zade İzzet Efendi	-	Mercan Çukur Han'da sakin
Düzce Hacı Hüseyin Karyesinden Davut Oğlu Yusuf Efendi	-	Mercan Yokuşunda Çukur Han'da mukim
İnebolu'dan Hacı Yusuf		?
Göynük halkından Bolu Meclis-i Umumi üyesi Abdi Bey zade Sami Bey		Üsküdar Bağlarbaşı Pazarbaşı Mahallesi Hastane karşısındaki Mülazım Hayri Bey'in hanesi
Adapazarı'nın Akyazı Nahiyesi'nin Hacı Ah- met Bey Karyesi Ahali- sinden Hacı Ahmet Bey Oğlu İbrahim	-	?
İzmit'in Büyükderbent Nahiyesi ahalisinden Hüseyin Oğlu İzzet		Kızıltoprak'ta Posta Telgraf Müfettişi Safvet Bey'in hane- sinde
İzmit'in Büyükderbent Nahiyesi ahalisinden Ahmet Efendi Mahdumu Osman, Şevket	-	?
İzmit'in Büyükderbent Nahiyesi ahalisinden Mustafa Oğlu Nuri		Üsküdar'da Medrese So- kağı'nda 18 numaralı hanede Kolağası Ahmet Efendi hane- sinde

İzmit'in Büyükderbent Nahiyesi ahalisinden Mehmet Bey Oğlu Şevki	-	Sirkeci İzmir Oteli'nde
İzmit'in Büyükderbent Nahiyesi ahalisinden Yedek Oğlu Recep	-	Üsküdar'da iskele yanında Hacı Nail Efendi'nin hanesinde
Karacabey ahalisinden Gostivarlı Hacı Ömer Bey Oğlu İbrahim Hakkı	-	
Sinop'un Sarıdüz Karyesi ahalisinden Yedek Oğlu Musa Çavuş	-	Eyüp Çömlekçiler'de Arabacılar Sokağı 42 numaralı hanede
Adapazarlı Bekir Sıtkı Bey	-	Eskişehir Otelinde mukim
Ayaş Kazası eşrafından Hacı Musa zade Mustafa Efendi		?
Ayaş Kazası eşrafından Tahir Efendi		?
Bursa'da Karabaş Dergâhı Postnişini Mustafa Nazif Efendi		?
Çorum Mevlevihanesi Postnişini Hüsamettin Efendi		?
Alaşehir eşrafından Hüseyin Paşa zade Mustafa		?
Salihli eşrafından Bekir		?
Salihli eşrafından Şakir		?

Banaz Nahiye Müdürü Halil Vamık Efendi (ailesi 5 nüfus)		?
Ereğlili Boşnak zade Mehmet Nuri Efendi (ailesi 8 nüfus)		?
Adapazarı ahalisinden dava vekili Mehmet Tefik Efendi		?
Sivas eşrafından Şeyh Recep Efendi	-	Sirkeci Demirkapı'da bir pansiyonda
İzmit eşrafından Kahraman zade Burhaneddin Bey	-	Kasımpaşa Hürriyet ve İtilâf Kulübünde
Kirmastı eşrafından Cemil Efendi	-	Kasımpaşa Hürriyet ve İtilâf Kulübünde
İskilip dava vekillerinden Rıfki	-	Hobyar'da Çukurçeşme Sokağı'nda sakin
Geredeli Emin Efendi	-	Mercan Hacı Evliya Hanında ve Kuvâ-yı İnzibatiyye'de yüzbaşı
Sivas eşrafından Halit Bey	-	Fındıklı'da
Tekfurdağlı Mehmet Emin Bey	-	Makriköy'de baruthane amelesinden Şükrü Efendi hanesinde
Tekfurdağlı Cafer Sırrı Bey	-	Makriköy'de baruthane amelesinden Şükrü Efendi hanesinde
Tekfurdağlı Ziya Efendi	-	Makriköy Cevizlik'te Muhtar Sokağında 9 numaralı hanede
Tekfurdağlı Necip Efendi	-	Bandırma'ya gitmiştir.

Çerkes Nahiyesi Müdürü Nuri Efendi	-	Manastır Kıraathanesi'nden sual edilecek
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Tatluşan Bey	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden İsmail Pehlivan	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Kamil Bey	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Şah İbra- him Bey	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Yüzbaşı Ali Rıza Bey	-	Kütahya Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Osman Bey	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Çula Hü- seyin	-	Ailesiyle beraber Üsküdar'da İmrahor'da
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Nuri Bey	-	İzmit'te
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Hamza Hüseyin Bey	-	Karyesine gitmiştir
Adapazarı'ndan ümera- yı çerâkiseden Besim Bey	-	Beşiktaş'ta Valide Çeşmesi'nde Merkez memuru Şevki Bey nezdinde

Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Genç Rifat Bey	-	Yeni Mahallede arka sokakta 9 numaralı hanede Muzika-i Humâyûn'dan Nazif Bey nezdinde
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Kamil Bey	-	Beşiktaş'ta Valide Çeşmesi'nde Ada Sokağı'nda 3 numaralı hanede
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Pertek Saffer Bey	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Yaver Bey	-	İzmit'tedir
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Hamit Bey	-	İzmit'tedir
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Cemil Bey	-	İzmit'tedir
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Hüseyin Oğlu Bekir Bey	-	İzmit'tedir
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Küçük Bekir Bey	-	Beşiktaş'ta Valide Çeşmesi'nde Kamil Efendi nezdinde
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Hurşit Hüseyin Bey	-	İzmit'tedir
Adapazarı'ndan ümeray-ı çerâkiseden Salih Bey	-	Palas Oteli'nde

Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Yüzbaşı Mehmet Bey	-	İzmit'tedir
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Boşnak Ömer Ağa	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Tatar Ve- yis Efendi	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Hendekli Süleyman Bey	-	Palas Oteli'nde
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Mülazım Sadullah Bey	-	Defterdar'da Çömlekçiler So- kağı'nda Hikmet Bey hanesinde
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Musa Bey	-	Erenköy'de Eğri Sokağı'nda Rüsumat müfettişlerinden Raif Bey'in nezdinde
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Mülazım mütekait Ahmet Bey	-	Üsküdar Selami Ali Mahal- lesi'nde Hamam Sokağı'ndan Mehmet Ali Efendi hanesinde ma aile müstecirdir
Adapazarı'ndan ümeray- yı çerâkiseden Cayis Bey	-	?
Kırkkiliselî İbrahim	-	Şehzadebaşı'nda
Akçaşehir Nahiyesi Şube Müdürü Selahattin Bey		Palas Oteli'nde
Sivas eşrafından Alaattin Paşa zade Behçet Bey		Şehremini'de
Saraylı Hüseyin		?

Gönenli Baril		?
Adapazarı'ndan Salih oğlu Mehmet Bey		?
Adapazarı Sapanca Na- hiyesi Kırkpınar Kar- yesi'nden Hacı Hüseyin Bey zade		Eyüp Çömlekçiler Arabacılar Sokağı'nda
Adapazarı'ndan Hüseyin Oğlu Ahmet		?
Adapazarı'ndan Mustafa Çavuş		?
Adapazarı'ndan Hüseyin Çavuş		?
Adapazarı'ndan Kandı- ralı Faik Bey		?
Adapazarı'ndan Kandı- ralı Reşit Bey		?
Adapazarı'ndan Kandı- ralı Hurşit Bey		?
İnöz Kazası Kaymakam- lığından mütekit Ahmet Hilmi Bey		?
Bolu ahalisinden İsmail Oğlu Hüseyin Efendi		Mercan'da Çukur Han'da
Çanakkaleli Vehbi Efendi		Sirkeci Bahr-ı Sefid Oteli'nde
Çanakkaleli Mehmet Efendi		Sirkeci Bahr-ı Sefid Oteli'nde
Karabıgalı Tahir Efendi		Sirkeci Bahr-ı Sefid Oteli'nde

Karabıgalı Mehmet Efendi		Sirkeci Bahr-1 Sefid Oteli'nde
Karabıgalı Veli Efendi		Sirkeci Bahr-1 Sefid Oteli'nde
Karabıgalı Mustafa Efendi		Sirkeci Bahr-1 Sefid Oteli'nde
Ereğlilil Boşnak zade Mehmet Nuri Efendi ma aile		Sirkeci Bahr-1 Sefid Oteli'nde
Lapseki Kazası sabık na-ibi Ahmet Şükrü Efendi		Sirkeci Şeref Oteli'nde
Trabzonlu Hafız Numan		Sirkeci Karadeniz Kırathanesi'nde
Bosnalı Ömer Çavuş		Tophane'de Arap Hüseyin Kahvehanesinde
Bosnalı Mehmet Osman		Tophane'de Arap Hüseyin Kahvehanesinde
Edremit ahalisinden Hacı Mustafa Oğlu Mehmet Efendi		Sirkeci Bahr-1 Sefid Oteli'nde
Niğde Muhasebeciliğinden mütekait Mustafa Efendi		Heybeliada'da Boşnak Salih Efendi'nin hanesinde
Edremit ahalisinden Hasan Vehbi Efendi		Sirkeci Bahr-1 Sefid Oteli'nde
Bosnalı Âdem Efendi		Fatih'te Altay Mahallesi'nde
Bosnalı Osman Efendi	Karamürsel'den gelme	Fatih'te Çarşamba'da

Bosnalı Hakkı Efendi	Karamürsel'den gelme	Tahtakale'de Sait Hanı'nda
Bosnalı Hacı Ömer Efendi	Karamürsel'den gelme	Eyüp'te
Bosnalı Bakkal Hamit Efendi	Karamürsel'den gelme	Tahtakale'de
Bosnalı Hafız Hüseyin Efendi	Karamürsel'den gelme	Tahtakale'de
Bosnalı Rahmi Efendi	Karamürsel'den gelme	Dava vekili
Bosnalı Salih Efendi	Karamürsel'den gelme	Acenta
Bosnalı Muharrem Efendi	Karamürsel'den gelme	Fatih'te Çarşamba'da
Bosnalı Osman Efendi	Karamürsel'den gelme	Tahtakale'de
Bosnalı Mustafa Efendi	Karamürsel'den gelme	?
Bosnalı İbrahim Ağa	Karamürsel'den gelme	Rıza Tevfik Bey'in hanesinde

Bosnalı Ahmet Bey	Karamürsel'den gelme	Ramiz'de
Karamürsel ahalisinden Hamidullah İbrahim Efendi		Tahtakale'de Sait Efendi Hanı'nda
Karamürsel ahalisinden İsmail Hakkı Efendi		?
Balıkesir ahalisinden İbrahim Efendi		Beylerbeyi'nde
Arslan Bey	Karamürsel	
Sami Efendi	Safranbolu	
Atf Efendi	Çorum	
Abbas Efendi	Çorum	
Abdurrauf Efendi ¹⁶	Sapanca	

Tabloda, İstanbul'a sığınanların büyük bir bölümünün Marmara bölgesi dâhilindeki yerleşim merkezlerinden olduğu görülmektedir. Diğer bölgelere göre Marmara bölgesinden göç edenlerin sayısının çok fazla olmasında İngiltere'nin, Güney Marmara Çerkezistan Cumhuriyeti kurdurma vaadinin yanı sıra, Çerkezlerin saraya kız vermeleri nedeniyle hanedana olan yakınlıkları sonucunda elde ettikleri çıkar ve imtiyazların II. Meşrutiyetten sonra azalması ve bundan ittihatçıları sorumlu tutmaları, Vahdettin'in 1920 yılında Adapazarı ve Düzce ileri gelenlerinden bazılarını saraya davet edip iltifatta bulunması ve kendilerine güvenip büyük ümitler bağladığını bildirmesi, Adapazarı, Bolu ve Düzce köylülerine bulunulan ekonomik vaatler, Adapazarı Kuvâ-yı Milliye

¹⁶ Listenin sonunda yer alan Arslan, Sami, Atf, Abbas ve Abdurrauf adlı kişiler memleketlerine dönmek istediklerinden kendilerine yol masrafı olarak birer maaş ödenmesine karar verilmiştir. **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.1, Lef.14. Yol masraflarıyla ilgili ödemeler için ayrıca bkz. **BOA**, DH.KMS, Dos. 59, no.4; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.6; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.24; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.31; **BOA**, DH.KMS, Dos.59, no.49.

kumandanı Kuşçubaşı Eşref'in sert tutumu ve zenginlerden para talebinde bulunması gibi nedenler de bulunmaktadır¹⁷.

3. Yapılan Yardımlar

Kuvâ-yı Milliye tarafından, mal ve mülklerine el konulduğu, tehdit edildikleri, ceza ve işkence gördükleri gerekçeleriyle Anadolu'nun değişik şehirlerinden İstanbul'a kaçan kişilerin birçoğu tabloda da görüldüğü gibi medrese, han, otel, kulüp, kahvehane, pavyon gibi yerlere yerleştirilmişler, bir kısmı da akraba veya tanıdıklarının hanesinde misafir olarak barınmışlardır. Mal, mülk vb. varlıklarını terk edip geldiklerinden barındıkları yerlerde iâşe sıkıntısı çeken sığınmacıların tamamı hükümetten geçimlerini sağlayabilecek miktarda yardım isteğinde bulunmuşlardır. Kuvâ-yı Milliye baskısından kaçanların sorunlarıyla doğrudan Polis Müdüriyeti bazen de Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi hükümetin, Kuvâ-yı bâğiyyenin saldırılarından zarar görenlere tazminat ödenmesi kararına istinaden yardım talebinde bulunan kişiler hakkında Tahkik-i Hüviyet Masası Komiserliği'nin memurları tarafından beyanlarının doğruluğuna ilişkin tahkikat yapılmakta, tahkikatın sonucuna göre ilgili masaya yardım alıp alamayacaklarına dair tavsiye niteliğinde görüş bildirilmektedir. Genellikle Anadolu şehirlerindeki Hürriyet ve İtilâf Fırkası şubeleriyle istihbarat kaynaklarından toplanan bilgiler değerlendirildikten sonra yardım alması uygun görülenler ödeme yapılacaklar listesine dâhil edilmektedir.

Tahkikat raporlarında oldukça ayrıntılı bilgiler de yer alabilmektedir. Mesela, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Kasımpaşa'daki bürosunda misafir olarak kalmakta olduğunu beyan eden Diyarbakır'ın Miran aşireti reislerinden Abdülfettah Bey'in oğlu Abdurrahman Efendi hakkında yapılan ve 1 Ağustos 1920 tarihinde Tahkik-i Hüviyet Masası Komiserliği'ne gönderilen tahkikat raporunda, ilgilinin zengin olmasına rağmen İstanbul'da sıkıntı çektiği, memleketinden para isteyemediği, İttihatçılara muhalefetinden dolayı Sivas'ta 1 ay süreyle taş kırıldırdığı, idam edileceği sırada yörenin eşrafı tarafından

---

¹⁷ Temel, a.g.e., s. 105-106. Çerkez ve Abaza isyanlarının nedenleri için bkz. Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele 1919-1922**, İstanbul, 1987, s. 61-63; Adnan Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara, 1994, s.336-338; Süreyya Şehidoğlu, **Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Ankara, 1970, s. 48; Aybars, a.g.e., s. 387-393.

kaçırıldığı, rahatsızlandığı için Bahriye Hastanesi'nin 2. Pavyonunda yatmakta olduğuna ilişkin bilgiler bulunmaktadır¹⁸.

Sığınmacıların talep ettiği iaşe yardımları farklılık göstermekle birlikte genellikle aylık, günlük ya da toplu meblağ şeklinde olmaktadır. Günlük 1 lira ile aylık 30-50 lira arasında değişen nakdi yardım taleplerine han ücretlerinin ve yemek bedellerinin ödenmesi gibi istekler de dâhil olabilmektedir¹⁹ Bazı arizalarda ise talep edilen yardım miktarı belirtilmeden akran emsali misüllü ifadesi kullanılmaktadır²⁰. Maddi bakımdan zengin olanların bazıları da memleketlerine döndüklerinde geri ödenmek üzere borç olarak verilmesi şeklinde talepte bulunmuşlardır.

Nakdi yardım taleplerinin çoğunu karşılayan hükümet bazen yemek bedellerini ödememiş²¹, 1920 yılı 10 Temmuz itibarıyla Kuvâ-yı Milliye'den kaçanlara Masârif-i Gayr-i Melhûze Tertibi'nden ödenen meblağ 1797 liraya ulaşınca²² ödemelerde kısıntıya gitmek zorunda kalmıştır. Maliye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Temmuz 1920 tarihli tezkerede sığınmacılar için günlük 120 kuruşu geçen harcamanın 100 kuruşu aşmaması, memleketlerine dönmek isteyenlerin de yol ücretlerinin ödenerek hazinenin yükünün hafifletilmesi istenmiştir²³. Sadaret tarafından aynı günlerde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tezkerede de geldikleri mahallere dönebilecek olanların yol masraflarının Masârif-i Gayr-i Melhûze Tertibi'nden ödenerek memleketlerine gönderilmelerinin sağlanması ve İstanbul'da gereksiz yere ikamet ederek sıkıntı çekmelerine son verilmesi kararının alındığı bildirilmiştir²⁴. Polis Müdüriyeti, İstanbul ile sığınmacıların geldiği şehirler arasındaki yol ücretlerini araştırarak kişi başına ödenebilecek yol ücret tarifelerini belirlemiş, memleketlerine dönebilecek olanlarla, yardımların kesilmeye başlamasıyla İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalanlara birer maaşın yanı sıra 120 ila

¹⁸ BOA, DH.KMS, Dos.59, no.13, Lef. 19.

¹⁹ BOA, DH.KMS, Dos.59, no.13, Lef. 5, 7, 11.

²⁰ BOA, DH.KMS, Dos.59, no.13, Lef. 33.

²¹ Gerede'nin Demirciler Mahallesinden olup Mercan Evliya Han 20 numaralı odada kalan Seyyid Ahmet Oğlu İsmail, 29 Temmuz 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği arizada Polis Müdüriyeti'nin tahsis etmiş olduğu lokantadan yemek ihtiyacını karşılarlarken lokantacının yemek ücretlerinin devlet tarafından ödenmediğini ifade ederek yemek vermeyi durdurduğunu, mağdur olduğunu, kendisine nakdi yardım yapılmasını ve han ücretinin ödenmesini talep etmiştir. BOA, DH.KMS, Dos.59, no. 13, Lef. 29.

²² BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.37, Lef. 35.

²³ BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.50, Lef. 16.

²⁴ BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.37, Lef. 11.

500 kuruş arasında değişen miktarlarda yol ücreti ödenmesini kararlaştırmıştır²⁵.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını, özgürlüğünü, topraklarının büyük bir bölümünü kaybetme tehlikesiyle karşılaşan Türk Ulusu'nun yok olma tehlikesinden kurtuluşunu, millî irade ve millî egemenlik prensibi yerine, padişah ve İngiltere'nin ortaklaşa belirleyeceği siyasi çözüm politikalarında gören bir kısım Anadolu insanı, şeyhülislam fetvası ve padişah iradesinin de etkisiyle işgalci düşmanı yurdundan kovmak için mücadele eden Kuvâ-yı Milliye taraftarlarına karşı saldırıya geçmiş ve pek çok güçlük çıkartmıştır. Var olma savaşının verildiği en zor günlerde malı ve canı ile destek olmayıp çareyi İstanbul'a kaçarak yaşamını daha güvenli ortamda sürdürmeyi tercih eden yüzlerce insan Millî Mücadele'nin anlamını, hedefini kavrayamamış, bilerek veya farkında olmayarak vatanına, istiklaline ve istikbaline kastedenlere yardım etmiştir.

Siyaseten çökmüş saltanat kurumuyla, İslam dünyasındaki etki gücünü ve saygınlığını kaybetmiş hilafet makamının zorla varlığını sürdürme çabalarına destek sağlamaya çalışan millî şuur, millî terbiye ve özgür düşünce yoksunu insanlarla, üzerinde yaşadığı vatanının işgalden kurtarılması sürecinde malıyla katkı sağlamayı bile tahammül edemeyip İstanbul'a sığınanların iâşe ve ibatesinin yine milletin parasıyla sağlanması Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele hareketinin haklılığını, zorunluluğunu göstermiştir. Anadolu'da çıkardıkları iç savaşın Millî Mücadele'nin insani ve ekonomik bedelini ne kadar artırdığını da hesap edemeyen kaçaklar, vatanın kurtarılmasından sonra da geri dönerek özgürlük ve bağımsızlığı için hiçbir bedel ödemedikleri, kuruluşunda emekleri olmayan bağımsız devlet ve vatanlarında hiçbir şey olmamış gibi yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Tahtını ve saltanatını kaybetmeme uğruna emperyalist güçlerin belirlediği yaklaşık yüz elli bin kilometrekarelik bir bölgede kapitülasyonlarla, Anadolu'da yeni oluşacak Ermeni ve Rum komşularıyla oturmaya rıza gösteren İstanbul yönetiminin, yine milletin hazinesinden kaçaklara ayni ve nakdi yardım sağlaması gelecek kuşakların haklarını düşman işbirlikçilerine tahsis etmesinden başka bir şekilde açıklanamamaktadır. Her türlü ihanete,

²⁵ BOA, DH.KMS, Dos. 59-2, no.11; BOA, DH.KMS, Dos.59-2, no. 6.

engellemelere, siyasi rüşvete rağmen Kuvâ-yı Milliye hareketi ve Millî Mücadele başarılı olmuş, canı, malı ve kaniyle bu sürece katkıda bulunmuş olan herkes özgür ve tam bağımsız yeni vatanında onurla yaşamayı hak etmiştir. Bu sürece katkıda bulunurken hukukun dışına çıkanlar İsmet İnönü'nün 26 Eylül 1920 tarihinde ifade ettiği gibi cezalandırılmış, zarar verdikleri kimse-lerin zararları da tazmin edilmeye çalışılmıştır²⁶.

Ülkenin düşman işgalinden kurtarılıp, millet egemenliğine dayalı olarak Anadolu'da tam bağımsız, bağlantısız olarak kurulmuş yeni Türk devletinde yaşamaya devam eden kaçakların pişmanlık duyup duymadıkları, vicdani hesaplaşma yapıp yapmadıkları ise ayrı bir araştırmanın konusunu oluşturacaktır. Binlerce şehidin kanı, milyonlarca vatanseverin malı, canı, emeği, inancı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti sonsuza kadar yaşamayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

a. Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti, (DH.KMS).

BOA, DH. KMS, Dos.59, no.1, Lef.1, 7, 11, 14, 17.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.4.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.6.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no. 13, Lef. 1, 5, 7, 9,11, 13, 15, 17, 19, 27, 29, 33, 35, 37, 42.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.24.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.31.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.36, Lef. 2.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.37, Lef. 3, 9, 11, 17, 21, 22, 23, 27, 29, 35.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.49.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.50, Lef. 3, 16.

BOA, DH.KMS, Dos. 59, no.56, Lef.4, 10, 14, 17, 36.

BOA, DH.KMS, Dos. 59-2, no.6.

---

²⁶ Selek, **a.g.e.**, s. 124.

BOA, DH.KMS, Dos. 59-2, no.11.

b. Kitaplar

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, C III, İstanbul, 1974.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1995.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C VII, İstanbul, 1969.

Meray, Seha L.; Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, ilgili Belgeler)**, Ankara, 1977.

Özel, Sabahattin; **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele 1919-1922**, İstanbul, 1987.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1968.

Sofuoğlu, Adnan, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara, 1994.

Şapolyo, Enver Behnan, **Kuvâ-yı Milliye Tarihi**, Ankara, 1957.

Şehidoğlu, Süreyya, **Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Ankara, 1970.

Takvim-i Vekâyi, 11 Nisan 1920, no. 3824.

Temel, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Yakın Tarihimiz, C III, "Rauf Orbay'ın Hatıraları".

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN BURSA'DA UYGULANMASI VE İŞGALİN BURSA YERELİNE SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Mine ERSEVİNÇ*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi ile çekilen Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. Anadolu'nun işgali üzerine Bursa'da başlayan tepkiler ve direniş 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkartması ile hızlanmış, ilk direniş örgütlenmesi "Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu" olmuştur. Bursa'nın işgali öncesinde ilk olarak Redd-i İlhak daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yanı sıra Kuvayı Millîye hareketi gelişmiştir. 8 Temmuz 1920'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa'da bir taraftan İstanbul Hükümetleriyle, bir taraftan işgalci kuvvetlerle, bir taraftan da uzun yıllar Osmanlı uyruğu olarak birlikte yaşanan Ermeni ve Rumlar ile mücadele edilmiştir.

Çalışmamızda amacımız öncelikle; Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinin ve de ticari zenginliği ile Mudanya-Gemlik limanlarının antlaşmanın 8. ve 9. maddelerinin kapsamına girdiği Bursa'da uygulandığını değerlendirmek olacaktır. Mütareke sonrası işgal edilen Mudanya ve Gemlik, 8 Temmuz'da ise tamamen İtilaf Devletleri'nin işgali altına girmiş ve 11 Eylül 1922'ye kadar işgal altında kalmıştır. Bursa merkez ve köylerinde yaşayan Ermeni ve Rumların işgalci güçlerle birlik olarak Müslüman halka uyguladığı kıyım işgal yıllarında zorlu bir dönem yaşanmasına neden olmuş. Bölgede yaşanan Müslüman halk aleyhine yaşanan demografik hareketlilik ekonomik ve kültürel değişimi de Müslüman halk aleyhine dönüştürmüştür. Bir yandan İtilaf Devletleri'nin desteğindeki Yunan güçleri ile mücadele edilmek zorunda kalınırken bir yandan da uzun yıllar birlikte yaşadıkları Müslüman halka ihanet eden Ermeni ve Rumlarla da mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Amacımız;

---

*Dr. Öğr. Gör., Uludağ Üniversitesi, akkum@uludag.edu.tr

Bursa'da işgal öncesi, işgal dönemi ve işgalin sonlandırılması süreçlerinde nüfus hareketleri, ekonomik ve kültürel değişim incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Bursa, İşgal, Değişim.

IMPLEMENTATION OF MUDROS ARMISTICE AGREEMENT IN BURSA AND THE SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF THE OCCUPATION ON BURSA REGION

ABSTRACT

The territories of the Ottoman Empire, which was retreated from World War I with Mudros Armistice Agreement, came under the control of the Entente States and occupation began in Anatolia. The protests and resistance that started in Bursa upon the occupation of Anatolia were speeded up upon the military landing of the Greek troops to Izmir on May 15, 1919 and the first resistance organization was "The Reserve Officer Assistance Fund of Bursa". Prior to the occupation of Bursa, firstly the Committee of Reddi Ilhak (Committee of the Refusal of the Annexation) and then the Nationalist Forces Act developed. On July 8, 1920, it was being struggled with Istanbul Governments on one hand in Bursa city, which was occupied by the Greek forces and the occupying forces as well as with the Armenians and Greeks, who had been living together as Ottoman nationality for many years, on the other hand.

In our study, first of all, our aim is to evaluate the implementation in Bursa within the scope of the Article 7 of the Mudros Armistice Agreement and the Article 8 and 9 of the Treaty, in which Mudanya-Gemlik ports are included, with its commercial wealth. Mudanya and Gemlik, occupied after the Armistice Agreement, were occupied by Entente States on July 8, and remained under occupation until September 11, 1922. The massacre carried out by the Armenians and Greeks living in the centrum and villages of Bursa as a union with the occupying forces caused a difficult period in the years of occupation. The demographic mobility experienced in the region against the Muslim people also transformed the economic and cultural change against the Muslim people. On the one hand, the Greek forces supported by the Entente States had to be struggled with; on the other hand the Armenians and the Greeks, who betrayed the Muslim people, with whom they had been living together for many years, had to be struggled with. Our aim is to examine the population movements, economic and cultural change in Bursa before and during the occupation period as well as the occupation concluding period.

Keywords: Mudros Armistice Agreement, Bursa, Occupation, Change.

GİRİŞ

2 Kasım 1914’de Rusya, 5 Kasım 1914’te İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiş ve Osmanlı Devleti savaş sürecinde mücadele ettiği cephelerin genelinde başarısız olmuş, 30 Ekim 1918’de Dünya Savaşı’ndan Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Osmanlı Devleti’nin toprakları İtilaf Devletleri’nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu’da işgaller başlamıştır. Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesinin ve de ticari zenginliğinin yanı sıra Mudanya-Gemlik limanlarının önemi ile antlaşmanın 8 ve 9. maddelerinin kapsamına girdiği Bursa’da antlaşma hükümleri uygulamaya sokulmuştur. Antlaşmanın 7. maddesi gerekçesi ile Anadolu’da işgallere başlanmıştır.

Anadolu’nun işgali üzerine Bursa’da başlayan tepkiler ve direniş 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’e asker çıkartması ile hızlanmış, ilk direniş örgütlenmesi “*Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu*” olmuştur. Bursa’nın işgali öncesinde ilk olarak Redd-i İlhak daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yanı sıra Kuvayı Millîye hareketi gelişmiştir.

8 Temmuz 1920’de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa’da bir taraftan İstanbul Hükümetleriyle, bir taraftan işgalci kuvvetlerle, bir taraftan da uzun yıllar Osmanlı uyruğu olarak birlikte yaşanan Ermeni ve Rumlar ile mücadele edilmiştir.

MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE UYGULANMASI

Ateşkes görüşmelerinin 30 Ekim 1918 tarihinde Limni adasının Mondros limanında yapılacağı İngilizler tarafından Osmanlı Devleti’ne bildirilmiştir. Osmanlı Devleti adına başkanlığını Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey’in yaptığı bir heyet ile İtilaf Devletleri adına Amiral Calthrope’nin başkanlık yaptığı heyet arasında 27 Ekim 1918’de görüşmeler başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Bloğu arasında yapılan gizli antlaşmalar ile daha önceden hazırlanan paylaşım esasları ile ekonomik, mali, askerî ve toplumsal diğer konular Osmanlı Devleti heyetinin önüne getirilmiştir. Görüşmeler beş gün sürmüş ve Osmanlı Devleti’nin antlaşma maddelerinin hafifletilmesi teklifleri kabul edilmemiştir. 25 maddeden oluşan antlaşma Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918’de imzalandı. 31 Ekim’de Osmanlı Hükümeti, mütareke hükümlerini 31 Ekim’de bütün askerî ve sivil makamlara duyurarak, bu esaslara göre hareket edilmesini istedi ve antlaşma hükümleri uygulanmaya koyulmuştur.

Antlaşmanın Maddeleri:

1- Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.

2- Osmanlı sularındaki bütün mayın tarlalarının, torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecek.

3- Karadeniz'de ki mayınlar hakkında bilgi verilecektir.

4- İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirlerinin kayıtsız-şartsız İstanbul'da İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.

5- Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.

6- Osmanlı harp gemileri teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanlarında İtilaf Devletleri tarafından gözetim altında tutulacaktır.

7- İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.

8- Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifa edecek ve Osmanlı ticaret gemileri onların hizmetinde bulunacaktır.

9- İtilaf Devletleri Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edeceklerdir.

10- Toros tünelleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir.

11- İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.

12- Hükümet haberleşmesi dışında telsiz telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletleri'ne geçecektir.

13- Askerî ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenmektedir.

14- İtilaf Devletleri kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. (bu maddelerden hiçbirini ihraç edilemeyecektir.)

15- Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla, itilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.

16- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri kumandanlarına teslim olacaktır.

17- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

18- Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim edilecektir.

19- Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması; uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en erken tarihte çıkarılması.

20- Gerek askeri gerekse tesliminde gerekse Osmanlı ordusunun terhisinde ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf devletlerine teslimine dair verilecek herhangi bir karar derhal yerine getirilecektir.

21- İtilaf Devletleri adına bir üye, donatım (iaşe) kontrolünde çalışacak bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine derhal verilecektir.

22- Osmanlı harp esirleri İtilaf Devletleri'nin elinde tutulacağı, askerlik hizmeti yapabilecek kişilerin dışındakilerin serbest bırakılması fikrinin salve-rilmesinin düşünüleceği.

23- Osmanlı hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24- Altı vilayet (vilayeti sitte) adı verilen yerlerde bir karışıklık olursa, bu vilayetlerden herhangi birini İtilaf Devletleri işgal edebileceklerdir.

25- Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasındaki savaş, 1918 yılı Ekim ayının 31 Perşembe günü mahalli saat ile öğlen zamanı sona erecektir. (Sosyal, 1989: 12-14)

Antlaşmasının maddeleri incelendiğinde ateşkes antlaşmasından daha çok, Osmanlı Devleti'nin her şeyi ile teslim olduğu bir belge niteliği anlaşılmaktadır. Özellikle Antlaşmanın 7. maddesi: Sınırlar içerisinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda, İtilaf Devletleri istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecektir. 8. Madde: Osmanlı Devleti'ne ait olan liman, demiryolu ve tersaneler İtilaf Devletleri'ne açılacak ce rahatça kullanabilecekler. Osmanlı gemileri, bu devletlerin hizmeti altında olacaktır. 9. madde: Osmanlı Hükümeti'ne ait olan tersane ve limanlardaki bakım onarımla ilgili araçlardan İtilaf Devletleri yararlanacaktır.

Ve 1. madde: Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin fiili olarak sonlanmasını, ekonomik, mali ve sosyal olarak emperyalizmin kontrolü altına girişini ve Anadolu'daki işgalleri getirecektir.

Antlaşmanın 7. maddesi gerekçesi ile Anadolu'da ilk işgal 4-5 Kasım 1918'de Hatay, İskenderun, Dört Yol, Adana ve Mersin'de Fransız işgalidir. Bunu İtalyan işgalleri ve 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin ortak donanmasının İstanbul'u fiili işgali takip etmiştir.

MONDROS MÜTAREKESİ İLE İŞGALİN BURSA'YA ETKİLERİ

Mütareke yürürlüğe girdiğinde Bursa valisi olan Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran)'ın yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 13 Mart 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden Gümülceneli İsmail vali vekili olarak atanmıştır. (Mümtaz Şükrü, 1980: 12) Gümülceneli İsmail Hakkı Bey, Bursa'ya Fransız Sömürge Birliğini davet etmiş, Rum ve Ermeni kulüpleri açmış ve milliyetçileri yoğun bir baskı altında tutmuş, Türk Ocağı ve Avcılar kulüplerini kapatmış, ittilhatçıları şehirden sürmüştür. (Yüceer, 2001: 16, 17)

Bekir Sami Bey'in Bursa'ya geleceğini duyan İsmail Hakkı Bey İstanbul'a kaçınca yerine İstanbul yine Millî Mücadele karşıtı bir ismi, Nemrut Mustafa'yı atamıştır. (Mümtaz Şükrü s. 25) Bu dönemde Bursa'da Cemiyeti Ahmetiye kanlı bir şekilde hükümeti ele geçirdikten sonra Anzavur güçleri ile birleşecektir. (Cebesoy, 1953: s. 298-299)

Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, Alay Komutanı Rahmi Bey'dir. Anzavur'un Bursa yönünde girişimini önlemek üzere 1919 Ekim ayında Alay, Tümen Komutanından aldığı emre uyarak 174. Alay'ın 1. ve 2. Taburlarından iki bölük oluşturarak Yüzbaşı Cemal Bey'in emrine vermiştir. Ayrıca Alay Komutanı Rahmi Bey'in komutasındaki ufak bir Süvari Birliği ve Alay Emir Subayı Teğmen Şükrü de beraberce, Bursa'daki yaylı arabalara bindirilerek Karacabey yönünde harekete geçilmiştir. (Mümtaz Şükrü, 1980: 26, 27)

11 Ekim 1919'da Bursa valiliğine yeniden Ebubekir Hazım Bey 8 Şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından Dâhiliye Nazırlığına getirilene kadar görevde kalmıştır. Görevden alınca yerine Dâhiliye Nazırı Müsteşarı Keşfi Bey getirilmiştir. (Sofuoğlu, 2003)

Mondros sonrası İstanbul hükümetlerinin etkisi altında kalan Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in gelişine kadar Millî Mücadele güçlü olamayacaktır. Bekir Sami Bey'in çalışmaları ile Bursa'da Millî Mücadelede önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanır. Bu dönemde Hacim Muhittin Çarıklı 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir emirle Bursa valiliğine atanmış ve 8 Temmuz 1920 Bursa'nın işgaline kadar görevine devam etmiştir. Targan Bey taburu, Gök Bayrak taburu ve Çalık Halil taburu gibi yeni taburlar kurmuştur. (Çarıklı, 2005: 84-86)

Bursa'da ilk direniş örgütlenmesi "*Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu*" olmuştur. Reddi İlhak Cemiyeti Temmuz 1919'da Sivas Kongresi'nden bir ay sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Kuva-ı Milliye 5 Ekim 1919'da kurulmuştur (Akkılıç, Birinci Kitap, 2008: 53, 67, 97).

Millî Mücadele'nin gelişmesinde Bursa Kız Muallim Mektebi Müdürü Şekibe Hanım, Bizim Mektep okulunun yöneticisi Zehra Budunç gibi Bursalı kadınlar da önemli rol oynamışlardır. Mümtaz Şükrü, Süleyman Faik, Tabak Ahmet Necati, Çaycı Bekir Hoca, Öğretmen İbrahim Hakkı, Dikici Sadık, Cilveli Mehmet, Hafız Kemal gibi isimler ise topladıkları istihbaratlar ile Millî Mücadele'ye destek olmuşlardır.

Bursa; önce Karacabey ve Ulubat'da da etkili olan Anzavur kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. (Bayar, İstanbul, 1972: 2515) Millî Mücadele karşıtları ile mücadele edilirken, 6 ve 14 Nisan'da Mudanya, 6 Nisan'da Gemlik limanına İngiliz torpidosu gelecektir. 2 Haziran'da ise 2 gambot, 4 top ve 1 açık gemi ile Mudanya'ya gelen İngilizler Mudanya'yı topa atışına tutmuşlar ve yaklaşık iki ay Gemlik ve Mudanya İngiliz tehdidi altında kalmıştır. 6 Temmuz günü hem Mudanya hem de Gemlik İngilizler Mudanya'ya saldırmış ve Mudanya ile Gemlik işgal edilmiştir (Yüceer, 2001: 66, 67).

Yaşanan gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa 6 Temmuz 1920'de Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey'e bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; İngilizlerin, Mudanya ve Gemlik çıkartmaları ve bu olayı takip edecek olan gelişmelerin, Bursa'nın boşaltılmasını gerektirebileceği vurgulanmış ve şöyle devam edilmiştir. "Asker tarafından boşaltılmasından sonra düşmanın Bursa'yı işgal etmesi için de bir süre geçmesi olsa bile, herhalde zatı devletlerinin askerî birliklerle Bursa'dan ayrılması zorunludur. Bu durumda Bursa'da anarşi çıkmaması için şimdiden mahalli idare oluşturmak ve emri idareyle bu kuruluş devir ve teslim etmek lazımdır. Ondan sonra para ve diğer kıymetli

eşyaların Bursa'da bırakılmamasına dikkatinizi çekerim". 7 Temmuz'da Bekir Sami Bey'e Bursa'daki birliklerin geri çekilmesi emrini vermiştir. (Çarıklı, 1967: 273) 10 Ağustos 1920-23 Ağustos 1920 arasında Sadık Vicdani Bey vali vekilliğine getirilmiş, 23 Ağustos 1920'de Ziver Bey Vali olmuştur.

İngilizlerin desteği ile Gemlik ve Mudanya'yı işgal eden Yunanlılar 7 Temmuz sabahı Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i, 8 Temmuz'da Bursa merkezi işgal etmiştir. Yunanlılar işgalden hemen sonra Bursa'da bir askerî işgal komutanlığı kurup şehrin yönetimini üstlenmiştir. 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevres Antlaşması ile ayrı bayrağı, bütçesi ve yönetim örgütü ile oluşturulan "Boğazlar Yönetim"ne Armutlu'dan başlayarak Gemlik, Mudanya'da dâhil edilmiştir.

Bu dönemde Türk mahkemeleri çalışmakla birlikte İşgal Komutanlığınca belirlenen davalara sıkıyönetim mahkemeleri bakmış ve Bursa haklı birtakım işlere zorunlu tutulmuştur. Bursa halkına baskı maddi ve manevi şekilde artmıştır. Örneğin çekirge ile mücadelede 15-45 yaş arası erkekler görevlendirilmiş, görevi yapmayanlar harp divanına verilerek cezalandırılmıştır (Eğilmez, 1980: s. 117).

Bursa'da görevli ya da emekli Türk subaylarına Yunan askerî idaresine her sabah gelerek yoklama yapılması zorunluluğu getirilmiş gelmeyenler yine harp divanına sevk edilmiştir (Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921). Türkçe kitap, gazete ve dergilere yasaklama getirilmiş uymayanlara beş yıla kadar harp divanının da yargılama yolu açılmıştır (Yoldaş, 18 Kasım 1921).

Bir taraftan da Bursa'nın işgalinden sonra mal varlıklarını kurtarmaya çalışan bazı kişiler Yunanlılar ile işbirliği içerisine girmiştir. Yunan askerlerinden, Rum ve Ermeni çetelerinden zarar görüp şikâyet edenler; sebepsiz tutuklamalara, dayağa ya da Atina'ya esir olarak gönderilmeye maruz kalmıştır (Akkılıç, İkinci Kitap, 2008: 535). İşgal yıllarında bazı Müslüman kızlar Yunan askerleri ile evlenip Hristiyan olmuş ve kadın casuslar direnişçileri Yunanlılara ihbar etmiştir. Öğretmen Makbule Hanım ve kızlarının birçok Millî Mücadele taraftarını tutuklattıkları belgelerle sabittir (Tokça, 1959: 19).

"... Türk kadınlarını Yunan subaylarına peşkeş çeken Prens Abdullah ki çok şık giyinişli olduğu için prens denilmişti. Setbaşı Köprüsü'nün yanında, eski Şafak Sineması vardı; onun yanında da Bağdat Oteli. Ahşap bir binaydı. Ayrıca köprüye yakın bir evi gazino haline getirmişlerdi. Âlemlerini burada yaparlardı, buralarda Yunan subaylarıyla toplanır, eğlenirlerdi. Bir de Şeref

Oteli'nin sahibi Hancı Halit Ağa vardı. Yunan işgalinden sonra İtalyan tebasası oldu, oteline bayrak çektiydi” anlatımı deformasyonu ve dejenerasyonu açık bir şekilde göstermektedir (Akkılıç, İkinci Kitap, 2008: 419-420).

Bursa’da Yunan işgalinden sonra vahşete varan olayların yaşanması bir başka elim gelişme olacaktır. Özellikle Ermeniler ve yerli Rumlar bu baskınlarda belirleyici unsurlardan olacaktır. Gedelek Baskını, Sultaniye Baskını, Karacaali Baskını, İhsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Baskınları, Kapaklı Baskını, Hamidiye ve Katırlı Baskınları, Narlı Baskını, Küçükkumla Baskını, Elmalık Toplukırımı, Muratoba Baskın’larında insanlarımız katledilecektir (Akkılıç, İkinci Kitap, 2008: 485-510).

Özellikle Gemlik, bölgedeki yağma ve katliamdan kaçan halkın sığınma yeri olmuş ancak burada da katliam ve yağma ile karşılaşmışlardır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan *“Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezâlimi – II- Anadolu’da Yunan Mezâlimi”* isimli eser ile bu veriye dair birçok belge yayınlanmıştır. 26 Aralık 1920 tarihli Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti’ne ait bir belgede; *“Yenişehir’in Yunanlılar tarafından işgali sırasında orada bulunmuş olan savcı Hasan Askî Bey’in ifadesi ile; Yunan askerinin Yenişehir’den çekilmesini takiben hükümet ve belediye daireleriyle tekkenin bombalandığı, çarsının tamamen yakıldığı, kaza ve kazaya bağlı yakılan yirmi kadar köyün eşya ve hayvanlarının, cami halı ve seccadelerinin Rum ve Ermeniler tarafından gemilerle Gemlik’e götürüldüğü, kadınlara feci bir şekilde tecavüzde bulunulduğu”* belirtilmektedir.

21 Nisan 1921 tarihli Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti’ne ait bir başka belgede; *“Yunanlıların Orhangazi’de on altı köyü yakıp yağmaladıkları ve ahalisinin bir kısmını öldürdükleri, kadınların namuslarını kirlettikleri, kaza nüfusunu işkence altında Gemlik’e sürdükleri, Düyûn-ı Umûmiyye ve Reji idârelerinin kasalarını soydukları, Yalova ve Gemlik’te Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte hareket ettikleri”* ifade edilmektedir. Belgelerde benzeri birçok örnek bulunmaktadır.

Yunanistan’ın Rum ve Ermenilerin yoğun olduğu Mudanya, Gemlik ve Orhangazi gibi bölgelerdeki Müslüman halkı toplu göçe zorlama amacıyla giriştiği zulüm ve vahşetten kaçanlara yardım işleviyle yükümlü Göçmenler Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün başınca bulunan Aziz Nuri Bey’in işbirlikçi bir tutum içinde olması ayrı bir endişe verici durum yaratmıştır. Ayrıca

Gemlik'te, Yunan Savaş Divanı kurulmuş ve Bursa Polis Müdürü Abidin (Özmen) Bey casusluk ve Kuvayımillîye yandaşı olmakla suçlanarak Savaş Divanı tarafından 101 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Tamamen silahsızlandırılan Türk halkı Ermenilerin suikastlarına ve çıkardıkları yangınlara maruz bırakılmıştır. Mümtaz Şükrü Eğilmez, Gemlik ve çevresinde gerçekleştirilen mezalimi “*Kapaklı, Narlı, Karacalı'de Mezalim. Bu üç köy ateşler içerisindeydi. Özellikle Karacaali'den yükselen alevler insanın içinde korku ve ıstırap yaratıyordu. Manzarayı seyreden kurul üyeleri bu zulümden insanlık adına belki de iğrenmekteydiler ama kendi hükümetlerinin yol açtığı bu olayların ezikliği içerisinde sessizce ve olayları sadece raporlara geçirmekle yetiniyorlardı. Yunanlılar bu üç köye de önce ödenemeyecek kadar para cezası vermişlerdi. Paraları toplayamayınca erkekler, Karacalı'nin mezarlığında bir araya getirilmiş, saat, para, yüzük gibi neleri varsa alınmıştı. Kadınlar da aynı soyguna tutulduktan sonra çevreleri 200 Yunan eri tarafından sarılarak kocalarının gözleri önünde namuslarına saldırılmış, sonra kurşuna dizilmişler, en sonra da erkeklere aynı canavarlık acımasız olarak uygulanmıştır. Bu köylerde yapılan araştırmalardan sonra tarafsız heyet tekrar geldikleri yolla geri dönmüş, dönüş sırasında da kıyı köylerinden bazılarının yanmakta olduğunu tespit etmiştir.*” sözleri ile anlatmaktadır. (Eğilmez, 1980: 38)

Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu, XV. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu ve ayrı basım olarak yayınlanan çalışmasında Yunan kaynaklarında halkı kendi çıkarları için nasıl örgütlediklerini itiraf ettiğini de saptamaktadır. Sözlü tarih verilerini kullanan Vasilios Deliyannis kitabında; “*Yunan hükümeti tarafından Küçük Asya Helenizm'inin korunması için Bursa'da bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilatın çalışma esasları ayrıntılı olarak saptandı. Anılan teşkilatın kolu tarafından bir genelge çıkarılarak Küçük Asya Helenizm'inin içinde bulunduğu tehlike kaleme alındı. Bursa yöresindeki bütün Rum öğretmenler ve okul idarecileri mücadeleye çağrıldı. Hürriyet için her türlü fedakârlığı –son damla kanlarına kadar- yapmaya davet edildiler.*” sözleri ile bu itirafı yapmaktadır.

Aynı çalışmasında Sayın Oğuzoğlu; Atase Arşivi belgelerinden örnekler vermektedir. 5 Temmuz 1920 tarihli belgede; “*Gemlik'te hemen güneyde Enguri (Çatalsoğüd)'de bulunan jandarma karakolu erleri, şehirden dışarı Müslüman halkın Ermeni ve Rum çeteleri tarafından birçok işkencelere maruz bırakılarak üzerlerindeki para, kıymetli eşya ve ziynetlerin bu çeteler tarafından*

alındığını görmüşler ve telefonla Meşeköy ve havalisinde bulunan 2. Alay Komutanlığı'na malûmeten bildirmişlerdir. Şehrin kaçmayı başaran okul öğretmeni ile bir telgraf memurunun bildirdiğine göre düşmanın Gemlik'i bombardımanı esnasında yerli Hıristiyanlar İslam evlerine saldırarak yağmalamaya başlamışlar ve çeşitli hakarete bulunmuşlardır." ifadeleri ile yaşanan mezallim yansımaktadır (Oğuzoğlu, 2006: 2530).

Olayların daha da vahşi bir hal alması ve şikâyetlerin gün geçtikçe artması üzerine bir Araştırma Heyeti oluşturuldu. Gemlik, Orhangazi, Yalova dolaylarında çalışacak olan Birinci Araştırma Heyeti, İngiliz General Frenks başkanlığında Fransız Albay Wick, İtalyan Yarbay Rolette ve Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri'den oluşmaktaydı. Osmanlı Temsilcisi kimliği ile Jandarma Üsteğmen Mustafa Süreyya'da araştırmaya katılmıştır. Özellikle Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Gehri oldukça objektif bir rapor hazırlayarak yaşanan kırım ve yıkımı yansıtmış, fotoğraflar çekmiştir. Uluslararası Araştırma Heyeti, 12 Mayıs 1921'de İstanbul'dan hareket ederek aynı gün Gemlik'e ulaşmış ve 13 Mayıs 1921'de Çeltikçi, Çengiler ve Gedelek köylerini ziyaret ederek çalışmalarına başlamıştır. İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan heyet 22 Mayıs'ta görevini bitirerek İstanbul'a dönecektir (Kaya, 2013: 566).

Tarafsız bir şekilde bölgede inceleme yapan Araştırma Heyetinin raporunun giriş bölümünde *"Türk köylerinin yakılması ve Müslüman halkın yok edilmesi için sistemli bir plan vardır. Bu plan, anlaşılan Yunanlıların verdikleri talimatla ve bazen düzenli askerî birliklerin yardımıyla, Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından uygulanmaktadır. Köylerin yakılmasının ve bunun sonucu Müslüman halkın ortadan kaybolmasının, erken bir saldırıya geçildiğinde, Müslüman halkın da saldırıyı desteklemesine karşı, Yunan ordusunun gerisini ve kanatlarını korumak ve belki de bölgede Yunan Hükümeti yararına politik bir durum yaratmak gibi bir amacı olduğu kuşkusuzdu.*" denilmektedir. Heyet; Yunanlıların, Ermenilerin ve Türklerin hangi olaylara maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Yunan işgali sırasında iki ay içerisinde Samanlıdağ mevkiinde Müslüman ahalinin imha edildiğine kanaat getirmiştir. Heyetin bir diğer tespiti de sivil Rum çetelerinin Yunan düzenli ordusunun bir eseri olduğudur.

İstanbul'a dönen Araştırma Heyeti'nin ısrarı üzerine yeniden bölgeye gelen ikinci Heyet'te; Hilal-i Ahmer üyesi Ali Macit Bey'in başkanlığında;

Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri, Fransız Yüzbaşısı Loka, İngiliz Üsteğmen Holland, İtalyan Üsteğmen Bonakorisi ile “Mançester Guardian” Gazetesi muhabiri Bay ve Bayan Toynbe bulunuyordu. Heyetin Gemlik’te yaptığı bu ikinci inceleme ilk incelemeden kısa sürmüştü fakat daha etkili olmuştur.

2 Haziran 1921’de Miralay Spenser’in başkanlığı altında üç itilaf subayı, iki Fransız Jandarması bir İngiliz polisi ve bir tercümandan oluşan Araştırma Heyeti ile Ali Macit Bey’in başkanlığında, 15 memurdan oluşan Hilal-i Ahmer Heyeti üçüncü kez Gemlik’e gelmiştir. 11. Yunan Fırkası Erkan-ı Harbiye reisi ile iki gün süren görüşmelerden sonra, General Populas’ın Yalova’daki ahali ve muhacirin tahliye edilebileceğine dair telgrafi üzerine yöre halkının tahliyesine izin verilmiştir. Böylece Yalova, Gemlik ve bunlara bağlı olan köylerden kurtarılabilen Muhacirler İstanbul’a götürülmüşlerdi (Arslan, 2003: 307-311).

Yunan ordusunun koruması ve desteği ile Orhangazi’de özellikle Ermeni, Gemlik’te özellikle Rum çetelerinin gerçekleştirdiği toplu kırım ve göçe zorlama girişimlerinin ayrıntıları raporlarda ve belgelerde şu şekilde yer almaktadır.

İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Müdüriyeti

“Taht-ı işğalde bulunan mahallerde Yunanlılar tarafından vukû’bulan müdâhalât ve tecâvüzât.”

Temmuz’un yirmi yedisinde Bursa’nın Hamidiye karyesinden silâh taharrî eden zâbit kumandasındaki Yunan müfrezesi karyeden İsa oğlu Halim’i celb ile silâhını talep eylemiş ve cehâlet eseri olarak, daha evvelce Hıristiyanlar tarafından silâhı alınmış olan merkûm, “Silâhımı gâvurlar aldı” demesi üzerine fenâ hâlde darb ve müte’âkiben silâhla katledilmiştir ve hânelere tahriyat için giren efrâd bir hayli zî-kıymet eşyâ gasbeylemiştir.

Târîhden bir hafta mukaddem Yunanlıların Katırlı, Engüre, Kocadereler karyelerini işğâl eylemesi üzerine karye eşrâf ahâlîsinden 36 kişi Yunan zâbitiyle görüşmek ve maksadlarını anlamak üzere gitmiş iken içlerinden iki Ermeni ve iki İslâm katledildikten sonra diğerlerini sefîne-i harbiyelerine alarak Gemlik kazâsına götürmüşlerdir.

Hüdâvendigâr Jandarma Alayı’nın fi 13 Eylül sene [1]336 târîh ve 6913 numarasıyla.

Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Hâriciye Nezâret-i Celîlesine

Gemlik'ten gelen bir zâtın ifâdesine nazaran bu kasabadaki kadınlar fa-hişe oldukları bahânesiyle cebren götürülmektedir.

Fî 21 Safer sene [1]339 ve Fî 3 Teşrîn-i Sâni sene [1]336 Harbiye Nâzırı Bende (BOA. HR. SYS. 2619/35)

Gemlik, Orhangazi, Yalova ve Mülhakâtı Fecâyî'inin Hulâsası

Yunan askerleriyle bunlar tarafından teslîh olunan Rum ahâlî tarafından ikâ edilen fecâyî'in tahkîki için Gemlik, Orhangazi ve Yalova havâlîsine azîmet eden İngiliz Ceneralı Frenk'in riyâseti altında İtalya Miralayı Mösyö Rolato, Fransız Miralayı Mösyö Veyg ve beyne'l-milel Salib-i Ahmer nâmına İsviçreli Mösyö Geri ve Ceneralin yâveri Yüzbaşı Mister [E]ston ve Mösyö Rolato'nun tercümanı Mösyö Amelyo'dan müteşekkil hey'et âtîde muharrer yerlere gitmiş ve icrâ-yı tahkîkât eylemiştir.

1- 13 Mayıs sene [1]337 Gemlik'den otomobille Orhangazi kasabasına gitmiş 1.000 hânelik kasabanın beş hânedan mâ'adâsının kâmilen ihrâk edildiğini görmüştür. İhrâk ve tahrîb edilen 30 câmi', 3 mekteb, 12 medrese, 2 hamam, 1 iplik fabrikası, 4 zeytun fabrikası vesâ'ir büyük mebânînin fotoğ-rafleri alınmıştır.

5- Karacaali karyesi: Alevler içinde yanmakta idi. Deniz kenarında on iki maktûl ve mecrûh, taşlarda kan lekeleri müşâhede edilmiş, Mösyö Geri tarafından fotoğrafları alınmıştır. Karye dâhilinde maktûl yirmi kişinin fotoğ-rafları da Yâver Mister Eston tarafından alınmıştır.

6- Kapaklı karyesi: Dere kenarında 16 ve henüz ateş almamış hâne içinde 6 maktûl, 2 yaralı bulunmuştur. Karyenin alevler içinde fotoğrafi alınmıştır.

7- Kumla karyesi: İskele başında iki maktûl, bir yaralı görülmüştür. Köy nehb ü gârete ve katli'âma ma'rûz kalmıştır. Burada Mösyö Geri tarafından fotoğraf alınmıştır.

8- Narlı karyesi: Alevler içinde yanmakta iken Mösyö Geri ve Yâver Eston tarafından karyenin fotoğrafi alınmıştır.

Hey'et sâhilde ve sâhile pek yakın bulunan mevâki'de katli'âma ve yağ-maya ma'rûz olduktan sonra ihrâk edilen bâlâdaki kurâyı re'yü'l-ayn

görmüştür. Zirde isimleri muharrer kurâ dahi ihrâk ve yağmaya ma'rûz kalmış olup dâhilde bulunmaları hasebiyle hey'et bu havâliye gitmemiştir.

Fî 25 Mayıs sene [1]337 Mühür

(Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719)

Mondros ateşkesinin Bursa'daki etkilerini savaş öncesi, süreci ve sonrasında bilgileri değerlendirildiğimizde yaşanan kayıpları saptamak daha mümkün olmaktadır.

1909 yılında, Bursa Sancağının nüfusu: 101.912 Müslüman, 23.434 Rum, 6.530 Ermeni, 3.514 Musevi, 685 Katolik, 254 Protestan, 1.325 Kıpti/Çingene olmak üzere 137.654 kişiydi (Bursa Sergisi, Sayı 4, 31 Temmuz 1325/1909, s.36). 1912 yılı nüfusunda, 535.654 Müslüman, 87.605 Rum, 74.229 Ermeni, 4.881 Yahudi olmak üzere toplam 704.481 kişi yaşamaktaydı. Bu tarihte tüm ilde Gayrimüslim oranı % 24'tür (McCarthy, 1998: 88, 93, 117). 1914'te 97.000 Nüfus, 70.000 Türk, 10.000 Rum, 13.500 Ermeni, 3.500 Yahudi, 150 Avrupalı vardır (Annuarie Oriental/ Salname-i Şarki 1914, 1915: 1407). 1921'de 80.000 Nüfus, 70.000 Türk, 5.000 Rum, 1.500 Ermeni, 3.500 Yahudi, 100 Avrupalı bulunmaktadır (Annuarie Oriental, 1922: 1300).

1914-1921 arasında gerileyen Gayrimüslim nüfusu yeniden arttırmak için; Milli Mücadele döneminde gerek Müslüman nüfusa yapılan baskılar ve göçe zorlama politikaları gerekse Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ile arttırmak için İtilaf ve Yunan devletleri çalışmalarını yürüteceklerdir. Yunanlıların Ermeni nüfusunu Bursa'ya yerleştirdikleri belgelerden de anlaşılmaktadır. 12 Ekim 1920 tarihli Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti tarafından yazılan ve "Nezâret-i Celîle'den Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhiye.

Teşrîn-i Evvel'in ikinci günü İnegöl kazâsının Cerrah ve Yenice karyelerinden Bursa'ya yirmisekiz hâne Ermeni gelerek Kirmasti Beledî Re'îs-i sâbıkı firârî Benli Ahmed'in hânesiyle îcâb eden mahallere yerleşdirildiği ve bir kısmının da müsâfereten ahibbâ vü akribâsı nezdlerinde kaldığı, mezkûr muhâcirlerin kuvâ-yı bâğ'îye tarafından icrâ edilen mezâlim ü i'tisâfâta tahammül edemeyerek köylerini bıraktıklarını ve geldikleri mıntika ahâlisinden Aksu ve Babasultan karyelerine firâr u ilticâyâ mecbûr kalan bin kişinin de gelmek üzere bulunduğunu ifade eylemekde oldukları ve Yenice köylü Ohan oğlu Aleksan nâm şahsın çete efrâdı tarafından katledildiği(?) ve ba'zı

erkeklerin de askerliği vesîle edilerek semt-i mechûle gönderildikleri ve iki bâkire ile bir kadının çeteler tarafından kaldırılıp iki gün sonra i'âde olunduğu ve şimdiye kadar Bursa'ya ilticâ eden Ermenilerin mikdârı yediyüz nüfûsu bulduğu Polis Müdüriyeti'nin raporundan anlaşıldığı sâlifü'z-zikr Ermenilerin Yunânîler tarafından ya ilcâ-yı harb netîcesi yâhûd âtiyen dermiyân edilmesi muhtemel bir maksad-ı mahsûsa mebnî Bursa'ya celb ü cem' edilmekte oldukları ve hattâ i'âşelerini de Yunânîlerin te'mîn edecekleri tahkîkât-ı vâkı'adan anlaşıldığı Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden bildirilmiş olmağla, ol bâbda. 12/10/[13]36'' ibarelerinin yer aldığı belgeden de anlaşılabilir (DH. EUM. AYŞ, 47/2-1).

Savaş öncesi ve sonrası karşılaştırmaları savaş yıllarında eğitim ve öğretim işlerinde gerilemeyi, savaş sonrasında ise yükselişi göstermektedir. 1912 yılında Bursa'da 227 genel okulda 18.485 öğrenci okurken, 923 özel okulda 32.220 öğrenci eğitim almaktadır. (Maarif İstatistiği, 1329: 8) 1922 yılında 148 öğretmen-62 okul, 1923 yılında 177 öğretmen-77 okul, 1924 yılında 272 öğretmen-129 okul, 1925 yılında 306 öğretmen-176 okul, 1926 yılında 496 öğretmen-278 okul vardır. Öğrenci sayısı ise; 1922-1923 döneminde 4.478, 1923-1924 döneminde 8.695, 1924-1925 döneminde 9.495, 1925-1926 döneminde 18.484 olmuştur (1927 Salnamesi, Bursa: 307).

İşgal yıllarında Bursa'da büyük bir ekonomik tahribat yaşanması bir başka sonuçtur. Bursa ve Kütahya'nın savaş zararı; gayrimenkul olarak 44 milyon lira, menkul olarak 43 milyon lira, hayvan tahribatı olarak 14 milyon lira olmak üzere toplam 101 milyon liradır (Eldem 1994: 219). Gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Bursa'da çoğunluğu yabancıların denetiminde bulunan iplik ve dokuma sanayi tam bir çöküntü halindeydi. Üstelik I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlıların Fransızlara karşı savaşıması ipek üretimini geriletmiş, Lyon'a ipek ipliği ve koza ihracatını azalmıştır.

1921 tarihli Annuarie Oriental 1921'deki bilgilerden birçok iş sahasında gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğunu saptamak mümkündür. Örneğin; kuaförler: Ahmed Cevdet (Sarayönü), Apostolos (Balıkpazarı), Berber Miran (Setbaşı), Djenanidis (Balıkpazarı), Garhis (Setbaşı), Jean Hagopik (Balıkpazarı), Kirkorik (Setbaşı), Théodore Mighirditch (Kayabaşı). Komisyoncular: Joachim Antikadjian, Parounag Chichmanian, Stepan O. Chefian, Joachim Fermanian, Alexan Garabedian, Felix Gédéon, Bedros S. Kehayan, J.

Keuleyan, Minasse Minassian, Jean Miozzi, Onnik Ohanian, Moise Salti, Missak Toysuzian, C. Valassiadis, D. Saban, Parounag Sinemian. Kunduracılar: O. Delvet, Manoli Hadjiyorghiou, Léon Kiledjan, Papazian, Stépan, Terzian, Zadikian. (s. 1302). Dişçi: S. Sotirios Constantinidés. Yünlü Kumaş-Çarşaf: Meleon Baltian, Bağos Basmacıyan, Canib Efendi, Kambourian, A. Kourdikian, Markarogion. Konfeksiyon Mağazaları: Onnik Moumdjian, Kirkor Nazlian, A. Tehitehedjan. Saatçi: Ahmed Efendi, Sevket Efendi, Sotiraki Mistakidis, Sotirios Theodorides, Djami Onion. Kitabevi: (Democrite C. Corallis) (Koza Han) (s. 1412). Doktorlar: H. Adamandiadés, Hacı Yovanou Alipios, Dim. Apostolidis, Milliade Apostolidis, A. Barsémidiés, Boyadjian, Agop Cachikdiyan, Cheberlian, Şükrü Fevzi, Sal. Cohen, Emin Bey, Babor Francés, Hamza Nuri, Kazandijan, Mehmed Nazif Bey, Ohannes Movsessian, P. Samakides, Süleyman Bey, Tevfik Bey, Th. Théodoridés, Bedros Vankian, Checherlian. Marangozlar: Yassi Courti, Dimitrakis, Panayi Eugenides, Garabed Handjikian, Trifon Melmaris, Apostolo Timotep. Tüccarlar: Joachim Antikadjian, Manouk Balabanian, Bay Frères, Belart- J. Stussy, Belart- J. Lanz, Is. Biberoglu, A. K. Frères Bodourian, Alex Brotte, Haoul Brotte, Stepan O. Chefian, Christodulidés, Emin Bey, R. Emirze et Fils, Joachim Fermanian, Aram Findikian, Paul Gamet, Alexan Garabedian, Mathéos Gumuchian, Hacı Ahmed Efendi Kerimoff, Hacı Ali Paşa, Hacı Resul Efendi, Hacı Selim Gazizade, Sülkizade Hakkı Efendi, İnagöllüzade Rafet Bey, Jean İplikçioğlu, Agop Kopondjian, Bedros S. Kehayan, Mihran Keuleyan, Garabet Kourdikian, Onnik G. Kourdikian, Mehmed Emin Bey, Minasse Minassian, Zénop Ohanian, Onnik Bay, Osman Fevzi, Louis Poirier, Saffet Efendi, Franguel Terzian, J. S. Kouloutpani, A. Kourdikian, G. T. Nahabedian, D. Salsan, Moise Salti, Terradi Payen, A. Ribet.(s. 1305). Eczacılar: Démétre Avramidis, Andolis Christodoulidis, G. Cesmidis, Pandeli Dalabiras, Aznif Djerahian, S. N. Makinadjian, Mehmed Şükrü, K. Miguirditchian, An. Orphanides, Th. Théodoridés. Fotoğrafçılar: Hacı İbrahim, Papazian Freres, M. Tatéossian. İpekçiler: Frères Acrayan, Apostolidis, Basile Balabanis, Constantin Corallis, L. Economidis, K. Eftihides, Zenop Ohanian, Vehbi Bey, Georges Yoannides, Z. Ohanian, Onnik D'indjan, Alexan Ghougassian, Artin Genomtouyan, G. İplikçi, Stavreu Pappadoloponlos, Polixenos.

Savaş öncesi toplam şehir nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin (Ermeni ve Rumların) ülkeyi terk etmeleri sonucu, Bursa ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Çünkü Mütareke öncesi Bursa'daki iş bölümünde Rum

ve Ermenilerin büyük ölçüde sanatkârlık yapması, ülkeyi terk etmelerinden sonra bu alanda büyük boşluk yaşanmasına neden olmuştur. Rum ve Ermenilerin Bursa'yı terk etmeleriyle birçok sanat dalında neredeyse hiç esnaf kalmamıştır. (1927 Salnamesi, Bursa: 289) Örneğin; inşaat sektörü neredeyse tümüyle bu kesimlerin elindedir ve Guraba Hastanesi Başhekimi Suvayidis, Belediye Başhekimi Bedros, Bayındırlık Başmühendisi Bkracıyanos Efendi'dir. (Üsküdarı, 1972: 72) Rum ve Ermenilerin gitmesiyle ortaya çıkan açık, göçmenlerle kapanmaya çalışılmıştır ve bu bağlamda devlet, göçmenlere üç yıl vergi ile askerlikten de muafiyet getirmiştir. Mudanya gibi, birçok esnaf ve tüccar ailenin iskân olduğu bir kasabanın durumu şu cümlelerle anlatılmaktadır: "Eğer iskan edilen Rumeli Türklerinden 5-10 sanatkar çıkmasa, kasabada ihtiyaç-ı umumiyenin ne surette tatmin edildiği cidden temsil edilecek bir keyfiyettir. Bazı esnaf gurubu hiç yoktur. Diğer sanatlar da yeterli değildir." (Bursa Vilayet Coğrafisi, 1927: 231).

Bursa'daki fabrikaların büyük çoğunluğunun da yabancı ve azınlıklar elinde olması ve bunların savaş sonrasında ülkeyi terk etmelerinden dolayı sonunda Bursa, bir fabrika hurdalığına dönüşmüştür ve genç Cumhuriyete oldukça geri teknolojiye sahip 13 ipek ipliği, 3 dokuma, 1 makarna ve şehriye, 6 un, 2 gazoz fabrikası kalmıştır. (1927 Salnamesi, Bursa: 288, 289)

Mondros ateşkesi sonrasında tüm Anadolu'da olduğu gibi ekonomik, kültürel, sosyal alanlarda olumsuz tablo Bursa'da da yaşanacaktır.

Millî Mücadele'yi aşama aşama ve büyük bir savaşla kazanan TBMM ve Türk milleti 26 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile taarruza geçmiş ve Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmıştır. Türk ordusunun kuzeyde hedefi ise Bursa'yı almaktı ve 8 Eylül'de Yenişehir ve İnegöl üzerinden taarruza geçildi. 11 Eylül 1922 saat 08.30'da Bursa'da olan Türk ordusunun şehre girişi Ertuğrul Gazetesi'nde şu şekilde verilmektedir. "Ey Türk! Sana müjdelere ve tebrikler olsun ki hürriyet ve istiklalinin güneşi doğdu." (Ertuğrul Gazetesi, 12 Eylül 1922).

SONUÇ

Yaklaşık iki yıl süren işgal yıllarında döneme ait belgeler, raporlarda da görüldüğü üzere Bursa'da büyük bir mezalim ve yıkım yaşanmıştır. Yunanlılar Wilson İlkeleri'nde yer alan nüfus esasını sağlayabilmek ve bölgede çoğunluğu oluşturmak için toplu kıyım ve göçe zorlama girişiminde bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin de desteğini alan Yunan kuvvetleri ve bölgede

yaşayan Ermeniler ile Rumlar binlerce Müslüman'ın katledilmesi ve köylerin, kasabaların yağmalanıp yakılmasına neden olmuşlardır. Bursa Ulusal Mücadele yıllarında demografik ve ekonomik açıdan büyük kayıplar yaşamış ve bu yıkım Cumhuriyet döneminde onarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

BOA., HR. SYS. 2619/35.

BOA., DH. EUM. AYS, 47/2-1.

BOA., Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719.

Ertuğrul Gazetesi, 12 Eylül 1922.

Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921.

Yoldaş Gazetesi, 18 Kasım 1921.

1927 Bursa Vilâyeti Salnamesi, Bursa Vilâyeti Matbaası, 1927.

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci Kitap/Mondros'tan İşgale**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap/İşgalden Kurtuluşu**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Annuaire Oriental/ Salname-i Şarki, 1914, The Annuaire Oriental Limited, 1915.

Annuaire Oriental, 1921, Oriental Directory, 1922.

Arslan, Nebabat, "Yalova, Gemlik, Orhangazi ve İzmit (Samanlıdağ) Bölgesinde Yaşanan Yunan Mezalimi ve Bölgeye Gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin Çalışmaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi**, S 22, Erzurum, 2003.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi - II Anadolu'da Yunan Mezâlimi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım, Millî Mücadele**, C 8, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Bursa Sergisi, S 4, 31 Temmuz 1325/1909.

Bursa Vilayeti Coğrafisi (Cenubu Marmara Havzası), Haz: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Coğrafya Encümeni İstanbul, 1927.

- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TTK Yayını, Ankara, 1967.
- Çarıklı, Turgut, **Babam Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü**, Yayına Hazırlayan: Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü, **Millî Mücadele'de Bursa**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980.
- Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yılları Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, TTK Yayını, Ank., 1994.
- Kaya, Mehmet, "Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 51, Bahar 2013.
- Maarif İstatistiği**, DİE, 1329.
- Mccarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitapevi, 1998.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Bursa Yöresindeki Osmanlı Ermenilerinin Düşmanlaştırılarak Anarşi ve İsyan Sürüklenmeleri 1878-1922", **XV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 11-15 Eylül 2006, Ayırbaşım, Ankara, 2010.
- Sofuoğlu, Adnan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 19, S 55, Mart 2003.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I. Cilt (1920-1945), TTK Yayını, Ankara, 1989.
- Tokça, A. Galip, **İki Mütareke Arasında-Mudanya'nın Tarihi Hatıraları**, Tekinoğlu Matbaası, İstanbul, 1959.
- Üsküdari, Faruk, **Eski Bursa'dan Notlar**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 1972.
- Yüceer, Saime, **Bursa'nın İşgale ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001.

1920 YILINDA ANKARA İLE İSTANBUL’U UZLAŞTIRMAK İDDİASIYLA KURULAN BİR İTTİFAK: MÜSALEMET İTTİFAKI

Ahmet Ali GAZEL*

ÖZET

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşı’nı kaybetmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkese Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını nasıl paylaşılacakları konusunda tam bir mutabakat sağlayamadıkları için ateşkesin hemen ardından Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalamamışlardır. Paris, Londra ve San Remo Konferanslarında hazırlanan ağır barış şartları 11 Mayıs 1920 tarihinde Paris’te Osmanlı heyeti başkanı Tevfik Paşa’ya verilmiş ve cevap için bir aylık süre tanımıştır.

Barış antlaşması ile ilgili olarak bu görüşmeler devam ederken eski Derişim Mebusu Lütfi Fikri Bey barış yapılma sürecinde herkesin birlik içinde hareket etmesini sağlamak gayesiyle bir birlik kurmak için harekete geçmiş ve 1920 Haziranı’nda Müsalemet İttifakını kurmuştur. İttifak Lütfi Fikri’nin de dâhil olduğu 12 kişi tarafından kurulmuştur. Nizamnameye göre, İttifak sulhun ülke açısından en az zararla imzalanmasını hedeflediği için barışın imzalanmasına kadar devam edecek, barışın imzasından sonra ise başka bir cemiyete dönüşebilecektir.

Lütfi Fikri Bey, Sevr Antlaşması imzaladıktan sonra ittifakın faaliyetlerini, belki antlaşmanın daha ehven şartlarda onaylanmasını sağlamak için İstanbul-Ankara arasında yapılacak bir görüşme ve uzlaşmaya yönlendirmiştir. Bu konuda Sadrazam Damat Ferit Paşa ile de görüşmüş, ancak bir sonuç alamamıştır. Zira Damat Ferit, İtilaf devletlerinin de istemesine rağmen Ankara ile görüşülmesine karşıdır. Zaten bu sebeple de İtilaf Devletleri’nin Padişaha baskısı sonucu 17 Ekim 1920’de sadrazamlıktan istifa etmiştir. Yerine Ankara ile uzlaşmak üzere Tevfik Paşa tayin edilmiştir. Tevfik Paşa, Ankara ile

*Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, agazel@aku.edu.tr

görüşmek için bir heyet gönderilmesine karar vermiştir. Bazı gazetelerin Lütfi Fikri'nin de heyette yer alacağına dair haberleri görülse de Lütfi Fikri bu heyette yer almamıştır. Bu tarihten sonra Müsalemet İttifakı'na dair bir habere rastlanmaktadır. Dolayısıyla Haziran 1920'de kurulan Müsalemet İttifakı'nın altı ay sonra Aralık 1920 yılında dağıldığı anlaşılmaktadır.

Lütfi Fikri Bey'in kurduğu Müsalemet İttifakı dönemin gazeteleri taranarak ortaya konacaktır. Zira diğer kaynaklarda konuya ilişkin bilgi bulunamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müsalemet İttifakı, Lütfi Fikri, Sevr Antlaşması, Millî Mücadele.

THE ALLIANCE ESTABLISHED WITH THE CLAIM OF RECONCILING ANKARA AND ISTANBUL IN 1920: MÜSALEMET ALLIANCE

ABSTRACT

When the Ottoman Empire entered the war with great hopes, it lost its First World War and it withdrew from the war by signing the Treaty of Armistice on 30 October 1918. However, the Entente states did not sign a peace treaty with the Ottoman State immediately after the ceasefire because they could not reach a consensus on how to share the Ottoman lands. The severe peace conditions prepared in Paris, London and San Remo Conferences were given to Tevfik Pasha, the head of the Ottoman delegation, in Paris on May 11, 1920, and gave him a month to answer.

While these negotiations were continuing in connection with the peace treaty, Lütfi Fikri Bey, the former deputy of Dersim, acted in order to establish a unity in order to ensure that everyone acted in unity during the peace process and in 1920, he founded the Alliance of Unity. İttifak was founded by 12 people including Lütfi Fikri. According to the order, the Alliance would continue until the signing of peace since it aimed at signing the peace with the least damage for the country, and it might turn into another community after the signature of peace.

After signing the Treaty of Sevres, Lütfi Fikri Bey directed the activities of the alliance to a meeting and reconciliation between Istanbul and Ankara to ensure that the treaty was ratified in more favorable terms. He also met with Grand Vizier Damat Ferit Pasha on this subject but he did not get a result. Damat Ferit, despite the request of the Entente states against Ankara was opposed to negotiations. For this reason, he resigned from Grand Vizierhood on October 17, 1920 as a result of the pressure of the Sultan. Tevfik Pasha was appointed to reach a settlement with Ankara. Tevfik Pasha decided to send a delegation to meet with Ankara. Lütfi Fikri did not appear in the delegation even though some of the newspapers reported that Lütfi Fikri would be on the board. After this date, there is a story about the Müsalemet Alliance. Therefore, it is understood that the Müsalemet Alliance, which was founded in June 1920, was disseminated in December 1920 after six months.

The Müsalemet Alliance established by Lütfi Fikri Bey will be revealed by obtaining information from the newspapers of the period. No information on this subject can be found in other sources.

Keywords: Lütfi Fikri, Müsalemet Alliance, National Struggle.

I- Müsalemet İttifakı’nın Kurulması

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşını kaybetmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. İtilaf Devletleri Ateşkes Antlaşması’nın 7. maddesine dayanarak daha önceden yaptıkları gizli taksim antlaşmalarına göre kendi paylaşım paylarına düşen bölgeleri işgal etmeye başlamışlardır. Bunun yanında işgal ettikleri bölgeleri tamamıyla kendi hakimiyetleri altına almak için kendi aralarında barış görüşmelerine başlamışlardır. İlk toplantı 18 Ocak 1919 tarihinde Paris’te yapılmıştır. İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansından sonra 12 Şubat-20 Nisan 1920 tarihleri arasında düzenledikleri I. Londra Konferansında Sevr Barış Antlaşması maddelerinin önemli bir kısmını karara bağlamışlardır. Bu konferansta anlaşma sağlanamayan konular ise 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San-Remo’da düzenlenen görüşmelerde karara bağlanmış ve burada Sevr Antlaşması’na son şekli verilmiştir.¹

Hazırlanan barış antlaşmasının Osmanlı Devleti’ne tebliğ edilmesi için Osmanlı temsilcileri Paris’e davet edilmiştir. Osmanlı Devleti, 30 Nisan 1920 tarihinde Tevfik Paşa başkanlığındaki bir heyeti Paris’e göndermiştir. 11 Mayıs 1920 tarihinde barış şartları heyete bildirilmiş ve cevap için de bir aylık süre verilmiştir.²

Bu arada Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyet yeni barış önerisi yapmak için 17 Haziran’da Paris’e gitmiştir. Damat Ferit başkanlığındaki heyet antlaşma şartlarını hafifletilmesi için uğraşmışsa da bunda başarılı olamamıştır.³

İşte barış antlaşması ile ilgili olarak Osmanlı Devleti’nin cevabı beklenirken eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey barış yapılıma sürecinde herkesin birlik içinde hareket etmesini sağlamak gayesiyle bir ittifak kurmak için harekete geçmiştir. Lütfi Fikri Bey, ittifakın duyurusunu 2 Haziran 1920 tarihli gazetelerle ilan etmiştir.

Lütfi Fikri, “Aziz Vatandaşlarım” diyerek başladığı duyurusunda ülkenin çok kritik bir zamandan geçtiğini, zamanın fedakârlık zamanı olduğunu, bu dönemde vatan için ne yapılacaksa her birlikte yapılmasını ve şahsi ihtirasların

¹ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, Ankara, 2004, s. 115.

² Tolon, *age.*, s. 244.

³ Mustafa Turan, *Millî Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları*, Afyon, 1999, s. 70.

ve siyasi ayrılıkların bir müddet için unutulması gerektiğini belirttikten sonra yapılacak barış antlaşmasının herkesin kabul ettiği bir şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir. Zira ona göre herkes razı olmadan yapılacak bir antlaşma dâhili karışıklığa sebep olabilirdi:

“Aziz vatandaşlarım, bedbaht memleketimizin geçirmekte olduğu müthiş buhran hakkında uzun uzadıya söz söylemeyi zait görüyorum. Maruz olduğumuz tehlikenin mahiyetini elbette benim kadar cümleniz anlıyor ve takdir ediyorsunuzdur. Uğradığımız müthiş kasırgadan evvel en az zararlar çıkabilmekliğimiz için hepimize ferdan azami bir fedakârlık terettüp ediyor. İhtirasat-ı şahsiyeyi unutmak, firkaçılık hislerinin fazla tesirinde kalmak şu zaman için hıyanet-i vataniye sayılabilecek bir hodkâmlıktır. Buna meydan vermeyelim. Ruhlarımızı geçirmekte olduğumuz tarihi anın ehemmiyet ve azameti nispetinde alâ edelim. Vatan ve millet namına ne yapılacaksa ne yapabilmek lazımsa bunu mümkünü’l husul bir ittihat ve vıfakın hattı azamisiyle yapmaya çalışalım.

Malumunuz olan müellim şerait-i sulhiyenin söylendiği veçhile inşallah tadil ve tahfifine imkân hâsıl olur. Olmadığı takdirde o vakit meseleyi dur ü dıraz-ı tetkik ve tamik etmeliyiz. Hiçbir ferdin bu babda infilaat-ı ruhiyesine hatta en meşru, makbul hissiyat-ı kalbiyesine fazla bağlanmaya mağlup olmaya hakkı yoktur. Düşünülmeli ki biz bugün her ne yapar isek yalnız kendimiz için değil bizden sonra gelecek torunlarımız, nesillerimiz için de yapmış olacağız. Olabilir ki bugün bizim ruhlarımızı fazla rencide eden bir sulhun adem-i kabulü atide gelecek nesillerimizi daha fazla mutazarrır edebilsin. Fakat yine olabilir ki bugün bizi bugünkü halimizde tatmin eden bir sulh ati için müthiş bir menba-ı felaket olsun. Binaenaleyh bu babda bir karar-ı kat’i ittihazından evvel pek çok düşünmeye, serinkanlılıkla düşünmeye, aelhusus aşk-ı vatandan başka hiçbir müessir ve amilin tesirinde kalmayarak düşünmeye mecburuz.

Kezalik yapılacak her şey bütün evlad-ı vatanın hatt-ı azami bir ittihat ve ittifakıyla yapılmalıdır. Sulhun kabul ve imzası lehinde istimal olunabilecek en büyük delil, memleketin şiddetle muhtaç olduğu sükûnun ancak bu sayede temin olunabileceği kavl ve iddiasıdır. Hâlbuki millet mütefikan sulha razı olmazsa şu hal âtiyen temin-i sükûnet etmek şöyle dursun bizi bunca mesaibden sonra bir de felaketlerin en müthişi olan harb-i dâhiliye sevk eder ki bundan sakınmak cümlemize farzdır. Sulh, ne

şeraitte yapılacaksa yapılınsın, herhalde bütün evlat-ı vatanın inzınam-ı reyiyile yapılmalıdır ki çok zamandan beri müştâki olduğumuz devre-i sükûna erebilelim”.

Lütfi Fikri Bey, vatanını seven bir kişinin böyle bir zamanda bir şey yapmadan duramayacağını da belirttikten sonra barış yapılıncaya kadar birlik ve beraberliği sağlayacak bir (İttifak-Lig) halinde birleşmeyi önermiştir. Bir hafta içinde alacağı tepkilere göre de bunu kurup kurmayacağına karar vereceğini söylemiştir. Bu ittifaka katılmak isteyenlerin hüviyet ve adresleriyle birlikte postayla başvurularını, ayrıca bu konuda farklı fikirleri olanların bu fikirlerini de yazmalarını istemiştir. Lütfi Fikri Bey, yeterli destek gelmesi halinde gerekli resmî başvuruları yaparak, bunu kamuoyuyla paylaşacağını ifade ettikten sonra açıklamasını bitirmiştir.⁴

Lütfi Fikri Bey’e ilk destek *İkdam* gazetesinden gelmiştir. *İkdam*’daki imzasız başmakalede Lütfi Fikri’nin bu girişimi memnuniyetle karşılanmış ve başarılı olması temenni edilmiştir.⁵

Lütfi Fikri Bey’in Haziran ortalarında hazırlıklarını tamamladığı anlaşılmaktadır. *Jurnal Doryan* gazetesinin 16 Haziran 1920 tarihli nüshasında Lütfi Fikri’nin eski Maarif Nazırı Sait Bey, Hurşit Paşa, Amasya eski Mebusu İsmail Hakkı Paşa ve eski Adliye Nazırı Sıtkı Bey’in de içinde bulunduğu 12 kişilik yönetim kurulunu oluşturduğu belirtildikten sonra “Lütfi Fikri Bey(in) herkes(in) kanaat-ı şahsiyesini muhafaza etmekle beraber sulhun imzasına kadar fırkalar arasındaki husumetten vazgeçilmesini arzu” ettiği belirtilmiş ve Lütfi Fikri’nin “bu hususta Anadolu’ya teklifatta bulunmak niyetinde” olduğu da kaydedilmiştir.⁶

Haziran ortalarında çalışmalarını tamamlayan Lütfi Fikri Bey, 23 Haziran 1920 tarihli gazetelerde Müsalamet İttifakı adını verdiği birliğin nizamnamesini yayımlamıştır. İttifak 12 kişi tarafından kurulmuştur. Bunlar eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, eski Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey, Yazar Asaf Muammer Bey, Müteakid Miralay Tevfik Paşa, eski Trabzon Mebusu Hasan Bey, Birinci Ferik Hurşit Paşa, eski ikinci

⁴ “Enzâr-ı Millete”, **Alemdar**, 2 Haziran 1336, s. 2; **İleri**, 2 Haziran 1336, s. 3; **İkdam**, 2 Haziran 1336, s. 1.

⁵ “İnşikak, İttihad”, **İkdam**, 3 Haziran 1336, s. 1.

⁶ “Lütfi Fikri Bey’in Faaliyeti”, **Vakit**, 920, 16 Haziran 1336, s. 2.

Mabeyinci Reşit Bey, mirilivalkıtan müteakid Sermed Bey, eski Maarif Nazırı Sait Bey, Rodoslu Şevket Bey ve Tüccar Murtaza Bey'dir.

Nizamnameye göre ittifakın maksadı “İttifak sulh meselesinden her ne yapılacaksa bunun bir vifak ve muhalasat-ı tamme içinde milletçe müttefikan yapılmasını temin etmek istediğinden şerait-i sulhiyenin son ve kat'i şeklinde bize tebliği anına kadar bil-cümle efrad-ı milletin bu babdaki nokta-ı nazarları arasında bir vahdet ve tecanüs-i tam husule getirmeye” çalışmak olarak açıklanmıştır (Madde 1).

İttifak, birinci madde de belirtilen maksadını gerçekleştirmek için meşru bütün vasıtaları kullanarak merkezi hükümet, payitaht ve diğer vilayetlerin ahali ile temaslarda bulunacak ve bunların barış ile ilgili görüş farklılıklarını ortadan kaldırmaya çalışacaktır (Madde 2).

İttifak, memleket için en az zararla barış imzalanmasını hedeflediği için barışın imzalanmasına kadar devam edecek, barışın imzasından sonra ise 10. madde dairesinde yapılacak bir toplantı sonunda başka bir cemiyete dönüşebilecektir (Madde 3).

İttifakın on iki kurucu ile birlikte 11 ve 13. maddeler ahkâmınca kaç kişi olursa olsun ittifaka katılacak üyelerden oluşan bir idare meclisi olacaktır. İdare meclisi üyeleri ilk toplantılarında gizli oyla ve adi çoğunlukla içlerinden birini reisliğe, bir diğerini ikinci reisliğe, üçüncü bir kişiyi de vekil-i idari olarak seçecektir (Madde 4).

İdare meclisinde kurucu üyeler arasından boşalma olursa gizli adi çoğunluk oyla ittifak üyelerinden bir kişi seçilecektir (Madde 5).

Kurucu üyelerin çoğunluğu hazır bulunmadıkça idare meclisinin toplantısı geçerli olmayacaktır. Kararlar, toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğuyla alınacaktır. İdare meclisi, en az haftada bir defa toplanacak ve idari vekilin önemine binaen görüşülmesini istediği konular hakkında karar verecektir (Madde 6).

Yirmi yaş üzeri her Osmanlı vatandaşı bizzat veya yazılı olarak başvurarak ittifaka üye olabilecektir. İttifaka dâhil olmak her Osmanlı vatandaşının hakkıdır. Ancak ittifak üyelerinden biri hakkında sui şöhret veya daha ağır sebepten dolayı bir suçlama olursa o kişinin ittifakta kalıp kalmamasına seçilecek üç kişilik komisyon tarafından karar verilecektir (Madde 7).

İttifaka dâhil olacıklardan ittifakın zaruri ihtiyaçlarında kullanmak üzere ilmühaber mukabilinde elli kuruluş giriş ücreti alınacaktır (Madde 8).

İttifakın merkezi İstanbul'dadır. Taşradan ittifaka dâhil olmak isteyenler yazılı olarak vekil-i idareye başvuracaklardır (Madde 9).

Gerektiği durumlarda, İstanbul'un içinde bulunduğu olağanüstü durumun müsaadesi nispetinde, ittifakın bütün üyeleri idare meclisi tarafından içtima-ı umumiye davet edilecektir. İdare meclis reisinin başkanlığında yapılacak bu gibi toplantılarda idare meclisinin geçmiş faaliyetleri hakkında bilgi verilecek ve idare meclisinin genel kurula arzına gerek gördüğü konular hakkında karar verilecektir (Madde 10).

İstanbul'da neşredilen günlük gazetelerden ittifaka dâhil olanlar idare meclisinde birer temsilci buldurmaya hakkı olacaktır. Taşra gazeteleri hakkında ise 9. maddenin ruhu dairesinde idare meclisince ayrıca karar verilecektir (Madde 11).

İttifak, fırkalar üstü ve vatanseverlikle kurulduğu için bir kişinin daha önce bir siyasi fırkaya girmesi ittifaka girmesine engel teşkil etmeyecektir (Madde 12).

Siyasi fırkalar ittifaka iştirak etmek isterlerse her fırka idare meclisinde oy hakkına sahip ikişer temsilci bulundurabilecektir (Madde 13).⁷

İttifak resmen kurulduktan sonra idari meclisi hızlı bir şekilde toplantılar yaparak yol haritasını belirlemeye çalışmıştır. Öncelikle Lütfi Fikri Bey başkan seçilmiştir. İkinci başkan ve idari vekilin kimler olduğu hakkında net bir bilgi bulunamamıştır. Bunun yanında ittifaka kaç kişinin katıldığı da tespit edilememiştir. Ancak Lütfi Fikri, 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken yüzün üzerinde mektup aldığını söylemiştir.⁸ İttifak adına genelde resmî açıklama yapılmadığı için İttifakın görüşleri ve aldıkları kararlar ancak ittifakın reisi Lütfi Fikri Bey'in gazetelere yaptıkları açıklamalardan takip edilebilmektedir.

Lütfi Fikri Bey, ilk röportajı *Vakit* gazetesine vermiştir. Lütfi Fikri bu röportajda, ittifakın ilan edilen nizamname gereğince yapılacak barış antlaşması için milletin fikir ve temayüllerini bir noktada birleştirerek bir birlik temin etmek gayesinde olduğunu ifade ettikten sonra Osmanlı Devleti'ne sunulan

⁷ **Alemdar**, 23 Haziran 1336, s. 2; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, II**, İstanbul, 1999, s. 549-550.

⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2.

barış antlaşması maddeleri ile bir birlik oluşturmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Lütfi Fikri Bey, bu birliğin ancak toprak bütünlüğünün temin edildiği bir antlaşma ile vücuda getirilebileceğini belirtmiştir. Lütfi Fikri, İtilaf Devletleri'nin barış şartlarında Osmanlı lehine değişiklik yapmaları durumunda bu birliği oluşturabilme ümitlerinin artacağını söylemiş ve “bugünkü vaziyete göre İzmir ve Türkiye'nin terki esasları karşısında bir ittifak vücuda getirmek kabil olabilir mi?” diye sormuştur.

Muhabirin “Anadolu'daki cereyanlara karşı ittifakın nokta-i nazarı nedir?” sorusuna “Kuva-yı Milliye'nin birçok noktalarda mahiyeti tezahür etmiştir. Muahede-i sulhiyede makul kısmın kabul edeceği tarzda tadilat icra edilecek olursa o zaman nokta-i nazarlar arasındaki ihtilaf bu sebepten zail olmasa da herhalde tenakus edecektir. Makul şeraiti kabul etmeyip de müfrit metalabitta ısrar edilecek olursa o zaman bunun ne gibi esbab taht-ı tesirinde vücuda geleceğini araştırmak lazım gelir” şeklinde olmuştur.⁹

Muhabir birliğin faaliyetlerini sorunca Lütfi Fikri Bey, birliğin üye sayısını artırmaya çalıştığını, zira maksatlarına ulaşmak için olayların gelişmesine beklemekten başka bir şey yapamadıklarını söylemiştir. Lütfi Fikri, o ana kadar birliğe katılmak isteyenlere dair oldukça çok mektup aldığını da belirtmiş ve aydınların topluca ittifaklarına iltihak ettiklerini¹⁰ söylemiştir. Bunun yanında İşçi ve Sosyalist Fırkasının da iki temsilci göndererek ittifaka iştirak ettiğini söylemiştir. Hürriyet ve İtilafla ise ancak telefonda görüştiklerini açıklamıştır.¹¹

Lütfi Fikri Bey bir gün sonra *Jurnal Doryan* gazetesine röportaj vermiştir. Burada da bir gün önceki görüşlerine benzer görüşler dile getirmiştir. İttifak dâhilinde faaliyet göstereceklerini belirttikten sonra “hal-i hazırdaki müşkülât nazar-ı dikkate alınırsa bundan fazla bir şey yapamayacağımız derhal anlaşılır” diyecektir.

Lütfi Fikri, teklif olunan barış şartlarının maksatlarına ulaşmalarına bir engel teşkil ettiğini dolayısıyla “son harbin tevellüd eylediği netayiç ile şerait-i sulhiye-i hazıra arasında kalan” cemiyetlerinin ileriye bir adım bile atmasının mümkün olmadığını ifade etmiş ve daha sonra “Anadolu'dan İzmir ve

⁹ Cevaptan önceki dört satır sansürce çıkarılmıştır.

¹⁰ “Lütfi Fikri Bey”, *İleri*, 887, 4 Temmuz 1336, s. 1.

¹¹ “Müsâlemet İttifakı Mesaisine Devam Ediyor”, *Vakit*, 933, 2 Temmuz 1336, s. 1.

Trakya’yı koparan bir sulha karşı ahaliye ne gibi bir tavsiyede bulunabiliriz? Çünkü ortada ittifadın istinat edeceği hiç bir şey kalmamaktadır” demiştir.

Bunun üzerine muhabir “O halde faaliyetinizin sahası nedir?” diye sorunca olayların gelişimine göre hareketlerini belirlediklerini, zira maddi ve manevi her vasıttan mahrum olduklarını kaydetmiştir. Lütfi Fikri, maddeten Anadolu ile temas edememekten şikâyet ederken, manevi açıdan itilaf için müsait bir zemin olmamasından şikâyet etmiştir.

Lütfi Fikri, bazı kişilerin ittifakın “müfrit milliyetperverlerle” uyuşacağını iddia ettiklerini belirttikten sonra bu iddiaya da şöyle cevap vermiştir: “Biz Anadolu’daki hükümeti tesis edenlerin kâffesiyle itilaf kabil olduğunu iddia etmiyoruz. İhtimal ki müfritler bizi dinlemezler. Şüphesiz ki bu hal bizi nevmidiye düşüremez. Anadolu’da daha pek çok münevver ve mutedil zevat vardır. Biz onlarla görüşeceğiz. Fakat bugün mesele bambaşka şekildedir. Yalnız hareket-i askeriye cereyan ettiği bir zamanda müzakerat-ı siyasiyenin cereyanı mümkün değildir”.

Lütfi Fikri Bey, bir Türk olarak Ankara’nın verdiği mücadelenin de başarısız olmasını istemesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir: “Mümkün müdür ki bizimkilerin inhizâmını arzu eden bir Türk olsun? Türk olduğumuz için ben bile bizzat cepheye giderek memleketin müdafaasına iştirak etmek istiyorum. Fakat arzumuzun tahakkuk etmesi için hukukumuzu ihlal edecek tehditlerin bertaraf olması lazımdır. Hazırdaki müşkülata rağmen cemiyetimiz günden güne tezayüd etmektedir. Emin olunuz ki memleketin istikbalini tehdit eden vakayi araladıkça itilaf daha ziyade mümkün olacaktır”.¹²

Daha sonradan yapılan haberlerden anlaşıldığına göre, Lütfi Fikri daha ittifak kurulur kurulmaz gizli bir şekilde İstanbul hükümetinden Ankara’yla görüşmek için izin istemiş, ancak bu izni alamamıştır.¹³

II- İttifakın Sevr Antlaşması’nın İmzalanmasından Sonraki Faaliyetleri

Lütfi Fikri Bey, barış şartları müzakere edilirken bütün Osmanlıların birlik içinde hareket etmesini sağlamak için kurduğu cemiyetin faaliyetlerini sürdürürken Sevr Antlaşması imzalanmıştır.

¹² “Lütfi Fikri Bey”, **İleri**, 887, 4 Temmuz 1336, s. 1.

¹³ “Müsalemet İttifakının Tavassut İstirhamı”, **Vakit**, 1005, 26 Eylül 1336, s. 1; **İleri**, 966, 26 Eylül 1336, s. 1; **Dersaadet**, 26 Eylül 1336, s. 1.

Paris Barış Konferansı'nda barış için tebliğ edilen ve cevap için bir ay süre verilen şartlar oldukça ağırdı. Osmanlı Devleti bu şartların biraz yumuşatılmasını istemiştir. Bunun yanısıra bu süre içerisinde Müttefik devletler arasında da bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunun üzerine Müttefik devletlerin temsilcileri bu konuları tartışmak için Hytte ve Spa'da birer konferans düzenlemişlerdir. 20 Haziran 1920 tarihinde yapılan Hytee Konferansında Ankara'nın da anlaşmayı kabul etmesini sağlamak için Yunan askerlerinin Anadolu içlerine ilerlemesine karar verilmiş ve Yunan Birlikleri 22 Haziran 1920 tarihinde taarruza geçmiştir. Yunan kuvvetlerinin kısmi başarıları üzerine Müttefik Devletler Osmanlı Devleti'nin barış şartlarının hafifletilmesi yönündeki taleplerini 7 Temmuz 1920 tarihinde yaptıkları Spa Konferansı'nda reddetmişlerdir. Osmanlı delegelerine de barış imzalamak veya reddetmek üzere 27 Temmuz 1920 tarihine kadar süre tanımışlardır. Bunun üzerine konu İstanbul'da toplanan Saltanat Şurasında tartışılmıştır. Yapılan oylamada Topçu Feriki Rıza Paşa dışında herkes anlaşmanın imzası yönünde oy kullanmıştır. Neticede Osmanlı Devleti adına Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden oluşan bir heyet tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴

Antlaşmanın imzalanması Müsalemet İttifakı'nın politikasında değişikliğe neden olmuştur. Zira nizamnamenin birinci maddesine göre barış antlaşmasının imzalanmasıyla ittifakın kurulma gayesi de sona ermiştir.

Lütfi Fikri Bey, bu yeni durum sonrası *Vakit*'e yaptığı açıklamada, müsalemet kadar “meşruiyete” ve “kanun fikrinin” gelişmesine de ihtiyaç bulunduğunu belirttiikten sonra bunu sağlayabilmek için cemiyetlerini (Müsalemet ve Meşruiyet İttifakı) şekline dönüştürerek memleket için daha yararlı bir hale getirmek niyetinden olduklarını ifade etmiştir.

Lütfi Fikri, *Vakit* muhabirinin “Memlekette vatan ve millet gayesi etrafında şu anda bir vahdet tesisi mümkün görülüyor mu?” şeklindeki sorusuna ise “Buyurduğunuz vahdetin en ameli esbab-ı teminini müsalemet ve meşruiyette görüyorum. Fazla nefsanîyetler, garazkârlıklar, şahsiyat bir tarafa bırakılırsa bütün mücadelat ve mücahedat-ı siyasiye meşru ve kanuni bir şekil ve surette cereyan ederse ve hükümet de bütün muamelatını kanuna tevfik etmek için büyük bir endişe gösterirse buyurduğunuz vahdet -lüzumu olduğu

¹⁴ Tolon, a.g.e., s. 115-247; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, Ankara 1991, s. 173.

derecede- pek çabuk husule gelir fikir ve kanaatindeyim” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵

Lütfi Fikri Bey, Sevr Antlaşması imzaladıktan sonra ittifakın faaliyetlerini daha çok İstanbul-Ankara arasında yapılacak bir görüşme ve uzlaşmaya yönlendirmiştir. Lütfi Fikri’nin uzlaşmadan anladığının Anadolu hareketinin durdurularak Sevr’i kabul etmesini sağlamak olduğu anlaşılıyor. *Akşam* gazetesinde gönderdiği mektupta bunu açıkça dile getirmiştir: “Düvel-i muazzama Anadolu’nun serian teskinini ister, onun tarzına karşıdır. Biz Anadolu’yu teskin edelim, sulh muahedesiyle vuku bulan bil-cümle taahhüdümüzü namuskarane ifa edelim, düvel-i muazzamanın aradığı budur. Kaldı ki Anadolu teskin edilmedikçe Yunan ordusu daha ileri gitse de terhisine asla imkân bulunmaz. Binaenaleyh bittahsis Yunanistan hükümeti Anadolu’nun bir an evvel teskini ile son derecede alakadar ve buna taraftar olması lazım gelir”.

Lütfi Fikri, Müsalemet İttifakı’nın asıl faaliyetinin ise Anadolu meselesinin teskininden sonra olduğunu yazmıştır: “(Müsalemet ve Meşruiyet İttifakının) asıl faaliyeti Anadolu’nun teskininden sonradır. Anadolu meselesi ise hiç ihmal kabul etmez bir maddedir. Fakat bir madde-i müstacile hükmündedir. Onu ancak hükümet hal edebilir, bu babda (Lik) suretiyle bir şey yapmaya imkân yoktur”.¹⁶

Lütfi Fikri’nin ittifakın gagesini Ankara ile görüşmeye yönlendirmesi aslında o sıralarda İtilaf devletleri temsilcilerinin de üzerine yoğun tartışmalar yaptıkları bir meseleydi. Zira İtilaf devletleri Sevr Antlaşması’nın onaylanması konusunda şüpheye düşmüşlerdi. İstanbul’da bir parlamento yoktu. Ankara’daki Mecliste antlaşmayı onaylamayacağını açıklamıştı. Damat Ferit’in Ulusal direnişi her türlü yöntemi kullanarak bastırmaya çalışması da mümkün görünmüyordu. Diğer taraftan İtilaf Devletleri açısından bir başka mesele de antlaşmanın onaylanmasından sonra uygulanıp uygulanmayacağı ve ulusal hükümetin bunu kabul edip etmeyeceğiydi. Bu nedenle Ankara’nın içinde olmadığı bir çözüm yolu mümkün gözükmeyişi için diplomatik girişimler Ankara’ya göre düzenlemeliydi. Dolayısıyla İstanbul’daki Yüksek Komiserler 30 Temmuz 1920’de “Kemalist şeflerin hareketlerinde ısrarları halinde, Müttetiklerin ve özellikle Yunan ordusunun yürüyüşe geçmesinin, İstanbul’un elden çıkmasının ve nihayet Türkiye’nin ortadan kalkmasının kaçınılması

¹⁵ "Müsalemet İttifakı", *Vakit*, 980, 1 Eylül 1336, s. 1.

¹⁶ "Lütfi Fikri Bey’in İzahatı", *Vakit*, 982, 3 Eylül 1336, s. 1.

imkânsız olacağını bu şeflere” anlatmak üzere bir Osmanlı heyetinin Anadolu’ya gönderilmesi gerektiğini kendi hükümetlerine bildirmişlerdir. Ayrıca bu durumun Osmanlı Devleti’ne de tavsiyesi edilmesini istemişlerdir.¹⁷

İtilaf devletlerinin istekleri doğrultusunda Anadolu’ya bir heyet gönderilerek “Harekat-ı Milliye’nin yine nasihatle durdurulmaya çalışılması” düşüncesi kabinede tartışmalara neden olmuştur. Çoğunluk kabul etmesine rağmen Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal Bey itiraz etmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa da Ankara ile pazarlığa girilmemesini ve işin kuvvetle halledilmesini istemiştir.¹⁸ Neticede İtilaf Devletleri, en yakın adamları olan Damat Ferit Paşa’yı gözden çıkararak 24 Eylül’de Anadolu’ya bir heyet gönderilmesine karar vermişlerdir.¹⁹

İşte İtilaf Devletleri arasında ve kabine içinde Anadolu’ya bir heyet gönderilmesi tartışılırken Lütfi Fikri 25 Eylül’de *Vakit* gazetesine gönderdiği açıklamada, uzlaşmak için Ankara’yla temas kurmasına izin verilmesini talep etmiştir:

“Payitaht ile Anadolu arasında husul bulmuş ve gün geçtikçe mehaliki artarak hafazanallah zavallı memleketimiz için bir daha altından kalkılmayacak kadar vahim bir musibet halini almak istidadını göstermiş olan iftirak-ı vakayinin ref ve izalesi için bir buçuk ay mukaddem tavassut istirhamında bulunmuştuk. Marûlbeyan müracaatımızdan şimdiye kadar bir netice hâsıl olmadı. Hâlbuki buhran-ı vaki zail olmadıktan başka bilakis her gün daha ziyade vahim bir şekil alıyor. Bütün Osmanlıların kalbini dilhun etmekte olan şu hal-i müessifenin temadisini elbette hükümet-i seniyye de arzu etmez. Anadolu’dakiler hakkında tekrar bir aff-ı ali neşr ve ilanının hükümetçe musammem olduğu haberi millet arasındaki iftirakın bir an evvel ref ve izalesi hakkında vaki olan teşebbüsümüzü bir kere daha tekrara cesaret verdi. Heyetimiz, Eksleben Mülakatı neticesinde neşredilen beyannamenin böyle bir tavassut teşebbüsü için haricen pek müsait bir zemin ihzar ettiği zan ve kanaatindedir.

Diğer taraftan mademki hükümet-i seniyyede büyük bir kiyaset ve hamiyet göstererek ve Anadolu’nun teşkil tarikiyle temin-i sükûna teşebbüste arada akacak kanların yine Türk kanı ve çignenecek toprakların yine Türk toprağı

¹⁷ Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadelede Bilecik Görüşmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Kasım 2004, s. 24-25.

¹⁸ Tansel, **a.g.e.**, s. 183-184.

¹⁹ AYTEPE, **a.g.m.**, s. 24-25.

olacağını nazar-ı dikkate alarak evvel emirde bir kere daha af ve atufet siyaseti tecrübesine mütemayildir, o halde şu af ve atufet siyasetinin gereği gibi velud ve feyyaz olabilesini temin etmek için istirham-ı vakıamızı tekrar ile Anadolu’dakilerle heyetimiz arasında acilen bir temasın husulüne hükümet-i seniyyece müsaade buyrulmasını temenni ediyoruz. Anadolu’dakilerin ne istedikleri ve ne şerait dairesinde kendilerinin sükûn ve müsalemete ircaı mümkün olabileceği ancak böyle bir temas neticesinde anlaşılabilir. Evvel emirde onların muzmirleri malum olmadıkça ve nokta-i nazarlar arasında bir zemin-i itilaf bulunmadıkça istihzarat-ı evveliyesiz bir af teşebbüsünün de akamete mahkûm kalması ihtimalini pek varid buluyor ve bundan tedhiş ediyoruz. Muvacehe-i millette vuku bulan şu istirham-ı hazıramızı hükümeti seniyenin lafzen ve atufen nazarı dikkate alarak icrayı icabına müsaade buyuracaklarından kuvviyyen ümitvarız.”²⁰

Vakit gazetesinde yapılan yorumda, Lütfi Fikri Bey’in Ankara’yla temas kurmak için bir buçuk ay önce izin istediğini, ancak bunu o zaman hükümet nezdinde gizli yaptığını, zira o tarihte Yunanlıların İtilaf Devletleri’nin desteği ile Anadolu’da işgal girişiminde bulunduğunu, bunun da İtilaf Devletleri’nin Anadolu hareketini kuvvetle bastırmak yolunu tercih ettiğini gösterdiğini, ancak İtilaf Devletleri’nin politikalarında değişmeler olduğunu, Fransa ve İtalya’nın Ankara ile anlaşmak cihetine gitmek istediklerini açıkladıklarını, İngiltere’nin de bunu desteklediğinin anlaşıldığını belirtildikten sonra Anadolu meselesinin barış ve sükûn içinde halledilmesi için geçici ancak önemli bir zaman kazanıldığı ifade edilmiştir. Gazete, Müsaemet İttifakı’nın bu fırsatı değerlendirmek için hükümete başvurduğunu yazdıktan sonra şöyle devam etmiştir:

“Müsalemət İttifakı, devletlerin müsaadesinden bilistifade bir kere daha tecrübe edilmek istenilen af ve atufet siyasetinin temin-i maksat edebilmesi için evvel emirde Anadolu’ya bir heyet-i mutavassıta izam edilmesi lüzumuna kani bulunmaktadır: “Anadolu’dakiler ne istiyorlar? Hangi gayeye hizmet ediyorlar? Bunlar sükûn ve müsalemete avdet için ne gibi şerait dermeyan ediyorlar?” Müsaemet İttifakı işte her şeyden evvel bu cihetlerin tahfifini zaruri addetmekte ve “Anadolu’dakilerin muzmirleri malum olmadıkça ve nokta-i nazarları arasında bir zemin-i itilaf bulunmadıkça istihzarata-ı evveliyesiz bir

²⁰“Müsalemət İttifakının Tavassut İstirhamı”, *Vakit*, 1005, 26 Eylül 1336, s. 1; *İleri*, 966, 26 Eylül 1336, s. 1; *Dersaadet*, 26 Eylül 1336, s. 1.

af teşebbüsünün akamete mahkûm kalması ihtimalini” pek varit bularak bundan tedhiş etmektedir”.²¹

Lütfi Fikri’nin bu teklifine itiraz Ali Kemal’den gelmiştir: “... bir yanda Lütfi Fikri Bey bir teranedir tutturdu. Anadolu’ya gitmek, Mustafa Kemal ile itilaf müzakerelerine girişmek teklifinde bulunuyordu. Pek devrendişane bulmadığımız, kârdan ziyade zarara badi olacağına kanaat ettiğimiz bu hareketin neticelerini şimdiden arz etmek isteriz. Ta ki vakt-i merhunu gelince halden atiyi keşfettiğimiz teslim edilsin, bu sözlerimiz lütfen hatıra getirilsin.

Lütfi Fikri Bey böyle bir memuriyet-i mahsusa ile Ankara’ya gidince, Salih Paşa’nın Amasya seyahatinde olduğu gibi, Mustafa Kemal’in ve hempalarının bir Anadolu tabiriyle ayanları şişer, dolap tezviri daha kuvvetle döneceği için fukara-yı ahaliye tagallüpleri artar. Haydi, bir hüsnü neticeye, bir ittifak-ı memule hürmeten, bu zavallı vatani kurtarmak için yolsuzluklara dinsizliklere ehemmiyet verilmesin. İşte bu hakikatleri şimdiden nazar-ı ibrete döküyoruz”.²²

Alemdar gazetesi de Lütfi Fikri’nin Ankara ile görüşülmesi fikrine karşı çıkmıştır. *Alemdar*’da Refii Cevat, Anadolu hareketinin bir kurtuluş hareketi değil, bir İttihatçılığın yeniden ihyası meselesi olduğunu belirttiikten sonra, Meşrutiyet döneminde İttihatçılarla en çok mücadele eden Lütfi Fikri’nin bu işe soyunmasını anlamadığını yazmıştır.²³

Bazı gazetelerde de Lütfi Fikri Bey’in Ankara ile anlaşılmasını istemesi İttihatçılığın yorulmuştur. Lütfi Fikri Bey bunu net bir şekilde yalanlamıştır: “Bazı fena fikirli adamlar cemiyetimizin İttihatçılıkla malul olduğunu söylüyorlar. Fakat bizi ıskat etmeye çalışanlar meyanında bu cemiyetin meşum zihniyetine bizim kadar mücadelede bulunmuş acaba kaç kişi vardır? Esasen bu ithamat beni dıcaar-ı hayret eylemez. Benim için artık ne İttihatçı ve ne İtilafçı vardır.²⁴ O zamanlar geçmiş ve tarihe gömülmüştür. Münakaşat-ı şedide ekseriya böyle hatalar tevlit ederler. Ben yalnız bir tehlike-i vahimeye maruz bulunan vatani görüyorum. Buna acilen muavenet eylemek lazımdır”.²⁵

²¹ “Tavassut İstirhamı”, **Vakit**, 1006, 26 Eylül 1336, s. 1.

²² Ali Kemal, “Tarihin Tekrarı”, **Peyam-ı Sabah**, 27 Eylül 1336, s. 1.

²³ Refii Cevat, “Lütfi Fikri Bey’in Teşebbüsü”, **Alemdar**, 2954, 11 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

²⁴ Lütfi Fikri daha 1912 yılında yazdığı yazıda İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf ile ilişkisinin kalmadığını artık meşrutiyet için çalışacağını ifade etmiştir. Lütfi Fikri, “Meşrutiyet Paşa İçin!...”, **Tazminat**, 405, 20 Kanun-ı evvel 1328, s. 1.

²⁵ “Anadolu Hakkında Lütfi Fikri Bey’in Beyanati”, **İkdam**, 6 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

Vakit’e yaptığı açıklamadan anlaşıldığına göre Lütfi Fikri, gazetelerde yaptığı bu açık teklif sonrası Sadrazam Damat Ferit Paşa’ya resmen başvuruda bulunmuştur. Ancak o sırada kabinede meydana gelen değişiklikleri göz önüne alarak biraz beklemeyi uygun görmüş, bununla beraber birkaç gün sonra sadrazamla görüşme talebini yinelemeye karar vermiştir.

Lütfi Fikri, hükümete müracaat edilmeden de Ankara ile temas kurulabileceği yönündeki görüşlere ise katılmadığını ifade etmiştir: “Bu kat’iyen olmazdı. Bir defa hükümetin müsaadesi olmaksızın Anadolu’dakilerle temasa imkân bulunamaz. Farz-ı mahal olarak hükümetin müsaadesi olmaksızın bir temas husulü mümkün olsa bile böyle bir teşebbüsten ne faide hâsıl olabilir”.

Lütfi Fikri Bey, Ali Kemal’in Müsalamet İttifakı’nın Ankara ile görüşme talebiyle Salih Paşa’nın Amasya görüşmesini karşılaştırmasını ise doğru bulmadığını kaydetmiştir: “Bence bu mütalaa doğru değildir. Bu günkü ahval ile beş altı ay evvelki ahval arasında büyük bir fark vardır? Hatta o zamanki zemin-i itilaf ile bugünkü zemin-i itilaf bile başka şeylerdir. Bu babda daha ziyade tavzih-i keyfiyetten beni mazur görünüz”.²⁶

Neticede 30 Eylül’de Lütfi Fikri, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüşerek itilaf ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır.²⁷ Arkasından Müsalem İttifakı idare meclisini toplantıya çağırarak son durumu değerlendirmiştir.²⁸ *Vakit* gazetesine göre Lütfi Fikri’nin Ankara ile İstanbul arasında itilaf zemini aranması fikri hükümetçe olumlu karşılanmış ve en kısa sürede bir heyetin Anadolu’ya gideceği belirtilmiştir.²⁹ *İkdam* ise Lütfi Fikri’nin talebi konusunda kat’i bir karar verilmemekle beraber “bir suret-i halle doğru” ilerlediğini yazmıştır.³⁰

Lütfi Fikri, *Bosfor* gazetesine verdiği röportajda Sadrazamın kendisini nasıl karşıladığı sorusuna “Sadrazam Paşa Hazretleri memleketimizin geçirmekte olduğu gayr-i tabiiğe nihayet verilmesini pek ziyade arzu

²⁶ Tavassut İstirhamı Etrafında," *Vakit*, 1009, 30 Eylül 1336, s. 1.

²⁷ *Dersaadet* gazetesini haberinde, Müsalem İttifakı heyeti adına Lütfi Fikri Bey’in Sadrazam Damat Ferit Paşa’yı ziyaret ederek, Anadolu ile hükümet arasında bir itilaf zemini hazırlamak üzere ayrıntılı bir proje takdim ettiğini, Damat Ferit Paşa’nın da Lütfi Fikri Bey’in fikrini esas itibarıyla kabul etmiş olup, projeyi tetkik etmek üzere aldığını yazmaktadır. “Anadolu’yla Temas”, *Dersaadet*, 5 Teşrin-i evvel 1336, s.1.

²⁸ “Müsalem İttifakı”, *İleri*, 1 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

²⁹ “Müsalem İttifakı’nın Teşebbüsü”, *Vakit*, 3 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

³⁰ “Lütfi Fikri Bey’in Müracaatı”, *İkdam*, 3 Teşrin-i evvel 1336, s. 3.

etmektedirler. Kendileri beni pek dikkatle ve hatta hayırhahlıkla dinlediler” diyerek cevap vermiştir.

Ankara’ya bir heyet gönderilmesine karar verilip verilmediği sorusuna ise cevabı “henüz buralara kadar geldik. Mesele o kadar karışık ve tazedir ki acele ile hareket edilemez. Fikrimi şu suretle hulasa edebilirim: Kat’i bir şey olmakla beraber Sadrazam Paşa Hazretlerinden ümitsizlikle ayrılmadım” şeklinde olmuştur.³¹

İleri gazetesi ise Müsalemet İttifakı’nın teşebbüsünün Ankara tarafından da olumlu karşılandığını yazmıştır.³²

Vakit iki gün sonra “... Hükümetçe Anadolu’da mevcut müfrit bazı hareketin teskini esas itibariyle gaye ittihaz edilmiş olduğundan Lütfi Fikri Bey’in teşebbüsü hüsn-i telakki edilmiştir” diyerek Lütfi Fikri’nin talebinin olumlu karşılandığını tekrarlamış, hatta bu heyetin Lütfi Fikri Bey’in başkanlığında gitmesinin de muhtemel olduğunu yazmıştır: “Sadrazam Paşa Hazretleri ile Lütfi Fikri Bey arasında vuku bulan mülakat Anadolu nezdinde bir teşebbüs icrası menfaat-ı memleket nokta-i nazarından elzem görülmüş ve hatta devletin mevcudiyetini tehlikeye ilga etmekte olan bu iftiraka nihayet vermesini sureti kat’iyede takarrür etmiştir.

Memnuniyetle haber aldığımızı göre Sadrazam Paşa Hazretleri Müsalemet İttifakı’nın bu teşebbüsüne kemal-i samimiyetle taraftar bulunmuşlardır. Yalnız icra edilecek olan teşebbüsün şekli ve mahiyeti henüz kat’i bir surette takarrür etmemiştir. Teşebbüs hüsn-i neticeye iktiran ettiği takdirde Müsalemet İttifakı Anadolu’ya bir heyet gönderecek ve bu heyet azası, Müsalemet İttifakı azasından tereküp edecektir. Heyetin Lütfi Fikri Bey’in taht-ı riyasetinde bulunması pek muhtemeldir...

Müsalemet İttifakı azasınca hâsıl olan kanaate göre Anadolu ile telif-i beyn halinde hak ve adalet nokta-i nazarından ihtiyar edilecek fedakarlıklar ile mukabilinde vatan ve millete temin edilecek menafî ve adem-i telif ve Anadolu’da görülen hareketin devamı takdirinde memleketin uğrayacağı zararların mukayesesi lazım gelecektir. Anadolu ile müzakere cereyan ettiği takdirde bu nokta-i nazar dikkate alınarak müfrit metabilat ile isyan hareketin hükümet

³¹ “Müsalemet İttifakı’nın Tavassut Teklifi”, *Vakit*, 1017, 8 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

³² “Müsalemet İttifakı”, *İleri*, 5 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

ve devletin bugün maruz bulunduğu müşkilat-ı idareye ve siyasiye ile gayri kabil-i telif bulunduğu izah edilecektir".³³

İkdam gazetesi, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüşmesi sonrası Ankara ile görüşme meselesinin ne durumda olduğunu öğrenmek için Lütfi Fikri’yle bir mülakat yapmıştır. Lütfi Fikri Bey muhabire, hükümetin teenni ile hareket ettiğini, ancak bunu normal gördüğünü belirttikten sonra konunun bir hafta içinde netleşebileceğini söylemiştir. Eğer talepleri kabul görürse Anadolu ile temas kurmak için İttifakın gayriresmî bir heyet göndereceğini ifade etmiştir.

Lütfi Fikri Bey, Ankara ile yapacağı görüşmede hangi esas üzerinde müzakerede bulunacağını ise şöyle açıklamıştır: "... biz Anadolu’ya gidebilir isek Sevr Muahedesi’nin namuskârane bir surette kabul ve tatbiki hususunu müzakeratımıza esas ittihaz etmek istiyoruz. Anadolu’dakiler ile vuku bulacak müzakerattan ne kadar bir hüsn-i netice memuldür. Bu babda şimdiden hiçbir şey söyleyemem. Bunu ancak mahallinde görüp anlayacağız. Anadolu hastalığını ancak orada teşhis edebileceğiz".³⁴

Lütfi Fikri, *Bosfor* muhabirine verdiği mülakatta da Ankara’yla yapacağı görüşme ile ilgili tafsilat veremeyeceğini belirtmekle beraber, itilafın yegâne esasının "Sevr Muahedesinin kabulü ve bu muahedenin halisane ve müstakimane bir surette tatbiki" olduğunu tekrarlamıştır. Ancak işinin zor olduğunu da kabul etmiştir:

"Vaka bu muahede ağırdır, çetindir, fakat biz bu muahedenin tahfifini müttetiklerin arzusuna serfüru etmedikçe talep edemiyoruz. Nısfet-ü adalet istihsaline ancak müstakimane ve akilane bir politika ile ve zaman ile nail olabileceğiz. Memleketimizin bu gün her şeyden evvel muhtaç olduğu şey sükündür. İşte Ankara’ya anlatmak istediğim budur.

Ankara bu muahedeye serfüru edince Anadolu meselesinin halli sırf bir siyaset-i dâhiliye şeklini alacaktır. Şüphesiz ki Anadolu’nun bu beynelmilel ahitnameye muvafakatini temin için kendisine siyaset dâhiliye zemininde bazı müsaadat gösterilmesine mecburiyet hissedilecektir".³⁵

Lütfi Fikri, ittifak adına İstanbul Hükümeti nezdinde girişimde bulunurken ittifak mensupları içinde Lütfi Fikri ile aynı görüşe sahip olmayanların da

³³"Müsaemet İttifakının Teşebbüsü", *Vakit*, 1014, 5 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

³⁴"Anadolu Hakkında Lütfi Fikri Bey’in Beyanatu", *İkdam*, 6 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

³⁵"Müsaemet İttifakı'nın Tavassut Teklifi", *Vakit*, 1017, 8 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

bulunduğu ortaya çıkmıştır. *Jurnal Doryan*'a beyanat veren ittifak üyelerinden biri, Anadolu ile anlaşmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir:

“Anadolu ile anlaşmaya şerait-i hazıra dâhilinde derin bir adem-i imkanı maddi mevcuttur. Anadolu’da irtikâp edilmekte olan cinayat faillerini hükümet-i merkeziye tecrübe etmeye razı olsa bile beşeriyetin mukaddes hukukunun müdafaası için o kadar fedakârlıklara katlanmış olan düvel-i müttefika bu kadar vahşet ve gayr-i insani cebir ve tazyikler üzerine sünger geçiremezler.

Böyle bir anlaşma fikri, millici tabir edilen harekette Enver ve taraftarlarının bir devam-ı hareketini bihakkın gören Avrupa’ca müsait bir surette kabul ve telakki edemeyecektir...

Memleketimiz bu vicdansız canilerin kendi mevcudiyetini tehlikeye sokmalarına artık müsamaha edemez. Eğer bu caniler hak etmedikleri bir affa nail olurlarsa ilk fırsatta cinayetlerine tekrar başlamaktan çekinmeyeceklerdir. Binaberin icabı takdirinde azami fedakârlıklara razı olmalı ve bu haydutların izalesi için ecnebi muavenetine müracaat etmelidir. Aksi takdirde bu itilaf teşebbüsünü tarik-i selamet telakki eden Kemaliler daha sahih tabirle İttihadiyun zavallı Anadolu’muza rahat nefes aldırmağa meydan vermeyeceklerdir.

İttihatçılar bu memlekette felaketleri mucip olan fırka fikr-i meşmunu ikame ettiler. Eğer bunlar tekrar mevki-i iktidara gelirlerse yine nifak ve istibdat siyasetlerine devam edeceklerdir...”³⁶

Bu arada süreç uzadıkça ve somut bir gelişme olmadığı için bazı gazetelerde Müsalamet İttifakı’nın Ankara’ya gitme teşebbüsünden vazgeçtiği iddia edilmiştir. Ancak Lütfi Fikri bu iddiayı yalanlamıştır: “Anadolu ile itilaf etmemin kabil olup olmadığını anlamak içindir ki, Müsalemet İttifakı gidip işini mahallinde tetkik etmek istiyor. Binaenaleyh teşebbüsümüzde devam edeceğiz. Bir gazete Müsalamet İttifakı’nın faaliyetinden sarf-ı nazar ettiğini yazmış hâlbuki doğru değildir. Anadolu ile temas etmek ve anlaşmak hususundaki teşebbüsümüzün bir haftaya kadar daha ziyade tavzih edeceğini tahmin ediyorum”.

Muhabirin anlaşma teşebbüsünden önce tenkil taraftarı olup olmadığını sorunca Lütfi Fikri, “Tenkil icap etse bile Yunan ordusunun muavenetine

³⁶“Kemalilerle İtilaf Mümkün Olabilir mi”, **İkdam**, 9 Teşrin-i evvel 1336, s. 1; **İleri** gazetesine göre bu kişi Müslüman veya Türk birisiydi. Bkz. “Anadolu ile Payitaht Münasebetini İade”, **İleri**, 979, 9 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

müracaat edilmesini arzu etmem. Anadolu’nun teskini meselesi yalnız hükümetimiz tarafından hal edilmelidir” diyerek buna taraftar olmadığını söylemiştir.³⁷

Lütfi Fikri Bey’in Damat Ferit Paşa ile Ankara’yla uzlaşma konusunda yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Zira Damat Ferit, Anadolu meselesini silah gücüyle halletmek niyetindeydi. Damat Ferit’e göre heyet silahlı kuvvetlerin ve İtilaf temsilcilerinin iştiraki olursa faydalı olabilirdi.³⁸ Lütfi Fikri de 1925 yılında yargılanırken Ferit Paşa’nın ittifakı “su-i zan” ile gördüğünü söylemiş, bununla birlikte ittifaklarının Damat Ferit Paşa’nın politikasında az da olsa bir değişikliğe neden olduğunu söylemiştir: “Bu teşekkülü, Ferit Paşa kabinesi tabi su-i zan ile görüyordu. Maksudumuzun ne olduğunu artık tarih söyleyecektir. Ferit Paşa Kabinesinin istikametinde naçiz bir amil müessir olmuş mudur diye bendenize buyrulur ise olmuştur derim”.³⁹ Bunun yanında Lütfi Fikri Bey, Damat Ferit’in Anadolu’ya gitmek için kendisinin izin veremeyeceğini, sefarethanelerden birinden izin almasını söylediğini de belirtmektedir.⁴⁰

Ancak Damat Ferit’in siyasetinin faydalı olmadığını gören İtilaf Devletleri Ankara’nın da antlaşmaya katılmasını sağlamak amacıyla iyi ilişkiler kurulmasını ve Anadolu’ya bir heyet gönderilmesine karar vermişlerdir. Damat Ferit Paşa buna karşı çıkmıştır. Ankara ve İstanbul’un anlaşmamasında en önemli engelin Damat Ferit Paşa olduğunu gören İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki temsilcileri Vahdettin’le görüşerek Damat Ferit’in istifasını sağlamışlardır.⁴¹

III- İttifakın Damat Ferit Paşa’nın İstifası ve Tevfik Paşa Hükümetinin Kurulmasından Sonraki Faaliyetleri

Lütfi Fikri Bey ile Damat Ferit Paşa arasında Ankara’ya heyet gönderilip gönderilmemesi meselesi tartışılırken Damat Ferit Paşa sağlık nedenlerini sebep göstererek, aslında İtilaf Devletleri’nin baskısı neticesi 17 Ekim 1920

³⁷"Lütfi Fikri Bey'in İtilaf Teşebbüsü", *İleri*, 986, Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

³⁸Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 47.

³⁹*Hakimiyet-i Milliye*, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2; Lütfi Fikri’ye mahkemede Vahdettin ile de görüşüp görüşmediği sorulmuş, o da kesinlikle görüşmediğini söylemiştir.

⁴⁰*Hakimiyet-i Milliye*, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2.

⁴¹Aytepe, a.g.m., s. 25.

tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiş ve yerine üç gün sonra İttifak devletlerinin Ankara ile uyuşması talebine uygun olarak 20 Ekim’de Tevfik Paşa tayin edilmiştir.

Tevfik Paşa 20 Ekim’de bazı arkadaşlarıyla toplantı yaparak kabinenin nasıl kurulacağını müzakere etmiştir. Toplantıya eski Sadrazam İzzet Paşa, Salih Paşa, birinci Ferik Rıza Paşa, eski Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif, Selanik eski valisi Hüseyin Kazım, eski Hariciye Nazırı Safa Paşa, eski Maarif Nazırı Said ve Cemil Molla Beyler katılmış ve toplantı sonunda kabinede kimlerin yer alacağına karar verilmiştir.⁴² Bunun yanında Tevfik Paşa Anadolu meselesinin nasıl halledileceği konusunda da toplantılar yapmıştır.⁴³

Tevfik Paşa’nın sadarete getirilme nedeni Anadolu ile uzlaşmaktı. Paşa, hükümet programında bunu nasıl yapacaklarını da açıklıyordu. İlk olarak Ankara ikna edilerek birlik sağlanacak, daha sonra ortalık sükün bulduktan sonra meclis toplanarak Sevr Antlaşması tasdik edilecekti.⁴⁴

Programla ilgili matbuata verilen beyannamede ise milletin ve basının samimi desteğine ihtiyaç duyulduğu, ülkede mevcut olan ikiliği ortadan kaldırmanın da ilk görev olarak kabul edildiği belirtiliyordu. Harbiye Nazırı Ziya Paşa da yaptığı açıklamada, Anadolu ile girişilecek teşebbüs hakkında tamamen ümitli olduğunu ancak daha bu konu hakkında tam bir şey söylemenin doğru olmadığını, tarafların birbirlerini dinleyeceklerini, Anadolu’yu da ikna edebilecekleri hakkında kuvvetli bir kanaate sahip olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

Lütfi Fikri, Damat Ferit Paşa’nın istifasını Müsalemet İttifakı siyasetinin bir başarısı olarak değerlendirmiş ve bunun bir millete asırda bir verilebilecek bir fırsat olduğunu belirtmiştir. Lütfi Fikri, bütün temennisinin “son zamanlarda bedbaht memleketimizin üzerinde doğmuş olan nur-i ümitten bu defa olsun istifade edebilecek bir hükümetin teşekkülü” olduğunu da eklemiştir.⁴⁶

Ancak Tevfik Paşa Hükümeti’nin kurulması süreci Lütfi Fikri’yi ve Müsalemet İttifakı üyelerini memnun etmemiştir. Müsalemet İttifakı idare heyeti, hükümetin kurulmadan önce kendilerine danışılmamasından şikâyet

⁴² Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011, s. 415.

⁴³ Çetin, **a.g.t.**, s. 417.

⁴⁴ Çetin, **a.g.t.**, s. 420.

⁴⁵ Çetin, **a.g.t.**, s. 417.

⁴⁶ “Müsalemet İttifakı”, **Dersaadet**, 98, 21 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

etmişlerdir. Müsalemet İttifakı üyeleri ayrıca Anadolu ile anlaşma konusunun başarısızlığa uğranması durumunda ise bundan Müsalemet İttifakı’nın bir sorumluluğu olmayacağına karar vermişlerdir. Hatta ittifak idare heyeti kamuoyuna bu yolda bir açıklama yayımlamaya karar vermiştir.⁴⁷

Bu karardan bir gün sonra Lütfi Fikri Bey, gazetelere yaptığı açıklamada, ittifak olarak rahatsızlıklarını açıkça dile getirmiştir. Lütfi Fikri Bey açıklamasını *Vakit*’e yapmıştır. *Vakit* “Dünkü nüshamızda Müsalemet İttifakı heyeti idaresinin içtima ederek kabinenin tebeddülünden mütevellit vaziyeti tetkik ettiği sırada Tevfik Paşa kabinesinin hin-i teşkilinde kendi rey ve mütalaasına müracaat edilmediğinden hükümete beyan-ı teessüfe karar verdiğini ve bu hususta efkâr-ı umumiyeye hitaben bir beyanname neşredileceğini yazmıştık. Malumdur ki Lütfi Fikri Bey, Ferit Paşa Kabinesine karşı Kuva-yı Milliye ile uzlaşmak hususunda tavassut teklifinde bulunmuş idi. Bu teklif Ferit Paşa tarafından hüsn-i telakki edilmiş gibi gösterilmiş ise de suret-i tatbikiyesi hakkında hiç bir karar ittihaz edilmemiş idi.

Müsalemet İttifakı vaziyet-i dâhiliyedeki teşevvüşten ancak Kuva-yı Milliye ile anlaşmak suretiyle izalesi kabil olduğu fikrini ortaya atmış olduğundan bu emniyenin husulü maksadıyla mevki-i iktidara gelmiş olan kabinenin tarz-ı faaliyetini ne suretle telakki ettiğini anlamak üzere Lütfi Fikri Bey’e müracaat ettik” diye bir giriş yaptıktan sonra Lütfi Fikri Bey’in kendilerine bu konuda şu açıklamayı yaptığını yazmıştır:

“Teessür ciheti için yazdıklarınız doğrudur. Heyetimizde bu madde hayli mevzu-ı bahs edildi. Şu hal bizde maatteessüf artık bir anane halini almıştır. Bir siyaset galebe etti mi, artık kimse onu galebe ettirenlerle meşgul olmuyor. Onlardan hiç bir mütalaa talebine lüzum görmüyor. Hâlbuki pekâlâ bilirsiniz ki Avrupa’da galebe eden bir siyasetin tatbik ve icrası hakkı dahi onu temsil edenlerindir. Bizim burada o kadar aradığımız yok. Fakat mütalaamızı bile sorulmadığını görmek doğrusu insana fütur vermemek kabil olmuyor. Halbuki sonra tatbikat ve icraatında adem-i muvaffakiyet husulü halinde mütalaası alınmayan da cümleten efkar-ı umumiyede sukut etmiş oluyorlar. Henüz matbuata bir beyanname verilmesi karargir olmamıştır. Beyannamenin metnini önümüzdeki içtimamızda kararlaştıracağız”.

⁴⁷ "Müsalemet İttifakı", *Vakit*, 1035, 26 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

Lütfi Fikri'ye Anadolu meselesi hakkında yeni hükümet üyeleriyle görüşüp görüşmediği sorulunca, "hükümet-i cedide erkânı bizimle temasa rağıb görünmediği halde bizim arkalarından konuşmamız biraz fazla yüzüzlük olmaz mı?" karşılık vermiştir. Bununla birlikte Lütfi Fikri, hükümetin tatbik edeceği siyasetin Müsalemet İttifakı'nın azmiyle ortaya çıkan bir siyaset olduğu için başarıları için bütün kalpleriyle dua edeceklerini de ifade etmiştir.

Muhabirin ittifakın görüşü sorulsaydı ne söyleyecekleri yönündeki sorusuna ise "Bu سوالınız meşrutiyetin usul ve adatına müteallik pek mühim bir noktaya taalluk ediyor. Mademki Ferit Paşa'nın istifasıyla müsalamet siyaseti galebe etti. Avrupa'ca düşünecek olur isek Müsalemet İttifakı'yla derhal temasa gelmek mecburiyet-i maneviyesi kabineyi teşkile memur olan zevat için muhakkaktı. Hükümetin alacağı veche-i istikamette bu temasın elbette büyük bir faidesi olacaktı" demiştir.

Daha sonra muhabir ittifaka göre Anadolu'yla hangi şartlar dairesinde anlaşılabilirliğini sormuştur. Lütfi Fikri bu konuda program mahiyetinde bir karar almadıklarını, bu nedenle ancak kişisel fikirlerini söyleyebileceğini belirttikten sonra bu konuda şunları söylemiştir: "Bence Anadolu meselesini sırf bir gönül kırgınlığı mahiyetinde görmek doğru değildir ve sırf bu noktadan müzakereye girilirse netice muhakkak muvaffakiyetsizlik olur. Onun için Anadolu'yla temasa gelecek zevatın yalnız oraca şayan-ı hürmet olması kâfi değildir. Mesele aynı zamanda teknik bir meseledir. Hüsn-i suretle tesviyesi siyaset-i dâhiliye ve hariciye ve Kanun-ı Esasi ve hukuk-ı idare sahalarında sırf ihtisasa yapılması mümkün olabilecek pek çok şeylere muhtaçtır".⁴⁸

Aynı gün *Dersaadet* muhabiri de Lütfi Fikri Bey ile görüşerek yeni kabine hakkındaki görüşlerini almıştır. Lütfi Fikri, kabine hakkındaki rahatsızlığını burada da dile getirmiştir: "Müsalemet İttifakı şimdiye kadar hükümet nezdinde beyan-ı teessürü havi hiçbir teşebbüste bulunmamıştır. Yalnız hükümetin teşekkülü esnasında Müsalemet İttifakı'nın bir mütalaasının istifsar edilmemiş olmasından dolayı azıcık müteessir olduk. Çünkü şu suretle Müsalemet İttifakı onun nevima veled-i manevisi olan müsalem hükümetine karşı en yabancı olanlar kadar yabancı bir mevkide kalmış oldu. Beyanname neşri meselesine gelince, bu hususta heyetimizce henüz takarrür etmiş bir şey yoktur".

⁴⁸ "Yeni Kabine ve Müsalemet İttifakı", **Vakit**, 1036, 27 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

Dersaadet muhabininin Anadolu ile itilafı mümkün görüp görmediği sorusuna da şöyle cevap vermiştir: “Anadolu ile temasa gelmeden bu babda kat’i bir şey söylenemez. Esasen mesele gayet naziktir. İnsan ufak bir hata ile muvaffakiyetsizliğe uğrayabilir. Bugün reis-i karda bir müsalemet hükümetinin gelmesi taliin bu bedbaht memlekete layık gördüğü son bir fırsat-ı halastır. Eğer bunu da hatalarımızla heder eder isek netice cidden çok hazin olur.

Biz bugün öyle hareket etmeliyiz ki, Anadolu ile müsalemet mümkün olmadığı surette artık içimizde bir ukde kalmamalı. ‘Keşke şöyle yapaydık, böyle yapaydık’ diye teessürhan olmaya meydan kalmamalı. Bilakis ‘her şeyi yaptık olacak bir şey değilmiş, ne yapalım kendimize atf edecek bir kabahat yok, o cihetten olsun müsterihiz’ diyebilelim”.

Lütfi Fikri Bey, anlaşma meselesi bu sefer de icraata geçirilemezse bunun herkes için büyük bir hüsrana olacağını ileri sürmüştür: “Zira unutmayalım ki Müsalemet İttifakı eğer bu defa muvaffakiyetsizliğe uğrarsa bu hepimiz için yani hükümettekiler için de hariçte o siyasete taraftar olanlar için de büyük bir hüsrana olacak, hatta yalnız bizim şahsımız için değil, zavallı vatan için de”.

Muhabinin, hükümetin Anadolu’ya göndereceği heyete iştirak edip etmeyecekleri sorusuna ise “İştirak meselesi, sabık kabine ile mevzu-ı bahs olabirdi. Bu, hükümetle olamaz. Çünkü bu hükümet ile artık bizim ayrı gayrımız olmamak lazım gelir. Hükümet göndereceği heyete Müsalemet İttifakı’ndan da aza alabilir ve Müsalemet İttifakı da bunu kemal-i memnuniyetle kabul eder”.⁴⁹

Lütfi Fikri’nin bu açıklamalarından birkaç gün sonra gazetelerde Anadolu’ya bir heyetin gitmesi için hazırlıklara başlanıldığı haberleri görülmeye başlamıştır. *Vakit* gazetesi 5 Kasım 1920 tarihli nüshasında hükümetin Anadolu’ya bir heyet göndermeye karar verdiğini, bu heyetin içinde Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa ile Müsalemet İttifakı Reisi Lütfi Fikri Bey’in de olacağını yazmıştır.⁵⁰

Vakit ertesi günkü nüshasında, diğer gazetelerden hiçbiri bahsetmese de Lütfi Fikri’nin heyete katılmasının kendilerince kesin olduğunu tekrarlamıştır.⁵¹ Ancak *İkdam* ise aldıkları malumata göre Lütfi Fikri’nin heyette

⁴⁹ “Müsalemet İttifakı ve Hükümet”, *Dersaadet*, 104, 27 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

⁵⁰ “Anadolu’ya gidecek Heyet-İzzet Paşa ile Lütfi Fikri Gidecektir”, *Vakit*, 1045, 5 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

⁵¹ “Anadolu’ya Gidecek Heyet”, *Vakit*, 1046, 6 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

olmasının düşünülmediğini yazmıştır.⁵² *İkdam*'ın malumatı doğru çıkmış ve Lütü Fikri Bey'in heyette yer almayacağı kesinleşmiştir.

Bu kararı öğrendikten sonra Lütü Fikri Bey'in Ankara'ya gidecek heyet hakkında olumsuz bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Zira *Vakit* gazetesinde Ziraat ve Ticaret Nazırı Hüseyin Kazım Bey ile yapılan mülakatta, nazıra "Müsalemet İttifakı reisi Lütü Fikri Bey, hükümetin bu teşebbüste muvaffak olamayacağını söylemektedirler. Bu hususta mütalaanız nedir?" sorusu sorulmuştur. Nazır da bu soru üzerine "Hükümet-i hazır bu teşebbüste muvaffak olacağına vicdanen kanaat husule getirdikten sonra bu işe girişmiştir. Lütü Fikri Bey bunda muvaffak olamayacağımızı söylüyorsa, bu sırf içtihad-ı zati-sinden ibarettir. Hükümeti hazır bu fikri kendi içtihadına göre muhakeme edebilir. Fakat bilirsiniz ki içtihat içtihat ile nakz olunmaz" cevabını vermiştir.⁵³

Nitekim Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında oluşturulan heyet Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Bern Büyükelçisi Cevat Bey, Bab-ı Ali Hukuk Danışmanı Münir Bey ile Rasathane Müdür Fatin Efendi'den oluşmuştur.⁵⁴

Müsalemet İttifakı'nın bu tarihten sonra rastlayabildiğimiz tek faaliyeti 1920 Aralık ayı başında İngiltere Başvekili Loyd Corc, Fransa Başvekili Jorj Leyg ve İtalya Başvekili Colitti'ye gönderdikleri Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılması taleplerini içeren muhtıraları olmuştur. Zira belirtilen tarihte Sevr Antlaşması'nda tadilat yapılması ciddi olarak gündemdeydi. Yunanistan, Kafkasya ve Rusya'da gelişen olaylar, Ankara'nın elini güçlendirdiği için İtilaf Devletleri'nin Sevr şartlarında değişiklik yapmalarını mecburi kılmıştır.⁵⁵ Bu arada Cemiyet-i Akvam'a da birçok Müslümanın imzalarıyla Sevr Antlaşması'nın tadilini isteyen bir muhtıra verilmiştir.⁵⁶

Aynı şekilde bir muhtıra da Müsalemet İttifakı tarafından İtilaf Devletleri'ne gönderilmiştir. İngiltere Başvekili Loyd Corc, Fransa Başvekili Jorj Leyg ve İtalya Başvekili Colitti'ye gönderilen bu muhtırada, Müsalemet

⁵² "Anadolu'ya Heyet İzamı", *İkdam*, 7 Teşrin-i sani 1336, s. 2.

⁵³ "Anadolu ile Anlaşma Meselesi", *Vakit*, 1047, 7 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

⁵⁴ 5 Aralık'ta Bilecik'te yapılan görüşme sonrası Mustafa Kemal Paşa heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermeyerek Ankara'ya götürmüştür. Heyet ancak 18 Mart 1921 tarihinde İstanbul'a dönebilmiştir. Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, 1997, s. 226-237.

⁵⁵ Aydoğdu, *a.g.t.*, s. 137.

⁵⁶ *Vakit*, 1073, 5 Kanun-ı evvel 1336, s. 2.

İttifakı’nın kurulduğundan beri yaptığı icraatların oldukça faydalı sonuçlar verdiği, hatta biraz da İtilaf devletlerinin “zımnî” muvafakatiyle Müsalem İttifakı’nın programı dairesinde bir hükümet kurulduğu belirtildikten sonra galip devletlerin Sevr Antlaşması’nda değişiklik yapmaları istenmiştir. Sevr Antlaşması’ndan yapılacak bir tadilatın Türk milletinin ruhu üzerinde büyük bir “hüsn-i tesir” hâsıl edeceği ifade edilmiştir. Böyle bir durumda zamanın gereğine uygun olarak kurulacak bir hükümet sayesinde de Anadolu’nun teskin edilerek en uzak vilayete kadar her yerin merkeze bağlanmasının pek kolay olacağı kaydedilmiştir. Muhtıra şöyledir:

“Zirde vaz’ulimza Müsalem İttifakı’nın heyet-i idaresini teşkil eden bizler zat-ı alilerine atideki hususatın arz ve beyanıyla kesb-i fahri-ü şeref eyleriz:

Müsalem İttifakı geçen yaz sulhun teminine ve Anadolu’nun teskiniyle payitaht ve vilayat arasında hâl-i tabininin avdeti esbabının istikmaline çalışmak için teşekkül etmişti. O vakitten beri vuku bulan mesaimizden me’yus ve müşteki değiliz. Çünkü ittifakımıza hâkim olan efkâr ve amal etrafında o kadar müsmir propaganda icrasına muvaffak olduk ki akıbet İstanbul’da -hatta düvel-i muazzamanın zımnî muvafakatlerinin inzimamıyla- tamamen Müsalem İttifakı’nın programı dairesinde bir hükümet yani Anadolu ile müsalemî nuhbe-i âmâl edinen bir hükümet-i merkeziye husul buldu.

Ahval ve şerait-i hazıra dairesinde Anadolu ile elyevm başlamış olan müzakeratın hüsn-i suretle neticelenmesi ne derece mümkün olabileceği hakkında kati hiçbir şey söylenemez. Fakat bu muhtıra zirinde imzası olan bizler zat-ı alilerinin kemal-i hürmetle şu nokta hakkında suret-i mahsusada nazar-ı dikkatlerini celb etmek isteriz ki Türkiye hakkında düvel-i muazzama canibinden Sevr Muahedesinin tadili suretinde zâhir olacak bir eser-i lütf ve nevażîş kadar Türk milletinin ruhu üzerinde hüsn-i tesir hâsıl edecek hiçbir şey tasavvur olunamaz.

Böyle muvafık bir şart ve hâlin husulünde ihtiyaç-ı asır ve zamanın icap ettirdiği bir surette yani azimkâr, istediğini bilir, düşünceleri yeni olarak İstanbul’da teşekkül edecek bir hükümet-i merkeziye için Anadolu’yu teskin etmek ve böylece vilayati en uzak yerlerine varıncaya kadar merkezin emr-ü nüfuzuna münkad kılmak pek kolay olur.

Zat-ı alilerinin şu hakir muhtıramızı lütfen nazar-ı dikkate alacakları ümidi içinde en has, hürmetkâr hissiyatımızı arz ve iblağa müsaraat ederiz.”⁵⁷

Yaptığımız gazete taramalarında ittifakın bundan sonra herhangi bir faaliyetine rastlayamadık. Dolayısıyla Haziran 1920’de kurulan ittifakın altı ay sonra Aralık 1920 tarihinde dağıldığı anlaşılmaktadır. Lütfi Fikri de bu tarihten sonra bir müddet siyasetten uzak durarak avukatlığa devam etmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşı’ını kaybetmiş ve savaş sonunda 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalamıştır. Ancak İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacakları konusunda anlaşamadıkları için barış antlaşmasını hemen imzalamamışlardır. Barış antlaşması, mütarekeden iki yıl sonra 10 Ağustos 1920’de imzalanmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919’da Anadolu’ya giderek Millî Mücadele’yi başlatmış ve Ankara’da Meclis toplanmış ve hükümet kurulmuştur. Dolayısıyla İstanbul’da ve Ankara’da olmak üzere iki hükümet ortaya çıkmıştır. Ankara, İstanbul’un imzaladığı Sevr Antlaşması’nı tanımamış ve onaylamayacağını açıklamıştır.

İşte tam bu süreçte, eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey her türlü ayrılığın bırakılarak birlik içinde hareket edilmesini sağlamak amacıyla Müsalemet İttifakı adıyla bir birlik kurmuştur. Haziran 1920 ortalarında kurulduğu anlaşılan ittifakın nizamnamesi 23 Haziran 1920 tarihinde yayımlanmıştır. İttifak on iki kişi tarafından kurulmuş ve başkanlığa Lütfi Fikri seçilmiştir. Ancak 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nın imzalanması, Müsalemet İttifakı’nın isminde ve politikasında değişikliğe neden olmuştur. Birliğin adı Müsalemet ve Meşruiyet İttifakı olarak değiştirilmiştir. Lütfi Fikri Bey, Sevr Antlaşması imzaladıktan sonra ittifakın faaliyetlerini daha çok İstanbul-Ankara arasında yapılacak bir görüşme ve uzlaşmaya yönlendirmiş ve imzanın hemen arkasından Ankara’ya gitmek için hükümetten müsaade istemiştir. Lütfi Fikri Bey, hükümetten gerekli desteği görememiş, ancak bu konuda ısrar etmekten de vazgeçmemiştir. 30 Eylül 1920’de Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüşmüştür. Damat Ferit, Anadolu meselesini silahla çözmek istediği için Ankara’ya heyet gönderme işine sıcak bakmamıştır.

⁵⁷ “Müsalemet İttifakı’nın Muhtırası”, **Vakit**, 1073, 5 Kanun-ı evvel 1336, s. 2.

Ancak Damat Ferit Paşa'nın siyasetinin başarılı olmasını mümkün görmeyen İtilaf devletleri Damat Ferit'in istifasını sağlamışlar ve yerine Ankara'yla uyuşmak üzere Tevfik Paşa'yı tayin ettirmişlerdir. Tevfik Paşa'nın göreve getirilme gerekçesiyle Müsalemet İttifakı'nın amacı aynı noktada birleşmiştir. Dolayısıyla Müsalemet İttifakı, Tevfik Paşa hükümetini memnuniyetle karşılamıştır. Ancak kabine kendilerine danışılmadan kurulunca bundan memnun olmamışlardır. Bununla birlikte hükümetin Anadolu'ya heyet göndermesini desteklemişler, hatta gazetelerde Lütfi Fikri'nin de heyette yer alacağı haberleri çıkmıştır. Ama 5 Aralık'ta giden heyette Lütfi Fikri yer almamıştır. Bu tarihten sonra Müsalemet İttifakı'nın İtilaf devletlerine gönderilen bir muhtırası dışında, faaliyetine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu tarihten sonra ittifakın dağıldığı anlaşılmaktadır.

Lütfi Fikri Beyin böyle bir ittifakı kurma amacına gelince; Lütfi Fikri ülkede birliği sağlamak ve İstanbul ile Ankara'yı uzlaştırmak için bu ittifakı kurduğunu belirtmektedir. Lütfi Fikri Bey'in bu uzlaştırma girişimi memleketin en buhranlı dönemlerinde bir Osmanlı entelektüelinin vatanperverlik çabası olarak görülebilir. Nitekim Lütfi Fikri, 1925 yılında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken bu ittifakı milletin çoğunluğunun Anadolu'da bulunması dolayısıyla Ankara için içinde olmadan doğru bir antlaşma yapılamayacağını düşündüğü için iyi niyetle başlanmış bir girişim olduğunu söylemiş, hatta bu girişiminin Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerinde etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında dönemin Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey'in⁵⁸ de kurucular arasında olduğunu hatırlatarak ittifakın Kuva-yı Milliye aleyhinde bir hareket olmadığını ispatlaya çalışmıştır. Mahkeme Reis de "bahsettiğiniz arkadaşlarınız iyidir" diyerek Lütfi Fikri'yi tasdik etmiştir.

Diğer yandan Lütfi Fikri Bey, ittifakı kurduğu zaman Osmanlı'ya sunulan barış antlaşmasıyla bir birlik oluşturmanın mümkün olmadığını, bu birliğin ancak toprak bütünlüğünün temin edildiği bir antlaşma ile vücuda getirilebileceğini belirterek Sevr'e olan tepkisini koymuş ve "bugünkü vaziyete göre İzmir ve Türkiye'nin terki esasları karşısında bir ittifak vücuda getirmek kabil olabilir mi?" diye sormuştur. Bir başka konuşmasında da "Anadolu'dan İzmir ve Trakya'yı koparan bir sulha karşı ahaliye ne gibi bir tavsiyede bulunabiliriz? Çünkü ortada ittihadın istinat edeceği hiç bir şey kalmamaktadır.."

---

⁵⁸ Hasan Saka 3 Mart 1925 tarihinde atandığı Maliye Vekâletinden 13 Temmuz 1926 tarihinde istifa etmiştir.

demektedir. Diğer bir demecinde de bir Türk olarak Ankara'nın verdiği mücadeleden de başarısız olmasını istemesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir: “Mümkün müdür ki bizimkilerin inhizâmını arzu eden bir Türk olsun? Türk olduğumuz için ben bile bizzat cepheye giderek memleketin müdafasına iştirak etmek istiyorum”.

Yine Lütfi Fikri Bey 1923 yılında İstiklal Mahkemesinde yargılanırken avukatı Kuddusi Bey de yaptığı savunma da Müsalemet İttifakını bir vatanperverlik örneği olarak sunmuştur: “Anadolu isminin tefekkürü değil telaffuzu bir cinayet addolunduğu zamanlarda Lütfi Fikri ne yapmıştır? Bir taraftan memleketin hamiyetli evlatları arasındaki tefrikayı izale ve Anadolu hareketi milliyesiyle tevhid-i mesaiyi istihdaf ederek Müsalemet İttifakını teşkil ediyor....”.⁵⁹

Ancak birliğin faaliyetlerine biraz geniş açıdan bakınca Lütfi Fikri Bey'in uzlaşmadan anladığının Ankara'nın biraz hafifletilmiş Sevr'i kabul etmesini sağlamak ve Ankara'yı İstanbul'un otoritesine bağlamak olduğu anlaşılıyor.⁶⁰ Bu amaç, Lütfi Fikri açısından iyi niyetle başlamış olsa bile, İtilaf devletlerinin amaçlarıyla birebir örtüşmektedir. Zira onlar da İstanbul tarafından gönderilecek heyetin Ankara'yı Sevr'e ikna etmesini istemişlerdir. Bu heyetin Ankara'yı ikna edemese de en azından aralarına nifak sokarak Millî Mücadele'yi zaafa uğratmasını amaçlamışlardır. Lütfi Fikri'nin “Biz Anadolu'daki hükümeti tesis edenlerin kâffesiyle itilaf kabil olduğunu iddia etmiyoruz. İhtimal ki müfritler bizi dinlemezler. Şüphesiz ki bu hal bizi nevmidiye düşüremez. Anadolu'da daha pek çok münevver ve mutedil zevat vardır” demesi de aynı kapıya çıkmaktadır.

Lütfi Fikri, Ankara ile uzlaşarak Sevr'i onaylatmak yolunda Tevfik Paşa Hükümetini son büyük şans olarak değerlendirirken, Mustafa Kemal Paşa bu kabineyi 1919 yılında yine Damat Ferit'in yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin

⁵⁹ Murat Çulcu, **Hilafetin Kaldırılma Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, II, İstanbul, 1992, s. 207.

⁶⁰ Nitekim Lütfi Fikri Bey, 1925 yılında Tarikat-ı Salahiye'den İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken bu suçlamayla karşılaşmıştır. Mahkeme Başkanı Ali Bey, Müsalemet İttifakı için “Yani Anadolu İstanbul'a tabi olsun istiyordunuz” diye sorunca Lütfi Fikri de bu ithama, “Malum-ı aliniz bu gibi şeylerde vekayi inkişaf ettikçe fikir ve emel de inkişaf eder. Bizim iddiamız daima ve bilvasıta göstermek istiyorduk ki İstanbul'un yapacağı sulh, sulh değildir. Millet in ekseriyet-i azimesi Anadolu'dadır ve Kuva-yı Milliye ile beraberdir. Binaenaleyh hükümet sulhu Anadolu ile beraber yapmalıdır. Anadolu'yu ihmal etmemelidir şeklinde idi. Ve nokta-i nazarımız da bu idi. Ahval ve zamanın müsaadesi nispetinde bunu takip ediyorduk” şeklinde cevap vermiştir. **Hakimiyet-i Milliye**, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2.

getirilmesi gibi Anadolu’yu içten yıkma teşebbüsü olarak görmüştür. Dolayısıyla Lütfi Fikri’nin bu ittifak hareketi İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması’nı bir şekilde onaylatmasına yardımcı olmaya çalışan ve Millî Mücadele’ye zarar verecek bir girişim olarak gözükmektedir.

Bunun yanında Lütfi Fikri’nin verdiği beyanatlarda, Millî Mücadele’yle bir başarı kazanılabileceğine dair bir imada veya açıklamada bulunmadığı dikkati çekmektedir. Lütfi Fikri bütün ümidini, İtilaf devletlerinin göstereceği bir “lütufa” ve Sevr’i az da olsa hafifletmelerine bağlamıştır.

Diğer taraftan Millî Mücadele’yi bastırmak için Yunanistan’ın Anadolu’ya girmesine karşı olmakla birlikte, İstanbul hükümetinin Ankara’yı teskin için güç kullanmasını normal karşılamakta ve burada da Millî Mücadele’nin karşısında yer almaktadır.

Lütfi Fikri’nin kişiliğine bakılınca Lütfi Fikri’nin bu girişimde başka gayelerinin de olabileceğini düşünmekteyiz. Lütfi Fikri, hukuk eğitimine, geçmiş entelektüel bilgi ve siyasi tecrübesine dayanarak kriz anında kendini göstermek istemiş olabilir. Zira Lütfi Fikri Bey hayatı boyunca bir gün gelip ona muhtaç kalınarak, iktidara çağrılacağı ümidiyle yaşamıştır. Günlüğünde sadrazam olma isteğini şöyle dile getirmiştir: “...*Rabian orada hüsn-ı hizmetle bir kat daha nam alarak az zaman sonra buraya gelip Sadrazam olmağım ve böylece asıl büyük işleri görmeye iktidar hâsıl etmeğim mümkündür. Çünkü bizde maatteessüf insan büyük bir memur, nazır falan olmadıkça Sadrazam olamıyor*”.⁶¹

Onun bu ruh halini Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle dile getirir: “...*İkinci Meclisi Mebusan’da muhalif mebus olarak İttihat ve Terakki terörüne karşı yaptığı birkaç şiddetli hücumdan beri Türkiye’nin birinci sınıf siyaset şampiyonluğunu kazandığını zanneder, Türk Milletinin veya Padişahın ilk fırsatta kendisini iş başına getireceğini umardı*”.

Yakup Kadri, Mütareke döneminde İttihatçıların tasfiyesi sonrası Lütfi Fikri’nin iktidar beklentisini de şöyle dile getirmiştir: “*İşte, o fırsat gelip çatmıştı. Yani İttihat ve Terakki komitesi silinip süpürülmüştü ve tâ ilk gençlik demlerinden beri hayal ettiği İngiliz sistemi bir Meşrutî Saltanat rejiminin kurulmasına artık hiç mani kalmamıştı. Bunu da kursa kursa ancak Lütfi Fikri Bey kurabilirdi. Fakat memlekette, onu çağırma hâlâ hiç kimsenin aklından*

⁶¹ Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, (Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel), İstanbul, 1991, s. 114.

geçmiyordu. Mesela operatör Cemil Paşa'nın İstanbul Şehreminliği, Reşit Bey'in Dahiliye Nazırlığı düşünülmüştü de onun Sadarete getirilmesi unutulmuştu. Bu unutulmuş Lütfi Fikri Bey'i acı bir hayret içinde bırakıyordu".⁶²

Rıza Nur da Lütfi Fikri'nin hep iktidara gelmek isteğinde olduğunu belirtir: "*Mevki hırsı çoktur; hem de saklamaz. Aşıkâr söyler. Hatta nazır olmayı kendine zül bilir; yeniden kabine teşkil etmek sevdasıdadır. Bunu daima açıkça söylerdi*".⁶³

Hüseyin Cahit Yalçın da bu konuda şunları yazar: "*Lütfi Fikri Bey, yaşlandı, pişti durmadı, okudu, çalıştı. Fakat ondaki o çocuk saffeti, o nefse pâyansız itimat hiç azalmadı. Bu memlekette siyasi, yüksek bir rol oynayacağına emin idi. Bunu halkın sinesinden, kendi kendiliğinden kopacak bir muhabbet ve itimat tufanının yapacağına, dar zamanda kendisine başvurulacağına sarılmaz bir itikadı vardı*".⁶⁴

Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliği çözerek Türkiye'yi kurtaran kişi olacak, belki de o ana kadar değeri bilinemeyen Lütfi Fikri sadrazamlığa tayin edilecektir. Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasından sonra Müsalemet İttifakı'nın İtilaf devletlerine gönderdiği muhtıradan, Sevr Antlaşması'nın hafifletilmesi istenmiş ve bunun Türk halkını oldukça mutlu edeceği ifade edilmiştir. Daha sonra "Böyle muvafık bir şart ve hâlin husulünde ihtiyaç-ı asır ve zamanın icap ettirdiği bir surette yani azimkar, istediğini bilir, düşünceleri yeni olarak İstanbul'da teşekkül edecek bir hükümet-i merkeziye için Anadolu'yu teskin etmek ve böylece vilayati en uzak yerlerine varıncaya kadar merkezin emr-ü nüfuzuna münkad kılmak pek kolay olur" denilerek yeni bir hükümet vurgusu yapılmıştır. Muhtıradan tarif edilen hükümet ve sadrazam profili üstü kapalı Lütfi Fikri'yi tarif etmektedir.

Lütfi Fikri 1920'de olduğu gibi hiçbir zaman iktidara çağrılmayınca kendisi çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. 1909 yılında Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki, Ahrar arasında mücadele hat safhaya çıkınca 25 arkadaşıyla Fırka-i Müzahir'i kurmuş ve bu fırkanın hangi tarafı haklı görürse o tarafı destekleyeceğini açıklamıştır. Bir anlamda Lütfi Fikri iki fırkanın çekişmesinden yeni bir fırka teşkil etmiştir. Ancak kısa süre sonra 31 Mart Hadisesi olduğu

⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İstanbul, 1958, s. 13.

⁶³ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, I*, (Notlandıran ve Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Dilipak), İstanbul, 1991, s. 327.

⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "Lütfi Fikri", *Yedigün*, S 175, 15 Temmuz 1936, s. 9.

için bu fırka devamlı olmamıştır. Arkasından Meşrutiyet adından bir fırka kurmak için girişimde bulunmuş ama bunda da başarılı olamamıştır.

Lütfi Fikri Bey, TBMM’deki Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki çekişme sırasında da ortaya çıkmış ve İkinci gruba bir parti programı göndermiştir. İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa’nın birbiriyle mücadelesinden faydalanarak aradan sıyrılmayı ve bir parti kurarak iktidara yerleşmeyi planlamıştır. Ancak bu da mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

I- Kitap, Tez ve Makaleler

Aydoğdu, Murat, **Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Ankara, 1997.

Aytepe, Oğuz, “Milli Mücadelede Bilecik Görüşmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Kasım 2004,

Çetin, Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

Çulcu, Murat, **Hilafetin Kaldırılma Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, II, İstanbul, 1992.

Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, (Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel), İstanbul, 1991.

Tolon, Ahmet Hurşit, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, Ankara, 2004.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, İstanbul, 1999.

Turan, Mustafa, **Millî Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları**, Afyon, 1999.

II- Süreli Yayınlar

Alemdar

Dersaadet

İkdam

İleri

Peyam-1 Sabah

Vakit

MONDROS MÜTAREKESİ SÜRECİNDE KIBRIS, KIBRISLI TÜRKLER VE DOĞU AKDENİZ'DE ASKERÎ FAALİYETLER

Ulvi KESER*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Ortadoğu coğrafyasında İngiltere bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaya yönelik bir mücadele verirken bir diğer yandan da menfaat çakışması nedeniyle müttefiki Fransa ile de gizli den gizli bir rekabete girmiştir. Bölgede ne olursa olsun hakim güç olmak düşüncesindeki İngiltere, bunu gerçekleştirebilmek amacıyla Doğu Akdeniz eksenli çok geniş ve müthiş bir istihbarat ağı kurmuştur. Böylece Doğu Akdeniz, her ne kadar savaşın dışındaymış gibi görünse de kelimenin tam anlamıyla bir istihbarat ve casuslar savaşına sahne olmuştur. İstihbarat, istihbarata karşı koyma, psikolojik hareket ve espionaj konusunda çok daha güçlü olma düşüncesindeki İngiltere, bu alanda yanına Fransa'yı da almaktan çekinmemiş ve daha sonraki süreçte bu ikiliye İtalya da katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İskenderun-Taşucu-Kıbrıs hattı üzerinden yürüttüğü istihbarat ve keşif faaliyetlerine de böylece çok güçlü bir kolisyonla cevap veren İngiltere, şaşırtıcı bir şekilde bu askerî istihbarat ağının başına yüksek rütbeli bir askerî personeli değil bir arkeoloğu getirmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte böyle bir tercihin sebebi de gayet net anlaşılmıştır. Zira İngiltere, bir yandan savaşırken öte yandan da arkeolojik değerler açısından son derece önemli tarihi sit alanlarına sahip Ortadoğu coğrafyasını yağmalamayı hedeflemiştir ve bu konuda hayli yol aldığı da açıktır. Bu bağlamda çalışmamız kapsamında İngiltere, Fransa ve İtalya'nın oluşturduğu istihbarat teşkilatının çalışmaları ve buna karşılık olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle 4. Teyyare Bölüğü ve sonrasında da 17. Deniz Teyyare Bölüğü vasıtasıyla yürüttüğü keşif ve istihbarat çalışmaları mercek altına alınacaktır. Çalışmanın hazırlanması aşamasında yurtiçi ve yurtdışında ATASE, BOA, KKTC Millî Arşivi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve Fransa Dışişleri Bakanlığı

*Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, ulvi.keser@gmail.com

çeşitli arşivlerden, Kıbrıs, İngiltere ve Fransa'da ki özel arşivlerden ayrıca basılı kaynaklardan ve süreli yayınlardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Ortadoğu, Doğu Akdeniz, İstihbarat, Birinci Dünya Savaşı.

**CYPRUS, TURKISH CYPRIOTS AND MILITARY ACTIVITIES IN
THE EASTERN MEDITERRANEAN DURING THE MUDROS
TRUCE**

ABSTRACT

As soon as the WWI breaks out, the British authorities never hesitate to start activities so as to demolish Ottoman Empire while having partnerships and the coalition with France especially in the Middle East, and try to grasp all in the light of interest dispute clandestinely against France as well. The British military authorities have established very large intelligence network especially in the Middle East and the Mediterranean so as to realize what they plan. Despite the fact that the Eastern Mediterranean seems to be out of the war, actually it turns out to be just a witch pan due to the intelligence and the spying wars. The Great Britain trying to be more powerful upon the intelligence, espionage and the counter-intelligence, and the psychological warfare gets close partnership with France at first and with Italy afterward. Trying to respond against Ottoman intelligence service established in the line of Isken-derun-Taşucu-Cyprus, the British authorities surprisingly assign not a high-ranking member of the military personnel but an archeologist for such a hard mission not only to grasp the Middle Eastern area but also to capture the archeological objects. This scientific study will focus on the intelligence activities in the Eastern Mediterranean and Cyprus during WWI carried out by British, and Ottoman forces as well, making mostly use of the domestic and international archives.

Keywords: Cyprus, Britain, Middle East, Eastern Mediterranean, Intelligence, WWI.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sürecinde her ne kadar Kıbrıs adası savaşın dışındaymış gibi görünse de özellikle savaşın müttefiklerinden İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu eksenli menfaat hesaplaşması ve bu coğrafyaya yönelik stratejik hamleleri Doğu Akdeniz'i tam da savaşın merkezi haline getirir. İngiltere'nin psikolojik harp bağlamında Kıbrıs adasında yaşayan Kıbrıs Türklerine gözdağı vermek ve o güne kadar karşılaştığı bazı huzursuzlukları önlemek gibi amaçlar da dâhil olmak üzere bir takım ince hesaplarla Çanakkale cephesinde esir aldığı Türk savaş esirlerini Kıbrıs adasına getirmeye başlaması ve bu esirleri Mağusa şehri yakınlarındaki Caraolos (Karakol) bölgesinde inşa ettiği esir kampında neredeyse Millî Mücadele döneminin sonuna kadar burada tutmasının yanında Fransa'nın da İngiltere'nin siyasi, askerî ve lojistik desteğiyle aynı bölgede ve Monarga denilen noktada dünyanın dört bir yanından topladığı Ermenileri askerî eğitimden geçirmek üzere askerî bir kamp açması bölgedeki askerî hareketliliği hızlandırır. Özellikle Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki Ergani maden yatakları, Toros tünelleri, Çukurova'daki pamuk tarlaları gibi ileriye dönük ekonomik ve stratejik hedefleri gözetenek İskenderun'a yönelik bir askerî harekâta girme çabaları Doğu Akdeniz'deki askerî faaliyetleri iyiden iyiye artırır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da devreye girerek bunlara yönelik -en azından- istihbarat ve keşif faaliyetleri başlatmasına neden olur. İngiltere'nin 1878 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı Kıbrıs adasını İskenderun-Cebelitarık hattında stratejik sınır bölgesi olarak kabul ederek Balkanlar, Karadeniz ve Kafkaslar hattındaki savunma çizgisini buraya çekmesi bugün de geçerliliğini korumaktadır. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti sonrasında dahi İngiltere'nin Kıbrıs adasında bulunan iki askerî üssünden vazgeçmemesi ve bu üslerin özerkliğini koruması İngiltere'nin Akdeniz ve Ortadoğu yanında Avrasya'ya yönelik stratejik planlamaları nedeniyledir. Aynı şekilde Fransa'nın savaşın devam ettiği süreçte tesis ettiği Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) vasıtasıyla bir yandan Doğu Akdeniz'de askerî güç bulundurmayı tercih etmiş, bir yandan Osmanlı'yı rahatsız edecek bir güç oluşturmuş, öte yandan bugün de devam ettirdiği Akdeniz'de askerî güç bulundurma politikasına hız vermiştir. Dünyanın uçak gemisine sahip birkaç ülkesi arasında gösterilen Fransa'nın Charles de Gauller uçak gemisinin bakım çalışmaları dışında Güney Kıbrıs'ta Zigi (Terazi) köyü açıklarında demir atmış vaziyette olması hem Ortadoğu'ya yönelik ince planlamaların hem de İngiltere'nin bölgedeki faaliyetlerinin kontrol

ve denetlenmesi anlamında önemlidir. Bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu da Akdeniz'deki deniz trafiği ve hareketliliği deniz gücüyle engelleyemese de keşif ve istihbarat faaliyetleriyle önlem alma çabası içindedir.

Akdeniz ve Stratejik Önemi

Tarihin neredeyse hemen hemen bütün dönemlerinde Akdeniz, özellikle de Doğu Akdeniz ilgi odağı olmuş ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu bölgede en stratejik nokta ise Kıbrıs adasıdır. Adanın her zaman dikkat çekici bir unsur olmasının temel kaynağı ise Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasındaki stratejik konumudur. Özellikle Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil etmesi, Türkiye ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, bunlara ilaveten Ege Denizi'nin giriş çıkışına etkisiyle Mısır ve Süveyş Kanalı'na olan yakınlığı göz önüne alındığında adanın stratejik önemi çok daha kolay anlaşılır. Coğrafi, kültürel ve demografik yapı itibarıyla¹ Anadolu yarımadasının bir parçası olduğu² belirtilen Kıbrıs adasının en önemli stratejik özelliği ise coğrafi konumundan gelmektedir. Askerî strateji bağlamında tartışılmaz bir öneme sahip olan coğrafi konum, deniz gücü ile bir araya getirildiğinde tartışılmaz bir üstünlük sağlayacağı da kesindir. Deniz gücünün ve coğrafyanın azami şekilde kullanılması sadece askerî güvenlik konusuyla değil, ayrıca ekonomik ve politik menfaatlerle de ilgilidir. Kara Avrupası'na karşı deniz gücünü kullanarak tarih boyunca gücüne güç katan İngiltere göz önüne alındığında bu durum daha iyi ortaya çıkar. Özellikle deniz taşımacılığının ve ticaretinin gelişmesi doğal olarak deniz ticaret yollarının, buralardaki pazarların ve kaynakların ve özellikle de bu bölgelerdeki hassas coğrafi noktaların korunması ve güvenlik çemberine alınmasını gündeme getirdiğinden Kıbrıs adası Akdeniz'de çok büyük önem arz etmektedir. Amerikalı deniz stratejisti Alfred Mahan'ın jeostratejik teorisine göre deniz hakimiyetinin dünya hakimiyeti anlamına geldiği, denizlere hakim olanın dünyaya hakim olacağı düşünülecek olursa adanın önemi bir kat daha artar. Elde mevcut güçlerin ve kaynakların zenginliğine ve avantajlarına rağmen denizde bu avantajları kullanamamak kontrol ve hâkimiyetin karşı tarafa geçmesine neden olmaktadır. Jeostratejinin değişen unsurları olarak politik, askerî, sosyal ve ekonomik güçler birer tehdit vasıtası olmasının yanında ilk ve ara tehdit

¹ Sir George Hill, *A History of Cyprus*, Londra, 1952, s. 17.

² V. Frey, *Turkei Und Zygern, handbuch der Geogr. Wiss. Baud Vorder-und Süd-Asien*, Postdam, 1937, s. 86.

hedefleridir.³ Öte yandan coğrafi güçler ise tehdide açık olan hedefler olarak ortaya çıkar. Bununla beraber coğrafi konum, coğrafi bütünlük ve stratejik kaynaklar bağlamında coğrafi özellikler tehdit için kullanılabilir özellikler olarak da düşünülebilir. Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, Kıbrıs adası bu bağlamda ilk akla gelenlerdir. Bu bağlamda Anadolu coğrafyasının güney emniyeti açısından hayati önem taşıyan Kıbrıs, düşman eline geçtiği takdirde “vatanın karnına saplanmış bir hançer gibi”⁴ olacaktır. Denizaşırı ticaret yapılması, bunun gerçekleştirilebilmesi için de güçlü bir donanmaya sahip bulunulması ve güvenli ticaret için denizlerde kritik noktaların, adaların, adacıkların, dar geçitlerin, kritik sahil şeridinin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Güçlü bir donanmaya sahip olmak, kritik coğrafi noktaları kontrol altında tutmak; denizlerin mutlak hâkimi olmak anlamına gelmektedir. Kıbrıs adasının Akdeniz’de bu kadar hassas bir coğrafyada yer alması önemini bir kat daha arttırmaktadır ve Akdeniz Ortadoğu’dan Balkanlara ve Orta Asya’ya açılan kapı durumundadır.⁵ Bu coğrafyada hakim güç olmak isteyen bir ülkenin Akdeniz’de sabit bir üs konumundaki Kıbrıs adasını göz ardı etmesi de beklenebilir. Böylece “Akdeniz’in medeni çevresinde her zaman sevilmiş, fakat hiç sevmemiş fettan bir kız olan”⁶, Ortadoğu’nun anahtarı, bir atlama taşı ve dünya ticaret, petrol ulaşımı ve Asya ile Avrupa’yı birbirinden ayıran Boğazlar ile Asya ve Afrika’yı birbirinden ayıran Süveyş Kanalı bölgesinde Hazar, Aden ve Hürmüz su yollarının arasındaki konumuyla önemli bir üs olan Kıbrıs için eski İngiliz Başbakanlarından Disraeli de “Batı Asya’nın anahtarı” olarak bahseder.⁷ Kıbrıs’ta hakim olan bir askerî gücün Kafkaslardan Balkanlar’a, Basra Körfezi’nden Orta Asya’ya kadar çok geniş bir yelpazede stratejik askeri açılımlar gerçekleştirebileceği göz önüne alınacak olursa Kıbrıs’ın önemi bir kere daha ortaya çıkar. Özellikle Basra Körfezi-Hürmüz Boğazı-Babül-mendep Boğazı-Kızıldeniz-Girit-Malta-Cebelitarık Boğazı petrol ulaşım hattının en hassas noktalarından birisinde yer alan Kıbrıs adası, bu konumuyla Avrupa’nın Ortadoğu ve Uzakdoğu ile ticaretini sağladığı hat üzerinde de

³ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s. 47.

⁴ Hasan Ali Yücel, **Kıbrıs Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1957, s. 111.

⁵ Harp Akademileri Komutanlığı, **Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri ile Türkiye’ye Etkileri**, İstanbul, Mayıs 1994, s. 48.

⁶ Hasan Ali Yücel, **a.g.e.**, s. 7.

⁷ Atilla Atan, “Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu-Kıbrıs”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 14, Ankara, Nisan 1986, s. 57. Ayrıca bkz. Huriye Sevay Öznacar, “Batırılmayan Ada Kıbrıs”, **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Ankara, Kasım 1996, C 9, No.7, s. 23.

yerini almaktadır.⁸ Söz konusu bu ticaret hattı küresel ve kıtasal jeostratejik açıdan dün İngiltere ve Fransa için ne kadar önemliyse bugün de aynı önemini korumaktadır. Bu noktada İngiltere ve Fransa da deniz gücünü Akdeniz'den açık denizlere kadar yayma ve deniz ulaşım güzergâhlarını kontrol ve denetleme altına alma telaşındadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında, bu kıtaların hemen hemen hepsine aynı mesafede bulunan ada, Girit ile birlikte su geçiş yollarının da üzerindedir. Bu bağlamda bakıldığında Kıbrıs adasının coğrafi özelliği ve deniz gücü bağlamında Türkiye'nin ekonomik, politik ve askerî güvenlik açısından konumu Mahan'ın⁹ jeopolitik konseptinin hala geçerliliğini korumakta olduğunu göstermektedir. Stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs adası, Anadolu ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, Ege Denizi'nin giriş ve çıkışına etkisi ve Mısır ile Süveyş Kanalı'na olan yakınlığıyla İngiltere için de önemli bir adadır. 'Bir düşmana ya da saldırı hedefine coğrafi olarak yakın olmanın avantajı'¹⁰ da göz önüne alınca, Doğu Akdeniz ve çevresi, Ortadoğu ve Hindistan'daki çıkar ilişkileri ve politikası açısından stratejik önemi haiz bu adanın İngiltere açısından 1800'lü yıllarda tek kusuru ise Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmasıdır. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması sonrasında Rusların ilerlemesini önlemek amacıyla İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım talebinde bulunur.¹¹ Ayastefanos Antlaşması'nın Türklerin lehine ve çıkarlarına uygun hale getirilmesine çalışacağını belirterek¹² Kıbrıs'ın yönetiminin geçici olarak kendisine devredilmesini ister. 4 Haziran 1878'de Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve İngiliz Elçisi Ostan Henry Layard arasında Yıldız Sarayı'nda iki maddelik nihai antlaşma imzalanır ve yıllık 92.986 Sterlin icar karşılığında¹³ Kıbrıs adası "mader-i aslisinden (öz anasından) ve ağuş-i şefkat ve merhametten (ana kucağından)"¹⁴ ayrılır ve İngiltere'ye verilir.¹⁵ Ancak

⁸ Nejat Eslen, "Kıbrıs'ın Sratejik Önemi", **Cumhuriyet Strateji**, 18 Nisan 2005, S 42, İstanbul, s. 8.

⁹ ABD Deniz Akademisi mezunu olan Alfred Mahan (1840-1914) 1890 yılında yayımladığı **Deniz Kuvvetinin Tarihe Etkisi 1660-1783** isimli eseriyle tanınmaktadır.

¹⁰ Alfred Thayer Mahan, **Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi**, İstanbul, Eylül 2003, s. 52.

¹¹ Colin Thubron, **Journey Into Cyprus**, Middlesex, 1986, s. 217.

¹² **Mufassal Osmanlı Tarihi**, 6. Cilt, İstanbul, 1963, s. 3334.

¹³ Halil Fikret Alasya, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Ankara, 1964, s. 112.

¹⁴ Harid Fedai, Müsevvid-zade Avukat Osman Cemal, **Adsız Kitap**, KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay.-35, Lefkoşa, 1997, s. 8; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C 1, Ankara, 1953, s. 401-402.

¹⁵ Esasında bu durum, İngiltere'nin Akdeniz'deki uzun vadeli stratejisinin bir parçası olarak, Mahan'ın da belirttiği üzere "barış zamanında, kati barış bir ülkeyi işgal ederek ya satın alarak

İngilizler bu parayı da Kıbrıs'tan toplayıp öderler.¹⁶ 17 Temmuz 1878 tarihinde İngilizlere ait 400 kişilik bir Hint Bölüğü Malta'dan Larnaka Limanı'na getirilir. İngiliz Hükümeti'nin adanın idaresini ele almasıyla beraber pek çok Yunan, İngilizlerin adanın yönetimini kısa bir zaman içinde Yunanlara devre-deceğini düşünür ve Rum Ortodoks Kilisesi İngiliz idaresine yazılı müracaatta bulunarak “Yunanistan'ı istiklaline kavuşturan İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak ettirmesini”¹⁷ talep ederler. Daha sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun da Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle İngiltere adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklar. Lozan Anlaşması'nın hemen sonrasında ise anlaşma hükümleri İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde tasdik edilir.¹⁸ O güne kadar Türk tebaası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek ve adada kalmak veya Türk tâbiyetine sahip olarak adayı terk etmek ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlere tanınan bu haklarla yaklaşık pek çok Kıbrıslı Türk de kayıklar, tekneler veya vapurla Türkiye'ye göç eder.¹⁹ 10 Mart 1925 tarihinde İngiliz Kralı V. George'un emriyle de Kıbrıs bir Taç Koloni (Crown Colony) haline gelir.

Neden Karakol ve Monarga Bölgesi

İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs adasında askerî güç konuşlandırmaya başlaması esasında rastgele seçilmiş bir karar sonucu değildir. 1878 yılından itibaren İngiltere'nin elinde olan Kıbrıs adasında İngiltere'nin Mağusa şehrini ve özellikle de Karakol bölgesini seçmesinin askerî anlamda pek çok sebebi bulunmaktadır. İngiltere Kıbrıs adasını ve özellikle de Karakol bölgesini Mısır ve Ortadoğu'da bulunan askerî gücüne yönelik bir ikmal ve lojistik merkezi haline getirir. Burada bir askerî hastane açmak suretiyle askerlerinin tedavilelerini yakın bir coğrafyada gerçekleştirir. Türk savaş esirlerini burada tutarak maliyet yanında Kıbrıs Türklerinin Anadolu heyecan ve heveslerini de kırmaya çabalar. Bölgeyi tam anlamıyla bir askerî üs haline dönüştürür. Kıbrıs adasını özellikle kereste ve su gibi lojistik malzemeler için üs olarak

---

ya da anlaşmayla” sahil noktalarındaki bazı seçilmiş bölgelere yerleşerek yapılan işgal uygulamasına da uyar. Alfred Thayer Mahan, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁶ Salahi R.Sonyel, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı?”, **Belleten**, C XLII, S 165-168, Ankara, 1978, s. 741.

¹⁷ Rauf R. Denктаş, **Rauf Denктаş'ın Hatıraları**, C III, İstanbul, Mart 1997, s. 20.

¹⁸ Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1975, s. 7.

¹⁹ Haşmet Muzaffer Gürkan, **Bir Zamanlar Kıbrıs'ta**, Lefkoşa, 1996, s. 91.

değerlendirir. Lefke-Gemikonağı hattından başlayarak Lefkoşa'ya gelen demiryolunun Mağusa'da sona ermesi ve Monarga ile Karakol bölgelerinin demiryolu taşımacılığı ve denizden sevkiyat için çok yakın ve uygun olması da gerek malzeme gerekse personel taşımacılığı açısından bu bölgeyi avantajlı kılmaktadır. Monarga'daki Fransız kampının yapım inşaat faaliyetlerinin İngiliz istihkam birliği tarafından yapılması ve imkanların paylaşılması, Mağusa ve Limasol limanlarını askeri üs haline getirir. Bugün de olduğu üzere Kıbrıs adasının en büyük limanının Mağusa olması ve deniz taşımacılığı açısından bu limanın stratejik pozisyonu Monarga ve Karakol açısından da son derece önemli bir avantajdır. Almanlara ait denizaltıların Karpaz bölgesindeki Türk köylerinden su ve yiyecek yapmasının önüne geçme planlarının bulunması belki de en önemli sebepler arasındadır. 22 Mayıs 1916 tarihine kadar Ay Theodoros'da bulunan telgrafhane Osmanlı idaresindeyken bu tarihten sonra İngiltere'nin el koymasıyla haberleşme üstünlüğü el değiştirmiş ve askeri bölgeye çok yakın olan bu telgrafhane adanın dünyayla bağlantısını müttefikler adına yapar olmuştur.²⁰ Mağusa ve Karakol bölgesinin gözlerden uzak olması, Kıbrıs adasının Afrika'ya bakan tarafında bulunması, bölgenin doğal engel ve demografik yapısıyla özellikle denizden ve topçu ateşiyle gelecek tehlikelerden korunmuş olması, neredeyse tamamı bölgenin büyük bir kısmı tarım arazisi olmasına rağmen bir gecede kamulaştırılarak askeri üs haline getirilen Karakol bölgesine Rumların ve Türklerin girememesi nedeniyle istihbarata karşı koyma çabalarının en üst düzeyde olması, deniz savunmasının son derece güvenli ve kolay olması ve Anadolu'dan kalkacak Osmanlı hava gücünün bu noktaya kadar ulaşmasının o günün şartlarında son derece güç ve tehlikeli olması gibi sebepler Karakol bölgesini askeri lojistik üs olarak ortaya çıkartır. Bununla birlikte Osmanlı hava gücü özellikle 4. Uçak Bölüğü ve daha sonra teşkil edilen Deniz Uçak Bölüğü istihbarat ve keşif görevini en üst düzeyde yapmaya çalışacaktır. Karakol ve Monarga bölgelerinde faaliyet göstermekte olan Çanakkale savaş esirleri kampıyla Ermeni Doğu Lejyonu kampı Mondros Mütarekesi sonrasında da faaliyetlerine devam edecektir.

İstihbarat Faaliyetleri ve Kıbrıs

Savaş ilanının hemen ardından Akdeniz'de ortaya çıkmaya başlayan hareketlilik başta Adriyatik Denizi olmak üzere Adalar Denizi, Yunan Denizi ve

---

²⁰ Halil AYTEKİN, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 61.

Akdeniz’de özellikle Fransa ve İngiltere’ye ait savaş filolarının rast geldikleri Osmanlı, Alman ve Avusturya bandıralı sivil ticaret gemilerinden “hidmat-askeriyeye kabiliyetli” olanları “esir-i harp” ilan ederek tevkif etmeye başlamalarıyla iyice artar.²¹ Bu durum Mondros sürecinde de artarak devam edecektir. Kıbrıs’ta ise İngiliz Yüksek Komiseri’nin görüşleri ve adanın doğal kaynaklarını çok iyi bilen bir yetkilinin tavsiyelerine uyarak Mağusa’nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısı olan,²² meskenin olmadığı²³, devlete ait, suyu bol olan ve yeni su kuyuları açma imkânının bulunduğu yeri seçen Fransız Albay Louis Romieu da 15 Kasım 1916 tarihinde²⁴ Fransa Savunma Bakanlığı tarafından alınan kampların açılması kararına paralel olarak çalışmalarını hızlandırır. Neredeyse bütün hayatı doğuda geçen ve doğu insanını çok iyi tanıyan Romieu tecrübelerini hayata geçirme fırsatını Kıbrıs’ta bulacaktır. Böylece Cebel Musa’dan gelenlerin kaldıkları birinci kamp olan Souédié ile ikinci kamp olan Monarga’nın kuruluş çalışmaları hızlandırılır. Monarga’da ilk etapta 2 taburun bulunması düşünülmektedir. Üçüncü kamp ise Suriyelilerin konuşlandırılacağı Nouveau Puit (Yenikuyu) kampıdır. Öte yandan Kıbrıs’ta öncelikle 50 çadırın kurulduğu bu kamp alanlarına²⁵ daha sonra barakalar inşa edilir ve bunlara müteakip günlerde 52 çadır daha eklenir.²⁶ Bu kamp ayrıca bütün lejyonun su kaynaklarının da bulunduğu bölgededir. Ancak Suriyelilerin de savaş eğitimi alarak savaşı öğrenmeleri gerektiğinden bunlar da daha sonra Monarga’daki kampa nakledilirler.²⁷ Esasında bu Suriyelilerin kaldıkları kamp Monarga’daki Ermenilerin askerî eğitim yaptıkları bölgeye sadece 1.400 metre uzaktadır. Fransızlar böylece bütün lejyonun taburlarını mümkün olduğunca aynı bölgenin içinde toplayarak oluşabilecek muhtemel riskleri de asgariye indirmeye çalışır. Bu bölgede kurulacak Ermeni askerî kampının²⁸ Karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına son derece yakın olması²⁹ ve iki kamp arasındaki bölgenin Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla beraber askerî eğitim alanı olarak kullanılması Fransız ve İngilizlerin bu konuda da

²¹ BOA, DH. EUM. S.Şb.4. 9. 1333, D.6.59.

²² ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

²³ ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

²⁴ Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d’Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d’Orient Dosyası.

²⁵ ATASE, K.2680, D.210, F.1-77.

²⁶ ATASE, K.2680, D.210, F.1-6.

²⁷ www.imprescriptible.fr/documents/heure

²⁸ ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

²⁹ ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

işbirliği içerisinde olduklarını göstermektedir. Fransa'ya Kıbrıs'taki askerî faaliyetlerle ilgili olarak bu konuda en büyük desteği ise Larnaka'daki Fransız konsolosu vermektedir.³⁰ Monarga ve Karakol bölgesinin adanın yüksek kıyı özelliğinin tersine alçak kıyı özelliklerine sahip olması ve kıyıya küçük tonajlı gemilerin çok rahat ve kolaylıkla yanaşım demir atabilmeleri, Kıbrıs Meşesi olarak adlandırılan Quercus Alnifolia cinsi ağaçlarla kaplı Monarga bölgesinin Beşparmaklara kadar sık ağaçlıklı bulunması askerî kamuflaj açısından da önemli bir durum olarak değerlendirilebilir. Bölgenin daha önce İngiltere tarafından askerî amaçla kullanılıyor olması, savaşın başlamasıyla birlikte denizden gelecek tehlikelere karşı sahil topraklarıyla teçhiz edilmiş olması, Fransa ve İngiltere'ye ait kampların birbirini adeta kamufle eder durumda bulunması³¹ ve Fransa'nın Mondros Mütarekesi sonrasında Çukurova'ya göndereceği Fransız üniformalı Ermenilerle silahların deniz yoluyla Mağusa-Dörtüol güzergahından sevk edilecek olması³² bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Kampların açılması Kıbrıslı Türkler tarafından da yakından takip edilmektedir.³³

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Kıbrıs adası fiili olarak savaşın içinde olmamakla birlikte Doğu Akdeniz eksenli olarak ortaya çıkan özellikle istihbarat, istihbarata karşı koyma, espionaj faaliyetleri yanında Mağusa'da açılan savaş esir kampı ve hemen ardından Fransa tarafından açılan Ermenilere yönelik Ermeni Doğu Lejyonu Kampı ile tam da savaşın orta yerinde yer alır. Bu süreçte adanın savaşa yönelik en büyük lojistik desteği ise İngiltere ve müttefiklerine yönelik katır ve katırcı teminidir. Savaş döneminde İngiltere'nin temininde en çok zorlandığı şeyler arasında gelen katırlar ise başta Kıbrıs olmak üzere çeşitli farklı coğrafyalardan bulunabilmektedir. 1916 yılı itibarıyla Mağusa'da bu katırlar ve onları idare edecek katırcılarla ilgili olarak Kraliyet Ordu Hizmet Birliği (Royal Army Labour/Service Corps/ASC) tarafından Yunanistan'da savaşmakta olan İngiliz birliklerine katır bulabilmek

³⁰ Fransa'nın Ortadoğu Komutanlığı tarafından hazırlanan 8 Kasım 1919 tarihinde General Dufieux'ye gönderilen 302-A4/R sayılı rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 442, Dossier 5, General Hamelin Ekim 1918-Kasım 1919 Dosyası.

³¹ Halil Aytekin, **a.g.e.**, s. 61.

³² **ATASE**, K.531, D.2075, F.4.

³³ 1911 Kufez (Çamlıca) doğumlu Mustafa Mulla Mehmet'ten aktaran Salın Aktuğ ve Kemal Yavuz, **KTMA.**, TK.060.1949.

amacıyla Makedonya Katırcı Birliği/Macedonia Mule Corps adıyla bir merkez de faaliyete geçer.³⁴

İngiltere her iki dünya savaşı sırasında da adadan askerî bağlamda en üst düzeyde istifade etmenin yollarını araştırmışlardır. Örneğin adada kurulan Çanakkale Savaş Esiri Kampı, Fransa için lojistik destek sağlanan Monarga bölgesindeki Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) Kampı, yaklaşık 49 ayrı noktada açılan istihbarat istasyonları, Kıbrıs merkezli olarak yürütülmekte olan istihbarat, keşif faaliyetleri, ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıslı Türklerin ve Rumların katırcı olarak askere yazılmaları, adanın lojistik ikmal üssü olarak kullanılması bunlar arasındadır. Bu dönemde İngiltere'nin Kıbrıs adasındaki en önemli savaş bürosu ise Mağusa'daki Savoy Otel olacaktır. Çanakkale savaş esirlerinin adaya getirilmesinden ada içerisindeki çeşitli istihbarat çalışmalarına kadar pek çok faaliyet Savoy Otel üzerinden yürütülür. Aynı otel özellikle İkinci Dünya Savaşı sürecinde de aşağı yukarı aynı işlevle faaliyetlerine devam eder. Ortaya çıkan bu yeni durumun ardından özellikle Lefke civarında bulunan madenlerde ve CMC (Cyprus Mining Cooperation/Kıbrıs Madencilik Kooperatifi)'de çalışan başta Avusturyalılar ve Almanlar olmak üzere yabancı çalışanlar işten ayrılmaya zorlanırlar.³⁵ Ardından Osmanlı uyruğunda olanlar da kaza komiserliğine giderek izinsiz olarak adadan ayrılmayacaklarına ve İngiltere'nin düşmanlarıyla herhangi bir "ihanet" anlaşmasına girmeyecekleri yönünde imza atarlar. Daha sonraki süreç ise İngiliz istihbarat örgütleriyle Kıbrıs Valisi arasında yaşanan gerginliklere sahne olacaktır. Sıkıyönetim uygulanması konusunda askerî idareyle ters düşen İngiliz Yüksek Komiseri Sir John Eugene Clauson'ın özellikle Avusturya-Macaristan ve Alman İmparatorluğu vatandaşlarına karşı son derece "müşfik" davrandığı, bütün ikaz ve uyarılara rağmen bunları enterne etmediği ve adada serbestçe dolaşmalarına izin verdiği yönünde sert tepkiler söz konusudur. Bu

³⁴ Geri hizmette görev yapmak üzere planlanan bu birliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. John Starling ve Ivor Lee, **No Labour No Battle; Military Labour during the First World War**, The History Press, Londra, 2014.

³⁵ Esasında bu İngiltere tarafından farklı sebeplerle uygulamaya sokulan ve daha sonraki süreçte Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumları da zorlayacak olan bir tedbir anlayışıdır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sürecinde savaşın gittikçe şiddetlenmesiyle birlikte personel bulmakta zorlanan İngiltere adada yaşayan insanları savaşa zorlayabilmek ve onları "Katırcı" olarak asker yazabilmek için böyle bir ekonomik tedbire de başvurur ve CMC tesislerini savaşı bahane ederek kapatır. Savaş ekonomisi, hayat pahalılığı ve ekonomik kriz altında bulunan insanların asker yazılmaktan başka artık bir seçenekleri böylece kalmamış olur. İngiliz ordusunda görev yapan katırcılarla ilgili olarak bkz. Ulvi Keser, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007; Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 355.

gerginlik ve zıtlık neredeyse Clauson'un görev bitimine kadar devam eder. Örneğin Clauson adada görev yapan 760 zaptiyeden 420 kişilik bir kısmı Kıbrıslı Türklerden oluşurken onlara yönelik olarak son derece pembe bir tablo çizer, görevlerini büyük bir sadakat ve aşkla yerine getirdiklerini, çok fedakârca çalışmalarda bulduklarını, her rütbeden görevlinin gerek istihbarat, gerekse donanma ve İngiliz ordusu personeline elinden gelen her türlü desteği verdiğini, yaklaşık 5.000 Kıbrıslı Türk'ün katırcı olarak askere yazıldığını, telli telsiz haberleşme, devriye hizmetleri, ordu için katır ve eşek satın alınması gibi pek çok faaliyette çok önemli görevler üstlendiklerini belirtir. Oysa gerçek hiç de böyle değildir ve askerî yetkililer de Clauson gibi düşünmemektedirler.³⁶

Kıbrıs adası her ne kadar savaşın dışındaymış gibi görünse de gelişen olaylar bu Akdeniz adasını bir anda savaşın tam da orta yerine getirecektir. Savaşın devam ettiği dönem boyunca Kıbrıs adası bir yanda ağırlıklı olarak İngiltere olmak üzere müttefikleri Fransa ve İtalya'yla Almanya ve Osmanlı Devleti arasında psikolojik savaş alanı haline gelecek, özellikle istihbarat ve istihbarata karşı koyma girişimleri en üst düzeyde ve soluksuz devam edecektir. Örneğin 26 Aralık 1915 günü Larnaka'da belediyeye ait mezbahada görevli olan Mustafa Hacı İzzet isimli bir Türk sabahın erken saatlerinde mezbahanın kapısını açtığında karşısında uzun boylu, kocaman bıyıkları olan ve ellerinde de birer tabanca bulunan siyahlar giyinmiş 3 kişiyle karşılaşır.³⁷ Bu manzara aslında o tarihten sonra adadaki İngiliz yönetimi kadar Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasında görevli İngiliz askerî yönetimini ve özellikle İngiliz istihbaratını harekete geçirecek ve konuya daha hassas yaklaşımlarını sağlayacak bir husus olur. Mezbahaya giren kişiler Mustafa Hacı İzzet'e buranın bir benzin istasyonu/deposu olup olmadığını sorarlar. Yaşanılan bu durum dönemin Kıbrıs Genel Valisi Sir John Eugene Clauson, adadaki polis teşkilatı ve Ortadoğu Genel Komutanı Amiral Sir R.H. Peirse arasında da tartışma konusu olur. Özellikle polis kumandanı Mustafa Hacı İzzet'in yaşadıklarına inanmak istemez ve bütün bunların hayal mahsulü şeyler olduğunu belirtir.³⁸ İngiliz Yüksek Komiseri Sir Clauson'un adaya Mısır'a paralel olarak sıkıyönetim

³⁶ Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı Ve Uluslararası Hukuk**, İstanbul, 1977, s. 55; Ayrıca Bkz. Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Lefkoşa, 1994, s. 246; Rustem K. And Brother, **North Cyprus Almanack**, Londra, 1987, s. 12.

³⁷ Andrekos Varnava, "British Military Intelligence in Cyprus during the Great War", **War in History**, 19 (3), Temmuz 2012, C 19, S 3, s.353-378.

³⁸ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 353.

uygulaması getirme konusunda gönülsüz davranması ortamı bir ölçüde germekle birlikte daha sonraki süreçte İngilizler açısından kaçınılmaz olarak askerî güvenlik tedbirlerinin artırılması söz konusu olacaktır.

İngiltere'nin MI5 güvenlik örgütlenmesi yanında sadece Doğu Akdeniz coğrafyasına yönelik olarak teşkil edilen Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu³⁹ (EMSIB) ise Mısır kaynaklı olarak ortaya çıkan istihbarat zafiyeti, bilgi sızmaları ve istihbarat kaçağının Kıbrıs adası vasıtasıyla Almanlara ve Osmanlıya gittiği inancındadırlar.⁴⁰ EMSIB bu bölgedeki intelijans görevini neredeyse İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar neredeyse aynı misyonla devam ettirecektir ve Kıbrıs'ta komuta kontrol merkezi Mağusa'daki Savoy Otelı olacaktır. İngilizlerin bu şekilde düşünmelerindeki en büyük etken ise bazı Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıs Türklerinin İngilizlere istenildiği ölçüde sadık davranmamasıdır. Bu durum İngiltere'nin savaş bitene kadar en çok başını ağrıttacak hususlar arasındadır. İngiliz istihbarat teşkilatı bu noktada Kıbrıs'taki yönetimi ihmalkârlık ve umursamazlıkla suçlamakta ve adanın Mısır gibi bir hale gelmesini talep etmektedir. İngiliz yönetiminde uygulamaya dönük bu çatlak her ne kadar sıkıyönetim uygulaması başlatılsa da savaş sonrasında da devam eder. Bununla birlikte bu konuda çok sert tedbirler alan, jurnalciler tahsis eden, insanları takip eden ve ettiren adadaki İngiliz yönetimi bunun sonucu olarak pek çok Kıbrıslı Türk'ü Anadolu'ya bilgi kaçırmak, bilgi sızdırmak, daha sonraki süreçte İngilizlerin elinde esir olarak tutulan Türk savaş esirlerini kurtarmaya çalışmak gibi sebeplerle pek çok Kıbrıs Türk'ünü Girne kalesinde zindanlara atar ve yıldırma politikası sürdürür.

İngilizlerin Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu tarafından Temmuz 1916 tarihinde hazırlanan bir rapora göre adada 32 düşman yanlısı bulunmaktadır ve İngiliz Yüksek Komiseri Sir Clauson da bunların düşmana yardım ve yataklık yaptıkları, ilgi gösterdikleri ve/veya sempatiyle yaklaştıkları

³⁹ Bu birim öncelikle Anadolu ve Suriye coğrafyasında düşmanla ilgili istihbarat toplamak ve özellikle düşman istihbarat unsurlarının Kıbrıs'a çıkmalarını önlemek, bunlara karşı espionaj ve istihbarata karşı koymak faaliyetlerini yönetmek üzere A ve B üniteleri olarak da görev yapmaktadır. A çalışması olarak nitelendirilenler Anadolu ve Suriye'de "düşman hakkında bilgi elde edilmesi", B çalışması olarak nitelendirilenler de "Kıbrıs'ın ajanlara karşı ve onların karaya çıkış yerlerinin korunulması" esasları olarak düzenlenmiş durumdadır. Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau (EMSIB). Antigone Heraclidou, a.g.m., s. 197. Ayrıca Bkz. Tabitha Morgan, **Sweet and Bitter Island: A History of the British in Cyprus**, I. B. Tauris Publications, New York, 2010, s. 132-133.

⁴⁰ Andrekos Varnava, a.g.e., s. 354.

konusunda geniş bir rapor hazırlamıştır.⁴¹ İngilizler adada istihbarat çalışması yaparken öyle bir noktaya gelirler ki uçan kuştan nem kapmaya başlamışlardır. Balıkçılardan sıradan insanlara, fenerciden tarladaki köylüye kadar herkes potansiyel suçlu gibi görünmeye başlar İngilizlere. Almanlara ve Osmanlı istihbarat görevlilerine bilgi ulaştırılmasını engellemek, özellikle Mağusa-Karpaz hattında alınan bütün tedbirlere rağmen sahile çıkan gemilere yiyecek ve yakıt temin edilmesini önlemek için her türlü baskı ve tedbir alınır. Örneğin Sir Clauson yaptırdığı bir çalışmayla Almanların U adı verilen denizaltılarına yakıt temin edildiğini belirleyerek 25 Kasım 1915 günü yeni bir çalışma başlatır ve Ağustos'ta 1395 kasa/bidon, Eylül ayında 2203 ve Ekim ayında da 13.500 bidon yakıtın Mısır'dan Kıbrıs'a getirildiğini görür ve aradaki bu kadar büyük farkın şüphesiz nereye gittiğini de bilir.⁴² Gümrük yetkilileri her ne kadar bunların daha önceden verilen permi/müsaade ile yapıldığını, adada bu kadar yakıt kullanılmadığını belirtse de bu pek de inandırıcı olmaz ve hemen aynı gün 10 yabancıyı Mağusa yakınlarında bir denizaltıdan karaya çıkıktıkları, varilleri muhtemelen yakıtla doldurdukları ve daha sonra da geldikleri gibi gittikleri yönünde pek çok kişiden rapor alınca adadaki bütün yakıt istasyonları ve depolarını Mağusa, Larnaka ve Girne'de kıyıya çok yakın noktalara taşıtır ve böylece onları hem koruma ve hem de bu tür kaçakçılık faaliyetlerini engelleme düşüncesine kapılır.⁴³ Örneğin İngiliz Yüksek Komiseri Clauson da bu konuyla yakından ilgilenmektedir ve Mısır'daki Vacuum Petrol Şirketi tarafından adaya sevk edilen petrolün bazen %40 gibi ciddi oranlarda eksik olarak gelmesinin sebebini de Akdeniz'deki Alman denizaltılarına akaryakıt desteği sağlamaları için Kıbrıslı gümrük memurlarına rüşvet verilmesiyle mümkün olduğu inancındadır.⁴⁴ Oysa bu faaliyete katılanlar sadece Kıbrıs Türkleri değildir ve Suriyeli bazı Müslümanlar da istihbarat almak için uğraşmaktadırlar. Buraya hemen eklenmesi gereken bir başka önemli nokta ise Ali

---

⁴¹Bununla birlikte İngilizlerin özellikle savaş sürecinde adaya akın eden ve farklı diller bilen Levantenlerden jurnalci, ajan ve muhbir olarak faydalanma düşüncesi EMSIB Atina bürosuna gelen "...Mounichia mineralleri araştırılmaz çünkü yaban domuzu vücuda kaşıntı yapıyor. Komutanla buluşup konuştum. Bakire Meryem'e iltifat ediyor..." gibi anlamsız mesajlar ve hayalperest yaklaşımlarla hüsrana uğrayacaktır. Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 133. Ayrıca Bkz. Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 362.

⁴² Ali Hüseyin Babaliki'nin kendisiyle aynı adı taşıyan ve halen Gazi Mağusa'da ticaretle uğraşan torunu Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde yapılan görüşme. Ayrıca bkz. Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 363-364. Erol Akcan, **Ag Eirini'den Akdeniz'e Yolculuk**, Ateş Matbaacılık AŞ, Lefkoşa, Temmuz 2012, s. 244-245; Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 137.

⁴³ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 363-364.

⁴⁴ Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 137.

Babaliki'nin esir kampındaki Türk savaş esirlerine yardım ve yataklık etmeye çalışması yanında ayrıca Kıbrıs Türkleri arasında para toplayarak söz konusu gemiler için yakıt alması veya yakıt temin etmesi de söz konusudur ve bu yüzden Ali Babaliki kelimenin tam anlamıyla İngiliz idaresinin kara listesinde-dir.⁴⁵ Öte yandan Türk arşivlerinde Kıbrıs'ta esir düşerek şehit olduğu belirtilen tek bir kişiden söz edilmektedir. Bu kişi 1921 yılının Temmuz ayında şehit düştüğü belirtilen Yüzbaşı Sudi Efendi'dir.⁴⁶ Makineci olarak görev yaptığı söylenen Yüzbaşı Sudi Efendi'nin muhtemelen Deniz Kuvvetleri'nde görevli olduğu düşünülebilir. İstanbul Beşiktaş'ta bulunan Deniz Müzesi'nden alınan bilgiye göre Yüzbaşı Sudi Efendi gizli bir görevle ilgili olarak Karadeniz'de tebdili kıyafet içerisinde kendisinden istenilen vazifeyi yerine getirmeye çalışırken bölgede faaliyette bulunan Rumlar ve Yunanlar tarafından tanınır ve derhal İngiliz askerî yetkililerine jurnallenir. İlginç olan nokta ise Karadeniz'de tutuklanan Sudi Efendinin hangi sebeple Kıbrıs adasına gönderildiğinin belli olmaması ve bu durumun bugüne kadar ortaya çıkartılmamış olmasıdır. Türk kayıtlarında yukarıda sözü edilen yüzbaşı dışında rütbeli hiç kimsenin ismine ayrıca rastlanmamıştır. Çoğunlukla Çanakkale olmak üzere çeşitli cep-helerden getirilen Türk savaş esirlerinin yanı sıra bu kampta ayrıca 4. Ordu Komutanlığı'nca Kıbrıs adasında cereyan eden askerî faaliyetleri ve adanın son halini görüp bilgi toplamak üzere kayıklarla Taşucu'dan adaya gönderilen ve yakalanarak diğer esirlerin yanına konulan 3 asker de vardır.⁴⁷ Bu üç denizci askerin kimlikleri ise ne yazık ki bilinmemektedir. Bu 3 denizci Türk esirle ilgili olarak 4 Haziran 1917 tarihinde şifre mesajla Başkomutanlık Vekâlet'ine gönderilen mesajda "...Üç ay evvel gönderilen üç kişiden ibaret bulunan kayıkçılarımızın yakalanarak bugün adada esirler arasında buldukları ve elde edilen malumatın uçaklar vasıtasıyla icra kılınan ve evvelce makamı devletlerine bildirilmiş olan keşif faaliyetlerinin doğruluğu kesindir..."⁴⁸ denilmektedir.

Esir kampı komutanınca esirlere yardım ettiği düşüncesiyle mahkemeye verilip tutuklanan ve daha sonra hâkim önüne çıkartılan ve mahkemede kamp komutanı İngiliz subaya "Sen ahmak olduğun kadar gerçekten çok da budalasınsın." demek cesaretini gösteren ve bu cesareti hâkim tarafından

⁴⁵ Adı geçen görüşme. Ayrıca bkz. Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 363-364.

⁴⁶ **Millî Savunma Bakanlığı Arşivi**, Dodurga, Ankara.

⁴⁷ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi**, II. Cilt, II. Kitap, Eskişehir, 1951, s. 185.

⁴⁸ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 185.

ödüllendirilerek serbest bırakılan, kamp komutanının sürekli olarak görevden alınmasını ve o bölgeden uzaklaştırılmasını istediği Türk fenerci serbest bırakıldıktan sonra ölünceye kadar Mağusa'daki fenerde görevine devam eder. Esasında İngiliz ve Fransız askerî kampları açısından büyük tehdit oluşturan bu fenercinin faaliyetleri muhtemeldir ki Osmanlı istihbaratı tarafından yönlendirilmektedir. İngiliz ve Fransızlara ait kampların yakınlarında, kurulan dinleme ve keşif istasyonları civarında ateş ve lamba yakılması, denizden gelecek muhtemel gelişmelere karşı koymak üzere silah yerleştirilen bu bölgelerde Kıbrıslı Türk balıkçıların yasak olmasına rağmen denize açılmaları ve tam da istasyonların karşısında gezinmeleri şüphesiz rastlantı değildir.⁴⁹ Kamp yakınlarında dolaşmanın yasak olduğu, kamp civarında tekneyle gezmenin, tekneyle bu bölgede sahile çıkmanın yasaklandığı, fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dâhil herkes için sıkı yönetim uygulamaları arasında olduğu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir.

Bir yandan istihbarat yaparken, öte yandan istihbarata karşı koyma ve tam anlamıyla bilgi kirliliği yaratma gayreti içindeki özellikle İngilizlerin bu durumu zaman zaman çılgınlık seviyesine kadar ulaşacaktır ve sonuçta sosyal hayatı da iyiden iyiye çekilmez hale getiren kısıtlamalar ve yasaklamalar söz konusu olacaktır. Böylece örneğin *“posta dışında herhangi bir şekilde mektup veya belge gönderilmesi veya alınması, özellikle askerî konuları ilgilendiren hususlarda bilgi toplanması, makul bir açıklaması olmadan askerî konularla ilgili herhangi bir kayıt, belge veya malzemeye sahip olunması, düşman ajanlarıyla, savaş esirleriyle müsaade edilen yollar haricinde irtibata geçilmesi, mesaj göndermeye veya almaya yarayacak herhangi bir donanıma sahip olunması, askerî personelin, askerî görevli ve yetkililerin savaşla ilgili çalışmalarını sekteye uğratabilecek şekilde onlara müdahalede bulunulması, makul bir sebep bulunmadan herhangi bir askerî tesis veya kuruluşu yakınlarında bulunulması, ayrıca yukarıda bahsedilen maddelerden herhangi birisiyle ilgili olarak bunları yapmaya çalışmak, bunlara iştirak etmek, buna yönelik hazırlık yapmak, bunlara yönelik eğilim sahibi olmak ve niyet etmek”*⁵⁰ sıkıyönetim çerçevesinde suç olarak değerlendirilir. İngilizlerin adada tesis ettikleri Çanakkale savaş esirleri kampının faaliyete geçmesinin hemen ardından Osmanlı istihbarat servisleri tarafından Alman sefareti kanalıyla alınan bir bilgiye göre

⁴⁹ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 362.

⁵⁰ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 373.

İngilizler bütün Akdeniz bölgesini kontrol altında tutabilmek amacıyla Kıbrıs adasında “bir propaganda mektebi” açma girişimlerine başlamış ve konuyla ilgili olarak adaya “yüzlerce talebe sevk etmiş” ve bunlara “esasat-ı diniye üzerine telkinde bulunduktan sonra hükümet-i Osmaniye aleyhinde isyan çıkartmak üzere Anadolu ve Suriye’ye gönderilecekleri”⁵¹ öğrenilmiştir. 15 Kasım 1916 tarihinde Başbakan Briand’ın direktifleriyle⁵² daha önce Mısır’da kurulan⁵³ Doğu Lejyonu bu sonuçla tesis edilir.⁵⁴ Oluşturulan bu hava gücünün Kıbrıs adasında karşılaştığı manzara ise çok farklı olacaktır çünkü özellikle Aralık 1915-Mart 1916 sürecinde Doğu Akdeniz ve Kıbrıs adasıyla ilgili olarak istihbarat çalışmalarına hız veren, adada yaşayan Rumlardan da Kıbrıslı Türklerden de şüphelenmeye başlayan, onları potansiyel suçlu veya İngiltere düşmanlarına yardım ve yataklık edenler olarak değerlendirmeye başlayan İngiltere Fransa’nın da devreye girmesinin ardından istihbarat çalışmalarına İtalya’yı da dahil eder ve ada çevresindeki istihbarat, keşif ve kontrol çalışmalarını neredeyse bırakıp bütün sorumluluğu Fransa’ya yükler.⁵⁵ Bunda muhtemelen Fransa’nın adada Ermenilerden oluşan Doğu Lejyonu (Lergion D’Orient) için bir askerî üs ve eğitim kampı açmasının da büyük etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak İngiltere adanın keşif ve istihbarat eksiklerini Fransa’nın üstüne adeta yıkmış görünmektedir. Bu tarihten itibaren Fransız ve İngiliz istihbarat faaliyetleri birlikte ve gayet uyum içinde çalışmalara devam eder ve her iki ülke savaşın kendileri açısından başarılı ve zaferle sonuçlanacak bir şekilde devam edebilmesi için de gerek elektronik gerekse insan kaynaklarını kullanarak istihbarat yapmaya devam ederler.⁵⁶ Kıbrıs adası böylece tam anlamıyla bir istihbarat üssü haline gelir. Bununla birlikte İngiltere’nin pek de güvenmediği ve sadakatlerine kuşkuyla baktığı Kıbrıs Türkleri, Almanlara ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na bağlı “U-boat” denilen ve genellikle grup halinde dolaştıklarından “kurt sürüsü” olarak da adlandırılan denizaltılar ve keşif uçakları ve son olarak askerî makamlarla sıradan insanlar arasındaki iletişim kopuklukları gibi sorunlar nedeniyle istenilen düzeyde başarılı olunduğu ise söylenemez.

⁵¹ BOA, DH. EUM. S. Şb. 5.9.1335. D-81-30.

⁵² Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 180.

⁵³ Sadi Koçaş, **Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s. 237. Ayrıca Bkz. Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996, s. 4.

⁵⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 46. Ayrıca Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-I**, İstanbul, 1991, s. 99.

⁵⁵ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁶ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 355.

Bu arada Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu Komutanı General G.M.W. MacDonogh ise 6 Mart 1916 günü Kıbrıs Valisi Sir John Eugene Clauson'a gönderdiği telgrafla Kıbrıslı ajanların "işe yaramaz"⁵⁷ olduklarından şikayet eder. Fransızlarla işbirliği konusunda elinden geleni yapan ve Kıbrıs'ta bir istihbarat merkeziyle bir askerî kışla kurmalarına müsaade eden Kıbrıs Valisi olup bitenleri bilmekle birlikte fazla da bir şey yapamayacaktır. Aynı ay içinde Kıbrıs'la ilgili çok önemli bir gelişme ise Fransız ve İngiliz amiralleri yanında İtalyan temsilcileri ve her üç ülkenin istihbarat sorumlusu subayların güçlerini birleştirmek ve kuvvetlerini daha akıllıca ve tek elden yönetmek üzere müşterek bir organizasyona girmesi ve özellikle Doğu Akdeniz havzasında istihbarata karşı koyma konusunda müşterek hareket etme kararı alınmasıdır.⁵⁸ Bunun bir sonucu olarak da Doğu Akdeniz bölgesini tamamen kontrol altına alacak şekilde 1917 yılına kadar 15, 1918'e kadar da 40 haberleşme ve istihbarat merkezi devreye girer.⁵⁹ Hemen ardından Larnaka'da açılan 4 antenli dinleme ve keşif istasyonunun da devreye girmesiyle İngiliz ve Fransızlar yakaladıkları sinyalleri takip ederek hangi "düşman" uçağı veya gemisinin nerede ve hangi yönde seyir halinde olduğunu tespit edebilmektedir ki bu da savaş sürecinde onlara müthiş bir avantaj sağlamaktadır. Bu dönemde İngiliz donanmasının Ruad adası ve Mısır'daki askerî karargâhla haberleşmesini sağlayan Mağusa'da bir telgraf istasyonu, çok özel istihbarat çalışmaları için kullanılan Larnaka'da İngiliz ordusuna ait bir telgraf istasyonu ve Fransız donanmasına ait olmak üzere Limasol'da bir telgraf istasyonu bulunmaktadır.⁶⁰ Özellikle İngiltere bu konuda o kadar hassas ve ince düşünmektedir ki Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu temsilcisi Binbaşı Rhys Samson tarafından Mezopotamya arkeolojisi üzerine çalışan arkeolog Leonard Woolly⁶¹ Fransızlarla işbirliği yapmak ve birlikte çalışmak üzere Kıbrıs adasına gönderilir. Böylece Woolly Fransız donanmasında görevli istihbaratçılarla birlikte

---

⁵⁷ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁸ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁹ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 361.

⁶⁰ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 361.

⁶¹ İngiliz arkeolog Sir Charles Leonard Woolly (17 Nisan 1880-20 Şubat 1960) **Bronz Çağ Kıbrıs Testiciliği/The Cypriot Bronze Age Pottery** kitabının da yazarıdır. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte savaşın orta yerinde ve bu kadar yoğun askerî faaliyetlerin yaşandığı adada büyük yetkilerle donatılmış ve kendi bilimsel çalışmaları yerine askerî istihbarat üzerine çalışması yönünde görevlendirilmiş bir arkeologun Kıbrıs tarihine yönelik nasıl çalışmalar yaptığı bu açıdan da irdelenmelidir. İlginçtir ki Woolly'nin Hitit uygarlığına ait 1912-1914 ve 1919 yıllarında Karkamış kenti kazıları sırasında en büyük yardımcısı ve işbirlikçisi Arabistanlı Lawrence olarak da bilinen İngiliz casusu E. T. Lawrence'dır.

özellikle Kilikya (Çukurova)-Kuzey Suriye hattında toplanacak istihbaratla yeni bir espionaj hattı oluşturacak ve İskenderiye-Kilikya hattında özellikle Alman denizaltılarına karşı bir istihbarat ağı geliştirecektir. Yanına Yüzbaşı Lewen Weldon'u alan Woolly kendisine ilk etapta tahsis edilen 5 römorkörle Kıbrıs açıklarını kontrol altına almak, böylece Filistin ve Güney Suriye hattını Port Said, Kuzey Suriye ve Kilikya hattını da Kıbrıs yoluyla kapatmak niyetindedir.

Bu durum savaş sonrası dönemde de İskenderun Limanı'ndan çizilecek bir hatla Doğu Akdeniz'de tam da Kıbrıs adasından geçen ve Mağusa'yı ortalayarak ve Akdeniz'in güneyinde Mısır'ın Port Said ve İskenderiye şehirlerine gelen stratejik hattı teşkil etmektedir ve savaşın sonuna kadar bu güzergah her türlü askerî faaliyete ev sahipliği yapmıştır. Port Said limanını dünyanın dört bir yanından topladığı Ermenileri kısa bir eğitimden geçirmek, sağlık kontrollerini yapmak ve Kıbrıs'a sevk etmek için kullanan Fransa⁶² yanında bu liman İngiltere açısından da son derece stratejik bir noktadır. 10 Aralık 1918 itibarıyla Ermeni Lejyonu'nun kadrosunda 63 subay (54 mevcut), 4912 er (4298 mevcut) ve 750 Suriyeli Ermeni vardır. Kadroda görünen ancak mevcutta bulunmayanlar ise Kıbrıs'taki Ermeni kampında eğitimde bulunanlardır.⁶³ Öte yandan İngiliz istihbarat birimi EMSIB tarafından Kıbrıs eksenli olarak yürütülen istihbarat ve istihbarata karşı koyma girişimleri sırasında Mağusa-Mısır hattında ticaret yapan ve 10'u Mısır'la ticaret yapma müsaadesi ve ruhsatına sahip tekne yanında Ruad adasında demir atmış 33 tekne de⁶⁴ aynı şekilde yakından takip edilmektedir. İngilizler bir yandan bölgede ticari faaliyetlerin mümkün olduğunca kesintiye uğramadan devam etmesini isterken, öte yandan istihbarat konusunda da açık vermeme düşüncesindedirler.

Kıbrıs'ta Mağusa bölgesi ise İngiltere'nin askerî üssü, çoğunluğu Çanak-kale olmak üzere çeşitli cephelerden getirilen Türk savaş esirlerinin tutulduğu Karakol bölgesindeki esir kampı ve Monarga (Dokuzevler)'da tesis edilen

⁶² Andrekos Varnava söz konusu bu Ermenilerin Kıbrıs'a getirilmeleri konusunda "SA 1/1068 1916, Sayfa 44, Francis Baxendale, District Commissioner of Famagusta to the Chief Secretary, 11 March 1917" belgesine dayalı olarak Fransız değil İngiliz gemilerinin kullanıldığını ve İngilizlerin sadece arazi tahsisi değil, ayrıca gemilerini de bu iş için seferber ettiğini belirtmektedir; "The British not only provided their territory for this Project (Ermeni Doğu Lejyonu), but they also shipped Armenians to the camp from Mesopotamia and Egypt." Andrekos Varnava, *a.g.e.*, s. 358.

⁶³ *ATASE*, K. 2680, D.210, F.1-24.

⁶⁴ Tabitha Morgan, *a.g.e.*, s. 135.

Ermeni Doğu Lejyonu'na ait askerî kampa burası tam anlamıyla bir cadı kazanına dönüşmüş durumdadır. İngilizler ve Fransızlar ne yaparlarsa yapsınlar gerek Alman denizaltıcılar ve gerekse Osmanlı istihbarat görevlileri bir şekilde adaya çıkmakta, Kıbrıs Türklerinin yardımlarıyla malzeme, lojistik ve bilgi ihtiyacını karşılamakta ve dönmektedirler. Burada ilginç bir nokta ise Osmanlı-Alman işbirliğinin Kıbrıs adasında farklı şekillerde istihbarat bilgisine ulaşma çabalarıdır. Örneğin Kıbrıs'ta Akdeniz (Ayia İrini) köyünde bulunan ve yıllarca "Severi'nin Tütün Ambarları" olarak anılan tesisler Nasir isimli bir Yahudi'ye aittir ve söz konusu bu kişi bölgede papaz kıyafetiyle dolaşmakta ve Ayios Çiftliği'nde rençber olarak çalışmaktadır.⁶⁵ Bu Yahudi papaza işlerinde ise Akdeniz köyünden bazı Rumlarla Türkler ve Koruçam (Kormacit) köyünden Maronitler yardımcı olmaktadır. Bu Kıbrıslı Türklerden birisi de Baratalı Kardeşler olarak bilinen aileden Beyit'in konuşma özürülü oğlu Hasan'dır ve bu Yahudi'ye uzun yıllar hizmet etmiştir. İlginç olan nokta ise Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından Hasan'la birlikte Nasirisimli bu papazın da ortadan yok olması ve daha sonra her ikisinin de adaya özel görevle gönderilmiş Alman casusları olduklarının anlaşılmasıdır.⁶⁶ Ayios Çiftliği ile Sadrazam ailesine ait olan Kolya Çiftliği arasında kalan Şerissa Çiftliği'nde de bazı Yahudiler bulunmaktadır ve onlar da Alman istihbaratı için çalışan insanlardır ve savaşın bitmesiyle ortalıktan kaybolanlar arasında onlar da bulunmaktadır. Öte yandan adı geçen Hasan isimli Kıbrıslı Türk'ün akıbeti ise bugün itibarıyla bilinmemektedir ve örneğin Alman istihbaratı veya karşı istihbarat birimleri tarafından öldürülüp öldürülmediği konusunda da herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Her iki çiftlikte çalışan bu Yahudiler istihbarat çalışmaları yanında Kolya Çiftliği ve Sadrazam ailesi vasisıyla Çanakkale savaş esirlerinin kurtarılması, esir kampından kaçan Türk savaş esirlerinin saklanması ve salimen Anadolu'ya geçmelerinin sağlanması konusunda da yardımcı olmuşlar, gerekli bilgi ve istihbaratın sağlanması, bu bilgilerin Alman istihbaratı tarafından Osmanlı istihbarat servislerine aktarılması sonrasında çeşitli kurtarma girişimi söz konusu olmuştur.⁶⁷

1916 Ekim ayından itibaren adaya Türk savaş esirlerinin getirilmeye başlanması ardından bir yandan Türk savaş esirlerinin kaçma teşebbüsleri

---

⁶⁵ Erol Akcan, **Ag Eirini'den Akdeniz'e Yolculuk**, Ateş Matbaacılık AŞ, Lefkoşa, Temmuz 2012, s. 244-245.

⁶⁶ Erol Akcan, **a.g.e.**, s. 244.

⁶⁷ Erol Akcan, **a.g.e.**, s. 245.

devam ederken, öte yandan Kıbrıs Türklerinin de bu esirleri kurtarma çalışmaları aralıksız devam etmektedir. 1917 Mayıs ayında adanın dört bir tarafını jurnalcilerle donatmış olan İngilizlerin Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu EMSIB karargâhına gelen bir ihbar mektubunda Lefkoşa'daki bazı Türklerin Mağusa'daki esir kampı etrafında kazdıkları bir çukura kaçma planlarıyla ilgili bazı belgeler ve brendi şişeleri yerleştirdikleri kaydedilir.⁶⁸ İngiliz istihbarat elemanlarının çalışmaları sonrasında bu faaliyetleri yürüten ve söz konusu mektupları yazanların Mağusalı 4 Kıbrıslı Türk olduğu belirlenir ve bunlar derhal askerî mahkemede yargılanmaya başlanır. Mahkemede bütün bu olup bitenlerle ilgili faaliyetleri yürüten İngiliz ajanının davranışlarının ve açıklamalarının yetersiz kalması nedeniyle bu Kıbrıslı Türkler “gelecekteki hal ve hareketleri konusunda daha ihtiyatlı davranmaları konusunda yemin ettirilmek”⁶⁹ serbest bırakılırlar. Bu karardan hiç hoşlanmayan kişi ise EMSIB Lefkoşa merkezinden sorumlu olan Yüzbaşı Scott olmuştur. Konuyla ilgili olarak EMSIB Mısır merkeze uzun bir rapor gönderen Yzb. Scott artık Kıbrıs adasında daha kapsamlı ve sıkı kuralların ve kontrollerin yapılması gerektiğini de vurgular. İngiliz Yüksek Komiseri Clauson ise mahkemenin bu kararından hiç de hoşlanmamış ve karara muhalefet ederek söz konusu Kıbrıslı Türklerden ikisini Girne Kalesi'nde hapse attırılmıştır.⁷⁰

İngiliz yöneticilerin istihbarat çalışmaları nedeniyle istim üzerinde bulunduğu ve jurnalcilerin kol gezdiği Kıbrıs adasında tam da bu dönemde İngiliz yetkililere ulaşan bir bilgiye göre Kenan Kardeşler bir kaçağa gizli bir mektup vermişlerdir.⁷¹ Bu jurnalcilerin iddiasına göre mektupta Lübnan'ın Sur kentinden Kıbrıs'a gelen Hristiyan mültecilerin isim listesi bulunmaktadır. İddiaya göre bu isim listesi Lübnan Valisi'ne gönderilmektedir ve vali de bu listeye dayanarak Hristiyan ailelerin bölgede yaşayan yakınlarını tehcir edecektir. Buna göre 9 Ağustos 1916 tarihinde Larnaka Polis Müdürü tarafından Kıbrıs Valiliğine gönderilen yazıda Hacı Halil, Hasan Kenan, Raşit Kenan, Sait Kenan, Mehmet Hasan ve İsmail Sadavi isimli şahısların yaşadıkları evleri

⁶⁸ Tabitha Morgan, *a.g.e.*, s. 134.

⁶⁹ Tabitha Morgan, *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁰ Bu dönemde savaş esirlerine yardım ve yataklık ettikleri, onları kaçırmaya teşebbüste buldukları, İngiltere aleyhine casusluk girişimlerinde buldukları gibi suçlamalarla Girne Kalesi'nde zindana atılan Kıbrıslı Türklerin hemen hemen tamamı ismen belirlenmiş durumdadır; ancak 1917 Mayıs ayında gelişen bu olayda bahsedilen iki kişinin isimlerine ulaşılamamıştır.

⁷¹ **FCO** 141/2369 ve **FCO** 141/2369/42-44'den aktaran Mete Hatay'ın “Kenan Kardeşler ve Makul Şüpheli Mahkumları”, <http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/242/kenan-kardesler-ve-makul-suphe-mahk-mlari/2362>

emniyet güçleri tarafından gece yarısı basılmış; ancak arama yapılan evlerde üç tabanca ve mermi dışında hiçbir şey bulunamadığı belirtilmektedir. Aynı yazıya göre Larnaka'daki emniyet güçleri Lefkoşa'da ikamet etmekte olan İstanbullu Ahmet Faik Bey isimli kişiyle birlikte Kenan Kardeşlerden Platres'de yazlığı bulunan Kamil Kenan da tutuklanacaklar arasındadır. Buna göre ertesi gün Kel Yusuf ve Hacı Tahir Hüseyin Tayfun isimli Mağusalı iki kaptan da tutuklanacaklar arasındadır.⁷² Gece yarısı evleri basılan ve ite kaka İngiliz askerleri tarafından gözaltına alınan Kenan Ailesi mensubu 4 kardeş Lefkoşa'da devam edip Girne Kalesi'nde bitecek acı ve ıstırap dolu yeni bir döneme başlarlar.⁷³

Daha sonra tamamı Lefkoşa'daki merkez hapishanesine getirilen yukarıda isimleri verilen şahıslar kendilerine isnat edilen hiçbir suç ve bununla ilgili bir kanıt da olmamasına rağmen avukatları N. Paschallis'in bütün ısrarlarına ve kefaletle serbest bırakılma taleplerine rağmen serbest bırakılmazlar. Konuyla ilgili olarak avukatın polis yetkililerine yönelttiği konuyla ilgili 5 soru da cevapsız bırakılacaktır. Dönemin en varlıklı Kıbrıslı ailelerinden birisi olan Kenan Ailesi'nden Hasan Kenan ise polis yetkililerine göre bu çetenin elebaşı durumundadır ve tutuklananların hepsi Lefkoşa'daki hapishanede özellikle "Cezalandırılacaklar/Suçlular" bölümüne yerleştirilmişler ve başlarına da 3 Rum zaptiye verilmiştir. Adadaki İngiliz yönetimi aynı dönem içerisinde başka varlıklı Kıbrıslı Türk tüccarlara da yaptığı üzere ekonomik ve psikolojik baskı uygulamak suretiyle bir sindirme hareketi yürütmektedir. Ahmet Faik Bey daha sonra polise verdiği ifadede kendisinin Jön Türklerden nefret ettiğini, İstanbul'dan kaçma nedeninin de bu olduğunu, ayrıca "O Enver Bey'in köpeği İstanbul'u Alman Yahudilerine 4,5 milyona sattı." şeklinde sert sözler sarf edecektir. Ahmet Faik Bey ayrıca Kıbrıs adasında ve İngiliz bayrağı altında barış ve huzur içinde yaşamak istediğini, bunun dışında da bir suçu olmadığını belirtir. Ahmet Faik Bey daha sonra İngilizler tarafından serbest bırakılmasına rağmen bu durum Kenan Kardeşler için geçerli değildir ve onların tutukluluk halleri devam eder. Lefkoşa'dan Girne'ye sevk edilen Kenan Ailesi mensuplarının ardından aile de Girne'de bir ev kiralayarak Ağa Cafer Paşa Camii'nin hemen altında bir evde oturmaya başlarlar. Ayrıca Kenan kardeşler kendileri hapishanedeyken işlerin yürümesi için hal çaresi aramaya

⁷² FCO 141/2369 ve FCO 141/2369/42-44'den aktaran Mete Hatay'ın "Kenan Kardeşler ve Makul Şüpheli Mahkumları", a.g.k.

⁷³ Burcu Müniroğlu Karagöz ile 6 Eylül 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

başlar ve sonunda yeğenlerinden Ahmet Bedevi Kenan'a da bütün işleri devrederler. Aile üyelerinin hapistekilerle görüşmeleri ilk dönemde özellikle ezan saatine yakın anlarda ve Baldöken Mezarlığı duvarının üstünde olur. 14 Eylül 1916 tarihinde Hükümet Savcılığı tarafından kaleme alınan yazıda ise Kenan kardeşler için somut bir suçlama ve bunları kanıtlayacak herhangi bir delil söz konusu olmadığı, Hacı Halil ve Kenan Kardeşlerin Girne Kalesi'nde gözetim altında tutulmalarının, iletişimin sadece polis vasıtasıyla yapılmasının ve bunun dışında kendilerine hiçbir kolaylık gösterilmemesinin yerinde olacağı belirtilir.⁷⁴ Elde hiçbir kanıt olmamasına rağmen polisin Hasan Kenan'ın evinde 1.200 Pound değerinde altın bulması bu şekilde gözaltına alınmalarına ve Girne Kalesi'ndeki zindanlara kapatılmalarına neden olmuştur. Evde bulunan altınların Suriye'ye kaçacak olanlar için kullanılacağı şüphesiyle İngiliz yetkililer Kenan Kardeşleri bu zindanlarda 3 yıl tutar ve Avukat Paschallis'in bütün ısrar ve taleplerine rağmen bu suçlamayla ilgili olarak ne bir kanıt gösterebilir ve ne de bu kadar uzun süre zindanlarda tutmalarının sebebini açıklayabilir. Sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle zindandaki bu insanları serbest bırakma veya yeniden mahkeme karşısına çıkarma gibi yolları ise asla düşünmeyen İngilizler Avukat Paschallis'in bu yöndeki bütün taleplerine de olumsuz cevap verir. Zindandaki Kenan Kardeşlerin Cuma namazı isteklerine olumsuz cevap veren İngilizler bunun yerine kaleye gelen hoca vasıtasıyla dinî vecibelerini yerine getirmelerine, ayrıca gramofon taleplerine, her gün kalenin dışında bir saatliğine denize girmelerine, dışarıdan parasını vermek şartıyla yemek getirme isteklerine, kalede futbol oynama isteklerine ve 1917 Haziran döneminden itibaren yaz döneminde akşamları saat 22.00'ye kadar dışarıda kalmaları isteklerine olumlu cevap verir.⁷⁵ Kıbrıs Türk toplumu liderliğinin bu insanların serbest bırakılması yönünde çeşitli defalar yaptıkları yazılı ve sözlü müracaatlar ise İngilizler tarafından reddedilir. 1918 yılından itibaren Kenan Kardeşlerin haftada bir defa hamama gitmelerine de müsaade edilir.

Bu arada geçen süre ise bu ailenin de Ahmet Çavuş Osmancık ve başka Kıbrıslı Türkler gibi ekonomik olarak dibe çökmesine, işlerin yürütülmesi için yetki verdikleri yeğenleri vasıtasıyla en az 10.000 Pound kaybetmelerine neden olur ve Girne Kalesi'nde geçirdikleri dönem onlar için neredeyse iflasın

⁷⁴ FCO 141/2369 ve FCO 141/2369/42-44'den aktaran Mete Hatay'ın "Kenan Kardeşler ve Makul Şüphe Mahkumları", <http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/242/kenan-kardesler-ve-makul-suphe-mahk-mlari/2362>

⁷⁵ FCO 141/2369 ve FCO 141/2369/42-44'den aktaran Mete Hatay'ın "Kenan Kardeşler ve Makul Şüphe Mahkumları", a.g.k.

eşiğine geldikleri bir dönem olur. Bütün adayı ve Doğu Akdeniz bölgesini istihbarat ağlarıyla kuşatan, Fransa ve İtalya'nın da desteğiyle muazzam bir intelijans ağı kuran İngiltere bütün bunlara rağmen EMSIB vasıtasıyla başta Ali Babaliki olmak üzere Kenan Kardeşlerin de Osmanlı askerî gücüne ve Anadolu'ya yönelik istihbarat ve lojistik destek faaliyetleri engelleyememiş ve bu konuda eline somut bir delil de geçirememiştir. Örneğin adaya Mısır'dan gelmesi gereken ve listelenen yakıtla Mağusa limanında tahliye edilen yakıt miktarı arasında zaman zaman %30 gibi büyük bir fark olmaktadır ve bunun nedenini İngiliz yetkililer çok iyi bilmelerine rağmen Kıbrıslı Türklerin Osmanlıya yönelik bu yardımlarını bir türlü engelleyememektedirler. Durum böyle olunca da sudan bahanelerle ve özellikle ekonomik baskılar vasıtasıyla bu aileler cezalandırılmaya, sindirilmeye ve iflas ettirilmeye çalışılmaktadır.

İlginç bir nokta ise Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sadece 15 gün önce Theseus isimli İngiliz gemisiyle de Limni'de tutulan Çanakkale savaş esiri Türk askerleri adaya getirilir. Tam da bugünlerde İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonu'na başvuran adadaki Türk savaş esirlerinden birisi ailesi hakkında yardım talebinde bulunur;⁷⁶

“Dersaadet'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti riyaset-i canib-i alisine

Maruz-ı bendeleridir ki acizleri esir düştüğüm zamandan beri memleketime, yani Mersin sancağının Ekrek karyesinde, ... mahallesinde amucamzadem Mehmed Veli Hacı Ali Ağa tarafına her ne kadar mektub göndermiş isem de efrad-ı ailemin hayatlarından kemal bir malumat almak kabil olamadı. Lütfen merhameten karye-yi mezkurdan tahkikatın icrasıyla taraf-ı acizaneme beyanı hususuna müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim. 10 Ekim 1917. Adresim: Ekrek karyesinden Veli Ahmed oğlu ... (okunamadı) Ali tarafından Kıbrıs adasında Üsera-yı Osmaniye karargahında İkinci ... üçüncü takımda 1218 numrolu diye tahrir ediniz. Esire tebliğ edildi. 27 Ekim 1918, ... 4 Ağustos 1918. 16451. Mersin sancağı”

⁷⁶ KGMA., Çanakkale Esirleri Dosyası, 794/53.2.

Ailesinden haber alamayan bir başka Türk savaş esiri de Eğirdirli Yusuf oğlu Osman olur ve o da benzer müracaatta bulunur;⁷⁷

“Kıbrıs’ta 1. Numaralı...de, 4. Takımda 2373 numarada kayıtlı Eğirdirli Yusuf oğlu Osman’ın kayınpederi Mantak oğlu Hüseyin Ağa’ya yazdığı mektuplara cevap alamadığı ve merak ettiğine dair. 13 Kasım 1917

Ailenin adresi: Isparta sancağı, Eğirdir kazası, ... Nahiyesi, ... Karayesi, Lokman Yusuf oğlu Osman. Esire tebliğ edildi.13 Kasım 1918”

Mondros Mütarekesi’nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun fiilen ortadan kalkmasının ardından Kenan Ailesi mensupları da bir kere daha İngiliz yönetimine müracaat ederek üç yıldır zindanda tutulan yakınlarının serbest bırakılmasını, Osmanlı artık tarih sahnesinde olmadığına göre işbirliği suçlamasının artık geçersiz olduğunu belirtirler. Bu sürecin devamında da Kenan Kardeşler tam anlamıyla iflasın eşiğine geldikleri ve neredeyse bütün ekonomik güçlerini kaybettikleri bir dönemde İngilizler tarafından 6 Kasım 1918 tarihinde serbest kalacaktır. Bununla birlikte ailenin Anadolu’ya yönelik lojistik destek faaliyetleri daha sonra da devam edecek, Anadolu’da Mustafa Kemal önderliğinde Millî Mücadele’nin başlamasıyla birlikte malzeme ve maddi yardım girişimleri aralıksız devam ettirilecektir. Kenan Ailesi cumhuriyetin kurulması ve Atatürk devrimlerinin uygulanmaya başlanması sürecinde de topluma örnek olmuş bir ailedir. Ailenin kadınları Kıbrıs’ta kara çarşafı ilk atan ve modern, çağdaş kıyafetler giymeye başlayan, modern kıyafetlerle denize girerek topluma önderlik eden, geceleyin ayışığında bile denize girerek kafalardaki sınırları uygarlık bağlamında aşan çağdaş ve öncü kadınlardır.⁷⁸

Bu arada Zaida isimli askerî geminin kaybedilmesi, Mersin Körfezi yakınlarında Dana Adası civarında iki ajanın bölgeye getirilmesi sırasında işlerin ters gitmesi ise Woolly’nin bu coğrafyaya yönelik bütün planlarını da altüst eder. Bu süreçte Fransız mayınlarına çarpan gemi batarken Fransızların tepkisi de Woolly üzerinde yoğunlaşır. Bu dönem Fransa ve İngiltere açısından zamana karşı verilen bir sinir harbi şeklinde geçer ve önce Veresis gemisinin

⁷⁷ Bu arada eğer bir tarih hatası değilse 13 Kasım 1917 tarihinde yapılan müracaatın tam bir yıl sonra sonuçlanması ve 13 Kasım 1918 tarihinde esire bilgi verildiğine dair not düşülmesi ise ayrıca ilginç bir husus olsa gerek. **KGMA.**, Hilal-i Ahmer Arşivi Çanakkale Esirler Dosyası. 794/54.4.

⁷⁸ Burcu Müniroğlu Karagöz ile 6 Eylül 2015 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

bulunması, ardından Port Said'den gelen Managem'in devreye girmesi, Amiral Rosslyn Wemyss'in muazzam kabiliyetleri olan Devaney'i bölgeye getirmesi ve ardından bu geminin Eylül 1918 tarihine kadar bölgede görev yapması hep bu devreye denk gelir. İngilizler bir yandan bu tip yardım faaliyetlerine engel olmaya çalışırken diğer yandan farklı sorunlarla da uğraşmaktadır. Örneğin Larnaka bölgesinde kurulan istihbarat ve keşif istasyonu özellikle kıyıya yanaşan düşman denizaltıları ve gemileri tarafından görünmemesi için geceleyin kesinlikle ışık yakılması yasaklanmasına rağmen iskeledeki ışıklar yanmaya devam eder. Aynı şekilde kaza komiseri tarafından balıkçıların geceleyin denize açılması yasaklanmasına rağmen bu emir de dinlenilmez ve balıkçılar özellikle istasyona yerleştirilen silahın karşısında avlanmaya başlarlar ve böylece kıyıya yanaşan herhangi bir gemiye yönelik olarak açılacak ateşi de daha başlamadan önlemiş olurlar.⁷⁹

Harold Wood isimli İngiliz Kıbrıs'ta görev yaptığı dönemde Türk düşmanlığıyla ön plana çıkar. Çanakkale Muharebeleri sırasında İngiliz ordusunda Binbaşı rütbesiyle görev yapan Wood daha sonra işgalci kuvvetlerle birlikte İstanbul'un işgaline de katılmış ve İstanbul'da İngiliz istihbarat servisinde görev yapmış bir kişidir.⁸⁰ Harold Wood'la birlikte İngiliz istihbaratı için çalışan diğer kişi ise karısı Angel Wood olmuştur;⁸¹

“...Harold Wood bir numaralı Türk düşmanıydı. 1915'de Çanakkale'de binbaşı rütbesiyle Türklere karşı savaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal ordusu ile İstanbul'a gidip İngiliz İstihbarat Servisi'nde çalışmıştı. Kendisi gibi Türk düşmanı olan karısı Angel bir Ermeni'ydi. Angel da İstanbul'un işgalinde İngiliz İstihbarat Servisi'nde çalışıyordu... Lisede birlikte çalıştığımız öğretmenler arasında da Madam Angel ve Harold Wood'un ajanları vardı. En tehlikelisi müzik

⁷⁹ Bu konuda da askeri yetkililerle Kıbrıs Valisi arasında uyumsuzluk ortaya çıkar ve uyarı için de olsa en azından bir sefer balıkçılara yönelik ateş açılması yönündeki teklif Kıbrıs Valisi tarafından kabul görmez ve reddedilir. Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 362.

⁸⁰ Özker Yaşın, **Nevzat ve Ben**, C I, Yeşilada Yay., İstanbul, 1997, s. 46-47.

⁸¹ Halil Fikret Alasya ayrıca daha savaş bitmeden ve Nisan 1945 içerisinde Lefkoşa'da Millet Bahçesi olarak bilinen yere yakın bir yerdeki Türkiye Cumhuriyeti Konsoloslukuna çağrıldığını, burada Konsolos Ömer Lütfi Miymman tarafından kendisine lisedeki faaliyetleri nedeniyle İngilizler tarafından tutuklanacağı bilgisinin verildiğini, normal vapur seferlerinin başlamadığı bir dönemde bütün tehlikeleri göze alarak küçük bir tekneyle Girne'den Mersin'e hareket ettiğini; ancak yıllar sonra olup bitenleri düşündüğünde kendisinden rahatsız olan İngilizlerin bizzat Türk Konsolosla işbirliği yaparak kendisini adadan uzaklaştırdıklarına inandığını da belirtir. Halil Fikret Alasya'dan aktaran Özker Yaşın, **a.g.e.**, s. 47 ve 50.

öğretmeni Mesut Kevakibizade idi. Okulda öğretmenlik değil, hafiyelik ve jurnalcılık yapıyordu. Bu zat Türkiye'den sürgün edilen yüz elliliklerden Sait Molla'nın kardeşiydi. İstanbul'daki İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucu üyesiydi.”

1917 yılına girilirken Kıbrıs adası ve Doğu Akdeniz eksenli olarak yaşanan son derece önemli ve kritik bir gelişme de devreye girer. Buna göre İngiliz General Pirie-Gordon tarafından İngiltere Sömürgeler Bakanlığına Makedonya'da yaşayan yaklaşık 20.000 Türk'ün Kıbrıs'a getirilmeleri ve Makedonya'da stratejik planlarına uygun olarak homojen bir yapının ortaya çıkarılması yönünde bir teklif gelir.⁸² Bu konunun olabilirliği konusunda bir etüt çalışması yapması istenen Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir John Clauson ise savaşın tam orta yerinde çeşitli sorunlarla boğuştuğundan bu teklife pek de sıcak bakmaz ve Sömürgeler Bakanlığından M. Fiddes'e gönderdiği 8 Nisan 1917 tarihli bir yazıda söz konusu generalin biraz tuhaf bir kişilik olduğunu ve bu heyecan içinde hareket ettiğini belirtir. Clauson ayrıca söz konusu generalin M. Venizelos'la çok fazla sıkı fikri olduğunu ve Venizelos'un da planladığı ve arzu ettiği gibi Türklerden temizlenmiş/arinmiş bir Yunanistan istediğini ve bunun 1915 yılında Venizelos'un Kavala'da ortaya koyduğu mübadele planından çok daha ucuz ve masrafsız olduğunu da belirtir.⁸³ Sir John Clauson ayrıca Türklerin Makedonya'dan uzaklaştırılmalarının Atina'daki İngiliz askerî yetkililerinin de çok net olarak hoşlanacakları bir durum yaratacağını, belirtildiği üzere adaya yeni gelecek olanların Kıbrıslı Rumları sevmeyecekleri ve bu nedenle İngiliz idaresine daha yakın duracakları görüşüne rağmen bununla birlikte Türklerin İngilizlerle son derece yakın ve dost olduklarının da artık istihbarat raporları ve casusları vasıtasıyla teyit edildiğini de belirtir.

Sir Clauson ayrıca Doğu Akdeniz coğrafyasına yönelik olarak teşkil edilen Mısır'ın İskenderiye kentindeki Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu⁸⁴ Direktörü ile yaptığı bir görüşmede Kıbrıs merkezli olarak İngiltere'nin Mısır'daki askerî menfaatlerine yönelik olarak görüştüğünü ve bu tehlikelerin başında “düşman istihbarat kaynaklarının adada son derece başarılı çalışmalar yapması” ve “Kıbrıs adasındaki kayda değer sayıdaki Müslüman nüfus” olduğu üzerinde görüş birliğine vardıklarını da belirtir. Böylece İngiltere Balkan

⁸² S. R. Sonyel, *Settlers and Refugees in Cyprus*, Cyprus Turkish Association Publications, Londra, 1991, s. 17.

⁸³ S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 18.

⁸⁴ Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau (EMSIB).

coğrafyasında Yunanistan merkezli menfaatleriyle Akdeniz'de Kıbrıs merkezli menfaatleri arasında bir ikileme ve açmaz düşer. Sir Clauson ayrıca aynı günlerde üst düzey İngiliz komutanlarıyla da müthiş bir yazışma trafiğine girmiş durumdadır. Örneğin General Sir Archibald Murray ve Amiral Sir Rosslyn Wemyss de Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir Clauson'a yazdıkları çeşitli şifre mesajlarda Kıbrıs vasıtasıyla Suriye'deki düşmanlarına sağlanacak her türlü askerî istihbaratla ve düşman denizaltılarına yönelik istihbarat ve her türlü lojistik destek konusunda ilgili her tedbirin alınması yönündeki endişelerini dile getirirler.⁸⁵ Bütün bu başlıkların değerlendirilmesinin ardından Kıbrıs Yüksek Komiseri de adanın Doğu Akdeniz'deki stratejik pozisyonu, Ortadoğu coğrafyasına yönelik hassasiyeti ve her türlü askerî istihbarat bağlamında kesinlikle arzu edilmeyen 20.000 kişinin daha adaya getirilmesiyle İngiliz çıkarlarının zarar göreceği düşüncesiyle Makedonya'dan getirilmesi planlanan 20.000 Türk konusunda "Adada yaşayan ve Osmanlı uyruğunu kabul etmeyen Kıbrıslı Müslümanlar Makedonya'dan gelecek 20.000 kişilik Osmanlı uyruklu insanla birlikte karmaşık duygular içine girecek ve ellerindeki arazileri yavaş yavaş kapam Hristiyan Kıbrıslı (Rum) uyruklular karşısında kendilerini daha sıkıntılı bir durumda bulacaklardır."⁸⁶ diyerek olumsuz görüş bildirir. Bununla birlikte Clauson'un bu düşüncelerini paylaşmayanlar da vardır ve Sömürgeler Bakanlığı bu konuyla ilgili olarak "Sir John Clauson bu Türklerin Makedonya'dan getirilip Kıbrıs'a yerleştirilmeleri konusunu askerî nedenlere dayandırarak biraz abartmış görünüyor. Kıbrıs kanalıyla düşmana herhangi bilgi aktarımı Kıbrıs Türkleri vasıtasıyla olduğu kadar muhtemelen Kıbrıslı Rumlar tarafından da yapılabilir. Öte yandan bu yerleştirme faaliyetiyle ilgili teklif siyasi nedenlerle pek de uygulanabilir görünmemektedir. Bu durum muhtemelen Kıbrıslı Rumları öfkeden çıldırtacak, Türkleri de rahatsız edecek, ayrıca adada yaşayanların toprak satın almalarını da zora sokacaktır."⁸⁷ yorumunu yapar.

Kıbrıs adasının nispeten daha güvenilir bir yeri olan Lefkoşa'da da asker yoktur ve Kıbrıs Genel Valisi yaz mevsimi olması itibarıyla Olimpos yaylasındaki yazlığında ikamet etmektedir. Halen Rum kesiminde bulunan bu yayla Trodos Dağları olarak bilinen ve Kıbrıs adasının en yüksek noktası olan dağ silsilesi üzerindedir. Özellikle İngiliz İdaresi döneminde Kıbrıs adasında yaz

---

⁸⁵ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 18.

⁸⁶ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 18.

⁸⁷ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 18.

mevsiminin son derece sıcak ve kurak geçmesi sebebiyle devletin pek çok kurum ve kuruluşu resmî faaliyetlerini buradan idare etmişlerdir. Yaylada ayrıca 400-500 civarında İngiliz askeri bulunmaktadır.⁸⁸ Bu rapora göre Filistin cephesinden gelen yaralı ve hasta İngiliz askerleri de bu yaylaya getirilmektedir. Ayrıca son dönemde adaya dikkati çekecek büyüklükte asker sevkiyatı yapılmamıştır; ancak Mağusa'ya ara sıra vapurlarla savaşamayacak durumdaki çürük askerler getirilerek bunların yerine mataracılık yapmak üzere parayla çalıştırılacak toplam 2000 kişinin alınıp götürüldüğü belirtilmektedir. Son yıllarda adaya büyük harp gemileri gelmemekle beraber haftada bir defa olmak üzere Trablusşam cephesindeki Sargolu (Arvad adası olması kuvvetle muhtemeldir.) adasından 2 Fransız torpidosu gelip gitmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına geldiği günlerde ise İngiliz askeri yetkilileri Kıbrıs adasının hava ikmal ve desteğiyle ilgili olarak son derece önemli bir atlama tahtası ve ikmal noktası olduğu düşüncesindedirler. Örneğin 29 Ekim 1918 tarihinde Ortadoğu Kraliyet Hava Gücü Komutanlığı tarafından Mısır'daki İngiliz genel karargahına gönderilen bir yazıda adanın Türklerin deniz merkezli olarak yürüttüğü hava hareketlarına karşı kullanılacağı ve Türk keşif ve istihbarat faaliyetlerine karşı tedbir alındığı belirtilir;⁸⁹

“...2 Bristol savaş uçağının bir F 3 deniz uçağının (Flying Boat) eskortluğunda Kıbrıs adası üzerinde belli aralıklarla uçtuğu tespit edilen düşman uçağını bertaraf edebilmek amacıyla Kıbrıs'a yönelik seferi için aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır. Bu görev sırasında ayrıca düşman keşif ve istihbarat uçaklarının Silifke'nin doğusunda⁹⁰ olduğu tespit edilen üslerine yönelik de bir hava saldırısı veya gerekli hallerde hava saldırıları yapılması da öngörülmüştür. 26 Ekim 1918 tarihinde Mağusa'daki askeri karargâha gelen bir şifre telgrafta Yarbay Grant Dalton tarafından son Kıbrıs ziyareti esnasında tespit edilen noktaya geçici bir havaalanı ve uçaklarımız için geçici bir pist inşa edilmesi emredilmiştir. Söz konusu yarbay konuyla ilgili bütün belgeleri ve talimatları Suriye'den

⁸⁸ ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27.

⁸⁹ Klearchos A. Kyriakides, “Cyprus and the Projection of British Sea Power since 1878”, 2. Mediterranean Maritime History Network Conference, MMHN Working Paper, Messina/Sicilya, 4-7 Mayıs 2006, s. 1-13.

⁹⁰ İngilizler 4. Teyyare Bölüğü ve hemen ardından 1917 itibarıyla Kıbrıs ve Doğu Akdeniz üzerinde keşif ve istihbarat çalışması yapan Denize Teyyare Bölüğü'ne ait hava üssünü tespit etmekle birlikte bunun Silifke'nin doğusunda olduğunu belirtmektedirler. Her ne kadar Silifke'ye çok yakın olsa da bu hava üssü Silifke'nin doğusunda değil, batısındaki Taşucu bölgesindedir.

gelecek ekipmanların nasıl kullanılacağı ve pistin ne şekilde yapılacağı konusundaki bilgiyi karargâhta bırakmıştır. Mağusa'daki askerî karargâhtan ilgili bütün askerî merkezlere Mağusa'da yapılacak bu geçici pistin ne zaman kullanıma başlayacağı konusunda bilgi vermesi de istenmiştir. Bu arada bu konuyla ilgili olarak bir F3 deniz uçağının İskenderiye'den Suriye'de daha önce belirtilen noktaya gitmesi ve bunu yukarıda belirtilen 2 Bristol savaş uçağının hareketinden önce tamamlaması da talep edilmiştir. Söz konusu 2 Bristol savaş uçağının böyle bir operasyona başlayabilmesi Mağusa'daki pistin harekattan önce hazır olmasına ve deniz yoluyla Mağusa'ya gönderilecek mühimmat, çeşitli ekipman ve akaryakıt gibi malzemelerin belirtilen yerde ve belirtilen zamanda bulunmasına bağlıdır. Düşman deniz uçaklarının Mağusa üzerinde genellikle Perşembe günleri uçtuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla düşman unsurlarında bir sürpriz etki yaratmak, bu konuda adadaki Türk istihbaratçıların bilgi sahibi olmasını engellemek ve bilgi sızmasını önlemek amacıyla düşmana yönelik belirlenen hareketin etkili sonuç verebilmesi amacıyla ekipmanın Çarşamba günü Mağusa'ya gelmesi gerekmektedir. Bizim malzemelerin mağusa limanına gelişinden itibaren 3 gün içerisinde Mağusa semalarında düşman unsurları eğer görülmeyecek olursa o zaman kararlaştırıldığı üzere Türk deniz uçaklarının konuşlandığı hava üssüne (Taşucu'daki hava üssü) bir saldırı gerçekleştirilebilir..."

İngiltere böylece savaş boyunca ilk defa olarak Taşucu'nda bulunan ve gerek Çanakkale Esir Kampı ve Ermeni Doğu Lejyonu ve gerekse Doğu Akdeniz bölgesinde özellikle kendilerine yönelik keşif ve istihbarat çalışmaları yapan 4. Teyyare Bölüğü'ne karşı bir hava operasyonu yapmak ve Taşucu'ndaki askerî üssü bombalamak yönünde bir karar alır; ancak 1 Kasım 1918 tarihinde Kraliyet Hava Kuvvetleri Ortadoğu karargâhına gelen bir şifre telgrafla Kıbrıs merkezli böyle bir hava operasyonunun ertelendiği belirtilir. Bu hava hareketi bir daha gündeme gelmeyecek ve yapılmayacaktır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Kıbrıs adası tam anlamıyla bir savaş üssü haline gelmiş durumdadır ve özellikle 1914-1921 sürecinde Kıbrıs'ta değişik amaçlara hizmet edecek şekilde 10 farklı askerî üs tesis edilmiş durumdadır;

1- Trodos Dağları'nda özellikle yaralı ve hasta İngiliz askerleri için açılan bir nekahet merkezi bulunmaktadır ve buradaki İngiliz askerlerinin bir kısmı Çanakkale cephesinden getirilen hasta ve yaralılarıdır. Bölgenin özellikle

psikolojik tedaviye muhtaç yaralı askerlere yönelik dingin bir atmosfer sağlanması ve bol ve sık bir çam örtüsüyle kaplı olması da bölgeyi tercih edilir hale getirmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere yaklaşık 500 askerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek türden bir rehabilitasyon merkezini böylece burada hizmete sokar.⁹¹

2- Mağusa şehri yakınlarındaki Karakol bölgesinde Türk savaş esirleri için açılan esir kampı

3- Amiandos bölgesinde özellikle Alman ve Avusturya askerlerinin tutuldukları enterne kampı

4- Karakol bölgesindeki Türk savaş esirleri kampına çok yakın bir noktada bulunan Monarga'da Ermeniler için açılan Ermeni Doğu Lejyonu (Legion D'Orient) kampı

5- Karakol bölgesinde sadece istihbarat amaçlı olarak faaliyet gösteren İngiliz askerî üssü

6- Karakol bölgesinde Türk savaş esirlerinin esir değişimi sonrasında Anadolu'ya gönderilmeleri ve serbest bırakılmalarının ardından aynı askerî kampta tutulan ve Rusya'daki devrim sonrasında Beyaz Rus Ordusu'ndan kaçan subaylar ve diğer personelin kapatıldıkları bir Rus kampı

7- Yunanistan'ın Selanik kentinde konuşlanmış bulunan İngiliz askerî gücü için Kıbrıs'ta katırcı olarak nitelendirilen ve araçların çıkamadığı zorlu arazi şartlarında katırlarla malzeme taşıyan, telefon operatörlüğü, terzilik, aşçılık gibi cephe gerisi görevler yapan ve kısaca Katırcılar olarak isimlendirilen personelin istihdamı ve bu birlikler için katır temin eden Mağusa'daki bir askerî karargâh.

8- Düşman telsiz ve radyo konuşmalarını dinleyen, istihbarat toplayan ve istihbarata karşı faaliyetleri yanında çeşitli espionaj⁹² faaliyetlerinde bulunan

⁹¹ Antigone Heraclidou, a.g.m., s. 196.

⁹² Espyonaj kelimesi Fransızca kökenli bir kelimedir ve genellikle casusluk eylemi için kullanılır. Türkçedeki "işpiyon" ve "işpiyonlamak" fiilinin kökü de Fransızca espionnage kelimesidir. Kontr-espionaj ise casusluğa karşı koyma ve/veya istihbarata karşı koyma anlamında kullanılır. Ekonomik, sosyal, siyasi, askerî, elektronik/teknolojik espionaj en yaygın görülenlerdir. T.C. Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından verilen bir soru önergesine yönelik yazılan cevapta "2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nun 4. maddesi (b) bendi "istihbarata karşı koymak" görevini Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı görevleri arasındadır..." denilmektedir. Aynı yazıda espionaj ifadesi de "...gerek kullanılan usuller, gerekse hedefleri ve neticeleri bakımından üst seviyede hassasiyet ve

İngiltere, Fransa ve zaman zaman İtalya'nın da dâhil olmasıyla oluşturulan çok uluslu bir istihbarat ve dinleme merkezi olarak kullanılan adanın farklı noktalarındaki askerî tesisler.

9- Polemidya (Binatlı) köyünde bulunan ve İngiltere tarafından İkinci Dünya Savaşı sürecinde de kullanılan askerî karargâh ve üs.

10- Mağusa'da konuşlanmış bulunan İngiltere'ye ait ve İngiltere'nin müt-tefikleri tarafından da kullanılan donanmaya ait askerî tesisler.

11- Trodos Dağları'ndakine ek olarak Limasol'da Kyperounta köyünde açılan yaklaşık 1.500 asker kapasiteli rehabilitasyon kampı ve askerî bölgesi

İngiltere açısından hayati olmasa da stratejik öneme haiz Kıbrıs adasının bu bölgesinde yapılan keşif uçuşları sırasında imkânsızlıklara rağmen çekilen hava fotoğraflarında Monarga civarındaki her türlü faaliyet ve değişikliğin anında görülüp en ince ayrıntısına kadar bildirilmesi istihbarat açısından her türlü takdirin üzerinde bir başarıdır.⁹³ Bu konuyla ilgili olarak 16 Ekim 1918 tarihinde saat 12.00 civarında yapılan keşif uçuşunda Monarga'da depoların bulunduğu bölgedeki farklılık şöyle veriliyor;⁹⁴

"...1. Önce 3 çadır vardı, şu anda 4 çadır var. A. Önce 12 çadır vardı, şu anda çadır yok. C. Değişiklik yok. D. Önce çadır yoktu, şu an 8 çadır var..."

1, A, B, C, D olarak verilenler fotoğraf üzerinde işaretlenen bölgenin kodlarıdır. Ayrıca 23 Ekim 1918 tarihli hava keşif raporlarında da Monarga bölgesindeki Moill karargâhı ve civardaki askerî konuşlanma en ince ayrıntısına kadar verilmektedir. Bu raporlara göre bölgede 22 çadırdan oluşan bir ordugâh, kuzeyde sabit bir köprü ve sabit bir karargâh mevcuttur. Deniz üzerinde uçuş yapma ve gerektiğinde denize inebilme avantajlarına sahip bu uçaklarla yapılan keşif uçuşları bu dönemde hız kazanır. Yine 1258 numaralı

---

gizlilikle sürdürülen bir istihbarat branşıdır. Aynı hassasiyet ve gizlilik espionaj faaliyetlere karşı konulması çalışmalarında, yani kontrespionaj faaliyetlerinde de geçerlidir..." denilmektedir. Konuyla ilgili olarak ABD'nin gerek silahlı kuvvetler ve resmi devlet görevleri ve gerekse devlet dışı birimlerden çok farklı insan portreleriyle 1975-2008 arasında yaşadığı yüzlerce farklı espionaj faaliyetiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Defense Personnel Security Research Center, **Espionage and Other Compromises of National Security**, Monterey/Kaliforniya, 2 Kasım 2009, s. 1-64. Ayrıca bkz. TC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından 11 Ocak 2008 tarihinde Sayı B.02.0.001/32 ile gönderilen soru önergesi cevabı yazısı.

⁹³ ATASE, K 2680, D.210, F.1-43, 44 ve 86.

⁹⁴ ATASE, K 2680, D.210.

uçak ve aynı uçuş ekibiyle yapılan çalışmalar konusunda komutanlığı bilgilendirmek için hazırlanan raporda da bu konu ön plandadır.⁹⁵

Adada ayrıca her hafta Pazartesi günleri öğleden sonra bir askerî torpidonun refakatinde bir vapur posta işlemlerini yürütmektedir. Zaman zaman gelen yük gemilerine de torpidolar refakat etmektedir. İngilizler ayrıca istihbarat ağlarını genişletmek ve muhtemel bir Alman hücumunu vaktinde haber alabilmek düşüncesiyle adanın dört bir tarafına telefon hattı çekmişlerdir. Hacı Karayusufoğlu Hüseyin'in verdiği ifadeye göre Kıbrıs adasında İngilizlere ait uçak bulunmadığı, ayrıca ticaretle meşgul olan bu tip küçük gemilerin her zaman uçakla yakalanabileceği anlaşılır. Alınan bu ifadedeki en ilginç noktalardan bir tanesi ise Kıbrıs Türklerinin her zaman Türklerin muvaffakiyeti için duacı oldukları, fırsat buldukları anda Anadolu'ya geçmek istedikleri ancak sıkı bir asker ve istihbarat teşkilatı tarafından sarıldıkları için buna imkân bulamadıklarının bir kere daha anlaşılmasıdır. Hacı Karayusufoğlu Hüseyin ayrıca verdiği bu ifadede Kıbrıs adasında ekmeğin okkasının 4 kuruş olduğunu da belirtir.

Yüzbaşı Frank Larken komutasındaki Henry Fastersine Louis isimli bu gemi özellikle Akdeniz hattının Mersin-Adana çizgisinde görev yapmakta, bu bölge dışında İskenderun-Toprakkale demiryolu hattında da Osmanlı askerini rahatsız etme görevi üstlenmektedir. Geminin üstlendiği ana görev ise Osmanlı birliklerinin Anadolu topraklarından çıkarak Mısır'a hareketlenmesi ve Süveyş Kanalı'na yönelik gerçekleştirebilecekleri muhtemel saldırıları engellemektir. Bu amaçla oluşturulan birliklerden birisi Mersin'in 3 kilometre kadar içlerinde görev yapacak, Mersin-Adana demiryoluna yönelik sabotaj girişimlerinde bulunacaktır. Sonuçta Doris gemisinden fırlatılan 6 inç çapındaki 70 top mermisiyle demiryolu ağır hasara uğrattılır. Doris ayrıca İskenderun Körfezi ile Ayaş Körfezi arasında ve Trablus'un birkaç kilometre açığında bulunan Ruad (Arwad) isimli küçük adaya yönelik de saldırılar gerçekleştirir.⁹⁶ Özellikle Jeanne d'Arc ve Jauréguiberry gibi savaş gemileri İngiltere, Fransa ve İtalya arasında istihbarat paylaşımı yapıldıktan ve Doğu Akdeniz'de Osmanlı istihbaratı yanında Alman denizaltılarına karşı tedbir alınmaya çalışıldıktan sonra Ruad adasında olduğu üzere işgal hareketlerine de başlar. Bu adada yasayanların tahliye edilmesi ve ilk etapta Kıbrıs adasına getirilmeleri

⁹⁵ ATASE, K.2680, D.210, F.1-3.

⁹⁶ Andrekos Varnava, a.g.e., s. 357.

ise adanın zaten son derece karmaşık olan sosyal yapısına yeni bir darbe daha vurur. Bu arada Kıbrıs'ta Üsteğmen Albert Michel Antoine Trabaud komutasında Fransız istihbarat faaliyetleri de tesis edilen askerî kışla vasıtasıyla yürütülmektedir. 1895-1899 döneminde Toulouse'da inşa edilen Jeanne d'Arc savaş gemisinde çalışmaya başlayan Trabaud böylece istihbarat faaliyetlerinden de sorumlu olur.⁹⁷

Türk savaş esirlerinin tutulduğu kampın kapatılması ve esirlerin tahliye edilmesinin ardından bu kampta Rusya'dan kaçan Beyaz Ruslar kalmaya başlayacaktır. Mart 1920-Temmuz 1922 sürecinde Rusya'dan kaçarak Kıbrıs'a gelen Beyaz Ruslar üzerine ayrıntılı ve son derece kapsamlı bir araştırma yapan Dr. Elnur Ağayev bu çalışmasında Beyaz Rusların Mart 1920 tarihinde gemilerle adaya getirildikleri ve Çanakkale savaş esirlerinin tutuldukları esir kampı hakkında da bilgiler verir;⁹⁸

“...Beyaz Rusların Kıbrıs'a yerleştirildikleri mekân olarak kaynaklarda iki kamp ismi geçmektedir. Bunlar mağusa'daki İngiliz askerî mülteci kampı ve Limasol yakınlarındaki Polemidya (Binatlı) kampıdır. Beyaz Ruslar adaya ilk defa toplu şekilde getirildiklerinde Mağusa'daki İngiliz askerî kampına yerleştirilirler. Bu kamp İngilizler tarafından daha önce Birinci Dünya Savaşı döneminde Türk esirlerinin barınmaları için yapılmıştı. Rus mülteciler buraya geldiklerinde Türk esirler artık kampta yoklardı. Onlardan boşalan yerlere Rus mülteciler yerleştirildiler. Rum mültecileri kampa alan İngilizler burada onlara kullanmaları için bazı yapılar verdiler. Beyaz Rusların adada toplu olarak yaşadıkları yer burası oldu...”

Dr. Ağayev'in çeşitli Rus kaynaklara dayanarak verdiği bu bilgi Çanakkale savaş esirlerinin tutuldukları kampın resmen açılış tarihi yanında artık ne zaman kapandığı konusunda da net tarihleri ortaya koymaktadır. Böylece esir kampının Ekim 1916-Mart 1920 sürecinde ve yaklaşık 3 yıl 5 ay açık kaldığını ve bu sürede kampta Türk savaş esirlerinin tutulduğu net olarak ortaya çıkmaktadır. Mondros Mütarekesi'ni müteakip esirlerin mübadelesi konusu tam olarak bitirilemediğinden özellikle İngilizlerin elinde ve Anadolu dışında esir

⁹⁷ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 358. Ayrıca bkz. <http://ecole.nav.traditions.free.fr/jeanne-darc.htm>

⁹⁸ Elnur Ağayev, **Kıbrıs'tan Geçen Beyaz Ruslar**, Işık Kitabevi Yay., Lefkoşa, 2015, s. 69-70.

olarak tutulan çok sayıda Türk askeri vardır.⁹⁹ İngiltere, başından atmak istediği Türk esirlerden bir yandan kurtulmanın yollarını ararken bir yandan da İstanbul Hükümeti ile irtibata geçerek söz konusu esirleri Ankara Hükümeti'ne karşı bir koz ve propaganda aracı olarak kullanmanın yollarını arar. Damat Ferit Hükümeti'nce oluşturulan ve bir kısmı esir askerleri, bir kısmı da esir subayları Kuvayı Milliye aleyhine kıskırtmak için oluşturulan heyetler İngilizlerin elinde bulunan esir kamplarına gönderilir. Heyet, memlekete döndüklerinde Kuvayı Milliye'ye katılmayacakları konusunda yemin edip imza atmaları karşısında esirlere serbest kalacaklarını belirtip Kuvayı Milliye hareketini kötülerler. Propaganda için değişik esir kamplarından getirilen esirler Antalya, Bandırma, Uşak, Konya, Ankara, Eskişehir, Bilecik gibi yurdun değişik yerlerine gönderilmiş, ayrıca İngilizler tarafından Karadeniz bölgesinde de kullanılmışlardır.

1916-1920 yıllarında esir kamplarında ve Kıbrıs'ın değişik bölgelerinde geçirilen bu yıllar Kıbrıs tarihinin yeniden şekillenmesinde ve Kıbrıs tarihinin değişmesinde de etkili olmuştur. Düşünülen ve bilinenin aksine 20. yüzyıl Kıbrıs tarihine yön verenler esir kampından kaçıp kurtulan, serbest bırakıldıktan sonra Kıbrıs'tan ayrılmayarak orada yaşamaya başlayan ve bu dönemde Kıbrıslı Türklerle beraber hürriyet mücadelesi veren bu insanlardır. Çok zor şartlar altında hayatta kalmaya çalışan, pek çok kısıtlamalarla hayatları çekilmez hale gelen Türk esirlerin bir kısmı özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde, Süveyş bölgesinde konuşlandırılan İngiliz askerî birliklerine gönderilecek olan kereste ve lojistik malzemenin Mağusa Limanı'ndan gemilere yükletilmesinde de amele olarak çalıştırılmışlardır. Türk savaş esirleri ayrıca bölgede yol yapım çalışmalarında da kullanılmışlar, neredeyse tamamı tarım arazisi olan bölgede özellikle İngiliz askerî araçlarının kullanımına yönelik olarak yol inşaatlarında çalıştırılmışlardır. İngilizlerin gerek esir kampını ve gerekse Fransızlara müsaade ettikleri Ermeni kamplarını bu bölgede yapmalarının güvenlik sebepleri yanında lojistik destek sağlama konusunda alt yapısının yeterli olması, ulaşım açısından problemin yaşanmaması gibi sebepler vardır. Bu arada Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakip özellikle Mağusa bölgesindeki askerî faaliyetleri yakından takip etmek üzere başlatılan hava keşif uçuşlarında İngilizlerin değişik askerî maksatlarla esir kampının bulunduğu Monarga ve Mağusa yakınlarındaki diğer ordugâhlarıyla ilgili

⁹⁹ FO., 1918. Cd.9024.Miscellenaous No.10 (1918). Agreement between British and Ottoman Governments Respecting Prisoner of War and Civilians, Londra, Nisan 1918.

malzeme nakli ve malzeme getirilmesi için 5-6.000 grostonluk buharlı nakliye gemileri kullandığı görülmektedir.¹⁰⁰ Mart 1920'den itibaren bu kampta tutulan Beyaz Ruslarla ilgili bir raporda bu esir kampındaki barakalar ve genel çerçeve hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır;¹⁰¹

“... (Beyaz Ruslar için yapılan) hastane ahşap bir barakaya yerleştirilmişti. Ahşaplar (yapılan barakalar) arasında uyum bulunmamaktaydı. Bu uyumsuzluk soğuk havalarda hastalığın da kaynağı oluyordu. Sıcak zamanlarda ise rüzgârın da etkisiyle kamp alanında bulunan kumlar yükseliyor ve tahta aralarından içeriye doluyordu. Baraka pencerelerinin çoğu kırıkta. Buradan da soğuk ve toz içeri giriyordu. Tabanın bir kısmı ağaç, bir kısmı taşandı. Barakaların çok da yüksek olmaması ve çatının da demirden olması içeride dayanılmaz bir havasızlığa neden oluyordu... Barakalar akşam saat 18.00'den sabah 05.00'e kadar elektrikle iyice aydınlatılmaktaydı. Su yeldeğirmenleri ve el pompalarıyla elde ediliyordu. Kuru çöpler günlük olarak özel görevliler tarafından toplanıyordu. Yıkanmak için iki baraka vardı, çamaşırlar da orada soğuk suyla yıkanmaktaydı... Mülteciler barakalara yerleşmişlerdi. Yer topraktı, pencereler kare delikliydi... Her barakada sadece iki elektrik lambası bulunmaktaydı... Tuvalet barakalardan çok uzaktaydı... Sineklerin çokluğu yüksek hastalıkların ve özellikle de dizanterinin kaynağını oluşturmaktaydı...”

MECLİS-İ MİLLÎ VE KIBRISLI TÜRKLER

Bu dönem belki de Kıbrıslı Türklerle İngiliz kamplarında esir tutulan Türk savaş esirlerinin kaderlerini bir noktada buluşturur çünkü Kıbrıs Türklerinin 20. yüzyıla girilirken gerçekleştirdikleri en önemli hareket olan “Meclis-i Millî”nin toplanması bu döneme rastlar.¹⁰² Kıbrıs Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi,¹⁰³ öğretmen ve gazeteci Mehmet Remzi Okan, Evkaf Murahhası İrfan Bey, Vatan gazetesi sahibi Mehmet Şevket Bey ve o dönemin Türk aydınları bir araya gelerek 10 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Millîyi toplamışlar, Türk bölgelerinden seçilen delegelerin katılımıyla üç gün boyunca devam eden

¹⁰⁰ ATASE, K.2680, D.210, F.1-50, 51, 53, 75, 77, 88.

¹⁰¹ Rfda Kayımdır, k. R-5924, cilt 2, klasör d. 146, 1917-1924, s. 2-3'den aktaran Elnur Ağayev, a.g.e., s. 70.

¹⁰² Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1911)*, İstanbul.

¹⁰³ Seyit Yolak, *1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri*, Lefkoşa, 1989, s. 29.

çalışmalarda Rumların Enosis ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak gayretleri üzerine önemli kararlar alınmıştır;¹⁰⁴

"...Bilindiği gibi 1914'de Türkiye harbe girince İngilizler Kıbrıs'ı İngiliz İmparatorluğu'na ilhak etmişlerdi. Harp Türkiye aleyhine bitip Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Kıbrıs Türkleri kendi istikballeri hakkında endişeye düştükleri için mütarekenin akabinde başta şimdi İstanbul'un tanınmış tüccarlarından olan Lefkoşalı Said Ömer Bey olmak olduğu halde diğer bazı Lefkoşalı gençler Müftü'ye müracaat ederek Kıbrıs Türklerinin mukadderatını düşünmek üzere Millî Kongre toplanmasını rica etmişlerdi. Müftü bu ricayı kabul ederek 11 Aralık 1918 tarihini tayin ederek temsilci göndermeleri için bütün kasabalara ve köylere beyanname göndermişti ve mezkur tarihte kongre Lefkoşa'da Müftü'nün konağında toplandı. Temsilci olarak bu kongreye ben de iştirak etmiştim..."

Bu toplantıya katılan Kıbrıslı Türk aydınlar arasında daha sonra İngiliz yönetiminin komplosuna kurban gidecek olan Dr. Hüseyin Behiç Bey de bulunmaktadır.¹⁰⁵ Kıbrıs Türklerinin millî benlik ve şura sahip olduklarının

¹⁰⁴ Fadıl Niyazi Korkut'tan aktaran Harid Fedai ve Mustafa Haşim Altan, **Fadıl Niyazi Korkut; Hatıralar**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Gazi Mağusa, 2000, s. 29. Ayrıca Bkz. Sabahattin İsmail, "İngiliz Yönetimi'nin İlk 50 Yılında Türk-Rum İlişkileri", **Doğu Akdeniz Üniversitesi**, Ankara, 1993, s. 125.

¹⁰⁵ Bu kongrenin toplanması sonrasında ortaya çıkan manzarayı da Fadıl Niyazi Korkut anılarında şu sözlerle aktarır; "...Bu toplantıların neticesinde sözde kongreyi temsil etmek üzere 7 kişilik bir heyet seçildi. Dr. Behiç, Con Rıfat ve ben bu heyet arasında idik. Diğerlerinin kimler olduğunu şimdi pek hatırlayamıyorum. Bu heyet birkaç defa toplantı yaptıktan sonra şimdi adları hatırımda kalmayanlar birer birer dağıldılar ve kala kala Dr. Behiç'le Con Rıfat ve ben kaldık. Bu işin artık kongre heyeti olarak yürütülemeyeceğini bizim de aklımız kesiyordu. Bununla beraber bilhassa Dr. Behiç'in ısrarı üzerine kendi adlarımıza pasaportlarımızı istemek üzere bir gün müsteşarla bir mülakat yaptık. Müsteşar Mister Fen bizleri kabul etti ve Vilayet tercümanı Ütücüyan Efendi vasıtasıyla Dr. Behiç'e ne istediğini sordu. Dr. 'Türkiye'ye gitmek için pasaport istiyoruz.' dedi. Müsteşar bu sözü iştir iştirmez tercümana dönerek 'Tell him he is a fool./Söyle kendisine delidir.' dedi. Pek nazik bir kimse olan Ütücüyan Efendi İngiliz'in savurduğu bu kaba küfürü kendi nezaketi ve Osmanlıcanın inceliği ile yumuşatarak şöyle tercüme etti; 'Müsteşar Hazretleri buyurdular ki zatı-ı aliniz bir mecnunsunuz.' Bu söz üzerine Dr. Behiç mutadı olduğu üzere tumturaklı bir dille protestoda bulundu; 'Fransa hükümeti cumhuriyesinin isdar eylediği, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin takdir ettiği tıp diplomasını haiz bulunan bir doktora mecnun demeye Müsteşar Efendi'nin hakkı yoktur.' Tercümanın bu protestoyu tercüme edip etmediğini hatırlamıyorum fakat bize heyet olarak pasaport verilmeyeceğini anladığımız için başka bir şey söylemeden müsteşarın dairesinden ayrıldık..." Böylece daha Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk günden itibaren İngiliz yönetiminin mimlediği ve kara listeye aldığı Dr. Behiç Bey bu kongre nedeniyle ada dışına çıkma konusunda da İngilizlerden olumsuz cevap almış olur. Fadıl Niyazi Korkut'tan aktaran Harid Fedai ve Mustafa Haşim Altan, **a.g.e.**, s. 30.

bilinmesi ve dosta düşmana gösterilmesi gerektiğinden, genç aydınların davetiyle Lefkoşa'da toplantıya çağırılan bu insanlar Anadolu işgal altındayken İngiliz idaresinin ağır baskıları ve Rumların tahriklerine rağmen¹⁰⁶ en ücra köylerden bin bir türlü imkânsızlıklar ve çaresizlik içinde de olsalar davete icabet ederler. 10-12 Aralık 1918 tarihlerini kapsayan bu 3 gün boyunca bir taraftan İngiliz yönetiminin baskıları, diğer taraftan Rumların ağır tahriklerine rağmen böyle bir kongrenin toplanması başlı başına büyük bir başarıdır;¹⁰⁷

“Kıbrıs Türklerinin millî şuura, millî seciyeye sahip bulduklarını, hem de kuvvetli bir şekilde sahip bulduklarını göstermek lazımdı. Çünkü savaş yılları boyunca sesi duyulmayan Kıbrıs Türk'ünün varlığını Enosisçiler inkâra yelteniyor, İngilizler ise adadaki Müslüman ahalinin İngiliz idaresinde kalmaktan başka bir istekleri olmadığını ileri sürüyordu. Bu duruma bir son verilmeliydi. Etniki Eteryacıların da, İngiliz emperyalistlerinin de yanıldıklarını, Kıbrıs Türk'ünün umumi irade halinde bir mefkûresi olduğunu ispat etmeliydi.”

Rumların Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde toplanacak olan ve 32 ülkeden 70'e yakın temsilcinin katıldığı¹⁰⁸ Paris Barış Konferansı'nda¹⁰⁹ Enosis doğrultusunda bir karar çıkartmak için büyük gayret göstermeleri ve Başbakan Venizelos tarafından “Büyük Elen Devleti”¹¹⁰ yolunda 30 Aralık

¹⁰⁶ Sabahattin İsmail, “Meclis-i Milli'nin 74. Yıldönümü”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1993, S 19, s. 16.

¹⁰⁷ Beria Remzi Özoran, “Kurultay ve Kıbrıs Türk'ü”, **Uluslararası Altaistler Konferansı**, 21 Ekim 1973, Ankara.

¹⁰⁸ Rifat Uçarol, **Siyasî Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s. 509.

¹⁰⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın galip ülkeleri tarafından başlatılan ve 1919-1920 yıllarını da içine alarak Londra, San Remo ve Sevres'de devam eden görüşmelerde asıl konu Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağıdır. İngiltere adına David Lloyd George, Fransa adına Georges Clemenceau, ABD adına Woodrow Wilson, İtalya adına Vittorio Orlando'nun katıldığı ve söz konusu bu 4 ülkenin “4 Büyükler” olarak tanımlandığı görüşmelerde asıl söz sahibi olanlar ise Clemenceau ve Lloyd George'dur. Bu toplantılarda Yunanistan ve Başbakan Venizelos'un arzusu ise Ege Denizi'ni bir iç deniz haline getirerek Yunanistan'a katmak, “İki kıtaya uzanan ve beş denize açılan ve bir ayağı Asya'da, bir ayağı Avrupa'da olacak Büyük Yunanistan'ı yaratmaktır.” Bkz. Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963, s.21.

¹¹⁰ Batılıların Graecia Irredenta adını verdikleri ve Yunanistan Başbakanı Yoannis Kolettis (1774-1847)'in Ocak 1844 tarihinde Yunanistan Krallığı ile diğer bölgelerde yaşayan Rumlar arasında bir bağ kurarak “ Yunanistan Krallığı, bütün Yunanistan değildir. O, Yunanistan'ın sadece küçük ve en fakir parçasıdır. Yunan da sadece kraliyet sınırları içinde yaşayan Yunan değildir; Yanya'da, Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis'te, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunandır... Elenizmin iki büyük merkezi vardır; Atina ve Konstantinopolis. Atina sadece kraliyetin başkentidir. Konstantinopolis ise bütün Elenlerin

1918 günü İngilizce, Fransızca ve Yunanca bir muhtırayla açıklanan Yunan isteklerinin¹¹¹ daha sonra 3 - 4 Şubat 1919 tarihinde yine Venizelos tarafından Konferansın Onlar Heyeti huzurunda “Greece at the Peace Conference”¹¹² başlığı altında savunulması ve 1915 yılında Almanya’ya karşı savaşa girmesine karşılık Yunanistan’a Enosis sözü vermiş olmasının tekrar gündeme getirilmesi üzerine ortaya çıkan son derece ciddi durumu görüşmek üzere toplanan Meclis-i Millî aşağıdaki sonuç bildirgesini kamuoyuna duyurarak çalışmalarına ivme kazandırmıştır;¹¹³

Karar No:1

“12 Kanun-u Evvel 1918’de Lefkoşa’da içtima eden Meclis-i Millî Mukarreratı:

Her fırsat düştükçe cezirenin Yunanistan’a ilhakı meselesini meydana getirerek, cezire ahal-ı İslamiyet’ini rencide eden Rum vatandaşlarımızın bu kerre dahi Sulh-u Umumi daimi kongresinin in-ı had edeceği münasebetiyle o hissiyat-ı milliyelerini tekrar izhare kıyım ettiklerinden biz Kıbrıs Müslümanları, Rum vatandaşlarımızın iş bu hareket ve metal-i batını şiddetle protesto eder ve buna mukabil biz ahal-i Müslime dahi kendi hissiyat-ı canlı milliyeye ve hamiyet-i vataniyemizi izhar ile cezirenin mukadderatı kongrede mevzuu olan Hilafet-i İslamiye ile Saltanat-ı Aliye-i Osmaniye’yi cami bulunan Devlet-i Aliye’mize terk ve iadesi yegâne amal-i milliyemiz olmak suretiyle temenni ve istirham eyleriz.”

Karar No:2

sevinci ve ümidi olan büyük başkenttir. “ sözünden hareketle Venizelos da aynı gayret ve çaba içerisinde. Pierre Oberling, **The Road to Bellapais**, New York, 1982, s. 11.

¹¹¹ Venizelos’a göre Türkiye’nin harbe girdiği ve İngiltere’nin adayı ilhak ettiği 5 Kasım 1914 tarihinde adadaki 298.000 olan genel nüfusunun 235.000’i Rum’dur. Buna rağmen Venizelos, Kıbrıs konusunda son derece ihtiyatlı bir dil kullanır ve maksadını şöyle açıklar; “Adalar konusuna gelince, hepsi binlerce yıldan beri Grektir ve bu yüzden hepsinin Yunanistan’a geri verilmesi gerekir. Balkan Harpleri sırasında stratejik sebeplerle bunlardan bir kısmının Yunanistan’a verilmeyişini mazur gösteren şartlar bugün mevcut değildir.” Venizelos bu konudaki düşüncesini ise 3 Şubat 1919’da Onlar Konseyi toplantısında açıklar ve İngiltere’nin Kıbrıs’ı Yunanistan’a verecek kadar lütüfkâr olduğuna inandığını açıklar. Nitekim 13 Mart 1919 oturumunda İngiltere Başbakanı Lloyd George niyetinin Kıbrıs adasını Yunanistan’a vermek olduğunu söyler. Ayrıntılı bilgi için, Bkz. Dimitri Kitsikis, **a.g.e.**, s. 26. Ayrıca Bkz. Nurettin Türsan, **a.g.e.**, s. 47-70; Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 108; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996, s. 28.

¹¹² M. Murat Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Ankara, 1988, s. 80.

¹¹³ Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) I**, İstanbul, 1985, s. 69.

“12 Kanun-u Evvel 1918’de Lefkoşa’da içtima eden Meclis-i Milli Mukarreratı:

12 Kanun-u Evvel 1918 tarihinde içtima eden ve bilcümle Kıbrıs ahali-i Müslimisini temsil eyleyen biz umum vekilleri dünkü içtima-i umumiye bilittifak ittihaz edilen kararlar mucibince Rum vatandaşlarımızın harekât ve metalibâtı hakkında protestomuzu ve cezirenin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’ye terk ve iadesi hakkındaki amal-i milliyemizi makamat-i aliyeye isal ve isma eylemek ve bu babda iktiza edecek tedabir ve teşebbüsâtı, Osmanlı murahhaslarının vesatet ve nasihatlar üzre icra etmek ve ledelhace kongreye gidip ifa-i vazife etmek üzere, reis-i milletimiz bulunan Kıbrıs Müftüsü, faziletlü Mehmet Ziyaeddin Efendi hazretlerini yegâne ve bil’ittifak ve vekil-i mutlak ve murahhas intihap ve tayin eylediğimiz mübeyyin işbu vekâletname-i umumi tarafımızdan imza edilmiştir.”

Meclis-i Milli sonrasında oy birliğiyle alınan bir kararla Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi başkanlığında oluşturulan ve aralarında Dr. Hüseyin Behiç Bey, Con Rifat ve Fadıl Niyazi Korkut’un da bulunduğu heyet Paris’e gitme konusunda İngiliz yönetiminden izin alamaz.¹¹⁴ Bunun üzerine bir araya gelen Dr. Hüseyin Behiç Bey, Con Rifat ve Fadıl Niyazi Korkut pasaportlarını alabilmek için müracaatta bulunurlar ve İstanbul’a gitmek istediklerini belirtirler; ancak İngiliz idaresinin bu girişime tepkisi çok sert olacaktır.¹¹⁵ İngilizler Kıbrıs Türklerini harekete geçirmekle suçladıkları ve hemen her adımlarını takip ettikleri bu kişilerin ada dışına çıkışlarını da engellerler. Özellikle esirlere yardım etmek ve daha sonra onları kışkırtarak ayaklanma girişimlerinde bulunmakla suçlayacakları Dr. Behiç Bey’in pasaport alabilmesi ise imkânsız gibidir. Bütün bu olanlardan sonra, bu toplantılara katılan önde gelen Kıbrıs Türk aydınlarından Mehmet Remzi Okan, Sarayönü Erkek Okulu’ndaki Başöğretmenlik görevinden alınır. Daha sonra da Remzi Okan ve Ahmet Raşit’in beraber yayımladıkları Doğruyol gazetesine İngiliz sansürü başlar.¹¹⁶ Bu dönemde Kıbrıs Türk toplumunun bağrından çıkan Mithat Bey, Tarakçı Rüştüyesi Müdürü Selahattin Bey, İlk Mektep Müdürü Hafız Lisanî Efendi, daha

¹¹⁴ Beria Remzi Özorun, “Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs’ta Türk Basını”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C II, Ankara, 1973, s. 912.

¹¹⁵ Harid Fedai ve Mustafa Haşim Altan, **Fadıl Niyazi Korkut; Hatıralar**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, Gazi Mağusa, 2000, s. 18-75.

¹¹⁶ Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi 1878-1960**, Lefkoşa, Eylül 1997, s. 69.

sonra *Söz* gazetesini çıkartacak olan Remzi Bey, Baf Ortaokulu Müdürü Ni-yazi Bey, Osman Nuri Bey, Dr. Nuri Bey Kıbrıs'ta Türklük şuurunun canlan-masına ön ayak olanlar şahsiyetler arasındadır. Aynı dönem içerisinde Kıbrıslı Rumlar da yoğun bir faaliyet içerisindeydiler ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı konusunda kulis yapmak ve Enosis fikrini gerçekleştirmek için destek aramak üzere 5 Aralık 1918 tarihinde oluşturdukları bir heyeti Enosis lehinde propa-ganda yapmak amacıyla Paris'e gönderirler.¹¹⁷

3 Ocak 1919 tarihinde henüz yalnızca üç haftalık Koloniler Bakanı olan ve kendilerine şimdiden kesin bir cevap vermesinin mümkün olmadığını söy-leyen Lord Milner'la¹¹⁸ bir görüşme yapan Rum heyeti şu kişilerden oluşmak-tadır¹¹⁹; Kıbrıs Başpiskoposu 3. Cyril, Yasama Meclisi üyesi, avukat ve mil-letvekili Theophanes Theododu, Avukat ve milletvekili Neoptolemus Paşalis, Avukat milletvekili Demosten Severis, Doktor, milletvekili ve Larnaka Bele-diye Başkanı Filyos Zanetos, Avukat, milletvekili Lui Loyizos, Avukat, mil-letvekili, Mağusa Belediye Başkanı Y. Amfietzis, Baf (Paphos) Belediye Baş-kanı N. Nikolaides, Avukat, milletvekili Niko Lanitis ve ayrıca iki papaz. Bu heyetin Paris ve daha sonra Londra'daki faaliyetleri Sunday Times, Morning Post, The Herald gibi gazetelerde neredeyse her gün yayımlanır.¹²⁰ Yunanistan Başbakanı Venizelos'un da Paris'te bulunduğu bu dönemde Rum heyeti gere-kirse günlük gazetelere ilanlar vermek suretiyle haksız davalarında kamuoyu yaratma çabasına girmişlerdir. Aynı heyet 5 Mart 1919 tarihinde de Londra'da Enosis konusunda faaliyetlerde bulunarak pek çok yetkilinin yanında İngiliz yetkililerle de görüşmüşler ve bir muhtıra vermişlerdir;¹²¹

“Rumların öteden beri Türk idaresine karşı olduklarını ve İngil-tere'nin müstemlekelerine teker teker muhtariyet tanımalarına karşılık, Kıbrıs'ın ilk yerlileri olarak Rumlara da muhtariyet tanımalarını resmen talep etmişlerdir.”

¹¹⁷ Sabahattin İsmail, “Meclis-i Millî'nin 74. Yıldönümü”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lef-koşa, Mart 1993, S 19, s. 16.

¹¹⁸ Koloniler (Sömürgeler) Bakanlığı'na atanması Kıbrıs Türkleri tarafından memnuniyetle kar-şılanan Lord Milner, Kıbrıs Türkleri adına Türk toplumunun önde gelenlerinden İrfan Bey ta-rafından bir telgrafla kutlanır ve halen Londra'da bulunan Rum Heyeti'nin hürriyetlerine saldı-rısına karşı Milner'in bakanlık görevinin kendilerine güven duygusu verdiği ifade edilir.

¹¹⁹ Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963, s. 324.

¹²⁰ Beria Remzi Özoran, “Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C II, Ankara, 1973, s. 911.

¹²¹ Fikret Kürşad, **Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi**, İstanbul, Haziran 1978, s. 97.

Öte yandan *Daily Telegraph*'ın 5 Mart 1919 tarihli sayısında Albat Green imzasıyla yayımlanan bir mektup ise Kıbrıs'ın stratejik olarak çok önemli bir konumda bulunduğunu ve Yunanistan'a verilmesinin yanlış olacağını ifade eder. 1919 ilkbaharında adanın Yunanistan'a verilmesi yönünde estirilen havanın tersine esmeye başladığının ilk işareti de böylece kendini gösterir. Kıbrıs Türk toplumu, adada Enosis faaliyetlerine karşı aralıksız devam ettiği mücadelesinin yanı sıra Londra'da bir heyet kanalıyla ziyaret ettikleri ve İngiltere'de o günlerde hatırı sayılır ve küçümsenmeyecek bir etkisi bulunan Ağa Han aracılığıyla İngiltere'ye bir protesto notası verir. Yunanistan ve Kıbrıs'ta devam eden Rum saldırılarıyla Kıbrıs adasının Yunanistan'a verilmesi düşüncesinin protesto edildiği bu notayla aynı gün 25 Temmuz 1919 tarihinde *The Times* gazetesi de "İngiliz hükümeti, Kıbrıs adasının İngiliz bayrağı altında kalmasına karar verdi." şeklinde bir haber yayımlar.

15 ve 21 Ekim 1919 tarihlerinde İngiliz Başbakanına iki mektup daha veren ve Enosis isteklerini tekrarlayan Kıbrıs Rum Heyeti'ne İngiltere Hükümeti kararını ve cevabını 14 Kasım 1919'da Başbakan Lloyd George'un¹²² "Orta-doğu'daki milletlerarası durumun karışıklığı sebebiyle, Kıbrıs Rum Heyeti'ne müspet bir cevap vermek bugün için mümkün değildir."¹²³ açıklamasıyla verir. Bunun hemen akabinde muhtemelen İngiltere ve Fransa'da destek turlarına devam eden Rum Heyeti'nin üyelerinden oluşan ve Baf Piskoposu'nun idare ettiği yeni bir grup adadaki bütün Rum köylerinden toplanan temsilcilerin iştirak etmesiyle bir toplantı düzenler. Yaklaşık 10 aydan beri Londra'da

---

¹²² Açık bir Türk düşmanlığı içerisinde olan ve Türklük hakkında yazılı ve sözlü kullandıkları ifadeler uluslararası diplomaside eşine rastlanmayacak kadar ağır olan İngiltere heyetine başkanlık eden ve Winston Churchill'in ifadesiyle "Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin tarihinde, savaş ve barış alanında İngiltere'nin yazgısını en çok etkileyen kişi" olan ve çok sert, uzlaşmaz kişiliği ve Türkiye'nin savaşta seçtiği tarafın İngiltere'ye çok pahalıya patladığının bilincindeki Lloyd George (1863–1945) Boer Savaşı sırasında İngiltere'ye başkaldırmış olanlardan yana olacak kadar ileri bir Gal milliyetçisidir ve İngiliz Parlamentosu'nun en kavgacı fakat en parlak kişisi olarak ün yapmış bir siyasetçidir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon (1859-1925) ise Başbakan ile aynı duyguları paylaşmakla beraber onda soyluluğun getirdiği bir kendini beğenmişlik ve küstahlık da mevcuttur. Hindistan Genel valiliği de yapan Curzon burada kazandığı deneyimlerle Hint Müslümanlarının ayaklanma girişimlerinin bir benzeri olarak 6 Mayıs 1919 tarihinde Kıbrıs Genel Valisi'nin Kıbrıs Türklerinin Doktor Esat Bey, Doktor Behiç Bey ve Hasan Karabardak önderliğinde ayaklanma girişiminde bulduklarını rapor etmesi üzerine derhal harekete geçer. Barış Konferansları sırasında hırçın ve saldırgan tutumunu Amerikan temsilcisinden Fransız ve Japon temsilciye kadar sürdürür. Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. XXXIX-XL

¹²³ Süleyman Kocabaş, **Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul, 1988, s. 154.

bulunan ve bütün masrafları bu Rum köyleri tarafından karşılanan heyetin aralıksız desteklenmesini ve yardımların aksatılmamasını talep eden Baf Piskoposu'nun çabalarına karşılık Rumların Enosis yönündeki istekleri ve umutları da yavaş yavaş azalmaktadır. Nitekim 12 Ekim 1919 tarihinde Türklerden sert bir protesto mektubu alan İngiliz Vali Stevenson'un aynı gün aldığı bir başka mektup ise Enosis faaliyetinde bulunanların elinde oyuncak ve propaganda aracı olarak bilinen bir eğitimcidendir ve Atina'dan Michael Pantelouris isimli bir okul müdüründen gelmektedir. Sığır besiciliği, deniz ulaşımı ve haberleşme, okul müdürlerinin durumlarının iyileştirilmesi, ortaöğretimde İngilizce öğretilmesi, anayasal haklar gibi pek çok konuda tekliflerde bulunan Pantelouris, adadaki İngiliz idaresinin devamı için dua ettiğini ve Yunan Hükümeti'nin bu konudaki beceriksizliğini ifade eder. Rum heyeti Londra'da başarısız olmasına rağmen Kıbrıs Başpiskoposu 3. Cyril ve Yasama Meclisi üyesi, avukat ve milletvekili Theophanes Theododu Londra'da kalarak faaliyetlerine devam ederler. İngiliz Parlamentosu'nda bulunan üyelerin Enosis konusuyla ilgili farklı yorumları da onların umutlanmasına sebep olur.

Aynı günlerde Parlamento'da bir konuşma yapan King's Lynn üyesi N. P. Jodrell, Kıbrıslıların Yunan ırkından değil farklı bir ırktan geldiklerini, Yunanca konuşun veya konuşmasın nüfusun çoğunun İngiliz idaresinden memnun olduğunu, adada yaşayan Türklerle iyi şartlarda yaşadıklarını, ayrıca polis teşkilatının 26 subay ve 763 astsubay rütbeli personelinin 420'sinin Türk olduğunu, bunların Rumlarla çok iyi çalıştıklarını ve polis teşkilatının bel kemiğini teşkil ettiklerini belirtir. Liverpool, İskoçya üyesi T. P. O'Connor ise yaptığı konuşmada en sonunda uygulanmak üzere barış gelince bir plebisit yapılması ve sonucun adanın Yunanistan'a verilmesi şeklinde olması gerektiğini belirtir ve genel görüşmelerdeki bu Yunan yanlısı gayretlerinden dolayı da bol bol alkış ve teşekkür alır. İngiliz yetkililerden istedikleri cevabı alamayan ve büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Rum heyetinin İngiltere'den Kıbrıs'a dönmelerinden sonra Londra'da kalan Başpiskopos Cyril ve Theodotou'ya yardımcı olmak üzere 12 Nisan 1920 tarihinde Neoptolemos Paschales, Nicolas Lanites ve Philios Zannetos'tan oluşan yeni bir Enosisçi grup Londra'ya gelirler. Ortadoğu'da meydana gelen son gelişmelerin Kıbrıs konusunu fazla etkilemeyeceği ve adanın Enosis doğrultusunda istediklerini yapma açısından uygun zamanının henüz gelmediği tezini savunan bu yeni grubun Londra'ya gelmesinden önce Paris'te Yunanistan Başbakanı Venizelos'la yaptıkları görüşme kendileri açısından tam bir duş etkisi yaratır. Venizelos bu görüşmede

o sırada Paris'te bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un İngiliz hükümetinin büyük ekseriyetle Kıbrıs adasını İngiliz bayrağı altında tutma kararında bulunduğunu bildirir.

Rum heyetinin Londra'daki çabaları hiçbir sonuç vermezken 1 Temmuz 1920 tarihinde Avam Kamarası'nda İngiltere Başbakanı adına bir açıklama yapan Koloniler Bakan Yardımcısı L. S. Amery, Kıbrıs adasının statüsü konusunda herhangi bir değişiklik düşünülmeyeceğini ifade eder. Bütün bu olaylar meydana gelirken, Kıbrıs'ta Meclis üyesi İrfan Bey İngiliz Genel Vali'ye verdiği bir mektupla İngiltere'nin bu kararından ada nüfusunun dörtte birini teşkil eden Türk toplumu adına memnuniyetini ifade ederken Londra'da kulis faaliyetlerini sürdüren Rum heyetinden Theodotou Lord Milner'la özel bir görüşme yapabilmek için uğraşmaktadır. Ancak Lord Milner 1 Temmuz 1920 tarihinde L. S. Amery'nin yaptığı açıklamaya ekleyecek herhangi bir şeyi bulunmadığını belirtir. Amery'nin açıklamasından hemen önce Kıbrıs'a dönen Rum heyetinden üç kişi adada istedikleri gibi bir ilgiyle karşılanmazlar. Başpiskopos Cyrill'in İngiliz Hükümeti'nin kararını bildiren telgrafının alınmasıyla beraber yeni bir plan hazırlanır. Kition Metropoliti ve diğer Enosisçiler tarafından hazırlanan telgraflar her tarafa yayılır. Ayrıca adada buluna Yunan öğretmenler, okul müdürleri ve Yunan din görevlileri de bu işin içerisinde oldukları. İngiliz Genel Vali'nin İngiltere'de bulunduğu bir sırada kendisine vekâlet eden Sir Fenn bir yandan Rumların Enosis isteklerini yansıtan yüzlerce talebi ve telgrafı, bir yandan da Kıbrıs Türk toplumunun adanın Yunanistan'a verilmesinden duydukları memnuniyeti bildiren mesajlarıyla meşgul olmak zorunda kalır. 8 Aralık 1920 tarihinde neredeyse son iki yıldır hiçbir çalışmaya ve meclis oturumuna gelmeyen 9 Rum üyenin Yasama Meclisi'nden istifa etmeleriyle beraber Rum saldırıları da yoğunlaşır ve Türk toplumunun muhalefetine rağmen sıkıyönetim uygulanmaya devam eder. Aynı günlerde Limasol bir köyünde ateşli ve kışkırtıcı bir konuşma yapan Lanites Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı yönünde köy köy dolaşacağını ve konuşmalar yapacağını bildirir. Bu tip tahrikkar faaliyetlerin içinde olması halinde ülke dışına çıkarılacağı yönünde uyarılan Lanites İngiltere'de kendisine Sir Arthur Crosfield aracılığıyla destek bulur.

Öte yandan Kıbrıs Türklerinin İngilizlere yönelik olarak başlattıkları karşı faaliyetler ve Türk savaş esirlerine yardım ve destek girişimleri İngilizlerin canını iyiden iyiye sıkmaktadır;¹²⁴

“1918’de Ayasofya’da (Selimiye Camii) Türk ordusuna yardım için bir toplantı yapıldı. Bu tür toplantılar harp süresince sessizce yapılırdı. Türkiye harbi kaybeder duruma gelince jurnalciler türedi. Millet için uğraşanları takibe başladılar. Bu toplantıda da konuşmalar yapıldı. Polis, Kamil Paşa’nın damadı Dr. Esat Bey’i, Dr. Behiç Bey’i, babam Rifat Bey’i, Fadıl Korkut Bey’i polise götürdü. Dr. Esat Bey ile Dr. Behiç Bey Girne Kalesi’ne gönderildiler. Babam ile Fadıl Korkut Bey gece yarısına kadar poliste tutuldular, sorguya çekildiler...”

Savaşın sona ermesiyle beraber İngiliz idaresinde oluşan rahatlık ve rehabet havası ilk günlerde bir parça da olsa esir kampında da kendisini gösterir; ancak bu davranış tutarlılık göstermez ve esir kampı komutanlığı zaman içerisinde aynı konuyla ilgili çok farklı kararlar verir. Kampa giriş çıkışlar konusunda nispeten daha hoşgörülü davranan İngiliz idaresi aynı şekilde Kıbrıs Türklerinin de kampa gelmelerine ve ziyaretlerde bulunmalarına müsaade eder fakat bu durum çok da uzun süreli olmaz. Bu şekilde ziyaretlerde bulunanlardan birisi de Fadıl Niyazi Korkut olacaktır; ancak daha sonra o da jurnalcilerin hışmından kurtulamayacak ve polis sorgulamasından geçecektir. Bu arada İngilizler tarafından çeşitli mazeretler bulunarak tutuklananlar arasında Fadıl Niyazi Korkut’un yakını olan Ahmet Taif de bulunmaktadır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasının hemen ardından özellikle Doğu Akdeniz coğrafyasında fazla bir askerî hareketlilik göze çarpmamakla birlikte savaşın şiddetlenmesinin ardından Kıbrıs adasının farklı amaçlarla kullanılmaya başlandığı ortaya çıkar. Bunun en basit göstergesi İngiltere tarafından Çanakkale savaş esirleri için açılan esir kampı ve hemen ardından Fransa’nın açtığı Ermeni Doğu Lejyonu kampı olur. Ardından Doğu Akdeniz ve Kıbrıs adası Almanya-Osmanlı İmparatorluğu karşısında İngiltere-Fransa ve İtalya’nın oluşturduğu pakt karşısında müthiş bir psikolojik harekate ve sınır hurbine sahne olacaktır. İngiltere bir yandan Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya’nın bölgedeki askerî faaliyetlerini öğrenmek, öte yandan bölgede

¹²⁴ Con Rifat’ın kızı Şifa Dizdar Hanım’dan aktaran Harid Fedai, **Kıbrıs’ta Masum Millet Olayı**, İstanbul, 1986, s. 223-227.

uyguladığı sıkıyönetimle istihbarata karşı koyma çalışmalarını yoğunlaştırır. Kıbrıs adasında açılan nekahet hastanesi, psikolojik travma geçiren askerlere yönelik askerî kamplar, daha sonraki süreçte Beyaz Ruslar, Alman ve Polonyalı esirlerin kapatıldığı esir kampları, adanın muhtelif noktalarında açılan istihbarat istasyonları, Akdeniz'de seyir halinde olan istihbarat gemileriyle bölge tam anlamıyla bir cadı kazanına dönüşür. Bu durum savaş sonrasında da aynı hızla devam eder ve Mondros sonrası süreçte Anadolu'ya yönelik olumsuz girişimler Ermeni Doğu Lejyonu ve esir kampı üzerinden sürer gider. Kıbrıslı Türkler bu süreçte bir yandan istihbarat toplayıp Anadolu'ya yetiştirmeye gayret ederken bir yandan da Rumların Enosis çabalarına set çekmeye çabalarlar. Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlaması ise Kıbrıslı Türklerin fiili olarak Anadolu'ya geçmeleri ve Anadolu insanıyla birlikte savaşmasıyla devam edecektir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

Genelkurmay ATASE Arşivi

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi

Kıbrıs Türk Millî Arşivi (KTMA)

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Arşivi

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Dodurga, Ankara

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA) Çanakkale Savaş Esirleri Arşivi

B- Basılı Kaynaklar

Ağayev, Elnur, **Kıbrıs'tan Geçen Beyaz Ruslar**, Işık Kitabevi Yay., Lefkoşa, 2015.

Akcan, Erol, **Ag Eirini'den Akdeniz'e Yolculuk**, Ateş Matbaacılık AŞ, Lefkoşa, Temmuz 2012.

Alasya, Halil Fikret, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Ankara, 1964.

- Aytekin, Halil, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- Defense Personnel Security Research Center, **Espionage and Other Compromises of National Security**, Monterey / Kaliforniya, 2 Kasım 2009.
- Denktaş, Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları, C III**, İstanbul, Mart 1997.
- Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C 1**, Ankara, 1953.
- Fedai, Harid, **Müsevid-zade Avukat Osman Cemal, Adsız Kitap**, KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay.-35, Lefkoşa, 1997.
- Fedai, Harid ve Mustafa Haşim Altan, **Fadıl Niyazi Korkut; Hatıralar**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, Gazi Mağusa, 2000.
- Fedai, Harid, **Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı**, İstanbul, 1986.
- Frey, V., **Turkei Und Zygern, handbuch der Geogr. Wiss. Baud Vorder- und Süd-Asien**, Postdam, 1937.
- Gazioğlu, Ahmet C., **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Lefkoşa, 1994.
- Gazioğlu, Ahmet C., **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi 1878-1960**, Lefkoşa, Eylül 1997.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Ankara, 1966.
- Gürel, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) I**, İstanbul, 1985.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer, **Bir Zamanlar Kıbrıs'ta**, Lefkoşa, 1996.
- Harp Akademileri Komutanlığı, **Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri İle Türkiye'ye Etkileri**, İstanbul, Mayıs 1994.
- Hatipoğlu, M. Murat, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Ankara, 1988.
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, II. Cilt, II. Kitap**, Eskişehir, 1951HILL, Sir George, **A History of Cyprus**, Londra, 1952.
- Helmreich, Paul C., **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996.
- İlhan, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

- İsmail, Sabahattin, **İngiliz Yönetimi'nin İlk 50 Yılında Türk-Rum İlişkileri**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Ankara, 1993.
- Keser, Ulvi, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007.
- Kitsikis, Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963.
- Kocabaş, Süleyman, **Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul, 1988.
- Koçaş, Sadi, **Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967.
- Kürşad, Fikret, **Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi**, İstanbul, Haziran 1978.
- Mahan, Alfred Thayer, **Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi**, İstanbul, Eylül 2003.
- Morgan, Tabitha, **Sweet and Bitter Island: A History of the British in Cyprus**, I. B. Tauris Publications, New York, 2010.
- Rustem, K. And Brother, **North Cyprus Almanack**, Londra, 1987.
- Sarıca, Murat; Teziç, Erdoğan; Eski yurt, Özer, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1975.
- Sonyel, Salahi R. **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, 1995.
- Sonyel, S. R., **Settlers and Refugees in Cyprus**, Cyprus Turkish Association Publications, Londra, 1991.
- Starling, John ve Ivor Lee, **No Labour No Battle; Military Labour during the First World War**, Londra, The History Press, 2014.
- Oberling, Pierre, **The Road to Bellapais**, New York, 1982.
- Olçay, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981.
- Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara, 1995.
- Thubron, Colin, **Journey Into Cyprus**, Middlesex, 1986.
- Toluner, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Uluslararası Hukuk**, İstanbul, 1977.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-I**, İstanbul, 1991.
- Uçarol, Rifat, **Siyasî Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.
- Yaşın, Özker, **Nevzat ve Ben, C I**, Yeşilada Yay., İstanbul, 1997.

Yücel, Hasan Ali, **Kıbrıs Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1957.

C- Makaleler

Atan, Atilla, “Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu-Kıbrıs”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTG)**, S 14, Ankara, Nisan 1986.

Eslen, Nejat, “Kıbrıs’ın Sratejik Önemi”, **Cumhuriyet Strateji**, 18 Nisan 2005, S 42, İstanbul.

İsmail, Sabahattin, “Meclis-i Millî’nin 74. Yıldönümü”, **Güvenlik Kuvvetleri**, Lefkoşa, Mart 1993, S 19.

Klearchos, A. Kyriakides, “Cyprus and the Projection of British Sea Power since 1878”, **2nd Mediterranean Maritime History Network Conference**, Messina/Sicilya, 4-7 Mayıs 2006, MMHN Working Paper, s. 1-13

Öznacar, Huriye Sevay, “Batırılmayan Ada Kıbrıs”, **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Ankara, Kasım 1996, C 9, No.7.

Özoran, Beria Remzi, “Kurultay ve Kıbrıs Türk’ü”, **Uluslararası Altaistler Konferansı**, 21 Ekim 1973, Ankara, s. 38-41.

Özoran, Beria Remzi, “Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs’ta Türk Basını”, **VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, C II**, Ankara, 1973.

Sonyel, Salahi R., “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs’ı İngilizlere Nasıl Kiraladı?”, **Bellekten**, C XLII, S 165-168, Ankara, 1978.

Sonyel, Salahi R., “Turco-Armenian Relations”, **Bellekten**, C VIII, S 221, Ankara, Nisan 1994.

Sonyel, Salahi R., “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, **Bellekten**, C XXXVI, S 141-144, Ankara, 1972.

Varnavas, Andrekos, “British Military Intelligence in Cyprus during the Great War”, **War in History**, 19 (3), Temmuz 2012, C 19, S 3, s. 353-378.

D- Süreli Yayınlar

The Cyprus Gazette

Cumhuriyet Strateji

Bellekten

Kıbrıs Mektubu Dergisi

Yeni Kıbrıs Dergisi

War in History

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

E- Sözlü Tarih Çalışması

Ali Hüseyin Babaliki'nin torunu Ali Babaliki ile 18 Temmuz 2011 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

Burcu Müniroğlu Karagöz ile 6 Eylül 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

F- Elektronik Kaynaklar

www.imprescriptible.fr/documents/heure

www.Tallarmeniantale.com/exodus.htm.

[www. http://ermenian.org/turkce/vkayutyun.php](http://www.ermenian.org/turkce/vkayutyun.php).

www.imprescriptible.fr/documents/heure

<http://ecole.nav.traditions.free.fr/jeannedarc.htm>

<http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/242/kenan-kardesler-ve-makul-suphe-mahk-mlari/2362>

G- Diğer Kaynaklar

T.C. Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından 11 Ocak 2008 tarihinde Sayı B.02.0.001/32 ile gönderilen soru önergesi cevabi yazısı.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE BİR PROPAGANDA ARACI OLARAK KONGRE YAPILANMALARI

Tülay AYDIN*

ÖZET

Bir fikir ya da ideolojik söylemin bilinçli bir irade ile toplumu etkilemek yönünde kullanılması olarak tanımlanan propaganda terimi, sonuçları önceden belirlenen bir amacın bir grup veya kitle eylemi ile gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Tanımından da anlaşılacağı üzere bir amaç, amaca kitlenmiş bir grup ve bu amacın ulaştırılacağı bir kitlenin varlığı propagandayı belirleyen temel etmenlerdir. Tarihi çok daha eskilere dayanan ve bir devlet eylemi niteliği ile daha çok ön plana çıkan propagandif faaliyetler 20. yüzyılın başlarında daha fazla anlam kazanmıştır. Propaganda savaşlarla ortaya çıkan işgaller, toplumsal sorunlar, ulus devlet oluşumları gibi olguların etkisi ve basın-yayın, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile daha fazla ön plana çıkmıştır.

Propaganda, aynı zamanda organize edilmiş toplumsal ikna gücü olarak da tanımlanmaktadır. Bu anlamda yıkıcı bir yöntem olarak değerlendirilen propagandanın yapıcı ve toplumsal birleştirici gücü ile olumlu bir çeşitlendirmesi de söz konusudur. Millî Mücadele Döneminde işgaller ile beraber ortaya çıkan toplumsal direnişin yaygınlaştırılması ve aslında bu direnişin başlatılmasında kullanılan itici güç, propagandif yöntemlerin aktif bir şekilde işe koşulması ile gerçekleştirilebilmiştir. Basın-yayın kanalları, broşürler, çeşitli iletişim kanalları, cemiyetler, kongre yapılanmaları gibi geniş bir faaliyet alanı içinde başlatılan ve yürütülen propaganda yöntemleri, toplumsal farkındalığın sağlanmasında ve kitlelerin ortak bir amaca doğru yönlendirilmesinde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Millî Mücadele Döneminde ortaya çıkan kongre yapılanmaları da bu propagandist faaliyetlerin en etkili yöntemlerinden birini oluşturmuştur. Askerî, bürokratik ve yerel güçlerin etkisi ve yönlendirmesi ile

---

*Dr. Araştırma Görevlisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, tlayaydn05@gmail.com

ulusal ve uluslararası kamuoyuna yapılan bir çağrı ve bilgilendirme amacı güden kongreler, gaye ve oluşumları itibariyle etkili bir propaganda yöntemi olarak dikkat çekmiştir. Bilhassa propagandanın toplumu yönlendirici bir hedefe uygun olarak işe koşulması ve millî olarak nitelenen davanın kitlelere duyurulması gibi özellikleri, kongre yapılanmalarını amaç ve yöntem konusunda daha da önemli hale getirmiştir. Bu bilgilerden hareketle çalışmanın temel amacı da, Millî Mücadele Dönemi'nde toplumsal direnişi harekete geçiren faaliyetler içinde yer alan kongrelerin bir propaganda yöntemi olarak üstlendikleri rol; kongrelerin, propagandanın tanımı, çeşitleri ve yöntemleri açısından değerlendirmesi; yine kongrelerin kitlelerin yönlendirilmesi ve bilinçlendirilmesi bakımından etkinlik derecesinin ne olduğu, propagandif bir faaliyet kapsamında bir ifade biçimi olarak kongrelerin sonuçları açısından amacına ulaşan bir eylem olup olmadığının değerlendirmesini sunmak olacaktır. Ayrıca her biri kendi bölgesinde ilk etapta bölgesel amaçlarla toplanmış bulunan bu kongrelerin bilinçli bir propagandif eylem olarak mı yoksa tek alternatif olarak başvuru bir yöntem olarak mı kullanıldığı sorusunun değerlendirmesi, kongrelere katılanların ve kongrelerde ortaya çıkan metinlerin propaganda kapsamında bir incelemesinin yapılması da diğer amaçlar olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Propaganda, Kongre, İkna, Savaş, İşgal.

CONGRESS SETTLEMENTS AS A PROPAGANDA ORGAN DURING THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD

ABSTRACT

Propaganda term that is defined as using of an idea or an ideologic expression with a conscious intention in a way to attract society, expresses performing an aim via a group or a mass action which its results have already been determined. As it is understood from its definition the aim, the group focused on the aim or the existence of this group are the main factors determining propaganda. In the early 20th century the meaning of propaganda activities which revealed mostly as a government a laction dating back to old times, brought propaganda to fore front more with the factors such as invasions arising with wars, social problems, justification of facts like nation, state formations and prevalence of press and mass communication.

Propaganda is also defined as an organized social cogency at the same time. In this sense, there is a positive diversification of the propaganda, which is considered a destructive method, with its constructive and social unifying power. During National Struggle, the social resistance that emerged with the invasios and the driving force used to initiate this resistance, could be realized through the active recruitment of propaganda methods. The propaganda methods started and carried out in a wide range of activities such as press channels, brochures, various communication channels, parties, congress structures have been effectively used to provide social awareness and guide the masses towards a common purpose. The congress settlements revealed during National Struggle period were one of the most effective methods of these propagandist activities. With the guidance and effect of military, bureaucratic and local forces, congresses aiming to inform and a call to national and international public opinion, have attracted attention as an effective propaganda method in terms of their objectives and formations. Especially, the characteristics of propaganda such as using as guiding goal for society and the announcement of the national case to them made the congress settlement more important in terms of purpose and method. In the view of such information, the main purpose of study is to present the role of congresses in activities arousing social resistance during National Struggle period as a propaganda method, the evaluation of congresses in terms of definition, types and methods of propaganda, how the effectivity level of congresses was in terms of guiding and

consciousness raising as well as presenting an assessment of whether it was an action that had been achieved in terms of the results of the congresses as a form of expression within a propaganda activity or not. In addition, evaluation of the question whether these congresses which were gathered for regional purposes in their own region, were used as a conscious propagandistic action or as a single alternative as well as examination of the texts and congressmen in the scope of propaganda, were determined as other aims.

Keywords: National Struggle, Propaganda, Congress, Persuasion, War, Invasion.

GİRİŞ

Devlet, toplumların ortak yaşama iradesi ile oluşturdukları ve iktidarı devrederek güçlendirdikleri sistemli bir yapı özelliği gösterir. Bir iktidar aracı olarak devlet, ya iktidarını perçinlemek ve ulus devletini sağlam dayanaklara oturtmak ya da ortak iradesini yok etmek üzere ortaya çıkan tehditlerle baş etmek amacıyla millî söylemler üretmek durumunda kalır. Bu söylemleri sistemli ve etkili bir düzenek içinde sunmak ise propagandif yöntemlerin işe koyulması ile mümkün olabilmektedir. Propagandanın millî söylem üretimi ya da milliyetçilikle doğrudan bir ilişkisi bulunduğu ve her iki olgunun da birbirini besleyen kaynaklar olduğu aşikârdır. Ancak millî söylem üretimi ya da bu söylemin propagandif metotlarla işe koşulması, her zaman iktidar erki ya da bu erke sahip bir devletin varlığını zorunlu kılmaz. Devletin zayıfladığı durumlarda da toplumsal bir reaksiyon olarak bu iradenin ortaya koyulabilmesi mümkündür. Devlet veya iktidar etkisi olmadan toplumsal bir tepki olarak bu millî söylem üretiminin ortaya çıkarılmasında iki temel gereklilik söz konusudur. Bunlar, topluluk üyeleri arasında kolektif bir aidiyet bilincinin olması ve toplumun kolektif bilincinin yara alması durumunun ortaya çıkmasıdır. Yani toplumun tehdit karşısında eski kolektif hayatlarını geri getirebileceklerine inandıkları bir *bilinç ve vizyona* sahip olması gerekmektedir.¹ Kolektif bilincin yara alması ve başka iktidar güçlerinin saldırısına ve işgaline maruz kalınması, dil, din, tarih gibi ortak özellikler etrafında birleşen toplumda ortak bir kaygı oluşturmaktadır. Bu durum hızla bir söylem halini alır ve toplumun *incinen onuru* millî söylemleri besler, büyütür ve söylemler eylem haline gelmeye başlar.² Millet ve milliyet oluşumunda önemli çalışmaları bulunan Sadri Maksudi Arsal'da millî hislerin oluşumunda iki yöntemden bahsetmektedir. Topluluk üyeleri, ya geçmişteki başarı ve felaketlerden elde ettikleri güçle milliyetçi bir söylem oluşturur ya da geçmişe değil geleceğe yönelen ve millî amaçlar üreten hislerden beslenir. Bunlardan ilki bağımsızlık tehlikesi yaşanan milletlerde, ikincisi ise bağımsızlığını kazanmış milletlerde ortaya çıkmaktadır.³

¹ Mustafa Erdoğan, "Milliyetçilik İdeolojisine Dair", *Liberal Düşünce*, S 15, 1999, s. 2.

² Abdolvahap Coşkun, *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 208-209.

³ Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1979, s. 80-82.

Toplumsal yaşamın tehditle karşılaşması durumunda toplumun çeşitli sebeplerle ön plana çıkan ve bu tehdidi uzaklaştırmak gayesine bürünen bazı kesimleri de bu kolektif bilincin oluşturulmasında asli bir görev almaktadırlar. Toplumda bu tepkisellik oluşturulurken propagandif söylemler üzerine kurulan yöntemler de etkili şekilde kullanılır. Toplum, bir yandan bu yöntemlerle kitlesel bir hareket içine çekilirken diğer yandan da sloganik söylemlerle bu hareketin çerçevesi ve ruhu oluşturulmaya çalışılır. Kitleler öncelikle psikolojik boyutta bu mücadeleye çağrılır ve sonrasında gerektiği ölçüde bir eylemsel boyut ortaya çıkarılır. Bu noktada topyekûn savaş olarak adlandırılan ve kitlelerin ortak bir hedef için yönlendirildiği yeni bir olgu ile karşılaşılır. Bu özellikle bir varoluş kaygısı yaşayan toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Toplum ülkenin ekonomik, coğrafi, siyasal ve toplumsal bütün kaynaklarını seferber etmek suretiyle bir mücadele stratejisi içine sokulmaktadır.⁴

Millî Mücadele Dönemi'nin temel dinamiğini sağlayan şeylerde galip devletler tarafından başlatılan işgaller ve bu işgallere karşı eski hayatlarını geri getirmek ve varoluşunu ispatlamak gereğini hisseden kitlelerin bağımsızlık istekleri olmuştur. Bu dönemde kitleleri tepkisel bir duruş sergilemeye ve gerektiğinde bunu eyleme dökmeye iten ortam, ilk etapta kendiliğinden bir hareketi doğurmuştur. Keza bu dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlenmenin ve bu hareketin olduğu yerlerin çeşitlilik göstermesi doğal olarak hareketin yürütülmesi, eylem biçimleri ve örgütlenme pratiği açısından da farklılıklar doğurmuştur. Ancak bu uygulama farklılıklarına karşın amaçta birlik olması, bu farklılıkların başarı ile eritilmesinde etkili olmuştur.⁵

Propagandayı ortaya çıkaran şey toplumun gelişen olaylara karşı millî bir söylem oluşturması, bunu örgütlemesi ve fiiliyata geçirmesidir. İttihat ve Terakki iktidarının öncülük ettiği ve yoğunlaştırdığı propaganda faaliyetleri halka bildiriler, risaleler⁶, beyannameler⁷ yayınlamak ve toplantılar düzenlemek gibi araçlar yoluyla yürütülmüştür. Ancak Millî Mücadele'nin ilk

⁴ Seydi Çelik, "'Topyekûn Savaş' Olgusu ve Türkiye'de Ulus Devletin Ortaya Çıkışındaki Etkisi", *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8 (3), 2018, s. 82.

⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 50.

⁶ Taner Aslan, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Propaganda Araçlarından Hayyeale'l Felâh Risalesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 29, 2011, s. 306.

⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 46-47.

başlarında bu sistemli hareketi kurumsal ve tek merkezden yürütecek bir yapı henüz oluşturulmamıştı. TBMM açılıncaya kadar yapılan propaganda faaliyetleri karşı propaganda niteliğindedir. Esasen TBMM'den öncede propagandanın öneminin anlaşıldığı ve bunu bir teşkilat unsuru haline getirme çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Kendiliğinden bir hareket olarak İzmir'in işgalinden hemen sonra ortaya çıkan Denizli Heyet-i Milliyesi'nin en önemli teşkilatlarından biri de *İrşadiye Şubesi* olmuştur. Şubenin temel amacı halkı işgale karşı savaşmanın zorunlu olduğuna inandırmak olarak belirlenmişti. Şubede güzel konuşma yeteneğine sahip dört kişi maaşlı olarak görevlendirilmiş ve halk içine karışarak bedenen ve parasal olarak yardımda bulunmaları için halkı ikna çalışmalarına başlamaları sağlanmıştı.⁸ Ancak gelişigüzel ve ihtiyaca binaen uygulanan bu propaganda faaliyetleri tek bir merkezden yürütülmemiş bu durum ancak TBMM açıldıktan sonra Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi'nin sunduğu *İrşad Encümeni* kurulması önergesi ile gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal'in de onay verdiği bu encümen önemli çalışmalara imza atmıştır.⁹

Millî Mücadele'nin hazırlık safhası olarak değerlendirilen *Kongreler Dönemi* aynı zamanda yoğun bir propagandanın yapıldığı dönemdir. Bu dönemde toplum bir yandan ortak bir mücadeleye ikna edilmeye çalışılırken bir yandan da yapılacak harekete amacı ve kapsamı belli olan bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Kitleler, ilk karşıt tepki olarak örgütledikleri minimal toplantılardan, karar alıcı ve temsil gücü yüksek kongrelere doğru organize olmaya çalışırken propagandanın ilk örneklerini oluşturmaya başlamışlardı. Kitleler, kongrelerde ortaya çıkan söylem ve kararlara uygun olarak topyekûn bir mücadelenin ortağı haline getirilmeye çalışılmaktaydı. Bu çalışmada işgaller ve haksız uygulamalar karşısında her biri kendi bölgesinde birbirinden bağımsız ve habersizce ortaya çıkan kongre mekanizmalarının bir propaganda aracı olarak hangi söylem ve uygulamalarla toplumu bu mücadeleye ikna ettiği ve bu ikna sürecinde hangi yöntem ve teknikleri kullandığı incelenmelidir. Çalışmada ilk etapta propagandanın tanımı ve teknikleri

---

⁸ Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 97.

⁹ Bayram Küçüköğlü, *Millî Mücadele Sürecinde Uygulanan Propaganda Yöntemleri ve Atatürk'ün Propagandacı Kişiliği*, Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2005, s. 60; Bu encümen hakkında detaylı bilgi için bkz. Betül Aslan, "Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni", *Atatürk Dergisi*, S 2, C 4, 2004.

incelenecek sonrasında esas olarak ele alınan Batı Anadolu, Erzurum ve Sivas Kongreleri temelinde propagandanın amaç ve uygulama açısından incelemesi yapılacaktır.

1. Propaganda ve Propaganda Teknikleri

Bir propaganda uzmanı olan Hadley Cantril'e göre propaganda, önceden belirlenmiş amaçlara göre bireyin ya da grubun eylemlerini veya fikirlerini değiştirmek için yapılan ve tasarımı anlamı olan bir ifadedir. Cantril'e göre propaganda, pozitif bir anlam ifade etmektedir. Ona göre propaganda iyi planlanmış, eleştirel olmayan, bir öneride bulunan ve bireyin sosyal bakış açısına göre iyi veya kötü olarak yorumlanabilmektedir.¹⁰ Harold Lasswell ise propagandayı en kısa tanımıyla *kanı ve tutumların önemli sembollerin manipülasyonu ile kolektif yönetimi* olarak tanımlamaktadır. Bu noktada propaganda, kolektif tutumu değiştirmek ya da yeniden düzenlemek adına önemli sembolleri kullanılmaktadır.¹¹ Propaganda ile ilgili detaylı bir çalışma yapmış olan Garth S. Jowett ve Victoria O'Donnell ise propagandayı tutum veya davranışları veya her ikisini birden değiştirmek amacıyla çaba sarf edilen planlı bir uygulama olarak değerlendirmiştir. Onlara göre propaganda, algıları biçimlendirme, bilişleri manipüle etme ve propagandacıların arzu edilen niyetini elde etmek için yapılan kasıtlı ve sistematik bir girişimdir.¹² Yine Douglas Walton da propagandanın karakteristik özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: Diyalog, mesaj içeriği, hedefe yönelik yapı, sosyal grupların katılımı, mantıksal muhakeme, tek taraflı argümantasyon, ikna diyalogu, sonuçlara göre gerekçelendirme, duygusal dil ve ikna edici tanımlar, tartışmacı yaklaşım.¹³ Propagandanın en kapsamlı tanımı ise propagandanın derin bir tahlilini yaptıktan sonra Terence Qualter tarafından şu şekilde yapılmaktadır:

Propagandanın, bir bireyin veya grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için, haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi

¹⁰ Hadley Cantril, "Propaganda Analysis", **The English Journal**, Vol. 27, No. 3 (Mar., 1938), s. 217.

¹¹ Harold Lasswell, "The Theory of Political Propaganda", **The American Political Science Review**, Vol. 21, No. 3 (Aug., 1927), s. 627-628.

¹² Garth S. Jowett & Victoria O'Donnell, **Propaganda And Persuasion**, Sage Publications, London, 1999, s. 4; 7.

¹³ Douglas Walton, "What is Propaganda, and What Exactly is Wrong with it?", **Public Affairs Quarterly**, Volume 11, Number 4, October 1997, s. 396-400.

*amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyettir.*¹⁴

Propaganda, örgütlü insan topluluklarının ortaya çıkmaya başladığı ilk zamanlardan bu yana çeşitli içerik, amaç ve yöntemlerle kullanılagelen bir yöntem olmuştur. Topluluk liderlerinin kamuoyu desteği sağlamak, topluluk üyelerinin aidiyetini sağlamak, liderlere mistik görünümünler sunmak ve toplulukların birlikte yaşamak amaçlarını sağlamak temel propaganda amaçları idi.¹⁵ Propagandayı tarihi oldukça eski bir sanat olarak gören Cantril'e göre Atinalı Demosthenes'in Makedonlar için yaptığı söylevlerinde yaptığı bir uygulama iken ilk Hristiyanlığın ilk misyonerleride propaganda yolu ile faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.¹⁶

İlk örgütlü propaganda faaliyeti ise 17. yüzyılda Katolik Kilisesinin gide-rek hızlanan Reform hareketleri ile mücadele etmek amacıyla silah dışında başvurduğu bir yöntem olarak kullanması ile ortaya çıkmıştır. Propagandanın bundan sonraki yüzyıllardaki kullanım şekli amaçsal değişikliklere uğrayarak devam etmiştir. Ancak kilisenin propagandaya başvurarak başlatmış olduğu bu yeni çığır, iki önemli sonuca yol açmıştır. İlk olarak bu propaganda, kitleleri yönlendirmek ve kamuoyu oluşturmak isteyen başka propagandacılar için örnek bir faaliyet oluşturmuştur. İkinci olarak ise propaganda ile kamuoyunun kontrol edilmesi kolaylaşmış oluyordu.¹⁷ Bu dönemin dinsel mücadeleleri üzerine kurulan propaganda faaliyetleri, teknik gelişime bağlı olarak daha sistematik ve bilinçli şekilde hazırlanan ikna faaliyetleri haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde propagandacılar hükümetler, toplumlar ya da bireyler değil sistemli organizasyonlar olmuştur.¹⁸

19. yüzyıl ile beraber kitle iletişim araçları propagandanın en önemli unsuru haline gelmiştir. Kitleler bu araçlar vesilesi ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu yüzyıl ile beraber artık propaganda modern toplumun bir vazgeçilmezi haline gelmiştir.¹⁹ Lasswell'e göre propaganda eski dönemlerde bir zorbanın şiddet yolu ile uyguladığı geçici bir yöntem iken modern

---

¹⁴Terence H. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", Çev. Ünsal Oskay, **AÜSBFD**, C XXXV, S 1-4, 1980, s. 279.

¹⁵ Qualter, a.g.m., s. 257.

¹⁶ Cantril, a.g.m., s. 217.

¹⁷ Qualter, a.g.m., s. 256.

¹⁸ Beyzade Nadir Çetin, "Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 24, S 2, 2014, s. 248.

¹⁹ Jowett ve O'Donnell, **a.g.e.**, s. 98.

dönemlerde ulaşım ve iletişim ağının gelişimi, yöneten ve yönetilen arasındaki bağıın yakınlaşması ile daha çok ikna ve tartışma yöntemi ile işe koşulması olarak değerlendirilmiştir.²⁰ Ancak belki de bu yüzyıl ve beraberindeki gelişmeler propagandanın aynı zamanda hep olumsuz bir anlam içinde anılmasına da sebep olmuştur. En popülerlik kazandığı dönem olan II. Dünya Savaşı sıralarında propaganda, totaliter rejimlerin ideolojilerine bir destek sağlamak ve tek bir ulus devlete yönelik amaçlarını gerçekleştirmek için kullanıldığı yıllar olmuştur.²¹ Bu sebeple iki dünya savaşı sırasında yapılan propaganda faaliyetleri, propagandanın totaliter rejimlerle bütünleşen bir anlam içermesine sebep olmuştur. Böylece propaganda; *belli bir bakış açısını zorlayan bir çıkar grubunun veya örgütün çıktıkları* olarak yorumlana gelmiştir. Propagandayı sınırlar içinde ve genelde olumsuz olarak yorumlayan bu tanımlara karşın bazı yazarlar tarafından propagandanın doğası gereği kötü ya da mantıksız olarak değerlendirilemeyeceği ve metodik ve organize bir söylem türü olarak nitelendirilmesi gereği ifade edilmiştir.²² Allen Wood'da propagandanın iyilik için kullanılabileceğini ancak yozlaştırılmaya da açık bir yapı taşıdığını ifade etmektedir.²³ Nitekim ilk başta *ön yargılı düşünce ve fikirlerin genellikle yalan ve aldatmaca yoluyla yayılmasını sağlamak* olarak nitelendirilen propaganda, zamanla anlam araştırmalarının yapılmasından sonra propagandanın “sadece “kötülüğün” ve totaliter rejimlerin malı olmadığını ve genellikle zeki aldatmacaların ötesinde bir şey olduğunu” ifade etmişlerdir. Böylece propaganda kelimesi “o zamandan itibaren değişerek; sembollerin ve bireyin psikolojisinin manipülasyonu ile üretilen kitlesel “öneri” veya “etki” manasına gelmeye başlamıştır.²⁴

Yukarıda bahsedilen tanımlarından da anlaşılacağı üzere propagandanın en önemli özelliği doğası gereği bilinçli bir tasarım ürünü olmasıdır. Bilinçli bir eylem olarak propaganda da temel amaç kitleye ulaşmak, kitleyi etkilemek ve başarılı bir şekilde kalabalıkların coşkusunu çekmektir. Bu da doğal olarak propagandayı kasıtlı bir eylem türü haline getirmektedir.²⁵ Jowett ve O'Donnell'e göre de propagandanın en önemli özelliği kasıtlı ve bilinçli bir girişim

²⁰ Lasswell, a.g.m., s. 631.

²¹ James Chapman, “Review Article The Power of Propaganda”, **Journal of Contemporary History**, Vol 35(4), 2000, s. 681.

²² Walton, a.g.m., s. 385-386.

²³ Allen Wood, “Propaganda And Democracy”, **THEORIA**, Vol: 31, No: 3, 2016, s. 382.

²⁴ Çetin, a.g.m., s. 27.

²⁵ Walton, a.g.m., s. 388.

olmasıdır. Planlı bir yönerge ile yapılan propagandanın cevap olarak aldığı çıktılar; algısal, bilişsel veya davranışsal boyutlar içermektedir. Bu süreçte kitlenin algıları şekillendirilir ve bu şekillendirme sürecinde dil ve imgeler, poster, slogan hatta mimari araçlar kullanılarak yönlendirmeler yapılır. Onlara göre bu algı operasyonu kişinin inşa ettiği geçmişi, dil ve imaj anlayışlarından kültür boyutuna kadar birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Ve propagandacı bu değerler ile yaptığı ilişkilendirme sayesinde kitle üzerinde bir farkındalık yaratmaktadır.²⁶ Lasswell ise propagandanın karakteristiğini ortaya koyarken onun geniş bir amaçlar silsilesi içinde yer alabileceğinden bahsetmektedir. Propaganda örneğinin bazen sigara karşıtı olmak gibi dar bir amaç içinde çalışırken bazen daha dağınık amaçlarla ve kurumlar aracılığı ile işlev görebilmektedir. Öte yandan bazı propagandalar, devrimci iken bazısı anti devrimci olabilmekte, kimisi kalıcı ve sürekli iken kimisi geçici süre devam etmektedir.²⁷ Ancak bunların hemen hepsi belirli bir amaç çerçevesinde yürürlüğe konan bir propaganda içermektedir.

Bir amaç etrafında örgütlenen propagandanın en temel ilkelerinden birisi de propagandası yapılan fikir ya da nesnenin toplum tarafından güçlü bir şekilde hissedilen duygu veya tutumla ilişkilendirilmesini sağlamaktır. Yani toplumsal kabul gören duygularla ilişkilendirilen propagandif faaliyetin başarılı olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu duygular genellikle vatanseverlik, özgürlük gibi hassas temeller üzerine kurulmalıdır.²⁸ Bu ilişkilendirme yapılırken propaganda birçok disiplinden faydalanmak durumundadır. Propaganda bu ilişki ağını kurarken psikoloji ve sosyoloji ile doğrudan ilintilendirilir ve bu bilimlerin tekniklerinden faydalanır. Tam da bu sebeplerle propaganda bilimsel olmak ve bilimsellik içermek durumundadır. Propaganda kendine has kuralları olan titiz, kesin, test edilmiş kurallar koyan bir nitelik taşımaktadır. Propagandanın iyi bir insan tahlili ve analizi gerektirdiğini belirten Ellul, propagandanın çok yönlü bir eylem olduğunu ve bilimsel kanılar içinde ilerlemesi gerektiğini de ifade etmektedir.²⁹

Propagandayı hem karşıt bir tepki olarak hem de mevcut hakların savunulmasının bir aracı olarak ön plana çıkaran şey kitlelerin mevcut iktidarın

---

²⁶ Jowett ve O'Donnell, **a.g.e.**, s. 8-9.

²⁷ Lasswell, **a.g.m.**, s. 629.

²⁸ Cantril, **a.g.m.**, s. 218.

²⁹ Jaques Ellul, **Propaganda The Formation of Mens's Attitudes**, Vintage Books, A Divison of Random House, New York, 1965, s. 4-5.

yetersizliği ve acizyeti karşısında insiyatif almalarıdır. Her toplum propagandif faaliyetlerinde öncelikle tarihsel verilerden ve geçmişin ortak değerlerinden faydalanma yoluna gider. Bazen de kendi savaş kahramanlarını yaratarak topluma mücadele ivmesi kazandırır. Örneğin Almanlar bunu yaparken kendi tarihlerine dönerek askerlerinin sahip olmasını istediği erdem ve değerleri bu yolla somutlaştırmışlardı.³⁰ Nitekim Ellul'e göre de propagandada başvurulan en önemli araçlardan biri de tarihtir.³¹

Propagandanın diğer bir özelliği de sadece mesajı veren değil mesajı alan tarafında konu hakkında bilgi sahibi olması gerektiğidir. Bir propaganda uzmanı olan Lumley, propagandanın kökeninin ve kaynağının, arkasındaki çıkarların, işlendiği yöntemlerin, yaydığı muhtevanın ve kitlede yarattığı etkilerin neler olduğunun incelenmesi ile propagandanın daha aktif bir hale getirilebileceğini belirtmektedir.³² Bu noktada propaganda ve iknada asıl olan kişi ya da gruba bir önerme sunmak ve bu önermenin onaylanması değildir. Kişiden bu önermeyi desteklemesi, benimsemesi ve pratik olarak bunu eyleme dökmesi beklenmektedir.³³ Bu söylenenlerden hareketle bir eylemin propaganda olup olmadığı konusunda da Qualter, temel olarak şu farkları ortaya koymaktadır:

Herhangi bir edimin propaganda sayılabilmesi için, böyle bir edimin, tutumlar üzerinde kontrol kurması ve belirli eylemlere yol açmayı hedef edinmiş bir kampanyanın içinde yer almış olması gerekir. Bu bakımdan, herhangi bir sözün, kitabın, afişin, dedikodunun, geçit töreninin, serginin, heykel veya tarihsel abidenin, bilimsel bir buluşun, veya istatistik dökümünün, bunlar doğru ya da asılsız, rasyonel ya da irrasyonel de olsa, ancak tutumlar üzerinde kontrol kurmak ve böylelikle bu tutumları değiştirmek isteyen birinin izlediği bilinçli bir eylem siyasetinin gereği olarak yaratılmış veya oluşturulmuş bulunduğu saptanabildikten sonra, bütün bunların propaganda aracı veya materyali oldukları ispat edilmiş demektir.”³⁴

³⁰ Colin Gilmour, “Unmasking the Legion Condor: The Creation of Nazi Germany’s First War Heroes”, **War and Propaganda In the XXth Century**, Ed. Maria Fernanda Rollo, Ana Paula Pires and Noémia Malva Novais, Lisbon, 2013, s. 154.

³¹ Ellul, **a.g.e.**, s. 4.

³² Qualter, a.g.m., s. 277.

³³ Walton, a.g.m., s. 394.

³⁴ Qualter, a.g.m., s. 280.

Öte yandan ilk propaganda tekniklerinin kullanımından şimdiye dek yapılan en önemli devamlılık unsuru propagandanın kişi ya da bireylere değil topluluklara ve topluluk bilincine sahip gruplara yönelik bir uygulama olmasıdır.³⁵ Propaganda tek tek bireylerden çok grupları hedef almaktadır. Bu da daha ziyade propagandanın ideolojik veya siyasal-sosyal bir amaca hizmet etmek amacıyla uygulamaya konulması ile ilgili olmalıdır. Propaganda için temel olan şey hedefini ulaştıracağı bir kitlenin varlığıdır. Bunu yaparken de propagandacı kendisini amaca ulaştıracak her türlü aracı ve yöntemi kullanmaktan geri durmamaktadır. Yani asıl amaç kitlelerin fethidir.³⁶ Cantril'e göre de propagandacıyı başarılı kılan veya toplumsal kabul görmesini sağlayan üç önemli şey vardır. Bunlardan ilki propagandanın kişide uyandırdığı etkidir. Onları bir olgu etrafında örgütleyebilme potansiyelidir. Bilhassa olgulara yüklenen anlamlar ve çağrışımlar bu etkiyi daha da başarılı hale getirir. İkincisi toplumda bireylerin statülerini korumak ve yetkililer ya da uzmanlar karşısında cahil görünmemek için gösterdiği kabul durumudur. Bu kabul, kişiye kendinî iyi hissettirir ve diğerlerinden üstün bir duruma geldiği algısı yaratır. Son olarak ise kişi, anlamadığı ve yeterince bilgi sahibi olmadığı şeyler konusunda kolayca başkalarının yargılarını kabul edebilmektedir.³⁷

Propagandanın başarılı olabilmesindeki diğer önemli etken propagandacının zamanın ruhunu iyi okuyabilmesi ve bunu kitleye iyi aktarabilmesidir. Yani propaganda da iletilen kaynak ve mesaj kadar propagandanın uygulandığı zaman dilimi ve uygulandığı topluluğun niteliği de önem taşımaktadır.³⁸ Propagandanın başarısındaki diğer önemli etken ise propagandacının kişiliği, asıl veya gizli amaçlarının niteliğidir. Propagandacının güçlü kişiliği, toparlayıcı ve birleştirici niteliği de kitle üzerinde etki etmektedir. Ayrıca propagandacı hedeflerine ulaşmak için çoğu zaman daha büyük kitleleri ele geçirmek ister ve bunun için önde gelen bazı şahsiyetleri kullanır. Propagandacı kitlelere hitap etmekle beraber kitleler üzerinde kontrolü sağlayabilmek amacıyla toplumun ya da grupların kanat önderlerini etkileyerek amacına ulaşacağını bilmektedir.³⁹

---

³⁵ Qualter, a.g.m., s. 256.

³⁶ Çetin, a.g.m., s. 243.

³⁷ Cantril, a.g.m., s. 219.

³⁸ Çetin, a.g.m., s. 246.

³⁹ Qualter, a.g.m., s. 286.

Peki propaganda uygulanırken izlenen, takip edilen bir teknik ya da yöntem dizisi var mıdır? Bu soruya yanıt Jowett ve O'Donnell tarafından verilmektedir. Onlara göre bilinen başlıca propaganda teknikleri şunlardır: İzleyici eğilimlerinin belirlenmesi, kaynağın inanılır olması, yüz yüze iletişim kurulması, propaganda yapılacak grubun norm ve değerlerinin dikkate alınması, propagandacının ödül ve ceza uygulaması, iletişim kaynağının tekleşmesi, görsel sembollerin gücü, ortak duyuların aktarımında etkili ve kapsayıcı bir dilin kullanımı, müziğin kullanımı ve duyuların uyarılması (yerel, dinsel ve kişisel duyguların millî ve dinî hassasiyetler içinde uyarımı), kanat önderlerinin propagandaya dâhil edilmesi ve karşı propagandanın yapılması.⁴⁰ Bu hassas noktaların yanında propagandanın beyaz, gri ve siyah olmak üzere üç farklı formu da bulunmaktadır. Buna göre *beyaz propaganda*; doğru tanımlanmış bir kaynaktan gelen ve mesajdaki bilgilerin çoğu zaman doğru olduğu propaganda biçimidir. *Siyah propaganda*, kaynağın ve asıl bilginin gizlenerek propagandanın yalan, aldatma ve sahtekârlıkla yapıldığı, her türlü büyük yalanı içeren propaganda türüdür. *Gri propaganda* ise siyah ve beyaz propaganda arasında bir yerde bulunmakta ve bu propaganda türünde kaynağın doğruluğu çoğu zaman şüphelidir. Yani kaynak doğru olabilir veya olmayabilir.⁴¹ Bu etkili propaganda türlerine karşı propaganda ile mücadele açısından yöntemler öneren Miller ise üç mücadele yönteminden bahsetmektedir. Bunlardan ilki yapılan propagandayı baskılamaktır. İkincisi karşı bir propaganda yapmak ve son olarak yapılan propagandayı analiz etmek diğer karşıt propaganda yöntemleri olarak belirlenmiştir.⁴² Miller bunun yanı sıra propagandanın akla değil duygulara seslendiğini belirterek propaganda tekniklerini şu şekilde sıralamaktadır:

Ad Çağırma adı verilen teknik ile propagandacı nefret ve korkulara hitap ederek herhangi bir temellendirme yapmadan kişiyi net bir yargıya götürür. *Parıltılı Genellemeler* ile propagandacı, erdem esasına uygun olarak kendini tanımlar ve sevgi, cömertlik ve kardeşlik duygularına hitap etmeyi amaçlar. Burada Miller, özgürlük, onur, demokrasi gibi kelimelerin kullanılması ile bütün iyilerin bu uğurda mücadeleye geçeceğini düşünmektedir. *Aktarım* ile bir birey, grup ya da değerini iyi veya kötü özelliklerini bir hedef kitleye kabul ettirme amacını taşır. Burada propagandacı saygı duyulan şeylerin prestiji ya

⁴⁰ Jowett ve O'Donnell, **a.g.e.**, s. 299-306.

⁴¹ Jowett ve O'Donnell, **a.g.e.**, s. 16-20.

⁴² Miller, **a.g.m.**, s. 27.

da yaptırımını kullanarak kabullendirme yapar. Diğer propaganda tekniği ise *referanstır*. Propagandacı kitlelerin liderleri takip ettiği düşüncesi ile onların mektup veya konuşmalarını referans alır ve kitleyi etkilemeye çalışır. *Sokak-taki Adam* yöntemi ise çoğunlukla propagandacılar tarafından kullanılan hedef kitlenin güvenini kazanmak için onlar gibi sıradan görünmek amacıyla yaptıkları propagandadır. Sokak dilini kullanan liderler, halka ortalama bir görüş sunduklarını ifade etmek isterler. *Kasıtlı Muğlaklık* tekniğinde propagandacı gerçeğin az bir kısmını sunar ve tamamını saklayarak kitleyi gerçeği analiz edemeden belli belirsiz sözlerle geçiştirmeyi hedefler. *Tren* tekniği ile hedef kitleye *herkes yapıyorsa hata olmaz* denmekte ve algı yönlendirmesi yapılmaktadır.⁴³

Bu detaylandırılmış tekniklerin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı yıllarının en önemli siyasi figürlerinden biri olan Goebbels'in propaganda ilkeleri de propagandanın uygulama sürecini açıklayan başat ilkeler özelliğindedir. Goebbels'e göre ilk olarak propagandacı ilgili olduğu dönemin olayları hakkında ve kamuoyu hakkında bilgi sahibi olmalı ve ayrıca propaganda sadece bir makam ya da kurum tarafından yani tek bir merkezden yönetilmelidir. Ayrıca propaganda yapılacak eylemin olası sonuçları da daha baştan hesaplanmalıdır. Keza ona göre *bir propagandacı için olacak bir olayı planlamak, olmuş bir olayı rasyonelize etmekten* daha kolaydır. Propaganda, düşman devletlerin politikalarını ve eylemlerini etkileyebilecek ve aynı zamanda kitle veya dinleyicinin dikkatini çekecek bir iletişimasyon ile yayımlanmalı ve yapılmalıdır. Goebbels'e göre propagandacı düşmanın prestijini bozmak ve kendi amaçlarına yarayacağını düşündüğü düşman propagandasından elde edilen materyalleri kullanabilir. Prestijli liderlerin propagandayı daha işlevsel hale getirebileceği ve propagandanın zamanının iyi belirlenmesi gereği ise diğer ilkeler arasındadır. Zaman konusunda detayda veren Goebbels, propagandanın düşman propagandasından daha önce kitleye ulaşması ve propaganda kampanyasının *optimum an'da* başlaması gerektiğini de belirtir. Öte yandan propaganda sırasında kullanılan dilinde önemli olduğunu belirten Goebbels, kitlenin propagandadan önce sahip olduğu tepkiyi kullanması gerektiği, kolayca öğrenilebilir bir formada ve geri-tepici olmayan, uygun zaman ve durumlarda tekrar tekrar kullanılması gereğinden bahseder. Bir yenilgi

---

⁴³ Clyde R. Miller, "The Techniques of Propaganda From "How to Detect and Analyze Propaganda", 1939, <http://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2010/5/10/56085562/propaganda.pdf>, s. 27-29.

durumunda ortaya çıkabilecek durumun ısrarla vurgulanması, halkın tek başına gidermeyeceği endişeleri hafifletmelidir. Ayrıca Goebbels, hayal ve umut kırıklığı yaşayan kitlelerde hayal kırıklıklarının azaltılması yönünde çalışmalar yapılması gerektiğini savunur.⁴⁴

2. Millî Mücadele Döneminde Ulusal ve Yerel Kongre Yapılanmalarının Propagandif Bir Yöntem Olarak Analizi

Kongre sözcüğünün tam olarak neyi içerdiği ve neyi yansıttığı konusu propagandif bir faaliyet olarak betimlenmesini de önemli kılmaktadır. Kongre kavramı ilk olarak Meşrutiyet döneminde Türkçeye girdiği tahmin olunan ve Millî Mücadele boyunca herhangi bir gaye için yapılan toplantıları ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.⁴⁵ Bir toplantı olması niteliğinin yanında sivil bir direniş hareketi olarak tasvir edilmesi de kongre kavramı üzerindeki belirsizliği göstermektedir. Bununla birlikte Bülent Tanör tarafından kongre yapılanmaları, mevcut dönemde İstanbul Hükümetinin hükümet etmek fonksiyonlarındaki eksiklikleri (vergi salma, asker toplama) tamamlaması nedeniyle *yerel kongre iktidarları* olarak nitelendirilmiştir.⁴⁶ Bu kanı kongre yapılarının işgalin ortaya çıkardığı yeni durumda direnişin örgütlenmesi ve devletin işlevlerine sahip çıkılması için ortaya çıktığını savunmaktadır. Ancak bu toplantı ifadesi olarak kongrelerin sadece Anadolu'da değil başka coğrafyalarda da düzenlendiği bilinmektedir.⁴⁷

Millî Mücadele Döneminin en önemli icra kanalları olarak dikkat çeken kongreler ile yine bu dönemde sıklıkla başvuru bir yöntem olarak toplantılar arasında bir fark olduğu da dile getirilmektedir. Buna göre özellikle işgalden sonra hemen her noktada ortaya çıkan toplantılar ile kongreler arasındaki en önemli fark, katılımcıların ve yöneticilerin niteliğinde gizliydi. Toplantılar halka açık olarak yapılan ve kongrelerden önce gerçekleştirilen yapılar iken kongreler, ileri gelen ve seçilmiş temsilcilerin düzenlediği yapılanmalar olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Yani kongreleri daha önemli kılan şey daha geniş

⁴⁴ Detaylı bilgi için bk. Leonard W. Doob, "Goebbel's Principles of Propaganda", **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 14, No. 3, (Autumn, 1950).

⁴⁵ Enver Konukçu, **Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 55.

⁴⁶ Zeki Arıkan, "Millî Mücadele'de Balıkesir", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-200, s. 471.

⁴⁷ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 169.

⁴⁸ Mücteba İlgürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 93.

çapta kararlar alabilmesi ve bu kararların seçilmiş delegeler eliyle gerçekleştirilmesidir. Kongre olarak tanımlanan toplantıların araştırmaya konu olan kısmı, cemiyet ve derneklerin kapsamını aşan bölge ya da ülkeye dair kararlar alan ve kısmen kalıcı nitelik gösteren yapılanmalar olması sebebiyledir.⁴⁹ Bu yapılar basit birer toplantı niteliğinden ziyade sivil direnişi örgütleyen karar alıcı bir mekanizmaya da sahip olmaları nedeniyle propagandif bir yöntem olarak değerlendirilmiştir.

Kongrelerin propagandif bir faaliyet olarak nitelenmesi içinde temel dayanak hem kongrelerin ortaya çıkış gerekçeleri hem de kongrelerin yürütücüsü konumunda bulunan kitlelerin niteliğidir. Kongre hareketlerinin bir sivil hareket ortaya çıkış koşulları ya merkezi siyasal otoritenin zayıflaması ve işlev görememe konumuna gelmesi ya da sivil direnişi başlatacak toplumsal grupların çıkarlarının zedelenmesi durumunun oluşmasını gerektirmektedir.⁵⁰ Kongrelerin ortaya çıktığı koşullar ülkenin işgal tehdidi ile karşı karşıya olduğu ve buna tepkisel bir duruş sergileyecek bir devlet icrasının bulunmadığı zaman dilimidir. Yaklaşan tehlikenin varlığı ve kendi var olma riskleri kitlelerde oluşmaya başlayan kıpırdamayı ortak bir ses haline getirecek düzenleyici bir güce ihtiyaç duyurmaktaydı. Bir varoluş gayesi ile ortaya çıkan kitlelerin kongreleri düzenleyici ve birleştirici bir unsur olarak gördükleri muhakkaktır. İlk olarak küçük toplantılar şeklinde yapılmaya başlanan örgütlenme faaliyetleri, kongreler ile resmî ve temsil gücü yüksek bir yöntemi gündeme getirmiştir. Kongreler, bu noktada kitleleri derleyip toparlama ve bir tepki oluşturmak amacıyla başvuru alan mitingler dışındaki ilk etkili propagandif yöntem olmuştur. Kitleler silaha başvurmadan evvel yasal ve meşru yönden hem bir ittifak kurmak hem de kamuoyuna bu tepkiyi sunma amacında olmuşlardır. Bu noktada Tanör'ün tanımıyla kongreleri meşru bir devlet icrası altında kurulan meclislerin yokluğunda ortaya çıkan meşveret amacını güden, tartışma ve görüşmelerin yapıldığı toplantılar olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.⁵¹

Propagandanın en önemli özelliği onun bilinçli ve kasıtlı bir eylem olarak planlanması ve yürütülmesidir. Yani propaganda zor kullanmadan kendi koşullarını yaratmak durumundadır. Kongrelerin ortaya çıkış süreci de

---

⁴⁹ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998, s. 20.

⁵⁰ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 51.

⁵¹ Tanör, *a.g.e.*, s. 27.

kongrelerin doğal bir propaganda yöntemi olarak devreye sokulmasını sağlamıştır. Ancak bu durum kongreleri, amaçsız ve plansız bir faaliyet olarak yürütülmesi anlamına getirmemiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasıyla ortaya çıkan millî irade, bilhassa devletin girdaba düştüğü Mondros Mütarekesi'nden sonra adeta Anadolu da bir iktidar boşluğunu doldurmuş ve başlayan işgallere karşı kendi haklarını bölgesel olarak savunmaya başlamışlardır. Bu amaçla kurguladıkları kongreler, ulusal iradenin canlandırılması için bilinçli ama zor kullanmadan yapılan toplantılar olmuştur. Bu noktada Millî Mücadele Döneminin iktidar boşluğunda her biri kendi bölgesinde kendi gelecek kaygılarının bir yansıması olarak ortaya çıktığı görülen kongre yapılanmalarının aynı zamanda bilinçli ve kasıtlı bir propagandif eylem olarak ele alınmasında bir sakınca olmayacaktır. Keza propagandanın en temel gerekliliklerden biri bir kamuoyu desteği arama isteğinin sonucunda ortaya çıkmış olmasıdır. Kitlelere önem verilmeyen dönemlerde korku ve şiddetle susturma yöntemlerinin işe koşulduğu görülürken zamanla kitlelere dayanarak ve kitle desteğini alarak yapılan propaganda türü daha çok önem kazanmıştır. Aynı zaman diliminde ortaya çıkmış olan Sovyet Devriminin de kitlelere ve halka dayanan bir özellik göstermesi Anadolu'da ortaya çıkan kongre yapılanmalarına da bir teşvik gücü kazandırmıştır.⁵²

Millî Mücadele'nin henüz başlangıcında da bir kamuoyu oluşturmak ve karşı propaganda geliştirmek için gerekli ortam ve atmosferin oluşmadığı görülmektedir. Savaş sonrasında halkın kapıldığı gelecek endişesi ve ümitsizliğin yanında işgale uğramayan bölgelerdeki halkta oluşan ilgisizlikte bu ruhu göstermek açısından önemlidir. Öte yandan İttihatçı subayların ülkeyi getirdiği durum nedeniyle İttihatçılara şüphe ile bakılması ilk etapta bu şüphelerin giderilmesi gereğini ortaya koymaktaydı. Basın-yayın, haberleşme kanallarının yetersizliği de diğer bir ilgisizlik sebebiydi.⁵³ Kongreleri devreye sokan en önemli fiili harekette tamda böyle bir zaman diliminde ortaya çıkan Ermeni ve Yunan işgal ve hareketleri olmuştur. Protesto ve mitingler ile başlayan karşıt tavır, silahlı mücadeleyi göze alacak şekilde devamlılık sağlamıştır.⁵⁴ Ancak bölgesel bir tepki ile başlayan ve karşı propaganda olarak gelişen kongreler, buna rağmen bütün ulusa ve ülkeye yönelik bir kurtuluşu sağlamayı

⁵² Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 169.

⁵³ Emine Kısıklı, "Sivas Kongresi'nin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.I, S 1 (1988), s. 31.

⁵⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 34.

hedeflemiştir. Örneğin Batı Anadolu Kongrelerinde alınan asli karar *Şark ve Garbın maksad-ı gayesi, istihlas-ı vatan ve temini istiklaldır* ifadesi ile belirlenmiştir.⁵⁵

Kongre yapılanmalarının esas ortaya çıkışı merkezi bir iktidarın varlığını kaybetmiş olması ve kendi bölgelerinde ortaya çıkan Ermeni ve Yunan tehditlerine karşı koyabilecek kurumların yokluğu ya da zayıflığı karşısında inisiyatif almalarıdır. Nitekim Dursunoğlu'nun Erzurum Kongresi sırasında okuduğu raporda bunu açıklar niteliktedir. *Vilâyât-ı Şarkıyyede Yapılan Propagandalar ve Hedefleri* başlığını taşıyan bu raporda Doğu Anadolu'da yapılan propagandanın başlıca üç kaynaktan beslendiği ifade edilmiştir. Buna göre bu dönemde propaganda 1-Ermeni Propagandası, 2-Avrupalıların telkinleri, 3-İkbâl peşinde koşan bazı kimselerin çalışmalarından oluşmaktadır. Bu raporda detaylı şekilde yapılacak karşı propagandanın dayandırılacağı tarihi kökler belirlenmiş, temel esasları sunulmuş ve özetle Doğu Anadolu'daki toprak bütünlüğünün savunulacağı ifade edilmiştir.⁵⁶ Anadolu ve Trakya'da yerel kongreleri tetikleyen en önemli sebeplerde yine ortaya çıkan bu merkezi otorite boşluğunun kapatılmak istenmesi ve bölgesel savunma gereğinin ortaya çıkmış olmasıdır.⁵⁷ Batı Anadolu Kongrelerindeki bölgesel toplanma amacının millî bir dil ile bütünleştirildiği de görülmektedir. Keza İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinin başlattığı bu kongreler silsilesi içinde yer alan 2. Balıkesir Kongresi'nin kongrenin toplanma amacı ve gayesini açıkladığı maddesi oldukça net ve kesin bir amaca işaret etmektedir. Buna göre asli amaç vatani kurtarmaktır. Bunun yanı sıra kongre metinlerinde kullanılan millilik ifadesi de bu ulusal amacı bütünleyen bir yaklaşım içermektedir. Kongrenin ilk maddesi bu *kongre millîdir* ifadesini içerirken Balıkesir Kongresinde seçilen Heyet-i Merkeziye'nin görevi de *Millî Hareketi* idare etmek olarak belirlenmiştir.⁵⁸

İşgal bölgelerinde karşıt tepki oluşturması beklenen bürokrasi, ordu ya da belediye gibi kurumların yokluğu ya da iş göremez durumda olmaları sıradan

⁵⁵ İlgürel, a.g.e., s. 103; Konukçu, a.g.e., s. 220.

⁵⁶ Rahmi Çiçek, "Erzurum Vilayet Kongresinde Alınan Kararlar ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 7, 1991, s. 516-517.

⁵⁷ *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C3 Yerel Kongreler (İzmir, Balıkesir)*, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınlan, No: 61, Ankara, Kasım 1993, s. 22.

⁵⁸ *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C 3 Yerel Kongreler (İzmir, Balıkesir)*, s. 23.

halkın toplantılar yapmak yoluyla örgütlenme yollarını açmıştır.⁵⁹ Kongre yapılanmalarını harekete geçiren en önemli güç bu sıralarda Anadolu’nu hemen her noktasında ortaya çıkmış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olmuştur. Bu cemiyetler dernekler şeklinde örgütlenen, bölgelerinin çıkarını korumak için barışçı yollardan çözüm üretmek amacındaydılar. Bunu yaparken en önemli argümanları ise Wilson Prensiplerinin Türklerin çoğunlukta buldukları bölgelere hâkimiyet alanı sunan maddesiydi.⁶⁰ Kongrelerin yaptığı temel propaganda da kurtuluş reçetesi öne süren ve kitlelere yol gösteren bir önergeydi. Bu propagandanın kasıtlı ve bilinçli olarak ortaya koyduğu ve savunduğu temel şey vatanın topyekün kurtarılması hedefi olmuştur. Mustafa Kemal’in henüz Samsun’a çıktığı sıralarda dile getirdiği ve İstanbul Hükümetine gönderdiği raporda yer alan en önemli hedefte de *Millet birlik olup, millî hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu hedef edinmiştir* denmektedir.⁶¹ Yapılacak propagandanın tek amacı da bizzat Mustafa Kemal’in ifadeleri ile de şu şekilde dile getirilmektedir:

*Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! İşte daha İstanbul’dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun’da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.*⁶²

Faaliyetin bilinçli bir maksat taşıdığı aynı şekilde Atatürk’ün şu ifadelerinden de anlaşılabilir:

Tatbikatı bir takım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkarını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak lazım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik efil ve icraatımız bir silsile mantkiye ile mütalaa olunursa ilk günden, bugüne kadar takip ettiğimiz istikameti

⁵⁹ Tanör, **a.g.e.**, s. 53.

⁶⁰ Sabahattin Selek, **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C 1, Milliyet Yayınları, s. 141; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s. 175.

⁶¹ Mesut Çapa, “Millî Mücadele Döneminde Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi”, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile Karadeniz Teknik Üniversitesinin ortaklaşa düzenlediği “Atatürkçü Düşünce İçinde Millî Egemenlik Kavramı” Panelinde sunulmuştur, 17 Nisan 1966, s. 1256.

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1919-1920, C 1, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1987, s. 12-13.

*umumiyenin ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.*⁶³

Kongreler propagandaya yönelik bir faaliyet olarak başvuru en aktif ve en sistemli hareket olarak işe koşulurken, aynı zamanda bu amaçların ve hedeflerin daha geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla kanaat önderlerinin desteğine ihtiyaç duymuştur. Kongre yapılanmalarının dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de dayandıkları temel yapı olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kitle yapısı ve özellikleridir. Bu kitle genellikle yörenin ileri gelen temsilcileri olmuş ve onların insiyatifleri ile kongreler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra cemiyet üyelerinin yaşlı kimselerden oluşması, halkın itimadını kazanmak amacı ile desteklenmiştir.⁶⁴ İşgaller karşısında ilk kaygılanan kesimler, şehir ya da yörenin ileri gelenleri yani eşraf denilen kesimleri olmuş ve örgütlenme anlamında ilk harekete geçenlerde onlar olmuştur. Bu durum doğal olarak kongre yapılanmalarının bel kemiğini de bu kesimlerin oluşturmasına yol açmıştır. Nitekim Erzurum Kongresinden evvel kongre toplanması konusunu görüşmek üzere iki özel toplantı tertip edilmiş ve bu toplantılardan ilki şehir ileri gelenlerinin fikirlerini almak üzere ulema, asker, devlet memuru ve ileri gelenlerin katılımı ile ikincisi ise halk ve esnafın katılımı ile gerçekleştirilmiştir.⁶⁵ Batı Anadolu’da da eşraf ağırlıklı bir kongre yapılanması dikkat çekerken diğer bölgelerdeki kongrelerden farklı olarak sivil temsilcilerin daha yoğunlukta olduğu görülmektedir. Balıkesir Kongresi sırasında katılımcıların neredeyse tamamının sivil kökenli ve eşraf temsilcisi olduğu bilinmektedir.⁶⁶ Yine İzmir’de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinin düzenlediği kongreye İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir, Muğla ve Denizli’den olmak üzere katılanlar içinde 37 Belediye Başkanı, 37 Müftü ile birçok Belediye Meclisi Üyesinin bulunması önemlidir.⁶⁷ II. Balıkesir Kongresine katılan 48 delege- den sadece 3’ü sivil-asker bürokrat iken 5’i din adamı, 40’ı ise eşraftan oluşmaktadır. Bu durum bölgenin sosyo-ekonomik yapısının eşrafa dayanması ile

⁶³ Atatürk, a.g.e., s. 14-15.

⁶⁴ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondrostan Erzurum Kongresine (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 164.

⁶⁵ Çiçek, a.g.m., s. 1516.

⁶⁶ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “Millî Mücadele Döneminde Hacim Muhittin (Çarıklı) Beyin Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, **Studies Of Ottoman Domain**, C 5, S 8, Şubat 2015, s. 57.

⁶⁷ İbrahim İnci, “Millî Mücadele Yıllarında İzmir-Balıkesir Ekseninde Oluşan Kongre Siyasal İktidarlarının Millî Egemenliğe Dayalı Demokratik Yapıları”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 1, Mart-2017, s. 459.

ilgili görünmektedir.⁶⁸ Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşu sırasında da Erzurum'un önemli hukukçu, doktor, baytar, öğretmen ve subay kesimleri ile temas kurulmuş ve bu kesimlerin harekete katılması istenmiştir. Nitekim kongreye katılanlar arasında da ulema, asker, aydın, memur ve eşraf-tan temsilciler olduğu bilinmektedir.⁶⁹ Alaşehir Kongresi katılımcılarının da çoğunlukla eşraf ya da idari temsilcilerden oluştuğu görülmektedir.⁷⁰

Eşraf ve ileri gelenlerin bu şekilde mücadele içinde aktif şekilde yer alması hem mücadelenin seyirini olumlu yönde etkilemiş hem de cephelerdeki bazı levazım ihtiyaçları açısından kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin Batı Anadolu'da teşkil olunan gönüllü silahlı direniş güçleri ilk günlerde mali kaynağa fazlaca ihtiyaç duymamıştır. Çünkü o dönemde silah altında bulunan askerî birlikler, efeler ve çeteleri, birlik kurarak direnişe katılan eşraf, köy ve kasabalıların oluşturdukları kuvvetler ya doğrudan silahlarıyla harekete katılmakta ya da askerî depolardan kendilerine silah dağıtılmaktadır. Beslenme meselesi de doğrudan doğruya silahlı güçleri oluşturan yerlerce çözümlenmektedir. Cephedeki kuvvetlerin artması sonucu düzensizlik meydana gelmiş, bunların beslenmeleri, sevk ve idareleri için de kongreler toplanmıştır. Bu kongrelerin bir amacının da çeteciliğe karşı çıkılarak, hareketin merkezileştirilip, yaygınlaştırılması ve disipline edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Kongreleri oluşturan tabana bakıldığında tek amaç etrafında örgütlenen bir kitlenin varlığı göze çarpmaktadır. Propaganda da temel amaçlardan biri de farklı kanaat sahibi de olsa bütün toplum kesimlerinin kongreler sırasında emperyal güçlere karşı ortak bir mücadele içinde bulunmasıdır. Bazı eşraf kesimlerinin mali kaygılarla bu mücadeleye önderlik ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte asıl gayenin *vatanın kurtuluşu* olarak belirlendiği muhakkaktır. Kongrelerde her kesimin temsil edilmesi ve ortak bir kaygı ile hareket etmesi amaçlanmıştır. Balıkesir'de kongre öncesinde düzenlenen *Okuma Yurdu Toplantısına* kimlerin katılması gerektiği konusunda yapılan görüşmede siyasi düşünce farkı (itilafçı, ittihatçı veya müstakil) olmaksızın şehir ileri gelenlerinin

⁶⁸ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁹ Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 27; 44; Veysi Akın, "Erzurum Kongresinin Hazırlık Safahatı: Mekân, İaşe ve Barınma Meselesi", **BELGİ**, S 8, Yaz 2014/II, s. 1011.

⁷⁰ Konukçu, **a.g.e.**, s. 58-70.

⁷¹ Ahmet Emin Yaman, "Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı İle İlgili Hükümler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 1, S 1, 1988, s. 89.

katılması kararı alınmıştı.⁷² Ancak bu konudan istisna tutulan en önemli nokta İttihatçı kimliğe sahip olanların kongrelerden uzak tutulması fikri olmuştur. Bilhassa bu konunun İstanbul Hükümeti tarafından sürekli olarak dile getirilmesi ve Anadolu’da başlayan bu hareketin İttihatçılığı yeniden diriltilmesi çalışması olarak değerlendirilmesi, Mustafa Kemal ve kongre üyeleri açısından bir sorun olmuştur. Özellikle bu dönemde Anadolu’da İttihat ve Terakki aleyhine bir tutumun olması hareketin meşruiyeti açısından bu konunun fazlasıyla önemsenmesine sebep olmuştur. Erzurum Kongresi sırasında kongre üyelerinin itttihatçılar aleyhinde fikir ve tutumları ve ayrıca Raif Efendi’nin itttihatçı olduğu iddiası ile kürsüden indirilmesi de bu konudaki tahammülsüzlüğü göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde Sivas Kongresi başlarken tartışılan en önemli konulardan biri de yine İttihatçı olunmadığına dair kongre delegelerinin yemin etmesinin sağlanmasıdır. Bir yemin metni hazırlanarak kongre üyeleri İttihatçılıkla ilişkisi bulunmadığına dair yemin etmişlerdir.⁷³ Bu hareket toplum nazarında psikolojik bir rahatlık sağlanmasını amaçlamıştır.

İttihatçılık haricindeki bütün unsurların ya da fikirlerin tek bir amaç uğrunda birleştirildiği ve tek hedefin ülkenin kurtuluşu olduğu açıkça kongreler sırasında dile getirilmiştir. Alaşehir Kongresi’nin açılışı sırasında kongre reisi tarafından dile getirilen ilk husus harekât hakkında yapılan en büyük iddianın itttihatçı olduğu yönündedir. Buna göre Reis Hacim Muhittin Bey ilk olarak bu konunun açıklığa kavuşturulmasını ister ve bu iddianın nefretle reddedilerek kongrenin her türlü fırkacılıktan uzak durduğu, *kongrece de esasen gerek fırkacılık ve gerek mesalik-i saire ve gerekse çeteciliğin merdud olduğu* ifade edilmiştir. Aynı karar daha evvel düzenlenen Balıkesir Kongresince de alınmıştır.⁷⁴

Mustafa Kemal’in bazı şahsi çabalarının da millî hareketi bütünleştirmek ve bütün kitleleri birleştirmek açısından önemli olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal bu ulusal hareketi kongreler aracılığı ile kişisel değil kitlesel bir hareket haline getirmeyi amaçlamıştır. Erzurum Kongresinin asıl gayesinin *kongreleri mahalli ve mevzii bir kongre ölçüsünden çıkarıp memleket çapında*

---

⁷² İlgürel, a.g.e., s. 62.

⁷³ Emine Kısıklı, “Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşanın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 5, C 2, 1990, s. 122-123.

⁷⁴ Konukçu, a.g.e., s. 89; mad:3; İlgürel, a.g.e., s. 103; Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 57.

vatan ve milletimizin istihlası yolunda hayati kararlar ittihaz edecek bir büyük millî hadise haline sokmak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ Millî irade kavramı ile kongreler sırasında hem bu hareketi merkezi bir organa dayandırarak kurum-sallaştırmış hem de kitleleri kendi liderliğine bağlamayı başarmıştır. Bu sebeple toplumu bu mücadeleye katmak amacıyla toplum tarafından sevilen ve kabul gören kanaat önderleri, aşiret reisleri, din adamları ve siyasilere ulaşarak onlar aracılığı ile kitleleri kazanmayı hedeflemiştir.⁷⁶ Bu amaçla Mustafa Kemal'in bizzat bazı aşiret reislerine mektup yazdığı bilinmektedir. 13 Ağustos'ta, Bitlis'de Küfrevizade Şeyh Abdübakî Efendi'ye, Şırnaklı Abdurrahman, Derveşli Ömer, Muşaslı Resul ağalara, Bitlis Eski Mebusu Sadullah, Şeyh Mahmut, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin efendilere ve Garzan'da aşiret reisi Cemil Çeto Bey'e Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğü ile Kongre sonunda yayınlanan Beyanname'yi göndererek, millî içerikli ifadelerle bölgelerinde teşkilat kurmalarını istemiştir. Hatta Kazım Karabekir gibi bazı kumandanların *cahil ve basit* kişilere bu kadar önem verilmesini anlamlandıramadıklarını da ifade etmektedir.⁷⁷ Kitlelerin propagandif faaliyete bu şekilde davet edilmelerinin yanı sıra kongrelerde yeterli halk temsilini sağlamak adına da önemli atımlarda bulunulmuştur. Bu amaçla kongrelerden hemen evvelde bu fikir beyan edilmiş ve en azından temsil noktasında Anadolu'nun bütün bölgelerini temsilen her ilden üçer temsilcinin düzenlenecek büyük kongreye yani Sivas Kongresine katılması istenmiştir.⁷⁸ Mustafa Kemal'in bu hareket tarzı toplumda artan tepkiler sonucu millî irade kavramını tamamen halka mal etmeyi ve fikirlerini genelleştirme fikrinden doğmuştur.⁷⁹

Yürütülen propagandanın liderliği ve liderin söylemleri de kongrelerin içeriğine yeni bir anlam kazandırmaktadır. Her propaganda faaliyetinin bir kişi ya da grup tarafından yürütülmesi ve yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu hem yürütülecek propagandaya bir merkezilik katması hem de belirlenecek siyaset konusunda ortaya çıkabilecek çok başlılığın önüne geçmek açısından önem taşımaktadır. Kongre yapılanmalarının ortaya çıkış gayesindeki vatanın

⁷⁵ Kansu, *a.g.e.*, s. 43.

⁷⁶ Servet Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2010, s. 77.

⁷⁷ Selek, *a.g.e.*, s. 160-161; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 258-259.

⁷⁸ Timuçin Faik Ertan, "Mütareke Dönemi: Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne", *Millî Mücadele'de Pozantı ve Pozantı Kongresi*, Ed. Yusuf Delikoca, Ankara Dizgievi, Pozantı, 2011, s. 60.

⁷⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 424-425.

kurtuluşu parolası temelde hedefte birlik durumunu ortaya koymaktadır. Ancak hareketin hem doğru kanallara iletilmesi hem de doğru merkezlerden yürütülmesi ve aynı zamanda propagandanın yürütücüsü olarak muhatabının belli edilmesi önem taşımaktaydı. Kongre hareketleri kendiliğinden ve halk içinden doğan hareketler olarak birbirinden bağımsızca ve habersizce ortaya çıkmışlardı. Bu noktada Mustafa Kemal'in propagandanın liderliğini ele alması konusu yeni bir gündem oluşturmaktaydı. Keza doğmuş olan millî harekete Samsun'dan katılarak ağırlığını koyan Mustafa Kemal'in bir temsil ekibi aracılığı ile bu liderliği üstlendiği görülmektedir. Sivas Kongresi sırasında bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı ile birleştirilmesi ve idari olarak Heyet-i Temsiliye'ye bağlanması ile tam anlamıyla merkezi bir teşkilat kurulmuş olmaktadır. Nitekim Sivas Kongresi sonrasında Anadolu ve Rumeli'nin hemen her yanından gelen tebrik ve bağlılık telgrafları, başsız teşkilata klavuzluk etmek ve düzen sağlamak adına Heyet-i Temsiliye'ye bu misyonu vermiştir.⁸⁰

Propagandanın toplumun önemli kesimlerine ulaşarak yapılması konusunda daha evvelden doğan bir millî iradenin varlığını biliyoruz. Mustafa Kemal bu sıralarda Havza'dan Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin temsilcilerine gönderdiği tamimde bu cemiyetlerin henüz kurulmadığı yerlerde de belediye heyetlerinin sadrazam ya da doğrudan padişaha telgrafnâmelerle başvurarak millî istiklalini temini konusunda açık ve net bir istekte bulunmalarını istemiştir.⁸¹ Yani mevcut hareket kendiliğinden ortaya çıkmış sadece bu hareketi bütünleştirecek ve büyütecek kıvılcımı bekler hale gelmişti. Mustafa Kemal'in varlığı ve ortaya çıkışı bu kıvılcımı yakmıştır. Ünlü bir kumandan ve Anadolu'da etkinliğini artırması beklenen bir zat olarak Mustafa Kemal'in bu liderliğinin kabul edilmesi çokta zor olmamıştı.⁸² Ancak bununla birlikte kongreler sırasında yapılacak propagandanın bir kişiye mi yoksa millete mi mal edilmesi gereği ve tartışmasının gündeme gelmiş olması propagandanın merkezinin kim olduğunun belirlenmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bir yanda kendiliğinden doğan millî hareket, öte yanda Mustafa Kemal'in düzenlediği kongrelerde sergilenen irade, bir merkez yaratma konusunda soru işareti doğurmuştur. Nitekim Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi

---

⁸⁰ Emine Kısıklı, "Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi", s. 39.

⁸¹ Atatürk, a.g.e., s. 29.

⁸² Küçüköğlü, a.g.e., s. 100.

sırasında dile getirilen sorunlardan birinin de kendisinin Heyet-i Temsiliye içinde aleni faaliyette bulunmasının zararlı olacağı kanaatini taşıyanların olması olarak göstermiştir. Bu gruba göre millî hareketin milletten doğduğu ve hareketin bir kişiye mal edilmesinin harekete zarar vereceği ifade edilmiştir. Buna göre hareketin bir kişi önderliğinde yürütüldüğü izleniminin verilmesinin kamuoyunda olumsuz bir etki yaratacağı ileri sürülmüştür. Özellikle de Mustafa Kemal gibi saltanat ve hilafete karşı gelmiş olmakla suçlanan birinin millî hareketin başına getirilmesinin bu davanın şahsi bir mevzu haline getirilmesi anlamına geleceği ve millî harekete zarar vereceği şeklinde yorumlanmıştır. Buna karşın Mustafa Kemal'in savunması zaman kaybetmeden bu harekete birinin liderlik yaparak halkı bilgilendirmesi ve aydınlatması gerektiği yönündedir. Aynı zamanda henüz bölgesel kurtuluş çarelerinin düşünüldüğü bir ortamda bu hareketi bütün vatana yaymanın herhangi bir heyetin yapabileceği bir mevzu olmadığını da ifade eden Mustafa Kemal, büyük davalarda mutlaka bir lidere ihtiyaç duyulduğunu da belirtmektedir. Bütün bunların yanında mevcut müdafaa-i hukuk cemiyetleri üyelerinin davaya liderlik edecek tecrübe ve liyakate sahip olmayan bazı gelişigüzel kişilerden oluşmasını da bu konuya bir dayanak olarak göstermektedir.⁸³ Anlaşılan o ki Mustafa Kemal, bu kişilerin desteğini gerekli görmekte ama liderlik için yeterli iradeye uygun bulmamaktadır. Anadolu'ya geçer geçmez bu fikrini yürürlüğe koymayı düşündüğünü de şu şekilde ifade etmektedir:

Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlanmış; millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiş, millî teşkilât kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Genel durumu artık bir komutan ile yürütüp yönetmeye devam imkânı kalmamıştı. Yapılan geri çağırma emrine uymamış ve onu yerine getirmemiş olmakla birlikte, millî teşkilât ve hazırlıkların yönetimine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asî duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. O halde, yapılacak teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsî olmak niteliğinden çıkarılması, mutlaka bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına olması gerekli idi.⁸⁴

⁸³ Atatürk, a.g.e., s. 69-71.

⁸⁴ Atatürk, a.g.e., s. 21.

Bu itirazlarda bulunanların başında olan Kazım Karabekir tarafından gönderilen yazıda hükümet, padişah veya yabancı birimlerle yapılan muhabere de *Kongre Heyeti, Heyeti Temsiliye* ifadelerinin yazılı olmasının yerinde olacağı belirtilmiştir. Mustafa Kemal tarafından verilen cevapta bu konuya dikkat edildiği ancak bilhassa Anadolu'dan gönderilen yazılarda böyle genel bir ifadenin kullanılmasının kime delalet ya da işaret ettiğinin belli olmamasının sorun yaşattığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal, meşru ve resmî bir cemiyetin şahsi bir temsilcisi bulunması gerektiğinden bahseder ve alınan karar gereğince bir kişinin imzasının gerekli olduğunu ifade eder. Buna göre kişinin kim olması gerektiği de yeni, bir tartışmaya konu olur. Mustafa Kemal, kendisinden başkasının imza atmasının millî hareketi gayrimeşru bir hale getireceğini ve kamuoyunda ekip arasında bir nifak olduğu fikrine yol açacağını belirtir.⁸⁵

Erzurum ve sonrasında Mustafa Kemal'in isteği ile toplanan Sivas Kongresinde liderlik sorunu çözülmüş ve Mustafa Kemal'in bütün Anadolu ve Trakya'yı kapsayan liderliği kabul edilmiştir. Bununla birlikte Anadolu'nun farklı bölgelerinde halkın kendi iradeleri ile ortaya çıkan kongre yapılanmalarında yerel liderliklerin ilk etapta ön plana çıktığı ve bölgesel mücadelenin bu liderlik inisiyatifi ile ele alındığı görülmektedir. Bu kongrelerde genel olarak halk katılımı ve isteği ön plandadır. Örneğin İzmir'de cemiyet inisiyatifi ile yapılması öngörülen kongreye Aydın vilayetine bağlı tüm il ve ilçelere birer telgraf gönderilmesi ve kongreye her il ve ilçenin belediye başkanları, müftüleri ile her ilden 4, ilçelerden 2 delege çağrılmasına karar verilmişti. Kongre'ye 37 belediye reisi, 37 müftü olmak üzere 165 delege katılmıştır.⁸⁶ Yerel liderliklerin Sivas Kongresi ile beraber Mustafa Kemal'e devredilmesi de tartışmalara sebep olmuştur. Ancak buradaki tartışma konusu Mustafa Kemal'in liderliğinden ziyade bölgesel mücadelenin ancak yerinden idare edilebileceği ve sorunlara merkezinden daha yakın olunabileceği savıdır. Bu nedenle özellikle Batı Anadolu'da adeta bir devlet yapısı gibi karar alıcı görevler üstlenen kongreler, bu birleşme konusunda tereddüt yaşamışlardır. Bununla

---

⁸⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 154-155; Aynı tepkiyi dile getirenlerden biri de Erzurum Kongresine Trabzon'dan katılan Trabzon Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'dir. Ona göre de kongrenin başkanlığına tanınmış bir kumandanın getirilmesi yurtdışında yine bir kişinin peşinde gidildiği imajını yaratarak milletin içinden çıkmış olan harekete zarar verecektir. Bkz. Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 159.

⁸⁶ **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C 3 Yerel Kongreler (İzmir, Balıkesir)**, s. 25-26.

birlikte Sivas Kongresi'nin cemiyetlerin birleştirilmesi yönündeki kararına riayet edileceğine verilen cevabi telgraflardan ulaşılabilmektedir.⁸⁷

Millî Mücadele'nin halka mal edilmesi ve propagandanın bütün kitleyi kapsamı konusu da önemsenmiştir. Propagandanın bütün bir halk tarafından yönetilmesi ve yürütülmesi bilhassa yerel kongrelerdeki katılımcılarının niteliklerine bakıldığında anlaşılabilir. Halka açık yapılan ve yoğun talep gören toplantılar, toplumun davayı sahiplendiğini göstermektedir. Bununla birlikte kongrelerin sahipliğini kimin yapması gerektiği ve özellikle kongrelerin düzenleyicisi konumunda bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idarelerinin kimler elinde yürütülmesi gerektiği konusu da Erzurum Kongresi gündemini epeyce meşgul etmiştir. Buna göre Erzurum Kongresi sırasında il ve ilçelerdeki müdafaa-i hukuk derneklerinin başkanlarının dernek üyeleri arasından ve seçimle mi gelmesi ya da buralarda bulunan vali ve kaymakamlardan mı belirlenmesi gerektiği konusu oldukça önemli bir gündem maddesi oluşturmuştu. Başkanların dernek üyelerinden olması gerektiğini savunanların en önemli argümanları halk içinden ve tamamen bir halk hareketi olarak doğan bu millî hareketin İstanbul Hükümetinin memur, vali ya da kaymakamlarına yani kişilere mal edilmemesi gerektiğiydi. Öte yandan Rauf Bey'in temsil ettiği diğer grup ise mücadelenin düzeni ve topyekûn hale getirilmesi konusunda bu yetkililerin etkili olabileceği yönündeydi. Oldukça uzun süren tartışmalara Mustafa Kemal'in müdahale etmesi üzerine son verilmiş ve dernek başkanlarının halk içinden dernek üyeleri tarafından seçilmesi kararı verilmiştir.⁸⁸ Benzeri bir durumun Balıkesir Kongresi sırasında da yaşandığı görülmektedir. Alınan kararlardan birinde silahlı birlik komutanlarının dahi sivil halktan seçilmesi ve hatta başlarında eşraftan bir zat bulunması isteği yer almaktadır. Aynı minvalde bir kararın da Alaşehir Kongresinde alındığı bilinmektedir.⁸⁹

Kongrelerin bir halk propagandası olduğu mesajı Erzurum Kongresi sırasında yaşanan bir olay ile de belirginleşmiştir. Erzurum Kongresi sırasında kongrenin akamete uğratılması amacıyla bir saldırı yapılabileceği endişesi ve haberi duyulması üzerine Mustafa Kemal tarafından kongrenin güvenliğini sağlamak için tedbir alma ihtiyacı doğmuştur. Akla gelen ilk tedbir kongre binasının muhafız askerlerle korunmasıdır ancak Mustafa Kemal böyle bir

⁸⁷ Konukçu, **a.g.e.**, s. 219.

⁸⁸ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 210-211; Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 92-93.

⁸⁹ İnci, **a.g.m.**, s. 464; Konukçu, **a.g.e.**, s. 199.

hareketin herkeste *kongreyi millet değil, asker yaptı* fikrini oluşturabilme ihtimali nedeniyle vazgeçmiştir. Mustafa Kemal ordunun baskısı ile bir kongre icra edildiği düşüncesinin iyi bir imaj yaratmayacağını ve kongrenin millete mal edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁰ Bu genel uygulama ve tartışmalar hareketin halk tarafından sahiplenilmesi ve yaygınlaştırılması adına adeta bir itibar testi görevi görmüştür. Böylece kongrelerde alınan bu kararlar ile halk, kendi ürettiği harekete sahip çıkmış olacak ve kamuoyuna da bu fikri yansıtmış olacaktı. Mustafa Kemal'in liderliği ise halkın sahip çıktığı harekete formal bir boyut kazandırmış olacaktı. Bu örnekler propagandanın son derece bilinçli bir şekilde uygulandığını ve verilmesi muhtemel mesajların dahi özenle seçildiğini göstermektedir.

Propaganda da hareketin hedeflerinin belirlenmesinde liderin kişisel özellikleri ve gizil amaçları da etkilidir. Mustafa Kemal'in Erzurum'da sivil hareketin liderliğini üstlenmeden evvel Batı Anadolu ve Kuzey Anadolu'da kendiliğinden ortaya çıkan kongre yapılanmaları bu liderliğe bir alt yapı sağlamıştır. Aslında Mustafa Kemal hazırda bulunduğu millî hareketi sahiplenerek onu şekillendiren ve yönlendiren bir liderlik platformu hazırlamıştır. Bu kapsamda Batı Anadolu'daki Kongreler Hareketi ile Sivas Kongre yönetimi arasındaki ilişkilerin tanımlanmasında da Balıkesir kongreleri kilit rol oynamıştır. I. ve II. Balıkesir Kongreleri daha yerel özellikler gösterip sivil örgütlenme surecini derinleştirirken, III., IV. ve V. Balıkesir kongreleri, daha çok Mustafa Kemal önderliğinde yürütülen ulusal harekete bağlanma eğilimlerini belirginleştirmiştir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanması için Mustafa Kemal bu kongreler aracılığı ile birçok gizli-açık stratejiyi işe koşturmuştur.

Mustafa Kemal'in Samsun'da başlayan mücadele serüveninin kısa sürede içinde büyük bir etki yapması o sıralarda Anadolu'da bulunan en üst kıdemli komutan olması nedeniyleydi. Yani Mustafa Kemal'in Anadolu'nun hemen bütün bölgelerinde büyük bir saygı ve sevgi ile karşılanması kıdemli ve tanınmış bir kumandan olması ile ilişkili idi.⁹¹ Aynı sıralarda İzmir'in işgale uğraması da Amasya'da Mustafa Kemal'in liderliğini pekiştirici bir etki yapmaya başlamıştı. Erzurum Kongresi sırasında askerlik görevini de terk etmesi ile beraber sivil bir lider olarak Anadolu'daki etkinliği daha da artmaya başlamıştır. Mustafa Kemal İstanbul'un azlinden evvel öncelik kazanmak gereğini

---

⁹⁰ Kansu, a.g.e., s. 46, 76.

⁹¹ Küçüköğlü, a.g.e., s. 94.

hissetmiş ve istifasını bir beyanname ile bütün memlekete duyurmuştur.⁹² Bu karşı atak, liderliğini pekiştirirken Anadolu halkı içinde duygusal bir reaksiyona sebep olmuştu. Beklendiğinin aksine kongre sırasında yaşanan bu istifanın propagandası kuvvetli bir şekilde yapılmış ve toplum nezdinde güzel bir algı malzemesi olarak kullanılmıştır. Mustafa Kemal'in bu karizmatik önderliği Anadolu halkının bir kişiye bağlanabilme yetisi ve alışkanlığı ile bütünleşmiş, kendisine büyük bir bağ ve saygı düşüncesi ortaya çıkarmıştır.⁹³

Mustafa Kemal'in liderliğinin en etkin şekilde kullanıldığı yerlerden biri de soğuyan toplum gündemini kongreler sırasında yeni gündem malzemeleri ile sıcak tutmayı başarması olmuştur. Erzurum ve Sivas Kongresi sırasında özellikle İzmir'in işgal edilmesi olayının etkisinin İstanbul Hükümetinin aldığı bazı tedbirlerle dinmeye ve Anadolu halkının gündeminden düşmeye başlaması üzerine Mustafa Kemal'in yaptığı bazı müdahaleler yeniden halkta bu etkiyi yaratmaya başlamıştı. Bilhassa İstanbul Hükümeti ile bu sıralarda yaşanan haberleşme krizleri ve atışmalar halkta yeniden bir heyecan yaratmıştır.⁹⁴ Mustafa Kemal'in bizzat önderlik ettiği ve düzenlenmesinde katkısı olduğu Pozantı Kongresi sırasında da kongre alanına bizzat Sivas Kongresi delegeleri ile katılması halkı derinden etkilemiş ve heyecanı artırmıştı. Bununla yetinmeyen Mustafa Kemal bu kongrede Pozantı'da mülki bir teşkilatın kurulmasını sağlayarak adeta bir devlet birimi olarak önderlik etmiştir.⁹⁵

Propagandanın niteliklerinden biri de bilinçli ve kasıtlı bir eylem olmasıyla beraber ilk etapta asıl amaçlarını gizleyebilmesi ve adım adım ilerleyerek bu amaçları ifşa etmeye başlamasıdır. Özellikle Mustafa Kemal'in bilinçli bazı uygulamalarında bunu gözlemek mümkündür. Liderliğini konuşturduğu alanlardan biri de bazı gizil amaçları geçici olarak ve koşullara uygun olarak saklı tutmasıdır. Bizzat kendisinin de ifade ettiği üzere:

Fakat nihayete kadar şamil olan bu ihtisasımızı ilk anda izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimalat üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye, hayalat mahiyetini verebilirdi; harici tehlikenin yakın tesirati karşısında, müteessir olanlar arasında, ananelerine ve fikri kabiliyetlerine ve ruhi haletlerine mugayir olan muhtemel

⁹² Selek, **a.g.e.**, s. 141; Kansu, **a.g.e.**, s. 39.

⁹³ Tanör, **a.g.e.**, s. 161.

⁹⁴ Tanör, **a.g.e.**, s. 96.

⁹⁵ Süleyman Hatipoğlu, "Pozantı Kongreleri", Millî Mücadele'de Pozantı ve Pozantı Kongresi, Ed. Yusuf Delikoca, Ankara Dizgievi, Pozantı, 2011, s. 90.

*tahavvülattan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakiyet için ameli ve emin yol her safhayı vakti geldikçe tatbik etmekte. Millet inkişaf ve itilası için selamet yolu bu idi.*⁹⁶

Yani Mustafa Kemal bilinçli bir önderlik göstererek toplumun korkabileceği söylemlerden özellikle kaçınmış ve bütün bir toplumu hareketin içine dâhil ettikten sonra asıl amaçlarını ortaya koyabilmiştir. Bu durum propagandanın *kasıtlı muğlaklık* yöntemi ile benzerlik taşımaktadır. Sultan ve halifeye yönelik koruyucu ifadeler tamda bununla ilgili görünmektedir. Yine bu kapsamda örneğin Amasya Genelgesi çerçevesinde görüşülüp karara bağlanmış olan ancak protokole geçmemiş olan *gerektiğinde bir meclis kurulabileceği* yönündeki madde de aynı gizlilikle saklanmıştı. Halkın bir ihtilal meclisi kurulduğu kanısına sahip olmaması için bu madde gizlenmişti. Bu maddede, beklenmeyen bir durumla karşılaşırsa Sivas Kongresi'ne *Millî Meclis* anlamı ve görevi yükleneceği ifade edilmiştir. Böyle olası bir durumda Sivas Kongresi'ne katılacak delegelere de vaziyetin ciddiliğinin teker teker anlatılması karara bağlanmıştır.⁹⁷

Bu noktada kongrelerin toplumu bir psikolojik savaşa hazırladığı da görülmektedir. Propagandif faaliyet olarak kongreler boyunca psikolojik bir savaşında savunma anlamında gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Yerel ve millî kongrelerin bu süreçte üstlendikleri en önemli rol, ulusa millî bir kimlik ve aidiyet hissettirmek olmuştur. Bu kongrelerin yoğun faaliyetleri, devletin olmadığı yerde halkı psikolojik olarak bu mücadeleye hazırlamak olmuştur. Bu hazırlık evresinde yerel kongrelerin ilk etapta savaş ve silah yolunu tercih etmediği tamamen propaganda ve kamuoyu oluşturmaya yönelik bir hareket için çalıştığı görülmektedir. Örneğin Batı Anadolu Kongreleri olarak tanımlanan Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri nerdeyse tamamen istihbarat ve irşat amaçlı olmuş ve hatta bu amaçla bir şube kurulmuş, halk bu mücadeleye ikna edilmeye çalışılmıştır.⁹⁸

Propagandanın en önemli niteliklerinden biri de propagandanın toplum üzerinde sadece bir tutum ya da kanı oluşturmak değil aynı zamanda eyleme yönelik bir faaliyet olması amacıdır. Kongre yapılanmaları da ilk andan itibaren yasal ve meşru bir zeminde öncelikle miting ve protesto yollarını

⁹⁶ Atatürk, *a.g.e.*, 15.

⁹⁷ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Bates Yayınları, İstanbul 1998, s. 180.

⁹⁸ Avşar, *a.g.e.*, s. 78.

deneyimlemeyi tercih ederken gerektiğinde direniş ve silahlı mücadeleyi de öneren ve destekleyen bir anlayış içindeydi. Kongreler sadece örgütlenme değil aynı zamanda cephelelerdeki direnişin pratik sorunlarıyla ilgili kararlarda almıştır.⁹⁹ Kongreleri düzenleyen ve kaynak sağlayan temel yapılar olan müdafaa-i hukuk cemiyetleri de propagandif bir yöntem olarak net bir tavır ve silahlı eylem savunmaktaydı. Nitekim Batı Anadolu Kongreleri sırasında alınan kararlar Yunanlılar ile sonuna kadar savaş ilkesi içermekteydi ve hatta vatan savunması için askere alma işini düzene bağlayan bir kararın 2. Balikesir Kongresi sırasında alındığı bilinmektedir.¹⁰⁰

Erzurum Kongresi'nin hemen öncesinde şehrin ileri gelenleri ile yapılan toplantıda da eyleme yönelik bir hareket yapılması gereğinden bahsedilmiştir. Buna göre şehrin müdafaa-i fikrinin liva, kaza ve köylere kadar mutemetler aracılığı ile götürülmesi gerektiği ve her ne olursa olsun orduyu bu harekete dâhil etmek gerektiği ifade edilmiştir. Hatta silahlı bir mücadelenin şart olduğu konusu da gündeme getirilmiştir.¹⁰¹ Erzurum Vilayet Kongresi'nin en önemli kararlarından biri de köylere kadar bekçi teşkilatının kurulması ve özellikle köylünün silahlandırılması konusu olmuştur.¹⁰² Kongreler propagandanın düzenleyici ve yürütücüsü olmasının yanında idari ve askerî bir uygulayıcı konumunda da olmuştur. Kitleyi hedefe odaklayarak gerektiğinde silahlı eylemi de gündeme almıştır.¹⁰³

Bununla birlikte propaganda ürünü olarak ortaya çıkan kongrelerin eyleme yönelik bu istekleri bir savaş propagandası içermemekteydi. Kongre yapılanmaları yöresel kurtuluşu sağlamak adına ilk etapta Batılı devletlerden ricacı olmuş, bilgilendirme ile davasını kamuoyuna duyurmuş ve sonrasında silahlı mücadeleyi temel almıştır.¹⁰⁴ Çünkü propaganda bir savaş propagandası değil amaç ve hedeflerini meşruluk temelleri üzerine kuran bir plandır. Kongrelerde dile getirilen eyleme yönelik istek bir müdafaa yöntemi olarak karşıt bir tepkisellik içermektedir. Nitekim Millî Mücadele boyunca kongrelerin en önemli meşruluk dayanağını da uluslararası beyan ve belgeler oluşturmaktaydı. Bunlar başlıca Wilson İlkelerinin çoğunluk addedilen yerlerde Türklere yaşam hakkı tanınmasını içeren maddesi ile Milletler Cemiyetinin eşitlik ve

⁹⁹ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁰⁰ İnci, **a.g.m.**, s. 458, 464.

¹⁰¹ Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 45-46.

¹⁰² Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁰³ Selek, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁰⁴ Tanör, **a.g.e.**, s. 53.

adalet içeren ilkelerinden oluşmaktaydı. Milletler Cemiyetinin eşitlik ve adalet içeren maddelerine atıfta bulunularak yasal ve uluslararası bir meşruiyet alanı çizilmekteydi.¹⁰⁵ Bu iki argümanın devlet organları değil, sivil direniş grupları tarafından dile getirilmesi, hükümetin savaşa girmekle suçlanmasından dolayı bu grupların elini güçlendirmekteydi.¹⁰⁶ Aynı vurguya Erzurum Vilayet Kongresi sırasında hazırlanan ön raporda da gönderme yapıldığı ve Wilson Prensiplerine atıf yapılarak kurulması planlanan Ermeni Devletinin galip devletlerin kendi koydukları barış ilkelerine de aykırı olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷

Öte yandan kongreler sırasında bilhassa her konuda yasal bir meşruiyet sağlanmasına önem verilmiş ve her adım yasal bir temele dayandırılmıştır. Kongrelerde halkın temsil gücü oldukça geniş tutulmaya çalışılmış ve hemen her yöreden temsilci gönderilmesi istenmiştir. Özellikle Batı Anadolu kongrelerinde katılımcı olarak çağrılanların çoğu halkın seçmiş olduğu sancak ve kaza belediye reisleridir.¹⁰⁸ Örneğin Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'in cemiyet üyeliği bir oldubittiye getirilmemiş iki üyenin çekilmesi ile Mustafa Kemal ve Rauf Beyler kongreye üye olabilmişlerdir.¹⁰⁹ Kongre yapılanmaları hemen her adım ve hareketlerinde meşru bir temsil ve seçim uygulamasını da devreye sokmuşlardır. Yerel kongrelerde silahlı direniş, askere alma, vergi toplama, asayiş sağlama, ceza koyma gibi birçok önemli kararın bu iktidar boşluğunda doğan kapsamlı bir hareket haline gelen kongreler tarafından alındığı görülmektedir.¹¹⁰ Gerçekten de, bu dönemde görülen kongre yapılanmalarında Kuva-yı Milliye tipi ya da kitlesel direniş hareketlerinden (Maraş, Antep, Urfa, Kilikya) farklı olarak, kongre tarzı örgütlenme modelinde aşağıdan yukarı doğru bir seçim ve temsil ağı oluşturulmuştur. Yetki ve görevler bu yolla meşrulaştırılmaktadır. Cemiyetler, *heyet-i müteşebbiseler* dışında, genel kurulun seçtiği ve temsil gücüne sahip *heyet-i merkeziye* ya da *heyet-i idarelerce* yönetilmekteydi.¹¹¹

---

¹⁰⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s. 271.

¹⁰⁶ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁰⁷ Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰⁸ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁰⁹ Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

¹¹⁰ Tanör, **a.g.e.**, s. 73.

¹¹¹ Konukçu, **a.g.e.**, s. 207; Tanör, **a.g.e.**, s. 62.

Propagandanın diğer önemli niteliği de propagandanın, toplum tarafından değer atfedilen olgularla ilişkilendirilmesi ve manipüle edilmesidir. Yani kitleler gerek söylem üzerinden gerek eylem üzerinden değer verdikleri bazı simgelerle söylemin birleştirilmesi sayesinde harekete geçirilmektedir. Bu yöntemin Kongreler Dönemi olarak değerlendirilen ve eylemden önceki hazırlık evresi olarak tanımlanan aşamada sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu kimi zaman söylemler ile kimi zamanda eylemlerle kitleye sunulmuştur. Dönemin terminolojisine hâkim olan esas kelime *millî* tabiri olmuş ve hemen her konuşmada toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir söylem olarak kullanılmıştır. *Bağımsızlık, işgal* gibi söylemler tarihi olaylarla ilişkilendirilmiş ve *vatan* teması etrafında birleştirilmiştir. Kapsayıcı ve bütünsel bir anlayışı temsilen *millî* tabirinin sıklıkla ve hemen hemen önem atfeden bütün ibarelerde kullanıldığını görülmektedir. *Hareket-i Milliye*,¹¹² *Millî Kongre, millî teşkilat, millî ordu, millî mücadele* gibi tabirlerle toplumda etki yaratılmıştır.¹¹³ Millî tabiri hem yerel kongrelerde hem ulusal kongrelerde bütün bir ulusu simgeler şeklinde kullanılmıştır. Birçok söylemde *millet, Türklük, Anadolu Türkleri, Müslümanlık ve millî* ifadesine geniş oranda yer verilmiştir.¹¹⁴ Padişaha, İstanbul Hükümeti ve yabancı devletlere çekilen telgraflarda Türklük, İslam ve Müslümanlık vurgusunu ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Balıkesir Kongrelerinde sıklıkla Anadolu Türkleri ifadesi de bu anlamda sınırlandırılmış bir vurguyu ortaya çıkmaktadır.¹¹⁵

Bu söylemsel gücün yanında devlet odaklı, halife ve sultana bağlılık atfeden ifadeler de kongrelerin mevcut iktidarı göz ardı etmeden bir mücadelenin sürdürülmesini ifade etmekteydi. Bu özellikle yerel nitelikli kongreleri devrimci özelliğinden uzaklaştırırken yaratılan kitlesel algı padişah ve halifenin bu mücadele yoluyla kurtarılacağıdır.¹¹⁶ Mustafa Kemal’inde sıklıkla bilhassa kongreler sırasında bu söylemlere başvurduğu bilinmektedir. Erzurum Kongresi açılış nutkunda Mustafa Kemal, padişahlık ve hilafet müessesinin sonuna kadar korunacağını belirtmiş ve salondan fazlasıyla alkış almıştı. Kansu’ya göre Mustafa Kemal’in bu cümleleri neden sarf ettiği sorulduğunda verdiği yanıt şimdi vazifenin halkı, vatani ve padişahı kurtarmaya inandırmak

¹¹² Konukçu, a.g.e., s. 103.

¹¹³ Selek, a.g.e., s. 173.

¹¹⁴ Tanör, a.g.e., s. 36; Nazilli Kongresi kararlarında İslami vurgu için bkz. Selek, a.g.e., s. 176.

¹¹⁵ İlgürel, a.g.e., s. 105-107.

¹¹⁶ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 170.

olduğudur.¹¹⁷ Öte yandan tarihsel ortaklıktan hareket edilerek ortak duygulara hitap eden bir eylem birlikteliği sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin Erzurum Kongresi'nin yapılma tarihi için bilhassa Meşrutiyetin ilan tarihi olan 23 Temmuz belirlenmiştir.¹¹⁸ Mustafa Kemal'in aşağıya alınan ifadeleri de millî bütünleşmeyi arzular ve doğrular niteliktedir:

Efendiler! Malûm hakayıktandır ki: Tarih; bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh böyle bir nikab-ı bâtulın arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler, kanaatler muhakkak mahkûmu iflâstır! Ve işte bütün bu menfur zulümlerden ve bu bedbaht âcizlerden, tarihimize karşı reva görülen haksızlıklardan müteessir olan vicdan-ı millî nihayet sayha-i intibamı yükseltmiş ve Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Muhafazai Hukuku Milliye ve Müdafaa-i Vatan ve Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi ilhak gibi muhtelif namlarla ve fakat aynı mukaddesatın temini sıyaneti için tebarüz eden millî cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. işte bu şebeke-i azimkâranenin vücuda getirdiği ruhu celâdettir ki mübarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözü söyleyecek ve hükmünü tatbik ettirecektir.¹¹⁹

Artık milletimiz pek güzel anladı ki Düveli İtilâfiye bu vatanda mukaddesat ve mukadderatına sahip bir kudret ve irade-i millîye mevcut olmadığı zehabı bâtuluna kapıldı. Ve bu zehap yüzünden cansız bir vatan, kansız bir millet nelere müstahak ise bîmehaba onların tatbikatına koyuldu, buna karşı tevekkül ve teslimiyetin inkırazı tam faciasından başka bir netice vermeyeceği kanaati teyyüt etti.¹²⁰

Sonuç

Millî Mücadele'nin örgütlenmesi ve düzenlenmesi açısından hayati bir önem taşıyan kongre yapılanmaları, hem toplumun hem devletin yeniden şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Toplumun psikolojik açıdan topyekûn bir mücadeleye hazır hale getirilmesinde bu safhadaki devreye sokulan uygulama ve söylemler oldukça önemliydi. Propagandanın kitlesel bir harekete yön vermek ve kalkındırmak yönünde kullanılan siyasi ve ideolojik açıklamalarına

¹¹⁷ Kansu, a.g.e., s. 85.

¹¹⁸ Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi, s. 154.

¹¹⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III Açıklamalı Dizinle, s. 1-2.

¹²⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III Açıklamalı Dizinle, s. 6-7.

binaen kongreler boyunca ortaya konulan uygulamalar, toplumsal ve sivil direnişin sağlanmasında önemli bir araç olmuştur.

Gerek kitlelerin başlattığı doğal eylemler gerek kitleleri propagandif nitelikte söylem ve eylemlerle yönlendiren karizmatik liderler bu psikolojik savaşın baş aktörleri konumundaydı. Propagandanın bilinçli ve kasıtlı bir eylem taşıyan niteliği kongrelerin tepkisel bir tavır olarak ortaya çıkması ile ilişkiliydi. Mevcut koşulların zorlaması ve tarihi birikimin zorlayıcı ve incitici tecrübelerinin ortaya çıkardığı savunma mekanizması, hem iç hem dış kamuoyuna bir tepkisel mesajın verilmesini zorunlu kılmaktaydı. Her şeyden evvel toplumsal bir varoluş mücadelesi kitleleri harekete geçiren sebep olmuştu. Kitlelerin toplantılar şeklinde başlattığı bu kongre örgütlenmeleri, zamanla temsil gücü yükseltilmiş iktidar yapıları haline gelmiş ve bu yapılar toplumsal direnişin sembolik çerçevesini ortaya çıkarmıştır. Propagandanın tavır ve eyleme yönelik niteliği kongre yapılanmalarını bu tepkinin kamuoyuna duyurulması açısından bir araç haline getirmiştir. Karizmatik liderlik ise bu yapılara bir merkezîyet kazandırmış ve yapılacak olan propagandanın işlevselliği ve etki gücü artırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, Veysi, “Erzurum Kongresinin Hazırlık Safahati: Mekân, İlaş ve Barınma Meselesi”, **BELGİ**, S 8, Yaz 2014/II.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- Albayrak, Mustafa, **Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C 3 Yerel Kongreler (İzmir, Balıkesir)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınlan, No: 61, Ankara, Kasım 1993.
- Arsal, Sadri Maksudi, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Aslan, Betül, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni”, **Atatürk Dergisi**, S 2, C 4, 2004.

- Aslan, Taner, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Propaganda Araçlarından Hayyale’l Felâh Risalesi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 29, 2011.
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, 1919-1920, C 1, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1987.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III Açıklamalı Dizinle**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, (Açıklamalı Dizin İle)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- Avşar, Servet, **Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2010.
- Bostancı, Mustafa, “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4(2015).
- Cantril, Hadley, “Propaganda Analysis”, **The English Journal**, Vol. 27, No. 3, (Mar., 1938).
- Chapman, James, “Review Article The Power of Propaganda”, **Journal of Contemporary History**, Vol 35(4), 2000.
- Coşkun, Abdulvahap, **Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Çapa, Mesut, “Millî Mücadele Döneminde Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi”, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile Karadeniz Teknik Üniversitesinin ortaklaşa düzenlediği **Atatürkçü Düşünce İçinde Millî Egemenlik Kavramı** Panelinde sunulmuştur, 17 Nisan 1966.
- Çelik, Seydi, “‘Topyekün Savaş’ Olgusu ve Türkiye’de Ulus Devletin Ortaya Çıkışındaki Etkisi”, **Journal of Current Researches on Social Sciences**, 8 (3), 2018.
- Çetin, Beyzade Nadir, “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 24, S 2, 2014.
- Çiçek, Rahmi, “Erzurum Vilayet Kongresinde Alınan Kararlar ve Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 7, 1991.

- Doob, W. Leonard, “Goebbels’s Principles of Propaganda”, **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 14, No. 3, (Autumn, 1950).
- Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1998.
- Ellul, Jaques, **Propaganda The Formation of Mens’s Attitudes**, Vintage Books, A Divison of Random House, New York, 1965.
- Erdoğan, Mustafa, “Milliyetçilik İdeolojisine Dair”, **Liberal Düşünce**, S 15, 1999.
- Ertan, Timuçin Faik, “Mütareke Dönemi: Mondros Mütarekesi’nden Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne”, **Millî Mücadele’de Pozantı ve Pozantı Kongresi**, Ed. Yusuf Delikoca, Ankara Dizgievi, Pozantı, 2011.
- Gilmour, Colin, “Unmasking the Legion Condor: The Creation of Nazi Germany’s First War Heroes”, **War and Propaganda in the XXth Century**, Ed. Maria Fernanda Rollo, Ana Paula Pires and Noémia Malva Novais, Lisbon, 2013.
- Goloğlu, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürgen, Halûk, “Propaganda”, **Kurgu Dergisi**, S 8, 1990.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Pozantı Kongreleri”, **Millî Mücadele’de Pozantı ve Pozantı Kongresi**, Ed. Yusuf Delikoca, Ankara Dizgievi, Pozantı, 2011.
- İlgürel, Mücteba, **Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999.
- İnci, İbrahim, “Millî Mücadele Yıllarında İzmir-Balıkesir Ekseninde Oluşan Kongre Siyasal İktidarlarının Millî Egemenliğe Dayalı Demokratik Yapıları”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 1, Mart - 2017.
- Jowett, Garth S.; O’donnell, Victoria, **Propaganda And Persuasion**, Sage Publications, London, 1999.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.
- Kısıklı, Emine, “**Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşanın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri**”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 5, C 2, 1990.

- Kısıklı, Emine, “Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 1, C 1, 1988.
- Konukçu, Enver, **Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Küçükkoğlu, Bayram, **Millî Mücadele Sürecinde Uygulanan Propaganda Yöntemleri ve Atatürk’ün Propagandacı Kişiliği**, Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2005.
- Lasswell, Harold, “The Theory of Political Propaganda”, **The American Political Science Review**, Vol. 21, No. 3 (Aug., 1927).
- Miller, Clyde R., “The Techniques of Propaganda From ‘How to Detect and Analyze Propaganda’”, 1939.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondrostan Erzurum Kongresine (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C 1, Milliyet Yayınları.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, “Millî Mücadele Döneminde Hacim Muhittin (Çarıklı) Beyin Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, **Studies of Ottoman Domain**, C 5, S 8, Şubat 2015.
- Tanör, Bülent, **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, **Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.
- Yaman, Ahmet Emin, “Anadolu’daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı İle İlgili Hükümler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 1, S 1, 1988.
- Walton, Douglas, “What is Propaganda, and What Exactly is Wrong with it?”, **Public Affairs Quarterly**, Volume 11, Number 4, October 1997.

Wood, Allen, “Propaganda and Democracy”, **THEORIA**, Vol: 31, No: 3, 2016.

Qualter, Terence H., “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi”, Çev. Ünsal Oskay, **AÜSBFD**, C XXXV, S 1-4, 1980.

TAM BAĞIMSIZLIK / MİLLÎ BİRLİK VE BERABERLİK SÜRECİNDE ERZURUM VE ERZURUM KONGRESİ

Selami KILIÇ*

ÖZET

19 Mayıs 1919’da Samsun’da, Anadolu topraklarına ayak basan Mustafa Kemal Paşa’nın görünürdeki görevi; bölgedeki düzen ve güveni sağlamaktır. Ancak O’nun asıl görevi ve ana hedefi; **“temeli ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk devleti”** kurmaktır.

Bu kutsal hedefe ulaşmanın yolu da millî birlik ve beraberlik ruhuyla **“ya istiklâl ya ölüm”** sloganının gerçekleşmesi, tam bağımsız yeni bir Türk devletin kurulmasıdır. Bu kutsal görev, birtakım önemli aşamalardan sonra tamamlandı ve arzu edilen hedefe ulaşıldı. İlk aşama Amasya Genelgesi’yle gerçekleşti ve Erzurum Kongresi’nde alınan kararlarla millî yürüyüşün temelleri atıldı. Erzurum ve Sivas Kongreleri, Büyük Millet Meclisi’nin açılması ve 1921 Anayasa’sı bu süreçteki önemli kilometre taşlarıdır.

Ulus egemenliğinin temeli Erzurum’da atıldı ve daha sonra 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasıyla kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçildi.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Türkiye, Samsun, Erzurum, Sivas.

---

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, drselami@atauni.edu.tr

ERZURUM AND ERZURUM CONGRESS IN THE PROCESS OF FULL INDEPENDENCE / NATIONAL UNITY

ABSTRACT

The duty of Mustafa Kemal Atatürk, who set foot on Anatolia in Samsun on May 19 of 1919 was to provide the security and the order in the region. However, his major mission was to found "a new fully independent Turkish government that was based on national sovereignty".

In Turkey, transitional process from personal sovereignty to national sovereignty was completed after several important processes and the intended aim was achieved. The first process was Amasya Circular and decisions taken in Erzurum Congress formed the originals of the national sovereignty. Erzurum and Sivas Congresses, the opening of Grand National Assembly, and the Constitution of 1921 were milestones in the process.

Transitional process that began in Erzurum was completed after abolition of the sultanate on November 1 of 1922 and national sovereignty was provided by the transition from understanding of ummah to the sense of nation.

Keywords: Atatürk, Turkey, Samsun, Erzurum, Sivas.

Erzurum Kongresi: Hiçbir baskı, hiçbir yönlendirme olmadan Türk halkının kendi hür iradesiyle almış olduğu millî bir kararın hayata geçirildiği, Türk milletinin var olduğunun ve var olamaya devam edeceğinin en bariz göstergesidir.

GİRİŞ

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi, bir “*esaret ve teslimiyet*” belgesi ve Osmanlı’nın kendi eliyle imzaladığı idam fermanıydı. Bir başka ifadeyle, çok ağır koşullar içeren mütareke; Osmanlı Devleti’nin yok oluşunun, tarih sahnesinden silinişinin bir göstergesiydi. Büyük devletler bu mütareke ile Osmanlı üzerindeki emellerini gerçekleştirebilecek hukuksal dayanağı bulmuşlardı. Mütarekenin 24. maddesinde: “*Vilâyât-ı Sitte’de¹ karışıklık çıktığı takdirde, sözü edilen bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler*” deniliyordu². İngilizler bu madde ile öteden beri Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya çalışan Ermenilere bir yurt hazırlamayı ve Batum ile İnebolu arasında “*Rum Pontus Devleti*” kurmak isteyen Rumlara fırsat vermeyi gözetiyorlardı. Ermeni tehlikesinin mütareke metninde de yer alması, daha doğrusu her maddesiyle Osmanlı’nın kayıtsız ve koşulsuz teslimiyetini öngören bu mütareke, Türk halkının mücadele ruhunu geliştirdi ve bağımsız bir devlet yönetimine kavuşma özlemini artırdı. Mütareke hükümlerine uymaya gerek görülmeden başlayan işgallere karşı ilk tepki ve direnme hareketi İstanbul’da başladı ve çeşitli isimler altında kurulan cemiyetler Anadolu’nun her tarafına yayıldı. Bu cemiyetlerin ortak amacı; özellikle galip devletlere karşı, Osmanlı Devleti’nin hakkını ve hukukunu savunmak, buldukları bölgelerin etnik ve tarihi yönleriyle Osmanlı Devleti’ne ait olduğu gerçeğini çeşitli vasıta ve incelemelerle kanıtlamaya çalışmaktı³.

Doğu Anadolu’nun Ermenilere bırakılacağı tehlikesi İstanbul’daki bazı Doğulu aydınların bir araya gelmelerini sağladı. Bu aydınlar “*Altı Vilayetin*” Ermenilere bırakılmak istenmesine karşı direniyorlardı. Kendi illerinden

¹ Vilâyât-ı Sitte (Altı vilayet), Doğu Anadolu’nun sancaklarıyla birlikte Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilayetleriydi. Mütarekenin İngilizce metninde ise altı vilayet, “*Altı Ermeni Vilayeti*” olarak ifade edilmişti (Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983, s. 13; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul, 1976, s. 48).

² Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 73.

³ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I (1919-1920), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 2-6; Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, İstanbul, 1991, s. 139.

Ermenilere toprak verileceğini duyan Doğu Anadolu halkı da büyük bir heyecan ve endişeye kapıldı. İşte bu ortak tehlike üzerine İstanbul'daki Doğulu aydınlar, 4 Aralık 1918'de "*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*"ni kurmuşlardı. Mustafa Kemal (Atatürk), Büyük Söylev'inde, bu cemiyetin çalışma ve girişimlerini değerlendirirken, "*Cemiyetin İstanbul'daki yönetim merkezinin, uygar ve bilimsel yollara başvurarak hedefe ulaşabileceği konusunda fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çalışmalar yapmaktan geri durmuyor. Doğu illerindeki Müslüman unsurların haklarını savunmak üzere Le Pays adında Fransızca bir gazete yayınlıyor. Hadisat gazetesinin çıkarma hakkını alıyor. Bir yandan da İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve başbakanlarına muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet gönderme girişiminde bulunuyor. Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağı üzere, cemiyetin kuruluşuna yol açan asıl neden ve düşünce, doğu illerinin Ermenilere verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesinin de Doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihi haklar bakımından onlara öncelik tanınmasına çalışanların, bilimsel ve tarihi belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmalarına ve bir de Müslüman halkın Ermenileri topluca öldüren barbarlar olduğu iftirasının bir gerçekmiş gibi kabulüne bağlı olduğu düşüncesi ağır basıyor. İşte bundan dolayıdır ki cemiyet, aynı gerekçeye dayanarak ve aynı yollardan yürüyerek tarihi ve millî hakları savunmaya çalışıyor*" diyordu⁴.

Söz konusu cemiyetin kuruluşundan sonra, Erzurumlu Hoca Raif Efendi ve yine Erzurumlu bir öğretmen Cevat Dursunoğlu İstanbul'a giderek, ilgililerle ve bu arada Süleyman Nazif Bey'le görüşmüşlerdi. Yapılan görüşmeler sonucunda, cemiyetin bir şubesinin Erzurum'da açılması izni alındı ve 10 Mart 1919'da "*Doğu Vilayetleri Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi*" açıldı. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın ilk örgütlenmesi Doğu'da başlamış oluyordu⁵. Cemiyetin 19 kişilik yönetim kurulunun başkanı Hoca Raif Efendi, kâtabi de Cevat Dursunoğlu idi. Erzurum'da "*Vilâyât-ı Şarkıyye Ermenistan Olamaz*" sloganıyla yeniden yayın hayatına başlayan *Albayrak*

⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 4.

⁵ Doğu'daki ilk örgütlenme "Kars Millî İslam Şura'sıydı" Bu örgütlenme Ardahan ve Kars Kongrelerini yaparak merkezi Kars'ta bulunan "Cenub-ı Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliye'sini" kurmuştu. Ocak 1919'da kurulan bu hükümet, Nisan 1919'da İngilizler tarafından ortadan kaldırılmış ve üyeleri tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmişlerdi. Geniş Bilgi için bkz: A. Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

gazetesi de cemiyetin düşünce ve çalışmalarını aksettirmektedir⁶. Cemiyetin Erzurum Şubesi'nin açılması ile birlikte bölgenin aydın kişileri fikir ve işbirliği yaparak, halk üzerinde etkili olmaya ve yapılan açıklamalarla Doğu Anadolu halkını Millî Mücadele'ye teşvik etmeye başlamışlardı⁷.

⁶ Albayrak gazetesi hakkında geniş bilgi için bkz: Dursun Ali Akbulut, **Albayrak Olayı**, Erzurum, 1991.

⁷ Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946, s. 17-21, 33-35; Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s. 21-22.

Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde Erzurum'un müstesna bir yeri vardır. Millî mukavemet hareketi ilk önce burada başladı ve daha sonra tüm yurda yayıldı.

O günlerde Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanan ünlü Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın, görevi başına gelmek üzere yola çıktığı öğrenilince, ufukta bir umut ışığı belirdi ve gönüllere bir dereceye kadar ferahlık serpiydi. İşte tam bu sıralarda, İzmir'in ansızın Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi Erzurum'da bir bomba gibi patladı.

Aynı felâketin hem de çok daha korkunç şekliyle, Ermeniler tarafından yapılacağına, Doğu illeri halkının artık şüphesi kalmamıştı. Şimdi sıranın kendisine geldiğini görüyordu. Bu nedenle bura ahalisinin İzmir işgaline karşı gösterdiği tepki son derece şiddetli oldu. Vatanın her yanından olduğu gibi buralardan da protesto sesleri yükseldi. Padişaha, hükümete, Amiral Calt-horpe'e ve galip devletler temsilcilerine protestolar yağdırıldı.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği, Erzurum'da ilk defa tam da işgal günü, 15 Mayıs 1919'da ajans haberlerinden ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali imzasıyla gelen telgraftan öğrenildi. Haber, derhal etrafa duyuruldu. Erzurum merkezinde "*Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti*" üyeleri hemen bir miting heyeti kurdu. Bu heyet 16 Mayıs'ta valiliğe başvurarak, İzmir'in işgalini protesto etmek gayesiyle, 18 Mayıs günü düzenlemek istediği bir miting için müsaade aldı. Dava vekili Hüseyin Avni, Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati ve Dursunbey Zade Cevat imzalarıyla vilayete verilen dilekçede: "*İzmir ve havalisinin Yunanistan'a ilhakına İtilaf Devletlerince karar verildiği ve 14 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Yunan askeri tarafından işgaline başlandığı ajanslardan öğrenildi; hak ve adalete aykırı bu kararı uygulamanın imkânsız olduğunu ve bunu bütün Türklüğün protesto eylediğini Erzurum ahalisi adına İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Erzurum'daki temsilcilerine bildirilmesi için 18 Mayıs günü hükümet konağı önünde bir miting yapılacaktır*" deniliyordu.

Vilayetten alınan izin üzerine Erzurum merkezinde 18 Mayıs günü cemiyetin "*delalet ve rehberliği*" ile düzenlenen mitinge Erzurumlular büyük rağbet göstermişlerdi. Kalabalık önünde söz alanlardan Dursunbey Zade Mehmet Cevat Bey (Cevat Dursunoğlu), hemşehrilerine yaptığı heyecanlı konuşmasında; "*işte gördünüz; İzmir faciası, düşmanın asıl niyeti hakkında öteden beri size anlatmak istediklerimizin gerçek olduğunu ispat etti. Nasıl ki İzmirli sabahın birinde ansızın vahşi Rumların baskınına uğramışlarsa onlardan daha vahşi olan Ermenilerin de yakında üzerimize saldıracaklarına artık şüphe mi kalmıştır? İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'muzu Ermenilere vermek kararında olduklarını duymayan kalmamıştır. Rus işgali sırasında Ermenilerin Erzurum'da yaptıklarını gözlerinizle gördünüz. Yalnız Erzurum şehrinde binlerce Türkü nasıl boğazladıklarına şahit oldunuz. Eğer Ermeniler bir daha bu topraklara ayak basacak olurlarsa tek Türkü sağ bırakmayacaklardır. Buna meydan vermemenin tek çaresi, teşkilatlanıp saldırgana karşı koymaktır. Bilesiniz ki bunun dışında herhangi bir kurtuluş yoktur*" diyordu.

Miting sonunda Amerika Devlet Başkanı Wilson'a ve İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat edilerek, yapılan bu hukuk dışı hareketin protesto edilmesine ve işlenen hatanın tashihi rica olunmasına karar verilmiş ve bu anlamdaki telgraflar gerekli makamlara gönderilmiştir (Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki

Türk milleti millî birlik ve beraberlik ruhu içerisinde örgütlenip, Türk'ün haklı davasını tüm dünyaya duyurmaya çalışırken; mütarekeyi sert bir dille eleştiren ve mütareke hükümlerine uyulmaksızın başlatılan işgalleri tepki ile karşılayan Mustafa Kemal, “*Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı*” görevinden alındı ve Kasım 1918’de İstanbul’a döndü. Millî Mücadele’yi başlatmak için başkentte birtakım girişimlerde ve görüşmelerde bulunan Mustafa Kemal, kararını vermişti: Anadolu’ya geçmek ve mücadeleyi oradan başlatmak. Ancak herhangi bir görev ve yetkisi olmadan da Anadolu’ya geçmek istemiyordu. Gelişen olaylar ve girişimler sonucunda, İngiliz Hükümetinin isteği ve Osmanlı Hükümetinin onayı ile 9. Ordu Müfettişliği’ne atandı. 16 Mayıs 1919’da İstanbul’dan ayrılan Mustafa Kemal’in geniş yetkileri bulunuyordu.

19 Mayıs’ta Samsun’da, Anadolu topraklarına ayak basan Mustafa Kemal’in görünürdeki görevi; Samsun ve Amasya çevresindeki düzen ve güveni sağlamaktı. Samsun’dan gönderdiği raporlarında⁸; sözü edilen bölgede huzursuzluğun ve düzensizliğin bulunduğunu doğruluyor ve bölgeyi güven ortamına kavuşturmaya gayret edeceğini belirtiyordu. Diğer taraftan raporlarında bölgede gerçekten bir düzensizlik ve huzursuzluğun olduğunu doğruluyor ancak, İngilizlerin iddia ettiği gibi tüm bu olumsuzlukları Türklerin değil aksine bölgede faaliyet gösteren Rum-Pontus çetelerinin çıkardığını söylüyordu. Bununla birlikte O’nun asıl görevi ve belirlediği biricik hedefi; “*Temeli ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk devleti*” kurmaktı. Bu yüce hedefin gerçekleşmesi yolundaki temel felsefesi ise;

“Vatanın bütünlüğünün, ulusun bağımsızlığının ve bunun doğal sonucu olarak da ulus egemenliğinin sağlanmasında alınan tüm kararları ‘vicdanında millî bir sır’ olarak saklamak, uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmaktı”.

Mustafa Kemal, kurtuluşun ancak, halk ve ordunun işbirliği ile gerçekleşebileceğini çok iyi biliyor, Ali Fuat (Cebesoy) ve Kâzım Karabekir’e çektiği

---

Tepkileri”, **Atatürk Konferansları III (1969)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 118-121).

⁸ Mithat Sertoğlu, “Mustafa Kemal’in Samsun’dan Gönderdiği İki Mühim Rapor”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)**, S 14, (Kasım-1968), s. 9.

telgraflarla Anadolu’da olduğunu haber veriyor ve kendileri ile daha sıkı temasta bulunmak istediğini bildiriyordu⁹.

Öte yandan Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmesinden çok memnun kalan Kâzım Karabekir, O’nun çok tehlikeli olan bölgeden bir an önce ayrılarak, Erzurum’a gelmesini ve sivil inisiyatifin başına geçmesini istiyor ve bu konuda ısrar ediyordu¹⁰.

Samsun’da daha fazla kalmayı güvenlik açısından sakıncalı gören Mustafa Kemal, 25 Mayıs’ta Havza’ya geldi. Ülkenin içinde bulunduğu genel durum hakkında halkı aydınlatmaya ve millî mücadele için oluşturulan kuruluşların yaygınlaştırılması için çalışmalarına başladı. 28 Mayıs’ta işgallerin protesto edilmesi, miting ve gösteriler yapılması konusunda tüm yurttaki sivil ve askerî yöneticilere gönderdiği genelge, memleket genelinde büyük yankılar uyandırdı. Düzenlenen mitinglere binlerce insan katıldı. Özellikle İstanbul’daki mitingler halkı galeyana getirdi ve İstanbul halkı millî birlik ve beraberlik ruhu içerisinde, milletin bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü için bir araya geldi¹¹. Halk arasında büyük heyecan uyandıran Havza Genelgesi’nde; *“Yurt bütünlüğünün korunması, bunun için millî teşkilat kurulması, düşman işgalini protesto etmek için mitingler yapılması ve bu hareketlerin kamuoyuna, İstanbul Hükümetine ve yabancı devletlere duyurulması”* isteniyordu¹².

Bu genelge üzerine, işgalleri protesto etmek için halkın sokaklara dökülmesi, geniş katılımlı mitinglerin düzenlenmesi İngilizleri kuşkulandırdı ve İstanbul Hükümetinden Mustafa Kemal’in geri çağırılması istendi. İngiliz Generali Milne’nin baskıları ile 8 Haziran’da Mustafa Kemal geri çağırıldı. Ancak bu sırada tarihi görevinin henüz daha yeni başladığını kabul eden Mustafa Kemal, memleketin kurtuluşu için nelerin yapılması gerektiğini düşünüyordu ve artık İstanbul’a dönmemeye kararlıydı.

12 Haziran’da Havza’dan ayrılarak Amasya’ya geldi ve büyük bir coşku ile karşılandı. Burada yaptığı konuşmalarda memleketin durumunu açıklıyor ve halkı harekete geçmeye çağırıyordu. Amasya’da büyük bir dayanak bulan Mustafa Kemal, bir taraftan Anadolu’daki komutanlara duygu ve

⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 16-17.

¹⁰ Kâzım, Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 29; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara, 1993, s. 29-30.

¹¹ Bkz: Halide Edip Adivar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1987, s. 27-34.

¹² Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 22-23; Mustafa Onar, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, I, Ankara, 1995, s. 46-47.

düşüncelerini aşılarken, diğer taraftan görev yetkilerini aşarak Trakya ile de iletişim kurmaya çalışıyordu¹³.

Mustafa Kemal, vatanın kurtuluşu için çalışmalarını sürdürürken, Erzurumlular da aynı mücadele heyecanı içinde örgütlenmeye devam ediyorlardı. Bu arada Kâzım Karabekir'in XV. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a gelmesi ve kendilerini bütün gücüyle desteklemesi, zaten var olan mücadele ruhunu daha da artırdı ve Erzurumlular güven ve sevinç içinde çalışmalarına hız verdi.

Yukarıda da değinildiği üzere Ermeniler, bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya çalışıyorlardı. Rumlar ise Karadeniz Bölgesinde Rum-Pontus Devleti'ni yeniden canlandırmaya hazırlanıyorlardı. Bu durum, Erzurum'u Ermeni, Trabzon'u da Rum tehdidi ile karşı karşıya getiriyordu. İşte bu ortak endişe üzerine harekete geçen Erzurum Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 30 Mayıs 1919'da Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne bir telgraf çekerek; birlikte hareket etmeleri zamanının geldiğini, Doğu Anadolu'nun birliğini ve bütünlüğünü sağlamak için Erzurum'da veya diğer bir şehirde toplanacak kongreye Trabzon delegelerinin de katılmalarını bildiriyordu¹⁴.

Erzurum'dan gönderilen telgraf Trabzon'a ulaştığında Trabzonlular da gelişen olaylar karşısında alınacak önlemleri görüşmek üzere, ilin her tarafından gelen delegelerle Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezinde toplantı halindeydi. Gelen telgraf hemen okundu ve derhal bu konunun görüşülmesine başlandı. Erzurum'un bu isteği, Trabzon'un ilk günden beri gerçekleşmesine çalıştığı bir arzusuydu. Telgraf üzerindeki görüşmeler çabuk sona erdi. Zaman kaybedilmeden Doğu illerinin bir toplantıya çağırılmasına, Doğu İlleri Kongresi'nin Erzurum'da yapılmasına, Trabzon'un da en geniş kadrosu ile kongreye katılmasına, bütün ilçelerin en az bir delege göndermesine karar verildi ve bu karar aynı gün, yani 30 Mayıs'ta telgrafla Erzurum'a ve diğer Doğu illerine bildirildi¹⁵.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bu tarihi kararı üzerine, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Trabzonlulara teşekkür

¹³ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, 1-9; Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 68-71; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara, 1991, s. 171-173.

¹⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 36; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 53-55; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 52; Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 202-203.

¹⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 37-38; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 55-57; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 53.

ediyor ve Trabzonluların önerisi gereğince Erzurum Kongresi hazırlıklarına başladığını ve diğer illerden cevap alınır alınmaz kongre gününün belirleneceğini bildırıyordu. Böylece Türk Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yere sahip olan Erzurum Kongresi'ne karar verilmiş oluyordu¹⁶. Bu karar; hiçbir baskı, etki ve yönlendirme olmadan milletin kendi ruhundan, kendi hür iradesinden çıkmıştı. Zaten Erzurum Kongresi'nin önemi, değeri, büyüklüğü ve eşsizliği bu özelliğinden kaynaklanıyordu.

Kâzım Karabekir'in himayesi altındaki “*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi*”, 17 Haziran 1919'da Raif Efendi'nin başkanlığında ilk kongresini yaptı. Kongreye Erzurum'a bağlı “*sancak ve kazalardan gelen*” 21 delege katıldı ve bunlara Erzurum merkezinin hazırladığı bir rapor sunuldu. 21 Haziran'a kadar devam eden kongrede, Trabzonluların önerisi doğrultusunda, Doğu illeri ile Trabzon İli'nin 10 Temmuz 1919'da*, Erzurum'da ortak bir kongre yapmalarına karar verildi ve karar Doğu illeri ile Trabzon'a bildirilerek, delegelerini seçmeleri istendi. Kongreye sunulan raporda ise; içte ve dışta yapılan Ermeni propagandası ile Kürdistan özgürlüğü sorunları incelenmekte ve İstanbul'da Noradonkiyan adındaki bir Ermeninin başkanlığında toplanan sözde bilimsel bir cemiyetin iddiaları çürütülmekteydi. Çünkü bu cemiyet, Ermenileri ve Kürtleri aynı ırktan sayıyor ve Kürtlere, Ermeni harflerini kabul ettirmeye çalışıyordu. Erzurum'da toplanan ve beş gün devam eden bu kongre, Ermenilerin bu asılsız iddialarını da tartıştı ve “*Osmanlı camiasından*” ayrılmamak, bunun için her türlü özveride bulunmak, Ermeni işgal ve istilasına şiddetle karşı koymak, bu nedenle de “*Bekçi teşkilatı adı altında halkı silahlandırarak*”, köylerin ve mahallelerin 1300-1310 doğumlularını “*seyyar kuvvet*”, 1285-1300 doğumlularını ise “*sabit kuvvet*” olarak örgütlendirmek, bunlardan durumları iyi olmayanlara silah vermek, kapalı okulları ve bu arada öğretmen okulunu yeniden açmak ve

---

¹⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 38; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 57; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 54.

* Bu rastlantı sonucu alınmış bir tarih değildi. Çünkü 10 Temmuz, Rumi takvimle II. Meşrutiyet'in, hürriyetin ilanı (10 Temmuz 1324) tarihiydi ve o günlerde çok önemseniyordu. Erzurum Kongresi'nin toplanma günü için de, ancak bu kadar önemli bir tarih yakışırdı. Fakat ileride de söz edileceği üzere, delegelerin bazıları Erzurum'a ulaşamadığından kongre günü, 23 Temmuz'a ertelendi ki bu tarihte; Miladi takvimle yine aynı önemli olayın gerçekleştiği güne (23 Temmuz 1908) rastlamaktaydı.

Müslümanların buldukları yerden göç etmelerini önlemek gibi çok önemli kararlar aldı¹⁷.

Bu arada bir aydan beri yöneticiler, askerî makamlar, ulusal örgütler ve hakla yapılan temaslar, yazışmalar Mustafa Kemal'e çok büyük cesaret verdi ve artık ulusal örgütlenmenin hızla gelişmekte olduğunu anladı. Erzurum Vilayet Kongresi ilk toplantısını yaptığı sırada Amasya'da bulunan Mustafa Kemal, "*Ulus egemenliğine dayalı yeni bir Türk devletinin kurulması*" yolunda önemli bir adım attı ve 21-22 Haziran 1919'da "*Amasya Genelgesi*" yayınlandı. Bu genelge ile Millî Mücadele, düşünce ve planlama evresinden çıkıyor, gerçek bir eyleme dönüşüyordu. Amasya Genelgesi'nde; "*Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükümeti üzerine almış olduğu yükümlülüğü yerine getirememektedir. Bu da ülkemizi ve milletimizi yok saymakla eş değerdedir. Vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını sağlayacak olan biricik güç: ulusun kendi azim ve kararıdır*" deniliyordu. Bu kararların alındığı Amasya Genelgesi hem ihtilalin neden ve programını hem de ihtilalin başladığını gösteren bir belge niteliğindedir. Bu aynı zamanda, hem kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçişte çok önemli bir merhale hem de Mustafa Kemal'in yüce Türk milletine seslenişiydi¹⁸.

Bu genelge ile birlikte, artık yüzyıllardır Türk milletinin yazgısına hükmeden padişah yönetimine karşı ayaklanma başladı. Çünkü bu aynı zamanda bir ihtilal bildirgesiydi. Genelge ile birlikte İstanbul'da bulunan bazı kişilere gönderilen mektuplarda, "*Artık İstanbul'un Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğu*" belirtilmekteydi¹⁹.

Türk milleti işgallere tepki göstermeden her türlü hakarete katlanmak yerine bağımsız yaşamak için savaşmayı seçti. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtikten sonraki çalışmaları İngiliz Hükümetini iyice teşlandırdı ve İngilizlerin, İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını artırdı.

¹⁷ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 63-69; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 55-56; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 9. Erzurum Vilayet Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz: *Kırzoğlu, Erzurum Kongresi*, s. 81-108.

¹⁸ Selami Kılıç, "Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum", *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, II/1, Erzurum, 1997, s. 85; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 9-10; Coşkun Alptekin, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi*, I/1, Erzurum, 1978, s. 36.

¹⁹ Kılıç, "Atatürk ve Erzurum", s. 85-86; Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, s. 35; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 11-13.

Ancak Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelen emirleri dinlemeyerek Erzurum'a doğru yola çıktı.

8/9 Temmuz gecesi artık perde kapandı. Bir aydan beri süren oyalamaca ve kovalamaca sona erdi. Türkiye'nin ve Türk milletinin o günkü temsilcileri olan Erzurumlulara güvenerek; "çok sevdiğim askerlik mesleğimden ve 9. Ordu Müfettişliği görevimden istifa ettim. Artık benim için sene-i millete dönmekten ve sine-i millette bir ferdi mücahit olarak çalışmaktan başka bir çözüm yolu kalmamıştı". Mustafa Kemal Paşa

MUSTAFA KEMAL İLKLER ŞEHRİ ERZURUM'DA: VERİLEN ÖNEMLİ KARARLAR VE ATILAN ADIMLAR

26 Haziran'da Amasya'dan Tokat'a geçen Mustafa Kemal, 27 Haziran'da Sivas'a geldi ve 28 Haziran sabahı Sivas'tan hareketle, bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra, 3 Temmuz 1919 günü halkın ve askerinin samimi gösterileri arasında Erzurum'a vardı²⁰.

XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, kendi isteği ile görevinden ayrılan Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis Valiliği'nden alındığı için İstanbul'a giderken Erzurum'a uğrayan Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi yöneticileri ve şehrin ileri gelenleri Mustafa Kemal'i, Ilıca'da karşıladı ve birlikte şehre gelindi. Başta Vali Vekili Hemşinli Elhac Kadı Hurşit Efendi olmak üzere vilayet erkânı, subaylar, tören birliği, Kolordu bandosu ve halk İstanbul Kapısı'nda bekliyorlardı. Büyük gösterilerle karşılanan Mustafa Kemal, aynı günün gecesi Kâzım Karabekir, Vali Münir Bey, Rauf Bey, eski mutasarrıflardan Süreyya (Yiğit) Bey, Mazhar Müfit Bey, Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) ve Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Beylerle gizli bir toplantı yaptı, durumu anlattı. Düşüncelerini ortaya koydu ve toplantıya katılanlardan davranış biçimlerini belirlemelerini istedi. Erzurum'da toplanacak kongre ile ilgili çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal'e, "Doğu illerinin millî mücadele çabalarına katılma" kararında oldukları bildirilince; 5 Temmuz'da "Baskı sonucunu millet ve memleket çıkarlarına aykırı" bazı tebliğlerde bulunması

---

²⁰ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 28-30.

olanağı yüksek olan İstanbul Hükümetinin bu tebliğlerinin kontrol ve hatta durdurulması yönünde komutanlıklara gerekli direktifleri verdi²¹.

8 Temmuz'da İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişliği'nden alındığını açıkladı. III. Ordu'ya bağlı kolordu komutanlıklarına gönderdiği bir genelgede, Mustafa Kemal'in yerine XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in vekâlet edeceği bildirildi²². Bunun üzerine Mustafa Kemal belki de hayatının en önemli kararını açıklıyor: “8/9 Temmuz 1919 gecesi sarayla yapılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden, oyun hitama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime hitam vermiş oldu. Ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz gecesi saat 10.⁵⁰ sonrada Harbiye Nezareti'ne, 11.⁰⁰ sonrada Padişah'a vazife-i memuremle birlikte silk-i askeriden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum” diyordu²³.

Mustafa Kemal, sadece görevinden değil, aynı zamanda çok sevdiği askerlik mesleğinden de ayrıldığını aşağıdaki bildiri ile açıklamaktaydı:

*“Mübarek vatan ve milleti parçalanma tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni âmâline kurban etmemek için açılan mücadele-i milliye uğrunda milletle beraber serbest suretle çalışmaya, sıfat-ı resmîye ve askeriyem artık mâni olamaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için, milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle, pek aşkı bulunduğum silk-i celil-i askeriyeye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahid suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim.”*²⁴

Mustafa Kemal hem görevinden hem de askerlik mesleğinden istifa ettiğini ve bundan böyle “sine-i millette bir ferd-i mücahid” gibi Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için özveriyle çalışacağını bir yazı ile Müdafaa-ı

²¹ Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 87-91; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara, 1988, s. 23-33; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 29-31; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 63-64; Alptekin, “Erzurum Kongresi”, s. 36-37.

²² *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara, 1982, Belge No: 52-53, s. 50-51; Kansu, *Atatürk'le Beraber*, I, s. 36-40; Kırzioğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 137-138.

²³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, s. 47.

²⁴ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge No: 54, s. 51-53; Kırzioğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 138-139.

Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanlığı'na da bildirdi²⁵. Öte yandan Rauf Bey de Mustafa Kemal ile birlikte Millî Mücadele uğrunda sonuna kadar çalışacağını açıkladı²⁶. Mustafa Kemal'in asıl endişesi, istifadan sonra olabilecek gelişmelerdi. Mustafa Kemal üzüntülü olmaktan çok kuşkuluydu. Halk üzerinde büyük bir etkisi olduğuna inandığı makam ve rütbesinden ayrılması O'nu, bir kenarda tek başına mı bırakacaktı? Oysa millî birliğe doğru gidiş, Erzurum'da bir kongre yapılması kararıyla büyük hız kazanmıştı. Bu yolda atılacak her adım sevinçle karşılanacaktı. Öyle de oldu. XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in karşısında, yine amiriymiş gibi büyük bir saygı ile yer alıp, selam durarak, kesin bir ifadeyle şunları söyledi:

*“Kumandamda bulunan zabitlerle askerlerin saygı ve tazimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz. Paşam.”*²⁷

Ertesi günü de Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu bir toplantı yaparak, kongre hazırlıklarıyla görevlendirilen ve Hoca Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kâzım, Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati ve Dursunbey Zade Cevat Beylerin oluşturduğu beş kişilik “*Heyet-i faale*” başkanlığına Mustafa Kemal'in, ikinci başkanlığa da Rauf Bey'in getirilmesine karar verdi ve bu karar kendilerine bir yazı ile bildirildi²⁸.

Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım.

Mustafa Kemal Paşa

²⁵ Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, Ankara, 1969, s. 15; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 139-140; Alptekin, “Erzurum Kongresi”, s. 37.

²⁶ Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, s. 16; Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul, 1965, s. 44; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 140-141.

²⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 68; Kandemir, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, s. 43-44; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 100; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kâzım Karabekir**, Ankara, 1991, s. 140.

²⁸ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 36, s. 924; Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, s. 92-93; Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, s. 17-18; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 143-144; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 64.

1- Kongreye Doğru

Heyet-i faale 10 Temmuz günü kuşkularından tamamen kurtulmuş olan Mustafa Kemal'in başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Amasya Genelgesi'nde de belirtildiği üzere aynı gün, Erzurum Kongresi'nin açılması gerekiyordu. Fakat delegelerden bazıları henüz gelmemişlerdi. Bu yüzden kongrenin, Meşrutiyet'in ilanı günü olan 23 Temmuz'da yapılmasına karar verildi ve derhal hazırlılara başlandı²⁹.

Bu sırada, Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in kongreye katılmalarının mümkün olup olmadığı sorunu ortaya çıktı. O andaki durumlarına göre kongreye katılabilmelerine herhangi bir olanak bulunmuyordu. Çünkü delege olmadıkları gibi, kongre için öngörülen seçimler de, gerek Trabzon ve çevresinde gerekse Erzurum ve diğer Doğu illerinde tamamlanmıştı. Bu durumda delege olmayan herhangi bir kimsenin kongreye katılmasını doğru bulmayanlar vardı³⁰.

Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in de Erzurum delegesi olarak kongreye katılmaları konusu tartışmalara neden oldu. Mustafa Kemal aleyhinde müthiş propagandalar yapıyordu. Nihayet Erzurumlular bu konuda aldıkları kararı, Hoca Raif Efendi ve Necati Bey aracılığı ile Kâzım Karabekir'e bildirdiler. Bu kararda: *"Biz, Mustafa Kemal'in kongreye gelmesi bizim için iyi mi fena mı olacağına karar veremedik. Aleyhte birçok sözler vardır. Halkın son kararı sizin reyninizdir. Siz, girsin... dersiniz seçilecektir, muvafakatiniz yoksa kabul olunmayacaktır"* deniliyordu. Bunun üzerine Kâzım Karabekir; *"Mustafa Kemal kongreye yalnız delege değil, başkan da yapılmalıdır. Bir ordu kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimi çalışacağına, millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimat etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısında dikileceğime şüpheniz var mı?"* diyerek³¹ soruna el koydu. Yine onun girişimleriyle, delege olmayanların kongreye katılmaları aleyhine doğan düşünceleri de önlemek üzere, Erzurum merkezinin üç delegesinden ikisi: Kâzım (Yurdalan) ve Cevat Beyler delegeliklerinden istifa ederek, yerlerini, Mustafa Kemal ile Rauf Bey'e bıraktılar. Kâzım Bey, delege

²⁹ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 97; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 64; Alptekin, "Erzurum Kongresi", s. 37-38.

³⁰ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 97-98; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 65.

³¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 70.

seçim sonucu henüz bildirilmemiş olan Tortum'dan, Cevat Bey ise ayrılan bir delegenin yerine Pasinler (Hasankale) den delege oldu³².

Öte yandan Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere, Of, Sürmene, Akçaa-
bat, Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilmiş olan Trabzon delege-
leri 8 Temmuz'da Erzurum'a gelmişlerdi. Kongrenin 23 Temmuz gününe er-
telenmesinden yararlanıp, kongre ile ilgili olarak kendi aralarında toplantılar
yaptılar. Bu toplantılardan birin de kongre başkanlığına kimin getirileceği ko-
nusu ortaya atıldı. Milletın özgür iradesinden doğan böyle bir kongrenin baş-
kanlığına tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın getirilmesinin yurt dışında
kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumla-
nacağını ileri sürerek, Mustafa Kemal'in kongre başkanlığına getirilmesini sa-
kıncalı gören Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in bazı girişim-
leri ise sonuçsuz kaldı³³.

*Erzurum Kongresi'ni Açarken -23 Temmuz 1919-: "Kongremiz he-
yeti riyasetine âcizlerini intihap eylemek suretiyle gösterilen asarı itimat
ve teveccühe hassaten teşekkür ederim... En son olarak niyazım şudur ki
Cenabı Vahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mübarek
vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kı-
yam harisi esdaki olan milleti necibemizi ve makam-ı saltanat ve hilafeti
kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi
muvaaffak eylesin!..."*

Mustafa Kemal Paşa

³² Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 64; Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, s. 98-99; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 65; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 184.

³³ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 68-69; Alptekin, "Erzurum Kongresi", s. 38.

Ömer Fevzi Bey'in bu konuda samimi olup olmadığı tartışılabilir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, O'nun bu önerisinde samimi olmadığı görüşündeydi: "Benim Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemeliğim, üzerinde düşünölmeye değer bulunduğu gibi, kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım konusunda kararsızlık gösterenler olmuştur. Bu kararsızlığı gösterenlerden bir kısmının düşüncelerini iyi niyet ve içtenliklerine vermek mümkün ise de diğer bazı kişilerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine melunca bir maksadın peşine düşüklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Söz gelişi, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ilinde bir yerden kendisini kongreye temsilci seçtirerek gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu zatın hainliği, sonradan Trabzon'da ve oradan kaçtıktan sonra da İstanbul'daki faaliyet ve hareketleri ile sabit olmuştur (Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 47)".

2- Kongrenin Açılışı: Toplantılar, Alınan Kararlar ve Kongrenin Önemi

Nihayet kongre, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü, mütevazı bir okul salonunda saat 11.00'de başladı. Okul bahçesindeki tören sırasında, Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi Arapça güzel bir dua ve amaca uygun bir söylevde bulundu. Kongreyi en yaşlı delege açacaktı. En yaşlı delege Trabzonlu Eyyubizade İzzet Efendi idi. Bu kişi Erzurumlulara bir dostluk gösterisinde bulunarak, kongreyi açma şerefini Hoca Raif Efendi'ye bıraktı. Hoca Raif Efendi'nin yapmış olduğu yoklama sonucu, kongreye katılan delegelerin sayısı; Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 17, Erzurum'dan 24 olmak üzere toplam 56 kişi idi. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin illerinden seçilen delegeler çeşitli nedenlerden dolayı kongreye katılmamışlardı.

Yoklamalar tamamlandıktan sonra, geçici başkan Hoca Raif Efendi bir açılış konuşması yaptı³⁴ ve sözlerini kongreyi yönetecek bir başkanın seçilmesini isteyerek bitirdi. Konu üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra, seçimlerin ertesi güne bırakılmasını isteyenlerin önerileri reddedilerek, başkanlık divanı seçimine geçildi. Yapılan gizli oylama sonucunda, Mustafa Kemal oyçokluğuyla kongre başkanı seçildi. Raif Efendi ile İzzet Bey başkanvekilliklerine, kâtipliklere de Erzurum'un Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakıfkebir delegesi Abdullah Nasip Efendi getirildi³⁵.

Başkanlığa seçilen Mustafa Kemal kongreyi açılış konuşmasında; delegelere teşekkür ettikten sonra, memleketin içine düştüğü kötü durumu, Osmanlı Devleti'nin girdiği çıkmazı, vatanın parçalanmak ve tamamen işgal edilmek istendiğini, bu durumda vatani da padişahı da kurtarmanın tek çaresinin, ulusal iradeyi egemen kılmak olduğunu vurguladı ve özellikle; "*Kuvvetini millî iradeden alacak bir hükümetin teşkilini ve mukadderatına hâkim bir iradenin ise ancak Anadolu'dan çıkabileceğini*"³⁶ belirterek, tutulması gereken yolu açıkladı.

Açılış konuşmalarından sonra padişaha bağlılık telgrafi çekildi. Değişik konularda çalışmalarında bulunacak komisyonlar seçildi.

³⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", **BTD**, S 35, (Ağustos-1970), s. 11-15; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 77-81.

³⁵ Dursun Ali Akbulut, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, I/3, Erzurum, 1989, s.42; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 81.

³⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 38, s. 926-927; Kansu, **Atatürk'le Beraber**, I, s. 80-85.

Erzurum Kongresi, 24 Temmuz Perşembe günü öğleden sonra, ikinci toplantısını; Mustafa Kemal'in başkanlığında yaptı. Önce, Trabzon'un Sürmene ve Giresun delegeleriyle, Sivas'ın Şebinkarahisar delegesinin verdikleri bir önerge okundu. Önergede; kongrece seçilecek bir heyet tarafından gazete çıkarılması, kongrenin amacı hakkında Türkçe, İngilizce, Fransızca yayımlanacak bir bildirin, İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilmesi ve kongrede alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere, 15 kişilik bir program komisyonu seçilmesi isteniyordu. Önergenin sadece bir program komisyonu oluşturulması hakkındaki maddesi kabul edilerek, söz konusu komisyon kuruldu.

Kongre 26 Temmuz Cumartesi günü başkanvekillerinden Raif Efendi'nin başkanlığında, üçüncü toplantısına başladı, Bu sırada İstanbul Hükümetinin Erzurum Kongresi hakkında yayınlanan bildirisi herkes tarafından duyulmuştu. 23 Temmuz'da yayınlanan bu bildiriye; kongrenin anayasaya aykırı olduğu belirtilmekte, önlenmesi gerektiği ileri sürülmekteydi. Kongreye katılanlar asi ilan ediliyor, Mustafa Kemal ile arkadaşlarının tutuklanması isteniyordu. Bu konuda valiliğe ve kolorduya da³⁷ emir verildi. Bu nedenle Cumartesi günü toplantı başlar başlamaz, delegeler bu konuyu ele aldılar ve görüşlerini belirttikten sonra, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine; padişaha, sadrazama, belediye başkanlarına, mülkiye amirlerine, büyük komutanlara, saltanat ve hilafete bağlılığını her seferinde tekrarlayan kongrenin anayasaya aykırı olarak kurulmuş bir mebuslar meclisi gibi gösterilmesinin ve Anadolu'da karışıklıklar çıktığından söz edilmesinin, sadece İtilaf Devletleri'nin işine yarayacağını, mütarekenin 24. maddesine göre buraları işgale hak kazanacaklarını, gerçekte ilgisi olmayan bu açıklamaların hemen düzeltilmesini belirten telgraflar çekildi. Daha sonra program komisyonunun bir önergesi üzerine normal görüşmelere başlandı ve görüşmeler 7 Ağustos 1919'a kadar devam etti.

---

³⁷ Harbiye Nezareti'nden XV. Kolordu'ya 30 Temmuz 1919'da gönderilen yazıda; Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmaları isteniyordu. XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in 1 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne verdiği cevapta; "*Hükümetin mukarrerat-ı siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in ef'al ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve manafine ve kavanin-i mevcudeye muhalif telakki edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığını görüyorum. Müşarünileyhler mülk-i milletin saadet ve selameti ile alakadar her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadırlar*" diyordu (Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 92).

Böylece Erzurum Kongresi 14 gün çalıştı³⁸, dağılmadan önce de yönetmeliğe göre, bir “*Temsil heyeti*” seçildi ve 24 Ağustos’ta Erzurum Vilayet Makamına verilen beyannamede bu heyetin üyeleri belirtildi³⁹.

Kongrenin sona ermesinden sonra, yapılan ilk iş, kongre sonucunda varılan sonuçlar ve alınan kararları açıklayan bildirin yayınlaması oldu. 7 Ağustos 1919 tarihini taşıyan bu bildirmede çok önemli kararlar alındı⁴⁰. Bu kararlarda özetle diniliyordu ki: Doğu Anadolu Bölgesi, “*hiçbir sebep ve bahane*” ile birbirinden ve Osmanlı camiasından ayrılmayacak bir bütündü, bu bölgedeki bütün Müslümanlar “*Öz kardeş*” tiler (Md. 1). Ancak kongre, bölge çıkarlarının ötesinde, yurt çıkarlarını ele alarak, bırakışmanın imzalandığı gündeki sınırlar içinde yaşayanların ezici çoğunluğunun Müslüman olduğunu, buraların bölünemeyeceğini, Osmanlı haklarına saygılı bir karar beklenmekte olduğunu belirtiyordu (Md. 6). Her türlü işgal ve müdahale “*Rumluk ve Ermenilik teşkili*” amacına yönelik sayılacağından, birlik halinde savunma ve direnme esası kabul ediliyordu. Burada kullanılan “*her türlü*” deyimini pek anlamlıydı. Demek ki, İngiltere, ABD ya da Fransa’dan gelecek bir işgal hareketine karşı da direnilecekti. Hristiyan unsurlara siyasal egemenliği ve toplumsal dengeyi bozacak yeni ayrıcalıklar tanınmayacaktı (Md. 3). Fakat Müslüman olmayanların daha önce kazanılmış haklarına saygılı olunacaktı (Md. 5). Ve herhalde biraz da şoven bir ulusçuluğun söz konusu olmadığını anlatmak için -pek dikkatli bir ifadeyle- devlet ve ulusun iç ve dış bağımsızlığı ve yurdun bütünlüğü saklı kalmak koşuluyla, 30 Ekim 1918 sınırları içinde milliyet esaslarına uyan ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin “*fenni, sınai, iktisadi*” yardımının memnurlukla karşılanacağı açıklanıyordu (Md. 7).

Merkezi hükümetin, galip devletlerin baskısı sonucunda Doğu Anadolu’yu “*terk ve ihmâl*” zorunda kalması ihtimali karşısında, Hilafet ve saltanata bağlılığı ve ulusal varlık ve hakları sağlayacak önlemler alınmış bulunuyordu (Md. 4). Bu esrarengiz sözün ne anlama geldiği, kongrenin kabul ettiği nizamnameden anlaşılmaktaydı. Böyle bir durumda, Doğu Anadolu’da bir “*idare-i muvakkate*” yani geçici hükümet kurulup, Osmanlı yasalarına göre

³⁸ Akbulut, “Erzurum Kongresi’nin Son Günü”, s. 40-42.

³⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 41, s. 933-934; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 81-88; Alptekin, “Erzurum Kongresi”, s. 40-42.

⁴⁰ Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, s. 23-25; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 251-253; Kansu, **Atatürk’le Beraber**, I, s. 113-116.

işler yürütülecek, askerî, mülki kadrolar bu hükümete bağlanacaktı. Durum bütün devletlere resmen bildirilecek, “*idare-i muvakkate*”yi, toplu halde ise kongre, değilse temsil heyeti seçecek ve derhal kongreyi toplayacaktı (Md. 4). Nizamname, Osmanlı Hükümetinin “*inhilali*” tehlikesine karşı öbür illerle, olmazsa tek başına savunma ve direnmeyi öngörüyordu (Md. 3). Başka bir kararda, temsil heyeti bildirmediğe, göçün yasaklanmasıydı (Niz. md. 5). Haziran’da toplanmış olan Erzurum Vilayet Kongresi’nde bu konu üzerinde durulmuş ve kesinlikle göç edilmemesi kararına varılmıştı. Cemiyetin kendini ve kararlarını ne ölçüde yaşamsal gördüğünü açıkça anlatan bir nizamname hükmüne göre, kongre karar ve esaslarına karşı sözlü, yazılı, eylemli olarak herhangi bir kişi ya da güç tarafından “*su’-i tefsirat ve telkinatta*” bulunmak millet ve vatana “*hıyanet ve cinayet*” sayılacaktı (Md. 6)⁴¹.

Erzurum Kongresi kararlarının, bir bölge kongresi olması ötesinde büyük önem taşıdığı ortadaydı. Amasya kararlarıyla âdeti bir cunta örgütlenişiyse beliren⁴² ulusal hareket, Erzurum’da bölge çapında da olsa, halkı temsil ettiğini ileri sürebilecek bir taban ve örgüte sahip olmuş, meşruiyet ve itibar bakımından çok güçlenmişti. Bu güçlenmesiyle birlikte, daha cesur kararların alınabildiği göze çarpmaktaydı. Nizamnamenin 4. maddesiyle, Amasya kararlarında ancak zımnen var olan ve örgütlenme biçimi belirtilen hükümet kurma olanağı -salt Doğu Anadolu için de olsa- öngörülmüş ve düzenlenmişti. Ayrıca, millî meclis talebi ileri sürülürken, meclis toplanmadığı takdirde ulusun kendi kendine buna bir çare bulacağı tehdidi de açıkça dile getirilmişti.

Herhalde bundan da daha önemli bir karar, anayurdun sınırlarının saptanmasıydı. Bu, 30 Ekim 1918 bırakışma sınırları olarak belirleniyordu. Böylece imparatorluk iddiasından, Arap ülkeleriyle bağlantıları sürdürme isteğinden vazgeçilmiş oluyor, fakat buna karşılık bağımsızlık ilkesi üzerinde ısrar ediliyordu⁴³.

Mustafa Kemal, kongrenin kapanış günü yaptığı konuşmasında; Millî Mücadele’nin temel taşlarından biri olan Erzurum Kongresi’nin önemini belirtirken; “*Millîtimizin, ümit ve necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr heyet-i muhtereminiz her türlü mezahime katlanarak burada, Erzurum’da toplandı. Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan*

⁴¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, İstanbul, 1976, s. 480-481.

⁴² Amasya Genelgesi askerler tarafından belirlendiği için olacak bazı araştırmacılar bunun bir cunta örgütlenmesi olduğu görüşündedirler.

⁴³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, s. 482-483.

ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir” diyordu⁴⁴.

Erzurum Kongresi, Amasya Genelgesiyle ortaya konulan “*milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ilkesinin ilk fiili girişimi olmuş, kongre sonucunda bu amaca ulaşıldığına dair kanaatler ve umutlar ortaya çıkmıştı⁴⁵.

Türk tarihinde Erzurum Kongresi, önemi, değeri, içerideki ve dışarıdaki yankıları açısından, üzerinde önemle durulması gereken olaylardan birini oluşturmaktaydı. Söz konusu kongre, aldığı kararlar ve kamuoyundaki akisleriyle amacına ulaşmıştı. Toplanış şekli ve kuruluşu belirli bir bölgeye ait olmakla beraber, aldığı kararlar bütün yurdu ilgilendirecek nitelikteydi. Böylece ilk kez, birlik ve beraberlik içinde savunma düşüncesi memleketin genelinde yayılmaya başladı ve asker-sivil tüm kuvvetler, İstanbul Hükümeti’nin düşmana teslim olma hareketine karşı gelerek, yurdu bir bütün halinde kurtarmanın ilk adımını attı ve kararlarını cesur bir şekilde açıkladı.

Erzurum Kongresi, Doğu bölgesinin birliğini ve bütünlüğünü sağladı ve millî kuvvetler, hiç değilse bir bölgede örgütlenilebildi. Ancak Erzurum Kongresi’nin asıl amacı, sadece Doğu bölgesinin bütünlüğü değil, vatanın bütünlüğüydü. Dolayısıyla memleketin tümünü ilgilendiren kararlarıyla bölgesellikten çıkıyor ve kendisinden sonra gelişen tüm olayları büyük ölçüde etkiliyordu. Sivas Kongresi kararları, Erzurum Kongresi kararlarına dayandığı gibi, “*Misak-ı Millî*”nin temelini de Erzurum’da alınan kararlar oluşturuyordu. TBMM’nin toplanış ve açılış gerekçesi Erzurum Kongresi kararlarına bağlanıyor ve Lozan Antlaşması’nın bağımsızlığı savunan ruhu, ilhamını bu kararlardan alıyordu. Sonuç olarak Erzurum Kongresi; millî birlik ve beraberliğin, kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçiş sürecinin ve aşama aşama gerçekleştirilen Cumhuriyete, Cumhuriyet yasalarına gidişin ilk ve en önemli adımıydı.

Erzurum Kongresi’ni Kaparken-7 Ağustos 1919-: “Milletimizin ümidi necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr heyeti muhteremeniz her türlü mezhime katlanarak burada, Erzurum’da toplandı.

⁴⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 40, s. 932-933; Dursunoğlu, **Millî Mücadele’de Erzurum**, s. 119-120; Kansu, **Atatürk’le Beraber**, I, s. 113.

⁴⁵ Akbulut, “Erzurum Kongresi’nin Son Günü”, s. 127.

Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir...”

Mustafa Kemal Paşa

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ERZURUM GÜNLERİ: YORUM VE DEĞERLENDİRMELER

1- Mustafa Kemal’in Görevinden ve Askerlik Mesleğinden Ayrılması

8/9 Temmuz gecesi sarayla yapılan bir telgraf başı konuşması ile perde kapandı. “*Bu saatten itibaren hem çok sevdiğim askerlik görevinden hem de 9. Ordu Müfettişliğinden istifa ediyorum. Artık benim için tek çare, sine-i millete dönmek ve orada bir ferd-i mücahid olarak çalışmaktır*” diyen Mustafa Kemal Paşa, hem ulus egemenliğinin nasıl olgunlaştığının hem de sine-i millete nasıl dönüldüğünün ve/veya dönülmesi gerektiğinin bilinmesinde ilk ve tek önderdir.

2- İlk Sivil Üniforma

Mustafa Kemal Paşa, bazı karşı çıkışlara rağmen, 23 Temmuz 1919’da başlayan Erzurum Kongresi’ne başkan seçildi ve teşekkür konuşması yapmak üzere kürsüye geldi. Bu arada söz alan bir Trabzon delegesi, belki de haklı birtakım gerekçelerle, önce askerî üniformayı çıkarması gerektiğini belirtti. Bunun üzerine başka elbisesi olmadığını vurgulayan ve daha sonra Erzurum Valisi Münir Bey’in verdiği sivil elbise ile Türk ulusuna seslenen Mustafa Kemal Paşa; ulus egemenliğine geçişin ve/veya o egemenliğin başlangıcının ilk aşamalarını etraflıca anlatıyordu. Öte yandan halkın hiçbir baskı ve/veya zorlama olamadan kendi özgür iradesiyle karar verip, gerçekleştirdiği bu kongrenin sonunda, yeniden kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa; Ağustos’un yedinci günü, yani kongrenin sona erdiği gün “*önemli kararlar alındığını, bütün dünyaya ulusumuzun varlık ve birliğinin gösterildiğini*” vurgulayarak, “*tarih, bu kongremizi ender görülen büyük bir eser olarak kaydedecektir*” diyordu.

3- İlk Sivil Görev

Mustafa Kemal Paşa ilk sivil görevine, Millî Mücadele başlarken ilkler şehri olmanın haklı gururunu taşıyan Erzurum’da başladı. Mustafa Kemal Paşa resmî görevinden ayrılarak, sine-i millete döndüğünde, Doğu İlleri

Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanlığı 10 Temmuz 1919 tarihli yazısıyla, kongre hazırlık çalışmaları için oluşturulan “*Heyet-i Faale*” ve cemiyetin yönetim kurulu başkanlığına Mustafa Kemal Paşa’yı, heyet ikinci başkanlığına da Rauf (Orbay) Bey’i getirdi. Mustafa Kemal Paşa, ulus egemenliğine giden yolda, görevlerini layıkıyla yerine getirmeye çalıştı. Erzurum Kongresi’nin bir an önce çalışmalarına başlaması için büyük çaba gösteren Mustafa Kemal Paşa, artık ulus adına önemli kararların alınması doğrultusunda İstanbul’daki Genel Merkez adına karar verme ve söz söyleme yetkisine sahipti.

Vatanın kurtuluşu, ulusun bağımsızlığı ve ulus egemenliğinin sağlanmasında; gelinen bu nokta çok önemliydi. Bu Yüce Türk Ulusu ve onun büyük önderi için tarihi bir fırsattı. İşte bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Büyük Nutku’nda, “*Erzurumluların Yardımları*” başlığı altında: “*Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Doğu İlleri Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım...*” diyerek, Erzurum’a ve Erzurumlara can-ı gönülden teşekkür ediyordu.

4- Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Kongresi’ne Delege ve Başkan Seçilmesi

3 Temmuz 1919’da Erzurum’a gelen Mustafa Kemal Paşa, önce Ilıca’da, ardından İstanbul Kapı’da törenlerle karşılanmış, Erzurum ve Erzurumlular Paşalarını büyük bir coşku ile karşılamışlardı. 10 Temmuz’da toplanması kararlaştırılan kongrenin açılışı; Doğu Anadolu’nun il ve ilçelerinden seçilen delegelerden bazılarının, şu veya bu nedenle zamanında Erzurum’a ulaşamamaları üzerine, hürriyetin ilanı tarihi olan 23 Temmuz’a ertelendi.

Kongre hazırlık çalışmalarına bizzat katılan Mustafa Kemal, söz konusu kongreye seçilmiş delege sıfatıyla katılmak istiyordu. Ancak, o sıralarda seçimler bitmiş ve hatta seçilen delegelerden çoğu Erzurum’a ulaşmıştı.

Aslında Mustafa Kemal Paşa’nın kongreye katılmasında herhangi bir sıkıntı yoktu. Ancak O, ısrarla halkının temsilcisi, bir başka ifadeyle halkı tarafından seçilmiş delege olarak kongreye katılmak istiyordu. Çünkü söz konusu kongrenin yapılması, halkının hür iradesi doğrultusunda alınmış bir karardı ve buna uyulması gerekiyordu. Her şey demokratik esaslar çerçevesinde ele alınmalıydı ve de bilindiği üzere demokrasilerde çareler tükenmezdi.

Buna da bir çözüm yolu bulundu: Daha önce Kongre Erzurum temsilcisi seçilmiş bulunan emekli Binbaşı Kâzım (Yurdalan) ve Cevat Dursunoğlu Beyler temsilcilikten istifa ettiler. Onların yerine, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay, Erzurum temsilcisi sıfatıyla kongreye katıldılar. İstifa edenler de; seçilip de bir şekilde Erzurum'a gelemeyen iki delegenin yerine bu çok önemli toplantıya iştirak ettiler.

Öte yandan, kongreye halkının temsilcisi olarak katılacak olan Mustafa Kemal Paşa, başta 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir olmak üzere, çoğunluğun arzusu doğrultusunda, kongreye başkan seçilmek istiyordu. Bazı karşı çıkışlara rağmen Mustafa Kemal, 23 Temmuz'da, yani kongrenin başladığı gün yapılan seçimle, başkan seçildi. Bu oluşum hem demokrasinin gereği hem de bir inancın, bir güvenin ve de Mustafa Kemal Paşa'nın her yerde ve her zaman lider olmak niteliğinin kaçınılmaz bir sonucuydu.

5- Mustafa Kemal Paşa'nın Tutuklanması Meselesi

Mustafa Kemal Paşa Havza'da bulunduğu sırada İstanbul Hükümetinin yaptığı görüşmeler sonrasında Harbiye Nezareti 8 Haziran 1919'da Paşa'yı geri çağırmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa birtakım gerekçeler ileri sürerek bu çağrıya uymadı⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle bu oyalamaca ve kovalamaca aşığı yukarı bir ay sürdü. Temmuz 1919'da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal son kararını verdi ve yine kendi deyimiyle sarayla yapılan telgraf başı görüşmesiyle 7/8 Temmuz gecesi hem çok sevdiği askerlik mesleğinden hem de 9. Ordu Müfettişliğinden istifa etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası meselenin çözüme kavuşturulmasına yetmedi. Bu defa İstanbul Hükümeti Paşa'nın tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi için girişimlerde bulundu. Nihayetinde 29 Temmuz'da Erzurum Valiliği'ne gönderilen bir telgrafla, Mustafa Kemal Paşa'nın ve beraberindeki Rauf (Orbay) Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emredildi:

“Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhalif tahşidât ve tahrikâtta devam etmekte oldukları imzaları altında neşrettikleri beyannamelerle vuku bulan iş'aratdan anlaşılmasına binaen hemen derdest edilerek Dersaadet'e izamları Meclis'i Vükelâ

⁴⁶ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, II, s. 5-12.

kararıyla tebliğ olunur. Harbiye Nezareti'nden de kumandanlıklara tebligat ifa olunmuştur"⁴⁷.

Erzurum vilayeti İstanbul Hükümetiyle aynı görüşte değildi. Dâhiliye Nezareti'ne verilen cevapta: "*C. Ahiren mevrud 29 Temmuz 35 şifreye. Keyfiyetin 3 Ağustos 35 ve 5661/747 şifre telgrafname-i âcizi ile arz edilmiş olduğu ve Mustafa Kemal ile Rauf Beylerin hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhalif tahşidat ve tahrikâtda buldukları hakkında şimdiye değin buraca bir malumat ve müstahberat olmadığı maruzdur*" deniliyordu⁴⁸.

Görüldüğü gibi Erzurum Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, memlekete esaslı hizmetlerde bulunmuş olan bu iki değerli kişinin, halk arasında birtakım olaylara sebep olacağı endişesiyle, tutuklanmalarının mümkün olmadığını bildirmek suretiyle hükümetin emrini yerine getirmemişti⁴⁹.

Diğer taraftan Erzurum'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifasından sonra en yetkili kişi olan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmalarına yardım edilmesi için verilen 30 Temmuz tarihli emre, Pontusçuların Karadeniz kıyılarına çeteler çıkardığı, Ermenilerin, Büyük Ermenistan hayâlini gerçekleştirmek üzere harekete geçtiği ve İtilaf Devletleri'nin onlara yardım ettiği bu sıralarda, milletin saadet ve selameti uğrunda çalışmakta olan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasının, bu bölgenin de Rum ve Ermeniler tarafından işgal edileceği fikrini uyandıracaklarını ileri sürerek, uymadı. İstanbul Hükümetinin en sadık ve hürmetkâr bir parçası olduğunu iddia eden Karabekir Paşa, o hükümeti devirmeğe hatta devletin şeklini değiştirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa'yı, bu suretle bir defa daha koruma cihetine gitmişti. Fakat İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncelerinden vazgeçmedi ve tutuklanması daha doğrusu etkisizleştirilmesi için her çareye başvurdu⁵⁰.

Kısaca ne Erzurum vilayetinin ne de tüm yetkilere sahip olmasına rağmen Kâzım Karabekir Paşa'nın söz konusu emri yerine getirmeleri pek mümkün görülüyordu. Vilayet Mustafa Kemal Paşa'nın niyetini çok iyi kavramıştı ve ona giriştiği bu zorlu mücadelesinde yardımcı olma kararını vermişti. Karabekir Paşa ise Erzurum'a gelmeden önce bir söz vermişti ve Paşa'yı yapılacak

⁴⁷ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 21.

⁴⁸ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 21.

⁴⁹ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 69.

⁵⁰ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 69-70.

kurtuluş mücadelesinin lideri olarak kabul etmişti. Diğer taraftan Amasya Genelgesi'nde alınan kararların hayata geçirilmesinde başat rolü oynayacaklar arasında ilk sırada gelen kişinin Kâzım Karabekir Paşa'nın olduğu ise genelge metninde yer aldığı şekliyle tarihî bir hakikatti.

6- Kongre Kararları

7 Ağustos'ta sona eren Erzurum Kongresi'nde on üç oturum yapıldı ve bu oturumlarda; ülkenin geleceğine yönelik birtakım öneriler gündeme geldi. Çeşitli görüş ve düşünceler ortaya atıldı. Yapılan konuşmalar ve hararetli tartışmalar sonunda; Mustafa Kemal Paşa'nın da kongrenin kapanış söylevinde belirttiği üzere, çok önemli kararlar alındı.

Toplanış biçimi ve aldığı kararlarla, ulus egemenliğine giden yolda bir ilki gerçekleştiren Erzurum Kongresi'nin sonuç bildirgesinde (Bildiri, madde 3): “*Vatanın kurtuluşu, Saltanatın ve hilâfetin masuniyeti (korunmak, dokunulmazlık) için Kuva-yı Milliye'yi (ulusal güçleri) etken ve millî iradeyi egemen kılmak esastır*” deniliyordu.

Bu söylem, ilk bakışta birbirine taban tabana zıt iki cümleden oluşan ve sanki o günün koşulları göz önünde bulundurularak, daha işin başında birtakım karşı çıkışları önlemeyi ve/veya en aza indirmeyi hedefleyen bir karar izlemine vermektedir. Bu söylem doğru olabilir. Ancak şurasını önemle kaydetmek gerekir ki alınan bu karar ulus egemenliğinin sağlanması sürecinde önemli bir adımdı ve bu kararla ulus egemenliğinin üstünde başka bir güç tanınmadığı gibi, o güne kadar şu veya bu nedenlerle vazgeçilemez olan saltanat ve hilafetin korunması, kolanması ve de dokunulmazlığının sağlanması; oluşturulması istenen ulus egemenliğinin emrine veriliyor, bunun gerçekleştirilmesi ise zamana bırakılıyordu.

Erzurum Kongresi kararları, kendinden sonra gelişen tüm siyasal olay ve gelişmelerde etken ve etkiliydi. “*Azınlıklara siyasal egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak yeni birtakım ayrıcalıklar verilemez*” kararı; Sivas'ta, Amasya'daki görüşmelerde, Misak-ı Millî'de, (Aslında Misak-ı Millî; Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının, İmparatorluk Meclisi'nin aldığı karara yansımından başka bir şey değildi.) TBMM'nin toplanış ve açılış gerekçesinde aynen yer aldı ve Lozan'da gerçekleştirildi.

İlk kez Erzurum'da, daha sonra Sivas'ta belirlenen ulusal sınırlar; İmparatorluk Meclisi'nde kabul edilerek, yayınlanan Misak-ı Millî'ye yansdı ve Misak-ı Millî'nin gerçekleştiği Lozan'da, benimsendi ve tanındı.

Kongrenin diğer kararlarıyla da ulus egemenliğine gidişin ve/veya gidilmesi gerektiğinin altı önemle çiziliyor ve bu oluşumun kaçınılmaz olduğu da açık ve net bir şekilde ortaya konuluyordu. (Bkz: kongre beyannamesi orijinal metin, bildiri, madde 8 ve 4).

7- Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Hemşehriliği'nin Teklif Edilmesi ve Kabulü

14 Ağustos 1919'da Doğu Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyet-i Merkeziyesi bünyesinde yeni bir yapılanmaya gidildi. Kâzım (Yurdalan) Bey yeniden görev aldı.

Kâzım Bey Heyet-i Merkeziye'ye yeniden seçilen arkadaşları Süleyman Necati ve Cevat Beyler ile 24 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı ika-metgâhlarında ziyaret ederek, güncel gelişmeleri değerlendirdiler. Sohbet sırasında söz, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasına geldi. Mustafa Kemal Paşa, bunun gerçekleşmesi halinde; *"Erzurum'dan mebus seçilmek istediğini ve ihtilal adımını attığı bu tarihi şehri temsil etmek şerefini her yere tercih edeceğinden"* söz etti. Dünyaya geldiği şehri, Selanik'i anlatırken duygulandı. Paşa'yı orada hazır bulunan kişilerden daha iyi kimse anlayamazdı. İşgalden yeni kurtulmuş bir şehrin insanları olarak Mustafa Kemal Paşa'nın acılarını paylaşıyorlardı. Bu sırada Kâzım Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan; *"Erzurum'un geçmişte yetiştirdiği kahramanlar arasına bir kahramanın daha girmesi şerefini bize vermesini ve bunun için de nüfusunu Erzurum'a nakle muvafakat buyurmasını"* rica etti. Kâzım Bey'in yaptığı teklif karşısında oldukça fazla duygulanan Mustafa Kemal Paşa, *"bunu kabul etmeyi bir şeref bildiğini"* ifade etti⁵¹.

Kâzım Bey, içinde bulunduğu şartları en ince ayrıntısına kadar değerlendirebilen ve gerektiği zaman inisiyatifi ele alabilen bir yapıya sahipti. Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan bu ziyarette, konuyu Meclis-i Mebusan seçimlerine getiren bizzat Paşa'nın kendisiydi. Anlaşılan Meclis-i Mebusan'ın yeniden

⁵¹ Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, İstanbul, 1998, s. 112; İsmail Eyüpoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan (1881/2-1962), Erzurum, 2009, s. 301.

açılması için hükümet üzerinde kurulan baskıların, tüm olumsuzluklara rağmen kısa zamanda sonuç vereceğini düşünüyordu. Böyle bir durumda onun için en garanti yer Erzurum'du.

Henüz ne Sivas Kongresi toplanmış ne de İstanbul Hükümeti ile Amasya Görüşmeleri yapılmıştı. Damat Ferit Paşa iktidardaydı ve Millî Mücadele'yi engellemek için elinden gelen her türlü gayreti göstermekteydi. Yapılan bu özel görüşmede mebusluk talebi Mustafa Kemal Paşa'dan gelmişti. Erzurum'da halk üzerinde söz sahibi olan tek sivil kuruluş yeni adıyla Doğu Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ydı. Ancak onların çalışması ile olası bir seçim dönemi, millî hedefler doğrultusunda yönlendirilebilirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geldiği ilk günden bu zamana kadar geçen süreçte, her iki tarafta birbirini daha iyi tanıma fırsatına sahip olmuştu. Karşılıklı duyulan güven ve yapılan kader birliği, millî hedeflere varma yolunda tek bağ konumundaydı.

10 Temmuz 1919'da başlayan Heyet-i faale toplantılarından bugüne kadar yakın işbirliği içerisinde çalışmışlardı. Erzurum Kongresi bir dönüm noktasıydı ve başarı ile atlatılmıştı. Bu sonucu alınmasında herkesin payı vardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kongre sürecine katkısı büyük olmuştu. Kâzım Bey karşısında bir ülkenin kaderine hükmetmeye başlamış olan kahraman bir kumandan görüyordu. Onun Selanik'ten özlemle bahsetmesi, Erzurum'u Ruslar tarafından işgalini bizzat yaşayan Kâzım Bey'de de derin acılara sebep olduğuna hiç şüphe yoktu. İşte bu duygularla Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Hemşehriliği'ni teklif etmişti⁵².

Yapılan teklifin resmîyet kazanması için bir gün sonra 25 Ağustos 1919'da Erzurum Heyet-i Merkeziyesi adına resmî bir teklif yazısı hazırlanarak Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi:

“Mücahid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Bu memleketin tarihinde şehrimizin nasıl nurlu bir mevkii varsa Erzurum tarihinde de Zat-ı Ali-i Vatanperverileri, öyle bir mevkii mahsus ihraz eylemişlerdir. Hayat-ı mücahidanelerinde bu suret mühim hatıralara sahip bulunan Erzurum'un evladı miyanında ism-i alilerinin görünmesi bütün hemşehrilerce mucib-i şeref ve mefaret addedildiğinden ve

⁵² Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 301-302.

maskat-ı re'sleri istila altında bulunduğundan, burada tavattun ile hemşehriliğimizi kabul buyurmanızı istirham eyleriz. Fi 25 Ağustos 1335"⁵³.

Mustafa Kemal Paşa önceden sözlü olarak kabul ettiği Erzurum Hemşehriliği teklifinin kâğıda dökülmüş hali eline ulaştınca cemiyete; "*Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye azasından*" imzasıyla şu karşılığı verdi:

"Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi'ne,

Erzurum hemşehriliğini teklif suretiyle hakkımda bu kere de izhar buyrulan asar-ı muhabbet ve samimiyetin müteşekkiriyim. Tarihi olan Erzurum'un bu erler yatağının hemşehrileri miyanında bulunmak, acizleri için en büyük saadettir. Erzurum nüfusuna kaydımın icrası için icap eden muameleye tevessül edildiğini beyan ve revabit-i kalbiye ve samimanemi teyid eylerim"⁵⁴.

Mustafa Kemal Paşa bir kez daha kendisine karşı gösterilen sevgi ve samimiyetten ötürü teşekkürlerini sunarak tarihî bir kimliğe sahip bulunan Erzurum'un kahramanlığına atıfta bulundu. Böyle bir şehrin hemşehrisi olmanın mutluluk duyacağını ifade ederek gerekli işlemlere başladığı bilgisini de cemiyete gönderdiği cevap yazısında bildirdi. Nüfus kayıt işlemlerini takip etmesi için Yaver Cevat Abbas Bey görevlendirilmiş ve işlemler tamamlanmıştı.

Kâzım Bey tarafından yapılan hemşehrilik teklifi ile birlikte başlayan sürece başından beri tanık olan Cevat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum hemşehriliğini sonuç olarak şöyle değerlendiriyordu: "*Türklüğün Anadolu'daki en eski kalesine, en kahraman şehrine, asrın en büyük Türk'ü hemşehri oluyordu.*" Kâzım Bey'in teklifi ile başlayan bu süreç Erzurum için büyük bir onurdu⁵⁵.

⁵³ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 37; Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 302.

⁵⁴ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 37; Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 303.

⁵⁵ Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 303.

8- İlk Hükümet: Temsil Heyetinin Oluşturulması

Ağustos'un yedinci günü, Erzurum Kongresi sona erdi ve tüzük gereğince bir temsil heyeti seçildi (24 Ağustos 1919). Meclisin 23 Nisan 1920'de açılışına kadar, Anadolu'nun tek yetkili yürütme kurulu, bir başka ifadeyle geçerli hükümeti olarak faaliyette bulunan ve ilkler şehri Erzurum'da oluşturulan temsil heyeti, ulus egemenliğinin sağlanması yolunda atılan en önemli adımlardan biriydi. Öte yandan temsil heyetini oluşturanlar arasında bir Nakşi Şeyhi'nin, bir Kürt Aşireti Reisinin bazı önde gelen din adamlarının vs. bulunması da, Mustafa Kemal Paşa'nın birleştirici, bütünleştirici ve uzak görüşlü niteliklerinin somut delilleridir.

Her ne kadar Temsil Heyeti'ni oluşturanlar -Sivas Kongresi'ne katılan bazı üyeler dışında- bir araya gelmediyseler de Mustafa Kemal Paşa, aldığı her kararı Temsil heyeti adına almış ve her kararın altına "*Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal*" imzasını atmıştı. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın bu kurulu ne kadar önemseydiğinin ve benimsediğinin bir diğer göstergesidir.

9- Mustafa Kemal'in Erzurum'dan Gönderdiği Mektuplar ve Yorumları

Mustafa Kemal, 1919 Ağustos'u'nun ikinci haftasında, bölgelerinde etkili ve söz sahibi bazı Kürt aşiret reislerine (Mutki'de Hacı Musa Bey ve Garzan'da Cemil Çeto Bey) ve bazı nüfuzlu din adamlarına (Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Şeyh Mahmut Efendi, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi vd.) Erzurum Kongresi bildirgesi ile birlikte birer mektup gönderdi. Mustafa Kemal bu mektuplarında özetle; milletin ve vatanın içinde bulunduğu sıkıntıları, zor koşulları, alınan ve alınacak kararları, milletle birlikte milletin bağrında özveriyle çalışmaya karar verdiğini, bütün Doğu Anadolu halkının birleşerek, iç ve dış siyasetini belirleyen kararlar aldığını, milletin birlik olarak gücünü ve kudretini bütün dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak noktasının kalmadığını önemle belirtiyor ve vatanın bütünlüğü-ulusun bağımsızlığı yolunda kendilerinden yardım ve destek istiyordu⁵⁶.

Bu mektupları Mustafa Kemal'in; "*Ulus bilincinin henüz gerçekleşmediği toplumlarda en bağlayıcı, birleştirici ve bütünleştirici unsurun din olduğu gerçeğini*" bilen olağanüstü bir strateji uzmanı, iyi bir teorisyen olduğunun önemli bir kanıtıydı. Öte yandan bu mektuplar; "*Diyarbakırlı, Vanlı,*

⁵⁶ Konu hakkında bkz: Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 47- 53, s. 937-945.

Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır” diyen Mustafa Kemal’in, din ve etnik ayırım gözetmeden vatanın tüm evlatlarını, bu topraklar üzerinde yaşayan herkesi topyekûn bir kurtuluş için mücadeleye çağırdığının en güzel örneklerinden biriydi. Yine bu mektuplar O’nun, olağanüstü bir dava adamı; birleştirici, bütünleştirici, uzlaştırıcı üstün bir devlet adamı olduğunun en açık birer göstergesiydi:

Belge, 53.

13.8.1919

Aşiret Reislerinden Cemil Çeto Bey’e

Garzan

Efendim;

O yöreden gelen kimselerden aldığım bilgilerden, sizin Yüce Hilafet Makamına ve sonsuza kadar yaşayacak devletimize olan sağlam ve gerçek bağlılığınızın sonucu olarak sevgili vatanımızın düşmanın güttüğü amaçlara karşı korunması konusunda göstermekte olduğunuz yardım ve fedakârlığı öğrenmiş bulunuyorum. Bundan dolayı çok memnun ve müteşekkirim.

Erzurum’a gelmeden önce telgrafla yaptığımız haberleşmemizde, ilk fırsatta oralara gelmek istediğimi bildirmiştım. Ancak durum ve olaylar şimdiye kadar buna uygun düşmedi. Duymuş olduğunuz ve olacağınız gibi, mütarekeden sonra İtilaf devletleri, devlet ve milletimizin haklarını hiçe sayıp, ülkemizi parçalamak, Doğu illerimizi Ermenilere vermek, batı illerimizden İzmir gibi en bakımlı yerleri Rumlara bırakmak ve Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devleti kurmak çabasına düştüler. Bir yandan da İngilizler, Diyarbakır ve yöresi halkını aldatarak, türlü türlü şekiller vermeye kalkıştılar. Üçüncü Ordu Müfettişliğim sırasında, düşmanların bu haince girişimlerine engel olmaya karar verdim. Bunun için gerekli girişimlerde bulundum. İstanbul’da tutsak durumda bulunan İstanbul Hükümeti’nin bazı üyeleri milletten kuvvet almak konusunda gevşek davranışlarından, yabancılar gözünde etkisiz kaldılar. Benim millet ve vatan yolunda çalışmalarım düşmanlarımızın elbette hoşuna gitmedi. Beni Anadolu’dan İstanbul’a çağırmak istediler. Ben de sonuna kadar milletle birlikte milletin bağrında çalışmaya karar verdiğimden, hemen askerlikten çekildim.

Bildiğiniz gibi, Anadolu ve Rumeli'nin bütün illerinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Doğu Anadolu illerinin ve bir ile bağlı olmayan sancaklarının temsilcilerinden oluşmak üzere Erzurum'da bir kongre toplandı. Böylece bütün Doğu Anadolu halkı birleşti. İç ve dış siyasetini belirleyen önemli kararlar aldı ve bir de tüzük yaptı. Bunlardan size de gönderiyorum.

Birkaç güne kadar, Bütün Batı Anadolu ve Rumeli illeri temsilcilerinin katılacağı Sivas'ta genel bir kongre toplanacaktır. Böylece bütün millet tek vücut olarak haklarını savunacak duruma gelecektir. Milleti bir bütün olarak, gerek içte gerek dışta temsil etmek üzere bir Heyet-i Temsiliye seçilmişti ki, bu heyette ben de varım. Tanrı'nın izniyle yakında Mebuslar Meclisi toplanacak ve ülkenin her türlü haklarını savunmaya yeterli güçte bir hükümet işbaşına geçecektir. Milletın gösterdiği bu birlik ve kudret sayesinde bütün yabancı devletler, İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar, kısaca hepsi, vatan ve milletimize saygı göstermeye başladılar. İnşallah mutlu bir sonuca ulaşılabacaktır.

Doğu Anadolu'daki cemiyetlerin birleşmesiyle kurulan "Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti"nin yoğun çalışmalarıyla devletimizin bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü sağlayacağından hiç şüphe etmiyorum. Siz, Cemiyetimizin en önemli üyelerindensiniz. Fedakârlık ve çabalarınızla sunduğum tüzük hükümlerine göre, o yörede kısa zamanda teşkilatın kurulacağına ve İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve yurdumuzu Ermeni ayakları altında çiğnetmeye yönelik düzen ve politikalarına meydan verilmeyeceğine inanıyorum.

Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere geçici olarak Sivas'a gideceğim. Ondan sonra yeniden Erzurum'a geleceğim. Gözlerinizden öper, oradaki bütün yurttaşlarımıza özellikle selam ederim Efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁵⁷.

Belge, 49.

Mektup

13.8.1919

⁵⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III (1919-1927), Belgeler, Yayına Hazırlayan: İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, Belge: 53, s. 28-29.

Şırnaklı Abdurrahman Ağa Hazretlerine

Derşevli Ömer Ağa Hazretlerine

Muşarlı Resul Ağa Hazretlerine

Vatansever Efendim;

Sizlerin, Yüce Halifelik Makamına ve Saltanata olan bağlılığınız ve kutsal vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine kesinlikle razı olmayacağınız hepimizce bilinmektedir. Bugüne kadar göstermiş olduğunuz fazilet örneklerini yakından bildiğim için, sizleri vatan ve millet için çalışmak konusunda hayatlarını adanmış olan vatanseverlerin başında göreceğime güveniyorum. Erzurum Kongresi 'nce düzenlenen bildiri ve tüzüklerden ilişkide yeterince gönderiyorum. Teşkilatın o yörede çabuk ve kimseyi kırmadan ve incitmeden kurulması ve düşmanın zararlı propagandalarına kesinlikle engel olunmasını, bizlerce bilinen hamiyet ve fedakârlığınızın sonuçlarını inanç ve güvenle bekler, gözlerinizden öperim efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁵⁸.

Belge, 48.

13.8.1919

Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretlerine

Bitlis

Faziletli Efendim;

Sizin Bitlis 'te olduğunuzu sanıyorum. Bu kez aldığım bilgi üzerine bunun doğruluğu da anlaşıldı. Yüce Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu zor durumu sizce de bilinmektedir. Milletimizin bugünkü felaketin içinden çıkacağı güne kadar, milletle birlikte ve milletin içinde, çalışmaktan ve millete kendimi adamaktan başka vatanseverce bir yol olamayacağı görüşüyle hemen askerlikten çekildim. Çünkü resmî makam ve görevim buna engel oluyordu.

Bugün için tek kurtuluş yolu, milletin birliğini bütün dünyaya göstermek ve kutsal haklarımızı, milletin ortaya koyacağı güçle kurtarmaktır.

⁵⁸ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge: 49, s. 26.

Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan ilkeleri, ekte gönderiyorum. O yörede gereğinin yapılmasınının buyrulmasını, düşmanlarımızın her türlü zararlı fikirler aşulamalarına engel olmanız, bizce bilinen yüksek hamiyetinizden ve vatanseverliğinizden beklenir. Saygı ve sevgilerimi sunarım Efendim Hazretleri

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁵⁹.

Belge, 51.

13.8.1919

Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine

Faziletli Efendim:

Yüce Hilafet ve Osmanlı Saltanatı Makamına olan gerçek bağlılığınız ve sevgili vatanımız için beslediğiniz yakın ilginiz herkesçe bilinmekte ve kabul edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın kötü sonucu, düşmanlarımıza çok fırsatlar verdiğiinden, mütarekeden beri devlet, millet ve vatanımıza uygun görülen saldırı ve kıyımlar, dayanılamayacak ve kabul edilemeyecek bir ölçüye varmıştır. Hilafet ve Saltanatın yıkılmasına, yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına boyun eğecek hiçbir Müslüman düşünülemez. Düşmanlarımızın her yandaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir edilmesi amaçlarına yöneliktir. Gücünü milletten alamayan ve tutsak durumda bulunan İstanbul Hükümeti güçsüzlükten öteye bir durum göstermemektedir.

Milletin birlik olarak gücünü ve kudretini bütün dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak noktası kalmamıştır. Bu nedenle ben, resmî görev ve unvanımın, bu yolda çalışmama engel olduğunu görerek, hemen askerlik mesleğinden çekilerek yurdumuzun ve milletimizin tam olarak kurtuluşuna kadar, onunla birlikte ve milletin içinde çalışmaya karar verdim. Sizin gibi fedakâr, yurtsever dindaşlarımın benimle birlikte çalışacaklarına inanıyorum. Bu defa Erzurum Kongresi'nce karar verilen bildiri ve tüzüklerden yeterince gönderiyorum. O yörede millî teşkilatın yaygınlaştırılıp güçlendirilmesi için yoğun çaba harcamanızı rica ederim. Yakında Sivas'ta toplanacak olan genel bir kongre ile de

⁵⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge: 48, s. 26.

daha yararlı kesin sonuçlar elde edileceği inancındayım. O bölgede İngilizlerin aldatıcı propagandalarının önüne geçilmesi çok gereklidir. Yüce tanrı hepimizi başarıya ulaştırsın. Gözlerinizden öperim efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁶⁰.

SONUÇ: ERZURUM'A VEDA (29 Ağustos 1919)

3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen ve Erzurumlular tarafından büyük bir coşku ile karşılanan Mustafa Kemal Paşa, halk ile bütünleşerek, az zamanda çok ve büyük işler yapmıştı. Gücünü halktan alan Erzurum Kongresi gerçekleşmiş, alınan kararlarla Doğu Anadolu'nun birliği ve bütünlüğü sağlanmıştı. Yaklaşık iki aydan beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Erzurumlular tarafından çok seviliyor ve kendisine her türlü desteği veriyordu. Ancak Erzurum'da alınan kararların tüm ülkeye yaygınlaştırılması, millî birlik ve beraberlik ruhu içinde topyekûn bir kurtuluşun zamanı gelmişti. Mustafa Kemal Paşa elli yedi gündür Erzurum'daydı ve Sivas Kongresi'nin toplanmasına az bir zaman kalmıştı. Artık Erzurum'dan ayrılma vakti yaklaşmıştı.

Yolculuk için üç şey lazımdı: Araç, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhının nakli, Temsil Heyeti üyeleri ile sivil karargâhın yol ve beslenme masraflarını karşılayacak para. Büyük eksiklikleri bulunmasına rağmen üç tane otomobil vardı. Ancak karargâhın taşınması için yeterli değildi ve araç kiralınması gerekiyordu. Sadece nakil için değil, yol boyunca yapılacak harcamalar ve Sivas'a gittiklerinde de paraya ihtiyaç bulunmaktaydı. Her çareye başvurulmuş fakat bir çözüm yolu bulunamamıştı.

Hem Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresi hem de Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi çaresizlik içindeydi. Şimdiye kadar her türlü zorluğun üstesinden gelmeyi başaran bu insanlar, söz konusu para olunca herhangi bir çözüm üretemiyorlardı. Cevat Dursunoğlu'nun anlattıklarına göre; bu sırada beklenmedik bir gelişme oldu:

"Heyet-i Faale azasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey. Nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek 'çocuklar ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş, dokuz yüz liram var. Ben

⁶⁰ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge: 51, s. 27.

*altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selametinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne paşa ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-ı Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helal olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir giderim' dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygılarımızdan kurtarmıştı."*⁶¹

Cevat Bey anılarında Süleyman Bey'in dokuz yüz lira getirdiğini ve bunun üzerine de kendi aralarında topladıkları yüz lirayı bu paraya ekleyerek yine Kâzım Bey'in aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiklerinden söz etmekteydi⁶². Bu durum Millî Mücadele'nin ne şartlar içerisinde kazanıldığı'nın bir göstergesiydi. Heyet-i Merkeziye'nin içerisinde Kâzım Bey dâhil olmak üzere diğer üyeler ancak imkânlarını zorlayarak yüz lira çıkarabilmişlerdi.

Kâzım Bey, parayı Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırdığında elbette nasıl tedarik edildiği hususunda bir açıklama yapmıştı. Ancak Süleyman Bey'in bu konu ile ilgili isteğini de hiç şüphe yok ki Mustafa Kemal Paşa'ya iletmişti. Yani bu konu her iki taraf arasında bir sır olarak kalacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu sırrı hiç kimse ile paylaşmayacaktı.

Kâzım Bey, bin lirayı Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettikten sonra cemiyyet merkezine dönmüş ve Paşa'nın bundan çok memnun olduğunu sevinçle arkadaşlarına anlatmıştı. Bu sır yıllar sonra Cevat Dursunoğlu'nun yazdığı hatıralarında ortaya çıkacaktı.

Gerek duyulan paranın temin edilmesinden sonra yol için hazırlıklar tamamlanmış ve Erzurum'dan ayrılma vakti gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa Sivas'ta III. Kolordu Komutanı Miralay Selahattin Bey'e 28 Ağustos 1919'da gönderdiği telgrafta, yapılan son düzenleme ile Doğu Anadolu adına Sivas'taki genel kongreye temsil Heyeti üyelerinden kimlerin katılacaklarını ve kafiyle bulunanların isimlerini belirterek, üç otomobil ve bir kamyon ile hareket edileceğini ifade ediyordu. Diğer taraftan Kâzım Karabekir Paşa, Sivas

---

⁶¹ Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 111; Eyüpoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan, s. 314-315.

⁶² Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 111; Eyüpoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan, s. 315.

kafilesine yiyecek içecek, silah ve cephane de temin etmişti. Böylece yola çıkılması için hiçbir engel kalmamıştı.

29 Ağustos sabahı Mustafa Kemal Paşa, beraberlerindekiyle birlikte, kendisinde unutulmaz hatıralar bırakan Erzurum'dan ayrıldı. 3 Temmuz'da Erzurum'a geldiğinde coşku ile karşılanan Mustafa Kemal Paşa, yine benzer bir törenle uğurlandı.

Erzurumlular yollara dökülmüştü. Genç, yaşlı herkes Mustafa Kemal Paşa'nın buradaki varlığına iyiden iyiye alışmıştı. Sevinç ve hüznün bir arada yaşanıyordu. Birçok sorunun üstesinden birlik ve beraberlik ruhu ile gelinmişti. Artık kurtuluşun yol haritası çizilmişti. Mustafa Kemal Paşa kendisine her konuda destek olan dava arkadaşları ve hakla vedalaşmaya başladı. Kâzım Karabekir Paşa ile vedalaşırken duygusal anlar yaşandı.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1987.
- Akbulut, Dursun Ali, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, I/3, Erzurum, 1989, s. 42-49.
- Akbulut, Dursun Ali, **Albayrak Olayı**, Erzurum, 1991.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, I, İstanbul, 1976.
- Alptekin, Coşkun, "Erzurum Kongresi", **Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi**, I/1, Erzurum, 1978, s. 36-42.
- Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, Ankara, 1982.
- Baykal, Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara, 1969.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Atatürk Konferansları III (1969)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 109-138.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.
- Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946.
- Eyüpoğlu, İsmail, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan (1881/2-1962)**, Erzurum, 2009.
- Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968.
- Kâzım, Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.

- Kandemir, Feridun, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara, 1988.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, I (1919-1920), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, III (1919-1927), Belgeler, Yayına Hazırlayan: İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- Kılıç, Selami, "Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, II/1, Erzurum, 1997, s. 77-97.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara, 1993.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kâzım Karabekir**, Ankara, 1991.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", **BTTD**, S 35, (Ağustos-1970), s. 11-15.
- Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, I, Ankara, 1995.
- Selek, Sebahattin, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul, 1976.
- Sertoğlu, Mithat, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**.
(**BTTD**), S 14, (Kasım-1968), s. 5-9.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, İstanbul, 1991.
- Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara, 1991.
- Ali Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948.

ALİMERDAN BEY TOPÇUBAŞOV'UN ATATÜRK VE TÜRKİYE HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

Sevinç ALİYEVA

ÖZET

Sovyet Azerbaycan'ı ve Türkiye'nin Millî Mücadele dönemindeki ilişkiler, SSCB-Türkiye ilişkileri ve bu ilişkilerin tesis edilmesinde Atatürk'ün rolü konusu tarihsel açıdan yeteri kadar araştırılmıştır. Fakat bugüne kadar Azerbaycan siyasi muhaceretinin Atatürk dönemi Türkiye'si ile ilişkileri incelenmemiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) işgali ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra Azerbaycan siyasileri Türkiye'ye muhaceret etmiş ve bağımsızlık mücadelesini burada devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB arasındaki iyi ilişkiler de göz ardı edilemezdi. Moskova yönetimi Azerbaycanlı muhacirlerin bu faaliyetlerinden rahatsızdı ve Türkiye hükûmetine bu konuda baskı uyguluyordu.

Her şeye rağmen Azerbaycan muhacereti istiklal davasında Türkiye yönetiminin kendilerine yardım edeceğini umuyordu. 1919 yılından Paris'te yaşayan Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin heyetine başkanlık eden ve Azerbaycan liderlerinden olan Alimerdan Bey Topçubaşov'un arşiv belgeleri, mektup ve makaleleri söz konusu dönem tarihinin nisbeten az araştırılmış sayfalarını aydınlatmaktadır. Bu çalışmada, Topçubaşov'un arşivi doğrultusunda aşağıdaki hususlara açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır:

- Alimerdan Bey Topçubaşı ve onun arşiv mirasının değeri.
- Topçubaşı'nın İngiliz "Times" gazetesini deşifre etmesi, Türkiye yönetimi ve Mustafa Kemal'in Azerbaycan muhacereti konusundaki tutumunu açıklamak.
- Türkiye hükûmeti ve Azerbaycan muhacereti arasındaki karşılıklı ilişkiler (1920-1938).
- Topçubaşı'nın Enver Paşa'nın Bakü ziyaretini yalanlaması.

- Kemalist Türk yönetiminin Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi konusundaki tutumu.
- Topçubaşı'nın Bekir Sami ile görüşmesi: Atatürk'ü yüksek değerlendirmesi, kardeş ve dindaşı Türkiye'nin yardımına olan güveni.
- Paris Barış Konferansı zamanı Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yardımı ve Azerbaycan heyetinin Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'ye karşı tutumu.
- Türklerin Yunanlar üzerindeki zaferine ilişkin.
- Türkiye'nin Azerbaycan'a yardım etmesiyle ilgili Rauf Orbay'a müracaat.
- Kafkasya diplomatik temsilciliklerinin İsmet İnönü'den yardım isteği notası.
- Türkiye'de Sovyet baskısının artışı.
- Kemalist Türkiye'ye yaklaşım.
- Türkiye'deki Azerbaycan muhaceretinin durumuna ilişkin.
- II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ile işbirliği.

ALİMERDAN BEY TOPCHUBASHOV'S THOUGHTS ABOUT ATATURK AND TURKEY

ABSTRACT

Relations between Azerbaijan SSR and period of Turkish National Movement, also the USSR-Turkey relations and the role of Atatürk in establishing this relationship were investigated enough through a historical perspective. But relations between Azerbaijani political immigration and Atatürk's era of Turkey have not been studied so far. After occupation of Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920) by the Bolsheviks, Azerbaijani politicians had emigrated to Turkey and they continued there the struggle for independence. During this period good relations between the Republic of Turkey and the USSR also cannot be ignored. The administration of Moscow was disturbed by the activities of the Azerbaijani emigrants and was to put pressure on the government of Turkey in this regard.

Despite everything, Azerbaijani emigrants hoped the help of Turkish government, for the struggle of their independence. The archival documents, letters and articles of Alimerdan Bey Topchubashov, one of the leaders of Azerbaijan, who chaired the delegation of the Azerbaijan People's Republic at the Paris Peace Conference in 1919, will brighten relatively little researched pages of the period. The main goal of this study is to clarify the following in the direction of Topchubashov's archive:

- Alimerdan Bey Topchubashov and the value of his archival heritage.
- Explaining the decipher of the British "Times" newspaper by Topchubashov, stance of Turkish government and Mustafa Kemal on the Azerbaijani emigrants.
- Reciprocal relations between Turkish government and Azerbaijani emigrants (1920-1938).
- Topchubashov's refusal, about Enver Pasha's visit to Baku.
- The attitude of Kemalist Turkish administration on the Sovietization of Azerbaijan.
- Topchubashov's meeting with Bekir Sami: High evaluation of Atatürk, to trust in the help of brother and co-religionist Turkey.
- The aid of Ottoman Empire to Azerbaijan and attitude of Azerbaijani delegation against Turkey during the Paris Peace Conference.

- About the victory of the Turks on the Greeks.
- Applying to Rauf Orbay for the aid of Turkey to Azerbaijan.
- Help request of Caucasus diplomatic representatives from İsmet İnönü.
- The increase of Soviet repression in Turkey.
- Approach to Kemalist Turkey.
- Regarding the condition of Azerbaijani emigrants in Turkey.
- Cooperation with Turkey in the World War II years.

Giriş

Tarihçilikte Sovyet Azerbaycan'ı ile Kemalist Türkiye (Türkiye Cumhuriyeti) arasındaki ilişkiler, Sovyet-Türk ilişkilerinin tarihi ve bu ilişkilerin kurulmasında Atatürk'ün rolü konusunda ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan siyasi muhacereti ile Kemalist Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkiler meselesi hala yeterince araştırılmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkileri sayesinde Moskova, Türkiye'de SSCB karşıtı faaliyet sürdüren ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin liderleriyle ilgili Ankara hükümetine siyasi baskılar yapabiliyordu. Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (1918-1920) çöküşü ve Bolşeviklerin Azerbaycan'da iktidarı ele geçirmesiyle, Azerbaycan'ın ulusal liderleri yurtdışına göç etmeye mecbur olmuşlardır. Onlar Türkiye ile ilişkileri sürdürmekte ve onun yardımına umut ediyorlardı. Ayrıca, 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Anlaşması'nın VIII. maddesi gereğince, "Her iki taraf kendi topraklarında başka ülkenin hükümetini veya onun topraklarının bir kısmını ele geçirmeye çalışan, ayrıca diğer ülkeye karşı mücadele etmek amacıyla grupların kurulmasına veya yerleştirilmesine izin vermemeyi taahhüt ediyor. Türkiye ve Rusya, Kafkasya'daki Sovyet cumhuriyetleriyle münasebette karşılıklı şartlarla aynı yükümlülükleri kabul ediyorlar." Bu nedenle Cumhuriyetin siyasi liderleri Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmışlardı. Fakat Topçubaşı'nın belirttiğine göre bu olay onların Türkiye'ye olan yaklaşımına etki etmemiştir.

1919 yılından itibaren Paris'te yaşayan, Azerbaycanlı siyasi göçmenlerin yöneticilerinden biri olan Alimerdan Bey Topçubaşı'nın arşivi, mektupları, yazıları ve eserleri adı geçen konuyla ilgili bazı karanlık sayfaların yeniden yorumlanması ve açıklanmasına olanak sağlamaktadır.

Alimerdan Bey Topçubaşı ve Onun Arşiv Mirasının Değeri

Azerbaycan'ın siyasetçisi olan Alimerdan Bey Topçubaşı (4 Mayıs 1863 yılında Tiflis'te doğmuş, 8 Kasım 1934 yılında Paris'te vefat etmiştir) XX. yüzyılın en gelişmiş müslüman düşünürlerinden biridir. O, tarihe Azerbaycan'ın devlet adamı, ilk Rusya Devlet Duması milletvekili (1906), Rusya Müslümanları Kurultayları'nın katılımcısı, Rusya Devlet Duması Müslüman hizbinin başkanı olarak dahil olmuştur. A. M. Topçubaşı 1917 yılının Mart ayından itibaren Azerbaycan Millî Komitesi'ne başkanlık etmiştir.

O, Kafkasya Müslümanları Kurultayı'nın (Nisan 1917, Bakü) ve ilk Rusya Müslümanları Kurultayı'nın (Mayıs 1917, Moskova) çalışmalarına katılmıştır. Alimerdan Bey Rusya'da federal yapı görüşünü destekleyenlerden biriydi. Topçubaşı ilk toplantısından hemen sonra Bolşevikler tarafından faaliyetine son verilen ilk Rusya Millet Meclisi'nin üyesi olmuştur. A. M. Topçubaşı 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde parlamento başkanı olmuştur.

Alimerdan Bey Topçubaşı Azerbaycan Cumhuriyeti Paris Barış Konfransı heyetinin çalışmalarına katıldı. O, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Gürcistan, Ermenistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda olağanüstü temsilcisi olmuştur. İstanbul'da bulunduğu sırada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı tayin edilmiştir. 7 Aralık 1918 yılında giyaben Azerbaycan Parlamentosu başkanı seçilmiştir. 28 Aralık 1918'de, 5 Mart 1920 yılına kadar çalışmasını sürdüren Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan heyetinin başkanı tayin edilmiştir.

Sovyet devleti Azerbaycan'da iktidarı ele geçirdikten sonra Alimerdan Bey yaşamını muhacerette sürdürmüş, Azerbaycan halkının çıkarları ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tanınması için mücadele etmiştir. Topçubaşı'nın arşivi mektuplar, raporlar, konuşmalar, makaleler ve hatıralardan oluşmaktadır. Bu malzemelerin arasında Atatürk ve Kemalist Türkiye konusu özel yer tutmaktadır.

Ne var ki, 1918 yılında Osmanlı ordusu Kafkasya Müslümanlarının yardımına gelmiş, onları Taşnakların, Bolşeviklerin, Biçeraxov çetelerinin ve bölgede iktidarı ele geçirmek isteyen diğer unsurların saldırı ve tecavüzlerinden kurtarmışlardı. Kafkasya'nın Sovyetleştirmesinden sonra oradaki ulusal bağımsızlık hareketinin liderleri Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış ve vatanın özgürlüğü mücadelesini sürdürmüşlerdir. Hem Kafkasya'da hem de Türkiye'de değişen sosyo-politik durum Azerbaycan muhacirlerinin kaderini ve Türkiye'ye karşı tutumunu etkilese de, onlar aynı inançtan olan Türklere güvenmeye devam etmişlerdir.

Topçubaşı İngiliz “Times” Gazetesini Deşifre Ediyor

Londra'da “Times” gazetesinin 20 Mart 1920 tarihli sayısında yayınlanan “Kafkasya'da Azerbaycan'ın da Katıldığı Türk Entrikaları Panturanizm Tehlikesi” adlı makalede, Kafkasya'dan elde edilen bilgilere göre, tahmin edilebilir ki, Türkiye hükümeti Azerbaycan Cumhuriyeti ile ittifak anlaşması

imzalandığı denilmektedir. 15 Ocak 1920 tarihinde Büyük Britanya hükümetinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını de-facto tanınması da makalede özel olarak vurgulanmıştır: “En başından Tatar Cumhuriyeti Genç Türkler ve Turancılar tarafından himaye ediliyor gibi değerlendiriliyor. Burayı Türkistan ile ilişkiler kurmak ve Hazar'da destek elde etmek için bir araç olarak görüyorlardı. Bakü çevresinde Abşeron yarımadasındaki petrolün eşsiz değeri bu ülke üzerinde siyasi denetiminin oluşturulmasını başka devletleri daha istekli ediyordu. Diplomatik belgeler bu yolda atılan tüm adımları açıklamaktadır. Anlaşılan bu belgeler ulusal hükümet lideri Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile konuşma yapan Türk hükümetinin temsilcileri ile Tatar temsilcisi general Kerimov arasında yapılan görüşmelerin sonucudur. Anlaşma geçen yılın Ekim ayında İstanbul'da imzalanmıştır. Onun en önemli maddeleri; her iki devlet bu ülkelerin toprak bütünlüğüne karşı dış saldırı gerçekleştiği veya herhangi yabancı bir devletin onlar üzerinde siyasi, idari veya ekonomik himayesini kurmaya çalıştığında birbirlerine karşılıklı destek vermeyi taahhüt ediyorlardı. Bunun kuralları ise henüz imzalanmamış olan gelecekteki barış anlaşması ile tespit edilebilir. Ayrıca her iki taraf Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı için tehlike oluştuğu veya Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı tanınmadığı takdirde barış ve silah bırakma konusunda herhangi bir anlaşma imzalamaktan imtina etmeyi taahhüt ediyordu. Karşılıklı işbirliğini en verimli şekilde sağlamak adına Cumhuriyet, Türk hükümetine ordusunu oluşturmak için gerekli ortamı sağlamayı, özel Tatar birliklerinin tatbikatı için subay ve asker heyeti göndermeyi taahhüt ediyor. Bunun karşılığında, Türk hükümeti, barış anlaşması imzalandıktan sonra gerektiğinden fazla top, tüfek, askerî ekipman ve uçaklar vermeliydi. Azerbaycan, Osmanlı İmparatorluğu'nun onayı olmadan komşu devletlerle askerî anlaşmalar imzalamazdı. Anlaşma onun tefsirinde veya uygulamasında olası sıkıntıların önüne geçmek için kendinde karışık kuralları barındırmaktaydı. Anlaşmanın metninde, onun diplomatik belgelerin terminolojisi ve düzenlenmesi tecrübesine sahip olmayan kişiler tarafından yazıldığını gözönünde bulundurduğumuzda, bunu gerekliliği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, onun yazarları imzalanmadığı takdirde, 12 aydan sonra anlaşmanın otomatik olarak yürürlüğe girmesini teklif ediyorlardı. Anlaşmaya göre, belgeyi imzalayan taraflar kayıtsız şartsız, en az altı ay boyunca bunun gizliliğini korumalıydılar. Görülen o ki, bu anlaşma Osmanlı Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa tarafından askerî konvansiyon olarak imzalanmıştı. Buna rağmen tahmin ediliyor ki, sonradan Osmanlı İmparatorluğu hükümeti

anlaşmadan habersiz olduğunu bahane ederek onun zorunlu nitelik taşımadığını iddia edecekti. Bununla birlikte, unutmamalıyız ki, Anadolu'daki millî teşkilat askerî sözleşmenin yansıttığı politikayı destekliyor ve hatta neredeyse onun şartları ile tam razıdır. Mustafa Kemal Paşa, eleştirdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kararlarının kontrolünde değildir. Halihazırda, sözleşmenin Türk tarafının Tatar ordusunun kullanımına ait olan kısmının uygulanmasına engel olabilmek zor gözükmektedir.”¹

29 Ekim 1919 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalandığı iddia edilen bu belge aslında mevcut değildi ve o dönemde de bunun mümkünlüğü zordu. Bu İngiliz basınının uydurmasıydı. Azerbaycanlı tarihçi C. Hasanlı'ya göre, bu haber Paris Barış Konferansı'nda Azeri ve Ermeni temsilciler arasında sert çatışma sonucunda yayınlanmıştı. Ermeniler Kemalist hareketin boyutunun artmasından rahatsızdı ve Avrupa siyasi çevrelerinde Türkiye ile Azerbaycan arasında gizli bir askerî anlaşma olduğula ilgili yalan haberler yaymaya çalışıyorlardı. 3 Mart'ta “Times”, Azerbaycanlıların İngilizlerin ülkedeki Türkleri teslim etmek talebini reddettiği hakkında daha bir yalan haber yayınlamıştı. Topçubaşı gazete yönetimine bu haberi yalanlayan mektup göndermişti.² Bütün bunların hepsi Britanya birliklerinin Kafkasya'dan çıkarılmasının beklendiği bir zamanda gerçekleşiyordu. Azerbaycan yönetimi Beyaz muhafız generali A. İ. Denikin tarafından ülke üzerine beklenen saldırı tehlikesinden rahatsız olduğunu belirtmişti. Albay C. Rey bunu gerçekdışı görüyor ve hatta müttefiklerin buna izin vermeyeceklerini beyan ediyordu. M. H. Hacinski Gönüllü Rus odusunun Azerbaycan'a saldıracağı konusunda uyarılmış ve Türkiye'ye işare ederek, hükümetin dışarıdan yardım istemek zorunda olacağını belirtmişti: “Biz küçük bir milletiz, ama savaşa girersek, dışardan yardıma ihtiyacımız olacak.”³ Denikin tehlikesinin güçlendiği bir ortamda Gürcistan ve ABD'nin katılımıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşma imzalandı. Kafkasya'daki Müttefik kuvvetlerin başkomiseri Albay Haskell Paris Barış

¹ Статья «Турецкие интриги на Кавказе, в которые замешан Азербайджан. Опасность пантуранизма», опубликованная в лондонской газете «Таймс» от 20 марта 1920 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**, Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016, с. 403–406.

² Гасанлы Дж.П., **Али Мардан-бек Топчибашев: Жизнь за идею**, Флинта, Москва 2014, с. 461.

³ Гасанлы Дж.П., **История дипломатии Азербайджанской Республики**. В 3 т. Т. I: Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики (1918–1920), Флинта, Наука, Москва 2010, с. 405.

Konferansı'nın yönetimine gönderdiği telgrafta bu adımı çok olumlu bulmuştu. O, Denikin Azerbaycan ve Gürcistan'dan kendi güçlerini geri çağırıldığını belirtmişti. Haskell: "Denikin'in Dağıstan'dan Azerbaycan üzerine saldırması, Azerbaycan'ı Türkiye'den yardım istemeye tahrik edebilir".⁴

Böylece, Mart 1920'de Azerbaycan'ın Paris Barış Konferansı'ndaki heyet başkanı, İngiliz basınının güya 1919 yılının Ekim ayında Azerbaycanlıların Türklerle askerî birlik konusunda anlaşma imzalandığına ilişkin haberini yalanladı. 24 Mart 1920 yılında "Times" gazetesinde "Türk-Tatar sözleşmesi. Resmî tezkip" başlıklı yazıda şöyle denilmekteydi: "Şu anda Londra'da olan Azerbaycan heyetinin başkanı, Azerbaycan hükümeti tarafından geçen yılın Ekim ayı, ondan önce veya sonra Türklerle askerî birlik hakkında herhangi bir anlaşmanın imzaladığı haberin kesinlikle yalan olduğunu belirtmektedir. Hükümet ayrıca, Azerbaycan ordusunda Kerimov soyadında herhangi bir general hizmet etmediğini, cumhuriyette İslamcılık ve Panturanizm'in mevcut olmadığını belirtmek istiyor. Yayıncının notu: "Times" gazetesinin belirttiği 20 Mart tarihli belge Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Bakanlığının Genelkurmay Başkanı, General Cevat Paşa ile Azerbaycan Genelkurmay memuru, Osmanlı İmparatorluğu Sarayı'nda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hizmette olan yetkili ve siyasi temsilcisi Kerimov Efendi arasında İstanbul'da bulunan Askerî Bakanlığın Genelkurmay şubesinde "Pera Palace" otelde imzalanan askerî sözleşmedir. Sözleşme her iki kişinin mührünü ve imzasını taşımaktadır. Azerbaycan ordusunda taşımadığı bir rütbenin maalesef Kerimov Efendi'ye ait edildiğini görmekteyiz."⁵ Hiç kuşkusuz, bu belgenin bir sureti takdim edilmemiş ve sonra da bu belgenin izine hiçbir yerde rastlanamamıştır. Ayrıca İngiliz basınından başka bu belge hakkında hiçbir yerde bilgi verilmemiştir. Bu uydurma bilgileri son dönemlerde bazı Ermeni bilim adamları kullanmaktadırlar. Belgenin kendisi ise, güya Ermeni arşivinde saklanmaktadır. (Ermenistan Cumhuriyeti Tarih Arşivi (ER TA), f. 276, s. 1, d. 184, l. 67) Ne Türkiye, ne Azerbaycan, ne de dünyanın hiçbir devletinde bu

⁴ Гасанлы Дж.П., *История дипломатии Азербайджанской Республики*: В 3 т. Т. I: Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики (1918–1920), Флинта, Наука, Москва 2010, с. 406.

⁵ Заметка «Турко-татарская конвенция. Официальное опровержение», напечатанная в газете «Таймс» от 24 марта 1920 г., *Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940*. Кн. I. 1919–1921. Худож. лит., Москва 2016, с. 406–407.

anlaşmaya ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. 1919 yılının Ekim ayında Osmanlı hükümeti Azerbaycan'la askerî ittifak anlaşmasını imzalamamıştır, çünkü 1918 yılındaki Mudross barışından sonra, Osmanlı İmparatorluğu fiilen mevcut sayılmamaktadır.

Topçubaşının Enver Paşa'nın Bakü Ziyaretini Yalanlaması

Topçubaşı'nın arşivindeki “Azerbaycan ve Bolşevikler Bilgi Raporu” adlı bir belge de var. O, bu belgeyi Paris'teki Azerbaycan heyeti Gürcistan ve Türkiye'deki Azerbaycanlıların isyan örgütleri tarafından (Ekim-Kasım 1920 yılı) verilen bilgiler doğrultusunda hazırlamıştır. Bu belgede 1-8 Ağustos 1920 tarihinde Bakü'de Bolşeviklerin ve Komintern'in düzenlediği Doğu Halklarının I Kurultayı'ndan bahsedilmektedir. Azerbaycan muhacereti bu bilgiyi İstanbul'dan aldığı itiraf ederek, kurultayı “Rus Bolşeviklerinin İngiltere'ye gönderdiği sonraki yalan” adlandırmıştır. Güya Bakü'de Karl Marx'ın heykelinin açılışında Enver Paşa'nın konuşma yapmasıyla ilgili asılsız bilgilere şüpheyle yaklaşıldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Azerbaycan muhacereti “Enver Paşa Bakü'de değildir. Bakü yakınlarında sadece onun kardeşi Nuri Paşa'nın kuvvetleri bulunmaktadır. Ayrıca, Nuri Paşa Rus Bolşeviklerine karşı düşman konumundadır ve hatta yakalanması için 10 milyon ruble ödül tayin edilmiştir.”⁶ Enver Paşa'nın Bakü'ye gelmesine ilişkin şunu da belirtelim ki, o, gerçekten de Bakü'de olmuş ve Doğu halklarının kurultayında konuşma yapmıştır.

Topçubaşı'nın Bekir Sami ile Görüşmesi: Atatürk'ü Yüksek Değerlendirmesi, Kardeş ve Dindaşı Türkiye'nin Yardımına Olan Güveni

Diğer bir ilginç belge ise A. Topçubaşı'nın Türkiye hükümetinin Dışişleri Bakanı ve Londra'daki Türk heyetinin başkanına gönderdiği notadır. Nota 10 Mart 1921 senesinde Londra'da yazılmıştır. Bu belgede Topçubaşı Türkiye'den Azerbaycan'ın ve Kafkasya'nın Bolşeviklerden kurtarılmasına katkıda bulunmasını rica etmektedir. Topçubaşı, Bekir Sami'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı, toprak dokunulmazlığı ve Kafkasya

⁶ Информационная справка «Азербайджан и большевики», составленная азербайджанской делегацией в Париже на основе сведений, поступивших от повстанческих азербайджанских организаций в Грузии и Турции [Октябрь-ноябрь 1920 г.], **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016, с. 519-520.

Devletleri Konfederasyonu oluşturulmasının gerekliliği gibi tüm temel konularda Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan heyetinin görüşlerini desteklediği umut ettiğini belirtmektedir. Topçubaşı müttefik devletler gibi Türkiye de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve Kafkasya'nın diğer devletlerinin bağımsızlığını tanıyacağına inandığını ifade etmekteydi. Türkiye Kafkasya devletleri Konfederasyonunun şekillenmesini desteklemeye onay verecektir. Bu ciddi ve zor bir dönemde Türkiye Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ve Kafkasya'nın bağımsız devletlerine aktif ve gerekli yardımda bulunmaktan imtina etmeyecektir. Topçubaşı, Kafkasya halklarının varlığı meselesinin bu etkin ve acil yardıma bağlı olduğunu belirtmektedir. Topçubaşı, Türk bakanı ile görüşmesinde her iki halkın aynı dine inandığını ve akraba olduğunu vurguladı. O kendi düşüncesini şöyle ifade etmişti: "...bütün Kafkasya, ona yabancı olan Bolşevik saldırganlarının, Çar emperyalistlerinin doğrudan varislerinin - milletlerin, özellikle de Müslüman halkların zorbalarının rejimi altındadır. Bizler için, Kafkasya'nın küçük halkları için en büyük ve tek umut sizsiniz! 1918 yılında bu istismarcılara karşı bizden kardeş yardımını esirgemeyen ve bize kardeş Türkiye'nin sembolü olarak, sizin heyetiniz, Ankara hükümeti, Büyük Türk Millî Meclisi'nin şahsında sizin halk kahramanlarıdır. Şu anda Doğu'da Azerbaycan'ı ve tüm Kafkasya'yı bu zulüm ve nefretten kurtarabilecek tek bir kuvvet vardır. Bu, yüksek komutanlığı vatanının gerçek vatansever oğlu Mustafa Kemal Paşa'nın elinde bulunan Türk ordusudur. Şimdi, Azerbaycan halkının tek meşru temsilcisi olarak, Azerbaycan Parlamentosu başkanı ve üyelerinden oluşan Azeri heyeti kendi ülkesinin halkı adına siz ve Türk heyeti tarafından temsil edilen Ankara hükümetine başvurarak yardım istiyoruz. Bu yardım olmadan Azerbaycan ve onunla komşu devletlerin milyonlarca nüfusunu ölümden ve yok olmaktan kurtarmak mümkün olmayacaktır. Bu yardımın detayları veya bu yardımın hangi vasıtalarla bize takdim edileceği konusunda teklif vermek bizim yetkimizde değildir. Bütün bunlar sizin hükümetinizin yetkisine bağlıdır. Biz sizi sadece bir şeyde temin edebiliriz ki, bizim halkımız kendi zorbalarına karşı şiddetli bir mücadele veriyor ve halkımız kendi ülkelerini, çoktan arzusunda olduğu ve ona çok pahalıya mal olan özgürlüğünü korumak için her türlü kurbanlar vermeye hazırdır. Türk yardımı yurttaşlarımızın köylüleri arasında her fedakarlığa hazır olan cesur askerler, savaşçılar bulacaktır. Türk yardımı Azerbaycan halkının ruhunu alevlendirecek, onu kahramanlıklara sevk edecektir. Bu yardım ve destek galipler için Tiflis'ten Bakü'ye, Derbend'e ve Vladikavkaz'a kadar bir yol açacaktır. Ekselanslarına şunu da

belirtelim ki, Azerbaycan için bu yardım zorunludur, aksi halde biz tamamen yok olacağız ve bu yardımın gösterilmesi için heyetinize, bizim başvurumuz hakkında ilgili çevrelere gereğinden fazla bilgi verilmiştir. İşte Türk heyetinin başkanı olarak takdim etmek şerefine layık görülen Azerbaycan heyetinin tüm alçakgönüllü istekleri bunlardır. Biz, eğer gerek varsa, bu başvuruyla, ayrıca Azerbaycan ve tüm Kafkasya'nın mevcut durumu ile ilgili tüm belge ve konuya ilişkin açıklamalar vermeye hazırız.”⁷

Azerbaycan diplomasisi Topçubaşı'nın şahsında Yunan-Türk cephesinde Kemalistlerin zaferi, 13 Ekim 1921'de Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında Kars anlaşmasının, 20 Ekim 1921'de Türkiye ve Fransa arasında Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye'nin fiili yardımını elde etmeye çalışıyordu.

Türklerin Yunanlar Üzerindeki Zaferine İlişkin

Türklerin Yunanlara karşı zaferi ve İzmir'in kurtuluşu haberini alan Topçubaşı, bu vesileyle Türk büyükelçisini kutlamak için 9 Eylül 1923'de Paris'teki büyükelçiliği gitti. Konuyla ilgili Ceyhun Hacıbeyli'ye yazdığı mektupta şöyle denmektedir: “Sizi de, gerçekten ırkımızın eski şöret meşalesini parlak şekilde alevlendiren bu asıl zafer dolayısıyla kutluyorum. Halkın ruhu, millet ve onun yaşam sevincini korumak gibi kutsal düşünce uğruna kurbanlar verme fedakarlığı hala yaşıyor. Türk halkı bin yıllık tarihi boyunca rakipleri üzerinde birçok muhteşem zaferlere şahit olmuştur. Artık bu zaferlere biri de eklendi ki, mevcut durumda son derece önemli ve öneme sahiptir. Bu konuda her yerde beyan edin, sık ve parlak şekilde, özellikle genç nesile anlatın. Değerli Zehra hanım (Ceyhun Hacıbeyli'nin eşi - C.H.) bu zaferleri, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Nurettin Paşa, Mehmet Zeki Bey, Fezli Bey (pilot) gibi halk kahramanlarının eylemlerini yansıtan görüntülerle çocukları, duygu ve hayallerini alevlendirinceye kadar sürsün.”

Türklerin Yunanlar üzerindeki zaferi dünya devletlerinin ve Kafkasya muhaceretinin kemalist harekate yaklaşımını değiştirdi. 20 Aralık 1923 yılında A. M. Topçubaşı ve A. Çenkeli Türk devletinin başkanına ve Dışişleri

⁷ Нота А. М. Топчибаши Бекир Сами-бею, министру иностранных дел ангорского правительства Турции и председателю турецкой делегации в Лондоне, с просьбой об оказании Турцией помощи в деле освобождения Азербайджана и Кавказа от большевиков 10 марта 1921 г., Лондон, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016, с.556-562.

Bakanı İsmet İnönü'ye Kafkasya halklarının ulusal bağımsızlık mücadelesini hatırlatan ortak mesaj gönderdiler.⁸

Türkiye'nin Azerbaycan'a Yardım Etmesiyle ilgili Rauf Orbay'a Müracaat

10 Nisan 1924 günü A. M. Topçubaşı Saint-Cloud'da Türkiye hükümetinin eski başbakanı, Avrupa'da gizli bulunan Rauf Orbay ile görüştü.⁹ O Azerbaycan'daki durumla ilgili Topçubaşı'dan bilgi istedi. Topçubaşı ona acımasız baskılar ve Sovyet iktidarının Azerbaycan halkının çıkarlarını dikkate almadığı konusunda bilgiler verdi. Rauf Bey'in Sovyet Azerbaycanı'nın Türkiye'deki temsilcisi Ebilov hakkında konuştukları da dikkat çekmektedir. Rauf Bey, Ebilov'un ısrarla İstanbul'da Azerbaycan Büyükelçiliği'nin ve Konsoloslugu'nun kapatılmasını önerdiğini söyledi. Rauf Bey önce buna karşı çıkmış, fakat sonradan bu konuda oldukça gerilmişti. Rauf Bey Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955) aracılığıyla başta İstanbul olmakla tüm Türkiye'de Azerbaycanlıların sorunsuz yaşamasını sağlamıştı. Azerbaycan Sovyet hükümeti Paris'teki Azerbaycan heyetinin Türkiye'ye dönmesinde ısrarcıydı. Ebilov Rauf Bey'den, Topçubaşı'nın bunu kabul etmeye razı etmesini istemişti. Onlar Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Transkafkasya Federasyonu'nun bünyesine, federasyonun da sonradan SSCB'nin bünyesine dahil edilmesinin önceki Rusya'nın restorasyonu olarak yorumluyorlardı. Topçubaşı Bolşeviklerin Azerbaycanlıların bağımsızlığına son verdikten sonra, onun bütün zenginliklerini ele geçirdiğinden, hapisler, Sibirya'ya sürgün ve hatta idamlar şeklinde süren takipler sonucunda Azerbaycan aydınlarının ve yetişmekte olan genç neslin yok olmasından şikayet ediyordu. Topçubaşı, Bolşeviklerin amacının halkı tamamen başsız koymak olduğunu söylemekte ve Rauf Bey'e soruyla şöyle hitap etmekteydi: "Yani Ankara hükümeti, hiç olmazsa bu takiplerin engellenmesi için etkileyemiyor mu?" Rauf Bey, eğer Azerbaycan yöneticileri Transkafkasya Federasyonu'nun kurulmasına onay vermiş, hatta bunu kendileri istemişlerse ve sonradan Rus Birliğine üye olmaya itiraz etmemişlerse, Ankara ne yapabilir şeklinde cevap vermiştir. Topçubaşı'ya,

⁸ Гасанлы Дж.П., Али Мардан-бек Топчибашев: Жизнь за идею, Флинта, Москва 2014, с. 528-529.

⁹ Собственноручная запись беседы А.М. Топчибаши с Рауф-беом Орбаем, бывшим премьер-министром правительства Великого национального собрания Турции, 10 апреля 1924 г. [Сен-Клу], Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940. Т. 3, с.25.

Azerbaycan halkı büyük askerî güç karşısında taviz vermek zorunda kalmış ve kardeş Türklerden yardım bekleme haklarının olduğunu belirtmiştir. Zira Azerbaycan halkı da Türkler için her zaman fedakarlık yapmış ve gelecekte de her türlü fedakarlığa hazırdır. Nisan 1920’de Bolşeviklerin Azerbaycan’a ilk ayak bastıklarında halkımız, onların bizim ülkemizi istila etmeye değil, Ankara’ya yardım için geldiklerine inanmaktaydı. Rauf Bey, belki de Türklerden bazıları, kendi amaçları doğrultusunda, bu makamı kullandıklarını belirtmiştir.

Fakat esas sorun Bolşeviklere karşı Azerbaycanlıların hiçbir direniş gücünün olmamasında yatmaktaydı. Askerî kuvvetlerin olmaması ile birlikte, Azerbaycan aydınları arasında da birlik yoktu ve onların arasında Bolşeviklerin sempatanları az değildi. Rauf Bey, Türkiye`nin savaşa girmek niyetinin olmadığını belirtti. O durmadan, Kafkasya halkının yöneticileri, bu halkların kendisi gibi, Bolşevik rejimini kabul etmişler ve “şimdilik görüldüğü kadarıyla durumdan memnun” olduklarına vurgu yapmaktaydı. Rauf Bey Türkiye`nin Kafkasya`nın dört temel halkının: Azeriler, Gürcüler, Ermeniler ve dağlıların siyasi ve ekonomik açıdan birleşmesinde, bağımsızlık elde etmek için birlikte ortak mücadele etmesinde, yurtdışında tek genel örgüte sahip olmasında ve tek ortak Kafkasya devletinin oluşmasını istediğini belirtmişti. Rusya ile Türkiye arasında bağımsız Kafkasya devleti sadece arzulanan hem de zorunludur. Ama şimdiye kadar olduğu gibi, yine bu halklar sadece kendisi için bağımsızlık elde etmeye çalışacak. Eğer Gürcistan Batum`u yalnızca ona ait liman olarak görecekse, eğer Azerbaycan Bakü petrolünün yalnızca kendisine ait olduğunu iddia edecekse, bu dört halktan her biri ayrı yönetim - ayrıca hükümet, parlamento organize etmeye, ordu ve devlet idaresi oluşturmaya vb. çalışacaksa, o zaman şimdiye kadar olduğu gibi hiçbir sonuç elde edemeyecek ve sonunda, Çar döneminde olduğu gibi tüm Kafkasya Rusya ile birleşecektir. Bu durumda, bu halklardan hiçbiri Türkiye`nin yardımını beklememelidir, çünkü Türkiye şimdi müttefiki olan Rusya ile bu imkansız, erişilmez ve hayati değeri o kadar da önemli olmayan bir konu nedeniyle ilişkileri bozmayı düşünmeyecektir. Türkiye`yi sadece onun siyasi, ekonomik, askerî ve diğer alanlarda çıkarlarını sağlayacak tek Kafkasya`nın istiklali ilgilendirebilir. O, bağımsız Kafkasya`yı destekleyecek ve desteklemelidir, ama yalnız Kafkasya`yı, onun farklı bölümlerini değil. Türkiye`nin tutumu önceden, Trabzon Konferansı`ndan itibaren böyleydi. Rauf Bey, Azerbaycanlıları 1921 yılında Kafkasya`yı 1914 yılı sınırlarını

takdim etmekle suçluyordu. Azerbaycanlılar ise 1920 yılında barış konferansına verilen notada, Kars ve Batum illerinden bağımsız siyasi birim oluşturmayı ve halka kendi kaderini tayin etme imkanı tanımayı teklif etmişlerdi. Rauf Bey bunu bir hata olarak görüyor ve halkın seçimini yaptığını ve hiçbir değişiklik edilemeyeceğini belirtiyordu. Topçubaşı Ermenilerin toprak iddialarını şöyle tasvir etmişti: Azerbaycan - Karabağ ve Zengezur, ayrıca Nahçıvan vilayetini; Gürcistan - Borçalı ve Ahılkelek bölgelerinin bir bölümünü; Türkiye - Kars ve onun arazisini, ayrıca Van vilayetinin bir bölümünü Ermenilere verilmeliydi. Rauf Bey, Ermenilerin Kazım Karabekir Paşa'nın Kafkasya ordusunu unutmalarını gerektiğini belirtmişti. Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı toprak iddialarına gelince, o bir daha tüm Kafkasya halklarının ortak devlette birleşmeyi tavsiye etti. Ancak bu durumda, herhangi bir tartışma, toprak veya sınır iddiası istisna edilebilirdi. Böyle bir birliğin dışında sizin kurtuluşunuz yoktur. Aksi takdirde her biriniz zayıf düşecek ve her zaman Rusya'nın kurbanı olacaksınız. Rauf Bey Batum'un Gürcistan'a verilmesi sonucunda onun Moskova'ya bağlanmasını örnek göstermişti. Rauf Bey birleşme konusunda insiyatifin ve ayrıntıların müzakeresinin Kafkasya temsilcilerine ait olduğu konusunda ısrar ediyordu.¹⁰

Son iki belge gösteriyor ki, Topçubaşı, Bolşeviklere karşı mücadelede Azerbaycan halkına acil yardım için Fransa'da bizzat görüştüğü Türk bakanlarına müracaat etmişti.

Kafkasya Diplomatik Temsilciliklerinin İsmet İnönü'den Yardım İsteği Notası

Topçubaşı'nın arşivinde ayrıca Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya diplomatik temsilciliklerinin yöneticilerinin 16 Eylül 1924 tarihinde Türkiye Bakanlar Kurulu'nun başkanı ve Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği nota var. Notada belirtilen cumhuriyetlerin Bolşevik işgaline karşı mücadelede diplomatik ve diğer nitelikteki yardımı rica edilmektedir. Azerbaycan heyetinin başkanı A. M. Topçubaşı, Kuzey Kafkasya heyetinin başkanı A. M. Çermoyev, Gürcistan'ın Fransa'daki olağanüstü büyükelçisi ve yetkili bakanı A. Çenkeli tarafından imzalanan notada şunlar denilmektedir: "Bizim halkları Türk halkıyla akraba kılan dinî ve ırkı bağlar, kültür ve

¹⁰ Собственноручная запись беседы А.М. Топчибаши с Рауф-беом Орбаем, бывшим премьер-министром правительства Великого национального собрания Турции, 10 апреля 1924 г. [Сен-Клу], **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017, с.25-42.

gelenekler, en önemlisi ise kuzeyden beklenen daimi tehlike karşısında ortak çıkarlarımız bize bu zor anda kardeş Türk halkının hükümetine çağrıda bulunarak, işgalcilere karşı mücadele eden halklarımıza manevi ve bizim için faydalı olabilecek başka yardım etmesini rica etmek hakkı vermektedir.”¹¹

Türkiye’de Sovyet Baskısının Artışı

Topçubaşı'nın, 1924 yılında İstanbul'daki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Parlamento ve Hükümet üyeleri Komitesi ile yazışmaları da oldukça ilginçtir.¹² Gürcistan'ın Fransa'daki olağanüstü büyükelçisi ve yetkili bakanı A. Çenkeli'nin 25 Eylül 1924 senesinde Geneva'dan A. M. Topçubaşı'ya gönderdiği mektupta, Türkiye'nin Başbakanı Ali Fethi Okyar Bey'le görüştüğü belirtilmiştir. Ali Fethi Bey, “mevcut durumda onların bizi etkin biçimde desteklemesinin mümkün olmadığını” ifade etmiştir.¹³

Topçubaşı'nın arşivinden ayrıca Kafkasya ileri gelenlerinin ortak bir grubunun Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Kafkasya'nın Bolşeviklerden kurtarılması için mücadele etmesi ve Kafkasya grubunun bu yönde çalışmalarına yaklaşımını netleştirmek için iki temsilcisini Ankara'ya gönderme kararı aldığı konusunda bilgileri de görmek mümkündür.¹⁴ Üç ay İstanbul'da olan H. Sultanzade tüm Azerbaycan hareketlerini bir merkezde birleştirmeye çalışıyordu. O, Topçubaşı'ya mektubunda, müsavatchıların,

¹¹ Нота председателей дипломатических делегаций Азербайджана, Грузии и Северного Кавказа Исмету Инёно, председателю Совета министров и министру иностранных дел Турции, с просьбой оказать упомянутым республикам дипломатическую и иную помощь в их борьбе с большевистской оккупацией 16 сентября 1924 г., Париж, **Топчибаши А.М. Парижский архив 1919–1940.** Кн. 3. 1924–1930, с. 105-107.

¹² Письмо М. Векилова, заместителя председателя Комитета членов парламента и правительства Азербайджанской Республики в Стамбуле, А. М. Топчибаши относительно полученных им сведений о ходе антибольшевистского восстания в Грузии от 21 сентября 1924 г., Константинополь, **Топчибаши А.М. Парижский архив 1919–1940.** Кн. 3. 1924–1930, с. 108-111.

¹³ Письмо А. Чхенкели, чрезвычайного посланника и полномочного министра Грузии во Франции, А. М. Топчибаши относительно своей деятельности в Женеве во время заседания 5-й ассамблеи Лиги Наций 25 сентября 1924 г., Женева, **Топчибаши А.М. Парижский архив 1919–1940.** Кн. 3. 1924–1930, с. 118.

¹⁴ Письмо Хосров-бека Султанзаде, руководителя Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов в Стамбуле, и Абдул Али-бека Амирджана, бывшего члена парламента Азербайджанской Республики, А. М. Топчибаши с вопросами относительно политики держав Западной Европы и Соединенных Штатов Америки по отношению к большевистской России, «манифеста» бывшего великого князя Николая Николаевича Романова и реакции на него антибольшевистских эмигрантских Организаций 21 декабря 1924 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940.** Кн. 3. 1924–1930.

Mehmet Emin, Şefi Rüstembeyli, Halil Hasmemedov, Siyah Ağazade ve Doktor Refiyev de dahil, özel inatçı bir grub sayesinde onun bu planının gerçekleşmediğini belirtmekteydi.¹⁵ 24 Aralık 1924'de İstanbul'da yaşayan Azerbaycanlı siyasetçi muhacirlerinden oluşan birleşik gruptan Topçubaşı'ya yazılmış mektupta "tüm seçkinlerden oluşan antibolşevik akımların tek yönetici merkezde birleştirilmesi, vatanımızın tüm aktif unsurlarının güçlü organizasyonda bir araya gelmesi siyasi çalışmalarımızın tek makbul şartıdır ve halihazırda uygun şekilde cereyan eden dünya siyasi olayları tarafından kabul edildiği" yazılmaktadır. Gelecekte bu merkezin faaliyetini tek Kafkasya Konfederasyonu olarak Kuzey Kafkasya dağlarının Gürcistan örgütleri ile birleştirilmesi planlanmaktaydı. Kafkasya'nın özgürlüğü ve gelecekteki bağımsız varlığı için mücadeledeki tek yolu buydu. Topçubaşı, Paris'teki Azerbaycan barış heyeti yetkilerini Azerbaycan Parlamentosu'ndan kabul eden tek hukuki organ olduğu için, siyasi çalışmaların İstanbul grubu ile Paris örgütünün birleşmesini kendisinin üstlenmesinde ısrar ediyordu. Paris ile İstanbul arasındaki siyasi işbölümü öyle yapılmalı ki, Paris Batı ile ilişkilerden, İstanbul ise Doğu'daki diplomatik faaliyet ve o yerlerde işin organizasyonundan sorumlu olsun. Belgeyi Azerbaycan Parlamentosu üyeleri H. Sultanov, T. Makinski, Abdül Ali Emircan, ayrıca Paris'teki Azerbaycan Barış heyeti üyesi A. Şeyhülislamzade imzalamışlardı.¹⁶

Topçubaşı'ya göre, Azerbaycan'ın bütün siyasi güçlerinin birleşmesi sadece tarafsız, hem de istenilen gruplaşmalardan, tabakalaşma ve özellikle de kişisel eğilimlerden uzak olması gerekmektedir. Topçubaşı'nın Avrupa basınının Türkiye'yi Müslümanlara yardım etmekle suçladığı ve hatta Türkiye'nin bu gerçeği inkar ettiğiyle ilgili notu da önem arz etmektedir.¹⁷

---

¹⁵ Письмо Х. Султанзаде А. М. Топчибаши относительно деятельности в Стамбуле возглавляемой им Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов. Не ранее 27 декабря 1924 г. Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 158-159.

¹⁶ Письмо А. М. Топчибаши «от Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов, проживающих в Стамбуле» 14 декабря 1924 г. Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 160-161.

¹⁷ Письмо А. М. Топчибаши Х. Султанзаде, руководителю Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов, проживающих в Стамбуле, относительно деятельности делегации Азербайджанской Республики в Париже и необходимости объединения азербайджанских политических деятелей в Стамбуле 2 января 1925 г., Сен-Клу, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с.166.

Türkiye'ye yardım için başvurulmasına rağmen, Azerbaycanlı göçmenlerin ve Türkiye hükümetinin bu gerçeği inkar etmesi ve bu gibi bazı hususlar Avrupa'nın Türkiye'ye ve Müslüman unsuruna olumsuz yaklaşımının sonucudur. Müslüman Orta Doğu'yla Kafkasya'nın birleşmesi ve güçlenmesi sonradan Müslüman Merkezi Asya ve Volgaboyu bölgesinin de birliğine olanak sağlayacaktı. Bu ihtimal ise hep Avrupa'nın çıkarlarına zıt olarak değerlendiriliyordu. Türk-Müslüman toplumunda egemen olan rejime, onun laik karakterine rağmen onlar yine sadece bir Müslüman olarak değerlendiriliyor, onların topraklarına ve kaynaklarına göre oldukça güçlü ve kudretli bir Müslüman devletinin kurulması tehlikesini görüyorlardı. Avrupa için Müslüman devletleri, Doğu Avrupa ve Küçük Asya'da (Arap devletleri) olduğu gibi, parçalara bölmek daha uygun görülmekteydi.

Bununla birlikte, Kafkasya'nın Avrupa'daki temsilcileri artık, Avrupa'dan hiçbir yardımın gelmeyeceğinden emindiler.

Kemalist Türkiye'ye Yaklaşım

18 Mart 1926'de Ermenistan heyetinin binasında Kafkasya temsilcilerinin toplantısı düzenlendi. Toplantıya A. M. Topçubaşı, C. Hacıbeyli, A. Çenkeli, N. Ramışvili, Ş. Amirecibi, A. Xatisyan, R. Ter Minasyan, S. Vratsyan katıldılar. Konsey Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak için olası yolları müzakere etmeye başladı. Azerbaycan temsilcisi A. M. Topçubaşı, Kafkasya ve Türkiye halkları arasındaki dostluk ilişkisine büyük önem verdiğini belirtti. Topçubaşı, yeni Türkiye için Ermeni meselesinin olmadığını vurguladı. Yeni Türkiye kendi yapısında radikal reformlar yoluna girmiş ve burada artık birçok sosyo-politik nitelikte değişiklikler yaşamıştır. Böyle bir Türkiye'ye yaklaşmak Ermeniler için zorunludur. Bununla birlikte, Ermeni temsilcileri geçmişe dayanarak, modern Türkiye'yi de düşmanca görüyor, her zaman olduğu gibi Türklerin aleyhine propaganda yapıyorlardı. Bu, Türklerin de aynı tutumu sergilemesine neden oluyordu. Sonuçta bu tür anormal ilişkiler Kafkasya halklarının, özellikle de Ermenilerin kendilerinin ortak çıkarlarına zarar veriyordu. Yeni Türkiye'ye yaklaşmak bütün bu halklar için aynı derecede önemlidir. Onlar hayat için önemli konuların çözümünü sadece Doğu'da bulamazsınız, çünkü artık gelinen durum, yardım beklenecek başka yerin olmadığını göstermektedir. Böyle olunca da, Kafkasya'nın buradaki temsilcileri, özellikle de Ermeni temsilcileri kendileri Türkiye ile yaklaşmaya çalışmalı ve bu yolda tüm engelleri ortadan kaldırmalıdır. Bu

arada Ankara'da 10 Haziran 1921'de kabul edilen Türkiye'ye karşı düşmanca tutumu ifade eden bildirin Türk hükümetinin Kafkasya temsilcilerine karşı tutumunun değişmesine belli bir etkisi olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Azerbaycan'ın diğer bir temsilcisi Ceyhun Hacıbeyli de, Türkiye'de değişikliklerin gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu bir dizi önemli siyasi ve sosyal nitelikli reformlarda kendini göstermiştir: Saltanat ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin kurulması, millî ve etnik ayırım yapmadan tüm vatandaşların eşitlik ilkelerine göre uygulanmasını yansıtan umum medeni kanununun (İsviçre) kabul edilmesi, hatta fesin kaldırılması bile beraberlik için çaba gösterildiğinin ifadesi idi.

Gürcü temsilcisi Ş. Amirecibi de modern Türkiye'nin hayatında önemli değişikliklerin yaşandığını doğrulamıştı.

Ermeni temsilcisi Ruben-Ter Minasyan, Doğu kuvvetlerinin ve özellikle de Türkiye'nin güçlenme tehlikesi konusunda uyarmaktaydı. Onun sözlerine göre, Türkiye'de köklü değişiklikler yaşanmamıştır. Rejim hala sultan zamanında ve İttihad ve Terakki (Union et Progres) döneminde olduğu gibidir. Şimdiki Ankara da tüm halklara zulmediyor ve Panturanizm idesini gerçekleştirmek için mücadelede Türk kökenli olmayan tüm halkları kurban vermeye hazırdır. Azerbaycan Türklerini bile Bolşeviklerin pençesinden korumadı. Şurası gerçektir ki, Ermeniler Avrupa ve Rusya'dan hiçbir şey elde edemezler ve şimdi fiziksel açıdan oldukça zayıftırlar, fakat Ermeni halkı özgür yaşam için mücadeleden vazgeçmeyecek ve ideallerini korumaya devam edecektir. O, Türkiye'de yeni bir kriz yaşanacağını ve bu kez Türkiye'nin Ermenilerin tüm isteklerini yerine getirmeye mecbur olacağını umut etmektedir. Ermenistan Türkiye ile anlaşmaları zorunlu olarak imzalamış ve bu hiçbir önem arz etmemektedir. 1921 yılındaki beyannamedeyse Ermenilerin Kafkasya'daki komşuları sadece Ermeni meselesinde kendi tutumlarını ifade etmişlerdir. Ermeniler henüz Türkiye'de güçlü bir değişim görmemekte ve buna inanmamaktadırlar. Bu nedenle de kendi konularında kalıyor ve halkın özgürlüğü mücadelesini sürdürüyorlar.¹⁸

---

¹⁸ Протокол заседания Совета Республик Кавказа от 18 марта 1926 года в помещении армянской делегации, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 256-260.

Topçubaşı Ermenilerle tartışmaya girerek yeni Türkiye'nin modernleştiğini vurguladı ve herkese eşit hakların temin edildiğini belirtti. Ama esas mesele Türkiye'de reformların gerçekleşmesinde değil, ona yaklaşmanın yolunun bulunulmasının zorunlu olmasıdır. Bunu ise tüm Kafkasya halklarının, özellikle de Ermenilerin ortak çıkarı gerekli kılmaktadır. Ayrıca yakınlaşmayı önleyen herhangi bir engel hemen ortadan kaldırılmalıdır. Topçubaşı Gürcü temsilcisi Çenkeli'nin önerisini alkışladı. Çenkeli Ermenilere “Rus işgalini kabul etmediklerini ve Türkiye'ye karşı Rusya'nın yanında olmayacaklarını ifade eden” tutum sergilemelerini önerdi.

Topçubaşı, Kafkas halklarının uzun zamandır böyle bir birliğe taraftar olduğu kaydetti. Neredeyse bütün Azerbaycan seçkinleri de bunun gerekli olduğunu itiraf etmektedirler. Topçubaşı bu konuyu 1918 yılında İstanbul'da sunduğu sözleşmede de değinmişti. Ama maalesef, o zaman da Ermeni temsilciliğinin başkanı karşı çıkmıştı. Bakü ve Tiflis'te düzenlenen konferanslarda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal hükümeti bu yaklaşımı savunmuştu. Buradaki Kafkasya temsilcileri bunun gerçekleşmesi için çok çaba sarfetseler de, hala birlik oluşturulamamıştır. Ermeniler, Kürtlerin bağımsızlık kazanacaklarını iddia ediyorlardı. Topçubaşı buna itiraz etmiş, hatta Kürtlerin bağımsızlık kazanması ihtimali olsa bile, bunun Ermenilerin toprak iddialarını çözebileceğinin zor olduğunu belirtmiştir. Topçubaşı, Ermenilerin iddiası olan Türkiye'nin Turancı akımdan vazgeçmediği söylemini yalanladı. Bu iddiaya karşı onun cevabı çok ilginçtir. Topçubaşı, eğer böyle akım varsa, o zaman Ermeniler, Turancılığın en ileri unsuru olarak, daha fazla Türkiye ile dost olmaya çalışmaları gerektiğini belirtmektedir. Topçubaşı ısrarla Ermenilerden Türkler aleyhine propagandaya son vermelerini istedi.

R. Ter Minasyan kurtuluş için Kafkasya'nın birleşmesini onayladı. Ermeni temsiliye göre, “ancak oluşacak ülkelerin topraklarının ve sınırlarının kendine ait net gösterildiği Kafkasya Anlaşması olmalıdır.” Ermeniler ısrarla iddia ettikleri topraklar konusunda Türkiye'nin ödün vermesini istiyorlardı. Kafkasya halklarının kimin tarafında olmasına gelinceyse, Ermeniler için siyasi açıdan Türklere karşı Ruslarla bir olmanın, ya da aksinin, hiçbir anlamı yoktu. “Bu hesap meselesidir. Kafkasya halkları için, hem Türkiye'nin hem Rusya'nın onların projelerini ve isteklerini yerine getirmek için sebep ve

olanaklarını araştırmak önemlidir.” Ermenilerin projesinin esas odak noktası Türk topraklarında Ermeni devleti kurmaktı.¹⁹

Böylece Ermeni temsilcilerin tutumu ortak Kafkasya temsilcilerinin konumundan her zaman seçilmiş, yıkıcı ve Türk karşıtı niteliğinde olmuştur.

Türkiye’deki Azerbaycan Muhaceretinin Durumuna İlişkin

Topçubaşı'nın arşivinde aynı zamanda, Azerbaycan'ın İstanbul'daki Geçici Ulusal Merkez'in Paris'te Topçubaşı tarafından yönetilen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diplomatik temsilcilikle 17 Temmuz 1928 yılında yaptığı ortak toplantıya ilişkin bilgiler de yer almaktadır.²⁰

Azerbaycan muhacereti Ankara hükümetini kendi tarafına çekmek için çaba sarfettikçe, Moskova'dan Türk hükümetine baskılar da artmaktaydı.

M. E. Resulzade Topçubaşı'ya, Mdivani'nin İstanbul'dan sürgün edilmesinin bir “darbe” olduğunu yazıyordu. Resulzade'ye göre, Azerbaycanlılar ve dağlılar için bu, “Türkiye'nin Kafkasya politikasının esaslı biçimde değişmesi” anlamı taşımaktaydı. Bu nedenle, Gürcüler artık Kafkasya Komitesi'ne katılmayı imkansız olarak görüyor ve Kafkasya Komitesi'nin Paris'e taşınmasını talep ediyorlardı. Bununla birlikte, Gürcü temsilcilerinden biri Türkiye'de kalarak, faaliyetini sürdürmüştü. Resulzade'ye göre, olayla ilgili Gürcülerin sunduğu rapor üzerine yorum yapmak erkendi. O, Türkiye'den çıkarılmış Gürcülerin sahte pasaportlarla geri dönmelerinin Türk polisini kızdırdığını da ilave ediyordu. Bununla birlikte, Bolşeviklerin etkisi de vardı. O, bununla ilgili olarak, “Yeni Kafkasya” gazetesinin kapanmasını örnek gösteriyordu. Fakat Azerbaycanlı muhacirlerin bolşeviklerin baskısıyla yasaklanmış antibolşevik siyasi dergisinin (red. M. S. Ahundzade) yerine “Azeri Türk” adlı yeni gazetenin yayınına başladılar.

Resulzade hatta, Gürcülerden bir kişinin İstanbul'a gelip işi devam ettirmesini önermekteydi. O, Kafkasya Komitesi'nin taşınmasına karşıydı.

---

¹⁹ Протокол заседания Совета Республик Кавказа от 18 марта 1926 года в помещении армянской делегации, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 262.

²⁰Протокол объединенного заседания Временного Национального Центра Азербайджана в Стамбуле и дипломатической делегации Азербайджанской Республики в Париже 17 июля 1928 года, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 530-531.

Resulzade bunu işin genel organizasyonunun bozulması ve örgütün karakterinin değiştirilmesi olarak değerlendirmekteydi.²¹ Topçubaşı olayların nasıl gelişeceğini beklemeyi önermişti. Fakat, Komitenin taşınması konusunun Gürcüler tarafından önce de kaldırıldığını belirtti.²² Topçubaşı'nın arşivinde İstanbul'da "Tarafsız Aydınlar Grubu Partiyası"nın mevcut olması bilgisi de mevcuttur.

Azerbaycan Ulusal Demokratik Partisi'nin Merkez Komitesi başkanı H. Sultanzade'nin A. M. Topçubaşı'ya verdiği bilgiye göre, Ocak 1930'de "Musavat"ın casusu olarak bilinen Şeyhzamanov'un Türkiye'nin Kars şehrinde hapsedilmiş ve oradan da Erzurum'a getirilmişti. Onun üzerinden Musavat'ı deşifre eden belgeler bulunmuştur. Musavatçıların Trabzon'daki başka bir taraftarı, Mustafa Vekilov'un akrabası Samedaga Şihlinski Trabzon'u terk ederek buraya sığınmıştır. Bazıları onun güya borçlulardan kaçtığını, bazıları ise hükümetin talebi ile şehri terk ettiğini iddia ediyorlardı. Resulzade Varşova'daydı. Mektubun yazarı, Azerbaycanlı temsilcileri, Türkiye'de buldukları 8 yıl içinde Türk egemen sınıfları ile "dostluk kurmayı" başaramadıkları için, Millî Mücadele sürecinde liderliği ele geçirmekle suçluyordu.²³

Azerbaycan Ulusal Merkez üyesi M. Vekilov'un Paris'teki Azerbaycan Temsilciliği'nin başkanı ve Azerbaycan Ulusal Merkez üyesi M. Y. Mehtiyev'e mektubu da ilgi çekmektedir. Mektupta Azerbaycan Ulusal Merkezi'nin yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulduğu ve Kafkasya Konfederasyonu Konseyi tarafından, Prometheus Cephesi Gürcü Örgütü'nün 17 Mart 1938'de Türkiye'ye karşı İtalyan hükümetine nota ile müracaat etmesi olayının tekzip edilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir.

²¹ Письмо М. Э. Расулзаде, генерального секретаря Азербайджанского Национального Центра в Стамбуле, А. М. Топчибаши относительно положения кавказских эмигрантов в Турции и Иране, 4 октября 1928 г. Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 541-544.

²² Письмо А. М. Топчибаши М. Э. Расулзаде, генеральному секретарю Азербайджанского Национального Центра в Стамбуле, относительно деятельности и материального положения делегации Азербайджана в Париже, 17 октября 1928 г., Сен-КлуС, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 545-546.

²³ Из письма Х. Султанзаде, председателя ЦК азербайджанской национал-демократической республиканской партии, А. М. Топчибаши относительно репрессий персидских и турецких властей против находящихся на их территориях членов партии Мусават, 11 февраля 1930 г., Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, с. 671-673.

Yazışmalardan, bazı Gürcü temsilcilerinin (kimlikleri belli değil) mevcut durumu ve siyasi koşulları gözardı ederek, “herkes için anlamsız, adaletsiz ve zararlı olan Kars ve Ardahan konusunu” gündeme getirmiş ve hatta Türkiye aleyhine İtalya da dahil bazı devletlere nota ile müracaat etmişler. Azerbaycanlılar dost Gürcüler ve Kafkasya Konfederasyonu Konseyi ile birlikte bu müracaatın aleyhine konuşma yapmayı önerdiler. Vekilov Türk hükümetine yazılı açıklama yaptı. Mektupta o, dost gürcüleri savunuyordu. Vekilov Topçubaşı'ya, resmî olarak tüm bu haberleri yalanlamasını öneriyordu. Eğer Gürcüler kamuoyu önünde konuşmaktan imtina ederlerse, o zaman hiç olmazsa Topçubaşı Azerbaycanlılar adına konuşmalıdır. Aksi takdirde, Topçubaşı Türkiye'deki saygınlığını tamamen kaybedecektir.²⁴ Bu formül Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu'na aittir. Vekilov'a göre, Türkler SSCB ile dostluk ilişkilerini koruyup sürdürmek istiyordu. Fakat, Moskova ve Berlin artık Türkiye'ye karşı mutabakata varmışlardı. Vekilov bu nedenle Kafkasya'nın öneminin arttığını söylemekteydi. Nitekim Kafkasya hep Rus egemenliğinin başladığı andan itibaren istilalar için, Türkiye, İran ve diğer devletlere karşı operasyon alanı rolü oynamıştır. Sovyetler döneminde de Kafkasya Rus egemenliği altındaydı, dolayısıyla onun yeni savaşta büyük rol oynayacağı bellidir. Kafkasya Rusya'nın petrol ve mangan ihtiyacını karşıladığı için stratejik amaçlıdır ve Almanya için de aynı derecede önemlidir. Buna göre Almanya'nın rakipleri olan Fransa ve İngiltere Kafkasya'nın Türkiye ile tarihi bağlantılarını öne çıkarmaktadırlar. Onlar, Kafkasya halklarının yine kahramanca mücadele edip Kafkasya'yı Rus işgalinden kurtaracaklarını umuyorlardı. Böylece onlar Kafkasya'ya sahip olan Moskova ve Berlin'i büyük avantajdan mahrum edecektiler. Kafkasya muhaceretinin rolü de kendi olanaklarıyla millî kurtuluş mücadelesinin meşalesini daha da ateşli hale getirmektir. Vekilov Topçubaşı'ya Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Kafkasya'nın bütün halklarının bağımsız millî devlet kurmak için gerekli tüm özelliklere sahip olduğunu vurgulamaktaydı. Onlar kelimenin tam anlamıyla modern ulusturlar. Diğer taraftan, 1918-1921 yıllarında da kanıtlandığı gibi, onlar

---

²⁴ Письмо М. Векилова, члена Азербайджанского Национального Центра, М. Я. Мехтиева, председателю азербайджанской делегации в Париже и члену АНЦ, относительно вопросов реорганизации АНЦ и необходимости опровержения со стороны Совета Кавказской Конфедерации факта подачи грузинской организацией Прометеевского фронта ноты правительству Италии, направленной против Турции, 17 марта 1938 г., Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 4. 1931–1940, Худож. лит., Москва 2018, с.297-298.

bağımsız yaşamak, devlet kurmak ve 1934 tarihli anlaşmalara göre büyük bir konfederasyon oluşturmak için yeterli maddi olanaklara sahiptirler. Onlar gelecekte Avrupa'nın ve Asya'nın sınırlarında barışın korunması için en önemli rolü oynayacak, aynı zamanda iki kıta arasında entelektüel ve ekonomik ilişkilerin temel unsuru olacaklar. Kafkasya halkları, kaderlerindeki tarihi rolü tam anlıyor, onlara özgü olan cesaretle sadece sözlerden fiili harekete geçebilecek anı beklemektedirler. Bu önemli anda Nazizm ve Bolşevikliğe düşman olan devletler, öncelikle büyük komşuları olan Türkiye ve İran hükümetleri onlara gerekli yardımı yapacaktır.”²⁵ Bu belge, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında SSCB ve faşist Almanya arasında birbirine hücum etmeme hakkında anlaşma (23 Ağustos 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop) imzalandığında, müttefiklerin Türkiye'nin yardımından yararlanarak Kafkasya'yı, keza Azerbaycan'ı Sovyetler Birliğinden ayırmak yollarını aradıklarını göstermektedir.

II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ile İşbirliği

Türkiye'deki Fransız askerî ataşe yardımcısı Binbaşı Rober Lele²⁶ tarafından hazırlanan ve Topçubaşı'nın arşivinde bulunan 5 Mart 1940 tarihli Kafkasya halklarının Türkiye'ye karşı Avrupa kuvvetleri ile işbirliğinin temel hükümleri de ilgi uyandırmaktadır:

“1. Bizim Kafkasya'daki dostlarımız, Kafkasya Konfederasyonu çerçevesinde kendi özgürlüklerini sağlayan birlikler Kafkasya'nın siyasi birliğini onaylıyorlar.

2. Kafkasyalı dostlar uluslararası alanda Kafkasya konusunu bir bütün olarak temsil eden Tüm Kafkasya dış politikasının izlenmesinin gerekliliğini itiraf ediyorlar.

3. Kafkasyalı dostlar müttefiklere karşı siyasi konumlarını beyan ediyorlar.

²⁵ Меморандум Совета Конфедерации Кавказа на имя правительств Франции, Англии, Турции и Ирана по поводу положения, создавшегося после начала Второй мировой войны и оккупации Германией и Советским Союзом Польши и Балтийских государств, а также с просьбой поддержать национально-освободительную борьбу народов Кавказа. Ноябрь-декабрь 1939 г., Париж, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 4. 1931–1940, Худож. лит., Москва 2018, с. 352-354.

²⁶ Lele Rober (Leuleu Robert) – 1938–1940-lı yıllarda Türkiye'deki Fransız askeri ataşe yardımcısı.

4. Kafkasya'daki dostları Kafkasya meselesi ile ilgili Türkiye'nin onları desteklemesini sağlamak için hemen karar verdiklerini beyan ediyorlar.

5. Kafkasya'daki dostlar tüm Kafkasya dış politikasının gerekliliğini dikkate alarak, Kafkasya Konfederasyonu Konseyi'ni tüm Kafkasya dış politikasının faaliyet organına dönüştürüyorlar.

6. Kafkasya'daki Dostlar Konseyi Örgütü, onun içeriği ve Ulusal Merkezlere olan yaklaşımını düzenliyorlar.

7. Dostlar, kısa sürede bize karşı yukarıda belirtilen hükümleri onlarla işbirliğimizin temeli olarak kabul ettiklerini doğrulayan resmî bildirisinin açıklanmasını bekliyorlar.”²⁷

İkinci Dünya Savaşı süresince kurulmuş bu tezler, müttefiklerin Kafkasya ile ilgili gelecek planlarının gerçekleştirilmesi için Türkiye'yi ve Kafkasya muhaceretini kendi tarafına çekmek istediğini gösteriyor. Bu dönemde Kafkasya, 19 Ağustos 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop Pact'ına göre faşist Almanya'nın müttefiki olan Sovyetler Birliği'nin bünyesine dahil edildi. Almanya'nın ise Kafkasya halkları ile ilgili başka planları vardı.

SONUÇ

Topçubaşı'nın mektuplardan oluşan mirasının araştırılması Azerbaycan muhaceretinin Kemalist Türkiye ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine karşı bir dizi farklı tutumların olduğunu açıklamaktadır. Bu konu günümüzde de güncelliğini kaybetmemiştir. Topçubaşı'nın değindiği bazı konular, belgeler dikkatle araştırılmalı ve eleştirel tutumla yeniden gözden geçirilmelidir. Tüm bunlar, İngiliz politikacısı K. Joseph'in Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaklaşımını, ayrıca, Lord Harding'in Azerbaycan'ın Genç Türklerle ilişkileri, Azerbaycan'da ve onun dışında Azerbaycan muhaceretinin Türkiye'nin yardımına güvenmesi meselesi ile ilgili Azerbaycan heyetinin yaklaşımını nasıl incelediğini yansıtan konuşmalar tutanağıdır. Paris'teki Azerbaycan heyetinin Türkiye'deki isyancı Azerbaycan örgütünden aldığı bilgiler doğrultusunda tertip ettiği “Azerbaycan ve

---

²⁷ Выработанные майором Робером Леле, заместителем французского военного атташе в Турции, основные тезисы относительно взаимного сотрудничества между народами Кавказа и политики Совета Кавказской Конфедерации в отношении Турции и западных держав, 5 марта 1940 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 4. 1931–1940, Худож. лит., Москва 2018, с. 370-371.

Bolşevikler” adlı bilgiler raporunu da vurgulamak gerekmektedir (Ocak-Şubat 1921).

КАУНАКÇA

Выработанные майором Робером Леле, заместителем французского военного атташе в Турции, основные тезисы относительно взаимного сотрудничества между народами Кавказа и политики Совета Кавказской Конфедерации в отношении Турции и западных держав, 5 марта 1940 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 4. 1931–1940, Худож. лит., Москва 2018 (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 4, Moskova 2018).

Гасанлы Дж.П., **Али Мардан-бек Топчибашев: Жизнь за идею**, Флинта, Москва 2014.

Гасанлы Дж.П., **История дипломатии Азербайджанской Республики**. В 3 т. Т. I: Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики (1918–1920), Флинта, Наука, Москва 2010.

Заметка «Турко-татарская конвенция. Официальное опровержение», напечатанная в газете «Таймс» от 24 марта 1920 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 1, Moskova 2016)

Из письма Х. Султанзаде, председателя ЦК азербайджанской национал-демократической республиканской партии, А. М. Топчибаши относительно репрессий персидских и турецких властей против находящихся на их территориях членов партии Мусават, 11 февраля 1930 г., Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı, A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Информационная справка «Азербайджан и большевики», составленная азербайджанской делегацией в Париже на основе сведений, поступивших от повстанческих азербайджанских организаций в Грузии и Турции [Октябрь-ноябрь 1920 г.], **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 1, Moskova 2016).

Меморандум Совета Конфедерации Кавказа на имя правительств Франции, Англии, Турции и Ирана по поводу положения, создавшегося после начала Второй мировой войны и оккупации Германией и Советским Союзом Польши и Балтийских

государств, а также с просьбой поддержать национально-освободительную борьбу народов Кавказа. Ноябрь-декабрь 1939 г., Париж, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 4. 1931–1940, Худож. лит., Москва 2018 (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 4, Moskova 2018).

Нота А. М. Топчибаши Бекир Сами-бею, министру иностранных дел ангорского правительства Турции и председателю турецкой делегации в Лондоне, с просьбой об оказании Турцией помощи в деле освобождения Азербайджана и Кавказа от большевиков 10 марта 1921 г., Лондон, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 1, Moskova 2016)

Нота председателей дипломатических делегаций Азербайджана, Грузии и Северного Кавказа Исмету Инёню, председателю Совета министров и министру иностранных дел Турции, с просьбой оказать упомянутым республикам дипломатическую и иную помощь в их борьбе с большевистской оккупацией 16 сентября 1924 г., Париж, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо А. М. Топчибаши «от Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов, проживающих в Стамбуле» 14 декабря 1924 г. Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо А. М. Топчибаши М. Э. Расулзаде, генеральному секретарю Азербайджанского Национального Центра в Стамбуле, относительно деятельности и материального положения делегации Азербайджана в Париже, 17 октября 1928 г., Сен-КлуС, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо А. М. Топчибаши Х. Султанзаде, руководителю Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов, проживающих в Стамбуле, относительно деятельности делегации Азербайджанской Республики в Париже и необходимости объединения азербайджанских политических деятелей в Стамбуле 2 января 1925 г., Сен-Клу, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит.,

Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо А. Чхенкели, чрезвычайного посланника и полномочного министра Грузии во Франции, А. М. Топчибаши относительно своей деятельности в Женеве во время заседания 5-й ассамблеи Лиги Наций 25 сентября 1924 г., Женева, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930. (**Topçibaşı, A.M., Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо М. Векилова, заместителя председателя Комитета членов парламента и правительства Азербайджанской Республики в Стамбуле, А. М. Топчибаши относительно полученных им сведений о ходе антибольшевистского восстания в Грузии от 21 сентября 1924 г., Константинополь, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо М. Векилова, члена Азербайджанского Национального Центра, М. Я. Мехтиеву, председателю азербайджанской делегации в Париже и члену АНЦ, относительно вопросов реорганизации АНЦ и необходимости опровержения со стороны Совета Кавказской Конфедерации факта подачи грузинской организацией Прометеевского фронта ноты правительству Италии, направленной против Турции, 17 марта 1938 г., Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 4. 1931–1940, Худож. лит., Москва 2018.

Письмо М.Э. Расулзаде, генерального секретаря Азербайджанского Национального Центра в Стамбуле, А. М. Топчибаши относительно положения кавказских эмигрантов в Турции и Иране, 4 октября 1928 г. Стамбул, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**, Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо Х. Султанзаде А. М. Топчибаши относительно деятельности в Стамбуле возглавляемой им Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов. Не ранее 27 декабря 1924 г. Стамбул, Топчибаши А. М., **Парижский архив 1919–1940**, Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017 (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Письмо Хосров-бека Султанзаде, руководителя Объединенной группы азербайджанских общественных и политических деятелей-эмигрантов в Стамбуле, и Абдул Али-бека Амирджана, бывшего члена парламента Азербайджанской Республики, А. М. Топчибаши с вопросами относительно политики держав Западной Европы и Соединенных Штатов Америки по отношению к большевистской России, «манифеста» бывшего великого князя Николая Николаевича Романова и реакции на него антибольшевистских эмигрантских Организаций 21 декабря 1924 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**, Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017 (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Протокол заседания Совета Республик Кавказа от 18 марта 1926 года в помещении армянской делегации, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**, Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Протокол объединенного заседания Временного Национального Центра Азербайджана в Стамбуле и дипломатической делегации Азербайджанской Республики в Париже 17 июля 1928 года, **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Собственноручная запись беседы А.М. Топчибаши с Рауф-беом Орбаем, бывшим премьер-министром правительства Великого национального собрания Турции, 10 апреля 1924 г. [Сен-Клу], **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**. Кн. 3. 1924–1930, Худож. лит., Москва 2017. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 3, Moskova 2017).

Статья «Турецкие интриги на Кавказе, в которые замешан Азербайджан. Опасность пантуранизма», опубликованная в лондонской газете «Таймс» от 20 марта 1920 г., **Топчибаши А. М. Парижский архив 1919–1940**, Кн. 1. 1919–1921, Худож. лит., Москва 2016. (**Topçibaşı A.M. Paris Arşivi 1919-1940**, Kitab 1, Moskova 2016).

MİLLÎ MÜCADELE'DE ÇIKARILAN ANKARA FETVASI'NIN PSİKO SOSYAL DİNÎ TEMELLERİ

Osman ORAL*

ÖZET

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemâl Paşa Millî Mücadele'yi başlatmak için Samsun'a çıktı. Vatanın savunulması ve düşman işgalinden kurtarmak için Havza Genelgesi, Amasya, Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldı. Tam bu sırada Millî Mücadele'yi sindirme gâyesine yönelik İngilizlerin baskısıyla İstanbul Hükümeti Atatürk ve arkadaşlarını âsi ve kâfir ilân etti. Öldürülmeleri için fetva hazırladı. Şeyhülislâm Haydarizade İbrahim Efendi (ö.1933) bu fetvayı haksız ve aşırı bularak imzalamayıp istifa etti. Göreve getirilen yeni Şeyhülislâm fetvayı imzaladı. Bu fetva 11 Nisan 1920 de devletin resmî organı Takvîm-i Vekâîye'de yayınlandı ve işgâl kuvvetlerinin yardımıyla da halka dağıtıldı. Sorulan bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verilen dinî içerikli cevap, ortaya koyduğu dinî hüküm olan fetva, bir bakıma bu cevabın Kur'ân ve Sünnet'te yer alan dinî bir hükmün açıklanması anlamına da gelmekteydi. İşgâl altındaki İstanbul Hükümeti'nin bu fetvasına karşılık Atatürk ve arkadaşları, Millî Mücadele'ye destek veren Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Börekçi (ö.1941) başkanlığında 153 Müftü'nün imzaladığı Ankara veya Anadolu Fetvası'nı yayınladılar. 19-22 Nisan 1920 yılında Millî Mücadele taraftarı bazı gazetelerde yayınlanan bu fetvada, Anadolu'daki düşmanın yurttan kovulması yolundaki Millî Mücadele hareketinin meşru, halife veya devlete isyanın sözkonusu olmadığı, Padişah ve Halife'nin esir olduğu düşman tarafından zorlama ve baskı kullanılarak fetva yayımlatıldığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu dile getiriliyordu. Bu fetvalar, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'ne yeni ufuklar açtı. Meclisin açılışını hızlandırdı. 20 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde din ile siyâsetin ayrılması temelinde dinin psikososyal temelleri atılmaya başlandı. Sözelimi devlette laiklik ilkesi benimsendi.

*Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi, osman-oral@hotmail.com

Çağdaş dinî eğitim-öğretim veren İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesi açıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Cuma ve Bayram namazlarında Arapça okunan hutbeler Türkçe okunmaya başlandı. TBMM'nin kararıyla Kur'ân'ın Türkçe tercümesi ve tefsiri ile Arapça bazı hadis kitaplarının Türkçe'ye tercümesi yapıldı. Ankara Fetvası, Millî Mücadele'ye maddî-manevî destek sağladığı gibi yeni kurulan Atatürk Cumhuriyeti'nde birlik ve beraberliğin oluşmasında dinin psikososyal temellerinin sağlam atılmasına da bir ivme ve vesile oldu. Bu bildirin amacı; İstanbul Hükümeti tarafından Millî Mücadele'nin sindirilmesi ve Atatürk ve arkadaşlarının öldürülmesi temelindeki İstanbul Fetvası'na karşılık çıkarılan Ankara Fetvası'nın Kur'ân ve Sünnet temellerinin incelenmesi, bu fetvaların Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinin psikososyal temellerinin oluşmasında etkisini araştırılması ve değerlendirilmesidir.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, Millî Mücadele, Ankara Fetvası, Siyaset, Laiklik.

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi imzaladı. Buna göre Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e serbestçe geçişin sağlanmasıyla İstanbul işgâl edilmeye hazır hale gelmiş oldu. Kasım 1918'de 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız, 4 Yunan gemisi ve 6 denizaltıdan oluşan İtilaf donanması Boğaz'a girerek İstanbul'u işgâl etti. Aralık 1918 ve Ocak 1919 aylarında Fransız ve İngiliz birlikleri, Antakya, İskenderun, Adana, Tarsus, Kilis ve Antep'e girdiler. 11-26 Kasım tarihleri arasında Osmanlı ordusu Batum, Ardahan, Ahıska ve Kars'ı tahliye etti. Yunanlılar da İzmir'i işgâl ettiler. İtalyanlar Güney Batı, Fransızlar da Güney Anadolu'ya girmiş oldular. Osmanlı Meclisi dağıtıldı, ordusu da lağvedildi, silahları da ellerinden alındı. Çanakkale gazisi ve Padişah yaveri Mustafa Kemâl Paşa büyük yetkilerle ve 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele'yi başlatmak gâyesiyle Samsun'a çıktı. 28-29 Mayıs 1919 günlerinde yurdun değişik yerlerinde mitingler düzenlenmesine ve ülkenin dört bir yanında işgâl karşı halkın direnme bilincini yerleştirme amacına yönelik "Havza Genelgesi" çeşitli yerlere telgraflarla gönderildi. Milletın bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğu, hükümetin işgâlcilerin baskısı altında bulunduğu, milletın mukadderatını yine milletın azim ve kararının belirleyeceğini ilân eden Amasya Tamimi 21 Haziran 1919'da yayımlandı. Mustafa Kemâl Paşa, bir telgrafla bütün resmî görevlerinden istifa ettiğini İstanbul Hükümeti'ne ilettili. 33 Temmuz-07 Ağustos 1919 tarihleri arasında Türk vatanı olan topraklarının parçalanamayacağını duyuran ulusal kongre ve Beyannâmesi Erzurum'da yayımlandı.¹ 04 Eylül 1919 - 11 Eylül 1919 tarihleri arasında ulusal Sivas Kongresi gerçekleştili ve 11 Eylül'de Kongre Beyannâmesi yayımlandı, ülkenin sahipsiz olmadığı Millî Mücadele'nin başladığı özellikle vurgulandı. Kongrelerden sonra Atatürk ve arkadaşları, Kayseri, Mucur, Hacıbektaş, Kırşehir ve Kaman üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaştılar.²

Aralık 1919'da yapılan genel seçimler sonucunda İstanbul'da oluşan son Osmanlı Mebusan Meclisi 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Millî denilen

¹ Hüseyin Menç, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya**, Ankara, 1992, s.33; **Millî Egemenlik Belgeleri**, derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ağustos, 2015, s. 6, 8, 9, 15 vd.

² Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974, s. 2 vd; **Millî Egemenlik Belgeleri**, s. 26-30; Mustafa Kemâl Atatürk, **Nutuk** (1919-1927), Atam Yay., Ankara, 2002, s. 227-8; Zübeyir Kars, **Millî Mücadele'de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 57; Ziya Oranlı, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Ankara, 1967, s. 43-4.

“Ahd-ı Millî Beyannâmesini” kabul etti. Bu, Mondros Antlaşması sınırları içinde tam bağımsızlık sağlanıncaya kadar mücadele devam etmeyi öngörüyordu. Bunun üzerine 16 Mart 1920’de işgâl kuvvetleri, İstanbul’da bulunan Mebusan Meclisi’ni basarak, önde gelen Millî Mücadele yanlısı milletvekillerini tutukladılar. Bunun üzerine meclis kendinî feshetti.³ İşte tam bu sırada İngilizler, Sadrazam Damat Ferit Paşa (ö.1923) Osmanlı İmparatorluğu’nun 36. ve son Padişahı VI. Mehmet Vahdettin (ö.1926)’den Anadolu’daki Kuvâ-yi Millîye ve Atatürk önderliğindeki Millî Mücadele hareketinin devlete ve Halife’ye isyan çıkarttıkları gerekçesiyle öldürülmelerine dâir fetva hazırlattılar.⁴ Kabinede bulunan Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi (ö.1933)⁵ bu fetvayı haksız, hukuksuz ve dinî dayanaktan yoksun bularak onurlu bir duruş gösterdi, imzalamadı ve istifa etti. Arkasından hükümet de istifa etti. Yeni kurulan hükümet ve üyesi Şeyhülislâm Durrizâde Abdullah Efendi (ö.1923) bunu imzaladı. 11 Nisan 1920’de devletin resmî organı Takvîm-i Vekâîye’de yayınlandı. Aynı gün Damat Ferit Paşa bunu dayanak göstererek bir genelge yayınladı.⁶ İstanbul Hükümeti’nin fetva ve genelgesi, Kuvâ-yi Milliye’nin dine karşı olduğu, âsi, fitneci ve öldürülmeleri gerektiği teziyle dinî argümanları siyâseten çaresizlik psikolojisi içinde kullanmaktaydı.⁷ Millî Mücadele’yi engelleme gâyesiyle kaleme alınan fetva ve genelge, işgâl kuvvetlerinin yardımıyla -uçak, kamyon vb. her türlü imkânlarıyla- halka dağıtıldı.⁸ İslâm dinini iyi bilen ve kavrayan bir din adamının sorulan bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği dinî içerikli cevap, ortaya koyduğu dinî hüküm olan fetva, bir bakıma bu cevabın Kur’ân ve Sünnet’te yer alan dinî bir hükmün

³ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1970, s.87, 93-4; Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Ankara, 1995, II/21-4 vd.

⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK Basım, Ankara, 1970, s. 251-2; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1983, s. 162-3.

⁵ Bağdat doğumlu Osmanlı’nın 126. Şeyhülislamı Haydarizâde İbrahim Efendi, Medresetü’l-Vâizin’de Turuku ve Mezahibi İslamiye Dersi Öğretmenliği yaptı. “Mezâhib ve Turuku İslâmiye Tarihi” adlı kitabı ile “Vahhabilik” ve “Emr-i bi’l-Maruf Nehiy ani’l-Münker” adında yayınlanmış makâleleri vardır. Akademik yönlü bir âlim ve Yeşilay’ın da kurucuları arasında olan Haydarizade İbrahim Efendi, hükümetin yanlış fetvasına imza atmayarak istifa edebilme karakterini göstermiştir. Osman Oral, **Haydarizade İbrahim Efendi’ye Göre İslâm’da İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Lap Lambert Yay., Mairutius, 2018, s.12 vd.

⁶ **Takvim-i Vekâîye**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yay., İstanbul, 1962, IV/2054-5.

⁷ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yay., İstanbul, 1996, s. 427-8.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, II/286.

açıklanması anlamına da gelmekteydi.⁹ İstanbul Fetvası'nın dinin hoşgörü, birleştirici, adaleti ve canlıların akıl, nesil, mal vb. hakları koruma gibi evrensel, temel ilke ve esaslarından uzak, taassup, cehâlet, siyâset ve dünyevî çıkar içerikli olması, birey ve toplum hayatında büyük yıkım ile onarılmaz yaralara yol açtı, toplumda psikososyal sonuçları oldu. Sözgelimi Kuvâ-yi Millîye'ye karşı bazı isyanlara sebebiyet verdi. İstanbul'a ve Halife'ye güveni sarstı. Vatanın kurtarılması hedefinde olan Atatürk ve Heyet-i Temsiliye'ye ise güven arttı. Son Meclis-i Mebusan milletvekilleri, askerler, eski nazırlar, din adamları, müderrisler, memurlar ve vatansever halk İstanbul'dan Ankara'ya gizlice geldi, bunun sonucu olarak da Ankara'da TBMM'nin açılışı da hızlanmış oldu.¹⁰

Padişah ve Halife kuvvetleri dışındaki vatani düşmana karşı savunan halkı, millî kuvvetleri kâfir ilan eden ve öldürülmelerinin vacip olduğu temelindeki beş fetva veya beş soru-cevap şeklinde İstanbul Fetvası'na karşılık Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye destek Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Börekçi (ö.1941) başkanlığında, Ankara'da 20 kişilik uzman ekibin hazırladığı "Ankara veya Anadolu Fetvası" 16 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'nca Anadolu'ya gönderildi. Bu fetvayı Anadolu'daki her müftünün onaylaması talep edildi ve 153 Müftü ve Müderris de imzaladı. 19-22 Nisan 1920'de Millî Mücadele taraftarı bazı gazetelerde yayımlandı.¹¹

Bu fetvada, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin ve kendi vatanını işgâl eden düşmanlara karşı gelmenin meşru, Padişah ve Halife'nin düşmanların esâretinde olduğu, düşman tarafından zor ve baskı kullanılarak fetva yayınlattığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersizliğini dile getiriliyordu. Dolayısıyla İstanbul Hükümeti'nin bağı/âsi, isyan, Halife'ye ve dine karşı gelme, kâfir/tekkir ile dinî argümanları kullanması, halkın saf ve temiz dinî duyguları istismar siyâseti Ankara Fetvası'yla büyük oranda boşa çıkarılmış, ulusal birlik ve beraberlik de bununla bir nevi sağlanmış oldu. Bununla anlaşıldı ki yeni kurulacak Cumhuriyet'te toplumda var olan din olgusu sağlam

⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Diyanet İşleri Reisliği Yay., İstanbul, 1936, II/202 vd.

¹⁰ İnal, **a.g.e.**, IV/2056-7; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Haz. Heider Schmit, Altındağ Yay., İstanbul, 1967, III/637-8; Jaeschke, **a.g.e.**, s.93-4; Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, II/21-4.

¹¹ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27; **Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri IV**, haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2006, s. 289; Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, I/131-169, II/40; Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Millî Hareketler**, Ankara, 1988, s.102-3.

psikososyal temellere oturtulmalı, Müslüman halkın dinini iyi bilmesi ve bu tür fetvalara kanmaması yolunda adımlar atılmıyordu.

Kur'ân ve sahih sünnet gibi aslı unsurlarından İslâm'ı bilen, çağın gereksinimlerine uygun akıl ve mantık süzgecinde objektif bir şekilde dinî yorumlayan, dünyevî ve siyasal çıkarlara boyun bükmeyen çağdaş din adamının önemliydi. Toplumda din gerçeğini bir sosyolog ve psikolog gibi gözlemleyen Atatürk, *“Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur”*¹²; *“Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekli ise dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek, araştırarak bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip olacak seçkin ve gerçek din ilim adamlarını da yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına sahip olmalıyız”*¹³ diyerek bunu dile getirmekteydi. Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı, Atatürk ismiyle özdeşleşen bir direnişin ve Türk'ün millet olarak var olabilme mücadelesinin adı oldu. Büyük devletlerin karşısında yalnız kalan Anadolu halkının esaret belgesini kabul etmeyişinin ve örneği az görülen bir karşı koyuşun hikayesinde dinin ve din adamlarının büyük bir rolü olduğu da ispatlanmış oldu.¹⁴

Bu bildirinin amacı, İstanbul Fetvası'nın dinî ve millî dayanaktan yoksun, itham ve iftiralarına karşılık Atatürk ve arkadaşları ile Kuvâ-yi Millîye hareketine büyük moral ve destek Ankara Fetvası'nın dinî ve millî temellerinin incelenmesidir. Diğer yandan bu fetvaların Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin psikososyal temellerinin inşa ve ihyasına etkisini araştırmak ve değerlendirmektir.

A. Vatanın Esaretten Kurtarılmasının Farz Oluşu

Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi başkanlığında hazırlanan Ankara Fetvası'nın halife yani devletin ve vatanın işgâl, esâretten kurtarılması temeline dayandırılan birinci sorusu ile cevabı şu şekildedir;

“Dünya düzeninin sebebi olan İslâm Halifesinin hilâfet makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, mü'minlerin Emiri'nin varlık sebebine aykırı olarak Müslümanların düşmanı olan devletler tarafından fiilen işgâl

¹² Utkan Kocaturk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1971, s. 206.

¹³ Borak, *a.g.e.*, s.34; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, II/94; Ergin, *a.g.e.*, V/1736.

¹⁴ İnal, *a.g.e.*, IV/2056-7; Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, II/21 vd; Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 24, Kasım 1999-2003 s. 444-5.

edilerek, İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılmış, bazıları haksız olarak şehit edilmiş, Halifelik merkezini koruyan bütün istihkamlar, kaleler, savaş aletleri zapt edilmiş, resmî işleri yürüten ve İslâm ordusunu donatmakla görevli Bab-ı Aliye/Başbakanlık ile Harbiye Nezareti/Savunma Bakanlığı'na el konulmuştur. Bu suretle halife, milletin gerçek menfaatleri uğrunda tedbir almaktan men edilmiştir. Örfi idare edilip harp divanları kurulmuş, İngiliz kanunları uygulanarak kararlar vermek suretiyle halifenin yargı hakkına müdahale edilmiştir. Yine halifenin rızası olmadığı halde, Osmanlı toprakları İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa taraflarına düşmanlar tarafından tecavüz edilmiş, oradakiler Müslüman olmayan uyruklarla el ele vererek Müslümanları toptan yok etmeye, mallarını yağmalamaya, kadınlarına tecavüze ve Müslüman halkın bütün kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır. Anlatılan şekilde hakarete ve esarete uğrayan halifeyi kurtarmak için ellerinden geleni yapmaları bütün Müslümanlara farz olur mu?

Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, Halife'yi esaretten kurtarmak farz olur."¹⁵

Toplumunu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip olan özel bir kurumlar bütünü, hükümet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyâsî topluluk olan devlet¹⁶ ve kurumları ile vatan düşman işgâlinde iken o toplumda ibadet ve ahlâktan yani dinden bahsetmek zordur. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre din ve vicdan hürriyetini sağlamak vatanın en üst yöneticisinin –halife, reis, padişah, hükümdar, başkan vb.- görevleri arasındadır.¹⁷ İslâmî literâtürde toplumlarda din ve vicdan özgürlüğünü sağlama, dinî kuralları serbestçe yaşatma, toplum düzenini sağlama, yargıyı yürütme, zulmü ortadan kaldırma, iyilik ve güzellikleri emredip kötülükleri sakındırma suretiyle gerekli olan en üst yönetime hilâfet, bu yöneticiye de halife denilmektedir.¹⁸

¹⁵ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

¹⁶ Ebu Nasr el-Fârâbî, **Medinetü'l-Fâzıla**, tahk. E.Nasrî Nadir, Daru'l- Mesrık, Beyrut, 2002, s. 117.

¹⁷ Ebu'l-Muin en-Nesefî, **Bahru'l-Kelâm**, terc. Ramazan Biçer, Matüridiyye Akâidi, Gelenek Yay., İstanbul, 2010, s. 128 vd; Ebu'l-Meâli el-Cüveyni, **Gıyasü'l-Umem fi İltiyazi'z-Zulem**, M.Hilmi, İskenderiye, 1979, s. 43, 73.

¹⁸ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 43, 73; Seyyid Şerif el-Cürçânî, **Şerhu'l-Mevâkıf**, çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2015, III/670-6 vd.

Yöneticilerin önemli görevlerinden biri de dinî inançları koruma ve muhafazadır. Siyâset bilimiyle ilgilenen İslâm âlimi Gazâli (ö.505/1111) “*Din ve otorite birbirini tamamlayan bir bütündürler. Din hazine, otorite onun koruyucusudur. Din otoritesiz kalırsa heybet ve etkisini kaybeder. Hazine koruyucusuz kalırsa talan edilir*”¹⁹ diyerek yöneticilerin bu görevini açıklar. Bu psikososyal hakikatı gerçekleştirme yolunda büyük çaba sarfeden Mustafa Kemâl Atatürk, Anadolu’nun bağrında o günkü şartlarda yapılan seçimler sonucu oluşan milletvekilleriyle Ankara’da TBMM’yi açmakla halkı ve dinî koruma yolunda otorite oluşturduğu söylenebilir.

İstanbul Hükümeti ve Halife’nin yerine getirmesi gereken en önemli görevin, insanlar arasındaki din ve vicdan özgürlüğünü sağlama, yaşatma, kargaşaları önleyip düzeni getirme, düşmanları yurttan kovma, barış ve adâleti sağlamasıdır. Bu görevini hakkıyla yapamayan Halife ve İstanbul hükümeti düşmanı yurttan kovma konusunda cihat fetvası yayınlama gibi çabalar bile gösteremezken, yurdun işgâlini düşman güçlere değil de Kuvâ-yi Milliye üzerine atması manidardır. Bu propagandanın siyâsî ahlâk, normal bir akıl ve mantıkla açıklanması mümkün değildir. Düşman kuvvetlerinin yurdun her tarafına asker çıkartmaya ve işgâl etmeye dayanak teşkil eden anlaşmaları imzalayan halk değil İstanbul Hükümeti’dir. Yurdun işgâl edilme suçunu Kuvâ-yi Milliye’ye yani halka fatura edilmesi de kendi suçunu kabul etmeme temelinde psikolojik savunmadır. Başkasını suçlama ya da kendi suçunu başkasına atma demek olan “yansıtma” tam anlamıyla bireyin kendi yanlışlıklarını, olumsuzluklarını başkalarında görmesi temelinde ilkel bir savunma mekanizması ve bir psikososyal ruh hastalığıdır.²⁰

İslâm âlimlerinin genel kanaati, her konuda dürüst, âdil, üstlendiği makam ve mevkinin sorumluluğunu idrâk eden, öncelikle Allah’a ve halka karşı sorumlu olduğunun bilincindeki halife ve idareciler, yaptıklarından dinen ve hukuken sorumludurlar. Örneğin Hz. Peygamber yöneticilerin empati yaparak kendisi ve âilesini koruduğu gibi halkını da korumasının gereğini istenmesi sorumluluğun boyutu anlatır gibidir.²¹ Bu bağlamda idareci olmak sanki ateşten gömlek giymek gibi düşünülür. M. Âkif Ersoy (ö.1936) da idarecilerde

¹⁹ Ebu Hamid el-Gazâli, **el-İktisad fi’l-İtikad**, çev. Abdulhalık Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 314; **et-Tıbru’l-Mesbuk fi Nasihati’l-Mülûk**, terc. H. Okur, İstanbul, 2014, s. 124 vd.

²⁰ **Hasta Psikolojisi**, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Alanı, MEB Yay., Ankara, 2013, s. 11.

²¹ Buharî, **Ahkâm 8**.

olması gereken bu sorumluluğu; “*Kenâr-ı Dicle’de bir kurt aşırsa bir koyunu, gelir de adl-i ilâhî sorar Ömer’den onu*”²² sözüyle dile getirir.

İstanbul Fetvası’nda vatani savunan Kuvâ-yi Millîye için cebren asker toplama, mal toplama ve yağmalama, haksız vergi, köyleri tahrip, kan dökme ve öldürme gibi ithamların yapılması da bu yansıma psikososyal hastalığın bir ürünüdür. Gerçekte ise bu itham ve nitelikler, Anadolu’yu işgâl eden düşman İngiliz, Fransız ve Yunan askerlerinin yaptığı fiillerdir. Ankara Fetvası’nda bu ağır, asılsız ithamların gerçekte düşman askerlerinin yaptığı işler olduğu dile getirilir. Devletin başı halife, esârette gerçekleri bilmediği, düşmanlar da halkın mallarına, âilelerine, ırz ve namuslarına, din ayırmadan tecavüz ettikleri hakikatı dile getirilerek İstanbul fetvası’ndaki ithamların yalan olduğu bu soru ile vurgulanır. Buna verilen cevap “*Hakikati Allah en iyi bilir ki Halife’yi esaretten kurtarmak farz olur*” şeklindedir. Bu şu fikhî hükme dayandırılmıştır:

*“Cihad, farz-ı ayndır (yani her bir ferdin yapması gereken görevdir). Şayet düşman Müslüman memleketlere saldırırsa kadın kocasından ve köle de efendisinden (işçi veya hizmetçi de patronundan) izin almadan cihada çıkar. Müslüman bir kadın, doğuda(ki bölgelerde) esir edilirse batdakilerin üzerine O’nu esirlikten kurtarma görevi herkese vacip olur.”*²³

Genel seferberlik de (nefir-i amm) denilen İslâm fikh kuralına göre bir beldede bulunan Müslüman halkın, canlarına, mallarına, çoluk ve çocuklarına saldırmak üzere, düşmanın gelmekte olduğundan haberdar edilmesi durumunda o belde ahalisinden gücü yeten Müslümanlar üzerine cihadın farz olması durumudur. İngilizler tarafından işgâl ve tutsak olan halife, hilâfet merkezi İstanbul ile Halife’nin halkını, Müslüman vatani Fransız, İtalyan ve Yunan düşmanlarından kurtarmanın bütün Müslümanlar üzerine bir görev olduğudur. Allah “*..düşmanla savaşmak üzerinize farz kılındı*”²⁴; “*...onlarla çarpışın*”²⁵; “*Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşınız*”²⁶ vb. gibi ifadelerle düşmana karşı gelmeyi ve vatani savunmayı isterken, Hz. Peygamber

²² Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, Hece Yay., Ankara, 2009, s.101.

²³ Mehmed Sâlim Mîrzazâde, **Neylû’r-Reşâd fî Emri’l-Cihâd**, Ali Bey Matb., İstanbul, 1294, s. 18-9; İbrahim b. Muhammed b. Nüceym, **el-Bahru’r-Raik Şerhu Kenzi’d-Dekaik**, Kahire, 1311, V/78-9; Ebü’l-Fazl Mecdüddin Abdullah b.Mevdud Mevsilî, **el-İhtiyar litalili’l-Muh-tar**, ta’lik Mahmud Ebu Dakika, y.y., 1951/1370, s. 117.

²⁴ Bakara, 2/216.

²⁵ Bakara, 2/193.

²⁶ Tevbe, 9/29.

de düşman elindeki Müslüman bir esirleri kurtarmanın dinî bir görev olduğunu,²⁷ “İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsün, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsün. Bu îmânın asgari gereğidir”²⁸ ifadesiyle de kötülükleri yapan yani yurdu işgâl eden iç ve dış düşmanların kötülüklerine karşı gücü nisbetinde engel olmanın da her bir Müslümanın ve yurttaşın görevi olduğunu açıklar.

İstanbul Fetvası’nda “İslâm memleketlerinde bazı kötü kimseler anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine elebaşılar seçerek padişahın sadık uyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakta, yoldan çıkarmaktadırlar”²⁹ ifadesiyle vatanseverleri yoldan çıkmış kimseler olarak nitelemektedir. Bu akli ve dinî temelden yoksun olan iddia asılsız ve yalan olduğu gibi apaçık iftiradır. Aksine düşman devletleriyle anlaşan, halktan silahları toplatan, işgal topraklarını kurtaramayan ve halkı yalanlarla kandıran gerçekte haddi aşan/yoldan çıkan İstanbul Hükümeti ve yandaşlarıdır. Olmayan veya yapmadığı bir şeyi yapmayanın üzerine atmak bühtan yani iftira İslâm’da büyük günahdır. Dolayısıyla iftira dinin haram kılındığı gibi asılsız olması muhtemel haberlere doğruymuş gibi ilgi göstermek ve bunlara araştırmadan inanmak da doğru değildir.³⁰

Kur’ân’da Peygamber eşi Hz. Âişe (ö.58/678)’ye yapılan iftira/ıfk olayında Müslümanların tutumu değerlendirilirken bütün mü’minlerin, böyle bir habere hemen inanmayıp iftiraya uğrayan hakkında *hüsn-ü zanda*/iyi düşünmede bulunmaları gerektiği vurgulanır. Bu tür asılsız isnat ve iftiraların yayılmasından hoşlananların dünyada ve âhirette ağır bir şekilde cezalandırılmayı hak ettikleri de bildirilir.³¹ Bir mü’mine kâfir, hâin diyerek iftira edenin onu öldürmüş gibi günah işlemiş sayılacağını belirten Hz. Peygamber de, iftirayı insanın âhîret hayatını iflâsa götüreceği kul haklarından olduğunu açıklar.³²

Dolayısıyla gerçek vatanseverlere iftira atanlar ve onları destekleyenler milyonların da kul hakkına girmiş olurlar. Kul hakkı ilgisi helâl edip affetmedikçe Allah’ın affetmediği bir günah çeşididir.³³ Öte yandan kendi yurdunu

²⁷ Buhârî, **Cihâd 171**.

²⁸ Müslim, **İman 78**.

²⁹ İnal, **a.g.e.**, IV/2054-5.

³⁰ Nisa, 4/112; İsrâ, 17/36; Hucurât, 49/6; Bkz. Ebû Mansur el-Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, tahk. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay, İstanbul, 2005, IV/32.

³¹ Nûr 24/12, 19.

³² Ebu Abdullah el-Buhârî, **el-Camiu’s-Sahih**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Edeb 44.

³³ Nisa, 4/29; Ebu’l-Hüseyn el-Müslim, **es-Sahih**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Birr 59; Buhârî, **Mezâlim 10**.

düşmandan kurtarmak için çaba sarfeden vatanseverlere büyük günah olan iftirayı rahatlıkla atabilen câhil din adamı profili kabul edilemez. Dolayısıyla bu ve daha birçok akla hayale gelmedik iftira ve siyâsî ayak oyunları ile yurdu savunmak niyetiyle Millî Mücadele'ye katılan Kuvâ-yi Millî'nin ve milyonlarca halkın kul hakkına da girilmiş olmaktadır.

Doğru bilgi vermeyen, doğru olmayanlar ve halkını düşmanın tasallutuna uğratanlardan güzellikler beklemek de abestir. Türk-İslâm dünyasının önemli şâiri Yûnus Emre (ö.720/1320), gönlü sevgi ve aşk ekseninde olanlara “*Doğruluk elbiseni o vakit giyesin ve aydına, halka, herkese doğruluk tavsiye edesin*” der. Yine O, “*Cümleler doğrudur sen doğru isen, doğruluk bulunmaz sen eğri isen, sen doğruysan, herkese doğru dersin, sen eğri isen doğruluk bulunmaz*”³⁴ diyerek doğru insanlardan doğru sözler çıkabileceğini, eğri insanlardan doğru sözler çıkmayacağını söyleyerek Müslüman Türk toplumunda her kurum ve ortamda yalanlardan uzak olmayı, özünde, sözünde ve davranışlarında doğruluğu ve hakkaniyeti önermektedir.

B. Vatan Topraklarının Düşmandan Kurtarılması ve Allah Yolu

Ankara Fetvası'nın ikinci sorusu ve cevabı: “*Bu suretle Halifeliğin meşru hakkını elinden alanlardan kurtarmak ve fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslâm halkı şeriatça Allah yolundan ayrılmış olurlar mı? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, olmazlar*”³⁵ şeklindedir.

Düşmanlardan yurdun temizlenmesi için Millî Mücadele'ye katılanlar “haddi aşma” ve “Allah yolu”ndan ayrılma iftirasına Ankara Fetvası'nda “fiilen vatan topraklarını düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışan Müslümanların Allah Yolu'ndan ayrılmadıkları” dile getirilmiştir. Allah'ın yolu ise; ilim, ibâdet, hacc, cihad yaparak...hayatın her safhasındaki hem fert hem de toplum yararına güzel işlerle geçirilen zamandır.³⁶ Vatani düşmandan kurtarmaya çalışanlar, insanların huzur ve mutluluk içinde yaşaması için gayret gösteren Mü'minler Allah'ın yolunda, inanmayanlar ve inanmış gibi görünüp fitne ve fesat peşinde koşan münâfıklar ise Allah'ın yolu dışındaki yoldadırlar.

³⁴ Mustafa Tatcı, **Yunus Emre Divanı**, MEB Yay., İstanbul, 1997, s.27 vd; Yûnus Emre, **Risâletü'n-Nüşhiyye**, TDV. Yay., Ankara, 1994, s. 34 vd.

³⁵ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

³⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/99; Nisâ, 4/95; Tevbe, 9/20.

Allah, tuğlaları birbirine kenetlenmiş yapı halinde vatanı savunanları ve kendi yolunda mücadele edenleri sever.³⁷

Dolayısıyla vatan topraklarını işgâlcî düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışan, kadın erkek, genç yaşlı herkes Allah yolunda olurlar. Hz. Peygamber de kişi Allah yolunda çabalarken öldürülürse kul hakkı hariç bütün günâhlarının örtüleceğini, ölenin ve öldürülenin de şehit olduğunu, Allah yolunda çadır kurma, binek bağışlayanın geride bıraktığı çoluk-çocuğu himayenin çok hayırlı ve bereketli olacağını açıklamaktadır.³⁸ Yine barış zamanında ilim öğrenenler de Allah'ın öğrettiği hakikatler yücelsin diye gayret gösterenler de Allah yolunda olmaktadır.³⁹

Allah yolunda olan Atatürk'ü Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Amasya'da karşılayan Müftü Hacı Tevfik Efendi (ö.1921) M. Kemâl Paşa'ya hitaben: *"Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübârek olsun! Çanakkale'den sonra şimdi de vatanı ikinci defa kurtarmayı ahdedtiniz. Her an endişeler içindeki yurda kurtuluşu nasip kılacak himmete eriştiniz. Hoş geldiniz, Safalar getirdiniz. Himmetiniz payidar olsun!"*⁴⁰ demesi ve kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin maddî yönden desteklenmesi lüzumu üzerine yıllarca maaşından artırıp bir gün lazım olur düşüncesi ile biriktirdiği altınları kırmızı bir mendil içerisinde Paşa'ya uzatan Vâiz Abdurrahman Kâmil Efendi (ö.1941), *"bunlar benden çok milletin kurtuluşu için sizlere lazım"* dedi. Bu ulvî ve asîl harekete duyulan Atatürk de bu gibi din adamları için *"Genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder."*⁴¹ der ve *"Eğer bu memlekette Abdurrahman Kâmil Efendi gibi on tane âlim olsaydı memleket bu hale düşmezdi"* dediği de söylenir.⁴² Dolayısıyla vatanın kurtarılması için çalışan Allah yolunda olanları destekleyen din adamları da olmuştur.

"Allah yolunda" tabiri savaş zamanında düşman karşısında topyekün mücadele olduğu gibi barış zamanında da ülkenin kalkınması, çağdaş muasır devletler seviyesine yükselme yolunda çalışma, ilim yolunda bütün gayretler de Allah yolunda olmaktadır. Bu fetva ile anlaşılmalıdır ki vatan topraklarını

³⁷ Bkz. Saf, 61/4.

³⁸ Bkz. Müslim, İmaret 117, 165; Tirmizi, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Faziletü Cihad 5-6.

³⁹ Buhâri, Cihâd 15; Hums 10; İlim 35; Müslim, İmaret 149; Tirmizi, İlim 2.

⁴⁰ Menç, **a.g.e.**, s.202-3.

⁴¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II/208-9.

⁴² Kâmil Şahin, "Yetkin, Abdurrahman Kâmil", **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, XLIII/504-5.

işgâlcı düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışanlar, Kuvâ-yi Milliye'ye her türlü maddî ve manevî yapanlar da dinen Allah yolundan çıkmamış olmaktadır.

C. Vatan Savunmasında Ölenlerin Şehit, Kalanların Gazi Olması

Ankara Fetvası'nın üçüncü sorusu ve cevabı: *“Halîfeliğin gasbedilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler şehit, kalanlar gazi olurlar mı? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, olurlar”*⁴³ şeklindedir. *İstanbul Hükümeti'nin “Halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit sayılırlar”*⁴⁴ fetvasına karşılık, barada da şehitlik ve gazilik konusuna açıklık getirilmektedir.

Ülkenin düşman hücumuna uğraması halinde yapılan cihad farz, vatan savunmada ölenlere şehit, kalanlara da gazidir. İslâmî literâtürde şehitlerin ölmediği, bir çeşit diri oldukları,⁴⁵ Allah yolunda ölme veya öldürülmenin yaşamaktan, insanların bu dünyada kazandıkları mal, makam, güç ve dünya menfaatlerinden çok daha iyi olduğu haber verilir. Buna göre şehitlik ve gazilik Allah ile cennet karşılığı dünyada alışveriş gibidir.⁴⁶ Allah yolunda ölenlerle, canı, malı, vatani, namusu uğrunda ölenler de şehit olurlar.⁴⁷ Asilerle ilgili öldürenler ve öldürülenlerle ilgili durum tartışmalı ve mezhep âlimleri farklı görüş belirtirler. Her halukârda bilmeden, masum olarak öldürülenlerin şehit olduğu kesin olmasına rağmen isyankârlık yani âsîlik göreceli bir konudur. Birine göre asi olan bir başkasına göre asi olmayabilir. Her grup kendi bakış açısı ve düşüncesine göre muhalif olduğu kişiyi veya grubu âsî, fâsık veya zâlim sayabilmektedir.⁴⁸ Yöneticilerin gayri meşrû emirlerini yerine getirmenin isyan suçu oluşturmadığında tereddüt yoktur. Hz. Peygamber, *“Allah'a isyan doğuracak yerde mahlûka itaat etmek gerekmez”*⁴⁹ diyerek bu hususu açıkladığı görülür.

⁴³ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

⁴⁴ **Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İnal, a.g.e., IV/2054-5.

⁴⁵ Bakara, 2/154; Buhârî, Cenâiz 76, 95.

⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/157; Tevbe, 9/111.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Sünne 29; Tirmizî, Diyât 21.

⁴⁸ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, **Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din**, çev. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara, 2004, II/768, 770; Sa'dettin et-Taftazani, **Şerhu'l-Makasid**, tahk. A. Umeyre-Salih Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1998, II/198.

⁴⁹ Buhârî, Ahkâm 4; Müslim, İmâre 39-40.

Hız. Ebûbekir'in halife seçildikten sonra yaptığı ilk konuşmasında; *"Ey insanlar! Şâyet vazîfemi hakkıyla yaparsam yardım ediniz. Yanlış hareket edersem hakkı gösteriniz. Doğruluk, emîn bir şahsiyetin göstergesidir. Yalan ise hıyânettir. Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Şâyet Allah'a ve Rasûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeniz söz konusu olamaz. Beni kontrol edin, istikâmet üzere olursam bana tâbî olun, ayağım kayarsa beni düzeltin"*⁵⁰ demektedir. Hız. Peygamber'den sonra ilk halife bile *"Allah ve Rasûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeyiniz"* derken Müslümanların halifesi olduğunu iddia eden birinin düşmanların tasallutu ve yurdu işgâl etmelerine karşı hiçbir şey yapmayıp kendisine itaat beklemesi dinî dayanak-tan yoksundur. Millî Mücadele'ye katılan halk ve Kuvâ-yi Millîye'nin "bağy/asi" görülmesi bırakın âyet ve hadis temelini işgal devletleriyle birlikte yapılan hukuksuz ithamlar, yalan, iftira ve kumpaslarla dolu, dinî, örfî ve ahlâkî dayanaktan da tamamen yoksun ve iftiradır. Millî Mücadele'de halk kazma küreklerle düşmanı kovalamaya çalışırken devlete, halife ve İstanbul Hükümeti'ne karşı gelme bağı veya kalkışmayı hiç düşünmemiş, yurduna saldıran düşmanları kovmak için din, ırk, mezhep ayırımı olmadan kadını erkeği, çoluk çocuğuyla halk çırpınmaktadır. Düşmana karşı vatanın korunması bağı/isyan statüsüne girmediği açıktır. Gerçekte ise halkın haklarını yerine getiren yöneticiye karşı silahlı ayaklanma "bağy"dır.⁵¹

İngilizlerin kuşatması altında olan Osmanlı Padişahı ise İngiliz halkının isteğini getirmekte, Müslümanların haklarını yerine getirmemektedir. Esâret ve işgâl altında baskıyla verilen fetva'da bu kavramın siyasî emellerle kullanılması manidardır. Şaşırmamak gerekir ki Atatürk'ün verdiği tarihi vesikalara da uygun bilgiye göre Hız. Peygamber'den sonra Emevîler, Abbasîler, Selçuklular ve Osmanlılar'da birçok halife, sultanlar ve anlayışlar bu tür sözde âlimlere fetva verdirmişler, dini kendi emel ve siyasetlerine alet etmeye çalışmışlardır.⁵² Düşmanları vatan topraklarından kovma görevini yapmayan Halife ve İstanbul Hükümeti suçlu olmasına rağmen bu görevi yapan halkın, Kuvâ-yi Milliye'nin bağy suçu işlemeyeceği açıktır. Çünkü bağy suçunun

⁵⁰ Ebu Abdullah İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, y.y. Beyrut, trs., III/182-3, 212; Ebu Cafer et-Taberi, *Tarihu't Taberi, Tarihu Rusul ve'l Muluk*, tahk. M.Ebü'l Fadl İbrahim, y.y., Kahire, 1961, IV/1829.

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zahir Kadiri Ugan, Meb Yay., İstanbul, 1968, II/733; Ali Şafak, "Bağy", *DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, IV/451-2.

⁵² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II/148-150; Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, İstanbul, 1962, s. 39; Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1969, s. 70.

şartı, kalkışma ve isyanın meşrû bir yöneticiye veya yönetim düzenine karşı yapılmış olması gerekir. Bu maksadı taşımayan vatanını, dinini, namusunu korumak için düşmana karşı çıkmalar isyan suçu oluşturmazlar.⁵³ Âlimlere göre ilke olarak yöneticilere itaat gerekir fakat onlardan Allah'a isyan ve günâh anlamına gelecek bir emir çıkması durumunda, mü'minlerden itaat yükümlülüğü de kalkar yani fisk ve zulüm fiilleri işlemesi halinde yöneticinin velâyet yetkisi de düşer.⁵⁴

Bu hakikatı Şeyhülislamlık makamına gelmiş birisinin bilmemesi neredeyse imkânsız gibidir. Bilerek imzaladığı bu fetvası, Anadolu'da fitne, ayaklanma ve infiallere sebep olduğundan onarılması zor dinî bir vebalde olduğu açıktır. Bu durumun olsa olsa makam ve esaret psikolojisi içinde, baskıyla dinî duyguları istismâr, siyâsî emellerle dinî kavramların içini boşaltma ya da cehâlet ve taassubtan kaynaklanması mümkündür. Kardeşi kardeşe kırdırmaya şehit ve gazi kavramların kullanılması da dinî istismardır. Osmanlı askerleri arasında aklını kullanır ve düşünür endişesiyle Kuvâ-yi Milliye'nin vatanı kurtarmak için düşmanla savaştığını anlayabilir, akledebilir diyerek diğer Müslüman askerleri isyankâr, hain iftirası ve yalanlarıyla öldürmeyeceği düşünölmüş olmalı ki İstanbul Fetvası'na şu soru ve cevap bile eklenmiştir:

“Halife hazretleri tarafından sözü edilen asilerle savaşmak üzere görevlendirilen askerler, çarpışmalardan kaçarlarsa büyük kötölük yapmış ve suç işlemiş olacaklarından dünyada şiddetle cezayı, âhirette de çok acı azabı hak ederler mi? Beyan buyrula...Cevap: Hakikati Allah bilir, ederler. Dürrizae el-Seyid Abdullah”⁵⁵

Bu fitneye girmeyenler ve kardeşlerini öldürmeyenlere dünya ve âhîret azabı ile tehdit edilmektedir. Kalplerinde eğrilik olup da şeytanî fitne arayanlar, Kur'ân'ın müteşabihlerine uyup kendi emel ve amaçlarına göre dinî kavramları tefsir ve te'vil yapanlardır.⁵⁶ Müslüman topraklarını düşmanlardan temizleme konusunda fetva çıkartmayan, halkına yardım etmeyen İstanbul Hükümeti'nin halkın kendi bağrından çıkan tamamen savunma amaçlı Millî Mücadele ve Kuvâ-yi Millîye'yi âsî, hâin, kâfir görmesi, dinî kavramları siyâsî emellerine alet eden şeytanî fitne değil de nedir? Belâ, şiddetli sıkıntı ve

⁵³ Mâtürîdî, a.g.e., I/313-4.

⁵⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut, 1981, III/9; Kâdi Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, Kahire, 1962, IV/43.

⁵⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İnal, a.g.e., IV/2054-5.

⁵⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/7.

imtihan hali olan fitnenin müsebbipleri elbette dînen sorumludurlar.⁵⁷ Hz. Peygamber de büyük tehlikelere yol açtığından ümmetini her fırsatta fitne konusunda uyanık olmalarını istemekte ve uyarmaktadır.⁵⁸ Hâin, zındık, kâfir ve âsi gibi dinî içerikli kavramların siyâsî emeller uğruna kullanılması hakkında Osmanlı son dönemin önemli âlimlerinden M. Zâhidü'l-Kevserî (ö.1952) şöyle bir tesbitte de bulunur:

*“Bazıları, muhalif müslümanları öldürebilmek ve mallarına el koya-bilmek gâyesiyile fitne ortamıyla hâin, zâlim, kâfir ve müşrik türü iftira ve görüşlere sarıldılar.”*⁵⁹

İslâm Tarihi'nde ilk fırka olan Hâricîler isyân ettiklerinde bazıları Hz. Ali'ye “onlar müşrik midir, kâfir midir?” diye sordular. Hz. Ali: “*Onlar bize karşı isyan etmiş müslüman kardeşlerimizdir*” diye cevap verdi. Onların “lâ hükme illâ lillâh” (hüküm ancak Allah'a aittir) sloganına Hz. Ali “bu, hak bir sözdür; ancak bununla bâtil murat edilmektedir”⁶⁰ diyerek tepkisini ortaya koydu. Yine O, “*Kur'ân, Hâricîlerin gırtlaklarından aşağıya geçmiyor*”⁶¹ kanaatinde bulundu. Ama Hz. Ali, hâin, kafir, müşrik gibi dinî kavramlarla Hâricîleri bile itham etmemişti. Çünkü kibleye yönelerek namaz kılan ve Müslümanların mal ve canlarının mübah kılınması ise hatadır.⁶²

Halife ve İstanbul Hükümeti'nde Hz. Ali'deki bu hoşgörü ve dinî karakter olması beklenirken işgâl altındaki vatanını savunanlara isyankârlık ile tekfir edilmesi dinî dayanaktan yoksun olduğu söylenebilir. “*Ehl-i Kible'nin tekfiri câiz değildir*”⁶³ ilkesi çerçevesinde Ehl-i Kible'ye hoşgörüyle yaklaşılmasını isteyen İslâm âlimi Gazâlî, bir müslümanı tekfir etmenin onun kanını akıtma, malını helâl sayma, mirastan mahrum etme vb. gibi hukûkî dünyevî, cehen-nemde ebedî kalmak gibi uhrevî sonuçlar doğurduğunu ve tekfirin basite alın-maması gerektiğini ısrarla vurgular. Birini tekfir edebilmek için onun kalbin-deki inancı bilme zarûreti olduğundan bir kâfiri Müslüman kabul etme

⁵⁷ Bkz. Furkan, 25/20; Mâtürîdî, a.g.e., IX/221, 251.

⁵⁸ Tirmizî, Fiten 33.

⁵⁹ Muhammed Zahidü'l-Kevserî, **Makalatü'l-Kevseri**, Humus 1388, s.466 vd.

⁶⁰ Müslim, Zekât 157.

⁶¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, tahk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1997, III/167-8; İbn Abd Rabbîhi, **el-Ikdü'l-Ferîd**, Dâru İhyai Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999, II/387-8, IV/329.

⁶² Gazâlî, **el-İktisad**, s. 189.

⁶³ İbnü'l-Hâkim es-Semerkindî, **es-Sevâdu'l-A'zam**, İstanbul, trs, s. 2 vd.

hususundaki yanılmayı bir Müslümanı kâfir kabul etmekteki yanılığdan daha hafif olduğu hakikatını dikkatlere sunar.⁶⁴

İstanbul Fetvası'nda "Eğer mü'minlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın..."⁶⁵ âyeti delil getirilerek Atatürk ve arkadaşlarının –bir din adamı Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi de dâhil- öldürülme cevazı⁶⁶ âyetin gerçek anlamını mecrasından çıkartıp kendi siyâsî emellerine alet etmekten başka bir şey olmadığı görülmektedir. Çünkü Atatürk ve arkadaşları Kuvâ-yi Milliye yani düşman işgaline uğramış halk, Halife ve Osmanlı Devleti'nin askerleriyle değil atalarından ona miras kalan, şehit kanlarıyla sulanmış kendi öz yurdunu işgâl eden düşman kuvvetleriyle çatışmaktadır.

Ankara Fetvası'nda İstanbul Hükümeti'nin millî ve dinî sorumsuzluklarına karşı dinî ağır ithamlar yokken "*düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenlere şehit sağ kalanlara gazi*" ifadesi, Türk-İslâm örfü açısından tutarlı, mantıklı, âyet ve hadislerle de uygunluk arzietmekte, Müslümanda olması gereken karakterli, erdemli din adamı anlayışını da sergilemektedir.

D. Düşmanla Birlik Olup Din ve Vatan Uğruna Savaşanları Öldürenlerin Fesatçılık ve Büyük Günah İşlemesi

Ankara Fetvası'nın dördüncü sorusu ve cevabı; "*Bu suretle din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı düşman tarafını iltizam ederek İslâm arasında silah kullananlar ve adam öldürenler dinî bakımından en büyük günah işlemiş ve fesatçılık işlemiş olurlar mı? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, olurlar*"⁶⁷ şeklindedir.

Devletini, vatanını, mukaddesatını koruma ve savunmak için savaşmanın dinî temeli ve meşruluğu varken yurdu işgâl etmiş düşmanların kötü emellerine yardım için Müslümanlara silah çekenler ve insan öldürenler büyük günah işlemiş olurlar. Dolayısıyla işgâlcî düşman kuvvetlerini dost edinen, insanların yurtlarında çıkarılmalarına ve onlara her türlü yardım eden İstanbul

⁶⁴ Bkz. Gazâlî, *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka*, çev. A. Turan Arslan, Risale Yay., İstanbul, 1992, s.173; *el-İktisâd*, s. 155, 335-6.

⁶⁵ Hucurat, 49/9.

⁶⁶ **Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İnal, **a.g.e.**, IV/2054-5.

⁶⁷ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

Hükümeti ile yandaşları bilerek veya bilmeyerek Allah yolundan çıkarak katillik ve zalimlik yolunda olmaktadır.⁶⁸

İşgâlcilere destek verenler zâlimliğin yanında sosyal hayatta fesat çıkartmış da olurlar. Kâfiri dost edinme ve insanları imânî güzelliklerden ayırma eylemi olan fesatlık, fâsıkların ve münafıkların, salâh ve barış da mü'minlerin vasfıdır. Mü'minler bu nitelikleriyle, Allah'ın emir ve yasaklarını gözeterek yeryüzünde kurulması gereken denge ve düzeni sağlayıcı tutum ve davranışlar sergiler, hem dünya hem âhiret mutluluğuna ulaşırlar. Kur'ân'da "*fitne'nin adam öldürmeden beter olduğu*"⁶⁹ ifadesiyle fitne ortamları oluşturmanın tehlikesi ve günahına işaret edilir. Böylece İstanbul Hükümeti düşmanlara yardım eden, kardeşi kardeşe düşüren büyük günah işleyen fitneci olmaktadır. Düşmanlar yurdu işgâl etmişken onları yurttan kovma yerine kardeşi kardeşe vurdurmaya çalışmak, kardeşler arasında tefrika sokmak birliği ve gücü de kırdığından bu tefrika büyük bir fitnecilik ve psikososyal bir yara olmaktadır. İstiklâl Marşı şâiri M. Âkif Ersoy bu hakikati şöyle dile getirir:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;

*Toplu vurdukca yürekler, onu top sindiremez!*⁷⁰

E. Düşman Devletlerin İsteği ve Baskıyla Çıkarılan Fetvalara Uyulmaması

Ankara Fetvası'nın beşinci sorusu ve cevabı; "*Bu suretle aslında istemediği halde düşman devletlerinin zoru ve kandırması ile olaylara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar Müslümanlar için şeriatça dinlenir mi ve ona uyulur mu? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, uyulmaz*"⁷¹ şeklindedir.

Zorlama ve baskıyla kişinin irade ve rızası olmadığı, baskı ve gerçeklere uymayarak verilen fetvalara uyulmaması gerektiği İslâm âlimlerince belirtilir. İmân konusunda bile zorlama olmadığı, bir inancı zorla kabul ettirme olmadığına göre dünya işlerinde özgür irâde esastır. Dolayısıyla bu niteliklerle çıkarılan fetvalara uymak zorunlu değildir.⁷² Esaret altında zorla fetva'ya uyulmacağı gibi gerçeğe aykırı yanlış beyanlar sonucu verilen fetvalara da

⁶⁸ Mümtehine, 60/9; Zemahşeri, **el-Keşşaf an Hakakik-i Gavamizi't-Tenzil**, Beyrut, trs, V/94.

⁶⁹ Bakara, 2/191.

⁷⁰ <http://www.mehmetakifersoy.org.tr/siirleri.html>

⁷¹ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

⁷² Mâtürîdî, **a.g.e.**, II/160.

uyulmaması gerekir. Çünkü insan aklını kullanıp kullanmama hususunda imtihanıdır. Allah'ın bir lütûf ve en aziz şey olarak verdiği aklını⁷³ çalıştırma-
yıp cehâletle yaşayanlar dünyada da âhirette de ziyanda olurlar. Fetva veren
kişinin fetva isteyenlerin sosyolojik ve psikolojik durumunu iyi bir şekilde
bilmesi, onları dikkate alması, verdiği fetvanın bireylerde ve toplumdaki etki-
sini kavrayacak iz'an, akıl ve görüşe sahip olması da gerekir. Bu yetkinlikte
olmayanların asılsız, yanlış ve cehaletle verilen fetvalar konusunda Hz. Pey-
gamber ümmetini açıkça uyarır. Bilgisi bulunmadığı halde fetva veren kişinin
"günahları üstleneceğini"⁷⁴; sağlam bilgiye dayanmadan fetva verenin yanlış-
lıklara vesile olduğundan yapılan bütün günahların "fetva veren kişinin boy-
nuna dolanacağını",⁷⁵ dünyada cehennem gibi bir hayat yaşayıp âhirette de
"cehenneme atılacağını"⁷⁶ belirtir. Yani büyük bir sorumluluk gerektirebile-
cek bir durumdur. Kanaatimizce Hz. Peygamber'in bu uyarısı dikkate alın-
ması gereken bir durumdur. Hz. Peygamber'in bireysel ve toplumsal tavsiye-
lerine titizlikle uyulması konusunda hassas olan Atatürk şunları söyler;

*"Bütün dünyanın Müslümanları Allah'ın son Peygamberi Hz. Mu-
hammed'in gösterdiği yolu takip etmeli ve verdiği talimatları tam olarak
tatbik etmeli. Tüm Müslümanlar Hz. Muhammed'i örnek almalı ve kendisi
gibi hareket etmeli! İslamiyet'in hükümlerini olduğu gibi yerine getir-
meli. Zira ancak insanlar bu şekilde kurtulabilir ve kalkınabilirler"*⁷⁷

Baskı ve zorlama insanın iradesini kaldırdığı gibi gerçeklerin gizlenmesi,
birey ve toplumun kandırılması da aldatma olduğundan büyük günahlardan
sayılabilir. İllüzyonizm, manyetizma, hipnoz, telepati gibi tekniklerle bir şeyi
olduğundan başka türlü göstermek, el çabukluğu, yanıltma ve hileyle insanları
oyalamak, halkı yanlış bilgilerle aldatmak, gönlü çelme her türlü aldatma illet
ve hikmetiyle sihir büyük günahlardan haram kılınmış ve yasaklanmıştır.⁷⁸

Ferdî ve toplumsal yıkımlara sebep olacak nitelikte kötü ahlâk davranışı,
hakikatin zıddı yalanla eş anlamlı olan aldatma; halkı yanıltma, hîle ve oyuna
getirme, kandırma, iğfâl etme ve dolandırmaktır. Bilerek hakikat dışı bilgi
verme, yanıltarak lehine hak etmediği birtakım menfaatler elde etme, her

⁷³ Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., II/23.

⁷⁴ Ebu Dâvûd, İlim 8.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, İlim 9.

⁷⁶ Dârimî, es-Sünen, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, Mukaddime 20.

⁷⁷ Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, DİB Yay., Ankara 1981, s. 71-2.

⁷⁸ Buhârî, Vesâyâ 23; Müslim, İmân 144.

şeyden önce Allah'ın en şerefli varlığı insanlara büyük bir saygısızlık ve hak ihlâlidir. Hz. Peygamber “*Bizi aldatan, bizden değildir*”⁷⁹ ifadesiyle her türlü aldatmanın yasaklanan fiillerden büyük günahlardan olduğunu, bu tür yollarla gerçeğe uymayan fetvalara uymanın da günah olduğunu açıklamaktadır. Bu tür fetvalara akıllı bireylerin hem imtihan dünyasında sorumluluk açısından hem de âhîret hayatını yıkmamak açısından uymaması esastır. Birey hayatında böyle olduğu gibi bireylerden oluşan toplum hayatında da aklen ve dinen yalan, aldanma ve aldatmalardan uzak durulması da gerekmektedir.

“*Bir millet, kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez*”⁸⁰ kuralıyla bireylerden oluşan toplumun irâdesi önemlidir. Ulusal Egemenliğin ilk belgesi olan 21 Haziran 1919’da yayınlanan Amasya Tammimi’nde bu âyetin sosyolojik kuralı “*Milletin İstiklâlîni, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*”⁸¹ ifadeleriyle dile getirilmiş, kurtuluşun toplumun özgür, ortak iradeyle birlikte hareket etmesiyle olacağı Allah’ın değişmez bir kanunu olduğu vurgulanmıştır. Toplumdaki fertler, iyilikleri emretme ve özgür irâdeleriyle hayata geçirebilme, kötülükleri de imkânları ölçüsünde engel olabilmeye, iyilikleri, hakkı ve sabrı tavsiye ile toplumun ortak paydaları da değişebilmektedir. Böylece Allah fert planında olduğu gibi toplum planında da fiillerin özgür irâdeyle yapılmasına önem vermektedir.⁸²

İslâm’ın siyâset ve menfaatlerine alet edenlerle mücadele eden, masum insanların dinî duygularını istismâr ile kandıranlarla mücadele eden M. Kemâl Atatürk, 01 Mart 1924 yılında TBMM’yi açış konuşmasının bir bölümünde konu ile ilgili şu açıklamayı yapar:

“... İslâm dinini, kutsal ve ilahi inançlarımızı ve vicdanî değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletî dünyevî ve uhrevî mutluluğunun emrettiği bir zarûrettir. Ancak bu suretle İslâm dininin yüceliği belirir...”⁸³

⁷⁹ Müslim, İmân 164.

⁸⁰ Ra’d, 13/11.

⁸¹ Millî Egemenlik Belgeleri, s. 9.

⁸² Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., VII/398-9.

⁸³ www.atam.gov.tr/dergi/sayi-37/ataturkun-hilafetle-igli-gorusleri. Erişim tarihi: 11.11.2018.

Başka bir yerde de Atatürk, İslâm Tarihi'nde bazı hükümdarların İslâm âlimlerine dünyalık menfaat ve baskı ile dini nasıl alet ettiklerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Baskıcı hükümdarlar hep dini alet ettiler. İhtiras ve baskıcı yönetimlerini meşru göstermek için âlimlere geldiler. Hakiki âlimler, dini bütün âlimler hiçbir vakit bu baskıcı yöneticilere, padişahlara boyun bükmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi âlimler kamçılar altında döğüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Lakin onlar yine o hükümdarların keyfine, dini âlet etmediler. Fakat gerçekte din bilgini olmamakla beraber, sırf o kisvede buldukları için bilgin sanılan, menfaatine düşkün, haris ve imansız birtakım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar, muvafık-ı dindir diye fetvalar verdiler. İcabettikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler... Osmanlı halifesi Vahdetin'in emriyledir ki, bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler isyancı kabul edildi. Onun emriyle, millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun, baş kaldıranlar sürüsü olduğuna dâir fetvalar veren din bilgini kıyafetli kimseler çıktı. Onlar bu fetvaları Yunan uçaklarıyla ordumuzun içine atıyorlardı. Din bilginleri içinde böyle hainleri himaye, kötü hareketlerini şeriata uyduran, din kisvesi ve şariat sözleriyle milleti ayağa kaldıran ve aldatan bilginlerin –onlar için bu tabiri kullanmak istemem- böyle kötülüğe alet olan insanların yüzündendir ki, dört halifeden sonra din daima siyasetin aracı, çıkarın aracı, zorbalığın aracı yapıldı...”⁸⁴

Atatürk, zâlim yöneticilerin dinî alet ettirmeyen, siyâsî emellerine boyun eğmeyen karakterli din adamlarını övmektedir. İstanbul Fetvası'nı gören ve inceleyen Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, bu fetvayı Müslüman Anadolu halkına yapılmış haksız ve aşırı bularak imzalamayıp istifası, Müslüman âlim de olması gereken bir davranış ve tavır sergilemişti. Aynı dinî ve millî duyarlılığı sergileyemeyen yeni Şeyhülislâm ise bu fetva'yı imzalamıştı.⁸⁵

⁸⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II/148-150; Borak, a.g.e., s. 39; Karal, a.g.e., s. 70.

⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Devlet Erkânı**, Türkiye Yay., İstanbul, 1971, s. 164; Abdulkadir Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ayyıldız Matb, Ankara, 1972, s. 253; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Medrese Yay., İstanbul, 1980, I/10-1.

Sonuç

İstanbul Hükümeti'nce çıkarılan İstanbul Fetvasının psikososyal dinî sonuçlarından biri de Kuvâ-yi Millîye güçlerine karşı gelen küçük de olsa isyana kalkışan grupların olmasıydı. Buna karşılık çıkarılan Millî Mücadele destek amaçlı çıkarılan Ankara veya Anadolu Fetvası, Anadolu'daki birlik ve beraberliği yeniden tesis etti. Bu fetva ile Anadolu'daki düşmanın yurttan kovulması yolundaki Millî Mücadele hareketinin meşru, İstanbul, Padişah ve Halife ile hükümetin işgal altında esir olduğu, devlete isyânın söz konusu olmadığı, düşman tarafından zorlama ve baskı kullanılarak esâret altında fetva yayınladığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu dile getiriliyordu. Siyâsî emeller uğruna yanlış bilgilere isnad edilerek bir kişinin imzasına dayanan İstanbul Fetvası'na karşılık 153 din adamı ve müderrisin imzaladığı Ankara Fetvası, dinî hükümlere uygun ikna edici delillere dayanan, ilmi kariyer ve dinî bilgilerinde otoritelerinden şüphe edilmeyecek kadar mesleğinin uzmanı âlimler tarafından hazırlandığı, âyet ve hadis dayanağı da daha sağlam olduğu da görülmektedir.

Bu fetvalar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne psikososyal yeni ufuklar da açtı. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin açılışı hızlandı. Yeni kurulan Cumhuriyette din ile siyâsetin ayrılması temelinde yeni devletin inşa ve ihyasında dinin psikososyal temelleri atılmaya başlandı. Dünyevî ihtiras ve çıkarlar için dinin kullanılmaması, din ve vicdan hürriyetinin çeşitli entrika, siyâset ve kandırmalardan uzak olması gâyesine matuf "Laiklik" ilkesi benimsendi. Yine akıl ve ilim ışığında hakkını vererek görev yapacak din adamlarına yeni Cumhuriyetin ve Türk toplumunda önemli ihtiyacı olduğu ortaya çıktı. Din adamlarının ifrat ve tefritten uzak, hoşgörü, i'tidal, objektif, Kur'an ve sahih hadislere uygun dinî algı ve anlayışında olması yolunda dinî eğitim-öğretim veren İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesi açıldı. Din adamlarının istihdam edileceği, Camiilerde dinî ibadetleri ifa etmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Kabine üyesi olan Şeyhülislâm yerine Diyanet İşleri Başkanı gündelik politika ve siyasetle iç içe değil, devlete bağlı memur statüsünde oldu. İlk Diyanet İşleri Başkanlığı'na da Ankara Fetvası'nı hazırlayan Rıfat Börekçi getirildi, vefat edene kadar bu görevde kaldı. Bâtıl, hurafe ve aşırılıklardan uzak, mu'tedil, adalet, eşitlik, hoşgörü gibi evrensel ilke ve bakış açıları içeren İslâm'ı aslî kaynaklarından doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanabilmesi yolunda TBMM kararıyla Kur'an'ın Türkçe çevirisi ve tefsiri ile bazı hadis kitaplarının Türkçe çevirisi yapıldı. Cuma ve Bayram namazlarında

Arapça okunan hutbeler, halkın anlayacağı Türkçe ile okunmaya başlandı. Böylece İstanbul Fetvası'na karşılık çıkarılan Ankara Fetvası'nın, Millî Mücadele'de yurdu düşmandan temizleyen Kuvâ-yi Millîye'ye ve vatanseverlere maddî-manevî destek olduğu gibi yeni kurulan Atatürk Cumhuriyeti'nde birlik ve beraberliğin oluşmasında dinin toplumda psikososyal temellerinin sağlam atılmasına da bir ivme ve vesile olmuş oldu.

KAYNAKÇA

Abdulcebbar, Kâdî, **el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl**, y.y., Kahire, 1962.

Akandere, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvimi Vekâyi'de Kuvayı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-2003 ss. 444-5.

Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Medrese Yay, İstanbul, 1980.

Altınsu, Abdulkadir, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ayyıldız Matb, Ankara, 1972.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri IV, Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay, İstanbul, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemâl, **Nutuk (1919-1927)**, Atam Yay, Ankara, 2002.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1983.

Borak, Sadi, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 1962.

Buhârî, Ebû Abdullah, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.

Cürcânî, Seyyid Şerif, **Şerhu'l-Mevâkif**, Çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015.

Cüveynî, Ebu'l-Meâli, **Gıyasü'l-Umem fi İltiyazi'z-Zulem**, M. Hilmi, İskenderiye, 1979.

Danişmend, İ. Hami, **Osmanlı Devlet Erkânı**, Türkiye Yay., İstanbul, 1971.

Darimi, Abdurrahman Ebu Fadl, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Emre, Yunus, **Risâletü'n-Nüşhiyye**, TDV. Yay, Ankara, 1994.
- Ersoy, Mehmet Âkif, **Safahat**, Hece Yay, Ankara, 2009.
- Fârâbî, Ebu Nasr, **Medinetü'l-Fâzıla**, tahk. E.Nasrî Nadir, Daru'l-Mesrık, Beyrut 2002.
- Gazâli, Ebû Hamid, **Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka**, çev. A. Turan Arslan, Risale Yay, İstanbul, 1992.
- _____, **el-İktisad fi'l-İtikad**, Çev. A. Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr., İstanbul, 2004.
- _____, **et-Tıbru'l-Mesbuk fi Nasihati'l-Mülûk**, terc. Hüseyin Okur, İstanbul, 2014.
- Gürtaş, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi**, DİB Yay., Ankara, 1981.
- Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.
- Hasta Psikolojisi**, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Alanı, MEB Yay, Ankara, 2013.
- İbn Abdü Rabbihî, **el-Ikdü'l-Ferîd**, Dâru İhyai Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Zahir Kadiri Ugan, MEB Yay, İstanbul, 1968.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah, **Tabakatu'l-Kübra**, y.y. Beyrut, trs.
- İbnu'l-Hâkim es-Semerkindî, **es-Sevâdu'l-A'zam**, İstanbul, trs.
- İbnü'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem, **el-Kâmil fi't-Tarih**, tahk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yay, İstanbul, 1962.
- İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK. Yay, Ankara, 1970.
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 1969.
- Kars, Zübeyir, **Millî Mücadele'de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1993.
- Kevseri, Muhammed Zahid, **Makalatü'l-Kevseri**, Humus, 1388.

- Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1971
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK Basım, Ankara, 1970.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, tahk. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay, İstanbul, 2005.
- Menç, Hüseyin, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya**, Ankara, 1992.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, **el-İhtiyar İtalîlî'l-Muhtar**, ta'lik Mahmud Ebu Dakika, y.y., 1951/1370.
- Millî Egemenlik Belgeleri**, derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ağustos, 2015.
- Mirzazâde, Mehmed Salim, **Neylü'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd**, Ali Bey Matb., İstanbul, 1294.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin, **es-Sahih**, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- Nesefî, Ebu'l-Muin, **Tabıratü'l-Edille fî Usulî'd-Din**, çev. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara, 2004.
- _____, **Bahru'l-Kelâm**, terc. R. Biçer, Matüridiyye Akâidi, Gelenek Yay, İstanbul, 2010.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, Haz. Heider Schmit, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Nüceym, İbrahim b. Muhammed, **el-Bahru'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik**, Kahire, 1311.
- Oral, Osman, **Haydarizade İbrahim Efendi'ye Göre İslâm'da İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Lap Lambert Academic Yay., Mairutius, 2018.
- Oranlı, Ziya, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Ankara, 1967.
- Râzî, Fahreddin, **Mefatihü'l-Gayb**, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Sakallı, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Millî Hareketler**, Ankara, 1988.
- Sarıkoynucu, Ali, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Ankara, 1995.
- Şafak, Ali "Bağy", **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C IV, İstanbul, 1991, ss. 451-2.
- Kâmil Şahin, "Yetkin, Abdurrahman Kâmil", **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C XLIII, İstanbul, 2013, ss. 504-5.

- Taberi, Ebu Cafer, **Tarihu't Taberi, Tarihu Rusul ve'l Muluk**, tahk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim, y.y., Kahire, 1961.
- Taftazani, Sa'dettin, **Şerhu'l-Makasid**, tahk. A. Umeyre-Salih Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1998.
- Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824.
- Tansu, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, Anlatan: Hüsametdin Ertürk, Sebil Yay. İstanbul, 1996.
- Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı**, MEB Yay, İstanbul, 1997.
- Tirmizî, es-Sünen, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- www.atam.gov.tr/dergi/sayi-37/ataturkun-hilafetle-ilgili-gorusleri. Erişim: 11.11.2018
- www.mehmetakifersoy.org.tr/siirleri.html Erişim: 22.11.2018
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Diyanet İşleri Reisliği Yay, İstanbul, 1936.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kasım, **el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil**, tahk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali M. Muavvaz, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998.

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN AMERİKÂN THE NEW YORK TIMES GAZETESİNE YANSIMALARI

Tolga BAŞAK*

ÖZET

19. yüzyıldan beri Şark Meselesi bağlamında emperyal politikaların çatışma alanı haline gelen Türkiye tarihi ile ilgili olayların uluslararası etki ve boyutlarıyla incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bildiride Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamak suretiyle I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ve bu durumun savaşa yönelik etkileri bağlamında *The New York Times* gazetesinde çıkan haber ve yazılar değerlendirilmiş, böylelikle Mondros Mütarekesi'nin uluslararası etki ve yansımaları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin varlığına fiili olarak son veren Mondros Mütarekesi, Türk Millî Mücadele Hareketi'nin başlaması ve yeni bir Türk devletinin kurulması ile sonuçlanacak imparatorluktan millî devlete geçiş sürecini tetikleme açısından da önem arz etmektedir. Başka bir ifadeyle Türk milletinin Mondros Mütarekesi'ne gösterdiği tepki, Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerinde yeni ve sağlam bir Türkiye'nin kurulmasına neden olmuştur. Mondros Mütarekesi, Türk ve dünya tarihi açısından son derece önemli gelişmelere sebep olmuş, Osmanlı Devleti'nin mütareke ile savaştan çekilmesi I. Dünya Savaşı'nın da sonunu getirecek önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Adı geçen durum İtilaf Devletleri hükümet ve kamuoyunda sevinçle karşılanmış, Türkiye'nin işgal altında olmayan toprakları için işgal vizesi veren Mondros Mütarekesi önemli bir zafer olarak algılanmıştı. Mondros Mütarekesi ve kapı araladığı gelişmeler İtilaf basını tarafından da ilgiyle takip edilerek Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalması savaşın sonunu getirecek önemli halkalardan biri olarak kaydedilmişti. Adı geçen gelişmeler, savaşa 1917'de dâhil olup, savaşın İtilaf Devletleri'nin galibiyetiyle sonuçlanmasına ciddi katkılar sağlayan ABD'de de yakından takip edilmiş, konu Amerikan basınında çeşitli boyutlarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda konuya yönelik haber ve değerlendirmeleriyle ön

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, tbasak@atauni.edu.tr

plana çıkan gazetelerden biri de *The New York Times* gazetesidir. Mütarekenin imzalanmasından sonra sütunlarında Londra kaynaklı haber ve değerlendirmelere yer veren *The New York Times* gazetesi, Mondros Mütarekesi'ni Türklerin kayıtsız, őrartsız teslimiyeti olarak tanımlamış, gazetede yer alan haber ve yazılarda mütareke sonucunda İstanbul ve Boğazların anahtarının İtilaf devletlerinin eline geçtiği vurgulanarak, mütareke maddeleri ve bu maddelerin uygulanmasıyla elde edilecek avantajlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Türkiye, *The New York Times* Gazetesi, İtilaf Devletleri, ABD

REFLECTIONS OF THE MUDROS ARMISTICE IN THE NEW YORK TIMES NEWSPAPER PUBLISHED IN THE USA

ABSTRACT

Turkey became the conflict zone of imperial politics in the context of the “Eastern Question” since the 19th century. Therefore, it is significant to analyze the historical events related to Turkey by considering their international impacts and dimensions. This paper discusses the international impacts and reflections of Mudros Armistice Agreement by analyzing the news and articles published in the New York Times related to the Ottoman Empire’s quitting the First World War by signing the Mudros Armistice and its impacts on the continuing war. Mudros Armistice, which actually terminated the existence of the Ottoman Empire, became more of an issue as it started the Turkish National Movement and stimulated the transition process from the empire to the nation-state, which ended up with the foundation of a new Turkish state. In other words, the response of the Turkish nation to the Mudros Armistice led to the strong foundation of a new Turkey from the ruins of the Ottoman Empire. Mudros Armistice caused highly critical developments in terms of Turkish and World History. The withdrawal of the Ottoman Empire from the war by the armistice was considered as a significant step, which might end the First World War. The Entente States’ governments and publics acknowledged the withdrawal with pleasure. Mudros Armistice was perceived as a significant victory since it provided the opportunity to occupy the rest of the free lands of Turkey, which had not been occupied yet at that time. The presses of the Entente State followed the Mudros Armistice and its consequences with great interest. They noted that the withdrawal of the Ottoman Empire from the war was an important part of the developments that would end the war. The U.S., which entered the war in 1917 and provided crucial support for the victory of the Entente States, also followed these developments closely. These developments with their various dimensions had wide media coverage in the U.S. press. In this context, the New York Times is one of the featuring newspapers by making news and coverages on related issues. After the signing of the armistice, the New York Times newspaper had London-based coverages of the developments. The newspaper described the Mudros Armistice as the unconditional surrender of Turks. The related coverages in the newspaper emphasized that the Entente States gained the control of straits and Istanbul as a

result of the agreement and discussed the probable advantages of the Entente States by the enforcement of the articles of the armistice.

Keywords: Mudros Armistice, Turkey, the New York Times Newspaper, Entente States, USA.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nı imparatorluğun geleceği açısından hayati bir süreç olarak algılayan Osmanlı Devleti, Almanya'nın müttefiki olarak girdiği savaşta müthiş bir direnç gösterdiyse de göstermiş olduğu bu direnç savaşın sonundaki resmi değiştirmeye yetmedi. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı son buldu. Mütarekeyle Türkiye'ye "kayıtsız şartsız bir teslimiyet" dikte edilmiş, arzu edilen Türkiye toprakları için işgal vizesi alınmıştı. Türkiye'nin savaşta yenilmesi Doğu Sorunu'nun halledilerek Türkiye'nin parçalanması açısından önemli bir fırsat olarak algılandı.¹ "Türklerin zulmü" altında bulunan halklar kurtarılacak, "Batı uygarlığına yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu" Avrupa'dan sürülecekti.²

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti açısından bir felaketti. Mütarekenin en önemli özelliği, Osmanlı Devleti'nin varlığına fiilen son vermesiydi.³ Özellikle Boğazların açılması ve İtilaf devletlerinin ülkedeki herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olmaları "galiplere" müthiş bir avantaj sağlıyor,⁴ mütarekede barış antlaşması görüşmeleriyle ilgili herhangi bir kayıt

¹ G. H. Bennett, **British Foreign Policy During the Curzon Period, 1919-1924**, St.Martin's Press, Inc., Londra, 1995, s. 78.

² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara, 1996, s. 550. Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa açısından tehlikeli sayılabilecek bir gelişim sürecine girmişti. Bağımsız bir Müslüman devletinin varlığı, sömürgelerinde Müslüman unsurları barındıran emperyalist devletler açısından son derece rahatsız edici bir olaydı. Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında kapitülasyonları kaldırarak millî bir ekonomi politikası izlemesi Müslüman sömürgelerdeki egemenliğin temellerine konan bir bomba niteliğindeydi. Üstelik kendilerine isyan bayrağı açan Hristiyan Ermenilere karşı uyguladığı tedbirlerin yanında, Çanakkale ve Kutül Amara'da İngilizleri yenilgiye uğratmış olan Türkler, savaş esnasında son derece "korkunç şeyler" yapmışlardı. Bu yüzden bir öç alma isteğinin ötesinde, incinen sömürgeci duygularını tatmin etmek isteyen İngiltere, Türkiye'yi ezici bir şekilde cezalandırmaya çalışacaktı. (Sina, Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, I, Mutlakiyete Dönüş, (1918-1919)**, Ankara, 1998, s. 22, 24.)

³ Mondros'ta imzalanan mütarekeye İslam dünyasından değişik tepkiler gelmişti. Hindistan Müslümanları, mütarekeyi üzüntüyle karşılayıp Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü savunurlarken, Araplar ise birkaç aşiret dışında imparatorluğun aleyhinde bir tutum sergilemişlerdi. (Mehmet Okur, **Mondros Mütarekesi'nin İngilizler Tarafından Karadeniz Bölgesinde Uygulanışı ve Kontrolü**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s. 34.)

⁴ Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s.68. Mondros Mütarekesi'nin ilk maddesi ile Boğazları açarak Karadeniz'in kontrolünü ele geçiren İngiltere ve müttefikleri, bu suretle aslında fiili olarak İstanbul'u da işgal etmiş oluyorlardı. Neticede Boğazların anahtarı Osmanlı Devleti'nin de anahtarıydı. (Akşin, **İstanbul Hükümetleri, I**, s. 58.)

olmadığından Osmanlı Devleti bu anlamda kayıtsız şartsız teslim olmuş sayılıyordu.⁵

Başlangıçta diğer benzerleri gibi Mondros Mütarekesi de kalıcı bir barışın yapılmasına imkân sağlamak üzere “düşmanlık durumunu sonlandıran geçici bir sözleşme” olarak tasarlandıysa da, “Şark Meselesi” zeminli siyasi projeler açısından bir enstrüman olarak değerlendirilen mütareke maddeleri, Türkiye’nin direnme gücünün kırılması ve topraklarının işgal edilmesi için yasal bir zemin işlevi gördü.⁶ Yenik devletlerin yeniden savaş pozisyonu alma kapasitelerini sınırlandırma endişesi ile hazırlanan mütarekeler,⁷ genel olarak askerî içerikleriyle kendilerinden sonra yapılacak barış anlaşmalarının karakterini yansıtan sınırlı göstergelere sahip olsalar da, Osmanlı Devleti açısından durum farklıydı. Osmanlı Devleti ile imzalanan mütareke, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan diğer bazıları gibi etki ve sürekliliği bakımından geçici karakterde olmaktan uzak görünüyordu.⁸

İngiliz Savaş ve Donanma Bakanlıkları tarafından 1918 yılının Ekim ayı başlarında öncelikle askerî değerlendirmelerle oluşturulan mütareke taslağı,⁹ İngiliz Kabinesi ile Dışişleri’nde, ayrıca Versay’daki İtilaf Yüksek Savaş

⁵ Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi**, Çeviren: Şerif Erol, İstanbul, 1996, s. 2.

⁶ Aslında I. Dünya Savaşı’ndan sonra İtilaf devletleri ile Merkezî devletler arasında imzalanan mütarekelerin tümü son derece ağır şartlar içeriyorlardı. 29 Eylül’de Bulgaristan’la, 30 Ekim’de Osmanlı Devleti’yle, 3 Kasım’da Avusturya Macaristan’la ve 11 Kasım’da Almanya’yla yapılan mütarekeler, içerikleri itibariyle galip devletlerin mağluplar üzerinde son derece katı bir kontrol mekanizması kurmalarına imkân verecek şekilde tasarlanmışlardı. (**Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1, Ankara, 1962, s. 21-27.)

⁷ Almanya’nın savaşta havlu atmasından önce onun müttefikleriyle (Osmanlı Devleti vd.) yapılan mütarekelerde dikkat edilen en önemli husus, bu mütarekelerle İtilaf Devletleri’ne Almanya’ya karşı savaş üstünlüğü sağlayacak bir zemin oluşturmaya çalışmaktı. Mütarekeler, Almanya’yı bir an evvel dize getirmek için Osmanlı Devleti gibi savaş dışı kalan tarafların stratejik konumu ve topraklarından azami ölçüde istifade edebilmeyi mümkün kılacak bir içeriğe sahip olmalıydılar. Asıl amaç Güney’den ve Güney Doğu’dan Almanya’ya saldırabilecek bir pozisyon elde edebilmektir. (Gwynne Dyer, “The Turkish Armistice of 1918: I; The Turkish Decision for Separate Peace, Autumn 1918”, **Middle Eastern Studies**, Volume: 8, No: 2, (May, 1972), s. 143.)

⁸ **TİH I (1962)**, s. 45-46; Tevfik Bıyıkoğlu, “Mondros Mütarekenamesi’nde Elviye-i Selâse ile ilgili Yeni Vesikalar”, **Belleten**, XXI/81-84, Ankara, 1957, s. 567.

⁹ **Public Record Office, Cabinet 23/14**, War Cabinet, 482A, Draft Minutes of a Meeting held at 10 Downing Street, S. W., on Thursday, October 3, 1918, at 5 p.m., s. 9-10; **Public Record Office, Admiralty. 116/1823**, “Draft Conditions of An Armistice With Turkey.”

Konseyi'nde bazı düzenlemelere tabi tutulmuş,¹⁰ sonuçta mütareke maddeleri içerisinde daha sonra politik uzantı ve açılımlar doğrultusunda kullanılabilceği düşünölen bir takım eklemeler yapılmıştı. Bu haliyle Mondros Mütarekesi, politik arzu ve tasarıların gerçekleşmesine zemin hazırlayacak askerî bir enst-rümandan farksızdı ve taraflar arasında savaşa son veren bir sözleşmeden zi-yade bir teslimiyet belgesiydi. Dönem itibariyle emperyal İtilaf politikalarının mimarı olan İngiltere, mütarekeyle, Boğazları açarak İstanbul, Karadeniz ve Kafkasya'nın kontrolünü ele geçirmiş, aynı zamanda Türkiye'nin herhangi bir noktasını işgal etme hakkı gibi müthiş bir avantaja sahip olmuştu.

Mütareke maddeleri¹¹ daha sonra Türkiye'nin sert bir barış antlaşmasına karşı ortaya koyabileceği fiili direnci engelleyecek şekilde tasarlanmışlardı. Tarafların mütarekeden sonra yapılacak barış antlaşması üzerinde anlaşama-maları halinde, "barış antlaşması" Türkiye'ye dikte ettirilecek, mütareke sü-reci de Türkiye'ye bu dikteyi kabul etmekten başka bir alternatif bırakmaya-cak şekilde değerlendirilecekti. Osmanlı Devleti mütarekeyi genel olarak iki taraf arasında düşmanlığa son veren bir sözleşme olarak algılasa da¹² mütareke

¹⁰ **PRO. CAB. 23/8**, War Cabinet (With Prime Ministers of Dominions) 480. Imperial War Cabinet, 34, Minutes of a Meeting of the War Cabinet and Imperial War Cabinet held at 10, Downing Street S. W., on Tuesday, October 1, 1918, at 11.30 a.m., p. 4.

¹¹ Mütareke maddeleri için bkz. **PRO. ADM. 116/1823**, "Armistice With Turkey", From The British Commander in Chief, Mediterranean Station, H.M.S. Superb to The Secretary of Admiralty, Whitehall, London, S.W.I, No: Z.7/50021, 31st October, 1918; **Public Record Office, War Office. 106/64**, Execution of the Armistice with Turkey, General Staff, War Office, Appendix I, s.26. Mondros Mütarekesi'nin maddeleri için değerlendirilebilecek başlıca kaynaklar şunlardır: **PRO. WO. 116/1433**; **PRO. WO. 116/1571**; **Public Record Office, Foreign Office. 3449/181110**, Text, 30 October 1918; **PRO. FO. 371/3449/181740**, November 1, 1918; **PRO. FO. 371/3449/210536**, December 23, 1918; **Great Britain, Parliament, House of Commons**, Sessional Papers (Accounts and Papers), Cmd. 53 (1919), "Terms of the Armistices Concluded between the Allied Governments and the Governments of Germany, Austria-Hungary and Turkey."; **Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi**, Sıra No: 29, Kutu No: 65, Gömlek No: 174 (12), 2.11.1334; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Hariciye Nezareti, Siyasi Kı-sım, Dosya No: 2704, Gömlek No: 3, Tarih: 30/10/1918 (Miladi); **BOA. HR.SYS.**, Dosya No: 2305 Gömlek No: 20, Tarih: 30/10/1918; **BOA. HR.SYS.**, Dosya No: 2305 Gömlek No: 21, Tarih: 01/1/1920; **BOA. HR.SYS.**, Dosya No: 2305 Gömlek No: 25, Tarih: 16/2/1920; "Tur-kish Armistice Terms", **The New York Times**, 2 Kasım 1918; "Terms to Turkey: Text of Ar-mistice", **The Times**, Saturday, November 2, 1918, p.6; **Takvim-i Vekayi**, 3 Teşrin-i Sani, 1334; **Vakit**, 3 Teşrin-i Sani 1334, Numro: 370; **Minber**, 3 Teşrin-i Sani 1334/1918; **Hadisat**, 3 Teşrin-i Sani 1334/1918, Numro: 15; **Zaman**, 3 Teşrin-i Sani 1334; Pazar, Numro: 208; **Uni-ted States, Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918**, Supplement I: The World War I (Vols. 2), Washington, D.C., 1933, s. 441-443.

¹² Osmanlı Devleti mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf güçlerinin buldukları yerde kalacaklarını varsayıyordu. Mütareke hükümlerine göre işgal edilecek yerler Boğazlar, Toros tünelleri, Bakü ve Batum'du ve Osmanlı Hükümeti de İstanbul, İzmir, Musul şehri ve vilayeti,

maddeleri daha sonra yapılacak işgallerin hukuki zemin ve gerekçelerini oluşturacak şekilde tasarlanmış, Türkiye'nin işgal edilmemiş toprakları için de paylaşım hazırlığı yapılmıştı.¹³

Mondros Mütarekesi'nin altına imza atıldığı esnada Osmanlı Devleti'nin Mısır, Kıbrıs ve Arap topraklarına yönelik herhangi bir hâkimiyet kabiliyeti söz konusu olmamasına karşın, mütareke maddeleri Trakya, Boğazlar, Anadolu ve Kafkasya'nın da anahtarını İtilaf devletlerine veriyor, bu bölgeler üzerinde ciddi bir İtilaf askerî kontrol mekanizması oluşturuyordu.

Türk ordusu silahlarını bırakacak, Boğazlar, İstanbul ve tüm demiryollarında İtilaf kontrolü sağlanacak, Kafkasya tahliye edilerek kısa bir süre sonra 1914 sınırına dönecek ve Türkiye'nin önemli noktaları işgal edilebilecekti. Mütareke, Türkiye için son derece ağır ve ülke genelinde İtilaf devletlerine sınırsız bir hâkimiyet sağlıyordu.

Mondros'ta imzalanan mütareke, İngiltere başta olmak üzere tüm İtilaf bloğunu mutlu/memnun etmişti. İngiliz Hükümeti, mütareke görüşmelerini başarılı bir şekilde sonuçlandıran Amiral Calthorpe'un kutlanması gerektiğini düşünüyordu. İngiliz Savaş Kabinesi, Calthorpe'a iletmek üzere bir tebrik telgrafı hazırlanmasını istedi. Adı geçen telgraf Lord Curzon tarafından onaylandıktan sonra Savaş Kabinesi adına gönderilecekti.¹⁴

İskenderun, Adana vilayeti, Maraş ve Urfa sancaklarının mütarekenin 7. maddesine göre tahliye ve buraların İtilaf güçleri tarafından işgal edilebileceğini düşünmemişti. Aynı şekilde Elviye-i Selase denilen Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının boşaltılması da bazı şartlara bağlıydı. Mütarekede buralarında işgal edilerek bölgeden Türk sivil idaresinin kaldırılacağına dair açık hiçbir kayıt yoktu. (Bıyıklıoğlu, **Mondros Mütarekenamesi'nde Elviye-i Selâse ile ilgili Yeni Vesikalar**, s. 568.)

¹³ Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası, (1830-1923)**, İstanbul, 2008, s. 329.

¹⁴ Lord Curzon tarafından onaylandıktan sonra aynı gün Amiral Calthorpe'a gönderilen telgraf şu şekilde kaleme alınmıştı: "Savaş Kabinesi, Türk Hükümeti ile yapılarak Türkiye ile İtilaf hükümetleri arasında bir mütareke ile sonuçlanan müzakerelerdeki icra yeteneğiniz ve göstermiş olduğunuz başarıdan dolayı sizi tebrik eder." (**PRO. CAB. 23/14**, War Cabinet 494A, Minutes of a Meeting of the War Cabinet held at 10, Downing Street, S.W., on Thursday, October 31st, 1918, at 12 Noon, Note, p.5; **PRO. ADM. 116/1823**, Admiralty to British C-in-C Mediterranean, No: 104Z, 31.10.18. Aynı gün altında Başbakan Lloyd George'un imzası olduğu halde Amiral Calthorpe'a gönderilecek olan bir başka telgrafla da İngiliz amirali, Türkiye'nin savaştan çekilmesiyle sonuçlanan görüşmeler esnasında gösterdiği başarıdan dolayı İngiliz Hükümeti adına tebrik edilecekti: "*On behalf of the Government I congratulate you on the firm and successful manner in which you have conducted the Armistice negotiations which have resulted in the withdrawal of Turkey from the war. Signed D. Lloyd George.*" (**PRO. ADM. 116/1823**, Commodore Paris to Admiralty, No: 410, 31.10.18.)

İngiliz İçişleri Bakanı Sir George Cave, 31 Ekim'de Avam Kamarası'nda gelişmeler hakkında parlamento üyelerine bildi verdi. İngiliz parlamenterlere Başbakan Lloyd George'un Türklerle yapılan mütarekeyle ilgili mesajını da okuyan George Cave, mütareke maddelerinin özetle İtilaf filosunun İstanbul Boğazı vasıtasıyla Karadeniz'e serbest geçişini, Çanakkale ve İstanbul Boğazları istihkâmlarının işgalini ve İtilaf savaş esirlerinin acilen teslim edilmesi gibi birtakım şartlar içerdiğini ifade etti.¹⁵ Türkiye'nin teslim olması Avam Kamarası'nda sevinç ve alkışlarla karşılandı. Yapılan duyuru esnasında İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı vasıtasıyla Karadeniz'e çıkış imkânı elde ettiğine değinilmesi alkışların yükselmesine sebep olurken, tüm İtilaf savaş esirlerinin derhal teslim edileceğinin duyurulması Avam Kamarası'ndaki alkışları zirve noktasına taşıdı.¹⁶

Mondros Mütarekesi, İngiltere'ye Türkiye'nin askerî açıdan işgali ruhsatını vermiş, ulaşım ve iletişim vasıtalarının kontrolü İtilaf devletlerine geçmişti. İngiliz Kralı, Türklere karşı kesin bir zafer anlamına gelen mütarekeden sonra General Marshall ve Allenby'yi askerî operasyonlarından ötürü tebrik ederek kendilerine İngiltere'nin şükranlarını ilettiler.¹⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Mondros Mütarekesi'ni önemli bir zafer olarak algılamıştı. Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord Robert Cecil'in ifadelerine göre Türklerin kayıtsız şartsız teslim olmaları anlamına gelen mütareke maddeleri son derece önemliydi.¹⁸

Mondros Mütarekesi basına yönelik yansımalarıyla da ön plana çıkmıştı. Türkiye ile yapılan mütareke şartları İngiliz The Times gazetesinin 2 Kasım

¹⁵ **The New York Times**, 1 Kasım 1918.

¹⁶ **The New York Times**, 1 Kasım 1918.

¹⁷ Kral George'un, Mezopotamya'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Sir W. R. Marshall'a gönderdiği telgraf şu şekilde kaleme alınmıştı: "*Dicle üzerindeki tüm Türk güçlerini komutanlarıyla beraber ele geçirerek Mezopotamya Seferi'ni sonlandırmış olduğunuzu duyuktan memnun oldum. Sizi ve bu başarıda rolü olan herkesi kutlarken Türk ordusunun tamamen teslim olmasında Mezopotamya Seferi Kuvvetlerinin oynadığı role ilişkin minnettarlığımı kaydetmek isterim.*" Filistin'deki İngiliz Güçleri Komutanı General E. H. H. Allenby'ye ise Kral tarafından şu mesaj iletildi: "*Komutanız altında olan birliklerin yorgunluk ve zorluklara aldırış etmeksizin tüm direnişi kırmak için çekilen Türk birliklerini baskı altına almadaki gayret ve mukavemetinize karşı duyduğum hayranlığı dile getirmek isterim. Türk güçlerinin tamamen teslim olmasıyla adı geçen bu çabalar layıkıyla karşılığını bulmuştur. Bu, muhteşem ve anılmaya değer bir başarıdır ve minnettar vatandaşlar adına size ve Mısır Seferi Güçlerinde görev alan herkese teşekkür ederim. Üstün hizmetleriniz bakımından size "Knight Grand Cross of the Most Honorable Order of the Bath" nişanı vermekten kıvanç duyuyorum.*" (**The New York Times**, 2 Kasım 1918.)

¹⁸ **The New York Times**, 2 Kasım 1918.

tarihli nüshasıyla İngiliz kamuoyuna duyuruldu.¹⁹ Londra gazetelerinde yer alan haberlerde, Türkiye'nin silahlarını bırakarak teslim oluşunun son derece önemli sonuçlar doğuracağına vurgu yapılıyordu. Türkiye'nin savaş dışı kalmasının acil sonuçlarını masaya yatıran The Daily News, yakın bir gelecekte İstanbul'un Bulgaristan'daki İngiliz güçleri tarafından işgal edilmesi ve Çanakkale Boğazı mayınlardan temizlenir temizlenmez İtilaf donanmasının Karadeniz'e girmesi ihtimali üzerinde durmuştu. Daily News'e göre bu gelişme Romanya ve Güney Rusya sahillerinin eskiden Ruslara ait olan Alman Karadeniz Filosunun tahakkümünden kurtarılmasına da etki yapabiliirdi. Savaşan taraflar olarak Türkiye ve Avusturya'nın fiili olarak ani bir şekilde devre dışı kalmaları Almanya'nın tecrit edilmiş bir halde düşmanlar tarafından çevrilmesini sağladığı gibi, İtilaf güçlerinin Saksonya, Bavyera veya başka yerlere yönlendirilmesine de kapı açıyordu. Almanya'nın pozisyonu çaresizlikten telifi edilemezlik boyutuna geçmişti.²⁰ The Evening Standart ise Türkiye'nin savaş dışı kalmasının, Rusya ile bir kez daha yakın temasa geçilerek bu devasa devleti ekonomik, finansal, sosyal ve politik açıdan yeniden yapılandırarak sınıflara yardım etme ihtimaline kapı açtığına vurgu yapıyordu.²¹

Türkiye'nin teslim oluşu Fransa'da da büyük bir etki yapmış ve Fransız gazeteleri bunu son derece önemli bir olay olarak değerlendirmişlerdi.²² *Matin*, Mondros Mütarekesi'nin tamamen askeri karakterde olduğuna vurgu ile mütareke maddelerinin Türk İmparatorluğu ile imzalanacak barışı hiçbir şekilde etkilemeyeceğine dikkat çekiyordu. Asıl önemli olan şey mütarekenin acil sonuçlarıydı.²³

Bir diğer Fransız gazetesi *Alfred Capus Figaro* ise Türklerin teslim oluşu sonucunda tecrit edilmiş bir hale gelen Almanya'nın, sebep olduğu savaşın

¹⁹ *The Times*, 2 Kasım 1918.

²⁰ *The New York Times*, 2 Kasım 1918.

²¹ *The New York Times*, 2 Kasım 1918.

²² Fransız Bahriye Nazırı Georges Leygues, 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra Fransa Meclisi'ne Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı haberini vermiş ve alkışlar arasında şunları eklemiştir: "Mütarekenin hükümlerini ayrıntularıyla söylemek şu anda imkânsızdır. Fakat hükümler Müttefik donanmalarının Karadeniz'e serbest çıkışını, bunun için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının işgalini ve Müttefiklerin büyük savaş tutsaklarının derhal iadesini ön görmektedir." Fransa'nın ve Fransız kamuoyunun Mondros Mütarekesi'ne ilişkin tepkileri için ayrıca Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*, Ankara, 1988, s. 69-72.

²³ *The New York Times*, 2 Kasım 1918.

sonuçlarına daha ne kadar dayanabileceği sorgusu eşliğinde Türkiye'nin çöküşünü yorumlayıp okuyucularını konu hakkında bilgilendirmişti.²⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Mondros Mütarekesi, özellikle kapı aralayacağı askerî gelişmeler açısından İtilaf devletlerince son derece önemli bir başarı olarak algılanmıştı. Türkiye'nin "elinin kolunun bağlanarak" üzerinde sıkı bir kontrol mekanizmasının kurulması, Almanya'nın tecrit edilmesi ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılarak Karadeniz'e geçişin sağlanması I. Dünya Savaşı'nın da sonu anlamına geliyordu. Savaşın uzamasına ve maliyetinin artmasına sebebiyet veren bir devlet kayıtsız şartsız teslim olmuş, saf dışı kalmıştı. Suriye cephesindeki İngiliz Generali Allenby de kendisine mütareke maddeleri iletildiğinde bunların gerçekten son derece sert olduklarını itiraf etmekten kendinî alıkoyamamıştı.²⁵

The New York Times Gazetesi'nin Mondros Mütarekesi'ne İlişkin Haber ve Değerlendirmeleri

1917'den önce savaşın gizli,²⁶ 1917'den sonra da savaşın açık tarafı²⁷ haline gelen ABD, savaş esnasında Türkiye ile ilgili gelişmelerle yakından ilgilenmiş, Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatmasını kabul edilemez bir tavır olarak nitelemiş, daha sonra Çanakkale Savaşları esnasında da bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmişti.²⁸ Amerikan basını da dikkatini Türkiye'nin savaştaki pozisyonuna çekmiş, basınının önde gelen gazetelerinden biri olan

²⁴ **The New York Times**, 2 Kasım 1918.

²⁵ Alan Montgomery Everard, **Allied Policies in Turkey From the Armistice of Mudros, 30th October, 1918 to the Treaty of Lausanne, 24th July, 1923**, Phd., London Universty, 1969, s.19, dip. 6.

²⁶ Osmanlı Devleti'nin savaşın başında Çanakkale Boğazı'nı kapatması ABD'yi tedirgin etmiş, İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Morgenthau bu durumu kabul edilemez olarak nitelemişti. İtilaf donanmasının operasyonları esnasında Çanakkale'yi ziyaret ederek gelişmeleri yakından değerlendiren Amerikan Büyükelçisi, bunlardan ABD Hükümeti'ni haberdar ediyordu. Temsil ettiği devlet dönem itibarıyla savaşın tarafı olmamasına rağmen, Morgenthau gizli bir İtilaf hayranıydı ve "Büyük Armada"nın İstanbul'a ulaşmasını dört gözle bekliyor, İtilaf zaferinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. (**Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1914. Supplement, The World War**, United States Government Printing Office, Washington, 1928, s.113-114; Henry Morgenthau, **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü**, Çeviren: Atilla Tuygan, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.146-178; Alan Moorehead, **Galipoli**, New York, 1956, s. 71.

²⁷ Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, İstanbul, 2017, s. 90.

²⁸ **The New York Times**, 19 Mart 1915.

The New York Times gazetesi,²⁹ Avrupa kaynaklı resmî kayıt, rapor ve bilgileri Amerikan kamuoyu ile paylaşmıştı.

Savaş esnasındaki askerî pozisyonu ve performansı gibi, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nin imzalamak suretiyle savaş dışı kalması da Amerikan basınında ciddi bir karşılık bulmuş, *The New York Times* gazetesi de özellikle Londra çıkışlı haber ve kayıtları Amerikan kamuoyu ile paylaşmıştı. Bu bağlamda *The New York Times*'ta Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalma ihtimaline ilişkin yer alan ilk haber, 30 Ekim 1918 tarihliydi. “29 Ekim, Londra çıkışlı” ve “*Türk Barışı Yeniden Gündemde*” başlıklı haberde, İstanbul'dan, *Copenhagen of the Exchange Telegraph Company*'deki bir muhabir tarafından kaleme alınan rapora değinilmek suretiyle Türkiye'nin müstakilen İtilaf devletlerine barış teklifinde bulunduğu kaydedilmişti. Haberde, müzakerelerin kısa sürede sonlanacağı yazılıyordu.³⁰

The New York Times, Osmanlı Devleti açısından “savaşta yolun sonunun görüldüğüne” ilişkin ikinci haberini 31 Ekim 1918'de yayımladı. Haberin ilk bölümünde Mezopotamya'daki İngiliz güçlerinin Musul yolu üzerindeki başarılarından ve Türklerin bölgede karşı karşıya kaldığı sıkıntılı durumdan bahsediliyor, “*Türkler İtilaf Donanmasını Davet Ettiler Mi?*” başlığı altında verilen ikinci bölümde ise Türklerin barış teşebbüslerine ilişkin çeşitli kaynaklardan alınan bilgiler dillendiriliyordu. Buna göre Türkiye'nin barış müzakereleri ve terhis işlemleri için İtilaf filosunu Çanakkale Boğazı'na girmeye davet ettiğine yönelik raporlar söz konusuydu. Ayrıca adı geçen haberde İstanbul'daki İktisat gazetesi kaynak gösterilmek suretiyle, Türkiye'nin İtilaf devletleriyle resmî barış görüşmelerine başladığına yönelik bilgiler paylaşılıyor, görüşmelere katılacak Türk murahhaslarının İstanbul'dan ayrılış oldukları ifade ediliyordu.³¹

The New York Times, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamak suretiyle savaş dışı kaldığını okuyucularına 1 Kasım'da duyurdu.

²⁹18 Eylül 1851'de yayım hayatına başlayan *The New York Times* Gazetesi, ABD'nin en geniş tabanlı metropolit gazetesidir. Gazeteci ve siyaset adamı Henry Jarvis Raymond tarafından *New York Daily Times* ismiyle yayım hayatına başlamış, 1857'de ismi *The New York Times*'a çevrilmiştir. 21 Nisan 1861'e kadar pazar günleri hariç her gün çıkan gazete, 1870'li yıllardan itibaren etkisini giderek artırmıştır. Şu anda ABD'de *USA Today* ve *The Wall Street Journal*'dan sonra tiraj olarak üçüncü sıradadır. *The New York Times* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/The_New_York_Times. Erişim Tarihi: 03.03.2019.

³⁰ *The New York Times*, 30 Ekim 1918.

³¹ *The New York Times*, 31 Ekim 1918.

Gazetede, “Türk Mütarekesi İmzalandı; Kayıtsız Şartsız Teslimiyet, Karadeniz İtilaf Devletlerine Açılıyor” manşeti altında verilen haberler şu şekilde detaylandırılmıştı:³²

“Townshend Arabulucu; Türkler, Generali Serbest Bıraktı ve Townshend Ege Adalarında Müzakere Görüşmeleri Ayarladı

Londra, 31 Ekim; Türkiye teslim oldu. Mütareke maddelerinin kayıtsız şartsız teslimle eşdeğer olduğu anlaşılıyor.

Paris'ten resmen bildirildiği üzere Ege Denizi'nin Limni (Limnos) Adası'ndaki Mondros'ta bir mütareke imzalandı. Mütareke öğle vakti yürürlüğe girdi.

Bugün [İngiliz] İçişleri Bakanı Sir George Cave, Avam Kamarası'nda, Türk Hükümeti'nin mütareke için bir an evvel müzakerelere başlanması doğrultusundaki talepleri hakkında Ege Denizi'ndeki İngiliz amiralini bilgilendirmek için Kutel Amara'da esir alınmış olan İngiliz Komutanı General Townshend'in, birkaç gün önce Türkler tarafından serbest bırakıldığını bildirdi.

Buna karşılık olarak, Türk Hükümeti'nin tam yetkili temsilciler göndermesi halinde İtilaf devletlerinin mütareke imzalayabilecekleri şartlar hakkında Türk temsilcilerini bilgilendirmesi için İngiliz Komutanı Koralıral Calthorpe'a yetki verilebileceği ifade edildi.

Türk temsilcileri bu hafta başlarında Mondros'a geldiler ve geçen gece İtilaf hükümetleri adına Amiral Calthorpe ile bir mütareke imzalandı.

Karadeniz'e Serbest Geçiş

Şimdilik mütarekenin bütün maddelerini yayınlamak mümkün değil fakat mütareke maddeleri, İtilaf filosunun İstanbul Boğazı vasıtasıyla Karadeniz'e serbest geçişi, gemilerin geçişi için gerekli olduğu üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazları istihkâmlarının işgali ve İtilaf savaş esirlerinin acil teslimi gibi şartlar içeriyor.

The Daily Express, mütarekenin hemen öncesinde Türkiye'nin savaş kurallarına riayet etmemiş olan bazı şahısları teslim etmeye

³² The New York Times, 1 Kasım 1918.

zorlanacağını açıkladı. Yargılanacak olan bu şahıslar suçlu görülmeleri halinde cezalandırılacaklar.

İtilaf Devletleri'nin, kendilerine Karadeniz'deki Alman kontrolü ile mücadele etme kabiliyeti sağlayacak şekilde Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçiş hakkı karşılığında Ermenistan üzerinden Türkiye ile pazarlığa hazırlandıklarına ilişkin bir rapor üzerine gazetelerde bir takım huzursuzluk ifadeleri yer aldı...

Türkiye'nin Savaşta Rolü

Türkiye, savaşa 1914 yılının Kasım ayında girdi. Sivastopol'e saldırısı üzerine Rusya, 3 Kasım'da, Fransa ve İngiltere ise iki gün sonra Türkiye'ye savaş ilan etmişlerdi. Türkiye, İtilaf Devletleri'nden mütareke yapılmasını isteyen ikinci Merkezî güçtü. Bulgaristan, 30 Eylül'de kayıtsız şartsız teslim olmuştu.

Türkiye'ye karşı askerî operasyonlar 5 Kasım 1914'te başladı ve İngiltere, Kıbrıs Adası'nı ilhak etti. İtilaf filosunun ablukası altındaki Alman savaş gemileri Breslau ve Goeben'in Çanakkale Boğazı'na sığınmasından birkaç hafta sonra Türkiye savaşa dâhil oldu. İtilaf güçleri, Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na çıkartma yaptılarsa da operasyon başarısızlıkla sonuçlandı ve İtilaf Devletleri aynı yılın Aralık ayında geri çekildiler.

İngilizler, Kasım 1914'te Dicle Seferi'ni başlattılar ve bir yıl sonra Bağdat'a on dokuz mil kadar yaklaştılar. Bununla birlikte yenilerek daha sonra teslim olmak zorunda kalacakları Kutel Amara'ya çekildiler. 1917 yılının başlarında Mezopotamya'da yeni bir taarruz başlatan İngilizler, bu tarihten itibaren şu anda buldukları pozisyon olan Musul'a birkaç millik mesafeye kadar başarılı bir şekilde ilerlediler.

Türkiye, Mısır'da İngilizlere, Kafkasya'da Ruslara karşı ordular gönderdi. 1915 Şubatı'nda Mısır Seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Kafkaslara yönelik Türk taarruzu ise Ruslar tarafından Ermenistan'a³³ geri püskürtüldü. Filistin'de General Allenby tarafından yönetilen Müttefik harekâtı, son zamanlarda Halep'in önemli dayanak noktalarını ele

---

³³ Doğu Anadolu kastediliyor.

geçirmekle sonuçlandı. Kafkasya'daki Rus askerî harekâtı ise Bolşeviklerin iktidara gelmesi üzerine sekteye uğrayıp sonuçsuz kaldı.

ABD'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine Türkiye, 21 Nisan 1917'de ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmekten başka herhangi bir harekette bulunmadı.

Türkiye'nin İmzalamak Zorunda Kaldığı Mütareke Maddeleri

Londra, 31 Ekim; Türkiye ile yapılan mütareke şartları hakkında The New York Times'a bilgi veren bir İngiliz muhabiri şunları kaydediyor:

“Üç gün süren müzakereler sonunda imzalanan mütareke, bahri ve askerî karakterdedi. General Allenby, gelişmelerden sıcağı sıcağına haberdar edildi. Bulgaristan'la yapılan mütareke kadar mükemmel olan Türk mütarekesi, bize Türkiye üzerinde tam bir askerî hakimiyet sağlıyor. Boğaz istihkâm ve silahlarının yanında demiryolu araçlarının kontrolü de dâhil olmak üzere tüm iletişim vasıtaları muvakkaten bizim mülkiyetimize geçiyor. Mütarekede, tüm ülkenin askerî işgali ile ilgili olmak üzere on iki madde vardı ve bunlar esas itibariyle Türkler tarafından kabul edililer.”

Türkiye'nin Teslim Olması Avam Kamarası'nda Sevinçle Karşılandı

Dünya Savaşının Sonu Yaklaşıyor

Londra, 31 Ekim; Türkiye'nin teslim olduğuna ilişkin yapılan açıklama Avam Kamarası'nda ılımlı alkışlarla karşılanırken, İtilaf donanmasına Çanakkale Boğazı vasıtasıyla Karadeniz'e çıkış imkânının sağlandığına değinilmesi alkışların tonunun yükselmesine sebep oldu. Tüm İtilaf savaş esirlerinin derhal tesliminin mütareke koşullarından biri olduğunun belirtilmesi ise Avam Kamarası'ndaki alkışları zirve noktasına taşıdı. Birkaç gün önce Avam Kamarası'nda, Türk esir kamplarında İngiliz esirlerine yönelik muamelenin son derece berbat olduğuna değinen Sir Henry Dalziel, bu esirlerin sadece %28'inin hayatta kaldığını ifade etmişti.

Rusya'ya yeni bir yol açılması, icabında Filistin ve Mezopotamya'daki kuvvetlerin diğer cephelerde konuşlandırılmak üzere serbest kalması, Akdeniz'deki pozisyonun tamamen değişmesi ve bunun doğal sonucu olarak Karadeniz'in Almanya'nın Rusya'dan aldığı gemilerden temizlenmesi gibi Türkiye'nin teslim oluşunun kapsamlı etkileri,

Avusturya'nın çöküşü ile de beraber Dünya Savaşı'nın daha çabuk bitmesine kapı açıyor...

Washington 31 Ekim; Türkiye ile İtilaf savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesini mümkün kılan bir mütarekenin hâlihazırda yürürlükte olduğuna ilişkin Londra'dan yapılan duyuru, buradaki donanma subaylarının bir İtilaf filosunun bölgedeki Alman deniz güçlerine saldırmak için kısa bir süre sonra Karadeniz'e geçeceğini düşünmelerine sebep oldu. Bu güçler (Alman deniz güçleri) Rusya'daki geçici hükümetin çöküşünü müteakip Germanler tarafından teslim alınan Rus Karadeniz Filosu'nun gemilerini içeriyor. Amirallik I. Lordu Sir Eric Geddes'in burayı son ziyareti esnasında açıkladığı resmî İngiliz raporları, Almanların bir süper dretnot, dretnot öncesi modelde birkaç savaş gemisi ve bir grup hızlı destroyer ele geçirdiklerini gösteriyor.

Savaş başladığında Akdeniz'de bulunan Alman savaş kruvazörü Goben, sonradan İstanbul Boğazı'na sığındı. Orada, savaşa girmeden önce Türkiye'ye satıldığı bildirildi. Birkaç kez ciddi bir şekilde hasara uğramasına rağmen, son raporlar tekrar tamir edildiği ve Almanlar tarafından teslim alınarak Karadeniz'e götürüldüğü yönünde."

Gazetede yer alan bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere *The New York Times*, Mondros Mütarekesi'ni savaştaki tüm askerî dengeleri değiştirecek önemli bir gelişme olarak değerlendirmiş, mütareke maddelerinin Türkiye'nin kayıtsız şartsız teslimi anlamına geldiğini, bunun da İtilaf filosuna Karadeniz'e geçiş imkânı sağladığını kaydetmişti. Haberde İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, mütarekenin imzalanma süreci hakkında Avam Kamarası'nda verdiği bilgilere de değinilmiş, an itibarıyla mütarekenin bütün maddelerinin yayımlanmasının mümkün olmadığı ifade edilerek, mütarekenin genel olarak İtilaf filosuna İstanbul Boğazı vasıtasıyla Karadeniz'e serbest geçiş imkânı ve Türkiye üzerinde tam bir askerî hâkimiyet kabiliyeti sağladığı belirtilmişti. Satır aralarında Türkiye'nin teslim oluşunun kapsamlı etkilerine de değinilmiş; bu bağlamda Rusya'ya yeni bir yol açılması, Filistin ve Mezopotamya'daki kuvvetlerin diğer cephelerde konuşlandırılmak üzere serbest kalmaları ve Akdeniz ve Karadeniz'deki pozisyonun tamamen değişmesi gibi faktörlerin Dünya Savaşı'nın sonuna işaret ettiği vurgulanmıştı.

The New York Times, Mondros Mütarekesi'nin içeriğine ilişkin ayrıntıları 2 Kasım'da duyurdu. “*Türk Mütareke Maddeleri*” başlığı altına yerleştirilen mütareke maddeleri şu şekilde daktilo edilmişti:³⁴

“1. Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın açılması ve Karadeniz'e geçişin güvence altına alınması. 2. Türk sularında bulunan tüm mayınlı bölgelerin, torpido kovanlarının ve diğer blokajların yerleri gösterilip, durum gerektirdiği takdirde bunların temizlenmesi veya ortadan kaldırılmalarına yardım edilecek. 3. Karadeniz'deki mayınlarla ilgili mevcut bütün bilgiler verilecek. 4. Tüm İtilaf savaş esirleri ve Ermeni tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf Devletleri'ne teslim edilecek. 5. İç düzenin sağlanması ve sınırların denetimi için gerekli olan birlikler dışında Türk ordusunun acil terhisi. (Bu birliklerin etkinlik miktarları ve tertipleri/tasarrufları Türk Hükümeti ile istişare edildikten sonra İtilaf Devletleri tarafından belirlenecek.) 6. Türk karasularındaki güvenliği sağlamak veya benzer amaçlar için gerekli olanlar dışında Türk suları veya Türkiye tarafından işgal edilmiş olan sulardaki tüm deniz savaş taşıtlarının teslimi; bu gemiler yönlendirilecekleri Türk liman veya limanlarında enterne edileceklerdir. 7. Güvenliklerini tehdit eder bir durumun ortaya çıkması halinde İtilaf devletleri herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahiptirler. 8. Şu anda Türk işgali altında bulunan tüm liman ve demirleme yerlerinin (rıhtımların) İtilaf gemilerince serbest bir şekilde kullanımı, bunların düşman gemilerine kapatılması. Ordunun terhis edilmesine ve ticari amaçlara yönelik olarak aynı şartların Türk sularındaki Türk nakliye gemilerine de uygulanması. 9. Tüm Türk limanları ve tersanelerinde/askerî teçhizat depolarında gemi tamir imkânlarından yararlanılması. 10. Toros tünel şebekesinin İtilaf devletleri tarafından işgali. 11. Türk birliklerinin Kuzey Batı İran'dan savaş öncesi sınırlar ötesine/dışına çekilmelerinin önceden emredilmiş olduğu ve bu çekilmenin tamamlanacağı. Transkafkasya'nın bir bölümünün Türk birlikleri tarafından tahliye edilmesine ilişkin bir emrin zaten verilmiş olduğu, geri kalan kısmın ise İtilaf devletlerince bölgede yapılan incelemelerden sonra İtilaf Devletleri'nin isteği halinde tahliye edileceği. 12. Türk Hükümet mesajları haricinde, telsiz telgraf ve kablo istasyonları İtilaf devletleri tarafından denetlenecek. 13. Denizle ilgili, askerî veya ticari malzemelerin imha/tahrip edilmelerinin yasaklanması. 14. Ülkenin ihtiyaçlarının

³⁴ *The New York Times*, 2 Kasım 1918.

karşılanmasından sonra Türk kaynaklarından kömür, mazot ve deniz malzemelerinin satın alınmasında kolaylık gösterilmesi. Adı geçen malzemelerin hiçbiri ihraç edilmeyecektir. 15. Şu anda Türk denetiminde bulunan ve tamamen serbest bir şekilde İtilaf yetkililerinin kullanımına verilmesi zaruri olan Transkafkasya demiryolları da dâhil olmak üzere tüm demiryollarına İtilaf kontrol subayları yerleştirilecek, halkın ihtiyaçlarına karşı gerekli ilgi gösterilecektir. Bu madde Batum'a yönelik İtilaf işgalini de içermektedir. Türkiye, İtilaf devletleri tarafından Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir. 16. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Mezopotamya'daki tüm garnizonların/askerî karargâhların en yakında bulunan İtilaf komutanına teslimi ve 5. Madde bağlamında belirlenecek olan düzeni sağlamak için gerekli olanlar dışındaki tüm birliklerin Kilikya'dan geri çekilmesi. 17. Trablus (Tripolitania) ve Bingazi'deki (Cyrenaica) bütün Türk subaylarının en yakında bulunan İtalyan garnizonuna teslimi. Teslim emrine uymamaları halinde Türkiye bunlara tedarik sağlamayı ve iletişimi kesmeyi kabul eder. 18. Mısırata da (Misurata) dâhil olmak üzere Trablus ve Bingazi'de işgal edilmiş olan tüm limanların en yakında bulunan İtilaf garnizonuna teslimi. 19. Bahri, askerî ve sivil tüm Alman ve Avusturyalılar bir ay içinde; uzak bölgelerde olanlar ise daha sonra mümkün olan en kısa zamanda Türk topraklarından çıkarılacaklar. 20. 5. maddeye istinaden terhis edilecek olan Türk ordusunun nakil araçları da dâhil olmak üzere teçhizat, silah ve cephanelerinin kullanımına ilişkin verilebilecek emirlere uyulacak. 21. İtilaf çıkarlarını korumak amacıyla Türk Levazım Bakanlığı'na (İaşe Nezareti) bir İtilaf temsilcisi atanacak ve adı geçen amaç dâhilinde bu temsilciye gerekli tüm bilgiler verilecek. 22. Türk esirleri İtilaf devletlerinin tasarrufunda muhafaza edileceklerdir. Türk sivil esirleri ile askerlik yaşının üzerindeki esirlerin serbest bırakılmalarına öncelik gösterilecek. 23. Türkiye'nin Merkezi Devletlerle tüm ilişkilerini kesme zorunluluğu. 24. 6 Ermeni vilayetinde karışıklık durumunda Müttefikler bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal etme hakkını kendilerinde mahfuz bulundurlar. 25. İtilaf Devletleri ile Türkiye arasındaki savaş durumu yerel zamana göre 31 Ekim 1918'de Perşembe günü öğleden itibaren sona erecektir.”

Aynı gün (2 Kasım) *The New York Times* sütunlarında görülen “Cecil, Ermenilerin Koruma Altına Alındığını Söylüyor” başlıklı bir diğer haber ise İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord Robert Cecil'in Mondros Mütarekesi

ve Ermeni sorunu bağlamında verdiği demeçler hakkındaydı. Buna göre Lord Robert Cecil, Manchester Guardian'ın, "mütareke haricinde Türkiye ile gizli bir anlaşma imzalandığı ve bu gizli anlaşmayla Türkiye'nin Ermenistan, Suriye, Filistin ve Arabistan üzerindeki egemenliğinin bir şekilde garanti edildiğine"³⁵ ilişkin iddiaları sert bir dille yalanlamış, ortada İngiliz Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde herhangi bir taahhüt, sözleşme veya pazarlığın olmadığını ifade etmişti. Mondros'ta imzalanan mütarekede karasal düzenlemelerle ilgili hiçbir hususun karara bağlanmadığına dikkat çeken Cecil'e göre Türk olmayan unsurları Türk boyunduruğunun altında bırakacak herhangi bir çözüm tasavvur edilemezdi. The New York Times'ta yer alan haberin satır aralarından anlaşıldığına göre Lord Robert Cecil, konu hakkında sarf ettiği sözlerde özellikle Ermenilere vurgu yapıp, mütareke şartlarından ikisinin Ermenilerin korunmasını öngördüğünün altını çizmiş, bir karışıklık durumunda İtilaf Devletleri'nin "Ermeni vilayetlerini" işgal hakkını muhafaza ettiklerini hatırlatmıştı. *The New York Times* haberi şöyle devam ediyor:³⁶

"Kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelen mütareke maddeleri, özellikle bizim Toros tünel sistemlerini işgal etme hakkını elde etmemiz açısından son derece önemlidir" diyen Lord Robert Cecil, sözlerine, mütarekedeki hiçbir maddenin İtilaf Devletleri'nin barış konferansında arzu ettikleri şekliyle Türkiye Avrupası'na yönelik tasarruflarını engellemeyeceğini de ekledi.

Mütarekenin İtilaf devletlerine İstanbul Boğazı istihkâmlarının fiili egemenliğini sağlıyor olması gerçeği son derece önemlidir. Bu durum Rusya'ya yönelik pozisyonun bariz bir şekilde değiştiğini ifade eder. Şu an itibarıyla Don bölgesinde veya başka yerlerde bulunan sadık unsurlara yardım edilebilir. Resmî çevrelerde üzerinde durulan esas nokta, Türkiye üzerinde elde edilen kontrolün mükemmel karakteridir. Mütareke koşulları ciddi manada kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelmektedir. Mütarekede İstanbul'un işgaline yönelik belirli bir ifade yer almazken, gerektiği takdirde bölgeye birlik sevkiyatı yapmak İtilaf devletlerinin

---

³⁵ Dönem itibarıyla mütareke maddelerinden tatmin olmayan Ermeniler, çeşitli platformlarda hayal kırıklıklarını dile getirmişler, konu İngiliz Dışişleri'nde de tartışmalara neden olmuştu. Mütarekeye yönelik Ermeni tepkileri ve bu tepkilerin İngiltere'deki akisleri hakkında bkz. Tolga Başak, "İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu", **Ermeni Araştırmaları**, 2016, 55, s. 63-136.

³⁶ **The New York Times**, 2 Kasım 1918.

tasarrufu dâhilindedir. Esasen şehir girişlerinin emniyetini sağlamak açısından başkent dışındaki istihkâmlar bir an önce işgal edilecektir.

Tüm İtilaf savaş esirlerinin yanında, tutuklu bulunan Ermenilerin de teslim edilecek olmaları son derece önemlidir. Bunun Türklerin en az memnun oldukları maddelerden biri olduğu sanılıyor. Buna ek olarak İtilaf Devletleri, karışıklık durumunda “Ermenistan’ın Altı Vilayeti”ni işgal edecektir. Anlaşıldığı kadarıyla bu durum Türklerin mütarekenin ortasında mağduriyetlerini telafi etmeleri açısından intikam almaya yönelik eğilimlerini önleme amaçlı bir tedbirdir. Bunun yanında adı geçen bölgelerde silahlı bir müfrezenin (gözetimin) varlığı, yeni bir rejimin başlangıcına olduğu kadar, eskisinin de sonuna işaret ediyor.

Mütareke, İngiliz başbakanının 5 Ocak tarihli konuşmasına uygun olarak Türk hâkimiyeti altındaki Hristiyan milliyetlerin özgürleştirilmesi gibi bazı politik çıkarımlar da içermektedir. Bu yüzden Türk hükümlerine ciddi bir meydan okuma söz konusudur. Dahası Toros tünellerinin işgali, Ermenilerin korunmasına yönelik alınmış olan askerî bir önlemdir.

Londra, 1 Kasım (Associated Press): Lord Robert Cecil, bugün İtilaf Devletleri adına Büyük Britanya ile Türkiye arasında bir mütarekenin imzalanmış olduğunu söyledi.

Son model İngiliz mayın tarayıcılarından mürekkep büyük bir filo, bugün Çanakkale Boğazı’nın mayınlar ve diğer engellemelerden temizlenmesine yönelik yorucu göreve başladı. İngiliz Donanma Bakanlığı’na göre İtilaf donanmasının İstanbul’a, oradan da Boğaz vasıtasıyla Karadeniz’e ulaşan çetrefilli su yoluna girmeden önce İtilaf devletlerinin gerekli gördüğü diğer emniyet tedbirleri ile beraber mayın temizleme operasyonları birkaç gün sürebilir.

İtilaf donanması, iki hafta önce üzerlerine birkaç top ateşi yaparak Çanakkale Boğazı’ndaki istihkâmların etkinliklerini kontrol etti. Türklerin bu saldırıya verdikleri karşılık istihkâmların hâlâ iyi bir durumda olduklarını gösterircesine son derece hızlı ve oldukça isabetliydi.

Boğaz boyunca elli millik koridor tam anlamıyla bir mayın denizi ve diğer engellemelerle dolu. Buna ilaveten yılın bu döneminde diğer

zamanlardan daha güçlü olan Boğaz'daki değişken akımlar yüzünden mayın tarama işinin de aksayacağı tahmin ediliyor.

Savaşın birkaç hafta daha uzaması halinde İtilaf donanmasının Karadeniz'deki eski Rus donanması ile meşgul olacağına inanılıyor. Almanların bu donanmayı muntazam hale getirdiklerine inanmak pekâlâ mümkün. Adı geçen donanma en az 26 parça diğer su aracının yanında, yedi dretnot öncesi gemi ile iki kruvazör ve on iki denizaltından oluşuyor. Düşman, Karadeniz'de üç mükemmel üsse (Odesa, Sivastopol, Nikolayev) sahip olmasına rağmen muhtemelen cephane sıkıntısı çekiyor. Nikolayev'de dört kruvazör inşa halinde olup, bunlardan biri neredeyse bitmek üzere.”

The New York Times'ın 2 Kasım tarihli diğer haberleri ise Mondros Mütarekesi'nin kapı aralayacağı muhtemel gelişmelerle ilgiliydi. “*Rusya ile Temas Sağlanıyor; Londra Gazeteleri Türkiye'nin Teslim Oluşunun Önemli Sonuçlar Doğuracağını Söylüyorlar*” başlıklı haberde, İngiliz *The Daily News* gazetesinin görüşleri seslendirilmiş, bu bağlamda Türkiye'nin savaş dışı kalmasının acil sonuçlarını masaya yatıran *The Daily News*'ın, yakın bir gelecekte İstanbul'un İngiliz güçleri tarafından işgal edilmesi ve Çanakkale Boğazı mayınlardan temizlenir temizlenmez İtilaf donanmasının Karadeniz'e girmesi ihtimali üzerinde durduğu ifade edilmişti. Haberde bu durumun Romanya ve Güney Rus sahillerinin eskiden Ruslara ait olan Alman Karadeniz Filosu'nun tahakkümünden kurtarılmasına etki yapacağı ifade ile Karadeniz'deki bu donanmanın, iki dretnot ve birkaç işe yarar gemiden oluştuğundan ve bunlara Goben'in de katılabileceği için bir dereceye kadar bölgede önemli bir deniz savaşı ihtimalinin söz konusu olduğundan bahsediliyordu. *The New York Times*'a göre savaşan taraflar olarak Türkiye ve Avusturya'nın karada fiili olarak ani bir şekilde devre dışı kalmaları, Almanya'nın tecrit edilmiş bir halde çevrilmesini sağladığı gibi, İtilaf güçlerinin Saksonya, Bavyera veya başka yerlere yönlendirilmesine de kapı açıyor, böylelikle Almanya'nın pozisyonu çaresizlikten telafi edilemezlik boyutuna geçiyordu. Haberin devamında İngiliz *The Evening Standart* gazetesinin değerlendirmelerine de yer verilmiş, Türklerin devre dışı kalmalarının Rusya ile bir kez daha yakın temas geçilip, bu devasa devleti ekonomik, finansal, sosyal ve politik açıdan yeniden yapılandıracak sınıflara yardım edilmesine imkân sağladığı ifade edilmişti.³⁷

³⁷ *The New York Times*, 2 Kasım 1918.

The New York Times aynı gün (2 Kasım) Fransız gazetelerinin Mondros Mütarekesi'ne ilişkin değerlendirmelerini de sütunlarına taşımış, “*Devasa İngiliz Orduları Serbest Kaldı; Doğu'daki Birliklerin Almanya'ya Saldırı İçin Yönlendirilecekleri Tahmin Ediliyor*” başlıkları altına yerleştiği haberi şu şekilde servis etmişti:³⁸

“Paris, 1 Kasım; Türkiye'nin teslim oluşu, önceden bu yönde bir beklenti olmasına rağmen Fransa'da büyük bir etki yaptı. Gazeteler bunu son derece önemli bir olay olarak değerlendiriyorlar.

Matin, şunları kaydediyor: “Mütareke mukavelesi tamamen askerî karakterde ve nihayetinde Türk İmparatorluğu ile imzalanacak olan barışı hiçbir şekilde etkilemiyor. Bunun yanında asıl önemli olan şey, mütarekenin acil sonuçlarıdır.

“Her şeyden önce Suriye, Filistin ve Mezopotamya'daki İngiliz ordularının önemli bir kısmı serbest kalacaktır... Goben ve Breslau ile Bolşevikler tarafından Almanlara satılan Rus donanmasının direnç gösterme ihtimali yok denecek kadar az olduğundan, İtilaf donanması Çanakkale Boğazı açıldığında Romanya ile doğrudan iletişimi tesis edebilecek ve sonuçta İtilaf devletleri, Akdeniz'in Ukrayna ve Büyük Rusya çıkışlarını tutabileceklerdir.

Alfred Capus Figaro da şunları yazıyor: Tecrit edilmiş Almanya, sebep olduğu savaşın ürkütücü tepkimesine daha ne kadar dayanabilir. Gerçek olan şu ki, Almanya'nın kendisi de dâhil olmak üzere artık hiç kimse zamanın sayılı olduğuna (sonun yaklaştığına) şüphe etmiyor. Bize düşen şey, herhangi bir merhamet tezahürüne kapı açacak korkunç bir manzaraya fırsat vermeksizin Almanya'nın son çırpınışlarına hazırlanmaktır. Suçun büyüklüğünün suçluya fayda sağlayacağını iddia etmeye kim cesaret edebilir?

Türk çöküşünü yorumlayan Echo de Paris ise şunları ifade ediyor:

“Olay beklenmedik bir gelişme değildi. Türk başkenti ve sularındaki Alman güçlerinin varlığı bunu geciktirdi. Bizi kara ve deniz taarruzu açmaya zorladılar. Şunu kaydetmekten mutluyuz ki, ordularımızın tüm cephelelerdeki inkâr edilemez üstünlüğünden ötürü mesele savaşmaksızın

³⁸ *The New York Times*, 2 Kasım 1918.

halledildi. Bu, yakın gelecekte elde edeceğimiz kesin zaferimizin en inandırıcı şahididir.”

The New York Times, 3 Kasım'da Türkiye ile imzalanan Mondros Mütarekesi'nin Kafkasya'yla ilgili içeriğine dikkat çekti. Londra kaynaklı haberde, İtilaf devletlerinin mütareke şartları uyarınca Bakü ve Batum'u da işgal edecekleri duyurulmuş, mütarekenin adı geçen maddesi kaydedilmişti:³⁹

“Şu anda Türk denetiminde bulunan ve tamamen serbest bir şekilde İtilaf yetkililerinin kullanımına verilmesi zaruri olan Transkafkasya demiryolları da dâhil olmak üzere, tüm demiryollarına İtilaf kontrol subayları yerleştirilecek, halkın ihtiyaçlarına karşı gerekli ilgi gösterilecektir. Bu madde Batum'a yönelik İtilaf işgalini de içermektedir. Türkiye, İtilaf Devletleri tarafından Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.”

6 Kasım 1918 tarihli *The New York Times* gazetesi ise sütunlarında yine Londra kaynaklı bir habere yer veriyor, burada Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin savaşın gidişatına yönelik etkileri yanında, Mondros Mütarekesi ile ortaya çıkan yeni durum hakkında değerlendirmeler yapıyordu. Hindistan'ı korumak için Mısır'ı ve Süveyş'i tutmak zorunda kalan İngiliz İmparatorluğu'nun savaş esnasında Türkiye'nin düşmanlığından diğer İtilaf devletlerine nazaran daha fazla zarar gördüğü kaydedilen haberde, Türkiye'nin tarafsız bir ülke olması halinde savaşın muhtemelen 1916 Sonbaharı'nda kazanılabileceğine dikkat çekilip, bu bağlamda Almanya'nın, Türkiye'ye çok şey borçlu olduğu kaydedilmişti. Haberin devamında Mondros Mütarekesi sonucunda elde edecek ilk avantajın askerî olmaktan ziyade siyasi olacağı üzerinde duruluyor, bu bağlamda İtilaf donanmasının Karadeniz'e girip, an itibariyle Almanların elinde olan Rus savaş gemilerini ele geçirmesi -veya yok etmesi- sonucunda Romanya ile doğrudan iletişim kurulabileceği ifade ediliyordu. Haberin sonunda, Türkiye'nin yenilgiye uğratılmasının asıl yükünü İngiltere çektiği için mütareke maddelerinin tatbikatını denetleme görevinin önemli bir bölümünün de İngiltere'ye düştüğü kaydedilip, Türk ordularının terhis edilmesinin muhtemelen kargaşaya neden olacağı üzerinde durulmuştu. “Ermenistan”daki katliamları engelleyip, Kafkas petrol bölgelerindeki İtilaf/İngiliz çıkarlarını korumak da İtilaf devletlerine ciddi bir sorumluluk yükleyebilirdi.⁴⁰

³⁹ *The New York Times*, 3 Kasım 1918.

⁴⁰ *The New York Times*, 6 Kasım 1918.

The New York Times'ın 14 Kasım günlü haberi İstanbul'un fiili işgali hakkındaydı. "İtilaf Donanması İstanbul'da; Çanakkale Boğazı Salı Günü Geçildi; İngiliz Pilotları Mütarekeden İki Gün Sonra Şehre (İstanbul) Girdi" başlıklı haberde, Mondros Mütarekesi ile gerekli ruhsatı elde eden İtilaf donanmasının 13 Kasım'da İstanbul'a girdiği ve istihkâmların işgal edildiği duyuruldu. Haberin bir bölümü şu şekilde daktilo edilmişti:⁴¹

"Mondros, Ege Denizi (Associated Press); Dokuz İngiliz uçağı, Türk mütarekesinin imzalanmasından iki gün sonra İstanbul'un bir dış mahallesi olan Galata'ya indi. Avrupa Türkiye'si topraklarına ulaşan ilk İtilaf subayı bir Kanadalı olup 1912'de Yale'den mezun olan Uçuş Komutanı Henry Wiser idi..."

Gazete, 16 Kasım 1918 tarihli nüshasında, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın Mondros Mütarekesi ile ilgili yayımladığı bir bildiriye yer verdi. Bildiride, mütareke şartlarının, Musul vilayetinin tüm askerî güçler tarafından tahliye edilip, ağır silahlar ile teçhizatın teslimini kapsadığı ifade ediliyor, 15 Kasım'a kadar boşaltılmış olması gereken Musul'daki sivil yönetimin bölgedeki İngiliz subayları tarafından kontrol edileceği üzerinde duruluyordu. Bildiride ayrıca, Türklerin Kuzeybatı İran ve Kafkasya'yı tahliye ile güçlerini savaş öncesi sınırlara çekmek zorunda oldukları belirtilmiş, Suriye ve Kilikya'da Pozantı'nın batısına yönelik Türk geri çekilişinin 15 Aralık'a kadar tamamlanması gerektiği, bunu da acil terhisin takip edeceği kaydedilmişti. İskenderun'un 10 Kasım'da İngiliz-Fransız güçleri tarafından işgal edildiğini duyuran bildiri, Arabistan'ın iç kesimlerindeki bazı Türk komutanlarıyla iletişim kurma güçlüğünden kaynaklanan birtakım aksaklıkların üstesinden gelinmeye çalışıldığı bilgisiyle sonlandırılmıştı.⁴²

The New York Times'ın 21 Kasım günlü haberi de İtilaf donanmasının mütareke maddeleri uyarınca Boğazı geçip, İstanbul'a girmesi hakkındaydı. 13 Kasım, İstanbul kaynaklı olup, "Türkler İtilaf Donanmasına Fazla İlgî Göstermedi" başlığı altına yerleştirilen haber şu şekilde kaydedilmişti:⁴³

"İstanbul, 13 Kasım; İngiliz zırhlıları, bir asırda dördüncü kez savaş misyonuyla Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a vardılar. Bu sabah saat 1.30'da Amiral Gemisi Superb Marmara Denizi'nde İstanbul

⁴¹ *The New York Times*, 14 Kasım 1918.

⁴² *The New York Times*, 16 Kasım 1918.

⁴³ *The New York Times*, 21 Kasım 1918.

Boğazı'nın girişine doğru yavaşça ilerlerken görüldü. Superb'in arkasında Çanakkale ve İstanbul Boğazları istihkâmlarındaki İtilaf birliklerine komuta edecek olan General Sir Henry Wilson'un bulunduğu Temeraire vardı. Bir sonrakiler Lord Nelson ve Agamemnon'du. Bunları da azametli bir kafile halinde İngiliz filosunu oluşturan kruvazörler, destroyerler ve diğer gemiler takip ediyordu. İngiliz zırhlılarının arkasında benzer dizilişle Fransız filosu vardı ve bunların arkasından da İtalyan ve Yunan gemileri geliyordu.

Donanma, İstanbul Boğazı'nın girişinde iki parçaya ayrıldı. İki Fransız zırhlısı tarafından takip edilen Superb ve Temeraire ön tarafa doğru geçtiler. Büyük gri gemilerin sessiz hattı, Sultan'ın Sarayı ve Türk Meclis-i Mebusanı'nın görüş alanı içerisinde, Boğazın Avrupa kıyasına yakın bir yerde demir atarken, iki Fransız zırhlısı bunların arkasında pozisyon aldı. Bunları İtalyan ve Yunan savaş gemileri izliyordu.

İtilaf donanmasının geri kalanı Marmara Denizi'nde, İstanbul Boğazı'nın köşesinde toplandılar. Tüm donanma bugün öğlede İzmit Körfezi'ndeki hazırlık üssüne gitmek üzere demir alacak.

General Wilson az önce rıhtıma çıktı ve Türk Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa tarafından karşılandı. Rıhtımda şeref kıtası olarak açık renk elbiseler içerisinde birkaç yüz İngiliz ve Hint savaş esiri de bulunuyordu... Bölgede toplanan kalabalığın çoğunu, Yunan savaş gemilerinin Türk başkentinde görülmesiyle heyecana kapılan Rumlar oluşturuyordu.

Görünen o ki, Türkler, İtilaf savaş gemilerinin gelişine pek ilgi göstermediler. İstanbul'da bulunan Alman ve Avusturyalılar ise bu sabahki olayı büyük bir merak ve ilgiyle karşıladılar. Hatta bazı Avusturya askerleri rıhtıma kadar gelerek karşılama töreninin fotoğraflarını bile çekmişlerdi."

The New York Times, 26 Kasım'da, Mondros Mütarekesi'nin uygulanma süreci hakkında bir başka haber daha yayımlayarak, İtilaf donanmasının Karadeniz'e geçtiğini duyurdu. "İtilaf Savaş Gemileri Karadeniz Limanlarını Dolaşıyor" başlığı altında verilen haberde, İstanbul Boğazı mayınlardan temizlendikten sonra Karadeniz'e geçen İtilaf savaş gemilerinin, Varna'dan Novorossisk'in güney sahillerine kadar çeşitli limanları ziyaret ettiği ifade ediliyordu. Haberde belirtildiğine göre İstanbul Boğazı'ndaki mayın temizleme operasyonları 20 Kasım'da tamamlanmış, Fransız ve diğer İtilaf savaş

gemileri İstanbul'da konuşlanan donanma güçlerinden ayrılarak Karadeniz limanlarından Varna, Galata, Ereğli, Samsun, Sinop, Trabzon, Batum, Poti ve Novorossisk'i ziyaret etmişler, bu arada Makedonya'daki İtilaf Orduları Komutanı General Franchet d'Esperey, Cumartesi günü İstanbul'a ulaşmıştı.⁴⁴

Bir takım tarihî kayıtlara da yansdığı üzere Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki ilk ay içerisinde İngiliz Hükümeti'nin mütareke maddelerinin yorumlanma ve uygulanmalarına ilişkin tavrı son derece olumsuz bir şekilde tezahür etmiş,⁴⁵ hatta başlangıçta mütareke maddelerine aykırı bazı isteklerden İtilaf devletleri adına mütarekeyi imzalamış olan Amiral Calthorpe dahi rahatsız olmuştu.⁴⁶ Bu haliyle Türkiye ile yapılan mütareke, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan diğer bazıları gibi etki ve sürekliliği bakımından geçici karakterde olmaktan çok uzak görünüyordu.⁴⁷

Mütarekenin imzalanmasından sonraki ilk ay tarafların daha sonraki tutumlarını kristalize edecek önemli pasaj ve gelişmelere sahne olmuştu. Bu süreçte bir tarafta her şeyi “kitabına uydurup” yumuşaklıktan sertliğe geçişte bir köprü oluşturmaya çalışan ve bunu yaparken de “Osmanlı onurunu” incitmemeye özen gösteren bir İngiltere, diğer tarafta ise haksız uygulama, işgal ve istekler karşısında son derece yüzeysel ve yumuşak bir üslupla seslendirilen protestolar eşliğinde politik nezakete riayet etmeye çalışan bir Osmanlı Devleti vardı. Dönem itibariyle Osmanlı siyaset merkezinde olumlu bir barışın elde edilebilmesi için İngiliz iyi niyet ve yardımına güvenme politikası ağır bastığından, İngilizlerin mütarekeden hemen sonraki olumsuz tavırları İstanbul'da soğuk rüzgârların esmesine sebep oldu. İtilaf donanmasının İstanbul'a gelmesinden sonra şehirdeki İtilaf uygulamalarının giderek sertleşmeye

⁴⁴ **The New York Times**, 26 Kasım 1918.

⁴⁵ Mondros Mütarekesi'nin Türk ve İngiliz tarihî kayıtlarına dayalı uygulanma süreci hakkında bkz. Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü**, (30 Ekim-30 Kasım 1918), İstanbul, 2014.

⁴⁶ **PRO. WO. 106/64**, Execution of the Armistice with Turkey, s.3, 5, 6; **PRO. ADM. 116/1823**, British C. in C. Mediterranean at Mudros to Admiralty, No: 619Z, 4.11.18; **PRO. ADM. 116/1823**, Admiralty to British C. in C. Mediterranean at Mudros, No: 150Z, 5.11.18; **PRO. ADM. 116/1823**, Admiralty to British C. in C. Mediterranean at Mudros, No: 153Z, 5.11.18; **PRO. ADM. 116/1823**, British C. in C. Mediterranean at Mudros to Admiralty, No: 634Z, 6.11.18; **PRO. ADM. 116/1823**, British C. in C. Mediterranean at Mudros to Admiralty, No: 641Z, 7.11.18; Gweyne Dyer, “The Turkish Armistice of 1918: 2; A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros”, **Middle Eastern Studies**, Volume: 8, No: 3, (October, 1972), s.338, 347-348, dip. 81.

⁴⁷ **TİH I (1962)**, s.45-46; Bıyıkhoğlu, “Mondros Mütarekenamesi'nde Elviye-i Selâse ile ilgili Yeni Vesikalar”, **Bellekten**, XXI/81-84, s. 567.

başlaması, bunun yanında Musul ve İskenderun gibi bölgelerin işgal edilme-leri, ayrıca Kars, Ardahan ve Adana'nın tahliye edilmesinin istenmesi, müta-rekede bir takım gizli maddelerin olup olmadığı sorusunu gündeme getir-mişti.⁴⁸

The New York Times'ın 27 Kasım 1918 tarihli haberi de, Mondros Müta-rekesi'nin imzalanmasından sonra Türklerin İtilaf devletlerinin tavırlarından duydukları rahatsızlıkla ilgiliydi. 16 Kasım İstanbul çıkışı ve Ward Price im-zalı haberin başlığı “*Türkler İtilaf Faaliyetlerinden Rahatsızlık Duyuyorlar*” şeklinde belirlenmiş ve adı geçen satırlar şu şekilde kaydedilmişti:⁴⁹

“İstanbul, 16 Kasım; Türkler, kadife eldivenin içindeki demir eli his-setmeye başladılar ve bu durum onları rahatsız ediyor. İtilaf Devlet-leri'nin Boğaz istihkâmlarında garnizon kurmak amacıyla İstanbul'daki bazı kışla ve depoları işgal etmeleri, Türk devlet adamları ve basını ara-sında tam bir şaşkınlığa sebep oldu. Hatta bugün Midlesex Alayı'ndan 400 askerin elçilik koruması olarak karaya çıkarılması büyük bir hayal kırıklığı yaşattı.

Bugün üst düzey bir yetkili Bâbiâli'de bana şunları söyledi: “Biz, İtilaf Devletleri'nin buraya işgalciden ziyade bir dost olarak geleceğini düşünmüştük. Fakat Fransızların İskenderun'u, İngilizlerin ise Musul'u işgal etmelerinin yanında İstanbul'da devamlı surette karaya çıkan askerî birliklere şahit oluyoruz.”

Şüphe yok ki, Türkler, geleneksel İngiliz kalender yumuşak başlılı-ğına güvenerek mütarekeyi imzaladıklarında iyi bir iş çıkardıklarını dü-şünmüşlerdi.”

Gazetede aynı gün yer alan İstanbul kaynaklı bir diğer haber ise yine İtilaf donanmasının İstanbul'a girişiyle ilgiliydi:⁵⁰

“Büyük İtilaf Donanmasına Sıcak Karşılama

(Associated Press Raporu)

⁴⁸ Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi*, s. XIX, XX.

⁴⁹ *The New York Times*, 27 Kasım 1918.

⁵⁰ *The New York Times*, 27 Kasım 1918.

İstanbul, 13 Kasım; Bugün İstanbul Boğazı'na demirleyen İtilaf filosunda elli İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemisi, kruvazör ve destroyer vardı. Gazeteler ve halk İtilaf filosunu bir kurtarıcı olarak alkışlarla karşıladı.

İstanbul'da İngiliz ve Fransız birliklerinin karargâhları tesis edildi. Şehir dışında bir İngiliz hava gücü bulunuyor. İstanbul ve civarında, Şam ve Halep'ten geri çekilen Türk ordusunda görev yapmış olan Alman komutanı General Liman von Sanders da dâhil olmak üzere sayıları yaklaşık olarak bini bulan Alman ve Avusturyalı da bulunuyor. Romanyalıların yanında Odesa'daki karışıklıklar bunların Karadeniz'e çıkışlarına mani oluyor. Türk Maliye Nazırına göre İstanbul'daki yiyecek fiyatları savaş öncesi döneme göre yirmi kat artmış durumda. Anadolu demiryollarındaki düzensizlikler, hükümeti savaş esnasında dağıtılan ucuz ekmek karnesinden vazgeçmeye zorladı.”

The New York Times haberlerine de yansıdığı üzere Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve akabindeki uygulama süreci genel olarak Türkiye, Avrupa ve hatta dünya tarihî açısından önemli gelişme ve değerlendirmelere kapı aralamış, bu süreçte mütarekenin imzalanmış olmasıyla elde ettikleri siyasi ve askerî avantajları azami ölçüde kullanmaya çalışan İtilaf bloğu, Türkiye'ye yönelik Şark Meselesi zeminli tavır ve politikalarını yoğunlaştırmıştı. Bu süreçte en önemli gelişme ise İstanbul'un işgal edilmesi olmuş, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından iki hafta sonra İtilaf donanmasının 13 Kasım 1918'de şehre girmesi, İngiliz Başbakanı Lloyd George'a, ajandasına kaydettiği “parçalama ve taksim” eksenli planlarını uygulamaya koyması için müthiş bir avantaj sağlamıştı. An itibarıyla Lloyd George'un tahmin edemediği şey ise Türk milletinin emperyal politikalara karşı ortaya koyabileceği direncin potansiyeli idi. Türk milletinin Mondros'a göstereceği tepki, Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde yeni ve sağlam bir Türkiye'nin kurulmasına neden olacaktı.⁵¹

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nın gidişatını etkileyip, savaşın sonlanma sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Mondros Mütarekesi, Türk ve Avrupa tarihi açısından son derece önemli bir gelişmeydi. 1915'te açılmayan Boğazların anahtarını İtilaf Devletleri'ne veren mütareke, özellikle kapı aralayacağı

⁵¹ Yuluğ Tekin Kurat, “Bir İmparatorluğun Son Nefesi: Monduros”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S 48, (Eylül, 1971), s. 43.

gelişmeler açısından İtilaf Devletleri'nce son derece önemli bir başarı olarak algılanmıştı. Mütareke ile Türkiye üzerinde sıkı bir kontrol mekanizmasının kurulması, Almanya'nın tecrit edilmesi ve Karadeniz'e geçişin sağlanması I. Dünya Savaşı'nın da sonu anlamına geliyordu. Savaşın uzamasına ve maliyetinin artmasına sebep olan bir devlet kayıtsız şartsız teslim olmuş, saf dışı kalmıştı. Türkiye'nin savaştan çekilmesi, uluslararası platformlarda son derece önemli bir gelişme olarak değerlendirildi.

Mondros Mütarekesi'nin içeriği ve mütareke maddelerinin uygulanmasıyla İtilaf Devletleri'nin elde edeceği avantajlar, İtilaf basını ve kamuoyunda ciddi değerlendirmelerin yapılmasına neden oldu. Mondros Mütarekesi, basına yönelik yansımalarıyla da ön plana çıkmış, Türkiye'nin işgal altında olmayan toprakları için işgal vizesi sağlayan bu mütareke, İtilaf bloğu açısından önemli bir zafer olarak algılanmıştı. Türkiye'nin savaş dışı kalması ve bu durumun kapı aralayacağı gelişmeler, savaşa 1917'de dâhil olup, savaşın gidişatını önemli ölçüde etkileyen ABD'de de yakından takip edilmiş, konu ABD basını tarafından mercek altına alınmıştı. Bu hususta özellikle Londra, Paris ve İstanbul kaynaklı haberlerle kamuoyunu aydınlatıp olayın muhtemel etki ve sonuçları hakkında değerlendirmelerde bulunarak bunları sütunları vasıtasıyla ABD kamuoyuna servis eden gazetelerden biri de *The New York Times* gazetesi idi.

The New York Times gazetesi, *The Times*, *The Daily Express*, *The Evening Standart* ve *The Daily News* gibi İngiliz gazeteleri yanında, *Matin*, *Echo de Paris* ve *Alfred Capus Figaro* gibi Fransız gazetelerinin Mondros Mütarekesi'ne ilişkin değerlendirmelerini de sütunlarına taşımış, böylelikle olayın muhtemel ve müstakbel sonuçları hakkında Amerikan kamuoyunu bilgilendirmişti. Gazete genel hatlarıyla Mondros Mütarekesi'ni Türklerin kayıtsız şartsız teslimiyeti olarak tanımlamış, gazetede yer alan haber ve yazılarda mütareke sonucunda Çanakkale ve İstanbul Boğazların anahtarının İtilaf Devletleri'nin eline geçtiği vurgulanarak, mütareke maddelerinin uygulanmasıyla elde edilecek avantajlar değerlendirilmişti.

The New York Times konuyla ilgili verdiği haberlerinde, Türkiye'nin savaş dışı kalmasının acil sonuçlarını masaya yatırmış, mütareke ile İtilaf savaş esirlerinin acilen teslim edilmesi gibi bir durumun da ortaya çıktığını kaydederek, kısa süre içerisinde İstanbul'un işgal edilmesinin önemine vurgu yapmış, İtilaf donanmasının Karadeniz'e geçme durumunu değerlendirmişti. Adı

geçen değerdendirmelerde İtilaf Devletleri'nin Karadeniz'deki Alman filosunu yok etme potansiyeli üzerinde durulmuş, savaşan taraflar olarak Türkiye ve Avusturya'nın fiili olarak devre dışı kalmalarının Almanya'nın da savaşta "havlu atmasına" neden olacağı ifade edilmişti.

The New York Times, Türkiye'nin Mondros Mütarekesi ile savaş dışı kalmasının, Rusya ile bir kez daha yakın temasa geçecek olan İtilaf Devletleri'ne bu devasa devleti ekonomik, finansal, sosyal ve politik açıdan yeniden yapılandırarak sınıflara yardım etme fırsatı vereceğini de gündeme getirmiş, mütarekeyi savaşdaki tüm dengeleri değiştirecek önemli bir gelişme olarak değerlendirmişti. Konu kapsamında kaydedilen haberlerde, Türkiye'nin teslim olusunun kapsamlı etkilerine de değinilmiş; bu bağlamda Rusya'ya yeni bir yol açılması, Filistin ve Mezopotamya'daki kuvvetlerin diğer cephelerde konuşlandırılmak üzere serbest kalmaları ve Akdeniz ve Karadeniz'deki pozisyonun tamamen değişmesi gibi faktörler, Dünya Savaşı'nın sonunu getirecek olaylar silsilesi şeklinde algılanmıştı.

Sonuç itibariyle savaşta ortaya koyduğu dirençle savaşın maliyetini artıran ve Boğazları kapatarak ABD'de de ekonomik sıkıntıların yaşanmasına neden olan Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi ile savaş dışı kalması ABD'yi de rahatlatmıştı. Konu Amerikan basınında ilgiyle takip edilmiş, bu süreçte *The New York Times* gazetesi de olayın önemine vurgu yaparak çeşitli kaynaklardan aldığı bilgileri Amerikan kamuoyu ile paylaşıp, olayın Dünya Savaşı'nın gidişatına yönelik muhtemel sonuçlarıyla ilgili değerdendirmelerde bulunmuştu.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

The National Archives, Public Record Office (İngiliz Millî Arşivi)

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B. Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Great Britain, Parliament, House of Commons, Sessional Papers (Accounts and Papers), Cmd. 53, 1919.

United States, Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Supplement I: The World War I (Vols. 2), Washington, D.C., 1933.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1914. Supplement, The World War, United States Government Printing Office, Washington, 1928.

C. Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

The New York Times

The Times

Minber

Vakit

Hadisat

Zaman

Takvim-i Vekayi

2. Dergiler

Middle Eastern Studies

Belleten

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Ermeni Araştırmaları

D. Telif Eserler

I. Kitaplar

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, I, Mutlakıyete Dönüş, (1918-1919)**, Ankara, 1998.

Akşin, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, İstanbul, 2017.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, Ankara, 1988.

Başak, Tolga, **İngiltere'nin Ermeni Politikası, (1830-1923)**, İstanbul, 2008.

Başak, Tolga, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü, (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, İstanbul, 2014.

- Bennett, G. H., **British Foreign Policy During the Curzon Period, 1919-1924**, Londra, 1995.
- Everard, Alan Montgomery, **Allied Policies in Turkey From the Armistice of Mudros, 30th October, 1918 to the Treaty of Lausanne, 24th July, 1923**, Phd., London Universty, 1969.
- Helmreich, Paul C., **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çeviren: Şerif Erol, İstanbul, 1996.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara, 1996.
- Moorehead, Alan, **Gallipoli**, New York, 1956.
- Morgenthau, Henry, **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü**, Çeviren: Atila Tuygan, İstanbul, 2005.
- Okur, Mehmet, **Mondros Mütarekesi'nin İngilizler Tarafından Karadeniz Bölgesinde Uygulanışı ve Kontrolü**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003.
- Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1, Ankara, 1962.
- Türkgeldi, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.
- ## II. Makaleler
- Başak, Tolga “İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu”, **Ermeni Araştırmaları**, (Aralık-2016), 55, s. 63-136.
- Bıyıkoğlu, Tefvik, “Mondros Mütarekenamesi'nde Elviye-i Selâse ile ilgili Yeni Vesikalar”, **Bellekten**, XXI/81-84, Ankara, 1957, s. 567-580.
- Dyer, Gweyne, “The Turkish Armistice of 1918: 1; The Turkish Decision for Separete Peace, Autumun 1918”, **Middle Eastern Studies**, Volume: 8, No: 2, (May, 1972), s. 143-178.
- Dyer, Gweyne, “The Turkish Armistice of 1918: 2; A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros”, **Middle Eastern Studies**, Volume: 8, No: 3, (October, 1972), s. 313-348.
- Kurat, Yuluğ Tekin, “Bir İmparatorluğun Son Nefesi: Monduros”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 48, (Eylül, 1971), s. 38-43.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE NERİMAN NERİMANOV'UN TÜRKİYE POLİTİKASI

Nizami VELİYEV*

ÖZET

Azerbaycan Türkleri, Türk Milleti'nin, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürüttüğü Millî Mücadele'de kardeşlerinin yanında olmuşlar, yardımlarını esirgememişlerdir. Bunu, Azerbaycan'ın zor durumda olduğu bir dönemde yapmaları, yapabilmeleri oldukça anlamlıdır. Zira, 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920'de Rus Komünist (Bolşevik) askerî müdahalesi ve işgali ile bağımsızlığını kaybetmiş, Azerbaycan'da Komünist (Bolşevik) hükûmeti kurulmuştur. Hükûmetin başına da Neriman Nerimanov (1870-1925) geçirilmiştir.

Neriman Nerimanov dönemin önde gelen fikir adamlarındandı. Neriman Nerimanov'a göre Azerbaycan özgür olmalı, komünist ideolojisiyle yönetilmeli, Türkiye ve Rusya'yla sıkı ilişkilerde bulunmalıdır. O, Rusya komünistleri arasında büyük nüfusa sahipti. V. İ. Lenin Neriman Nerimanov'un siyasi fikirlerini ciddiye alıyordu.

Neriman Nerimanov Türkiye ve Atatürk ile ilişkilerine büyük önem veriyordu. Azerbaycan'da hükûmetin başına geçtikten sonra attığı ilk adımlarından birisi Türkiye ile ilişkilerin kurulması oldu. Atatürk de Neriman Nerimanov'a büyük önem veriyor, Rusya ile kurulacak ilişkilerde onun yardımından faydalanıyordu. Neriman Nerimanov Atatürk'e yazdığı mektuplarında ve Azerbaycan'ın Ankara'daki temsilcisi İbrahim Ebilov aracılığıyla Türkiye'nin Rusya ile kuracağı ilişkilerinin biçimi ve atılması gereken adımlar hakkında bilgiler veriyordu. Atatürk'ün Moskova'ya gönderdiği heyetler, önce Bakü'de Neriman Nerimanov'la görüşmeler yapıyor sonrasında ise Nerimanov verdiği bilgiler üzerinden neler yapılması

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, nizami_amea@yahoo.com

gerektiğine dair bilgiler ediniyordu. Moskova da Türkiye ile kurulacak ilişki biçimini Neriman Nerimanov'dan aldığı bilgiler ışığında şekillendiriyordu. Neriman Nerimanov Türkiye'nin Batı emperyalizmi karşısında tek başına kalmaması için Millî Mücadele'de Rusya'nın, Türkiye'nin yanında olmasını sağlamaya büyük gayret gösteriyordu. O, Lenin'e yazdığı mektuplarla Moskova'yı, Rusya'nın doğu politikalarının başarısının Türkiye ile iyi ilişkilerden geçtiği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Neriman Nerimanov, Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in Türkiye'ye karşı sert tutumunu Lenin'e şikayet ederek bu yanlış tutumun önüne geçmeye çalışmıştır. Neriman Nerimanov'un önemli katkılarından bir diğeri ise Rusya'nın Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye desteğini sağlaması ve Moskova Anlaşması'nın imzalanmasına yardımcı olmasıdır.

Neriman Nerimanov'un Azerbaycan üzerinden de Türkiye'ye destek sağladığını görmekteyiz. Azerbaycan hükûmeti Türk halkının millî mücadelesini desteklemek resmî kararını almıştır. Neriman Nerimanov Sovyet Azerbaycan'ının ilk temsilciliğini Ankara'da açtı. Temsilcik binasına Azerbaycan bayrağı ise bizzat Atatürk tarafından dikilmiştir. Atatürk Millî Mücadele'nin en zor döneminde Kazım Karabekir paşa aracılığıyla Azerbaycan'dan borç para istemesine Neriman Nerimanov da "*Paşam, kardeş kardeşe borç vermez, el tutar*" şeklinde mukabele ederek Türkiye'ye altın ve petrol yardımı yapmıştır.

Bildiride Neriman Nerimanov'un kişisel gayretlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün de kişisel olarak aynı derecede sergilediği hüsnü muamele ile şekillenen Azerbaycan Türkiye ilişkilerini Millî Mücadele ertafında akademik bir araştırmayla ele alacağız.

TURKEY POLICY OF NARİMAN NARİMANOV DURING THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

The Azerbaijani Turks stood at the Turkish nation's - their brothers' side in the National Struggle, led by Mustafa Kemal Atatürk, and did not refuse to help them. And it is very important that Azerbaijan did and was able to do it in its difficult times. The Azerbaijan Democratic Republic, founded on 28 May 1918, lost its independence as a result of the military intervention and occupation of the Russian Communists (Bolsheviks) on April 28, 1920 and the Communist (Bolshevik) Government was established in Azerbaijan. Nariman Narimanov (1870-1925) was elected head of the government.

N. Narimanov was one of the well-known socio-political figures of his time. In his opinion, Azerbaijan should be independent, governed by the communist ideology, and establish strong relations with Turkey and Russia. He had great respect among the Russian communists. V. I. Lenin respected Nariman Narimanov's political views.

Nariman Narimanov valued the relations with Turkey and Atatürk greatly. After being the head of the government in Azerbaijan, one of his first steps was the establishment of relations with Turkey. Atatürk also had a high opinion of Nariman Narimanov and took the advantage of him in the relations to be established with Russia. In his letters written to Atatürk, and with the help of the representative of Azerbaijan in Ankara, Ibrahim Abilov, he briefed on the format of the relations to be established between Turkey and Russia and the steps to be taken. The delegations sent by Atatürk to Moscow first met with Nariman Narimanov in Baku, and then they decided what to do on the basis of Narimanov's information. Moscow also determined the format of relations with Turkey based on Nariman Narimanov's information. By ensuring that Russia was on the side of Turkey during the National Struggle, Nariman Narimanov made great efforts to prevent Turkey being left in front of Western imperialism. In his letters to Lenin, he tried to convince Moscow that the success of Russia's eastern policy depended on relations with Turkey. Nariman Narimanov tried to prevent the wrong position of Russian Foreign Minister Chicherin against Turkey by complaining about it to Lenin. One of Nariman Narimanov's important activities was his being helpful on Russia's

support for Turkey during the National Struggle and signing of the Moscow Treaty. Nariman Narimanov also was of help to Turkey with Azerbaijan's support. The Azerbaijani government had made an official decision to support the national resistance of the Turkish people. Nariman Narimanov opened the first embassy of Soviet Azerbaijan in Ankara. The Azerbaijani flag was displayed by Ataturk himself. Narimanov's answer to Ataturk through Kazim Karabekir on asking Azerbaijan for a loan of money for Turkey in the most difficult period of the National Struggle was as follows: *"Pasha, it is not right for a man to lend money to his brother, he should only do selfless aid to him"*.

Azerbaijan-Turkey relations, formed during the National Struggle as a result of personal efforts of Nariman Narimanov and Mustafa Kemal Ataturk, will be presented in the form of academic research.

XX. yüzyılın başları Osmanlı İmparatorluğu için olduğu gibi Azerbaycan'ın tarihinin de en bunalımlı devirlerinden biri idi. Böyle ki, Rusya İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan özgürlüğüne kavuştu. Ama bu süreç ister ekonomik ister siyasi, isterse de harbi alanlarda hiç de arzulanan gibi hayata geçmiyordu. Böyle ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığı büyük güçler tarafından kabullenmiyor, sömürgeci Batı devletleri Bakü petrolünün kontrolünü ele geçirmek isteyinde idiler. Rusya'da hâkimiyeti ellerine geçirmiş Bolşevikler (komünistler) de Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolünden çıkması ile barışmak fikrinde değildiler. Rusya'nın desteği ile Azerbaycan'a karşı savaşa başlamış Ermenistan Azerbaycan'a arazi iddialarında bulunuyordu. Genç Azerbaycan Halk Cumhuriyeti büyük ekonomik zorluklarla karşılaşmıştı. Halkın sosyal geçimi ve durumu çok kötüydü. Bunun üzerine Azerbaycan'da faaliyet gösteren Rusya ve Bolşevik yanlısı güçlerin, etnik gurupların, siyasi partilerin ülkede kaos yaratmak düşüncesiyle bölücü işbirlikleri durumu daha da zorlaştırıyordu. Ülkede siyasi istikbalsızlık hüküm sürmekte idi. Böyle ki, mevcut olduğu 18 ay arzında Azerbaycan'ı yönetmeli olan 8 hükümet kabinesi değiştirilmişti. Yaşanan bu süreçlerin sonunda Azerbaycan 28 Nisan 1920'de Rus Bolşevik güçler tarafından işgal edildi. İşgalden az sonra hükümetin başına komünist Neriman Nerimanov geçirildi. Neriman Nerimanovun siyasi görüşlerine göre Azerbaycan özgür olmalı, komünist ideoloji ile yönetilmeli, devlette hâkimiyeti-milliyeye kurulmalı, Rusya ve Türkiye ile sıkı ilişkilerde bulunmalıydı.

Öğretmen doktor, yazar, tiyatro rejissörü ve yazarı, büyük ictimai-siyasi lider olan Neriman Kerbelayı Necef oğlu Nerimanov 1870, Nisan'ın 14'ünde Tiflis şehrinde, fakir bir ailede doğmuştur. O, diğer arkadaşları gibi medrese eğitimi değil, modern seminarya eğitimi almıştı. Ailesini geçindirmek için öğretmenlik yapan Neriman Nerimanov yalnız 1902'de, 32 yaşında Rusya'nın Odessa şehrine giderek tıp eğitimi alıyor. O zamanlar Rus hükümeti millî siyaset olarak Ruslaştırma politikasını gerçekleştiriyordu. Okullarda Azerbaycan Türkçesi öğretilmiyor, derslikler yoktu. Bunu gören Neriman Nerimanov "*Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf-Nehvi*" (1899), "*Müslümanlar için Müellimsiz Rus Dilini Öğrenmekden Ötrü Asan Kitabça*" (1899), "*Tatarlar için Rus Dilini Öğreden Kitap*" (1899) dersliklerini yazıyor. XIX yüzyılın sonunda Rusya Türkleri arasında basın demek olur ki, yoktu. Tabii ki, Azerbaycan Türkçesinde de hiç bir basın mevcut değildi. Müslümanların tek basın yayını Kırım'da, Bahçasaray'da İsmayıl Bey Qaspiralı'nın neşrettirdiği

“Tercüman” gazetesi idi. Bu gazetede Bakü hakkında makaleler basılıyordu. Neriman Nerimanov da “Tercüman”da makaleler çap ettirirdi. Bu makalelerde o, okul, tiyatro, yardım vakıfları ve millî gelenekler konularından bahsediyor, halkı kültüre, eğitime sesliyordu. Neriman Nerimanov Azerbaycan Türkçesinde gazete basmak istemiş, hatta Rusya yetkililerine defalarca müracaat da etmiş ama, izin alamamıştır¹.

1894’de Neriman Nerimanov Bakü’de ilk millî kıraathane açmaya nail oluyor. Bu kıraathane halk arasında büyük sevinç hissiyle karşılanıyor. Bu kıraathaneye Kelküt’te, İstanbul, Sofiya, Qahire, Tahran, Tebriz ve diğer şehirlerden gazete ve dergiler gönderilirdi. Lakin bu kıraathane de yalnız 4 sene faaliyet gösterdi. Rus hükümeti burayı “*şüpheli siyasi ocak*” adıyla kapadılar².

Odessa’da öğrenci iken Neriman Nerimanov siyasi faaliyete kapılır. O zaman Rusya’da Çar monarşisine karşı büyük bir direniş, isyan yaşanmaktaydı. Neriman Nerimanov gizli öğrenci teşkilatlarından birinin lideriydi. O, miting ve grevlere katılıyor, halkı mücadeleye sesliyordu. Neriman Nerimanov 1906’da Bakü’ye geri dönüyor. Ama az sonra o, siyasi faaliyetinden dolayı Rusya yetkilileri tarafından 1909’da hapsedilir, 2 yıl müddetine Bakü’den Heşterhan’a sürgün edilir. 1917 Rusya inkılabı sonucunda Neriman Nerimanov’un siyasi faaliyeti daha da kuvvetleniyor. Bu dönemde o, Rusya Bolşevikleri tarafından ciddi kabul edilen bir siyasetçi gibi tanınırdı. Az sonra Moskova’ya davet alan Neriman Nerimanov Rusya Halk Millî işler bakanının yardımcısı tayin olunuyor³. O, Rusya’nın Doğu politikasını gerçekleştiren esas siyasi liderlerden biriydi. Neriman Nerimanov inanırdı ki, Lenin’in öncülüğünde Bolşeviklerin yürüttüğü siyaset zor durumda olan Azerbaycan’ı ve diğer Doğu halklarını mutluluğa kavuşturacaktır. Müslüman Doğusunun istiklali Neriman Nerimanov için her zaman en önemli mesele olmuştur: “*Ey Şark, ey beşeriyet ezeli, senin yolunda yansam, ezaplara düşsem de inancımдан dönen değilim. Her kes şahiddir ki, senin yolunda ömrümü serf etdim. Hergah can veren bir doktor olsaydı, hayatımı sana vererdim*”⁴.

¹ Hasan Hasanov, *Neriman Nerimanov’un Millî Devletçilik Bakışları ve Faaliyeti*, Bakü, 2005, s. 76.

² A.g.e., s. 83.

³ Qurbanov Şamil, *Neriman Nerimanov’un Dünyası*, Bakü, 2002. s. 19.

⁴ *Respublika Elyazmalar Fondu*, Arşiv-23.1-8.202.

Neriman Nerimanov'un faaliyetinde Türkçülük, Türkiye'ye dost ve kardeş yaklaşım önemli yer tutuyordu. Ünlü fikir adamı Ahmed Ağaoğlu'nun Neriman Nerimanova mektubundaki şu sözler onun tüm Türk Dünyası için ne kadar değerli bir şahsiyet olduğunun kanıtlarından biridir: “*Sizin gibi doğru, samimi bir şahsın tüm Türk âleminin ve özellikle de Türk muhitinin geçirmekte olduğu bugünkü feci buhran zamanı Azerbaycan'ın başında olması tüm Türk âlemi için faydalı alamettir. Siz orada kuvvetli bir vazife adamı gibi iş başındasınız. Ben de Ankara reislerinin kulluğundayım ve ikimiz de taşıdığımız fikir ve düşünceler içinde, her şeyden üstün olan Türklüğe hizmetteyiz. Budur, mesafenin uzaklığına rağmen, bizi birleştirecek ve temin edecek ideoloji!*” Neriman Nerimanov Bakü'de hâkimiyete gelmeden önce, 1918'de Zakafkazy Seymin'in Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatmasını kınamıştı⁵. O, Nargin adasında I. Dünya Savaşı zamanı esir düşen Türk askerlerine uğramış, devletten onlara acil tıp ve manevi yardım yapmayı talep etmiştir⁶. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü terk etmesini ahalinin inamını doğrultmayan, onu meyus eden yanlış bir adım olarak değerlendirmiştir⁷. Bolşeviklerin İstanbul'un Türkiye devletine ait olmasını kabul etmesini alkışlamıştı⁸.

Nerman Nerimanov'un Türkiye politikasını araştırmadan önce, devrin Rusya-Türkiye ilişkilerine genel olarak göz atmak gerekir. İlk önce şunu kaydetmek gerekir ki, Rusya'da Bolşevikler hâkimiyete geldiğinde, Türkiye hâlâ sultan hâkimiyeti mevcut idi ve Almanya ile koalisyada Rusya'ya karşı, esasen de Kafkas cephesinde savaş yapardı. Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilgisi tamamiyle yeni şerait yarattı. 1919'un Ağustos'unda yapılan Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın girişimi ile Nümayendelik Komitesi yaratıldı. Bu Komite Türkiye'nin geçici hükümeti statüsünde idi. Bununla beraber İstanbul'da sultan hükümeti öz hâkimiyetinden el çekmek fikrinde değildi. Nihayet, 1920 Nisan'ın 23'ünde Kamalçılar tarafından Ankara'da çağırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi özünü devletin tek kanuni hâkimiyeti ilan etti. Bununla da, ülkede iki hâkimiyetlilik yarandı. Erzurum Kongresi'nden sonra Türkiye Sovyet Rusya'sı ile iletişim yaratmaya çaba gösterirdi. Bu amaçla 1919'da Mustafa Kemal Paşa Yunus Nadi adlı yetkilisini Moskova'ya

⁵ Neriman Nerimanov, *Yine Savaş, Seçilmiş Eserleri*, C 2, Bakü, 1989, s. 126.

⁶ Neriman Nerimanov, *Nargin Adası: Yoksa Ölüm Adası, Seçilmiş Eserleri*, C 2., Bakü, 1989, s. 139.

⁷ Neriman Nerimanov, *Kafkazların İşgali, Seçilmiş Eserleri*, C 2, Bakü, 1989, s. 189-190.

⁸ Neriman Nerimanov, *Türkiye'nin İşçi ve Çiftçilerine, Seçilmiş Eserleri*, C 2., 1919, Bakü, 1989, s.34.

gönderdi. Ama o, hiçbir neticeye ulaşamadı. 1920'nin başlarında Mustafa Kemal Paşa bildirirdi ki, Kafkas cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya'sı ile ilişki zorlukları Türkiye için problem yarattığından, Bolşeviklerle birbaşa iletişim kurmak gerekir⁹. Bu amaçla Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlığında Doğu cephesi yaratıldı, Halil Paşa'nın rehberliği altında Moskova'ya delegasyon gönderildi ve nihayet, iletişim kuruldu¹⁰. Ama dünya siyaseti hiç de Türkiye'nin lehine değişmiyordu. Bu sebepten 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Lenin'e mektupla müracaat ederek kendi dış politikasının temel prensiplerini izah etti¹¹. Müracaatın esas mahiyeti, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, emperyalist devletlere karşı birge politika aparılması, Azerbaycan'la sovyet Rusya'sı arasında ilişkilerin yoluna koyulması ve nihayet, Rusya tarafından Türkiye'ye desteğin saklanması idi¹². Mustafa Kemal Paşa Türkiye'sinin Bolşevik Rusyası ile ilişkilerinin iyiye gitmesi ve sıklaşması meseleleri 11 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplantısında da çok ciddi tartışılmıştı. Konuşmacılardan biri olan Millet Meclisi'nin sedr yardımçısı Adnan Bey özellikle bildirmiştir ki, Bolşeviklerle ittifak bize millî çıkarlarımız için gereklidir¹³. Antanta ise Mustafa Kemal Paşa'dan Sultan hükümetine tabi olmayı talep ediyordu. Böyle bir durumda bundan ileri gelen neticeler meydana çıkıyordu. En esas neticelerden biri Mustafa Kemal Türkiye'sinin Rusya ile harbi karşı durmasının meydana çıkmaması idi. 1920 yılın Mayıs ayında TBMM nümayedelerinin yurt dışına ilk resmî seferi mehz Sovyet Rusyası'na oldu. Haziran ayında artık Rusya'dan Türkiye'ye iyi haberler gelmeye başladı. 1920'nin ikinci yarısında Türkiye ile Sovyet Rusyası arasında diplomatik ilişkiler yarandı. Mustafa Kemal Paşa bildirirdi ki, bu, Türkiye'nin dış politikasında kabul ettiği ilk karar idi¹⁴.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduğunda Neriman Nerimanov'un siyasetinde Türkiye-Rusya-Azerbaycan strateji üçgen çıkarları kendini yansıtmaya başladı. Neriman Nerimanov Azerbaycan'ın çıkarlarını Mustafa Kemal Türkiye'si ile sıkı ilişkide görmüş ve bu birge çıkarlar Sovyet Rusyası ile alakalandırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de Neriman Nerimanov'la ilişkilere büyük önem veriyordu. Türkiye'den Moskova'ya giden heyetlerin hepsi

⁹ Mustafa K., *Türkiye'nin Yeni Yolu*, C 2., Moskova, 1932, s. 416.

¹⁰ *Sovyet Dış İşleri Bakanlığının Yıllık Hesabatı 1919-1920*, Moskova, 1921, s. 356-357.

¹¹ *Sovyetlerin Dış Politikası Belgeleri*, C 1., Moskova, 1957, s. 803.

¹² *Sovyet Dış Politikasının Arşiv Belgeleri*, C 2. Moskova, 1958, s. 803.

¹³ *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Protokolleri, 11 Mayıs, 1920*, s. 57.

¹⁴ Mustafa K., a.g.e., s. 93.

Bakü'de durarak Bakü ile gizli görüşmeler yapıyor, daha sonra Moskova'ya gidiyordu. Bu heyetler Moskova'ya gitmeden önce Neriman Nerimanov Lenin'e ve Sovyetlerin Dışişleri Bakanı Çiçerin'e Türkiye'nin lehine olacak mektup ve telegramlar gönderiyordu. Neriman Nerimanov doğu ülkeleri hakkında Lenin'le dafalarca konuşmuş ve hatta ona gereken etki bıraktığını da bildirmiştir. O, gururla derdi: “*Yeni, ingilabi Türkiye'nin dirçelişi bu tesirin neticesi deyil mi?*”¹⁵. Rus imperyasının tarihî iddaalarına rağmen Lenin beyan ederdi ki, İstanbul Türkiye şehri olarak kalmalıdır. Lenin'in Türkiye'ye olan bu yaklaşımı Türkiye'nin dikkatini diğer sınırlarda toparlamasına imkân verdi¹⁶.

Neriman Nerimanov Azerbaycan'nın başına geçtikten sonra ilk adımlarından biri Türkiye'ye, Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etmek olmuştur. Mektubunda o, iki devlet arasında ilişkilerin özelliğini “*gardaşlık silahı ile silahlanmak*” gibi değerlendirmiştir¹⁷. Kısa sürede iki devlet arasında ilişkileri yoluna koymak ve üst seviyeye yükseltmek için Bakü'de ve Ankara'da temsilcilikler açıldı. 22 Ekim 1921'de İbrahim Ebilov resmî temsilci statüsünü şahsen Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. İbrahim Ebilov'un 8 Kasım tarihli mektubundan aydın oluyor ki, bu kabulde nitk söyleyen Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan'ın ve Neriman Nerimanov'un unvanına hoş sözler söylemiştir: “*Millî hüduğlarımız dahilinde hür ve müsteqil yaşamaq isterdik. Milletimiz bu hakikatın kardaş Azerbaycan timsalında tesdik edildğiini eşitmekle büyük bir seadet duyar. Rum eli, Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbinin öz kalbi gibi çarpdığını biliyorlar*”¹⁸.

23 Ekim 1921'de Azerbaycan'ın Ankara'da resmî temsilciliğinin binasının açılışı oldu. İbrahim Ebilov'un teklifi ile Azerbaycan bayrağını temsilcilik üzerinde Mustafa Kemal Paşa dikti¹⁹. Temsilciliğin faaliyet göstermesinden sonra Azerbaycan ve Türkiye arasında ilişkiler daha farklı ve resmî bir boyut kazandı. İbrahim Ebilov'un 1921, 28 Eylül ve 3 Şubat tarihli mektuplarında iki ülke arasında daim inkişafta olan dostluk ve Türk halkının Azerbaycan'a karşı artmakta olan samimiyeti hakkında malumatlar verilirdi²⁰. Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye'nin ister iç, isterse de dış politikası çok mürekkebe

¹⁵ Neriman Nerimanov, “Lenin ve Doğu”, *Yeni Doğu Dergisi*, s. 9-13.

¹⁶ Neriman Nerimanov, “Lenin ve Doğu”, *Yeni Doğu Dergisi*, s. 9-13.

¹⁷ Neriman Nerimanov, *Seçilmiş Eserleri*, C 2. Bakü, 1989, s. 458.

¹⁸ Teymur Ehmədov, *Neriman Nerimanov*, Bakü, 2018, s. 202.

¹⁹ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 169-170.

²⁰ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

bir tarihî şeraitte hayata geçirilirdi. Toplumda ve hâkim kuruluşlarda parçalanma mevcut idi. Böyle süreçler istenilen yenileşmekte olan topluma mahsus olduğundan bu fikir ayrılığına Atatürk soğukkanlıkla yaklaşıyor, kendi iradesini hayata geçirir ve Türkiye’ni yenileşme yolu ile ileri götürmekte devam ediyoruz²¹. Mustafa Kemal Paşa’nın diğerleri ile fikir ayrılığı var idi. Bu fikir ayrılığının mahiyetini Mustafa Kemal Paşa İbrahim Ebilov’la konuşmasında izah etmişti. Onun fikrinde, Türkiye’nin Büyük Millet Meclisi’nde üç grup vardı. Birinci grup sultan hâkimiyetini ve hilafetin mahiyetini saklamak isteyenler idi. Bunlar böyle düşünürdüler ki, dinin vasıtası ile Türkiye ister Batı, isterse de Doğu’yla ilişkiler kurabilir. Onlar “*ya barış ya savaş*” taraftarları idiler. Mustafa Kemal Paşa ise “*savaş*” veyahut “*barış*” siyasetini devletlerin mahiyetinden asılı olarak hayata geçirirdi²². İkinci grup tam Batılılaşma siyasetinin taraftarları idi. Bunlara “*Baticılar*” da denirdi. Baticılar, esasen, Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif olan eski sultan generalleri idi²³. Sovyet-Türkiye dostluğunun kabul etmeyen bu grup stratejik taraftarları gibi yalnız Avrupa devletlerini, özellikle de İngiltere ve Fransa’yı görür, Sovyet-Türkiye sazişine karşı İngiltere-Türkiye veya Fransa-Türkiye sazişini ortaya koymak düşüncesinde idiler. Üçüncü grup Atatürk’ün taraftarları idi. Onlar sultan hâkimiyetine karşı idiler ve Rusya ile dostluğu destekliyorlardı. Bu grup Türkiye’nin millî meraklarına zıdd gelmeden Batı devletleri ile ilişkilerin önemini de derk edirdiler.²⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde mevcut olan bu farklı gruplardan haberdar olan Neriman Nerimanov bu guruplar arasında seçim etmekte hiç de zorlanmamıştı. Neriman Nerimanov hakimiyete gelerken “*Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiyesi bizim dostumuzdur*” diyerek beyanat vermiş²⁵ ve bu yaklaşımını özel olarak böyle bildirmiştir: “*Eger bütün dünya ile savaş baş verse bele, Rusya ve Azerbaycan Türkiye ile taraftar faaliyette olacaktır*”²⁶. O, ilave ederek diyor: “*Tamam, yeni ingilabi Türkiye doğuldu ve özünün son sözünü dedi: Biz öz türk hayatımızla yaşayacağız ve bizim üzerimizde öğretmen olmak isteyenleri tamamile redd edirik*”.

²¹ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²² *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²³ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²⁴ *Azerbaycan Respublikasının Devlet Arşivi*, v. 105-107, 166.

²⁵ Neriman Nerimanov, *Şuşa Caamisinde Konuşması, Seçilmiş Eserleri*, C 2., Bakü, 1989. s. 376- 377.

²⁶ Neriman Nerimanov, *Şuşa Caamisinde Konuşması*, s. 376- 377.

Neriman Nerimanov Rusya'nın da Mustafa Kemal Paşa'ya, onun öncülüğünde Türk halkının yaptığı Millî Mücadele'ye desteğini saklamak için büyük gayretler gösteriyordu. Neriman Nerimanov 10 Nisan 1922'de Stalin'e mektubunda yazıyordu: “*Bütün vasitelerle Ankara hükûmetine yardım etmek lazımdır ki, onlar öz millî özgürlük mücadelelerini başa çatacaklar, eger bunun için lazımi vesaitimiz çatmırsa, onda biz heç olmasa basın aracılığıyla onlara hiss etdirmeliyiz ki, biz onların dostuyuk*”.²⁷

Bildiğimiz üzere o zamanlar da Ermeni meselesi hem Azerbaycan hem Türkiye için aktüel idi. Her imkânda Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Batı emperyalizmi Ermeni meselesini bir siyasi spekülasyon olarak kullanmakta idiler. Rusya'nın Ermenileri susturabilecek güce sahip olduğunu iyi bilen Neriman Nerimanov bu meseleyle ilgili Lenin'e mektup yollamıştır. O, Lenin'e mektubunda onu inandırmaya çalışıyordu ki, Ermeni meselesinin siyasi masadan kaldırılması ilk önce Bolşevik Rusyası'nın lehine işleyecek bir karar olabilir. Tabii ki, Neriman Nerimanov'un meseleye böyle bakışı Türkiye'nin çıkarlarına tam uygun olan iyi düşünülmüş bir siyasi yaklaşım idi. Neriman Nerimanov Şubat 1921'de Lenin'e mektubunda yazıyordu: “*Ermeni meselesi Türkler için ölüm-dirim meselesidir. Eger biz bu meselede gûzeşte getsek, insanlar bizim ardımızca getmeyecek. Burası da var ki, hemin meselenin bizim lehimize hell edilmesi güdretimizi daha da artırır*”²⁸. Mektupta daha sonra bu fikirler yer alıyordu: “*Moskova Ermeni meselesine göre Türkleri özünden uzaklaştırsa, onlar meyus olub, İngiltere'ye üz tuta bilerler. Eger şimdi Türklerden üz döndersek, biz müselman doğusunda tüm nüfuzumuzu itirerik, hem de bizim için feci neticeler vere bilecek Doğu cebhesi açmış olarak. Doğuda son derece gergin bir şeraitde biz Türklerle savaşa başlasaq, bu, bizim Doğu siyasetimizin iflasının başlanğıcı olacaktır*”²⁹. Bu mektubunda Neriman Nerimanov sovyetlerin Türkiye ile münasibetinde “*uzaklaşma*”, “*üz dönderme*” ve “*savaş*” siyasetini makbul saymıyordu. Onun fikrince, bunların herhangi birinin baş vermesi Sovyetlerin siyasetinin iflası olurdu. Neriman Nerimanov mektubunda Rusya'nın Türkiye politikasının yanlışlıklarını da net şekilde Lenin'e yazmıştır. O, özellikle Rusya Halk Dışişleri bakanı Çiçerin'in Türkiye'nin aleyhine olan siyasetinin yol verilmez olduğunu yazıyordu: “*Ben sizi heberdar etmeye borcluyam ki, yoldaş Çiçerin Doğu meselesini dolaştırır. O,*

²⁷ A.g.e., s. 378.

²⁸ Neriman Nerimanov, **Lenin'e Mektup**, Arşiv, v. 1-2.

²⁹ Neriman Nerimanov, **Lenin'e Mektup**, v. 1-2.

Ermeni meselesine heddinden artıq uyur ve mehz Ermeni meselesi üzünden Türklerle aramızın bozulması neticesinde neler baş verebileceyini nezere almır. Ben net olarak deyirem, biz ne olursa-olsun Türklerle möhkem ittifaq bağlamalıyız"³⁰. Neriman Nerimanov'un Lenin'e yazdığı bu mektubu Lenin'de etki bırakmıştır. Böyle ki, mektubu okuyan Lenin bu mektubu Rusya devlet yöneticilerinden Kamenev, Zinovyev, Rıkov, Buharin, Radek, Kalinin ve diğerlerinin de okumasına resmî talimat vermiştir.

Rusya'nın Türkiye ile hoşgörülü politika yürütmesi yönünde çaba gösteren Neriman Nerimanov aynı zamanda, Türkiye'nin kurtuluşu için Rusya'ya yaklaşmasını vacib biliyordu. O, İbrahim Ebilov'a mektuplarından birinde yazıyordu: *"Eger kamalçılar öz vetenlerinin, öz milletlerinin hakiki istiklalı ve dirçelişini istiyorlarsa, o zaman sovyet Rusya'sı ile yaklaşmalıdırlar"*³¹. O, Rusya – Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin de yer alması gerek Doğu politikası ile fikirlerinin Atatürk'e ve diğer devlet yetkililerine çatdırılmasını İbrahim Ebilov'dan istemiştir. Bu konu ile ilgili Neriman Nerimanov mektubunda yazıyordu: *"Çiçerin'in Doğu siyasetinde işletdiyi fikirler büsbütün yanlışdır. İran bizden üz dönderdi. Çiçerin İngilizlere aldanıb bizim elimizle İran inkılabının çırağını söndürdü. İndi ise Türkiye hakkında büyük yanlışlıklar ediyor. Çiçerin siyaseti baresinde böyük bir meruze yazıb gönderdik. Var küvzemizle eleştirdik. Siz ise gerekdir orada bütün gücünüzü bu yolda serf edesiniz. Başa salasınız, Rusya ile ilişkilerini bozmasınlar. Eger Türkiye, hakikaten de, hüsusi menfeeti üçün yok, ümumi menfeet üçün Doğu'nun kurtuluşunu istiyorsa, gerekdir Rusiya'ya yaklaşsın"*³².

Türkiye de öz növbesinde Sovyet Rusya'sı ve Sovyet Azerbaycan'ı ile sıkı ilişkilerin kurulmasının taraftarı idi. Kazım Karabekir Paşa Azerbaycan'ın Türkiye'deki temsilcisi İbrahim Ebilov'la konuşmasında ona demiştir: *"Biz böyle düşünceye geldik ki, Türkiye'nin ve tüm müslüman dünyasının yegâne çıkış yolu Sovyet Rusya'sı ile dostlukdur"*³³. Moskova görüşleri zamanı Türkiye heyetinin başçısı Yusif Kamal İbrahim Ebilov'a bildirmiştir ki, inkılapçı Türkiye Rusya ile ilişkilerinden imtina etmemelidir ve hiç de edebilmez, çünkü Rusya ile ilişkilerimiz olmasa, Türkiye Antanta'nın hücumuna devam getirebilmez. O, İbrahim Ebilov'un dikkatine Türkiye Büyük Millet

³⁰ Neriman Nerimanov, **Lenin'e Mektup**, v. 1-2.

³¹ **Komunist Qazetesi**, 30 Kasım 1920, S 176, s. 2.

³² **Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi**, v. 107.

³³ **Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi**, v. 12.

Meclisi'nin bu konu ile aldığı kararını çatdırmıştır: “Eger inkılab sürecinde olan bu iki ülke (Türkiye ve Rusya) bir-biri ile sıkı ittifak bağlamasalar, mehv olacaklar”.³⁴ İbrahim Ebilov da Azerbaycan hükümetine gönderdiği mektuplarında Moskova'nın Ermeni meselesinde geri adımlar atması için Azerbaycan yetkililerinin gerekli faaliyette bulunmasını tavsiye ediyordu³⁵.

Sovyetlerin Türkiye ile sıkı ilişkilerinin yaranmasında Neriman Nerimanov'un mövgeyi ve tavsiyeleri büyük önem taşımıştır. Lenin'in devlet başkanı iken temelleri atılmış Bolşevik Rusyası ile Türkiye arasında dostluk politikasının esas mimarlarından biri Neriman Nerimanov idi. Türkiye'den Bakü'ye gelen heyetleri Neriman Nerimanov kabul ederken onlarla bir komünist gibi değil, bir Türk olarak görüşmeler yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova ile görüşmeler yapmakta görevlendirdiği Rıza Nur Neriman Nerimanov hakkında hatıratında yazıyordu: “Onunla sık-sık ve ikilikde görüşmeler yapıyordum. Baya konuşurduk. Bakdım ki, güzel bir insandır. Onda kendime karşı etimad yarada bildim. Nerimanov açılışdı ve dedi: “Biz Türkük, milletin gelenekleriyle yaşarık”. Çok beğendim ve çok sevdim... Neriman bana Moskova hakkında çok değerli bilgiler verdi”³⁶.

Neriman Nerimanov'un Millî Mücadele'de yürüttüğü Türkiye politikasının diğer bir ana hattı ise direkt olarak Azerbaycan üzerinden olan faaliyeti idi. Böyle ki, onun başkanlığı ile Azerbaycan hükümeti ister ekonomik ister siyasi, isterse de manevi desteğini dönemin koşulları çerçevesinde her zaman Türkiye'ye yapmıştır. Azerbaycan hükümetinin 28 Ağustos 1920'de yaptığı toplantısında Neriman Nerimanov'un teşebbüsü ile Türkiye'deki durum gündeme getirilmiş ve Azerbaycan hükümetinin Millî Mücadele'yi desteklemesine resmî karar verilmiştir. Bu karardan ileri gelen işlerin hayata geçirilmesi içine bizzat Neriman Nerimanov şahsen görevlendirilmiştir. Nisan 1920'de Ruslar tarafından Bakü'de hapsedilen 50 Türk subayı ve askerî Neriman Nerimanov'un yardımı ile azat edilmiştir³⁷. 1920'de Paris'te Yakın Doğu problemleri ile ilgili konferansa Atatürk hükümetini temsil eden heyet ile beraber, İzzet Paşa hükümetinin heyeti de getmiştir. Bu konferansa davet alan Azerbaycan hükümeti konferans yetkililerinden sultan heyetinin değil, yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın yetkililerinin Türkiye'yi temsil eden taraf gibi kabul

³⁴ A.g.e.

³⁵ Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 193.

³⁶ Rıza Nur, Moskova – Sakarya Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 56.

³⁷ Yeni Fikir Qazetesi, 1 Şubat 1924, S 26. s. 3.

edilmesini teklif etmişler. Aynı zamanda, Paris görüşmelerinde Boğazlar meselesinde Azerbaycan'ın yaklaşımı Türkiye ile aynı idi³⁸. Neriman Nerimanov'un etkisi ile Sovyet hükümeti Ocak 1920'de yapılmış Genuya Konferansı'nın teşkilatçıları olan Büyük Britanya, Fransa, İtalya devletlerine müracaat yaparak Türkiye'nin de davet olunmasını teklif etmişti. Lakin buna itiraz edilmiş ve Türkiye konferansa davet olunmamıştı. Böyle durumda Neriman Nerimanov'a bu konferansta Azerbaycan'la beraber Türkiye'nin de meraklarını korumak Azerbaycan hükümeti tarafından havale edilmiştir. Neriman Nerimanov sonradan bu mesele ile ilgili yazıyordu: *“Türklerin adaletli taleplerini tüm gücümüzle savunduk”*³⁹. Malta adasında esir saklanan 66 Türk aydını ve siyasilere azat edilmesine Neriman Nerimanov hükümet başkanı olarak çok etkili faaliyeti olmuştur. Azat edilenlerin arasında Ehmed Ağaoğlu, büyük Türkçü fikir adamı Ziya Gökalp, Türk şairi Memmed Emin, Türkiye din hadimi şeyhülislam Hayri Efendi, bir sıra yazar, devlet yetkilileri, herbçiler var idi. *“Rusya Azerbaycan'da tutuklanan İngiliz ve Fransız esirlerini Büyük Britaniya'nın nezareti altında olan erazilerde tutuklanan kendi vatandaşlarına değiştirmek istedikde N. Nerimanov onların Kamalçılarla değiştirilmesinden ötrü Böyük Britaniya, Fransa ve Rusya hükümetleri ile yazışmalar yapmış, onların ancak Kamalçılara değiştirilmesini tekid etmiş, bu mögqeyini 16 Aqustos ve 2 Ekim 1920 tarihli mektublarında esaslandırmış ve buna nail olmuşdur”*⁴⁰.

Neriman Nerimanov'un Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin lehine gerçekleştirdiği politikası ve çabaları Mustafa Kemal Paşa tarafından bir kardeş yardımı olarak görülüyordu. Neriman Nerimanov'un Türkiye'ye ve bizzat kendisine karşı samimi olduğunu bilen Mustafa Kemal Atatürk Millî Mücadele'nin en zor döneminde Neriman Nerimanov'dan ekonomik yardım da istemiştir. Bu konu ile ilgili Doğan Avçioğlu yazıyor: *“Karabekir, Azerbeycan hükümetinden para istenmesini önerir. Atatürk, bilerek ki, Bakü'de Bolşevik Hükümeti vardı 3 Mayıs tarihli Karabekir'e yazısıyla buna riza gösterir: “Elde beş para bulunmadığı sizce bilinmektedir. Şimdilik içeride bir kaynak da bulunmuyor. Başka taraftan sağlanıncaya kadar Azerbeycan hükümetinden en geniş ölçüde borc alma olanağının düşünülmesi ve sağlanmasını rica*

³⁸ Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 106- 120.

³⁹ Neriman Nerimanov'un Çiçerin'le Mektuplaşmaları, 1920, 16 Aqustos- 2 Ekim. v. 37, 39.

⁴⁰ A.g.e.

ederim". Bu müraciyeti Türkiye'nin Moskva'ya geden heyeti Bakü'de dayanarak Azerbaycan hükümetinin nezerine çatdırmışdır. "Eylülde ilk altınlar gelir. Karabekir Paşa bu 500 kiloluk ilk parti altunun 200 kilosunu kendine alıkoymar, geri kalanını Ankara'ya yollar"⁴¹. Türkiye'ye yalnız altın yardımı değil aynı zamanda petrol, benzin, kerosin (hepsi petrol ürünleridir) gönderen Neriman Nerimanov Mustafa Kemal Paşa'ya cevap mektubunda yazıyordu: "Paşam, gardaş gardaşa borc vermez, el tutar"⁴².

1921'de Azerbaycan Türkiye'ye 30 sistem petrol, 2 sistem benzin, 8 sistem kerosin göndermişti. "Azərbaycan Petrol Müəssisəsi" devlet petrol müəssisəsinin Türkiye'nin bir kaç şehrində - İstanbul, Kars, Samsun ve Trabzon'da şubələri açılmıştı. Batum limanı vasitəsilə Azərbaycan'dan Türkiye'ye 1922'də 9294 ton kerosin və 340 ton benzin göndərilmişdir⁴³. Neiman Nerimanov'un isteği üzərinə 17 Eylül 1922'də Bakü'də "Kırmızı aypara" vakfının yardım kampanyası geçirilmiş ve halktan toplanan tüm yardımlar Türkiye'ye gönderilmişti⁴⁴.

Türkiye'nin Millî Mücadele döneminde her bir uğuru Neriman Nerimanov tarafından büyük sevinç hissi ile karşılanıyordu. O, Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa'yı "Türkiye'nin istiklaliyeti yolunda Antanta üzerinde kazanılmış büyük gelebe münasibetile tebrik etmişdir"⁴⁵. Eylül 1921'de ise Türkiye Doğu cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın kalibiyetinin sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'ya ve komutanlara tebrik telgrafı göndermiştir⁴⁶. Mustafa Kemal Paşa da Neriman Nerimanov'a karşı saygı duymuş ve ona büyük bir siyasi lider, devlet yetkilisi gibi önem vermiştir. İbrahim Ebilov Azerbaycan Halk Dışişler Bakanlığı'na mektubunda yazıyordu ki, Mustafa Kemal Paşa Neriman Nerimanov'un evvel Güney Kafkas Federasyonu'nun, sonra ise Sovyetlerin Merkezi İcra Teşkilatı'nın sedri seçilmesinden çok memnun idi⁴⁷.

Neriman Nerimanov'un millî devletçilik bakışlarında Türkçülüğü, Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin yanında olmak, destek vermek politikası kendini net şekilde ifade ediyordu. Rus-Bolşevik sistemi yönetiminde Neriman Nerimanov'un millî düşüncesi, Türkçü bakışları hakim Bolşevik parti üst

⁴¹ Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi 1838'ten 1995'e, 3. Kitap, Tekin Yayınları, İstanbul 2002, s. 1009.

⁴² Qurbanov Ş., Neriman Nerimanov: Ömrünün Son İlleri, Bakü, 2003, s. 35.

⁴³ Azərbaycan Petrol Sənayesi Dərgisi, 1922, S 3. s. 45.

⁴⁴ Azərbaycan Respublikasının Devlet Arşivi, v. 105-107, 166.

⁴⁵ Komunist Qəzetəsi, 28 Nisan 1921, S 70, s. 5.

⁴⁶ Komunist Qəzetəsi, 18 Eylül 1921, S 179, s. 3.

⁴⁷ Azərbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 17-21; s. 216, v. 163-171.

yetkilileri ile onun arasında ihtilaf yaratan esas sebeplerden olmuştur. Tüm baskılara rağmen, Neriman Nerimanov Türkiye ile ilgili politikasından geri çekilmemiştir. Neriman Nerimanov'un ister Türkiye isterse de Azerbaycan'la ilgili yürüttüğü politikası, faaliyeti Moskova'da büyük endişe ile karşılanmaktaydı. Bu yüzden de onu Azerbaycan'ın yöneticiliğinden uzak tutmak fikri ile 1922'de Moskova'ya davet edip Sovyetler Birliği'ni yöneten üst görevlerden birine tayin ederler. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Sovyetlerde hâkimiyet başına geçmiş Stalin az sonra diktatörlük rejimini gerçekleştirmeye başlıyor. Onun ilk adımlarından biri onunla hesaplaşmayan, millî düşünceye sahip siyasilere aradan kaldırılması oldu. Hedeflerinden biri de Neriman Nerimanov idi. Neriman Nerimanov 19 Mart 1925'te zehir içirilmesi sonucunda hayatını kaybetti. Ölümünden iki ay önce Neriman Nerimanov küçük oğlu Necef'e bir hatıra mektubu yazmıştı. Bu mektubunda o, Bolşeviklerin hâkimiyete geldikleri zaman ileri sürdükleri ideolojinin aksine çıktıklarını, aldatıldığını ve bir gün komünizmin çökeceğini net şekilde yazıyordu: *"Belke de sen bu satırları okurken Bolşevizm hiç olmayacak. Lakin bu o demek değil ki, Bolşevizm iyi değildi; bu o demek olacak ki, biz onu koruyamadık, onu yeterince değerlendirmedik, işimizi kötü yaptık... hakimiyetle o kadar kurnazlandık ki, kafamız boş-boş işlere, boş laflara karıştı, gerekli olanı elden burakdık. Hakimiyet çoklarını bozuyor. Böyle de oldu. Onlar... diktatörlük yapmak kararına geldiler"*⁴⁸.

Neriman Nerimanov'un ölümünden sonra Azerbaycan'da onu hatırlamak, hatta ismini de zikretmek yasaklanıyor ve bu yasak Stalin'in siyasi sisteminin çöküşüne -1956'ya- kadar devam etmiştir. Yasak kaldırıldıktan sonra Azerbaycan halkı Neriman Nerimanov'un hatırasını ebedileştirmek için onun ismine layık adımlar atmıştır. Bugün Bakü'nün en büyük belediyelerinden biri, Bakü'de metro istasyonu onun ismini taşıyor ve Bakü'nün en yüksek, güzel yerlerinden birinde Neriman Nerimanov'un heykeli dikilmiştir.

Sonuç

Azerbaycan'ın ünlü aydını, fikir adamı, devlet yöneticisi olmuş Neriman Nerimanov tüm hayatı boyu kendi faaliyetinde Azerbaycan'ın, Türkiye'nin, Türk-İslam dünyasının meraklarını öne çekmiştir. O, siyasi düşüncesine göre bir komünist olsa da, bir Türkçü fikir adamı idi. O, Türkiye'nin Millî Mücadele döneminde kurtuluşunu tüm Türk-İslam dünyasının kalibiyeti olarak

⁴⁸ Teymur Ehmədov, **Neriman Nerimanov**, Bakü, 2018, s. 293.

görüyordu. Türkiye'ye karşı her zaman bir Türkçü, kardeş sevgisi ile yaklaşmıştır. Komünistlerin Rusya'da yönetime el koymasından sonra Moskova'nın Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Millî Mücadele'ye destek olması için büyük siyasi hamleler yapmış ve bunlardan birçoğuna ulaşabilmiştir. O, Moskova'da Türkiye aleyhine iş çeviren güçlere karşı çıkmış ve ne olursa olsun Azerbaycan'ın her zaman Türkiye'nin yanında olacağını net şekilde bildirmiştir. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nı daim desteklemiş ve onu Türkiye'de tek kanuni siyasi güç olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda uluslararası arenada da Mustafa Kemal Paşa Türkiyesi'nin kabul edilmesi yönünde büyük gayretler göstermiştir. Neriman Nerimanov'un Türkiye'ye, Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteği Rusya'yla hesaplaşmadan direkt olarak Azerbaycan üzerinden yaptığı yardımlardan da dikkat çekmektedir. Atatürk'e yazdığı mektuplarında ona "Paşam" diyerek hitap etmesi Neriman Nerimanov gibi büyük bir siyasi liderin Mustafa Kemal Paşa'ya olan saygı ve ihtiramının ayrı bir kanıtıdır. Aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa da Neriman Nerimanov'a büyük saygı duymuş, onun siyasi düşüncelerine önem vermiştir. Atatürk'ün önerisi ile Türkiye'nin ilk sefirliğinin Azerbaycan'da, Azerbaycan'ın ilk temsilciliğinin ise Türkiye'de açılması, temsilciliğe Azerbaycan bayrağının bizzat Atatürk tarafından dikilmesi iki büyük devlet adamının hem kendileri, hem de başında durdukları devletler adından kardeş yaklaşımlarının güzel örneğidir. Neriman Nerimanov'un Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile ilişkisi, Türkiye politikası ve desteği, her iki liderin bölgede büyük güçlere karşı tutumu, bu konunun ister siyasi, ister tarihî, hatta modern Türkoloji açısından akademik incelenmesi Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, genellikle de Millî Mücadele tarihinin daha da kapsamlı araştırılması açısından büyük önem arz ediyor.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 106- 120.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 12.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 17-21; s. 216, v. 163-171.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 193.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, v. 90, 92.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi. v. 17-21.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arşivi, v. 105-107, 166.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arşivi, v. 169-170.

Respublika Elyazmalar Fondu, Arşiv-23.1-8.202.

Sovyet Dış Politikasının Arşiv Belgeleri, C 2, Moskova, 1958.

Sovyetlerin Dış Politikası Belgeleri, C 1, Moskova, 1957.

Gazeteler

Komunist Qazetesi, 30 Kasım 1920, S 176.

Komunist Qazetesi, 28 Nisan 1921, S 70.

Komunist Qazetesi, 18 Eylül 1921, S 179.

Yeni fikir Qazetesi, 1 Şubat 1924, S 26.

Kitap ve Makaleler

Azərbaycan Petrol Sənayesi Dergisi, 1926, S 3.

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e. 3. Kitap**, Tekin Yayınları, İstanbul, 2002.

Ehmedeov, Teymur, **Neriman Nerimanov**, Bakü, 2018,

K., Mustafa, **Türkiye'nin Yeni Yolu**, C 2, Moskova, 1932.

Neriman Nerimanov'un Çiçerikle Mektuplaşmaları, 16 Ağustos - 2 Ekim 1920.

Nerimanov, Neriman, **Seçilmiş Eserleri**, C 2. Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Kafkazların İşğalı", **Seçilmiş Eserleri**, C 2. Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Lenin ve Doğu", **Yeni Doğu Dergisi**.

Nerimanov, Neriman, "Lenin'e Mektup", **Arşiv**, v. 1-2.

Nerimanov, Neriman, "Nargin Adası: Yoksa Ölüm Adası", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Şuşa Caamisinde Konuşması", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Türkiye'nin İşçi ve Çiftçilerine", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, 1919, Bakü, 1989.

Nerimanov, Neriman, "Yine Savaş", **Seçilmiş Eserleri**, C 2, 8 Nisan 1918, Bakü, 1989.

- Nerimanov, Neriman, “Yine Savaş”, **Seçilmiş Eserleri**, C 2, Bakü, 1989.
- Nur, Rıza, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- Sovyet Dış İşleri Bakanlığının Yıllık Hesabatı 1919-1920**, Moskova, 1921.
- Ş., Qurbanov, **Neriman Nerimanov: Ömrünün Son İlleri**, Bakü, 2003.
- Türkiye Büyük Millet Meclisinin Protokolleri**, 11 Mayıs 1920.

MİLLÎ MÜCADELE'DE ULUSAL KONGRELERE KATILAN KİŞİLERİN SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Ahmet İLYAS* – Ebru ÇOBAN**

ÖZET

Mustafa Kemal 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldiğinde, gördüğü tablo karşısında ifade ettiği “geldikleri gibi giderler” sözü Millî Mücadele'nin ilk manifestosu olarak kabul edilebilir. Mustafa Kemal, İstanbul'daki çalışmaları neticesinde Ahmet İzzet Paşa ile birlikte bir çıkış yolu bulabileceğini düşünüyordu. 16 Mayıs 1919 tarihine kadar meşru zeminde arkadaşlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra artık İstanbul'da kurtuluş çarelerinin bulunamayacağını görüyordu. Ona göre mücadelenin yapılacağı yer Anadolu'ydu. Mustafa Kemal'e bu fırsatı veren gelişme ise, Samsun'da Rumların başlattıkları asayişsizliğe sebep olan olaylardı. 15 Mayıs İzmir'in işgalinden sonra İtilaf Devletleri'nin Devlet-i Aliyye'ye verdiği nota, Samsun'un da işgal edilebileceği üzerine kuruluydu. O vakit Samsun'a gönderilecek bir müfettiş, hem savaş sonrası alınması gereken silahları toplayacaktı, hem de Müslümanlar ile Rumlar arasındaki problemleri çözecekti. Mustafa Kemal Paşanın önemli yerlerde bulunan kimselerle kurmuş olduğu yakın ilişkiler, ona IX. Ordu Müfettişi göreviyle Samsun'a gönderilmesinin kapısını araladı. Bu kapı, Millî Mücadele'nin başlangıcı sayılacaktı. Mustafa Kemal Paşa, geniş bir bölgeyi kapsayacak bütün askerî ve mülki makamlara emir verebilme yetkisiyle donatılarak, 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etti. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varan Mustafa Kemal Paşa, buradaki geniş tahkikatı sonrasında raporunu hazırladı ve İstanbul'a gönderdi. Akabinde böbrek rahatsızlığını belirterek Millî Mücadele'nin ilk genelgesinin hazırlanacağı Havza'ya hareket etti. Havza'da, Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan metin, halkın mücadeleye çağrıldığı ilk genelge olarak tarihe geçmiştir.

*Doç. Dr., Batman Üniversitesi, ahmetilyas@hotmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, ahmetilyas@hotmail.com

Havza'dan sonra Mustafa Kemal Paşa, Millî M¼cadele'yi halka yaymak amacıyla kongre boyutuna ağırlık vermiştir. Millî M¼cadele'nin önemli aşamalardan biri de kongrelerdir. Kongreler, ulusal m¼cadelenin fikirsel alt yapısının hazırlanmasında önemli bir s¼reci kapsamaktadır. Havza ile başlayan ve Sivas Kongresi ile son bulan bu d¼nem, T¼rkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve askerî laboratuvarı olarak ifade edilebilir. Kongreye katılan kişilerin genel özellikleri, o d¼nemi yansıtmaları açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı Amasya, Erzurum ve Sivas kongresine katılan kişilerin genel özelliklerini değerlendirme üzerine kuruludur. Millî M¼cadele'ye önemli katkılar vermiş bu kişilerin yaş, eğitim, meslek dallarına g¼re elde edilecek bilgilerin k¼çük ¼çekli de olsa tarih anlayışını sosyoloji açısından desteklemesine yardımcı olacaktır.

**THE SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF PEOPLE WHO
PARTICIPATED IN NATIONAL CONGRESSES HELD DURING
THE NATIONAL STRUGGLE**

ABSTRACT

The remark “they will leave the way they have come” made by Mustafa Kemal Atatürk when he saw the besieged city of Istanbul upon his arrival on November 13, 1918 could be viewed as the first manifesto of the National Struggle. As a result of his initial works in Istanbul, he believed that he could find a way out together with Ahmet Izzet Pasha. However, after having had meetings with his friends on a legitimate ground until May 16, 1919, he came to the conclusion that for independence there would be no solution to be found in Istanbul anymore. In his opinion, it was Anatolia where the struggle would take place. The opportunity that Mustafa Kemal seized to move to Anatolia came in with the disorder caused by the Rums in Samsun. The note given by the Entente Powers to the Ottomans after the invasion of Smyrna on May 15 might also be construed for the invasion of Samsun in any case of disorder that was to be viewed as a threat by the Entente Powers. In this case, an inspector would be sent to Samsun in order to collect the post-war ammunitions and to solve the problems between the muslims and the Rums. The close connections that Mustafa Kemal had formed with the influential circles paved the way for him to be posted to Samsun as the 9th Army Inspector. This move would mark the beginning of the National Struggle. He set out to Samsun on 16 May 1919 with authority that he could issue order to all military and civil authorities in a very broad area. Having arrived in Samsun on May 19, 1919, Mustafa Kemal Pasha prepared his report following a comprehensive investigation and sent it to Istanbul. He then complained about his kidney ailment and moved toward Havza where the first memorandum of the National Struggle would be written. This text is of a historical importance for it was the first memorandum that called on people for the National Struggle. After Havza, Mustafa Kemal Pasha gave weight to organizing congresses with an aim to spread the National Struggle to the people of Anatolia. These congresses are one of the important phases of the National Struggle, helping the formation of the ideological background for the struggle. This period starting with Havza and ending with the Sivas Congress might serve as the political and military laboratory of the Republic of Turkey. The attributes of the participants in the

congresses are noteworthy in terms of reflecting the characteristics of this period.

The aim of this study is to focus on evaluating the general attributes of the participants in the congresses of Amasya, Erzurum and Sivas. Information to be extracted from the age, education, profession etc. of these people who made significant contributions to the National Struggle will help, even though on a small scale, the understanding of history from a sociological angle.

Giriş

Birinci Dünya Harbi, genelde İttifak Devletleri özelde Osmanlı Devleti için tam bir yıkımdı. Esasında Osmanlı Devleti, savaş esnasında çok da kötü bir performans sergilememiş, en azından savaşın başında çekileceğine dair beklentileri boşa çıkarmış ancak savaş sonrası İtilaf Devletlerinin tutumu Osmanlı münevverleri için bir umutsuzluk ortamının oluşmasına neden olmuştu. Dahası imzalanacağı söylenen ateşkes antlaşmasının Osmanlı Devleti için sorunları giderek artıracığı söyleniyordu. Bu ortamda özellikle askerlerin tutumu önemliydi. Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti için tam bir yıkımdı. Zira İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin silahlı gücü ile istihbarı bilgilerinin verilmesini talep ediyordu.¹ Aydın ve askerî kesim bunun ne demek olduğu gayet iyi biliyordu. Fakat Osmanlı Devlet yöneticilerinde özellikle padişah ve Damad Ferit Paşa, İngilizlerin Osmanlı aleyhinde olmayacağını dahası Amerika Başkanı Wilson İlkeleri'nin Osmanlı Devleti'nin işgal edilmesinin önünde bir engel oldukları iddia ediyorlardı.² Ancak savaşa daha sonra girmiş olan Yunanistan'ın durumu ise düşündürücüydü. Nitekim İtilaf Devletleri bilhassa İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'daki planları için Anadolu'da güçlü bir İtalya yerine Yunanistan'ın taşeron olarak kullanılmasını mantalite açısından uygun bulmaları tesadüfi değildir. Osmanlı Devleti ile imzalanmış olan 25 maddelik Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7.³ ve 24. maddesi⁴ Anadolu'nun işgal edilmesinin bahaneleriydi.

Mütarekeden henüz 36 saat bile geçmeden İngilizler 7. maddeye dayanarak Musul'u işgal ettiler.⁵ Daha sonra İstanbul limanlarını ele geçirdiler. 1918 Aralık'ında Osmanlı başkentinde İngiliz liderliğinde bir İtilaf yönetimi kuruldu. İtilaf Kontrol Komisyonları, Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ve

¹ Douglas A. Howard, **The History Of Turkey**, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2016, s. 85.

² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 332.

³ İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit eden bir durum halinde, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecekler (7. madde). Salahi Ramadan Sonyel, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 230; Mesut Aydın, **Türkiye ve Irak Hududu Meselesi**, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 13.

⁴ Vilayet-i Sitte'de (Altı Doğu Anadolu İli - Van- Bitlis-Elazığ-Erzurum-Sivas-Diyarbakır) bir karışıklık çıkarsa, buralar işgal güçlerince mazeret göstermeksizin işgal edilebilecektir (24. Madde). Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 54.

⁵ Ahmed Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 711.

silahsızlandırılmasına nezaret ediyor, yerel polis ve jandarmayı denetliyordu.⁶ İstanbul'un ele geçirilmesi işgallerin devam edeceğinin ve buna karşılık Osmanlı hükümetinin işgal altında bulunan vatanın kurutulduğu için kararlar alamayacağına göstergesiydi. Ahmet Ağaoğlu, İstanbul'daki atmosferi anlatırken değindiği şu hususlar önemlidir: “*Beyoğlu tarafı şen şatırdı, bütün evler, mağazalar, oteller ve lokantalar sanki büyük bir bayram imiş gibi donatılmıştı. İngiliz, Fransız ve Yunan bayrakları evlerin pençelerinden mağazaların kapılarından sarkıyor, sokaklar baştanbaşa halkla dolu. Gezenler arasında haki elbiseleri ile kibirli ve gururlu yürüyüşleri ile herkesin dikkatini çeken İngiliz zabıtları kızgın kızgın konuşuyorlar, küfürler savuran Fransız askerleri, sarhoş Yunan bahriyelileri ötekine berikine çatıyorlar. Ara sıra bir Fransız müfrezesi muzika ile sokaktan geçiyor, halk alkışlıyor, “yaşasın Fransa”, “yaşasın İngiltere”, “yaşasın Yunanistan” bağırımları kopuyor. Bazen bir kafil genç Rumlar vatansever şarkılar okuyarak halkın içinden geçiyor ve bütün evlerin pencerelerinden, dükkân ve mağazalardan “zito! zito!” nidaları yükseliyor. Sokaklarda fesli hemen yok gibidir, ara sıra yolunu şaşırılmış bir fesli görünürse de, hemen saklanmaya, karanlık yan sokaklardan birisine sığınmaya çalışıyor. Vaktinde bunu yapamayanın hemen fesi alınıyor ve bin bir gülmeler, kahkahalar ve hakaretler arasında parçalanarak havaya savruluyor.*”⁷ Ağaoğlu'nun ifade ettiği gibi bir tarafta İstanbul'daki halkın ciddi manada bir çıkmazın içerisinde olduğu, diğer tarafta da İtilaf Devleti askerlerinin zafer nidaları atmaları dikkat çeken noktaları.

Mustafa Kemal'in İstanbul'a Gelişi ve Durum Değerlendirmesi

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Mustafa Kemal, 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevine atanmıştı. Mustafa Kemal durumun farkındaydı. Bu amaçla Tevfik Paşa'nın sadarete gelmemesi için mücadeleye başladı. Daha sonra kendisi, 14 Ekim 1918'de Vahdettin'in yaverine bir telgraf göndererek, ateşkes antlaşmasının sakıncalarından bahsetmiş, Müşir İzzet Paşa'ya bir kabine oluşturulmasına yardım edilmesini istemiştir. Ancak kendisiyle birlikte Rauf Bey, Tahsin Bey, Azmi Bey, Hayri Bey'in de içinde olacağı bir hükümetin bu zor şartların altından kalkabileceğini ifade

⁶ Bülent Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 48.

⁷ Ahmet Ağaoğlu, **Mütareke ve Sürgün Hatırları**, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 23.

etmiştir.⁸ Sonuç olarak padişah, Mustafa Kemal'in istekleri ölçüsünde fakat Mustafa Kemal Paşa'sız bir hükümeti Ahmet İzzet Paşa'ya kurdurdu.⁹ İzzet Paşa öncülüğünde kurulan hükümet ciddi manada destek aldı.

9 Kasım 1918 tarihinde Mustafa Kemal, İstanbul'a geldi. İstanbul'a geldiğinde İtilaf Devletleri donanması İstanbul'u çok önceden işgal etmişler.¹⁰ Bu arada Ahmet İzzet Paşa Hükümeti gelen baskılara dayanamayarak istifa kararını aldılar. İstifa kararı sonrası şimdi de hükümet krizi yaşanıyordu.¹¹ Mustafa Kemal, İstanbul'a geldikten sonra istifa etmiş bulunan Ahmet İzzet Paşa ve Ali Fethi Bey ile bir görüşme gerçekleştirdi. Amacı yeni kurulan Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu almasını engellemek ve Ahmet İzzet Paşa'nın tekrardan sadarete gelmesini sağlamaktı. Ancak bu konuda başarısız olmuş, Tevfik Paşa hükümeti meclisten güvenoyu almıştı.¹² Bundan böyle Mustafa Kemal, muhalefete geçerek Ali Fethi Bey'in kurmuş olduğu Minber gazetesinde siyasi fikirlerini ifade etmeye çalışacaktır.¹³ Diğer taraftan 22 Kasım 1918 günü Cuma selamlığı sırasında padişah Vahdettin ile görüşerek kişisel fikirlerini onunla da paylaşmıştır. Yapılan her iki görüşme neticesinde; Mustafa Kemal, İstanbul'da kurtuluş çarelerinin tükendiğini, en azından yönetim kadrosunun olayın vahameti konusunda hemhal olduğunu hissetmiştir. Bu nedenle İstanbul'da arkadaşlarıyla kurtuluş çareleri üzerine fikir teatilerinde bulunacaktır.

İstanbul'da çalışmaları sırasında Mustafa Kemal, Ali Rıza Paşa ile yaptığı görüşmelerinde kendisinin ve Kazım Karabekir Paşa'nın içinde yer alacağı bir hükümet kurulursa ülke için faydalı olacağını ifade etmiştir.¹⁴ Bu girişiminde

---

⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s. 14.

⁹ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 49.

¹⁰ Feroz Ahmad, **The Emergence Of Modern Turkey**, Oxford University Press, London, 1968, s. 248.

¹¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp, İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 161.

¹² Türkgeldi, **Görüp, İştiklerim**, s. 165.

¹³ E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 17, S 28, s. 183. Mustafa Kemal, Minber'de özellikle hükümet aleyhine siyasal çözüm önerilerine yönelik gazete başlıkları kullanmıştır. Örneğin 18 Kasım tarihli yazıda "Tevfik Paşa vatana hizmet etmek isterse tereddüt etmeden işgal ettiği makamı boşaltmalı." deniyordu. **Minber**, 18 Kasım 1918.

¹⁴ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbinin Esasları**, Tokar Matbaası, İstanbul, 1972, s. 32.

de başarısız olan Mustafa Kemal, birkaç kez daha Vahdettin ile görüşerek siyasal çözüm önerilerini yinelemiştir.¹⁵ Öte yandan İstanbul'da İttihatçı avı devam ederken, Mustafa Kemal bazı İttihatçılarla görüşerek, İstanbul'da işgalere karşı neler yapılabileceği konusunda onlardan destek istemiştir. Mustafa Kemal'in bu çalışmaları ulusal basında da yer alarak, kendisinin nazırlık için adı geçtiği ifade edilmeye başlamıştır.¹⁶ Ancak kendisi Şişli'deki evinde arkadaşlarıyla kurtuluş çarelerini aramaya koyulmuştur. Mustafa Kemal ile birlikte hareket eden Rauf Bey, o günlerdeki durumla ilgili olarak şunları belirtmiştir: *“Burada da geleni gideni eksik olmamakla beraber, en yakın ve mahrem arkadaşları olarak, yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve ben vardım. Hemen hemen her gün buluşur, toplanır, konuşur, daha doğrusu dertleşirdik. İstanbul artık, sokaklarında dahi rahat dolaşıp nefes alınamayan, bir şehir haline gelmişti. İmzaladıkları mütarekenâme hükümlerini, daha mürekkebi kurumadan, çeşitli bahanelerle hiçe saymağa başlayarak, azgınlıklarını arttırdıkça arttıran İngilizler, şımarttıkları Fransız ve İtalyanlarla beraber bu şehri bir sömürge havasına bürümek için yapmadıklarını bırakmıyorlardı.”*¹⁷

Mustafa Kemal, arkadaşlarıyla yapmış olduğu istişareler sonrasında İstanbul'da çözümün olmadığını gerçek kurtuluşun Anadolu'da sağlanabileceği fikrini ön plana aldı. Bu arada bazı önemli komutanların Anadolu'da çalışmaları ve kurulan Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyetleri öteden beri biliniyordu. Bu nedenle ne olursa olsun Anadolu'ya geçmek önemliydi. Peki, bu durum nasıl sağlanacaktı? Bu sorunun cevabını Ali Fuat Cebesoy şöyle vermektedir. *“Kardeşim Ali Bey'in evlenmesinin ikinci veya üçüncü günü idi. Babam evde bir akşam yemeği tertip etmiş, Mustafa Kemal Paşa'ya da çağırarak aynı masada ikisini karşılaştırmıştı. Bu buluşma çok faydalı olmuştu. O akşam tamamen tesirimiz altında kalan Mehmet Ali Bey elinden gelen her türlü yardımı yapacağını ve fırka erkânını iknaya çalışacağını vadetmişti.”*¹⁸ Ali Fuat Cebesoy'un bahsettiği Mehmet Ali Bey, Damat Ferit Paşa Hükümetinde Dâhiliye Nazırı olan kişidir. Yani Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliği görevine atanmasını Damat Ferit Paşa'ya önerendir.¹⁹

¹⁵ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 90.

¹⁶ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, s. 77.

¹⁷ Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım I**, s. 227.

¹⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 54.

¹⁹ Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 56.

Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliği Görevine Atanması, Samsun'a Çıkışı ve Havza ile Amasya Genelgesi

Yukarıda da belirtildiği üzere, Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliği görevine önerilmesinde Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in büyük desteği olmuştur. Mustafa Kemal'in bu göreve atanması silsilesine sebep olan olaylar zinciri Samsun'da Türkler ile Rumlar arasında yaşanan silahlı çatışmalar ve Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre halen silahların toplanmamasına olan İngiliz tepkisidir. Bu tepkiler üzerine Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in Damat Ferid'e: "*Hadise mahalline salahiyetli muktadir bir zat göndermek pek münasiptir*" diye teklifte bulunmuş; "*Mesela kimi tavsiye ediyorsunuz?*" sorusuna ise: "*Hatırıma Mustafa Kemal Paşa geliyor*"²⁰ diye cevap verdiği belirtilmektedir. Öneri karşısında sıra Mustafa Kemal'in bu göreve atanmasına gelecektir. Bu konuda Harbiye Nazırı Şakir Paşa olmak üzere Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey, Bahriye Nazırı Avni Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Cevad (Çobanlı) Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye İkinci Reisi Diyarbekirli Kâzım (İnanç) Paşaların büyük katkıları olmuştur.²¹ Nitekim Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'e 29 Nisan 1919'da "*Türklerin Rumlara yaptığı baskıyı yerinde incelemek ve önlemek maksadıyla Karadeniz Bölgesine müfettiş olarak gönderilmesinin kararlaştırıldığı*"²² görevini tevhid etmiştir. Görevi kabul eden Mustafa Kemal, yolculuk için hazırlıklara koyulmuş, diğer taraftan yanında götüreceği kişilerle görüşmeye başlamıştır. Netice itibarıyla Mustafa Kemal Bandırma vapuruyla 16 Mayıs 1919 tarihinde yola çıktı.²³ 1919 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. M.

²⁰ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 108.

²¹ Salim Koca- E. Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C X, S 29, Temmuz, 1994, s. 403.

²² Sadı Borak, **Atatürk**, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara, 2004, s. 201.

²³ Mustafa Kemal'e Samsun'a gidişte eşlik eden kişiler ve rütbeleri şunlardır: 3'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Refet (Bele) Bey Müfettişlik Kurmay Başkanı Kurmay Albay Kazım (Dirik) Bey, Müfettişlik Sağlık Başkanı Tabip Albay İbrahim Tali (Öngören) Bey, Müfettişlik Kurmay İkinci Başkanı Kurmay Yarbay Mehmet Arif (Ayıcı) Bey, Müfettişlik İstihbarat ve Siyasiyat Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, Müfettişlik Topçu Komutanı Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Müfettişlik Sağlık Baş Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer) Efendi, Dr. Yüzbaşı Behçet Efendi, Müfettişlik Erkânı Harbiye Mülhakı Yüzbaşı Mümtaz (Tünay) Efendi, Müfettişlik Erkânı Harbiye Mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede) Efendi, Müfettişlik Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev) Efendi, Müfettişlik Karargâh Komutanı Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy) Efendi, Mülhakı Yüzbaşı Rauf Efendi, Yüzbaşı Hersekli Ahmet Efendi, Emir Subayı ve

Kemal, İtilaf devletlerine karşı, açıktan açığa düşmanlık göstermemeye ve padişah, halifeye bağlı kalmaya dikkat ediyordu. O, en azından Yunanlılar üzerine zafer kazanıncaya kadar, “*hilâfet ve saltanatı düşmanların elinden kurtarmak için*” mücadele ettiği inancını bozmayaya özen göstermiştir.²⁴

Bir taktik adamı olan M. Kemal 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a ayak bastığında büyük bir ilgiyle karşılandı. Bölgedeki durumu inceledikten sonra 20 ve 22 Mayıs’ta sadaret yüksek makamına gönderdiği telgraflarda: İzmir’in haksız işgalinin ordu ve milleti içten yaraladığını, bu tecavüzü kabul edemeyeceklerini, İngilizlerin bu bölgeye haksız olarak asker çıkarmış olduklarını belirtiyordu. Ayrıca Mustafa Kemal’in telgrafındaki “*Rumlar bu bölgede Pontus Hükümeti teşkili gibi bir safсата etrafında toplanmış ve Rum çeteleri hemen kâmilten siyasi bir şekle dönüşmüştür. Millet birlik olup, hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu esas almıştır*”²⁵ açıklamalarıyla asayişsizliğin nedenlerini ortaya koymuştur. Görüldüğü gibi Bu raporlarda sadece müfettişlik alanı ile ilgili meselelere değinmekle kalmamış, bütün ülkenin içinde bulunduğu durumu tahlil etmiştir.

Halkın ve ordunun bir an önce teşkilatlandırılması zorunlu hale geldiğini gören Mustafa Kemal Paşa, Samsun’da İngiliz işgal kuvvetinin ve çok sayıda Rum çetesinin varlığını göz önüne alarak, karargâhını daha emniyetli ve rahat çalışması açısından bir yere naklini uygun bulmuş ve 25 Mayıs’ta Havza’ya

---

Müfettişlik Kalem Amiri Üsteğmen Hayati Efendi, 3’üncü Kolordu Komutanı Emir Subayı Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi) Efendi, Müfettişlik İaşe Subayı Üsteğmen Abdullah (Kunt) Efendi, Müfettişlik Emir Subayı Teğmen Muzaffer (Kılıç) Efendi, Emir Subayı Teğmen Ruhsat Efendi, Adli Müşavir Ali Rıza Efendi, Tabur Hesap Memuru Rahmi Efendi, Tabur Hesap Memuru Nuri Efendi, Şifre Kâtibi Birinci Sınıf Kâtip Faik (Aybars) Efendi, Şifre Kâtibi Yardımcısı Dördüncü Sınıf Kâtip Memduh (Atasev) Efendi, Zabıt Vekili Tahir Efendi, Alay Kâtibi Yahya Efendi, Tabur Kâtibi Süleyman Fehmi Efendi, Hesap Memuru Şükrü Efendi’, Kıdemli Çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik, Kıdemsiz Çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf, Çavuşlar Mustafa oğlu Kemal, Kemal oğlu Mustafa, Onbaşılar Tevfik oğlu Âdem, Ali oğlu Refet, Abdullah oğlu Ali, Neferler Hüseyin oğlu Mehmet, Ahmet oğlu Emin, Mustafa oğlu İsmail, İbrahim oğlu Ömer, Kerem oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mehmet, Hasan oğlu Ulvan, Mehmet oğlu Durmuş, Mehmet oğlu Ali, Şakir oğlu Nuri, Hasan oğlu Hüseyin, Abdullah oğlu Mehmet, Abdullah oğlu Musa, Mehmet oğlu Hasan, Bekir oğlu Mahmut, İhsan oğlu Mehmet Lütfi, Ali oğlu Musa olup toplam 55 kişidir. Fethi Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1997, s. 16.

²⁴ Cemal Köprülü, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 118-119; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu’da (1919-1921)**, Çağdaş Yayınları, 2000, s. 34.

²⁵ Utkan Kocatürk, **Atatürk**, Ankara, 1987, s. 18.

hareket etmiştir.²⁶ Mustafa Kemal Dâhiliye nezaretine gönderdiği telgrafta ise Merzifon, Amasya ve Havza'daki bazı şikâyetler üzerine bizzat olay yerine gidip, incelemeler yapılması gerektiğini bildirerek, karargâhı havzaya nakledeceği haberini vermiştir.²⁷

M. Kemal'in Havza'ya geçmesiyle beraber orada yaptığı en önemli iş Havza Genelgesini (28 Mayıs 1919) yayınlamak olmuştur. Mustafa Kemal, Havza Genelgesini yayınlayarak askerî birliklerin başında bulunanlarla temas kurup, memleketin her köşesinde millî heyecan ve gösterilerin yapılmasını, işgali protesto için her tarafta mitingler gerçekleştirilmesini, halka felaketin büyüklüğünü anlatarak bunu herkese yaimalarını istemiştir. Artık millî davanın gerçekleşmesi için yapılacak olan teşebbüslerin kişisellikten çıkarılıp milletin birlikte dayanışmasını sağlayacak şekilde olmasına gayret etmiştir.²⁸ Gerçekten de Havza Genelgesi yurt çapında önemli etkiler yaratmıştır. Nitekim İstanbul mitinglerine ve Mustafa Kemal'in Havza'daki etkinliklerine ilk tepki işgal makamlarının onu geri çağırmaları şeklinde olmuştur.²⁹ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal'den, İstanbul'a dönmesi ricasında bulunur.³⁰

Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişi sıfatı ile bütün kişisel ağırlığını koyarak Amasya'ya kadar hareket edebilmişti. Şimdi bu sıfatının tehlikeye düştüğünü görüyordu. İstanbul'a dönmesinin asıl nedenini (İngiliz isteği) gizlice Cevat Paşa'dan öğrenen Mustafa Kemal Harbiye Nezaretine oyalayıcı bir cevap vererek 12 Haziran'da Amasya'ya varmıştı. Halk onu büyük bir coşku ve heyecanla karşıladı. Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey'in katkılarıyla 14 Haziran'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Derneği kurulmuştur. Millî bağımsızlık mücadelesinin ilk önemli adımı olan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından önceden hazırlanmış metnin üzerindeki çalışmalar "karanlık oda" denilen yerde

²⁶ Hamza Eroğlu, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 27-28.

²⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Yayın Nu: 62, Ankara, 2003, s. 26; Köprülü, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 124-122.

²⁸ Eroğlu, *Atatürk'ün Hayatı*, s. 29.

²⁹ Köprülü, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 128.

³⁰ Köprülü, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 124-125; Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, s. 34.

tamamlanarak Türk tarihine Amasya Tamimi olarak geçen belge yayınlanmıştır.³¹

Türk Millî Mücadele hareketinin en önemli dönüm noktalarından biri Amasya Genelgesidir. Bu genelgede İstiklal Harbinin gerekçesi ve amacı belirtilmiştir. Bu bildiri metni üzerinde Amasya’da bulunan ve telgrafla düşüncelerini bildiren komutanların da katılımıyla hazırlanmıştır. Genelgenin altında Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele), Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım, kurmay heyetinden tebliğ işleriyle görevli memur Hüsrev Bey, askerî makamlara şifreleyen yaver Muzaffer Bey ve posta memuru Abdurrahman Rahmi Beylerin imzaları bulunmaktadır. Ayrıca XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya’da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa’nın onayları da telgrafla alınmıştır.³²

Amasya Genelgesi ile vatanı kurtarma yolunda kararlı olan Mustafa Kemal ve arkadaşları ilk defa millî direniş ilkelerini bir protokol halinde hazırlaması sonucunda Türk inkılabının aksiyon evresi su üstüne çıkmıştır. Türk vatanının bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için Millî Mücadele’nin sonuna kadar yapılacak işlerin ilk çerçevesi olan bu tamim haksızlığa karşı bir isyan parolası olarak belirlemiştir.³³

Erzurum Kongresi ile Sivas Kongresine Katılan Kişilerin Sosyolojik Açından İncelenmesi

Amasya Genelgesi’nden sonra ülkede işgallere karşı ciddi bir uyanış başlamıştı. Mustafa Kemal, henüz 21 Mayıs’ta Kazım Karabekir’e çekmiş olduğu telgrafta, ülkenin genel durumundan bahsederek Erzurum ve havalisinde meydana gelen Rum ve Ermeni hareketliliğine karşı değerlendirmede bulunarak Erzurum’a geleceğinden bahsetmiştir.³⁴ Bu arada Trabzon ile Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kendi aralarında Rum ve Ermenilerin yapmış oldukları baskıya karşı alınması gereken tedbirleri görüşmek üzere Erzurum’da bir kongre gerçekleştirilmesi kararını aldılar.³⁵ Mustafa Kemal ve Rauf Orbay’da

³¹ Eroğlu, **Atatürk’ün Hayatı**, s. 29-30.

³² **Nutuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 20-21; Eroğlu, **Atatürk’ün Hayatı**, s. 30-31.

³³ Eroğlu, **Atatürk’ün Hayatı**, s. 31.

³⁴ Erdal Aydoğan, **Mustafa Kemal’in Erzurum’a İlk Yolculuğu**, s. 1.

³⁵ Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

kongreye katılmak üzere Amasya'ya yola çıktılar. 28 Haziran'da Sivas'tan Erzurum'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz'da Erzurum'a vardı.³⁶ Mustafa Kemal, Erzurum'a geldikten sonra Temmuz'da İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu komutanlığından alındığı ve yerine Kazım Karabekir Paşa'nın atandığını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa istifa metni kendisine ulaşmadan istifasını bir genelge ile duyurdu.³⁷ Bu arada bu hengâme içerisinde 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi açılmış ve kongre yaklaşık 15 gün kadar sürmüştür. Kongrede alınan kararlar, Millî Mücadele'yi manifesto kimliğinden aksiyon aşamasına geçirmiş ve Anadolu'da Heyet-i Temsiliye adında bir temsilciler kurulu oluşturulmuştu. Kongre yerelleşmeden ulusallığa geçiş aşamasında önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Aşağıda kongreye katılan 63 kişiye dair sosyolojik araştırmalar bulunmaktadır.

Erzurum ve Sivas Kongresi'ne Katılan Kişilerin Yaş Açısından Değerlendirilmesi

Toplumsal bir argüman olan yaş faktörü, kişilerin meslek seçimlerinde ve olgunluk düzeylerinin belirlenmesinde etkili olan hususların başında gelir. Belli meslek dallarına yatkın olan kişilerin belli yaş ortalamasına göre kendini tanıdığı ve yapmak istediği işi seçtiği bilimsel araştırmalarda kendisini göstermiştir. Özellikle yaş faktörü siyasi elitlerin açıklanmasında kullanılan en önemli faktörlerdendir. Bilhassa Millî Mücadele gibi önemli bir istiklal savaşına katılan kişilerin yaş ortalamalarını bilmek, o dönem manifestolara katılan ve imza atan kişilerin siyasal yelpazenin aktörlerini tanınması açısından önem taşımaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere kongreye 63 kişi katılmıştır. Yaş grafikleri oluşturulurken, bazı kişilerle ilgili bilgi sahibi olunmadığından dolayı, o kişiler ile ilgili değerlendirmeler tasnif dışında tutularak yaş ortalaması ve yaşla ilgili grafikler oluşturulmuştur. Kongreye katılan delegelerin yaş ortalaması 43'dür. Hakkında bilgi sahibi olunmayan bazı delegeler tasnif dışında tutulmuştur.

Bunlar arasında Diyardin kazası delegesi Mustafa (Sabuncuoğlu), Eleşkirt kazası delegesi Maksud (Kahraman), Ordu kazası delegesi Avukat Hasan Hilmi (Koral), Rize Pazar delegesi Ahmet Bey, Koyulhisar kazası delegesi Çadircızade Ali Bey, Niksar kazası delegesi Mehmed Şeref Efendi, Refahiye

³⁶ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 23.

³⁷ Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, s. 36.

kazası delegesi Taha Kemâleddin Efendi, Refahiye kazası delegesi Tal'at Bey'dir. Kongreye katılan en yaşlı üye Elaziz (Elâzığ) vilayeti delegesi Hacı Feyzi bey (Mehmet Celayır)'dir. Hacı Feyzi Bey 70 yaşında iken kongreye katılmıştır. En genç üye ise Tercan kazası delegesi Namıkefendizade Ahmet Mümtaz Bey'dir. Tercan delegesi Namıkefendizade Ahmet Mümtaz Bey 25 yaşında iken kongreye katılmıştır. Geneline bakıldığında kongreye katılan kişiler 30-40 yaş arasında değişmektedir.³⁸

Sivas Kongresi'ne katılan kişilerin yaş ortalamaları 40.21'dir. Yani Erzurum Kongresi'ne katılan delegelere oranla kongrede daha genç bir seçkin grup bulunmaktadır. En genç üye İstanbul delegesi ve tıp öğrencisi olan Hikmet Bey (Boran)'dir. Hikmet Bey, kongreye katıldığı zaman 18 yaşındaydı. Diğer taraftan yine İstanbul delegesi olan gazeteci İsmail Hamdi Danişment ise 20 yaşındadır. En yaşlı üye ise Kayseri delegesi emekli polis olan İmamzade Ömer Mümtaz Bey'dir. Ömer Mümtaz Bey, kongreye katıldığı zamanki yaşı 67'dir. Ayrıca Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Cebesoy da 63 yaşında iken kongreye iştirak etmiştir. Bu tasnife haklarında bilgi sahibi olamadığımız Alaşehir delegesi Macit Bey ile Afyonkarahisar delegesi Kesrizade Salih Sıtkı Bey dahil edilmemiştir.

Erzurum ve Sivas Kongresi'ne Katılan Kişilerin Meslek Açısından Değerlendirilmesi

Toplumsal bir statü kaynağı olan meslek seçimi, siyasal kaynaklar açısından değerlendirildiğinde prestij kavramıyla paralel ortaya çıktığı görülmektedir. İlgi ve alakanın kişi karşısında verilen reaksiyonla beraber yürüdüğü varsayılırsa, meslek seçiminde etkili olan ilk hususun kişi karakteri olduğu gerçeği gözden kaçmasa gerek. Çünkü şahıslar meslek seçerken kendi kişilik ve mizaçlarına uygun bir yapıya önem vermişlerdir. Zira onların mesleklerindeki başarı ancak şahsın istediği mesleği yapmasıyla ölçülebilir. Erzurum Kongresi'ne katılan kişiler, vatanın bağımsızlığı konusunu kendilerine dert edindi. Bu açıdan bakıldığında kongreye katılan delegelerle ilgili meslek dağılımının ortaya çıkarmak sosyal tarih açısından önemli olsa gerek. Aşağıdaki tablo kongreye katılan delegelerin meslek seçimlerini göstermektedir.

³⁸ Yaş ve diğer sosyolojik araştırma yapılan delegelerle ilgili bilgiler Bkz. Yücel Çil, **Erzurum Kongresine Katılan Delegeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Tablo-1

Meslekler	Kişi sayısı
Hukuk	10
Sağlık	2
Din adamları	14
Kolluk kuvvetleri	8
Eğitimci	4
Tüccar	2
Devlet Personeli	12
Kaymakam ve Vali	4
Mühendis	1
Çiftçi	2

Yukarıdaki tablo Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden meslek erbabıyla ilgili hususları ortaya çıkarmaktadır. Tabloya göre, Erzurum Kongresine katılan kişiler ile ilgili olarak söylenebilecek en mühim sonuç, din adamlarının kongreye itibar ederek diğer mesleklere göre daha yoğun oranda katılmasıdır. Toplum üzerinde tesiri olan din adamlarının kongreye iştirak etmesi, millî ve dinî şuurun yayılmasında önemli etkisi olmuştur. Mondros Mütarekesi için Erzurum'da bulunan İngiliz Albay Rawlinson kongre üyesi Rafî Efendi'ye söylediği şu sözler, din adamlarının halk üzerindeki ağırlığını göstermesi açısından önemlidir: *“Halkın üzerinde en büyük tesiri olan şahsiyetler, siz sarıklı olan hocalarınız. Sizin etkiniz hariçten gözükmüyor. Hristiyan, papaz ve rahiplerinkine benzemiyor. Söylemiyor, konuşmuyor, fakat hareketinizle rehber yapıyorsunuz. Halkınız, sizin gittiğiniz yolu takip etmeyi, manevi irsiyyet sayıyor.”*³⁹ Özetle kongreye katılan din adamlarının millî maneviyatın dürtülmesi görevini ifa ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

Öte yandan bu tablodan çıkarılabilecek en önemli diğer sonuç da, hukuk mesleğine mensup kişilerin siyasal hareketlerde ön safta yer almalarıdır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde aday olan kişilerin oranına bakıldığında da hukuk okuyanların ağırlıkları bu gerçeği daha iyi

³⁹ Cemal Kutay, *Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler*, Ercan Matbaası, İstanbul, 1963, s. 151.

⁴⁰ Ali Sarıkoynucu, *Millî Mücadelede Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 43.

ortaya koymaktadır. Hukuk mesleğini icra edenlerin toplumsal, siyasal, ekonomik açıdan daha iyi durumda olmalarının siyasal olgular içerisinde bulunmalarına da bağlanabilir. Kongreye katılan kişilerin ikinci sırasında devlet personeli olanlardır. Özellikle devlet personelinin Osmanlı Devleti'nin yapılmasını istemediği Erzurum Kongresi gibi bir toplantıda ön sırada yer almaları önemlidir. Bu duruş, onların vatan olgusunu ön sıraya almalarıyla açıklanabilir.

Tablonun dördüncü sırasını kolluk güçleri almaktadır. Bu kongreye katılan asker sayısı göz önüne alındığında, askerlerin dönemin koşulları içerisinde böyle bir hareket içerisinde olmaları önemlidir. Özellikle Mustafa Kemal'in millî bir kahraman olarak kongrede ön safta yer alıyor olması, alınan kararların ulusallık taşımasına, ulusal ve yabancı basının kongreye eğilmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Kazım Karabekir gibi Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş bir komutanının bu kongrede bulunması ve desteklemesi de katılımı artırdığı ileri sürülebilir. Kongreye iştirak eden gruplardan biri de vali ve kaymakamlardır. Bu iki grup devletin en başat temsilci olarak kongrede bulunmaları, devletin yetki ve gücünün sorgulanmasını beraberinde getirebilir. Ancak o dönem için Millî Mücadele'nin yanında yer alıyor olmaları ve aksiyon aşamasının her etabında bulunmaları vatanseverlikleriyle açıklanabilir. Kongreye katılan son grup ise eğitimci, tüccar, mühendis ve sağlık çalışanıdır. Bu meslek erbapları kongreye farklı fikir açılarından kazandırılmasında yardımcı olduğu ileri sürülebilir. Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerden farklı olarak Sivas Kongresi'ne katılanların meslek dallarındaki çeşitlilik daha azdır. Aşağıdaki tabloda bunu göstermektedir.

Tablo-2

Meslekler	Kişi sayısı
Hukuk	14
Kolluk Kuvvetleri	7
Din adamları	2
Sağlık çalışanı	1
Eğitimci	5
Tüccar	5
Devlet Personeli	1
Kaymakam ve Vali	2
Gazeteci	2

Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin büyük çoğunluğu sivillerden oluşmaktadır. Hatta denilebilir ki asker sayısı ciddi manda önemli bir yer teşkil etmemektedir. Ancak askerlerin, örgütlenme aşamasında dağınkılığın giderilmesine yardımcı olması açısından değerlendirmek gerekir. Erzurum Kongresi'ne göre karşılaştırıldığında hukuk ve eğitimcilerin oranı diğer meslek dallarının hemen hemen büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bilhassa bu noktaya değinilmesinin sebebi; kongreyi baltalamak, hatta kongreyi basıp delegelerin tutuklanacağı düşüncesi delegeler arasında oluşmasına rağmen, bu denli seçkin bir katılımcı kitlesinin toplantıda yer alıyor olması, vatanın kurtuluşu ülküsünü her şeyin üstünde tuttıkları görülmektedir. Erzurum Kongresi'nde din adamları geniş bir yer kaplarken, bu kongrede azınlıkta yer almaktadırlar. Ayrıca bu kongrede gazeteci kimliğiyle katılan kişilerde bulunmaktadır.

Erzurum ve Sivas Kongresi'ne Katılan Kişilerin Medeni Durum ve Çocuk Sayısı Açısından Değerlendirilmesi

Demografik faktörlerin sosyal bilimlerle birlikte kullanılmaya başlanması bir takım eklentik bakış açılarını ortaya çıkardı. Bu bakış açıların başında da siyasal katılımı etkileyen kişilerin medeni durumlarıdır. Türkiye gibi muhafazakârlığın manevi bir değerle önem atfedildiği evlilik kurumunda, siyasal katılımın görünmeyen şartlar arasında yer alması kaçınılmazdır. Bu yüzden de, kişilerin medeni durumları ve bir meslek zümresine indirgeyen yaklaşımlar için önem arz etmektedir. Erzurum kongresine katılan kişilerin medeni durum ve çocuk sayıları eldeki bilgilere göre esas alınmıştır. Kaynakların yetersizliği nedeniyle bazı delegelerle ilgili bilgiler noksan olması onların medeni durumları vuzuh olmamasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle bu bilgilerin dikkate alınması gerekmektedir.

Erzurum Kongresi'ne katılan 63 kişiden 40'ı evli olurken 16'sı ise bekâr olarak hesaplanmıştır. Tabi bu değerlendirme yapılırken hakkında bilgi sahibi olunmayan 7 kişi çıkarılmıştır. Evli olanların sahip oldukları çocuk ortalaması 3,4 olarak değerlendirilmiştir. Delegeler içerisinde en fazla çocuk sayısına Akçaabat (Polathane) kazası delegesi Serdarizade Hasan Remzi (Serdaroğlu) Bey sahiptir. Serdarizade Hasan Remzi (Serdaroğlu) Bey'in 10 çocuğu bulunmaktadır. Evli olup çocuk sahibi olmayan delegeler de vardır. Bunlar arasında Şuşehri Kazası delegesi Çeçenzade İsmail Hakkı Efendi ile Giresun delegesi Kitapçızade İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen) gibi.

Sivas Kongresi'ne katılan kişilerin 27'si evli olduğu görülmektedir. Hakında bilgi sahibi olmadığımız Alaşehir delegesi Macit Bey, Ankara Çorum delegesi Mehmet Bey, Afyonkarahisar Kesrizade Salih Sıtkı Bey, Bursa delegesi Ahmet Nuri Bey ile Eskişehir delegesi Bayrakzade Hüseyin Bey değerlendirme dışıdır. Evli olanların sahip oldukları çocuk ortalaması ise 2.8'dir. Bu iki rakam karşılaştırıldığında, evli olanların sahip oldukları çocuk ortalaması Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin altında olduğu belirtilebilir.

Erzurum Kongresi'ne Katılan Kişilerin Eğitim ve Yabancı Dil Açısından Değerlendirilmesi

Genel geçer bir realite olan eğitim bilimci sosyo-ekonomik bilişsel düzeylerin belirlenmesinde önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Bugün toplumların gelişmişlik parametrelerinde kullanılan eğitim veya tedrisat denilen husus, seçkin toplum teorilerin ve elit siyasal aktörlerin ele alınmasında mühim bir yapı taşıdır. Siyasal davranışların eğitimle ölçüldüğü modern parlamentolarda, alınan eğitimin niteliğinin yanı sıra türü de önemlidir. Vatanın kurtarılması yolunda önemli bir dönemeç olan Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin eğitim ve yabancı dil bilme açısından değerlendirilmesinde karşımıza ilginç verilerin ortaya çıktığı görülecektir.

Tablo-3

Okullar	Sayı
İlkokul	2
Ortaokul	11
Lise	7
Üniversite	14
Harbiye	8
Medrese	13

Millî Mücadele'nin önemli aşamalarından biri olan Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin eğitim durumlarına ait yukarıdaki tablo mühim sonuçlar vermektedir. Bu tablodan çıkarılabilecek ana parametre delegelerin eğitim düzeyleri açısından lise, üniversite düzeylerinin yüksek oluşudur. Delegelerden önemli bir kısmı medrese mezunu olurken, harbiyeden mezun olanların sayısı da bir hayli fazladır. Genel olarak bakıldığında kongreye katılanların eğitim bilişsel düzeylerinin yüksek olması, konuyu bağımsızlık mücadelesine verilen önem açısından değerlendirmek gerektiğine itmektedir. Aşağıdaki çizelge

kongreye katılan delegelerin yabancı dil bilme çeşitliliği gösteren tablodur. Bu tabloda konuşulan dillerin sayıları mevcuttur.

Tablo-4

Konuşulan Diller	Sayı
Bir Dil Bilenler	4
İki Dil Bilenler	23
Üç Dil Bilenler	3
Dört Dil Bilenler	
Beş Dil Bilenler	1
Hiç Dil Bilmeyenler	34

Tablo göz önüne alındığında; Erzurum Kongresi’ne katılan kişilerin eğitimleri ve yabancı dil bilme durumları açısından seçkin bir topluluğun olduğu görülmektedir. Özellikle iki dile hâkim olanlar grup içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kongreye katılanlar arasında en çok Fransızca, Arapça, Farsça bilenlerin sayısı diğerlerine nazaran daha fazla bilinmektedir. Ayrıca Ermenice, Rusça ve Rumca bilenler de bulunmaktadır. Örneğin Suşehri kazası delegesi Çeçenzade İsmail Hakkı Efendi, Rumca, Ermenice, Arapça, bilirken, Hasankale kazası delegesi Battal Eyigün Efendi, Rusça, Ermenice, Fransızca, Arapça bilmektedir. Yine kongreye katılan Mustafa Kemal, İngilizce, Fransızca, Rusça, Fransızca ve Arapça bildiği ifade edilmektedir.⁴¹

Sivas Kongresi’ne katılan delegelerin bilgilerine göre hazırlanan eğitim ve yabancı dil bilme becerilerinin bulunduğu tabloya göre önemli sonuçlar çıkarılmıştır.

Tablo-5

Okullar	Sayı
İlkokul	2
Ortaokul	4
Lise	2

⁴¹ Mustafa Zülküf Altan, “Atatürk; Dil, Türk Dili ve Yabancı Dil”, **Dil Dergisi**, No: 122, 2003, s. 55.

Üniversite	20
Harbiye	7
Medrese	2

O dönemin eğitim koşulları içerisinde Sivas Kongresi'ne katılan delegeler, entelektüel düzeyin yüksek ve seçkin bir grubu olarak idrak edilmelidir. Tablo 5'e göre delegelerin eğitim düzeyi çok yüksektir. 1923 yılında hazırlanan bir tabloya göre, Türkiye sınırları içerisinde sadece lise mezunu olanların oranı binde 0,54 olarak hesaplanmıştır.⁴² Bu nedenle Sivas Kongresi delegelerin eğitim bilişsel oranı bir hayli yüksektir. Kongrede en az oranı ilkokul mezunları almıştır. Bu tablodan çıkarılabilecek önemli bir sonuç da Millî Mücadele'ye daha özelden her iki kongreye katılanların eğitim durumlarına bakıldığında ciddi manada bu davaya gönül verenlerin ülkenin okuryazar oranı en yüksek olan kitle olarak değerlendirilebilir.

Tablo-6

Konuşulan Diller	Sayı
Bir Dil Bilenler	6
İki Dil Bilenler	7
Üç Dil Bilenler	4
Dört Dil Bilenler	2
Beş Dil Bilenler	1
Hiç Dil Bilmeyenler	19

Sivas Kongresi'ne katılan kişilerin sosyolojik araştırmalarına göre elde edilen bulgulardan biri de yabancı dil bilme becerisidir. Eğitim düzeyi yüksek olan kongredeki delegelerin dil bilme becerileriyle paralellik taşımaktadır. Kongreye katılan kişilerin büyük çoğunluğu en az bir dil en fazla beş dil bildikleri görülmektedir. Ayrıca iki ile üç dil bilenlerin oranı da tablo içerisinde önemli bir yer kaplamaktadır. Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal beş dil bilirken, Kara Vasıf ile Bekir Sami Beyler dört

⁴² Necdet Sakaoglu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 21.

dil bilmektedir. Tablo içerisinde en fazla bilinen dil Fransızca, Arapça, Farsçadır. En az bilinen dil ise Ermenice, Rusça ve Rumcadır.

Sonuç

İstiklal Harbi'nin önemli virajlarından biri olan Erzurum ve Sivas Kongresi, mücadelenin hazırlık aşamasını oluşturmaktadır. Vatanın kurtarılması adına önemli kararların alındığı, dahası kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkesel perspektifinin hazırlandığı yerlerdir. Bu açıdan bakıldığında, bu iki kongreye katılmış olan toplam 104 kişinin sosyolojik açıdan incelenmesi o dönemin eğitim, sosyal, siyasi, ekonomik durumunu bilememiz hasebiyle önem taşımaktadır. Sosyal tarihselliği kullanılarak oluşturulan tablolardan mühim sonuçlar çıkarılmıştır. Bir kere Millî Mücadele kadrolarının ne denli genç, eğitilmiş ve meslek grubu açısından da farklı eğilimleri olan kişilerden oluştuğu belirtilebilir. Ayrıca bu çalışmada görüldü ki mücadeleyi yöneten kişilerin büyük çoğunluğu sivil kadrolardan meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu durum bir askerî mücadeleye sadece askerlerin katıldığı paradigmasını teğet geçmektedir. Kongreye katılan kişilerin çoğu hukuk mezunu olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan askerî ve din adamlarının da oranı bir hayli yüksektir. Burada da görülüyor ki orta kesimin desteği ciddi manada alınırken, toplumsal bütünleşmeye büyük önem verilmiştir. Bunun yanında her iki kongrenin eğitim düzeylerine bakıldığında, 104 kişinin bir bölü üçü üniversite, bir bölü yedisi ise askerî okullar ile medreseden mezun olduğu anlaşılmaktadır.

Her iki kongreye katılan kişilerin yabancı dil bilme düzeyi bir hayli yüksektir. Kongreye katılan kişilerin hemen hemen yarısı en az bir yabancı dil veya daha fazla yabancı dil bildikleri görülmektedir. Ayrıca yine yaş gruplarına göre yapılan araştırmada her iki kongreye katılan kişilerin yaş ortalaması 40 yaş civarındadır. O dönem koşulları düşünüldüğünde, genç bir kuşağı mücadeleye iştirak ettiği görülecektir. Kongreye katılanlardan elde edilen bulguların biri de medeni durumlarına yönelik tasniftir. Bu tasnife göre delegelerin yarısından fazlası yani toplam 104 kişiden 67'si evli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç yerine yazılabilecek önemli noktalardan biri de gerek Erzurum ve gerekse Sivas Kongresine katılan delegelerin sosyolojik açıdan incelenmesiyle ortaya çıkan ilişki ağının daha sonra parlamenter sistemde devam etmesine yardımcı olmalarıdır. Kongreler sonrası birçok delege milletvekili olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Özellikle topyekünlüğün önemli olduğu bir

dönemde gösterilen savunma mekanizması içerisinde mücadele kurumunun ehlileşmesine yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ahmet, **Mütareke ve Sürgün Hatırları**, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2010.

Ahmad, Feroz, **The Emergence Of Modern Turkey**, Oxford University Press, London, 1968.

Altan, Mustafa Zülküf, “Atatürk; Dil, Türk Dili ve Yabancı Dil”, **Dil Dergisi**, no 122, 2003, ss. 52-60.

Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Aydın, Mesut, **Türkiye ve Irak Hududu Meselesi**, ASAM, Ankara, 2001.

Aydoğan, Erdal, “Mustafa Kemal’in Erzurum’a İlk Yolculuğu”, **Atatürk Dergisi**, C II, S I, 1997, ss. 1-22.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu’da (1919-1921)**, Dizgi Yayınları, İstanbul, 2000.

Borak, Sadi, **Atatürk**, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara, 2004.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Çil, Yücel, **Erzurum Kongresine Katılan Delegeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Eroğlu, Hamza, **Atatürk’ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Goloğlu, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Gökay, Bülent, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Howard, Douglas A., **The History of Turkey**, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2016.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbinin Esasları**, Toker Matbaası, İstanbul, 1972.
- Koca, Salim; Yalçın, Semih, “Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C X, S 29, Temmuz, 1994, ss. 401-416.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk, Türk Büyükleri**, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara, 1987.
- Köprülü, Cemal, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1986.
- Kuran, Ahmed Bedevî, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kutay, Cemal, **Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1963.
- Nutuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sakaoğlu, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Sarıkoçuncu, Ali, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Shaw, Stanford J.; Shaw, Ezel Kural, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Sonyel, Salahi Ramadan, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Yayın Nu: 62, Ankara, 2003.
- Tevetoğlu, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1997.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp, İştittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Yalçın, E. Semih, “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 17, S 28, ss. 173-204.

KONGRELER SÜRECİNDE KARAHİSAR-I SÂHİB (AFYONKARAHİSAR) SANCAĞI İLE HEYET-İ TEMSİLİYE İLİŞKİLERİ

Şaban ORTAK*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Türk tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu mütarekenin 7. Maddesi gereğince İtilaf Devletleri, güvenliklerinin tehlikede olduğunu ileri sürdükleri Türk topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Ayrıca mütarekenin uygulanışının denetlenmesi (Osmanlı Ordusu'nun terhisi, silahlarının toplanması, azınlıklara yönelik saldırıların engellenmesi vs.) için çeşitli şehirlere askerî birlik göndermişlerdir. Bu çerçevede; Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngiliz birlikleri Afyon'a gelmişlerdir. Daha sonra 9 Nisan 1919'da Fransız ve 21 Mayıs 1919'da da İtalyan birlikleri şehre gelmişler ve çeşitli binaları (istasyon binası, askerlik dairesi, lise binası vs.) işgal etmişlerdir. Bu dönemde Türk birliği olarak da Konya'daki XII. Kolordu'ya bağlı 23. Fırka Afyon'da bulunmaktaydı.

Karahisar-ı Sâhib Sancağı Millî Mücadele döneminde yoğun faaliyetlerin yaşandığı yerlerden birisi olmuştur. İşgallere karşı başlayan millî direnişin gelişmesinde kritik roller üstlenmiştir. Gerek coğrafi konumu itibarıyla Ege Bölgesinin iç bölgelerle bağlantısını sağlayan bir geçiş noktası olması ve gerekse İstanbul ve İzmir'e giden iki önemli demiryolu hattına bağlantısının olması Afyon'un Millî Mücadele'deki önemini daha da arttırmıştır.

İtilaf Devletlerinin işgalleri, işgallerden cesaret alan Rum ve Ermenilerin sınırlı hareketleri ve Türklere yönelik saldırıları diğer yerlerde olduğu gibi Afyon'da da millî uyanışın canlanmasına yol açmıştır. İzmir'in işgali üzerine 16 Mayıs'ta belediye binasında şehrin ileri gelenlerinin katılımıyla yapılan

---

*Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, sortak33@yahoo.com

toplantıda alınan karar gereğince İtilaf Devletleri nezdinde işgal protesto edilmiştir. Ayrıca işgallere karşı alınacak tedbirler görüşülmüştür.

Afyon'da millî direnişin kurumsallaşması adına ilk önce Batı Anadolu'daki birçok şehirde olduğu gibi "Redd-i İlhak Cemiyeti" şubesi açılmıştır. Daha sonra bu şubenin adı "Müdafaa-ı Hukuk"a dönüştürülmüştür. Afyon ve çevresinde millî teşkilatın yaygınlaştırılması, silahlı mücadeleye geçilmesi, Mondros Mütarekesi gereğince İtilaf Devletleri kontrolüne bırakılan Türk Ordusu'na ait silahların kaçırılması gibi konularda bu cemiyetin önemli faaliyetleri olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından sonra hızlanan millî kurtuluş hareketi Afyon'da da yankı bulmuştur. 16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'ne Karahisar-ı Sâhib Sancağı adına Ahmed Sami, Haydar ve Mehmed Fakir Beyler katılmışlardır. Aynı şekilde Amasya Genelgesi çerçevesinde Sivas'ta toplanacak kongreye katılım için hazırlıklar yapılmıştır. 23 Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey ve Redd-i İlhak (sonra Müdafaa-ı Hukuk) Şubesi öncülüğünde gösterilen millî çabalara en önemli engel Karahisar-ı Sahip Sancağı mülki idarecilerinden gelmiştir. İzmir'in işgali döneminde müstakil sancak olarak yönetilen Afyon'da Mutasarrıf olarak Rum Anastas Efendi vardı. Onun Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri yerine atanan Mahmud Mahir Bey döneminde de devam etmiştir.

Konya Valisi Cemal Bey ile birlikte İstanbul Hükümeti'ne (Damat Ferit Paşa Hükümeti) bağlılığını devam ettiren Mahmud Mahir Bey, millî kuvvetler tarafından kaçırılmış ve şehri terk etmek zorunda bırakılmıştır. Yerine bir süre Kadı Mustafa Hulusi Efendi vekalet etmiş ve daha sonra Mutasarrıf olarak Edhem Bey tayin edilmiştir.

Mahmud Mahir Bey'in engellemelerine rağmen millî faaliyetler artarak devam etmiştir. Bu çerçevede Sivas'ta toplanan kongreye Afyon adına Kesrîzâde Salih Sıtkı, Koçzâde Mehmet Şükrü ve Gümüşzâde Hafız Bekir Beyler katılmışlardır. Ayrıca Bayatlı Kaymakam (Yarbay) Arif Bey kumandasında Afyonkarahisar ve Havalisi Millî Kumandanlığı kurulmuş ve halktan gönüllü silahlı birlikler oluşturulmuştur. Mahmud Mahir Bey'in Mutasarrıflık görevinden uzaklaştırılması ile Karahisar-ı Sâhib Sancağı İstanbul Hükümeti ile irtibatını tamamen keserek Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye emrine girmiştir. Bundan sonra Afyon ve çevresinde millî hareket güçlenerek devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temsil Heyeti, Karahisar-ı Sahib Sancağı, Sivas Kongresi, Alaşehir Kongresi.

**RELATIONS BETWEEN KARAHISAR-I SAHIB
(AFYONKARAHISAR) SANJAK AND COMMITTEE OF
REPRESENTATION DURING CONGRESSES PERIOD**

ABSTRACT

Defeat in the World War I, and consequentially signing Armistice of Mudros, was a turning point in Turkish History. Allied powers began to occupy Turkish territories, where they considered themselves as in danger, in compliance with the 7th article of this armistice. Besides, they sent troops to their military outposts in cities to inspect the enforcement of the terms of armistice; such as disbandment of Ottoman Army, disarmament of forces, protection of minorities etc. In this context, British troops were deployed in Afyon right after the signing of the armistice. Soon after, French troops and Italian troops came to the town on April 9, 1919 and March 21, 1919, respectively; and occupied government buildings, such as the train station, army recruiting office, lycee building. At that time, 23rd Division under Army Corps of XII in Konya was stationed in Afyon as Turkish troops.

Karahisar-ı Sahib Sanjak was one the places where intense operations occurred during National Struggle. The city played a crucial role in development of resistance against occupation. Its importance increased due to its location as a passageway between Aegean region and inner Anatolia, and its crossroad of two railroads, one from Istanbul and the other from İzmir.

Invasion of allied forces, provocative actions of Greek and Armenian minorities encouraged by the occupiers, and assaults against Turkish residents led to national awakening in Afyon as well. Occupation of Smyrna on May 15, 1919 was protested by official decisions made by notables of town after a meeting on May 16 in city hall in the presence of allied powers. Possible measures against occupations were also discussed in that meeting.

As part of institutionalization of National Struggle, a bureau of “Association for Refusal to Annexation” (Redd-i İlhak) was established, as in many other cities in Western Anatolia. Later on, this bureau’s name was changed as “Defense of the National Rights” (Müdafaa-i Hukuk). This association had a vital role, in and around Afyon, in popularization of National Struggle, transition into armed struggle; smuggling of weapons belonged to Turkish army yet under the provision of Allied forces.

National independence movement, accelerated after the arrival of Mustafa Kemal Pasha in Samsun on May 19, 1919, created a tremendous impact in Afyon as well. Ahmed Sami Bey, Haydar Bey, and Mehmed Fakir Bey attended Alaşehir Congress held on August 16, 1919 on behalf of the Karahisar-ı Sahib Sanjak. Likewise, preparations were made for attendance at Sivas Congress, whose call had been issued in Amasya Circular. The main obstacle against the efforts of national movements, led by the commander of 23rd Division Ömer Lütfü Bey and bureau of Association for Refusal to Annexation (later Defense of the National Rights), came from civil administration of Karahisar-ı Sahib Sanjak. In Afyon, administered as “detached sanjak” (müstakil sancak) during this period, a governor from Greek minority, Anastas Efendi, had been appointed. His activities against the National Struggle continued in the term of governor Mahmud Mahir Bey, as replacement of his office.

Mahmud Mahir Bey, who remained loyal to the Istanbul Government (Damat Ferit Pasha’s Cabinet) with governor of Konya, Cemal Bey; was detained by national militia and forced to leave the town. Kadi Mustafa Hulusi Efendi substituted his office for a while, and then, Edhem Bey was appointed as the governor.

Despite the restraints of Mahmud Mahir Bey, activities supporting national movement increasingly continued. In this context; Kesrîzâde Salih Sıtkı Bey, Koçzâde Mehmet Şükrü Bey, and Gümüşzâde Hafız Bekir Bey represented Afyon in Sivas Congress. Furthermore, National Commandership of Afyon and Vicinity was founded at the command of Colonel Arif Bey and troops were formed from military volunteers. By dismissal of Mahmud Mahir Bey, Karahisar-ı Sahib Sanjak cut off the communication with the Istanbul Government and acceded into administration of Sivas Congress and Committee of Representation. Henceforth, the national movement was enhanced and continued in and around Afyon.

Keywords: Committee of Representation, Karahisar-ı Sahib Sanjak, Sivas Congress, Alaşehir Congress.

Giriş

Millî Mücadele dönemi Türk tarihinin önemli değişim dönemlerinden birisidir. Altı asırdan fazla hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşını kaybetmiş ve toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmekteydi. Bu işgaller karşısında Türk Milleti son bir gayretle vatanı ve bağımsızlığı korumak için harekete geçmişti. Öncelikle yerel kurtuluş gayesi için yürütülen bu çabalar kısa süre sonra ülkenin tamamının kurtuluşu için birleştirilecekti. Bu dönemde İstanbul Hükümetlerinden bazılarının ılımlı politikalarının aksine Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin aldığı kararlar Millî Mücadele'ye zarar vermekteydi. Bir taraftan İstanbul Hükümetleri kendi politikaları çerçevesinde uygulamalara girişirken diğer taraftan kongreler sürecinde Anadolu'da yeni bir devletin kuruluş adımları atılmaktaydı. Bu iki otoritenin mücadelesinin belirgin bir şekilde hissedildiği yerlerden birisi de Karahisar-ı Sâhib Sancağı idi.

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri ülkenin çeşitli yerlerini işgal etmeye başlamışlardı. Bu çerçevede; 17 Kasım 1918'de mütareke hükümlerinin uygulanışını kontrol etmek bahanesiyle İzmit, Eskişehir ve Afyon'a askerî birlikler göndermişlerdir. 9 Nisan 1919'da 5 subay ve 200 Senegalli askerden oluşan Fransız birliği Afyon'a gönderilmiş ve 16 Nisan'da şehre gelerek Demiryolu istasyonuna yerleşmişlerdir. 21 Nisan 1919'da ise 264 kişilik İtalyan birliği Afyon'a gelmiştir. İtalyanlar 21 Mayıs'ta 2 subay ve 252 erden oluşan ek kuvveti de Afyon'a getirmişlerdir. Ağustos-1919'da Afyon'daki İngiliz askerlerinin sayısı 1370'e ulaşmıştı¹.

Afyon'da millî hareketin başlamasında etkili olan en önemli olay, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve sonrasında yaşanan mezalimdir. İzmir ve çevresinde yaşananların haber alınmasından sonra 17 Mayıs 1919'da Belediye Dairesi olarak kullanılan Dehşetî Medresesinde Akosmanzade Hacı

¹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C1 (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne 30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919), TTK. Yay., Ankara, 1993, s. 31, 198, 205, 211, 263; Selman Yaşar, **Siyasal, Sosyal, Ekonomik Yönleriyle Afyon (1923-1960)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s. 36. İşgal kuvvetlerinden İtalyan birlikleri 23 Ağustos 1919 tarihinde Afyon'u terk etmişler ve onların yerine silah depolarının kontrolünü İngilizler almışlardır. İngiliz birlikleri de İstanbul'un işgali sonrasında Anadolu'da işgal kuvvetleri subaylarının tutuklanması yönündeki tedbirler üzerine 19 Mart 1920 tarihinde Afyon'u boşaltmışlardır. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 317; Süleyman Beyoğlu, "Kuvâ-yı Milliye'den Afyon Kongresi'ne", **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, (Ed: Doç. Dr. Hasan Babacan), s. 170.

Hüseyin, Çobanzade Avukat İsmail, Hoca Nebil, Müftü Hüseyin Efendi öncülüğünde şehrin önde gelenlerinin katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda bir miting yapılması ve Afyon'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto notası verilmesi kararlaştırılmıştır. Mitingde millî duyguları coşturan konuşmalar yapılmış, İzmir'den başlayan işgale karşı mücadele istekleri dile getirilmiş ve bağımsızlık için gerekirse her türlü fedakârlığa hazır olunduğu belirtilmiştir. Miting sonrasında oluşturulan heyet, Mutasarrıf Anastas ile İtalyan, İngiliz ve Fransız temsilcileriyle görüşerek Yunan işgal ve mezalimi protesto edilmiştir. 28 Mayıs'ta düzenlenen ikinci protesto mitingine yaklaşık kırk bin kişi katılmıştır. Miting sonrasında Sadarete telgraf çekilmiş ve her geçen gün yayılmakta olan işgale karşı tedbir alınması istenilmiştir².

Yaklaşan işgal tehlikesi karşısında Afyon'da da teşkilatlanma için harekete geçmiştir. Yarbay Bayatlı Arif Bey, Afyon'daki 23. Tümen Kumandanı Yarbay Ömer Lütfi Bey, Müftü Hüseyin (Bayık) Efendi, İsmail Şükrü Hoca, Müderris Dehşetîzade Nebil Efendi vs. tarafından halkın millî harekete katılması için yürütülen çalışmalar kısa sürede sonuç vermiştir. Afyon'da ilk önce Müftü Hüseyin Efendi başkanlığında, Turunçzade Yusuf, Ethemzade Hacı Hüseyin, Dehşetîzade Nebil, Nakibüleşraf Ömer, Ulemadan Hacı Hafız, Akosmanzâde Hacı Hüseyin Efendilerin üye oldukları Redd-i İlhak Cemiyeti Afyon Şubesi açılmıştır³.

1919 Temmuz ayı sonlarında Afyon'da Redd-i İlhak şubesi oluşturulmuş, Dinar ve Aziziye (Emirdağ)de de kuruluş çalışmaları başlamıştır. Haberleşme adresinin "Rehber-i İrfan Mektebi Başmuallimi Arif Bey" olması kararlaştırılmıştır. Bu adres, 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey tarafından 20. Kolordu Kumandanlığına bildirilmiş ve 3. Ordu Müfettişliği ile diğer makamlara da iletilmiştir⁴.

Afyon ve çevresinde bunlar yaşanırken Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfa'a-ı Hukûk-ı Milliye ve Trabzon Muhâfaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyetlerinin birlikte düzenledikleri Erzurum Kongresi 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri

² Ahmet Altıntaş, *Millî Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yay., Afyonkarahisar, 2011, s. 33-38; Selman Yaşar, *a.g.t.*, s. 37-38; Haluk Selvi, "İzmir'in İşgali Üzerine Afyon'dan Çekilen Protesto Telgrafları", *Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, (Ed: Doç. Dr. Hasan Babacan), Afyonkarahisar, 2010, s. 157-164.

³ Ahmet Altıntaş, *a.g.e.*, s. 47-48; Selman Yaşar, *a.g.t.*, s. 41.

⁴ **TİTE ARŞİVİ** Kutu: 298, Gömlek: 31, Belge: 31001; **TİTE ARŞİVİ** Kutu: 298, Gömlek: 39, Belge: 39001.

arasında yapılmıştı. Millî Mücadele’de çok önemli bir yeri olan Erzurum Kongresi katılım itibarıyla yerel olsa da aldığı kararlar ülkenin tamamını ilgilendirmektedir. Kongre çalışmalarını tamamlarken, kongreyi düzenleyen cemiyetleri temsil etmek ve alınan kararları uygulamak üzere 9 kişiden oluşan Heyet-i Temsiliye seçmiştir. Erzurum Kongresi adına seçilen Heyet-i Temsiliye şu kişilerden oluşmaktaydı⁵: Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Hacı Musa Bey, Sadullah Bey, Servet Bey, Hacı Fevzi Efendi, İzzet Bey, Raif Efendi, Bekir Sami Bey.

Bu Heyet-i Temsiliye Erzurum Kongresi’ne katılan vilayet ve sancakları temsilen Sivas Kongresi’ne katılmıştır. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan ve bütün ülkedeki millî kuruluşları tek bir çatı altında birleştirilmesini kararlaştıran Sivas Kongresi’nde Heyet-i Temsiliye’ye yedi üye daha ilave edilmiştir. Heyet-i Temsiliye’ye Sivas Kongresi’nce seçilenlerin isimleri şöyledir⁶: Refet Bey, Kara Vasıf Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Ratipzâde Mustafa Bey.

Sivas Kongresi’nde millî kuruluşların birleştirilmesi kararının Afyon’a tebliği üzerine Müftü Hüseyin (Bayık) Efendi başkanlığında *Müdâfa’-ı Hukuk Cemiyeti Afyon Şubesi* kurulmuştur. Cemiyetin üyelik görevlerini Koçzâde Mehmet Şükrü, Gümüşzâde Bekir, Turunçzâde Ali Beyler ile Dehşetizâde Nebil, Nakîbüleşraf Ömer, Ulemadan Hacı Hafız ve Raşid Dede Efendiler yürütmüşlerdir⁷.

Millî Mücadele’nin başlarında Afyon ve çevresinde sadece cemiyetler kurulmamış ayrıca Kuvâ-yı Milliye adıyla silahlı birlikler kurulmuştur. Bayatlı Yarbey Arif Bey emrindeki müfreze, İsmail Şükrü Hoca’nın öncülüğünde kurulan Çelikalay bunlar arasında sayılabilir⁸.

1) Millî Mücadele Dönemi Karahisar-ı Sâhib Sancağı Mutasarrıfları

Müstakil sancak olarak idare edilmekte olan Karahisar-ı Sâhib Sancağı’nın idaresinde Birinci Dünya Savaşı’nın sonları ve Millî Mücadele döneminde sık sık değişiklik yaşanmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde

⁵ **Bütünüyle Erzurum Kongresi** C 2 (Erzurum Umumî Kongresi 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919), (Yay., Haz: Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Ofset, Ankara, 1993, s. 235.

⁶ **Sivas Kongresi Tutanakları**, (Haz: Uluğ İğdemir), TTK.Yay., Ankara, 1999, s. 103; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, (Haz: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), TTK.Yay., Ankara, 1974, s. X; Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 3 (Vesikalar), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 994-995.

⁷ Selman Yaşar, **a.g.t.**, s. 38-41.

⁸ Selman Yaşar, **a.g.t.**, s. 44-45.

bünhal bulunan Karahisar-ı Sâhib Sancağı Mutasarrıflığı'na 13 Nisan 1918 tarihli irâde-i seniyye ile Karesi Mebusu Vehbi Bey tayin edilmiştir⁹. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde Vehbi Bey'in Çatalca Mutasarrıflığı'na atanması ile yerine daha önceden Çatalca Mutasarrıflığı görevinde bulunmuş olan Mahmud Celâleddin Bey, Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir (1 Aralık 1918)¹⁰.

Mahmud Celaleddin Bey'in Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından "idareten ve siyaseten" azledilmesiyle, yerine Kozan Sancağı Mutasarrıflığı'ndan emekli Anastas Efendi 25 Mart 1919 tarihli irâde-i seniyye ile tayin edilmiştir¹¹. Onun döneminde; Hükümetin emriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nda bulunan menkul ve gayrimenkul mallarına el konulması dikkat çeken olaylarından (27 Nisan 1919)¹². 2 Haziran 1919 tarihinde ise Anastas Efendi "orada memuriyeti muvafık görülmediği" gerekçesiyle azledilmiş ve yerine Gelibolu Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey tayin edilmiştir¹³. Anastas Efendi'nin görevden alınması millî hareket için olumlu bir gelişme olarak görülecektir. Nitekim Yıldırım Orduları Kıtâ'atı Müfettişi (Sonradan II. Ordu Müfettişliği) Cemal Paşa, 30 Mayıs 1919 tarihinde Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta "Rum olan Mutasarrıfın tebdili müyesser oldu" ifadesiyle bu sevinci belirtecektir¹⁴. Yunan işgalinin ve bu işgal dolayısıyla Rumların Türklere karşı saldırgan tutumunun Türk halkında neden olduğu tepkinin yükseldiği bir dönemde, Rum asıllı birinin idarecilik yapmasının uygun olmayacağını bu değişiklikte, etkisi vardır.

Kongreler sürecini engelleyememesi ve Hey'et-i Temsiliye'nin İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi kararının Anadolu'da büyük ölçüde kabul görmesi nedeniyle zor durumda kalan Damat Ferit Paşa, 1 Ekim 1919'da

⁹ BOA., İ.DUİT. 42/80; BOA., BEO. 4511/338298.

¹⁰ BOA., İ.DUİT. 42/101.

¹¹ BOA., İ.DUİT. 42/120; BOA., BEO. 4561/342049. Yaklaşık iki buçuk ay mutasarrıflık yapan ve 1922 yılında TBMM Hükümeti'nce emekli edilen Klodos Anastas'ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ali Çanyaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C 3, Pars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 189.

¹² BOA., DH.ŞFR. 627/77.

¹³ BOA., İ.DUİT. 43/10; BOA. BEO. 4577/343273. Millî Mücadele Dönemindeki zararlı faaliyetlerinden dolayı Yüzellilikler Listesi'ne dâhil edilen Mahmud Mahir Bey'in hayatı hakkında bakınız: Ali Çanyaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C 3, Pars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 334-336.

¹⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 3 (Vesikalar), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 908.

Hükümetin istifasını sunmak zorunda kalmıştır. Onun yerine Millî Mücadele'ye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur (2 Ekim 1919)¹⁵. Bu hükümet döneminde Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı'na Niğde Mutasarrıf-ı Sâbıkı Edhem Bey atanmıştır (2 Kasım 1919)¹⁶. Damat Ferit'in dördüncü hükümeti döneminde Edhem Bey, Damat Ferit Paşa Hükümetince "Anadolu'daki harekât-ı isyâniyenin müşevvik ve âmilleriyle teşrîk-i mesâ'î eylediği (Kuvâ-yı Milliyecilerle işbirliği yaptığı)" gerekçesiyle hakkında kanuni takibat yapılmak üzere 15 Ağustos 1920 tarihinde görevden alınmıştır¹⁷.

2) İstanbul Hükümeti'nin Kongreler Sürecindeki Tutumu

İtilaf Devletleri Paris Kongresi sürecinde Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek istedikleri barış antlaşması şartlarını hazırlamışlar ve tebliğ etmek üzere Osmanlı Hükümeti'ni Paris'e davet etmişlerdi. Bu çerçevede 6 Haziran 1919'da Paris'e giden Sadrazam Damat Ferit Paşa 15 Temmuz'da hiçbir sonuç elde edemeden İstanbul'a dönmüştü. Bu dönemde ise Anadolu'da millî hareketler hız kazanmış ve Erzurum Kongresi sürecinde ilerlemeler sağlanmıştı¹⁸. Yaşanan bu gelişmeleri, kendisinin yokluğunda ülkede karışıklığın artması olarak değerlendiren Sadrazam Damat Ferit Paşa, 20 Temmuz 1919 tarihinde bütün vilayet ve sancaklara bir tamim göndererek, kongreler sürecinin engellenmesini istemiştir. Tamimin başlangıcında "Mukadderât-ı milleti ta'yîn ve tespit etmek üzere şarkta münasib bir mahalde millî bir kongre içtimâ' edeceğinden bahisle üç murahasın bilintihâb (seçilerek) Ankara'ya i'zâmı" hakkında Karahisar Fırka Kumandanlığı'ndan bir tamim yayınlandığından ve seçilecek temsilcilere harcırah verilip verilmeyeceğine dair Konya Vilayeti'nden gelen yazılardan bahseden Damat Ferit Paşa tamimin devamında şu ifadelere yer vermiştir¹⁹: "*Paris Konferansı'nda bulunulması hasebiyle altı hafta devam eden müddet-i gaybubetimde (yokluğumda) Anadolu'nun iktisâb etmiş olduğu tezebzüb ve iğtişâş (karışıklık) bâd-i te'essüf-i azîmdir. Cümlemizin itâ'atle mükellef olduğumuz Kanûn-ı Esâsî hükmünce İstanbul şehri pâyitaht-ı saltanat-ı seniyye olduğundan Hey'et-i Teşrî'iyenin (Meclisi Mebusan) Zât-ı Akdes-i Hümâyûnları marifetiyle küşâd edilmesi*

¹⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele II (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1998, s. 9.

¹⁶ BOA., BEO. 4598/344840.

¹⁷ BOA., İ.DUİT. 115/6.

¹⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1998, s. 436-437.

¹⁹ BOA., BEO. 4583/343693.

musarrah ve mertebe-i vücûbdadır(gerekli). Bu vechile kanun-ı mezkûr hükm-i münîfine ve Şehriyâr-ı Âlî-Tebâr (soyu yüce) Efendimiz Hazretlerinin arzu ve irâde-i şahanelerine ve menâfi'-i âliye-i vataniyeye tamamıyla muhalif olan hareket-i vâkı'anın men'i (hareketin önlenmesi) icâb-ı hâl ve maslahat olmağla ona göre vilâyet-i aliyyelerine mülhak bilcümle mutasarrıf ve kaymakamlıklara tebliğât-ı ekîde ve şedide (şiddetli ve kesin tebligat) icrâsı hâssaten tavsiye olunur. Murahhaslara harcırah i'tâsı icâb edip etmeyeceğine gelince esasen hilâf-ı meşrû'iyet ve meşrûtiyet olan böyle bir hareket-i kanun-şikenânenin teshîli (kolaylaştırılması) değil men'i bilcümle Hükümet-i mülkiye ve askeriyenin vazifesi iktizâsından olmağla....". Kongre toplanmasını anayasaya ve ülke çıkarlarına aykırı gören Damat Ferit Paşa bir gün sonra istifa edecek ve tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilecektir. Yeni kurulan Hükümette, Ali Kemal gibi millî mücadele karşıtlarına yer verilmemesi, aksine Millî Mücadele'ye açık/gizli desteği olan Ahmet İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalara yer verilmesi dikkati çekmektedir. Gerçi kısa süre sonra Millî Mücadele'ye ılımlı yaklaşanlar istifa edecek ve sertlik yanlılarının ağırlığı artacaktır²⁰.

Hükümetin bu ve benzeri tamimlerine Anadolu'dan farklı cevaplar verilmiştir. 6 Ağustos 1919'da Sadaret'e şifreli telgraf gönderen Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili Kâzım Karabekir; Erzurum Kongresinin Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin etkisi olmadan varlığını ve hayatını tehlikede gören doğu illeri halkının gelecek kaygısı ile hareketinin sonucu olduğunu, milletin geleceği için çok sıkıntıların yaşandığı bir dönemde millî meclisin açılması gerektiğini belirtmiş ve Erzurum Kongresinde gerekirse meclisin işgal altındaki İstanbul yerine Anadolu'da Hükümet ve Padişah tarafından uygun görülecek bir yerde toplanmasının konuşulduğunu arz etmiştir²¹. Bursa'dan 21 Temmuz 1919'da Vali Vekili Şefik imzasıyla verilen cevapta; diğer yerlerde yaşanan karışıklıkların, Vali İsmail Bey'in gayretleri neticesinde Bursa'ya sığmadığı ve Hüdavendigâr Vilayeti'nin Hükümetin emirlerine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Aydın Valisi İzzet imzasıyla İzmir'den yine aynı tarihte verilen cevapta; İzmir'in işgali vesile edilerek olayların tırmandırılmasından kaynaklandığı belirtilen karışıklıkların yaşanmasında Sadrazam'ın görevinin başında

²⁰ Sina Akşin, a.g.e., C1, s. 436-439.

²¹ BOA., BEO. 4583/343693.

olmamasının da etkisinin olduğuna değinildikten sonra karışıklıkların önlenmesi için Hükümetin alacağı tedbirlere sadakat gösterileceği ifade edilmiştir²².

3) Alaşehir ve Nazilli Kongreleri Sürecinde Karahisar-ı Sâhib Sancağı

İzmir'den başlayan ve hızla genişleyen Yunan işgali ve yapılan mezalim karşısında kurtuluş çareleri aranmaya başlamıştı. Bir taraftan Kuvâ-yı Milliye birlikleri kurulurken bir taraftan da teşkilatlanma çalışmalarına hız verilmiştir. Bu çerçevede Batı Anadolu'da Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir kongreleri toplanmıştır. 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Alaşehir Kongresi'ne davet edilen yerler arasında Afyon da vardı. Redd-i İlhak Cemiyeti ve Alaşehir Kongre Başkanı olan Hâcim Muhiddin (Çarıklı) Bey'in telgrafı üzerine Afyon adına kongreye Gazteci Ahmed Sami (Onur), Mehmed Fakir ve Ali Haydar (Çerçel) Beyler seçilmişler ve 23 Ağustos 1919'da Alaşehir'e gelerek kongre çalışmalarına katılmışlardır. Kongre sırasında Afyon, konumu ve imkânları nedeniyle önemli roller üstlenmiştir. Hâcim Muhiddin Bey'in 20 Ağustos tarihli telgrafı ile gönderilen Kongre Beyannamesi Afyon'da İkaz matbaasında bastırılmıştır²³.

Afyon delegelerinin Kongreye katıldıkları ilk gün olan 23 Ağustos'taki toplantılarda görüşülen konulardan birisi de Kongrenin amaçları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek ve bağlılığı bildirmek üzere Padişaha telgraf çekilmesi konusunda Hükümetin engellemeleri idi. Bununla ilgili olarak Hâcim Muhiddin Bey, Hükümetin millî hareketi siyasi bir faaliyet ve İttihatçılık olarak gördüğünü ve engellediğini söyleyince söz alan Haydar Bey, Hükümetin Kuva-yı Milliye'yi hoş görmemesi ve engellemeye çalışması nedeniyle, millî hareketin de Hükümeti tanımamasını önermiştir. Kongre sonunda alınan kararları, Afyon delegeleri de dâhil bütün delegeler imzalamıştır. Bu kararlarda vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığın korunması dışında başka bir amacın bulunmadığı ve bu amaç için çalışmaların sürdürüleceği vurgulanmıştır²⁴.

Karahisar-ı Sâhib Sancağı delegelerinin de katıldığı Alaşehir Kongresi kararları, 23 Eylül 1919'da toplanan 2. Nazilli Kongresi'nde de kabul

²² BOA., BEO. 4583/343693.

²³ Enver Konukçu, **Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 62, 115, 125, 127, 149, 154; **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1967, s. 40-41, 43, 162, 181.

²⁴ Enver Konukçu, **a.g.e.**, s. 157, 187; **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri.....**, s. 185.

edilmiştir. Bu kongreye Karahisar-ı Sâhib Sancağını temsilen delege katılmamıştır. Millî hareketin tek bir çatı altında toplanması ve Sivas Kongresi kararların benimsenmesi yönünde çabalar artarak devam etmiştir. 6 Ekim 1919'da toplanan 3. Nazilli Kongresi'ne Dinar (o zaman Dinar Kazası Denizli'ye bağlı idi) Kazası delegesi Emekli Kadı Ali Rıza Efendi de katılmıştır. Sivas Kongresi kararlarına katılması yönündeki tebligata rağmen 2. ve 3. Nazilli Kongrelerinde bu yönde net karar verilememiştir. 25 Kasım'da Sivas'a Nazilli Heyet-i Merkeziyesini temsilen bir heyet gönderilmiş ve bu temasların sonrasında 3 Aralık'ta Heyet-i Temsiliye resmen tanınmıştır²⁵.

4) Sivas Kongresi Sürecinde Karahisar-ı Sâhib Sancağı

Bölgesel çabalar olarak başlayan Millî Mücadele'nin tek bir çatı altında toplanması için önemli adımlardan birisi, Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasıdır. 21/22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi'nde; Sivas'ta toplanacak millî kongre için her sancaktan üçer delegenin seçilerek gönderilmesi ve bu faaliyetin gizlilik içinde yürütülmesi istenilmişti²⁶.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, merkezi Afyon'da bulunan 23. Fırka Kumandanı Yarbay Ömer Lütfi Bey'e 29 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği telgrafta; genel durum ve alınan tedbirlerle ilgili ayrıntılı emirnamenin postaya verildiğini belirttiikten sonra acil olarak yapılacaklara dair şu ifadelere yer vermiştir²⁷: *“Hükûmet-i Merkeziye te'sîr altında bulunduğundan Sivas'ta her sancaktan intihab edilecek üçer murahhasan müteşekkil bir millî kongre cem' edilmektedir. Mezkur murahhaslar Müdafâ 'a-ı Hukuk-ı Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetleri tarafından intihab edilmekte olduğundan gerek bu cemiyetlerin teşekkülünde ve gerekse intihabatta müzâhir (yardımcı) olmanızı ve yevm-i hareketleriyle isimlerinin inbâsını rica ederim. Gerek Cemiyet ve gerek murahhaslar siyasi maksatla değil muhafaza ve isti'lâ-ı (yüceltme) vatani gayesiyle toplanmaktadır. Meclis-i Vükelâ kararıyla tebliğ edilen asayiş muntıkasında Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur Livaları muntikanız dahilinde bulunduğu ve asayiş ve inzibat hususu mahalli me'mûrîn-i mülkiyesine de talimat ita ve tatbiki, infaz salâhiyeti size verildiği için mutasarrıflara*

²⁵ S. Esin Dayı, **Nazilli Kongreleri (1919)**, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Erzurum, 1998, s. 91, 104, 168, 171, 188.

²⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, (Yay. Haz: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 21-22; Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 3, s. 915-916, Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 73-74.

²⁷ **TİTE Arşivi** Kutu: 295, Gömlek: 32, Belge: 32001.

keyfiyeti ciddiyetle tebliğ ve tefhim ediniz. Asayiş hususunda Kütahya ile Burdur'a da birer Mevki' Kumandanı göndermenizi rica ederim. Mahalli Ahz-ı Asker Şubeleri becerikli ve muktedir adamlar ise bu vazife ile tanzif edilebilir. Isparta'da Alay ve Burdur'daki Tabur Kumandanlarının da bu hususta istihdamları caiz olabilir." Bu emrin Burdur Mutasarrıflığına tebliği üzerine Mutasarrıf biraz da Tabur Kumandanı ile olan şahsi kırgınlığının da etkisiyle konuyla ilgili olarak İstanbul Hükümetine şikâyetinde bulunmuş ve böylece gizli yürütülmesi gereken delege seçimi açığa çıkmıştır. Bu şikâyet üzerine Damat Ferit Paşa'nın "Anadolu'da tezebzüb ve iğtişaş" yaşandığına dair yukarıda belirtilen 20 Temmuz 1919 tarihli tamimi yayınlanmıştır²⁸.

Sivas Kongresi hazırlıkları sürerken Mustafa Kemal, 16 Temmuz 1919 tarihinde 20 Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Konya, Antalya, İzmir, Afyonkarahisar ve Hüdavendigâr'dan seçilecek temsilcilerin isimlerinin ve hareket tarihlerinin bildirilmesini istemiştir²⁹.

Bir taraftan Sivas Kongresi hazırlıkları sürerken bir taraftan da bu faaliyetleri engelleme çabaları da yaşanmaktaydı. Özellikle de bu konuda Konya Valisi Cemal Bey ile Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıfının aynı çizgide gayret gösterdikleri ve haberleştikleri görülmektedir. Konya Valisi Cemal imzasıyla 15 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta; daha önce sunmuş olduğu evrakın incelenmediği sitemini belirtildikten sonra Karahisar Fırka Kumandanı'nın Ahz-ı Asker Şubeleri'ne resmî ve açık bir şekilde millî teşkilat kurulmasıyla milletin yekvücut hale getirileceği, külliyetli miktarda milis kuvveti toplanması ve Millî Meclisin güvenli bir yerde toplanması gerektiği şeklindeki tebligatından bahsedilmektedir. Fırka Kumandanının millî teşkilat için bu kadar açıktan halk üzerinde olumsuz etki yapacağını ve Hükümetin asker ve sivil idare olarak bu tür faaliyetler için gerekli tedbirleri alması gerektiğini savunan Vali Cemal Bey, eğer II. Ordu Müfettişi ve Afyon'daki Fırka Kumandanının millî teşkilat yönündeki çalışmaları Hükümetçe tasvip ediliyorsa bunun sebeplerinin ayrıntılı bir şekilde kendisine bildirilmesini istemiş ve aksi takdirde kendisinin sorumluluk kabul etmeyeceğini ifade etmiştir³⁰.

²⁸ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 113-114.

²⁹ **TİTE Arşivi** Kutu: 296, Gömlek: 60, Belge: 60001.

³⁰ **BOA.**, DH.ŞFR. 637/86.

Cemal Bey millî teşkilatların engellenmesi hususundaki ısrarlı tavrını devam ettirmiş ve 24 Temmuz'da Dâhiliye Nezareti'ne tekrar bir telgraf göndererek, bazı kumandanların "bir Hükûmet-i Askeriye vücuda getirecek kadar" geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmelerinden endişe duyduğunu belirtmiştir. Telgrafın devamında, Şark Orduları (Dokuzuncu/Üçüncü Ordu) Müfettişi Mustafa Kemal ve İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşaların öncülük ettikleri faaliyetlerin kendi görev yeri olan Konya Vilayeti'nde yayılmasını önlediğini kaydeden Cemal Bey; bunun yeterli olmadığını diğer yerlerde de millî teşkilatın engellenmesi için 12. Kolordu Kumandanı Salâhaddin ve Topçu Kumandanı İzzet Beylerle Karahisar ve Burdur Mevki Kumandanlıklarının kaldırılması ve ilgililerin cezalandırılması gerektiğini ileri sürmüştür³¹. Bu telgrafına bir cevap alamayan Cemal Bey, aynı isteklerini 25 Temmuz 1919 tarihinde de tekrar etmiştir³².

Millî hareketi engellemeye yönelik bu yazışmalar sürerken aynı dönemde kongre hazırlıkları da hızlanmıştı. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği Vekaletine gönderdiği telgrafta; Sivas Kongresi için Afyonkarahisar Sancağı'nı temsil etmek üzere Eşraftan Mütেকaid Kaymakam Nazmi, Mollazâde Süleyman ve Koçzâde Şükrü Beylerin seçildiği belirtilmişti³³ halde delegelerde değişiklik olmuştur. Daha sonra yapılan seçimde Sivas Kongresi için Afyon'dan Davavekili Mehmed Şükrü Bey ile Tüccardan Kesrîzâde Salih ve Gümüşzâde Hafız Bekir Efendiler seçilmişlerdir. 23. Fırka Kumandanlığı Yaverliğinden 20. Kolordu Kumandanlığına gönderilen telgrafta; murahhasların yola çıkacakları ve haberleşme ve güven için kendilerine "hayat (?)" ve "seyahat" kelimelerinin parola olarak verildiği belirtilmiştir (7 Ağustos 1919)³⁴. 20. Kolordu Kumandanlığından Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliğine gönderilen telgrafta Afyon murahhasları Mehmet Şükrü Bey ile Salih ve Hafız Bekir Efendilerin Alaşehir murahhası Macid ve Ankara murahhası Hoca Ahmed Efendilerin 15 Ağustos'ta Ankara'dan Sivas'a hareket ettikleri

³¹ BOA., DH.ŞFR. 638/109.

³² BOA., DH.ŞFR. 638/111.

³³ TİTE Arşivi Kutu: 297, Gömlek: 72, Belge: 72-2001.

³⁴ TİTE Arşivi Kutu: 299, Gömlek: 8, Belge: 8001. Bu arada Mehmet Şükrü Bey'in Konya murahhası olarak da seçilmesi gündeme gelmiştir. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Salahaddin Bey'e Afyon'a geldiğinde verilmek üzere 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'e gönderilen telgrafta; bu husus dile getirilmiş ve bu husustaki girişimlerin sonucunun bildirilmesi istenilmiştir (12/13 Ağustos 1919). Bakınız: TİTE ARŞİVİ Kutu: 299, Gömlek: 56, Belge: 56001.

bildirilmektedir. Bu kabile 24 Ağustos'tan önce Sivas'a ulaşmıştır³⁵. Ancak bu delegelerden Hoca Bekir Sıtkı Efendi, 2 Eylül'de esrarengiz bir şekilde Sivas'tan Kayseri'ye gitmiştir. Afyon'a gitmek isteyen Bekir Sıtkı Efendi, Kayseri'deki 15. Fırka Kumandanlığı tarafından her ihtimale karşı tedbir olarak burada alıkonulmuş ve konuyla ilgili 20. Kolordu'ya da bilgi verilmiştir³⁶.

İşgal ve başka sebeplerden dolayı Denizli, Burdur, Kütahya, Isparta, Antalya delege heyetleri 3 Eylül'e kadar Sivas'a ulaşamadığı için bu sancakları Afyon ve Eskişehir delegelerinin vekâlet etmesi gündeme gelmiştir. Bununla ilgili olarak 3 Eylül'de 3. Kolordu Kumandanlığından 20. Kolordu Kumandanlığına gönderilen telgrafta, bu heyetler gelemeyecekler ise vekâlet telgraflarını göndermelerinin temini istenilmiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, bu konuda 23. Fırka Kumandanlığına 3/4 Eylül gecesi tebligatta bulunmuştur³⁷. Fakat bu vekalet işine gerek kalmamış ve Denizli delegeleri 5 Eylül'deki toplantıya katılmışlardır³⁸.

Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 tarihli toplantısında 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, oybirliği ile Garp Cephesi Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Bu karar aynı gün 3. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla Kongre Reisi Mustafa Kemal imzalı telgrafla Ali Fuat Paşa'ya bildirilmiştir. Ayrıca; 20. Kolordu Kumandanlığı tarafından 7 Eylül'de Afyon ve Eskişehir Kumandanlıklarına yapıldığı bildirilen tebligatın kongre toplantısında okunduğu ve alkışlarla karşılandığı da ifade edilmiştir. Telgrafın son kısmında ise; millî gayeye aykırı hareket eden devlet memurlarının azledilerek yerlerine millî davaya hizmet edecek kişilerin atanmasının da Kongrece kararlaştırıldığı belirtilmiştir³⁹.

Sivas Kongresi devam ederken, Kongrenin gayelerini Padişaha arz etmek ve Hükümetin icraatlarına yönelik eleştirileri Padişaha iletmek amacıyla üzere telgraf çekilmek istenmişse de Dâhiliye Nezareti bu girişimi engellemiştir. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye tarafından; kumandanlar, mülki idareciler, belediyeler ve müdafaa-ı hukuk şubelerine yapılan tebligatta "halkın Padişah'a

³⁵ TİTE Arşivi Kutu: 300, Gömlek: 10, Belge: 10001; TİTE Arşivi Kutu: 300, Gömlek: 78, Belge: 78-2001.

³⁶ TİTE Arşivi Kutu: 302, Gömlek: 54, Belge: 54-1001; TİTE Arşivi Kutu: 302, Gömlek: 54, Belge: 54001.

³⁷ TİTE Arşivi Kutu: 302, Gömlek: 30, Belge: 30-1001; TİTE Arşivi Kutu: 302, Gömlek: 30, Belge: 30001.

³⁸ Sivas Kongresi Tutanakları, (Haz: Uluğ İğdemir), TTK.Yay., Ankara, 1999, s. 17.

³⁹ TİTE Arşivi Kutu: 303, Gömlek: 55, Belge: 55001-55a001.

telgrafla maruzatta bulunmasının engellenmemesi için Hükümetin uyarılması” istenilmiştir. Telgraf merkezleri işgal edilerek Hükümetin telgraf haberleşmesine müsaade etmesi için bir saat mühlet verilmiştir. Bu uyarı da sonuç vermeyince meşru bir kabine işbaşına gelinceye kadar İstanbul’la haberleşmenin kesilmesi kararlaştırılmış ve asker-sivil bütün idarecilere bu karar bildirilmiştir (11/12 Eylül 1919)⁴⁰. Meşru bir Hükümet göreve başlayıncaya kadar İstanbul’la ilişkilerin kesilmesine dair Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal imzalı ikinci bir telgraf emri 15 Eylül’de diğer idari birimlerle birlikte Afyon Karahisar Mutasarrıflığına da tebliğ edilmiştir⁴¹.

İstanbul Hükümeti ile haberleşmenin ve irtibatın kesilmesi kararı ülke çapında büyük ölçüde benimsenmiş, buna direnen bazı yerlerde (Konya, Trabzon, Afyon, Eskişehir vs.) yaşanan direnmelerin bertaraf edilmesi üzerine içerde ve dışarıda zor durumda kalan Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır (30 Eylül 1919). Yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet Heyet-i Temsiliye ile diyalog kurmaya çalışacak ve taraflar arasında Amasya Görüşmelerine giden süreç başlatılmış olacaktır⁴². Yeni Hükümetle dolaylı/doğrudan temasların neticesinde Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin millî harekete daha ılımlı yaklaşması nedeniyle Heyet-i Temsiliye “*Hükümet-i Seniyye ile âmâl-i milliye arasından i’tilâfât-ı tâm bulunduğunun tebşirine ve teşkilat-ı milliyemiz heyetleri beyninde servis suretiyle telgraf muhaberâtının icrasına hükümetçe müsaade edilmiş buyurulduğu*” için İstanbul’la haberleşmenin kesilmesi kararının kaldırılmasını yani haberleşmenin tekrar başlatılmasını kararlaştırmıştır. Bu karar ilgililere tebliğ edilmiştir (7 Ekim 1919)⁴³.

Sivas Kongresi sırasında Afyon delegelerinden Mehmet Şükrü Bey ve Salih Sıtkı Efendi aktif olarak çalışmalara katılmışlardır. Mehmet Şükrü Bey ilk günkü toplantıda yaptığı konuşmada millî gayelerin gerçekleştirilmesi için Meclis için yapılacak seçimlerde de bu Kongrenin çizgisini benimsemiş kişilerin mebus seçilmesi gerektiğini vurgulamış ve Kongre sürecinde çok tartışılan “siyasi fırkalardan ve özellikle de İttihatçılıktan uzak durma” konusunda yapılacak yemin metni için bir önerge vermiştir. Bunun reddedilmesi üzerine 5 Eylül’de Afyon’u temsil eden iki delege (Mehmet Şükrü ve Salih Sıtkı) yeni

⁴⁰ **Heyet-i Temsiliye Kararları**, (Haz: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), TTK.Yay., Ankara, 1974, s. 2; Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, s. 98; Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 168-170.

⁴¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 3: Vesikalar, s. 980-981.

⁴² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele C I**, s. 578-590; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele C II**, s. 9-24.

⁴³ **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 14.

bir yemin metni önergesi vermişlerdir. Bu önergede İttihatçılıktan hiç bahsedilmeyerek, “kongre çalışmaları sırasında siyasi faaliyette bulunmamak” üzerinde durulmuştur ki görüşmeler sırasında Mehmet Şükrü Bey; İttihatçıların programının ve amaçlarının güzel olduğunu, ancak yanlış karar ve uygulamaların bulunduğunu ifade ettikten sonra hiç kimsenin siyasi partilere mensup olmakla suçlanamayacağını savunmuştur⁴⁴.

Kongre çalışmaları çerçevesinde oluşturulan İhzari Encümen’de görev alan Mehmet Şükrü Bey, kongrenin hangi konuda kararlar alacağına dair gündem maddelerine dair Encümen adına konuşma yapmıştır. Kongre adına yayınlanacak bildiri maddeleri görüşülürken söz alan Mehmet Şükrü Bey; “Hükümetin ihanetini ispat eden bu muhtıranın millete neşredilmesini” istemiş ve Anadolu’da millî hareketi desteklemeyen görevlilerin azledilmesiyle Hükümetin etkisinin kırılacağını savunmuştur⁴⁵.

Sivas Kongresi’nin yedinci toplantısında (10 Eylül 1919) millî hareketin genişletilmesi ve Kuvâ-yı Milliye’nin ihtiyaçlarının karşılanması için yapılacaklarla ilgili öneriler tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa; başka yerlerde olduğu gibi Afyon’da Hükümete ait paraya el konulması önerisini gündeme getirmiştir⁴⁶.

Sivas Kongresi’ne katılan Afyon delegeleri 23 Eylül’de Yozgat’tan Ankara’ya hareket etmişler ve 26 Eylül’de de Ankara’dan ayrılmışlardır⁴⁷.

5) Karahisar-ı Sâhib Sancağı’nın Heyet-i Temsiliye Emrine Girmesi Süreci

Kongreler sürecinde Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı görevinde Mahmud Mahir Bey bulunmaktaydı. Damat Ferit Hükümeti’nin emirlerine sadakatle bağlı bir yönetici olan Mutasarrıf bu dönemde millî faaliyetleri engelleyebilmek için tabir-i caiz ise “cansiperane” çalışmıştır. Karahisar Mutasarrıfı Mâhir Bey, 28 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne çektiği şifreli telgrafnâmede Hükümete bağlılığını şu şekilde ifade edilmekteydi⁴⁸: “*Livâ muntakasının bütün mülhakatıyla âheng-i umûmîsi siyaset-i merkeziyeye tâbi’ bir*

⁴⁴ Sivas Kongresi Tutanakları, (Haz: Uluğ İğdemir), TTK.Yay., Ankara 1999, s. 4-22.

⁴⁵ Sivas Kongresi Tutanakları, s. 50-52, 75, 89.

⁴⁶ Sivas Kongresi Tutanakları, s. 97.

⁴⁷ TİTE Arşivi Kutu: 306, Gömlek: 54, Belge: 54001; TİTE Arşivi Kutu: 306, Gömlek: 71, Belge: 71001.

⁴⁸ BOA., DH.ŞFR. 639/74.

hâl-i inkiyâd ve inkiyâttadır. Her ihtimale karşı da hâl-i intibâhta bulunuyor. Buna müteallık bazı tedâbîr ise.....(okunamadı) arz-u beyandır. Tebligât-ı aliyenin bura Fırka Kumandanlığın(c)a dahî hüsn-i telâkkî edilmekte olduğu cevaben bildirilmektedir.” Afyon’da halkın Hükümete bağlılığının yanında Fırka Kumandanının Sadrazamın 20 Temmuz tarihli tamiminin olumlu karşılandığının belirtilmesi dikkat çekicidir. Çünkü aynı Mutasarrıf ilerleyen günlerde Fırka Kumandanı hakkında şikâyetlerde bulunacaktır.

31 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne telgraf çeken Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey; Uşak Hükümet Konağı’nın 30 Temmuz’da çeteler tarafından gönderilen yüz civarında süvari ile basıldığı, Kaymakamın hapsedildiği, kazada bulunan polis ve jandarmanın silahlarının toplatıldığı ve bu olayı bahane eden Rumların abartılı ifadeler içeren telgraflar çektiklerini bildirmiş ve Afyon’da gerekli ciddi tedbirlerin alındığını ilave etmiştir⁴⁹.

Uşak’ta yönetime el koymuş olan ve “Mücâhid Kumandanı” unvanını kullanan Giritli Tahsin Bey, Afyon Belediye Reisine hitaben şu telgrafi göndermiş ve millî harekete katılmaya davet etmiştir: “*Kuvâ-yı Milliye Kumandanının bu ifadesini Belediye Reisi Beye takdim ediniz. Müslümanların ma’rûz kaldıkları Yunan mezalimine nihayet vermek veya şan ve şerefle şehid olmak üzere ittihad ve ittifak etmiştir. Uşak’ta hâsıl olan durgunluk izâle olunmuştur. Memleketiniz, Müslümanlık nâmına açılan cihâd bayrağına iştirâk edecektir. İştirâk etmeyenlerle mâni’ olan heriflerin isimlerini bir saate kadar bekliyorum. Hakikati söylemediğiniz takdirde idama olacaksınız. İslamiyet ve milliyet namına tebliğ ediyorum”*. Tahsin Bey’in bu telgrafına Afyon’dan şu cevap verilmiştir: “*Telgrafınızı kemâl-i hürmetle aldım. Yunan mezâlimi aleyhinde hıfz-ı vatan uğrunda cümleiniz ile ruhen ve cismen müttefik ve müttehidiz. Sizinle teşrik-i mesâ’îye mâni’ burada hiç kimse, hiçbir me’mur, hiçbir (ehl-i) İslam yoktur. Bizi düşündüren burası değil, Bâb-ı Âlî’nin umûmî tebligâtıdır. Bâb-ı Âlî’nin 4 Ağustos 35 tarihli emr-i telgrafisi elbette manzûr-ı âlileri olmuştur. Bâb-ı Âlî, telgrafnamesine muhâlif olarak hareket edecekler(i) ceza-yı şedîd ile men’ ve tecziye ediyor. Diğer taraftan zât-ı âlileri ise çete(ye) da’vet ediyorsunuz. Vezâ’if-i vataniyede kat’iyyen te’ehhur etmemek bizim de emelimizdir. Ne yapacağız? Yekdiğerine zıt olan şu iki emrin*

⁴⁹ BOA., DH.ŞFR. 639/118. Uşak’ta yaşananlarla ilgili olarak Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey ise 11 Ağustos’ta gönderdiği telgrafta; Uşak Kaymakamı’nın iki gündür haber alınmadığı, Afyon’da görüldüğüne dair duyular alındığı ve buradan hareketle İstanbul’a gittiği bilgisini vermektedir. Bkz: BOA., DH.ŞFR. 641/25.

hangisine teba'iyet etmek lâzım geleceğini ta'yinde şaşırdık. Hayretteyiz. İnsâf-ı uhuvvetkârânenize mürâca 'at ediyoruz''. Bu iki telgrafın suretleri Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıfı Mâhir Bey tarafından 6 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir⁵⁰.

Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey, 6 Ağustos'ta Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği başka bir telgrafta da; Uşak'ın çeteler tarafından işgal edilmesinden sonra Kütahya merkezinin de işgal edilmek üzere olduğunun haber alındığını, Afyon'daki Fırka Kumandanının çetelerle hemfikir olması nedeniyle bu gidişle Afyon'un da aynı akıbeta duçar olmasının muhtemel bulunduğunu belirtmiştir. Halkın heyecanının böyle müdahaleyi davet edecek derecede bulunduğunu kaydeden Mahmud Mahir Bey, bu durumda nasıl bir hareket edileceği konusunda açık emir verilmesini istemiştir⁵¹.

Yukarıda belirtilen telgraflarına tatmin edici cevap alamayan Mahmud Mahir Bey, 7 Ağustos'ta aynı mealde bir telgraf daha göndermiştir. Bu telgrafta; Jandarmada Mülâzım-ı Evvel rütbesi ile görev yapmış olan Giritli Tahsin öncülüğünde Uşak'ı ele geçiren Kuva-yı Milliyecilerin burada kurdukları komisyonla kazayı yönetmeye başladıklarını, halktan para ve asker topladıklarını bildiren Mahmud Mahir Bey; Kütahya ve Uşak'tan sonra sıranın Afyon'a da geleceğini belirterek, böyle bir durumda nasıl davranılması konusunda Nezaretten tekrar emir talep etmiştir⁵².

Afyon ve çevresinde bu olaylar olurken Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anadolu'da millî hareketlerin gittikçe güçlenmesi ve buna ordu kumandanları tarafından destek verilmesi üzerine bu tür faaliyetlerin önlenmesi için Anadolu'ya tahkik heyetleri göndermiştir. Konya-Afyon-Antalya Bölgesine Süleyman Şefik Paşa başkanlığında bir heyet görevlendirilmişti. 5 Ağustos'ta Afyon'a gelen Süleyman Şefik Paşa, eşrafın katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya başlarken Padişahın selamını getirdiğini ifade eden Süleyman Şefik Paşa; yaşanmakta olan acıların sebebinin İttihatçılar olduğunu, ülke menfaatlerinin ancak partiler üstü bir hükümet tarafından korunabileceğini savunmuş ve halkı siyasi faaliyetlerden uzak durması tavsiyesinde bulunmuştur. Süleyman Şefik Paşa 5 Ağustos'ta Afyon'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta orada görevlerini layıkıyla tamamladıklarını, ayrıntılı raporu

⁵⁰ BOA., DH.ŞFR. 640/95.

⁵¹ BOA., DH.ŞFR. 640/96.

⁵² BOA., DH.ŞFR. 640/9.

Konya'ya vardıktan sonra takdim edeceklerini belirtmiş ve halkın devlete ve hilafete bağlı olduğu kanaatini vurgulamıştır⁵³.

Uşak ve Kütahya'nın millî harekete katılmasından sonra bu dönemde yaşanan ve Afyon'u da ilgilendiren bir önemli gelişme de Konya Valisi Cemal Bey'in görevden uzaklaştırılmasıdır. Millî harekete karşı elden geldiğince direnen Konya Valisi Cemal Bey 4 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Konya'dan 5 Ağustos'ta İstanbul'a müteveccihen hareket edeceğini bildirmiştir. Telgrafın son kısmında Konya halkının Hükûmete bağlılığını ifade etmeyi de ihmal etmemiştir⁵⁴.

9 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderen Mahmud Mahir Bey şu telgrafi çekerek kendisinin idamla tehdit edildiğini bildirmiştir⁵⁵: “*Ahaliyi tebliğât-ı âlî dairesinde tutmakta ısrar etmekte olduğum için hemen terk-i mevki etmediğim halde idam ile mahkûmiyetim Uşak'ta Alaşehir ve Havâlisi Kumandanı Süleyman imzasıyla şimdi alınan bir telgrafla bildiriliyor.... Vazife uğrunda hayatımın bir değeri yoksa da mesail-i inzibatiyenin müsâmahâkârâne hareketi ve şu Uşak çeteciliğinin tarz-ı cereyanı câlib-i dikkat manzaradadır. Şu ahvâle ve Fırka Kumandanının tavrına karşı tedâbir-i âcile ber-tafsîl der-dest-i arz ise de evvel-be-evvel buranın polis serkomiseri Ziyaeddin Bey'in bağteten ve âcilen Dersa'âdet'e celbiyle yerine diğer bir muktedirinin i'zâmı irâdesi müsterhamdır.*”

Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey 10 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; askerî birliklerin manidar(?) müsamahası altında silahlı çetelerin şehirde serbestçe gezmeye başladıklarını, yapılan bu faaliyetlerin İttihatçılığı andırdığını, bu olaylar yaşanırken Fırka Kumandanın çadır kurduğu köyün (Erkmen Tepe) tepesinden şehre ancak gizlice gelip gittiğini ve Hükûmete mesafeli durduğunu anlatmıştır. Telgrafın devamında eşrafın büyük bir kısmının bu yaşananlardan nefret etmekle birlikte sesini çıkaramadığını kaydeden Mahmud Mahir Bey; yeterli kuvvet

⁵³ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 193, 199-200; BOA., DH.ŞFR. 640/78. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti de Anadolu'daki ordunun durumunu ve özellikle de halkın millî hareketlere karşı tutumunu araştırmak üzere heyetler göndermiştir. İç ve Batı Anadolu'ya görevlendirilen Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet, incelemeleri çerçevesinde Afyon'a da gelmiştir (24 Kasım 1919). Hurşit Paşa raporlarında; Kuva-yı Milliyeciler hakkında olumsuz ifadeler kullanmamıştır.

⁵⁴ BOA., DH.ŞFR. 640/71.

⁵⁵ BOA., DH.ŞFR. 641/15.

bulunmadığı için yerel hükümetin olayları önleyemediğini, böyle bir aşamada Afyon'daki görevlilerin değiştirilmesinin de doğru olmadığını belirtmiş ve Kuvâ-yı Milliyecilerin sancağın haberleşmesini kesmek niyetinde olduklarını ilave etmiştir⁵⁶. Bir gün sonraki telgrafında alınan tedbirlerle şehirdeki çetelerin dağıtıldığını belirten Mahmud Mahir Bey, bu durumun tekrarlanmaması için işin özenle ve ısrarla takip edilmesi gerektiğini savunmuştur (11 Ağustos 1919)⁵⁷.

Mahmud Mahir Bey sadece Kuva-yı Milliye ile uğraşmamış, bu faaliyetlere destek veren İkaz Gazetesi'nin kapatılması için da çaba göstermiştir. Afyon'da neşredilmekte olan ve İstanbul Hükümeti aleyhine yayın yapan İkaz Gazetesi, Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey'in şikâyet ve girişimleri neticesinde 13 Ağustos 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla kapatılmıştır. Ancak kapatma kararı Millî Mücadele'nin sesini kısımaya yetmemiş "Öğüt" ismi ile yayınlanan gazete bir süre yayın hayatına Konya'da devam ettikten sonra da matbaa Ankara'ya nakledilmiştir⁵⁸.

19 ve 20 Ağustos 1919'da Alaşehir ve Uşak'tan "Redd-i İlhak Hey'eti" imzasıyla Afyon Telgrafhanesi aracılığıyla el altından Belediye Reisine tebliğ edilmiş ise de kabul edilmemiştir. Belediye Başkanı bundan dolayı istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu yaşananlar üzerine, 21 Ağustos'ta Dâhiliye Nezareti'ne telgraf gönderen Mutasarrıf Mahmud Mahir; Afyon Telgrafhane görevlilerine güvenmediğini belirttiikten sonra bunu test etmek babında, 13 ve 18 Ağustos'ta Mutasarrıflık resmî mührü ile mühürlü olarak gönderdiği iki zarfın Nezarete ulaşip ulaşmadığını sormuştur⁵⁹.

Bu dönemde İstanbul Hükümeti'nden ilginç bir hamle daha gelmiştir. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın 15 Ağustos'ta yayınladığı genelgede; kolordu kumandanlıkları ile ahz-ı asker şubeleri arasında şifreli telgraf haberleşmesi yapılmaması ve kumandanların ast ve üstleriyle açıktan yazışmaları emredilmekteydi. Nezaretin şifreli telgraf haberleşmesini sebepsiz olarak yasaklaması üzerine 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, görev

⁵⁶ BOA., DH.ŞFR. 641/31.

⁵⁷ BOA., DH.ŞFR. 641/55.

⁵⁸ BOA., MV. 216/110; BOA., DH.ŞFR.102/109; BOA., DH.ŞFR. 641/54; BOA., DH.ŞFR. 642/51; BOA., DH.ŞFR. 644/2; BOA., DH.ŞFR. 645/15; TİTE Arşivi Kutu: 24, Gömlek: 161, Belge: 161-7001; Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 283.

⁵⁹ BOA., DH.ŞFR. 643/14.

bölgesindeki yetkililere bir tamim yayımlayarak, ülke menfaatlerine aykırı olan bu yasak kararı kaldırılıncaya kadar, telgrafhanelerin işgal edilmesi ve askerî haberleşmenin şifreli olarak sağlanmasını istemiştir. Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıfı Mahmud Mahir bu tamimi 21 Ağustos tarihli telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir⁶⁰.

Afyon'da millî hareket yanlısı 23. Fırka Kumandanı Yarbay Ömer Lütfi Bey ile millî harekete karşı olan Mutasarrıf arasındaki bir başka çekişme; Afyon'daki silah depolarının muhafazası konusunda İngilizlerle yaşanan sürtüşmeyle ilgili olacaktır. Bu sıralarda Afyon'daki silah depolarının kapısında hangi ülke askerlerin nöbet tutacakları konusu İngilizlerle ciddi bir sorun yaşanmasına neden olmuştu. Kuva-yı Milliye'nin silah ve cephaneye ihtiyacı 23. Fırkanın desteğiyle karşılanmaktaydı. Bu durumdan rahatsız olan Afyon'daki İngiliz Komutan, depoların kapısında kendi askerlerinin de Türk askerleri ile birlikte nöbet tutmalarını istemekteydi. Hatta bu İngilizler bu silahlara tamamen el koyma girişiminde de bulunmuştu. Halkın tepkisi üzerine bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in böyle bir durumda Türk askerlerine ateş açma emri vermesi ve sorunun büyümesi üzerine Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey'i rahatsız etmişti. Ömer Lütfi Bey'le görüşen Mahmud Mahir Bey, sorunun görüşmelerle çözülmesini istemiştir. Ayrıca İngiliz Temsilciyi Mutasarrıflığa davet eden Mutasarrıf, Fırka Kumandanına gerekli uyarının yapıldığını söylemişti. Mahmud Mahir Bey, olayla ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'ne de telgraf çekerek Ömer Lütfi Bey'e tebligatta bulunulmasını talep etmişti(24/25 Ağustos 1919). Nezaretten verilen cevapta; silah depolarıyla ilgili sorunların Mütareke Komisyonunda görüşüleceği ve Ömer Lütfi Bey'e Harbiye Nezaretince gerekli tebligatın yapılacağı bildirilmekteydi. 26 Ağustos'tan itibaren Afyon'daki silah depolarında İngiliz ve Türk askerleri de nöbet tutmaya başlamışlar ve bu durum çatışma riskini arttırmıştı. Böyle bir ortamda Ömer Lütfi Bey'in Türk askerlerine gerektiğinde ateş açma emrini vermesi, Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey'in onu Hükümete şikâyetine sebep olmuştur. Mutasarrıfın özellikle de İngilizlerle çatışma çıkma riski ve Kuvâ-yı Milliye'ye destek verme suçlamasına dair ardı ardına telgrafları sonucunda İstanbul Hükümeti'nce Ömer Lütfi Bey'in görevden alınması kararlaştırılmıştır⁶¹. Buna paralel bir başka gelişme Afyon Jandarmanın görevden alınmasıdır. Dâhiliye Nezareti'nden Jandarmanın Umum

⁶⁰ BOA., DH.ŞFR. 643/12; BOA., DH.ŞFR. 643/13; Ali Fuat Cebeşoy, **a.g.e.**, s. 148-149.

⁶¹ Ahmet Altıntaş, **a.g.e.**, s. 72-74; Süleyman Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 170-172.

Kumandanlığı'na gönderilerin yazı ile; Karahisar-ı Sâhib Jandarma Kumandanı, Teşkilât-ı Milliye faaliyetlerine katıldığı gerekçesiyle İstanbul'a gelmesi için tebligatta bulunulması istenilmiştir (24 Ağustos 1919)⁶².

23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in faaliyetlerinden rahatsız olan Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey, onun aleyhinde Dâhiliye Nezareti'ne şikâyetlerde bulunduğu gibi aynı zamanda onu yakından takip etmekteydi. Ömer Lütfi Bey'in teftiş için Alaşehir taraflarına gitmesi üzerine Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çeken Mahmud Mahir Bey, Fırka Kumandanı hakkında şu ifadelere yer vermiştir (12 Eylül 1919)⁶³: *“Birkaç gündün beri Alaşehir'e doğru esrarengiz surette bir devr-i teftişe çıkararak karargâhını terk eylemiş olan Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in bugün avdet ettiği istihbar olunuyor. İngiliz Kumandanı ise 5-6 gündün beri ikide bir Hükümet-i Mahalliyece gelerek, mumaileyhin Hükümet-i Seniyye tarafından ma'zûl olup olmadığının ve hatta tevkihi için bir emrin gelip gelmediğini merak eder bir surette sormakta ve ismini işitmekten bile kuşkulandırmakta ise de Hükümet-i Mahalliyece ancak hakkında henüz bir emr-i resmî tebellüğ edilmemiş olduğundan bahisle cevap verilmektedir. Şu kadar ki; vaziyet-i hâzırın ânı nazar-ı dikkati câlib nezakette görülmeğe başladığından Yarbey Ömer Lütfi Bey'in Hükümet-i Mahalliye nazarında Fırka Kumandanı nazarıyla bakıp bakmayacağına emr-ü iş'ârî ehemmiyet ve müsta'celiyetle müsterhamdır.”* Mahmud Mahir Bey, Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey hakkındaki şikâyetlerini/iddialarını İngiliz Kumandanı da olaya dâhil ederek güçlendirmek istemekteydi.

Sivas Kongresi kararlarının ülke genelinde duyurulmasından sonra durumun nazikleştiği yerlerden birisi de Afyon'dur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına İstanbul'la irtibatın ve haberleşmenin kesilmesine dair verilen karar Karahisar ve Alaşehir Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Yarbey Ömer Lütfi Bey tarafından 13 Eylül 1919 tarihinde Karahisar-ı Sâhip Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Ömer Lütfi Bey ayrıca bütün posta ve telgraf merkezlerine muhafızlar yerleştirerek haberleşmeyi kontrol altına almıştı⁶⁴. Bunun üzerine aynı gün, Dâhiliye Nezareti'ne “derece-i nihâyede aceledir” ifadesiyle ayrıntılı bir telgraf gönderen Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey, livadaki durumu şu şekilde ifade etmektedir⁶⁵: *“Sivas Kongresi'nin*

⁶² BOA., DH.KMS. 53-2/94.

⁶³ BOA., DH.ŞFR. 646/56.

⁶⁴ Süleyman Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 173-174.

⁶⁵ BOA., DH.ŞFR. 646/68.

buraya da tebliğ olunan Umum Nâme-i Telgrafisinin sureti postadadır. Fırka Kumandanının esrarengiz devr-i teftişten avdet eder etmez Umum Nâme dahi geldi. Hükûmet-i Merkeziyeyi hâ'in-i millet diye yâd ederek kendisiyle her cihetçe kat'-ı alâka ve muhabere edildiğini ilan ve ihtâr ediyor. Livanın ekseriyet-i ârâsı siyâset-i merkeziyeye tâbi' ise de Umum Nâmenin buraya da tebliğ edilmesi burada Fırka Kumandanıyla Jandarma Kumandanlığından ve Ceza Reisi ile Müdde-i Umûmîden birkaç Selanikliден ibaret bir komitenin hâl-i muhâbere ve faaliyette bulunduğu kongrelerce malum olduğundandır. Binaenaleyh bunların yerlerine diğerleri yerleştirilmez ise Livânın ahâlisi dahî çâr-nâ-çâr bu cereyana kapılacak ve şu kadar ki; burada İngilizlerle Fırka Kumandanının arasındaki şerâre-i nefret ve adâvet müste'id-i infilâk bir halde bulunduğundan Karahisar'ın vaziyeti pek vahim hadiselerle sahne olabilecektir. Âheng-i ahvâlin ilhâmıyla arz-ı izâhât da çoktan beri ısrâr ettiğim imhâl acı hakâyıkı bir daha ve fakat bu def'a pek yalnız kaldığım halde fedâkârâne ve vuzuh ve sarâhatle arz ve beyan ve irâde-i aliyye-i cevâbîye istirhâm ediyorum, ferman."

Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey'in bu yazışmaları telgraf merkezleri kontrol altına alındığı için Kuvâ-yı Milliye'nin eline geçmekteydi. Mutasarrıfın İstanbul'a gönderdiği telgraflar ve diğer yazılar millî harekete taraftar memurlar tarafından Ömer Lütfi Bey'e bildirildiği için bu görevden alınma emri de Mutasarrıftan önce kendisine ulaştırılmıştı. Hem bu görevden alma ve hem de Kuvâ-yı Milliye'ye yardım edenlerin tutuklanmasına dair emirler bu konuda ciddi bir adım atılmasını gerektirmişti. Erkmen Tepe'de konuşlanmış olan millî kuvvetler hemen harekete geçmişler, Mutasarrıfın Mecidiye Mahallesiindeki evinin telefon hatları kesilmiş ve Mutasarrıf Mahmud Mahir Bey zorla evinden alınarak Erkmen Tepe'ye götürülmüştür. Olacaklardan korkan Mutasarrıf af dilemeye başlamış ve pişmanlığını belirtmiştir. 18 Eylül'de Kuvâ-yı Milliye'nin sesi olan *İkaz* gazetesinde "İstiğfâr-ı Zünun" başlığıyla yayınlanan yazıda Mutasarrıfın bu pişmanlığı ifade edilmekteydi. Birkaç gün burada alıkonulan ve kendisinden Ömer Lütfi Bey hakkında önceki şikâyetlerinin aksi ifadelerin yer aldığı telgraf metni alınan Mahmud Mahir Bey, millî kuvvetlerin gözetiminde Denizli'ye sevk ve Demirci Mehmet Efe'ye teslim edilmiştir. Burada bir buçuk ay gözetim altında tutulan Mahmud Mahir Bey, Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çekerek kurtarılmasını istemiş ve bu yönde emirler vermiştir. Mahmud Mahir Bey, Antalya üzerinden İstanbul'a gönderilmiş ve 5 Ocak 1920'de oraya ulaşabilmiştir. Bu süreçte Kuvâ-yı Milliye tarafından 14

Eylül'de Mutasarrıflık Vekâletine Kadı Mustafa Hulusi Efendi atanmış ve sonra bu göreve Edhem Bey tayin edilmiştir⁶⁶.

Batı Cephesi Kumandanlığından 23. Fırka Kumandanlığına gönderilen 28 Eylül 1919 tarihli telgrafta; İrade-i Milliye Gazetesi ile Milli Kongre Kararlarından birer nüshanın gönderildiği belirtildikten sonra Kongre kararlarının Afyon'da matbaada çoğaltılması, 150-200 nüshasının Cephe Kumandanlığına gönderilmesi ve kalanlarının da ilgililere dağıtılması istenilmektedir. Aziziye (Emirdağ) üzerinden irtibatın sağlanmasının mümkün olduğu ifade edilen telgrafın devamında; Sivas Kongresinin sona erdiği ve Afyon delegelerinin Ankara'ya geldikleri ve karayoluyla Afyon'a gönderilecekleri kaydedilmektedir⁶⁷.

Alınan önlemlerle kısa süre içinde daha önce Kongre kararlarına uymayarak İstanbul'la haberleşmeyi kesmemiş olan Çorum, Kastamonu ve Kayseri ile Afyonkarahisar idarecileri Kongre kararlarına uymayı kabul etmişlerdir. Böylece Karahisar-ı Sâhib Sancağı 21 Eylül 1919'dan önce tam olarak Kongre emrine girmiş bulunuyordu⁶⁸.

Afyon'un millî harekete tam olarak katılması, Ali Fuat Paşa; 3., 20., 12. ve 15. Kolordu Kumandanlıkları, Sivrihisar, Mihaliççık Kaymakamlıkları ile Seyitgazi ve Mahmudiye Nahiye Müdürlüklerine 30 Eylül 1919 tarihinde gönderilen telgrafta şu şekilde ifade edilmektedir⁶⁹: "*Burdur, Isparta, Denizli, Afyonkarahisar Sancaklarıyla Bursa Vilayeti, Dinar, Uşak, Gediz, Alaşehir, Söke Kazaları ve mülhakatının kâmilen Millî Kongre Hey'et-i Temsiliyesine kesb-i irtibât (bağlanarak) ederek Hükümet-i Hazıra-ı Merkeziye ile kat'-ı alâka ettiği tebşir olunur (müjdelendir).*"

⁶⁶ Ahmet Altıntaş, **a.g.e.**, s. 74-76; Süleyman Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 174-175; Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 194; Selman Yaşar, **a.g.t.**, s. 44. Mutasarrıf Mahmud Mâhir Bey'in Yarbay Ömer Lütfi Bey hakkında olumlu ifadeler içeren telgrafının metni şu şekildedir: "Harekât-ı Milliye ile 23. fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in bilahare ve şimdi gözümle gördüğüm hal ve hareketleri şimdiye kadar hakkında vuku bulan maruzatımı hata ile mamalâ olarak göstermiş ve kumandan Ömer Lütfi Bey'in cidden din ve devletine sadakatle bağlı pek değerli bir şahsiyet olduğunun arzına ve güya ahalden seksen bin yahud yetmiş bin lire toplattırmış kâzib rivayetine dayanan maruzat-ı sabıkmandan istiğfara müsaraat ediyorum". Bkz: Süleyman Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 175.

⁶⁷ **TİTE Arşivi** Kutu: 308, Gömlek: 62, Belge: 62001-62a001.

⁶⁸ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 201, 213.

⁶⁹ **TİTE Arşivi** Kutu: 312, Gömlek: 11, Belge: 11001; **TİTE Arşivi** Kutu: 308, Gömlek: 15, Belge: 15001-15a001. Telgrafın altına "bir sureti de Kurultay Gazetesine" notu düşülmüştür.

Anadolu ve Rumeli Müdafâ'a-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi Namına Mustafa Kemal imzasıyla 11 Ekim 1919 tarihinde 20 Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderilen telgrafta; Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar sancaklarında hemen birer (Müdafâ'a-i Hukuk) Hey'et-i Merkeziyesi oluşturulması ve teşkilatın nahiyelere kadar yaygınlaştırılması ve Meclis-i Mebusan'a millî maksatları gerçekleştirecek sadık kişilerin mebus seçilmesi için çaba gösterilmesi istenilmektedir⁷⁰.

İstanbul Hükümeti-Heyet-i Temsiliye mücadelesinin Afyon'daki yansıması sadece Fırka Kumandanı ile Mutasarrıf arasında yaşanmamış, aynı zamanda Afyon Posta idaresinde de yaşanmıştır. Afyon Posta Telgraf Merkezinin bağlı olduğu Konya Posta Başmüdürü İhsan Bey İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında çekişmenin olduğu dönemde görev bölgesi olan Afyon'a gelmiş ve postanede çalışan memurlarla görüşmüştür. Afyon Posta Müdürü olan Hadi Bey ile yaptığı görüşmede; memurlardan millî mücadele yanlısı olanların cezalandırılacağını söylemesi üzerine İhsan Bey'in millî hareket aleyhinde bir gayretin içinde olduğu anlaşılınca kendisine yapılan uyarı çerçevesinden Konya'ya dönmek zorunda kalmıştır⁷¹.

6) Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nın Heyet-i Temsiliye Emrine Girmesinden Sonra Yaşanan Bazı Gelişmeler

Karahisar-ı Sâhib Hey'et-i Merkeziye Reisi imzasıyla 7 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da Anadolu ve Rumeli Müdafâ'a-i Hukuk-ı Milliye Hey'et-i Temsiliyesi'ne gönderilen telgrafta; bazı Ahz-ı Asker şubelerinin Hey'et-i Merkeziyenin isteklerini yeri getirmedikleri, örneğin Karahisar Kuvâ-yı Milliye Kumandası altında Salihli Cephesi'ne gönderilmesi kararlaştırılan belirli yaşlardaki firari ve izinli askerlerle gönüllü olarak askerliğe kayıt yaptırmak isteyenlerin işlemlerinin yapılması için Sandıklı Askerlik Şubesine üçüncü kez başvurulmasına rağmen sonuç alınmadığı ifade edilmiştir. Telgrafın son kısmında, Askerlik Şubelerine bu konuda tebligatta bulunulması talep edilmiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa ve Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığından bu tür durumlar için Askerlik Şubelerine gerekli tebligatın yapılması istenilmiştir⁷².

⁷⁰ TİTE Arşivi Kutu: 310, Gömlek: 44, Belge: 44001; Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 17.

⁷¹ TİTE Arşivi Kutu: 24, Gömlek: 161, Belge No: 161-3001/4001.

⁷² TİTE Arşivi Kutu: 319, Gömlek: 63, Belge: 63001-63-1001.

Millî Mücadele’de özellikle Kuvâ-yı Milliye döneminin önemli sorunlarından birisi de silah ve cephane temini idi. Batı Anadolu’daki Kuvâ-yı Milliye’nin önemli gruplarından Demirci Mehmet Efe, emrindeki birliklerin silah ve cephane ihtiyacı için Hey’et-i Temsiliye’ye telgrafla başvurmuştu. Bunun üzerine konu Hey’et-i Temsiliye’nin 26 Kasım 1919 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, cephane temini işinin 12. Kolordu’ya havale edildiğini belirtmesi üzerine Şemsi Bey; İngilizlerin kontrolünde olan Afyon’daki depoda silah ve cephane bulunduğu söyleyince Rauf ve Rüstem Beyler depoya baskın düzenlenmesini gündeme getirmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda bu öneri benimsenmiş ve 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey ve Demirci Mehmet Efe’ye bu yönde telgraf çekilmesi kararlaştırılmıştır⁷³. Afyon’daki depoda tutulan silahlar daha sonra da Heyet-i Temsiliye’nin gündemine gelecek ve 9 Aralık 1919 tarihinde muhtemel bir seferberlik durumunda bu silahlara el konulması kararlaştırılacaktır⁷⁴. Gerçekten de İngilizlerin kontrolündeki Gazhane deposunda ve Afyon İdadisi Binası arkasındaki depolarda tutulmakta olan silahlar Kuvâ-yı Milliye tarafından kaçırılacak ve 23. Fırkanın karargâh kurduğu Erkmen Tepe’ye götürülecektir⁷⁵.

Afyon’da bulunan İngiliz Temsilcisi Yüzbaşı Tayler, tercümanını Hükümet Binasına göndererek Mutasarrıfın İngiliz Temsilciliği binasına gelmesini istemiştir. Mutasarrıf Edhem Bey; Encümen-i Liva toplantısının devam ettiğini, yapılması gereken acil işler bulunduğunu, daha sonra uygun bir zamanda ziyaret edeceğini belirtmiş ve görüşülmesi gereken acil bir konu varsa Temsilcinin Hükümet Konağına gelmesi cevabını belirterek vermiştir. Bunun üzerine tekrar Hükümet Konağına gelen tercüman, Mutasarrıfın hemen Temsilciliğe gitmesi gerektiği ve eğer gelmezse zorla götürüleceğini söylemiştir. Durumun anlaşılması için Polis Serkomiseri Temsilciliğe gönderildiğinde, Mutasarrıfın çeyrek saat içerisinde Temsilciliğe gelmezse zorla getirileceği, çünkü “çağrılan kişinin gelmemesinin İngilizlerin haysiyetine bir hakaret ve saldırı” olarak değerlendirileceği tercüman tarafından ifade

⁷³ **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, (Haz: Uluğ İğdemir), TTK.Yay., Ankara, 1989, s. 108-109; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, (Haz: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), TTK.Yay., Ankara, 1974, s. 64. Bilindiği üzere Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı Ordusundan toplanan silahlar belirlenen yerlerdeki depolarda İtilaf Devletleri tarafından muhafaza altına alınmıştı. Bu çerçevede Afyon’daki depoda toplanan silahlar İngiliz askerlerinin koruması altındaydı. Bir ara İngilizler bu silahlara el koymaya kalkışmaları nedeniyle halk galeyana gelmiş ve Mutasarrıfın devreye girmesi ile durum sakinleşmişti. Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁷⁴ Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s. 238.

⁷⁵ Ahmet Altıntaş, **a.g.e.**, s. 49-50, 69; Selman Yaşar, **a.g.t.**, s. 43.

edilmiştir. Ayrıca konunun İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe yazılacağı ve Mutasarrıfın görevden aldırılacağı tehdidinde bulunulmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti'ne olayın gidişatını anlatan bir telgraf çeken Mutasarrıf Edhem Bey; İngiliz Temsilcinin davranışının İngilizlerin haysiyetine de yakışmadığını ve tamamen şahsi tercihi olduğunu belirttiikten sonra bu tür hareketlerin tekrarlanmaması için İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmasını talep etmiştir(10 Aralık 1919)⁷⁶. Afyon'daki İngiliz birlikleri; İstanbul'un işgali nedeniyle, Anadolu'da İngiliz kuvvetlerinin ber taraf edilmeleri ve komutanlarının tutuklanmaları yönünde alınan tedbirler üzerine 19 Mart 1920 tarihinde şehri terk ederek Eskişehir'e gitmişlerdir⁷⁷.

İstanbul'un işgali üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa bazı tedbirlere (işgalin protesto edilmesi, seçim yapılması, İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi vs.) dair genelgeler yayınlamıştı. Mali konularla ilgili yayınlanan genelgede ise; Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile Düyûn-ı Umûmiye ve Tekel idarelerinin mevcut nakit ve mal varlıklarını mahallin en büyük mülki amirine bildirmeleri, İstanbul'la irtibatın kesilmesi, İstanbul'a para ve mal sevkياتının yapılmaması istenilmişti⁷⁸. Bu çerçevede Afyon'daki Düyûn-ı Umûmiye şubesinin faaliyetleri de kontrol altına alınınca bu durum İtilaf Devletlerinin tepkisini çekmiştir. Kuva-yı Milliye tarafından Düyûn-ı Umûmiye'ye ait zahireye ve borçlanma senetlerine el konulması üzerine İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri Osmanlı Hariciye Nezareti'ne ortak bir nota vererek bu tür müdahalelerin önlenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Müsteşar Vekili Nahid imzasıyla 11 Nisan 1920 tarihinde Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda; benzer müdahalelerin önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması istenilmiş ve konuyla ilgili olarak 12., 14. ve 15. Kolordu Kumandanlıklarına da gerekli tebligatın yapıldığı belirtilmiştir⁷⁹.

⁷⁶ BOA., DH.ŞFR. 653/120.

⁷⁷ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 317. İngilizlerin İstanbul Hükümetine baskıyı arttırmaları, Rauf Bey'i tutuklamaya kalkma ve İstanbul'un işgal etmeleri ihtimaline karşı İngiliz subaylarının tutuklanması için Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak 1920 tarihinde 12., 3. ve 15. Kolordu Kumandanlarına tebligatta bulunmuştu. Bkz: Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 3, Vesikalar, s. 1194.

⁷⁸ Mehmet Özdemir, "İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 16, S 46 (Mart 2000), s. 96.

⁷⁹ BOA., DH.EUM.AYŞ. 38/3.

7) Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nda Meclis-i Mebusan ve TBMM Seçimleri

Osmanlı Mebuslar Meclisi için Dâhiliye Nezareti Muhacirin Sevkîyât Şubesi Müdürü Mustafa Maruf, Urfa Mutasarrıflığından müstafî Ali Haydar ve Dinar Kaymakamlığından müstafî Cemil Beyler aday olmuşlardı. Bu kişilerin adaylığı ile ilgili incelemede Mustafa Maruf ve Ali Haydar Beylerin seçilmeye engel bir durum olmadığı, ancak Cemil Bey hakkında “suiistimal iddiası” nedeniyle adaylığının kanunen mümkün olmadığı anlaşılmıştır (30 Ekim 1919)⁸⁰. Bu kişilerin dışında Afyon mebusluğu için aday olanlar şunlardı⁸¹: 23. Fırka Kumandanı Yarbey Ömer Lütfi, Ayvalık Mıntıkası Kumandanlığından müstafî Karahisarlı Yarbey Ali (Çetinkaya), Kilis Müddeiumumiliğinden müstafî ve İkaz Gazetesi Başyazarı Karahisarlı Koçzade Mehmed Şükrü Bey, Hacı Halil Ağazâde Müderris Salâhaddin Efendi, Dehşetîzâde Nebîl Efendi, Kabağağaçlızâde Sâbit Bey.

Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nda 13 Kasım 1919'da yapılan seçimde; 23. Fırka Kumandanı Yarbey Ömer Lütfi Bey 90 oy, Merkez Kadısı Mustafa Hulusi Efendi 63 oy ve Yarbey rütbesinde iken istifa eden Karahisarlı Ali (Çetinkaya) Bey 52 oy alarak seçilmişlerdir⁸². Mebusların mazbataları 13 Aralık'ta Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir⁸³. Mebuslardan Ali Bey önceden İstanbul'a gitmiş, Mustafa Hulûsi Efendi 16 Aralık'ta İstanbul'a hareket etmiş, Alaşehir'de bulunan Ömer Lütfi Bey'e de Meclise katılmak üzere İstanbul'a hareket etmesi tebliğ edilmiştir⁸⁴. Meclis-i Mebusan seçimleri tamamlandığı halde seçim döneminde Hacı Şükrü ve Akosmanzâde Hacı Hüseyin Efendi arasında yaşanan gerginlik bir süre gündemi meşgul etmiştir. Salihli Cephe Kumandanı Reşit Bey (Çerkez Ethem'in kardeşi)'in telgrafı üzerine bu gerginliğin tehlikeli bir hal almaması için harekete geçen Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 9 Ocak 1920'de Nazilli'de bulunan Albay Refet (Bele) Bey ve Konya'daki 12. Kolordu Merkez Kumandanına birer telgraf gönderecek sorunun halledilmesini istemiştir⁸⁵.

⁸⁰ BOA., DH.İ.UM.EK. 114/60.

⁸¹ BOA., DH.İ.UM.EK. 115/1.

⁸² BOA., DH.İ.UM.EK. Dosya: 57, Gömlek: 23, Vesika: 1-3.

⁸³ BOA., DH.İ.UM.EK. Dosya: 85, Gömlek: 14, Vesika: 1.

⁸⁴ BOA., DH.İ.UM.EK. Dosya: 117, Gömlek: 55, Vesika: 6.

⁸⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C 2, TTK. Basımevi, Ankara, 1965, s. 315-316.

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan binasının basılarak bazı mebusların tutuklanması üzerine Meclis-i Mebusan çalışmalarını tatil etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da toplanacak TBMM için 19 Mart 1920'de yayınladığı genelge⁸⁶ çerçevesinde Karahisar-ı Sâhib Sancağı adına; Koçzâde Mehmet Şükrü, İsmail Şükrü (Çelikalay) Hoca, Ahmet Nebil (Yurteri) Hoca, Halil Hilmi (Bozca) Bey, Hasan Hulusi (Kutluoğlu) mebus seçilmişlerdir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için seçilmiş olan 23. Tümenin eski kumandanı Ömer Lütfi, Ali (Çetinkaya) Beyler ve Kadı Mustafa Hulusi (Çalgüner) Efendi de I. TBMM'ye katılarak Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nı temsil etmişlerdir⁸⁷.

Sonuç

Mondros Mütarekesi sonrasında kontrol amacıyla İngiliz, İtalyan ve Fransız birlikleri tarafından işgal edilen Afyonkarahisar'da millî uyanış başlamış ve özellikle de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve sonrasında hızlanmıştır. Bu çerçevede önce Redd-i İlhak Cemiyeti şubesi kurulmuş, Sivas Kongresi sonrasında da Müdâfa'a-ı Hukuk Şubesine dönüştürülmüştür. Ayrıca Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur.

İstanbul Hükümeti'nce tayin edilen mutasarrıflardan özellikle de Anastas Efendi ve Mahmud Mahir Bey millî harekete karşı tavırlarıyla dikkati çekmektedir. Tepkiler üzerine Anastas Efendi kısa sürede görevden alınmıştır. Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı'na tayin edilmiş olan Mahmud Mahir Bey ise millî hareketi engellemek için elinden geleni yapmaya çalışmışsa da Kuvâ-yı Milliye tarafından evinden kaçırılıp, bir süre 23. Tümen karargâhının bulunduğu Erkmen Tepe'de alıkonulduktan sonra Denizli'ye gönderilerek Demirci Mehmet Efe'ye teslim edilmiştir. Kadı Hulusi Efendi Mutasarrıf Vekili olarak görev yapmış ve sonra Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Ethem Bey Mutasarrıflık görevine atanmıştır.

Mahmud Mahir Bey'in bertaraf edilmesinden sonra tam olarak Heyet-i Temsiliye emrine girmiş olan Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nda millî hareketler güçlenmiştir. Meclis-i Mebusan ve TBMM için yapılan seçimlerde millî hareketi destekleyen isimler mebus seçilmişler ve Karahisar-ı Sâhib Sancağını

⁸⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, s. 287-289.

⁸⁷ **Türk Parlamento Tarihi**, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), C 3, (Haz: Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 563-577.

temsil etmişlerdir. Bu dönemden itibaren Afyon millî mücadelenin önemli bir merkezi olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1998.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele II (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1998.

Altıntaş, Ahmet, **Millî Mücadele’de Afyonkarahisar (1919-1922)**, Afyonkarahisar Valiliği Yay., Afyonkarahisar, 2011.

Atatürk, Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, (Yay. Haz: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994.

Atatürk, Kemal, **Nutuk, C 3 (Vesikalar)**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1967.

Başkanlık Osmanlı Arşivi

Beyoğlu, Süleyman, “Kuvâ-yı Milliye’den Afyon Kongresi’ne”, **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, (Ed: Doç. Dr. Hasan Babacan), s. 165-182.

Bütünöyle Erzurum Kongresi, C 2 (Erzurum Umumî Kongresi 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919), (Yay., Haz: Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Ofset, Ankara, 1993.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hâtıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Çanyaya, Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, C 3**, Pars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

Dayı, S. Esin, **Nazilli Kongreleri (1919)**, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Erzurum, 1998.

Erdeha, Kâmil, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 283.

Gökbilgin, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken, C 2**, TTK. Basımevi, Ankara, 1965.

- Heyet-i Temsiliye Kararları**, (Haz: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), TTK.Yay., Ankara, 1974.
- Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, (Haz: Uluğ İğdemir), TTK.Yay., Ankara, 1989.
- Konukçu, Enver, **Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.
- Özdemir, Mehmet, “İstanbul’un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 16, S 46 (Mart 2000), s. 89-116.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.1 (Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne 30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, TTK. Yay., Ankara, 1993.
- Selvi, Haluk, “İzmir’in İşgali Üzerine Afyon’dan Çekilen Protesto Telgraf-ları”, **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, (Ed: Doç. Dr. Hasan Babacan), Afyonkarahisar, 2010, s. 157-164.
- Sivas Kongresi Tutanakları**, (Haz: Uluğ İğdemir), TTK.Yay., Ankara, 1999.
- TİTE** (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi) **Arşivi**
- Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, C 3, (Haz: Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, TTK.Yay., Ankara, 2001.
- Yaşar, Selman, **Siyasal, Sosyal, Ekonomik Yönleriyle Afyon (1923-1960)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007.

OSMANLI ORDUSUNUN KAFKASYA'DAN TAHLİYESİ SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR

OSMANLI ORDUSUNUN QAFQAZDAN TƏXLIYƏ EDİLMƏSİ PROSESİNDƏ YAŞANAN PROBLEMLƏR

Vasif QAFAROV*

ÖZET

Araştırmanın konusunu Mondros Mütarekesi'nden sonraki devirde Osmanlı Ordusunun Kafkasya'dan tahliyesi sürecinde yaşanan sorunlar teşkil eder. Osmanlı Hükümeti Türk kuvvetlerinin Kafkasya'dan tahliyesine Mondros Mütarekesi'nden evvel – 21 Ekim 1918'de karar verdi və tahliye prosesini iki ay sürecinde bitirmeyi planlamışdı. Gürcistan arazisinde Gürcülerin (ilk evvel aynı zamanda Almanların), Ermenistan arazisinde ise Ermenilerin yarattıkları süni engeller və Türkiye'ye karşı apardıkları düşmançılık faaliyetleri tahliye sürecini çok geciktirdi.

Bakü'den gelen Osmanlı trenleri (200'den fazla vagon) Gürcistan arazisinde durdurularak yağmalandı. Mezkûr vagonların teşkil edildiği trenlerin mürettebâtları dahi serbest bırakılmadığından sefâlet, açlıktan pek ziyâde perişân bir hâlde bırakıldı. Mazotun yağmalanmasından dolayı Osmanlı şimendifer hattı ile gerçekleşen nakliye ve tahliye işlerinde gecikmeler yaşandı. Osmanlı Hükümeti'nin gösterdiği birçok diplomatik teşebbüsler neticesiz kaldı. Tahliye sürecinde Gürcü ve Ermeniler Osmanlı Devleti'ne büyük zarar vurdular. Gürcü ve Ermenilerin yarattıkları problemlerden dolayı Azerbaycan'daki Osmanlı kuvvetlerinin son eşalonları 26 Ocak 1919'da Batuma gelib çata bildi. Bununla da Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin son bölmeleri de büyük zorluklarla da olsa, Türkiye'ye tahliye edilmiş oldular.

---

*Doç. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, vasifqafarov@rambler.ru

Anahtar kelimeler: Mondros Mütarekesi, Kafkasya, Azərbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Bakü'nün tahliyesi, Tahliye süreci, Tahliyeye engeller.

PROBLEMS IN THE PROCESS OF EVACUATION OF THE OTTOMAN ARMY FROM THE CAUCASUS

ABSTRACT

The subject of the study is the problems that occurred during the process of evacuation of the Ottoman troops from the Caucasus after the Armistice of Mudros. The Ottoman government decided to evacuate the Turkish army from the Caucasus before the Armistice of Mudros on October 21, 1918 and planned to complete the process within two months. Artificial obstacles created by Georgians in Georgia (first of all Germans as well) and Armenians on the territory of Armenia and the hostility towards Turkey significantly delayed the evacuation process.

Ottoman trains from Baku (over 200 wagons) were robbed in Georgia. The train conductors were also arrested and had become overwhelmingly miserable from poverty and hunger. Diesel fuel deficiency caused by robbery of wagons complicated the movement in the Ottoman railways. Meanwhile, many diplomatic efforts by the Ottoman government failed. Georgians and Armenians had greatly damaged the Ottoman Empire during the process of the evacuation. Because of the problems Georgians and Armenians had created, the last pair of Ottoman armies in Azerbaijan came to Batumi on January 26, 1919. Thus, the last divisions of the Ottoman troops in the Caucasus returned to Turkey with great difficulty.

Keywords: the Armistice of Mudros, Caucasus, Azerbaijan, Georgia, Armenia, evacuation of Baku, Evacuation Process, Challenges for Evacuation.

GİRİŞ

Birinci dünya müharibəsi Osmanlı imperiyası üçün faciəli sonluqla nəticələndi. Suriya-Fələstin cəbhəsində hücumla keçən ingilis qoşunlarının 1918-ci il sentyabrın axırlarında türk qoşunlarına ağır zərbə endirmələri, həmçinin sentyabrın 29-da Bolqarıstanın təslim aktını imzalaması ilə Türkiyənin Avstriya-Macaristan və Almaniya ilə quru əlaqəsinin kəsilməsi və Antanta qüvvələrinin İstanbula girmə təhlükəsi Osmanlı hökumətini sülh təşəbbüsü ilə çıxış etməyə məcbur etdi. 1918-ci il oktyabrın 5-də Osmanlı hökuməti sülh bağlamaq xahişi ilə ABŞ prezidenti Vudro Vilsona rəsmən müraciət etdi. Sülhün yeni bir kabinə tərəfindən imzalanmalı olduğu zərurətini dərk edən Tələt paşa kabinəsi oktyabrın 8-də istefa verdi. Oktyabrın 14-də Türkiyənin siyasətini Vudro Vilsonun 1918-ci il yanvarın 8-də elan etdiyi “14 maddəsi”nə uyğunlaşdırmağa çalışan Əhməd İzzət paşa kabinəsi yaradıldı.

1918-ci il oktyabrın 30-da Osmanlı hökuməti Egey dənizindəki Lemnos adasının Mudros limanında Antanta dövlətləri ilə barışıq sazişi imzalamağa məcbur oldu. 25 maddədən ibarət olan barışıqın əsas şərtlərinə görə, Osmanlı imperiyası boğazları istehkamları ilə birlikdə Antantaya təslim etməli, sərhədlərin mühafizəsi və daxili asayişin təmin edilməsi üçün zəruri olan qüvvələrdən başqa bütün ordularını buraxmalı, hərbi gəmilərini, tərsanə və limanlarını, dəmir yollarını, poçt-teleqraf vasitələrini Antantanın ixtiyarına verməli, İran və Qafqazda olan türk orduları müharibədən əvvəlki sərhədlərə çəkilməli, Hicaz, Asir, Yəmən, Suriya, İraq və Afrikada olan Osmanlı orduları ən yaxın müttəfiq komandanlığına təslim edilməli idi və vəziyyət diktə etdiyi təqdirdə, Antanta dövlətləri boğazları və ermənilərin nisbətən kompakt yaşadıqları Anadolunun altı şərq vilayətinin hər hansı bir hissəsini işğal etmək hüququna malik olurdu.¹ Beləliklə, Mudros barışıqı ilə Osmanlı imperiyası Antanta dövlətlərinə təslim oldu.

Osmanlı imperiyasının ardınca 1918-ci il noyabrın 3-də Avstriya-Macaristan imperiyası, noyabrın 11-də isə Almaniya imperiyası təslim aktları imzaladılar və bununla da 1914-cü ildən bəri davam edən Birinci dünya müharibəsi başa çatdı. Birinci dünya müharibəsinin belə bir sonluqla başa çatması Osmanlı imperiyasını fəlakətə sürüklədi. Lakin Osmanlı Ordusunun

¹ Təvfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s. 41-44; Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüyü (30 Ekim – 30 Kasım 1918)**, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 198-202.

Qafqazdakı əməliyyatlarının ən böyük uğuru olan Bakının azad edilməsi ilə qazanılan qələbənin nəticələrini heç bir qüvvə ləğv edə bilmədi. Bu qələbənin nəticələri bu gün də qüvvədədir – artıq yüz ildir ki, Bakı Azərbaycan Cümhuriyyətinin paytaxtıdır. Osmanlı dövlətinin bu qələbəsini həzm edə bilməyən qüvvələr türk qoşunlarının Qafqazdan təxliyə edilməsi prosesində fürsətdən istifadə edərək əllərində olan bütün vasitələrlə Türkiyəyə qarşı düşmənçilik fəaliyyətləri göstərdilər. Gürcü, alman və ermənilərin həyata keçirdiyi düşmənçilik fəaliyyətləri Osmanlı imperiyasına böyük zərərlər vurmaqla yanaşı, təxliyə prosesini də xeyli yubandırdı.

TƏXLIYƏ QƏRARI

Əhməd İzzət paşa hökuməti hələ Antanta ilə rəsmi sülh müzakirələrinə başlamadan Qafqazdakı türk qoşunlarının geri çağırılmasına qərar verdi. 1918-ci il oktyabrın 21-də Osmanlı sədrəzəmi Brest-Litovsk müqaviləsinin müəyyən etdiyi hüdudlardan kənarda, həmçinin İranda olan türk qoşunlarının geri çağırılması haqqında əmr verdi.² Bu qərarın nəticəsində həm də Şərqi Ordular Qrupu və Qafqaz İslam Ordusu da ləğv edilir, Qafqazdan təxliyə ediləcək türk qoşunları 9-cu ordunun sərəncamına verilməli idi. Həmçinin, 9-cu ordu komandanı Yaqub Şövqi paşa təxliyə prosesinə rəhbərlik etməli idi.

1918-ci il noyabrın 10-da Osmanlı imperiyasının Xarici İşlər və Hərbi nazirliklərinin yüksək çinli nümayəndələrinin iştirakı ilə yaradılan bir komissiya tərəfindən Brest-Litovsk müqaviləsi ilə müəyyən edilən sərhədlərin xaricində qalan bölgələrin təxliyə edilməsi prosesində tətbiq edilməsi lazım olan xüsusi və həyata keçirilməsi vacib olan tədbirlər müzakirə edildi və nəticədə təxliyə prosesində əsas götürüləcək aşağıdakı prinsiplər müəyyən edildi:

1. Təxliyə ediləcək ərazilərdən müsəlman əhali yaşamayan yerlərdən əsgər və ərzaq dərhal geri alınmalı;

2. Müsəlman əhali ilə məskun olan yerlərdə mövcud ərzaqdan onların ehtiyacı üçün münasib olan bir miqdar saxlayaraq, yerdə qalanı vaxt itirilmədən daşınmalı;

---

² BOA., BEO, no. 4539/340383, v. 1-2.

3. Nəqliyyat məsələsində müşkülət yarandığı təqdirdə lazımı kömək göstərilməsi üçün gürcü və erməni hökumətləri nəzdində münasib surətdə siyasi təşəbbüs göstərilməli;

4. Müsəlmanların məskunlaşdığı yerlərdə təşkili təklif olunan qarışıq jandarma heyətində ingilislərin də iştirak etməsi tələb edilməli;

5. Axalkələk kimi müsəlmanların məskunlaşdığı yerlərə Ermənistan və Gürcüstan daxilində hansı kənd və qəsəbələrdən nə qədər müsəlman əhali gəldiyi və bunların harada və nə qədər ev tərک etmiş olduqları təhqiq edilməli;

6. Nəql olunacaq mühacirlər mütləq və ərzaq mümkün olduğu qədər Elviye-i Səlasə xaricindəki Osmanlı vilayətlərinə daşınmalı;

7. Tərک edilən yerlərdə olan müsəlman əhalinin can və malının qorunacağına çox diqqət ediləcəyi ordu komandanları tərəfindən adı çəkilən əhaliyə münasib surətdə bəyan edilməlidir.³

Osmanlı hökumətinin Qafqazdakı türk qoşunlarının təxliyə edilməsi prosesində əsas götürülməli olan bu prinsiplər paket şəklində noyabrın 10-da müəyyən edilsə də, bu zaman artıq 20 gün idi ki, bölgədəki ordu komandanlıqlarına təxliyə əmrləri göndərilmişdi və həmin əmrlərdə də bu prinsiplər tam paket şəklində olmasa da, bu və ya digər şəkildə əks olunmuşdu. Bölgədəki Osmanlı ordu komandanlıqlarının göstərdikləri ciddi-cəhdlərə baxmayaraq, bu prinsipləri tam şəkildə həyata keçirmək mümkün olmadı. Çünki hələ Mudros barışığının imzalanmasına qədər təxliyə prosesinə Gürcüstanda bir çox ciddi maneələr yaranmışdı və bu maneələr təxliyənin bitməsinə qədər bu prosesi müşayiət etdi.

TƏXLIYƏ ÖNCƏSİ OSMANLI-ERMƏNİ MÜZAKİRƏLƏRİ

Ermənistan hökuməti artıq müharibənin başa çatmaq üzrə olduğunu görüb, bir tərəfdən müsəlman əhalisinə qarşı terror və soyqırım siyasətini, digər tərəfdən də Osmanlı imperiyasına qarşı diplomatik təzyiqlərini gücləndirdi. 1918-ci il oktyabrın 15-də İstanbuldakı erməni nümayəndə heyəti yeni Osmanlı sədrəzəmi Əhməd İzzət paşa ilə görüşdü.⁴ Heyət, işə başlaması

³ BOA., HR.SYS, no. 2303/12, v. 4, s. 1-2.

⁴ “Ermeni Murahhaslarının Ziyareti”, **Yeni Gün**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 44, s. 2; “Ermeni Heyet-i Murahhasası’nın Ziyaret ve Tebrikati”, **Zaman**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 192, s. 2; “Ermeni Heyet-i Murahhasası’nın Ziyaret ve Tebrikati”, **Atı**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 281, s. 3; “Ermeni Heyet-i Murahhasası’nın Ziyaret ve Tebrikati”, **Vakit**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 354, s. 2.

münasibətilə Əhməd İzzət paşanı təbrik etməklə yanaşı, sədrəzəmə yazılı bir müraciət də təqdim etdi. Müraciətdə, “nəticəsi təəssüf doğuracaq hər hansı bir qarşıdurmadan qaçmaq üçün” Qarabağda heç bir hərbi əməliyyatın həyata keçirilməməsi haqqında Qafqazdakı Osmanlı ordularına təlimat verilməsi və bu təlimatın teleqramla Azərbaycan və Ermənistan hökumətlərinə də bildirilməsi xahiş edilirdi.⁵ Bu müraciətə cavab olaraq erməni heyətinə təqdim edilməsi üçün sədrəzəm tərəfindən 1918-ci il oktyabrın 19-da Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilən sənəddə Qarabağ ərazisinin əsrlərdən bəri Azərbaycanın ərazisi daxilində və hər cəhətdən ona aid olduğunun Azərbaycan hökuməti və nümayəndələri tərəfindən bəyan edildiyi vurğulanır və bu məsələnin birşəba Azərbaycan və erməni hökumətləri arasında həll edilməli olduğu, Türkiyənin isə bu məsələyə qarışmaq istəmədiyini erməni heyətinin diqqətinə çatdırılırdı. Daha sonra Qarabağa qarşı Osmanlı hərbi hissələri tərəfindən hər hansı bir hərbi əməliyyatın həyata keçirilməməsi haqqında Qafqazdakı Osmanlı ordularına da təlimat verildiyi bildirilirdi.⁶

Oktyabrın 19-da erməni nümayəndə heyəti yenidən Osmanlı sədrəzəmi Əhməd İzzət paşa, eyni zamanda maliyyə naziri Cavid bəy və yeni xarici işlər naziri Nəbi bəy tərəfindən qəbul edildi.⁷ Erməni nümayəndələri Qarabağa qarşı heç bir hərbi əməliyyatın həyata keçirilməməsi və o bölgədə olan türk əsgərlərinin də geri çağırılmasını Osmanlı sədrəzəmindən təkidlə xahiş etməklə yanaşı, onu da bildirdilər ki, Bakı ələ keçirilən zaman 30 min erməni qətl edilmiş və malları əllərindən alınmış, Azərbaycan əsgərləri ilə yanaşı, Osmanlı əsgərləri də bu hadisədə iştirak etmiş və indinin özündə də Bakıda bir çox erməni həbsdə qalmaqdadır.⁸ Sədrəzəm bu məsələnin təhqiq ediləcəyini və günahkarların cəzalandırılacağını söz verdi. Bu görüşdə həmçinin Ermənistanın sərhədləri, aclıq çəkən erməni əhalisi və qaçqınlar məsələləri də müzakirə mövzusu oldu. Sədrəzəm ərazi-sərhəd problemlərinin ancaq siyasi yolla danışıqlar masası ətrafında həll edilməli olduğunu və silahlı qüvvələrin bu məsələyə müdaxiləsinin yolverilməz olduğunu erməni heyətinin diqqətinə çatdırdı. Erməni heyəti sədrəzəm qarşısında həmçinin Osmanlı hərbi qüvvələrinin nəzarətində olan Lori və Pəmbək bölgələrinin

⁵ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 133.

⁶ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 132.

⁷ “Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaretleri”, **Atı**, 20 Teşrinievvel 1334, no. 283, s. 3;

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaretleri”, **Sabah**, 20 Teşrinievvel 1334, no. 10388, s. 2;

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaretleri”, **Tanin**, 20 Teşrinievvel 1334, no. 3539, s. 4.

⁸ ATASE, BDH, K. 3823, D. 22, F. 3.

Ermənistanın nəzarətinə verilməsi məsələsini də qaldırdı. Erməni heyətinin nəzərinə çatdırıldı ki, Lori və Pəmbək bölgələrində erməni hökumətinin mülki və idarəçilik təşkilatı yaratmasına icazə verilməsi, bununla belə, İstanbul konfransının nəticəsinə qədər türk hərbi qüvvələrinin o ərazidə qalması xüsusi hələ 23 avqust 1918-ci il tarixində 3-cü ordu komandanlığına əmr edilmiş və 30 sentyabr 1918-ci il tarixli teleqramla da Alagöz dağı ilə Dispiçin şimalı və Axalkələkin qarşısına qədər olan ərazinin türk qüvvələrindən təxliyə edilməsi əmr edilmişdir.⁹ Maraqlıdır ki, bu görüşdə erməni heyəti bir tərəfdən Azərbaycana qarşı irəli sürdüyü ərazi iddialarını əsaslandırmağa çalışır, digər tərəfdən Osmanlı sədrəzəmindən xahiş edirdi ki, o, aclıq çəkən Ermənistan əhalisinə yardım məqsədi ilə Azərbaycandan 1,5 milyon pud un göndərilməsi üçün Şərq Orduları Qrupunun komandanı Xəlil paşa və Azərbaycan hökuməti nəzdində təşəbbüs göstərsin. Ermənilərin bu xahişi də Əhməd İzzət paşa tərəfindən qəbul edildi və lazımı göstərişlər verildi.¹⁰

Erməni heyətinin qaldırdığı məsələlərlə bağlı Əhməd İzzət paşa oktyabrın 23-də Qafqaz İslam Ordusu komandanlığına və məlumat üçün 9-cu ordu komandanlığına “tam məxfi və təcildir, vaxtında icra edilməlidir” qeydi ilə xüsusi əmr göndərdi. Əmrdə deyilirdi: “1) Ermənilərin İstanbuldakı nümayəndələrinin verdiyi məlumata görə, Qarabağda olan Osmanlı silahlı qüvvələri Şuşaya daxil olmuşdur. Bu hərəkət ümumi bir müharibəyə səbəb olacağından Qarabağda olan birləşmələrimiz dərhal geri çağırılacaq və geri çağırılma xəbəri təcili Baş Qərargaha bildiriləcək. Qarabağa heç bir əsgərimiz girməyəcək; 2) Bakı ələ keçirilən zaman 30 min erməninin qətl edilməsi və mallarının əllərindən alındığı, əsgərlərimizin də bu hadisədə iştirak etdiyi, indinin özündə də Bakıda bir çox erməninin həbsdə olması xəbəri erməni nümayəndə heyəti tərəfindən bildirilmişdir. Bakı hadisələri doğru isə, günahkar və bu işlə əlaqədar olanların dərhal üzə çıxarılması, vəzifələrindən azad edilməsi, günahlarının dərəcəsinə görə cəzalandırılması və ya cəzalarını çəkdikləri barədə məlumat verilməsi lazımdır; 3) Bakıda həbs olunanlar tezliklə azad ediləcək və həbs olunmaları qadağan ediləcək. Bakı daxilindəki erməni əhaliyə başqa yerə getmək, Ermənistana və ya Gürcüstana səyahət etmək imkanı yaradılacaq, köçmək istəyənlərə qətiyyənlə mane olunmayacaq, əksinə lazım olan yardım göstəriləcək. Azərbaycan və Ermənistan arasında meydana çıxacaq sərhəd məsələləri xüsusi konfranslarla və sadəcə siyasi

⁹ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 134.

¹⁰ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 134-135.

yollarla həll ediləcək. Silahlı qüvvələrin bu kimi məsələlərə müdaxiləsini tam qadağan edirəm. Əksinə, silahlı qüvvələrimiz olduqları yerlərdə asayışı bərpa və qorumaq vəzifəsinə məsuldurlar; 4) Bu əmr bildirilmək üçün İslam Ordusu komandanlığına və məlumat üçün 9-cu orduya yazılmışdır”.¹¹

Əhməd İzzət paşa Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdiyi 1918-ci il 24 oktyabr tarixli müraciətində artıq dünya müharibəsində məğlub olan Türkiyə üçün yeni problemlərin yaranmasına imkan verməmək məqsədi ilə ermənilərə qarşı hansısa hərbi əməliyyatların, həmçinin Qarabağa doğru hərbi əməliyyatın keçirilməməsi haqqında bir gün əvvəl 9-cu ordu və İslam Ordusu komandanlıqlarına əmr verdiyini diqqətə çatdırır, Azərbaycanla Ermənistan arasında ərazi-sərhəd məsələlərinin xüsusi konfranslar vasitəsilə siyasi yolla həll edilməli olduğunu bildirirdi.¹² Sədrəzəmin müraciətinə uyğun olaraq Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyi İstanbuldakı erməni heyətinə rəsmi məktub göndərrib bütün bunlar haqqında məlumat verdi.¹³

Qarabağa qarşı Osmanlı hərbi qüvvələri tərəfindən əməliyyatın həyata keçirilməməsi haqqında verilən əmrlə bağlı 9-cu ordu komandanlığından Hərbi Nazirliyə göndərilən cavab teleqramında Qarabağda 9-cu ordunun əsgərinin olmadığı bildirilir və bunun ardınca qeyd edilirdi: “Batum müqaviləsindən bu günə qədər ermənilər İrəvan, Qarabağ və Naxçıvan bölgələrində, gürcülər də almanlarla birgə Borçalı və Qazax bölgələrində müsəlman əhalisinə qarşı hər cür zülm və cəfalar həyata keçirdilər. Xüsusilə də ermənilər İrəvan və Qarabağ bölgələrindəki bütün müsəlmanları qətl, qarət və yanğına məruz qoyub hicrətə məcbur edərək tamamilə məhv etdilər. Bu günə qədər minlərlə müsəlman ailəsi ehtiyac içində, səfil bir halda hicrət edərək və ya qaçıb gələrək Qars bölgəsinə sığınmağa məcbur oldu. Hicrət edə və ya qaçıb gələ bilməyənlər isə oralarda məhv oldu... Təkcə erməni cani Andranik indiyə qədər yüz minlərlə qan axıtdı, evləri məhv etdi. O, hələ də Qarabağ bölgəsində bu siyasəti davam etdirir. Qarabağa göndərilən Azərbaycan İslam Ordusunun qüvvələri müsəlman əhalisini Andranikdən qoruyur. Bu qüvvənin qarşısında ermənilər və Andranik qaçmağa məcbur olduğundan o bölgədə nisbi sakitlik yaranmışdır”.¹⁴ O da qeyd olunurdu ki, Qarabağdakı vəziyyətlə bağlı əsl həqiqət bundan ibarətdir, əgər ermənilər

¹¹ ATASE, BDH, K. 3823, D. 22, F. 3.

¹² BOA., HR.SYS, no. 2460/28, v. 1.

¹³ BOA., HR.SYS, no. 2460/28, v. 2.

¹⁴ BOA., HR.SYS, no. 2460/57.

bunun əksini iddia edirlərsə, o zaman onlar öz siyasi məqsədləri üçün həqiqətləri təhrif edirlər. Sədrəzəm 9-cu ordu komandanlığından aldığı bu teleqramın bir nüsxəsini ermənilərin qaldırdığı iddialara cavab vermək üçün oktyabrın 28-də Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdi.¹⁵

Nuru paşa da erməni nümayəndə heyətinin sədrəzəm qarşısında qaldırdığı məsələlərin həqiqətə uyğun olmayıb, tamamilə cəfəngiyyat olduğunu bildirdi. O, “Qafqaz İslam Ordusu haqqında raport”unda yazırdı: “Əhməd İzzət paşa baş nazir və Baş Komandanlıq Hərbi Qərargah rəisi olduqdan sonra Azərbaycan və Qafqazdakı vəziyyətdən xəbərdar olmadığı üçün erməni və gürcü nümayəndələrinin haqsız şikayətlərinə ciddi yanaşaraq, bəzi əmrlər vermişdi. Qısaca, bu əmlərdən biri... münəfişəyə səbəb olacağı üçün Qarabağdakı birləşmələrimizin geri çağırılması, Bakıda yaşayan 30 min erməninin qətliama məruz qaldığı və mallarının əllərindən alındığı erməni nümayəndə heyəti tərəfindən bildirildiyi üçün təhqiqat aparılması və günahkarların üzə çıxarılması və həbsi idi”.¹⁶

Bakı azad edilən zaman şəhərdə “30 min erməninin qətlə yetirilməsi” məsələsi əslində 1918-ci ilin martından başlayaraq Bakıda və Azərbaycanın digər qəzalarında həyata keçirilən türk-müsəlman soyqırımlarına ermənilərin cavabdehlik məsuliyyətini azaltmaq üçün Erməni Millî Şurası tərəfindən uydurulan təbliğat kampaniyasından başqa bir şey deyildi. Doğrudur, Bakını azad etmək üçün üç aydan artıq müddətdə müharibə aparan Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri son olaraq da 30 saatlıq şiddətli döyüşdən sonra şəhərə daxil olmuşdular. Eyni zamanda, 1918-ci ilin mart ayından bəri soyqırıma, təcavüzə və talana məruz qalan və ermənilərin faktiki əsirliyində olan Bakının türk-müsəlman əhalisi də, təbii olaraq ermənilərə qarşı acıqlı idi. Bu mənada mart hadisələrini törədənlərə qarşı bəzi cəza tədbirləri həyata keçirildi. Lakin sentyabrın 17-də Bakıya daxil olan Azərbaycan hökuməti millî qırğın törədilməsinin qarşısını aldı. 1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan Parlamentinin açılış iclasında hökumətin hesabatı ilə çıxış edən F.X.Xoyski bu məsələyə toxunaraq deyirdi: “Doğrudur, möhtərəm əzalar! Şəhər alınarkən bəzi nalayiq hərəkətlər olmuşdur. Hökumət bunu gizlətmir. Layiq də bilmir ki, gizlətsin. Bəlkə bir çoxlarına əziyyət, bəlkə də cəfa olmuşdur. Lakin mümkün idimi, hökumət bunun qarşısını saxlasın? Zənnimcə, insaf ilə

¹⁵ BOA., HR.SYS, no. 2460/57.

¹⁶ ATASE, BDH, K. 3823, D. 22, F. 6-26.

baxılsa, Azərbaycan deyil, heç bir hökumət bunun qabağını almağı bacarmazdı. Burada müsəlmanlar qırılmış, namusuna, canına təcavüz edilmiş, əlindən ixtiyarı qoparılmış, bunu da nəzərə almalı ki, üç gün davadan sonra şəhər alınmış, əhali və qoşun şəhərə acıqlı girmiş idi. Hökumət acıqlı deyil idi, acıqlanmazdı, hökumət bu acığı saxlaya bilmirdi. Hökumət bacardığını etdi. Yüzədək müsəlman asdırdı, güllələdi və asayışı təmin etdi. Özünü məlumdur ki, hökumət üç gündən sonra Bakıya girdi. O vaxtdək nə olmuşdusa da, hökumət gəldikdən sonra bu işləri dayandırdı və bundan artıq bacarmazdı”.¹⁷ Həqiqətən də, Azərbaycan hökuməti Bakıya daxil olduqdan dərhal sonra şəhərdə millî zəmində toqquşmaları dayandırmaq və bu kimi hadisələrin baş verməməsi üçün ciddi tədbirlər gördü. Bununla yanaşı, baş nazir F.X. Xoyskinin imzaladığı müraciət şəhər əhalisinə elan edildi. Bu müraciətdə qeyd edilirdi ki, Azərbaycan hökuməti Bakı şəhərinin və ətrafının əhalisinə bildirir ki, Azərbaycanda yaşayan bütün vətəndaşlar milliyyətindən və etiqadından asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər. Hökumət bərabər qaydada bütün vətəndaşların həyatını, əmlakını və hüququnu qoruyacaqdır. Soyğunçular, qatillər və ümumiyyətlə, sakitliyi, ictimai qaydaları pozan şəxslər müharibə dövrü qanunlarının, ölüm hökmü də daxil olmaqla bütün ağırlığı ilə cəzalandırılacaqlar. Bütün bu tədbirlər nəticəsində qısa müddət ərzində şəhərdə qayda-qanun bərpa edildi və ictimai asayiş təmin olundu.

Ermənilər Türkiyənin artıq dünya müharibəsində məğlub olmasını görüb, digər məsələlərlə yanaşı, Qarabağa olan ərazi iddiaları ilə bağlı da İstanbul və Azərbaycan hökumətlərinə diplomatik təzyiqlərini gücləndirdilər. Eyni zamanda, Qarabağa silah gücünə sahib olmaq istiqamətində söylərini artırdılar. Ermənistandakı Osmanlı nümayəndəsi Məmmədəli paşa İstanbul hökumətinə göndərdiyi 23-24 oktyabr 1918-ci il tarixli şifrəli teleqramında qeyd edirdi ki, Ermənistan Millî Məclisindəki fraksiyalardan sosialistlər və kadetlər Qarabağla bağlı məsələnin üçüncü bir dövlətin vasitəsilə sülh yolu ilə həll edilməsini tələb etdiyi halda, hakim Daşnaksütyun fraksiyası müharibə tərəfdarı kimi çıxış edir.¹⁸ Ermənistan Millî Məclisi Azərbaycan silahlı qüvvələrinin Şuşanı öz nəzarətinə alması ilə əlaqədar olaraq oktyabrın 23-də Gəncəyə bir heyət göndərüb ərazi-sərhəd məsələləri ilə bağlı Azərbaycan

¹⁷ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)*, 2 cildə, C I. Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı, 1998, s. 41; Азербайджанский парламент (7 декабря 1918 года). Речь председателя Совета Министров Ф.Х.Хойского”, Газ. “*Азербайджан*”, 10 декабря 1918, № 56, с. 2.

¹⁸ **BOA.**, HR.SYS, no. 2460/26.

hökuməti ilə müzakirələr aparmaq haqqında qərar qəbul etsə də¹⁹, İrəvan hökuməti bu qərarı həyata keçirmədi. Türk qoşunlarının Cənubi Qafqazı tərk etməsi ilə Ermənistan hökuməti Osmanlı imperiyasının dünya müharibəsində məğlub olmasından maksimum dərəcədə faydalanmaq məqsədi ilə Qarabağla yanaşı, Brest-Litovsk hüdüdüünün xaricində və həmçinin bu hüdüdüün daxilində qalan Qars və ətraf əraziləri də ələ keçirmək üçün hərbi və diplomatik səylərini gücləndirdilər.

OSMANLI-AZƏRBAYCAN MÜZAKİRƏLƏRİ: BAKININ TƏXLİYƏSİ MƏSƏLƏSİ

İstanbuldakı Azərbaycan nümayəndəsi Ə.Topçubaşov yeni Osmanlı hökumətinin Azərbaycanla bağlı mövqeyini öyrənmək məqsədi ilə oktyabrın 21-də sədrəzəm Əhməd İzzət paşa ilə görüşdü. Sədrəzəm vəziyyətin sürətlə dəyişdiyini, hadisələrin hər gün, hər saat ərzində Türkiyənin əleyhinə inkişaf etdiyini Ə.Topçubaşovun diqqətinə çatdırdı və qeyd etdi ki, biz Azərbaycanı sevirik və indiyə kimi Azərbaycan üçün nə mümkündürsə etmişik, məğlub durumda olmağımıza baxmayaraq, yenə də Azərbaycana xüsusi diqqət yetirəcəyik, bununla belə, mənafelemizi qorumaq üçün birlikdə fəaliyyət göstərməliyik.²⁰ Osmanlı imperiyasının yeni xarici işlər naziri Nəbi bəy də oktyabrın 27-də Ə.Topçubaşovu qəbul edərkən Osmanlı hökumətinin Azərbaycana olan münasibətinin dəyişməz qaldığını vurğuladı və indiki şəraitdə Türkiyə və Azərbaycanın öz maraqlarını birgə müdafiə etməsinin vacibliyini qeyd etdi. Ə.Topçubaşov Azərbaycan ordusunun komplektləşdirilməsi üçün zəruri silah-sursatın Türkiyədən alınmasına ümidvar olduğunu bildirdi, həmçinin Azərbaycana Osmanlı siyasi nümayəndəsinin göndərilməsini xahiş etdi. Nəbi bəy müttəfiqlərin təzyiqi ilə Türkiyənin Azərbaycanda olan qoşunlarını çıxarmağa məcbur olacağını ifadə etdi və bu halda türk əsgər və zabitlərinin könüllü olaraq Azərbaycanda qalıb xidmət edə biləcəyinin mümkünlüyünü bildirdi. Bu zaman artıq Lemnos adasında Antanta nümayəndələri ilə Osmanlı hökuməti arasında sülh danışıqları gedirdi. Ə.Topçubaşov Osmanlı xarici işlər nazirinə Vyana və Berlinə planlaşdırdığı səfərini dayandıraraq Lemnos adasına getmək istədiyini bildirdi. Bu zaman keçmiş çar Rusiyasının müttəfiqləri bolşevizmə müvəqqəti

¹⁹ BOA., HR.SYS, no. 2460/26.

²⁰ Алимардан Топчибашев. *Дипломатические беседы в Стамбуле (записи чрезвычайного посланника и полномочного министра Азербайджанской Республики)*. 1918-1919 гг. "Эргюн", Баку, 1994, с. 19-21.

hal kimi baxır və “vahid və bölünməz Rusiya” ideyasından çıxış edirdilər. Dünya müharibəsinin faktiki qalibi olan Antantanın bu mövqeyi Azərbaycanın müstəqilliyi üçün real təhlükə idi. Buna görə də Ə.Topçubaşov Lemnos adasında gedən danışıqlardan xəbərdar olmaq üçün ora getməyə çalışırdı. Lakin Nəbi bəy danışıqların qısa müddətdə başa çatacağını vurğulayıb, buna lüzum görmədiyini və gözləmək lazım olduğunu bildirdi.²¹

1918-ci il oktyabrın 30-da imzalanan Mudros barışıqının 11 və 15-ci maddələri birbaşa Azərbaycanla bağlı idi. On birinci maddəyə görə, Osmanlı ordusu tezliklə Cənubi Azərbaycanı və Qafqazı tərk etməli idi. On beşinci maddəyə görə isə, Cənubi Qafqaz dəmir yolu müttəfiqlərin nəzarətinə verilir, müttəfiqlər Batumu tutmaq hüququ alır və Osmanlı hökuməti müttəfiqlər tərəfindən Bakının işğal edilməsinə heç bir etiraz etməməli idi.²²

1918-ci il noyabrın 3-də Mudros barışıqının şərtləri rəsmən elan edilən kimi Ə.Topçubaşov elə həmin gün Türkiyə tərəfdən bu barışıqı imzalamış dənizçilik naziri Hüseyn Rauf bəylə görüşüb Azərbaycan nümayəndəsinin iştirakı olmadan Bakı və Azərbaycan dəmir yolu haqqında Mudros barışıqına maddələr daxil edilməsinə öz etirazını bildirdi. Rauf bəy qeyd etdi ki, biz Bakı barəsində danışıqlar aparmamağa çalışdıq, lakin orada türk ordusunun olduğunu əsas gətirərək bu maddəni bizə qəbul etdirdilər, “Antantanın tələbləri sərtidir, lakin nə etmək olar, onlar qalibdirlər, biz məğlub”.²³ Noyabrın 4-də Ə.Topçubaşov Mudros barışıqının Azərbaycana aid maddələri ilə bağlı Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinin müstəşarı Rəşad Hikmət bəyə etiraz notası təqdim etdi. Notada göstərilirdi ki, Osmanlı hökumətinin Azərbaycanı tanımasına baxmayaraq, Azərbaycan Cümhuriyyətinin paytaxtı Bakı şəhəri haqqında maddənin Mudros barışıqına daxil edilməsi beynəlxalq hüquqa ziddir və mən buna etiraz etmək məcburiyyətindəyəm.²⁴ Ə.Topçubaşov elə həmin gün, həmçinin Azərbaycana Osmanlı siyasi nümayəndəsinin təyin olunması ilə bağlı da Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə rəsmi müraciətnamə təqdim etdi. Azərbaycan nümayəndəsi bu məsələ ilə bağlı oktyabrın 27-də Osmanlı hökumətinə şifahi müraciət etdiyini xatırlamaqla yanaşı, təkrar yazılı müraciət etməsinə də lüzum olduğunu vurğulayır və tezliklə Osmanlı siyasi

²¹ Алимардан Топчибашев. *Дипломатические беседы в Стамбуле*, с. 22-23.

²² **BOA.**, HR.SYS, no. 2397/6, v. 21, s. 2; **ARDA**, f. 970, siy.1, iş 5, v. 15.

²³ Алимардан Топчибашев. *Дипломатические беседы в Стамбуле*, с. 34.

²⁴ **ARDA**, f. 970, siy. 1, iş 68, v. 1, 2-3, 4, 5.

nümayəndəsinin Bakıya göndərilməsini təkidlə xahiş edirdi.²⁵ Əlimərdan bəyin bu müraciətnaməsinə Osmanlı xarici işlər naziri belə bir dərkənar qoymuşdu: “Azərbaycanda hazırda bir əsgəri nümayəndəmiz vardır, lazım olarsa, bir siyasi nümayəndə də təyin ediləcəyini şifahi olaraq təbliğ edin”.²⁶ Ə.Topçubaşov İstanbulda olduğu müddətdə bu məsələni daim diqqətdə saxladı. O, 1919-cu il fevralın 24-də Osmanlı imperiyasının yeni xarici işlər naziri Mustafa Rəşad bəylə apardığı danışıqlarda da bu məsələnin tezliklə həll edilməsini xahiş etdi. Lakin nazir mövcud vəziyyətdə hər şeyin Antanta dövlətlərinin nəzarətində olduğunu əsas gətirərək, onların icazəsi olmadan Azərbaycana siyasi nümayəndə göndərilməsinin mümkün olmayacağını bildirdi.²⁷

1918-ci il noyabrın 5-də Ə.Topçubaşov Osmanlı xarici işlər naziri Nəbi bəylə görüşündə də Mudros barışıqının Azərbaycanla bağlı müddəalarını müzakirə etdi və öz etirazını bildirdi. Lakin Nəbi bəy Mudros barışıqının Türkiyə üçün bir məcburiyyət olduğunu ifadə etdi və müttəfiqlərin tək-cə Bakıya deyil, Batuma və bütün Cənubi Qafqaza daxil olacağını bildirdi.²⁸

Mudros barışıqının imzalanmasından az sonra, 1918-ci il noyabrın 6-da Azərbaycan Cümhuriyyətinin baş naziri F.X.Xoyski də Osmanlı sədrəzəmi Əhməd İzzət paşaya müraciət edib, adı çəkilən barışıqda Bakının Antantaya təslim edilməsi barəsində qeyri-rəsmi məlumatların eşidildiyini vurğuladı və Osmanlı hökuməti ilə Antanta arasında gedən danışıqlarda Azərbaycanın istiqlaliliyyəti və gələcəyi ilə bağlı aparılan müzakirələrin məzmunu haqqında Azərbaycan tərəfinə geniş məlumat verilməsini xahiş etdi.²⁹ Sədrəzəm noyabrın 11-də F.X.Xoyskiyə göndərdiyi cavabında müqavilə şərtlərinin dikte edildiyini xatırlatdı və bildirdi ki, Mudros müqaviləsinə görə Osmanlı hökuməti öz ordularını Cənubi Qafqazdan geri çəkmək və Bakının müttəfiqlər tərəfindən işğal edilməsinə etiraz etməməklə bağlı üzərinə öhdəlik götürmüşdür. O, həmçinin bu şərtlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı Qafqazdakı Osmanlı ordu komandanlıqlarına da əmr verildiyini vurğuladı və Azərbaycan hökumətinə də qonşuları ilə münasibətlərini normallaşdırmağı və İngiltərə ilə yaxşı münasibət qurmağı tövsiyə etdi. Sədrəzəmin F.X.Xoyskiyə göndərdiyi

²⁵ **BOA.**, HR.SYS, no. 2303/11, v. 8; ARDA, f. 970, siy. 1, iş 68, v. 6.

²⁶ **BOA.**, HR.SYS, no. 2303/11, v. 8a.

²⁷ **Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920).** Внешняя политика. (Документы и материалы). Издательство “Азербайджан”, Баку, 1998, с. 169.

²⁸ Алимардан Топчибашев. Дипломатические беседы в Стамбуле, с. 40-43.

²⁹ **BOA.**, HR.SYS, no. 2397/6, v. 23.

cavab teleqramına Mudros müqaviləsinin Azərbaycanla bağlı olan 11 və 15-ci maddələri də əlavə olundu.³⁰

Ə.Topçubaşov oktyabrın 31-də İstanbuldan F.X.Xoyskiyə göndərdiyi məktubunda məsləhət görürdü ki, təcili surətdə Rəştdə və Ənzəlidə olan ingilislərlə danışığa girməyə tələsmək lazımdır. Buna görə də 1918-ci ilin noyabr ayının əvvəllərində təcili olaraq N.Yusifbəyli, Ə.Ağaoğlu və M.Rəfiyevdən ibarət Azərbaycan nümayəndələri İngiltərənin Şimali İran ordusunun komandanı general V.Tomsonla danışıqlar aparmaq üçün Ənzəliyə yola düşdülər. Ənzəli danışıqlarında general V.Tomson ilk əvvəl ümumiyyətlə, Azərbaycan adlı dövlətin mövcudluğunu inkar edirdi. Lakin uzun mübahisələrdən sonra ingilis generalı bildirdi ki: “Bizə məlum olduğuna görə, Azərbaycan xalqının ümumi fikrindən meydana gəlmiş bir respublika mövcud deyildir, yalnız türk komandanlığının intriqası ilə təşəkkül tapmış bir hökumət vardır. Madam ki, siz bunun əksini iddia edirsiniz, o halda hər şeyi yerində yoxlayıb buna münasib də qərar verərik”.³¹ Danışıqların sonunda general V.Tomson bəyan etdi ki, noyabr ayının 17-si səhər saat 10-a qədər Bakı istər Azərbaycan və istərsə də türk ordusundan təmizlənməlidir, Bakı və onun neft mədənləri ingilislərin nəzarəti altına keçəcəkdir, ölkənin qalan hissəsi Azərbaycan hökumətinin və onun ordusunun nəzarəti altında olacaqdır. Azərbaycan rəsmi şəkildə tanınmır, lakin İngiltərə, Fransa və ABŞ nümayəndələri onun hökuməti ilə de-fakto əlaqə yaradacaqlar, bütün idarə və təşkilatlar bəzi dəyişikliklərlə fəaliyyət göstərəcəklər və o (V. Tomson – V. Q.), Bakının general-qubernatoru olacaqdır. İngilislər şəhər polisində rəhbərlik edəcəklər, şəhər Duması yenidən azad şəkildə fəaliyyətə başlayacaq, Azərbaycan Paris sülh konfransında milli müqəddəratını təyinetmə prinsipi əsasında iştirak edəcəkdir, L.Biçeraxov və onun dəstələri Britaniya ordusu ilə birlikdə Bakıya daxil olacaqlar və nəhayət, silahlı ermənilər şəhərə buraxılmayacaqlar.³²

Azərbaycanda olan Osmanlı hərbi qüvvələrinə bir həftədən gec olmayaraq Bakıdan və bir aydan gec olmayaraq bütün Azərbaycandan çıxmaq barədə ultimatum verdilər. M.Ə.Rəsulzadənin ifadəsi ilə desək, “Almaniyanın, Türkiyənin təslim olduğu bir qüvvəyə qarşı Azərbaycanın hərbi

³⁰ BOA., HR.SYS, no. 2397/6, v. 21-22; ARDA, f. 970, s. 1, iş 5, v. 15.

³¹ Cəmil Həsəni, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)*.

“Garisma” MMC, Bakı, 2009, s. 191-192.

³² Cəmil Həsəni, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti*, s. 192.

açması təbii ki, ağıla belə gəlməzdi, məsələ yalnız diplomatik vasitələrlə həll edilməli idi”.³³ Buna görə də Azərbaycan hökuməti V.Tomsonun bəyanatına uyğun olaraq türk ordusu ilə yanaşı, Azərbaycan ordusunun bölmələrini də Hərbi Nazirliklə birgə Bakıdan çıxarıb Gəncəyə köçürülməsinə qərar verdi.

Azərbaycan xalqı və hökuməti vaxtilə türk ordusunu böyük sevinclə qarşıladığı kimi, Osmanlı imperiyasının dünya müharibəsində məğlub dövlətlər sırasında olmasından da çəkinməyərək türk qoşunlarını dərin hörmət və ehtiramla da yola saldı. Noyabrın 10-da Azərbaycan hökuməti 400 nəfər tanınmış ziyalı, hərbi və siyasətçinin iştirakı ilə Nuru paşanın şərəfinə ziyafət verdi. Tədbirdə çıxış edən baş nazir F.X.Xoyski bildirdi ki: “Azərbaycanın döyüş meydanlarında bizim türk qardaşlarımızın qanı bizim qanımızla bir-birinə qarışdı. Mənşə etibarilə biz bir-birimizlə qohumuq. İndi Azərbaycan torpaqlarında bir-birinə qarışan qanımız bu qohumluğu daha da möhkəmləndirdi. Azərbaycanın azadlığı uğrunda tökülmüş qanlar Osmanlı və Azərbaycan türkləri arasında dostluğun və qırılmaz əlaqələrin möhkəm təminatıdır”.³⁴ Daha sonra çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu və digər natiqlər də türk ordusunun Azərbaycan xalqının erməni-bolşevik alyansının əlindən xilas edilməsində və Bakının azad edilməsində göstərdiyi misilsiz xidmətləri yüksək qiymətləndirib, bütün bu xidmətlərə görə Azərbaycan xalqı və hökuməti adından Nuru paşaya və Qafqaz İslam Ordusunun bütün əsgər və zabitlərinə təşəkkür etdilər. Nuru paşa da öz çıxışında qardaş Azərbaycan türklərinin mənafeyinin hər bir türk üçün müqəddəs olduğunu, rəhbərlik etdiyi ordunun Azərbaycan üçün nə edibsə, bundan sonra da onları etməyə və Azərbaycanın azadlığı uğrunda yeni qurbanlar lazım olarsa, ona da hazır olduğunu bildirdi.³⁵

Nuru paşa qarşılıqlı razılığa uyğun olaraq Azərbaycan Cümhuriyyətinin hərbi qulluğuna keçib burada qalmağa çalışdı. O, Osmanlı ordusundan istefa verdiyini və Azərbaycanın tabeliyinə keçdiyini bəyan etdi və Azərbaycandakı Osmanlı silahlı qüvvələrinin komandanlığını İslam Ordusunun ən yüksək rütbəli zabiti olan Mürsəl paşaya təhvil verdi.³⁶ Lakin Antanta təmsilçiləri buna imkan vermədilər. V.Tomsonun ultimatumu qəti idi.³⁷ Antanta rəsmiləri

³³ Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Cümhuriyyəti*, Elm, Bakı, 1990, s. 45.

³⁴ “Банкет в честь Нури паши”, Газ. “*Азербайджан*”, 12 ноября 1918, № 33, с. 3.

³⁵ “Банкет в честь Нури паши”, Газ. “*Азербайджан*”, 12 ноября 1918, № 33, с. 3.

³⁶ *ATASE*, BDH, K. 3823, D. 22, F. 6-27.

³⁷ Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Cümhuriyyəti*, s. 44.

Osmanlı əsgər və zabitlərinin bir qisminin Azərbaycan ordusuna qatılaraq Azərbaycanda qalmalarına da etiraz edir və onların tam təxliyə olunmalarını tələb edirdilər. 1918-ci il noyabrın 17-də Fransa İkinci donanmasının komandanı vitse-admiral Amme də Berndəki Osmanlı səfiri Fuad Səlim bəyə Fransa hökumətinin notasını təqdim edərək, Osmanlı hökumətinin Mudros barışıqına zidd hərəkət edib Cənubi Qafqazdakı iki diviziyasının əsgərlərini Azərbaycan qüvvələrinə qatdığını bildirdi və tələb etdi ki, bu qüvvələr dərhal geri çəkilməli və barışıq şərtləri qeyd-şərtsiz yerinə yetirilməlidir.³⁸ Barışıq şərtlərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı müttəfiqlərin iradəsinin əksinə hansısa addım atmamağa çalışan Osmanlı hökuməti noyabrın 30-da Qafqazdakı bütün qüvvələrinin tam şəkildə təxliyə edilməsi haqqında daha bir əmr verdi və bununla bağlı hökumət orqanlarına lazımı təlimatlar göndərdi.³⁹

Nuru paşa “Qafqaz İslam Ordusu haqqında raport”unda qeyd edirdi ki, “Osmanlı Hərbi Nazirliyi 1918-ci il 27 oktyabr tarixli əmrində Azərbaycan ordusu tabeliyindəki zabitlərin müəyyən müddət Azərbaycanda qalmalarına və vəzifələrinin Türkiyədə də qorunacağına dair məlumat vermişdi. Buna əsasən, Azərbaycan ordusunda qalanlar seçilmişdi. Daha sonra Hərbi Nazirlik bu qərarı ləğv etmiş, Şimali və Cənubi Qafqazda olan zabitlərin iki ay ərzində 9-cu orduya qatılmalarını tələb etmişdi”.⁴⁰

1918-ci il noyabrın sonları – dekabrın əvvəllərində Qafqaz İslam Ordusunun əsgər və zabitləri Gəncəyə toplandı. Bakıda olduğu kimi, Gəncədə də Nuru paşanın şərəfinə ziyafət təşkil edildi və Mudros barışıqının tələblərinə uyğun olaraq türk ordusu silah-sursat yüklənmiş eşalonlarla Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmaya başladı.

OSMANLI QATARLARININ QARƏT EDİLMƏSİ VƏ TƏXLIYƏ PROSESİNƏ YARADILAN MANEƏLƏR

Qeyd etdiyimiz kimi, Osmanlı hökuməti türk qoşunlarının Qafqazdan təxliyə edilməsi ilə bağlı qərarı hələ 1918-ci il oktyabrın 21-də vermişdi və Mudros barışıqının imzalanmasından əvvəl artıq təxliyə prosesinə başlanılmışdı. Osmanlı hökuməti 1918-ci il dekabrın ortalarına qədər təxliyə işini başa çatdırmağı düşünürdü. Lakin bu zaman Cənubi Qafqaz dəmir yollarının Gürcüstan və Ermənistandan keçən hissələrində müvafiq olaraq

³⁸ BOA., BEO, no. 4544/340760, v. 2.

³⁹ BOA., MV, no. 213/37; BOA., BEO, no. 4544/340760, v. 1.

⁴⁰ ATASE, BDH, K. 3823, D. 22, F. 6-27.

gürcü və ermənilərin təxliyə prosesinə yaratdığı müxtəlif maneə və problemlər bu işi bir qədər yubandırdı. Osmanlı hökumətinin təxliyə ilə bağlı qərarına görə, təxliyə işi Cənubi Qafqaz dəmir yolları ilə sürətli şəkildə həyata keçirilməli idi. Bu məqsədlə Osmanlı hökuməti oktyabrın 21-də Gürcüstan və Ermənistandakı siyasi nümayəndələrinə də lazımi təlimatlar göndərdi ki, onlar Tiflis və İrəvan hökumətləri ilə müvafiq danışıqlar aparıb həmin ölkələrin dəmir yollarından ordunun daşınması üçün istifadəni təmin etsinlər.⁴¹ Osmanlı siyasi nümayəndələrinin Tiflis və İrəvan hökumətləri ilə apardığı danışıqlarda təxliyə işi üçün Cənubi Qafqaz dəmir yollarından istifadə ilə bağlı razılıq əldə edilsə də, gürcü və ermənilər müxtəlif vasitələrlə bu prosesə maneələr yaratmağa başladılar. Azərbaycandan Batuma gedən və içərisində Osmanlı yükləri olan qatarlar Gürcüstanda saxlanılaraq 200-dən artıq vaqonun bir qismi qarət edildi, digər qisminin isə hərəkətinə imkan verilmədi. İçərisində mazut olan vaqonların qarət edilməsi və ya hərəkətinə imkan verilməməsi Osmanlı təxliyə yüklərini daşıyan qatarları yanacaqsız qoyduğundan onların hərəkəti dayanmışdı. Maraqlıdır ki, ilk əvvəl bu qatarların qarət edilməsi və onların hərəkətinin dayandırılması işində Gürcüstandakı alman hərbi missiyası da yaxından iştirak edirdi.

Qafqaz cəbhəsindəki 9-cu ordu komandanı Yaqub Şövqi paşa Osmanlı Hərbi Nazirliyinə göndərdiyi 1918-ci il 24 oktyabr tarixli teleqramında bildirirdi ki, “Batumdan hərəkət edən əşya, silah-sursat və mazutla yüklənmiş beş hərbi qatarımız hələ ki Gümrüyə gəlib çatmayıb. Əldə etdiyimiz məlumatlara görə, Gürcüstandakı alman zabitləri ilə gürcülər bu qatarları saxlamışlar”.⁴² Daha sonra teleqramda Araz vadisindəki ərzaq, silah-sursat və bir çox yüklərin geriyə nəql edilməsi işinin mazuta bağlı olduğu və içərisində mazut olan vaqonlar vaxtında ünvana çatmazlarsa, üç-dörd günə mazut çatışmazlığından Osmanlı dəmir yollarında hərəkətin dayanacağı diqqətə çatdırılır və qeyd edilirdi ki, adı çəkilən qatarların tezliklə Gümrüyə hərəkət etməsini təmin etmək üçün Tiflisdəki Osmanlı hərbi nümayəndəsinə müvafiq əmr verilmişdir.⁴³ Şövqi paşanın bu teleqramı oktyabrın 28-də sədrəzəm tərəfindən Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə göndərildi və tapşırıq verildi ki, Brest-Litovsk müqaviləsinin müəyyən etdiyi sərhədlərin xaricində Osmanlı işğalı altında olan ərazilərin təxliyəsinə qarşı Gürcüstan hökumətinin

⁴¹ BOA., BEO, no. 4539/340383, v. 1-2.

⁴² BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 152.

⁴³ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 152.

hərəkətlərinə etiraz edilsin və təxliyənin sürətlə həyata keçirilməsi üçün türk qatarlarının hərəkətinə maneələrin yaradılmaması məqsədi ilə lazımı təşəbbüslər göstərsin.⁴⁴

Lakin bu problemi tez bir zamanda həll etmək mümkün olmadı. Şövqi paşa oktyabrın 31-də Qarsdan Osmanlı Hərbi Nazirliyinə göndərdiyi növbəti teleqramında da bu məsələ üzərində dayanaraq, istər Batumdan, istərsə də Bakıdan hərəkət edən bütün türk qatarlarının Gürcüstanda saxlanıldığını vurğulayır və mazut dolu vaqonlar buraxılmazsa əgər, bütün təxliyə işinin dayanacağını bildirirdi.⁴⁵ O, qeyd edirdi ki, “Tiflisin cənubundakı Naftalok (Naftuluq – V.Q.) stansiyasında Gəncə və Batum istiqamətlərindən gəlmiş və mazut, silah-sursat, əşya yüklü 200-dən artıq vaqonumuz almanlar tərəfindən saxlanılaraq, səbəbi bəyan edilməmişdir. Mazut vaqonlarımızın bir qismi almanlar tərəfindən başqa yerlərə aparılmış, bir qismi də gürcülər tərəfindən qarət edilmişdir. Bu vaqonları daşıyan qatarların maşinist heyəti belə həbs edilmiş, onlar səfalət və aclıqdan həddən ziyadə pərişan bir haldadırlar”.⁴⁶ Teleqramın sonunda Gürcüstanda türk qatarlarına qarşı edilən bu hərəkətlərin nə düşmənçiliyə və nə də dostluğa sığmadığı vurğulanır, bu problemi aradan qaldırmaq üçün Tiflisdəki Osmanlı nümayəndəsi Əbdülkərim paşaya edilən çoxsaylı müraciətlərin səmərəsiz qaldığı və bir həftə ərazində mazut tədarük edilməzsə əgər, Qafqaz və İrandan təxliyə edilən yüklərin daşınmasının imkansız olacağı qeyd edilir və almanlarla gürcülərin siyasi məqsədləri nədirsə, ona uyğun bir tədbir görüb vəziyyəti nizama salmaq xahiş edilirdi.⁴⁷

Şövqi paşa Qarsdan İstanbul hökumətinə göndərdiyi 1918-ci il 2 noyabr tarixli teleqramında da Gürcüstanda saxlanılan Türkiyəyə məxsus silah-sursat və mazut dolu vaqonların almanlar tərəfindən qarət edildiyini bildirir və Tiflisdəki Osmanlı nümayəndəsinin bütün bu baş verənlərə biganə qaldığını vurğulayırdı. Daha sonra teleqramda deyilirdi: “Bu qatarlarda bir çox silah-sursat, əşya və 19 vaqon mazutumuz vardı. Öz ərazisi daxilindən keçən qatarlarımızın mühafizəsini üzərinə götürmüş gürcü hökuməti nəzdində ciddi təşəbbüslərin icra edilməsi və qarət edilmiş silah-sursat və əşyamızın geri qaytarılması və bunun səbəblərinin öyrənilməsini xahiş edirəm”.⁴⁸ Şövqi

---

⁴⁴ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 152.

⁴⁵ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 153-154.

⁴⁶ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 153.

⁴⁷ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 153.

⁴⁸ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 155.

paşanın bu teleqramlarında qaldırılan məsələlər haqqında baş qərargah rəisi Ferik İsmail Cavad paşa noyabrın 5-də Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə ətraflı məlumat verdi və problemi həll etmək üçün lazımi diplomatik təşəbbüslərin göstərilməsini xahiş etdi.⁴⁹ Elə həmin gün Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyindən Tiflisə, Əbdülkərim paşaya göndərilən teleqramda “Gürcüstandan keçən Osmanlı qatarlarının hərəkətinə mane olunmaması ilə bağlı gürcü hökuməti nəzdində lazımi təşəbbüs göstərilməsi və nəticəsinin bildirilməsi” təlimatı verildi.⁵⁰

Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyindən Tiflis və İrəvandakı Osmanlı siyasi nümayəndələrinə göndərilən 1918-ci il 6 noyabr tarixli teleqramda da təxliyə prosesi zamanı türk ordusunun Gürcüstan və Ermənistan dəmir yollarından istifadəsinin təmin edilməsi tapşırılırdı.⁵¹ Əbdülkərim paşaya göndərilən 1918-ci il 9 noyabr tarixli teleqramda isə, Osmanlı qatarlarının Gürcüstanda saxlanılması və qarət edilməsi ilə bağlı Şövqi paşanın verdiyi məlumatlar diqqətə çatdırılır, Gürcüstan hökumətinin öz ərazisindən keçən türk qatarlarının mühafizəsini üzünə götürdüyü halda adı çəkilən qatarların saxlanılaraq qarət edilməsinin heç bir hüquqa sığmadığı vurğulanır və qarət edilən silah-sursat və əşyaların geri qaytarılması üçün Tiflis hökuməti nəzdində lazımi təşəbbüslərin göstərilməsi təlimatı verilirdi.⁵²

Bu zaman Osmanlı hökumətini narahat edən məsələlərdən biri də Brest-Litovsk hüdudu xaricində türk qoşunlarından təxliyə ediləcək ərazilərdə yaşayan türk-müsəlman əhalisinin taleyi məsələsi idi. Çünki türk qoşunları bu ərazilərə girənə qədər bu bölgələrdə ermənilər tərəfindən türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırım cinayətləri geniş miqyas almışdı və məhz türk qoşunlarının gəlişindən sonra bu yerlərdə erməni silahlı dəstələri zərərsizləşdirilmiş və ictimai asayiş bərpa edilmişdi. Osmanlı hökumətini narahat edən o idi ki, türk qoşunları bu əraziləri boşaltdıqdan sonra ermənilər yenə də türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırım əməllərini davam etdirəcəklər. Buna imkan verməmək üçün Osmanlı hökuməti 1918-ci il noyabrın 6-da Tiflis və İrəvandakı siyasi nümayəndələrinə təlimat verdi ki, Gürcüstan və Ermənistan hökumətləri qarşısında aşağıdakı təşəbbüslə çıxış etsinlər: “Cənubi Qafqazda Osmanlı qoşunlarının işğalı altında olan ərazilərin

⁴⁹ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 156.

⁵⁰ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 147.

⁵¹ BOA., HR.SYS, no. 2293/8, v. 53.

⁵² BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 162.

təxliyə edilməsi ilə bağlı ordu komandanlıqlarına təlimat verilmişdir. Təxliyənin sürətli şəkildə həyata keçirilməsi üçün maneələr mövcud olduğundan: 1. Tiflisdə Osmanlı, gürcü və erməni nümayəndələrindən ibarət bir heyət təşkil edilsin və təxliyə prosesinə bu heyət nəzarət etsin; 2. İstər təxliyə zamanı və istərsə də təxliyədən sonra təxliyə ediləcək ərazilərin hansı hökumətə məxsus olduğu anlaşılan qədər bu bölgələrdə inzibati asayişin qorunması üçün Osmanlı, gürcü və erməni silahlı qüvvələrindən eyni nisbətdə qarışıq asayiş dəstələri təşkil edilsin və bu dəstələr hər üç hökumətin nümayəndələr heyətinin idarəsinə verilsin”.⁵³

Lakin nə Gürcüstan və nə də Ermənistan Osmanlı hökumətinin bu təşəbbüsünə müsbət yanaşmadı. Çünki Osmanlı qoşunlarının tərk edəcəyi bölgələrin bir qisminə həm gürcülər, həm də ermənilər ərazi iddiaları irəli sürürdülər və onların hər biri çalışırdı ki, türklər bu əraziləri boşaldan kimi o bölgələri öz silahlı nəzarəti altına alsınlar. Buna görə də Gürcüstan və Ermənistan hökumətləri Türkiyənin təşəbbüsünü cavabsız qoyub, bir tərəfdən öz dəmir yollarından keçən türk qatarlarının qarət edilməsi işini davam etdirdilər, digər tərəfdən də türk qoşunlarının boşaltdığı ərazilərə yiyələnmək üçün o bölgələrə qoşun yeritdilər.

Artıq Batum müqavilələrinin heç bir hökmünün qalmayacağını anlayan Osmanlı hökuməti eyni zamanda diplomatik manevr etməyə çalışır və noyabrın 9-da İrəvandakı Osmanlı siyasi nümayəndəsi Məmmədli paşa vasitəsilə Ermənistan hökumətinə çatdırırdı ki, “Brest-Litovsk müqaviləsinin müəyyən etdiyi sərhədlər xaricində türk qoşunlarının işğalı altında olan ərazilərin boşaldılmasına Rusiya hökuməti ilə aparılan müzakirələr nəticəsində qərar verilmiş, lakin hələlik bu ərazilər o bölgələrdə təşəkkül edən hökumətlərin nəzarəti və idarəsi altında olduğundan bu məsələ Rusiya ilə adı çəkilən hökumətlər arasında həll ediləcəkdir”.⁵⁴ Bu, Osmanlı hökumətinin Rusiya ilə münasibətlərini düzəltməyə və mümkün olduğu təqdirdə Brest-Litovsk hüddunu qorumağa yönələn bir cəhdi idi.

Bununla belə, Osmanlı hökuməti ermənilərə bir sıra güzəştlərə gedərək, türk qoşunlarının boşaltdığı bəzi əraziləri onlara təslim etdi, erməni əsirlərini sərbəst buraxdı, erməni mühacirlərinin öz yerlərinə qayıtmalarına qeyd-şərtsiz icazə verdi, aclıq çəkən erməni əhəlisinə yardım məqsədi ilə 200-300 ton

⁵³ BOA., HR.SYS, no. 2293/8, v. 53.

⁵⁴ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 159.

ərzaq göndərilməsinə göstəriş verdi və eyni zamanda Azərbaycan ordusunun Qarabağa doğru hərəkətinin qarşısını almaq üçün təşəbbüs göstərdi.⁵⁵ Lakin bütün bunların qarşılığında Ermənistan hökuməti türk qoşunlarının təxliyə işinə yenə də maneələr yaratdı, öz dəmir yollarından keçən Osmanlı qatarlarını qarət etdi, bu vaxta qədər açıq müdafiə etmədiyi Andraniki müdafiə etməyə başladı və türk qoşunlarının boşaltdıqları ərazilərdə yaşayan türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırım və etnik təmizləmə əməllərini genişləndirdi.

NƏTİCƏ

Qafqazdakı türk qoşunlarının təxliyə edilməsi işinin 1918-ci il dekabrın ortalarına qədər başa çatdırılması planlaşdırılsa da, gürcü və ermənilərin yaratdığı süni maneələr səbəbindən bu proses yubandı və onu nəzərdə tutulan vaxtda başa çatdırmaq mümkün olmadı. Həmçinin, Gürcüstan və Ermənistan hökumətləri türk ordusunun təxliyə prosesinə yaratdıqları maneələr və həyata keçirdikləri qarətlər nəticəsində Türkiyəyə külli miqdarda ziyan vurdular.

Gəncədə toplanan türk qoşunları buradan qatarla Batuma hərəkət edirdilər. 1918-ci il dekabrın 24-nə olan məlumata görə, artıq bu vaxta qədər türk qoşunlarını və onların yüklərini daşıyan 67 qatar Gəncədən Batuma gəlmişdi. Gəncədə qalan 5-ci diviziyanın və 36-cı diviziyanın bəzi bölmələrinin Batuma nəqli üçün dekabrın 24-də Gəncəyə qatar göndərilmişdi. Dekabrın 30-da Azərbaycandan təxliyə edilən türk qoşunlarını daşıyan daha 10 qatar Batuma gəldi. Şövqi paşa 1919-cu il yanvarın 5-də Osmanlı Hərbi Nazirliyinə göndərdiyi teleqramında Osmanlı qoşunlarının Bakıda yüzlərlə vaqon və bir çox digər yükləri buraxmaq məcburiyyətində qaldığını yazırdı. Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, Azərbaycandakı Osmanlı qoşunlarının son eşalonları 1919-cu il yanvarın 26-da Batuma gəlib çata bilmişdi.⁵⁶ Bununla da, Azərbaycan xalqının xilasında və Bakının azad edilməsində müstəsna rol oynamış Osmanlı qoşunlarının son bölmələri də Türkiyəyə qayıtmış oldu.

Dünya müharibəsindəki məğlubiyyət Osmanlı imperiyasının Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazla bağlı planlarını da iflasa uğratdı. Bu məğlubiyyət, Azərbaycan üçün də böyük çətinliklər və problemlər yaratdı. Osmanlı

⁵⁵ BOA., HR.SYS, no. 2372/2, v. 167.

⁵⁶ Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010, s. 285-286.

ordusunun Qafqazdan təxliyə edilməsindən sonra ermənilər türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırım cinayətlərini genişləndirdilər. Azərbaycan da Antanta qoşunlarının nəzarəti altına düşdü. Bununla belə, Osmanlı ordusunun Qafqaz hərəkətinin əsas missiyası kimi Bakı şəhərinin azad edilməsi ilə qazanılan qələbənin nəticələrini Azərbaycandan heç kim ala bilmədi. Həmçinin, İstiqlal hərbinə başlayan türk xalqının dirəniş əzmi Antantanın Mudros barışıqı xaricində Türkiyəyə hansısa bir müqavilə qəbul etdirməsinə imkan vermədi. Türkiyə həm də onunla tarixə düşdü ki, Birinci dünya müharibəsinin yekunu kimi imzalanan Paris sülh konfransının qərarlarını və hüquqi aktlarını qəbul etmədi və yerinə yetirmədi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), fond (f.) 970, siyahı (siy.) 1, iş 5.

ARDA, f. 970, siy. 1, iş 68.

Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), BDH, K. 3823, D. 22, F. 3.

ATASE, BDH, K. 3823, D. 22, F. 6, 6-32.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (eski Başbakanlık Osmanlı Arşivi - BOA), BEO, no. 4539/340383.

BOA, BEO, no. 4544/340760.

BOA, HR.SYS, no. 2293/8.

BOA, HR.SYS, no. 2303/11.

BOA, HR.SYS, no. 2303/12.

BOA, HR.SYS, no. 2372/2.

BOA, HR.SYS, no. 2397/6.

BOA, HR.SYS, no. 2460/26.

BOA, HR.SYS, no. 2460/28.

BOA, HR.SYS, no. 2460/57.

BOA, MV, no. 213/37.

Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика. (Документы и материалы). Издательство “Азербайджан”, Баку, 1998.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). 2 cildə. C. I. “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı, 1998.

“Азербайджанский парламент (7 декабря 1918 года). Речь председателя Совета Министров Ф.Х.Хойского”, Газ. **Азербайджан**, 10 декабря 1918, № 56, с. 2.

“Банкет в честь Нури паши”, Газ. **Азербайджан**, 12 ноября 1918, № 33, с. 3.

Başak, Tolga, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim – 30 Kasım 1918)**, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

“Ermeni Murahhaslarının Ziyareti”, **Yeni Gün**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 44, s. 2.

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaretleri”, **Atı**, 20 Teşrinievvel 1334, no. 283, s. 3.

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaretleri”, **Sabah**, 20 Teşrinievvel 1334, no 10388, s. 2.

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaretleri”, **Tanin**, 20 Teşrinievvel 1334, no. 3539, s. 4.

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaret ve Tebrikatı”, **Atı**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 281, s. 3.

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaret ve Tebrikatı”, **Vakit**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 354, s. 2.

“Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Ziyaret ve Tebrikatı”, **Zaman**, 18 Teşrinievvel 1334, no. 192, s. 2.

Həsənli, Cəmil, **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)**, “Garisma” MMC, Bakı, 2009.

Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin, **Azərbaycan Cümhuriyyəti**, Elm, Bakı, 1990.

Sarı, Mustafa, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.

Топчибашев, Алимардан, **Дипломатические беседы в Стамбуле (записи чрезвычайного посланника и полномочного министра Азербайджанской Республики)**, 1918-1919 гг. “Эргюн”, Баку, 1994.

TÜRKİYE’DE MİLLÎ MÜCADELE VE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA SOVYET AZERBAJCAN’I TARİHÇİLİĞİNDE

Cavid QASIMOV*

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş ve başta İstanbul olmakla Anadolu topraklarının da İtilaf Devletleri tarafından işgal süreci başlamıştır. İşgalci güçlere karşı Misak-ı Millî sınırları içinde ülke bütünlüğünü korumak için başlatılan Kurtuluş Savaşı 1919-1922 yılları arasında gerçekleşmiş ve 11 Ekim 1922’de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile fiilen bitmiş, fakat 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması ile Doğu Cephesiyle sınırlı olmak üzere, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması ile ise *topyekûn* sona ermiştir. Türk halkının Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki bu zaferi dünya ülkelerinde ilgi ile karşılanmış ve çeşitli gazete ve dergiler bu olayı manşetlerine taşımışlar. Özellikle de I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri arasında yer alan Rusya, 1917 Bolşevik İhtilali’yle Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmuş ve Millî Mücadele’ye birtakım yardımlarda bulunmuştur. Millî Mücadele dönemi ve sonrası Sovyet-Türkiye ilişkileri akademik çalışmaları da etkilemiş ve 1920-1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği ve ona bağlı olan Cumhuriyetlerin çeşitli akademik kurumlarında Sovyet-Türkiye ilişkileri ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Böyle akademik çalışmalar Sovyetler Birliği’ne bağlı olan Sovyet Azerbaycan’ında da yapılmıştır. Sovyet Azerbaycan’ında Türkiye’deki Millî Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihi ile ilgili yapılan akademik çalışmalar II. Dünya Savaşı sonrası daha da hızlanmıştır. Bu çalışmalarda özellikle Sovyet-Türkiye ilişkileri ve Türk halkının I. Dünya Savaşı sonra *emperyalist güçlere karşı vermiş olduğu mücadele konuları daha çok ilgi odağı olmuştur. 1960-1970’li yıllarda Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nün bünyesinde bulunan “Türkiye tarihi ve ekonomisi” Şubesi’nin Sovyet-Türkiye*

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, cavidahmedoglu@gmail.com

ilişkileri konusundaki uzmanlar: Nilufer Efendiyeva, Yusuf Bağirov ve Hamit Aliyev tarafından Türk halkının Anadolu'daki işgalcilere karşı vermiş oldukları mücadele ile ilgili çok önemli çalışmalar yapılmış ve kapsamlı monografiler yayınlanmıştır. Monografilerde Sovyetler Birliği tarihçiliği üzerinde hâkim olan Marksist ideolojinin baskısına rağmen Millî Mücadele döneminin başarılı bir şekilde sonuçlanmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önemi son derece iyi şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'deki Millî Mücadele Dönemi, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Nilufer Efendiyeva, Yusuf Bağirov ve Hamit Aliyev.

Giriş

22 Ağustos - 13 Eylül 1921'de yapılan Sakarya Meydan Muharebesi, Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktası olarak kabul edilir. Sakarya Zaferi, Türkiye'de olduğu kadar, Azerbaycan'da da büyük sevinç yaratmıştır. ASSC İnkılâp Komitesi kendi iç kuruluşunu tamamlayıp, Ermenistan ve Gürcistan'ın Sovyetleşmesi ile bu cumhuriyetlerle karşılıklı ilişkilerini de tanzim ettikten sonra, Türkiye'de yetkili temsilcilik açma kararı almıştır. Bu kararlarını öncelikle Türkiye'nin Bakû temsilcisi Memduh Şevket Bey'e bir yazı ile bildirmişlerdir. M. Şevket Bey de hiç vakit kaybetmeden bu yazıyı Ankara'ya ilemiştir. TBMM Hükûmeti'nin olumlu yanıt vermesi üzerine de ASSC İnkılâp Komitesi Temmuz 1921'de İbrahim Abilov'u bu görev için tayin etmiştir¹. Ağustos 1921'de ASSC'nin Türkiye'deki diplomatik temsilcisi olarak atanan Ebilov, 12 Ekim 1921'de 25 kişiden oluşan bir heyetle (Mirza Davud Rasulzade, Asker Askerov, Yusuf Ahundov, İsmail İsmailov, Aga Baba Yusufzade, Rıza Tahmasib, Musa Slutanov ve başkaları) Ankara'ya geldi ve Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve başka yüksek mevki sahibi kişiler tarafından törenle karşılandı. Azerbaycan SSC elçiliği görevlilerinin gelişi kent halkınca da büyük ilgi ve sevgiyle karşılandı. İbrahim Abilov Ankara'ya gelmesi ile ilgili şunları yazıyordu: "11 Ekimde, Dışişleri Bakanı'nın danışmanı Suad Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri bizi karşılamak üzere otomobille kentin 30-40 verst kadar dışına çıkmışlardı. Yusuf Kemal Bey bizi kente iki saatlik uzaklıkta karşıladı. Anadolu halkının bize karşı tutumu çok içten ve dostçaydı. Trabzon'dan Ankara'ya kadar bütün kentlerde ve köylerde içtenlikle karşılandık ve kabul edildik"². 14 Ekim 1921'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunarken şu konuşmayı yapmıştır. "Muhterem Gazi Hazretleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve şanlı ordusunun Başkumandan Zat-ı Alileri vasıtasıyla Azerbaycan İctimai Şura Hükûmeti'nin ve Azeri Türklerinin kandaşlık selamım huzur-ı âlilerine müsaa-denizle takdim ederim. Mümessili olduğum hükümet ve Azerbaycanlılar tarafından, TBMM'yi ve cihan tarihinde cesaret ve kahramanlıklarıyla bütün âlemi hayrete düşüren kahraman Türk ordusunu ve bilumum kendi hukuk-ı siyasiye ve iktisadiyelerini muhafaza ve millî hayatı temin için can feda olan

¹ Y. Bağirov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*, II, Çeviren: A. Hasanoglu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ağustos, 2000, s. 20.

² Anadolu Abilova, *İbragim Abilov-Azerbaycanski Drug Atatürka*, AzAtaM, Bakû, 2003, s. 19.

Türk halkını samimi bir surette alkışlıyorum. Türk milleti necibi rezalet ve hakarete tahammül edemeyerek bir ten ve hadd gibi düşmanın aleyhine kalktı. Tapulanmış hukuk ve şerefi milliyelerini saklamak ve gasıplardan halas etmek maksadı âlisi ile sinelerini düşman kurşununa siper eden Türk aslanları zalim düşmana dehşetli galebeler ve darbeler indirerek susturdu. Şu mukaddes muharebe TBMM'nin istiklal ve hür yaşayışı temin etmekten maada bütün dünya mazlumlarının da tahlisi can etmesine ve alelhusus âlem-i İslâm'ın esaretten halâs olmasına bir sebep olduğunu bütün vicdanımla itiraf ve tasdik eylerim. Bunun katiiyen böyle olmasına mabeynimizdeki alâka ve rabıta bir delil-i kadidir. Anadolu bucaklarını aşarak Azeri mazlumlarının bir arkadaşı olan Türk halkına gönderdiği selâmını getirip de Zat-ı Alileri vasıtasıyla takdim etmek şerefinden dolayı kendimi son derece bahtiyar sayarım”³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Büyükelçisi İbrahim Abilov'a cevaben şu konuşmayı yapmıştır. “Muhterem Mümessil Hazretleri, Azerbaycan Türklerinin ve İçtimai Azerbaycan Şura Hükümetinin kardeşlik selâmına TBMM ve bu Meclisin ordusu namına Zat-ı Alileri vasıtasıyla yine kardeşçe mukabele etmekle bahtiyarım. Türkiye halkı, TBMM ve onun ordusu Azerbaycanlıların ve mümessili olduğunuz hükümetin hakkında gösterdiği asar-ı samimiyet ve teveccühten mütehasıs ve memnundur. Fıkr-i istila ile açılmış olan Cihan Harbini hitama erdiren galipler, teklif ettikleri şerait-i sulhiye ile ana topraklarımızı, istiklal ve hürriyetimizi elimizden almağa, asırlardan beri İslam'ın ve Türklüğün fedakâr muhafızı olan Milletimizi esir derekesine indirmeğe kalkıştılar. İki senedir Rumeli ve Anadolu'da görülen hareketlerimiz bu faddarane tecavüzün aksi amelinden, her mevcudun fitraten haiz olduğu müdafaa-i nefis hakkının istimalinden başka bir şey değildir. Millî hudutlarımız dâhilinde hür ve müstakil yaşamak istiyoruz. Bu meşru emelimizi istihsal için uğraşyoruz, Şu kutsi mücadelede Milletimiz, İslâm halâsına, dünya mazlumlarının tezeyyid-ı refahına hizmet etmekle de müftehirdir. Milletimiz bu hakikatin kardeş Azerbaycan'ın mümessili tarafından da tasdik edildiğini işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbi kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfei selamın ne kadar derin ve âli bir hissini eseri olduğunu takdir eder ve bu selamı alırken Azeri Türklerinin de bir daha esarete düşmemeleri ve hukuklarının payimal edilmemesi temenni ve

³ B. Aslan, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Abilov (1920–1923)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 168.

arzusunu izhar eyler. Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk'ün saadeti ve mazlumların halası yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye âmâda bulduklarına dair olan beyanatınız istilâcılara karşı Türk'ün kuvvetini artıran pek kıymetli bir sözdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin iki kardeş millet arasındaki revabit çalışacağını ve bu babda zat-ı âlinize elden gelen her türlü muavenetleri ifa edeceğini temin eylerim.”⁴

18 Kasım 1921 günü Azerbaycan sefaretinin açılışı ve bayrağının direğe çekilişi dolayısıyla Atatürk, kardeş Azerbaycan halkının istiklâlinin ebediyen var olup devam edeceğine olan inancını bir defa daha dile getirerek sözlerini şöyle tamamlamıştır. “...Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut kardeşliğin, samimiyetin tevlid ettiği rabıttan başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da haiz - i kıymet ve ehemmiyettir. Coğrafi vaziyeti (durumu) göz önüne getirilirse filhakika (doğrusu) Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telakki noktası olduğu görülür. Azerbaycan'ın bu mevki-i mahsus, vazifesini pek mühim kılmaktadır.”⁵

Azerbaycan'da Gazi Mustafa Kemal Paşa ile İlgili Akademik Çalışmalar

1958 tarihine kadar Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ile ilgili araştırmaları Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde yapılmıştı. 1958 tarihinde ise Azerbaycan Bilimler Akademisi nezdinde bir Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur ki günümüze dek burada Türkiye Tarihi ve Ekonomisi bölümü faaliyette bulunmaktadır. Azerbaycan'da Türkiye tarihi ile ilgili bağımsızlık döneminin en başlıca olayı 2001 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi'nin kurulması idi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet inşası tecrübesinin öğrenilmesi ve tanıtılması ve bu arada Türkiye Cumhuriyeti tarihinin araştırılması gibi amaçları, bu merkezin açılmasında etkili olmuştur⁶. Sovyet Rusya ve

⁴ B. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 397- 399.

⁵ Y. Bağirov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, II, Çeviren: A. Hasanoglu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ağustos, 2000, s. 25.

⁶ H. Memmedov, “Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları”, **TALİD Dergisi**, C 8, S 15, 2010, s. 213.

Azerbaycan'da anti-empyralist niteliğinden dolayı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşı'na olan büyük ilgi Türkiye üzerine uzmanların hazırlanması konusunu da gündeme getirmiştir. Türkiye tarihi uzmanlarının hazırlanması 1958 tarihine kadar Azerbaycan'da değil, genellikle Rusya'da gerçekleştirilmiştir. 1958'den itibaren ise Şarkiyat Enstitüsü bu alanda öne çıkmıştır. Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde filoloji eğitimi olarak mezun olanlar, daha sonra Şarkiyat Enstitüsü'nde tarih dalında uzmanlaşmaya başlamışlardır. 1990 tarihinde ise Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde Azerbaycan'da ilk defa "Türkiye tarihi" ihtisas dalında tarihçi kadrolar hazırlanmaya başlanmıştır. Türkiye tarihi üzerine uzmanların yetiştirilmesinde bağımsızlık dönemi, yepyeni bir sayfa açmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan protokoller çerçevesinde üniversitelerde tarihçi olarak eğitim görmek için Azerbaycan'dan Türkiye'ye çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. Bunların bir kısmı Azerbaycan'a döndükten sonra Türkiye tarihi üzerine araştırmalar yürütmeye başlamışlardır. Stalin'in ölümünden sonra Azerbaycan'da Türkiye konusundaki araştırmalarda belirli bir gelişme kaydedildiği görülmektedir. Sovyetler Birliği'nde Stalinist baskılara son vermek için başlatılan ılımlı iç siyaset, bilimsel araştırmalara belirli bir sınır içinde serbestlik vermenin yanı sıra araştırma konularının genişlenmesi ile hafızalarda kalmıştı. Bu açıdan Türkiye araştırmalarında da belirli gelişmeler söz konusu idi. Azerbaycan Türkologlarının ilk neslinin işte 1950'li yıllarda yetiştirilmesi de bu siyasetin bir sonucu olmuştur. Bu çerçevede A. Aliyev, H. Aliyev, Y. Bağirov, M. Y. Ganiyev, H. H. Huseynov, M. A. Kerimov ve M. M. Sofiyev 1950'li yıllarda Azerbaycan'da Türkiye tarihçisi olarak bilinen ilk Türkologları idi. Kurtuluş Savaşı döneminden başlayarak 1950'li yıllara kadar olan Türkiye tarihi, araştırma konuları olarak seçilmiştir. Marksist-Leninist araştırma metodolojisine dayanan bu çalışmalarda da önceki dönemin ideolojik ruhunun görülmesine rağmen akademik unsurların ağırlığı daha fazla olmuştur. Bu dönemde Türkiye konusundaki ilk araştırmalardan biri, Azerbaycan dâhil Sovyet cumhuriyetlerinin Türkiye ile 1920-1922 tarihlerindeki ilişkilerini ele almıştır. 1950'li yıllarda Kurtuluş Savaşı ile ilgili araştırmalar da yapılmıştır. M. M. Sofiyev, Millî Mücadele döneminde Türkiye'de Marksist-Leninist ideaların yayılmasına dikkati çekerken Y. Bağirov Türkiye diplomasisinin Lozan Konferansı'ndaki faaliyetini, G. Huseynov ise Boğazlar konusunu ele almıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki tarihi ve dış ilişkileri H. Z. Aliyev tarafından araştırılmıştır. H. Z. Aliyev "Bilik" cemiyetinin yardımıyla Azerbaycan'da ilk defa Türkiye tarihinin

popülerleşmesiyle de uğraşmış ve bu doğrultuda 1958'de bir kitap da yayınlamıştır⁷.

1957 yılında Azerbaycan Kommunisti dergisinin Lenin'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafın metnini yayınlaması Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğinin bir işareti idi ve bu, bilimsel araştırmalarda Türkiye konusunun geniş bir biçimde gündeme getirilmesinde çok etkili olmuştur. Bunun akabinde, 1958'de Azerbaycan İlimler Akademisi'nde Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Bu tarihe kadar akademinin bir diğer enstitüsünde (Tarih Enstitüsü) Türkiye üzerine araştırma yapan tarihçiler çalışmalarını artık yeni kurulmuş olan bu enstitüde devam ettirmişlerdir. Şarkiyat Enstitüsü'nün kurulması Azerbaycan'da Türkiye üzerine uzmanlaşan tarihçilerin hazırlanmasına büyük ivme kazandırmıştır. Bu açıdan 1960'li yılları Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmalarında bir dönüm noktası olarak değerlendirmek mümkündür. İşte bu dönemde Azerbaycan tarihçileri arasında Türkiye tarihçisi olarak bilinen ve sonraki yıllarda yapılmış araştırmalara yön veren bir tarihçi nesli yetişmiştir. Adları yukarıda geçen tarihçilerin yanısıra N. Efendiyeva, M. Orucov, F. Şabanov, T. Dadaşov, E. Hasanova vb. uzmanlar da Türkiye tarihi araştırmaları yapmak için diğer bilim dallarından Türkolojiye geçmişlerdi. Adları yukarıda geçen ve 1950'li yıllarda Türkolojiye merak sarmış tarihçilerle beraber bu tarihçiler de Türkiye ve son dönem Osmanlı tarihinin araştırılmasında önemli katkıda bulunmuşlardı. Nilüfer Efendiyeva Kurtuluş Savaşı araştırmaları çerçevesinde Anadolu'nun güneyinde Fransız işgalcilerine karşı Türklerin mücadelesini ve zaferini araştırmıştır. M. Orucov'un araştırma konusu Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı dönemi idi; Esmeralda Hasanova da yine bu dönemin fikir akımlarını özellikle Türkçülük konusunu ele almıştı. Tofig Dadaşov ise, Cumhuriyet döneminde kültür reformlarını araştırmış ve eğitim tarihini incelemiştir. Ferruh Şabanov'a gelince, şunu söyleyebiliriz ki, kendisi Sovyet dönemi hukukçusu olarak araştırmalarına başlasa da, 1960'lı yıllarda Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin hukuk tarihini araştırmaya yönelmişti⁸.

1960-1970'li yıllarda Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün bünyesinde bulunan "Türkiye tarihi ve ekonomisi" Şubesi'nin

⁷ <http://www.orientalstudies.az>

⁸ Из истории советско-турецких отношений в 1920-1922 гг. Баку: Изд-во Ан Аз.ССР, 1965, s. 75.

Sovyet-Türkiye ilişkileri konusundaki uzmanlar: Nilufer Efendiyeva, Yusuf Bağirov ve Hamit Aliyev tarafından Türk halkının Anadolu'daki işgalcilere karşı vermiş oldukları mücadele ile ilgili çok önemli çalışmalar yapılmış ve kapsamlı monografiler yayınlanmıştır. Monografilerde Sovyetler Birliği tarihçiliği üzerinde hâkim olan Marksist ideolojinin baskısına rağmen Millî Mücadele döneminin başarılı bir şekilde sonuçlanmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önemi son derece iyi şekilde ele alınmıştır.

1960'lı yılların ikinci yarısını Türkiye tarihi araştırmaları ve bu alanda kadroların hazırlanması noktasında en verimli dönem olarak değerlendirebiliriz. Tabii ki, bu dönemde tarihçilerimizin araştırmalarında köklü değişimler yaptıklarını söyleyemezsek de, konu çeşitliliği açısından çok dinamik olduklarının altını çizebiliriz. Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi tarihinin birçok yönlerinin araştırılması işte 1960'lı yıllarda başlanmıştır. Kurtuluş Savaşı, Kemalist reformlar, Türkiye'nin iç ve dış siyaseti, uluslararası ilişkileri, kültürü, II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrası tarihi, çok partili sistem, devletçilik, ideolojik akımlar vb. konular ele alınmış, çok sayıda makale ve kitap yayınlanmıştır. Burada önemli olan noktalardan biri, 1960'lı yıllardan başlayarak bilim dünyasına adım atmış tarihçilerin genellikle bir konu üzerinde 10-20 yıl kadar, bazen de daha çok süre zarfında durarak araştırmalarını devam ettirmesi ve neticede Azerbaycan'da her bir konunun veya dönemin birer uzmanının yetişmiş olmasıdır. Bu çerçevede aşağıda 1960'lı yıllarda yapılan çalışmaları, konu ve dönemleri itibariyle kısaca tanıtmamızın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Mehmed Sait Ordubadi'nin daha önce yazdığı yazıları çıkarırsak, Kurtuluş Savaşı dönemi Türkiye tarihinin 1960'lı yıllardan itibaren sistemli şekilde araştırılmaya başlandığı söylenebilir. Dönemin ilk araştırmacısı olarak bilinen Y. Bağirov'un yayınladığı kitap ve makalelerde Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından Lozan Konferansı'na dek geçen sürede yeni kurulan Türk devletinin uluslararası alandaki faaliyetleri incelenmiştir. Y. Abdullayev Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını, yeni bir devletin inşa sürecini, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) kuruluş tarihini, ilk anayasanın kabulü ve bunun önemi, cumhuriyetin ilan edilmesi, monarşik düzenin ve hilafetin ilgası gibi konuları araştırmıştır. R. İ. Kerimzade, TBMM'nin kurulma sürecini Türkiye'nin devlet ve hukuk tarihi açısından ele almıştır. N. Efendiyeva, TBMM'nin ilk toplantısını incelemiştir. Bu konu tarihçiler arasında o kadar ilgi çekici hale gelmiştir ki, 1970-80'li yıllarda F. Şabanov, 1990'lı yıllarda ise O. K. Caferova TBMM'nin kuruluşunu tekrar ele almış, meclisin oluşum

mekanizması ve millî devletin kuruluşunun önemi üzerinde durmuşlardı. Millî Mücadele döneminin yerel tarihini N. Efendiyeva yayınladığı kitap ve makalelerde araştırmıştır. Efendiyeva, araştırmalarında Türklerin Anadolu'nun güneyinde Fransız işgalcilere karşı yürüttükleri savaş ve ayrıca Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınlarının rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda kadınların rolü konusu, A. Caferova'nın da dikkatini çekmişti. E. Hasanova Millî Kurtuluş Savaşı, din ve ideoloji sorununu; Y. Bağirov, F. Şabanov, A. G. Aliyev ve M. Sofiyev ise Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'nin Kurtuluş Savaşı'na etkisini akademik ilgi alanlarına dâhil etmişlerdi. Millî Mücadele dönemi Türkiye'nin dış politikası, özellikle Azerbaycan da dahil Sovyetler'le ilk ilişkileri konusunun Azerbaycan Türkoloji'sinde önemli yeri bulunmaktadır. Y. Bağirov'un Türk-Sovyet münasebetleri tarihi konusundaki kitabı, aslında 1920- 1922 yıllarında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini kapsamaktadır. Sovyet dönemi ideolojisi açısından yazılmış bu kitabın birçok değerli yönlerinin bulunmasının yanı sıra Bağirov'un iki devletin ilişkileri ile ilgili birçok belgenin mahiyetine dokunmaksızın üzerinden geçmesi, bu ilişkilerin mahiyetinin açıklanması bakımından bir eksiklik idi.

Sonuç

Sonuç olarak Sovyetler Birliği dönemi Azerbaycan tarihçileri tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yapılan akademik çalışmalar dönemin siyasi ve ideolojik şartlarına rağmen çok iyi bir şekilde devam etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ile ilgili çalışmalar daha çok Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisine bağlı olan Yakın ve Orta Şark Halkları Enstitüsü (şimdiki Z. M. Bünyadov adına Şarkşünaslık Enstitüsü) bünyesinde mevcut olan Türkiye tarihi ve ekonomisi şubesinde devam ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abilova, A., İbrahim Abilov-Azerbaycanski Drug Atatürka, AzAtaM, Bakû, 2003.
- Aslan, B., **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Abilov (1920- 1923)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.
- Bagirov, Y., **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, II**, Çeviren: A. Hasanoğlu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 2000.
- Hasanova, E., "Sovyet Azerbaycanı", **XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C VI, IX. Dizi-11, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

- İsmayilov, Eldar, "Atatürk Döneminde Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkileri (1920-1922)", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003-Ankara)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 2005.
- Kologlu, O., "Mustafa Kemal Lenin'e Nasıl Bakıyordu?", **Popüler Tarih**, Şubat 2001.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 6, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.
- Saray, M., **Atatürk ve Türk Dünyası**, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Şimşir, B., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Н. Эфендиевой «Борьба турецкого народа против французских оккупантов на юге Анатолии» (Баку, 1966), (Çevrиси: Nilufer Efendiyeva, **Türk Halkının Anadolu'nun Güneyindeki Fransız İşgalcilerine Karşı Mücadelesi**, Bakü, 1966).
- Ю. Багирова "Борьба турецкого народа против империалистической оккупации и султаната за создание Республики" (1917-1924 гг.) (Çevrиси: Yusuf Bağirov, **Türk Halkının Emperyalist İşgale Karşı Mücadelesi ve Cumhuriyetin Kuruluşu**, 1917-1924).
- Г. Алиева "Турция в период Первой мировой войны" (Баку, 1965), Çevrиси: Hamit Aliyev, **Türkiye Birinci Dünya Savaşı Döneminde**, Bakü, 1965).
- Ю. Багирова "Из истории советско-турецких отношений", (1920-1922 годы), Çevrиси: **Sovyet-Türk İlişkilerinin Tarihinden**, (1920-1922 Yılları).

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTTİHATÇI KARŞITLIĞINA BİR ÖRNEK: YAKUP CEMİL MESELESİNİN YENİDEN GÜNDEME GETİRİLMESİ

Asaf ÖZKAN*

ÖZET

Meşhur İttihatçılardan Yakup Cemil Bey, I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ile münferit bir barış antlaşması yapılmasını savunduğu ve bu fikrini gerçekleştirmek üzere İttihatçı hükümete karşı bir darbe organize ettiği gerekçeleriyle tutuklanmış ve idam edilmişti. Yakup Cemil Bey'in bu davranışında rütbesinin yükseltilmesi talebinin Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından reddedilmesinin de etkisi vardı. İdamından sonra hükümet ailesine maaş bağladı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ailesi rütbesinin Kaymakam (Yarbay) olduğunu iddia ettikleri Yakup Cemil Bey'in ailesi olarak kendilerine hak ettikleri maaşın bağlanmadığı gerekçesi ile hükümete başvurdu. Aynı şekilde kardeşleri de idam sürecinde ve sonrasında ticaretlerinin engellendiğini ileri sürerek zararlarının tazmin edilmesini istedi. Yapılan uzun incelemelerden sonra ailenin ve kardeşlerin iddialarının gerçeği yansıtmadığı ortaya çıktı. Aslında aile mütareke dönemindeki İttihatçı karşıtı havadan faydalanmak istemişlerdi. Bu durum İttihatçı karşıtı hükümetin de politikalarına uygun olduğu için desteklenmişti. Ama sonuçta Yakup Cemil Bey'in idam edildiğinde kaymakam değil ihtiyat binbaşı rütbesinde bulunduğu ve ailesine de buna uygun maaş bağlandığı belirlenmişti.

Anahtar Kelimeler: Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki, Yakup Cemil Bey, Divan-ı Harb-i Örfi.

---

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, asaf.ozkan@atauni.edu.tr

**AN EXAMPLE OF THE OPPOSITION OF THE UNION DURING
THE ARMISTICE PERIOD: TO BRING THE ISSUE OF YAKUP
CEMIL TO THE AGENDA AGAIN**

ABSTRACT

Yakup Cemil Bey, one of the famous members of the Union, was arrested and executed on the grounds that he defended making an individual peace treaty with Britain in the years of World War I and organized a coup against the Unionist government in order to realize this idea. In this behaviour of Yakup Cemil Bey, being denied of his request for the promotion of his rank by the Minister of War, Enver Pasha, also had an effect. After his execution, the government put his family on a salary. After the signing of the Mudros Armistice on 30 October 1918, his family applied to the government on the grounds that the salary they deserved was not paid to them as the family of Yakup Cemil Bey, whom they claimed was the rank of a district governor (Lieutenant Colonel). Similarly, his brothers demanded compensation for their losses by claiming that their trade had been blocked during and after the execution process. After long investigations, the claims of the family and the brothers did not reflect the truth. In fact, the family wanted to benefit from the anti-union atmosphere during the armistice period. This situation was supported because it was in line with the policies of the government, which was against the anti-union. But in the end, when Yakup Cemil Bey was executed, it was detected that he had been in the rank of substitute major, not the district governor and his family had been assigned a suitable salary with his rank.

Keywords: The Ottoman Special Organization, Yakup Cemil Bey, the Committee of Union and Progress, Court Martials.

Giriş

Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı'nın sona erdiğini haber veren Mondros Mütarekesi, sadece bu sebeple bile Osmanlı devlet adamları tarafından büyük bir umut ve beklentiyle karşılanmıştı. Fakat çok geçmeden başlayan işgaller, umut ve beklenti ortamını tedirginlik ve karamsarlığa dönüştürdü. Mütareke dönemi diye adlandırılan yeni dönem bir taraftan Osmanlı ülkesinde başlayan işgallere karşı nasıl bir politika belirleneceğine dair tartışmaları başlatırken diğer taraftan ülkede çok sert bir iktidar mücadelesine sahne oldu. Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düşmesi, liderlerinin yurt dışına çıkması ve yavaş yavaş İttihat ve Terakki muhaliflerinin iktidara geçmeye başlaması bahsedilen bu mücadelenin bir devr-i sabık söylem ve uygulamasına dönüşmesine neden oldu. Mütarekeyi imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin 9 Kasım 1918'de istifası üzerine kurulan Tevfik Paşa Hükümeti ve onu takip eden Damat Ferit Hükümetleri dönemlerinde gittikçe yükselen İttihatçı karşıtlığı, savaşın bütün sorumluluklarını İttihat ve Terakki'ye yükleyerek yükümlülükten kurtulma gayretinin de etkisi ile İttihat ve Terakki'nin siyasetten ve bürokrasiden tasfiyesine zemin hazırladı. Savaş yıllarındaki suistimalleri araştırma komisyonları ve Ermeni tehcirinden sorumlu olduğu düşünülen hükümet üyelerini, askerî ve mülki bürokrasi mensuplarını sorgulamak üzere kurulan Meclis araştırma komisyonları ve Divân-ı Harpler marifetiyle yürütülen bu tasfiye politikalarının yanında yeni dönem politikalarına yarayacağı düşünülen savaş yıllarındaki bazı olayların da yeniden gündeme getirildiği görülmektedir. Mütareke döneminde savaş yıllarında sonuçlanmasına rağmen gündeme getirilen olaylardan biri de meşhur İttihatçılardan ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden Yakup Cemil Bey'in idamı meselesidir.

Bu çalışmada öncelikle Yakup Cemil Bey'in kısa bir hayat hikâyesi ve onu idama götüren süreç ele alındıktan sonra Mondros Mütarekesi'nden sonra ailesinin başvurusu ile konunun yeniden gündeme gelmesi ve iktidarın bu konudaki tavrı ve amaçları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1- Yakup Cemil Bey ve İdamı

Yakup Cemil Bey, 1883 yılında İstanbul Yenibahçe'de doğdu. Babası Mehmet Cemal Bey idi¹. İlköğrenimini semtindeki ilkokulda tamamladı

¹ Bazı kaynaklarda Yakup Cemil Bey'in babasının adı Ahmet Bey olarak geçmektedir. Fakat Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti antentli bir belgedeki künyesine göre

Yakup Cemil, Askerî Rüştîye ve ardından gittiği Kuleli Askerî İdadisinden mezun olduktan sonra Harbiye Mektebi'ne girdi ve 1903 yılında bu okuldan teğmen rütbesi ile mezun oldu. İlk görev yeri olan Manastır'da ileride hayatında önemli yeri olacak olan Enver Bey'in komutasında Bulgar çetelerine karşı mücadele etti². Kendi neslinin diğer genç subayları gibi Yakup Cemil Bey'in de II. Abdülhamit karşıtlığı ve meşrutiyet taraftarlığı Makedonya'nın bu özgün şartlarında şekillendi.

Attığını vuran nişancılığı, gözü pekliği ve cesareti sayesinde III. Ordu subayları arasında sivrilen Yakup Cemil, kendisi gibi subay olan Sapançalı Hakkı Bey'in teşviki ve referansı ile meşrutiyetin ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi³. İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyet öncesinde ve ilanından sonra başta Makedonya'daki III. Ordu subayları olmak üzere çoğunlukla küçük subay ve memurların desteklediği bir örgüttü. Balkanlardaki Bulgar, Sırp, Yunan komitacılarına karşı savaşan bu subaylar savaştıkları komitaların usullerini tevarüs ederek teşkilatlanmışlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli ve kutsal bir cemiyet olma özelliğini devam ettirdi. Aynı zamanda ihtilalci bir cemiyet olarak komitacı geleneklerini de bırakmadı. Nitekim 1908 tarihli nizamnamesinde cemiyete bağlı "*Fedai Şubeleri*" kurulması öngörülmüştü. Nizamnameye göre İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının hepsi cemiyetin mukaddes maksatları uğruna gerekirse canını feda etmeye mecbur olsa da üyelerden isteyenler cemiyetin özel görevlerini yerine getirmek üzere gönüllü olarak fedai yazılabileceklerdi. Fedai olmayı kabul eden üyeler cemiyetin vereceği emirleri hayatı pahasına da olsa geciktirmeden yapmaya mecburdu ve yapmadığı takdirde şiddetle cezalandırılacaktı⁴. Yakup Cemil Bey de cemiyetin bu Fedai Şubelerine giren subaylardan biri idi.

Yakup Cemil Bey Meşrutiyet'in ilanından sonra da Enver Bey ile birlikte hareket eden subaylardan biri olarak kritik olaylarda öne çıkmıştı. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması ile başlayan savaşta Osmanlı Devleti'nin resmî olarak asker gönderememesi nedeniyle bölgede yerli halkı

babasının adı Mehmet Cemal'dir. COA, (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi), BEO (Bâb-ı Âli Evrak Odası), 004553/341424, 3-1).

² Soner Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, Doğan Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2001, s. 19-21.

³ Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, s. 26.

⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Nizamnamesi için bkz: Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 82-90.

teşkilatlandırarak bir savunma teşkilatı kurmak üzere gizli yollardan Trablusgarp'a giden subayların içerisinde yer almıştı. Daha sonraki dönemlerde ülkenin kaderinde etkin rol oynayacak 50 kişilik bu subay grubundan en bilinenleri; Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Ali Fethi Bey, Kuşçubaşı Eşref, Yakup Cemil, İzmitli Mümtaz, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Çerkez Reşit gibi isimlerdi. Trablusgarp'ta başarılı bir savunma teşkilatı kurmalarına rağmen Balkanlarda bir savaş tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Osmanlı Devleti İtalya ile 15 Ekim 1912'de Uşi Antlaşmasını yapmak zorunda kalmış ve gönüllü subaylar geri dönmüştü⁵. Trablusgarp'tan dönen Yakup Cemil Bey, Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine 19 Ekim 1912'de yüzbaşı rütbesi ile 3. Kordolu, 24. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük emrine atanmıştı⁶.

Balkan Savaşı'nın başladığı dönemde iktidarda Ahmet Muhtar Paşa'nın Büyük Kabinesi bulunuyordu. Cepheelerde alınan ağır yenilgiler nedeniyle ateşkes istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nde iktidar değişimi yaşanmış ve Ahmet Muhtar Paşa'nın yerine İngilizlerle ilişkilerinin iyi olduğu düşünülen Kamil Paşa hükümeti kurulmuştu. İttihatçı karşıtı bir hükümet olarak tanımlanan Kamil Paşa Hükümeti'nin Edirne'de dahil olmak üzere Trakya'yı terk ederek barış yapacağına dair söylentiler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmiş ve savaşın devamını sağlamak üzere protestolar gerçekleştirmişti. Fakat hükümetin barış konusundaki kararlı tutumu nedeniyle bu baskı ve protestolar sonuçsuz kalmıştı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti bir hükümet darbesi planladı. Başta Talat Bey ve Enver Bey olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai subayları tarafından organize edilen darbe planı 23 Ocak 1913'te "*Bâb-ı Âli Baskını*" olarak gerçekleştirildi. Bu baskını gerçekleştiren subaylar içerisinde Yakup Cemil Bey ön plandaki isimlerden biri idi ve baskın sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurmuştu⁷.

Harbiye Nazırını vurmasına rağmen cemiyet tarafından korunan Yakup Cemil Bey herhangi bir takibata uğramamıştı. Fakat bundan kısa bir süre sonra

---

⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, V, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. 277-286.

⁶ COA, BEO, 004553/341424, 3-1.

⁷ Bâb-ı Âli Baskını hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1987, s. 77-82; Samih Nafiz Tansu, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönemler*, (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 146-172; Süleyman Kâni İrtem, *Maşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 416-446.

kendisi gibi fedai zabitan olarak nitelendirilen bazı subaylarla birlikte siyasete müdahale ettikleri gerekçesiyle 4 Şubat 1913'te askerlikten çıkarılmıştı⁸. Yakup Cemil ile birlikte daha önceden orduyla ilişkilerini gevşeterek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşra örgütlerinde katib-i mesullük yani parti müfettişliği görevini yürüten Sapançalı Hakkı, Topçu İhsan, Nail, Atıf, Hüsrev Sami gibi birçok subayın da askerlikle ilişkileri kesilmişti⁹. Fakat bu durum Yakup Cemil Bey ve diğer İttihatçı subayların askerî faaliyetlerde bulunmalarının önünde engel değildi.

Bâb-ı Âlî Baskını sonrasında kurulan Mahmut Şevket Paşa Hükümeti savaşı devam ettirme kararı aldı fakat cephelelerdeki durum değişmedi. Ağır yenilgiler üzerine Balkan devletleriyle uğrunda hükümet yıkılan Edirne'de dâhil olmak üzere Balkan topraklarının kaybedildiği 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması imzalandı¹⁰. Bu arada 23 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa bir suikast sonucu öldürülünce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "*tam iktidar*" dönemi olarak tanımlanan Sait Halim Paşa Hükümeti kuruldu. 1913'ün yaz aylarında Osmanlı Devleti'nden ele geçirdikleri toprakları paylaşma konusunda Balkan devletleri arasında çatışma ihtimali baş gösterince İttihat ve Terakki'nin Enver Bey'in başını çektiği genç subaylar grubu savaşa girilmesi ve Balkan topraklarının geri alınması için baskı uygulamaya başladılar. Özellikle dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmet İzzet Paşa ve nispeten yaşlı subayların daha temkinli hareket etme tavsiyelerine rağmen genç subayların baskısı ile II. Balkan Savaşı'na girildi. Bu savaşta resmî olarak asker olmamasına rağmen Yakup Cemil Bey de milis kuvvetleriyle yer almış ve Edirne'nin kurtuluşuna katkı sağlamıştı¹¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra kurulan Sait Halim Paşa Hükümeti ile tam iktidar mevkiine geçmişti fakat bu dönemde aynı zamanda başlangıcı daha önceki tarihlere götürülebilecek cemiyet içerisinde asker-sivil çatışması denebilecek sorunlar artmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti yapısı itibariyle belirlenmiş bir liderden yoksun olmasına rağmen, meşrutiyet öncesinde ve sonrasında özellikle cemiyetin en üst yönetim organı olan Merkez-i Umûmî üzerindeki etkisi nedeniyle

⁸ COA, BEO, 004553/341424, 3-1.

⁹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 319.

¹⁰ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s. 335-337; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbu Tarihi*, II/2, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1983, s. 279-384.

¹¹ Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşoru*, s. 169-172.

Talat Bey doğal lider gibi görünüyordu. Talat Bey'in meşrutiyet dönemi hükümetlerinden bazılarında nazırlık makamına oturması özellikle cemiyetin yukarıda bahsedilen genç subay üyelerini rahatsız ediyordu. Talat Bey cemiyet içerisindeki gücünü daha çok sivillerden ve kontrolü altındaki parlamentodan alırken asker üyeler belli bir lidere sahip olmasalar da Enver Bey'in etrafında toplanmışlardı. Yakup Cemil, Süleyman Askerî, Sapançalı Hakkı, Topçu İhsan, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Kuşçubaşı Eşref gibi genç ve eski subay grubu Talat Bey'in cemiyet içerisinde otoriter tavırlarını eleştiriyorlar ve nazır olmasına karşı çıkıyorlardı. Hatta Sait Halim Paşa hükümetinin kuruluş aşamasında bu tutumlarını açık bir şekilde ifade etmelerine rağmen, Talat Bey'in Dâhiliye Nazırı olmasını engelleyemediler¹².

II. Balkan Savaşı'na girme konusunda tereddüt gösteren, ayrıca ordu içerisinde beklenen reform ve tasfiye çalışmalarını geciktirdiği düşünülen Ahmet İzzet Paşa'nın görevden alınması gündeme gelince İttihat ve Terakki'nin Yakup Cemil Bey'in de içinde bulunduğu fedai üyeleri Enver Bey'in Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olması yönünde cemiyete ve hükümete baskı uygulamaya başladılar. Sadrazamın ve Talat Bey'in karşı çıkmalarına ve engelleme çabalarına rağmen bu baskı sonuç verdi ve Enver Bey iki rütbe birden alarak 1914 yılı başında Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi oldu¹³.

Temellerini Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılan subayların oluşturduğu iddia edilen Teşkilat-ı Mahsusa'ya giren Yakup Cemil Bey I. Dünya Savaşı başlarında savaş durumunda Kafkas Cephesi'ni organize etmek ve sınır ötesine sefer yapmak üzere hazırlanan Teşkilat-ı Mahsusa misyonu çerçevesinde gönüllü müfrezeleriyle Trabzon bölgesine gönderildi¹⁴. 1913 yılında askerlikten çıkarılmış olmasına rağmen seferberlik kapsamında ihtiyat subayı olarak Teşkilat-ı Mahsusa'ya dâhil olmuştu. Kafkas Cephesi Lazistan Mıntokası'ndaki faaliyetleri üzerine 10 Haziran 1915 tarihli padişah iradesi ile

¹² Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 161-169.

¹³ Enver Bey'in Harbiye Nazırı olma süreci hakkında geniş bilgi için bkz: Esatlı, **İttihat ve Terakki**, s.170-215; Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, s. 298-326.

¹⁴ Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ve Yakup Cemil Bey'in Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Arif Cemil, **Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, 2 Baskı, İstanbul, (Tarihsiz), s. 135-160; Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, C I: 1914-1916**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014; Mehmet Bilgin, **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2017.

İhtiyat binbaşılığa yükseltilen Yakup Cemil Bey¹⁵, Kafkas Cephesi'nin farklı bölgelerinde görev yaptıktan sonra İstanbul'a döndü ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan kendisinin rütbesinin yükseltilecek bir kolordunun kumandanlığına atanmasını istedi. Fakat Enver Paşa ihtiyat subaylarının en fazla binbaşılığa yükselebileceği gerekçesiyle bu talebini reddedince Yakup Cemil Bey, hükümete karşı tepki göstermeye başladı. Diğer taraftan Yakup Cemil Bey ile birlikte Enver Paşa'nın yakınlarından olan Sapançalı Hakkı Bey savaşın başlarında Teşkilat-ı Mahsusa görevi ile gönderildiği Suriye'den döndükten sonra ordu müteahhitliğine başlamıştı. Bu kapsamda henüz savaşa girmemiş olan Romanya'dan satın aldığı unları Harbiye Nezareti'ne satarak ticaret yapıyordu. Çanakkale savaşlarının başarı ile sonuçlandırılmasından sonra Sapançalı Hakkı Bey Romanya'da bulunduğu bir sırada bazı İngiliz yetkililer Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında müttefiklerden ayrı olarak bir barış anlaşması yapılabileceğini, bu konuda hükümetle görüşmesini istediler. Sapançalı Hakkı Bey¹⁶ herhangi bir resmî görevi olmadığı gerekçesi ile bu teklifi geri çevirmesine rağmen, ülkeye döndükten sonra bazı dost meclislerinde bu tekliften bahsetmişti. Rütbesinin yükseltilmemesi nedeniyle Enver Paşa ve hükümete kırılgan olan Yakup Cemil Bey bunun savaştan kurtulmak için bir fırsat olduğunu ve değerlendirilmesi gerektiğini savunarak hükümet ve cemiyet yetkilileriyle bu konuda çeşitli görüşmeler yaptı. Kendi silahlarının gölgesinde Harbiye Nazırı seçirme başarısını gösteren bu fedai subay ve görevlilerin tutumu aslında İttihat ve Terakki içerisinde de huzursuzluklara neden oluyordu. Özellikle cemiyetin sivil kanadının lideri olarak görülen Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Enver Paşa'ya sadık Yakup Cemil Bey gibi isimlerden rahatsızdı. Yakup Cemil Bey, İngiltere ile barış konusunu Talat Bey'e de açmıştı. Talat Bey ilk başta kabul eder görünerek Yakup Cemil Bey'i cesaretlendirmişti. Ama aynı zamanda onun hareketlerini polis marifetiyle takip ettirmişti. Yakup Cemil Bey, teklifini kabul ettiremeyince bu kez daha önce Bâb-ı Âli Baskınında başladıkları gibi İttihatçı hükümete karşı bir darbe planı örgütlemeye girişti. Karargâh olarak kullandığı Meserret Oteli'nde çeşitli çevrelerle ve kendisi gibi Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarıyla toplantılar yapıyordu. Talat Bey'in emri ile uzun takiplerden sonra darbe planını gerçekleştirilmeden Yakup Cemil Bey ve

¹⁵ COA, BEO, 004553, 341424, 3-1.

¹⁶ Sapançalı Hakkı Bey ve bu dönemdeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Seydi Vakıf Toprak, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey", **Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV Bildiriler**, I, Kocaeli, 2018, s. 1135-1150.

etrafına topladığı arkadaşları tutuklandılar. Çok sayıda ismin dâhil olduğu olay Divan-ı Harb-i Örfi tarafından incelendi ve zanlılar yargılandı. Aslında bu dava cemiyet içerisinde Talat Bey ve Enver Paşa arasındaki güç mücadelesinde Talat Bey'in ön plana çıkmasını sağlamıştı. Çünkü Enver Paşa'nın nazırlık makamına çıkmasını istememesine rağmen fedai subay grubunun basıncı ile buna razı olmak zorunda kalan Talat Bey için bu durum Enver Paşa'nın etrafını boşaltmak konusunda önemli bir fırsattı. Öyle de olacaktır. Divan-ı Harb-i Örfi Yakup Cemil Bey hakkında idam kararı vermesine rağmen, o sırada Avrupa gezisine çıkan Enver Paşa infazın kendisi gelinceye kadar gerçekleştirilmemesini istemişti. Fakat o henüz Avrupa'dan dönmeden Talat Bey Harbiye Nazırı Vekili sıfatıyla idam kararını onayladı ve 9 Eylül 1916 tarihli Padişah İradesi ile Yakup Cemil Bey idam edildi¹⁷. Darbe planına dâhil oldukları gerekçesiyle Enver Bey'in en yakın arkadaşları ve sadık dostları olan Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami gibi isimler de çeşitli yerlere sürgüne gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldılar¹⁸.

Yakup Cemil Bey'in idamı meselesi döneme ait hatıralarda biraz efsane biraz gerçek olarak tafsilatıyla anlatılmaktadır. Bu versiyonlardan bazılarında göre; idam esnasında kendisine vasiyeti sorulmuş herhangi bir mal varlığı olmadığını, ailesi ve çocuklarına İttihat ve Terakki'nin sahip çıkacağını söylemiş ve idamından kısa bir süre sonra da dört kişilik ailesine 33'er kuruş maaş bağlanmıştı¹⁹.

2- Mütareke Döneminde Yakup Cemil Bey'in Ailesi Tarafından Hükümet'e Yapılan Başvuru ve Sonucu

1918 yılının yaz aylarından itibaren Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından artık I. Dünya Savaşı sürdürülebilir olmaktan çıkınca başta bulunan Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etmiş ve yerine 14 Ekim 1918'de nispeten ılımlı ve barış taraftarı Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştu. Yeni hükümet ilk iş olarak ateşkes yolları aramış ve Kutülamare Savaşı'nda esir alınan İngiliz General Charles V. F. Townshend aracılığı ile İtilaf

---

¹⁷ COA, İ-DUİT, 00172, 79, 2-1. Yakup Cemil Bey'i yargılayan Divan-ı Harbi Örfi'nin mazbatasında Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun 16. Maddesi gereğince verilen idam kararının gerekçesi şu şekilde açıklanmıştı: "*Osmanlı veya müttefikleri askerini fesad ve isyana teşvik etmek; düşman kuva-yı harbiyesine müzaheret veya Osmanlı ve müttefikleri kuva-yı harbiyesine îrâs-ı mazarrat kasdıyla...*" icra edilen teşvikat seferberlik ve harb esnasında hıyanet-i harbiye ad-dolunarak faili idam olunur". (COA, BEO, 004553, 341424, 8-2).

¹⁸ Esatlı, *İttihat ve Terakki*; Tansu, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler*, s. 424-538.

¹⁹ İleride görüleceği üzere iddia edilen bu miktar doğru değildir.

Devletleri'ne mütareke teklifinde bulunmuştu. Teklif olumlu karşılanınca 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı ve Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı sona erdi.

Meşrutiyet'in ilanından Mahmut Şevket Paşa suikastına kadar denetleme, bu tarihten itibaren de tam iktidar olarak ülkenin kaderini ellerinde bulunduran İttihat ve Terakki Hükümeti'nin istifası üzerine ülkede ciddi değişiklikler başladı. Savaş şartlarının da etkisi ile otoriter bir yönetim sergileyen İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi üzerine basın üzerindeki sansür ortadan kalktı ve siyasi görüşleri nedeniyle sürgüne gönderilmiş veya ülkeyi terk etmek zorunda kalmış muhalifler birer birer İstanbul'a döndüler. Savaş yıllarının bütün hatalarından ve kötü yönetiminden sorumlu tutulan İttihatçılar gerek muhaliflerin gerekse mütarekeden sonra işgallere girişen İtilaf Devletlerinin hedefi haline geldi. Bu arada İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri Enver, Cemal ve Talat Paşaların diğer bazı İttihatçılar ile birlikte 1-2 Kasım 1918'de adil yargılanma imkânının olmaması ve hayatlarının tehlike altında olması gerekçesi ile yurt dışına çıkmaları kamuoyunda İttihat ve Terakki'ye karşı tepkiyi daha da körükledi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1-5 Kasım 1918'de yaptığı son kongresinde kendinî feshetmesi ve yerine Teceddüt Fırkası'nın kurulması da tepkiyi dindirmeye yetmedi. İtilaf Devletleri'nin baskısı ile Meclis-i Mebusan'da başta Ermenilere karşı gerçekleştirilen tehcir meselesi olmak üzere savaş yıllarındaki uygulamaları incelemek üzere soruşturma komisyonları oluşturuldu. Bunun yanında nezaretlerdeki suistimalleri incelemek ve sorumluları cezalandırmak için de Tetkik-i Seyyiat Komisyonları kuruldu.²⁰ Muhalif basının da etkisi ile süreç tam bir İttihatçı avına dönüşmekte gecikmedi. İttihatçılara karşı yeterince sert olmamakla ve liderlerinin yurt dışına çıkmasına göz yummakla eleştirilen Ahmet İzzet Paşa hükümeti 9 Kasım'da istifa edince yerine 11 Kasım 1918'de Tefik Paşa hükümeti kuruldu. Yeni hükümet muhalifleri tatmin etmekten uzak olsa da İttihatçılara karşı daha sert politikalar uygulamaya başladı²¹.

²⁰ Harbiye Nezaret'ne bağlı Tetkik-i Seyyiat Komisyonu 26 Kasım 1918'de kurulmuştu. (COA, DÜİT, 175/114-1); Dahiliye Nezareti Tetkik-i Seyyiat Komisyonu ise 24 Kasım 1918'de kurulmuştu. (Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 64-65).

²¹ Asaf Özkan, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 145-146.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve onun savaş yıllarındaki uygulamalarına karşı nefretin giderek yükseldiği bu dönemde kendisinin İttihatçılar tarafından mağdur edildiğini düşünen muhalifler legal ve illegal yollardan haklarını aramaya başladılar. Hatta siyaseten mağdur edildiği düşünülen muhaliflerin haklarını aramak ve korumak üzere 22 Şubat 1919'da Mağdûrîn-i Siyasiye Tevün Cemiyeti kuruldu²².

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun savaş yıllarındaki uygulamalarına karşı muhaliflerin bir yandan haklarını aramak bir yandan da kişisel düşmanlıklarından dolayı intikam almak üzere başlattıkları bu süreçte İttihat ve Terakki'nin kendi içindeki mücadelelerden dolayı mağdur edildiğini düşünen kesimler de harekete geçtiler. İttihatçı çevrelerdeki bu durumun hükümet ve muhalifler tarafından memnuniyetle karşılandığı hatta mağdur İttihatçıların desteklendiği görülmektedir. Bu tür konuların en önemlilerinden birisi de İttihat ve Terakki Hükümeti'ni darbe yoluyla yıkmayı planladığı gerekçesiyle yargılanan ve idam edilen Yakup Cemil Bey'in ailesinin hükümete başvurusuydu.

Yakup Cemil Bey'in birinci eşi Fatma ve ikinci Eşi Nevber Hanımlar 26 Ocak 1919'da Sadrazamlık makamına sundukları dilekçe şöyleydi:

"...Biz 28 Ağustos 332 tarihinde İttihâd ve Terakkî Hükümeti tarafından hainâne bir surette ve surf şahsî ihtiraslar uğrunda idam edilen Kaimakam Yakub Cemil Bey'in zevceleriyiz. Nevber Hanım aynı zamanda merhumun bıraktığı üç yetim sabinin validesi ve vasisisidir. Bütün memleketçe ve hatta Avrupa'ca tekmil çirkinliğiyle şüyû bulan bu elim cinayetin bugünkü ricâl-i hükümetimizce de unutulmamış olması tabiidir. Zevcimiz herkesçe malum olduğu üzere eski katil hükümetin erkânıyla pek yakından temasta bulunuyordu. Mahud fırkanın üst tabakasında bulunmasına rağmen vatanın dâhilen hainâne kemirilmesine ve haricen caniyâne mahva sürüklenmesine tahammül edememiş ve mütevâtiren malum olduğu üzere fırkanın tağyir-i siyasetine sarf-ı mesai eylemiştir. Vasesefa ki fırka ve hükümet erkânı bu mesai-i vatanperveraneyi kendi amâl-i hasisânelerine mugayir görmüş ve merhumu ani ve gayr-i kanuni surette tevkif ve derakâb esrarenğiz surette kurşuna dizmiştir. Fikrimizce bu

²² COA, DH, EUM, 5. Şb, D: 79, G: 30. Mağdûrîn-i Siyasiye Tevün Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz: Haluk Selvi, "Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdûrîn-i Siyasiye Tevün Cemiyeti" **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, X/1, 2008, s. 289-300.

cinayet üç yetim ile iki dul kadını ağlatacak bir facia olmaktan ziyade bir mahkeme-i adalet huzurunda tavazzuh ettikten sonra tarihimizin kara sahifelerini büsbütün karartacak bir leke ve bizim kadar nesl-i atiyi ağlatacak bir hıyanettir. Binaenaleyh kanun ve hukuk-ı vatan namına bu cinayetin tetkikiyle katillerin tecziyesi için mehâkim-i aidesine müracaat edileceğinden müteveffa-yı muamileyh hakkındaki karar ve hükmün bir suret-i musaddakasının tarafımıza itası. Şunu da ilaveten arz edelim ki hükümet-i sabıka zevcimizi itlaf ile canavarlığını teskin edememiş ve bizim ile yetimlerden de intikam almıştır. Zevcimiz vazife-i askeriyesi başında kaimakam rütbesini haiz iken bize ve yetimlere müstehak olduğumuz maşası tahsis etmemiş ve yalnız muhtacîn tertibinden kırkar kuruluş vermek küçüklüğünü göstermiştir. Onun için bu babdaki hakk-ı kanunimizin de nazara alınmasını ve tarih-i katlinden itibaren hakkımızın verilmesini istida eyeriz. Olbabda ve herhalde emrûferman hazreti veliyyülemrindir.

26 Kanun-i Sani 335

Merhumun İkinci Heremi ve üç yetimin Tomris, Ülker ve Cemile'nin Validesi Nevber

Mazlumen maktul Yakub Cemil Bey'in Birinci Haremi Fatma".²³

Yakup Cemil'in idamıyla ilgili tek itiraz eşleri tarafından verilen dilekçeden ibaret değildi. Bundan kısa bir süre sonra 1 Şubat 1919'da bu kez Yakup Cemil Bey'in kardeşleri Seyyit Mehmet Bey ve Kemal Bey, Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak kardeşlerinin idamı ve bundan sonra takip altında tutulmaları nedeniyle ticarethanelerinin iki yıl boyunca kapalı kaldığını ifade ederek bu duruma sebep olanların cezalandırılmasını ve kendilerinin 120 bin liralık zararlarının tazmin edilmesini istediler²⁴. Yakup Cemil Bey'in kardeşlerinin Dâhiliye Nezareti'ne verdikleri dilekçe *Alemdar* gazetesinde de yayımlanmıştı. Mütarekeden sonra yeniden yayın hayatına başlayan *Alemdar* gazetesi, dönemin en sert İttihatçı karşıtı yayın organlarından biri olması hasebiyle cemiyet içerisinde kişiler tarafından verilen bu dilekçeyi memnuniyetle karşılamış hatta Yakup Cemil Bey'in haksız yere idam edildiğini içeren bir yorumla haberleştirmişti. *Alemdar*'ın yorumuna göre; Çanakkale Savaşlarında elde edilen başarı üzerine İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile oldukça müspet şartlarda bir barış yapmaya niyetlendiği haber alınmıştı. Esasen gazetenin "bir

²³ COA, BEO, 004553/341424, 2-1.

²⁴ COA, DH, İ, UM, 19, 4, 1/74, 3-1.

takım canı ve alçak zimamdârların eser-i melâneti” olarak girildiğini ifade ettiği savaştan bu şekilde çekilmekle çok ciddi faydalar sağlanabilir, hatta Türkiye için parlak bir gelecek kurulabilirdi. İşte bu fırsatı değerlendirmek isteyen Yakup Cemil Bey; Talat, Enver, Nazım ve diğer İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmî üyelerine İngilizlerle ayrı bir barış antlaşması imzalanmasını teklif etmiş ve bu fikrini destekleyecek gerekçelerini sıralamıştı. Fakat gazeteye göre Merkez-i Umûmî azaları Yakup Cemil Bey’in bu düşüncelerini memnuniyetle kabul etmiş görünmelerine ve onu cesaretlendirmelerine rağmen, *“saman altından su yürüterek merhumu iğfal ve hafıyyen tevkif ve idam ettirmişlerdi”*.²⁵

Yakup Cemil Bey’in kardeşlerinin Dahiliye Nezareti’ne sundukları dilekçe şöyleydi:

“Elyevm vâdi-i firarda bulunan sadr-ı esbâk Talat ve Harbiye Nazır-ı Esbâkı Enver ve Maarif Nazır-ı Esbâkı Doktor Nazım ve Cerrahpaşa’da sakın Filibeli Hilmi ve Doktor Bahaddin Şakir ile İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Merkez-i Umûmî azasından İaşe Nazır-ı Sâbıkı Kemal ve Kanlıca’da sakın Doktor Rüsûhi ve Veznedarı Nihad ve Trabzonlu Rıza ve Kızıtoprak’ta sakın Atıf ve Cerrahpaşa’da sakın Ziya Gökâlp ve Murahhas Küçük Talat Beyler vesair şerik-i cürümleri tarafından biraderimiz askâkir-i şahane binbaşılardan Merhum Yakub Cemil Bey’in Çanak-kale Muzafferiyet-i kahramanânesini müteakib dest-i ittifakı uzatmak isteyen İngilizlerle namuskârâne bir sulh akdiyle dücâr olduğumuz harb-i umûmî felaketinden milleti halas etmek maksad-ı sulhperverânesi ile salîfüzzikr zevâta müracaatla eşkâr ve mütalaatını ayrıca beyan etmişti. Edilen içtima-i umûmilerinde merhum mumaileyhi teşvik ve tergib ve hatta bu sulh meselesi hakkında kendisine Harbiye Nezareti’nde İnzibat Dairesinde bir daire ifraz ile muavenet ve müzaherette bulunacaklarını vaad ile harekât-ı sulhperverane-i mezkûreyi suret-i zahirede himaye ve te’rib ettikleri halde mumaileyhin bilahare iktisab edeceği şân ve refet-i ahrarâneyi istirkâb ettiklerinden bil-iğfal hafıyyen tevkif ve gayr-i kanuni surette idam eyledikleri olababda evrak dosyasının ve Divân-ı Harb mazbatalarının mütalaasından rehin-i mertebe-i sübût olacağından Divân-ı Harb-i Örfî’ye karar-ı idamı vermeye mecbur eden esamisi muharrer

²⁵ Alemdar, 23 Şubat 1335/1919, S 1375-65.

*eşhasın hemen biltevkîf muhakemelerinin icrasıyla tecziyelerini talep eylerim”.*²⁶

Hükümetin ve Alemdar gazetesinin Yakup Cemil Bey meselesine dair itirazları bu şekilde sahiplenmesinin yukarıda belirtildiği üzere İttihat ve Terakki içerisinde cemiyet yöneticilerine yönelik eleştirilerin dönemin İttihatçı karşıtı politikasını meşrulaştırmasının yanında farklı sebepleri de vardı. Yakup Cemil Bey’in sulh-ı münferid ve İttihatçı hükümete darbe girişimi iddialarında adı geçen hatta Yakup Cemil’in akıl hocası olduğu iddia edilen Sapançalı Hakkı Bey’in imtiyaz sahibi olduğu İstiklâl gazetesinin 3 Şubat 1919 tarihli sayısında, Avrupa’daki Barış Konferansına gidecek bazı yetkililerin İstanbul Muhafızlığına müracaat ederek savaş zamanında bile Türkiye’de İtilaf Devletleri lehine bir cereyan olduğunu ispat edebilmek için Yakup Cemil Bey’in yargılama evrakını talep ettikleri belirtilmekteydi.²⁷ Ayrıca Dâhiliye Nezareti’nin, Yakup Cemil Bey’in kardeşlerinin verdikleri dilekçede zikredilen isimler açısından bu dilekçeyi suç duyurusu olarak değerlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü Dâhiliye Nezareti dilekçeyi Harbiye Nezareti’ne havale ederken içeriğinin tutuklu bulunan bazı kişilerin suçluluklarını ispat edecek öneme haiz olduğunu değerlendirerek bir an evvel Divân-ı Harp tarafından gereğinin yapılmasını istiyordu.²⁸ Dolayısıyla hükümet açısından mesele sadece Yakup Cemil Bey ailesinin mağduriyetini giderme hassasiyetiyle ilgili değildi. Bunun yanında siyaseten bu meselenin kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Harbiye Nezareti Yakup Cemil Bey’in kardeşlerinin dilekçesini zaman kaybetmeden Divan-ı Harbe havale etmişti. Fakat Divan-ı Harbin yaptığı değerlendirmede, her şeyden önce konunun şahsî hukuku ilgilendirmesi, dava konusunun davacıların askerî sıfatlarından kaynaklanmaması ve Divan-ı Harbin de Askerî Ceza Kanunu’nun 7. maddesine göre bu tür davalarda yetkili olmaması nedeniyle Mahkeme-i Şeriye ve Nizamiyeye başvurulması gerektiği belirtilmişti²⁹.

Sadaret, Fatma ve Nevber Hanımların dilekçelerini gereğinin yapılması isteğiyle Harbiye Nezareti’ne havale etti³⁰. Harbiye Nezareti ailenin talep

²⁶ **Alemdar**, 23 Şubat 1335/1919, S 1375-65.

²⁷ **İstiklâl**, 3 Şubat 1335/1919.

²⁸ **COA**, DH, İ, UM, 19, 4, 1/74, 3-1.

²⁹ **COA**, DH, İ, UM, 19, 4, 1/74, 2-1; **COA**, DH, İ, UM, 19, 4, 1/74, 6-1.

³⁰ **COA**, BEO, 004553/341424, 1-1.

ettiği belgeleri göndermekle birlikte maaş hakkındaki itirazın Şûra-yı Devlet tarafından değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek dilekçeyi Dahiliye Nezareti'ne gönderdi.³¹

Yakup Cemil Bey'in eşlerinin kendilerine bağlanan maaşa dair şikâyetleri Dâhiliye Nezareti tarafından Şûra-yı Devlet'e havale edildi. Nezaret Şûra-yı Devlet'ten Yakup Cemil Bey gibi askerlikten çıkarılarak meslekle ilişkisi kesilenlerin vefatlarında ailelerine bağlanacak maaşın Şûra-yı Devlet'in vazifesi içerisinde bulunmasına rağmen, dava sahiplerine hangi kanuna dayanılarak maaş tahsis edilmediğini ifade eden açıklamayı bir an evvel Harbiye Nezareti'ne bildirmesini istemişti³².

Şûra-yı Devlet, Harbiye Nezareti'nden Yakup Cemil Bey'in ailesine idamından sonra bağlanan maaşının hangi rütbe üzerinden ve hangi uygulamaya göre muamele edildiğini sormuş olmalı ki Harbiye Nezareti 8 Temmuz 1919'da gönderdiği bir yazıyla gerekli açıklamayı yapmıştı. Buna göre; Yakup Cemil Bey, varislerinin dilekçelerinde iddia ettiklerinin aksine kaymakam rütbesinde değil muvazzaf olarak son rütbesi yüzbaşı idi. Son savaşta verdiği hizmetler dolayısıyla İhtiyat Binbaşılığına yükseltilmiş ve bu görevde iken de yapılan yargılama sonucunda suçu sabit görülerek idam edilmişti. Ardından hizmet süresi ve rütbesi göz önünde bulundurularak ailesinin kanunen hak ettiği maaş eceliyle vefat edenler gibi tahsis edilmişti³³.

Konuyla ilgili hazırlanan evraka göre Yakup Cemil Bey, en son resmî olarak 19 Ekim 1912'de Yüzbaşı rütbesi ile I. Balkan Savaşı'nda 3. Kolordu, 24. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük emrine atanmıştı. 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki'ye mensup subaylarla birlikte gerçekleştirilen Bâb-ı Âlî baskımındaki faaliyetleri nedeniyle 4 Şubat 1913'te askerlikle ilişkisi kesilmişti. Daha sonra I. Dünya Savaşı öncesinde kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'da görevlendirilmiş ve Lazistan mıntikasındaki faaliyetlerinden dolayı rütbesi 10 Haziran 1915 tarihli İrade-i Seniye ile İhtiyat Binbaşılığına yükseltilmişti. İdamına kadar bu rütbede görev yaptığı anlaşılan Yakup Cemil Bey öldüğünde varislerine 10 Eylül 1916'dan itibaren 40 kuruşu eşi Ayşe Hanım'a³⁴; 40 kuruşu eşi Fatma

³¹ COA, DH, İ, UM, 19, 4, 1/74, 5-1.

³² COA, BEO, 004553/341424, 5-2.

³³ COA, BEO, 004553/341424, 6-1.

³⁴ Yakup Cemil Bey'in eşlerinin isimleri diğer belgede Fatma ve Nevber olarak geçmekte iken burada Nevber Hanım zikredilmemektedir. Bu durumda ya sehven bir hata yapılmıştır ya da Nevber Hanım'ın ismi Ayşe Nevber olmalıdır.

Hanım'a; 66 kuruşu kızı Tomris Hanım'a; 66 kuruşu kızı Ülker Hanım'a³⁵; 40 kuruşu annesi Servet Hanım'a; 40 kuruşu büyükannesi Emine Hanım'a olmak üzere toplam 292 kuruş maaş bağlanmıştı³⁶.

Harbiye Nezareti'nin aileye gönderdiği diğer belge ise Yakup Cemil Bey'in idamına ilişkin padişah iradesiydi. İrade-i Seniye şöyleydi:

“İrade-i Seniye Sureti

İçtima-i Hafî akdiyle Devlet-i Osmaniye askerini düşman tarafında imale ve kabine-i hümayundan bu imaleye muhalefet edecek olan Harbiye Nazırını ifna suretiyle hükümetin siyaset-i hariciyesini tebdil ve ittîfak-ı hazırî fesh ve iptal ile İtilaf Hükümetiyle uyuşmayı temin maksadına matuf eñale ictisar eylediği ve işbu kazıyye-ı isyan ve fesad dahi ordu-yı hümayunun düşman tarafına geçmesi esasatına müstenid olduğu bilmuhakeme sabit olan İhtiyat Binbaşlarından Yakub Cemil Bey'in hıyanet-i harbiye kanununun on dördüncü maddesi altıncı fıkrasına tevfikan idamına ve kendisi İhtiyat Binbaşısı olmak itibarıyla işbu cezasının Askerî Ceza Kanununun on altıncı maddesi tarifâtı veçhile icrasına dair Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisinden vicahen verilen karar tasdik olunmuştur.

İşbu irade-i seniyenin icrasına Harbiye Nazırî memurdur. 11 Zilkade 334 ve 27 Ağustos 332

*Mehmed Reşad Harbiye Nazırî Vekili Talat Sadrazam Mehmed Said”.*³⁷

Harbiye Nezareti'nden gerekli bilgilerin alınmasından sonra Şûra-yı Devlet son kararını 20 Temmuz 1919 tarihli mazbata ile ilgili makamlara bildirdi. Buna göre, Fatma ve Nevber Hanımların hak ettikleri maaş yerine kendilerine sadece Muhtacîn Tertibinden 40'ar kuruş tahsis edildiğine dair iddialarının gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştı. Ayrıca yine Yakup Cemil Bey'in idam edildiğinde rütbesinin kaymakam olduğuna dair iddia da Harbiye Nezareti'nden alınan kişisel evrakı ile reddedilmişti. Buna göre Yakup Cemil Bey'in en son resmî görevine yüzbaşı rütbesi ile atandığı, savaşın başlamasından sonra mensup olduğu Teşkilat-ı Mahsusa'da gösterdiği faaliyetler üzerine

³⁵ Fatma ve Nevber Hanımlar imzasıyla Sadarete verilen dilekçede Yakup Cemil Bey'in Tomris, Ülker ve Cemile isimleriyle üç kızından bahsedilirken bu belgede Cemile Hanım'ın adı geçmemektedir.

³⁶ COA, BEO, 004553/341424, 3-1.

³⁷ COA, BEO, 004553/341424, 4-1.

İhtiyat Binbaşılığına yükseltildiği anlaşılmıştı. Dolayısıyla Şûra-yı Devlet konu ile ilgili yapılacak başka bir işlemin bulunmadığını, ailenin maaş miktarı ile ilgili şikâyeti varsa ayrıca bir dilekçe ile müracaat edebileceğini belirterek konuyu sonuçlandırmıştı.³⁸

Sonuç

Yakup Cemil Bey konusunun mütareke döneminde gündeme gelmesinin aslında iki boyutu vardı. Bunlardan birincisi İstanbul Hükümetlerinin bu konuya bakışları ve yaptıkları muameleler, diğeri de Yakup Cemil Bey'in ailesi ve kardeşlerinin mütarekeden sonra ortaya çıkan İttihatçı karşıtı ortamdan yararlanma isteği idi.

Meşrutiyet öncesi ve sonrasının tipik komitacı İttihatçılarından olan Yakup Cemil Bey, esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle muhalif kesimlere karşı şiddet yoluyla yıldırma politikasının en azılı uygulayıcılarından birisiydi. Bâb-ı Âlî Baskınında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurması hatta diğerk hükümet üyelerini de ortadan kaldırmayı teklif etmesi, Enver Paşa'ya ve onun üzerinden İttihat ve Terakki'ye sınırsız sadakati gibi gerekçelerle muhalifler tarafından nefret edilmesi gerekirken son kertede İttihat ve Terakki hükümeti tarafından idam edilmiş olması muhaliflerin gözünde Yakup Cemil Bey'i mağdur bir vatansever mevkiine yerleştirmek için yeterli görülüyordu. Bu nedenle de ailesi ve kardeşlerinin Yakup Cemil'in idamı meselesini yeniden gündeme getirme çabaları gerek hükümet içerisinde gerekse bürokraside ve çeşitli toplumsal kesimlerde İttihatçı karşıtlığının yükseldiği Tefrik Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde oldukça ilgi çekmişti. Fakat bu konunun hükümet tarafından sadece bir mağduriyetin izalesi çerçevesinde ele alınmadığını da burada belirtmek gerekir. Zaten yapılan incelemeler sonucunda, Yakup Cemil'in yargılanması ve cezalandırılması tasvip edilmese de ailenin iddia ettiği şekilde özellikle hak edilen maaş konusunda herhangi bir usulsüzlük tespit edilememişti. Hükümetin bu meseleden ayrıca siyasi bir menfaat sağlamak istediği de açıkça göze çarpmaktadır. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere Barış Konferansı'na gidecek Osmanlı heyeti, savaş döneminde İttihat ve Terakki içerisinde bile Almanya'yı terk ederek İtilaf Devletleri ile ayrı bir barış yapmak isteyen kesimlerin olduğuna dair iddialarına Yakup

³⁸ COA, ŞD (Şûra-yı Devlet), 50/12, 1-1.

Cemil'in idamını delil olarak göstermek için dava dosyasını götürmek istemiş fakat dosya yetiştirilemediği için bu mümkün olmamıştı.

Yakup Cemil Bey'in ailesinin tavrı ise aslında mütareke dönemi konjonktürü içerisinde sıkça rastlanabilecek bir durumu ortaya koymaktadır. İdamı esnasında vasiyetini soran yetkililere miras bırakacağı bir şeyi olmadığını geride bıraktığı çocuklarına da İttihat ve Terakki'nin sahip çıkacağını ifade ederek “*yaşasın İttihat ve Terakki*” son sözüyle ölüme yürüdüğü iddia edilen Yakup Cemil Bey'in ailesi, hükümete verdikleri dilekçelerinde, bu idamın hukuksuz olduğunu, vatani kurtarma kaygısının dışında amacı olmayan eşlerinin İttihatçı liderlerin hain ve cani politikaları nedeniyle idam edildiğini iddia etmişlerdi. Yine İstanbul Yenibahçe'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğan Yakup Cemil Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde kazandığı prestij ve maddi güç ile onunla ortak olarak ticarete atılan kardeşlerinin idam süreci ve sonrasındaki takibat nedeniyle ticarethanelerinin kapalı kaldığı ve zarar ettikleri iddiasıyla zararlarının tazmin edilmesini istemeleri de oldukça ironiktir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Alemdar Gazetesi

İstiklâl Gazetesi

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2006.

Ata, Ferudun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbu Tarihi, II/2**, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1983.

Bilgin, Mehmet, **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.

Cemil, Arif, **Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, 2 Baskı, İstanbul, (Tarihsiz).

Esatlı, Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.

İrtem, Süleyman Kâni, **Maşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)**, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2004.

- Karal, Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi, V, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı**, TTK Yayınları, Ankara (Tarihsiz).
- Özkan, Asaf, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Selvi, Haluk, "Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdurin-i Siyasiye Tevâün Cemiyeti", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, X/1, 2008.
- Tansu, Samih Nafiz, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tetik, Ahmet, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, C I: 1914-1916**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.
- Toprak, Seydi Vakkas, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey", **Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV Bildiriler**, I, Kocaeli, 2018.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011.
- Türk geldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1987.
- Yalçın, Soner, **Teşkilat'ın İki Silahşörü**, Doğan Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2001.

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ, İNGİLİZLER VE KUVAYI MİLLİYE ÜÇGENİNDE BİR KENT: ESKİŞEHİR 1919

Zafer KOYLU*

GİRİŞ¹

Eskişehir, adında anlaşılacağı üzere tarihi oldukça eskilere dayanan bölgedir. Kent ile ilgili yapılan çalışmalar ilk yerleşimlerin paleolitik dönemlere kadar uzandığını göstermektedir. Bu nedenle kentin adındaki “Eski” kelimesinin antik çağlardan beri bu bölgelerdeki kalıntılardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Selçuklular bölgeye geldiklerinde, burada bulunan prehistorik dönemden beri var olan kalıntılar ve ayrıca Helenistik dönemden başlayarak Roma² ve Bizans³ dönemlerinde “Dorylaion”⁴ olarak anılan kentin izlerinin çokluğundan dolayı “Eskişehir” demişlerdi.⁵ Selçuklular döneminde hep bir uç vilayet olarak görülen Eskişehir, I. Haçlı Seferinde de savaşın merkez üssü oldu. I. Kılıç Arslan’ın bu savaşta karargâhını Dorylaion’daki tepeye kurduğundan ve savaşı buradan yönettiğinden bu dönemde Sultaneyüğü/Sultanönü diye de adlandırıldı⁶.

*Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, zkoylu@ogu.edu.tr

¹ Bu yazarın “20. Yüzyıl Başlarında Eskişehir”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXIV, Temmuz 2008, S 71, s. 382-387’den alınmıştır.

² Bu dönem Eskişehir ve çevresi için bkz. Erkan İznik, *Roma İmparatorluk Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerindeki Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir: 2006, (Basılmamış Doktora Tezi).

³ “Eskişehir”, *Yurt Ansiklopedisi*, C 4, Ankara, 1968, s. 2834; Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecan, “Eskişehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995, s. 398.

⁴ Dorylaion kazıları ile ilgili genel bilgi için bkz. M. Bilge Baştürk vd, “Dünden Bugüne Şarhöyük (Dorylaion) 2015 Sezonu”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No 3490-3, Ankara, 2017, s. 263-274.

⁵ Celal İnce, *Eskişehir Çevre İncelemesi*, İstanbul, 1969, s. 58.

⁶ Osman Turan, “Kılıç Arslan I” *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 684.

Kent daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk sancak merkezi oldu. Ancak Bursa'nın başkent olması üzerine önemini kaybetti. Ülkede belediyeler oluşmaya başlayınca, Eskişehir idari olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Hüdavendigar Vilayetinin kazalarından Bilecik Kaymakamlığı'na bağlandı⁷. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonrada durum değişmedi. 1867 yılında yeni kurulan Hüdavendigar Vilayeti'nin Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza oldu⁸. Kentin tekrar canlılığını kazanması demiryolunun gelmesiyle gerçekleşti⁹. Haydarpaşa'dan gelen ilk tren 19 Haziran 1892'de Eskişehir istasyonuna ulaştı.¹⁰ 1895'teki kolera salgını nedeniyle kente karantina uygulandı ve buradan gelip giden posta ve tren seferleri durduruldu. Daha sonra kontrollü bir şekilde serbest bırakıldı¹¹.

II. Meşrutiyetin döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda burada yörenin ileri gelenleri tarafından örgütlenerek bir şube açtı. Çok çekişmeli geçen 1912 seçimleri Eskişehir'de de oldukça olaylı geçti¹².

I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girişiyile birlikte tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir'de de ekonomik, zirai ve ticari sıkıntılar ortaya çıktı.

⁷ Orta Mahalle ve Paşa Mahallesi Temettuat Defterleri (TMT), 7838; TMT, 7840'tan aktaran Zafer Koylu, **Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları No: 32, Şehir ve Kültür 8, Eskişehir, 2015, s. 19.

⁸ Koylu, **Eski Bir Şehrin Hikayesi...**, s. 19.

⁹ **Cumhuriyetin 15. Yılında Eskişehir**, İstanbul, 1938, s. 32.

¹⁰ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, İrade-i Hususiye, Genel No. 247, Hususi No: 93, 26 Zilkade 1312. İrade-i Hususiye, Genel No 111, Özel No. 10, Şevval 1311 / 1895; **Sabah**, 15 Haziran 1308 / 1892. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara, 1982; Lothar Rothaman, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, (Haz: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul, 1982; Murat Özyüksel, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988; Murat Özyüksel "Anadolu Demiryolu'nun Önemli Bir Kavşak Noktası Eskişehir" **Eskişehir Ticaret Odası Dergisi**, Yıl: 2002 S 84; Ayla Efe, "Eskişehir'de İlk Tren Sesi" **ETO Dergi**, S 19, Mayıs 2002, s. 14-21; Ayla Efe, **Eskişehir Demiryolu**, Ana. Üni. Sos. Bil. Enstitüsü Yay. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998; Ayla Efe, "Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/105.pdf>.

¹¹ **B.O.A.**, İrade-i Hususiye No 1122 s. 144; Ayrıca bkz. Ayla Efe, "Eskişehir'de 1893 Kolera Salgını" **Tarihte Eskişehir Sempozyumu 2-4 Kasım 1998**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1285, Eskişehir 2001, ss. 261-274.

¹² Güneş, İhsan, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan, C XLVI, No.1-2, Ocak-Haziran 1991, ss. 256-260.

Dünya Savaşı ve Sonrasında İngiliz Politikaları

I. Dünya Harbi süresince Türkler aleyhinde inanılmaz bir kötü propaganda yapıldı. Söylentiler Pazar ayınlarında ölenlerin ruhlarına yapılan dualara bile yansdı. Bu durum Hıristiyanlar üzerinde “intikam” duygusunu artırdı¹³. İtilaf Devletleri’nin Gelibolu’daki çıkartmada çok ülkedeki Hıristiyanlar umutlanmışlar, ancak harekâtları başarısızlıkla sonuçlanınca büyük hayal kırıklığı yaşamışlardı¹⁴. Yapılanlar tam bir sömürge taktiğiydi. İşgallere zeminle birlikte, dünya kamuoyu da hazır hale getirildi. Türkler aleyhinde yapılan bu acımasız propagandanın imparatorlukta Rumlar üzerinde yankı bulması gecikmedi. Bunlar birbirlerini tebrik ediyor, İstanbul’a gelecek donanma arasında birkaç Yunan gemisinin de bulunacağını ve hatta Venizelos’un geleceği ümit ediyorlardı. Beyoğlu’ndaki Rumların ise sevinçleri bitmek bilmedi ve günlerce sürdü¹⁵.

Doğu Soru’nun devamı niteliğindeki bu süreç içerisinde Anadolu’nun birçok bölgesi Mütareke maddelerine dayanılarak¹⁶ İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edildi¹⁷. Bu iki devletin aceleci tavırları İtalya ve Yunanistan’ı da hareketlendirdi.

---

¹³ Murat Köylü, “Batı Anadolu’nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi” **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, C 3, S 6, 2016. s. 151.

¹⁴ Lewis Einstein, **Inside Constantinople, A Diplomatist’s Diary during the Dardanelles Expedition**, Londra; Jon Murray 1917’den aktaran Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 220.

¹⁵ Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 4.

¹⁶ İşgale gerekçe olan maddeler 7 ve 14. maddedir. Buna göre, “Yedinci Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi stratejik noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.”

“On beşinci Madde: Bilcümle hutut-u hadidiyeye (bütün demiryolu hatlarına) itilâf murakabe (kontrol) subayları memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükûmeti Osmaniye’nin murakabesi altında bulunan Maveray-ı Kafkas hutut-u hadidiyesi aksamı dâhildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altında vaz’edecektir. Ahâlinin ihtiyacının tatmini dikkat nazarına alınacaktır. İşbu maddeye Batum’un işgali dâhildir. Osmanlı Hükûmeti Bakû’nün işgaline itirazda bulunmayacaktır.” **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, TC. Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999, s. 47.

¹⁷ 3 Kasım 1918’de başlayan İngiliz işgali ile Musul, Çanakkale Boğazı (Fransızlarla birlikte), İskenderun, Antakya, Batum, Kilis, Ankara İstasyonu, Ayıntap, Cerablus, Haydarpaşa İstasyonu, Konya istasyonu, Maraş, Birecik, Samsun, Harapnaz ve Telebiyaz İstasyonları, Urfa, Merzifon, Kars vb yerler olmak üzere Anadolu’nun büyük bir bölümünü kapsamaktaydı. Sabahattin Selek, **Millî Mücadele**, C I, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982, s. 106 188-189; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara Bilgi Yayınevi, 2008, s. 78-83. Mehmet

İngiltere, emperyalist politikası nedeni ile takibi ve kontrolü zor olan İtalya yerine 1917 tarihinde imzalanmış Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması¹⁸'ni göz ardı ederek kontrolü daha mümkün olan Yunanistan'ı Paris Barış Konferansı'nda, destekledi. Çünkü İngiltere Başbakanı Lloyd George¹⁹, Venizelos'un hayranlarından biriydi. Venizelos'u, "Perikles döneminden beri Yunanistan'da yaşayan en büyük devlet adamı" olarak görmekteydi. O'na göre "Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz Devleti olmasını zaten gerekliydi. Eğer, Yunanistan, büyük bir Akdeniz Devleti olursa, İngiltere'nin Akdeniz'den geçen yolları bir bekçi kazanacaktı."²⁰ Bu nedenle Barış Konferansı'nda çıkarları çelişen İtalya'nın Yunanistan'a karşı Bulgaristan'ı desteklemesine rağmen, İngiltere'nin yanında ABD'nin de yer almasıyla Yunanlıların İzmir'e çıkartılma kararı alındı. Böylece İngilizler Anadolu'da kendileri için bir koçbaşı bulmuşlardı. I. Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı Devletini paylaşım Anlaşmaları²¹ yapan İtilaf Devletleri, başta İngiltere olmak üzere

---

Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s. 21.

¹⁸ 19 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan bu antlaşma ile Oniki Ada, Antalya, İzmir, Aydın ve Muğla İtalya'ya verilmiştir. Paris Konferansı'nda Yunanistan'a İzmir'i vermek isteyen İngiltere'ye İtalya itiraz edince, İngiltere ve Fransa, Rusya tarafından onaylanmamış olan bu anlaşmanın yürürlükte olmadığını belirtmişlerdir. Ahmet Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 86; Osman Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:455, Ankara, 1981, s. XIV.

¹⁹ David Lloyd George, 1916-1922 yılları arasında İngiltere başbakanı olarak ülkesini yönetmiş, savaş sonrasında da Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde başrolü oynamış bir politikacıdır. Ana dili İngilizce yerine Galce olan ilk Britanya başbakanıdır. Mühimmat (levazım) Bakanı olmasının ardından, 6 Aralık 1916'da, Muhafazakâr ve Liberal partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetinin başbakanlığına getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında, beş kişilik "Savaş Kabinesi" ile İngiliz savaş politikasını yönetmiştir. 1918'de, müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasında büyük payı olmuştur. Savaş sonrasında da içinde bulunduğu koalisyonu devam ettirmiş, 1919'da önce Paris Barış Konferansı müzakerelerinde, ardından Versay Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynamıştır. Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasında büyük payı olmuştur. Savaş sonrasında da içinde bulunduğu koalisyonu devam ettirmiş, 1919'da önce Paris Barış Konferansı müzakerelerinde, ardından Versay Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynamıştır. Meral Balcı, "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 6, S 12, Temmuz 2016, s. 96-97.

²⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 159.

²¹ Gizli Anlaşmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Harry N. Howard, **Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, (Çev. Salih Sabit Togay), Yay. Haz. Mustafa Çufalı - Veysel K. Bilgiç, Ankara, TTK 2018; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun**

Mondros Mütarekesi ile planlarını uygulamaya koydu. Böylece gerek Gizli Anlaşmalar ve gerekse Barış Konferansı'nda vaat edilen yerleri işgale başladı.

İngiliz Kuvvetleri'nin Eskişehir'e Gelişi²²

Tarihin ilk dönemlerinden beri ticaret yollarının kesişme noktasında olması dolayısıyla stratejik bir öneme sahip olan Eskişehir, bu dönemde de benzer bir nedenden önemini korumaktaydı. Kara ve demir yolları ile Ankara'ya uzanan telgraf hattı üzerinde bulunan kent, savaştan güçler dengesi açısından önem taşımaktaydı. Kara ve demiryolları ile Ankara'ya uzanan Telgraf hattı üzerinde bulunan Eskişehir'in konumu, ciddi bir stratejik değer taşımaktaydı. Çünkü Eskişehir, İstanbul'dan Ankara'ya uzanan demiryolu hattı üzerinde önemli bir duraktı. Diğer yandan Afyonkarahisar üzerinden Konya ve İzmir'e uzanan demiryolu hatları da Kütahya yolu ile Eskişehir'e bağlanmaktaydı. Böylece her üç demiryolu hattını birbirine bağlayan önemli bir kavşak durumundaydı²³. İngilizler 18 Ocak 1919'dan itibaren demiryolu hattı üzerindeki İzmit, Eskişehir ve Afyonkarahisar' a kontrol birlikleri gönderdi²⁴. 22 Ocak 1919'da bir İngiliz birliği Eskişehir'e geldi²⁵ ve stratejik önemi bulunan Eskişehir istasyonunu fiilen işgal etti²⁶. Bu tarihten sonra İngilizler demiryolu hatındaki birliklerini takviye amacıyla belirli aralıklarla asker sevkiyatını sürdürdü ki bunlar arasında Hintli askerler çoğunlukta²⁷.

Paylaşılması, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar, 8, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986; Ahmet Hürşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004; Osman Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 455, Ankara, 1981.

²² Konunun daha detaylı anlatımı, belgelerin görselleri ve transkripsiyonları için bkz. Zafer Koylu, **423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir**, ETO Yayınları: 24, Şehir ve Kültür: 2, Eskişehir 2012, s. 22-45.

²³ İsmail Yıldırım, **Millî Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919-20 Mart 1920)**, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayını, Eskişehir, 1998, s. 19.

²⁴ **Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi (ATASE)**, İSH, Kutu No: 250, Gömlek No: 81; **ATASE Arşivi**, Klasör No: 238, Dosya no: 17-11, Fihrist no: 19-1'den aktaran Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan, **Millî Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 072, s. 7.

²⁵ Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, Ankara, 1986, s. 111.

²⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 19-20; Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C I, Ankara, 1985, s. 3; Sabahattin Selek, **Millî Mücadele**, C I, Ankara, 1982, s. 67-70; Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan, **Millî Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 072, s. 7.

²⁷ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH-2, Sıra No:2796, Kutu No: 47, Gömlek No: 146; Bu Hintli askerler belli bir müddet sonrasında da Afyonkarahisar'a sevk edilmiştir. Bkz. **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH-3A, Sıra No: 4386, Kutu No: 97, Gömlek No: 132.

İşgalde Yaşananlar, İstanbul, Yerel Yönetim ve Halk

Mondros Mütarekesi ve sonrasında gerçekleşen işgaller karşısında Osmanlı Hükümeti halkın tepki göstermesini engellemek için, bu hareketi bir işgal olarak algılanmamasını, salt demiryollarının denetimine yönelik bir eylem olarak değerlendirilmesini istedi. Ancak İngilizler halkın gururunu inciten olayları çıkartmada gecikmediler. Olayların giderek artış göstermesi üzerine şikâyetler İstanbul'a kadar ulaştı. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Eskişehir Mutasarrıflığına gönderdiği gizli kayıtlı telgrafla bölgede olay çıkmaması ve İtilaf Devletleri'nin kızdırılmaması vb düşüncelerle "İtilaf askerlerinin tecavüzatında zaafiyet ve istisna gösterilmeden olayların çıkması engellenmelidir. Ancak bunu yaparken de bölgedeki İtilaf Devletleri Komutanı ile iyi ilişkiler kurulmalı, onların önerecekleri tedbirler ortaklaşa uygulanmalıdır" gibi korkakça tedbirler çözüm olarak sunulmaktaydı²⁸. Bu adı olaylar giderek siyasi bir içerige büründü ve İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında sorunlara yol açtı²⁹.

İngiliz işgal subayının Eskişehir Sıcaksular çarşısında yaptığı taciz ve aşağılamalar karşısında devreye giren Türk zabıtlar onu karakola getirdi³⁰. Eskişehir İngiliz Askerî Kontrol Memurluğu'nun Eskişehir'de yaşananları kendi üsluplarınca İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Caltrope' a bildirmesiyle âdi bir olay siyasi boyuta taşındı. Amiral Caltrope kendi imzasıyla Hariciye Nezareti'ne yazdığı 11 Mayıs 1919 tarihli yazı ile subaylarına saldıranların çok süratli bir şekilde tutuklanmalarını ve mahkemelerinin gerçekleştirilmesi için Eskişehir İngiliz Memuriyet-i Askerisi'ne teslimini istedi³¹.

Eskişehir'de İngilizlerin yaptıkları bunlarla da sınırlı değildi. Türk subayları kendinden daha alt rütbedeki işgal askerlerine selam vermeye zorlandı. Selam vermeyenler işgal askerlerince tutuklanarak etrafında süngülü askerlerle şehirde dolandırılarak merkeze götürüldü³². Yaşananları Tren İstasyonundan Şehir merkezine gelen yol İngiliz Askerlerince kapatılarak, ara yolun

²⁸ BOA, DH. ŞFR., Dn. 97, Vn. 12.

²⁹ İhsan Güneş-Kemal Yakut, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1724, Eskişehir, 2007, s. 147.

³⁰ BOA, DH., KMS., Dn. 50-2, Vn.12-10 (1-3), Eskişehir Sıcaksular mevkisinde yaşanan olayla ilgili belgeler ve belge çevirileri için bkz. Z. Koylu, 423 Gün, **a.g.e.**, s. 24-41.

³¹ BOA, DH., KMS., Dn. 52-2, Vn. 12.

³² Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No: 353 Gömlek No: 162-2.

halk tarafından yapılması istendi. Aksi takdirde geçişlere izin verilmeyeceği belirtildi. Gerek Mutasarrıf ve gerekse İstanbul Hükümetleri'nin tavrı sorunun büyümesini engellemekti. Bu arada Eskişehir halkı ve askerlerimiz de İngilizler tarafından her türlü baskı ve şiddete maruz bırakıldı. Yaşanan olayları 20. Kolordu Komutanına gönderdiği telgrafta anlatan Merkez Kumandanı olayların ayrıntısını verdikten sonra şöyle demektedir³³: "...Şu hâl gerek asker gerekse ahalinin fevkalade galeyana mucip oluyor. İngilizlerin bu halde devamları memleket için bittabi iyi bir netice vermeyeceğinden keyfiyeti arz ediyorum efendim"

İngilizler, Eskişehir özelinde mütareke sürecinde kendi yaptıkları yetmiyormuş gibi işgal ile şımaran azınlık unsurlarını da kullandı³⁴. Artan olaylar sonucunda 27 Aralık 1919 da bir Binbaşı tarafından Harbiye Nezaretine yazılan telgrafta ise "...İngilizlerin amaçlarının siyasi bir sorun yaratmak olduğunu, bunlara karşı asker, subay ve ahalinin galeyanda olduğunu..." bildirmektedir³⁵.

İşgallere Tepkiler, Güçler Mücadelesi ve Kuvayı Milliye

Kentte yaşananlar halkı gerçekten rahatsız etmekteydi. Ancak gerek İngiliz işgal kuvvetlerinin baskısı gerekse işbirlikçi yöneticiler örgütlenmeye olanak vermemekteydi. Ancak, İzmir'in Yunanlılarca, Antep, Urfa Maraş'ın İngilizlerce işgali birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Eskişehir'de de tepkilere neden oldu. Belki de Anadolu'da tek örnek olabilecek iki kadın padişaha işgalleri protesto telgrafi gönderdi³⁶. 17 Mayıs 1919'da Eskişehir'de büyük bir katılımı işgalleri protesto mitingi yapıldı. Odunpazarı meydanında toplanan on bin kişinin katıldığı büyük bir mitingle işgal protesto edildi. Mitingden sonra matem işareti olarak yirmi dört saat dükkanlar kapatıldı, gerekli yerlere

³³ Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No: 353 Gömlek No:162-3.

³⁴"Eskişehir'de Ermeni papazının kefaleti altında komitacı ve iş göreceğ yüz Ermeninin bombalarla teçhiz olduğu ve bunlara aynı zamanda İngiliz efradına mahsus elbise [şifre yazılı] mevcut olduğu ve icabında İngilizler hesabına çalışmak üzere her birine 15 ila 25 Lira maaş verilmekte olduğu istihbar edilmekte olduğu arz olunur. 5 Şubat 36 Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut". Bkz. Genkur. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 329, Gömlek No: 133; **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşiv)**, 114 / 53511'den Ayfer Özçelik, **Ali Fuat Paşa**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 381.

³⁵ Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No: 353 Gömlek No: 162.

³⁶ BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT), Don. 118, Gömlek Sıra No: 160, 19 Rebiülevvel 1338.

pek çok protesto telgrafi çekildi³⁷ Mitingde kürsüye çıkanlar işgal ile ilgili ayrıntılı konuşmalar yaptı. Ayrıca miting öncesi düzenleme heyeti tarafından hazırlanan bir beyanname halka okundu.

Beyanname ve ardından yapılan konuşmalar bittikten sonra hazırlanan miting kararları Eskişehir Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Efendi ve İngiliz Kontrol Subayına verildi. Kararları alan Mutasarrıf Vekili hükûmet konağı önünde toplanan kalabalığa yaptığı konuşmada: “Millî taleplerimizin herhalde sulh konferansınca nazar-ı dikkate alınacağını ve hükûmetin millî menfaatlerimiz için icab eden teşebbüsleri yapacağını söyleyerek halkı sükûnete davet etti³⁸. Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Efendi’nin konuşmasından sonra halk İngiliz Kontrol Subaylığı Makamına giderek hazırladıkları karar metnini İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe’a gönderilmesi için Kontrol Subayına verdiler. Kontrol subayı kararları Amiral Calthorpe’a iletceğini ve ondan aldığı yanıtı da halka tebliğ edeceğini belirttikten sonra halk sessizce dağıldı. Fakat Miting Heyeti, Miting Kararları’nın birer suretini Sadarete, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderdi.

Piyade Kaymakam Arif Bey’in Seyitgazi ve çevresinde Kuvayı Milliye örgütlenmesi yapması ve hükûmetin emriyle Eskişehir Mutasarrıflığının yakalama kararı çıkarması kentin stratejik önemini bir kez daha ortaya çıkardı. Arif Bey’in örgütlenmesi ile Millî Mücadele’nin ünlü “Karakeçili Alay” oluştu. Ancak Arif Bey ve Kuvayı Milliye üzerinde Hükûmetin (Dahiliye Nezareti/ Ali Kemal) baskıların artması ile bu sefer 20. Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa’yı harekete geçirdi. Paşa, Kolordusunu çeşitli mıntık ve mevki komutanlıklarına ayırarak bunların başına da güvendiği kişileri getirdi. Eskişehir Mutasarrıflığı ikinci mıntıkayı oluşturdu, bunun başına da Ahz-ı Asker Kalem Reisi Kaymakam İbrahim Bey’i atadı. Kaymakam İbrahim Bey’e verdiği ilk talimatta, Mutasarrıfla görüşerek iç güvenliğin sağlanmasını ve jandarmadan yararlanarak millî direniş örgütlerinin kurulmasını istedi. Eskişehir’de ortaya çıkan bu yeni durumlar üzerine, İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından görevlendirilen Yüzbaşı Misterhol(?) ile Dahiliye Nezareti Müfettişlerinden Talat Bey durumu soruşturmak üzere görevlendirildi. 2 Temmuz-11 Ağustos 1919 tarihleri arasında İç Anadolu bölgesinde asayişle ilgili yaptıkları araştırmada, Arif Bey olayının önemsiz olduğu belirtildi. Hazırladıkları raporda halkın

³⁷ İleri, 19 Mayıs 1335/1919, Numro: 491/109 ve Leon Rouillon, **Pour La Turquie**, Paris, 1921, s. 59’dan aktaran Sarıkoyuncu vd., **a.g.e.**, s.8.

³⁸ Şahingöz, **a.g.e.**, s. 185; Sarıkoyuncu vd., **a.g.e.**, s.10; Güneş- Yakut, **a.g.e.**, s. 156.

işiyile gücüyle uğraştığını ve 3-5 kişinin tutuklandığını ifade etmeleri ortaya çıkan ulusal tepkiyi sezemediklerinin göstergesiydi³⁹. Fakat gelişen olaylar ve ve Dahiliye Nezareti'nin sürekli yayınladığı genelgelere istinaden Eskişehir Mutasarrıfı Sami Bey asayişli sağlama gerekçesiyle bazı Kuva-yı Milliyeciler gözaltına alındı. Aralarında Dava Vekili Takiyyüddin, Eskişehir Çiftçi Bankası Müdür Vekil Kazım, Hakkı Behiç ve Necip Bey'in bulunduğu birçok kişi, "Arif Bey çetesine yardım ve yataklık ile İttihat ve Terakki mensubu olmak" ithamıyla Darü'l Muallimin binasında zorla alıkonuldu⁴⁰. Herhangi bir tutuklama tutanağı hazırlanmadan, sadece asayişli sağlamak adına bu binada tutulan Kuva-yı Milliyeciler 2 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'ne göndererek savcının herhangi bir işlem yapmadığını ve salıverilmelerini istedi⁴¹. Birkaç gün sonra da serbest bırakıldılar. Ancak hükümet bu kişilerin peşini bırakmadı. Elinden gelen her yolu denemesine rağmen millî direnişin önüne geçemedi.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı Havza ve Amasya Genelgelerini yayınlaması Eskişehir'de yankı bulmakta gecikmedi. Ancak İngiliz Komutan ile birlikte hareket eden Mutasarrıf yerel örgütlenmenin önünde büyük bir engeldi. Hemen her türlü girişim anında haber alınıp İngilizlerce tutuklamalar gerçekleştirilmekteydi. Bunlar içerisinde Kuvayı Milliye örgütlenmesini gerçekleştirmeye çalışan subaylarında olması, 20 Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın yeni tedbirler almasına yol açtı. Kuvayı Milliye ile ilgili yapılan çalışmalar İngilizleri endişelendirmekle birlikte gerçekleri algılayamadı. Ancak Ali Fuat Paşa'nın Konya Ereğli'de bulunan 20. Kolordu'nun Ankara'ya nakledilme süreci ve Eskişehir istasyonunda yaşanan gelişmeler gerilimi artırdı.

Eskişehir gerçekten üç ayrı gücün bir egemenlik mücadelesi haline geldi. Mustafa Kemal Paşa ile sürekli temasta olan Ali Fuat Paşa'nın etkisi her yönüyle bölgede hissediliyordu. Gerçekten bu süreçte Anadolu'da bir siyasi ve askerî nüfuz mücadelesi yaşanmaktaydı. Ulusal Harekete katılımın belirli oranda artması İstanbul'u tedirgin ediyor, gerek hükümet, gerekse onların mülki taksimattaki temsilcileri aracılığıyla bu durum engellenmeye çalışılıyordu. İstanbul Hükümeti nin girişimleri bununla da sınırlı kalmamıştı. 11 Ağustos 1919'da Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'da Ali Fuat Paşa'yı görüş alış

³⁹ BOA, DH., KMS., Dosya No: 55-1, Vesika No: 28; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 159.

⁴⁰ BOA, DH., KMS., Dosya No: 54-2, Vesika No: 14; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 159.

⁴¹ BOA, DH., EUM., AYŞ., Dosya No: 14, Vesika No: 55; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 159.

verişinde bulunmak üzere İstanbul'a çağırıldı⁴². Fakat Ali Fuat Paşa hastalığını bahane ederek İstanbul'a gitmedi.⁴³

Anadolu'da durum Milli Mücadele yönünde ağırlık kazanırken, İngilizler ve onlarla işbirliği içerisinde olan Damat Ferit Hükümeti'de daha sert önlemler almaya yöneldi. Öncelikle İngilizler Eskişehir Mevkii Kumandanı Atıf Bey'i tutukladı ve Hükümet üzerindeki baskısı sonucunda Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu bölgesindeki Kuvayı Milliye ile ilgili yoğun çalışmaları, Köprü ve demir yollarını denetim altına alması, Eskişehir'e yığıldığı kuvvetleri geri çekmemesi vb nedenlerden dolayı görevinden azletti. Yerine vekaleten Hulusi Paşa atandı⁴⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın "...kumandayı terk buyurmayınız"⁴⁵ telgrafıyla, Ali Fuat Paşa'nın komutayı devretmemesi üzerine yerine kiraz lakaplı Hamdi Paşa atandı. Bu durum tüm askerî makamlara bildirildi.

Kiraz Hamdi Paşa kendi fikrinde Kuvâ-yı Milliyeyi bastıracağını, ayrıca kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayişî sağlayacağını söylemekteydi. Hamdi Paşa bunlardan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu karargâh subaylarının hepsini asilikle suçlamaktaydı⁴⁶. Kiraz Hamdi'nin tavır ve uygulamalarına bakılırsa, Eskişehir'i ulusal Mücadele açısından zor günlerin beklediği açıktı. Ancak tüm bunlar karşısında Ali Fuat Paşa'nın kayıtsız kalması da beklenemezdi.

Eskişehir üzerinde yaşanan durum, tarafların satranç tahtasındaki hamleleri gibiydi. Mustafa Kemal Paşa buradaki gelişmeleri de yakından takip ediyor, gerektiğinde devreye girerek önlemleri alıyordu. Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 tarihli kararıyla Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuvayı

⁴² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 173.

⁴³ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 173-174

⁴⁴ Kolordu Hesap İnceleme Komisyonu Başkanı Emekli Mirliva (28 Ağustos 1919). "Anakara'da Mirliva Fuat Paşa, kendisine verilen emirleri ta'allül ettiğinden Kolordu Kumandanlığından azliyle yerine hakikinin viruduna kadar Kolordu Kumandanlığı vezaifinin Ankara'da bulunan Ahmet Hulusi Paşa tarafından vekaleten i'fası hakkında şerefsâdir olan irade-i seniyyeyi Hazret-i Padişahi icab edenlere tebliğ kılınmış olmağla beyan olunur. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik" Bkz. **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 279, Gömlek No: 219; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 219, Gömlek No: 1; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 179-184; Karabekir, **a.g.e.**, s. 149; Akşin, **a.g.e.**, C 1, s. 500.

⁴⁵ **TİTEA**, Kutu No: 302, Belge No: 45; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 185; **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 310.

⁴⁶ **BOA**. DÜİT, nr: 77-1, F: /2; **Genkur. ATASE Arşivi**, Dosya No.144, Klasör No: 86, Gömlek No: 318' den aktaran Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, TTK, Ankara, 2001, s. 220.

Milliye Komutanlığına atanması ile Eskişehir üzerindeki mücadele daha da sertleşti.

Fuad Paşa için bu ortamda Ankara'da kalması olanaksızdı, hedef Eskişehir'di. Eğer Eskişehir'e hâkim olunabilirse; Anadolu demiryollarının keşiştiği ve yabancı kuvvetlerin toplandığı bir nokta da ele geçiş olacaktı⁴⁷.

Eskişehir bulunduğu stratejik konum nedeniyle, hem Kuva-yı Milliye hem de İstanbul Hükümetiyle İngilizler için ciddi anlamda önem arz etmekteydi. Kuva-yı Milliye için buradaki kontrolün kaybedilmesi, Ankara'yı tehlikeye atacak ve Heyet-i Temsiliye'nin etkinliğinin azalmasına yol açacaktı. Ayrıca Batı Anadolu cepheleriyle bağlantının kopması da Heyet-i Temsiliye'yi dar bir alanda faaliyete zorlarken; İtilaf Devletleri ve İstanbul üHükümetleri'nin uzun vadeli planlarının aşama aşama gerçekleştirilmesine zemin hazırlayacaktı⁴⁸.

Siyasi⁴⁹ ve askeri atmosferin bu kadar tehlikeli bir boyuta gelmesi üzerine Ali Fuat Paşa Temmuz sonu Ağustos başı itibarıyla bazı birlikleri, "asayışı sağlamak ve cephanelikleri korumak vs⁵⁰" amaçlarla Ankara'dan Eskişehir'e göndermeye başladı⁵¹. Temel amaç Eskişehir'in diğer illerle bağlantısını keserek Sivas Kongresi Kararlarına bağlamaktı. Kuva-yı Milliye'nin bu hareketleri İngilizleri de harekete geçirdi ve İzmit'ten Eskişehir'e İtilaf Askerleri sevk edilmeye başlandı⁵². Eskişehir içerisinde ise Kolordusuz Kolordu Komutanı Kiraz Hamdi Harbiye Nezareti ile, Mutasarrıf Hilmi Bey ise Dahiliye Nezareti ile görüşerek Kuvayı Milliye'yi engellemenin hesaplarını yapmaktaydı⁵³. Ali Fuat Paşa, "Bizim Ordu" dediği müfrezesine 9 Eylül 1919'da Eskişehir'e gitmek üzere hareket emrini verdi.

---

⁴⁷ Sarıkoyuncu vd., **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 2, MEB. Yay., İstanbul, 1991, s. 129.

⁴⁹ Ankara, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Kastamonu'da valiler ya da mutasarrıflar Millî Mücadele aleyhinde inanılmaz bir faaliyet sürdürmekteydi. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 223-229.

⁵⁰ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 195, Gömlek No: 30; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 195, Gömlek No: 146; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 195, Gömlek No: 265.

⁵¹ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 40, Gömlek No: 119; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH Kutu No: 40, Gömlek No: 128; **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 40, Gömlek No: 129.

⁵² **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 103, Gömlek No: 34.

⁵³ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 236.

Paşa'nın Ankara'dan ayrıldığı tarihlerde Batı Anadolu'da durum oldukça karışık. Eskişehir, Çorum, Afyonkarahisar ve Konya Millî Kongreye karşı bir direnç merkezine dönüşmüş, eski Bursa vilayeti ile İzmit ve Bolu Sancakları da tarafsız kalarak direniş noktalarından gelecek sonucu beklemekteydi⁵⁴.

Ali Fuat Paşa'nın Ankara'dan Sivrihisar'a gelmesi, orada kendisine katılanlarla birlikte kuvvet sayısını artırması hem İngilizleri, hem Kiraz Hamdi Bey'i, hem de Mutasarrıf Hilmi Bey'i telaşlandırdı. Daha sonra, Eskişehir merkezli ve iki taraflı (Hükümet/Mutasarrıflık ve İngilizler birlikte hareket etmektedir) bu mücadele her geçen gün daha çözülmeyen bir hale gelmekteydi. İstanbul kentteki yöneticileri tüm korkularına rağmen nüfuzunu kaybetmek istemiyordu. Hatta her türlü önlemi alarak Eskişehir'deki etkinliğini arttırmaya çalışmaktaydı. Heyet-i Temsiliye ve onun bölgedeki temsilcisi Ali Fuat Paşa ise, bir yandan İstanbul Hükümetleri ile onun bölgedeki görevlilerinin eylemlerine, diğer yandan bunların temel dayanağı olan İngiliz güçlerinin kentteki işgalci davranışlarına engel olma gayreti içerisindeydi. Fakat daha da önemlisi ise, İstanbul hükümetlerinin yöneticileri tarafından kandırılmaya çalışılan Eskişehir ve çevresi halkını Kuva-yı Milliye saflarına çekmeye çabalamaktaydı. Bu bölgelerin idari amirlerine gönderilen telgraflarla İstanbul ile haberleşmesini kesmeyen Eskişehir merkezi ile irtibatın kesilmesi istendi⁵⁵. Ali Fuat Paşa'nın bu çabaları da sonuç vermede gecikmedi: Eskişehir Sancağı'nın Mihaliççik⁵⁶ ve Sivrihisar⁵⁷ kazaları Sivas Kongresi'nin "İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükümeti ile münasebeti kesme kararı"na uyarak 15 Eylül 1919'da Eskişehir, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kesinceye kadar merkez Liva (Eskişehir) ile bağlarını kestiklerini bildirdi⁵⁸.

⁵⁴ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 223-224.

⁵⁵ **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 53; **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 32.

⁵⁶ "Mihaliççik Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Belediye Reisi Necip Bey'in, kaza ahalisinin Hükümet-i Merkeziyeyi tanımadıklarını, vatan ve milletin kurtuluşu için çalışacakları konusunda aldıkları kararı 20. Kolordu Kumandanlığına bildirmeleri" bkz. **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 23.

⁵⁷ **TİTEA**, Kutu No: 304, Belge No: 30.

⁵⁸ **Genkur. ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No: 25, Gömlek No: 17-1; Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, s. 94; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C 2, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1984, s. 109; Sarıkoyuncu vd., *a.g.e.*, s. 19'da kazaların Eskişehir'den bağlantısını kesme tarihi olarak 17 Eylül 1919 olarak verilmektedir. Oysaki **TİTE Arşivi**'ndeki Mihaliççik Müdafaa-i Hukuk Reisi ile Sivrihisar Kaymakam Vekili'nin telgrafları Eskişehir merkezi ile bağlantının kesilmesinin 15 Eylül 1919 olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. 236 ve 237 numaralı dipnotlar.

Eskişehir ve çevresindeki üzerindeki nüfuz mücadelesi kentte her geçen gün ağırlığını hissettirmekteydi. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik'in başlangıçta Eskişehir'de gizli bir Asayiş Livası'nın kurulması için bölgede İstanbul'un atadığı komutan Kiraz Hamdi Paşa'ya talimat vermesi ve İngilizlerden de her türlü kolaylığın gösterilmesinin istenmesi bu mücadelenin zor geçeceğinin en önemli işaretleriydi. Bu süreç içerisinde başka bir girişim de doğrudan hükümetten geldi. Damat Ferit Paşa, Üçüncü Hükümet döneminin son günlerinde (20 Eylül 1919) Padişaha imzalatıldığı beyannameyi⁵⁹ yayınlarak, milletin azim ve gayretini uyuşturmak istedi. Beyannamenin parlak cümleleri altındaki gizli anlamlarda Kuva-yı Milliye'nin etkinlikleri eleştirilmekte, halkın bu eylemlere destek vermesi engellenerek, Millet ile onun içerisinden çıkan Kuva-yı Milliye ayrıştırılmaya çalışılmaktaydı⁶⁰. Bu nedenle "Beyanname-i Hümayun" un yayımlanmasından sonra Eskişehir'in içerisi daha yoğun faaliyetlere sahne oldu.

Ali Fuad Paşa'nın ilçelerden sıkıştırması üzerine Mutasarrıf Hilmi Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Eylül 335/1919 tarih ve 195 numaralı telgrafla, şehirde güvenlik ve asayişin sağlanması, halkın işine dönmesi için liva genelinde "İdare-i Örfiye" (Sıkıyönetim) nin ilanına izin istedi⁶¹. Kısa süre sonra yasal olmadığı anlaşılan bu yönetim tarzı yürürlükten kaldırıldı. Ancak baskılar devam etti.

Eskişehir'de durum gerçekten çok kritikleşmişti. 28 Eylül'de vatansever halkın Eskişehir'de mutasarrıfı değiştirerek millî kongreye bağlanmak için giriştikleri teşebbüs başarılı olamadı⁶². Kiraz Hamdi Paşa, 28/29 Eylül'de Mutasarrıfa yazdığı bir yazıda, "... bugün burada hükümetin nüfuzu hiç yok gibidir. Jandarma heyeti emre uymuyor, muhaliflerle işbirliği yapıyor. Polisler de emre itaat etmiyor..." demektedir. Hatta Kiraz Hamdi Paşa'nın evine gece giren birisi "Yaşasın Millet" diye slogan atabiliyordu⁶³.

⁵⁹ Padişah beyannameyi için bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/Söylev, Vesikalar/Belgeler**, C III, TTK, Ankara, 1989, s. 1400-1403, Belge 98.

⁶⁰ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım**, s. 96; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 251; Atatürk, **y.a.g.b.**, s. 1401.

⁶¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH. KMS, Dosya No: 53-3, Vesika No: 32.

⁶² **Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım**, s. 95-96.

⁶³ Güneş-Yakut, **a.g.e.**, s. 174.

Mutasarrıf Hilmi Bey aleyhinde yapılan bu girişimlerin sonuçsuz kalması fedakâr Eskişehirliileri yıldırmadı. 1 Ekim’i 2 Ekim’e bağlayan gece başlayan yeni bir girişim, 2 Ekim günü büyük bir kalabalığın toplanmasıyla sonuçlandı.

Ali Fuat Paşa, 3 Ekim 1919’da Eskişehir Belediye Reisi Bayraktar Hacı Veli Efendi ve Eskişehir Muhasebeciliğine gönderdiği mektupta yapılması gerekenleri bildirdi⁶⁴. Heyet-i Temsiliyece Mutasarrıf Vekilliğine Liva Muhasebecisi Sabri Bey, mevkii kumandanlığına da vekâleten Binbaşı Mehdi Bey’in tayinini istenirken, Eskişehir’in diğer sancaklar gibi Heyet-i Temsiliye ye bağlanmasını ve Heyet-i Temsiliye’nin emirleri uyarınca yeni hükümete itimat etmeleri bildirildi. Ayrıca bu işler gerçekleştirilirken Liva Muhasebecisine danışılması da rica edilmekteydi⁶⁵.

Böylece, 3 Ekim 1919’da Eskişehir’de Kuva-yı Milliye yanlıları duruma hâkim oldu ve Kuva-yı Milliye nin arzusu halkın desteğiyle vilayet muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey vekâleten mutasarrıflığa getirildi.

Hilmi Bey, bir gün öğle arası evine giderken bir yurtsever tarafından öldürüldü. Kiraz Hamdi Paşa İstanbul’a kaçmak zorunda kaldı. Böylece 1919 yılı sonuna doğru zorlu bir mücadele sonrası ilçeler ve merkezdeki yerel halkın desteğiyle Kuvayı Milliye kente egemen oldu. Böylece kent üzerindeki etkin güçlerden biri yani İstanbul Hükümeti/ mutasarrıf devre dışı bırakıldı. Büyük ortağını kaybeden İngilizler buradaki kuvvetlerini artırmaya başladı. Ancak Ali Fuad Paşa’nın Ağapınar üzerinden kuvvetlerini artırması ve kentteki İngiliz komutandan Eskişehir’i boşaltmasını istemesi üzerine, ilk önce ağır davranan İngiliz Komutan durumun ciddiyetini anlayınca trenlere binilerek İzmit’e doğru çekilmek zorunda kaldı.

Sonuç

Gerek bulunduğu konum gerekse askerî, siyasi açıdan tarafların önem verdiği yer olan Eskişehir, 1919 yılı içinde önemli olayların yaşandığı bir kent olmuştur. İngilizler, İstanbul Hükümetleri ve Kuvayı Milliye/Heyeti Temsiliye kentin bu konumundan dolayı buraya hakim olmak istemişlerdir. İngilizlerin baskı ve eziyetleri, İstanbul Hükümetleri ve yerel yöneticilerin yeni ordular kurma girişimleri, sıkıyönetim ilanı, tutuklamalara rağmen Eskişehir halkı yılmadan mücadele ederek Sivas Kongresi Kararlarına katılmıştır.

⁶⁴ TİTEA, Kutu No: 312, Belge No: 3.

⁶⁵ TİTEA, Kutu No: 312, Belge No: 3; TİTEA, 16-16 / 15’den Güneş-Yakut, a.g.e., s. 178.

Mustafa Kemal Paşa'nın akıllıca stratejileri, Ali Fuad Paşa'nın kararları ve Eskişehir halkının her türlü baskıya ve eziyete rağmen ulusal iradede yana tavrı koyması kentin işgalden kurtulmasını sağladı. Böylece kent üzerindeki güçler savaşını her türlü yokluk ve yoksulluğa rağmen Kuvayı Milliye yani Eskişehirli kazandı.

1918-1919 TARİHLERİNDE GÜNEY KAFKASYA'DA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER VE İRAN DEVLETİ

Masoumeh DAEİ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri ve Yunanlılar tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiştir. Bu haksız işgallere karşı vatanlarını savunmak için Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Millî Mücadele'nin yol haritasını belirlemek için Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldı. Batı'daki Yunan işgaline karşı koyabilmek ve başarı elde etmek için Doğu sınırının güvence altına alınması gerekiyordu.

Böyle kritik dönemde İran ve Türkiye, iki Müslüman ülke olmaları, ilişkilerde yakınlaşmaların olmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki her türlü iç ve dış gelişme İran'ı etkilemekte ve Türkiye'de yaşanan her gelişmeyi yakından ilgilendirmek durumundadır. Bu yüzden bölgede dönüm noktası olan bu önemli olayları İran'ın takip etmemesi ve gündemine alması düşünülemez. Konunun önemine binaen İran'ın dış diplomasisine yansıdığı gibi, basın aracılığıyla ülke içi gündemini de meşgul etmiştir.

Bu bağlamda, Güney Kafkasyada da önemli ve stratejik bir konumda olduğundan dolayı her bakımdan değişim ve dönüşüm yaşanmaktaydı. İran, bölgede özellikle Güney Kafkasya da olan bitenleri yakından takip ederek kendi çıkarları doğrultusunda bölgeye yerleşmekle bir taraftan kendi planlarını gerçekleştirmeye çalışıyor, öte yandan da bölgenin ekonomik olanaklarını, özellikle de doğal kaynaklarını kendi kontrolleri altına almaya çalışıyorlardı.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Türkiye, Güney Kafkasya, İran, Harekât.

---

*Doç. Dr., Tebriz Payame Nür Üniversitesi, masoumeh.daei@gmail.com

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında yer alan Osmanlı Devleti ağır hükümler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalar imzalamaz, İtilaf Devletleri stratejik açıdan önemli gördükleri yerleri işgal etmeye başlamışlardır. 1918'in başlarında bu savaşın artık son bulacağını öngören bazı liderler, kurtuluş için farklı seçenekler aramaya ve uygulamaya başlamışlardır.

Harbiye Nazırı Enver Paşa da muhtelif tepkilere rağmen Mart 1918'de Kafkas İslam Ordusu'nu kurmuştur. Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetme ihtimaline karşı, kurtuluşu Doğu'da görmüş ve vatanını kurtarılmasını da bu ordu aracılığıyla sağlamak istemiştir.

Kafkas İslam Ordusu, Bakü Muharebesi'ni kazanarak 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir. Mondros Mütarekesi'ne göre, Osmanlı ordusu'nun savaştan önceki sınırlarına çekilmesi gerekiyordu. Bu istek üzerine Kafkas İslam Ordusu'ndaki askerlerin çoğu Doğu Anadolu'ya çekilerek, 15. Kolorduya katılmıştır.

İzmir işgal olmadan önce Erzurum ve Elazığ gibi bazı şehirlerde Doğu vilayetleri millî hukuktan savunma derneği kurulmakla düşmana karşı yerel direniş görüşü daha yaygınlaşmaktaydı. Ama Yunanlıların taarruzu ile vatanı kurtarmak için ulusal savunma bütün düşüncelerin önüne geçti¹.

Mustafa Kemal Paşa ve diğer bazı komutanlar, işgaller karşısında karamsar düşüncelerle olup bitenleri kabul etmekten başka çıkar yol kalmadığını düşünenlerin yanında bir an önce harekete geçerek Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda mücadele etmekten yana olmuşlardır.

Ulusal Sivas Kongresi toplantısında Mustafa Kemal Paşa Amerikan mandası yönetimi taraftarlarına karşı koyma zorunda kalmıştı. İstanbul'dan Halide Edip, Refet Paşa ve İzzet Paşa gibi Amerikan manda yönetimin gerekliliğini ve Türkiye'nin bağımsızlığına karşı olmadığını savunmaktaydılar. Malatya da Sivas cemiyet temsilcilerinin karşı çıkan isyan ve sonuç olarak tutuklama emri çıkınca, Elaziz valisi İstanbul'dan gelen İngiliz subay komutanlığı altında kaç askerî birliği ve Kürt taburuyla birlikte harekete geçtiler². Avrasya jeopolitiğinde merkezî bir güç olarak öne çıkan İran da mezkûr havadisi

¹ Nahcivan Mohammad, *Cange Türkie ve Yunan veya Cange İstiklale Türkiye 1919-1922*, Ketabfuruşiyeh Mohammadiye Şirazi, 1319, s. 17.

² Nahcivan, *a.g.e.*, s. 31-34.

izleyerek genel anlamıyla Türklerin İtilaf Devletlerine karşı yaptıkları kurtuluş mücadelesinde gösterdikleri cesaret ve şıcaatleri temcit ederek, özellikle Yunanlıların taaruzunu kınıyor ve manevi olarak Türkiye'ye destek vermektedir. Ama olayların gidişatı ve Enver Paşa'nın Güney Kafkasya'ya yönelik ilerlemesi oldukça İran'ı tedirgin etmişti. İran, Türklerin Panturanist bir politika güttüklerini, doğuya Türkistan'a doğru yayılmak istediklerini düşünüyor ve açıkça söylüyordu. Bir yandan da Erzurum ve Sivas kongrelerini "Panislami Kongreler" olarak değerlendiriyor ve Türkler ve Bolşeviklerin bu duygulardan fayda beklediklerini söylüyordu.

Çalışmamızda çeşitli kaynaklara dayanarak, Güney Kafkasya ve İran'ın kuzeybatısında (Güney Azerbaycan) da Türkiye'nin yürüttüğü politikaya karşı İran'ın bakış açısı ve olaylara karşı verdiği tepkiyi ele alacağız.

1918-1919 Tarihlerinde Güney Kafkasya'da Ortaya Çıkan Gelişmeler ve İran Devleti

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Devleti Kafkasya'ya seferberlik ilan etme aşamasında Teşkilatı Mahsusa'yı kurdu. Teşkilatı Mahsusa'nın bu aşamada görevi; Kafkasya'da Rusların sultanı altında bulunan, arka cephesi de denilen İran'ın, batı ve doğusuna teşkilattan özel görevliler-heyetler göndermekle askerî harekâta başlamaktı. Sarıkamış yenilgisinden sonra Türkler Nisan 1915'te İran üzerinden Culfa'ya gitmek suretiyle Rus ordusunun sol kanadını imha etmeyi planladılar. Buraya ulaştıktan sonra Bakü'ye yöneleceklerdi. Buradaki Azerbaycan Türklerinin hemen kendilerine katılacaklarını ve Rusların tren hatlarını keseceklerini biliyorlardı. Böylece Rus ordusunun tamamını Kuzey Kafkasya'ya doğru çekilmeye mecbur bırakacaklardı. Türkler o zaman İran'da Rusların Ermeni General Nazarbekof yönetiminde sadece bir tugaylarının ve bir Ermeni gönüllü taburunun olduğunu biliyorlardı. Söz konusu kuvvetler Salmas ile Urumiye arasında dağınık bir durumdaydılar. Halil Bey'in idaresindeki Türk kuvvetleri ise çok donanımlı bir tümen asker ve yaklaşık 10.000 Kürt'ten oluşuyordu. Üstün kuvvetleriyle Halil Bey Urumiye'yi birkaç saat içerisinde eline geçirdi. 1000 civarında Rus'u esir aldı ve Salmas'a yürüdü. Burada Türklerle Ermeniler arasında çok şiddetli bir savaş gerçekleşti. Antranik'in yönetimindeki Birinci Ermeni Gönüllü Taburu Halil Bey'in hücumuna üç gün direndi. Bu süre zarfında Ruslar

Kafkasya'dan taze kuvvetler getirerek Halil Bey'i geri çekilmeye mecbur bıraktılar. Bu üç gün zarfında 3600 Ermeni hayatını kaybetti.³

Sarıkamış ve Erzurum'da (Ocak 1915 ve Şubat 1916) Osmanlının deşetli yenilgileri ve geri çekilmesiyle Teşkilat-ı Mahsusa'nın de uygulayacağı programlar etkisiz kaldı. Teşkilat iç güvenliği sağlama amacıyla sadece Ermeniler konusunda meşgul olarak Kafkasya Müslümanları kendi haline bıraktı⁴. Rusya'nın 1917 Devrimi de Kafkasya'nın askerî cephelerinde değişiklik yaratmadı. Kasım 1917'de, Maverai Kafkas Komiseriya Hükümeti yerine özel komite seçilerek, Türkler ile anlaşmaya geçildi. Aralık 1917'de Erzincan'da savaş bitme müzakerelerine geçildi. Kafkasya Komiserliğinin idaresi altında olacak olan Kafkasya, resmen tanındı. Fakat Kafkasya Hükümetinin zayıflığı o kadar belirgindi ki, Osmanlılara Kafkas'ı sulta altına almak vazgeçilmez hale gelmişti⁵. 1917 yılının sonlarına doğru Vahap Paşa komutanlığında sayısı 45-50 bin arası asker ile Erzincan'ı aldıktan sonra (13 Şubat) Kafkas'ta taarruz etmeye başladı⁶. Kafkasya komiserliği hukuku temeline de Osmanlı ile savaş veya müzakere etmeye sahip değillerdi. 1918 şubat sonlarına doğru Maverayı Kafkas Meclisi (SEİM) kuruldu. SEİM'in asıl amacı Osmanlı kuvvetinin ilerlemesini engellemektir⁷.

2 Mart 1918'de Osmanlı Ordusu Kafkasya'nın iç bölgelerine hızlı ilerlemesiyle, SEİM, müzakere ve barış anlaşması bağlamında Osmanlı'nın ilerlemesinin önüne geçmek için Trabzon'a heyet gönderildi⁸. Cari değişimler Kafkasya bütünlüğünü korumak ve belki İran için de güvenilir sonuçlar göstermiyordu. SEİM'in kuruluşundan kısa süre önce yani Osmanlı birliklerinin tam ilerlemesi geniş boyutlar bulmadan, Bakü'de İran Konsolosunun raporunda: Kafkasya Komiserliği bugün (18 Cemaziyevvel) gazetelerde yazılan haberler ve yorumlara göre, Osmanlı ile barış yapılması ve Kafkasya'nın Azerbaycan'a verilmesi yönündedir. Bu konu İranlıların heyecanına sebep olmaktadır. Halbuki İran durumun farkında olarak, Tiflis'e, Bakü Müslümanları

³ G. Pasdermajian N, **Why Armenia Should be Free, Armenia's Role in the Present War**, Hairenik Publishing Company, Boston, 1918, s. 21-22.

⁴ Hovannisian Richard G., **Armenia on the Road to Independence, 1918**, University of California Press, Berkeley, 1967, Pp. 62-68.

⁵ Christopher J. Walker, **Armenia, the Survival of a Nation**, Croom Helm, London, 1983, p. 246.

⁶ W.E.D. Allen and Paul Muratoff, **Caucasian Battle Fields, A History of the Wars on the Turco- Caucasian Border, 1828- 1921**, Cambridge University Press, 1953, p. 467.

⁷ Hovannisian, **Armenia on the Road**, pp. 124-128.

⁸ Walker, Pp. 249-250.

tarafından giden iki temsilciye ve aynı zamanda başka Müslüman temsilcilere de barış ortamında tamamen İran menfaatlerin korunmasına kesin talimat vermişti⁹. Tabii olarak İran'ın isteği gerçekleşmedi. Brest Litovsk Barış Antlaşması 3 Mart 1918'de yapılıncaya Bolşevikler, Kafkas Komiserliği görüşünü önemsemeyerek; Kars, Ardahan ve Batum'u verdikten sonra sorunun yüzü tamamen değişip, Osmanlı'nın politik ve toprak hedefleri daha belirgin olarak ortaya çıktı¹⁰. Osmanlı'nın yeni saldırıları başlayınca herkes için durumun ne kadar tehlikeli olduğu da ortadaydı. Ermeni ve Gürcüler; Batum, Ardahan ve Kars'dan Osmanlı'nın vazgeçmeyeceklerini biliyorlar, önlem olarak ciddi bir teçhizat hazırlamaya koyuldular.

Tiflis'te İran Başkonsolosu Şerif ü-devle yazdığı mektupta, İran Dışişlerine uyarı vererek, vahim bir durum olarak Kafkasya'nın bağımsızlığının sözkonusu olduğunu, Turan devletinin kurulması için Azerbaycan'ın Kafkasya'ya eklenmesi ve Türkistan'dan İran'a bedel verileceği ağızlarda geziyor. İran devletine farz oldu ki, fevri şekilde Azerbaycan için düşünmesi gerekiyor ve sınırları korumak için düzenli kuvvet teşkil edip, o bölgenin eyaletlerine göndererek, propaganda yapanları gözetleyip, işlerini engellemelidir¹¹.

Trabzon'da bulunan Kafkas SEİM temsilcileri, Brest Litovsk Anlaşmasının tek yönlü olduğunu ve Bolşeviklerin anlaşmayı yaparken Kafkasya'nın büyük kısmını Türklere verdiğini, Kafkas halkının fikrini sormadan bu işe teşebbüs ettiklerini, Osmanlı temsilcilerinin başka bir anlaşma yapmak isterken 1918 Mart ayının son haftasında Kafkasya'nın genelinde ilerlemeye başladığını söylüyordu.

Osmanlı Birinci Kafkas Ordusu da Kars tarafına, Dördüncü Kafkas Ordusu ile birlikte 12'nci Piyade Ordusu ise Malazgirt tarafına ilerlemekte olup, Beşinci Piyade Ordusu ise Van'ı almaya hazırlanıyordu¹². Bu yeni taarruzun resmî ve kaçınılmaz sonucu Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmasıydı.

Tiflis'te İran Başkonsolosu Şerifü-devle bu değişiklik hakkında verdiği raporda: Petrograd'ın durumunu göz önüne alarak, Kafkas halkı bir heyet

⁹ Bayat, **Tufan Bar Faraze Gafgaz, Negahi be Munasebate Mantageiye İran ve Cumhuri-haye Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan dar Doreye Nahoste istiglal 1917-1921**, Markaze Esnad ve Diplomasi, İran Dışişler Bakanlığı, Tahran, 1388, s. 28.

¹⁰ Hovannisian, **Armenia on the Road**, Pp. 103-105.

¹¹ **Savade Telgerafe jeneral Gonsulgarı Tiflis**, No: 1523, 21 Cemaziyel evvel 1336.

¹² Allen and Muratoff, **op, cit**, p. 463.

oluşturarak, bağımsız olarak kendi işlerini idare etmek isteğinden bahsediyor, buna göre bakanlık heyeti gibi bir heyet kurarak bugünden itibaren meşgul olduklarını bildiriyordu¹³. Yeni devletin azası henüz belli değildi, ama başında bulunan Akakı Çehenkeli'nin (Chkhenkeli) ilk uygulaması, Kafkas konusunda Brest Litovsk anlaşmasını kabul etmektir. Batum ve Ardahan önceden yenilmişti, Kars'ın boşatma fermanı da 23 Nisan tarihliydi.

Osmanlılar 1877 yıllarındaki sınırlarına dönerken ve sorunların bittiğini düşünürken, Osmanlılar çok az zamanda işin ilk aşamasını bitirmiş, ikinci aşaması yani Büyük Turan kurma düşüncesine başlamışlardır. Mayıs ayının ortasında Batum'da, Maverayı Kafkas Federatif Cumhuriyet Temsilcileri ve Osmanlı askerî makamları arasında yeni müzakereler başladı. Türkler, Ermeni ve Gürcülerin önceki silahlı saldırıları için yeni isteklerde bulunarak Ahalitshe (Akhalklaki), Ahaklaki (Akhalklaki) ve Aleksanderopol Osmanlı'ya verilmesi, İran'ın kuzeyine ordu sevke etmek amaçlı Aleksanderopol- İçmiyazin- Nahcivan- Culfa demiryolunun kontrol edilmesini ve İtilaf Devletleri'yle savaşın devamında engelsiz faydalanmak için demiryollarının Osmanlı'ya verilmesini istediler¹⁴. Osmanlı kuvvetleri birçok kez Mayıs ayının sonunda Serdabad Savaşı'nda Ermeni kuvvetlerinden yenilgiye uğramalarına rağmen Aleksanderopol- Delican, İçmiyazin- Serdarabad ve Aras (İğdir ve Karakale) Kafkas kuvvetlerinin direnişine son vererek bölgenin en büyük kısmını aldılar. Bu değişimler iki önemli konuya sebep oldu: Birincisi, Tiflis'te yeni kurulan geçici Kafkas Federatif devletinin yıkılışı ve Kafkasya'nın üç bağımsız cumhuriyete bölünmesi ve diğeri ise Türklerin; Müslüman Güney Doğu havzasına ve aynı zamanda İran'ın Kuzey Bölgesine ilerlemesiydi. Osmanlı'ya göre İran'ın kuzey doğusuna taarruzdan amaç, İngilizlerin askerî harekâtına karşı savunma teşebbüsü idi. Fakat bu taarruz gerçekten bu hedef için miydi veya önceden planlanmış genel bir uygulama mıydı tam belli değildi.

Bu durumda doğal olarak İngilizler de istedikleri bahaneyi sunmakta geri kalmadılar. Rusya devriminin ilk aşamalarından beri Kafkasya da Bolşeviklere karşı unsurlarını organize etmek ve Osmanlıların ilerlemesini önlemek için İngilizler, İran yoluyla bir askerî heyet oraya göndererek 1918 Ocak ayının başlarında General Dunstrevil'i Bağdat'ta mevcut kuvvetlerden ayrı bir

¹³ **Vezarete Umure Harice, No: 1145**, Tarihsiz.

¹⁴ Allen and Muratoff, **op, cit**, p. 467.

kuvvet kurdurdu. Dünestrevil 27 Ocak'ta 41 kuvvet ve Ford otomobil ile Bağdat'ı terk ederek 3 Şubat'ta Kirmanşah'a girdi.

Türkler Mondros Antlaşması'yla 30 Ekim 1918'de İran ve Kafkasya'dan geri çekilmekle İrevan, Sormelu ve Şerur'da evini terk eden Ermeniler, dönmeğe başladılar. Göç eden Ermenilerin komutanlığı altında olan Andranik Zengezur'da istikrar bulmuşlardır. Andranik ve kuvvetleri zengezur-İrevan yolundan Müslümanları kapıdışı etmek ve Ermenileri yerleştirmekle emniyetini sağlamaktaydılar¹⁵.

İran bu gergin dönemde iki temel soruyla karşı karşıyaydı. Birisi İran toprağına Müslümanların sığınma sorunu ve diğeri ise Ermenilerin taarruzu ve ülkeye girmesi. Bu sorunlar ile karşılaşmaya da sadece Maku Hakimi İkbalüs-saltana karşılık verebilirdi, çünkü ondan başka kuvveti bulunmamaktaydı. İkbalüs-saltana kendisi İran devletinin talimatı gelmeden de Kulihan ve Müstafa hani Makulunun oğlu Ali Han Nüsratülmülk sınır kuvvetlerini takviye ve sığınanları da Zangene ve Arablü bölgesine gönderdi¹⁶.

1919 Ocak ayının ortasında Ermeni ve Müslümanların ortasında fitrat dönemi yaşarken müzakerelerin başlanması ve Ermenistan ile Gürcistan ortasında tekrar savaş başladı. Bu kez Britanya askerî makamları araya girerek işe müdahale ettiler. Ocak ayının sonunda Ermeni ve Müslüman savaşını bitirmek için Britanya görevlisi Liyotnan Kolenel F. Ep. Lafton, Nahcivan askerî hâkimi olarak tayin olunup ve tabur kuvvetiyle Nahcivana geldi. Paris Anlaşması Konferansı'nın sonuçları belli olana kadar Lafton Nahcivan'da yetkili olacaktı¹⁷.

İran bu aşamadan sonra Nahcivan, Ordubad ve Şerur Müslümanlarının durumu için ve Paris Barış Konferansı'yla denge kurmak için diplomatik te-laşa girdi.

İngilizlerin bölgede olmasına rağmen yine Nahcivan, Şerur ve Ordubad'da Ermeni ve Müslümanlar arasında dağınık çatışmalar devam ediyordu. Buna göre de İran'a halkın sığınma ve Müslüman yöneticilerin İran makamlarından yardım istekleri artmaktaydı. Bu bölgeler İran toprağı olup, kuzey ve

---

¹⁵ Hovannisian Richard G., **The Republic of Armenia**, Vol, 1, University of California Press, Berkeley, 1971, pp. 228-230.

¹⁶ Kargüzariye Azerbaycan, **Savade Raport Kargozar Maku**, Şomareye 137, 14 1337, Rebiul'evvel.

¹⁷ Hovannisian, **Republic of Armenia**, p. 227-230.

batı tarafından yüz yıl önce çeşitli yollardan dolayı ayrılmak zorunda kalmış, halkın dil mezhep ve duygu dünyalarında İran'a tam ilgi ve alakaları olup İran'a iade olması gerekiyordu düşüncesindeydi¹⁸.

Aslında İran, Nahcivan'ın daha geniş bölgesini kendi toprağına katmak istiyordu ve kendi hakkı biliyordu, fakat günün koşullarına göre bölgenin iadesini istiyordu. İran dışişlerinin asıl tedirginliği Halkın İran'a yönelik isteklerinde değişiklik yaratması, yüz çevirip Azerbaycan hükümetiyle birleşme vesvesesiydi. Buna göre de Nahcivan'da İran temsilcisi Müsaddik Divanın asıl görevi, böyle vesveseleri engellemek ve eğer halk böyle hayallere teşebbüs ederlerse ve kurgular kurarlarsa ve idarelerinin serbest olmasını isterlerse; İran devleti tarafından bütün istekleri olumlu karşılanarak, halka tam güven verilmesi ve refah ve ilerlemelerini sağlayacağı güveninin verilmesi ve Kafkasya'nın küçük devletlerine sığınmak yerine İran devletiyle olması daha akıllıca ve mantıklı olduğunu vurgular. "İrevan Kosolosu Meniül-mülk da bu konuda benzer faaliyetlerde bulunmuştur. Meniül-mülk bölgede kendi sabıka ve nüfuzuna güvenerek, çeşitli tedbirlerle bölge halkını efsun ederek, küçük ince hileler ile halkın gönüllerini İran'a yönelik cezbedip yumuşatmaktayım. Bu sebepten dolayı da Osmanlı karguzarları tarafından ölümle tehdit olunmuşum diye rapor verir¹⁹."

Nahcivan konusunda İran'ın yürüttüğü diplomatik çabalar devam ederken bölgede bölgesel önemli değişiklikler ortaya çıkarak mevcut durumu tamamen değiştirdi. İlk olarak, Britanya, Mayıs 1919'dan Ağustos ayına kadar Batum dışındaki kuvvetlerini Kafkasya'dan çıkarttı. Diğer değişiklik ise, Osmanlı Türklerinin kısa fetret döneminden sonra bölgeden önemli güç olarak tekrar zuhur etmesiydi. Bu her iki değişiklik, Kafkasya'nın geleceğini şekillendirmesinde İran'ın plan ve programlarını altüst etti.

Mondros Anlaşması'nın altıncı maddesine göre, Türk kuvvetleri, Osmanlı Rusya savaşından önceye geri çekilmek zorunda kaldı, ama Türk askerî makamları en az bu konuda kasten gecikme yaparak Müslümanlar ile kuvvetlerinin bir bölümünü resmî askerî teşkilat ve gayriresmî kalıplarla teşkilatlanmaya başladı. Azerbaycan cumhuru kuvvetlerine katılan birimler ve Nuri Paşa grubu ki, - kuzey Kafkasya Müslüman kuvvetlerine sığındı. Türklerin siyasi iktidar ve askerî onarımını en önemli sebeplerinden birisi İtilaf Devletleri'nin

¹⁸ **Vezairete Umure Harici, Şomareye 7008**, 10 Cemaziyel evvel 1337.

¹⁹ Bayat, **a.g.e.**, s. 151.

en doğrusu Britanya'nın Mondoros Anlaşması'nın mevaddinin icrası olmuştur. Savaşın sonlarına doğru İtilaf Devletleri'nin anlaşmasına göre, Britanya'nın askerî kuvvetleri Ermenistan, Gürcistan, güney Rusya Kazaklar ve Kürdistan, Türklere karşı yapılacak operasyonların sorumlusu idiler. Bu aşamada İtilaf Devletleri'nin yenilmiş ama ayakta duran Osmanlı'ya koşullarının üstelenmesinde yeteneksizliklerinin yanı sıra başka bir sebep de etkili oldu. İtilaf Devletleri Osmanlı'nın kaderi ve geleceği hakkında oy birliğine sahip değillerdi. Örnek olarak, Lloyd George ve onun Dışişler Bakanı Balfor gibi Britanya bazı makam sahipleri Osmanlı'nın tam parçalanmasına ve Türk topraklarının sınırlandırılması ve Anadolu merkezinde oluşan küçük bir bölgeye vurgu yapmaktaydılar. Ama Winston Churchill gibi diğer Britanya politikacılar da uzun vadede Rusya tehlikesine karşı Türkiye'nin güçlü olmasını gerekli görmekteydiler.

Hint İşler Bakanı Lord Montigo başta olmak üzere Hint İmparatorluk Dairesi makamları da geleneksel tutumlarıyla Rusya'nın ilerleme tehlikesine karşı hassas idiler. Ekim 1919'da Balfor'un istifası sonrası Britanya Dışişleri bakanı olan Lord Curzon da bu inancı benimsiyordu. Mayıs 1919'da Lord Curzon'un bu düşüncesine rağmen aptalca sayılacak bir hamle ile Yunanlıların İzmir ve Anadolu'ya saldırmalarını teşvik etmesi de Türklerin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde millî direnişine sebep oldu²⁰.

Bu durumda Kafkasya'da olan değişimlere direkt tepki olarak Anadolu'nun tam merkezinde, Türklerin millî direnişi şekillendi. İlk adımı 9. Osmanlı Ordusu paşası Yakup Şevki Paşa koydu ki, kuvvetlerini savaştan önce sınırlarına çekecekti ama çekmedi, yani Mondoros Anlaşması'nın tam tersini yaptı. Kars ve çevresinin boşatılmasını tam iki ay geciktirdi ve bu arada teşkilat kurmaya çalıştı ki, 1918 Kasım başlarında bu İslami Şûrası adıyla ortaya çıktı. Fahreddin Bey Pirzade, İbrahim Bey Cihangirzade ve Şevket Paşa'nın himayesiyle 8000 askerî kuvvetten oluşan ordu kurulup Kars ve çevresinin idaresini üstelendi ve Gümrü (Aleksanderpol) karşısında, Ahlklakı, Ahaltistiha ve Batum gibi bazı illeri Osmanlıdan teslim aldı. İslam Şûrası Ocak ayının ortalarından 1919'da Rus ve Yunanlılardan ve diğer kavim ve o bölgede yaşayan halktan yüz temsilciyle Kongre kurarak kendini Cenüb-i Garb Kafkas Hükümeti Müvvakat Millisi adıyla ve başka adıyla Kafkas havza yani Kafkasya'nın güney batısından yani Karadeniz sahilinde olan Batum'dan Aras

---

²⁰ Gökay Bülent, **Turkish Settlement and The Caucasus, 1918-1920**, in sylvia kedourie. Turkey, Identity, Democracy, Politics, Frank Cass Publishers, London, 1988, p. 55.

Nehrinin devamında olan Nahcivana Cenub-ı Garb cumhuriyeti adlandırdı ve geniş havzanı kendi alanı diye ilan etti²¹.

Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilince, Kafkas Cenub-ı Garb Cumhuriyeti de dayanamadı ve Kars'ın güney bölümünün yönetimini Ermenilere Nisan 1919'da vererek son buldu, ama Ermeni hâkimiyeti altını gitmek istemeyen ve direnen Kafkasya'nın güney batısında direnen Müslümanlar ortadan kalkmadı. General Yakup Şevket Paşa Kars'ı boşatması ve emri altında olan kuvvetlerini geri çekilmesiyle – 9. Ordu- Erzurum'da istikrar buldu. Kendi durumdan faydalanmakta pek istidat sahibi değildi, ama onun yerine geçen yetenekte idi²².

9 Mart 1919'da Kars ve Erzurum'a sulta eden en önemli olan komutanlardan General Karabekir savaşın son yıllarında 15. Ordu Komutanlığına tayin oldu ki, yaklaşık 4 ordu ile birlikte Güney Kafkasya Havzası ve İran sınırlarının kuzey batısını kapsıyordu. Kazım Karabekir bölgede istikrar bulunca hemen Kars'ın Ermenilere verildiği dedikodusu ve halkta yarattığı geniş korku ve kaygıdan ve güney Kafkasya'nın Müslümanların oturduğu diğer kısımlarınızda Ermenilere verilme ihtimali olduğu kaygısından faydalanarak geniş askerî ve siyasi manevralarını başlattı, nihayet Türklerin millî direniş başkaldırması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti temelini de oluşturmuş oldu²³.

Kars'ta yaşayan ve Ermeni saldırıları yüzünden ve Gürcistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerine sığınan on bin İranlı tebaasının durumunun nasıl olduğu belli değildi. Verilen raporlara göre, bu İranlıların büyük kısmı Karakaş, Kolaran, İnyilik, Gitay, İblani, İgraüzüm, İstahan ve Osnik köylerine dağılmışlar ve bu köyler tarafsız olduklarına rağmen ve evlerinde İran bayrağı kalkındıklarına rağmen Ermeni taarruzuna maruz kalarak nihayete de avare olmuşlardır²⁴.

Ermeni askerlerinin Müslüman ahaliye acımasız saldırı dedikoduları ortalığı alevlendirmiş, bunun ilk göstergesi de İran'da tezahür etmişti. Makû kargüzari raporuna göre, “Osmanlı tebaasından İzzet Efendi Ovacık'ta: Beyazıt hükümetine telgraf olunarak emir verilmiş ki Beyazıt, Van, Bitlis ve Muş

²¹ Allen and Murattof, **op, cit**, Pp. 498-97; Hovannisian, **The Republic of Armenia**, Vol. 1, p. 201.

²² Hovannisian, **Republic**, Vol. I, p. 425; Belen Fahri, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 386.

²³ Hovanissian, **Republic of Armenia**, Vol 1, p. 425.

²⁴ Bayat, **a.g.e.**, s. 159.

Ermenilere verilmiş, o bölgelerin Müslümanları Anadolu'ya ev taşımaları gerekiyor diye dedikodu yapmaktaydı.”²⁵ demektedir.

Raporlara göre bu aşamada Osmanlılar Ermenilerin sulta etme vahşetine yetinmeyip, böyle kaygıları arttırmak için Müslümanların ortasında da yapıyorlardı. 6 Şubat 1919'da Makü kargüzari raporunda, Makü'ya gelen, çok emin söylemlerde bulunan ve Osmanlı görevlilerinden aktararak: Osmanlılar bugünlerde bazı güçlü ve faal şahıslardan gizli şekilde Kafkasya'ya gönderiyor ki, oradaki Müslümanların ortasında propaganda yaparak Taşnak komitesinin eski mesleği gibi Müslüman gençlerden çete kurarak Kafkasya'yı tazyik edip ve öyle gösterecekler ki, güya Ermeniler tecavüz ediyor ve Müslümanlara zarar verip ve Müslümanların mazlum feryatlarını büyük devletlerin kulağına vurdursınlar diye teşebbüslerde bulunmaktadırlar.²⁶

Bölgede yeniden doğan ve etkili kuvvet olan Türkler her şeyden daha çok Kürt aşiretler ve birinci derecede de İran'ın kuzey batı Kürtlerin içinden etki bıraktı. Rus Osmanlı savaşlarında az çok Osmanlı'ya yardım eden Kürtler şimdi de aynı rolü oynamaya hazır idiler. Bu aşamada İsmail Ağa Şıkak-Sımko- Kürtlerin asıl yüzü olarak teşkil ediyordu ki, savaştan doğan kargaşa yüzünden Urmiye gölünün geniş bölümünü kendi yetkisi altına almıştı. Şubat ayının 1918'inde Hoy kargüzari Osmanlıların yeniden faaliyete geçmeleri ve Sımko ile tekrar irtibata geçmeleri hakkında verdiği raporda: Bu son günlerde Osmanlı görevlilerinin çabaları öyle anlaşılıyor ki, güya Osmanlı merkezlerinden bazıları vazgeçmiyorlar. Öyle ki baş şebenderlik tarafından Fercüllah Bey adında birisi Hoya ve gayet gizli şekilde İsmail Ağa ile yazışmakta olup; Seyit Taha'nın da Urmiye'ye gelmesi ve Şıkak Kürt aşiretleriyle birleşmesi sanlı bu konuyu takip etme ve ortamı hazır etmek yönündedir.²⁷

Mayıs 1919'da ortam hazır olmuşken Kazım Karabekir ve Doğu vilayetlerinin hukukunu savunma kuruluşuyla Ermenilere verilmiş bölgeye itiraz karşı resmen İtilaf Devletleri'ne ve İstanbul'a onların koyduğu kukla hükümete karşı çıkarak başkaldırdılar. Hoy kargüzari Tahran'a gönderdiği raporda İran zidiyetinde olan bu teşebbüslere: Kaç gün önce Van'da bulunan ordu komutanları Cavit Bey komutan ve diğer sahip mensep Van aşiret reisleri ve ordu makam sahiplerinden toplantı kurarak İran devleti İngilizlerin tahrikiyle

²⁵ Kargüzariye Maku, Şomareye 193, 15 Cemaziyel sani 1337.

²⁶ Kargüzariye Maku, Şomareye 161, 5 Cemaziyel evvel 1337.

²⁷ Bayat, a.g.e., s. 160.

Ermeniler bu bölgeye saldırmak için anlaşma bağlamış, sizi buradan dışarı atıp Ermenileri burada yerleştirmek amacıyla ve onlara bağımsızlık ve hükümet kurma vaadi vermektedirler. Bu raporun devamında mezkur sahip menşeler biz bütün güç kuvvetimizle sizi savunacağız ve siz Van halkına kati söz veriyoruz ki, hatta eğer İstanbul'dan da emir olmazsa İslamiyet adına son kırımımıza kadar direnip Ermenileri bu bölgeye musallat etmeyecekler²⁸.

İran'da yansıyan böyle harekât sadece bir bölümü idi. Asıl macera güney Kafkasya'da yürütülmekteydi. İngiliz askerî makamlar direkt Osmanlı'nın karşısında durmak, güçleri olmadığı için tamamen değişik tavır izlemekteydiler. Kars'ı Ermenilere teslim ettikleri gibi Nisan ayının başlarında İngiliz askerî hükümeti altında olan Nahcivan'ı da Ermenistan devletine vermek istiyorlardı²⁹. Nahcivan İran konsolos naibi Reüf Bey'in raporuna göre, yeni değişimler duyulunca hemen Nahcivan, Şerur, Ordubad ve Yedıbasar halkının bir kısmı İran aliye devletinin konsolos naibliği karşısında toplanarak yüksek sesle İran şahenşahı kalıcı ol bağırımlarla o bölgelere tekrar İran hâkimiyetinin dileğinde bulundular. Aynı gün Rauf Bey Azerbaycan Naib-i iyale Mükkerremül-mülk'e gönderdiği başka telgrafta tavsiyelerde bulunarak İran Devleti'nin tebaalarının hukukunu korumak için biraz resmî ordu ve jandarma ve polis gönderilmeli çünkü Nahcivan halkı aliye İran devletinin askerlerini görünce hiçbir şekilde İran'dan ayrılmayacaklardı³⁰ söyleminde bulundu.

Yunan kuvvetlerinin Mayıs 1919'da Türkiye toprağına girince, Atatürk için Bolşevikler ile irtibat sağlamak gerekti. Mustafa Kemal Paşa ve Sovyet devleti ile direkt müzakereler ve bir nevi ilişkiler sağlandı, ama asıl halkayı oluşturan İttihat ve Terakki komitesi gizli ve sürgünde olan ile gerçekleşiyordu. Özellikle Nuri Paşa ve Halil Bey gibi Dağıstan'da kavimler içinde faaliyet edenler ve Bolşevikler kuzey Dağıstan'ı aldıktan sonra de şimdi Bakü'ye gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Mayıs-12 Haziran arasında Kızıl ordu generali Budinî ile görüşmeleri olmuştu³¹. Enver Paşa ve Cemal

²⁸ Kargüzariye Azerbaycan, *Sevade Raporte Kefile Kargüzari ye Hoy*, No: 42, 25 Recep 1337.

²⁹ Hovannisian, *Republic of Armenia*, Vol. I. Pp. 236-237.

³⁰ Bayat, *a.g.e.*, s. 162.

³¹ Serj Afansyan, *Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, az Esteglal ta Estekrare Rejime Şurevi 1917-1923*, Ç: Abdüreza Hüşeng Mehdevi, Yayınevi: Müin, Tahran, 1370, s. 104; Kafkas tarihinin tanınmış uzmanlarından Hovannisiana göre, Budinî bu dönemde Rusya'nın iç savaşlarında olduğundan dolayı böyle görüşmenin imkânı olmadığını yazar. Bkz: Hovannisian Richard G., *Armenia and the Caucasus*, in *Armenian Review*, *op. cit.*, No 27, Spring 1979, p.

Paşa gelişinden az zaman geçmemişti ki, İttihat ve Terakki komitesinin kaçan başları Berlin'de 1919 yılının sonlarında Alman Bolşevik temsilcisi Karl Radk ile irtibata geçerek İtilaf Devletleri'ne karşı işbirliği yapmak için Moskova'ya gelmeleri önerisinde bulunmuştu. Bolşevikler bu komite azasının doğu İslamı'ndan Batı emperyalizmine karşı yararlanmak istediği niyetindeydiler. İttihat ve Terakki de Rusya devriminden hasıl olan karışık ortamdan kendi kudretlerini tekrar iade etme düşüncesindeydiler. Bu arada savaşın son yıllarında Kafkas Ordusu'nun komutanlığını üstlenen Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa gibi İtilaf Devletleri elinde esir düşen İttihat ve Terakki'nin diğer bazı azaları da kaçmış ve kendilerini Anadolu'ya atmışlardı. Enver Paşa esirlikten kurtulunca Dağıstan'a gider, ama Bolşevikler o bölge düşünce Bakü'ye gelir ve Eylül 1919'da Türkiye Halk Temsilcilik Teşkilatını kurar³². Aynı dönemde Talat Paşa Berlin'den Mustafa Kemal'e Bolşeviklerin temsilcisi Anadolu'nun direniş kalkınmasından himaye etme bilgisini verir ve Cemal Paşa ve Enver Paşa da bu amaçla Rusya'ya gittiklerini söyler. Talat Paşa, İttihat ve Terakki başlarının hedefleri asla Mustafa Kemal'in hedefleriyle sürtüşmeyip, bütün çabalarını Türkiye devriminden yanaydı. Mustafa Kemal cevaben onların gösterdiği çabadan dolayı teşekkür eder³³. Mustafa Kemal Erzurum Konferansı esnasında Temmuz- Ağustos 1919'da Rus halkın dış müdahalelere karşı savaşlarını örnek almalarını ve Bolşeviklerden yardım alma gereğine vurgu yapar. Ama henüz kendisi etkili uygulamada bulunmamıştı. Muhtemelen aynı yılın yaz ayında Bolşeviklerin geçici başarıları ve işin asıl vasıtalığını yapan İttihat ve Terakki'ye itimat ve güveni olmadığı belirtiyor. Çünkü Halil Paşa'yı seri şekilde Kafkasya'ya göndermesi de bunu gösteriyor. Savaşta Osmanlı doğu ordusunun komutanlığını üstleyen Halil Paşa İtilaf Devletleri'nin esirliğinden kaçmış ve Anadolu'ya ulaşmıştı. Mustafa Kemal görünüşte Bolşevikler ile müzakere berhanesiyle gönderir, ama asıl amacı muhtemelen rakibin şerrinden kurtulmak idi. Halbuki Nuri Paşa Kafkasya'da Türkiye halk temsilcisi teşkilatını ve Anadolu direniş hareketi adı altında yardım, İttihat ve Terakki hakimiyet döneminde kalan adamlarını organize ve teşkilatlandırma peşindeydi. Halil Paşa da Aralık 1919'da Azerbaycan'da ona katıldı ve fevri

---

50. Başka bir görüşe göre bu tarihte Mustafa Kemal'in Samsun'a gelişinde Rusya'dan gelen Türk komünist grubuyla görüşmesi olmuştu. Bkz: Gökay, *op. cit.*, p. 60.

³² Pol Domon, *Baku Çaharrahe Engelab 1919-1920*, be Nağl az Kafkaz dar Tarihe Muasir, Ç: Kave Bayat ve Behnam Cafari, Parvin Yayınevi, Tahrán, 1371, s. 103-102.

³³ Hovannisian, *Armenia and the Caucasus*, *op. cit.*, p. 37.

şekilde Bolşeviklerin bölgesel komitesiyle irtibat sağladı³⁴. Tabii bu gelişmeleri dikkatli Van- Nahcivan- Bakü'den bilgiler alan ve bu yeni değişiklikleri izleyen ve tehlikenin de ebadını kavrayan İran Britanya devletinin daha uyanık olmasını ister. 19 Ocak 1920'de Vüsükü-devle Nüstretü-devleye gönderdiği telgrafta ihtimali tehlikelere karşı kuvvet oluşması kurulmalı ve sonra Kafkas konusu gündün güne daha vahim duruma gelmektedir ve İran için büyük tehlike yaratmaktadır. Haberlere göre, Halil Paşa Badkübeye Kafkasya'da dağınık olan Osmanlı ordusu Enver ve Nuri onları karıştırmakta Bolşevikler ile muvafık ve İran ve İranlı ile de adavet etmektedirler. Sonra Sımko'nun isyanı ve Türklerinden ondan himaye etmesini yazar ve sözlerinin devamında devletin müdafaa ve karşı çıkmak için ümidi sadece İngiltere ile yandaşlık etmektir. Ama bedbahtlık şu ki, İngiltere de kanı soğukluk ve umursamamazlıkla karşılıyor ve tehlike çıktıktan sonra bizim gibi hayret ile bakıyor³⁵.

Elbette Kafkasya'da bulunan İngiliz Makamları bölgesel tehlike ve değişimlerin farkındaydılar. 3 Ocak 1920'de Tiflis'te Britanya yüce komiseryası Oliver Wardrop Lord Kurzon'a detayla gelişen olayları aktararak, Türklerin harekâtına karşı kaç askerî birimin İran'ın kuzey batı ve Türkiye'nin kuzey doğusuna sevk edilmesini söyler, fakat İtilaf Devletleri'nin danışmanlıklarıyla sadece Gürcistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin kurulması, elbette Kafkasya'da bulunan İngiliz makamlarını bölgesel tehlike ve istemedikleri değişimler tedirgin ediyordu. 3 Ocak 1920'de Tiflis'te Britanya yüce komiseryası Oliver Wardrop Lord Kurzon'a detayla gelişen olayları aktararak, Türklerin harekâtına karşı kaç askerî birimin İran'ın kuzey batı ve Türkiye'nin kuzey doğusuna sevk edilmesini söyler, fakat İtilaf Devletleri'nin danışmanlıklarıyla sadece Gürcistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin kurulması kararına varılır³⁶.

KAYNAKÇA

Bayat, **Tufan Bar Faraze Gafgaz, Negahi be Munasebate Mantageiye İran ve Cumhurihaye Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan dar Doreye Nahoste istiglal 1917-1921**, Markaze Esnad ve Diplomasi, İran Dışişler Bakanlığı, Tahran, 1388.

Belen, Fahri, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

³⁴ Bayat, **a.g.e.**, s. 262.

³⁵ **Vusuküdevle be Nüsretüdevle**, No: 85, 19 January 1920, Esnade Nüsretüdevle, s. 216- 217.

³⁶ Gökay, **op. cit.**, p. 62.

- G., Pasdermadjian N, **Why Armenia Should Be Free, Armenia's Role in the Present War**, Hairenik Publishing Company, Boston, 1918.
- Gökay Bülent, **Turkish Settlement and The Caucasus**, 1918-1920, in sylvia kedourie. Turkey, Identity, Democracy, Politics, Frank Cass Publishers, London, 1988.
- Hovannisian, Richard G., **Armenia on the Road to Independence, 1918**, University of California Press, Berkeley, 1967.
- Hovannisian Richard G., **The Republic of Armenia**, Vol., University of California Press, Berkeley, 1971.
- Hovannisian Richard G., **Armenia and the Caucasus**, in Armenian Rewiew, No 27, Spring 1979.
- Kargüzariye Azerbaycan, **Savade Raport Kargozar Maku**, Şomareye 137, 14 Rebiul'evvel 1337.
- Kargüzariye Azerbaycan, **Sevade Raporte Kefile Kargüzari ye Hoy**, No: 42, 25 Recep 1337.
- Kargüzariye Maku**, Şomareye 193, 15 Cemaziyel sani 1337.
- Kargüzariye Maku**, Şomareye 161, 5 Cemaziyel evvel 1337.
- Nahcivan Mohammad, **Cange Türkiye ve Yunan veya Cange İstiklale Türkiye 1919-1922**, Kitabfuruşiyeh Mohammadiye Şirazi, 1319.
- Pol, Domon, **Baku Çaharrahe Engelab 1919-1920**, be Nagl az Kafkaz dar Tarihe Muasir, Ç: Kave Bayat ve Behnam Cafari, Parvin Yayınevi, Tahran, 1371.
- Savade Telgerafe jeneral Gonsulgari Tiflis**, No: 1523, 21 Cemaziyel evvel 1336.
- Serj Afansyan, **Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, az Esteglal ta Estek-rare Rejime Şurevi 1917-1923**, Ç: Abdüreza Hüşeng Mehdevi, Yayınevi: Müin, Tahran, 1370.
- Vezerete Umure Harici**, No: 1145, Tarihsiz.
- Vezerete Umure Harici**, Şomareye 7008, 10 Cemaziyel evvel 1337.
- Vusuküdevle be Nüsretüdevle**, No: 85, 19 January 1920, Esnade Nüsretüdevle.
- Walker, Christopher J., **Armenia, the Survival of a Nation**, Croom Helm, London, 1983.

W.E.D, Allen and Paul Muratoff, **Caucasian Battle Fields, a History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828- 1921**, Cambridge University Press, 1953.

KONGRELER SÜRECİNDE KOLORDULARIN DURUMU VE MİLLÎ MÜCADELENİN ASKERÎ STRATEJİSİNİN BELİRLENMESİNDE KOLORDULARIN ETKİSİ

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ*

ÖZET

Bu bildirinın amacı; Mondros Mütarekesi ile başlayan işgallere karşı başlatılan Millî Mücadele’de, Anadolu’da kalan askerî birliklerin Millî Mücadele’ye olan tavrını ve desteğini ortaya koymak ve bu desteğin Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde Kongreler süresince Heyet-i Temsiliye vasıtasıyla nasıl şekillendirildiği ve mücadelenin stratejisinin kolordulara dayanılarak nasıl yürütüldüğünü belirlemektir.

Bu çalışmada açıklayıcı ve temel niteliklere ağırlık veren bir yöntemle, 1919 ve 1920 yıllarını kapsayacak şekilde konu ile ilgili arşivler, eser ve makaleler ile dönemin askerî eserleri taranarak Millî Mücadele’nin genel stratejisi içerisinde askerî stratejinin oluşumu ve geçirdiği safhalar ile dönemin Türk Ordusu’nun temel teşkilatı olan kolorduların, Millî Mücadele’deki önemi ve kolordu komutanlarının fikir ve teklifleri, dönemin askerî doktrinel esaslarına göre incelenecektir.

Topyekûn bir mücadelenin yürütülmesi için askerî bir gücün varlığı zorunludur. Nitekim kongreler sürecinde sosyal güç olarak milletin varlığı ve iradesi birinci koşul olarak tespit edilirken, sosyal gücü ayakta tutacak ve ona güç verecek ikinci ve zorunlu bir koşul olarak ise ordunun mevcudiyetinin korunması, Millî Mücadele’ye katılımının sağlanması, işgale karşı koyması ve her şeyden önce tek merkezden sevk ve idare edilmesi gerekmektedir. Bu hususların tamamı Mustafa Kemal Paşa’nın başlangıçta 9’uncu Ordu Müfettişi daha sonra Heyet-i Temsiliye başkanı ve Müdafaa-ı Hukuk Dernekleri başkanı nihayetinde Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı ve aynı zamanda

---

*Dr. Öğr. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ackusmez1@gmail.com

TBMM Orduları Başkomutanı olarak verdiği kararlar ve uygulamalarında görülmekte ve böylece askerî gücü bir strateji vasıtası olarak kullanabilme yeteneğini izah etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Türk İstiklal Harbi'nde görev almış komutanların hatıra eserleri, Yunanlı askerlerin hatıra eserleri ve dönemin Türk Ordusu'nda kullanılan askerî doktrinel eserleri ile konuya ait diğer eser ve makalelerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Kongreler Süreci, Heyet-i Temsiliye, Askerî Strateji, Askerî Doktrin ve Talimnameler.

**THE STATUS OF ARMY CORPS WITHIN THE PROCESS OF
CONGRESSES AND EFFECTS OF ARMY CORPS ON
DETERMINING THE MILITARY STRATEGY OF NATIONAL
STRUGGLE**

ABSTRACT

The purpose of this article is to establish the attitude and support of army corps that had remained in Anatolia to the National Struggle that was started against the invasions commencing after the Mudros Armistice and find out how this support was formed with the leadership of Mustafa Kemal Pasha through the Representative Committee in the process of Congresses and how the strategy of the struggle was implemented based on the army corps.

For this study, archives, works and articles on the subject and military works of the period were scanned using an explanatory and giving weight to basic characteristics will be used so as to cover the years 1919 and 1920, and formation of the military strategy within the general strategy of the National Struggle and the stages that the National Struggle had passed through, importance of army corps, which constituted the basic organizational elements of the Turkish Army in that period and ideas and suggestions of the corps commanders will be examined based on the doctrinal essentials of the period.

Presence of a military force is mandatory to implement a mass struggle. Likewise, while the presence and will of the nation had been determined as the first provision as the social force in the process of congresses, preservation, ensuring the participation of the army in the national struggle, to resist against invasion and most important of all, to conduct the army from one center the army were necessary as a second and mandatory provision to keep the social force standing on its feet and to support it. All these issues are reflected in the decisions and implementations of Mustafa Kemal Pasha as the Inspector of the 9th Army and then as the Chairman of the Representative Committee and Chairman of the Union for the Defense of Law, and finally as the President of Turkish Grand Assembly (TBMM) and also as the Chief Commander of the TBMM Armies, which explain his capabilities of using the military power as a tool of strategy.

Archive of the Presidency of the Republic of Turkey, Department of State Archives, Archive of the Department of Military History and Strategic

Studies, memoirs of commanders who had been on duty in the Turkish War of Independence, memoirs of Greek soldiers and works related to strategies used in the Turkish Army of the period will be made use of together with other works and article on the subject.

Keywords: National Struggle, Process of Congresses, Representative Committee, Military Strategy, Military Doctrine and Manuals.

GİRİŞ

Birinci Dünya Harbi'nin İttifak grubundan, Bulgaristan'ın 15 Eylül 1918'de İtilaf orduları karşısında yenilerek 26 Eylül 1918'de tek taraflı mütareke talebinde bulunması; İttifakın en güçlü üyesi Almanya'nın Batı cephesinde kesin sonuçlu bir galibiyet alamaması ve güneyden İtilaf orduları tarafından kuşatılma tehlikesi karşısında kalması ile 28 Eylül 1918'de generallerinin ortak görüşü ile mütareke görüşmelerine başlama kararı vermesi; Avusturya-Macaristan'ın da Bulgar cephesinin çökmesi ile birlikte Almanya'nın artık harbi kazanamayacağı düşüncesinden hareketle 5 Ekim 1918'de mütareke talebinde bulunarak harpten çekildiğini bildirmesi, Osmanlı Devleti için de harbin sonuna gelindiğini göstermiştir.¹ Bununla birlikte, harbin dört yıllık süresince muharebe etkinliğini önemli ölçüde kaybetmeyen Osmanlı ordusu, Avrupa kıtası dışında çok sayıda ve geniş cephelerde muharebe ederken kendi cepheleri dışında, Batı cephesinde müttefik ordularını takviye etmiş, Güney cephesinde kısmi çekilmeler ile savunma harekâtına devam ederken Doğu cephesinde ise taarruz harekâtını sürdürmüştür. Bu haliyle 1918 Eylül ayında dahi cephelerdeki muharip kuvvetinin büyük bir bölümü, muharebe durumundadır. Osmanlı ordusu için harbin son dönemi, Almanların Batı cephesinde bir sonuç alamaması ve Bulgaristan'ın harpten çekilmesi ile Almanya ile olan irtibatının kesilerek harbin dengesinin müttefikler aleyhine bozulması sonucu başlangıçta öncelikli bir tehdit olmamasına rağmen Batı cephesinin önemini artırmış ve öncelikli bir hedef haline gelen İstanbul ve Boğazlar, bir tehdit bölgesi olmuştur. Nitekim İstanbul'un işgali ve Boğazlar bölgesinin hâkimiyeti için kuvvetli bir İngiliz donanmasının beklediği Meriç Nehri bölgesindeki İtilaf Ordusu'nun varlığı, Osmanlı Devleti'nin 5 Ekim 1918'de mütareke için talepte bulunmasında² öncelikli bir sebeptir.

Harbin genel prensipleri arasında nihai hedef, taraflar için ya hasmın silahlı kuvvetlerini muharebe dışı bırakmak ya da savaşın siyasi hedefleri arasında yer alan komuta merkezleri ve/veya yönetim merkezlerini ele geçirmektir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti, harp süresince toprak kayıplarına uğrasa da muharip gücünü yitirmemiş, ancak devletin merkez bölgesinin ikinci kez işgal tehdidi altına girmesi ve müttefiki olan diğer devletlerin de artık savaşma azim ve iradesini yitirmesi üzerine harpten çekilmek zorunda kalmıştır. Diğer

¹ **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962, s. 23-25.

² **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 28.

bir ifade ile harbin sonunda Osmanlı Devleti'nin elinde henüz muharebe yeteneğini kaybetmemiş kuvvetleri mevcuttur.

Birinci Dünya Harbi'ne 38 (otuz sekiz) tümenle katılan Osmanlı ordusu, 1916 Eylül ayında 54 (elli dört) tümen, daha sonra 61 (altmış bir) tümen, 1918 Mart ayında ise 44 (kırk dört) tümenlik bir muharebe gücüne sahiptir.³ Harbin sonunda Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti'ne doğrudan bağlı sekiz ayrı ordu ile birlikte Medine, Asir, Hudeyde ve Sana'da birer tümen bulunmaktadır: İstanbul'da 3. Ordu, Gelibolu'da 5. Ordu, İzmir'de 8. Ordu, Adana'da 2. Ordu, Raco'da 7. Ordu, Musul'da 6. Ordu, Kars'ta 9. Ordu ve Bakü'de Kafkas İslam Ordusu olmak üzere toplam 28 (yirmi sekiz) tümenlik bir kuvvet mevcuttur. Hicaz ve Yemen'de bulunan dört tümen ile birlikte Osmanlı ordusu, mütareke öncesinde muharebe gücü olarak 32 (otuz iki) tümene sahiptir.⁴ Bu durum, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Harbi'ni sonlandırmakla birlikte işgali ve ilhakı kolaylaştıran haksız şartları nedeniyle başlayacak olan yeni bir mücadelenin temelini teşkil edecektir.

İTİLÂF DEVLETLERİ'NİN BELİRLEDİĞİ MÜTAREKE STRATEJİSİNE GÖRE OSMANLI ORDUSU'NUN DURUMU

Osmanlı Devleti, 5 Ekim 1918'den itibaren mütareke teklifinde bulunmasına rağmen Başkomutanlık Vekili, Harbiye Nazırı ve aynı zamanda Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi olan Enver Paşa'nın ordulara gönderdiği son talimatında; mütarekeden açıkça bahsetmeyerek mütarekenin yapılmasına kadar orduların mevcut durumunun korunması ve vatanın bir karış toprağının terk edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵ Mütareke sürecinin başlarında ordulara gönderilen bu talimatın her ne kadar müttefik grubunun dağıldığı bir dönemde olsa da bir bakıma ordunun savaşma azim ve iradesinin devam ettirilmesi ve tüm cephelerde bir oldubitti karşısında dikkatli olunarak savunma düzenine geçilmesi yönünde bir iradenin mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. 14 Ekim 1918'de yeni Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Ahmet İzzet Paşa da 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da yayımladığı bir beyanname ile milletin şeref ve haysiyetine uygun bir barışın yapılmasından yanadır. Ayrıca İstanbul Hükûmeti'nin, mütareke için hazırladığı ve görüşmelerde

³ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 22-24.

⁴ *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C I, (Kroki-2), s. 48.

⁵ *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C I, s. 28.

dikkate alınmasını isteyerek heyete verdiği talimatın ordu ile ilgili bölümünde ise; Alman ve Avusturyalı askerlerin ülkelerine gideceği, terhislerin olabileceği ancak asayişin sağlanması için barış dönemindeki asker miktarının azaltılmaması gerektiği belirtilmiştir.⁶

Mütareke öncesi yapılan bu faaliyetlerin ordunun barış durumuna geçeceği, sadece seferberlik gereği artmış olan mevcutlarının terhis edileceği ve harbin sonunda buldukları konumu muhafaza edeceği düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin orduyu ilgilendiren maddeleri, arzu edilenin tam tersi yönde gerçekleşmiş ve yirmi beş maddelik mütareke hükümlerinden on iki maddesi⁷ doğrudan ve dolaylı olarak ordunun gücünün azaltılması yönünde belirlenmiştir.

Söz konusu bu maddeler bir bütün olarak incelendiğinde tamamının ortak yanı; askerini terhisini, silah-teçhizat ve mühimmatının ise teslimini öngörmesidir. Böylelikle ordunun yeniden harp etme iradesinin kırılması hatta savunma imkân ve kabiliyetinin dahi ortadan kaldırılmak istendiği çok açıktır. Çünkü mütarekenin 7. maddesi olan İtilaf devletlerinin emniyetlerini tehdit edecek bir durum karşısında herhangi bir stratejik bölgenin işgali durumunda, karşı koyacak veya savunacak bir kuvvetin olmamasının istendiği ve bu yönde İtilafın bir askerî strateji oluşturduğu görülmektedir. Nitekim Paris'te başlayacak olan barış görüşmeleri sonuna kadar bu stratejinin yürürlüğe konulmasında ya doğrudan İngiltere tarafından ya da İngiliz politikalarını uygulayan İstanbul Hükûmeti tarafından devamlı bir ısrar mevcuttur. Uygulanmak istenen Mütareke stratejisinin esası temas hattında bulunan Osmanlı birliklerini personeli, silah-teçhizat ve mühimmatı ile birlikte olabildiğince teslim almak ve bu faaliyetle birlikte Osmanlı Hükûmeti vasıtasıyla birliklerin emir

⁶ **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 29.

⁷ 1. madde, Boğazların ve istihkâmların işgalini; 5. madde, sınırların korunması ve asayişin temini dışındaki asker kuvvetinin terhisi ile kalacak kuvvet miktarının İtilaf yetkililerinin Osmanlı Devleti ile yapacakları görüşme ile belirleneceği; 6. madde, Osmanlı karasularındaki kuvvetin küçük birlikler hariç olmak üzere teslimi; 8. madde, terhis işlemlerinde İtilaf yetkililerinin görüşlerine başvurulacağı; 11. madde, İran kuzey batısındaki ve Kafkaslardaki Osmanlı kuvvetlerinin harp öncesi sınırlara dönmesi; 13. madde, askerî malzemelerin tahrip edilmemesi; 15. madde, Kafkaslardaki yönetimin İtilaf memurlarına devredilmesi; Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerinin İtilaf birliklerine teslimi; 17. madde, Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subaylarının İtilaf kıtaatına teslimi; 20. madde, beşinci maddedeki hususlar dışındaki bütün Osmanlı kuvvetlerine ait silah, teçhizat ve mühimmatın nakliyesinin talimatının ayrıca verileceği; 22. madde, Osmanlı harp esirlerinin tutulmasına devam edileceği yönündedir. **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 41-44.

komutasını, istekleri doğrultusunda Harbiye Nezaretine uygulatmaktadır. Bu mütareke stratejisinin hareket noktası, mütarekenin 7. maddesidir.

Mütareke imzalandığında Osmanlı ordusunun Güney cephesinin Suriye tarafında Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın sevk ve idaresinde olan 2. ve 7.Ordu Komutanlıklarından müteşekkil, Raco'da konuşlu Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ile Irak tarafında Ali İhsan (Sabis) Paşa sevk ve idaresinde Musul'da konuşlu 6.Ordu Komutanlığı; Doğu cephesinde, Nuri (Killigil) Paşa sevk ve idaresinde Bakü'de konuşlu Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı ile Yakup Şevki (Subaşı) Paşa sevk ve idaresinde Kars'ta konuşlu 9.Ordu Komutanlığı; Batı cephesinde Cevat (Çobanlı) Paşa sevk ve idaresinde İzmir'de konuşlu 8.Ordu Komutanlığı; Esat (Bülkat) Paşa sevk ve idaresinde İstanbul'da konuşlu 3.Ordu Komutanlığı ile Mahmut Kamil Paşa sevk ve idaresinde Gelibolu'da konuşlu 5.Ordu Komutanlığı bulunmaktadır. Harbin son dönemine ait yapılan bu teşkilatlanma, Osmanlı Devleti'nin yeni bir harekât planlamasına duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Batı cephesinde İtilaf tehdidinin giderek artması nedeniyle Batı Anadolu, Boğazlar ve Trakya'da duyulan kuvvet ihtiyacının; Doğu cephesinde her ne kadar Bakü sonrası İran'a bir harekât düşünülse de Kafkaslar dâhil Bakü'ye kadar bölgenin kontrol altına alınması üzerine maksadın büyük ölçüde gerçekleşmesi nedeniyle bu cepheden yapılacak kuvvet tasarrufu ile elde edilecek kuvvetler ile karşılanmasına yöneliktir. Nitekim 3.Ordu'nun İstanbul'a getirilmesi, 5.Ordu'nun takviye edilmesi bu düşüncenin sonucudur. Aynı zamanda en hassas bölge olan Güney cephesinde ise İtilaf kuvvetlerine kesin sonuçlu bir etki sağlamak için Yıldırım Orduları Grubu'nun kurulması ve burada yapılan yeni bir teşkilatlanma sonucu yıpranmış olan 8.Ordu'nun İzmir'de konuşlandırılmasındaki amaç da bu yöndedir. Fakat harbin sonuna doğru yapılan bu "harekât değerlendirmesi" mütarekenin imzalanması ile birlikte uygulamaya geçme fırsatı bulamamıştır. Başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletleri, Osmanlı kuvvetleri üzerinde uygulamak istedikleri ve 7. maddeye dayandırdıkları askerî stratejiyi, Mondros Mütarekesi'nde belirtilen ve orduyu ilgilendiren diğer hükümler çerçevesinde yürürlüğe koymaya başlayacaktır. Buna göre her bir ordu bölgesinde mütarekenin uygulama esasları özellikle Boğazlar, Kafkaslar, Suriye ve Irak bölgelerinde İngiliz subay ve siyasi temsilcileri vasıtasıyla yapılmak istenmiştir. Aynı durum Trakya bölgesinde Fransızlar tarafından uygulanmış ancak başlangıçta Anadolu'nun batısında doğrudan bir İngiliz işgal uygulaması olmasa da

ilerleyen dönemde bu iş Yunanlara devredilmiş, Anadolu'nun güneyinde ise İtalyanlar işgali gerçekleştirmiştir.

9.Ordu Komutanlığı bölgesinde; Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin 21 Ekim 1918 ve Harbiye Nezareti'nin 27 Ekim 1918 tarihli emri ile İran, Azerbaycan ve Kafkasya'da ele geçirilen yerlerin boşaltılması istenmiş ve bu görevin 9.Ordu tarafından Yakup Şevki Paşa'nın sorumluluğunda olacağı belirtilmiştir. Yakup Şevki Paşa, Harbiye Nezareti'nin de desteği ile İngilizlerin ısrarına rağmen mütareke hükümlerinin uygulanmasını, askerin ihtiyacı olan ikmal maddelerinin taşınması için nakil vasıtaları gerekli olduğunu ileri sürerek olabildiğince ağırdan almış, ikmal maddeleri ile silah-teçhizatın büyük bir bölümünün⁸ teslim edilmeyerek bölgenin boşaltılmasında ve malzemelerin teslimatında gecikmelere neden olduğu ve halkı silahlandırdığı⁹ gerekçesi ile İngilizler tarafından tutuklanan tümen komutanları¹⁰ olsa da Erzurum'a naklini sağlamayı başarmıştır.¹¹

6.Ordu Komutanlığı bölgesinde; İngilizlerin asıl amacı, Osmanlı idaresi altında bulunan Musul şehri ile birlikte Musul Vilayeti'nin büyük bir bölümünü, Fransa ile aralarındaki anlaşma gereği işgal etmektir. Bu maksatla Musul'un boşaltılmasını ve kuvvetlerinin teslim edilmesini isteyen İngilizler, Ali İhsan Paşa'nın oyalamasına¹² rağmen birlikler, ağırlıkları ile Diyarbakır bölgesine çekilerek yeniden konuşlanabilmiştir. Böylece İngilizlerin tehdit ve baskılarına ve Musul'un elden çıkmasına rağmen birliklerde, herhangi bir dağılmaya meydan verilmeyerek silah ve mühimmatın büyük bir bölümünün muhafazası sağlanmıştır. Fakat Osmanlı Harbiye Nezareti, İngiliz istekleri karşısında duramayarak 9 Şubat 1919'da, 6.Ordu'yu kaldırmış, yerine 13.Kolordu'yu kurarak¹³ Ali İhsan Paşa'yı da İstanbul'a çağırmıştır.

⁸ Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s. 160.

⁹ S. Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 177.

¹⁰ Mehmet Okur, "Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rifat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, S 61, C XXI, Ankara, 2005, s. 3-7. İngilizler, 12. Tümen Komutanı Albay Ali Rifat'ı Ocak 1919'da; 5. Kafkas Tümen Komutanı Mürsel Bey'i de Batum'da asayişini temin etmediği gerekçesi ile 23 Şubat 1919'da tutuklamış, Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul Hükümeti'ne uyarıları bir netice vermemiştir.

¹¹ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 152-168.

¹² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, S 28, Vesika Nu.: 717.

¹³ Selçuk Ural, "6. Ordu'nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, S 59, C XX, Ankara, 2004, s. 13-14.

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı bölgesinde; mütareke hükümleri 2. ve 7.Ordu bölgesi olmak üzere iki bölgede uygulanmıştır. İtilaf Devletleri'nin Mütareke hükümlerine aykırı teşebbüsleri güneyde İskenderun'un işgali ile başlamıştır. 3 Kasım 1918'de İskenderun Limanı'na gelen ve kıyıdaki torpilleri tarayacağını belirten Fransız gemisine izin verilmesine rağmen¹⁴ İskenderun'a asker çıkarılması isteği kabul edilmemiştir.¹⁵ Ancak aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına; “*şehre ısrar ve zorla girmeye kalkışlırlarsa kesinlikle ateş edilmeyerek şehre girmelerine izin verilmesi ve protesto edilmesi*” yönünde talimat verilmiştir.¹⁶ 5 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına verilen diğer bir emir ile de “*İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun-Halep yolu ile İskenderun Limanı'ndan faydalanulmasına izin verilmesi*”¹⁷ belirtilmiştir. Halep kuzeyinde bulunan birlikleri tehlikeye sokan bu durum, birlikler, konuş değiştirene kadar İskenderun'un elde bulundurulması zorunlu kılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin orduyu kuzeyden çevirerek zor durumda bırakacağını anladığından, 5 Kasım 1918'de 7.Ordu, 3.Kolordu ve 41.Tümen Komutanlıklarına verdiği emirle, 20.Kolordu'nun emniyet için zayıf bir ileri karakol kuvveti¹⁸ bırakarak gece yürüyüşü ile İslâhiye'ye gelmesini sağlamış, böylelikle 20.Kolordu'nun geriye intikali tamamlanana kadar 3.Kolordu tarafından İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarması engellenmiş ve 7.Ordu karargâhının Adana'ya taşınması gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1918'de Erkân-ı Harbiye Umûmîye Riyaseti'ne gönderdiği raporla da “*İskenderun'un işgal edildiğini, 41.Tümen'in Payas ve kuzeyine alındığını Antakya'da bırakılan bir bölük kadar kuvvetin de 24.Tümen'e katıldığını*” bildirmiştir.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa, belirttiği hususların dikkate alınmaması üzerine İtilaf Devletlerinin stratejisini ve aldığı tedbirleri ayrıca Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne ileterek Mütareke hükümlerini tatbik etmeyeceğini bildirmiş ancak ordunun muhafazası ve Türk topraklarının korunması için bir ordu komutanı olarak gösterdiği gayret karşılıksız kalmıştır.

¹⁴ HTVD, S 28, Vesika Nu.: 716.

¹⁵ HTVD, S 28, Vesika Nu.: 720.

¹⁶ HTVD, S 28, Vesika Nu.: 721.

¹⁷ HTVD, S 28, Vesika Nu.: 740.

¹⁸ **Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, (Alman Seferiye Nizamnamesinden tercümedir.) Kütüphane-yi Askeriye, İstanbul, 1325, s. 73. “*Akamet halinde bulunan kıt'aatı askeriye ileri karakollarla kendi emniyetlerini istihsal ederler.*” Madde: 199.

¹⁹ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, C I, s. 62-65.

Bunun üzerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı karargâhı ile 2.Ordu Karargâhı'nın kaldırıldığı 4 Kasım 1918'de bildirilmesine rağmen bu emir daha birliklere tebliğ olmadan 7 Kasım 1918'de yayımlanan diğer bir emirle, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı ile 7.Ordu Komutanlığı karargâhı kaldırılmış ve Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alınmıştır.²⁰ Konu ile ilgili İrade-i Seniyye²¹ 10 Kasım 1918'de tebliğ olunmuş ve aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu uğraşları neticesinde Yıldırım Orduları Grubu birlikleri ayakta kalmış; aynı zamanda, bölgenin halk teşkilatlanması da²² sağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, bölgeden ayrılması ile bölgedeki tüm birliklerin sevk ve idaresi Nihat Paşa'ya geçmiştir.²³

Aynı kararlılıkla çalışan Nihat Paşa da, İtilaf kuvvetlerinin Payas-Kilis hattını geçmeleri halinde silahla karşılık vereceğini bildirmiş, boşaltma ve çekilmenin mümkün olduğu kadar geciktirilmesi maksadıyla 23-24 Kasım 1918'de Katma'da İngiliz Ordu Komutanına “*boşaltma süresinin 26 Aralık 1918'e kadar uzatılmasını, Ordunun elinde ağır silahların tamamının Filistin'de kaybedildiğini ve ağır silah olmadığını, bir tümenin kadro halinde bir tümenin de Adana'da asayişini sağlamak için kalmasının sağlanmasını*” teklif etmişse de boşaltma süresi hariç, tekliflerinin hiçbirini kabul edilmediği gibi İngiltere'nin yeniden savaşa girişmekten tereddüt etmeyeceği yönünde verilen nota gereği, 23 Kasım 1918'de Sadrazam Tevfik Paşa'nın Başkanlığında Osmanlı Meclisi'nde “*Adana havalisinin Pozantı'ya kadar askerden boşaltılmasının zaruri olarak kabul edildiği ve başka bir teşebbüste bulunulmasına imkân olmadığı*” şeklinde karara varılmış ve aynı gün karar yayımlanmıştır. Böylece Adana Vilayeti ile Amanos Dağları doğusundaki bölgede ordu birliklerinin çekileceği kesinleşmiştir. Diğer taraftan Nihat Paşa, ordunun gücünü muhafaza etmek maksadıyla Jandarmanın ordu kaynakları ile artırılmasına çalışmış ve çekilme uygulanmadan önce 12.Kolordu ve 24.Tümen'in süvari erlerini asayişini korumak için Ceyhan ve İslâhiye Jandarma Süvari Alaylarına dâhil ederek Adana Vilayeti emrine vermiştir. Ayrıca Jandarmanın

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA), BEO., Kutu: 4541, Gömlek: 340546, Sıra: 0.

²¹ HTVD, S 29, Vesika Nu.: 756.

²² Asker Yönüyle Atatürk, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi Yayınları, Seri Nu.: 14, GATA Basımevi, Ankara, 1981, s.54.

²³ ATASE Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, (ATASE), İstiklal Harbi Koleksiyonu, (İSH), İSH., Kutu: 4, Gömlek: 36.

kuvvetlendirilmesi için vilayet emrine 1.200 piyade erini vererek Toros'un kuzeyine geçecek birliklerde, ağırlıkları idare edecek kadar er bırakılmak suretiyle terhis edilmemelerini sağlamıştır.²⁴

7. Ordu'nun kaldırılması ile birlikte bu orduya ait 3. Kolordu Komutanlığı da Sivas'a sevk edilmiş ve intikalini 14 Aralık 1918'de tamamlamıştır. 20. Kolordu ise 2. Ordu'ya bağlanmış, 2. Ordu'ya bağlı 15. Kolordu da kuruluşundan çıkartılarak Erzurum'a intikal ettirilmiştir. Ayrıca bu kolorduya bağlı 44. Tümen kaldırılmış, 41. Tümen ise 12. Kolordu'ya bağlanmıştır. Böylece 2. Ordu'nun Kasım 1918 ortalarında mevcudu azalmış ve iki kolordu halinde muharip gücü beş tümen olmuştur. Bu haliyle, 23 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti'nin verdiği çekilme talimatı gereği Toroslar'ın kuzeyine çekilerek, 26 Aralık 1918'de Pozanti'ya kadar bütün Adana Vilayetini boşaltmıştır. 15 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti 2. Ordu'yu da lağvederek Nihat Paşa'yı Adana Vali Vekilliği'ne atamıştır. Ordunun kuruluşunda bulunan 12. ve 20. Kolordu ise geçici olarak Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştır.²⁵

8. Ordu Komutanlığı bölgesinde; birlikler, diğer ordu komutanlıkların aksine miktar ve nitelik olarak etkili bir durumda değildir. Suriye Cephesi'nde iken dağılan 8. Ordu, Ekim 1918'de ismen ve sadece bir karargâh olarak İzmir'e taşınmıştır. Batı Anadolu'da, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Mütarekeden hemen sonra İtilaf Devletleri tarafından asker sevk etmek suretiyle yapılan bir işgal olmamasına rağmen 4 Kasım 1918'de bir İngiliz gemisinin İzmir Limanı'na gelmesi, İzmir'de bulunan yerli Rumların Yunanistan lehine gösteri yapması ile bölgede bozulan asayiş 5 Kasım 1918'de İstanbul'a bildiren 8. Ordu Komutan Vekili Nurettin Paşa, olayları kısa sürede yatıştırmış ve şehirdeki asayiş temin ederek yabancı müdahalesine karşı gerekli tedbirleri almıştır. Ancak Harbiye Nezareti'nin 13 Kasım 1918'de 8. Ordu Komutanlığı ve 21. Kolordu Komutanlığını kaldırması üzerine Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere İzmir bölgesinde sadece iki tümenli²⁶ 17. Kolordu Komutanlığı kalmıştır. İtilaf Devletlerinin İzmir'de bulunan siyasi ve askeri temsilcileri vasıtasıyla yerli Rum halkın, İzmir'de asayiş bozmaya yönelik artan faaliyetleri sonucu, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa, Yunanlıların askeri faaliyetlerini göz önünde bulundurarak İzmir'e bir

²⁴ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C I, s. 68-71.

²⁵ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C I, s. 71-78.

²⁶ TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C IV - 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 83.

çıkarmanın muhtemel olduğu ve ordunun bu bölgede yetersizliğine dair hazırladığı raporu, Meclis-i Vükela'da görüşülememiştir. Nitekim İstanbul Hükümeti'nin duyarsızlığı sonucunda, 15 Mayıs 1919'da İzmir, İtilaf Devletleri'nin kışkırtmaları sonucu²⁷ Yunanlılar tarafından işgal edilecektir.²⁸

3. ve 5. Ordu Komutanlığı bölgesinde ise mütarekeden bir gün sonra Çanakkale Boğazı'nda görevli Alman askerlerinin ayrılması ile Çanakkale Boğaz Komutanlığı kaldırılmış ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı adında yeni bir birlik kurularak doğrudan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne bağlanmıştır. Diğer taraftan boğazın her iki tarafına yerleşmiş olan 5.Ordu da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden aldığı emir ile Gelibolu Yarımadasındaki 49. ve 60.Tümenlerini Gelibolu bölgesinde; Anadolu yakasındaki 61.Tümeni ise Gönen ve Biga bölgelerine gönderilme kararını vermiştir. 9 Kasım 1918'den itibaren İngilizlerin, Çanakkale Boğazı'nı işgale başlamasıyla Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı personeli de Çanakkale'yi terk etmiş ve 5. Ordu'nun 49. ve 55. Tümenleri, kuzeye çekilerek Trakya bölgesine geçmiştir. 3. Ordu bölgesinde ise Karadeniz Boğazı'ndaki Alman askerlerinin ayrılması ile Boğazlar Umum Komutanlığı kaldırılmış ve Karadeniz Müstahkem Mevkii Komutanlığı doğrudan Umumi Karargâha bağlanarak 1. ve 25.Kolordular dört tümenli olarak yeniden konuşlanmıştır. 10 Kasım 1918'de de Fransız birlikleri 3.Ordu sorumluluğundaki olan Uzunköprü'yü işgal ederek Trakya'ya girmiştir.²⁹

İşgaller devam ederken Harbiye Nezareti, Mondros Mütarekesi'nin 5.Maddesi'nde belirtilen; "hudutların korunması ve genel asayişin temini için gerekli görülecek askerî kuvvetlerden başka geri kalan miktarın terhis edilmesi ve kalanların miktar ve durumunun ise İtilaf Hükümetleri ile görüşülerek tespit edilmesi" maddesi gereği, 1919 yılı başlarında Osmanlı Ordusu'nun konuş ve kuruluş durumu ile personel ve silah-mühimmat miktarları üzerinde başlattığı çalışmaları az mevcutlu ve geniş çerçevede birlikler teşkil etmek şeklinde belirlemiştir.³⁰

²⁷ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)**, Çev.: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 38.

²⁸ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 129-140.

²⁹ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 107-120.

³⁰ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s.25. İleride imkân olursa birliklerdeki personel sayısı kolayca yükseltilebilecektir. Konu ile ilgili yazışmalar 19 Mayıs 1920'ye kadar sürse de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da çalışmaya başlaması ile önemini yitirmiştir.

Bu maksatla Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, 2 Ocak 1919 tarihinde General Wilson'a gönderdiği bir yazıda; orduyu, 9 Kolordu ve 20 Tümen olarak yeniden teşkilatlandıracağını bildirmiştir. Bu yazıda elde kalacak kolorduların tümen, alay, tabur ve bölük miktarları belirtilmemiş ve bu suretle kolordu ile tümen kadroları muhafaza edilmiştir. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Hükûmetten ayrı bu gayreti, İstiklâl Harbi'nde Millî Ordu'nun teşkil ve teçhiz edilmesinde büyük fayda sağlayacaktır. Böylelikle Osmanlı Ordusu'nun Mütareke konuş ve kuruluşu; 9.000 kişi olarak belirlenen jandarma kuvvetine ilave olarak asayişin temini ve hudutların korunmasında jandarmaya destek olması esasına dayalı bir tertiplenme olmuştur.³¹

Bu konuş durumuna göre ordunun kuruluş ve kadrosu da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından 21 Ocak 1919'da yapılan bir çalışma ile yeniden hesaplanarak İtilaf temsilcilerine verilmiştir. Buna göre, toplam 20 tümen için piyade eri miktarı 30.800; kolordu karargâh erleri ile birlikte 40.800 kişi olacaktır. 27 Ocak 1919'da General Milne'ye teklif edilen bu tasarıda 40.800 olan er miktarına³² kabul olunarak sadece top ve makineli tüfek

³¹ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 175-180. 1. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Edirne'de olmak üzere bağlı birliklerinden 49. Tümen, Kırklareli ve Edirne Vilayeti kuzey bölgesinin emniyetini alacak ve Bulgaristan'a karşı hudut güvenliğini sağlayacak; 60. Tümen, Şarköy, Keşan ve Malkara bölgesinde asayiş sağlayacak ve Yunanistan'a karşı batı hududunun güvenliğini alacaktır. 25. Kolordu Komutanlığı, karargâhı İstanbul'da olmak üzere bağlı birliklerinden 10. Kafkas Tümeni İstanbul bölgesinde, 1. Tümen Kocaeli bölgesindedir. 14. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Tekirdağ'da olmak üzere bağlı birliklerinden 55. Tümen Tekirdağ bölgesinde, 61. Tümen Bandırma ve Balıkesir bölgesindedir. 17. Kolordu Komutanlığı, karargâhı İzmir'de olmak üzere bağlı birliklerinden 56. Tümen İzmir, Manisa ve Menemen bölgesinde, 57. Tümen Aydın ve Antalya bölgesindedir. 20. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Ankara'da olmak üzere bağlı birliklerinden 24. Tümen Ankara bölgesinde, 23. Tümen Afyon bölgesindedir. 12. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Konya'da olmak üzere bağlı birliklerinden 11. Tümen Niğde bölgesinde, 41. Tümen Karaman bölgesindedir. 3. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Sivas'ta olmak üzere bağlı birliklerinden 5. Kafkas Tümeni Amasya bölgesinde, 15. Tümen Samsun'dadır. 13. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Diyarbakır olmak üzere bağlı birliklerinden 2. Tümen Silvan bölgesinde, 5. Tümen Mardin bölgesinde asayişin temin görevi yanında Arap çetelerine karşı güneyin emniyetini alacaktır. 15. Kolordu Komutanlığı, karargâhı Erzurum'da olmak üzere bağlı birliklerinden 3'üncü Kafkas Tümeni Erzincan bölgesinde, 9. Kafkas Tümeni Erzurum bölgesinde, 11. Kafkas Tümeni Van bölgesi ve İran hudut güvenliğinde, 12. Tümen ise Harput bölgesinde iç güvenlik ve asayişin temini amacıyla konuşlanmıştır.

³² İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John Robeck, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne yolladığı 26 Kasım 1918 tarih ve 5152 sayılı nota ile 1885, 1893, 1898 ve 1900 doğumluların 1 Aralık 1918 tarihine kadar terhislerinin tamamlanmış olmasını istemiş ancak işe ve taşıma güçlükleri nedeniyle terhis işlemlerinin belirtilen tarihlerde yapılmayacağı bildirilmesine rağmen, 22 Ocak 1919 tarihine kadar 10.000 subay ve 264.339 er terhis edilmiştir. Kalan 60.000'den fazla erin terhis işlemlerine ise devam edilerek Mart 1919 sonuna kadar toplam 337.615 er terhis edilmiştir. 1894 ve 1897 doğumlu erlerden 43.196 er de silâh altındadır. İtilaf Devletleri ile yapılan

miktarcının indirilmesi istenmiştir. 29 Mayıs 1919'da kolordu ve bağılı birliklerine yayımlanan emirle uygulamaya geçilmiştir. Böylece doğuda 15. Kolordu'ya bağılı ve 17.860 mevcutlu dört tümen dışında Osmanlı Ordusu, personel ve silah mevcutları bakımından önemli ölçüde azalmıştır.³³

Ordunun terhis işlemlerinin yanı sıra Jandarmanın da terhisine başlanarak Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın teklifleri ile 7.713 Jandarma erinin terhisi yapılmıştır.³⁴ Terhislerle birlikte ordunun elinde bulunan silah ve mühimmatın müsadere ve teslim işlemlerinde, depolara yığılan silahların millet malı olduğu ve korunması lazım geldiği, Harbiye Nezareti tarafından yayımlanan emirler ile hassasiyet gösterilmesi istenmiştir.³⁵

---

anlaşmaya göre ordunun mevcudunun 61.223 er olması gerekirken İngilizlerin kaçak ve celpleri geri bırakılanların askere alınmasına izin vermemesi nedeniyle Osmanlı Ordusu'ndaki er mevcudu Mart ve Nisan 1919'da 43.000 olmuştur. **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, C I, s. 184-186. Erler gibi terhisleri yapılan ve türlü sıkıntılarla tahliye noktalarında bekleyen yedek subaylar da birlikleri kaldırılan subayların bir kısmı ile İstanbul'da toplanmış ve yeni atama beklerken aylıksız, parasız ve kendilerine yakışmayan işlerde çalışmışlardır. Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s. 27. "*Birlik Kuvveleri, Mütarekede saptanan kadroların da altında olup genellikle kolorduların Eylül 1919 personel kuvve özetleri şöyledir: 1. Kolordu, 3.993; 25. Kolordu, 5.964; 15. Kolordu, 12.701; 3. Kolordu, 4.398; 14. Kolordu, 2.893; 13. Kolordu, 4.508; 20. Kolordu, 3.396; 12. Kolordu, 5.290*" Toplam **43.143** tür. **TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV-1, s. 83.

³³ Ali Fuat Cebeşoy, Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 74. "...Garptaki iki kolordumuz bizim gibi azimli bir yol tutmadıklarından birçok silah, cephane ve harp malzemesini galiplere kaptırmışlardı." şeklinde açıkladığı bu husus aslında 21. ve 17. Kolorduların gücünün olmadığını ifade etmektedir.

³⁴ Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s. 78. Jandarma Komutanlıkları ve Vilayetlere yayımlanan bir emirle; "...Jandarma kadrolarının ikmalî için eşirra ve zuafadan olmamak kaydıyla gönüllü jandarma kaydedilmesini ve terhisi gelmiş olup da göreve devam etmek isteyenlerin de kabul edilmesi" belirtilmiştir.

³⁵ Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s. 68. "...Depolar muhteviyatının her an için elimizde kabil-i istimal ve istifade bir halde bulundurulması ve bir fişeginin dahi ziya'ya uğratılmaması pek mühimdir. Depolar bu hususu temine ve Mutelifin ile vaziyet neticesi bizim için zararlı müşkülât çıkarmayacak bir tarzda hüsn-i idareye muktedir; icabında mesuliyeti deruhte etmek cesaretini gösterecek memurlar tayin buyrulması ricası ile takdim olunur." 15. Kolordu bölgesinde ise hükümetin ilgisiz kalmasına ve İngiliz baskısına rağmen, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'nın desteği ve Kazım Karabekir Paşa'nın da gayretleri ile kadro fazlası silah ve sürgü kolları teslim edilmemiştir. Diğer taraftan İngilizler Mütarekede tümenlerin 1.500 tüfek kadrosu ile her tümen için kabul edilen 8 top ve 12 makineli tüfek esasını uygulayamamıştır. Buna karşılık Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, her tümen için 3.200 tüfekli barış kadrosunda ısrar ederek top ve makineli tüfek miktarlarını kadroya bağılı kalınmaksızın muhafaza edebilmiştir. Buna göre silah kaybı çok olan 3, 12 ve 20'nci Kolordu tümenlerinde ortalama 12'şer makineli tüfek ve 8'er top olduğu halde yeni kurulan 55, 60 ve 61'inci Tümenler ile 15'inci Kolordu'nun tümenlerinde ise 50 ile 60'ar makineli tüfek ve 16 ile 24'er top mevcuttur. **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, C I, s. 182-184.

Böylece Osmanlı ordusu sekiz kolorduya indirilmiş ve toplam yirmi tümen halinde tertiplenmiştir. 1918 Ekim ayı sonlarında, Mütarekenin imzasından önce Osmanlı Ordusu'nun mevcudu, muharip ve muharip olmayan unsurları ile birlikte 400.000'den fazla iken, mütareke sonrası yaklaşık olarak 43.000'ne düşmüştür. Buna rağmen kolordular, konuşlu oldukları bölgeler itibari ile bir bakıma Anadolu'nun giriş kapılarını tutmuş durumda ve üstün nitelikli, genç ve dört yıllık büyük bir harp tecrübesine sahip ordu komutanları ile emir-komuta etkinliğini devam ettirmektedir. Bu özelliğini iyi bilen İtilaf devletleri, belirledikleri ordunun kontrol altına alınması stratejisini, öncelikle ordunun terhis, silah-teçhizatın teslimi olarak uygulamaya geçirmiş ancak bu aşamada, ordu komutanları ve bağlı birlik komutanlarının gösterecekleri direnci hesaba katmamışlardır.³⁶

KONGRELER SÜRECİNDE KOLORDULAR İLE İRTİBATA GEÇİLMESİ VE ASKERÎ STRATEJİNİN BELİRLENMESİ

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta Millî Mücadele'nin genel stratejisini “*Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun bütün milletçe müsellehân mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek elbette musip olamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayı ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve eskârını izhar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmağa çalışmak lazım geliyordu. Nitekim öyle de olmuştur.*” diyerek açıklamıştır.³⁷ Bu genel stratejinin askerî yönü ise başlangıçta millette oluşturulacak direnişe ordunun desteğini sağlamak ve sonrasında tüm faaliyetleri ordunun kontrolünde yürütmek olacaktır. Bu maksadı ise “İlk iş olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lazımdı.” sözü ile belirtmiştir.³⁸

Buna göre, Millî Mücadele'nin askerî stratejisinin belirlenmesi ve uygulanmasında üç önemli dönem bulunur: İlki Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya geçtiği dönem; ikincisi, Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak geçen dönem; üçüncüsü ise Büyük Millet Meclisi Başkanı ve aynı zamanda Türk orduları Başkomutanı olarak Türk İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar süren dönemdir. Buna göre ilk iki

³⁶ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 173-174.

³⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 20.

³⁸ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C I, s. 22.

dönemi stratejinin belirlendiği ve uygulamaya geçildiği, son dönemi ise uygulandığı dönem olarak ifade etmek gerekir. Ancak bu stratejinin oluşumuna önemli ölçüde etki sağladığı değerlendirilen ve Birinci Dünya Harbi'nin son dönemine ait ilk atamasının yapıldığı 3 Temmuz 1917'de³⁹ ve ikinci kez atamasının yapıldığı 1 Eylül 1918'deki⁴⁰ 7.Ordu Komutanlığı görevi esnasında Osmanlı Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu iki ayrı rapordaki görüşleridir. 20 Eylül 1919 tarihli ilk raporda;⁴¹ askerî stratejinin savunma ağırlıklı olmasını, bir tek erin son ana kadar muhafaza edilmesi gerektiğini belirterek Alman çıkarlarını düşünen General Falkenhayn'ın bunu yapmayacağını ve emir-komutanın tek elden kendisine verilmesini teklif etmiştir. 24 Eylül 1918 tarihli ikinci raporda⁴² ise Falkenhayn'ın cephe durumunu anlayamadığı ve Filistin'e taarruz etmekten daha önemli olanın savunma olduğunu ve "bir grup-iki ordu"nun da Sina gibi dar bir cepheye sığmayacağı ve savunma yapamayacağını belirterek emir-komutanın yine tek elden yapılmasını ve kendisine verilmesini teklif etmiştir. Bu iki rapor, yakın bir zamanda başlayacak Millî Mücadele'de, izlenecek yolun askerî esaslarını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim emir-komutanın tek elden ve bir Türk generali tarafından yapılmasında, ordunun taarruz gücünün olmadığı ancak savunma gücünün bulunduğu ve savunmanın da uzaktan olmaması gerektiği belirtilmiştir.

Mütareke imzalandığında da aynı görüşlerini muhafaza eden Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak kendisine mütareke hükümleri tebliğ edildiğinde Harbiye Nezareti'ne, mütarekenin sorumluluk sahası itibarıyla nasıl uygulanacağını⁴³ sormuş ve nasıl uygulanması gerektiğine⁴⁴ dair görüşlerini de yaptığı bir teklifle açıklamıştır. Özellikle Kilikya ve Suriye gibi sınırları belli olmayan ve Osmanlı mülki teşkilatlanmasında karşılığı bulunmayan coğrafi yerlerin belirsizlik yarattığı ve yeni işgallere sebebiyet vererek işgali kolaylaştıracağı belirtilmiş ve oldubittilere fırsat verilmesi ile asker, silah ve teçhizatın da teslim edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak "*Ordunun muhafazası ve çoğunluğu Türk olan bölgelerin elde*

³⁹ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, (ATASE), Atatürk Özel Koleksiyonu, (ATAZB), Kutu: 35, Gömlek: 45.

⁴⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 50, Gömlek: 12.

⁴¹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 5-11.

⁴² Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 12-16.

⁴³ ATASE Arşivi, İSH., Kutu: 68, Gömlek: 2, HTVD, S 27, Vesika Nu.: 714.

⁴⁴ ATASE Arşivi, İSH., Kutu: 69, Gömlek: 5, ATASE Arşivi, İSH., Kutu: 68, Gömlek: 3, HTVD, S 28, Vesika Nu.: 715.

bulundurulması” temel gaye olmak üzere Millî Mücadele boyunca askerî bir strateji olarak da uygulanacak olan bu ana düşünce tarzı, uygun görülmemiştir. Bir ordu komutanı olarak görevini tamamladığını düşünerek, haksız mütareke hükümlerinin uygulanmasını önlemek için Hükûmette bir görev almak niyeti ile İstanbul’a gitmiştir.

İstanbul’a 13 Kasım 1918’de geldiğinden itibaren hükümet çevresi hatta Padişah ile yaptığı görüşmelerde Harbiye Nezareti’nde veya hükümette düşündüğü gibi bir görev alamamıştır.⁴⁵ Mütareke hükümlerinin tatbikinde yapılan haksızlıkları önlemenin tek yolu olarak artık, güvendiği silah arkadaşları ile birlikte, milletin iradesine ve ordunun gücüne dayalı bir kurtuluş çaresi bulmaktır. Bu çarenin ilk fırsatı, İngiliz politikalarına uygun olarak hareket eden Hükûmetin, Anadolu’da asayişin temini için tedbirler almak ve aynı zamanda mevcut kolorduları bu yönde kullanmak amacıyla kurulan üç ordu müfettişliğinden Meclis-i Vükela tarafından yetki ve sorumlulukları⁴⁶ onaylanarak kendisine verilen⁴⁷ 9.Ordu Müfettişliği görevine atamasının⁴⁸ yapılması ile ortaya çıkmıştır.

Samsun’a çıktıktan⁴⁹ bir gün sonra İstanbul Hükûmeti’ne yaptığı bilgilendirmeye yönelik Erzurum Valiliğine de gönderdiği suretinde; millet ve ordunun bu işgalleri kabul edemeyeceğini devlet, ordu ve milletin kurtuluşu için çalışılması gerektiği⁵⁰ ve 15.Kolorduya ise işgallerin kınanması için protesto gösterileri yapılarak İtilaf temsilcilerine muhtıralar halinde bu durumun iletilmesini⁵¹ bildirmiştir. İki gün sonra heyetindeki kurmaylarına İngiliz siyasi mümessilleri ile yaptırdığı görüşme sonuçları ile birlikte düşüncelerini aktardığı İstanbul Hükûmeti’ne, “*Türklüğün yabancı yönetimine tahammül edemeyeceği ve milletin, birlik içerisinde Hâkimiyet-i Milliye esasını Türklük duygusunu hedef alarak gerçekleştireceği*”⁵² iletilmiştir. Bu açıklamalarda Millî Mücadele’nin başlangıç ilkeleri çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle

⁴⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C I, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2004, s. 114-117.

⁴⁶ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA)**, Fon: DH.İ.UM., Kutu: 19, Gömlek: 1, Sıra: 0.

⁴⁷ **ATASE Arşivi, ATAZB**, Kutu: 40, Gömlek: 13.

⁴⁸ **ATASE Arşivi, ATAZB**, Kutu: 40, Gömlek: 14; **CDA Arşivi, BEO.**, Kutu: 4571, Gömlek: 342765, Sıra: 0.

⁴⁹ **CDA Arşivi, DH.ŞFR.**, Kutu: 630, Gömlek: 122, Sıra: 0.

⁵⁰ **ATASE Arşivi, ATAZB**, Kutu: 8, Gömlek: 13.

⁵¹ **ATASE Arşivi, ATAZB**, Kutu: 8, Gömlek: 94.

⁵² **ATASE Arşivi, ATAZB**, Kutu: 8, Gömlek: 12.

milletin iradesine bağlı ve orduya dayalı bir yöntemin uygulanacağı ve kendisinin de endişeli olmakla birlikte bu duygular içerisinde millet ve memlekete olan borcunun bir gereği olarak görevini bu ilkeler doğrultusunda yerine getireceğini, sadece 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya⁵³ şifreli olarak bildirmiştir. Diğer bir ifade ile Kazım Karabekir Paşa, başlayacağı mücadelede en yakın güvendiği kişidir.

Samsun'dan Havza'ya geçtikten sonra 28 Mayıs 1919'da sorumluluk bölgesi itibariyle yaptığı değerlendirmeleri 15. Kolordu Komutanı ile paylaşmış ve yaptığı bir görüşmede Trabzon'un önemli bir bölge olduğunu belirterek bölgenin idaresi ile ilgili Kazım Karabekir Paşa'nın görüşlerini talep etmiştir. Kazım Karabekir Paşa ise Trabzon'daki Fransız temsilcisinin Türk düşmanı faaliyetleri bulunduğunu ve Trabzon'u kontrol etmek maksadıyla 3.Tümenin gönderilmesi gerektiğini ve başında da yetkin bir komutanın olmasını istediğini belirtmiştir.⁵⁴ Aynı zamanda işgallerin genişleyebileceği kaygısıyla izlenecek yöntemin başta Doğu bölgeleri olmak üzere yurdun genelinde nasıl olması gerektiğini yalnız 3., 15. ve 20.Kolordulara açıklamış ve bu konuda görüşlerini istemiştir. Ayrıca ikinci bir değerlendirme ile güvenilir sivil kişilerle birlikte dışarıdan anlaşılamayacak şekilde örgütlenmelerin yapılmasını, bunun sorumluluğunun tamamen askerlerde olmasını ve yerli Rum halkın isyanı ile birlikte Karadeniz'den muhtemel bir İngiliz çıkarmasına karşı halkın "harekât-ı sagire"⁵⁵ olarak bilinen usuller gereği; yabancı denetiminden uzak kalmış silah-teçhizat ve mühimmatın içeriye taşınmasını, her köyün kendinî savunmasını,⁵⁶ askerî birliklerin de buna destek olmasını, önemli yollardaki büyük yapıların gerekirse tahrip edilmek üzere planlamasının şimdiden yapılmasını ve tüm bu işlerin gizlice yürütülerek bu konudaki görüşlerin

⁵³ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 34, Gömlek: 2.

⁵⁴ Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 129-130.

⁵⁵ Askerî Harekât-ı Sagire, (Kaymakam Mehmet Faik), Mekteb-i Fünun Harbiye-yi Şahane Matbaası, İstanbul, 1305, s. 12-13. Gayr-i Nizami harbin esas ve usullerini izah eden ve askerî birliklerde kullanılan dönemin askerî talimnamesidir.

⁵⁶ 24 Mayıs 1919'da Sadaret'ten, bölgedeki asayişin sağlanması ve bu maksatla kullanılacak müfrezeler ve yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesine yönelik örtülü ödenekten uygun ölçüde bir ödeneğin gönderilmesini talep ettiğini 31 Mayıs'ta bölgedeki mülki teşkilatlara (Diyarbakır, Bitlis, Van, Trabzon, Sivas, Ankara, Elazığ, Kastamonu Valilikleri; Erzincan, Samsun, Kayseri, Maraş bağımsız Sancakları) bildirmiştir. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 16. Bölgede her ne kadar asayişin sağlanması adına talep edilse de Kuva-yı Milliye'nin başlatılmasında teşvik amacıyla kullanılarak etkili olabileceğinin düşünüldüğü söylenebilir.

gönderilmesini talep etmiştir.⁵⁷ 15.Kolordu Komutanının mücadelenin askeri birliklerin kontrolünde yapılması yönündeki görüşü ile birlikte uygun görülen bu değerlendirme⁵⁸ sonrası; 15., 20., 13. Kolordu ve Konya'daki 2. Ordu Müfettişliğine gönderilen ve 28-29 Mayıs 1919'da yayımlanan Havza Genelgesi ile, tüm yurttaki gösteriler yapılarak hükûmete ve işgal kuvvetleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmesi istenmiştir.⁵⁹ Ayrıca Dâhiliye Nezareti'nden daha önce yaptığı teklif 29 Mayıs 1919'da uygun görülerek yeni silahlı birliğine alınacak askerlerin Jandarma olması kabul edilmiştir.⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin izin vermediği yeni er alımlarını bu yolla aşarak ordunun asker ihtiyacını karşılamak düşüncesinde olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda Batı Anadolu'daki durumu da yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, 27 Mayıs 1919 ve 31 Mayıs 1919 tarihlerinde 20.Kolordu ile yaptığı görüşmeler ile bölgedeki 23. Tümenin gücünü ve bu tümenden nasıl faydalanılacağını öğrenmek istemiş⁶¹ ve cevap olarak Yunan ordusunun Marmara ve Aydın civarını işgal ettiği, Afyonkarahisar'daki 23. Tümen'in ise kuvvet olarak takviye edilmeye çalışıldığı bilgisini almış,⁶² Afyonkarahisar ve civarının İtalyanların işgal edeceği yönünde gelen bilgilerin doğruluğu ile 23. Tümen'in son durumunu⁶³ da sormuştur. Bölgeyle ilgili olarak doğrudan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye ile görüşen 17.Kolordu komutan vekili Albay Bekir Sami Bey'in de 31 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bölgedeki faaliyetler hakkında bilgi vermesi üzerine 9 Haziran 1919'da göndermiş olduğu cevabında, doğudaki komutanlıklarla temasın önemli olduğunu ancak ülkenin düzenli bir teşkilat altına alınabilmesi için müşterek çalışılması gerektiğini belirtmiş ve Batı Anadolu hakkında devamlı bilgilendirilmesini⁶⁴ istemiştir.⁶⁵

Batı Anadolu ile ilgili aldığı bilgileri 15., 3. ve 13. Kolordulara da göndererek doğudaki birliklerin batı ile olan bağlantısını sağlamıştır. Bu dönemde

⁵⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 29-31.

⁵⁸ ATASE Arşivi, İSH., Kutu: 272, Gömlek: 77, İSH., Kutu: 272, Gömlek: 78, İSH., Kutu: 272, Gömlek: 86:, 1., 14. ve 3. Kolordular, mücadelenin Kuva-yı Milliye ile desteklenmesine taraftar olduklarını belirtmişlerdir.

⁵⁹ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, C I, s. 31-32.

⁶⁰ CDA Arşivi, DH.ŞFR., Kutu: 99, Gömlek: 385, Sıra: 0.

⁶¹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 45.

⁶² ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 34, Gömlek: 4.

⁶³ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 5, Gömlek: 18.

⁶⁴ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 33.

⁶⁵ Hamdi Gürler, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 96-97.

İngilizlerin ısrarları ile daha önce doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanmış olan 13. Kolordu'nun⁶⁶ lağvedilerek Jandarmaya dönüştürülmesi ve geri kalanların 15. Kolordu'ya gönderilmesi yönünde çalışmalar başlatılmış⁶⁷ aynı zamanda Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesini⁶⁸ istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu isteği dikkate almayarak kolordular üzerindeki yetkisini kullanmaya devam etmiştir. Nitekim Kastamonu ve civarında muhtemel bir Fransız ve Yunan işgalinin önlenmesi için 20. Kolordu'dan bir alayın Kastamonu'ya bir taburun ise Sinop ve İnebolu'ya gönderilmesini istemiş, Ali Fuat Paşa da yaptığı değerlendirme ile bir alayın Kastamonu'ya gönderilmesinin uygun olduğunu, birer taburun da Çankırı ve Çorum'a gönderileceğini belirtmiştir.⁶⁹ İşgallere karşı millette oluşan bilinçlenme ile birlikte özellikle Batı Anadolu'da silahlı bir direnişe dönüşerek Kuva-yı Milliye halinde mücadeleye başlanması, Anadolu'nun doğusunda başlatılan Millî Mücadele'nin teşkilatlanmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Hatta 9 Haziran 1919'da Kuva-yı Milliye'nin verdiği mücadelenin desteklenmesi, dış meseleler dâhil bütün milletin birlik halinde olması ve Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılan faaliyetlerin önlenmesi için Hükûmetin de tedbir alması gerektiği yönünde bir beyanname yayımlanması istenmiştir.⁷⁰ Diğer taraftan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Kafkaslardaki gelişmeler hakkında bilgi vermesi ile İtilaf devletlerinden hiçbirinin herhangi bir limana kuvvet çıkarmasına izin verilmemesi gerektiği belirtilerek silahla karşı konulmasının istenmesi⁷¹ Mustafa Kemal Paşa'nın dış siyaseti takip ettiğini ve içeride de yeni işgallerin olmaması için öncelikle Kuva-yı Milliye ve sonra düzenli birliklerle karşı konulması yönünde düşüncesinin olduğunu göstermektedir.

Havza'dan ayrıldığı 12 Haziran 1919'a kadar bir bakıma müfettişlik yetkileri dışına çıkarak ikinci bir Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi hem de Harbiye Nazırı gibi faaliyet göstermiş ve Millî Mücadele'de bütünlüğü sağlamak için çaba sarfetmiştir. Bu dönem içerisinde her ne kadar müfettişlik yetkisi ve bölgenin şartları gereği kolordu komutanlıkları arasında 3., 15., 13. ve 20. Kolordular ve 2. Ordu Müfettişliği ile doğrudan irtibata geçse de vatanın

⁶⁶ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH), Kutu: 14, Gömlek: 102.

⁶⁷ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 1.

⁶⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 45.

⁶⁹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 3, Gömlek: 76.

⁷⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 5, Gömlek: 30.

⁷¹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 5.

içerisinde bulunduğu durum izah edilerek alınması gereken tedbirleri ulaşılabildiği bütün komutanlıklara göndermesi⁷² uygulanacak yöntemin oluşturulmaya çalışılması bakımından önemlidir.

14. ve 1. Kolordu ile doğrudan irtibat sağlanamasa da diğer kolordular vasıtasıyla gerekli talimatlar iletilmiş ve Kuva-yı Milliye'nin desteklenmesi istenmiştir. Nitekim Kuvâ-yı Milliye'nin, Anadolu'da olduğu gibi Trakya'da da teşkilatlanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, burada bulunan kuvvetin ve komutanın durumu hakkında bilgi sahibi olmak maksadıyla, 16 Haziran 1919'da gönderdiği telgrafa gelen cevapta, kolordu komutanının Albay Cafer Tayyar Bey olduğunu öğrendikten sonra, 18 Haziran 1919 tarihli bir yönerge göndererek⁷³ Trakya'nın da direnme gücünü artırmak üzere Anadolu'da bölünmez bir bütünlüğün oluşturulduğu ve kararların bütün komutanlar ve yarındakiler ile birlikte bir bütün halinde alındığını bildirmiştir.⁷⁴ Böylece Anadolu'da başlayan mücadeleye, 1. Kolordu Komutanlığını da kendisine bağlayarak Trakya'yı dâhil etmiş ve Millî Mücadele bütünlüğü içerisine almıştır.⁷⁵ Bu çalışmalardan haberdar olan İngiliz ve Fransızlar, Kuva-yı Milliye'nin Edirne ve çevresinde de görülebileceği korkusu ile İstanbul Hükûmetini işgalle tehdit etmişlerdir.⁷⁶

Bu dönem içerisinde yapılan faaliyetler sonucunda kolordularla irtibata geçilerek desteği sağlanmış ve millette teşkilatlanma bilinci yaratılmıştır. Nitekim 8 Haziran 1919'da İstanbul'a çağırılması üzerine; artık millî bir mücadelede için çabaların kişisel olmaktan çıkarak bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak tarzda bir kurul vasıtasıyla yapılmasının gerekli olduğu düşüncesindedir. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder: *"Anadolu'ya geledi bir ay olmuştu. Bu süre içerisinde bütün orduların birlikleri ile ilişki ve bağlantı sağlanmış ve ulus elden geldiğince aydınlatılarak uyarılmış, ulusal örgütlenme düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Durumu artık bir kumandan kimliği ile yürütüp yönetmeye olanak kalmamıştı. Yapılan çağrıya uymamak ve gitmemekle birlikte, ulusal örgütleri ve eylemi yönetmeyi sürdürdüğüme göre, başkaldırır duruma girdiğim kuşku götürmezdi. Bundan*

⁷² Sabahattin Selek, **Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C I, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 268.

⁷³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 82, Belge Nu.: 1781.

⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C I, s. 30-31.

⁷⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 167-168.

⁷⁶ **CDA Arşivi**, DH.ŞFR., Kutu: 658, Gömlek: 9, Sıra: 0.

başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve yürütümlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir kurul adına yapılması çok gerekli idi. Bu nedenle 18 Haziran 1919 günü Trakya'ya verdiğim yönergede işaret ettiğim bir noktanın uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli Ulusal örgütlerini birleştirecek, bunları bir merkezden yönetmek ve adlarına iş görmek üzere, Sivas'ta genel bir ulusal kurultay toplamaktı. Bu amaçla emir subayım Cevat Abbas bey'e 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da söyleyip yazdırdığım genelgenin başlıca noktaları şunlardı. ...”⁷⁷ Amasya Genelgesi'nde vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu temel esası üzerine milletin bağımsızlığını yine milletin kesin kararı ve azminin kurtaracağı belirtilerek Kuvâ-yı Milliye'nin önemi ve gereği belirtilmiştir. Amasya'ya ulaştığında kolordularla irtibatı devam etmiş ve 12. Kolordu Komutanlığına atanan Albay Selahattin Adil Bey'den daha önce yapıldığı gibi çalışmalara devam etmesi istenmiştir.⁷⁸ Nitekim Cemal Paşa'nın izinli olarak İstanbul'a gitmesi üzerine bütün kolordulara ve tümen komutanlıklarına “hiçbir sebep ve bahane ile komuta mevkiinin terkedilmemesi” gerektiği⁷⁹ belirtilmiştir.

Amasya'da 22 Haziran 1919'da yayımlanan bir genelge ile vatanın bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu belirtilerek milletin azim ve kararının kurtuluşu sağlayacağı ve bu maksatla Sivas'ta bir millî kongrenin toplanması gerektiği belirtilmiştir. Ancak Anadolu'daki Millî Mücadele'den ve Mustafa Kemal Paşa'nın yürüttüğü faaliyetlerden İngiliz baskısı ile rahatsız olan İstanbul Hükûmeti, Harbiye Nezareti vasıtasıyla gönderdiği yazısında; Padişah'ın da İstanbul'a gelmesini istediğini ve isterse iki ay istirahat alabileceğini belirtmesi üzerine talebi reddederek gerekirse milletin bir ferdi olarak çalışmaya devam edeceğini bildirmiştir.⁸⁰ Dâhiliye Nezareti ise Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olmakla birlikte siyasette başarılı olamadığını⁸¹ ve görevinden azledildiğini,⁸² kendisi ile hiçbir resmî işleme girişilmemesi ve hükûmet işleri ile ilgili hiçbir talimatının yerine getirilmemesi⁸³ hususunda bir

⁷⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C I, s. 41-43.

⁷⁸ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 1, Gömlek: 24.

⁷⁹ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 1, Gömlek: 32.

⁸⁰ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 4.

⁸¹ **CDA Arşivi**, DH.ŞFR., Kutu: 100, Gömlek: 174, Sıra: 0.

⁸² **CDA Arşivi**, DH.KMS., Kutu: 53, Gömlek: 43, Sıra: 0.

⁸³ **CDA Arşivi**, DH.ŞFR., Kutu: 101, Gömlek: 19, Sıra: 0.

yazıyı bütün askerî ve mülki teşkilatlara göndermiştir.⁸⁴ Harbiye Nezareti de başka bir yazı ile Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu memuriyetten Avrupa Devletlerinin rahatsızlık duyduğunu ve bu konuda Hükûmete baskı uygulamalarını ve kendisinin istediği bir yere gidebileceğini belirtmiştir.⁸⁵ Bütün bunların bir İngiliz baskısı olduğunu anlayan Mustafa Kemal Paşa⁸⁶ durumu önce çok güvendiği 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya aktarmış ve diğer kolordu komutanları ile birlikte bu konu ile ilgili görüşlerini istemiştir.⁸⁷ Ancak çok sevdiği askerlikten istifa ettiğini⁸⁸ açıklamasına rağmen kolordu komutanlarına olan güveni nedeniyle⁸⁹ çalışmalarına devam etmiştir. Kolordulardan ve öncelikle 15. Kolordu Komutanından istifa hakkında düşüncesini istemesi, Millî Mücadele'nin dayanağı olan 15. Kolordunun önemi ve Kazım Karabekir Paşa'ya olan güveninden kaynaklanmaktadır.

Erzurum'da kongre için yürütülen faaliyetlerin yanısıra 12. Kolordu Komutanlığına Albay Selahattin Adil Bey⁹⁰ ve 3. Kolordu Komutanlığına da Albay Refet Bey'in yerine Albay Selahattin Bey'in⁹¹ İstanbul Hükûmeti tarafından atamaları yapılmış ancak mücadeleden yana çalışmaları için bilgilendirilmişlerdir. Bu maksatla, 7 Temmuz 1919'da Erzurum'dan tüm kolordulara gönderilen talimatın, yürütülecek askeri stratejinin daha da netleştiği bir belge olması bakımından önemlidir. Talimatta, millî kuvvetlere müdahale ve saldırıda bulunulamayacağı, görevinden alınan komutanların yerine gelecek olanların Millî Mücadele'ye destek olacaksa komutanın devredilebileceği aksi takdirde komutanın bırakılmayacağı, askerî birliklerin dağıtılması veya yer değiştirilmesi emri verilirse uygulanmayacağı, vatanın herhangi bir yerine saldırıldığında karşılıklı işbirliği halinde savunma yapılacağı belirtilmiştir.⁹² Kongre aldığı kararlar ile Millî Mücadele'nin genel bir programını ortaya koymuştur. Bu programın icrasının da teşkil edilen Heyet-i Temsiliye vasıtasıyla olacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda Vilâyat-ı Şarkiye Müdafâa-i Hukuk-i

⁸⁴ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 32.

⁸⁵ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 48.

⁸⁶ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 58.

⁸⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 65.

⁸⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 4, Gömlek: 92.

⁸⁹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 70. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın istifasından dolayı gönderdiği mesaj ile üzüntülerini bildirmiştir.

⁹⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 1, Gömlek: 32.

⁹¹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 13, Gömlek: 29.

⁹² ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 15.

Milliye Cemiyeti'nin maksat ve işleyişine dair bir beyanname yayımlanarak⁹³ mücadelenin askerî yönü de belirtilmiş, millî müfrezelerin mücadele için asıl kuvvet olduğu ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında şekillenen Millî Mücadele artık Heyet-i Temsiliye'nin teşkil edilmesi ile fikir bütünlüğüne ulaşmış ve alınacak kararlar ve uygulamaların tüm yurttan yaygınlaşması kolaylaşmıştır. Aynı zamanda mücadelenin askerî yönü de ortak kararlara ve uygulamalara tabi olacaktır.

Kongre çalışmaları devam ederken Sivas'ta toplanacak olan daha geniş katılımlı millî kongrenin yapılmasını önlemek için İstanbul Hükûmeti baskısını artırmıştır. Nitekim İngilizlerin Samsun'a gelen İngiliz taburunun⁹⁴ 150 mevcutlu bir İngiliz Hint taburu olduğu⁹⁵ ve Sivas'a bir tabur kuvvetinde bir askerî birlik göndereceği, hatta Samsun'a çıkarılan taburun 1000 mevcutlu olduğu ve 260 kişilik bir bölüğün ise Merzifon'a gönderileceği⁹⁶ haberinin alınması üzerine 3. Kolordu'dan bu girişimin önlenmesi⁹⁷ ve yapılan yazışmaların İngilizlerin eline geçmemesi için dikkatli olunarak gerekli tedbirlerin alınması⁹⁸ istenmiştir. Buna karşılık İstanbul Hükûmeti Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla gönderdiği yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a asker çıkarmak isteyen İngilizlere karşı konulması için verdiği talimata uyulmamasını istemiştir.⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınmasından sonra Ordu müfettişliklerinde değişiklik yapan İstanbul Hükûmeti, 14.Kolordu Komutanlığına Esat Paşa'yı (Lübnanlı), 2. Ordu Müfettişliğine Süleyman Şefik Paşa'yı¹⁰⁰ ve 3.Ordu Müfettişliğine de Abdullah Paşa'yı atamış¹⁰¹ ancak gelene kadar Kazım Karabekir Paşa'nın da vekâleten atamasını yaparak mücadelenin kordular üzerindeki etkisini kırmak istemiştir. Bu atamalara karşı tedbir olarak, 3. Kolordu'dan Abdullah Paşa'nın dâhile sokulmaması ve Samsun yoluyla gelse gemiden indirilmemesi ve tutuklanması emri verilmiştir.¹⁰² Ayrıca Kazım

⁹³ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:4, Gömlek:108., ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 24, Gömlek:105.

⁹⁴ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 1, Gömlek: 41.

⁹⁵ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 24, Gömlek: 94.

⁹⁶ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 18.

⁹⁷ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 5, Gömlek: 44.

⁹⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 10, Gömlek: 88.

⁹⁹ CDA Arşivi, DH.KMS., Kutu: 54, Gömlek: 12, Sıra: 0.

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 76.

¹⁰¹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 78.

¹⁰² ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 83.

Karabekir Paşa'nın Millî Mücadele'den yana tavrı, özellikle güçlü bir kolordu olan 15. Kolordu olmak üzere diğer kolordulara da örnek olması bakımından önemlidir. Nitekim 3. Ordu Müfettişi olarak İstanbul'a gönderdiği bölge ile ilgili bir haberde; bölgede asayişin düzgün olduğunu ve bir sorun olmadığını belirtmiştir.¹⁰³ 3. Ordu Müfettişliği üzerinde hâkimiyet sağlayamayan İstanbul Hükûmeti, sonunda 16 Ağustos 1919'da 3. Ordu Müfettişliğini kaldırmıştır.¹⁰⁴

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın da görevden alınacağı yönün de haberler alınması üzerine kesinlikle komutayı bırakmaması istenmiş¹⁰⁵ ve 30 Ağustos 1919'da yerine atanan Ahmet Hulusi Paşa'nın da hastalığı nedeniyle gelemeyeceği nedeniyle komutaya devam etmesi, kolorduların Harekât-ı Milliye lehine vermiş oldukları emirlerin aksine davranan Dâhiliye Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin yaptığı azil ve tayinlerin kabul edilemeyeceği¹⁰⁶ bildirilmiştir. 2. Ordu Müfettişliği bölgesinde de komuta sorunu yaşanmış ve 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in komutayı bırakacağı, yerine Millî Mücadele taraftarı birinin gönderilmesi ile Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Galatalı Şevki Bey'in de görevden alınması Harbiye Nezareti'nden istenmiş¹⁰⁷ ayrıca Konya'ya gelerek görevine başlayan Sait Paşa'nın durumu anlaşılana kadar asker sevk işlemlerinin durdurulduğu¹⁰⁸ belirtilmiştir.

Sivas Kongresi ile Kuva-yı Milliye'nin Millî Mücadele'de önemli bir güç olduğu kabul edilmiş ve düzenli birliklerle işgallere karşı konulması kararı alınmıştır. 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanı olarak ataması¹⁰⁹ yapılmış, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesi ile birlikte Kuva-yı Milliye ve düzenli birliklerin harekât esasları açıklayan "*Kuva-yı Milliye Talimatnamesi*"¹¹⁰ hazırlanmıştır. Özellikle Kuva-yı Milliye'nin çete olmadığı, çete faaliyetlerine izin verilmeyeceği, ancak milletin kendisini korumak için Kuva-yı Milliye'yi oluşturulabileceği belirtilmiştir. Heyet-i Temsiliye bütün sorumluluğu üzerine alarak Kuvâ-yı Milliye ve ona destek olan orduya hareket tarzları ve genel hatları ile Millî Mücadele'nin askerî yönüne ait ilk

¹⁰³ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 8, Gömlek: 20.

¹⁰⁴ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 16, Gömlek: 43.

¹⁰⁵ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 24.

¹⁰⁶ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 14, Gömlek: 101.

¹⁰⁷ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 12, Gömlek: 46.

¹⁰⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 12, Gömlek: 48.

¹⁰⁹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 28.

¹¹⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 3, Gömlek: 1.

plânlama bilgilerini içeren bu yönergeyi, Anadolu ve Rumeli Müdâfâa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Nizâm-nâmesine ek olarak kabul etmiş,¹¹¹ “özel ve gizlidir” işaretli yalnız ilgililere olmak üzere 28 Ekim 1919'da gönderilen¹¹² bu talimatnamede; özellikle düşmanla temasta bulunulan mahallerde sabit ve seyyar silahlı kuvvetlerin nasıl teşkil edileceği ve nasıl idare edileceği, nasıl iâse edileceği ve nasıl silahlandırılacağı belirtilmiştir.¹¹³ Ancak Kazım Karabekir Paşa, bölgesinde millî arzunun temini ve tatbiki için askerlikten ve askerî hiyerarşiden ayrılmayacağını belirterek¹¹⁴ mücadelede Kuva-yı Milliye yerine düzenli birliklerin esas alınmasını istemiştir.

Batı Anadolu'daki durum sürekli takip edilerek Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'daki Teşkilat-ı Milliye'nin derecesi ve Aydın Cephesindeki Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri 20. Kolordudan istenmiştir.¹¹⁵ Aynı zamanda alınan bu bilgiler 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya da iletilecek vatan haini memurların tutuklanması, 15. ve 13. Kolorduların iç ve dış düşmana karşı müşterek hareket etmesi ve Dâhiliye Nezareti'nin Konya'da Kuva-yı Milliye'yi etkisiz kılmak için komuta mevkilerini değiştirmek üzere yürüttüğü çabaları¹¹⁶ boşa çıkarmak için yeni atanan 12. Kolordu Komutanı Sait Paşa'nın da millî harekete katılmasına çalışılması¹¹⁷ ve Konya Valisi'nin durumunu kuvvetlendirmek için Ereğli'de bulunan Jandarma kuvvetlerini Konya'ya getirmesinin de engellenmesi¹¹⁸ istenmiştir.

Güney cephesinde de Sivas Kongresi'nden sonra Adana bölgesinde savunma için yapılacak teşkilleri ve kurulacak millî ordu hakkında kararlar alınmış ve güvenlik bakımından kolordu sorumluluk sahalarına ayrılması kabul edilmiştir.¹¹⁹ Gerekçe olarak, güneydeki haksız işgallere karşı koymak üzere oluşan millî teşkilatın bir düzen içerisinde faaliyet gösterebilmesi için 11 Eylül

¹¹¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, C I, s. 373.

¹¹² Suat İlhan, **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 57.

¹¹³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s. 103-104.

¹¹⁴ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 48.

¹¹⁵ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 9, Gömlek: 2.

¹¹⁶ **CDA Arşivi**, DH.ŞFR., Kutu: 638, Gömlek:109, Sıra: 0.

¹¹⁷ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 12, Gömlek: 8.

¹¹⁸ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 12, Gömlek: 10.

¹¹⁹ A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 292-294.

1919'da yapılan bu düzenleme ile 13., 3. ve 12. Kolordu Komutanlıkları bölgeleri üçe ayrılmıştır.¹²⁰

Kuva-yı Milliye'yi bastırmak için İstanbul Hükûmeti'nin faaliyetlerinin artması üzerine Heyet-i Temsiliye, kolorduların da artık Heyet-i Merkeziye'ye güveninin kalmadığını¹²¹ belirterek yeni bir hükûmet seçilene kadar ilişkilerinin kesileceği¹²² yönünde ve zorunlu olduğu takdirde 3., 15., 13. ve 20. Kolorduların sadece padişaha çekecekleri telgraflarda imza hanesine dört kolordu komutanının müşterek imza atması talimatını¹²³ vermiştir. 14 Eylül 1919'da İstanbul ile her türlü haberleşmenin kesildiği ve Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacağı¹²⁴ bütün kolordulara bildirilmiştir. Böylelikle kolordular tamamen Millî Mücadele'nin yanında ve Heyet-i Temsiliye'nin kontrolüne girmiştir. Bununla birlikte Kazım Karabekir Paşa'nın Sivas Kongresi'nde belirlenen ve Anadolu millî hareketinin ortak bir kuvvet altında tutulması için doğu vilayetlerine ait kararların alınmasından önce görüşünün alınması¹²⁵ istenmiştir. Bu karar Millî Mücadele'nin devamı için çok önemlidir ve 15. Kolordu'nun bulunduğu konum ve Kazım Karabekir Paşa'nın değerlendirmeleri her zaman göz önünde bulundurulmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin Millî Mücadele'yi tek elden idaresi, Kuva-yı Milliye'nin başarısı ve Kuva-yı Milliye'nin sevk ve idaresinin Heyet-i Temsiliye tarafından yapılması İngilizlerde aldatıcı bir politika değişikliğine neden olmuş ve Merzifon'daki kuvvetlerini Samsun'a çektiklerini Samsun'dakileri de yakında çekeceklerini¹²⁶ belirterek Konya'da Refet Bey'e müracaatla Harekât-ı Milliye'ye karşı olmadıklarını hatta taraftar olduklarını¹²⁷ ifade

¹²⁰ **TİH, Güney Cephesi**, C IV, s. 64-66. "Birinci Bölge; Develi-Niğde-Uluşla-Lamas Çayı hattı ile Bahçecik-Kozan-Osmaniye-İskenderun hattı arasındaki bölgedir. Bu bölge, 20. Kolordu Kumandanlığı ile bölge içerisindeki Müdâfâa-ı Hukuk Cemiyeti'ne verildi. Bu bölgenin batısında 12. Kolordu bulunuyordu. 20. Kolordu, bölgedeki güvenlik işlerini Niğde'deki 11. Tümen ile sağlayacaktı. İkinci Bölge; Birinci bölgenin doğu sınırı ile Adıyaman-Samsat-Birecik hattı ile Antep-Kilis hattı arasındaki bölgedir. Bu bölge, 3. Kolordu ile bölge içerisinde bulunan Müdâfâa-ı Hukuk Cemiyetlerine verildi. 3. Kolordu Kumandanlığı tümenleri Amasya ve Samsun bölgesinde bulunduğu için yardım yapılması mümkün olmuyordu. Üçüncü Bölge; İkinci bölgenin doğusunda İran sınırına kadar uzayan geniş arazi kısımları olup burası da 13. Kolordu Kumandanlığı ile bölge içerisinde bulunan Müdâfâa-ı Hukuk Cemiyetlerine verildi."

¹²¹ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 32.

¹²² **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 34, Gömlek: 36.

¹²³ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 33.

¹²⁴ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 34, Gömlek: 39.

¹²⁵ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 38.

¹²⁶ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 67, Gömlek: 2.

¹²⁷ **ATASE Arşivi**, ATAZB, Kutu: 5, Gömlek: 73.

etmişlerdir. Bu aldatmaya yönelik stratejiyi anlayan Heyeti Temsiliye de İngilizlerin millî kuvvetlerin olduğu yere gelmediği sürece millî hareketin İngilizlere karşı olmayacağını¹²⁸ belirtmiştir. Aslında İngilizlerin Harekât-ı Milliye lehinde gözücü bu hareketi yıkmaya çalıştığını ve özellikle Bursa, İzmit, Bolu ve Eskişehir'de Kuva-yı Milliye'nin etkin olmasının sağlanarak İngilizlerin bütün hareketlerine önem verilmesi¹²⁹ kolordulara bildirilmiştir.

Heyet-i Temsiliye'nin kurulması ile birlikte Batı Anadolu ile irtibatı daha da artmıştır. İzmit'teki 1. Tümen Komutanı Albay Asım Bey'den 14.Kolordu ile irtibatta olması, İzmit'te millî müfrezeler oluşturması ve Harekât-ı Milliye'ye müdahale edecek yabancı kuvvetlere fırsat verilmemesi¹³⁰ istenmiştir. Aynı zamanda 3 Ekim 1919'da İstanbul Hükûmeti'ne isteklerini ileterek; yeni kurulacak olan Ali Rıza Paşa Hükûmeti tarafından da Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanı olarak tanınması, millî harekete karşı çıkan vali ve memurlara görev verilmemesi, Divan-ı Harbin lağvedilmesi ve çeşitli davaların muhakeme-yi nizamiyede görülerek tutukluların salıverilmesi, Harekât-ı Milliye esnasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılan haberleşmelerin resmî sayılması ile Ferit Paşa Hükûmeti'nde yer alanların Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde yer almamasının kabul edilmesi istenmiştir.¹³¹

Bu kararlar ile Heyet-i Temsiliye, Millî Mücadele'de yeni bir dönemi başlatmıştır. Artık mücadelenin askerî stratejisinde Heyet-i Temsiliye her yönü ile milletin kaderine hâkim ve kolorduların tek yönetim yeridir ve İstanbul'daki Hükûmetlerin de bir etkinliği kalmamıştır. Nitekim mülki ve askerî teşkilatlara gönderilen bir talimatla herhangi bir faaliyette bulunurken veya bir karar alınırken valinin veya en yüksek askerî komutanın birlikte hareket etmesi gerektiği belirtilerek Heyet-i Temsiliye üyelerinden veya diğer ileri gelenlerden birinin tek başına hareket etmemesi istenmiştir.¹³²

Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı için gerekli kararların alınmasının zorunlu olduğu belirtilerek Meclis-i Mebusan'ın toplanması sağlanmış ve bu yönde Misak-ı Millî kararları alınmıştır. Ancak İstanbul'un işgal edilmesi ile sonuçlanan bu durum, kararların uygulanması için zaten bir meclis

¹²⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 9, Gömlek: 10.

¹²⁹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 20, Gömlek: 5.

¹³⁰ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 101, Gömlek: 5.

¹³¹ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 9, Gömlek: 30.

¹³² ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 11, Gömlek: 6.

gibi çalışan Heyet-i Temsiliye'nin toplanma yeri ve millî teşkilatın nasıl olması gerektiği yönünde kolordu komutanlarında istenen görüş¹³³ sonrası Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'ni açarak mücadelenin yeni bir safhasına geçmesini hızlandırmıştır. İngilizlerin İstanbul'u işgal sonrası yaptıkları tutuklamalara karşı bütün kolordulara yayımlanan bir emir ile de Anadolu'daki İngilizlerin tutuklanması¹³⁴ istenmiştir. Bu esnada Kazım Karabekir Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısına geçmemesi görüşü¹³⁵ güvenlik bakımından bir değerlendirme olsa da Harekât-ı Milliye'nin inisiyatifi artık Heyet-i Temsiliye'de olduğundan merkezi bir konumdan sevk ve idare önem taşımaktadır. Heyet-i Temsiliye vatanın kurtarılması gayesinde tüm işleri üzerine almıştır. Bu maksatla 24 Kasım 1919'da yayımladığı emir ile meydana getirilecek olan teşkilatların bütün mahalle ve köylere yayılması için çalışmalar yapılması gerektiği ve bu nedenle bütün kolordular, tümenler ve ahz-ı asker şubelerinin bu yönde çalışmalarını artırması¹³⁶ ve Millî Mücadele'ye verdiği destekten dolayı da Fevzi Paşa'nın da Anadolu'ya gelmesi istenmiştir.¹³⁷

MİLLÎ MÜCADELE'DE ASKERÎ STRATEJİNİN GELİŞMESİ VE UYGULANMASI

Heyet-i Temsiliye ile birlikte millet bilinçlendirilerek işgallere karşı Kuva-yı Milliye ile başlayan silahlı mücadelenin, düzenli birliklerle müşterek çalışması sağlanmış ve kolordulardaki komuta yapısının mücadeleden yana tutumu için çaba sarfedilerek merkezi hükümetin kontrolüne fırsat verilmiştir. Bu hususların tamamı Kuva-yı Milliye Talimatnamesinde de açıklanmıştır. Ancak harekâtın sadece Kuva-yı Milliye ile yürütülmesi giderek zorlaşması üzerine Heyet-i Temsiliye, inisiyatifi elde bulundurmak amacıyla, İstanbul Hükümeti'nden önce davranarak bazı askerî tedbirler almak zorunluluğunu görmüştür. Nitekim Yunan ileri harekâtının başlayarak işgal bölgelerini genişleteceği ve İzmir'i Yunanistan'a ilhak edeceği haberlerinin alınması¹³⁸ ve Batı Anadolu'da devam eden Kuvâ-yı Milliye harekâtının bölgede bulunan birlikler gibi sevk ve idaresinin sağlanmak istenmesi, ayrıca güneyde Fransız işgal sahasının da giderek genişlemesi üzerine düzenli birliklerce millî müfrezelerin desteklenmesi ve doğuda Ermenilere karşı yapılacak harekâtın

¹³³ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 34, Gömlek: 98.

¹³⁴ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 33, Gömlek: 32.

¹³⁵ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 17, Gömlek: 42.

¹³⁶ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 6, Gömlek: 79.

¹³⁷ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 27, Gömlek: 82.

¹³⁸ Kazım Özalp, Millî Mücadele, C I, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 81.

tek elden plânlanması amacıyla genel bir harekât plânına ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Millî Mücadele'nin ilk askerî harekât plânı¹³⁹ olarak adlandırılacak Millî Mücadele Planı, 9 Ocak 1920'de Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'in imzası ile yayımlanmıştır.¹⁴⁰ Bundan sonra kolorduların ve bağlı birliklerinin yapacağı harekâtı ve alacağı tedbirleri göstermesi bakımından önemli bir aşamaya gelinmiştir. Plân yayımlandıktan sonra gerekli hazırlıklar yapılmaya başlanmış, Batı cephesi için Ali Fuat Paşa¹⁴¹ ve 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey de¹⁴² 13-14 Ocak 1919'da birliklerine gerekli emirleri vermiştir. Albay Şefik Bey ise 57. Tümene bağlı birliklerde düzenleme yaparak mevcutları artırmış ve konuş durumunda gerekli değişiklikleri yapmıştır.¹⁴³ Artık bu gelişmeler sonunda Mustafa Kemal, emir-komutayı üzerine alması nedeniyle İzmir basınında Anadolu Kuvâ-yı Millî Komutanı olarak görülmektedir.¹⁴⁴

Plânda özellikle Batı Anadolu'daki birliklerin muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı hazır olması ilk şarttır. Bu maksatla, Mustafa Kemal, 12 Mart 1920'de 14. Kolordu ve 61. Tümene Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği emirde, 12. Kolordu'nun 57. ve 23. Tümenlerinin harp durumuna geçmesini; 14. Kolordu'dan da 61. ve 56. Tümenlerin hazırlıklarını tamamlamasını istemiştir.¹⁴⁵ Ayrıca, 13 Mart 1920'de bütün kolordulardan silah-mühimmat cins ve miktarları istenmiş¹⁴⁶ ve 13. Kolordunun ihtiyaç fazlası silah ve mühimmatını bildirmesi¹⁴⁷ Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından emir verilmiştir. Böylece 19 Mart 1920 ve 24 Mart 1920 tarihlerine ait kolordulardan gelen silah ve mühimmat miktarları ile hazırlık durumu tespit

¹³⁹ Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 24.

¹⁴⁰ **HTVD**, S 20, Vesika Nu.: 519, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, s. 168-175.

¹⁴¹ A. F. Ceibesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 321-322.

¹⁴² K. Özalp, **Millî Mücadele**, C I, s. 81.

¹⁴³ Şefik Aker, **57. Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 320-321.

¹⁴⁴ Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, (30 Ekim 1918-08 Eylül 1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 97.

¹⁴⁵ **HTVD**, S 34, Vesika Nu.: 846.

¹⁴⁶ **HTVD**, S 13, Vesika Nu.: 327.

¹⁴⁷ **HTVD**, S 13, Vesika Nu.: 328.

edilmiştir.¹⁴⁸ Bu dönemde İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle bütün kolordular Heyet-i Temsiliye emrine alınmıştır.¹⁴⁹

Toplanacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi öncesinde Mustafa Kemal'in ifadesi ile "*bütün Anadolu'nun silahlı direniş göstermesi ve bu direnişte ordunun ana dayanak olması*" esası kabul edilerek kuvvet ihtiyacı olduğu anlaşılmış ve iki tümenli bir kolordu teşkil edilmesi uygun görülerek kolordulardan görüş istenmiştir.¹⁵⁰ Aynı zamanda kolordulara yayımlanan bir emirle de seferberlik ikmalı için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.¹⁵¹ Plân, İtilaf Devletleri'nin Sivas Kongresi kararlarına aykırı bir bildirimde bulunmaları ve buna karşı hükûmetin gerekli tedbirleri alamaması durumunda icra edilecektir.¹⁵² Bu nedenle, Mustafa Kemal, gelişen durumlara göre değişebileceğini düşündüğü planı, Yunanların Batı Anadolu'yu tamamen ilhak etmeleri veya İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da millî sınırları bozacak yeni bir girişimde bulunmaları halinde uygulanacak bir ihtimâlât plânı olarak görmektedir. Yayımlanması ile Millî Mücadele'nin gücü ortaya konmuş ve birliklerin hazırlıklı olması sağlanmıştır. Bu konuda Mustafa Kemal'in dehası bir kez daha ortaya çıkmıştır.¹⁵³

Bütün Anadolu ve Trakya'da konuşlu bulunan birlikleri kapsayacak şekilde hazırlanan plân; her birine ayrı ayrı görevler vermek suretiyle tam bir harekâta hazırlık niteliğindedir. Plân, ağırlık muhtemel bir Yunan harekâtına karşı gerekli tedbirleri içermekte ve diğer bölgelerdeki birliklerin vereceği desteğin de esaslarını ifade etmektedir. Ayrıca birlikler arasındaki emir-komuta bağlantılarını da göstermesi bakımından sevk ve idarenin ordu birliklerinde olduğunu ve Kuvâ-yı Milliye'nin de bu komuta yapısına dâhil olduğunu gösterir. Bu haliyle de artık askerî yönden harekâtın kontrolü düzenli birliklerine geçmiştir.

Batıda Aydın cephesinin istenen savunma düzenini sağlayamamasının alınan raporlar ile anlaşılması¹⁵⁴ üzerine Heyet-i Temsiliye'nin verdiği yetkiler ile Albay Refet Bey'in, 6 Şubat 1920'de, 23 ve 57. Tümenleri fiilen sevk

¹⁴⁸ **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, (TİTE)**, K.321, G.61, B.61-001; K.320, G.64, B.64-001; K.313, G.76, B.76-001.

¹⁴⁹ **ATASE Arşivi, İSH.**, Kutu: 337, Gömlek: 106.

¹⁵⁰ **HTVD**, S 13, Vesika Nu.: 352.

¹⁵¹ **ATASE Arşivi, İSH.**, Kutu: 837, Gömlek:181.

¹⁵² C. Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s. 111.

¹⁵³ Celal Erikan, **Kumandan Atatürk**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 350.

¹⁵⁴ **ATASE Arşivi, İSH.**, Kutu: 271, Gömlek: 87.

ve idare yetkisinde olduğundan Büyük ve Küçük Menderes havzalarında bulunan Kuvâ-yı Milliye ve ordu birliklerini Menderesler Grubu altında birleştirerek Batı Anadolu Cephesinin güneyinde yani Aydın Cephesi'nde yeni bir teşkilatlanma ile emir-komutada bütünlük sağlamak istemiştir.¹⁵⁵

Böylece, Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar ve Albay Refet Bey'in Aydın bölgesinde yaptığı düzenlemeler neticesinde Batı Anadolu Cephesi ordu birliklerinin kontrolünde üç cepheye bölünmüştür.¹⁵⁶ Ancak Yunan ilerlemesine karşı yetersiz olduğu görülen cephe karşısındaki kuvvetlere yeni takviye yapmak ve teşkilatlanmayı yeniden sağlamak amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Heyet-i Temsiliye'nin denetim ve kontrolünde olan kolorduların sevk ve idaresi artık milletin iradesindedir. Müdafâa-i Milliye Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti'nin de kurulması ile harekât-ı milliye daha etkin ve süratli icra edilecektir. Kongreler süreci ile oluşturulan Millî Mücadele'nin askerî stratejisi, bundan sonra verilecek kararlar ile gelişerek uygulanacak ve Türk İstiklal Harbi için hazırlanmasına etki edecektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile harekâtın düzenli birlikler ile yürütülmesi yönünde kararlar alınmaya başlanmış ve harekâtın temel esaslarından olan cephe düzenleri yeniden yapılarak ortaya çıkan ihtiyaçların planlanmasında daha etkili olunmaya başlanmıştır.

Yunan ordusunun ileri harekâtı karşısında Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, bazı vekilleri de yanına alarak durumu görüşmek üzere Eskişehir'e Ali Fuat Paşa ile bir toplantı yapmıştır. 21 Haziran 1920'de yapılan görüşmede, Meclisin teşkilatlanmasını yapana kadar batıda ve doğuda iki cephe komutanlığının teşkiline ihtiyaç olduğu ve Batı Cephesine Ali Fuat Paşa, Doğu Cephesine Kazım Karabekir Paşa'nın getirilmesini düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca Yunan taarruzuna karşı Batı Anadolu sahillerinden başlayarak içerilere kadar devam eden, Kastamonu ve Ankara'yı dışarıda bırakan fakat Konya ve Sivas'ı içine alan Karadeniz ve Akdeniz arasında batıda büyük bir savunma bölgesi teşkil edilecek şekilde Batı Cephesi Komutanlığı

¹⁵⁵ Halit Kaya, **Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 74-75.

¹⁵⁶ **TİH, Batı Cephesi**, C II-2, s. 144, Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele**, Yayına Haz.: İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s.109-111. "İzmir Kuzey Cephesi; 61.Tümen K. Albay Kazım Bey komutasında, Ayvalık, İvrindi, Soma, Akhisar, İzmir Doğu Cephesi; 23.Tümen K. Albay Ömer Lütfi komutasında Salihli, Gediz Çayı, Marmara Gölü ve Bozdağ, İzmir Güney Cephesi; 57.Tümen K. Albay Şefik komutasında Ödemiş ve Aydın bölgelerini kapsıyordu."

kurulması düşüncesinde olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁷ 23 Haziran 1920'de de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıkan bir kararname ile¹⁵⁸ komutanlığına da Ali Fuat Paşa getirilmiştir.¹⁵⁹ Böylece Batı Anadolu'da bir türlü gerçekleştirilemeyen tek komuta esaslı sağlanarak bir genelge ile yayımlanmıştır.¹⁶⁰ Batı Cephesi, Yunanların Bursa'yı işgali üzerine kuzey ve güney olarak ikiye ayrılarak, kuzey kısmına Albay İsmet Bey'in,¹⁶¹ güney cephesine ise Albay Refet Bey'in ataması yapılmıştır.¹⁶²

Doğu cephesinde ise Kazım Karabekir Paşa'nın zamanında yaptığı değerlendirmeleri sonucu harekâta karar verilmiş ve 13 Haziran 1920 tarihinde de "15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi Komutanlığına tayin olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Bakanlar Kurulu kararı ile tebliğ ve ilan olunur. Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesinde bulunan bütün sivil ve askerî makamlar üzerinde seferdeki Ordu Komutanı yetkisine haizdir." denilerek Doğu Cephesi Komutanlığı teşkil edilmiştir.¹⁶³

Güneyde ise, 11 Eylül 1919'da yapılan cephe düzenlemeleri sonrasında 24 Ocak 1920'de Güney Cephesinde harekâta yetki verilerek harekâtın yeniden bir plânlaması yapılmış ve kolorduların Kuvâ-yı Milliye'yi teşkil ederek harekâta iştiraki istenmiştir.¹⁶⁴ Diğer taraftan 28 Ocak 1920'de 3.Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey'in Gökşun'un, 3.Kolordu Kumandanlığı sorumluluk sahası içerisinde kalması teklifi üzerine¹⁶⁵ 30 Ocak 1920'de 3.Kolordu ile 20.Kolordu arasındaki sorumluluk sahasını belirleyen ara hattının, doğuya doğru genişletilerek değiştirildiği ve ara hattı üzerinde bulunan Gökşun'un,

¹⁵⁷ A. F. Cebeşoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 465-466.

¹⁵⁸ *CDA Arşivi*, 30-18-1-1, Kutu: 1, Gömlek: 3, Sıra: 19.

¹⁵⁹ *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu: 1010, Gömlek: 44, HTVD, S 52, Vesika Nu.:1189.

¹⁶⁰ *TİH, Batı Cephesi*, C II-2, s. 281-282. "Yeni teşkil olunan Batı Cephesi Komutanlığına seferde ordu komutanı yetkisi ve göreviyle Ali Fuat Paşa tayin olunmuştur. 12 ve 20. Kolordularla İzmir Kuzey Kolordusu adını alan Kuzey Cephesi, Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmiştir. İzmir Kuzey Kolordusuna Albay Kazım, 20. Kolorduya Albay Bekir Sami, 56. Tümenine 10. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Kemalettin Sami tayin edilmiştir. Adana Cephesinde bulunan 41.Tümen 12.Kolordunun kuruluşundan çıkarılmıştır. Bu tümen, askerî harekât bakımından şimdilik bağımsız, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Başkanlığı emrindedir. Tümenin idaresi ve iiaşesi eskiden olduğu gibi 12. Kolordu tarafından sağlanacaktır. Ankara'da doğrudan doğruya Millî Savunma Bakanlığı emrinde olmak üzere Ankara Komutanlığı teşkil edilecektir. Ankara'da şimdi mevcut bütün birlik ve kurumlar Ankara Komutanlığı emrinde bulunacaktır."

¹⁶¹ *ATASE Arşivi*, İSH., Kutu: 883, Gömlek: 32.

¹⁶² *ATASE Arşivi*, İSH., Kutu: 827, Gömlek: 162.

¹⁶³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 2, Devre 1; *ATASE Arşivi*, İSH., Kutu: 747, Gömlek: 173.

¹⁶⁴ *Atatürk'ün Tamim Telgraf Beyannameleri*, s. 185-187.

¹⁶⁵ *TİTE Arşivi*, K.320, G.29, B.29-1001.

3.Kolordu Komutanlığında kaldığı Ali Fuat Paşa tarafından birliklere bildirilmiştir.¹⁶⁶ Güney cephesindeki bu düzenleme bölgedeki Kuvâ-yı Milliye harekâtının sevk ve idaresinde düzenli birliklere de sorumluluk üstlenmesini sağlamıştır. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile yeni birliklerin teşkil edilmesi, her cephede sorumlu komutanlık esasının getirilmesi ve bir kısım birliklerin Batı cephesine sevk edilmesi nedeniyle Güney cephesinde yeni bir düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Buna göre, 26 Haziran 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Güney Cephesi ikiye bölünerek Adana Cephesi ve Elcezire Cephesi teşkil edilmiş¹⁶⁷ ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti tarafından kararname onaylanarak 19 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir.¹⁶⁸

Adana Cephe Komutanlığı karargâhı ise Kayseri olarak belirlenmiş¹⁶⁹ 9 Kasım 1920 tarihinde ise Adana Cephesi Komutanlığı adı 2.Kolordu Komutanlığına dönüştürülmüştür.¹⁷⁰ Seferde ordu komutanlığı yetkisinde olan Elcezire Cephesi Komutanlığına ise iç güvenlik bakımından emir ve talimat hazırlama yetkisi verilmiş cephe komutanlığına da Nihat Paşa getirilmiştir. Ayrıca “*gerek dıştan düşmanlarla aleyhine cereyan eden ve gerek asayiş ihtiyaçlarından doğan askerî hareketlere bağlı hususlarda, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Başkanlığına ve genel idarece Millî Savunma Vekâletine bağlı olduğu*” kararı verilmiş¹⁷¹ ve Antep, Maraş ve Adana'da ordunun, millî kuvvetlerle birlikte Fransızlara taarruza geçmesi için hazırlıklara başlanması talimatı, Heyet-i Temsiliye tarafından gönderilmiştir.¹⁷² Böylece Haziran 1920 sonlarında Anadolu ve Trakya'da ordu birliklerinin sevk ve idaresine esas olacak aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye'yi de bünyesine alacak bir emir-

¹⁶⁶ TİTE Arşivi, K.320, G.29, B.29-001.

¹⁶⁷ TİH, Güney Cephesi, C IV, s. 161-163. Adana Cephesi; Fırat Nehri batısından Toroslar'a kadar olan bölgenin sorumluluğunda olacak şekilde Adana Cephesi Kumandanlığı olarak teşkil edildi ve Albay Selahattin Adil'in komutasına verildi. Ayrıca, önceden merkezi Konya'da olan henüz Pozantı'ya alınan 41. Tümenin eski bölgesi olan Batı Adana kesimi, Doğu Adana bölgesi ve Antep Kuvâ-yı Milliye Kumandanlıkları Adana Cephesinin sevk ve idaresine verildi. Elcezire Cephesi; İran hududu ile Fırat Nehri arasında kalan bölge olacak şekilde teşkil edildi. Bu cephe kumandanlığının sorumluluk bölgesi 13. Kolordu Kumandanlığının sorumluluk bölgesi olacak şekilde düzenlendi. Musûl, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ bölgelerini kapsayacak şekilde Karargâhı Diyarbakır'da bulunuyordu.

¹⁶⁸ CDA Arşivi, Kutu: 45, Gömlek: 291, Sıra: 4-1.

¹⁶⁹ HTVD, S 52, Vesika Nu.: 1190.

¹⁷⁰ CDA Arşivi, 30-18-1-1, Kutu: 1, Gömlek: 18, Sıra: 14.

¹⁷¹ CDA Arşivi, Kutu: 45, Gömlek: 291, Sıra: 2.

¹⁷² ATASE Arşivi, İSH., Kutu: 272, Gömlek: 54.

komuta yapısı teşkil edilmiştir. Yapılan bu düzenlemelerle birlikte harekât sahasının genel çerçevesi de ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele'nin askerî yönü bir taraftan bir harekât planı ile esasları belirlenirken bir taraftan da cephe düzenleri yeniden teşkil edilerek kolordu teşkilatlanmaları yapılmakta ve komuta sistemi oluşturularak sevk idare esasları belirlenmektedir. Kuva-yı Milliye bu çalışmalar yürütülürken artık mücadelenin asıl kuvveti olmaktan çıkmıştır. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi, açılması ile Kuvâ-yı Milliye'nin denetim ve kontrolü ile kolorduların düzenlenmesini tek elden yapmaya başlamış ve bu sorumluluğu üzerine almıştır. 2 Mayıs 1920'da İcra Vekilliği'nin teşkil edilmesi ile Vekiller Heyeti'nin içerisinde Millî Mücadele'de askerî sevk ve idarenin esasları ile emir-komutada bütünlüğü sağlayacak ve düzenli birliklerin konuş, kuruluş ve harekâtına ait esasları belirleyecek ve iâşe, donatım ve asker alma işlerini düzenleyecek bir kurumun varlığına duyulan ihtiyaç üzerine Millî Müdafaa Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti teşkil edilmiştir.¹⁷³ 4 Mayıs 1920'de de yayımlanan bir genelge ile de "*Emir-komuta yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi varlığından ayrılmaz, bu işleri meclisçe seçilmiş, İcra Vekilleri arasında bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Vekili, Meclis adına yürütür.*"¹⁷⁴ şeklinde belirtmiştir.

Millî Müdafaa Vekâleti, Kuvâ-yı Milliye'nin kendisine bağlanmadan önce miktarlarını ve konuşlandıkları yerlerin tespiti maksadıyla kolordulardan gerekli bilgileri almaya başlamış,¹⁷⁵ 16 Mayıs 1920'de "*Kuvâ-yı Milliye'nin Umûmiyetle Müdâfaa-ı Milliye Teşkilatına rabtı suretiyle tevhibi ve buna göre tanzim edilecek bütçenin tertibi, derdest olduğunda bunun neticesinde iâşe ve infakın kâmilen emval-i umûmiyeden temin edilmesine karar verilmiştir. Bu kararın icrasına Müdâfaa-ı Milliye Vekili memurdur.*"¹⁷⁶ şeklinde aldığı bir karar ile Kuvâ-yı Milliye'yi Millî Müdâfaa Vekâleti'ne bağlamıştır. Ancak Kuva-yı Milliye'nin yetersiz kalması ve teşkil edilen cephelere kuvvet takviye edilmesi gereği ve bunun da merkezi bir konumda ve ihtiyat kuvveti

¹⁷³ TBMM ZC, Devre 1, C 1, s. 185-186.

¹⁷⁴ C. Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s. 152., 18 Kasım 1920'de yayınladığı bildiriye ise "*Emir-komuta yetkisi TBMM manevi varlığından ayrılmaz.*" şeklinde belirtilmiştir.

¹⁷⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 316, Gömlek: 171. *Bu maksatla Sivas-Yıldızeli Kaymakamı Fahri Bey, 3 Mayıs 1920'de 3. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafla Kuvâ-yı Milliye mevcudunun 200 olduğunu ve Kilise ile Kemer Köyü mevkiilerinde bulduklarını belirtmiştir. ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 316, Gömlek: 171.*

¹⁷⁶ HTVD, S 54, Vesika Nu.: 1235, TBMM ZC., C 1, s. 470-474.

mahiyetinde bir kuvvetten sağlanması zorunluluğu nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 16 Mayıs 1920'de Ankara ve Sivas'ta 10.000 kişilik birer tümen teşkil edilmesine¹⁷⁷ 11 Ağustos 1920'de de Ankara'da piyade, süvari ve topçudan oluşan 5.000 kişilik bir kuvvetin daha teşkiline karar verilmiştir.¹⁷⁸ Böylece Kuva-yı Milliye'nin etkisi ve gücü giderek azalmıştır. Nitekim Kuvâ-yı Milliye'nin de daha düzenli olması için 24-27 Kasım 1920 tarihlerinde Dâhiliye Vekâleti'nin aldığı bir karar ile Kuvâ-yı Milliye müfrezeleleri lağvedilerek sadece iki birlik halinde 1 ve 2.Kuvve-i Seyyare birliklerinin devamına karar verilmiştir.¹⁷⁹ Ancak devam eden itaatsizlikleri ve bölgedeki mülki teşkilatların bilgilendirmeleri üzerine 27 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile "*1.Kuvve-i Seyyare'nin kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanuniyetine, nizam ve emirlerine tabi olduğu ve itaatle mükellef olup askerî yönden bağlı olduğu ve emri altında bulunduğu kumandanlık tarafından gereğinin yapılması*" bildirilmiştir.¹⁸⁰

Bu dönemde 9 Aralık 1920'de Sivas'ta konuşlu bulunan 3.Kolordu Komutanlığı kapatılarak yerine 5. ve 15.Tümenler ile Sivas'ta teşkil olunan 6.Süvari Tümeninden oluşan ve Amasya'da konuşlu Merkez Ordusu Komutanlığı teşkil edilmiş¹⁸¹ ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kararnamesi yayımlanmıştır.¹⁸² Diğer taraftan millî kuvvetlerin tamamen tasfiyesi 10 Aralık 1920'de Meclisin gizli oturumunda görüşülerek 25 Aralık 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye'ye gönüllü er toplanması da yasaklanmıştır.¹⁸³

1920 yılında; Kuvâ-yı Milliye harekâtından düzenli birlikler harekâtına geçiş ile birlikte, düzenli birliklerin yeniden teşkil ve tanzimi yapılmıştır. Bu yıl içerisinde Millî Mücadele Planı yayımlanarak Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye ve ordu birliklerinin müşterek harekât esaslarını ve birliklerin sorumluluk sahaları ile emir-komuta münasebetleri belirlenmiş; Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Cephelerinin üçe bölünerek yeniden düzenlenmesi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Batı, Doğu ve Güney cepheleri teşkil edilmiş ve Batı Cephesinin de Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrılması ile düzenli ordunun harekât sahası

¹⁷⁷ CDA Arşivi, 30-18-1-1, Kutu: 1, Gömlek: 1, Sıra: 7.

¹⁷⁸ CDA Arşivi, 30-18-1-1, Kutu: 1, Gömlek: 8, Sıra: 20.

¹⁷⁹ CDA Arşivi, 30-18-1-1, Kutu: 1, Gömlek: 12, Sıra: 1., HTVD, S 113, Vesika Nu.: 4194.

¹⁸⁰ CDA Arşivi, 30-18-1-1, Kutu: 2, Gömlek: 25, Sıra: 11.

¹⁸¹ HTVD, S 52, Vesika Nu.: 1203.

¹⁸² CDA Arşivi, 30-18-1-1, Kutu: 2, Gömlek: 22, Sıra: 4.

¹⁸³ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 386.

belirlenmiştir. Ayrıca Millî Müdafaa Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin çalışmaları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararları sonucu seferberlik, asker alma, ordunun iaşe ve donatımı da bir düzene sokulmuştur.

SONUÇ

Millî Mücadele'nin genel stratejisi içerisinde yer alan siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerinin yanında askerî yönü, zaferin kazanılmasında asıl kuvvet olmuştur. Bu ise belirlenen bir askerî stratejinin ürünüdür. Uygun yer ve zamanda kuvveti toplamak ve etkin emir-komuta ile sevk ve idare etmek, gelişen durumlar karşısında inisiyatif daima elde bulundurmak ve belirlenen hedefe ulaşmak için gerekli şartları yaratmak prensibi, Millî Mücadele'nin askerî stratejisinin belirlenmesi, geliştirilmesi ve icrasında tam olarak uygulanmıştır. Vatanın işgalden kurtarılması amaç olmakla birlikte asıl hedef, sınırları belirlenmiş vatanın bağımsız yaşamasıdır.

11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde “*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münakid Mütarekenâmenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan ve her noktası İslam-ı kahiresiyle meskûn olan Memalik-i Osmaniye aksanı yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye'den gayr-ı kabil-i tecezzi ve hiçbir sebeple iftirak etmez bir küll teşkil eder. Memalik-i mezkurede yaşayan bilcümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekaibile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku-ırkıye ve içtimaiyeleri ile şerait-i muhiyilerine tamamıyla riayetkâr öz kardeşdir.*” şeklinde alınan kararda, Anadolu ve Paşaeli'nin sınırları tarif edilmiştir.¹⁸⁴ Nitekim bu karar, 28 Ocak 1920'de kabul edilen ve “*Türkiye'nin gelecekteki coğrafi ve siyasi varlığının temelini ne olacağına belirtilmesi ve bunun gelecek savaşlar için kesin bir millî program ve hedef olarak içeride ve dışarıda açıkça ilan edilmesini sağlayan*”¹⁸⁵ Misak-ı Millî kararları¹⁸⁶ ile tekrar edilmiş ve 9 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İcra Vekilleri Programı'nın kabulü¹⁸⁷ ile de onaylanmıştır. Böylece, Millî Mücadele'nin

¹⁸⁴ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 113.

¹⁸⁵ Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 23.

¹⁸⁶ Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 201-202.

¹⁸⁷ Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu, (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 64-69.

harekât sahası Anadolu ve Paşaeli olarak belirlenmiş ve Misak-ı Millî aynı zamanda Millî Mücadele’nin parolası ve tezi olmuştur.¹⁸⁸

Bu genel stratejiyi gerçekleştirmenin temel vasıtası olan ordu, mütareke sonrası Mustafa Kemal Paşa’nın kolordu komutanları ile doğrudan irtibata geçmesi ile ülkeyi işgal eden İtilaf Devletlerinin denetim ve kontrolünden çıkarmış ve Kuva-yı Milliye ile başlayan direniş devralınarak daha düzenli komuta yapısı ile teşkil edilmiş birliklerle mücadele tamamlanmıştır. Türk İstiklâl Harbi’nin zafere ulaşması ile sonuçlanacak olan bu mücadelenin askeri yönü ise belirlenen askerî stratejinin adım adım uygulanması ile gerçekleştirilmiştir. Stratejinin esası da öncelikle ordunun denetimini ve muhafazasını sağlamak, komuta mevkilerinde Millî Mücadele’ye inanmış komutanları bulundurmak ve başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri’nin her türlü baskısını boşa çıkartarak “vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını” sağlamak olmuştur. Mayıs 1919’tan itibaren başlayan askerî stratejinin belirlenme gayretleri Millî Mücadele Planı’nın yayımlanması ile genel bir yapıya kavuşmuş ve cephe komutanlıklarının teşkil edilmesi ve her cephe komutanlığının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmak üzere hazırlanan harekât planlarının icra edilmesi ile sona ermiştir. Türk İstiklâl Harbi ise bu askerî stratejinin uygulandığı son aşama olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA).

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, (ATASE), İstiklâl Harbi Koleksiyonu, (İSH).

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, (ATASE), Atatürk Özel Koleksiyonu, (ATAZB).

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE).

Cerideler

TBMM Zabıt Ceridesi, C 1, Devre 1.

---

¹⁸⁸ Zeki Çevik, *Millî Mücadele’de Müdâfâa-ı Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş, (1918-1923)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 269.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 2, Devre 1.

Osmanlıca Eserler

Askeri Harekât-ı Sagire Talimnamesi, (Kaymakam Mehmet Faik), Mekteb-i Fünun Harbiye-yi Şahane Matbaası, İstanbul, 1305.

Hidemât-ı Seferiye Nizâm-nâmesi, Kütüphane-yi Askeri, İstanbul, 1325.

Kitaplar

Aker, Şefik, **57.Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, (30 Ekim 1918-08 Eylül 1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

Akşin, Aptülâhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C I**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Aslan, Yavuz, **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu, (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele, C I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Çevik, Zeki, **Millî Mücadele'de Müdâfâa-ı Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş, (1918-1923)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Erikan, Celal, **Kumandan Atatürk**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Erikan, Celal, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Güner, Zekai; KABATAŞ, Orhan, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

Gürler, Hamdi, **Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav)**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

- Kaya, Halit, **Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kemal, Gazi Mustafa, **Nutuk, C I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- İlhan, Suat, **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özalp, Kazım, **Millî Mücadele, C I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Özgül, Cemil, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Pallis, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)**, Çev.: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali, C I**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı, C I**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C I**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.
- Asker Yönüyle Atatürk**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi Yayınları, seri Nu.:14, GATA Basımevi, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C IV-1. Kısım**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C I, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962.

Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, C IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1966.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C II-Kısım 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1999.

Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele, Yayına Haz.: İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

Makaleler

Okur, Mehmet, “Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, S 61, C XXI, Ankara, 2005.

Ural, Selçuk, “6. Ordu’nun 13. Kolorduya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, S 59, C XX, Ankara, 2004.

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ERZURUM MEBUSLUĞU

Alaattin UCA*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1920 yılının Ocak ayında Son Osmanlı Mebusan Meclisine Erzurum mebusu seçilmiştir. Erzurum’da yayınlanan Albayrak gazetesinin 8 Ocak 1920 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum mebusu seçildiği birinci sayfada ilan edilmiştir. 23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisine Ankara mebusu olarak katıldığı tarihe kadar Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum mebusluğu devam etmiştir.

Bu çalışmanın amacı aşağıdaki sorulara cevap bulmaktır:

- Mustafa Kemal Paşa, Son Osmanlı Mebusan Meclisinin açılması için İstanbul Hükûmeti’ne neden baskı yapmış ve Meclis’in açılışına niçin katkıda bulunmuştur?
- Meclis-i Mebusana Erzurum’dan mebus olmak istemesinin sebebi nedir?
- Meclisin İstanbul’da toplanmasını neden kabul etmiştir?
- Seçimler sırasında neler yapmış ve seçimlerin yapılmasına nasıl destek olmuştur?
- Erzurum’dan kimlerle birlikte aday olmuştur?
- Adaylığı eleştirilmiş midir?
- Erzurum’dan kimlerle birlikte mebus seçilmiştir?
- Mustafa Kemal Paşa’nın aday olduğu 1919 seçimleri Erzurum basınına nasıl yansımıştır?
- Meclis-i Mebusanda Erzurum’u temsil edip etmeyeceği sorusu niçin gündeme getirilmiş ve bizzat kendisine sorulmuştur?

---

*Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alaattinuca@kmu.edu.tr

- Erzurum mebusu olarak Mebusan Meclisine neden katılmamıştır?
- Mebusan Meclisi üzerinde ne kadar etkili olabilmıştır, Felah-ı Vatan Grubunu kendisi mi kurdurmuştur, Misak-ı Millî'nin ilânındaki rolü nedir, Meclis-i Mebusan Reisi Reşat Hikmet Bey'in tutuklanmasıyla neden ilgilenmiştir?
- Erzurum mebusu olduğu süre içinde hangi tarihî gelişmeler yaşanmıştır?
- Ankara'da yeni bir meclisin açılmasına neden karar vermiştir?

Amaca ulaşmak için Millî Mücadele tarihinin birincil kaynakları başta olmak üzere literatür taraması gerçekleştirilmiş ve konuyla ilgili diğer kaynaklar üzerinde araştırma ve inceleme yapılmıştır. Sentez ve analiz metodu kullanılarak hüküm verme yoluna gidilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hayatındaki önemli kesitlerden biri olan ve yaklaşık dört ay devam eden ilk mebusluğu sırasında gerçekleşen olaylara açıklık getirmek ve yukarıda değinilen ve merak edilen sorulara cevap bulmak için yapılan bu çalışmada Atatürk'ün Büyük Nutku, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları gibi eserler tetkik edilmiş ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan belgelerden istifade edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum mebusu seçildiği 1919 seçimleri ve bu seçimlerin Erzurum basınına yansımaları konusunda dönemin önemli basın yayın organı olan Albayrak gazetesinin ilgili nüshaları incelenmiştir.

Ayrıca Osmanlı arşiv belgeleri ve kitap, makale, tez türü pek çok telif eserden yararlanılmıştır.

Çalışmanın sonunda şu bulgulara ulaşılmıştır: Mustafa Kemal Paşa, Türk halkının yönetiminde millî iradenin önemine inandığı için Son Osmanlı Mebusan Meclisinin açılışına katkıda bulunmuş ve bu meclis için "Meclis-i Millî" tabirini kullanmıştır.

Meclisin İstanbul'da veya İstanbul dışında bir yerde açılmasını değerlendirmiş her iki durumun neler getirip neler götüreceğini tespit etmiş sonunda bir analiz yaparak İstanbul'da toplanmasını kabul etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusanın toplanması için yapılan seçimleri desteklemiş, seçimlerin güvenlik içinde yapılması için tedbirler almıştır.

Kendi isteği ile Erzurum'dan aday olmuştur. Erzurum'un ileri gelenleri ve Erzurum halkı onun adaylığından memnuniyet duymuş ve Erzurum'dan mebus seçilmiştir. Ancak onun adaylığına karşı Albayrak gazetesinin yazar kadrosu içinde üstü kapalı da olsa yani adı geçmese de gizli bir muhalefet oluşmuştur. Bu muhalefet Mustafa Kemal Paşa tarafından hissedilmiş olmalı ki Meclise Erzurum mebusu olarak katılıp katılmayacağı sorusu gündeme gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ni hem ikaz ederek hem de üzerinde baskı kurarak kendisinin de Erzurum mebusu olduğu Mebusan Meclisinin açılmasına katkıda bulunmuştur. Fransızlar tarafından tutuklanan Meclis Başkanı Reşat Hikmet Bey'in serbest bırakılmasını sağlamıştır. Felah-ı Vatan Grubunu kendisi kurdurmuştur. Heyet-i Temsiliye'den güvendiği arkadaşlarını İstanbul'a göndererek ve seçilen pek çok mebusla irtibat kurarak Meclis-i Mebusanda etkili olmuş ve Misak-ı Millî'nin kabul ve ilanını sağlamıştır.

İstanbul işgal edilip Meclis-i Mebusan kapatılınca Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışını gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Mebusu Mustafa Kemal, Erzurum'da 1919 Seçimleri, Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millî, İstanbul'un İşgali, TBMM'nin Açılışı.

MUSTAFA KEMAL PASHA AS A DEPUTY OF ERZURUM

ABSTRACT

Founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk was elected deputy of Erzurum for the last Ottoman Assembly in January 1920. On January 8, 1920, in *Albayrak*, a newspaper published in Erzurum, Mustafa Kemal Pasha was declared as the deputy of Erzurum on the first page. Mustafa Kemal's Erzurum deputyship continued until the Grand National Assembly of Turkey was opened on 23 April 1920 and he became the deputy of Ankara in this new Assembly.

The purpose of this study is to find answers to the following questions:

- Why did Mustafa Kemal Pasha put pressure on the Istanbul Government for the opening of the last Ottoman Assembly and why did he contribute to the opening of the Assembly?
- What was the reason which led him to be a deputy of Erzurum in the Ottoman Assembly?
- Why did he agree to convene the Assembly in Istanbul?
- What did he do during the elections and how did he support the elections?
- Who was nominated together with Mustafa Kemal Atatürk from Erzurum?
- Was his candidacy criticized?
- Who was elected from Erzurum together with Mustafa Kemal Atatürk?
- How were the 1919 elections, in which Mustafa Kemal Pasha was nominated, reflected on the Erzurum press?
- Why was the question of whether or not he would represent Erzurum in Ottoman Assembly revived and asked directly to him?
- Why didn't he join the Ottoman Assembly as a deputy in Erzurum?
- How effective was he in the Ottoman Assembly, did he set the Felah-ı Vatan Group (Salvation of Homeland Group) himself up, what was his role on the Misak-ı Milli (National Pact), why was he interested in the head of the Ottoman Assembly's Reşat Hikmet's arrest?
- What historical developments occurred during the period of his Erzurum deputyship?

- Why did he decide to open a new parliament in Ankara?

In order to reach the aim, the literature on the primary sources of the history of National Struggle has been searched and related research has been done on the other sources. Synthesis and analysis method was used to make the decision.

Explaining the events that took place during Mustafa Kemal Pasha's first deputyship, which was one of the important sections of his life and continued just about four months, in this study which was made to find answers to the above mentioned questions, Atatürk's Great Speech, Atatürk's Speech and Speeches, Atatürk's Circular Letters, Telegrams and Declarations, Atatürk's Independence War Correspondence works were examined and documents which were personally signed by Mustafa Kemal Pasha were used.

1919 elections in Erzurum in which Mustafa Kemal Pasha was elected as Erzurum deputy and the reflection of these elections on Erzurum press, the important press media of the period of the newspaper Albayrak was examined.

In addition, Ottoman archival documents and books, articles, dissertations, many copyrighted works have been used in this study.

At the end of the study, the following findings were reached: Mustafa Kemal Pasha contributed to the opening of the Last Ottoman Deputies Assembly because he believed in the importance of national will in the management of the Turkish people and used the term in National Assembly for this assembly.

He evaluated the opening of the Assembly in and outside of Istanbul and he identified the event's advantages and disadvantages and in the end he made an analysis and agreed to meet in Istanbul.

Mustafa Kemal Pasha supported the elections for the assembly and took measures to make the elections safe.

He was a candidate from Erzurum on his own will. The dignitaries of Erzurum and the people of Erzurum were pleased with his candidacy and he was elected as a deputy from Erzurum. But there was a secret opposition against his candidacy in Albayrak's writer staff. This opposition must have been felt by Mustafa Kemal Pasha, and the question of whether or not he would attend the Assembly as Erzurum deputy was revived.

Mustafa Kemal Pasha, both by warning and putting pressure on the Istanbul Government, contributed to the opening of the Ottoman Assembly, where he was also deputy of Erzurum. He provided a releasing movement for President of the Parliament Reşat Hikmet, who was arrested by the French. He founded the Felah-ı Vatan Group himself. He sent the trusted friends from Heyet-i Temsiliye (National Delegation) to İstanbul and contacted with the elected deputies so he could be effective in the latest Ottoman Assembly. At last, he provided the national pact's acceptance and announcement.

When Istanbul was occupied and the Parliament was closed, Mustafa Kemal Pasha inaugurated in Ankara the Grand National Assembly of Turkey.

Keywords: Erzurum Deputyship of Mustafa Kemal, 1919 Elections in Erzurum, the Last Ottoman Assembly, National Pact, the Occupation of Istanbul, Opening of Turkish Grand National Assembly.

Giriş

1914 seçimleriyle göreve gelen Osmanlı Meclisi, I. Dünya Savaşı nedeniyle, 1876 Anayasası'nın 69'uncu maddesinde değişiklik yaparak seçim süresini uzatmıştır. Savaşın mağlubiyetle bitmesi, İttihat ve Terakki'nin yönetimden uzaklaştırılmasından sonra 21 Aralık 1918'de Sultan Mehmet Vahidettin Meclis-i Mebusanı feshetmiştir.¹

Dolayısıyla 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günlerde ülkede meclis yoktur. Ancak onun kafasında millî iradeye dayalı bir kurtuluş planı vardır. Mustafa Kemal Paşa bu nedenle Erzurum ve Sivas Kongrelerini ve bu kongrelerin seçtiği Heyet-i Temsiliye'yi, Meclis-i Mebusan ya da başka bir ifadeyle Meclis-i Millî toplanıncaya kadar Anadolu'da millî otorite boşluğunu geçici olarak dolduracak organlar olarak görmüştür.²

Toplanma yeri çok önemli olmasa da millî bir meclisin açılmasını önemsemiştir. Açılmasına vesile olduğu Son Osmanlı Mebusan Meclisi için sürekli "Meclis-i Millî" tabirini kullanmıştır.³

Millî Mücadele'nin daha başlarında Erzurum Kongresinin 7 Ağustos 1919 tarihli 10 maddelik beyannamesinin 8'inci maddesinde Meclis-i Millî kavramından şöyle bahsedilmiştir:

"Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde hükûmet-i merkeziyemizin de irade-i milliyeye tabi olması zaruridir. Çünkü irade-i milliyeye gayr-ı müstenit herhangi bir hey'et-i hükûmetin indî ve şahsî mukarreratı milletçe mutâ olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı, şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hal-i zucret (sıkıntı) ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükûmet-i merkeziyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bila ifâte-i zaman toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında

¹ Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, Aralık 2010, s. 99.

² Erol Kaya, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", **Türkler**, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C 13, s. 516.

³ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, (Baskı: Divan Yayıncılık Ltd. Şti.), Ankara, 2006, s. 135, 147.

ittihaz edecek bilcümle mukarreratı Meclis-i Millî'nin murakabesine arz etmesi mecburidir.”⁴

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi’nde de millî bir heyetten bahsederken muhtemelen Meclis-i Millî’ye işaret etmiştir. Zira 16 Mart 1920’de İstanbul işgal edildikten sonra Ankara’da derhal bir meclisin toplanmasına dair Sivas’a göndermiş olduğu 18 Mart 1920 tarihli bir telgrafta “heyet” kelimesiyle “meclis” kelimesini eş anlamlı olarak kullanmıştır. Söz konusu telgrafta yer alan Mustafa Kemal Paşa’nın şu ifadeleri bu düşünceyi doğrulamaktadır: “*Bunların haricinde bir heyet veya bir meclisin kuvvetli bir sıfat ve salahiyeti olamaz.*”, “*Salahiyet-i teşriiyeyi (kanun yapma yetkisi) milletten alan bir heyete lüzum vardır ki o heyet meclis-i müessisan (kurucu meclis) olabilir.*”⁵

Bütün bu gelişmeler adı Meclis-i Mebusan veya Türkiye Büyük Millet Meclisi de olsa Millî Mücadele’nin başından beri Mustafa Kemal Paşa’nın ülkede bir Millî Meclisin açılması fikrinde olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum’da bulunduğu günlerde 24-25 Ağustos 1919 tarihlerinde Meclis-i Millînin açılışıyla ilgili bir sohbet sırasında kendisinin Erzurum’dan mebus seçilmek istediğini ve ilk ihtilal adımını attığı bu tarihî şehri temsil etmek şerefini her yere tercih edebileceğini söylemiştir. Kâzım (Yurdalan) Bey, O’na nüfusunu Erzurum’a nakle muvafakat buyurmasını rica etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise “*Böyle bir teklifi kabul etmeyi bir şeref bilirim*” demiştir.⁶

25 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına şu mektup yazılmıştır:

“Mücahid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Bu memleketin tarihinde şehrimizin nasıl bir nurlu mevkii varsa, Erzurum tarihinde de Zat-ı Alî’i Vatanperverileri, öyle bir mevkî’i mahsus ihraz eylemişlerdir.

⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, C 1, s. 116.

⁵ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 273.

⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, T.C. Ziraat Bankası Armağanı, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara, 1993, C II, s. 283.

Hayat-ı Mücahidânelerinde bu suretle mühim hatıralara sahip bulunan Erzurum'un evladı miyânında, İsm-i Alîlerinin görünmesi bütün hemşehrilerce mucib-i şeref ve mefharet addedileceğinden ve maskatire'sleri (doğum yeri) istila altında bulunduğundan burada tavattun (vatan edinmek, yaşamak) ile hemşehriliğimizi kabul buyurmanız istirham eyleriz. Fi 25 Ağustos, Sene 1335/1919.

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Erzurum Heyet-i Merkeziyesi Reisi Süleyman."⁷

Bu talebe Mustafa Kemal Paşa iki gün sonra şu cevabı vermiştir:

"Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Hey'et-i Merkeziyesine

Erzurum hemşehriliğini teklif suretiyle hakkımda bu kere de izhar buyurulan asar-i muhabbet ve samimiyyetin müteşekkiriyim. Tarihî olan Erzurum'un bu erler yatağının hemşehrileri miyanında bulunmak âcizleri için en büyük saadettir. Erzurum nüfusuna kaydımın icrası için icab eden muameleye tevessül edildiğini beyan ve revabit-ı kalbiye ve samimanemi te'yid eylerim efendim. 27.08. 335/1919.

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Heyet-i Temsiliyesi A'zasından M. Kemal"⁸

Seçimlerin Yapılması ve Meclis-i Mebusanın Nerede Toplanacağına Tartışılması

Mustafa Kemal Paşa, kapalı bulunan Osmanlı Mebusan Meclisinin yeniden açılması için hem milletvekillerinin seçilmesine çalışıp hem de kendisinin Erzurum'dan mebus adaylığı için gerekli adımları atarken, bir yandan da Meclis-i Mebusanın nerede toplanabileceğini düşünmüştür. Erzurum'dan Refet Paşa'nın bu konu ile ilgili bir telgrafına 23 Temmuz 1919'da cevap verirken, Meclisin toplanması gerektiğini ancak bunun İstanbul'da değil Anadolu'da olması gerektiğini ifade etmiştir.⁹

⁷ Kırzioğlu, a.g.e., s. 284.

⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 63; Kırzioğlu, a.g.e., s. 285.

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Mart 2012, C 3, s. 182.

Mustafa Kemal Paşa, Annesi Zübeyde Hanım'a gönderdiği Ağustos 1919 tarihli bir mektupta ise şunları yazmıştır: "Yakında Meclis-i Mebusan toplanacak ve meşru bir hükûmet iktidar mevkiine geçecektir. Ben de ihtimal o zaman İstanbul'a geleceğim. Sıhhat ve afiyetimi, katiyen hiç merak ve endişe etmeyiniz."¹⁰

Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 günü yapılan beşinci toplantısında Meclis-i Mebusan seçimlerinin süratle yapılması, Meclis-i Mebusanın acilen toplanması için Kongrenin gerekli tedbirleri alması İstanbul işgal altında olduğu için toplantı yerinin İstanbul dışında Anadolu'da bir yer olması fikri benimsenmiştir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin İstanbul'da toplanmasını mantıksız ve maksatsız bir davranış olarak görmüştür. Bu hususta yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe inandırmak gerektiğini düşünmüştür. Bunu sağlayamazsa bu düşüncesinin gerçekleşmeyeceğine inanmıştır. Dolayısıyla İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını olduğu gibi gözler önüne sermek istemiştir. Millî davayı Rumlara ve yabancılara, Hıristiyanlara karşıymış gibi göstermek için Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin gayretleriyle Ermeni Patrikhanesi'nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin teşebbüsleri üzerine, Harbiye Nazırı vasıtasıyla, İstanbul Hükûmeti'nin dikkatini çekmiştir. Ayrıca 13 Ekim 1919 tarihinde, Meclis-i Mebusanın açılışından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nasıl bir siyasi durum alması gerektiği görüşünde bulunduğunu, Cemal Paşa vasıtasıyla hükûmetten öğrenmeye çalışmıştır. Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanmasında ne gibi siyasi bir güvence elde edileceğinin düşünlüğünü, aynı tarihte, Meclis-i Mebusanın İstanbul'da korkusuzca toplanmasını sağlamak için hangi güvenlik ve korunma tedbirlerinin alınacağını ve ne yapılması gerektiğini, İstanbul'daki millî teşkilatın merkez heyetinde bulunan ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olan Albay Şevket Bey'den sormuştur.¹²

Bütün bu sorular Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Mebusanın toplanacağı yer ve meclis toplandıktan sonraki gelişmeler ve özellikle de Müdafaa-i

¹⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 3, s. 307.

¹¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 3, s. 348.

¹² Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 166.

Hukuk Cemiyetinin ve tabii olarak kendisi ve arkadaşlarının konumunu merak ettiğini göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Ekim 1919 tarihli telgrafına verilen 20 Ekim 1919 tarihli cevapta Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanması gerektiği ve barış anlaşmasına kadar onun İstanbul'a ayak basmaması ve milletvekili olmaması tavsiye edilmiştir.¹³ Bu tür cevaplar Mustafa Kemal Paşa'nın endişelerinde haklı olduğunu ortaya koymuştur.

Meclis-i Mebusanın açılması ve seçimlerin yapılması konusu İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında ele alınan konulardan birini teşkil etmiştir. 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa¹⁴ ile Salih Paşa arasında yapılan Amasya Görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında ilk defa aday olduğu ve seçildiği seçimler ve Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı konularında 21 Ekim 1919 tarihli protokolle şu kararlar alınmıştır:

-Milletvekili seçimlerinin özgürce yapılması gerekir.

-Hükûmete karşı yapılacak karşı koyma ve karışmaların önlenmesi, uyruklar arasında çıkması düşünülen anlaşmazlıkların giderilmesi için gerekli, yurdun esenliği için çok zorunludur. Çünkü karışma yapılması dedikodulara neden olmakla birlikte, örneğin, tanınmış İttihatçıların milletvekili seçilmesi İtilaf Devletlerinin karşı koymasına, dahası karışmalarına neden olabileceğinden seçimlerin halkın oyuna bırakılması gerekir.

-Meclis-i Mebusanda karşıcıl (farklı fikirleri savunan) partilere de gerek vardır.¹⁵

Amasya'da yapılan görüşmelerde 22 Ekim 1919 günü ele alınan en önemli konu Millet Meclisinin nerede toplanacağı olmuştur. Salih Paşa, bu görüşmelerin sonunda ikna edilerek, Meclisin İstanbul dışında toplanması kanaatine varılmıştır. Ancak Salih Paşa, hükûmete bunu kabul ettirememiştir.¹⁶

Meclis-i Mebusanın İstanbul dışında toplanması hususunda yaygın bir kanaat oluşmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu konuyu da sorgulamış, ısrarcı

¹³ Atatürk, **Nutuk**, s. 183, 184.

¹⁴ Bu görüşmelere Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Rauf Bey ile Bekir Sami Bey de katılmıştır.

¹⁵ Hülya Özkan, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919 - 16 Ekim 1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 65.

¹⁶ Özkan, **a.g.e.**, s. 66.

olmamıştır. Her zaman yaptığı gibi durumu tespit ederek olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koyarak bir sonuca ulaşmıştır.

O, önce Meclisin İstanbul dışında açılmasını gerekli kılan hususları şöyle tespit etmiştir:

1-İtilaf Devletleriyle henüz barış anlaşması yapılmamış dolayısıyla düşmanlık devam etmektedir. İstanbul güvenli değildir.

2-Padişah, Halife ve İstanbul halkı İtilaf Devletleri'nin baskısı altındadır.

3-Osmanlı Kumandanı ve Bahriye Nazırı Salih Paşa bile Amasya Görüşmeleri için İstanbul'dan ayrılırken İngilizler tarafından 48 saat tevkif edilmiştir.

4-İstanbul'da toplanacak meclisin asıl amacı toprak bütünlüğünü, millî istiklali ve hâkimiyet-i milliyeyi temin etmek olmalıdır. Böyle bir meclise gayrimüslim unsurların girmesi bu amacın gerçekleşmesini engelleyecektir. Anasır-ı gayrimüsliminin seçimlere katılmamaları da Meclis-i Millî aleyhinde kullanılacak ve bu meclisin amacına ulaşmadan feshine sebep olacaktır.

Meclisin İstanbul'da açılmasını gerekli kılan hususları da şöyle belirlemiştir:

1-Vükelâdan icap edenlerin İstanbul dışında bir yere gidip gelmesi zor olacaktır.

2-Çoğunluğu ihtiyar olan ayan üyeleri İstanbul'dan çıkmakta zorluk çekeceklerdir.

3-Venizelos başta olmak üzere düşmanlar muzır propagandalar yapacak ve İstanbul'dan vazgeçildiği iddia edilecektir.

4-İtilaf Devletleri ile Rumlar ve Ermeniler ve onların yandaşları Teşkilat-ı Milliye mensuplarının İstanbul'a gelmekten korktuklarını düşünecek ve millî birliğin yokluğuna hükmedebileceklerdir.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa bu tespitleri yaptıktan sonra nihai kararı yine kendisi vermemiştir. Konuyu görüşmek için 29 Ekim 1919 günü üst düzey komutanları Sivas'a çağırmıştır. 16 Kasım 1919'da komutanlar toplantısı başlamış, 29 Kasım 1919'da seçimler ve Mebusan Meclisi ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

¹⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 120, 121.

-Meclis-i Millî'nin İstanbul'da toplanmasındaki sakinca ve tehlikeye rağmen Hükûmet-i Seniyyenin hariçte içtimama adem-i muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten içtinaben İstanbul'da içtimayı zarureti kabul edilmiştir.

-Bütün mebuslar durum hakkında aydınlatılacaktır.

-Mebuslar İstanbul'a gitmeden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanacak, Meclis-i Millî'nin içtimama nazaran gerek İstanbul'da ve gerekse hariçte alınması gereken emniyet tedbirlerini ve programın esaslarını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun kurulması gereği üzerinde durulacaktır.

-Meclis-i Millî, İstanbul'da içtima ettikten sonra, mebusanın emniyet ve tam serbestlikle yasama görevini icra ettiği teyit edileceği güne kadar, Heyet-i Temsiliye şimdiki kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazife-i milliyesine devam edecektir.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, yaşanan olağanüstü gelişmelerden dolayı meclislerini 1871'de Versay'a taşıyan Fransızları, meclislerini Weimar'da toplayan Almanları örnek göstererek, 1919 seçimleriyle kurulacak meclisin Anadolu'da toplanması tezini savunmuş ancak yeterince taraftar bulamamıştır.¹⁹ Taraftar bulamayınca da ısrarcı olmamış lehte ve aleyhte olması muhtemel gelişmeleri yorumlayıp çevresindeki kişilerin de görüşlerini dikkate alarak Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanmasına göz yummuş, zaruri olarak olur vermiştir.²⁰

Meclis-i Mebusan Seçimlerinin Yapılmasında Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü

1919 tarihli Meclis-i Mebusan seçimleri Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin 9 Ekim 1919 tarihli İntihap Kararnamesi ile iki dereceli seçim sistemi şeklinde Aralık ayında başlamıştır. Böylece ilki 1876'da olmak üzere 1877, 1908, 1912, 1914 tarihlerinde yapılanlarla birlikte Osmanlı ülkesi altıncı ve son kez milletvekili genel seçimi ortamına girmiştir.²¹

¹⁸ Özkan, a.g.e., s. 67, 68.

¹⁹ Akın, a.g.e., s. 100.

²⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Şubat 2015, C 5, s. 314.

²¹ Akın, a.g.e., s. 100.

Bu seçimlerin yapılması Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle gerçekleşmiştir.²² Mustafa Kemal Paşa'nın hâkim olduğu doğu vilayetlerinde diktatör olma çabası ile seçimlerin yapılmasını istediği ve seçimlerde tarafsız kalınması halinde milliyetçilerin çoğunluğu elde edebileceği Amerika Yüksek Komiseri Bristol'un raporlarına yansımıştır.²³ Amerikalılar böyle yorumlasa da İstanbul Hükûmeti tarafından seçim kararının yayınlanmasından yaklaşık bir ay önce Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1919'da Sivas'tan tümen ve kolordu komutanlıklarına, illere, bağımsız sancaklara, belediyelere ve müdafaa-i hukuk derneği merkez kurullarına şu genelgeyi göndermiştir:

“İstanbul Hükûmeti'nin tuttuğu ve sürdürdüğü gerici yönetime ve yaşamakta olduğumuz büyük korku ve tehlikelere karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Millet Meclisinin seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli görevidir.

İstanbul Hükûmeti, ulusu aldatarak, milletvekili seçimlerini aylarca yaptırmamış olduğu gibi, son zamanlarda verdiği seçim buyruğunun yerine getirilmesini de türlü nedenlerle askıya almakta ve geciktirmektedir. Ferit Paşa'nın Toros'un ötesindeki illerimizi gözden çıkardığı, Barış Konferansına verdiği nota ile tanıtılmış; Aydın ilinde Yunanlılarla aramızda sınır çizmeye girişmişse de orada düşman eline düşen yerlerin bir oldubitti biçiminde Yunan topraklarına katılmalarını kabul ettiğine kanıt sayılmıştır. Düşman eline geçmiş öteki yurt parçaları için de bunlara benzer düşüncesizce ve haince politika güderek ülkenin ve ulusun bölünmesine yol açması kesinlikle beklenir. Millet Meclisi toplanmadan önce barış antlaşmasını imza ederek ulusu bir oldubitti karşısında bulundurmak istediği sanılmaktadır. Bundan dolayı, Genel Kongre orduyu ve ulusu uyanıklığa çağırır ve aşağıdaki işlerin ivedilikle yapılmasını, ulusun var ya da yok oluş sorunu saydığını bildirir:

Birincisi- Seçim hazırlıklarının yürürlükteki yasada gösterilen en kısa süre içinde yapıp bitirilmesi için belediyeler ve müdafaa-i hukuk dernekleri bütün güçleriyle çalışmalıdırlar.

²² Mehmet Saray, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 33.

²³ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 135.

İkincisi- Sancaklardan çıkarılacak milletvekillerinin, nüfusa göre sayısı hemen saptanarak Temsilciler Kurulu'na şimdiden bildirilmelidir. Adaylar sorunu daha sonra haberleşme ile çözümlenecektir.

Üçüncüsü- Gerek seçim hazırlıkları sırasında gerek seçim yapılırken gecikmeye yol açacak nedenler şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılmalı ve hiçbir gecikmeye yer verilmeyerek en kısa süre içinde seçimler sonuçlandırılmalıdır.

Bu kararın, bölgenizdeki bütün belediyelere ve müdafaa-i hukuk derneklerine bildirilmesine ve gereğinin tez elden yapılmasına yardım buyurmanız rica olunur.”²⁴

Mustafa Kemal Paşa, Matbuat Cemiyeti Reisi Velit Bey vasıtasıyla İstanbul basınından bazı gazetelere gönderdiği 10 Ekim 1919 tarihli yazıda İstanbul Hükûmeti'nin Meclis-i Mebusanın fikrini almadan Sulh Konferansı kararlarını imzalamayacağını belirterek bir an evvel seçimlerin yapılmasını ve şartların da buna müsait olduğunu vurgulamış ve İstanbul Hükûmeti'ni bir kez daha seçimleri yapmaya zorlamıştır.²⁵

Seçimlerin yapılması kesinleşince Mustafa Kemal Paşa'nın adaylığı da gündeme gelmiştir. 11 Ekim 1919'da *Yeniğün* gazetesinin Sivas'ta bulunan muhabiri ile yaptığı görüşmede muhabirin sorduğu “Zat-ı âliniz mebusluğa namzetliğinizi koyacak mısınız?” sorusuna şu cevabı vermiştir:

*“Ben sırf vatan ve milletime böyle bir dakika-i tarihiyede tamamıyla hasr-ı vücut edebilmek gayesiyle meslek-i mukaddesimden ayrılıp sine-i millete tevdi-i mevcudiyet ettim. Bunu yaparken alelade bir ferd-i millet olarak elimden gelen her fedakârlıktan geri kalmamak azminde idim. Binaenaleyh tamamıyla milletimin irade-i umumiyesine tabi ve mümkadım. Eğer millet beni mebus intihap etmek arzusunun izhar ederse maalmemuniye kabul ederim. Fakat kendiliğimden hiçbir teşebbüste bulunmayacağım.”*²⁶

²⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 99; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1995, C 1, s. 162, 163.

²⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Ocak 2015, C 4, s. 260.

²⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Açıklamalı Dizin İle)*, (Hazırlayan: Nimet Arsan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 5. Baskı, (Divan Yayıncılık Ltd.Şti.), 2006, C 3, s. 5.

Mustafa Kemal Paşa 11 Ekim 1919 tarihinde basına bu açıklamayı yaparken aynı gün mebusan seçimi hususunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin riyasetlerine hitaben şu tamimi yazmıştır:

“İntihabat-ı Mebusan meselesinde fevkalâde sarf-ı himmet buyrulması Hükûmet-i Hazıraca tefhim olunan muaddel kararname henüz vürud etmemiş ise civar heyetlerden talep olunup hükmüne tevfikân intihabın tesrii, ikmalî, namzetliklerini vazeden zevatın isim ve hüviyetlerinin muvazzahan iş’arı.”²⁷

Mustafa Kemal Paşa 11 Ekim 1919 tarihinde mebusan seçimi hakkında Erzurum Vilayetine de şu yazıyı göndermiştir:

“Erzurum Vilayeti’ne

1-23 Eylül 35 tarihli tebliğname vasıl oldu mu? İşbu tebliğname intihab-ı mebusanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin nokta-i nazarlarını muhtevidir.

2-Cemiyetimiz intihab-ı mebusana gayri meşru bir gûna (hiçbir suretle) müdahalede bulunmayacaktır. Heyet-i Temsiliye tarafından kimse-nin namzetliği vazedilmeyecektir. Ancak Cemiyetimizin vicdan-ı millîden doğan nokta-i nazarı ve buna nazaran tesbit olunan esasatı kabul edenler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına namzetliklerini vaz ve isimlerini mensup oldukları liva Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i İdareleri vasıtasıyla ve aynı zamanda doğrudan doğruya Sivas’ta Heyet-i Temsiliye’ye işar edeceklerdir.

3-İşbu telgrafın vasıl olduğunun ve bilcümle kaza ve nevahiye tamim edildiğinin sürat-i işarı hasseten rica olunur.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal”²⁸

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ekim 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye kararıyla ve dolayısıyla Heyet-i Temsiliye namına Meclis-i Mebusanda milliyetperver grubun üstünlüğünün temini için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarına sadık ve ilmi iktidarları malum ve ahlaki karakterleri belli olan birçok kişinin mebus

²⁷ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 111.

²⁸ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 111, 112.

seçilmesine gayret edilmesi hakkında özel olarak bazı kişi ve makamlara tavsiyelerde bulunmuştur.²⁹

Mustafa Kemal Paşa bu şekilde tamimler yoluyla seçimleri organize ederken, İstanbul Hükûmeti tarafından onaylanan “İntihab-ı Mebusan Talimatnamesi” de 19 Ekim 1919 tarihinde bütün vilayetlere bildirilmiştir.³⁰ Bu talimatnamede seçimlerin nasıl yapılacağı nelere dikkat edileceği hükme bağlanmıştır.³¹

20-22 Ekim 1919 tarihlerinde gerçekleşen Amasya Görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey'in mebus seçilmeleri pazarlık konusu yapılmıştır. Bu kişilerin mebus seçilmemesi halinde Anadolu'daki Millî Teşkilat devam edecektir. Seçilmeleri halinde ise bu Teşkilat, Meclise kaydırılacak ve siyasi platformun içinde yer alacaktır. Bu durum Hükûmet ve Saray'a artı puan kazandıracaktır. Ama bir yandan da Hükûmet, Millî Teşkilatın seçimlere müdahale etmesi gibi bir taviz vermiş olacaktır. Bu konu Vükela'da uzun tartışmalara yol açmıştır. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan, Rauf Bey Sivas'tan, Bekir Sami Bey de Amasya'dan mebus seçilmiştir. Ama Millî Teşkilat lağvedilmemiştir.³²

1919 seçimleriyle Millî Kongre Cemiyeti de yakından ilgilenmiştir. Cemiyet, “Heyet-i Teshiliye” adıyla bir komisyon oluşturmuş ve seçim işlerine Vükela-i Devai'den Baha Bey'i memur etmiştir.³³ Cemiyetin Reisi Esat Paşa da seçimleri bizzat takip etmiş ve zaman zaman bu konuda Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1919 tarihinde Millî Kongre Cemiyeti Reisi Göz Doktoru Esat Paşa'ya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, cemiyetlerinin bir siyasi parti olmadığını ve seçimlerin bütün partilere açık olduğunu dolayısıyla herhangi bir aday desteklemelerinin veya engellemelerinin mümkün olamayacağını, kanunsuz iş ve eylemlere müsaade etmeyeceklerini

²⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 4, s. 285, 286.

³⁰ Bahar Bilgen, **Dönemin Basımına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011, s. 20.

³¹ BOA. DH.İ.UM.EK. 114-35-1, 2.

³² Karaca, **a.g.e.**, s. 201, 202, 205, 295.

³³ Bilgen, **a.g.t.**, s. 19.

bildirmiş, seçimlerin herhangi bir müdahale olmadan yapılması gerektiğini söylemiştir.³⁴

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin ülkenin her yerinde hatta işgal altındaki yerlerde dahi yapılmasını ve katılımın çok olmasını arzu etmiştir. Bu yüzden İzmir halkının da doğrudan doğruya seçimlere katılmasını sağlamak istemiş, bu isteğini çeşitli yollardan dile getirmiştir. Fakat Yunanlar buna engel olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu durumu 29 Kasım 1919 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcileri ve tarafsız elçilikler nezdinde protesto etmiş ve bunu İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürlüğü bulunan Ethem Bey'e yazarak, İzmir halkına da duyurmuştur.³⁵

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde başarılı olan mebusları da gönderdiği telgraflarla kutlamıştır. Mesela Osmanlı Meclis-i Mebusanına Kastamonu mebusu seçilen eski Adliye Müsteşarı Yusuf Kemal Bey'e 29 Kasım 1919'da bir telgraf göndererek seçimlerde başarılı olması ve vekâlet-i milliyeyi kabulünden duyduğu memnuniyeti belirterek onu tebrik etmiştir.³⁶

Mustafa Kemal Paşa, kendi ifadesiyle Erzurum'dan, Sivas'tan beri gerçekleştirdiği sayısız teşebbüs ve çalışmaların bir başarısı olarak 1919 seçimlerinin yapılmasını sağlamıştır.³⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 Seçimlerine Adaylığı ve Erzurum Basını

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum mebusu seçildiği 1919 seçimleriyle ilgili olarak Erzurum basınında ilk açıklama Albayrak gazetesinin 2 Ekim 1919 tarihli 32'nci nüshasında yapılmıştır. "İntihab Etrafında" başlığıyla bir köşe oluşturulmuş burada yayımlanan yazıda seçimlerle ilgili gelişmeler şöyle izah edilmiştir:

- Erzurum merkezin seçim defterlerinin hazırlanması sona ermek üzeredir.
- Seçmen defterleri yakında askıya çıkarılacaktır.
- Merkeze bağlı yerlerde de defterler tamamlanmak üzeredir.

³⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 122, 123.

³⁵ Atatürk, Nutuk, s. 227.

³⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 140.

³⁷ Atatürk, Nutuk, s. 234.

-Bayburt kazası daha hızlı davranarak gerekli işlemleri tamamlamış ve müntehib-i sani (ikinci seçmen) seçimine başlamıştır. Hatta kaza merkezinin altı kişiden ibaret olan ikinci seçmenleri belli olmuştur. Nahiyeledeki de bitmek üzeredir.

-Daha önce noksanlık olduğundan dolayı teftiş heyetlerince iade edilen defterler dikkatle tamamlanmaktadır.

-Halkın tamamı bu defaki seçimlere büyük önem vermekte ve büyük bir ümit bağlamaktadır.

-Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin aday göstermemek kararı her tarafta sevinç ve hürmetle karşılanmıştır. Tarihten ibret alınmış olduğunu gösteren bu karara kamuoyu özel bir değer vermektedir.

-Bazı kişilerin adaylıklarını açıkladıkları haber alınmıştır. Kamuoyu henüz bunlarla meşgul olmamaktadır.

-Müdafaa-i Hukuka, muktedir, seciyesi mükemmel, fedakâr adaylar aranmakta olduğu işitilmektedir. Bu azim ve itidal takdire şayandır.

-İyi düşünmek, esaslı karar vermek lazımdır.³⁸

Aynı gazetede 19 Ekim 1919 tarihli 37'nci nüshada ise bu köşenin adı "İntihabat Etrafında" olarak değiştirilmiş ve seçimlerle ilgili açıklamalar yine buradan yapılmıştır. "Cevat" imzasıyla bu köşede yayımlanan ilk yazıda şu hususlar vurgulanmıştır:

-Seçim zamanları milletlerin birer imtihan devresidir.

-Bu seçim milletin mukadderatıyla doğrudan ilgili olduğundan çok daha önemlidir.

-Bu seçim sonucunda toplanacak olan Meclis-i Millî memleketin geleceği hakkında verilecek kararların karşısında bulunacaktır.

-Halk ve gençlik bu seçimlere daha çok ilgi göstermelidir. Bu gün atılacak doğru veya yanlış adımların sonucu milleti etkileyecektir ve yarının ağır vazifeleri de gençliğin omuzlarına yüklenecektir.

1919 seçimlerinde Erzurum'dan seçilecek mebusların sahip olması gereken özellikler ve mebuslardan beklentiler ve öneriler de şöyle tespit edilmiştir:

³⁸ "İntihabat Etrafında", *Albayrak*, 2 Teşrinievvel 335, S 32, s. 2.

-Yeni seçilecek mebuslar Erzurum Kongresinde alınan “Vatanın bölünmezliği” kararından yana olmalıdırlar.

-Vatanın menfaatleri etrafında toplanıp Meclis-i Millide karşılıklı yardımlaşmaya dayalı bir grup kurmalıdırlar.

-Müstakbel mebuslar hiçbir menfaat hissi ve ihtiras karşısında sarsılmayacak emin bir seciye, sonsuz bir azim ve hiçbir zorluk karşısında yılmayacak millî bir imana sahip olmalıdır. Milletın vekâletini her türlü mevki ve makamın üstünde tutmalıdırlar.

-Dünyada ve Türkiye’de meydana gelen değişimleri yorumlayabilecek bilgi ve ileri görüşe sahip olmalıdırlar.³⁹

Erzurum basını seçimlerle bu şekilde ilgilenirken Mustafa Kemal Paşa, 20 Ekim 1919’da Erzurum’da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu Üyelerinden Süleyman (Hatunoğlu), Kâzım (Yurdalan), Süleyman Necati (Güneri) ve Cevat (Dursunoğlu) Beylere hitaben şu telgrafi göndermiştir:

“Türklüğün yiğit ve soylu bir merkezini oluşturan Erzurum’un Müdafaa-i Hukukunu bana verme konusunda belirtilen istekten dolayı pek duygulandım ve teşekkür borçluyum. Şimdiye dek hareketime kılavuz saydığım belli ilkeler içinde, bu görevi sonuna kadar yapmaya kararlı bulunduğum nedeni ile kabul eyleyeceğimin duyurulmasını dilerim.”⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın adaylığını açıklamasından kısa bir süre sonra Mithat (Turanlı) Bey 23 Ekim 1919 tarihli *Albayrak* gazetesinde yine seçimler için oluşturulan “İntihabat Etrafında” adlı köşede adayları sorgulayan bir yazı yazmıştır.

Bu yazıda Meşrutiyet inkılâbına ve sonrasındaki gelişmelere yer vermiş, adayları kişisel yönlerden eleştirmiş ve Erzurum halkının yabancılara oy vermemesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

-Bazı kişiler Meşrutiyet inkılâbında hak etmedikleri iktidara sahip oldular. Bunların yüzünden hürriyet fikri ve Meşrutiyet sevdası on gün bile yaşamadı. Bunlar İstanbul’da mevki tutarak milletin seçme hakkını gasp ederek on

³⁹ Cevat (Dursunoğlu), “Şarkî Anadolu Mebusları Hangi Gayeye Merbut Bulunmalı ve Ne Gibi Evsâfî Haiz Olmalıdırlar?”, *Albayrak*, 19 Teşrinievvel 335, S 37, s. 2.

⁴⁰ Onar, *a.g.e.*, C 1, s. 263, 264.

sene işleri yürüttüler. Bu kişilerin büyük bir kısmının mektep ve memuriyetlerden tard olunan kişiler olduğu artık anlaşıldı.

-Erzurumluların Türk âleminin başında olarak bütün dünyaya karşı siyasi rüşdünü ispat ettiği bir zamanda yabancı efrada vekâlet veremeyeceği tabiidir.⁴¹

23 Ekim 1919 tarihli *Albayrak* gazetesinde bu eleştiri yazısı yayınlanırken aynı sayfada seçimlerle ilgili olarak nüfus defterlerinin askıya çıkarıldığı merkez, nahiye ve köylere seçim memurları tayin edildiği bilgisine de yer verilmiştir.⁴²

Bundan sonraki sayıda yani 26 Ekim 1919 tarihli *Albayrak* gazetesinde adayların önerildiği 300 imzalı bir beyannameden bahsedilmiş ve bu beyanname gazetenin ilk sayfasında yayınlanmıştır. Buna göre Erzurum'dan mebus adayı olarak şu isimlerin adaylıklarının tensip ve tavsiye edildiği bildirilmiştir:

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden Müstafi Mustafa Kemal Paşa,
Binbir Hadis Müellifi Arif Bey Merhumun Mahdumu Celalettin Arif Bey,
Albayrak Gazetesi Müdür ve Baş Muharriri Süleyman Necati Bey,
Süvari Binbaşısı Erzurumlu Zihni Bey,
Maliye Hukuk Müşaviri Genç Ağazade Hüseyin Avni Bey,
Adana Valisi Erzurumlu Nazım Bey⁴³

Bu adaylar *Albayrak* gazetesinde tanıtılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın tanıtımı ise şöyle yapılmıştır:

“Mustafa Kemal Paşa - Fakat bilmem ki Mustafa Kemal Paşa'dan bahse lüzum var mı? Daha mektep sıralarında iken bütün arkadaşlarının hürmet ve muhabbetini celbeden bu yüksek zekâ, bu mümtaz şahsiyet için hatta fazla bahsi bile takdirsizlik telakki etmek bir hata mı? Mustafa Kemal Paşa son inkılâbın ilk günlerinde vefakâr, masum Erzurum evlatlarının müracaatıyla Erzurumlu oldu. Bu şehitler yatağı, inkılâplar ocağı Erzurum'a Mustafa Kemal Paşa gibi kahramanlar yakışır. O, Erzurum'a intisabıyla ve Erzurum da onu

⁴¹ Mithat (Turanlı), “İlan Edilen Bazı Namzedlikler Münasebetiyle Bir Mülahaza”, *Albayrak*, 23 Teşrinievvel 335, S 38, s. 2.

⁴² “İntihâb Defterleri Ta'lik Edildi”, *Albayrak*, 23 Teşrinievvel 335, S 38, s. 2.

⁴³ “300 İmza İle Matbaamıza Verilen Beyanname Sureti”, *Albayrak*, 26 Teşrinievvel 335, S 39, s. 1.

mebus intihabıyla iftihar etsinler."⁴⁴ Bu sayıda "İntihabat Etrafında" adlı köşede yazı çıkmamıştır.

30 Ekim 1919 tarihli *Albayrak* gazetesinin ilk sayfasında ise geçen nüshada neşredilen beyannameye gönderme yapılarak bu beyannamede zikredilen adayların adları tekrar yayınlanmıştır.⁴⁵ Aynı gazetenin ikinci sayfasında adaylarda aranması gereken hususlar dile getirilirken "İntihabat Etrafında" adlı köşe yeniden açılmıştır. Ama bu kez yazının başına "Bu Sütündeki Fikirler Sahibine/Sahiplerine Aittir" ibaresi konulmuştur. H.M. imzasıyla muhtemelen Hikmet ve Mithat Beyler tarafından kaleme alınan yazıda seçmenler uyarılmış ve adaylara oy verirken Dâhiliye Nezareti tamiminde yer alan hususlara dikkat etmeleri ve milletin sorunlarını dile getirebilecek, evet efen-dimci olmayan adayları seçmeleri öğütlenmiştir.⁴⁶ Bu köşe gazetede muhalif yazarlar tarafından açılmıştır. İhtiyaç duyuldukça kullanılmış, her nüshada açılmamıştır. Bu köşedeki yazılar "Cevat", "Mithat", "H.M.", "M. Cevat", "M. Mustafa" imzalarıyla çıktığı gibi imzasız yazılar da yayınlanmıştır.⁴⁷

2 Kasım 1919 tarihli *Albayrak* gazetesinde verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Erzurum'da müntehib-i sani seçimleri 3 Kasım 1919 günü başlamıştır. *Albayrak* gazetesi M. Cevat imzalı bir yazıyla seçmenlere seslenmiş, hiçbir hatır ve gönüle bakmayarak, şahsi bir menfaat ve kin düşünmeyerek sırf vatan ve istiklal endişesiyle hareket ederek milleti gerçekten temsile layık kişileri bulup seçebilecek kişilere yani ikinci seçmenlere oy vermeleri gerektiğini hatırlatmıştır.⁴⁸ Bir başka yazıda ise eski mebuslara oy verilmemesi istenmiştir.⁴⁹ Buna benzer bir yazıda önceki mebuslar ilimsiz, irfansız ve aciz kimseler olarak gösterilmiş, böyle adayların tercih edilmemesi istenmiştir.⁵⁰

⁴⁴ Nazım Nazmi, "Beyanname Münasebetiyle", *Albayrak*, 26 Teşrinievvel 335, S 39, s. 1.

⁴⁵ Bkz. Ek: 1.

⁴⁶ H.M., "Muhtelif Cereyanlar Karşısında", *Albayrak*, 30 Teşrinievvel 335, S 40, s. 2.

⁴⁷ *Albayrak*, 2 Teşrinievvel 335, S 32, s. 2; 19 Teşrinievvel 335, S 37, s. 2; 23 Teşrinievvel 335, S 38, s. 2; 30 Teşrinievvel 335, S 40, s. 2; 2 Teşrinisani 335, S 41, s. 2; 6 Teşrinisani 335, S 42, s. 2; 13 Teşrinisani 335, S 44, s. 2.

⁴⁸ M. Mustafa, "Müntehib-i Sanilerin İntihabı Münasebetiyle", *Albayrak*, 2 Teşrinisani 335, S 41, s. 2.

⁴⁹ M. Cevat, "Müntehib-i Sâni Olacaklara Açık Mektup", *Albayrak*, 6 Teşrinisani 335, S 42, s. 2.

⁵⁰ M. Mustafa, "İntihabat Hakkındaki Düşüncelerim", *Albayrak*, 13 Teşrinisani 335, S 44, s. 2.

Albayrak gazetesi çeşitli tarihlerde yayınladığı yazılarla seçmenleri uyar-
mayı yeterli görmemiş, “İğne” imzasıyla şu şiirleri de yayınlamıştır:

Doğrusu Bu!

*Doğrusu intihab etmeli yine,
Dünkü mecliste baş sallayanları.
Açlıktan ölürlen hemşire, nine,
Hazineyi temelden talayanları!
Eskiden üstünde neşe çağlayan,
Binlerce ocağı söndürürken kan.
Katiller bezmine hiddetle bakan,
Her gözü mil ile dağlayanları!
Vermeden millete bir dem rahatı,
Altı yüz senelik bir saltanatı,
Beyninden kavrayan meş 'um kanadı,
Okşayıp, öpüp sağlayanları!*

*Bir iki namerdin kıpkızıl kini,
Kırarken milletin bel kemiğini,
Emerken vatanın can iliğini,
“Yaşasın yaran!” diye bağırانları!
Saçları bitmedik yetim hakkından,
Belleri bükülmüş alil hakkından,
Kan, irin yiyen sefil hakkından,
Kaynayan kazanı yalayanları!
Duymadan ne millet ne yurt kaygısı,
Saymadan bir kere Tanrı saygısı,
On sene millete matemi, yası,
Armağan gibi dağıtanları.⁵¹*

Bir Nasihat

*Gel etme sen bunu kervancı başı,
Konduğun bu yayla, bu şen subaşı,
Benzemez başına başka diyarın,*

⁵¹ “Doğrusu Bu”, *Albayrak*, 2 Teşrinisani 335, S 41, s. 1.

*Kan saçar bu yerin toprağı, taşı.
 Hem sen evvelce bir konuk yine,
 Kurmuştun bu elde pek mertçesine,
 Şimdi gelmez misin Hakk'ın sesine?
 Yoksa öldün mü meybaşı?
 Siyaset denilen yolda gezmeden,
 Gönlünde bir hayli emel ezmeden,
 Bu ile yar olan canı sezmeden,
 Tercihle ne mana o karabaşı?
 Ufkunda vatanın baykuş ulurken,
 Bağrını milletin düşman ururken,
 Yurdumun layıklı oğlu dururken,
 Nasıl da gönlünü çaldı o şaşı?
 Gel beyim beyninden bu sevdayı at,
 Kolunu vatanın hayrına uzat,
 Artık oynatılmaz bu meydanda at,
 Var çünkü önünde bir kolcu başı!
 "İğne"den istersen sen doğrusunu,
 Kesmeden kimsenin yol uğrusunu,
 Açmadan yaranın kanlı kosunu,
 Kaşıkla önünde kaynayan aşı!⁵²*

Albayrak gazetesi 27 Kasım 1919 tarihli 47'nci sayısında Tercan ve Kığı⁵³ merkezden başka bütün kazaların seçim mazbatalarının geldiğini 27 Kasım 1919 Cuma günü merkezdeki seçimlerin de tamamlanacağını yazmıştır.⁵⁴

Aynı gün *Albayrak* gazetesinde seçimlerle ilgili şu yazıya da yer verilmiştir:

⁵² "Bir Nasihat", *Albayrak*, 6 Teşrinisani 335, S 41, s. 1.

⁵³ Tercan sonuçları geldikten sonra da Kığı'dan sonuçların hâlâ gelmediği 21-22 Kanunuevvel 1335 (21-22 Aralık 1919) tarihli iki belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgelere göre Kığı sonuçları gelmemiştir ama Mustafa Kemal Paşa ve diğer bazı mebusların mebuslukları kesinleşmiştir. (BOA., DH.İ.UM.EK. 116-38-1, 2.)

⁵⁴ "İntihab Ne Raddededir?", *Albayrak*, 27 Teşrinisani 335, S 47, s. 2.

“Türk Milleti

Vatandaş; bu defa intihab edeceğiniz mebuslar memleketin mukadderatı hakkında rey vereceklerdir. Namusuna, ilmine itimat eylemediğiniz şahıslara vatanınız hakkında rey vermek salahiyetini bahşetme!

Vatandaş,

1-Bilerek bilmeyerek el kaldırıp memleketi bu felakete düşüren eski mebusları,

2-İhtikârla, hırsızlıkla namus-u millimizi ihlal eyleyenleri,

3-Türklüğe merbut ve hakiki milliyetperver olmayanları intihab ile bedbaht vatanın başına musallat etme.

“Albayrak”

Resmi makamların, büyük ellerin müdahalesiyle meydana çıkan namzetleri de dördüncü olarak sayarız.”⁵⁵

Albayrak gazetesinde seçmenlere yapılan bu uyarının hemen ardından mebus adaylarının bazıları hakkında hakaretamiz ifadeler içeren bir yaftanın yani ilanın Erzurum’da bazı duvarlara yapıştırılmasına tepki gösteren şu yazı yayınlanmıştır:

“Gayet Çirkin Bir Teşebbüs

Geçende mebus namzetlerinden bir iki zat aleyhinde bazı münasebet-siz ve terbiye ile kabil-i telif olmayacak kelimeleri havi imzasız bir yaftanın öteye beriye yapıştırılmış olduğunu esefle işittik. Memleketimizin meşhur ve müsellemler mertliği ile katiyen münasebettar olamayacak olan böyle adi bir teşebbüse müracaat edecek hemşehrilerimizden kimseyi tasavvur edemiyoruz. Hakka ve kanaata istinat eden ve namus ve haysiyetin kıymetini takdir eyleyen kimseler söyleyecekleri sözleri alenen ve bimuhaba (korkusuzca) enzar-ı umumiyeye arz etmekten çekinmezler. Böyle küçük ve aşağı bir şeyin şehrimizde vukua gelmesinden dolayı Erzurumluluk namına derin bir teessüf ve hicap hissediyoruz.”⁵⁶

Bu çirkin olay 1919 yılı Kasım ayının ortalarında gerçekleşirken yaklaşık bir ay sonra aynı yılın Aralık ayı ortalarında muhtemelen şikâyet üzerine

⁵⁵ “Türk Milleti”, **Albayrak**, 27 Teşrinisani 335, S 47, s. 2.

⁵⁶ “Gayet Çirkin Bir Teşebbüs”, **Albayrak**, 27 Teşrinisani 335, S 47, s. 2.

seçimler hakkında teftiş yapmak üzere Erzurum'a bir heyet gelmiştir. Dar'ül Hikme ve Mahkeme-i Temyiz'den birer azanın bulunduğu heyetin başında Ferik Fevzi unvanıyla Fevzi (Çakmak) Paşa bulunmaktadır. Heyet Dâhiliye Nezaretine sunduğu 13 Aralık 1919 (13 Kanunuevvel 1335) tarihli raporunda Erzurum halkı, Erzurum'da yapılan seçimler ve Mustafa Kemal Paşa hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

-Erzurum ahalisi Teşkilat-ı Milliye'yi hükûmete değil daha önce I. Dünya Savaşı'nda gördüğü zulümden dolayı Ermenilere karşı kurmuştur. Ahalinin pek saf ve samimi ifadeleri bunu göstermektedir.

-Bölgede hali hazırda Hıristiyanların mevcut olmadığı Müslüman ahalinin (Türkler ve Kürtler) uyum içinde yaşadığı görülmüştür.

-Altı mebus çıkaracak olan merkez sancağında bir kaza dışında seçim işleri tamamlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Baro Reisi Celalettin Arif ve Albayrak gazetesi müdürü Necati Beyler büyük bir çoğunluk sağlamıştır. Sonuçları gelmemiş bir kazanın bu durumu değiştirmeyeceği anlaşılmıştır.

-Ahalinin herhangi bir müdahale olmaksızın serbestçe oy verdikleri kendileri tarafından beyan edilmiştir.

-Vilayet halkının kanaatine göre Mustafa Kemal Paşa Teşkilat-ı Milliye'nin kurucusu olmayıp bizzat halk kendini ve vatanını korumak endişesiyle bu teşkilatı kurmuştur. Harekete iştirak eden ve tanzimini sağlayan Mustafa Kemal Paşa'ya karşı büyük bir hürmet hissi oluşmuştur.

-Mustafa Kemal Paşa, kendi arzusu hilafına beş yüz imzalı bir mazbata ile halk tarafından aday gösterilmiştir. Kendisine karşı beslenen samimi hürmetten başka seçimlerde herhangi bir maddi veya manevi destek görmemiştir. Diğer kazanan adaylar için de aynı durum mevcuttur.

-Memurlara karşı da hiçbir tarzda müdahale vuku bulmamıştır.⁵⁷

Erzurum'da *Albayrak* gazetesinde adaylara yönelik iğneleyici yazılar yayınlanırken, sokaklara yaftalar yapıştırılırken, İstanbul'dan gelen heyet seçimlerle ilgili tahkikat yapıp raporunu Dâhiliye Nezaretine sunarken İtalyanca *Epoka* gazetesinin İstanbul muhabiri ayın sonunda 30 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazılı olarak şu soruyu sormuştur: “*Sizin Meclis-i*

⁵⁷ BOA., DH.İ.UM.EK. 116-20-1, 2. (Bkz. Ek: 3, 4.).

Mebusanda Erzurum'u temsil etmekten istinkâf ettiğiniz (kabul etmemek, çekimser kalmak) doğru mudur?"

Mustafa Kemal Paşa bu soruya şu cevabı vermiştir: “*Benim Meclis-i Mebusanda Erzurum'u temsilden istinkâf ettiğim hakkındaki haber yanlıştır.*”⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa basında yer alan yazılara İstanbul'a yapılan şikâyetlere fiilen tepki göstermemiş, adaylıktan çekilmemiştir.

Erzurum'da 6 Ocak 1920 tarihinde müntehib-i sani yani ikinci seçmenler tarafından yapılan mebus seçimi tamamlanmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı azaları sicil defterinde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte seçilen mebusların kaydedildiği sayfada intihap tarihi 6 Ocak 1920 olarak yazılmış ve seçilen Erzurum mebusları şu sırayla deftere kaydedilmiştir: Hüseyin Avni, Zihni, Süleyman Necati, Celalettin Arif, Ziya, Mustafa Kemal Paşa.⁵⁹

Seçim sonuçları 8 Ocak 1920 tarihinde *Albayrak* gazetesinde birinci sayfada şu ifadelerle halka duyurulmuştur:

“Üçüncü Ordu Müfettişliğinden Müstafi Mustafa Kemal Paşa,

Binbir Hadis Müellifi Arif Bey Mahdumu Celalettin Bey,

Albayrak Gazetesi Müdürü ve Baş Muharriri Süleyman Necati Bey,

Süvari Binbaşısı Zihni Bey,

Maliye Hukuk Müşaviri Genç Ağazade Hüseyin Avni Bey,

Laziztan Mutasarrıf-ı Esbakı Ebabelkzade Ziya Bey,

Merkez sancağı intihabatı hitam bulmuş bâlâda (yukarıda) isimleri muharrer (yazılı) zevat-ı muhtereme ekseriyet-i ara ile mebus intihap edilmişlerdir.

*Muvaffakiyetler dileriz.”*⁶⁰

Aynı gazetenin ikinci sayfasında ise “Bir Muhasebe” başlığı altında yayınlanan imzasız yazıda Tortum, Pasinler, Hınıs, Tercan gibi Erzurum'un muhtelif yerlerinde üst düzey devlet memurları tarafından seçimlere müdahale

⁵⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 19.

⁵⁹ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1922) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1998, s. 12.

⁶⁰ *Albayrak*, 8 Kanunisani 336, S 58, s. 1. (Bkz. Ek: 2).

edildiği örnekler verilerek dile getirilmiştir.⁶¹ Ayrıca Erzurum'daki mebus seçimleri hakkında şikâyetle bulunulmuş ve bu şikâyetin tetkiki için ilgili evrak 1920 yılı Ocak ayının sonlarında Erzurum Valisi Reşit Bey tarafından İstinaf Müdde-i Umumiliğine (üst mahkeme savcılığı) tevdi edilmiştir.⁶²

Haksız şikâyetlerden bir sonuç çıkmamıştır. Mustafa Kemal Paşa hakıyla mebus seçilmiş ve Meclis-i Mebusanda mebusluğu onaylanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum mebusu seçilmesinden dolayı Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'ne 9 Ocak 1920 tarihli şu telgrafi göndermiştir:

“Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'ne

Erzurum ahalişi muhterem hemşehrilerim tarafından gösterilen asar-ı teveccühe ve itimada teşekkürü vazife addederim. İntihap mazbatasının bir suretini telgrafla Heyete ve diğer suretini de telgrafla Dâhiliyeye tebliğ ve aslını arkadaşlarımızdan birine tevdi eden elden irsaline (gönderme) himmet buyrulmasını rica ederim efendim. 9 Kanunusani 336

*Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal”*⁶³

Albayrak gazetesi de 15 Ocak 1920 tarihli 60'ıncı sayısında Mustafa Kemal Paşa'dan gelen şu telgrafi yayınlamıştır:

“Mebus Mustafa Kemal Paşa'dan Alınan Telgraf

*Tebrikat-ı samimenizi mutazammın telgrafınızı hiss-i teşekkür ile aldım. Sevgili hemşehrilerimin hakkımda gösterdikleri asar-ı muhabbet ve itimat ömrüm oldukça hafıza-i şükranımda kalacaktır. Memleketin saadet ve selameti ve uğradığı felaketlerden tahlis uğrunda diğer rüfeka-yı gayretimle birlikte sebk eden mesai-i naçizanemin muhterem Erzurum'da benim için açtığı ağuş-i vefa ve uhuvvet vatanımın bu muazzez parçasına merbutiyetimi tezyid ve teyit etmektedir. Cümlemizin mücahedat-ı vatanperveranemizde muvaffakiyetimizi Cenab-ı Hak'tan niyaz ederek hakkımdaki itimat ve muhabbetin devamını rica ederim efendim.”*⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk önderi sıfatıyla bu seçimde Erzurum merkez livasından milletvekili seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 268

⁶¹ “Bir Muhasebe”, *Albayrak*, 8 Kanunusani 336, S 58, s. 2.

⁶² *BOA.*, DH.İ.UM.EK. 117-88-1, 2.

⁶³ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 171.

⁶⁴ “Mustafa Kemal Paşa'dan Alınan Telgraf”, *Albayrak*, 15 Kanunusani 336, S 60, s. 1.

oy ile seçilmiş olduğu 2 Şubat 1920 tarihinde Birinci Şube tarafından kabul ve Mebusan Meclisi tarafından da 9 Şubat 1920'de tasdik edilmiştir.⁶⁵ Meclis-i Mebusan Üye Defterindeki kayıtlara göre Mustafa Kemal Paşa'nın seçim çevresi, Erzurum olup, sıra numarası, 471; zarf numarası, 67, sicil numarası 662 olarak belirlenmiştir.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında ilk defa mebus seçildiği bu seçimlerin en önemli sonucu Anadolu'da yükselmekte olan Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin İstanbul'a hâkimiyeti olmuştur.⁶⁷

Meclis-i Mebusanın Açılmasında ve İşleyişinde Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Görüşmelerinde Salih Paşa'nın Meclis-i Millî'nin güvenliği konusunda teminat veremediğini dolayısıyla İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanmasını kabul ettiğini fakat Hükûmet-i Hazıra'nın bu gerçeğe rağmen Meclis-i Millî'nin İstanbul dışında toplanmasına razı olmadığını 18 Kasım 1919 tarihinde ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Millî'nin İstanbul'da toplanması kesinleşince Heyet-i Temsiliye'nin millî vazifesine devam etmesine aynı tarihte karar vermiş ve bu kararını şu sözlerle açıklamıştır:

*“Dersaadetin işgali ve itilaf devletlerinin tesiri altında bulunması mahzur-u aziminden başka Rum ve Ermenilerin İstanbul'daki faaliyet-i hazıraları vesair mahzurlar nazar-ı dikkate alınarak Heyet-i Temsiliye emniyet-i tamme husulüne kadar nizamnamemizin on birinci maddesine istinaden hariçte kalarak vezaif-i milliyesine devam etmeye karar vermiştir.”*⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa bu kararını 14 Aralık 1919'da şu sözlerle teyit etmiştir:

“Meclis-i Millî'nin Dersaadette içtimai zaruretine karşı tedabir-i teminiye ittihazi hususunda teşebbüsât ve icraata başlanılmıştır. Pek makul tasavvur buyrulduğu veçhile Heyet-i Temsiliye'nin kemâkân (eskiden

⁶⁵ Ezherli, a.g.e., s. 14, 15; Akın, a.g.e., s. 101.

⁶⁶ Ezherli, a.g.e., s. 214.

⁶⁷ Akın, a.g.e., s. 100.

⁶⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 135, 136.

*olduğu gibi) hariçte kalarak teşkilat-ı milliyenin taazzuv ve tevessüüne çalışması takarrür etmiştir... ”*⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, 1919 seçimlerinin haksız işgale uğramış bütün bölgelerde yapılmasının sağlanmasını Ali Rıza Paşa Hükûmeti’nden talep etmiş, seçimlerde Mustafa Kemal Paşa’nın önderlik ettiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları ezici bir çoğunluk kazanmıştır.⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılının son günlerinde bir çağrıda bulunarak, Meclis-i Mebusanın İstanbul’da toplanmasından önce istişare etmek üzere mebusları Ankara’ya çağırmıştır. Daha önce 18 Kasım 1919 tarihli talimat ve genelgede mebuslara toplanma yeri olarak Trabzon, Samsun, İnebolu, Bursa, Bandırma, Edirne ve Eskişehir gösterilmiştir.⁷¹ Ancak Eskişehir - Ankara tren hattı işlemeye başladığından ve Heyet-i Temsiliye 27 Aralık 1919 günü Ankara’ya geldiğinden yeni çağrı metninde toplanma yerinin Ankara olduğu dile getirilmiştir.⁷²

Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis-i Mebusana seçilen milletvekilleriyle irtibat kurmak istemesinin sebebi İstanbul’daki mevcut durum ve tehlikeler, İstanbul ve İstanbul dışında alınması gereken tedbirler, yapılması gereken hazırlıklar konusunda istişarelerde bulunmaktır. Ayrıca Meclis-i Mebusanda vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarmaktan ibaret olan gayeyi korumak ve savunmak için birleşmiş, azimli bir kadro kurmaktır.⁷³ Mustafa Kemal Paşa’nın bu hayırlı ve vatanseverce teşebbüsüne bile İstanbul Hükûmeti tarafından karşı çıkılmış, seçimlerin yenilenmesini ve milletvekillerinin seçilmesini sağlamış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin etkisi kırılmaya ve Mustafa Kemal Paşa’nın mebuslarla bir araya gelmesi engellenmeye çalışılmıştır.⁷⁴ Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, Nuruşinli Şeyh Ziyaettin Efendi’ye gönderdiği telgrafta “*Yakında Meclis-i Mebusanımızı açtırmak ve millete dayanan kuvvetli bir hükûmeti iktidar mevkiine geçirerek vatanın selametini temin eylemek nasip olacaktır*” demiştir.⁷⁵

⁶⁹ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 147.

⁷⁰ Bilgen, a.g.t., s. 8, 34.

⁷¹ Atatürk, Nutuk, s. 191.

⁷² Atatürk, Nutuk, s. 227, 228, 231; Özkan, a.g.e., s. 70.

⁷³ Atatürk, Nutuk, s. 190, 227.

⁷⁴ Atatürk, Nutuk, s. 231-235.

⁷⁵ Atatürk’ün Bütün Eserleri, C 3, s. 269.

1920 yılı Ocak ayının altısından itibaren Mustafa Kemal Paşa, Erzurum mebusudur. Zira bu tarihte seçilmiştir. 8 Ocak 1920 tarihli *Albayrak* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum mebusu seçildiği ilan edilmiştir. Dolayısıyla 6 Ocak 1920 tarihinden başlayıp 23 Nisan 1920'de ilk TBMM'ye Ankara mebusu olarak katıldığı tarihe kadar yaptığı işleri bu sıfatla gerçekleştirmişdir.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin de mebus seçildiği 6 Ocak 1920 tarihinde, Meclis-i Mebusana seçilen diğer milletvekillerine hitaben bir çağrı yapmıştır. Bu çağrı bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerine gönderilmiş ve şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Umum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne

Her livadan Heyet-i Temsiliye azalığına intihap olunan mebusini muhtereminin Ankara'ya teşrifleri hakkında vuku bulan tamim bazı mahallerce layıkıyla anlaşılamadığından tavzihine mecburiyet görülmüştür. Mumaileyhinin Kanunusaninin beşinde Ankara'da vuku bulacak içtimaa değil Kanunusaninin beşinci gününden itibaren kendileriyle müdavele-i efkâr olunmak üzere Ankara'ya teşrifleri rica edilmiştir. Ayın beşinde bulunmak şart değildir.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal”⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa, mebusların Ankara'ya gelmelerini yukarıda zikredilen açıklama ve o açıklamada değinilen tamimle genel olarak talep ettiği gibi mebuslara şahsen hitap eden telgraflar da göndermiştir. Mesela daha önce adaylığı kabul ettiği için tebrik edip başarı dilediği Yusuf Kemal Bey'i seçilince Ankara'ya çağırın telgrafı buna örnek verilebilir. Mustafa Kemal Paşa 6 Ocak 1920 tarihli bu telgraf vasıtasıyla onu Ankara'ya şu sözlerle davet etmiştir:

“Dersaadette Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Beyefendi'ye

Bilvasıta yazılan telgrafnamenin vasil olup olmadığının iş'arı ve mukadderat-ı atıye hakkında ara-yı şaibelerinden istifade ve teati-i efkâr edilmek üzere bir iki gün Ankara'ya teşrifleri ve yevm-i hareketlerinin iş'arını rica ederiz efendim.

⁷⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 157.

*Mustafa Kemal*⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa, daha Meclis açılmadan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 7 Ocak 1920 tarihli telgrafta Ankara'ya gelen mebuslarla hâsıl olan temas neticesinde Meclis-i Millî'de ya kendisinin ya da Kâzım Karabekir'in bulunması zaruretinin anlaşıldığını bildirmiş, esasat-ı milliyeye sadık kuvvetli bir grubun ancak bu yolla teşkil edebileceğini söylemiştir. Aksi takdirde bütün emeklerin heba olacağını belirterek Heyet-i Temsiliyece Rauf Bey'in Meclis-i Millî açılışında İstanbul'da bulundurulmasını uygun ve de zaruri gördüklerini ifade ederek Kâzım Karabekir'in bu konudaki görüşünü sormuştur.⁷⁸

Sivas'ta üst düzey komutanlar ve Heyet-i Temsiliye arasında yapılan toplantılarda da Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Mebusana katılmaktansa Sivas'ta Heyet-i Temsiliye'nin başında kalmasının daha uygun olduğu kararı alınmıştır.⁷⁹

Bu sırada bazı heyet-i merkeziyelerden Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in mebus olarak İstanbul'a gideceğinden endişe olduğu barış ve güvenlik sağlanıncaya kadar milletin arasından ayrılmamaları gerektiğine dair telgraflar gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine gönderdiği Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzalı ve 8 Ocak 1920 tarihli telgrafta bu duruma değinerek şunları söylemiştir:

*“Bundan her tarafın Sivas'taki mukarrerât-ı ahireden (son kararlardan) henüz layıkıyla haberdar olamadıkları anlaşılıyor. Heyet-i Temsiliye'nin kemaflıssabık (eskisi gibi) vazife-i milliyesine devam edeceği ve bizim de Meclis-i Millî için emniyet-i tamme ve katiye tahassülüne kadar heyet-i mezkûre içinde Anadolu'da kalacağımıza dair icap edenlere tebligat-ı lazımda bulunulması rica olunur.”*⁸⁰

Mebuslardan bir kısmı Ocak ayının başlarından itibaren Ankara'ya gelmeye başlamış, Mustafa Kemal, Ankara'da bu mebuslarla yaptığı görüşmelerde şu taleplerde bulunmuştur:

-Kendisinin meclis başkanı seçilmesinin sağlanması

⁷⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 158.

⁷⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 159.

⁷⁹ Özkan, a.g.e., s. 71.

⁸⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 161.

-Meclis-i Mebusanda bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu'nun kurulması⁸¹

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Erzurum mebusu olarak Meclis-i Mebusan reisliğine seçilmek, durumu iyice emin ve güvenli görmeden İstanbul'a gitmemek ve Meclisi başkan vekilleriyle yönetmek istemiştir.⁸²

Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarından fikir olarak süzülüp gelen, Meclis-i Mebusanda kabul ve ilan edilecek olan Misak-ı Millî'nin oluşumu da Ankara'da bu günlerde netlik kazanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 3 Ocak 1920 tarihinden itibaren Ankara'ya gelen mebuslarla yaptığı uzun görüşme ve müzakereler sonunda Misak-ı Millî'nin şekillenmesini sağlamıştır. Misak-ı Millî'nin ilk müsveddeleri Ankara'da kaleme alınmış ve İstanbul'da tekâmül ettirilmiştir.⁸³

Mustafa Kemal Paşa bu günlerde Ankara'dan İstanbul'a 9 Ocak 1920 tarihli şu telgrafı göndererek Millî Meclis'te izlenecek yol hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celalettin Arif, Hamit Beyefendilere özel:

Ankara'ya gelmenin kötü yorumlara yol açacağını, Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri vasıtasıyla bildiren görüşlerinizi öğrendik. Konu, vatan ve milletin varlığı ile ilgilidir. Millî Meclis'te millî teşkilata dayalı kuvvetli bir grup kurulmaz ve Sivas Genel Kongresi ile milletin bütün dünyaya ilan ettiği kararlar, Meclisin büyük çoğunluğu tarafından bir inanç ve ilke olarak benimsenmezse, millî hizmetimizin sağlayacağı başarı boşa çıkar. Memleket bir felakete uğrayabilir. Bundan dolayı birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandalarının bizim için uyulacak bir değeri olamaz. Gaye, vatan ve milletin kurtuluşudur. Bir iki gün için teşrifiniz ve karşılıklı görüşme ile bir ülkü birliğine varılması bizce pek önemlidir. Buna göre tutulacak yolun seçilmesi, yüksek görüşünüze bağlıdır. Saygılarımızı sunarız efendim.

Heyet-i Temsiliye adına

⁸¹ Kaya, a.g.m., s. 517.

⁸² Kaya, a.g.m., s. 517.

⁸³ Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 82.

*Mustafa Kemal*⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa çeşitli engellemelere rağmen teker teker veya küçük gruplar halinde Ankara'ya gelen milletvekilleriyle görüşmüş, bu kişi ve heyetlerin hepsine, ayrı ayrı hemen hemen aynı temel noktaları günlerce üst üste tekrarlamak zorunda kalmıştır. İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusanda güçlü ve dayanışmalı bir grubun kurulması zaruretini ortaya koymuş, bu grubun adının "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" olmasını önermiştir.⁸⁵

Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılmıştır. En yaşlı üye (reis-i sin) sıfatıyla Bursa mebusu İlyas Efendi meclisin ilk başkanı olarak açılış yapmıştır. Açılış konuşması yapıldıktan sonra muvakkat reis olarak Celalettin Arif Bey⁸⁶ görev yapmış, ardından Rauf Bey'in başkanlığındaki Felah-ı Vatan Grubunun katkılarıyla Reşat Hikmet Bey başkan seçilmiştir.⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1920'de Meclisin açılışıyla ilgili olarak Meclis Başkanlığına şu telgrafı çekmiştir:

"Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Hakimiyet-i milliyenin en mühim bir devre-i hayatiyemizde uzun bir müddet tecelli ettirilmemiş olmasından mütevellit mücahedatımız, muhterem Meclis-i Milli'nin küşadıyla neticelerinden birini istihsal etmiş oluyor.

Heyet-i Milliyemiz, mukadderat-ı milliyeyi en meşru ve en kanuni merci-i tetkik ve muhakemesi olan muhterem Meclise tevdi etmiş olmakla müftehir ve bahtiyardır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk teşkilatı altında kuvvetlerini, emellerini ve ruhlarını birleştirmiş olan millet, bugünden itibaren yalnız kendi iradesini temsil ve bilfil hâkim kılacak olan Meclisin niğehbanı (koruyucu) vaziyetindedir ve istiklâl ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdafası emrinde onun en fedakâr bir istinatgâhidir.

⁸⁴ Atatürk, **Nutuk**, s. 236.

⁸⁵ Atatürk, **Nutuk**, s. 246, 247.

⁸⁶ İstanbul Barosu Reisi olan Celalettin Arif Bey hem Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'dan hem de İstanbul'dan mebus seçilmiş ve Erzurum mebusluğunu tercih etmiştir. Nerenin mebusluğunu tercih edeceği Erzurum Valisi Reşit Bey tarafından İstanbul'a sorulmuş ve İstanbul'u tercih edecek ise ona göre Erzurum'da yeni bir adayın seçilmesi gündeme getirilmiş, bu konuda yazışmalar yapılmıştır. Celalettin Arif Bey Erzurum mebusluğunu tercih edince İstanbul'da yerine başka bir kişinin seçilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA., DH.İ.UM.EK. 116-87-1, 2, 3, 4.)

⁸⁷Ezherli, **a.g.e.**, s. 202; Özgül, **a.g.e.**, s. 126.

Heyetimiz bu itibar ile Meclis-i Millî'ye matuf olan amal ve metalib-i milliyenin kuvvet ve mahiyeti hakkında olduğu gibi bugünden itibaren Mebusan-ı Muhteremenin dâş-u amalına raci kalacak olan mesuliyet-i tarihiyenin derecesi hususunda da muhterem mümessillerimizin vukuf ve metanetinden emin ve mutmain olarak tebrikat-ı ihtiramkâranesini takdim ve heyet-i muhteremeye iblağını istirham eyler olabta...

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal"⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan ile ilgilenirken kendisi de aslında takip edilmiştir. Zira muhtelif vilayetlerden seçilen mebusların çeşitli yollarla İstanbul'a gittiği ya da gideceği telgraflarla belirtilirken, 25 Kanunusani 1336 / 25 Ocak 1920 tarihli bir belgede Erzurum mebuslarının durumuna değinilmiş bazılarının İstanbul'a gittiği bazılarının yolda olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın da Ankara'da bulunduğu hem Meclis-i Mebusan Başkanlığına hem de Dahiliye Nazırlığına bildirilmiştir.⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa ise bir süre sonra Meclis-i Mebusan Başkanlığına şu telgrafi çekmiştir: "*Hastalığıma mebni (binaen) bugünlerde hareketime imkân yoktur. Mezun addedilmeliğimi istirham eylerim.*" Bu telgrafın Meclis-i Mebusanda görüşülmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın izinli sayılmasına karar verilmiştir.⁹⁰ Mustafa Kemal 15 Şubat 1920'de iltihab-ı kilye (böbrek iltihabı) ve huveyza-ı eyser (basit isal) teşhisi ile rapor olarak İstanbul Meclisine gitmemiştir.⁹¹ Bu rapor şu ifadeleri taşımaktadır: "Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin dâçar oldukları iltihab-ı kilye ve huveyza-ı eyser dolayısıyla elyevm tarafımdan tedavi edilmekte olduğunu ve hali hazır-ı sılhisi seyahate gayri müsait bulunduğunu mübeyyin işbu rapor ita kılındı. Tabibi Müdavi Dr. İbrahim Şahab, 15 Şubat 1336/1920."⁹²

Mustafa Kemal Paşa ayrıca Meclis-i Mebusanın açılışına katılmayan Sultan Vahidettin'e hitaben de bir geçmiş olsun telgrafi göndermiş ve bu

⁸⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 175.

⁸⁹ BOA., DH.İ.UM.EK. 117-73-1, 2, 3, 4, 5, 6. (Bkz. Ek: 5, 6.).

⁹⁰ Kaya, a.g.m., s. 517.

⁹¹ Akın, a.g.e., s. 101.

⁹² Ezherli, a.g.e., s. 16.

telgrafa Padişah tarafından cevap verilmiştir. Bu gelişme Sarayla ilişkilerin yumuşadığının işareti olarak değerlendirilmiştir.⁹³

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan reisliğine seçilecek olan İstanbul Mebusu Reşat Hikmet Bey'in Fransızlar tarafından tutuklanması olayı ile de yakından ilgilenmiştir. 29-30 Ocak 1920 tarihli telgrafla, bir mebusun tevki-finin Meclis-i Mebusanın emniyetini ihlal olduğunu ve bu tevkife sessiz kalmanın bütün mebusların tevkifini tasdik etmek anlamına geldiğini ve buna bütün mebusların tepki göstermesini ve mebusların bu hususta verecekleri kararın bütün imkânlar ile icra olunacağını bildirmiştir.⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa'ya göre Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı'nın zorla düşürüldüğü bir ortamda, Meclis Başkanlığı söz konusu olan Reşat Hikmet Bey bir uydurma sebeple yabancılar tarafından tutuklanmıştır. İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyelerinin de tutuklanması düşünülmektedir. Kuva-yı Milliye aleyhtarlığı artmıştır. Meclisin dağılma ihtimali kuvvetlenmiştir. Milletçe savunmaya geçme zamanı gelmiştir. İşte bu yüzden Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak gerekmiştir.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı Reşat Hikmet Bey'in serbest bırakılması için girişimde bulunmuş ve serbest bırakılmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili gelişmeleri şu sözlerle Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bildirmiştir:

“Fransızlar tarafından tevkif edildiği bildirilen İstanbul Mebusu Reşat Hikmet Bey yapılan teşebbüsat-ı katiye neticesinde 29 Kanunusani 36 günü badezeval saat beşte tahliye ettirilmiştir. Efendim. 31 Kanunusani 1336.

*Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal”*⁹⁶

Reşat Hikmet Bey, aynı gün 31 Ocak 1920 (31 Kanunusani 1336 - 10 Cemaziyelevvel 1338) Cumartesi günü Meclis-i Mebusanın heyet-i umumiyesince riyasete, Aydın mebusu Hüseyin Kâzım Bey birinci reis vekâletine, Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi Bey de ikinci reis vekâletine seçilmiştir.⁹⁷

⁹³ Özgül, a.g.e., s. 19.

⁹⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 188.

⁹⁵ Atatürk, Nutuk, s. 257.

⁹⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 190.

⁹⁷ BOA., MV. 00261-6. (Bkz.Ek: 7).

Reşat Hikmet Bey'in tahliye ettirildiği haberini paylaşan Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat 1920 tarihinde ise tutuklanma sebebini şöyle açıklamıştır:

“Erzurum Heyet-i Merkeziyesine

Evvelce Fransızlar tarafından hapsedilip icra kılınan teşebbüs üzerine tahliye ettirilen Reşat Hikmet Bey'in sebep-i tevkifi berveçhiati olduğu anlaşılmıştır. Güya mumaileyh Münih'e giderek Talat Paşa ve İttihat Terakki'nin oradaki merkez-i umumiyesiyle görüştüğüne dair İngilizler asılsız bir malumat almaları üzerine Fransızları ileri sürerek Reşat Hikmet Bey'i hapsedirmişler. 7/2/36.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal”⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, o günlerde Berlin'de bulunan Talat Paşa'ya gönderdiği 29 Şubat 1920 tarihli mektubunda Erzurum mebusluğu ve Meclis-i Mebusan ile ilişkileri hususunda şunları söylemiştir:

“Hükûmet-i Merkeziyeyi tazyik ederek mebusan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden mebusan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmeyerek mezkûr programı disiplin dairesinde müdafaa etmek üzere sekseni mütecaviz mebusan mürekkep “Felah-ı Vatan” namı altında bir ekseriyet grubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliye azasından olan mebus arkadaşları kâmilten meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dâhilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvva-i umumiyeyi muhafaza ve menfi ihtimalat karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziye azasıyla şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuva-yı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasıyla grup ile irtibat ve münasebetteyim.”⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu mektubu şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Bu mektuba göre Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ne baskı yaparak 1919 seçimlerini yaptırmıştır. Meclis-i Mebusandaki mebuslar Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bir programı istisnasız kabul etmişlerdir.

⁹⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 199.

⁹⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları”, **Belleten**, Nisan 1980, C XLIV, S 174, s. 325.

Felah-ı Vatan Grubunu Mustafa Kemal Paşa kurdurmuştur. Grubun idaresi Heyet-i Temsiliyenin kontrolüne alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusanda Erzurum mebusudur ancak bilinçli olarak İstanbul'a gitmemiş ve Meclisin çalışmalarına katılmamıştır. Ancak grup ile irtibatını ve ilişkilerini sürdürmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gitmemesine rağmen yukarıdaki mektuptan da anlaşıldığı gibi orada ve özellikle Meclis-i Mebusanda gerçekleşen gelişmeleri yakından takip etmiştir. Reşat Hikmet Bey'in vefatı üzerine Meclis-i Mebusan reisliğine seçilen Celalettin Arif Bey'i de 4 Mart 1920 tarihli telgrafla kutlamıştır. Bu kutlama telgrafında Meclis-i Millî'nin zatiîlilerine gösterdiği teveccühün kendisini ve Heyet-i Temsiliye'deki diğer arkadaşlarını memnun ettiğini vurgulamıştır.¹⁰⁰ Kısaca söylemek gerekirse gözü kulağı İstanbul'da olmuş, İstanbul'da ve doğal olarak Meclis-i Mebusandaki gelişmelerden haberdar olduğu gibi Anadolu'da yaşanan gelişmeler hakkında da Meclis-i Mebusanı haberdar etmeye çalışmıştır. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği 11 Mart 1920 tarihli telgrafla Anadolu'da şehitler için hatimler okutulmasını ve Meclis-i Mebusana bildirilmesini istemiştir.¹⁰¹

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubunun kurulmamasını, kendisinin Meclis Başkanı seçilmemesini Nutuk'ta eleştirmiştir. Önce, Felah-ı Vatan Grubu'nun adını "Fellah-ı Vatan Grubu" şeklinde şeddeli telaffuz etmiş, Vatanın Kurtuluşu Grubu değil de Vatanın Köle Çiftçileri Grubu anlamına gelecek şekilde ifade etmiştir. Ardından konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

"Ben, Meclis-i Mebusanın, İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacığını kesin olarak bekliyordum. Böyle bir durum karşısında alınacak tedbiri kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve gerekli düzenlemelerimiz de başlamıştı: Ankara'da toplanmak.

İşte bu görevi yaparken milletçe yanlış anlaşılmaya yol açmamak için, tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm: Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçilmek. Bundan beklediğim, dağılan milletvekillerini Meclis-i Mebusan Başkanı sıfat ve yetkisiyle yeniden davet etmektir. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü kurtarmak için ve geçici olarak işe yarayabilirdi. Fakat

¹⁰⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 248.

¹⁰¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, Şubat 2015, C 7, s. 79.

böyle bunalımlı zamanlarda, yararı geçici de olsa, her türlü tedbirin alınması herhalde gereksiz sayılamazdı.

Gerçekte İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu açığa vurmaksızın zaman kazanacak ve durum bir süre için uzakta bulunuyormuşum gibi ayarlanarak, Meclis, başkanvekilleri vasıtasıyla idare olunacaktı.

Bu tedbirin uygulanması, elbette, Meclise giden ve gerçek durumu kavramış olması gereken arkadaşların yardım ve gayretleri ile mümkün olabilecekti.

Efendiler, bu konuyu gereken kimselere açtım. Düşünce ve görüşlerimi uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz ve güvence vererek İstanbul'a gittiler.

Ancak, pek az, belki bir veya iki arkadaştan başkasının, bu düşüncenin sözünü bile etmediklerini öğrendim.

Bu konuda hâkim olan düşünce ve mantık şuymuş: Bunca milletvekilleri içinde Meclis Başkanı olabilecek değerde bir adam bile yok mudur ki Mecliste bulunmayan bir milletvekilini kendi yokken başkan seçeceğiz. Meclisi oluşturan sayın üyeleri bu kadar yetersiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı?

Bir başka mantık da Meclis Başkanlığı'na Kuva-yı Milliye Başkanı'nı seçmek, daha ilk gündün, Meclis üzerine şüphe ve saldırıyı çekme fırsatı vermektir. Bu da akıl kârı olamaz.

Böyle düşünen ve mantık yürütenlerin, bana pek de uzak insanlar olmadığını görenler, susmayı tercih etmişler... ”¹⁰²

İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusanın Kapatılması

Mustafa Kemal Paşa'nın çekincelerine rağmen İstanbul'da çalışmalarına başlayan Mebusan Meclisi İngiliz işgal kuvvetleri tarafından basılmış, bazı milletvekilleri Malta'ya sürgün edilmiştir. Ancak bu gözdağı verme eylemi iktidarın Anadolu'ya geçişine meşruiyet kazandırmıştır.¹⁰³ 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 tarihinde Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği bir şifrede Ankara'da bir

¹⁰² Atatürk, **Nutuk**, s. 248, 249.

¹⁰³ Akın, **a.g.e.**, s. 103.

kurucu meclisin toplanması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁴ Aynı gün Meclis-i Mebusan kabul ettiği önerge ile güvenli ortam sağlanıncaya kadar çalışmalarını erteleme kararı almıştır.¹⁰⁵ Böylece 18 Mart 1920 tarihi Osmanlı Meşrutiyeti'nin veya Osmanlı Mebusan Meclisinin sonu olmuştur.¹⁰⁶

O güne kadar İstanbul'da kalıp bir şeyler yapmak isteyenlerin artık tek umutları Ankara ve Mustafa Kemal olmuştur. Büyük Dâhinin tahminleri bir kez daha gerçekleşmiş ve artık herkesin onun etrafında toplanması kaçınılmaz bir hal almıştır.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Mebusu Olduğu Dönemde Yaşanan Önemli Olaylar

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum mebusu olduğu 6 Ocak 1920 ile 23 Nisan 1920 tarihleri arasında birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeleri ve ilgilenmek zorunda kaldığı olayları Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta şu başlıklar altında ifade etmiştir:

-Yeni milletvekilleriyle Ankara'da görüşme teşebbüsü ve Ankara'ya gelen milletvekilleriyle yaptığım temaslar,

-Bayburt'ta bir yalancı peygamber,

-Harbiye Nazırı Cemal Paşa genç komutanları başından uzaklaştırmak istiyor,

-Misak-ı Millî hazırlanıyor,

-Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın görevden uzaklaştırılması teklifi karşısında Ali Rıza Paşa Kabinesi,

-Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması kararı,

-Akbaş Cephaneliği ve Köprülü Hamdi Bey,

-Anzavur'un millî cephelerimizi arkadan vurma teşebbüsü,

-Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifası,

¹⁰⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 272-274.

¹⁰⁵ Özkan, a.g.e., s. 95.

¹⁰⁶ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ağustos 2011, s. 28.

¹⁰⁷ Özkan, a.g.e., s. 84.

- Salih Paşa Sadrazam oluyor,
- Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in tuttuğu yanlış yol,
- Karakol Cemiyeti İstanbul'da teşkilatını genişletmeye çalışıyor,
- İstanbul'daki Kuva-yı Milliye Başkanlarının tutuklanması hakkında Londra'dan gelen emir,
- İstanbul'un işgali,
- İtilaf Kuvvetlerinin telgrafla memlekete yapmak istedikleri resmî tebliğ,
- Yabancı devletlere yaptığım protesto,
- Millete yayınladığım bildiri,
- Olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanması kararı.¹⁰⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Mustafa Kemal'in Erzurum Mebusluğunun Sona Ermesi

Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bütün illere, sancak ve kolordulara gönderdiği bir genelge ile olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanacağını ve Mebusan Meclisi üyelerinin de bu meclise katılabileceğini bildirmiştir.¹⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara mebusluğuna seçilmesi ve Erzurum mebusluğunun sona ermesine sebep olan seçimlerin yapılmasını düzenleyen genelge 19 Mart 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Bu genelgeye göre Ankara'da olağanüstü yetkiyle toplanacak ve milletin işlerini yürütüp ve denetleyecek Meclise, Mustafa Kemal Paşa Ankara mebusu olarak seçilmiştir. Bu seçimde sancaklar, seçim bölgesi olmuştur. Her sancaktan beş üye seçilmiştir. Her sancakta ilçelerden gelen ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilen ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Yönetim Kurullarından illerde, il merkez kurullarından ve il merkeziyle merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşan bir kurul tarafından aynı gün ve aynı oturumlarda seçimler yapılmıştır. Meclis üyeliklerine her parti, topluluk ve dernek aday gösterebildiği gibi herkes bağımsız adaylığını da istediği yerden koyma hakkına sahip olmuştur. Bu seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık etmiş ve seçimin doğru yapılmasından bu

¹⁰⁸ Atatürk, **Nutuk**, s. 231-290.

¹⁰⁹ Bilgen, **a.g.t.**, s. 100.

yöneticiler sorumlu tutulmuştur. Seçimler gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılmış, oyları kurulun kendi içinden seçtiği iki kişi kurul önünde saymıştır. Seçim sonunda bütün kurul üyelerinin imzaladıkları ya da kendi mühürleriyle mühürledikleri üç tane tutanak düzenlenmiştir. Bu tutanaklardan biri yerinde alıkonulmuş, biri seçilen mebusa verilmiş biri de Meclise gönderilmiştir. Mebusların Meclise geliş yollukları her yerin hükûmetince sağlanmıştır. Seçimler en geç on beş gün içinde bitirilmiş ve mebusların büyük bir kısmı belirtilen sürede Ankara'ya gelmiştir.¹¹⁰

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan I. Türkiye Büyük Millet Meclisine Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan milletvekili olarak girmiş, ertesi gün de Meclis Başkanlığına seçilmiştir.¹¹¹ Ancak aradan yıllar geçse de 5 Ekim 1922'de Ankara hemşehriliğini kabul ve Ankaralılara teşekkür ederken Erzurum mebusluğunu unutmamış ve şunları söylemiştir: “*Meclis-i Mebusanda zaten cesur Erzurum hemşehrilerimin mebus sıfatını taşıyor idim. Büyük Millet Meclisi için yeniden yapılan seçimde beni Ankara'dan üye seçmek suretiyle bu fahri sıfata ayrı bir kanuni salahiyyet ilave buyurdunuz.*”¹¹²

Ancak burada geçen fahri sözcüğünün, onursal, gönüllü ve karşılıksız anlamına geldiğini düşünürsek Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözcüğü hangi anlamda kullandığı tam net olarak anlaşılamamış olsa da Meclis-i Mebusana katılmaması ya da Meclis-i Mebusanın kapanmasıyla mebusluğunun fahri sıfata dönüştüğünü vurgulamış olabilir.

Sonuç

Millî iradeye dayalı bir devlet anlayışını benimsediği için Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusanın açılmasına önem vermiş, İstanbul Hükûmeti'ne seçimlerin yapılması hususunda baskı uygulamıştır. Seçimlerle bizzat ilgilenmiş ve seçimler sonucu teşekkül eden Meclis-i Mebusandaki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Bu meclis için Meclis-i Millî tabirini kullanmıştır. Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanmasını kerhen desteklemiştir.

1919 seçimlerinde Erzurum'dan aday olan, Mustafa Kemal Paşa'nın adaylığı Erzurum'da memnuniyetle karşılanmıştır. Seçimlerle ilgili süreç Albayrak gazetesinde önemli bir yer tutmuştur. Gazetenin yazar kadrosu

¹¹⁰ Özkan, a.g.e., s. 98, 99.

¹¹¹ Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılâp Tarihi**, Üçdal Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 1985, s. 79.

¹¹² **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Temmuz 2012, C 13, s. 381.

arasında üstü kapalı da olsa adaylığı ile ilgili eleştirel bir yaklaşım hissedilmiştir. Bu tavır Erzurum halkının değil birkaç tane Bolşevik sempatanının bilinçsizliğidir.

Yapılan seçimler sonucunda Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan mebus seçilmiştir. O günün şartları gereği Meclise katılmamıştır.

Yaklaşık dört ay Erzurum mebusu unvanını taşımış Millî Mücadele'nin pek çok önemli olayı bu süreçte gerçekleşmiştir.

İstanbul işgal edilip Meclis-i Mebusan kapatılınca yeniden seçimlerin yapılmasına ve Ankara'da yeni bir meclisin açılmasına karar vermiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ağustos 2011.

Akın, Rıdvan, **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, Aralık 2010.

Albayrak, 2 Teşrinievvel 335, S 32; 19 Teşrinievvel 335, S 37; 23 Teşrinievvel 335, S 38; 30 Teşrinievvel 335, S 40; 2 Teşrinisani 335, S 41; 6 Teşrinisani 335, S 42; 13 Teşrinisani 335, S 44; 8 Kânunusani 336, S 58.

Altuğ, Yılmaz, **Türk İnkılâp Tarihi**, Üçdal Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 1985.

Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Mart 2012, C 3; 5. Baskı, İstanbul, Ocak 2015, C 4; 5. Baskı, İstanbul, Şubat 2015, C 5; 5. Baskı, İstanbul, Şubat 2015, C 7; 3. Baskı, İstanbul, Temmuz 2012, C 13.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Açıklamalı Dizin İle), (Hazırlayan: Nimet Arsan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 5. Baskı, (Divan Yayıncılık Ltd.Şti.), 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, (Baskı: Divan Yayıncılık Ltd. Şti.), Ankara, 2006.

Bilgen, Bahar, **Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011.

“Bir Muhasebe”, **Albayrak**, 8 Kânunusani 336, S 58.

“Bir Nasihat”, **Albayrak**, 6 Teşrinisani 335, S 41.

BOA. DH.İ.UM.EK. 114-35-1, 2., (Belge tarihi: H. 26. 01. 1338).

BOA. DH.İ.UM.EK. 116-20-1, 2., (Belge tarihi: H. 25. 03. 1338).

BOA. DH.İ.UM.EK. 116-38-1, 2., (Belge tarihi: H. 02. 04. 1338).

BOA. DH.İ.UM.EK. 116-87-1, 2, 3, 4., (Belge tarihi: H. 15. 04. 1338).

BOA. DH.İ.UM.EK. 117-73-1, 2, 3, 4, 5, 6., (Belge tarihi: H. 05. 05. 1338).

BOA. DH.İ.UM.EK. 117-88-1, 2., (Belge tarihi: H. 10. 05. 1338).

BOA. MV. 00261-6., (Belge tarihi: H. 10. 05. 1338).

Cevat (Dursunoğlu), “Şarkî Anadolu Mebusları Hangi Gayeye Merbut Bulunmalı ve Ne Gibi Evsâfi Haiz Olmalıdırlar?”, **Albayrak**, 19 Teşrinievvel 335, S 37.

“Doğrusu Bu”, **Albayrak**, 2 Teşrinisani 335, S 41.

Ezherli, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1922) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1998.

“Gayet Çirkin Bir Teşebbüs”, **Albayrak**, 27 Teşrinisani 335, S 47.

H. M., “Muhtelif Cereyanlar Karşısında”, **Albayrak**, 30 Teşrinievvel 335, S 40.

“İntihâb Defterleri Ta’lik Edildi”, **Albayrak**, 23 Teşrinievvel 335, S 38.

“İntihab Etrafında”, **Albayrak**, 2 Teşrinievvel 335, S 32.

“İntihab Ne Raddededir?”, **Albayrak**, 27 Teşrinisani 335, S 47.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, C 1.

Karaca, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.

Kaya, Erol, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, **Türkler**, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 514-527.

- Kırzioğlu, Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, T.C. Ziraat Bankası Armağanı, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara 1993, C 2.
- M. Cevat, “Müntehib-i Sâni Olacaklara Açık Mektup”, **Albayrak**, 6 Teşrinisani 335, S 42.
- M. Mustafa, “Müntehib-i Sanilerin İntihabı Münasebetiyle”, **Albayrak**, 2 Teşrinisani 335, S 41.
- _____, “İntihabat Hakkındaki Düşüncelerim”, **Albayrak**, 13 Teşrinisani 335, S 44.
- Mithat (Turanlı), “İlan Edilen Bazı Namzedlikler Münasebetiyle Bir Mülahaza”, **Albayrak**, 23 Teşrinievvel 335, S 38.
- “Mustafa Kemal Paşa’dan Alınan Telgraf”, **Albayrak**, 15 Kânunusani 336, S 60.
- Nazım Nazım, “Beyanname Münasebetiyle”, **Albayrak**, 26 Teşrinievvel 335, S. 39.
- Onar, Mustafa, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1995, C 1.
- Özgül, Cemil, **Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları (27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Özkan, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşısı Faaliyetleri (4 Mart 1919 - 16 Ekim 1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Saray, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.
- Tekeli, İlhan – İLKİN, Selim, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları”, **Bellekten**, Nisan 1980, C XLIV, S 174, s. 301-345.
- “Türk Milleti”, **Albayrak**, 27 Teşrinisani 335, S 47.

Ekler

Ek 1: Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 seçimlerinde Erzurum'dan aday olduğunu gösteren liste.

Albayrak, 30 Teşrinievvel 335, S 40, s. 1.

تورکجه ۱۰ مارت ۱۹۱۹ ایزرورم سان ۵۸

مدیری : باش بازیجیسی : سنان حقای
آیوه شرطی
۵۲ نخه سی بر بیاق اختیاریه ۱۳۷ قروشدر .
بدلی یئشدر

اداره بری :
ارضره و سلطان مازمل قارشیئنده
آل باراق مطبئه سندردر
اداره باشلری نه مالد مر اجتار مطبئه
مدیرتی نامه پاییلر .

آل باراق

ولایات شرقیه ارمنستان اولاماز

وطن مطوایستنده مقدس بر دال شرقی اناطولو ، اسلام اولاجانی ؟ ایلرزه ویرلز جانان قوشانی . املنه ، اورفه ای او توغین حال خاطر ددر چقادی سر مشر ایلی ؟

سایبسی ••• (بارادر) شه بلك بازار و بیجشینه کورلی جینا تورک نر تمسیر

اورچی اودیو معشاکدن مستحق مصطفی کمال اشا
بیگ بر حریت مؤانی ماف مک محمدی جلال ایرین بک
آل باراق ، عزیزجیسی مدیرولاش حرری سانیات حقای بک
سوارلی بیگاشیمی دوقی بک
مالیه حقوق مشاورلی کنج آقا زادر حسین عوف بک
لازسانک مصروف اسبقی امللک زاده ضیا بک
مرکب سناجی اعلی ایلخان حه زولاش ، اولاد اولدی هر دات عجزه
اکثریت آرا یله جمو شتاب ایلمش لردر . مو قیغیلر دهره ز .

تورک وارلاندن ایرلیق قبول ایتمه ی وطن و جاقق ندن :
ازمیر ، املنه ، مرعش ، اورفه ، عیتاب

تفاق قارشیئنده وفاق

بر آبی متجاوز بر زماندن بری بوت کلمکده ایسه آدایندن خصوصی خیرلر استابول مطوایستک بینه شخصیات ایله اشتغال ایلمکده اولدق قری کور قریور . مقرر ائرمک نین ایده چکی زماله بک ایفلاشدیندن اوورون برنملیل دورمه سندن سوکرا مجاس ملیزک اجتهای ققرر ایلمک شو کورلده قوی بر اتحاد وصالام بر نساند اراز ائتمک اقتضا ایدرکن بو مؤسف یوله دوکولک ، بو ملت ایچون جدا آغلا نه چی بر طالمدر . باققان حرق باشلانقینجه ، مزارکک عقیبنده عیناً بو وضعیه کیرلش ونگ وملت ایچون آیم نیجهلر حصوله سبب اولوشدر .

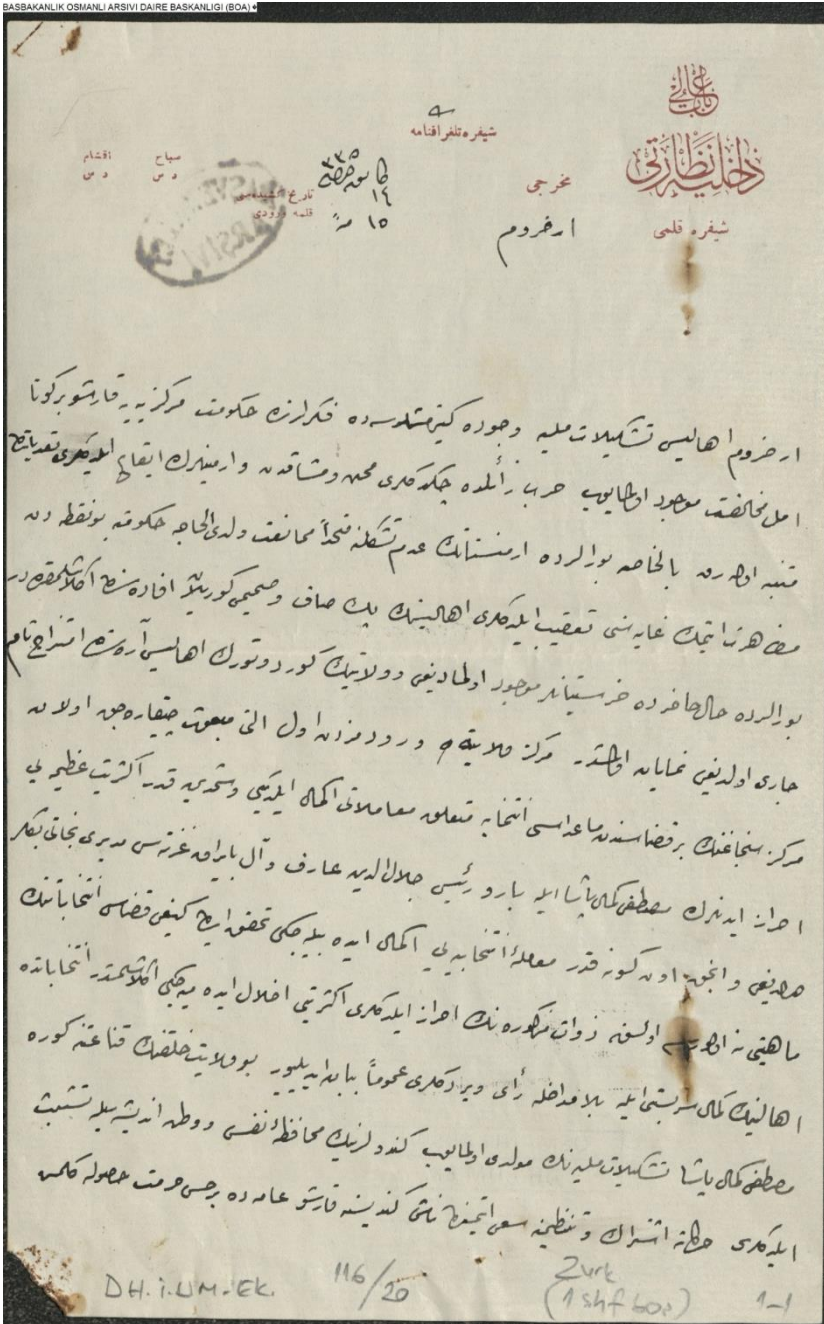
ز استابولک حجتل وطنپورو غنملرینک بو شئومه اشتراک ایتمهش اولدق قریه بویوک برامیتیه قائل اولدیندن کی بونلرک دیکر لرینه اقتضا ایلمن حجت ددسی ویرمکده دخی کیکمهش بولوندر قریه قانیز ؛ فقط منافع وطنیه یل غل لشر ایلمه دوا سی مسلک ایتمیش اولالاری ، داره عقل و حجه ارجاع ایچون مسلکی بر ضابطه ماهیتده بر وضعیت احداثی دوشونکده حقیق تورک مطبوعاتده دوشون

شهر خیرلی :
مصیبت بر تشبث
حرک نتیجه طبیعیسی اولوق حصوله
کار حیات هالینق ؛ کسرتسه هالکیمز منبر وفاق

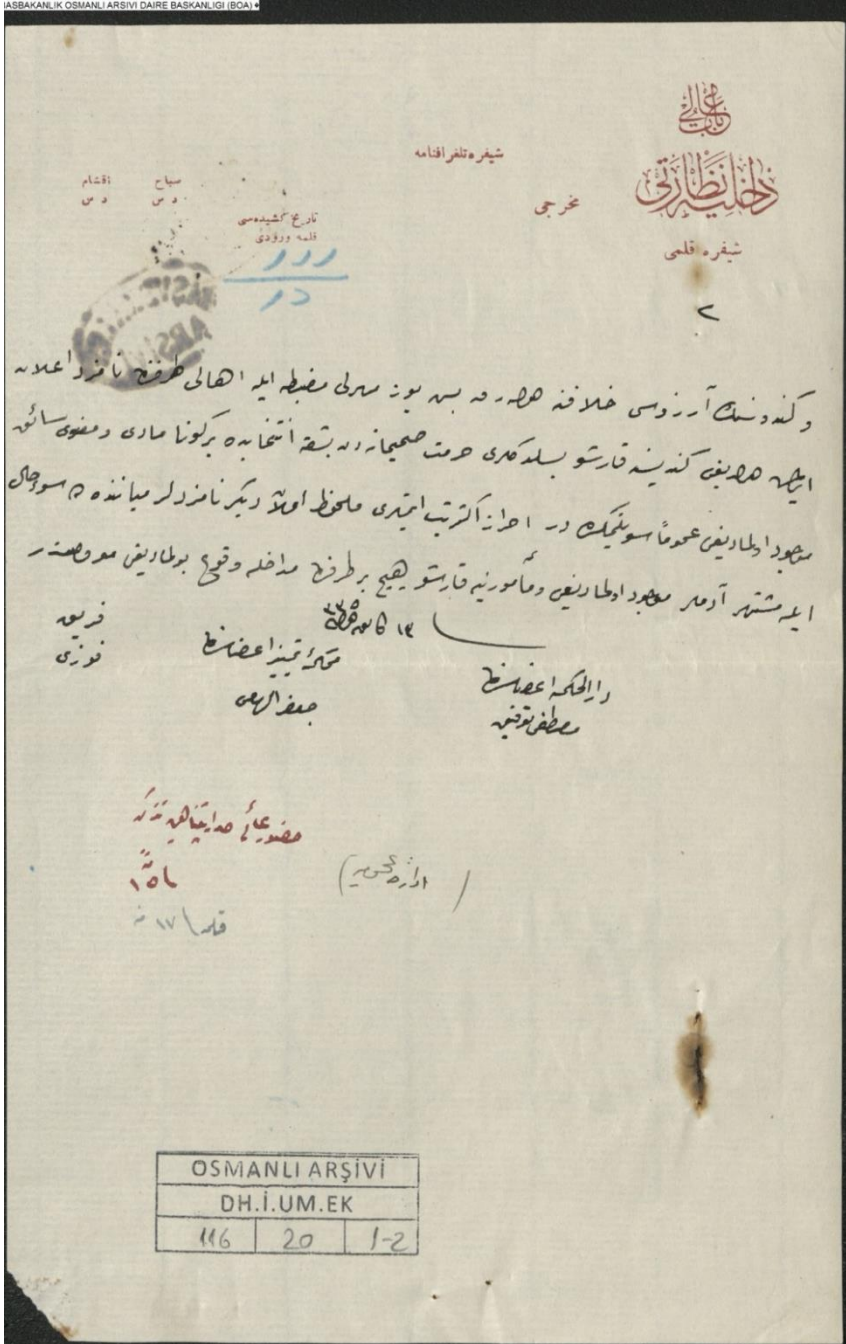
ولایق مطبئه سندده ضابطه مأمورلریک
امر امنی زهر و یله بملوئی کتوک صبه مامورلردن
بر ذلک ویرلی ووقه اختیاریه اوزدینسه کین
لسه مزمده یازیلدی قی مرجحک نظر دقی جلب
ایلدی .

Ek 2: Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 seçimlerinde Erzurum mebusluğunu kazandığını gösteren liste.

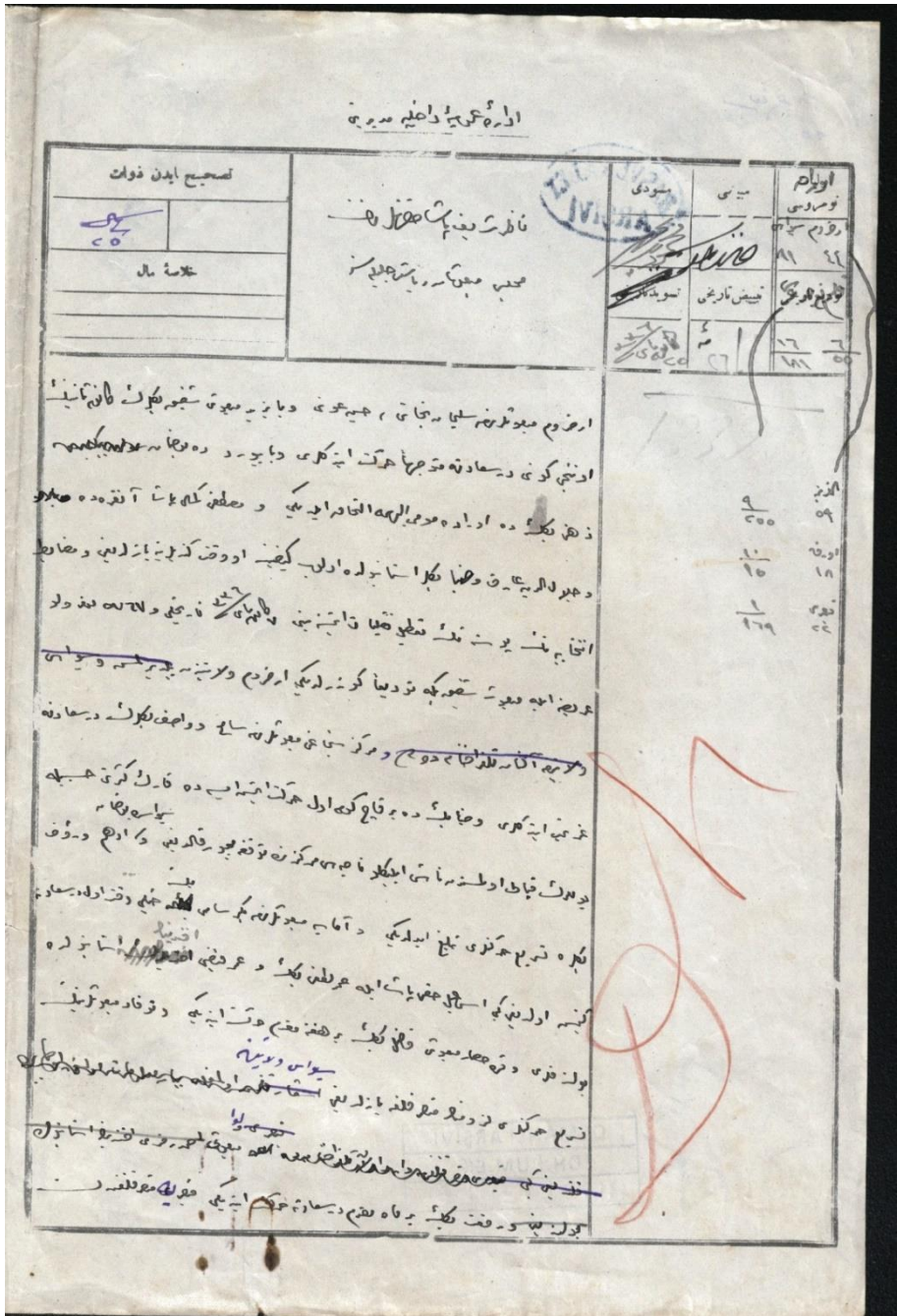
Albayrak, 8 Kânunusani 336, S 58, s. 1.

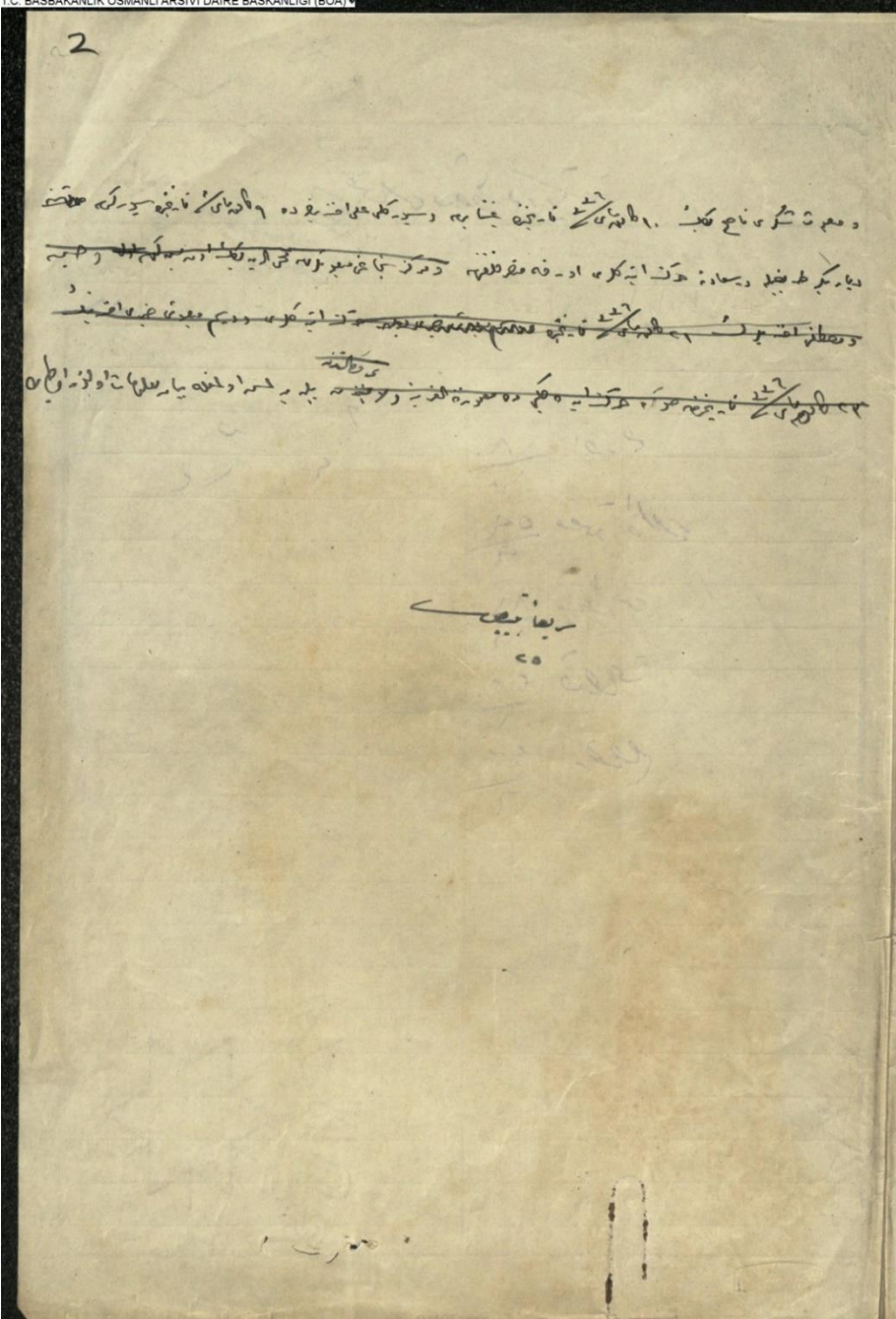
Ek 3: Erzurum'da yapılan seçimler ile ilgili Heyet-i Teftişiyeye Raporu.

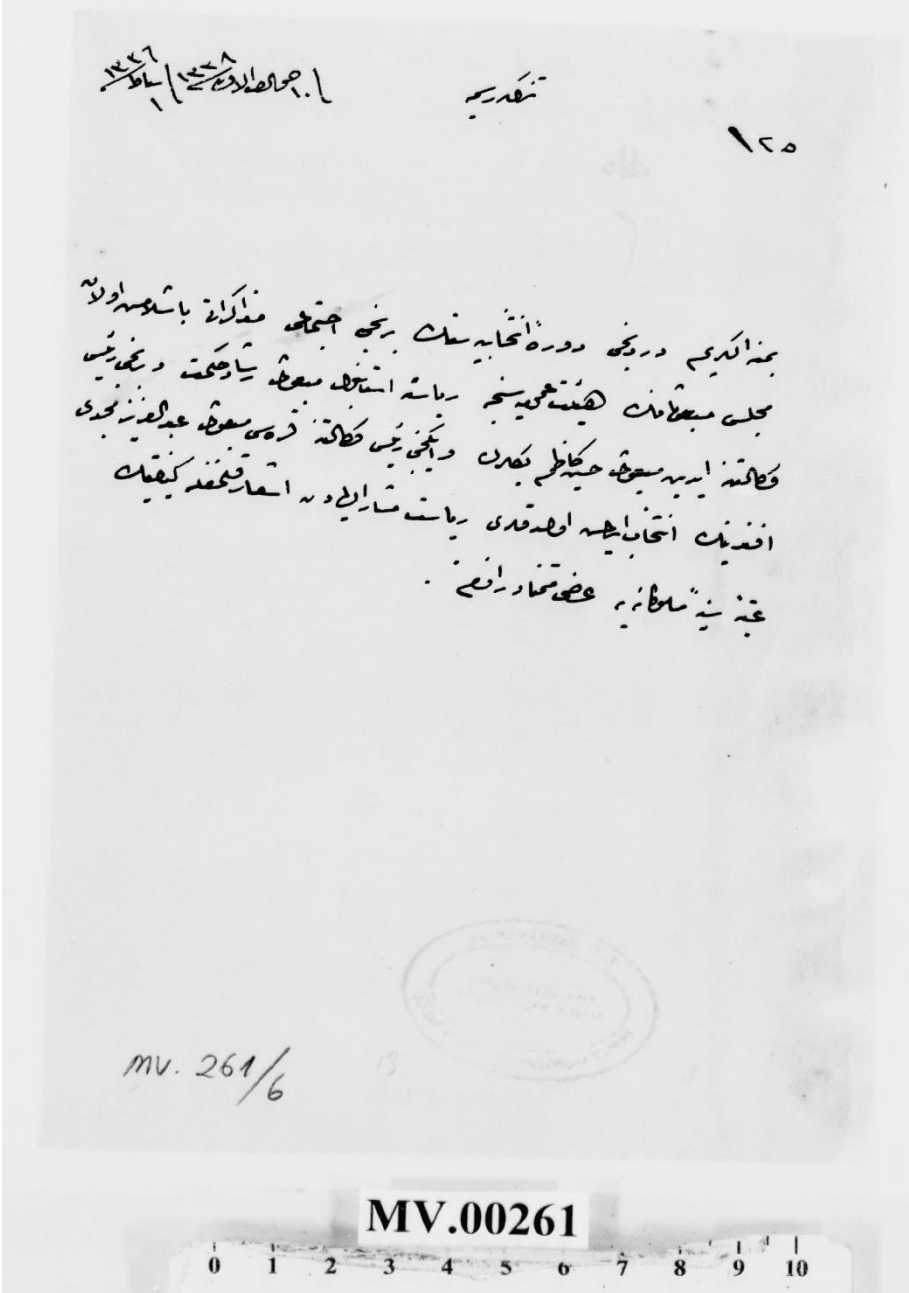
Ek 4: Erzurum'da yapılan seçimler ile ilgili Heyet-i Teftişîye Raporunun devamı.

Ek 5: Erzurum mebuslarının yola çıktığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bulunduğunu bildiren belge.

Ek 6: Erzurum mebuslarının yola çıktığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bulunduğunu belirten belgenin devamı.

Ek 7: Reşat Hikmet Bey'in Meclis-i Mebusan Reisliğine seçildiğini gösteren belge.

MİLLÎ MÜCADELE'YE TAM DESTEK VERMİŞ BİR ŞEHİR: KIRŞEHİR

Bengül BOLAT*

ÖZET

Millî Mücadele, çok güç şartlar altında kazanılmış, büyük bir özverinin zaferidir. Millî Mücadele yıllarına gelinceye kadar, Anadolu insanı, yıllarca, savaş, açlık, sefalet ve büyük acılar içinde yaşamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından başlayarak, Balkan Savaşları ve dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı sonrasında, sadece devlet değil, Anadolu insanı da tükenmiştir. Ortadaki tablo korkunçtur. Bu kadar acı ve yıkım yetmezmiş gibi, şimdi de bin yıllık vatan toprağı paylaşılmak isteniyordu. Savaş sonrası İtilaf Devletleri ile yapılan Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu, doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine Türklerin elinden alınmak isteniyordu. Gerek Mondros Mütarekesi, gerek Sevr Anlaşması uyarınca, Türklere yaşam alanı olarak, sadece Anadolu'nun orta kısımları bırakılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan başlattığı Millî Mücadele, işte bu durumu engelleme savaşı olmuştur. Mücadele genel anlamda işgale uğrayan yerlerde kurulan dernekler aracılığı ile önce yerel, Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı bölgesel ve ulusal kongreler aracılığı ile alınan karar ve planlamalar ile yapılmaya başlamıştır. Sonraları ise yine işgale uğrayan yerlerde, silahlı mücadele ile sonuçlanmıştır. Anadolu'nun bitkin, fakir ve acılı insanı, bu dört yıllık savaşı, bir ölüm- kalım mücadelesi olarak görmüştür. Ancak bu katılım o kadar da kolay olmamış, bir taraftan işgalci devletlerin saldıkları korku, diğer taraftan İstanbul'dan gelen baskılar etkili olmuş, Millî Mücadele'ye bir karşıtlık da oluşmuştur. Bu durum mücadelenin işini daha da zorlaştırmıştır.

Çalışmaya konu olan Kırşehir ise Anadolu'nun tam ortasında, neredeyse yakın tarihinin hiçbir döneminde işgale uğramamış ve o yıllarda küçük, fakir

---

*Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail, bbolat@ahievran.edu.tr

ve geri kalmış bir şehirdir. Ancak birtakım özellikleri olan Kırşehir hem Millî Mücadele liderleri hem de Osmanlı Devleti yöneticilerinin ilgi alanı olmuştur. Bu bağlamda Alevi- Bektaşiliğin merkezi konumundaki ilçesi Hacıbektaş ve tüm bu bölgede yaşayan azımsanmayacak Alevi nüfusu mevcuttur. Bu nüfusun Millî Mücadele'yi desteklemesi veya tersi önemlidir. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri Sivas Kongresi sonrası Ankara'ya geçişte yol üzeri olan Kırşehir'e gelmiş ve buradaki durumu görmüşlerdir.

Kırşehir, işgale uğramamış, ancak yerel halkı, aydını ve eşrafı ile Millî Mücadele'ye tam destek vermiş şehirlerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Kırşehir, Gençler Derneği, Hilmi Nural.

A CITY WHICH PROVIDED FULL SUPPORT TO THE NATIONAL STRUGGLE: KIRŞEHİR

ABSTRACT

The National Struggle is the triumph of a great sacrifice, won under very difficult conditions. Until the years of National Struggle, the people of Anatolia had been forced to live in wars, hunger, misery and great pain for many years. Starting from the last period of the Ottoman Empire after the Balkan Wars and the World War I, which lasted four years, not only the State but also the people of Anatolia were exhausted. The existing image was horrifying. As though the amount of suffering and destruction was not enough, now the sharing of the thousand-year-old homeland was desired. After the Modros Armistice with the post-war Allied Powers, from the east to the west and north to the south, Anatolia was desired to be taken from the Turks. According to both the Treaty of Mudros and the Treaty of Sèvres, only the central parts of Anatolia were left to the Turks.

The National Struggle, which Mustafa Kemal Pasha initiated from Samsun, was the war of preventing this situation. The struggle at first started with the planning and the decisions made in the local and national congresses which Mustafa Kemal Pasha also attended with the mediation of the associations established in the occupied areas in general. Later, in places that were again occupied, it resulted in armed struggle. The exhausted, the poor and the bitter people of Anatolia considered this four-year war as a struggle for survival. However, this participation was not so easy, on the one hand the fear of the occupying states, on the other hand, the pressures from Istanbul had effects, these too became an opposition to the National Struggle. This made the struggle more difficult.

Kırşehir, which is the subject of the study, during those years was a small, poor and underdeveloped city in the middle of Anatolia and had not been occupied in any period of its almost recent history. However, Kırşehir, which has a number of characteristics, had been an area of interest for both the leaders of the National Struggle and the administrators of the Ottoman Empire. In this context, Hacıbektas, which is the center of Alevi-Bektashism, and a significant number of Alevi populations living in the whole region was present. Receiving or not receiving support from this population for the National

Struggle was important. Mustafa Kemal Pasha and the members of the delegation came to Kırşehir on the way to Ankara after the Sivas Congress and saw the situation here.

Kırşehir was occupied during the period of National Struggle, but it was one of the cities that gave full support to this struggle with its local people, intellectuals and gentry.

Keywords: National Struggle, Kırşehir, Youth Association, Hilmi Nural.

Giriş

Kırşehir, Mondros Mütarekesi sonrasında düşman işgaline uğramamış olmakla birlikte gerek aydınları gerek ileri gelenleri ve gerekse de halkı, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin yanında yer almıştır. Kırşehir'in merkezi ve ilçelerinde, çeşitli Müdafaa-i Hukuk Dernekleri kurulmuştur. Bu derneklerden Kırşehir Gençler Derneği Umumi Kâtibi Hilmi Nural, yine etkin olan Cevat Hakkı Tarım gibi kişiler yazılarında; bir taraftan Kırşehir'in o günkü şartlarından, diğer taraftan da derneklerin faaliyetlerinden bahsetmişlerdir.

Bu çalışmada, genel olarak Millî Mücadele yıllarında Kırşehir'in durumu; konu ile ilgili kaynakların yanı sıra yukarıda bahsedilen kişilerin kalemlerinden aktarılacaktır.

Mondros Mütarekesi ve İşgaller Karşısında Kırşehir'in Tutumu

I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) neticesinde, İtilaf Devletleri anlaşmanın 7. maddesi uyarınca güvenliklerini tehdit edildiği gerekçesi ile Anadolu'yu yer yer işgal etmeye başlamışlardı. Bu bağlamda, Fransızlar Güney bölgelere, İtalyanlar Konya ve Antalya civarına, İngilizler İstanbul ve Anadolu'nun birçok bölgesine asker çıkarmaya başlamışlardı.¹

Millî Mücadele yıllarında, Kırşehir Ankara Vilayetine bağlı bir sancak olup, Mecidiye (Çiçekdağı), Mucur, Hacıbektaş, Avanos, Keskin ve Kaman gibi kazaları ile yaklaşık olarak 100 bin nüfuslu idi. Bu nüfusun yaklaşık 1000'i Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktaydı.²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve uygulanmasının hemen ardından, Anadolu'nun birçok bölgesinde çoğunlukla vatansever aydınlar, askerler ve eşraf cemiyetler kurmaya ve yöre halkını işgallere karşı bilinçlendirmeye başlamışlardı. Aynı biçimde merkezi İstanbul'da bulunan İhtiyat Zabıtları Cemiyeti'ne bağlı olarak Kırşehir'de de bir şube açılmış, ancak bu cemiyet kısa bir süre kapatılmıştı.³ Şubat 1919'da da 10 kişilik bir heyet, Kırşehir merkezli

¹ Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin durumu ve paylaşılması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması 1914-1924**, Ankara, 1986; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1, Ankara, 1977.

² **Yurt Ansiklopedisi**, "Kırşehir" maddesi, C 7, Anadolu, Yayıncılık, Ankara, 1986, s. 4906-4975.

³ **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 15 Temmuz 1959.

ilk dernek olan “Gençler Derneği”ni kurmuşlardı. Kırşehir Gençler Derneği’nin kurucuları, Reis Garipoğlu Reşat (Özdeş), Mustafa Hilmi (Nural), Mehmet Fevzi (Saçak), Cevat Hakkı Tarım, Mehmet Tayyip (İhtiyaroglu), Katırcıoğlu Ahmet Bey, M. Sıtkı (Doğu) Bey ve diğer dört kişi olmuşlardı.

Gençler Derneği’nin Umumi Kâtibi ve Türk Ocağı Reisi Mustafa Hilmi Nural anılarında ülkenin o günlerdeki halini ve Gençler Derneği’ni kuruluşunu şöyle aktarmıştır. “...dört sene devam eden harpten milletçe çok yorgun çıkmıştık... yuvasına dönebilenler meyustu, bezgindi, Hepimiz mağlubiyetin verdiği duygular içinde kıvranıyorduk... memleket ümitsizliğe kapılmış, şaşkına dönmüş insanlar diyarı halinde idi. Bu manevi kırıklık içerisinde birbirini tanıyan bir- iki genç harpten dönen yedek subay ve asker gençleri bir araya toplayarak karşılıklı tanışmak ve kaynaşmak, mahalli hizmetlerde bulunmak gayesi ile bir cemiyet kurmayı düşündük ve “Kırşehir Gençler Derneği” adıyla bir dernek kurduk” Gençler Derneği Kırşehrimizde ilk kurulan sosyal bir teşekküldür.”⁴

Gençler Derneği üyeleri arasında bulunan ve sonraki dönemlerde de Kırşehir’le ilgili önemli çalışmaları olan Cevat Hakkı Tarım,⁵ Kırşehir’in o günlerdeki halini 1915 Ermeni tehciri konusu üzerinden alarak “Memleket halkını üzen en feci hadise Kırşehir’e Leon adında bir Ermeni mutasarrıfının tayin edilmiştir. Bu kişiye sırtlarını dayayan soysuz soydaşları, birçok namuslu insanları tehcirle ilgili diye ihbar ederek tevkif ettirip, ellerine kelepçe vurularak İstanbul Divanı Harbine sevk ediyorlar”⁶ cümleleri ile ifade etmiştir. Ermeni Tehciri konusuna değinilmesi ve Hilmi Nural’ın “Her yerde olduğu gibi Kırşehir’de de İttihat Terakki Cemiyeti kapanmıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kışla karşısında faaliyetsiz bir şubesi vardı. Biz Gençler tamamıyla

⁴ Hilmi Nural, “Atatürk’ün Kırşehir’i İlk Ziyareti (1) 24 Kânunuevvel 1335”, **Kırşehir’in Sesi**, 12 Şubat 1987. (Bu anılar, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kırşehir Gençler Derneği Umumi Kâtibi Mustafa Hilmi Nural’ın Anıları” başlığı altında seri yazı olarak yayınlanmıştır)

⁵ Cevat Hakkı Tarım’ın Kırşehir’e bıraktığı eserleri, **Atatürk Kırşehir’de, İnkılâpçı Bir Öğretmen Habib Aröz**, Ankara, 1956; **Kırşehir Tarihi Üzerine Tarih Araştırmaları I**, Kayseri, 1961; **Tarihte Kırşehir, Gülşehri ve Babailer, Ahiler, Bektaşiler**, İstanbul, 1948.

⁶ Cevat Hakkı Tarım, “Milli Mücadele Tarihimizde Kırşehir” **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 8 Temmuz 1959, Osmanlı Arşiv belgelerinde 1915 yılında çıkarılan Tehcir Kanunu uyarınca Kırşehir’e sevk edilen Ermeni sayısı 747 olarak verilmiştir. **BOA**. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umum Müdürlüğü, 2.şube. 68/66, 8.Za.1333 (17 Eylül 1915) Ayrıca Kırşehir’in demografik durumu ile ilgili yapılan çalışmalarda, bölgede tehcir öncesinden itibaren olan yerleşik Ermeni nüfusu da dâhil olmak üzere, 1918 yılında 4000 Ermeni’nin yaşadığı bilgisi mevcuttur. Necla Günay, XIX. “Yüzyılın Sonlarında Kırşehir Sancağı’nın Demografik Yapısı”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, 2006, s. 21-33.

İttihat Terakki mektebinin verdiği ruhla yetişmiştik” cümleleri ile kurdukları cemiyetin bir bakıma İttihat Terakki Cemiyeti'nin devamı olduğunu söylemiştir.⁷

Millî Mücadele hareketinin fitilini ateşleyen önemli olayların başında şüphesiz 15 Mayıs 1919 tarihli Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi gelmektedir. Yunanlıların bu kadar haksız ve kanlı bir şekilde İzmir'e girmeleri tüm Anadolu'da olduğu gibi Kırşehir'de de tepki ile karşılanmıştı. Kırşehir'in en yakın ilçelerinden olan Mucur Halkı Harbiye Nezareti'ne çektikleri telgrafta; vatanımızın bir parçası olan İzmir'in işgal haberini üzüntü ile aldıklarını, bu durum karşısında halkın galeyanda olduğunu, İzmir'de bulunan vatandaşlara yardıma hazır olduklarını, ayrıca Avrupa Hükümetlerini de şikâyetle bulduklarını ve işgal sona ermezse kendi kuvvetleri ile korumak konusunda kararlı olduklarını bildirmişlerdi.⁸ Bu sert telgrafın dışında da bugün Kırıkkale iline bağlanmış olan o dönem Kırşehir'in ilçesi Keskin'de işgalin hemen ertesi günü binlerce kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlenmiştir.⁹

Hilmi Uran, yazısında, İzmir'in işgali sonrasında Gençler Derneği'nin faaliyetlerini şu şekilde aktarmıştır “15 Mayıs 1919 tarihinde Galip devletler İzmirimizi Yunanlılara işgal ettirmişlerdi. Yunan kuvvetleri Aydın'a ilerliyordlardı. Bu saldırıya ve diğer siyasi olaylara ait ajans, telgraf ve gazeteleri Dernek salonuna asıyor, halkı durumdan haberdar ediyor, tenvire çalışıyorduk. Birbirimize ve halka telkinlerimiz şu manada idi; bastığın toprak senindir, ona sahip ol. Bu toprak bütün Anadolu ve Rumeli'deki topraklarımızdır. Düşmana boyun eğmek yok, istiklal uğrunda ölmek var”¹⁰ Bu sözler aynı zamanda, Gençler Derneği'nin görevleri ile de ilgili bilgi vermekteydi. Dernek, İzmir'in işgali sonrasındaki gelişmeler ilgili haberler yapmak, telgraf ve gazete yazılarını dernek kapısına asarak halkı bilinçlendirmek amacını taşımıştır.

Bu günleri anlatan yazarlar gerek Uran gerekse de Tarım o günlerde halk üzerinde karamsarlığın hâkim olduğunu dile getirmişlerdir. Bu karamsarlığın özellikle Millî Mücadele karşıtlığı yönündeki propagandalar ile iyice arttığını dile getiren Uran, harpten yılgın olanlar ile bir kısım yaşlıların kendilerine yönelik olarak; sivil aklın bu işlere ermeyeceğini ve kurdukları derneğin “gençler” değil “keçiler” derneği olduğuna dair suçlamalarda bulduklarını ifade

⁷ Nural, a.g.y.

⁸ Kırşehir 1923-1998 75. Yıl İl Yıllığı, s. 38.

⁹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Belge 64, s. 4; Kırşehir 1923-1998 75. Yıl İl Yıllığı, s. 38.

¹⁰ Uran, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (2), Kırşehir'in Sesi, 19 Şubat, 1987.

etmiştir.¹¹ Tarım ise “*Hiçbir doktor hastasına zehir sunamamıştır; fakat ben bu vatan anaya koynunda büyüttiği evlatlarının zehir içirdiğini görüyorum. Hayır hayır... bu fırtına denecek... bu yangın sönecek... bu memlekette nurlu sabahlar doğacak... bekliyoruz o muhteşem sabahı...*”¹²

Her iki yazar da bu umutsuzluk karşısında kendilerinin yılmadığını, halkı sürekli olarak telkin ettiklerini belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan başlattığı mücadelenin Anadolu üzerinde güneş doğurduğunu ifade etmişlerdi. Bu bağlamda Tarım'ın cümleleri son derece etkilidir. “*Karanlıklar, tereddütler ve umutsuzluklar içinde başı kesilmiş bir kuş gibi çarpınan Türk Milletini aydınlığa ve selamete kavuşturacak baklediğimiz baş 19 Mayıs 1919 günü Samsun ufuklarında bir güneş gibi doğuyor, aslanlar gibi gürleyerek haykırıyordu. Zelilane yaşamaktansa, asilane ölmek daha şerefli bir harekettir. Ya İstiklal ya ölüm...*”¹³

Millî Mücadele aşamalarını dikkatle izleyen Kırşehir, Sivas Kongresi'ne büyük ilgi göstermiştir. Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi, Kırşehir'de de kongreye katılması için delege seçimi yapılmış ve Zeki Efendi seçilerek yola çıkmıştır. Ancak kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Zeki Efendi Sivas'a ulaşip kongreye katılamamıştır.¹⁴

Sivas'a delegesini ulaştıramayan Kırşehir, özellikle Yozgat İsyanını şehre sokmamak için, Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile görüşmüş, teşkilatlanma ve mukavemet hazırlıkları yapmıştır. Aynı şekilde Kongreyi basmakla görevlendirilen Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın bu faaliyeti daha Çorumdayken haber alınmış ve Kuva-i Milliye üyesi olan Keskinli (Hamitli olarak da anılır) Rıza (Silsüpür) Bey tarafından durdurulmuştur.¹⁵

Sivas Kongresi ile ilgili görüşlerini aktaran Hilmi Nural, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'nin Millî Mücadele'nin ilk karargâhı olduğunu, bu karargâhın kendilerinin yapmakta olduğu istiklal propagandasını takviye ettiğini ve halkın kurtuluş ümidini artırdığını yazmıştır.¹⁶

¹¹ A.g.y.

¹² Tarım, “Millî Mücadele Tarihimizde Kırşehir”, **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 8 Temmuz 1959.

¹³ Tarım, **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 9 Eylül 1959.

¹⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 3, Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 296.

¹⁵ Konu Hakkında Geniş Bilgi İçin bkz. Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler**, Ankara, 1988, s. 31-32.

¹⁶ Nural, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (3), **Kırşehir'in Sesi**, 26 Şubat 1987.

Millî Mücadele döneminde Kırşehir'de Gençler Derneği dışında, Müftü Halil Gürbüz başkanlığında “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, Mucur kaymakamı, Cevat Akın'ın başkanlığında “Mucur Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, Kaman eşraflarından Hacı Ali Bektaş başkanlığında “Kaman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, Halil Efendi tarafından kurulan ama asıl başkanlığını I. TBMM'de vekil olan Cemalettin Çelebi'nin¹⁷ yürüttüğü “Hacıbektaş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”de kurulmuştur.¹⁸ Kırşehir kazalarındaki bu cemiyetler de Millî Mücadele'ye tam destek vermişlerdir.

Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti

Millî Mücadele dönemi içinde Kırşehir için en önemli konu hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin Kırşehir'e gelmesi ve burada kalmaları olmuştur.¹⁹ Günümüze kadar, şehirde, her yıl 21-24 Aralık tarihleri arasında yapılan çeşitli etkinliklerle bugüne ait bilgiler ve hatıralar canlandırılmaya devam etmektedir. Atatürk'ün Kırşehir ziyareti ve buradaki temasları, Kırşehir insanı için Millî Mücadele döneminde kendi şehrinin katkısı konusuna ilişkin en önemli olaydır. Bu ziyaret esnasında Atatürk'e gösterilen sevgi, yapılan konuşmalar ve duygusal paylaşımlar yöre halkı için her yıl tazelenen bir gurur vesilesi olmuştur.

Sivas Kongresi tamamlandıktan sonra, Heyet-i Temsiliye üyeleri Millî Mücadele'yi, Anadolu'da her bakımdan elverişli ve güvenilir olmasından dolayı Ankara'da sürdürme kararı almışlardı. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılmıştır. Heyet güzergâhını, Kayseri, Kırşehir ve Ankara olarak ayarlamıştır. 21 Aralık'ta Kayseri'den ayrılan heyet²⁰ 21 Aralık günü Topaklı mevkiinde Kırşehir atlıları tarafından karşılanmış ve Mucur'a gelmişlerdir.²¹

---

¹⁷ Kırşehir'in ilk TBMM milletvekilleri ile ilgili bkz. Yaşar Özüçetin, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Dönem Kırşehir Mebusları (1)”, **I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni**, 8-10 Ekim 2003, Kırşehir, 2004, s. 437-450.

¹⁸ Sırrı Kardeş, **Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de**, C.H.P. Halkevleri Bürosu Yayınları, Ankara, 1950, s. 29-31.

¹⁹ Konu ile ilgili bazı çalışmalar, Ethem Basınoğlu, **Çeşitli Yönleri ile Kırşehir**, Filiz Yay., 1981; Sırrı Kardeş, **Heyet- Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de**, Ankara, 1950; Yaşar Şahin, “Mustafa Kemal Paşa ve Kırşehir”, **Kırkkültür**, S 7, Ankara, Güz 2005, Cevat Hakkı Tarım, **Atatürk Kırşehir'de**, Ankara, 1956.

²⁰ Kayseri Temasları İçin bkz. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, 2. Baskı, Ankara, 1988, s. 492.

²¹ Kansu, **a.g.e.**, s. 493.

Hilmi Nural, Heyet-i Temsiliye ve Atatürk'ün Kırşehir'e gelişi haberini anılarında şöyle aktarmıştır. *“Bizler Kongrenin karar ve tebliğlerini daha ziyade her zaman temasta bulunduğumuz Askerlik Şubesi Reisliğinden alıyorduk. Bu çalışmalarımızın hararetleli günlerinden biri idi ki Askerlik Şubesi Reisi, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Kayseri yolu ile Kırşehir'e uğrayacağını, buradan da Ankara'ya gideceğini haber verdi.... Heyet-i Temsiliye'yi karşılamak ve Kırşehirimiz halk efkârının millî istiklal aşkı ve ruhu içinde bulunduğunu gösterebilmek muhakkak ki bu muhterem hey'et üzerinde iyi tesirler ve yakında başlayacakları mücadeleleri için değerli ümitler bırakacaktı.”*²²

Heyet'in Kırşehir ve çevresinde bulunmaları 25 Aralık tarihine kadar olmuştur. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, 21 Aralık günü Mucur'da kalan heyet buradan Hacıbektaş'a geçmişler bir gece de burada kalmış, ertesi gün tekrar Mucur'da kaldıktan sonra 24 Aralık günü Kırşehir merkeze gelmiş, burada da bir gece kalmış, ertesi gün Kaman'a geçişlerdir.²³

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin Mucur'daki temasları süresince nerede nasıl karşılandıkları ve yapılan törenlerle ilgili anılarda ve kitaplarda birbirinden farklılık gösteren bilgiler mevcuttur. Mazhar Müfit Kansu gelmeleri gereken saatten üç saat sonra geldiklerini ve doğruca hükümet binasına giderek Kaymakam Cevat Bey ile görüştiklerini ve buraya habersiz geldiklerini²⁴ yazarken, Ali Sarıkoyuncu kitabında habersiz ve geç saat olduğu için Heyet için halkın da katıldığı bir karşılama yapılmadığını belirtmiştir.²⁵ Ancak Cemal Kutay ise Temsil-i Heyet üyelerinin, başlarında Müftü İsmail Hakkı olan kalabalık bir heyet tarafından karşılandığı bilgileri mevcuttur.²⁶ Sonuç itibarıyla Heyet-i Temsiliye üyeleri ve Atatürk Mucur'da kaldıkları süre boyunca kendilerine ve Millî Mücadele'ye gösterilen ilgiden çok memnun kalmışlardır ki, Mustafa Kemal Paşa daha sonradan heyet için yapılan programda konuşma yapan başöğretmen Servet Hanıma bir telgraf göndermiştir. Telgrafta yer alan *“Yapılan karşılama törenine katılmak suretiyle gösterilen nezaket eserine şahsen müteşşekkîr olduğumuz gibi, bu küçük*

²² “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (3), **Kırşehir'in Sesi**, 26 Şubat, 1987.

²³ Kardeş, **a.g.e.**, s. 9-16; Kansu, **a.g.e.**, s. 492-496; **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Yay. Haz. Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 148-151.

²⁴ Kansu, **a.g.e.**, s. 493.

²⁵ Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları**, C I, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, 2002, s. 33.

²⁶ Cemal Kutay, **Kuruluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, bty, s. 305.

kasabada gördüğümüz ilerleme eserlerinde de mütehasıs olduk. Tebrik seza olan çalışmalarınızda başarılar"²⁷ ifadeler bu memnuniyeti göstermektedir. Ayrıca heyetin burada olduğu günlerde de Mucur Müdafaa-i Hukuk Derneği kurulmuştur.²⁸

Hacıbektaş, çok küçük bir yerleşim yeri olmakla beraber, son derece önemli merkezdir. O yıllarda Anadolu'da yaşayan üç, dört milyon kadar sayıları olan Alevi ve Bektaşî üzerinde büyük etkinliği olan Bektaşî Dedevası'nın desteğini almak, hem İstanbul hem de Mustafa Kemal Paşa için önemlidir.²⁹ Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran 1919'da Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine gönderdiği yazıda, Tokat ve Amasya havalisinde bulunan çok sayıda Alevi nüfusun Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretlerine fevkalade bağlı olduklarını, o yüzden de bu kişilerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine alınmalarını talep etmiştir.³⁰

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 22 Aralık günü Mucur'dan ayrılmış ve Bektaşilik ile Aleviliğin merkezi olarak kabul edilen Hacıbektaş'a gelmişlerdi. Hacıbektaş Çelebisi Cemalettin Çelebi'nin konuğu olmuşlardı. Hacıbektaş Çelebisi konuklarını Beştaşlar mevkiinde karşılamıştır.³¹

Hacıbektaş'ta yapılan temaslarda, Mustafa Kemal Paşa, Cemalettin Çelebi'nin ve yöre halkının tamamen Millî Mücadele'ye bağlı olduklarını görmüştür. Hatta Çelebi ile baş başa yaptıkları görüşmede Çelebi'nin kendisi gibi Cumhuriyet rejimi taraftarı olmasını belirtmesi üzerine bu konuda yorum yapmamıştır.³²

Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler buradaki temaslارını tamamlayarak Hacıbektaş'tan ayrılmış ve 24 Aralık 1919'da Kırşehir'e varmışlardır.

---

²⁷ Kardeş, a.g.e., s.12.

²⁸ Kutay, a.g.e., s. 305.

²⁹ **Kırşehir İl Yılığ 1973**, s. 14. Millî Mücadele dönemi içinde Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde İstanbul Hükümeti de Hacıbektaş'a temsilci olarak Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı göndermiş, ancak bölgede kendisine ilgi gösterilmemiştir. **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4917.

³⁰ Sakallı, a.g.e., s. 23.

³¹ Ziya Oranlı, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara, 1967, s. 45. Burada önemli bir konunun altının çizmek gerekir. Daha hiç kimsenin Beştaş'ta karşılanmadığı, gelen konukların hepsinin Dergâhın kapısında kimi zamanda oturur vaziyette karşılandığı, hatta daha önce Osmanlı Devlet adamları Talat ve Enver Paşaların dahi dergâhta karşılandığı, ancak Atatürk'ün Hacıbektaş dışında Beştaşlar mevkiinde karşılandığı bilgisi mevcuttur. **Kırşehir İl Yılığ 1973**, s. 14.

³² Kansu, a.g.e., s. 434; Kardeş, a.g.e., s. 18-19.

Gençler Derneği Umumi Kâtibi Hilmi Nural, Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kırşehir'e ziyaretleri öncesinde, şehir girişlerinde karşılanması ile ilgili anılarında, Askerlik Şubesinden öğrendikleri bu haberi alırmaz, dernek olarak harekete geçtiklerini ve diğer kurumlarda karşılama ve diğer konularda henüz program yapılmadığını şu cümleler ile aktarmıştır: *“Düşündüğümüz şekilde bir karşılama töreni için bizim Gençler Derneği'nden maada şehrimizde hiçbir teşekkül yoktu. Mahalli Hükümet müteReddit, Belediye kararsızdı... Derneğin Umumi Katibi sıfatıyla Mutasarrıfı ziyaret ettim. Kırşehir'imiz o zaman müstakil mutasarrıflıktı...”* Nural sözlerinin devamında Hükümetin karşılamaya yönelik bir programı olmağını, o yüzden kendilerinin bu işi üstlenmek istediklerini ve gerek hükümetin gerekse de Belediyenin bu programa izin verdiklerini belirtmiştir.³³ Bu anılardan anlaşıldığı kadar, o dönem devlet yetkilileri büyük ihtimalle, İstanbul Hükümetinden çekindiklerinden dolayı Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'yi resmî bir sıfatla karşılayamamışlar, ancak Gençler Derneği'nin bir program yapmasına izin vermişlerdir.

Nural, karşılama ile ilgili anılarında, Uzun Çarşı'dan Bedestene kadar olan tüm dükkânları gezerek olacak masraf için para topladıklarını, tüm esnafın seve seve bu parayı verdiklerini ve o zamanın parası 20 lirayı denkleştirip iki kurban aldıklarını anlatmıştır. Çarşıda tellal gezdirerek halka duyuru yapıp, isteyen kişilerin şehrin girişinde, Kılıççı Köprüsünde, isteyenlerinde, çarşıdaki Kapıcı önünde bulunmalarını anons ettirdiklerini yazmıştır. Resmî olarak karşılama yapamayan belediyenin de bu çalışmalara destek verdiğini belirten Nural, Ortaokul müdürü Ömer Aydın Bey'in öncelikle Kırşehir'in yetiştirdiği en önemli aydınlardan biri olduğu bilgisini verdikten sonra, okulunda öğretmen ve öğrencilerini bu karşılamaya getirdiği bilgisini vermiştir.³⁴

Hilmi Nural'ın, *“Böylesi siyasi bir ortamda Kırşehir halkının millî istiklal ruhu ve aşkı içinde bu büyük kahramanı ve arkadaşlarını candan, pek samimi bir kucaklayışla karşılamaları, ilerisinin ne olacağını sezebilen biz Kırşehirliler için istiklal mücadelemiz tarihinde takdirle kaydedilecek millî bir şereftir”* cümleleri o dönem genel olarak Kırşehir'in Millî Mücadele'ye bakışının ve sonrasında her yıl tekrarlanan anmalarının özeti olarak değerlendirilebilir.

³³ **Kırşehir'in Sesi**, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (4), 5 Mart 1987.

³⁴ **Kırşehir'in Sesi**, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (5), 12 Mart 1987.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin bu sıcak karşılama sonrasında, hükümet Konağı'nda resmî olmayan bir şekilde ağırlandığı bilgisi verilmiştir. Daha sonra ise heyet, eski Belediye reisi Çopur Sait Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi'nin evinde misafir edilmişlerdir.³⁵

Heyet ertesi gün Ankara'ya yola çıkacağından vaktin az olduğunu belirten Nural, derneğin çalışmalarını anlatabilmek için bir çay tertip etmiş ve heyeti, Gençler Derneği salonuna davet etmişlerdir. Hükümet Erkânının da katıldığı bu görüşmelerin ilk yarım saati memleketin içinde bulunduğu durumun anlatılması ile geçmiş, yine Kırşehir'in önemli aydınlarından olan dernek üyesi Cevat Hakkı Tarım'ın hazırladığı nutku, Ortaokul Müdürü Ömer Aydın Bey okumuştur. Çayların içilmesinin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın ayağa kalkması üzerine, salonda bulunanların hepsi de ayağa kalkmıştır. Paşa, memleketin durumunu daha etraflıca anlatmış ve son olarak da Türk Milletinin hiçbir zaman esir yaşayamayacağını yinelemiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasını bitirdikten sonra, derneğin defterine şu notu düşmüştür.

“ Kırşehir Gençlerinin vatanımızda gençliğin kıymetli bir enmuzeci olduklarını isbat edecek efkar-ı metine ve musibe ile mütehalli buldukları kanaat ile vâzî imza ederiz. 24. Kanunuevvel 1335.

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf, Mazhar Müfit, Ahmet Rüstem, Hakkı Behiç”³⁶

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri için akşam bir fener alayı düzenlenmiştir. Gençler Derneği belediye ve esnaftan temin ettikleri fenerler ve meşaleler hazırlamış ve büyük bir kalabalık ile misafirlerin kaldığı konağın önünde toplanmışlardır. Burada Ömer Aydın Bey son derece duygusal bir konuşma yaparak *“Muhterem Paşa Hazretleri bizler buraya hem size hürmet ve rabitamızı arz etmeye geldik, hem de bazı istirhamatta bulunacağız”* diye sözlerine başlamış ve memleketin içinde bulunduğu feci durumu aktarmıştır. Sözlerinin devamında *“biz şehitlerimize böyle karanlık günleri görmek için mi verdik? Bizi aydınlığa çıkaracak hiç kimsemiz yok mu? Bulunmayacak mı? Muhterem paşam! Milletin bu uğurda bütün ümidi sizdedir.”*

³⁵ Kırşehir'in Sesi, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (6), 19 Mart 1987.

³⁶ Kırşehir'in Sesi, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (7), 26 Mart 1987; Kansu, a.g.e., s. 496.

diyerek konuşmasını bitirmiştir.³⁷ Bu duygusal konuşma sonrası Mustafa Kemal Paşa'da -Nural'ın ifadesine göre- çok heyecanlanmış ve “*müsterih olunuz, bu karanlık günler geçecek ve sabah olacaktır. Bütün dünya biz Türklere karşı birleşip harekete geçse yine inşallah ayakta kalacağız... bilirsiniz büyük vatan şairi Namık Kemal bir şiirinde şöyle demişti;*

Vatanın bağına düşman dayadı hançerini,

Yok imiş kurtaracak bahtı kara maderini

Ben Kemal de diyorum ki

Vatanın bağına düşman dayarsa hançerini,

*Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.*³⁸

Bu sözler büyük bir coşkuyla alkışlanmış ve toplanan halkın heyecanı iyice artmıştır. Millî Mücadele dönemi boyunca adeta bir slogan gibi kullanılan bu sözlerin üzerine Ömer Aydın Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a çağrıldığını duyduklarını ve oraya kesinlikle dönmemesini, çünkü memleketin kurtuluşunun kendisine ve Anadolu'ya bağlı olduğunu dile getirmiş bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'da “*söz veriyorum, İstanbul'a gitmeyeceğim*”³⁹ demiştir.

Kırşehir'deki temaslarını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti 25 Aralık 1919 günü Kırşehir'den ayrılmış, Kaman, Çiçekdağı ve Beynam'dan sonra 27 Aralık günü Ankara'ya ulaşmıştır.

Sonuç

Mondros Mütarekesi sonrasında, Anadolu'da işgal edilmemiş yerlerden birisidir Kırşehir. Ancak Anadolu'nun içinde bulunduğu feci durumu gören vatansaver aydınların faaliyetleri ile Millî Mücadele'yi destekleyen bir yer olarak geçmiştir tarihimize. Yanı başında bulunan Yozgat'taki ayaklanmaların bu şehre girmesine izin vermeyen vatansaverler yöre halkını da bu bilinçle telkin etmişlerdir. O günlerde küçük, bakımsız ve son derece fakir olan bu şehir için; Atatürk'ün, Sivas'tan Ankara'ya giderken, Kırşehir'de kalması,

³⁷ **Kırşehir'in Sesi**, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (8), 2 Nisan 1987; Kardeş, **a.g.e.**, s. 26, 39-40.

³⁸ **Kırşehir'in Sesi**, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (9), 16 Nisan 1987; Kardeş, **a.g.e.**, s. 39-40.; Tarım, “Atatürk'ün Kırşehir'e Gelişlerinin 41. Yıldönümünü Kutlarken”, **Kırşehir Velayet Gazetesi**, 21 Aralık 1960; Oranlı, **a.g.e.**, s. 44-45.

³⁹ **Kırşehir'in Sesi**, “Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti” (10), 7 Mayıs 1987.

buradaki temaslarında yörenin Millî Mücadele taraftarlığını göstererek ateşli konuşmalar yapması ve bu konuşmalardaki cümlelerin slogan haline gelmesi büyük gurur kaynağı olmuştur. Özellikle o dönem Kırşehir'in ilçesi olan Hacıbektaş'taki temaslar son derece önemli olmuştur. Anadolu nüfusu içinde azımsanmayacak bir sayıda olan Alevi ve Bektaşilerin bağlı oldukları Bektaşi Dedesi Cemalettin Çelebi ve Hacıbektaş insanının Millî Mücadele'ye bağlılığı ve cumhuriyet rejimini dahi sezecek ileri görüşlüğü dikkate değerdir.

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi, Kırşehir de tüm yokluklarına, acılarına ve halkının çoğunun cehaletine rağmen, vatan sevgisinin bilincine sahip olmuştur. Karşı propagandalara ve durumun belirsizliğine rağmen daha en başından Millî Mücadele'nin ve Atatürk'ün yanında durmayı tercih etmiştir. Atatürk için ise daha Millî Mücadele'nin başında Anadolu'nun ücra yerlerinde dahi bu bilinci görmek, son derece sevindirici olmuş ve bu mücadelenin kesin olarak kazanılacağını yönelik inancını arttırmıştır.

KAYNAKÇA

Belge ve Ansiklopediler

BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umum Müdürlüğü, 2. Şube. 68/66, 8.Za.1333 (17 Eylül 1915).

Yurt Ansiklopedisi, “Kırşehir” maddesi, C 7, Anadolu, Yayıncılık, Ankara, 1986.

Kitap ve Makaleler

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 3, Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Basınoğlu, Ethem, **Çeşitli Yönleri ile Kırşehir**, Filiz Yay., 1981.

Günay, Necla, XIX. “Yüzyılın Sonlarında Kırşehir Sancağı'nın Demografik Yapısı”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, 2006.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Belge 64.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Yay. Haz. Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002,

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, 2. Baskı, Ankara, 1988.

Kardeş, Sırrı, **Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de**, C.H.P. Halkevleri Bürosu Yayınları, Ankara, 1950.

Kırşehir 1923-1998 75. Yıl İl Yıllığı.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması 1914-1924**, Ankara, 1986.

Kutay, Cemal, **Kuruluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, bty.

Oranlı, Ziya, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Anlatan: Ali Metin, Alkan Matbaası, Ankara, 1967.

Özüçetin, Yaşar, "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Dönem Kırşehir Mebusları (1)", **I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni**, 8-10 Ekim 2003, Kırşehir, 2004.

Sakallı, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler**, Ankara, 1988.

Sarıkoynucu, Ali, **Millî Mücadelede Din Adamları**, C I, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 2002.

Şahin, Yaşar, Mustafa Kemal Paşa ve Kırşehir, **Kırkkültür**, S 7, Ankara, Güz 2005,

Tansel, Selahattin **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1, Ankara, 1977.

Tarım, Cevat Hakkı, **Atatürk Kırşehir'de, İnkılâpçı Bir Öğretmen Habib Arıöz**, Ankara, 1956.

_____, **Atatürk Kırşehir'de**, Ankara 1956.

_____, **Kırşehir Tarihi Üzerine Tarih Araştırmaları I**, Kayseri, 1961.

_____, **Tarihte Kırşehir, Gülşehri ve Babailer, Ahiler, Bektaşiler**, İstanbul, 1948.

Gazeteler

Nural, Hilmi, "Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti (1), 24 Kânunuevvel 1335", **Kırşehir'in Sesi**, 12 Şubat 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (2), 19 Şubat, 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (3), 26 Şubat 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (4), 5 Mart 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (5), 12 Mart 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (6), 19 Mart 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (7), 26 Mart 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (8), 2 Nisan 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (9), 16 Nisan 1987.

Kırşehir'in Sesi, Atatürk'ün Kırşehir'i İlk Ziyareti" (10), 7 Mayıs 1987.

Tarım, Cevat Hakkı, "Millî Mücadele Tarihimizde Kırşehir", 8 Temmuz 1959.

_____, **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 15 Temmuz 1959.

_____, **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 9 Eylül 1959.

_____, Atatürk'ün Kırşehir'e Gelişlerinin 41. Yıldönümünü Kutlarken", **Kırşehir Vilayet Gazetesi**, 21 Aralık 1960.

ÇERKEZ ETHEM OLAYI VE BU OLAYIN TÜRK ROMANLARINA YANSIMASI

Betül ÖZTOPRAK*

ÖZET

Sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler edebiyatı etkilemiş ve edebiyat tarihten beslenerek gelişmiştir. Zamandan ve toplumdaki tamamen ayrı bir edebiyat anlayışı düşünülmediği için toplumda yaşanan önemli olaylar başta şiir olmak üzere roman, hikâye, tiyatro vb. edebi türlere de yansımış, tarihî olaylar edebi türler bağlamında kurgulanıp anlatılmıştır. Çalışmanın amacı; Türk tarihinde önemli konulardan biri olan ve hakkında farklı düşüncelerin ifade edildiği Çerkez Ethem olayının, romanlara nasıl yansıdığını tespit etmek ve roman yazarlarının Ethem ve ağabeylerine karşı olan düşüncelerini belirterek, yazarlarda oluşan farklı bakış açılarının sebeplerini yazarların hayatları ve dönem bağlamında ortaya koyabilmektir. Çerkez Ethem olayı, hassas bir konu olduğu için hakkında son zamana kadar çalışmalar nadir olarak yapılmış, araştırmacılar bu konuyu ele alıp yazmakta tereddüt etmişlerdir. Bu tereddütlerinde Ethem'in Millî Mücadele yıllarında önemli başarılar elde etmesi, iç isyanları bastırması ve daha sonra düzenli ordunun kurulacağına dair düşüncelerin ortaya çıkmasının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karşısında yer alması ve vatanına ihanet edip Yunanlılara sığınması yatmaktadır. Söz konusu bu olaylar, romanlara da yansımış yazarlar, Çerkez Ethem olayına farklı bakış açılarıyla yer vermişlerdir. Kimi yazarlar tarafsız bir bakış açısıyla bu olayı anlatırken kimi yazarlar Ethem'i "halk kahramanı" kimi yazarlar ise, "vatan haini" olarak ele almışlardır. Çalışmada Çerkez Ethem olayı tarihi bir zemin üzerinde anlatıldıktan sonra bu olayın romanlara nasıl yansıdığı, bu olayı hangi yazarların ele alıp kurguladıkları ve bu kurgulamada özel bir sebeplerinin olup olmadığı (Çerkez olmaları, Çerkez Ethem'in ailesine mensup olmaları, bu olaylara tanıklık etmiş olmaları vb.) belirtilecek

---

*Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betuloz@karatekin.edu.tr.

ve olayların anlatılışıyla Çerkez Ethem ile ağabeylerine, yazarların bakış açıları dokuz farklı yazarın (Kemal Tahir, Ahmet Zeki Muslu, Güner Kuban, Hasan İzzettin Dinamo vd.) romanları üzerinden karşılaştırılarak verilecektir. Çalışmada aynı zamanda metne dayalı yöntem kullanılacak, konunun akışına göre önemli noktalarda romanlardan alıntılar yapılacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında elde edilen bulgular objektif bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Romanı, Çerkez Ethem, Millî Mücadele, İç İsyenlar, Yeşil Ordu.

THE CASE OF ÇERKEZ ETHEM AND THE REFLECTION OF THIS CASE ON TURKISH NOVELS

ABSTRACT

Social, political, economic and cultural developments have affected the literature and the literature has developed under the influence of history. As it is not possible to think of literature independent of time and society, notable incidents in society have reflected on literary genres such as novels, stories, plays and especially poetry etc., and historical events have been told within the context of literary genres. The aim of this study is to identify how one of the delicate issues in Turkish history, the case of Çerkez Ethem on which there have been a lot of different comments have been reflected on novels, and to reveal the reasons why the novelists have different views on account of their life and the period by specifying the novelists' opinions on Çerkez Ethem and his brothers. Due to its being a delicate subject, there have been only few studies on the case of Çerkez Ethem until recently, and researchers have hesitated to do further studies on this topic. The reasons of these hesitations are the accomplishments of Çerkez Ethem in the years of National Struggle, his suppressing the domestic riots, and later on, his opposition to Grand National Assembly of Turkey after its plans to encamp regular army, and then his taking refuge in Greece which was treason. These incidents are reflected on novels, and novelists have referred to the case of Çerkez Ethem in various points of view. While some authors have mentioned the case objectively, others have addressed him as "a folk hero" or "a traitor". In the study, the case of Çerkez Ethem is discussed on grounds of the historical facts, and then it is pointed out what the reflection of this case on novels is, which authors have addressed and fictionalised this topic, whether there are particular reasons for the fictions (their being Circassian, a family member of Çerkez Ethem, their being a witness of these incidents etc.), and the narration of the events are stated in comparison with novels of nine different authors (Kemal Tahir, Ahmet Zeki Muslu, Güner Kuban, Hasan İzzettin Dinamo vd.), the authors' views on Çerkez Ethem and his brothers. Besides, text-oriented method is used in the study, and there are quotations out of the novels in some necessary points considering the course of the subject. The findings are objectively reviewed in the conclusion of the study.

Keywords: Turkish Novel, Çerkez Ethem, National Struggle, Domestic Riots, Green Army.

Giriş

Ethem, 1886 yılında Balıkesir'in Emre köyünde dünyaya gelir. Ailesi, Çerkez boylarından Şapsığ oymağındandır. Ziraat ve değirmencilik ile geçimini sağlayan Ali Bey'in, beş oğlundan en küçüğü Ethem'dir. Ethem'in ağabeyleri İlyas ve Nuri, Rumlarla girdikleri çatışmada vefat ederler. Diğer ağabeyleri Reşit ve Tevfik ise, Harbiye'yi bitirerek subay olurlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerler. Ethem de ağabeyleri gibi asker olmak ister. Fakat babası, çok sevdiği oğlunu yanından ayırmak istemez. Ethem'in askere gitme zamanı gelince babası, bedel ödemeyi düşünür. Ethem, babasının bu düşüncesini öğrenince askerî okula gitmek için evden kaçır ve İstanbul'a gelir. Astsubay olan Ethem (Ethem, anılarında başçavuş olduğunu söyler¹), Balkan Savaşı'na Mahmut Paşa'nın kolordusunda katılır ve yaralanır. Bu andan sonra Ethem'in resmî askerlik hayatı biter ve Ethem, 1. Dünya Savaşı sırasında ağabeyi emekli Yüzbaşı Reşit Bey ile birlikte Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışır. Rauf Orbay'ın emrinde bulunan Ethem, Kazım Bey'i (Özalp) de bu gizli faaliyet günlerinde tanır. 1918 yılının başlarında Ethem, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kadrosu ile Irak seferine katılır ve yaralanınca Bandırma'daki baba evine döner. Burada Ethem, "eşkıyalık" olarak görülen kimi hareketlerde bulunur ve Rauf Bey, Reşit Bey'e telgraf çekerek kardeşini uyarmasını ister. Reşit Bey, Ethem Bey'in silahlı eylemlere girişmeyeceğine dair söz vermiş olsa da Çerkez Ethem, 12 Şubat 1919 tarihinde İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan'ı fidye istemek için kaçıtır ve Vali'den 53 bin lira alır².

Millî Mücadele yıllarında Kuvayı Milliye'ye katılan Ethem, önemli isyanları bastırarak büyük başarılarla imza atar. Ethem, düzenli ordu kurulunca emir altına girmek istemez ve bu sefer de kendisi isyan çıkarır. Vatan topraklarında daha fazla kalamayacağını anlayınca Yunanlılar ile anlaşır onlara teslim olan Ethem, harp bittikten sonra meclisin oyuyla "vatan haini" ilan edilir. Bu bildiride Çerkez Ethem'in Millî Mücadele'ye katılımı, bastırıldığı önemli isyanlar, ilk zamanlar Ethem'in mebusların ve çevresindeki kişilerin nezdinde

¹ Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İst., 2005, s. 7.

Not: Ethem'in yazdığı söylenen anılarında da farklı görüşler vardır. Ethem, anılarını yazdığını söyler fakat ele geçen hatırlar ile Ethem'in yazdığını söylediği hatıraların aynı olup olmadığı tartışılan konulardandır. Şaduman Halıcı, Ethem'in anılarını yayımlamak için uğraştığını fakat yayımlayamadığını ifade eder. Detaylı bilgi için bkz: Şaduman Halıcı, **Ethem**, Kitap Deyince Yayınları, İst., 2016, s. 407-431.

² Hüseyin Aykol, **Çerkes Ethem Gerçek Yaşam Öyküsü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 17-19.

“halk kahramanı”, “vatan kurtarıcısı” olarak görülürken, daha sonraları zamanında vatanını savunmak için karşılarında yer aldığı Yunanlılara sığınarak meclisin oyuyla “vatan haini” ilan edilmesi ilk önce tarihi kaynaklardan yararlanılarak anlatıldıktan sonra ardından bu olayın Türk romanlarına nasıl yansıdığı ve yazarların Ethem’e karşı tutumları dokuz farklı yazarın romanları bağlamında değerlendirilecektir. Çalışmada ilk önce Çerkez Ethem olayına yer verilecektir.

1. Çerkez Ethem Olayı

Ethem’in Kurtuluş Savaşı’na katılması Rauf Bey aracılığıyla olur. Rauf Bey, Yunanlıların İzmir’i işgal etmesinin ardından Ege’ye gelir ve güvendiği kişileri ulusal direnişe katılmaları için ikna etmeye çalışır. Rauf Bey’in gittiği kişiler arasında Ethem ve ağabeyleri de vardır. Rauf Bey, Ethem ve ağabeyleri ile görüşür, durumu anlatır. Millî direnişe katılmaya karar veren Ethem, Salihli Cephesi’nde çalışmaya başlar³.

Celal Bayar’ın anılarında ifade ettiğine göre Ethem, sekiz arkadaşı ile birlikte Salihli’ye geldiği zaman orada bulunan Dramalılardan bazıları ile birleşir. Ethem Balıkesir, Gönen, Kirmastı, Bandırma ve Bursa’da tanıdığı silah kullanmasını bilen Çerkezlere haber gönderir. Bunların bir kısmı kendisine katılır. Akınları ve hücumlarıyla ün salan Parti Pehlivan da arkadaşları ile birlikte Yunanlılara karşısı mücadele vermek için Ethem’in mahiyetine girer. Çerkez Ethem, böylece kısa zamanda fazla bir kuvvete sahip olur⁴. Ethem’in kısa bir sürede bu kadar fazla bir kuvvete sahip olmasını Cemal Şener, Ethem’in askerlikle içli dışlı olması kadar Teşkilat-ı Mahsusa’da çalışmış olmasına ve çeteciliğine bağlar⁵. Sabahattin Selek ise, Ethem’in çok zeki bir adam olduğunu, her hareketinde bir şeytanlık saklı bulunduğunu ifade ederek Ethem’in nerede ve kimden yardım görebileceğini bildiği için kimseye sezdirmeden, fikrine ve emellerine uygun kişilerin çoğalmasına çalıştığını söyler. Ethem, gün geçtikçe kuvvetini arttırarak Alaşehir, Salihli, Akhisar ve Uşak’a hâkim olur⁶.

³ Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007, s. 47-48.

⁴ Celal Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş 8*, Sabah Kitapları, İst., 1997, s. 51.

⁵ Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007, s. 49.

⁶ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C 1, Örgün Yayınevi, İst., 2002, s. 255-256.

Kısa sürede bu kadar fazla bir kuvvete sahip olan Ethem'in, askerlerinin ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı sorusuna ise Ethem, anılarında cevap verir. Askerlerinin tüm ihtiyaçlarını kendi yöntemleriyle karşıladığını dile getiren Ethem, Yunan işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk işgalden sonra ise Redd-i İlhak ve daha sonraları da Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinden yardım almıştır. Ethem, işgalden önce İzmir Valisi Rahmi Bey'den elli bin, isyanları bastırırken Adapazarı tüccarlarından Arapzade'den elli bin, Karaca Bey eşrafından beş bin alır ve bu paraları Ethem, cepheleri teşkil etmek, cephane temin edebilmekte kullandığını belirtir⁷. Bu düşüncelerin aksine, Ethem'in bu paraları kendisi için kullandığını ifade edenler de vardır.

Ethem'in kuvvetlerine, gezici kuvvet anlamına gelen "Kuvayı Seyyare" adı verilir. Kuvayı Seyyare bir yandan Yunan işgaline karşı savaşırken, diğer yandan da iç isyanları bastırır. Çünkü o sıralarda başarılı tek silahlı güç, Kuvayı Seyyare'dir. Kuvayı Seyyare'nin bastırdığı önemli isyanlar ise; Bolu, Düzce, Adapazarı, Anzavur ve Çapanoğlu (Yozgat) isyanlarıdır⁸.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, kendine yandaş örgütler kurmaları için Anadolu'ya bazı asker ve sivil kişileri gönderdiğini ifade eden Aykol, Anadolu'ya dağıtılan kişilerin yer yer isyanlar çıkarttığını belirtir. İsyancıların en güçlüsü ise, Marmara bölgesinin güneyindedir. Biga ve çevresini ele geçirmiş bulunan Anzavur'un üzerine ilk önce Yusuf İzzet Paşa'nın komuta ettiği 14. Kolordudan yaklaşık iki bin kişilik bir birlik gönderilir. Bu birlik, yenilerek geri çekilir. Bu başarı ise, Anzavur'a büyük bir cesaret verir⁹. Ali Fuat Cebesoy'un *Millî Mücadele Hatıraları*'nda belirttiğine göre, 1920 yılının Nisan ayında Gönen ve Manyas taraflarına hâkim olan Anzavur'un, isyan alanı genişler. 13 Nisan'da Abaza ve Çerkezlerden oluşan dört bin kişi, Düzce'yi basarak hapishaneyi boşaltır ve oradaki süvari müfrezesinin silahlarını alıp, hükümet memurlarını ve zabitlerini hapsederler¹⁰. Albay Kazım Bey, Anzavur ile yapılacak savaşı Ethem'in yönetmesini önerir. Susurluk'a varan güçler, Taşköprü hattında Anzavur'un güçleriyle karşılaşır. 9-10 saat süren mücadelede Anzavur'un güçleri bozulur. Top ve mitralyözleri Ethem'in eline geçer. Anzavur'un adamlarından pişman olanlar Millî Kuvvetlere dâhil edilirken

⁷ Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 8-9.

⁸ Cemal Şener, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁹ Hüseyin Aykol, **Çerkes Ethem Gerçek Yaşam Öyküsü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 35-36.

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 415.

Anzavur da altı adamı ile birlikte Bandırma'ya kaçar. Emekli zaptiye binbaşı olan Anzavur, Teşkilat-ı Mahsusa içinde de yer almış, saraya yakın bir Çerkezdir. Anzavur, Ethem'in takibinden İngiliz muhribine sığınarak kurtulur. Bir süre sonra yakalanır ve kesik başı Ankara'ya gönderilir¹¹.

Anadolu'nun etkili âyan ailelerinden olan Çapanoğulları ise, İttihat ve Terakki yönetimine ters düşmüş Hürriyet ve İtilaf'tan yana olarak, Kuvayı Milliyecilere karşı düşmanca davranışlarda bulunmuşlardır. Çapanoğulları, Millî Mücadele için çaba verenleri İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görmüşler, Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı çıkmışlardır¹². Diğer isyan bölgelerinden daha geniş bir yer olan Yozgat'ta Çapanoğulları ayaklanır ve Yozgat'ı ele geçirirler. Bu isyanı bastırması için görevlendirilen Ethem, 20 Haziran 1920 tarihinde Ankara'dan isyan bölgesine hareket eder. Ethem'in Ankara'dan ayrılışının 3. günü, isyancıların ilk topluluğu ile kanlı bir savaş yapılmış kısa sürede şehir isyancılardan temizlenmiştir. Yozgat'ta ele geçirilen asilerin 12'si, kurulan Divan-ı Harp'te yargılanır ve asılır, bazıları da tutuklanır. Tutuklananlar arasında mahalli savcı ile Yozgat Valisi Yahya Galip de vardır. Yahya Galip, hastalığını gerekçe göstererek Divan-ı Harp'e gitmemiş Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelmiştir¹³. Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta, Vali Yahya Galip'in millî davada olağanüstü hizmet ve özveri gösterdiğini, kendilerinin onun hizmetini beğendiklerini ve varlığının yararlı olduğunu düşündükleri söz konusu kişiyi, kendi elleriyle darağacına vermeleri konusunda Çerkez Ethem tarafından zorlandıklarını fakat Yahya Bey'i vermediklerini ifade eder. Atatürk, onların Yozgat'ta milletvekillerine "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanını Meclis önünde asacağım." tarzında uygunsuz sözler söylediğini de konuşmasında belirtir¹⁴. Böylece Ethem ile Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında ilk gerginlik yaşanmış olur.

Aldığı başarılar sonucunda mebuslardan Ethem'e kutlama telgrafları gönderilir. Bu telgraflarda Ethem için "Ümid-i Halas" (Kurtuluş Umudu) ve "Kahraman-ı Millet" (Millet Kahramanı) gibi övgü dolu sözler yer alır¹⁵.

¹¹ Hüseyin Aykol, *a.g.e.*, s. 37-39.

¹² Nurer Uğurlu, *Çerkez Ethem Kuvvetleri Kuvayı Seyyare*, Örgün Yayınevi, İst., 2007, s. 334.

¹³ Hüseyin Aykol, *Çerkes Ethem Gerçek Yaşam Öyküsü*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 65-66.

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, İnkılap Kitabevi, İst., 2014, s. 385.

¹⁵ Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007, s. 54-55.

Rahmi Apak, Çerkez Ethem'in bastırılmış olduğu söz konusu isyanların ardından karşılaştığı ilgi konusunda şu ifadeleri kullanır: *Anzavur isyanını bastıran Çerkez Ethem, bu sefer de Bolu ve çevresindeki isyanları bastırması için davet edildiğinde, kardeşleriyle birlikte Bursa'dan geçerken Vali ve Tümen Komutanı ve memleketin ileri gelenleri tarafından büyük bir gösteriş ile karşılanır. En lüks otellerde ve lokantalarda ağırlanırlar. Yüzbaşı olan Ethem'in kardeşi Tevfik ise, kendisine gerektiği gibi hürmet ve selam gösterilmediği gerekçeyle Bursa'da Merkez Kumandanlığı yapan bir binbaşyı halkın içinde fena muamele yaparak onu hapsedirir*¹⁶. Ethem ve ağabeylerine karşı ilgi günden güne artar.

Ethem'in bu kadar itibar görmesi konusuna Gazi Mustafa Kemal Atatürk de *Nutuk*'ta değinmektedir. Atatürk'ün ifade ettiğine göre; Ethem önce Anzavur sonra Düzce ayaklanmasını başarıyla bastırdıktan sonra Ankara'ya geldiğinde herkes tarafından beğenilerek övgüyle karşılanır. Ethem Bey ve kardeşleri ise, bu alkış ve övgülerden dolayı bazı kuruntulara kapılırlar. Ethem ve kardeşi Tevfik Bey, Yozgat ayaklanmasının bastırıldığı sıralarda kendine yakın ve uzak bütün askerlere ve komutanlara rütbe ve makamlarına önem vermeksizin aşağılayıcı ve saldırgan davranışlarda bulunurlar. Kendilerinin herkesten üstün birer kahraman oldukları sanısına kapılarak Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutanın bulunmadığını düşünürler¹⁷.

Çerkez Ethem olayı denilince akla gelen konulardan biri de Yeşil Ordu Cemiyeti'dir. Yeşil Ordu Cemiyeti, gizli bir örgüt olarak 1920 yılında kurulur ve zamanla genişler. Türkistan, İran, Azerbaycan vb. ülke sınırları dışında da bu örgütün oluşumları görülür. Örgütün içinde Atatürk'ün mecliste yer alan yakın arkadaşları da bulunmaktadır. Yapılacak olan bu teşkilatlanmayla isyanlar bastırılacaktır. Örgütün amacı; sınır dışındaki oluşumları Ankara'ya bağlayıp, İslam memleketlerini İslam sosyalist siyaseti ile Rus istilasından kurtarmaktır. Fakat zamanla cemiyet mensupları bu amaçlarının dışına çıkmışlar, Millî Mücadele'ye zarar verebilecek davranışlarda bulunmuşlardır. Bu cemiyetin oluşumu ile ilgili ufak tefek bilgiler Atatürk'ün de kulağına gelir. Atatürk cemiyetin kendisinden gizledikleri birçok teşebbüsleri haber alınca cemiyeti kapatmak ister. Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği üzerine cemiyet dağılmak zorunda kalır. Fakat içlerinde faaliyete devam etmekte kararlı kişiler de

¹⁶ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 161-162.

¹⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 384.

çıkar. Bu kişilerin başında Ethem ve kardeşleri gelir. Onlar, Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğine tepki gösterirler. Aynı zamanda bu örgüt düzenli bir ordunun kurulmasına da karşıdır. Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyeti fiili olarak sona erdirmiş olsa da cemiyetin düşüncelerini bütünüyle ortadan kaldıramamıştır¹⁸.

Kimi araştırmacılar ise Yeşil Ordu Cemiyeti'nin içinde Ethem ve kardeşlerinin olmadığını, cemiyette Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste yer alan yakın arkadaşlarının bulduklarını ifade ederler. Örneğin; Zeki Sarıhan, Ethem'in Hakkı Behiç'in Yeşilordu teklifi dışında bir bağının olmadığını, ağabeylerinin de Yeşilordu'yu kurduğu gibi iddiaların Meydan Larousse gibi ciddi bazı ansiklopedilerde dahi rastlanmadığını ifade eder¹⁹. Yılmaz Koç ise, Bolşeviklerin Rusya'da oluşturdukları Kızılordu'nun karşılığı olan ve İslam dünyasının desteğini almak amacıyla kurulan Yeşil Ordu'nun Türkiye uzantısı Yeşil Ordu cemiyeti ile Çerkez Ethem arasındaki ilişkisi konusunda şu ifadeleri kullanır: *Çerkes Ethem'in Bolşevikliği de aynı Enver Paşa gibidir. Çerkes Ethem'i, Millî Mücadele döneminde bazı oluşumlar Bolşevizm ile tanıştırmış, o üst makamların emriyle ve Ruslarla iyi ilişkilerin sürdürülebilmesi adına bu oluşumlarda bulunmuştur. Ethem'in Bolşevikliğinde, Rusların Millî Mücadele'ye verdikleri desteği de gözardı etmemek gerekir. Ruslarla iyi geçinmek adına ve Millî Mücadele için destek almak adına bazı mebusların ve hatta bazı bakanların da Bolşevik oluşum içine girdikleri görülmüştür²⁰* diyerek Çerkez Ethem'in Millî Mücadele yıllarında Ruslarla iyi ilişkiler kurabilmek adına, bazı kişilerin aracılığıyla bu oluşumun içinde yer aldığını belirtir.

Ethem ve kardeşleri ile TBMM arasında bazı sorunlar baş göstermeye başlar. Ethem ve ağabeyleri, elde ettikleri başarılar ve gördükleri itibar sayesinde birçok taraftar toplamışlar, kendilerini üstün bir konumda görmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda da kurulması planlanan düzenli orduda yer almak düşüncesine sıcak bakmamaktadırlar. Cemal Şener'in belirttiğine göre, bir gün Yusuf İzzet Paşa, Reşit Bey ve Ethem'i yanına çağırır. Seyyar kuvvetlerinin günü geldiğinde görevine son verileceğini söyler. O zamanda bu kuvvetlerin düzenli ordu örgütüne dâhil olması gerektiğini ifade eder. Bu duruma ise,

¹⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İst., 2010, s. 514-515 ve 528-529.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, İnkılap Kitabevi, İst., 2014, s. 383-384 ve 386.

¹⁹ Zeki Sarıhan, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Kaynak Yayınları, İst., 2008, s. 125.

²⁰ Yılmaz Koç, *Çerkez Ethem "Ben Hain Miyim?"*, Parola Yayınları, İst., 2016, s. 11.

Reşit ve Ethem bozular. Düzenli orduyu hızla kurma görevi İsmet ve Refet Paşalara verilir. Batı Cephesi'nin yeniden örgütlenmesinden sonra, Ethem ve kardeşleri ile diğer çetelere düzenli orduya bağlı olarak yeni görevler verilmek istenir. Fakat bu duruma Ethem ve kardeşleri karşı çıkar. Cemal Şener'in belirttiğine göre, kendi varlıklarının tehlikeye düştüğünü gören Çerkez Ethem, Demirci Efe'ye ulaşır ve kader birliği yapmanın gereklerini anlatır. Efe ise, Refet Paşa'nın varlığı ortadan kalkmadan bu işin halledilemeyeceği kanaatinde olduğunu söyler²¹.

Mustafa Kemal Paşa, Ethem ve kardeşlerinin kimsenin emri altına girmek istemediklerini *Nutuk*'ta belirtir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem ve kardeşleri ile yüz yüze konuşmaya karar verir. 4 Aralık 1920 gecesi İsmet Paşa'nın kargâhında bulunurlar. Reşit, Ethem'in ilk önce hasta olduğunu gelemeyeceğini bildirirken daha sonra da Ethem'in kuvvetlerinin başında bulunduğunu söyler. Mustafa Kemal Paşa, bu sözleri soğukkanlılıkla karşılar ve tepki vermez. Reşit Bey, saldırganca bir tavırla kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, kimsenin emri altına giremeyeceklerini ifade eder ve bunu da herkesin kabul etmek zorunda olduğunu belirtir. Mustafa Kemal Paşa, onların ordu, disiplin, komuta, hükümet kavramlarına kulak vermediklerini anlar²². İsmet İnönü'nün kendisine anlattıklarını aktaran Sabahattin Selek'in Millî Mücadele başlıklı eserinde de; Mustafa Kemal Paşa'nın işi tatlılıkla halletmek için uğraştığını, aylarca yapılan toplantılar, gidip gelen heyetlerin ardından bir sonuç elde edilemediğini, İsmet İnönü'nün artık onların asker toplamayacağını, birliklerinde bulunanların maaşlarını kendilerinin karşılayacağını söylese de buna itaat etmediklerini, halkın 15 senedir yaşanan savaşlar sonucunda yorulmuş ve bezmiş olduğu için orduya sıcak bakmadığını, onların ise 100 kişi ile gittikleri yerden 150 kişi ile döndüklerini ve verdikleri zayıyatı da fazlasıyla kapattıklarını, gizliden gizliye hazırlandıklarını ve en sonunda da Kuvayı Seyyare ile çatışmaların başladığını anlatır²³.

Rahmi Apak daha farklı bir yaklaşımla, Ethem'in büyük başarılar elde ettiğini, 200 atlı ve 100 piyadenin başında bulunduğunu, maiyetinde olan yüzlerce yedek subaya kumanda ettiğini söyleyerek Ethem'in, kumanda altına girmek istememesini tabii bulur. Apak ayrıca ağabeyleri Reşit ve Tevfik'in

²¹ Cemal Şener, **Çerkes Ethem Olayı**, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007, s. 110 ve 118-119.

²² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Söylev)**, İnkılap Kitabevi, İst., 2014, s. 422-425.

²³ Sabahattin Selek, **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 2, Örgün Yayınevi, İst., 2002, s. 922-941.

aksine Ethem'in daha uysal olduğunu, ağabeyleri olmasaydı Ethem'in nizam ve disipline girmesinin muhtemel olduğunu da ekler²⁴. Hüseyin Aykol ise, Ethem'in emir dinlemez biri olmadığını, düzenli orduya da karşı çıkmadığını söyler. Ethem ve çevresinin, en başından beri zorluklar karşısında dağılan orduyu ve düzenli teşkilatı temsil eden birlikleri topladıklarını, millette birliği sağlama konusunda aracı olduklarını belirtir²⁵.

Asaf Gökbel'in belirttiğine göre, Demirci Efe'nin Çerkez Ethem ile yapmış olduğu gizli görüşmeler, mektuplaşmalarını sağlayan Vacit Bey'in yakalanmasıyla ortaya çıkar. Bunun üzerine 15/16 Aralık 1920 gecesinde Albay Refet Bey'in süvarileri İğdecik köyüne baskın yaparlar ve Demirci Mehmet Efe'nin kuvvetlerini dağıtırlar. Demirci Efe, on adamıyla beraber kaçmayı başarır²⁶. Mustafa Kemal Paşa ise, Demirci Mehmet Efe'nin on beş kişi ile kaçmış olduğunu ve Efe'nin çok sonraları sığınarak bağışlandığını belirtir²⁷.

Cemal Şener'in belirttiğine göre Ethem ve kuvvetleri, Refet Bey'in ve İsmet Bey'in kuvvetleri arasında kalınca kardeşkanı dökülmesini istemez ve geri çekilir. Birliğinde bulunanlara ise Ethem, düzenli orduya teslim olmaları, dağa çıkıp özgürlüğü seçerek mücadele etmeleri ya da Yunanlılara sığınmaları konusunda tercih yapmakta serbest bırakır. Ethem, Yunanlılara sığınma talebinde bulunur. Önce kardeşleri daha sonra da kendisi 1921 Şubatı'nın son günlerinde Yunanlılara teslim olur²⁸. Sabahattin Selek ise, bazı kumandanların Çerkez Ethem'den çekindiklerini, Ethem'in de ordu ile karşı karşıya gelmekten korktuğunu söyler. Ethem'in Batı Cephesi kuvvetlerinin Kütahya'ya doğru harekete geçtiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlılar ile sulh yaptığını, kendilerini terk edip Avrupa'ya gideceklerine dair propagandalara başladığını, orduya yönelik kurduğu baskılarla askerleri firar ettirip kendi kuvvetlerine katılmalarını sağlamaya çalıştığını anlatır. Sonuçta Ethem'in kuvvetlerinin Kütahya önünde yapılan üç günlük muharebelerden sonra yenilerek tasfiye edildiğini söyler²⁹.

²⁴ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 214-215.

²⁵ Hüseyin Aykol, **Çerkes Ethem Gerçek Yaşam Öyküsü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 117.

²⁶ Asaf Gökbel, **Millî Mücadele'de Aydın**, Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm, Aydın, 2005, s. 337-339.

²⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Söylev)**, İnkılap Kitabevi, İst., 2014, s. 432.

²⁸ Cemal Şener, **Çerkes Ethem Olayı**, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007, s. 129-131.

²⁹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s. 949-961.

Ethem'in Yunanlılara sığınmasına gerekçe olarak gösterilen sebeplerden biri de Ethem'in ağabeylerinin tutumudur. Bu konu hakkında Rahmi Apak, Ethem'in büyük kardeşi Tevfik'in, Yüzbaşılıktan emekli kötü bir adam olduğunu söyler, en büyükleri olan Reşit'in ise daha habis olduğunu belirtirken Ethem'in kardeşlerine göre daha sakın, makul ve cesur bir adam olduğunu ifade eder³⁰. Burhan Bozgeyik, Reşit Bey'in politikaya hevesli ve siyasi hayatta beklentileri olduğu için kardeşi Ethem'i koz olarak kullandığından bahseder³¹. Sabahattin Selek'in ise, Kuvayı Milliye'nin en usta şefleri ve üç silahşör kardeşi olarak ifade ettiği Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşler hakkındaki düşünceleri şöyledir: Selek Reşit'in, birinci sınıf savaşçı kadrosu içinde yer aldığı için bunun gururunu taşıdığını fakat tabiatı itibariyle idaresi güç, mağrur ve şımarık biri olduğu için savaşlarda zaman zaman tatsız olaylar çıkardığını ve subay aleyhtarı kesildiğini söyler. Ethem ve Tevfik için ise; *Ethem, fizik yapısı kadar karakteri ve davranışı ile de gerçek Çerkez tipinin bir örneğidir. Terbiyesi, saygısı, gururunu gizleyen mütevazı görünüşü ve cesareti ile beraber bulunduğu kumandanlara kendisini sevdirmiş ve hatta birçoğunu etkisi altına almıştır. Ethem'in sıhhati bozuktu. Ciğerlerinden rahatsızdı. Biraz da bu sebeple mariz bir psikolojiye sahipti. Merhametsiz ve zalimdi. Bu halinin başarısında şüphesiz rolü büyüktü. Kendisine boyun eğmeyenleri insafsızca cezalandırdığı için kuvvetleri üzerinde büyük bir otorite kurabilmişti. İç savaşlarda, yine aynı sebeple amansız davranış ve gelip geçtiği yerlerde müthiş terör havası hüküm sürmüştür. Eski bir subay olan (Piyade yüzbaşılığından ayrılmıştır) Tevfik de diğer iki kardeşinden daha az gaddar değildi... Kuvayı Milliye'nin karıştığı olumlu ve olumsuz bütün işlerde en az Reşit ve Ethem kadar rolü vardır*³².

Ethem çeşitli sağlık sorunları yaşamış, bu sebeple zaman zaman birliklerinin başında duramamış hatta anılarında Yunanlılara sığınma sebebi olarak da sağlık sorunlarını göstermiştir. Ethem'i masum gösterenlerin de üzerinde sık sık durdukları, onun rahatsızlığı olur. Ethem anılarında yaşadığı sağlık sorunlarını şu sözleriyle ifade eder: *Sağlık durumuma gelince, aylardan beri ıstırabını çektiğim halde önem vermediğim, daha doğrusu vatan savunması yüzünden tedavisine imkân bulamadığım ve geciktirdiğim uğursuz*

³⁰ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 113.

³¹ Burhan Bozgeyik, **Çerkez Ethem Hadisesi**, Tuğra Neşriyat, İst, 2013, s. 82.

³² Sabahattin Selek, **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 2, Örgün Yayınevi, İst., 2002, s. 916-918.

*hastalığımdan ileri gelen sancılar o kadar şiddetlenmişti ki, beni işimden ve arkadaşlarımdan ayırmakla kalmıyor, şehit düşen arkadaşlarımla ailelerine birkaç satırlık teselli mektupları bile yazmama engel oluyordu*³³ diyerek Ethem, yaşadığı sağlık sorunlarının ne kadar ciddi olduğunu belirtir.

Hüseyin Aykol, Ethem'in son ana kadar Yunanlılara sığınmamak için direndiğini fakat sağlık sorunları ve takip kuvvetlerinin yaklaşmasıyla istemeden de olsa onların işgal sahasına geçtiğini anlatır. Kendisi gibi Yunan işgal sahasına geçen arkadaşlarını da korumak için şartlar ileri süren Ethem, zaman ilerledikçe Yunanlıların sözünde durmadığını, kendisini de sürekli göz hapsinde tuttuklarını anlar. Ethem'in belirttiğine göre kendisine, Yunanlılar Ankara hükümetini kötöleyen, Yunan askerlerine teslim olmalarını teşvik eden bildirileri zorla imzalatırlar. Ethem'in ve arkadaşlarının amacı, Ethem'in tekrar eski sağlığına kavuşması ve tekrar vatan için mücadele edilmesidir. Fakat işler istedikleri gibi gitmez. Af çıkar. Ethem, güven duymadığı için memleketine dönmez. 21 Eylül 1948'de Amman'da ölür³⁴. Burhan Bozgeyik ise Ethem'in yurda dönmeme sebebini, Ethem'in adil bir mahkemede hesap vermek istemesine, aksi takdirde suçlu damgasıyla yurda dönmek istememesine bağlar³⁵. Şaduman Halıcı ise yararlandığı kaynaklardan yola çıkarak, Ethem'in ilk önce yarım kalan hesabını görmek için Türkiye'ye dönmek istemediğini daha sonra da 1938 yılında affedilen Reşit ve Ethem'in hayatlarının selametinden endişe ettikleri için ülkeye dönmekten vazgeçip af karşısı duruşlarını sürdürdüklerini ifade eder³⁶. Af çıktığında Tefvik Türkiye'ye gelir, Reşit ise Ethem'in ölümünün ardından yurda döner.

Çerkez Ethem'in Millî Mücadele yıllarında gösterdiği başarılar sonucunda "halk kahramanı" olarak görülürken, daha sonra yaşananların ardından Yunanlılara sığınıp "vatan haini" ilan edilmesi ve bu değişimin altında yatan sebepler araştırmacılar arasında farklı düşünceleri doğurmuştur. Yukarıda da yer yer belirttiğimiz söz konusu görüşlerden bir kısmına kısaca yer vermekte fayda olduğu kanaatindeyiz.

Cemal Şener: *Merkezi bir otoritenin olmadığı güç dönemlerde, yani 1919 ve 1920 yıllarında hem cephede düşmana karşı hem de ülkenin birçok yerini*

³³ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s. 86.

³⁴ Hüseyin Aykol, **Çerkes Ethem Gerçek Yaşam Öyküsü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 164-214.

³⁵ Burhan Bozgeyik, **a.g.e.**, s. 281.

³⁶ Şaduman Halıcı, **Ethem**, Kitap Deyince Yayınları, İst., 2016, s. 435 ve 483.

kana bulayan iç ayaklanmalara karşı eylemleriyle olağanüstü başarılar kaydeden Çerkes Ethem TBMM'nin kurulup güçlenmesine kadar önünde saygıyla selam durulan, Ankara ziyaretinde Ankara kapılarında, Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla ayakta karşılanan bir ulusal kahramandı. Ne zaman ki, merkezi otorite güçlendi, kendinî yeter derecede olgun hissetti, işte o zaman dizginleri eline almak istedi. Ankara'nın bu isteğine karşı direnen milis komutanları isyancı duruma düştüler³⁷ diyerek Ethem'e karşı olumsuz bir tavır sergilemez.

Reşit Bey'in kızı Özden Hanım'ın torunu olan Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam Çerkes Ethem* başlıklı eserinin ön sözünde kendisini böyle bir çalışmaya yönelten sebebi şu ifadelerle açıklar: *Kitabı yazmaya karar vermemde, tabii ki, Ethem Bey'in ailesine mensup olmanın, dolayısıyla kendi geçmişimi de araştırmanın rolü vardır. Ancak bu, esas değil, talidir. Esas neden, bu satırların yazarının resmi tarihten bir hayli rahatsız olmasıdır*³⁸ der. Söz konusu konu hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak Cilasun, Çerkes Ethem olayını anlatır. İfadelerinden Ethem'den yana bir tavrı olduğu anlaşıl-maktadır.

Rıza Özdemir, Çerkes Ethem'in anılarını *Çerkes Ethem Gözüyle Kurtuluş Savaşı* başlıklı eserinde yayımlar ve kitabının sonuna yazdığı değerlendirme yazısında Ethem'in, Yozgat isyanını bastırdıktan sonra kendisini Mustafa Kemal'den de üstün görmeye başladığını ve Mustafa Kemal'in yerine geçme hevesine kapıldığını söyler ve ilave eder: *Bu hatıralar sonradan ve haksız yere Atatürk ve İnönü'ye düşman kesilen, çünkü nihayet bir başçavuş kafası ile çete savaşlarının Yunan ordularını yenmeye yeter olacağını sanan ve nizam ordusunun kurulmasını kendisine ve hizmetlerine karşı hıyanet ve nankörlük sayan bir kimsenin olmakla beraber, büyük ve ölmez liderin Nizam ordusu kuruluncaya kadar ne korkunç tehlikelerle karşılaştığını, ne kadar iç hainliklere uğradığını ve de düşmanlarının büyük özelliği olan öngörülerini ile hepsini nasıl yenerek amacına kavuşmuş olduğunu, ne kadar sabır, ne kadar tahammülle, olayları zorlamaksızın, fırsat kolladığını göstermektedir*³⁹.

Ali Fuat Cebesoy: Dâhili isyanları bastırmak hususunda ve Demirci savaşlarında millî davaya bir hayli hizmeti dokunan Çerkes Ethem Bey ve müfrezelerini, hayali çok geniş olan politikacılarımız, iğfal etmişler... Daha

³⁷ Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007, s. 163-164.

³⁸ Emrah Cilasun, "*Bâki İlk Selam*" *Çerkes Ethem*", Belge Yayınları, İst., 2004, s. 17.

³⁹ Rıza Özdemir, *Çerkes Ethem Gözüyle Kurtuluş Savaşı*, İkinci Adam Yayınları, İst., 2018, s. 225-227.

Adapazarı isyanının bastırıldığı gün ertesi günü Ethem Bey'i yakından takip eden bu politikacılar, onu kandırarak padişaha, Damat Ferit'e ve İngiliz kumandanlığına mektuplar yazdırmışlardı. Sonraları Ethem Bey, bu gizli teşkilatın bir aleti olmuştu. Vaktiyle Yunanlılara karşı kahramanca müdafaa ettiği vatanını bırakarak Yunanlılar tarafına geçmişti. Politikacılar, onu vatan hainliğine kadar sürüklemişlerdi⁴⁰ ifadeleriyle Ethem'i "vatan hainliğine" sürükleyen durumun temelinde politikacıların yattığını vurgular.

Şaduman Halıcı: Ethem ve ağabeylerinin 1920 yılı sonuna kadar aldıkları her türlü karşıt tutum, eğer bir zorlama yapılmazsa isyandan öteye geçmez. Ethem ve ağabeyleri 30 Aralık'ta TBMM'nin isteklerini ileten kuruma olumlu yanıt vermiş olsalardı, yani TBMM'ye, Hükümetine ve Ordusuna itaat etmiş olsalardı ya da Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine sunduğu "bir kenara çekilme" önerisini kabul etselerdi büyük olasılıkla çok kısa sürede her türlü itaatsizlikleri unutulur, belki devlet mekanizması içinde hak ettikleri yerleri de alabilirlerdi. Ancak onlar bu yolu benimsememiş TBMM Ordularını iki ateş arasında bırakacak kararı vermişlerdir: Yunanla anlaşmak... Ethem'in ihanetine yönelik hep yeni belgeler ortaya çıkarken, onu destekleyen kanıtlara ulaşamamaktadır⁴¹ diyerek elde ettiği belgelerin Ethem'in masum olduğunu değil ihanetini destekler nitelikte olduğunu vurgular.

Zeki Sarıhan: Çerkez Ethem'in tasfiyesi, bir zorunluluktur. Tasfiye nedenlerini kendisi hazırlamıştır. Mustafa Kemal, bu nokta hatalı hareket etmiş değildir; aksine, Ethem'in tasfiyesi konusunda kararlı ve tedbirli davranması, Mustafa Kemal'in uzak görüşlülüğünün kanıtı sayılmalıdır. Ethem bir haindir. Onun tutumunu mazur görmek, Türkiye halkının siyasi geleceği açısından tehlikeli bir tutumdur... Hiçbir neden, düşman tarafına geçerek yurt çıkarları aleyhine faaliyet göstermeyi mazur gösteremez!⁴² diyerek Ethem'i hain olarak gördüğünü, düşman tarafına geçmenin hiçbir şekilde affedilemeyeceğini vurgular.

Zeki Sarıhan'ın belirttiğine göre, Ethem 1921 yılından başlayarak 30 yıl kadar hain olarak bilinmiş, 1945 sonrasında çok partili hayata geçinceye kadar resmi tarih onun vatan haini olduğunu yazmıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından İsmet İnönü'nün 1950 seçimleriyle Cumhurbaşkanlığı'nı kaybettikten

⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İst., 2010, s. 515-516.

⁴¹ Şaduman Halıcı, **Ethem**, Kitap Deyince Yayınları, İst., 2016, s. 201 ve 232.

⁴² Zeki Sarıhan, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, Kaynak Yayınları, İst., 2008, s. 147.

sonra onların aleyhine yayınlar yayımlanmıştır. Sarıhan'ın ifade ettiğine göre Ethem'i savunan ilk yayın Cemal Kutay'ın kaleminden çıkmıştır. Daha sonra 1962 yılında *Dünya* gazetesi Ethem'in anılarını yayımlamıştır. Bu yayınlardan sonra Ethem'e başka bir cepheden sahip çıkmıştır⁴³. Sarıhan'ın da belirttiği gibi, Ethem eğer sadece düzenli ordu emrine girmeyi reddedip isyan etmiş olsaydı, bu isyanı Millî Mücadele açısından olumsuzluklar yaratsa dahi bir disiplinsizlik ve iktidar kavgası olarak nitelendirilebilirdi. Fakat Ethem, Türk Kurtuluş Savaşı aleyhine Yunanlılarla açıkça işbirliği yapmış, Türk ordusunu teslim olmaya teşvik etmiştir⁴⁴.

Toparlamak gerekirse Ethem ve kardeşleri, Millî Mücadele yıllarında önemli başarılar elde etmiş, bu başarıların da vermiş olduğu güven ile düzenli orduya girmek istememiş ve Ankara Hükümeti'ne karşı gelmişlerdir. Ethem'in yaşadığı değişimleri anlatan araştırmacılar yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi iki görüş etrafında birleşirler. 1960 yılına kadar Ethem'i aklama çabaları pek görülmezken 1960 yılından sonra Ethem'in yazıp yazmadığı dahi tartışma konusu olan hatıralarının yayımlanmasının ardından onun suçsuzluğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Kaynakların ifade ettiğine göre Ethem'i isyana götüren ve onun Yunanlılara sığınmasına yol açan temel etkenleri şöyle sıralayabiliriz: Ethem'in ve kardeşlerinin almış oldukları başarılarından dolayı kendilerine olan güvenleri ve kavuştukları şöhret, kişisel özellikleri, yanlarında bulunan politikacıların onları etkilemesi, emirlerinde bulunan yüzlerce subaydan dolayı duydukları güven, TBMM'nin tutumu, çeteci bir anlayışla Ethem'in düzenli orduya dâhil olmak istememesi ve Ethem'in yaşadığı sağlık sorunları.

2. Çerkez Ethem Olayının Türk Romanlarına Yansıması

Ethem'in hayatı, roman yazarların da dikkatini çekmiş ve yazarlar, onun maceralarını romanlarında kurgulayıp anlatmışlardır. Roman yazarlarının Ethem'e karşı tutumlarını üç ana başlık altında değerlendirebiliriz: “Ethem'e olumsuz (vatan haini-asi-eşkıya) bir bakış açısıyla yaklaşan yazarlar”, “Ethem'e olumlu (kahraman-kurtarıcı) bakış açısıyla yaklaşan yazarlar” ve “Ethem olayını tarafsız bir bakış açısıyla anlatan yazarlar”.

⁴³ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 20-22.

⁴⁴ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 82.

2.1. Roman Yazarlarının Gözünden Çerkez Ethem

2.1.1. Ethem'e Olumsuz (Vatan Haini-Asi-Eşkîya) Bir Bakış Açısıyla Yaklaşan Yazarlar

Ahmet Zeki Muslu'nun *Menderes'in İki Yakası*, Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı*, Samim Kocagöz'ün *Kalpakkıllar* ve Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* başlıklı romanlarında, Ethem'in Millî Mücadele yıllarında aldığı başarılar anlatılır ve daha sonra Ethem'in Yunanlıların tarafına geçerek vatanına ihanet ettiği ya açıkça ifade edilir ya da kahramanlar aracılığıyla söylenir.

Ahmet Zeki Muslu'nun yazmış olduğu ve Millî Mücadele'yi anlattığı *Menderes'in İki Yakası* başlıklı romanda Ethem'in efelerin de desteğini almaya çalışarak Ankara'ya karşı isyana kalkıştığı ifade edilir. Ethem'in adamları Yörük Ali Efe ile görüşmek isterler. Efe'ye Ethem'den mektup getirirler. Yörük Ali'nin bu konuda tereddütleri vardır. Ethem ve kardeşlerinin takındığı tavır hakkında söylenenler Çine'ye kadar gelmiştir. Efe'nin subaylardan duyduğuna göre Ethem'in ağabeyi Reşit Bey, *Biz üç kardeş memleket ve milleti kurtardık. Şimdi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bizim aleyhimize görünüyorlar. Böyle olmaktansa biz, Venizelos'la diz dize olmayı tercih ederiz* ifadelerini kullanmıştır⁴⁵. Ethem daha önce de Yörük Ali Efe ile görüşmek istemiş, kendisine telgraf göndermiştir. Aynı telgraf Demirci Mehmet Efe ile Sarı Efe Edip Bey'e de çekilir. Telgrafta yazılan şu sözler Yörük Ali Efe'nin aklına takılmıştır: *TBMM hükümeti birkaç kişinin aleti olmaktadır. Harcadığımız emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmamızdır. Böyle bir hükümeti yok etmeliyiz*⁴⁶.

Yörük Ali Efe ertesi günü Kılıçoğlu Hüseyin Efe ve onun yaveri Şükrü Bey'i de alarak Çerkezlerin yanına gider. Çerkezler, ona Çerkez Ethem'in mektubunu iletirler. Mektubu Şükrü Bey sinirden titreyerek okur ve efeler dinlerler. Mektup; "Efeler size yazacaklarım çoktur. Fakat bunları sayıp dökmeye zamanım uygun değildir. Mustafa Kemal hepimizi aldatıyor" ifadeleriyle başlar. Onlar, bizden kurtulmak istiyorlar ve düzenli kuvvetler diye tutturuyorlar amaçları sizi, Demirci Mehmet Efe'yi ve bizim çalışmalarımızı yok etmek, halkı istismar edip talana çevirmek der. Kendilerinin 12 bin silahlı askerle Ankara'ya doğru yola çıktıklarını, onların da Demirci Mehmet Efe ile anlaşip kendilerine katılmalarını ister. Kılıçoğlu'nun içine kurt düşer. Savaşın

⁴⁵ Ahmet Zeki Muslu, *Menderes'in İki Yakası*, Yitik Ülke Yayınları, İst., 2016, s. 366-367.

⁴⁶ Ahmet Zeki Muslu, *a.g.e.*, s. 367.

başından beri kendilerinden zafer haberleri aldıkları Çerkez Ethem, kendilerini Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ihanete çağırır. Efeliğin töresinde ise, ihanete asla yer yoktur⁴⁷.

Muslu, Ethem ile Ankara arasındaki bağların zayıflamasını, Yozgat Ayaklanması'ndan sonra Ethem'in, Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i yargılamak için Yozgat'a çağırmasına, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da, Ethem'in bu emrini reddetmesine bağlar. Ardından TBMM tarafından 18 Eylül 1920 tarihinde asker kaçakları ve casusların yargılanması için İstiklal Mahkemeleri kurulur, Ethem ve kardeşleri bu mahkemeleri tanımazlar. Asker toplama yetkisi İçişleri Bakanlığı'na verilmiş olmasına rağmen Ethem, asker toplamaya devam eder. TBMM, Batı Cephesi Komutanlığı'nı iki bölüme ayırır. Ethem ve kardeşleri bu karara da karşı çıkarak düzenli ordunun karşısında yer alırlar. Ethem, hâkim olduğu bölgelerde TBMM hükümetini tanımayarak kendi fikirleriyle hareket etmeye başlar ve bu davranışları, 1920 yılının sonlarında artık isyan hareketine dönüşür⁴⁸. Yörük Ali Efe'ye getirilen Ali Recep'in üzerinden Ethem ile ilgili bilgileri içeren kâğıtlar çıkar. Çerkezleri, Komutan Sait Bey hapisaneye götürür. Ethem'in isyanına elebaşılık yapanların listeleri Mustafa Kemal Paşa'ya iletilir ve Paşa, kendilerini kutlar⁴⁹. Ethem ve adamları, Kütahya çevresinde bozguna uğrarlar ve Ethem, adamlarıyla birlikte Yunanlılara sığınır. Bu haberler herkesi ilk önce şaşırır daha sonra da beklenen bir haber gibi yorumlanır⁵⁰.

Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* başlıklı romanında Cemil, Çerkez kardeşleri bulmak için Ankara'ya gider. Burada bu kardeşler hakkında söylenenleri, onların hükümetle başının dertte olduklarını duyar. Emekli deniz subayı Hasan Efendi, Cemil'e Çerkez Reşit ve Ethem hakkında bilgi verir. Ethem'in babası Ali Bey tarafından çok sevildiğini, bir süre Teşkilat-ı Mahsus'a da çalıştığını, İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu dağa kaldırdığını söyler⁵¹. Cemil, Albay Bekir Sami Bey ve yaveri Yüzbaşı Selahattin ile görüşür. Selahattin ile Cemil, Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşıdır. Şu anda yapabilecekleri iş çeteciliktir. Tek umutları da eşkıyalardadır. Diğerlerinin yılgınlığı bitene kadar onlardan başarı beklenir. Çerkez Reşit Bey, kendisinin ve

⁴⁷ Ahmet Zeki Muslu, **a.g.e.**, s. 374.

⁴⁸ Ahmet Zeki Muslu, **a.g.e.**, s. 384-385.

⁴⁹ Ahmet Zeki Muslu, **a.g.e.**, s. 386-391.

⁵⁰ Ahmet Zeki Muslu, **a.g.e.**, s. 397.

⁵¹ Kemal Tahir, **Yorgun Savaşçı**, İthaki Yayınları, İst., 2016, s. 217-218.

kardeşlerinin emirlerinde olduklarını ifade eden mektubu eniştesi Hafız Hasan Bey ile Bekir Sami Bey'e ulaştırır⁵². Halit Paşa, Bekir Sami Bey'e ülkenin durumu hakkında bilgi verirken Çerkez Ethem'den yararlanılabileceğini ifade eder ve onları düzenli bir ordunun içinde tutmanın mümkün olmadığını da belirtir⁵³. Romanda Ethem ise, şu ifadelerle anlatılır: *Ethem Bey konuşkan değildi. Çiftlik yolunda atbaşı giderlerken Cemil'in, "Kaç kişi toplayabilirsiniz?" sorusuna, "Yeteri kadar" demişti. Sesinde, hareketlerinde, kendisini hiç zorlamadan kibardı. Adamlarını, bağırıp çağırmadan, kasıtsız, ellerinin, başının, gözlerinin küçücük işaretleriyle ya da tek kelimelerle idare ediyor, sözünün hemen yerine getirileceğine belli ki güveniyordu*⁵⁴.

Rauf Bey, Ethem Bey'in valinin oğlundan aldığı paraları ima ederek bu paraların toplayacakları milislere verilecek olan maaşta kullanılması ister. Ethem de bunu kabul eder⁵⁵. Ethem, Vali Bey'in oğlunu kaçırma olayını Cemil Bey'e anlatır: *Hani bizim arkamızda güveneceğimiz büyük kuvvet mi? diyeceğiniz var. Çerkez Reşit kardeşler... Reşit ağabeyimle Tevfik ağabeyim şimdilik buralarda birer tümene bedeldir... Utanarak yere baktı. Neden kaçırdık, bozguna yakın Rahmi Bey ağabeyimin oğlunu? İzmir çevresinde Ethem'e ün sağlamak için... Yoksa biz Rahmi Bey abiye dokunacak adam mıyız?*⁵⁶

Cemil'e Yüzbaşı Selahattin Bey Salihli cephesindeki durumu sorunca Cemil, Ethem Bey'in Anzavur işine önem verdiğini ve Demirci Mehmet Efe'ye pek güvenmediğini söyler. Sonra Cemil, şifre olayını anlatır. Ethem'in zorda kalırsak bununla haberleşiriz diye Demirci'ye verdiği şifreli anahtarı söyler⁵⁷. Romanın sonlarına doğru Ethem'in, Anzavur'un çetesini dağıttığı ve ardından da talana giriştikleri ifade edilir. Tevfik Bey, Binbaşı Nuri Bey'i, kuvvetlerin başında geçerken kendisini selamlamadığı gerekçesiyle hapsedirir. Onu kurtaran ise, Cemil olur. Ethem ve adamları, Bolu'da çıkan ayaklandırmayı bastırmak için yola çıkarlar⁵⁸. Roman böylece sona erer ve daha sonra yaşananlar hakkında bilgi verilmez. Fakat romanda Cemil olsun, subaylar, komutanlar olsun Ethem ve ağabeylerine iyi gözle bakmazlar. Devletin içinde bulunduğu zor koşullar altında onlardan yararlanılması gerektiğini düşünseler de onlara

⁵² Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 219-234.

⁵³ Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 317-318.

⁵⁴ Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 356.

⁵⁵ Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁶ Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 368.

⁵⁷ Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 393-394.

⁵⁸ Kemal Tahir, **a.g.e.**, s. 475-481.

karşı olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmazlar. Yazar, açık bir şekilde Ethem ve ağabeyleri hakkında kötümser bir ifade kullanmaz fakat onların eşkıyalığı üzerinde durur. Romanda Ethem'in vatanına ihanet ettiği, romanda olayların kurtuluşa ulaşmadan bittiği de göz önünde bulundurulduğunda, ifade edilmese de onların birer kahraman olarak görülmedikleri de açıktır.

Samim Kocagöz'ün yazmış olduğu *Kalpakkılar* başlıklı eserinde, detaylı olmasa da Çerkez Ethem ve ağabeylerinin faaliyetlerinden bahsedilir. Yazarın, Ethem ve ağabeylerine karşı ağır hitamları bulunmamakla birlikte kahramanların, onları vatan haini olarak gördükleri ifade edilmektedir. Romanda Ethem'in Kuvayı Milliye'de yer alışı daha sonra Düzce'ye gelerek buradaki isyanı bastırıldığı, hapis edilen mebusları, askerleri kurtardığı anlatılır⁵⁹. Daha sonra yaşananlar hakkında bilgi verilmez ve Yunanlılara karşı kazanılan bir zaferin ardından karargâhta konuşan askerler arasında şöyle bir konuşma geçer: *Yusuf, eğer bundan önceki İnönü Savaşları'nda Ethem ve kardeşleri Yunanlılara tarafına geçmemiş olsalardı, öyle sanıyorum ki, karşımıza bu sefer biraz zor çıkacaklardı. Çıkmaları gecikecekti dedi. Mülazım Abdullah, Hain herif... Vatan haini Ethem... diye söylendi... Sonra Yusuf mırıldandı: Hain bir kahraman.* Bu ifadelerden sonra Yusuf, Düzce, Gerede, Bolu ve sonraki isyanları Ethem'in nasıl bastırıldığını düşününce onun vatana hıyanet edebileceğini aklının almadığını belirtir. Ona göre ortada bir cehalet vardır ve bu cehalet, her işi kendi başına yapabileceğini sanan Ethem'in cehaletidir. Ethem ve kardeşlerinin emperyalistlerin safına geçmeleri, emperyalistlerle dövüşen halka hıyanettir. Böyle davranması Cemil'e göre, onun kahramanlıklarını sıfıra indirmiştir⁶⁰.

Tarık Buğra'nın kaleme aldığı *Küçük Ağa* ve onun devamı olan *Küçük Ağa Ankara'da* başlıklı romanlarında, Millî Mücadele'ye katılıp Kuva-yı Milliye'de yer almaya karar veren İstanbullu Hoca'nın Küçük Ağa ismini kullanarak çete kurması ve bu çeteyle ülkede huzur bırakmayan isyancılar başta olmak üzere Yunanlılara karşı mücadelesi anlatılır. Yüzbaşı Nazım, Hamdi ve Doktor son zamanlarda Ethem ve kardeşlerinden şüphelenirler. Orada işe yararız düşüncesiyle Küçük Ağa ve Çolak Salih, adamlarıyla birlikte Tevfik Bey'in mahiyetine girerler. Yazar, Ethem ve kardeşleri için şu ifadeleri kullanır: *Etem, Tevfik ve Reşid adlarındaki Çerkez kardeşler Yunan işgalinin daha*

⁵⁹ Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, Literatür Yayınları, İst., 2013, s. 357.

⁶⁰ Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, Literatür Yayınları, İst., 2013, s. 490-491.

ilk aylarında efsaneleşmişlerdi. Küçük çeteleri hızla çoğalmış, başarıları da aynı tempoya uymuştu. Etem Bey'in kumandasındaki müfrezeler Yunan birliklerine verdiği baskınlarla da, isyanların bastırılmasında da büyük yararlıklar sağlıyordu. Üç kardeş de gözüpek ve memleket gönüllüsü insanlardı, harp sanatını iyi biliyorlardı, adam seçme, adam kullanma üstünlükleri de vardı⁶¹.

Tevfik, Küçük Ağa ve adamlarını memnuniyetle kabul etse de onlardan her zaman için şüphelenir. Küçük Ağa ile Çolak Salih'i ayrı birliklerde görevlendirir. Onlarla birlikte gelenler de farklı farklı yerde görev alırlar. Kuva-yı Milliye'nin sona erip tek çatı altında toplanmanın zamanı gelmiştir. Bu iş gerçekleştiğinde, Çerkez kardeşler gibi başarılı ve söz sahibi olmuş kişilerin bunu hemen kabul etmeyeceği muhtemeldir. Küçük Ağa, Tefvik Bey'in güvensizliğinden dolayı onun yanından ayrılmak ister. Tefvik, onu bırakmaz. Küçük Ağa, Çolak Salih ile birlikte istediği adamlarını alarak Ethem'in birliğine katılır. Küçük Ağa ve adamları, Yunanlılar karşısında başarılar elde ederler. Ethem hastalanınca onun yerine Tefvik bakar. Tefvik ile İsmet Paşa'nın arası gün geçtikçe açılır. Tefvik, yapmaması istendiği halde asker ve para toplamaya devam eder. Küçük bir rütbe ile emir altına girmek istemez. Tefvik ve Ethem, Ankara'ya karşı büyük bir hazırlık içinde olduklarından, yanlarında bulunan kişilerin Ankara'ya karşı tutumlarını öğrenmeye çalışırlar. Topal İsmail, Tefvik'in en yakın adamıdır. İsmail, Küçük Ağa'nın yanında gibi görünüp ondan laf almaya çalışır. Parti Pehlivan da Tefvik'in yanındadır. Küçük Ağa, olayları çözer ve Topal İsmail ile Parti Pehlivan'ı Tefvik'e hissettirmeden öldürür. Tefvik, sadece Küçük Ağa'ya güvenir. Çolak Salih, Akşehir'e giderek Reis Bey'e artık Ethem ve çetelerin kötülenmesi söyler. Ethem, Küçük Ağa'dan şüphelenir. Ethem'in planı, Demirci Mehmet Efe gibi nüfuzlu kişilerle birleşip Ankara'ya gözdağı vermektir. Ayrıca İsmet Paşa'nın görevden alınması ve üzerlerindeki baskıya da son verilmesini ister. Ethem, yaşanacakları adamlarına anlatır ve onları seçimlerinde serbest bırakır. Küçük Ağa ve yanında kalmaya karar verenlerle birlikte Ethem, Kütahya'ya girer. Kütahya halkı tedirgindir. İzzettin Bey'in müfrezesi ile Ethem'in birliği karşı karşıya gelir. Küçük Ağa'nın önceden ayarladığı gibi adamların çoğu atmak için vurmaz ve nitekim kısa zamanda adamların dörtte üçü İzzettin Bey'in tarafına geçer. Geri kalanlar, kaçar. Ethem de Yunanlılara sığınır.

⁶¹ Tarık Buğra, **Küçük Ağa**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 289.

Romanda olaylar bir çıkmaza girdiğinde Ethem, Tevfik'e şöyle der: *Hay-siyetimiz çok rencide olacak Tevfik... çok... Bir adamımız bile dönmemeli idi; biz müfrezeler kaçırдық, müfrezelerimiz bizi bıraktı. Bunu ihanetimizin kari-nesi, hatta hücceti diye kullanacaklar. Çalış, çabala, canını hiçe say, bunca galebe temin et, sonra da hain ol! Kötü, Tevfik, kötü! Çok kötü. Biz artık hay-siyetimizi kurtarmak için çok daha büyük kötülükleri göze almak zorundayız. Beceremedik mi de kötünün cidden en kötüsü olacağız...*⁶² Ethem, Küçük Ağa'ya da şu ifadeleri kullanır: Benim gözlerimi onlarınki gibi hırs bürüme-miş. Körü körüne inat etmem ben... Mankafa da değilim, deneni anlarım; ikna etsinler beni, İsmet'in de, İsmet'ten beterinin de emirberi olalım. Olmazsak namerdiz. Vatanın kurtuluşundan, küffarın def'inden başka ne diler, ne düşü-nürüz ki biz?⁶³

Romanda Tevfik ve kardeşi Ethem'in elde ettiği başarılarından söz edilse de Ethem'in ihaneti ve yapmış olduğu kötülükler de anlatılır. Tarık Buğra'nın ifadelerinden anlaşıldığına göre; Ethem'i bu ihanete iten sebebin başında boş gurura kapılması, kendine olan güveni, ihtirasları, İsmet Paşa'nın tutumu ve Ankara hükümetinin de İsmet Paşa'yı tutması gelmektedir. Romanda Ethem'in sağlık problemleri yaşadığı ifade edilir fakat Yunanlılara sığınmasına gerekçe olarak, bazı romanlarda ifade edildiği gibi, sağlık sorunları ve ağa-beylerinin tutumu gösterilmez. Ethem'i bu yola sevk eden etkenler vardır ve Ethem, adamlarının onu yalnız bırakmasıyla da Yunanlılara sığınmıştır.

2.1.2. Ethem'e Olumlu (Kahraman-Kurtarıcı) Bakış Açısıyla Yaklaşan Yazarlar

Güner Kuban'ın Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına, Yılmaz Koç'un Çerkes Ethem "Ben Hain Miyim?", Hasan İzzettin Dinoma'nun Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi ve Suat Yalaz'ın Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman başlıklı romanlarda yazarların, Çerkez Ethem'i halk kahramanı olarak anlattıkları ya da çalışmamızda yer alan diğer yazarlara göre ona karşı biraz daha olumlu bir bakışla yaklaştıkları görülmektedir.

Çerkez Ethem'in ailesine mensup olan, Reşit Bey'in en küçük kızı Güner Kuban *Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına* başlıklı romanının ilk sayfasında belirttiğine göre Kuban,

⁶²Tarık Buğra, **Küçük Ağa**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 405.

⁶³ Tarık Buğra, **a.g.e.**, s. 433-434.

küçükken verdiği andı hiç unutmamış ve aile tarihini yazmak için yurtdışından Türkiye'ye dönmüştür. Romanıyla, ezberleri bozmak niyetinde olan Kuban, Çerkez Ethem için şu ifadeleri kullanır: *Resmî tarih ne derse desin Ethem Bey Anadolu'nun bir halk kahramanıdır ve onlar ölümsüzdürler. Okuyucularım-dan bazılarının beni taraf olmakla suçlayacaklarından hiç şüphem yok. Böyle düşünenlerin yanıldıklarını söyleyemem, fakat ben onların zannettiği gibi ailemin değil, dürüst ve haklı olanın tarafıyım*⁶⁴ diyerek Ethem'in halk kahramanı olduğunu belirtir.

Güner Kuban, kendisinin de roman kahramanı olarak yer alacağı eserine Reşit Bey'in 1906 yılında Yıldız sarayının bahçesinde Seher Hanım'ı gördüğünü ve ondan etkilendiğini anlatarak başlar. Reşit Bey, evlidir. Onların bir araya gelmesi Seher Hanım'ın iki evliliğini sonlandırması ve Reşit Bey'in de eşinden ayrılması ile mümkün olur. Yunanlılar, İzmir'i işgal edince Kuva-yı Milliye kurulmaya başlar ve Ege bölgesinde Yunan ordusu ile savaşıacak kuvvetlerin başına Ethem geçer. Mebus olan Reşit Bey de kardeşine destek verir ve vatan sevgisi ile dolu olan kardeşler, vatan için mücadeleye başlarlar. Çoğu romanda karşımıza çıktığı gibi burada da Ethem ve birliğinin Yunanlılar karşısında almış olduğu başarılar, bastırdıkları iç isyanlar anlatılır. Düzenli ordunun kurulacağına dair söylentiler başladığı andan itibaren İsmet Paşa ile karşı karşıya gelen Ethem ve ağabeyleri arasında gerginlikler günden güne artar. En sonunda kardeşkanı dökülmesine razı olmayan Ethem, adamlarına seçim hakkı tanır ve kendisi de yanına aldığı adamlarıyla birlikte bir süre dağlarda dolaşır. Ağabeyleri, Ethem'in Yunanlılar ile imzaladığı protokolün ardından Yunanlılara sığınır. Ethem'in de sağlığı git gide bozulur ve en sonunda Ethem de Yunanlılara teslim olur. Bu arada Reşit Bey'in ailesi Kayseri'ye sürgüne gönderilir. Seher Hanım, çocuklar ve Ali Bey, çok üzgündür. Daha fazla göz hapsinde kalmak istemeyen Seher Hanım, bir doktor ile konuşup anlaşarak hasta raporu alır ve tedavi için İsviçre'ye gönderilir. Maddi sıkıntılar yaşayan aile, Atina'da muhacir evlerinden birinde kalırlar. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan barış antlaşmasının ardından Reşit ailesini orada bırakır ve Ürdün'e gider. Ethem de gerekli tedavilerinin ardından Ürdün'e gelir. Seher Hanım, Reşit Bey'in Ürdün'de olduğu sırada dünyaya getirdiği kızını St. Joseph'e bırakır. Diğer çocukları da oradadır. Çocuklar, Hristiyan olurlar. Maria (Güner Kuban), zeki bir kızdır. Babasıyla ancak lise çağına geldiğinde

⁶⁴ Güner Kuban, *Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına*, Mona Kitap, İst., 2017, s. 5.

tanıştır. Seher Hanım, Mustafa Kemal'e mektup yazar. Ali Bey, mektuba cevap gelmeden vatan hasretiyle Atina'da vefat eder. Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile Türkiye dönen Seher Hanım ve çocuklar, "vatan haininin çocukları" diye sıkıntılı günler yaşarlar. 150'liklere af çıkar. Tevfik, Türkiye'ye döner. Ethem, adil bir mahkemede yargılanmayı ister. Bu isteği kabul edilmeyince vatana dönmek istemez. Reşit Bey de kardeşini yalnız bırakamaz. Ethem'in ölümünün ardından Reşit de Türkiye'ye döner.

Çerkez Ethem olayını anlatan diğer romanlarda karşımıza çıktığı gibi bu romanda da benzer konulardan bahsedilir. Fakat burada dikkati çeken en önemli husus, yazarın her fırsatta Ethem ve ailesinin vatan sevgisiyle dolu olduklarını belirtmesi ve Ethem'in bir halk kahramanı olduğunu anlatmasıdır. Çevrelerindeki çoğu insan da onların haksızlığa uğradıklarına inanırlar ve onları halk kahramanı olarak görürler.

Ethem olayında sıklıkla bahsedilen durumlardan biri de İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan'ın fidye için kaçırılmasıdır. Kuban, bu olayı biraz daha farklı anlatmaktadır. Ethem, çocuğu Kuva-yı Seyyare'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kaçırmıştır ve ona çok iyi davranır. Alpaslan ata biner, derslerini çalışır hatta Ethem, onun artık gitmesi gerektiğini söylediği anda Alpaslan'ın buna pek gönlü olmaz. Reşit Bey'in bu konu hakkındaki ifadeleri dikkat çekicidir: *Ethem anlattıkların beni hayrete düşürmedi. Çocuğa maddi ve manevi zarar gelmesine asla müsaade etmeyeceğinden zaten zerre kadar şüphem yok. Fakat hâlihazırdaki ve istikbaldeki düşmanlarımızın eline çok kuvvetli bir koz veriyorsun. Seni çekemeyenlerin bu hadiseyi nasıl da senin aleyhine kullanacaklarını hiç düşünmedin mi?*⁶⁵ der.

Çerkez Ethem olayı denilince sıklıkla üzerinde durulan konulardan biri de Anzavur Ahmet isyanıdır. Kuban, Çerkez olan Anzavur Ahmet isyanını, Ethem'in Anzavur ile çatışmak istemediğini fakat Anzavur'un Balıkesir'i ele geçirdiği anda Millî Mücadele için tehlike oluşacağını, istemeden de olsa bu isyanı bastırmak zorunda olduğunu söyler. Kuban, Ethem'in yakalanan isyancıların ilk önce yargılanmasını talep ederken Ankara'dan derhal asılmalarının istendiğini ve bu durumun Ethem ile Çerkezlerin arasını açmak için kurulmuş bir tuzak olduğunu anlatır⁶⁶.

⁶⁵ Güner Kuban, *Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına*, Mona Kitap, İst., 2017, s. 157.

⁶⁶ Güner Kuban, *a.g.e.*, s. 179-180.

Ethem ve ağabeylerinin, Yunanlılara teslim olmalarına gerekçe olarak romanda İsmet Paşa gösterilmektedir. Romanda Reşit Bey'in okuldan tanıdığı ve aynı zamanda cephede birlikte mücadele verdikleri silah arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'nın da İsmet Paşa'nın tesirinde kalarak gerçekleri göremediği anlatılır. Reşit Bey: *Aması maması yok! Bir zamanlar okul ve silah arkadaşı olan bizlerin şu an birbirimize adeta düşman gibi bakmamızın sorumlusu ben değilim, asıl suçlunun baş danışmanın İsmet olduğunu asla unutma. Ah Mustafa ah, eğer birgün Venizelos'la yan yana oturmak mecburiyetinde kalırsam beni asıl kahredecek olan bunun asıl nedeninin senin İsmet'e kanmış olmandu*⁶⁷ der ve yazar, Reşit aracılığıyla olacakları sezdirir. Fakat burada dikkat çeken husus, Reşit'in Venizelos ile yan yana oturma mecburiyetine gerekçe olarak İsmet Paşa'nın gösterilmesi ve sanki bu durumun doğal bir olaymış gibi anlatılmasıdır. Romanda Reşit, Mustafa Kemal Paşa'ya olan sevgisini, saygısını her daim muhafaza eder. Mustafa Kemal Paşa'nın, bir gün yapılan haksızlıkların farkına varacağına Reşit Bey de Ethem de inanır. Bu romanda ilk defa karşımıza çıktığı üzere Ethem, Yunanlılara sığındıktan sonra Almanya'da tedavi görünken Mustafa Kemal Paşa bunu öğrenir ve bir torba dolusu altın sikkeyi Ethem'e gönderir. Ethem ise; *idam kararımı çıkartan insan, hastalığıma üzülmüş demek? En son hastalığıma üzüldüğünü söylediğinden üç gün sonra, beni hain ilan etmişti*⁶⁸ diyerek altınları kabul etmez. Romanın sonlarına doğru Mustafa Kemal Paşa, yaşananlardan dolayı duyduğu üzüntüyü Hariciye Nazırı Tevfik Bey'e şu ifadelerle dile getirir: *Evet, Reşit, Ethem ve ailelerine gerçekten çok yazık oldu. O günlerdeki zor şartlarda akliselimle hareket etmemiş olduğumu ne yazık ki çok sonra anladım. İsmet'in oynadığı iki taraflı oyunların ve entrikaların iç yüzünü öğrendiğim zaman artık çok geç kalınmıştı. Son yıllarda İsmet'le dargın olmamın en mühim nedenlerinden biri budur işte. Bu zor durumlarının müsebbibi olmak beni her zaman çok üzdü*⁶⁹ diyerek Mustafa Kemal Paşa, Seher Hanım ve ailesinin Türkiye'ye dönmeleri konusunda onlara yardım eder.

Kısaca romanda İsmet Paşa'nın Ethem'i kıskandığı üzerinde ısrarla durularak tüm bu yaşananların sebebi olarak İsmet Paşa gösterilir. Romanda Mustafa Kemal Paşa, Ethem'e sevgiyle yaklaşırken İsmet Paşa kıskanç bir tavır

⁶⁷ Güner Kuban, *Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına*, Mona Kitap, İst., 2017, s. 248.

⁶⁸ Güner Kuban, *a.g.e.*, s. 294.

⁶⁹ Güner Kuban, *a.g.e.*, s. 357.

sergiler. Zaman zaman Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın bu tutumlarını da eleştirir.

Kütahya'da dünyaya gelen ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde memur olarak çalışan Yılmaz Koç'un kaleme aldığı *Çerkes Ethem* “*Ben Hain Miyim?*” başlıklı romanının önsözünde Koç, şu ifadeleri kullanır: *Düşman tarafına geçmek zorunda bırakılan kişiler arasında en önemli isim ise Çerkes Ethem'dir. Millî Mücadele'nin başlangıcında büyük hizmetler yapmış olan, yere göğe sığdırılamayan Çerkes Ethem, düzenli ordu kurulması gereksiniminin ortaya çıkmasıyla gözden çıkarılmıştır... Deli dolu kişiliğiyle zapturapt altına alınması çok zor olan Çerkes Ethem'in gözden çıkarılarak vatan haini ilan edilmesi acaba ne derece doğrudur? Millî Mücadele dönemindeki Çerkes Ethem'i anlattığımız bu romanı okuduktan sonra, onun kahraman mı hain mi olduğuna siz karar vereceksiniz...* ⁷⁰

17 bölümden oluşan romanda Koç, Ethem'in ihanetini anlatır. Roman kahramanı olarak karşımıza çıkan Ethem, kendini hain olarak görmez ve aynı şekilde yazar da ifadeleriyle okuyucuya onun hain olmadığını hissettirir. Romanda Ethem'i bu yola sevk eden etkenlerin arasında Ethem'in sağlık sorunları ve çevresinde kendisini olumsuz etkileyen kişilerin varlığı gösterilmektedir. Çalışmada incelenen diğer romanların aksine bu romanda, Ethem'in ihanetinde ağabeylerinin etkilerinden söz edilmez. Sanki onlar da masumdurlar. Ethem'in yayınlanan anılarında anlatılanlarla, romanda anlatılanlar neredeyse bire bir aynıdır.

Olaylar, Ethem'in Gavur Bayram'ın yaptığı zulümlere son vermek için Salihli'ye girmesi ile başlar. Gavur Bayram, kaçır. Ethem, Kütahya ve çevresinde bulunan hapishanelerden şartlı tahliye ister ve 153 kişi Ethem'in birliğine katılır. Ethem, iç isyanları bastırır ve onları yargılar. Reşit Bey, Saruhan milletvekili seçilir. İsyân çıkaran kişilerden biri de Anzavur'dur. Ethem, bu isyanın bastırılmasında da görevlendirilir. Ardından Düzce isyanı başlar. İsmet Paşa, Ethem'in derhal Geyve'ye gitmesini ister. Bu isyanı da başarıyla bastıran Ethem, Düzce'ye gelerek burada tutulan mebusları kurtarır. Ethem, Ankara'ya geldiğinde İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez karşılaşır. Sevgiyle karşılanan Ethem'den Mustafa Kemal Paşa, Yozgat'ta ayaklanan Çapanoğlu'nu durdurmasını ister ve Ethem, bu isyanı da bastırır. Yunanlıların, Eskişehir'e doğru ilerlediğini duyan Ethem, İbrahim Bey ve Gökçen Efe

⁷⁰ Yılmaz Koç, *Çerkes Ethem “Ben Hain Miyim?”*, Parola Yayınları, İst., 2016, s. 10 ve 13.

ile konuşup ortak bir planla bu ilerleyişi durdururlar. Cephelerden, başarı haberleri alınır. Kurulan Yeşilordu'ya Mustafa Kemal Paşa'nın da isteği ile Ethem ve ağabeyleri de katılır. Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan Ali Fuat Paşa alınarak yerine İsmet Paşa getirilir. Ali Fuat Paşa, Rusya'ya büyükelçi olarak atanır. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya Ethem'i de yanında götürebileceğini söyler. Ethem ve ağabeyleri, Ankara'nın onları gözden çıkardığını düşünerek sinirlenirler. İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile konuşan Ethem, onların iyi davranışı karşısında düzenli ordunun içinde yer almaya karar verir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem ile birlikte Eskişehir'e gidip İsmet Paşa'yla konuşmak ister. Eskişehir'de olağandışı durumlar sezen Ethem, Hacı Şükrü ile birlikte Kütahya'ya döner. Mecliste Reşit Bey'in Venizelos ile diz dize oturabilirim sözleri dolaşır. Ethem ise, ağabeyinin bu sözleri söylediğine inanmaz. İsmet Paşa'nın hazırlık içinde olduğunu öğrenen Ethem, subaylar ile konuşur. Ethem ile düzenli ordu arasında çatışma yaşanır. Bu arada Yunan saldırıları da başlar. Ethem, Yunanlılara sığınma talep eder. Ağabeyleri ve bazı arkadaşları, Yunanlıların tarafına geçen Ethem, dağa çıkmayı planlar. Sağlık sorunlarına buna el vermeyince de Yunanlılara bazı şartlar ileri sürerek teslim olur. Mecliste de Ethem'in ihaneti konuşulmaktadır.

Romanın daha başlarında Ethem'in babası Ali Bey'in, oğlu için söylediği şu ifadeler manidardır: Oğul dedi, bakıyorum etrafına epey adam toplamışsın. Güçlenmişsin. Yalnız bu gücüne dayanıp da mazlumun ahını alma. Aman dileylene hırsına yenilip de eziyet etme. En önemlisi de vatanına, milletine ne olursa olsun ihanet etme. Ben seni de kardeşlerini de vatan sevgisiyle büyüttüm⁷¹. Sanki olacakları önceden sezmiş olan Ali Bey'in hisleri boşa çıkmamıştır. Ethem'in Yunanlılara teslim olmasından sonra, romanın son sayfalarında şu ifadeler yer almaktadır: Yunana sığınması için zorlanması, son çırpınışlardı. Ağabeyleri Tefik ve Reşit Beyler kendisinden önce Yunanlılara sığınmamış olsalardı, teslim olur muydu? Bu(nu) kendisi de bilmiyordu. Acaba bütün bu başına gelenlerde kendisinin de suçu var mıydı? Kendisine kucak açan, başlangıçta yere göğe sığdıramayan insanlara inanmalı mıydı?... Düşünceler kafasında zikzaklar çizirken, içten içe kederleniyor, sözcükler, "Ben hain değilim!" diye, fısıltı halinde dudaklarından dökülüyordu⁷² Kısaca Yılmaz Koç, Ethem'in ihanetini anlatırken bu ihanette Ethem kadar başkalarının

⁷¹ Yılmaz Koç, **Çerkez Ethem "Ben Hain Miyim?"**, Parola Yayınları, İst., 2016, s. 62.

⁷² Yılmaz Koç, **a.g.e.**, s. 213-214.

da suçlu olduğunu vurgular ve onun ihanetine hafifletici sebepler ileri sürerek bu olayda Ethem'den yana bir tavır sergiler.

Küçük yaşta savaşa tanık olan, ailesini savaşta kaybeden Hasan İzzettin Dinoma, Milli Mücadele'nin gerçek hikâyesini yazmak ister. 5 ciltlik *Kutsal İsyan Millî Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi* başlıklı tarihi romanında Dinoma, Çerkez Ethem'in de faaliyetlerine yer verir. Romanın 3. cildinde Ethem Bey'in Yunanlılar karşısında aldığı başarıları anlatan yazar, Poyraz çetesi tarafından Ethem Bey'e suikast düzenlendiğinden bahseder. Bu işi daha önce sezinlemekle kurtulan Ethem Bey, Salihli'de bu çeteye destek veren eşraftan iki kişinin evlerini yakarak halka gözdağı verir. Alaşehir'de tüyler ürpertici cinayetler işlediği söylenen Alaşehirli Mustafa Bey, sığınma talep ederse bağışlayacağını söyleyen Ethem, ondan ses çıkmayınca Alaşehir'e girer ve Mustafa Bey o bölgeden uzaklaşır. Kurulan Divan-ı Harp'te suçlular idam edilir, hafif suçluları cepheye gönderir⁷³.

Romanın 4. cildinde Ethem'in ağabeyi emekli Binbaşı Reşit Bey hakkında yazar şu ifadeleri kullanır: O, Anadolu'daki ulusal hareketin en güçlü şeflerinden biri olduğu gibi Saruhan mebusuydu da. Mavi gözlü, çok zeki ve iyi davranışlı bir adamdı⁷⁴. Kazım Bey Anzavur'un, Balıkesir'i ele geçirmek üzere olduğunu bildirince Ethem Bey, ağabeyi Tefvik Bey ve değerli subayları ile birlikte Balıkesir'e gider ve Anzavur isyanını bastırır. Ardından Ali Fuat Paşa, iç isyanları bastırması için Ethem Bey'i çağırır. Adapazarı, Düzce, Bolu ayaklanışlarını bastırmak görevi Ethem'e verilir ve Ethem, bu görevleri başarıyla yerine getirir. Tefvik Bey, caddeden geçerken bir Binbaşının kendisine selam vermediği gerekçesiyle tutuklanmasını emreder. Bütün halkın ortasında, Binbaşı'yı aşağılayıcı sözler sarf eder. Bu durum karşısında subaylarda, çetelere karşı olumsuz bir düşünce oluşur. Ali Fuat Paşa'nın yardım isteği üzerine Geyve'ye giden Ethem ve birliği, Adapazarı bölgesine kadar gelip buraları temizlerler. Bu başarıları karşısında Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve mebuslardan kutlama telgrafları alan Ethem duygulanır. Onu en çok etkileyen ise, telgraflarda yer alan "kurtuluş umudu", "ulus kahramanı" gibi ifadeler olur⁷⁵.

⁷³ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 3*, Tekin Yayınevi, İst., 2012, s. 386-392.

⁷⁴ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 4*, Tekin Yayınevi, İst., 2013, s. 152.

⁷⁵ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.*, s. 422-442.

Romanın 5. cildinde, Yunan ordusunu durdurmak için Ethem ve müfrezeleri Eskişehir'e gider. Demirci'ye yakın bir bölgede on bin kişilik Yunan birliği ile karşılaşan Ethem ve müfrezesi, onları durdurmayı başarır. Romanda Ethem'in adına ağabeyleri Tevfik ve Reşit Bey'in, Kuvayı Seyyare'nin çalışmalarına engel olunduğuna dair Refet Bey'e ve İsmet Bey'e mektup yazar ve Ethem bu mektupları görünce duruma karşı çıkar. Yazar, Ethem'in hiçbir makamla, kişiyle aralarında düşmanlık yaratmak istemediğini, bunun kendiliğinden olabileceğini de Ethem'in aklına dahi getirmedeğini ifade eder⁷⁶. Yazar, burada şu soruları sorar: *Kahramanlığın ve şanın doruğuna doğru yükselmeye başlayan her güç sahibi kişinin alın yazısı bu değil miydi? Her hızlı yükseliş baş döndürücü tehlikeler yaratmaz mıydı? Her hızlı yükseliş, birer Zeus duygusuyla dorukta oturanları elbette tedirgin edecekti*⁷⁷.

Romanda Ethem'i kötü sona sürükleyen kişi olarak ağabeyi Reşit gösterilir: Ethem Bey'in, Reşit Bey'e karşı büyük saygısı vardı. Ağabeyinin sözünden çıkamamanın korkunç köleliğini ruhunun karanlıklarında acı acı duyuyor, onun kendisini kurtuluşu olmayan bir felaketin uçurumlarına doğru sürüklemek istediğini derinden derine seziyordu. Onun düşüncelerine bağlanmanın bir aile geleneğinin korkunç zorunluluğuna dayandığını da düşünmekten uzak kalamıyor, bu da ona bireysel özgürlüğünü köstekleyen gizli bir zulüm gibi geliyordu⁷⁸. Ethem, hastalanır. Bir de ağabeyinden işittiği "Mustafa Kemal'i Meclis önünde asacağım" sözlerini söylemekle itham edilmek onu üzmüştür. Üzüntüsünü Ali Fuat Paşa ile de paylaşır. Tedavi için Eskişehir'e giden Ethem'i, Mustafa Kemal Paşa arar ve onun sağlığı ile ilgilenir. Ethem, duyduğu sözlerin kendisi için söylemediğini, bunları kim yayıyorsa yüzleşmeye hazır olduğunu, gerekirse o darağacında kendisinin can vereceğini ifade eder. Paşa, bu sözleri duyduğunu ve inanmadığını belirtir⁷⁹. Romanda Ethem, düzenli bir ordunun kurulmasına karşı değildir ve bunun olması gerektiğine de inanır. Fakat mecliste ağabeyi Reşit Bey ortalığı karıştırmaktadır. Romanda, Ethem'in aldığı başarılar sonucunda onu tutan insanların çoğalmasının, Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız ettiğini ve buna dair önlemler aldığı da anlatılır. Yazar, Ethem ve ağabeylerinin, Hakkı Behiç Bey'in kurduğu Yeşil Ordu Derneği'ne girince Sovyetlerin de birdenbire gözlerini Ethem Bey'e ve onun askerî gücüne

⁷⁶ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 5*, Tekin Yayınevi, İst., 2015, s. 44-45.

⁷⁷ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁸ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.*, s. 51-55.

çevirdiğinden söz eder. Ethem'in ücretli asker toplamasına izin verilmez ve gün geçtikçe birliğin eriyip yok olma ihtimali oluşur⁸⁰. Gediz Savaşı yaşanır ve Kuvayı Seyyare'nin başarısı ile Yunanlılar bozguna uğrar. Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan alınır ve Moskova elçiliğine verilir. Paşa, Ethem'i de yanında götürmek istese de o hem sağlık sorunları hem de Kuvayı Seyyare'nin başında durmak için gidemez. Düzenli ordu kurulunca Batı Cephesi Kumandanlığı'nın başına İsmet Bey geçer. Arada anlaşmazlıklar çıkar. Ethem, ağabeyi Reşit'e şöyle der: Ben bu anlaşmazlıklar çözümleninceye dek Kütahya'ya dönmek niyetinde değilim. Şundan ki, eğer benim düşünmediklerimi ve yapmak istemediklerimi bana yüklemek ve olupbittiler yaratmak arzusunda olanlar varsa onlara bu fırsatı vermeyeceğim. Benim hiçbir gizli amacım, hırsım, olumsuz ereğim yoktur. Ortadaki anlaşmazlıklar, gezgin güçler, düzgün güçler anlaşmazlığından ve ayrılığından çıkıyorsa, işte Kuvayı Seyyare. Alsınlar istediklerini yapsınlar⁸¹. Olaylar önü alınamaz hale gelince Ethem, Mustafa Kemal Paşa ile konuşmaya gider. Paşa'ya, İsmet Bey ile geçinemediklerini, onun yerine daha anlayışlı bir kumandanın getirilmesini ister. Paşa bunun mümkün olmadığını, artık çetecilik döneminin bittiğini, onların da düzenli orduya bağlı olarak çalışmak zorunda olduklarını söyler. Herkesin eli tetiktedir. Sonunda Ethem, öyle olsun Paşam diyerek oradan ayrılır⁸². Bu yaşananlardan sonra Ethem ve Reşit, Mustafa Kemal Paşa'ya tuzak kurarlar. Paşa, bu tuzağı anlar ve kurtulur. Mustafa Kemal Paşa ve Ethem, Bilecik yolculuğuna çıkacaklardır. Bu yolculuk, Ethem için kurulan tuzaktır. Ethem ve adamları, bu tuzağı fark edip trene binmezler.

Mecliste konuşma esnasında Reşit: Zaten vatan ne kelimedir ki! Vatan adına bana İran da birdir, Turan da. Ben, nerede olsa pekâlâ oturabilir ve yaşayabilirim. Paşa, Paşa! Daha açık söyleyeyim! Ben, Venizelos'la pekâlâ diz dize oturabilir adamım der. Mustafa Kemal Paşa bu sözlere tepki verse de mebuslardan seçilen bir öğüt kurulu kurar ve onlara: Bu arkadaşlar, şimdiye dek hizmet ettiler ve çalıştılar. Bu hizmetlerin değerlerini mahfuz tutmak isterim. Ordunun içinde candan çalışarak görevlerini sürdürebilirler. Her şey caiz ve her şey mümkündür. Yalnız, anlaşmazlık ve düşmanlık asla! İşte, bunu kabul edemeyiz! Haydi, göreyim sizi, bu kardeşlik ve kurtuluş temelini sağlayın!

⁸⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 5*, Tekin Yayınevi, İst., 2015, s. 208-209.

⁸¹ Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.*, s. 250.

⁸² Hasan İzzettin Dinamo, *a.g.e.*, s. 259-260.

der⁸³. Kuvayı Seyyare birlikleri Yunanlılarla savaşırken bir yandan da İsmet Paşa'nın birliği hızla onlara doğru yaklaşmaktadır. Ethem, durumu subaylara bildirir. Kendilerinden ayrılmak isteyenlerin silahını alarak onları tehlikeli bölgeden güvenle çıkarır. İsmet Paşa'nın ordusu ile Ethem'in birliği arasında çatışma başlar, kardeşkanı dökülür. Ethem hem Yunanlıların hem de İsmet Paşa'nın saldırısına maruz kalınca Yunanlılarla dört günlük anlaşma yapar ve savaşa ara verilir. Birçok kaynakta söz edilen ihanet kısmı Dinamo tarafından şöyle ifade edilir: Ethem, Reşit Bey'i Yunan Kumandanına gönderir. Reşit, onlardan bilgi toplayarak Kuvayı Seyyare ile haberleşir. Bu arada Reşit Bey'e kimi bildiri, propaganda yazıları hazırlatılır ve bu yazılar, Türk ordusu saflarının üzerine atılır. Bu yazılarda da Ethem'in adı kullanılmıştır⁸⁴. Ethem Yunanlılarla, sığınma protokolü imzalar. Adamlarıyla vedalaşırken gözleri dolan Ethem, bu duruma sebep olarak kardeşlerini gösterir. Nefsine ağır geldiği için Yunanlılara sığınmayan Ethem, güvendiği adamlarıyla dağa çıkar. Daha sonra yaşananlar hakkında bilgi verilmez. Romanda yazarın şu ifadeleri önemlidir: Evet, siyasal hasımları, bu kötü başlayan iktidar kavgasını kazanmış, onu ihanetten başka bir şey olmayan bu uçuruma dek itmişlerdi. Her iktidar kavgasında yitiren, hain damgasını yemek zorunda değil miydi? İşte o da şimdi bu sınırdıydı. Haindi, vatan hainiydi. İktidar savaşını yitirmişti. Eğer bu savaşı hasımları yitirmiş olsaydı kim bilir belki onlar da buna benzer acıklı bir tutuma düşmeyecek miydi? Onlar da böyle bir yana sığınmayacak mıydı?⁸⁵ diyerek Dinamo, Ethem'in hain olduğunu belirtmesinin yanında onu bu duruma sevk eden sebeplerin de olduğunu söyler. Zaten Dinamo, Ethem'in başarılarını her daim ön plana çıkarırken onun Yunanlıların tarafına geçerek vatanına ihanet etmesini ve ardından yaşananlara romanında yer vermemiştir. Ethem'i bir halk kahramanı gibi göklere çıkarmak, abartılı bir övgüye yönelmek veya hain olduğunu her fırsatta yenileyip her davranışını eleştirmek gibi bir tutum sergilemeyen Dinamo, tarafsız bakış açısını korumaya çalıştığını eserinin sonunda belirtse de, yazarın Ethem'e, ağabeylerine göre daha olumlu bir bakışla yaklaştığı görülür ve romanda, bu ihanette Ethem'in ağabeylerinin ve hasımlarının etkili olduğu dile getirilir.

⁸³ Hasan İzzettin Dinamo, **a.g.e.**, s. 303.

⁸⁴ Hasan İzzettin Dinamo, **a.g.e.**, s. 327.

⁸⁵ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 5**, Tekin Yayınevi, İst., 2015, s. 330.

Belgesel roman niteliğini taşıyan Suat Yalaz'ın kaleme aldığı *Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman* başlıklı eserde, başta Ethem'in anıları ve Nutuk olmak üzere farklı görüşleri dile getiren kaynaklardan yararlanılmıştır. Suat Yalaz eserinde yararlandığı kaynakları belirtmiş ve yer yer olay akışını keserek konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu durum, roman tekniği bakımından kusur teşkil etse de, bizim için önemli olan yazarın Ethem'i nasıl ve hangi bakış açısıyla ele aldığıdır. Suat Yalaz, yararlandığı kaynaklardan yola çıkarak Ethem'in hem başarılarından hem de onun ne kadar acımasız biri olduğundan söz eder. Olaylara tek taraflı bakmak yerine Yalaz, her iki durumu da dile getirerek tarafsızlığını korumaya çalışsa da önsözde yer alan ifadeler, yazarın bu konuya daha olumlu baktığını göstermektedir.

Yazar eserinin önsözün; *Sabah* gazetesinde, onun yaşam öyküsünü yazıp çizmeye başlarken amacım onun "hain" mi yoksa haksızlığa uğramış bir "millî kahraman" mı sorusunu eşelemek ve bir yanıt bulmak değildi. Çünkü, Çerkez Ethem, yakın tarihimize damgasını vurmuş, Kurtuluş Savaşımızın yolunu açmış, yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda çok önemli görevler üstlenmiş, yaman bir savaşçıdır... Yaptığı yapmadığı, belgelerle tanıklarla ortadadır... Çerkez Etem'e "asi" diyebiliriz amma, "hain" demek haksızlık olur der ve zamanla onunla bir anılan "hain" tanımlamasının gittikçe etkisini yitireceğini ve onun, Kurtuluş Savaşı'ndaki yararlıklarıyla anılacağını ilave eder⁸⁶.

Romanda, diğer romanlarda olduğu gibi, Ethem'in çocukluğundan, asker olan ağabeylerine olan hayranlığından, babası Ali Bey'in ve ağabeyleri olan Reşit ile Tevfik Beylerin yaşamlarından söz edilir. Ardından da Ethem'in babasını dinlemeyerek İstanbul'a gidişi, asker oluşu, 1. Dünya Savaşı sırasında çatışmaları katılması ve yaralanması anlatılır. Ethem, Bandırma'da dinlenirken bir yandan da Reşit Bey'in toplantılarında konuşulanları işitir ve Rauf Bey'den gelen mektubun ardından Ethem, Millî Mücadele'ye katılır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'da Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken Rauf Bey de Ege'de güvendiği kişilere Millî Mücadele'nin başladığını haber verir. Ethem başta Drama'lılar olmak üzere Balıkesir, Bandırma, Gönen, Bursa'da ne kadar Çerkez varsa çağırır. Ethem ciddi sağlık sorunları yaşasa da Yunanlılarla ve Kuva-yı Milliye karşıtı kişilerle mücadele eder. Ethem'i sürekli ağabeyi Reşit Bey yönlendirir. Ethem'in Alaşehir baskınında almış olduğu başarı ona, Salihli Cephesi Harp Kumandanı unvanını kazandırsa da şehirde estirdiği korku

⁸⁶ Suat Yalaz, *Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman*, Yalaz Prodüksiyon Yayınları, İst., 1997.

yüklü hava onun güvenilmez olduğunu da gösterir. Yapılan yağmalar, talanlar halkın nezdinde Kuva-yı Milliye'nin güvenilemeyeceği anlayışını doğurur. Ethem daha sonra birkaç defa ortaya çıkan Anzavur Ahmet isyanlarını, Düzce isyanını, Yozgat ayaklanmalarını bastırır. Tabii bu isyanları bastırırken tek başına değildir. Kendisine Ali Fuat Paşa, Albay Refet gibi komutanlar da destek verir. Ethem elde ettiği başarılarla büyük bir hayranlık kazanır. Halk, onu sevgi gösterileriyle karşılar. Mecliste, kendisini tutan milletvekilli sayısı çoğunluktadır.

Ethem ile Ankara arasındaki ilişkiler ilk önce Ankara Valisi Yahya Galip olayında bozulur. Daha sonra düzenli ordu kurulacağı ve Kuva-yı Seyyare'nin dağıtılacağı haberleri yayılır. Ethem ve ağabeylerinin halktan, asker ve para toplaması yasaklanır. Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak Moskova Büyükelçiliğine atanır. Yerine İsmet Paşa getirilir. Çevrelerindeki insanlar da Çerkez kardeşleri kışkırtır. Sonunda Tefik, İsmet Paşa'ya onu tanımadığını ifade eden telgraf gönderir. İşler daha da çıkmaza girince Ethem, Demirci Mehmet Efe'ye birlikte hareket edelim der. Demirci daha cevap yazmadan Refet Bey'in baskınına uğrar. Düzenli ordu ile karşı karşıya kalan Ethem, sonunda Yunanlılara sığınır.

Ethem ile TBMM karşı karşıya gelince Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in tutumu için şu ifadeleri kullanır: Bizim görevimiz; ipte adam sallandırarak, vali çocuklarını dağa kaldırıp can bedeli alarak çeteler kurmak değil, yepyeni çağdaş bir Türk devleti kurmak olduğunu bu çocuğa nasıl anlatmalı şimdi?⁸⁷ Benzer şekilde Yunanlılar ile mücadele ederken Kuva-yı Seyyare'nin habersiz çekilmesi karşısında kumandan şu ifadeleri kullanır: İşte Kuva-yı Seyyare kumandanları! Böyle savaşır! Akıllarına esince hücum eder, istedikleri an geri çekilirler, kimseye de haber vermezler. Onlarla birlikte savaşa girmek başlı başına bir derttir⁸⁸ der. Mustafa Kemal Paşa da kumandanlar da böylece düzenli ordu ile çeteler arasındaki farka dikkat çekerler.

Suat Yalaz, Ethem'in milletvekilleri ve halkın gözünde kahraman olarak görülürken daha sonra vatana ihanet edip Yunanlılara sığınmasını ağabeylerinin (özellikle Tefik Bey) ve Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yer alan meclis üyelerinin kışkırtmasına bağlar: *Ah, abilerim ah!.. Beni de yaktınız,*

⁸⁷ Suat Yalaz, *Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman*, Yalaz Prodüksiyon Yayınları, İst., 1997, s. 115.

⁸⁸ Suat Yalaz, *a.g.e.*, s. 183.

*kendinizi de!.. Koca Mustafa Kemal Paşa'nın önüne sürdünüz beni... Öhhö... Büyük Millet Meclisi'nin ayakta alkışladığı "Münci-i millet Ethem Bey'in düş-tüğü şu hale bak!.. Anzavur isyanında "Yetiş Etem Bey!" diyen Kazım Bey nerede? Ali Fuat Paşa bana neden sahip çıkmıyor?"⁸⁹ Yalaz eserinin son satır-larında ise, Atatürk'ün Ethem'e karşı sevgi duyduğundan da bahseder: *Ethem'in gurbette büyük sıkıntılar içinde yaşadığını öğrenen Atatürk: "Ethem'in sonu böyle olmamalıydı. Ne yazık ki o günlerin zor şartları altında onunla gerektiği kadar ilgilenemedik."* diyerek Ethem'e olan sevgisini bir kez daha açığa vurmuştur⁹⁰.*

2.1.3. Ethem Olayını Tarafsız Bir Bakış Açısıyla Anlatan Yazarlar

Sabahattin Burhan'ın *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanında, Çerkez Ethem olayı tarafsız bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Romanlarında genellikle Milli Mücadele yıllarında efelerin vermiş olduk-ları mücadeleleri anlatan ve birçok efenin hayatını romanlarında kurgulayıp ifade eden Sabahattin Burhan, Çerkez Ethem'in faaliyetlerine de *Ege'nin Kur-tuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı eserinde yer vermiş ve bu olayı tarafsız bir bakış açısıyla ele alıp anlatmıştır. Romanda, Anzavur Ahmet isyanından söz edilir ve Ali Fuat Paşa, bu isyanı ancak Ethem Bey'in bastırabileceğini söyler, nizami kuvvetlerin bu işi bugünkü şartlarda başarmalarının zor oldu-ğunu ifade ederek bu görevi Ethem'e verir. Köşk Cephesi'nden yardım isteyen Ethem Bey'in mahiyetine, Yörük Ali Efe bazı kuvvetleri verir⁹¹. Yazar, Gök-çen Efe'nin ölümü üzerine *Kuva-yı Milliye tacını süsleyen iri bir pırlanta sön-müş, efsane adam ölmüştü. Böylece Yörük Ali-Çerkez Etem Bey-Gökçen Efe üçlüsüyle başlayan Kurtuluş Savaşı'nın direklerinden biri yıkılıyordu*⁹² ifadelerini kullanarak Çerkez Ethem'i Kurtuluş Savaşı'nın direklerinden biri olarak görür.

Yunanlılarla mücadele eden ve onların ilerleyişini durduran Çerkez Ethem, Refet Bey ile görüşmek ister. Refet Bey ve Demirci Mehmet Efe arasında şöyle bir konuşma geçer: *Efe, Etem Bey bizi nasıl karşılar dersin? Yahu ben ne bilirim Çerkez uşağının bizi nasıl karşılayacağını? Kapı dışarı etmez*

⁸⁹ Suat Yalaz, **a.g.e.**, s. 213.

⁹⁰ Suat Yalaz, **a.g.e.**, s. 220.

⁹¹ Sabahattin Burhan, **Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe**, C 3, Nesil Yayınları, İst., 2009, s. 143-145.

⁹² Sabahattin Burhan, **Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe**, C 3, Nesil Yayınları, İst., 2009, s. 216.

herhalde... Subaylardan pek hoşlanmadığını söylüyorlar. Masal... Öyle olsaydı maiyetinde subay çalıştırmazdı. Maiyetinde pek çok subay çalışıyor. Herhangi bir meselede onlarla istişare ediyor. Fikirlerini soruyor. Görüşlerine ehemmiyet veriyor. Birlikte karar alıyorlar ifadelerini kullanır. Refet Bey, Ethem Bey'in Salihli'de şahsi zenginlik yoluna saptığını söyleyince de Demirci Efe bunların asılsız söz olduğunu Ethem Bey'in şu anda tek derdinin vatan olduğunu söyler. Ethem, onları davulla zurnayla karşılar. Miralay Refet Bey, Ethem'in bölgedeki ağırlığını böylece hisseder⁹³. Aralarında geçen konuşmada Ethem'in sözleri dikkat çekicidir: *Yunan, mübarek topraklarımıza ayak bastığı gündən beri rahat mıyım sanıyorsunuz? Geceleri yattığım yatak diken oluyor. Çok zaman hiç yatmadan ve uyumadan sabahı yakalıyorum* der. Gece çok fazla yağın yağmura aldırış etmeden mevzileri dolaşan Ethem'in hakkında Refet Bey: *İnandım efe, inandım. Böyle fedakâr vatan evlatları oldukça, düşman, memleketimizde barınamayacaktır. Buraya gelirken Etem Bey hakkında sarf ettiğim sözlerin tamamen asılsız olduğu meydanda. Böyle bir kahramanın şahsını çürütmek için uydurulmuş olsa gerek* der. Oradan ayrılacakları zaman Ethem, Demirci'ye verdikleri vatan mücadelesinde başlarına her şey gelebilir diye, haberleşmek için şifreli anahtar verir. Demirci, yanında bulunan yüzbaşına başka bir şifreli anahtar yaptırarak Refet Bey'e bu anahtarı gösterir⁹⁴. Ethem'in iç isyanları bastırıldığına da yer verilen romanda Ethem'in Ankara Hükümeti ile karşı karşıya gelişleri ve sonrasında yaşananlar söz konusu edilmez. Romanda vatanın kurtuluşundan söz edilse de Ethem'in Yunanlılara sığınması anlatılmaz. Yazarlar arasında farklı görüşlerin olduğu asıl kısım olan isyanlardan sonra yaşananlardan bahsetmeyerek yazar, muhtemelen tarafsız kalmayı tercih etmiş ya da bir fikir belirtmek istememiştir.

2.2. Roman Kahramanlarının Gözünden Çerkez Ethem

Romanlar incelendiğinde, roman kahramanlarının başta Çerkez Ethem olmak üzere Ethem'in ağabeylerine ve adamlarına karşı, farklı durumlarda farklı bakışlara sahip oldukları görülmektedir. Bu farklılığın oluşumunda en temel sebep; Ethem ve ağabeylerinin TBMM'nin karşısında yer alarak Yunanlılara sığınmaları yatmaktadır. Ethem, ilk zamanlarda çoğu kişilerin gözünde bir kahraman, bir kurtarıcı, hayranlık duyulan biri olarak görülmektedir ve halk tarafından sevgi dolu bakışlarla karşılanmaktadır:

⁹³ Sabahattin Burhan, **a.g.e.**, s. 240-243.

⁹⁴ Sabahattin Burhan, **a.g.e.**, 2009, s. 244-250.

Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 4 başlıklı eserde Ali Fuat Paşa, Ethem Bey için: -Ethem Bey, memlekette büyük ve şerefli hizmetlerde buldunuz. Anzavur hadisesi, sizin bildiğinizden de önemliydi. Bu eşkiyayı tepelemekle bizlere rahat bir soluk aldırınız. Ben, sizin bu işi başara-bileceğinize inanıyordum. Sizi kutlarım ifadelerini kullanır⁹⁵.

Yılmaz Koç'un kaleme aldığı *Çerkes Ethem "Ben Hain Miyim?"* başlıklı romanda, Ethem vatanına ihanet edip Yunanlılara teslim oluncaya kadar Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa, mebuslar, halk vb. tarafından bir kurtarıcı, başarıları takdir edilen biri olarak görülmüştür. Ali Fuat Paşa, Düzce isyanının bastırılmasından sonra Ethem'e şöyle der: *Ethem Bey, bizi nasıl bir beladan kurtardınız bilemezsiniz! Allah sizden razı olsun! Siz olmasaydınız Adapazarı'ndaki karışıklığı önleyemezdik*⁹⁶ ifadelerini kullanır. Bolu isyanının ardından Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği telgrafta şu ifadeler yer alır: *Başarıları ve hizmetleri kurtuluş tarihimizde en parlak satırları işgal edecektir...*⁹⁷

Güner Kuban'ın *Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına* başlıklı romanda Rauf Bey, Ethem ve arkadaşlarına karşı duyduğu hayranlığı dile getirmektedir: "Ethem, senin ve efradının Yunan ordusunun işgalini durduruşunu hayranlıkla takdir ettik. Dirayet ve cesaretine hepimiz hayranız, çete savaşlarıyla Yunan ordusunu püskürtmek her yiğidin harcı değildir. Cephelelerde yarattığın mucizelerle hepimizi şaşırttın"⁹⁸. Edip Bey de Ethem'in başarıları karşısında ona hayran kalmıştır: Edip Bey daha önce de şahit olduğu bu taktiksel ustalıktan bir kez daha etkilenmişti. Saygılı bir sesle, "Beni yine hayrete düşürdünüz komutanım. Düşmanla adeta kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyorsunuz. Gerilla savaşındaki ustalığınız size olan hayranlığımı arttırıyor," dedi⁹⁹.

Suat Yalaz'ın kaleme aldığı *Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman* başlıklı eserinde, aldığı başarılar sonucunda Ethem artık bir halk kahramanı, kurtarıcı olarak görülür, kartpostallara onun resmi konulur, onun adına marşlar yazılır ve söylenir: *Öndeki otomobilde Mustafa Kemal Paşa ile son günlerin millî*

⁹⁵ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 4*, Tekin Yayınevi, İst., 2013, s. 434.

⁹⁶ Yılmaz Koç, *Çerkez Ethem "Ben Hain Miyim?"*, Parola Yayınları, İst., 2016, s. 65.

⁹⁷ Yılmaz Koç, *a.g.e.*, s. 69.

⁹⁸ Güner Kuban, *Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına*, Mona Kitap, İst., 2017, s. 163.

⁹⁹ Güner Kuban, *a.g.e.*, s. 175.

*kahramanı Çerkez Ethem 'i yanyana gören halk büyük sevinç ve sevgi gösterisinde bulunuyordu... Bütün milletvekilleri Çerkez Ethem 'i ayakta alkışlıyor, "Yaşasın müncii millet!" diye bağrışıyorlardı*¹⁰⁰.

Yılmaz Koç'un kaleme aldığı *Çerkes Ethem "Ben Hain Miyim?"* başlıklı romanda, Çerkez Ethem ve adamları, Yozgat isyanını bastırdıktan sonra Ankara'ya geldiklerinde, Ankara halkı onları "Yaşa! Var ol!" sözleri ile coşkuyla karşılarlar¹⁰¹.

Romanlarda Ethem ve adamlarının, girdikleri yerleri yakıp yıkmaları, bir anda idam kararı alıp anında uygulamaları, zorla mallara el koymaları, halkta panik ve korku havası yaratır:

Suat Yalaz'ın kaleme aldığı *Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman* başlıklı eserinde, Ethem'in isyanları bastırırken ki tutumu ve isyan sonrasında yapılan talanlar halkın üzerinde korkuya sebep olmaktadır: *Çerkez Ethem'in "Alaşehir Baskını" kendisine "Salihli Cephesi Harp Kumandanı" unvanını kazandırmıştı ama, şehirde estirdiği korku ve dehşet havası kendisine pek güvenilemeyeceği kanısını pekiştirmişti*¹⁰².

Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* başlıklı romanda Ethem'in kuvvetiyle birlikte Kütahya'ya gireceğini duyan halk telaş ve korkuya kapılarak zabıtlere: *Aman bizi koyup gitmeyi, Etem, Yunandan da zalimdir, diye yalvarırlar*¹⁰³.

Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 4 başlıklı eserde yazar, *Ethem için; Ethem Bey korkusu, dağlardan, taşlardan, köylerden, kasabalardan ağulu bir yel gibi esiyordu. Bütün ayaklanış bölgesi, şahin görmüş keklik yavruları gibi sinmiş, pusuştu. ifadelerini kullanarak halkın, Ethem hakkındaki tutumlarını anlatır*¹⁰⁴.

Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* başlıklı romanında Akhisar'a giren Ethem ve adamları, evlerine Yunan bayrağı asanları uyarır. *Doktor Necati Bey, Ethem Bey'e: Namaz mı kaldı efendim? Herifler altlarına pislediklerinden aptestleri de gitti tantuna... Tabanı yanmış it gibi dönüyorlar caminin içinde...*

¹⁰⁰ Suat Yalaz, *Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman*, Yalaz Prodüksiyon Yayınları, İst., 1997, s. 120.

¹⁰¹ Yılmaz Koç, *Çerkez Ethem "Ben Hain Miyim?"*, Parola Yayınları, İst., 2016, s. 117.

¹⁰² Suat Yalaz, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁰³ Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 445.

¹⁰⁴ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 4*, Tekin Yayınevi, İst., 2013, s. 438.

*Tövbe eden hangisi, iman tazeleyen hangisi... Herifleri yeniden Müslüman ettiniz Ethem Bey. Bu sevapla cennetliksiniz!*¹⁰⁵

Sonuç

Edebiyatın beslendiği temel kaynaklardan biri de tarihtir. Bu yüzden tarihi olaylar çoğu zaman bir de yazarlar tarafından araştırılıp kurgulanarak anlatılmaktadır. Tarih araştırmaları ve tarihi olayların yazımı konusunda farklı metotlar ve yaklaşımlar söz konusudur. Objektif bir tarih yazımı mümkün müdür? Sorusu hâlâ daha cevabını aramaktadır. Nesnel bilgiye ulaşılabilir olduğunu savunan Pozitivist bir yaklaşımın karşısında aksi bir görüşle romantik tarih anlayışı yer almaktadır. Tarihi olaylara araştırmacıların yaklaşımı konusunda Aktay'ın belirttiği göre, iki genel husus söz konusudur: ya tümünden tarihi olayları inkâr etmeleri ya da tarihi olay ve şahsiyetleri idealleştirme formu içinde takdim etmeleridir¹⁰⁶. Çerkez Ethem olayı da, Türk tarihinde önemli konulardan biridir. Gerek tarih araştırmacıları gerekse roman yazarları Ethem olayında ortak bir görüşü paylaşmazlar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Çerkez Ethem olayında yer olan birçok husus söz konusudur. Kimi yazarlar bu hususların bazılarını ön plana çıkarıp diğer konular hakkında dokümanların olmadığını ifade ederlerken kimi araştırmacılar da Ethem'i idealleştirme çabası içindedirler. Araştırmacılar arasında farklı görüşlerin oluşumunda, dönemin ve yazarların hayatlarının da önemli etkisi vardır.

Vatan için mücadele eden, düşman karşısında vatanını savunan, vatanın kurtuluşunda da önemli katkıları bulunan Ethem ve ağabeylerinin, düzenli ordunun kurulacağına ve Kuva-yı Milliye birliklerinin tek çatı altında birleştirileceği düşüncesinin ardından TBMM'nin karşısında yer almaları, onların hayatında bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu andan sonra yaşananlar, onları isyana kadar götürür ve Ethem, vatanına ihanet edip Yunanlılara sığınır. Ethem ve ağabeylerinin “kahraman” mı yoksa “vatan haini” mi oldukları hâlâ daha araştırmacılar arasında tartışılan konulardan biridir. Bu tartışmalar da nesnel bir tarih yazımının, en azında çalışmamızın konusu olan Çerkez Ethem hususunda, pek de mümkün olmadığını göstermektedir. Çalışmamız açısından bu konunun bizi ilgilendiren tarafı ise, bu olayın romanlara nasıl yansdığıdır.

¹⁰⁵ Kemal Tahir, **Yorgun Savaşçı**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, s. 371.

¹⁰⁶ Aydın Aktay, “Tarih Araştırmalarının ve Tarih Yazımının Önündeki Temel Sorunlar”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, 2018, s. 59. Ayrıca bkz: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/460754> Erişim Tarihi: 15.04.2019.

Ethem olayının anlatıldığı ve çalışmamızda incelediğimiz dokuz romanın çoğunda yazarlar, başta Ethem'in anıları olmak üzere tarihi kaynaklardan yararlanarak olayları anlattıklarını ifade ederler. Romanların hemen hemen hepsinde Ethem'in hayatı iki dönemde ele alınır. Romanlarda ilk başta Ethem'in ailesinden, Millî Mücadele'ye katılımından, iç isyanları başarıyla bastırması ve aldığı başarılar sonucunda çevrelerindeki kişiler nezdinde bir kurtarıcı, bir kahraman olarak görülmesi anlatılmaktadır. Romanlarda farklı bakışların olduğu asıl evre, Ethem ve ağabeylerinin TBMM'nin karşısında yer alışıyla ortaya çıkmaktadır. Bu aşamadan sonra yazarların Ethem'e karşı bakışları; olumlu (kahraman-kurtarıcı), olumsuz (vatan haini-eşkıya-asi) ve tarafsız olmak üzere değişiklik göstermektedir. Bu farklı görüşler genelde 1960 ve sonrasında yer almaktadır. Ethem ve ağabeylerine karşı olumsuz bakış açısını içeren romanlar *Menderes'in İki Yakası* başlıklı roman hariç 1960'lı yıllarda yazılmıştır. Olumlu veya tarafsız bakış açısını içeren romanlar ise, son zamanlarda 2000 yılından sonra yazılmıştır.

Ethem'e olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşan Ahmet Zeki Muslu, Ethem'in vatanına ihanet ettiğini ve onun hain olduğunu anlatırken Kemal Tahir ise, Ethem'in Yunanlılara sığınışını anlatmasa da onların eşkıyalığı üzerinde ısrarla durur. Bu durum da Kemal Tahir'in çetelere bakışıyla bağlantılıdır. Samim Kocagöz, kahramanları aracılığıyla Ethem'in hain olduğunu söylerken Tark Buğra eseriyle Ethem'in ihanetini gözler önüne serer. Sabahattin Burhan, Ethem'in isyanları bastırması sonucunda elde ettiği başarılarından söz etmesine rağmen onun Yunanlılara sığınışını anlatmayarak tarafsız kalmayı veya bu konu hakkında fikrini belirtmemeyi tercih etmiş olmalıdır.

Güner Kuban, Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'in kızıdır. Kuban, eserini yazarken ailesinin yaşadıklarının etkisinde kalmış ve eserini taraflı bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Ethem'in bir halk kahramanı olduğunu sık sık eserinde tekrar etmektedir. Hasan İzzettin Dinamo ve Yılmaz Koç'un kaleme aldığı romanlarda Ethem, bir halk kahramanı olarak göklere çıkarılmasa da anlatıların Ethem'in anılarıyla bire bir benzerlik gösterecek kadar yakın olması ve Ethem konusunda yer alan temel olayların yorumlanması itibarıyla Ethem'e diğer yazarlara göre biraz daha olumlu yaklaşımları anlaşılmaktadır. Suat Yalaz ise, Ethem'in hem kahramanlıklarından hem de acımasızlığından ve ihanetinden söz ederek konuya objektif bir şekilde yaklaşmaya çalışsa da Ethem olayına biraz daha iyimser baktığı anlaşılmaktadır.

Romanlarda Ethem'in Yunanlılara sığınmasına etki eden olaylar için kimi yazarlar (Hasan İzzettin Dinamo, Suat Yalaz) Ethem'in ağabeylerini gösterirken, kimi yazarlar (Yılmaz Koç) Ethem'in sağlık sorunlarını, kimi yazarlar (Yılmaz Koç, Suat Yalaz) onların çevrelerinde bulunan ve onları kötü etkileyen kişilerin varlığını dile getirirler. Ayrıca Ahmet Zeki Muslu bu duruma gerekçe olarak onların düzenli orduda yer almak istememelerini belirtirken, Samim Kocagöz Ethem'i bu yola sürükleyen asıl sebebin cehalet olduğunu söyler. Güner Kuban ise, bu olaya sebep olarak İsmet Paşa'nın tutumunu göstermektedir. Tarık Buğra bu etkenlere; Ethem'in boş gurura kapılmasını, kendine olan güvenini ve ihtiraslarını da ekler.

KAYNAKÇA

- Aktay, Aydın, "Tarih Araştırmalarının ve Tarih Yazımının Önündeki Temel Sorunlar", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, 2018, ss. 57-71.
- Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (Söylev)**, İnkılap Kitabevi, İst., 2014.
- Aykol, Hüseyin, **Çerkez Ethem Gerçek Yaşam Öyküsü**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş 8**, Sabah Kitapları, İst., 1997.
- Bozgeyik, Burhan, **Çerkez Ethem Hadisesi**, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Buğra, Tarık, **Küçük Ağa**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Burhan, Sabahattin., **Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe**, C 3, Nesil Yayınları, İst., 2009.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İst., 2010.
- Cilasun, Emrah, **"Bâki İlk Selam" Çerkes Ethem**, Belge Yayınları, İst., 2004.
- Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İst., 2005.
- Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 3**, Tekin Yayınevi, İst., 2012.
- _____, **Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 4**, Tekin Yayınevi, İst., 2013.

- _____, **Kutsal İsyân Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 5**, Te-kin Yayınevi, İst., 2015.
- Gökbel, Asaf, **Millî Mücadele’de Aydın**, Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm, Aydın, 2005.
- Halıcı Şaduman, **Ethem**, Kitap Deyince Yayınları, İst., 2016.
<https://dergipark.org.tr/download/article-file/460754> Erişim Tarihi: 15.04.2019.
- Tahir, Kemal, **Yorgun Savaşçı**, İthaki Yayınları, İst., 2016.
- Kocagöz, Samim, **Kalpakkıllar**, Literatür Yayınları, İst., 2013.
- Koç, Yılmaz, **Çerkez Ethem “Ben Hain Miyim?”**, Parola Yayınları, İst., 2016.
- Kuban, Güner, **Kurtuluş Savaşı Kahramanı Çerkes Ethem’in Gerçek Yaşam Öyküsü Bir Vatan Aşkına**, Mona Kitap, İst., 2017.
- Muslu, Ahmet Zeki, **Menderes’in İki Yakası**, Yitik Ülke Yayınları, İst., 2016.
- Özdemir, Rıza, **Çerkez Ethem Gözüyle Kurtuluş Savaşı**, İkinci Adam Yayınları, İst., 2018.
- Sarıhan, Zeki, **Çerkez Ethem’in İhaneti**, Kaynak Yayınları, İst., 2008.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 1-2, Örgün Yayınevi, İst., 2002.
- Şener, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı**, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 2007.
- Uğurlu, Nurer, **Çerkez Ethem Kuvvetleri Kuvayı Seyyare**, Örgün Yayınevi, İst., 2007.
- Yalaz, Suat, **Çerkez Etem Belgesel Resimli Roman**, Yalaz Prodüksiyon Yayınları, İst., 1997.

“MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’DAN ERZURUM YOLCULUĞU: HALKLA İLETİŞİM ÖRNEĞİ”

Erdal AYDOĞAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’nı kaybedince Mondros Mütarekesi’ni imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bu mütareke çok ağır şartları ihtiva etmekteydi. Büyük devletler şartların en kısa sürede uygulanmasını isterken ülkeyi yönetenler olup bitenler karşısında basiretsiz ve mütarekenin bütün ülkede uygulanması için sivil-asker yöneticilere talimatlar veriyordu. Mütarekeyi uygulamak istemeyenler ise görevden alınıyordu.

Bu şartları ağır bularak uygulama konusunda itirazları olan Mustafa Kemal Paşa ise aynı akıbete maruz kaldı ve İstanbul’a davet edildi. 13 Kasım 1918’de İstanbul’a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada kaldığı süre içinde ülkenin geleceği ile ilgili çeşitli faaliyetler yürüttü. Bu çalışmaların neticesinde de Mustafa Kemal merkezli mücadele fikri ortaya çıktı.

Anadolu insanının işgaller karşısındaki duruşu, mücadelesi ve bir lider olma yolunda Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktıktan sonraki faaliyetleri, halkla teması ise millî iradeye dayalı yeni bir devletin, adımları oldu.

Anahtar Kelimeler: Millî İrade, Amasya Tamimi, Miting, İşgal, Cemiyet.

---

*Prof Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, erdalaydogan@atauni.edu.tr

“MUSTAFA KEMAL PASHA’S JOURNEY FROM SAMSUN TO ERZURUM: A SAMPLE OF COMMUNICATION WITH THE PUBLIC”

ABSTRACT

When the Ottoman Empire lost the First World War, they were obliged to sign the Armistice of Mudros. The conditions imposed by the Armistice were really harsh for the Ottoman Empire. While the great powers were eager to implement these conditions as soon as possible, the rulers of the country were short-sightedly giving instructions to the civil-military administrators for the implementation of the conditions of the Armistice across the country. Those who did not want to implement the conditions were discharged.

Mustafa Kemal Pasha was also unwilling to abide by its terms because he found them highly harsh, and then he was treated in a similar way and invited to İstanbul. Mustafa Kemal Pasha arrived in Istanbul on November 13, 1918 and conducted various activities related to the future of the country during his stay there. As a result of these, the idea of struggle based on thoughts of Mustafa Kemal arose.

The attitude of Anatolian people against the occupations, the struggle and activities of Mustafa Kemal Pasha on his way of becoming a leader after his arrival in Samsun and his contact with people became the first steps of a new state based on national will.

Keywords: National Will, Amasya Circular, Public Meeting, Invasion, Association.

GİRİŞ

Mütareke ahkâmına itirazlarından dolayı İstanbul çağrılan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918’de İstanbul’a geldi. Burada kaldığı müddet içinde ülkenin nazik şartları karşısında çok önemli faaliyetlerde bulundu. Bu çabalarının bir neticesi olarak Anadolu’ya gitme fikri ortaya çıktı. Osmanlı sivil-asker bürokrasinin de büyük destekleriyle IX. Ordu Kıtâat-ı Müfettişliği ihdas edildi ve Mustafa Kemal Paşa müfettişliğe tayin edildi.

Bu gelişmelerin ardından, Mustafa Kemal Paşa, yolculuk hazırlıklarına başladı. Anadolu’ya hareketinden bir gün önce de İzmir, 15 Mayıs 1919 günü Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu hadise Mustafa Kemal Paşa’ya Anadolu’ya çıktıktan sonra yapmak istediği işlerin gerçekleşmesinde büyük kolaylıklar sağlayacağı gibi işgal hadiselerine ait geniş bir bilgi ile Anadolu’ya hareket etmiş olması da onun için tabir-i caizse bir şans oldu.¹

Arif Hikmet Gerçekçi’nin ifadesiyle “İstanbul’dan Samsun’a Cehennemî Saatler” nihayet 19 Mayıs 1919 sabahı saat 6’da son buldu.

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’da Faaliyetleri

IX. Ordu Müfettişi’nin Samsun’a çıkışı moralmen çökmüş olan ahaliye yeni bir heyecan katmıştı. Ahalideki bu heyecana karşılık, başta Mutasarrıf olmak üzere bir kısım yöneticilerin basiretsizliği, teslimiyetçi tavırları ise son derece manidardı.

Gelişenden bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa, şehri otomobille do-laşmış sonra Hükümet makamını ve Belediye’yi ziyaret etmiş, yöneticilerle fikir teatisinde bulunmuştu. Bu sırada kendisinin geldiğini duyan Samsunlu-larla konuşma fırsatı bulmuş, onların gelecek için nabzını tutmaya çalışmıştı.²

Samsun ve havalisindeki asayişsizlik karşısında Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak bölge halkının can ve mal güvenliğinin teminine gayret gösterdi. Çünkü buranın da ikinci bir İzmir olmaması için çok dikkatli olunması gerekiyordu.³

¹ İstanbul’da Bir İngiliz Tecümanının Hatıraları-1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal’e Kadar, (Haz.) Erdal Aydoğan-Erkan Cevizliler, Erzurum, 2014, s. 115.

² Anadolu ve Trakya, 10 İkinci Teşrin/Kasım 1938.

³ “Mustafa Kemal’in Samsun’a Çıkışı İngilizleri Ürkütmüştü”, Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyet’ten Zamanımıza Kadar, I, s. 353.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’da yapacağı işleri tasarlarken, asker ve sivil yönetici kadronun üzerinde çok durmuştu. Çünkü gerçek başarının, yetenekli ve bir ideale inanmış kişilerle sağlanacağını iyi biliyordu.⁴

Böylesine nazik bir dönemde yöneticilerin vasıfları çok önemliydi. Bunun için Mustafa Kemal Paşa’nın burada gerçekleştirdiği ilk iş yaşlı ve İstanbul taraftarı olduğu daha ilk günden belli olan Mutasarrıf Ethem Bey’in ve XV. Tümen Komutanı’nın görevine son verdi. Her iki göreve de vekâleten, kendisiyle Samsun’a çıkan III. Kolordu Kumandanı Refet Bey’i geçici olarak hem sivil hem de askerî idarenin en yetkilisi olarak görevlendirdi.⁵ Bu esnada Dahiliye Nezareti’nde Müsteşarlık yapmış olan Hamid Bey de 29 Mayıs’ta Samsun’a çıkmış⁶ ve Samsun Mutasarrıfı olarak resmî görevine başlamıştı.⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın Ordu Komutanlarıyla Teması

Mustafa Kemal Paşa, Samsun’da bulunduğu süre içinde “Ordu, Millet, Lider”⁸ gibi üç önemli kuvvet arasındaki dengeyi kurmaya çaba gösterdi.

Bir taraftan sivil kuruluşlarla temas kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Kâzım Karabekir, Cafet Tayyar, Ali Fuat Paşa gibi vatanperver idealist, cesur, gayretli Kolordu Komutanlarıyla temasa geçip orduyu kontrolü altına alma gayreti içinde bulundu⁹. Böylece ordu-millet kaynaşmasının temellerini Samsun’da atmaya çalıştı.

Mustafa Kemal Paşa, burada halkla iç içe olamamıştı. Bunun sebebi ise, İngilizlerin gözetimi altında olmasıydı. Günlerini daha çok Mıntıkâ Palas’taki odasında çalışarak, orduyla sık sık haberleşerek geçirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Samsun’a çıktığında, daha önceden İzmir’in işgali münasebetiyle istifa etmiş¹⁰ olan Hükümet, yeniden Damat Ferid Paşa tarafından kurulmuştu¹¹

⁴ **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923**, VII, Ankara, 1975, s. 4.

⁵ Sadun Tanju, **Atatürk’ün Yanındakiler Karşısındakiler**, İstanbul, 1981, s.13; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**; Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 343119.

⁶ Halit Eken, **Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde, Hamid Bey**, İstanbul, 2008, s. 40-41.

⁷ **BOA.**, BEO., 343077.

⁸ Refik Korkud, **Millî Mücadele Takvimi**, İstanbul, 1963, s. 145.

⁹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, II, İstanbul, 1993, s. 215.

¹⁰ **İleri**, 17 Mayıs 335.

¹¹ **Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, Klasör (K), 323, Dosya No (D): (60)-4, Fihrist (F): 14.

Böylesine nazik bir dönemde, Samsun’da bulunmak orada faaliyetler icra etmek Paşa için hayli önem arz etmekteydi. Zira ordu millet kaynaşması için gerekli zamanı kazanmış oluyordu.

Kaybedilecek zamanı olmadığını iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, yöre halkına gerçekleri anlatarak, yabancılara karşı bir cephenin oluşturulması gereğini izah ile işe başladı. Bu arada Paşa, Samsun ve civarından gelen köy, nahiye ve kasaba heyetleriyle görüşmüş ve onlara teşkilatlanmanın kaçınılmaz olduğu hususunda telkinlerde bulunmuştu. Mesela, Terme Kazası heyetiyle sabaha kadar süren görüşmelerde, Rum çetelerine teslim olunmaması, İslam çeteleriyle işbirliği yapılması, sahillerin kontrolle her türlü silah ve muhacirin iç bölgelere girmelerine engel olunmasını, kendi bölgelerinde millî mukavemet cepheleri kurulması ve aralarında geçen konuşma ve kararların bir sır gibi saklanması hususunda önemli telkinlerde bulunmuştu.¹² Yine, Paşa ile görüşmek üzere Samsun’a gelen Havzalılarla bu minval üzerine görüşmeler yapmış ve onlara hitaben şöyle demişti: “Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız. Çalışacağız. Memleketi kurtaracağız... Bizi öldürmek değil, canlı canlı mezara gömmek istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir gayret belki bizi kurtarabilir.”¹³

Samsun’dan İstanbul’a gönderdiği raporlarda çok önemli mesajlar ilettiler. Bunların arasında 22 Mayıs 1919 tarihli olanı dikkate değerdir. Bu rapor, İngiliz siyasi mümessilleri Yüzbaşı Hörst, Zoltisher ve Rehoa ile yaptıkları görüşmelerin sonucu niteliğinde olup, İstanbul üstü kapalı olarak uyarılmaktaydı.

Bu raporda; Asırlardır bağımsız yaşamış Türk milletinin hiçbir yabancı'nın idaresi altında yaşamaya tahammülü olmadığı, Bütün zorluklara karşı millet tek vücut olup, millî hakimiyet esasına göre yeniden şâşâlı bir hayat süreceği, Türklük duygusunun hiç kaybolmadığını tam tersine yaşanan zorlukların bu duyguyu kamçıladığı belirtiliyordu.¹⁴

Anadolu’nun her tarafında teşkilatlanmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve ordu komutanlarının birlikte yaptıkları çalışmalar Anadolu

---

¹² Nuri Yazıcı, **Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler, 1918-1922**, (YDT.), Erzurum, 1985. s. 96.

¹³ Ali Sancar, **Samsun Tarihi**, Ankara, 1966, s. 80.

¹⁴ Mithat Sertoğlu, “Mustafa Kemal’in Samsun’dan Gönderdiği İki Mühim Rapor”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, 14 (Kasım 1968), s. 8-9.

insanın da var olan cesaret ve metaneti daha da kuvvetlendirmiş ve tabir-i cazize geleceğin alt yapısını hazırlamıştı.¹⁵

Bunların yanında halkla temasın sağlanmasında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da yapmağa çalıştığı işlerden biri bölgede yeni jandarma birlikleri kurmaya çalışmasıydı.¹⁶ Çünkü O'nun için halkın güvenliği her şeyden önemliydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya Hareketi ve Havza'daki İlk Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da kaldığı altı gün içinde Anadolu'ya gönderiliş maksadına aykırı olarak, çok faydalı işlere imza atmış olması hem İstanbul Hükümeti'ni, hem de İtilâf Devletleri'ni rahatsız etmişti. Böylesine ciddiyet gösteren durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, karargahını Havza'ya nakletmeye karar verdi.

Heyet, 25 Mayıs'ta hareket etti ve aynı gün bin bir zahmetle Kavak ilçesine varıldı. Gittiği her yeri kazanmaya ve orada millî teşkilatlar kurmaya özen gösteren Mustafa Kemal Paşa, Kavak'ta bir müddet dinlenmiş ve oranın önde gelen insanlarıyla çok faydalı görüşmeler yapmıştı. Daha yollarda görüştüğü kimi köylülerin umutsuz düşünceleri, burada yeni bir umut oluvermişti.¹⁷ Adeta aradığı ortamı bulmuş gibi gittiği her yerde yalnız bir asker değil, aynı zamanda halkın arasına karışabilmiş bir rehber rolündeydi.¹⁸ Kavaklılara, burada Müdafaa-i Hukuk teşkilatının kurulmasını ve kendisiyle devamlı irtibat içinde olunmasını tavsiye etmişti.¹⁹

25 Mayıs 1919'da Havza'ya gelindi. Heyeti, bir kıta asker ile birlikte Kaymakam Fahri Bey, Belediye Başkanı İbrahim Bey ve Havzalılar büyük bir coşkuyla karşılamışlardı.²⁰

O sıralarda Havza'da Fransızların olması Pontusçu çeteleri iyice şımartmış ve onlara halk üzerinde büyük baskılar kurma cesareti vermişti. Bu

¹⁵ BOA., Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH-KMS), 52-1/86. Ayrıca Sivas'ta işgal hadisesine karşı gösterilen duyarlılık için bkz. BOA., DH-KMS, 2-1/86.

¹⁶ BOA., BEO, 343181.

¹⁷ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi, II**, İstanbul, 1973, s. 346.

¹⁸ Selahattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)**, Ankara, 1965, s. 39.

¹⁹ H. İ. Dinamo, **Kutsal İsyân...** s. 346.

²⁰ H. İ. Dinamo, **Kutsal İsyân...** s. 348.

baskılara rağmen, İzmir’in işgali Havza’da büyük bir üzüntüyle karşılanmış ve kurdukları Redd-i İlhak Cemiyeti’nin öncülüğünde mitingler düzenlemişlerdi.²¹ Bu kıpırdanışlardan cesaret almış olan Mustafa Kemal Paşa, vakit kaybetmeden, Havza’nın ileri gelenleriyle görüşmek istemiş ve 26 Mayıs’ta kendisiyle görüşmek üzere; “Tataragaşoğlu Eyüp, Ulemadan Hacı Mustafa, Kadıoğlu Hakkı, Saatçioğlu İbrahim, Belediye Başkanı İbrahim, Zübeyr oğlu Fuat Bey’den mürekkebe kasaba temsilcilerini” Mesudiye Oteli’nde kabul etmişti.²²

Mustafa Kemal Paşa’nın Havzalılarla yapacağı bu önemli görüşmeyi o zamanın Havza Belediye Başkanı İbrahim Cebecioğlu hatıralarında şöyle ifade etmektedir: Reis Bey dedi... Vaziyet-i haziranın fevkaladeligini izah etti ve harita üzerinde Türk vatanının ecnebi işgali altında bulunduğu yerleri gösterdi ve haritaya işaret ederek: Bizi öldürmek değil canlı canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi uçurumun kenarındayız. Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız ve memleketi kurtaracağız.”²³

Mustafa Kemal Paşa’nın mutad olan; gittiği yeri tanıma, olup bitenlerden haberdar olmak davranışı Havza’da da görülmektedir. Yine Havza Belediye Başkanı’nı yanına çağırılmış ve Havza’da hangi cemiyetlerin faaliyet içinde olduğunu öğrenmişti. Mustafa Kemal Paşa bu cemiyetlere rağmen, birlik ve beraberlik için yurdun her köşesinde olmasını tavsiye ettiği Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bir şubesinin de Havza’da olması gerektiğini Belediye Başkanı’na iletmişti. Ayrıca Belediye Başkanıyla yaptığı bu görüşmelerde, bölgede Pontuslu Rumların faaliyetleri ve yaptıkları mezalimler hakkında da yeni bilgiler almıştı. Bu istekleri, bir anlamda ümitsiz olan Havzalıların yeni bir iman ile mücadele etme tavırlarını kamçılıyordu.²⁴

Bu çalışma ve gayretlerden memnun kalan Paşa, yapılan işlerin diğer bölgelerde de aynı heyecanı uyandırması için, başta Samsun, Bafra, Çarşamba, Sinop, Giresun, Ordu, Çorum, Tokat, Sivas, Köprü, Lâdik, vs. yerlere de “Biz burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşekkül ettik, sizde acele teşkil ediniz”²⁵ tarzında bir telgrafla bildirilmesini istemişti.

²¹ H. İ. Dinamo, **Kutsal İsyân**... s. 349.

²² H. İ. Dinamo, **Kutsal İsyân**... s. 349.

²³ İbrahim Cebecioğlu, “Milli Mücadele Hatıraları, Atatürk Havza’da Neler Yaptı?” **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, VII/66 (19 Mayıs 1944), s. 2-3.

²⁴ İ. Cebecioğlu, “Milli Mücadele Hatıraları...”, s. 3.

²⁵ Bkz. İ. Cebecioğlu, “Milli Mücadele Hatıraları...”, s. 4.

Dr. İbrahim Talî Bey'in Merzifon'a Gönderilmesi

İngilizler Samsun'a asker çıkardıktan sonra, birliklerinin bir kısmını da stratejik açıdan önemli bir yer olan Merzifon'a nakletmek istemişlerdi. Bu haberlerin yayılması başta bölgedeki Ermeni ve Rumların sevindirmişti. Böylece bu birlikler, 30 Mart 1919'da sözde asayişini temin etmek için Merzifon'u da işgal etmişlerdi.

Hükümet binası önündeki Türk bayrağı indirilmiş yerine İngiliz bayrağı çekilmişti. Bu acı olaylar üzerine Merzifon halkı, galeyana gelmiş ve İngiliz askerleriyle çatışma içine girmişti. Bu başkaldırı, ertesi günde Hükümet konağı önünde protesto mitingiyle devam etmişti.

Bu durum karşısında ahali, başta İstanbul olmak üzere, ikbal peşine düşen Merzifon'un kimi mülkî ve askerî yöneticilerinden ümidi kesmiş ve başlarının çarelerine bakmaya başlamışlardı. Bunun için halk gizlice örgütlenmiş ve silahlandırılmıştı.²⁶

Merzifon'da böylesine acı günler yaşandığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Havza'ya gelmiş ve yıkıcı faaliyetlere karşı tedbirler almaya başlamıştı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, karargahında görevli Dr. İbrahim Talî Bey'i; bölgede olup bitenleri tespit etmek, ileri gelenlerle görüşüp, birlik beraberlik tesis etmek ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmalarına yardımcı olmak maksadıyla Merzifon'a fevkalâde bir görevle göndermişti.²⁷

Yine Merzifon eşrafından Numan Bey'in anlattıklarına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya gelip halk ile görüşmesi, onlara büyük bir moral kaynağı olmuştu. Bu moral ve güvenden olsa gerek, Mondros Mütarekesi gereğince Anadolu'dan toplatılan silahların İstanbul'a gönderileceği haber alınca Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle halk bu silahları yağma etmiş²⁸, bunların bir kısmı silahsız halka dağıtılmış, bir kısmı da güvenlik için iç kısımlara kaçırılmıştı.

Paşa, Merzifon'da yapılacak işleri organize etmek amacıyla güvенеbileceği kişiyi Havza'ya davet etmişti. Bunlar; Pire Mehmed (XV. Topçu Alayı

²⁶ A. Aziz Taşan, **Dünden Bugüne Merzifon, Ünlü Şair, Bilgin-Devlet Adamları**, İstanbul, 1979, s. 42.

²⁷ Mustafa Bakan, **Merzifon ve Havalisinde Yabancı Faaliyetler, 1892-1922**, (YYLT), Ankara, 1989, s. 53.

²⁸ Vehbi Cem Aşkun, **Kurtulan Merzifon, Balıkesir, 1936**, s. 45; M. Bakan, **Merzifon ve Havalisinde...** s. 54.

Komutanı), Ahmet Süreyya (X. Alay Komutanı) ve Hacı Ömer Efendi (Belediye Reisi) idi. Bu üç şahıs aldıkları talimat üzerine, ahaliye şevk ve heyecan aşılayıp, onlara para ve silah yardımlarında bulunarak bölgede millî teşkilatlanmayı tamamlayacaktı.²⁹

Mustafa Kemal Paşa ve Topal Osman Arasındaki Görüşme

Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıtâat-ı Müfettişi olarak Samsun’a çıktığı sıralarda Giresunlu Topal Osman Ağa, Giresun’da Belediye Başkanı olarak bulunuyordu.

Rumların bu politikaları ve amaçları için girdikleri dayanışmalar yöre Müslümanlarını derinden etkilemiş ve bölgenin ileri gelenleri bir araya geleerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında birleşmişlerdi.³⁰

Halk arasında büyük bir kıymeti olan millî çeteci Topal Osman Ağa gibi isimlerle de irtibat kurmanın önemli olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, Osman Ağa hakkında gerekli malumatı almış ve O’nu daha yakından tanımak istemişti. Görüşmenin sağlanması için Samsun Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti’ne talimat verdi.

29 Mayıs 1919 günü gerçekleşen görüşmede, Mustafa Kemal Paşa ve Osman Ağa birçok konuda fikir teatisinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Topal Osman’a: “Çok buhranlı günler yaşıyoruz. Ümitsiz değiliz. Senin hakkında gerekli bilgileri aldıktan sonra seni buraya çağırttım. Bundan sonra el ele çalışacağız. Pontusçuların Karadeniz kıyılarında neler yaptıklarını anlat da bu işi bir de erbabının ağzından dinleyelim.” dedi.³¹

Bunun üzerine Osman Ağa yaşadıklarını, Rum ve Ermeni çetelerinin yaptıkları mezalimleri, İngilizlerin onlara yaptığı yardımları bir bir anlattı.³²

²⁹ V. C. Aşkun, **Kurtulan Merzifon...**, s. 45-46.

³⁰ Hüseyin Tatlı, **Osman Ağa ve Giresun Alayının Millî Mücadelede Yeri, 1919-1923** (YYLT), Ankara, 1996, s. 41.

³¹ Erden Menteşoğlu, **Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular**, Giresun, 1997, s. 80.

³² H. İ. Dinamo, **Kutsal İsyân...**, s. 378; E. Menteşoğlu, **Yakın Tarihimizde Osman Ağa...**, s. 80.

Geç vakitlere varan bu görüşmeler her ikisi için de tatmin edici derecedeydi. Osman Ağa, gerekli talimatları almış ve sabahleyin de Giresun'a gitmek için hareket etmişti.³³

Mustafa Kemal Paşa ve Mitingler Üzerine Tesirleri

İstanbul Hükümeti İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucu, ülke menfaatlerini korumaktan aciz bir durumdaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu gidişata karşı çıkmanın yegane yolunun, millî mukavemet cephesinin kurulmasında görüyordu.³⁴ Bu yüzden efkâr-ı umumiyeyi bu yönde kanalize etme çabası içine girdi.

Bu düşüncelerini 28 Mayıs'ta komutanlara, valilere ve kaymakamlara gönderdiği telgrafta, memleketin içinde bulunduğu durumu izah ettikten sonra düzenli, planlı olarak, azınlıklara da zarar verilmeyecek bir şekilde heyecanlı mitinglerin yapılması gereğini vurgulamış ve millî mukavemet cephesini oluşturmak için yoğun bir gayret içinde olunmasını tavsiye etmişti.³⁵

Bu tamimler, Anadolu insanına cesaret vermiş, rehber olmuştur. Bunun üzerine Anadolu'nun birçok yerinde mitingler düzenlenmiş ve protesto telgrafları çekilmişti. "Bu davetin resmî bir ağızdan yapılmış olması daha büyük bir mana ifade ediyordu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, o zaman Padişah ve Hükümet adına bu vazifeyi ifa etmiş oluyordu."³⁶

Söz konusu tamimlere Anadolu'nun değişik kasaba ve vilayetlerinden olumlu tepkiler verilmeye başlanmıştı. Mesela, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın organize ettiği mitinge, civar köy ve kasabalardan da büyük katılım olmuş ve protesto mitinglerle işgaller telin edilmişti.³⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tamiminden sonra gösterilen tepkiler arasında en ses getireni Havza'da vuku bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın o

³³ E. Menteşeoğlu, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa...*, s. 81.

³⁴ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, İstanbul, 1964, s. 49.

³⁵ S. Tansel, *Atatürk...*, s. 39-40; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 79 (Mayıs 1981), Belge No:1731.

³⁶ Mehmet Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler* (YDT), Ankara, 1986, s. 283.

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, "19 Mayıs'ın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1963.

sırada Havza’da bulunması, yapılan mitingün önemini daha da artırmıştı. Kendisi de bizzât mitingün amacına ulaşması için büyük çaba harcamıştı.

Havza’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulmasından sonra, Paşa, Havza’nın ileri gelenlerini toplayarak bir mitingün yapılamasını, katılımın büyük olması için de civar köylere de haberler salınmasını tavsiye ederek, miting gününü 30 Mayıs 1919 Cuma günü olarak belirlemişti. 30 Mayıs günü hava muhalefetine rağmen büyük bir kalabalık toplanmış hep birlikte Cuma namazı kılınmış ve ardından da mevlid okutulmuştu. Bu atmosferden hareketle 13 Haziran’da ahali tekrar davet edilmiş ve büyük bir katılımıla ikinci miting yapılmıştı. Mitingde “Türk ölmemiş ve ölmeyecek” sloganıyla ruhlar ateşlenmiş, konuşmaların ardından da toplanan ahaliye “din, namus ve nikahları üzerine bir ahd-ı misakı yaptırılmıştı”.³⁸

İngilizlerin ve Hükümetin bu yasakçı tavırları amacına ulaşmamış, ancak bu işleri doğrudan organize eden Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a çağırılması gündeme gelmişti. İngilizler bununla da yetinmemiş, çeşitli bahanelerle hapishanelere konulan birçok kıymetli vatan evladını Malta’ya sürerek Türk milletine gözdağı vermek istemişti.³⁹

Bu gelişmeler üzerine, durumun ciddiyet kazanması karşısında Mustafa Kemal Paşa’da İstanbul’a gitmeyi reddetmiş ve bu zamana kadar yapılmış olan münferit çıkışları artık millete ve orduya mal etmeye özen göstermişti.⁴⁰ Böylece Müfettişlik selahiyetini millet ölçüsünde genişleterek adeta milletin lideri⁴¹ olmaya namzet, tavrını netleştirmişti.

Mustafa Kemal Paşa’nın Trabzon ile Yazışmaları

Bu tarihlere kadar Trabzon halkı Mustafa Kemal’in adını işitmediği gibi, O’nun ne maksatla Samsun’a çıktığını da bilecek durumda değildi. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu’nun hatıralarından anladığımızı göre; “Mustafa Kemal Paşa ile Trabzon halkının tanışması, onun fikir ve kahramanlıkları hakkında

³⁸ Gotthard Jaeschke, “Havza’da Mustafa Kemal Paşa”, **Belleten**, Ayır Basım, XLVI/182, Ankara, 1982, s. 350. Ayrıca bu bölgede yapılan protesto mitingleri için bkz. Mehmet Şahingöz, “İzmir İşgali Üzerine Karadeniz Bölgesinde Yapılan Protesto ve Mitingler”, **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1984**, Samsun, 1988, s. 63-70.

³⁹ M. Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul...**, s. 290.

⁴⁰ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, (1919-1922)**, Ankara, 1994, s. 23-24.

⁴¹ M. Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul...**, s. 292.

etraflica bilgi edinmeleri, Paşa'nın Havza'da yapmış olduğu faaliyetlerin neticesinde olmuştur."⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'la ilk yazışması Samsun'a çıktığı gün Trabzon'un da içinde bulunduğu görev sahasında olup bitenlerden haberdar olmak için görevlilerden istihbarat çalışmaları yapılmasıyla ilgiliydi.⁴³

Yukarıdaki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi, vatanperver Trabzonlular Millî Mücadele uğruna ilk çalışmayı yapan vilayetler arasında, şuurlu hareketi ve tavırlarıyla da Mustafa Kemal Paşa'nın takdirlerini toplamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan ile Yazışmaları

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gidecek olması sebebiyle onun yol güzergahında önemli bir konuma sahip Erzincan ile yazışmalar yapması dikkat çekicidir. Müfettişlik mıntokası içinde ulaşmadık yer bırakmayan Paşa, Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı'yla ilk yazışmasını Samsun'a çıktığı gün, yani 19 Mayıs 1919'da 8 vilayetin mülki amirlerine ve XV-XX. Kolordu Komutanlarına hep birlikte gönderdiği ve buldukları bölgelerin asayişini ve olup bitenlerini öğrenmek istediği telgrafıdır.⁴⁴

Erzincan'ın yöneticileri ve Erzincanlılar Padişah'a ve Hilafet'e bağlıydılar. O yüzden Mustafa Kemal Paşa'nın ilk başlarda ortaya koyduğu Millî Mücadele fikri, birçok yerde olduğu gibi, Erzincan'da da ilk anda şüphayle karşılanmıştı. O sıralarda Erzincan'da Mutasarrıf olarak bulunan Mehmet Eşref Bey de başlangıçta tarafsız kalmayı tercih etmiş, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın samimi çıkışları Eşref Bey'i de Millî Mücadele'ye kazandırmıştı.⁴⁵

Vatanperver Erzincanlılar, İstanbul'da Şurâ-yı Saltanat'ın toplanacağı günlerde Sadrazam'ın talihsiz beyanatına atfen, Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne başvurarak; "Bizler bir Ermeni muhtariyeti altında katiyyen yaşayamayacağız, maksatlarımız müşterektir, teşebbüsatlarınızdan bizleri de haberdar buyurunuz", denilerek⁴⁶ Millî Mücadeleye topyekûn destek vereceklerinin ilk mesajını vermişlerdi.

⁴² Mustafa Reşit Tarakçioğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986, s. 49.

⁴³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, II/4 (Haziran 1953), Vesika No: 62.

⁴⁴ **HTVD**, II/4 (Haziran 1953), Vesika No: 62.

⁴⁵ Hüseyin Bulut, **Millî Mücadelede Erzincan** (YDT), Erzurum, 1997, s. 111.

⁴⁶ **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler**, IV, Ankara, 1996, s. 17.

Mustafa Kemal Paşa’nın mutad olan, gideceği yeri önceden tanıma davranışını Erzincan için de sergilemişti. Mutasarrıf Eşref Bey’den, Erzincan’da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının olup olmadığını, eğer varsa yöneticilerini, civar bölgelerle olan irtibatlarını kapsayan bir istihbarat raporu istediğini görmekteyiz.⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın Kürt Kulübü’ne Karşı Tavrı

Mustafa Kemal’in Havza’da bulunduğu sıralarda yakından ilgilendiği bir diğer konuda, İtilaf Devletlerinin Kürt grupları üzerindeki beklentilerini engelleme gayretleriydi.

İtilaf Devletleri amaçlarına ulaşabilmek için nasıl ki Batı Anadolu’da Yunanistan’ı bir maceraya sürüklediyse, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da da amaçlarına ulaşmak için birtakım Kürt gruplarını kullanmayı çıkarlı açısından önemli görmekteydiler.

Mustafa Kemal Paşa’nın, Kürtler üzerindeki hassasiyeti özellikle Havza’daki çalışmalarında yer almıştı. Dahası denilebilir ki, Havza’da yoğunlaştığı en önemli konu Kürt Meselesi’ydi. Zaten Anadolu’daki ordu komutanlarıyla yapmış olduğu yazışmaların da ağırlık noktasını bu mesele oluşturmaktaydı.⁴⁸

Arslan’a göre, “Mustafa Kemal Paşa’nın Kürt meselesine ilgisinin iki sebebi vardır. Birincisi; o dönemde Osmanlı yöneticilerinde bulunan bir endişeden kaynaklanmaktaydı. Bu endişe Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı milletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek imparatorluktan ayrılmalarını Kürtlerin de izleyeceği endişesidir. Osmanlı yöneticilerindeki bu bağımsız Kürdistan korku ve endişesi, bir Osmanlı Paşası olan Mustafa Kemal Paşa’da fazlasıyla vardı...” İkincisi ise “Kürdistan Teali Cemiyeti’nin çalışmalarıdır”.⁴⁹

İngilizler bağımsız Kürt Devleti kurma çabalarında hareket noktası olarak da Diyarbakır’ı seçmişlerdi. (Bugün olduğu gibi) Şüphesiz burası rast gele seçilmiş bir yer değildi. Çünkü, burada teşkilatlanmak için yeterince uygun bir ortam vardı.⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, burada teşkilatlı ve etkin bir Kürt

⁴⁷ H. Bulut, Millî Mücadelede Erzincan ..., s.112; Kemal Atatürk, **Nutuk - Vesikalar**, Ankara, 1991, s. 613.

⁴⁸ Abdurrahman Arslan, **Samsun’dan Lozan’a Mustafa Kemal ve Kürtler, 1919-1923**, İstanbul, 1991, s. 19.

⁴⁹ A. Arslan, **Samsun’dan Lozan’a** ..., s. 20.

⁵⁰ İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, 1991, s. 95.

grubunun olduğunun farkındaydı ve bu hareketi büyümeden yok etme gereğine inanıyordu.⁵¹

Mustafa Kemal Paşa, bu meseleyi halletmek için bir taraftan Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla olup bitenler hakkında bilgi toplarken, diğer taraftan da birtakım tedbirler almaya başlamıştı. Bu tedbirlerin en dikkate değer olanı, yörenin önde gelen eşrafiyla iyi bir ilişki kurma girişimiydi. Mesela, 28 Mayıs 1919 tarihli telgrafında; Diyarbakır Vilayeti, Hazro Nahiyesinden Hatip ve Mehmet Beylere, Garzan Kaymakamı vasıtasıyla Cemil Çeto Bey'e, Silvan'da Sadık ve Ali Ağalara, Bitlis vilayeti vasıtasıyla da Mutki kazasında Musa Beylere, hitaben; kendisinin IX. Ordu Müfettişi olarak birtakım vazifeler için görevlendirildiğini ifade ettikten sonra, milletin istiklalini ve bekasını sağlamak için birlik ve beraberlik içinde olunması gereğini, bunun için buldukları yörelerde kendi nüfuzlarını kullanmalarını istemesiydi.⁵²

Mustafa Kemal Paşa; bu konudaki hassasiyetini Amasya'da da sürdürecektir ve tam bağımsızlık fikri etrafında kararlı tavrından vazgeçmeyecekti.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'da

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan ayrılmadan Belediye Başkanı İbrahim Bey'i yanına çağırarak birtakım tavsiyelerde bulunmuş, özellikle de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yapacağı işleri özetle dikte ettirmişti.

Paşa, karargahını Amasya'ya nakletmeye karar vermişti.⁵³ Nihayet 13 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve karargahı, halkın tezahüratı ve üzüntüsü arasında Amasya'ya hareket etti.

Yolculuk esnasında köylüler yollarını kesiyor, sevgi gösterilerinde bulunuyorlardı. Köylülerle yapılan sohbetlerin ardından da yola devam ediliyordu.

Beklenen misafirler, kalabalık bir heyetce Gezirlik'de karşılanmıştı. Bu yolculuğu ve Amasya'daki karşılama esnasındaki duygularını Hüsrev Gerede şöyle anlatmıştır. "Yolculuğumuz yol boyunca büyük ve gönülden karşılama içinde geçiyordu. Adeta bambaşka bir havaya girmiştik. Sonra öğrendik ki,

⁵¹ İ. Göldaş, **Kürdistan Teâli Cemiyeti...**, s. 96.

⁵² **Atatürk Özel Arşivinden**, IV, s. 11.

⁵³ H. C. Armstrong, **Bozkurt**, (Çev.) Gül Çağlı Güven, İstanbul, 1996, s. 89.

Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi güzergahımızdaki yerlerin müftü, vaiz, imam ve eşrafına, layıkıyla karşılanmamızı ve ağır lanmamızı bildirmişti.”⁵⁴

Bu karşılamanın ardından Mustafa Kemal Paşa, Amasyalılarla yaya olarak şehre girmiş, yine halkın arasında Belediye binasına gitmiş ve burada halktan biri olarak Belediye binasında Amasyalılara bir konuşma yapmıştı.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, bu selamlamanın ardından karargahı ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte Saraydüzü kışlasına çekilerek yapılması gereken işlerin görüşülmesine geçmişti.

Amasya’da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Havza’da bulunduğu sıralarda da Amasya’dan gelen heyeti kabul etmiş ve onlara gerek mitingler gerekse de söz konusu cemiyetleşme için tavsiyelerde bulunmuştu. Ancak, o sıralarda Amasya’da “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti” adıyla bir cemiyet mevcut idi. Bu cemiyet, işgaller üzerine mitingler yapmak istemiş ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’ya geleceği haberi üzerine miting geçici olarak ertelemişlerdi.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, ismini değiştirmiş ve yerine 14 Haziran 1919’da Amasya’da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Amasya’nın sayılan, sevilen ve en nüfuzlu kişisi olan Millî Mücadele’ye gönülden inanmış Amasya Müftüsü Hoca Mustafa Tevfik Efendi, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Reisliği’ne seçilmişti.⁵⁷

Bu samimi desteği L. Kinross şöyle ifade eder; “Mustafa Kemal, en güçlü taraftarlarını din adamları arasında buldu. Sivil halktan olup da kendisini tutanlar ise daha şüpheli bir kökene sahiptiler; çünkü bunlar oradaki İttihat ve Terakki üyeleri.”⁵⁸

⁵⁴ Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973, s. 280.

⁵⁵ “Samsun’dan Sonra Amasya’da İndirilen İlk Darbe, Hürrem Arpacıoğlu ile Yapılan Röportaj”, **Ulus**, 19 Mayıs 1962.

⁵⁶ Ahmet Semerci, “Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, 14 Haziran 1919”, **Askeri Tarih Bülteni**, XXI/40 (Şubat 1996), s. 132.

⁵⁷ Bayram Sakallı, **Millî Mücadele’nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İstanbul, 1997, s. 108.

⁵⁸ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, (Çev.) Necdet Sander, İstanbul, 1994, s. 209.

Amasya'nın bu olumlu havası Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadesiyle memnun etmişti. Bunun üzerine daha önce planlanmış ancak ertelenmiş mitingin yeniden yapılması için talimat vermiş, bu olumlu havadan istifade etmeyi düşünmüştü. Miting tarihi de 20 Haziran 1919 Cuma günü olarak belirlenmişti.⁵⁹

Mitingin düzenlenmesi için sorumluluğu, Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üstlenmişti.⁶⁰ Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri bunlarla sınırlı değildir. Kurulur kurulmaz Millî Mücadele uğruna her türlü fedakârlığı yapan cemiyet, açtıkları şubelerle de bu sürece bölgede hız vermişti. Özellikle cemiyet üyelerinin toplumun her kesiminden ve bölgenin nüfuzlu hatırı sayılır kişileri olması Mustafa Kemal Paşa'yı rahat ve emniyet içinde çalışmasına fırsat vermiş ve Amasya Tamimi'nin oluşmasına da katkıda bulunmuştu.⁶¹

Yine Mustafa Kemal Paşa bu cemiyet vasıtasıyla toplumun nabzını tutmuş, yöre halkının birlik beraberlik içinde hareket etmesini sağlamış daha da önemlisi bölge halkının el altından teşkilatlandırılıp, silahlandırılmasına yardımcı olmuştu.⁶²

İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu gafleti kabullenmeyen ordu komutanları uzun zamandan beri Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeleri sıklaştırmışlar; yapılması düşünülen, dahası kaçınılmaz bir hal alan toplantının, bir an evvel yapılması için Amasya'da toplanmaya karar vermişlerdi.

Bu kararın asıl amacı “düşmana karşı direnme tedbirleri almak ve gerekirse Anadolu'da fiilî bir yönetim kurmaktır”⁶³ Kinross'un “Bağımsızlık Bildirisi”⁶⁴ Cebesoy'un “Mukaddes İttifak”⁶⁵ dediği Amasya Tamimi'ne orada yapılan toplantıda son şekli verilerek yayınlanmıştı.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı andan itibaren yapmaya çalıştığı işlerin özünde, millî iradeyi geleceğe taşıma stratejisi vardı. Bunun için

⁵⁹ Ahmet Demiray, “Mustafa Kemal ve Amasya”, **Yeni Tanin**, 22 Haziran 1981.

⁶⁰ Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele Din Adamları**, I, Ankara, 1995, s. 205.

⁶¹ A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele Din Adamları**, I, s. 135.

⁶² M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, I, Ankara, 1959, s. 143.

⁶³ H. Eken, **Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları**, s. 46.

⁶⁴ L. Kinross, **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, s. 210.

⁶⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1993, s. 76.

yaptıklarıyla Türk milleti adına söz söyleme selahiyetini kullanmaya namzet bir lider rolüne layık olduğunu da ispatlamaktaydı.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın Görevinden Azledilmesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Tepkisi

Mustafa Kemal Paşa, Amasya’da tamimi hazırlayıp bütün Anadolu’ya tebliğ yaptığı sıralarda, İstanbul’daki Hükümet kendisi hakkında son derece önemli kararlar alıyordu.

Hükümet, Mustafa Kemal Paşa’ya yakın, vatanperver mülki amirlerin kendisine yapabileceği yardım ve destekleri yok etmek için, bir taraftan onları görevden alıyor, diğer taraftan da İngilizlerin baskıları sonucu Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a getirilmesi için hal çareleri arıyordu.

Bu sırada Hükümet’in, Amasya’da olanlardan haberdar olması kuvvetle muhtemeldi. Hükümet, gerek baskıların gerekse de Amasya Tamimi’nin getirebileceği yankıları hesaba katarak ve bir anlamda ona tepki olarak ifade edilebilecek kararları almaya başlamıştı.⁶⁷ 23 Haziran’da Sadrazam Vekili Mustafa Sabri başkanlığında toplanan Meclis-i Vükelâ son derece önemli şu kararları aldı: Hakkında şikayetler üzerine İstanbul’dan ayrılmış olan Mustafa Kemal Paşa’nın, halkı hükümete karşı kıskırttığı anlaşıldığından görevinden alındığı, yerine de Esbak Bahriye Nazırı Hurşit Paşa’nın tayin edileceği, gerekli işlerin yapılması içinde Dahiliye Nezareti görevlendirilmişti.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da hakkında cereyan eden bu gelişmelere karşı soğukkanlılığını bozmayarak, hiçbir şey olmamış gibi görevine devam etti.

Mustafa Kemal Paşa’nın Tokat’a Hareketi ve Faaliyetleri

Sivas’ta oynanmak istenen oyunlardan zamanında haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, 25-26 Haziran gecesi yaveri Cevat Abbas Bey’i çağırarak sabah erkenden Amasya’dan Tokat istikametine hareket edeceğini, bunun için hazırlıkların, gizli tutularak yapılması talimatını vermişti.⁶⁹

⁶⁶ “Çardak Boğazında Bir Gece, Anlatan İbrahim Süreyya Yiğit”, *Dünya*, 10 Kasım 1954.

⁶⁷ Engin Berber, *Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal Paşa ve Vahdettin*, Ankara, 1997, s. 57; *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923*, VII, Ankara, 1975, s. 94.

⁶⁸ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 41.

⁶⁹ K. Atatürk, *Nutuk*, s. 27.

Bu telaş ve gizlilik yüzünden Amasya'ya gelirken gösterilen tezahürat, ayrılırken gösterilememiştir. Sabah erken saatlerde yola çıkmıştır.

Heyet, Tokat'a gelince askerlik dairesinde misafir edilmişti. Mustafa Kemal'in Tokat'ta olduğunu öğrenen Belediye Başkanı ve şehrin ileri gelenleri Paşa'yı ziyarete gelmiş⁷⁰ akşamleyin de kasabanın ileri gelenleriyle faydalı bir toplantı yapmıştı.

Yapılan toplantıda hazır bulunan Avukat Ali Bey bu görüşmelere dair hatıralarını şöyle anlatır: "Paşa, o akşam bize, memleketin genel durumu ve kuruluş yolları hakkında hiç unutamayacağımız şu açıklamayı yaptı: Hiçbir savunma aracına sahip olmasak bile, dişimiz ve tırnağımızla, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu müdafaa etmeyi zorunlu görüyorum. Tarih, bize vatan uğrunda canını, malını esirgemeyen milletlerin asla ölmediklerini, hala yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı hiçbir zaman milletimden üstün görmedim ve görmeyeceğim. Her an memleket için şerefimle ölmeğe hazırım."⁷¹

Yine toplantı esnasında Tokat Müftüsü: "Elimizde üç buçuk millet kaldı, bunu da böyle kırdırmayalım" deyince Mustafa Kemal Paşa, "Halkın bu kötü düşüncelerle zehirlenmemesi gerektiğini" vurgulayınca, toplantıya katılanlarca bu sözleri alkışlanmış Tokat'ın bitkin, yorgun halkına yeni bir ruh kazandırmıştı.⁷²

Mustafa Kemal Paşa, Tokat'ta bir gece kaldı. 26 Haziran akşamı Konya'daki II. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği şifrede; Amasya, Tokat ve Sivas ahalinin bir kısmının Alevi olduğunu, Kırşehir bölgesindeki bir zâtn* bunların üzerinde büyük bir nüfuzunun bulunduğu ve bundan alınacak mektuplarla Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerine Alevilerin desteğinin kanalize edilebileceğini belirtmişti.⁷³

Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran'da geldiği Tokat'tan 27 Haziran sabahı erkeden Sivas'a gitmek için yola çıktı.

⁷⁰ *Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, VI, (Haz.) Kemal Zeki Gençosman, İstanbul, 1981, s. 37.

⁷¹ *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 37.

⁷² Halis Sarıkaya, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat, 1936, s. 19-20.

*Baba Efendi Hazretleri.

⁷³ *HTVD*, II/6 (Aralık 1953), Vesika No: 113.

Mustafa Kemal Paşa Sivas, Erzincan ve Erzurum’da

Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’dan hareket ettiği günlerde Erzurum güzergahı üzerinde önemli bir nokta olan Sivas’ta da siyasi ve sosyal psikoloji açısından son derece nazik günler yaşanıyordu.

19 Mayıs 1919’da Padişah iradesiyle Sivas Valiliği’ne tayin olunan Reşit Paşa, 11 Haziran’da Sivas’a gelerek görevine başlamıştı.⁷⁴ Reşit Paşa, göreve başlar başlamaz, Sivas Vilayeti ve kazalarında “asayiş” hakkında malumat istemişti.⁷⁵

İstanbul Hükümeti ile Sivas Valiliği arasında cereyan eden yazışmalar devam ederken, Sivas’ta da Mustafa Kemal Paşa aleyhinde birtakım oyunlar oynanıyordu. Çünkü; Amasya Tamimi’nde, Sivas’ta millî bir kongrenin toplanacağı belirtilmişti.⁷⁶ Artık Sivas, İstanbul Hükümeti için kazanılması gereken bir bölgeydi.

Bu yüzden Sivas’ta da bir tarafta Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin il Başkanı Halit Bey ve Elazığ’a Vali tayin olunan Ali Galip Bey’in aleyhte faaliyetleri devam ediyordu.⁷⁷ Mesela, Elazığ Valiliğine tayin olan Ali Galip Bey⁷⁸ Sivas’a gelir gelmez Vali Reşit Paşa’nın ziyaretine gitmiş ve bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa aleyhinde telkinlerde bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’a Hareketi ve Karşılansması

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 27 Haziran günü sabah erkenden yola çıkarlar. Tokat-Sivas arası yaklaşık 90 km. idi. O günkü arabalarıyla bu yol aşağı yukarı 6 saatte alınabilirdi.

Reşit Paşa, Mustafa Kemal ve beraberindekileri törenle karşılamak istese de çok geç kalmıştı.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Sivas’a gelmişti. Heyet, halkın büyük sevgi gösterileri arasında karşılandı. Ardından da III. Kolordu Kumandanlığı’na gidildi. Halkın, o günkü sosyal psikolojisini ve

⁷⁴ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)**, Kutu (K): 16, Gömlek (G): 60, Belge (B): 60.

⁷⁵ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, III, İstanbul, 1972, s. 262.

⁷⁶ **BOA.**, Dahiliye Şifre (DH-ŞFR), 101-19/18.

⁷⁷ Hüseyin Yıldırım, **İstiklal Harbinde Sivas, 15 Mayıs 1919-23 Nisan 1920**, (YYLT), İzmir, 1986, s. 49.

⁷⁸ **B.O.A.**, DH-KMS, 52-1/84.

⁷⁹ Bkz. Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s. 4.

Mustafa Kemal Paşa'ya bakışını Sivas Eski Mebusu Rasim Bey hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “Muvasalatlarından haberdar olduğumuz için tabii istikbal ettik. Paşa, halk nazarında hiç de azlolunmuş bir kumandan değildi. Bizzât müşarünileyhte azil ve nash ile artar ve eksilir bir şeyler görmüyordu.”⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran akşamı kendisini ziyarete gelen Sivas Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı Rasim Bey ile Sivaslı aydınlarla bir araya gelerek, yapılacak işleri, ardından da Sivas'ta toplanacak Millî Kongre'nin hazırlıklarının zamanında yapılması gerektiği hususunda fikir teatisinde bulunmuştu.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa daha önce azledildiği haberlerinin her tarafta duyulması üzerine 28 Haziran'da Sâdâret'e ve Harbiye Nezaretine bir telgraf çekerek; “Acizlerini bu memuriyete nasıp ve tayin buyuran Zât-ı Hazret-i Padişahî'nin bu bapta birgûna irade-i seniyelerini şeref telakki eylediğim gibi ne makam-ı celil-i sadaretten ve ne de Harbiye Nezaret-i Celilesi'nden azlime dair hiçbir emir almadım.” diyerek alınan bu kararı⁸² bir anlamda tanımadığını vurgulamıştı.

Yine 27 Haziran'da vilayetlere, mutasarrıflıklara, kolordu kumandanlıklarına bir telgraf çekerek durumu düzeltmek ve zaman kazanmak istemişti. Bu telgrafta da kendisini bu göreve Padişah'ın atadığını dolayısıyla da görevden alacak kişinin Padişah olduğunu, kendisini görevden aldığı takdirde de “sine-i millette bir fert-i millet olarak dahi takibetmek benim için en mübeccel bir vazife ve en kati bir emel” olarak şeref duyacağını belirtmişti.⁸³

Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiğinde verdiği ilk emir, Ali Galip Bey ve beraberindekilerin huzuruna getirilmesiydi. Çünkü Ali Galip'in yapmak istediklerini Dr. İbrahim Talî Bey vasıtasıyla öğrenmiş ve bu cesur adamı (!) merak etmişti.

Bu konuşmaya şahit olanlar, ertesi gün Ali Galip'in İstanbul'a döneceğini tahmin ederlerken, Ali Galip Bey, o gece Mustafa Kemal'in ikamet ettiği yere

⁸⁰ “Rasim Bey'in Hatıraları”, **Atatürk Denizinden Damlalar**, (Der.) Behçet Kemal Çağlar, İstanbul, 1969, s. 92.

⁸¹ K. Atatürk, **Nutuk**, s. 29; **TBMM. Zabıt Ceridesi**, I/1, Ankara, 1981, s. 12.

⁸² **TBMMZC.**, I/1, s. 12; **HTVD**, I/2 (Aralık 1952), Vesika No: 27.

⁸³ **TBMMZC.**, I/1, s. 12; **HTVD**, II/6 (Aralık 1953), Vesika No: 114.

gelerek kendisiyle çok özel görüşmesi gerektiği hususunda haber göndermiş ve tekrar huzura kabul edilmişti.⁸⁴

28 Haziran gecesi Ali Galip, Elazığ’a gitmeye Mustafa Kemal’i ikna etmişti. Ertesi günü Mustafa Kemal Paşa’nın Erzincan’a hareket ettiği sıralarda, Ali Galip Bey’de Elazığ’a gitmek için hareket etmişti.

Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’tan Erzincan’a Hareketi

Sivas’ta aleyhte yapılan kara propagandalar ve oyunlar karşısında iyice sıkıştığı anlaşılan Mustafa Kemal Paşa, bu işlere fırsat vermeden 29 Haziran günü Erzurum’a hareket etmeye karar vermişti.

Mustafa Kemal Paşa, Vali Reşit Paşa ve ileri gelenlerle görüşüp millî teşkilatlanma için kendilerinden bu konuda yardımcı olmalarını istemişti. Refet Bey’i de Sivas’ta bırakarak, kongre için gerekli hazırlıkların yapılması görevini vermişti.⁸⁵

O günkü zor şartlarda, Sivas, Hafik ve Zara’dan sonra Suşehri’ne gelinmiş ve orada bir müddet dinlenilmişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın Suşehri’ne geldiğini duyan halk ziyarete gitmiş ve onlara da başta Padişah olmak üzere ülkenin içinde bulunduğu durumu izah etmiş ve kurtuluşun ancak birlik beraberlik ve silahlanmayla olacağını anlatmıştı.⁸⁶ Daha sonra da yola devam edilmiş ve 29 Haziran akşamı Refahiye’ye gelinmişti. Geceyi Refahiye’de “Belediye Başkanı Kemahlı Küçükkoğlu Hüseyin Efendi’nin evinde geçirdi (29/30 Haziran).”⁸⁷

Bu sıralarda İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal’i adım adım izliyordu. Bu sıralarda Dahiliye Nezareti’ne vekâleten atanan Adliye Nazırı Vasfî Efendi’den alınan talimat doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa’nın azledildiğini tekrar duyurmak mecburiyeti hasıl olmuştu.⁸⁸ Çünkü azledildiği söylenen Mustafa Kemal Paşa görevine devam ederken, azledildiğini duyuran Nazır istifa etmek zorunda kalmıştı. Bu maksatla Posta Telgraf Umum Müdürlüğü,

⁸⁴ Reşid Paşa’nın Hatıraları, (Haz.) Cevdet R. Yularkıran, İstanbul, 1339, s. 62.

⁸⁵ “İbrahim Talî Bey’in Hatıraları”, *Dünya*, 10 Kasım 1954; “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, *Yakın Tarihimiz, Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar*, I, s. 6.

⁸⁶ Refik Necdet Aktaş, *Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı*, İstanbul, 1973, s. 118.

⁸⁷ R. N. Aktaş, *Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı...*, s. 119; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, II, Erzincan, 1987, s. 428.

⁸⁸ *BOA.*, BEO, 343446.

verilen talimat gereğince bir keza daha Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilecek her türlü yazışmanın kabul edilmemesini Anadolu'ya tamimle duyurduğu⁸⁹ gibi ayrıca, Dahiliye Nezareti de 28 Haziran 1919'da gönderdiği yeni bir tamimle bu millî teşkilat için çalışanların şiddetle takibini istemişti.⁹⁰

Şüphesiz bu çıkışın perde arkasında da İngilizlerin baskısı vardı. Paris Konferansı'nda ümitler suya düşünce Hükümet iyice bunalmıştı. Bu sırada General Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal İstanbul'a çağrılmasının gerektiği hususunda ultimatome vermişti.⁹¹

Sıkıntılı bir yolculuğun ardından Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 1 Temmuz'da Erzincan'a gelmişti. Gelen heyeti şehrin girişinde; "Vilayat-ı Şarhiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı ve üyeleri, Belediye Başkanı, Mutasarrıf Eşref Bey, askerî ve mülki erkan ve halk tarafından"⁹² karşılamıştı. Heyet, bu geceyi Erzincan'da geçirecekti. Çünkü hem yol yorgunluğu hem de arabaların tamire ve benzine ihtiyacı vardı.

Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz'da Erzincan'dan Erzurum'a doğru hareket edeceği sıralarda Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Ali Fuat (Türkgeldi) imzalı bir telgraf aldı. Bu telgraf bizzât Padişah adına çekilmişti. Bu telgrafın aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan'a gelinceye kadar Padişah adına aldığı ilk telgraf olma özelliği vardı. Telgrafta özetle şöyle denilmekteydi; Padişah, yolculuk esnasında yapmış olduğumuz değerli hizmetleri takdirle karşılamaktadır. Ancak bu aşama da yapmış olduğunuz faaliyetlerin İngilizleri ziyadesiyle rahatsız ettiğini, devletin bu günkü ahvaline rağmen her türlü fenalığın altından kalkılabileceği, Hükümet'in sizi görevinizden azletmesini tasdik etmediğini ama istifa ederek iki aylık bir hava değişimine çıkmanızın daha uygun olacağı Padişah'ın hassaten istediği ifade edilmişti.⁹³

Görüldüğü üzere Padişah, henüz Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı olumsuz bir tavır takınmamış,⁹⁴ ancak bu istekle artan baskılar karşısında

⁸⁹ Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab-Mütareke Anıları*, İstanbul, 1992, s. 175.

⁹⁰ BOA., DH-ŞFR, 100/202.

⁹¹ Bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.) Cemal Köprülü, Ankara, 1991, s. 134.

⁹² H. Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan...*, s. 114.

⁹³ TBMMZC, I/1..., s. 413.

⁹⁴ H. Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan...*, s. 116; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922*, II, İstanbul, 1983, s. 87.

bir nebze olsun rahatlamayı hedeflemişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Padişahın bu isteğine olumlu cevap vermemiş, Erzurum’a doğru yoluna devam etmişti.

2 Temmuz 1919’da Mamahatun (Tercan)’a gelindi. Daha sonra da Belediye giderek kazanın durumu hakkında gerekli bilgileri aldı. Yine Paşa’nın Tercan’a geldiği haberini alan Tercanlılar, Belediye’ye gelerek Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etmiş, ülkenin içinde bulunduğu son durum hakkında bilgi almışlardı. Mustafa Kemal Paşa, kendisini ziyarete gelen Tercanlılara: “Padişah, düşmanlar tarafından zincire çekilmiştir. Ayağımıza çarıklarımızı geçirip silahlarımıza sarılarak bu durumdan kurtaracağız- yurdumuzu...”⁹⁵ diyerek, bu durumdan kurtulmak için gerekli tavsiyelerde bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa Tercan’da bulunduğu sırada yeni Harbiye Nazırı’nın (Ali Ferid Paşa) 30 Haziran tarihli bir telgrafını aldı. Bu telgrafta; ülkenin içinde bulunduğu durumu izah ile İstanbul hükümeti ile aralarında anlaşmazlığın sebebinin ne olduğunu bilmediğini; O’na, Padişah’ın kendisi hakkında iyi düşünceler beslediğini, bundan başka her konuda kendisine elinden gelen yardımları esirgemeyeceğini vurgulamış, sonunda da telgrafını “ellerinizden öperim” diyerek bitirmişti.⁹⁶

Bu yazışmalardan sonra Mustafa Kemal ve beraberindeki heyet, uzun yorucu bir yolculuğun ardından 3 Temmuz 1919 sabahı Tercan’dan Erzurum istikametine hareket etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa’nın Erzincan’dan Erzurum’a Hareketi ve Erzurum’da Karşılansısı

Mustafa Kemal Paşa Samsun’dan Erzurum’a doğru yaptığı yaklaşık 690 km’lik yolculuğu kırkaltı günde tamamlamıştı. Bu yolculuk esnasında yapmış olduğu son derece önemli faaliyetler Mustafa Kemal Paşa’nın şahsında istikbalin önünü açmıştı.

Bu yolculuk devam ederken, Erzurum’da da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, ülkenin içinde bulunduğu şartlara karşı bölgesel bir kurtuluş hareketi başlatmıştı. Meseleler artıp ciddiyet kazanınca, Trabzon ve Erzurumlular da birlikte hareket ederek Doğu Anadolu için başta Kâzım Karabekir Paşa

⁹⁵ R. N. Aktaş, *Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı...*, s. 121.

⁹⁶ *TBMMZC*, I/1, s. 13; *HTVD*, I/2 (Aralık 1952), Vesika No: 28.

olmak üzere sivil, asker birlik beraberlik içinde durmadan çabılıyor⁹⁷ ve olup bitenlerden Mustafa Kemal'i haberdar ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelmeden önce de kongre hazırlıkları tamamlanmış, kongreye katılacak temsilciler peyderpey Erzurum'a gelmeye başlamıştı.⁹⁸

Ayrıca bu esnada görünürde; Mütareke gereğince ordunun terhis ve silahların toplatılmadığını, gerçekte ise; bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması için gerekli alt yapıyı hazırlamaya⁹⁹ memur İngiliz Yarbay A. F. Rawlinson, Erzurum'daki bu gelişmeleri dikkatle takib ediyordu.¹⁰⁰

Erzurum'da bu gelişmeler olurken Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 3 Temmuz'da Tercan'dan hareket ile aynı günü ikindiye doğru Erzurum'a gelmişlerdi.

3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, önce Erzurum'a bağlı Ilıca mevkiinde, başta Kâzım Karabekir olmak üzere mülki, askerî erkân ile halkın iştirak ettiği törenle karşılanmıştı. Rauf Bey, bu güzel karşılama törenini, "Mustafa Kemal Paşa'nın, o günlerde maruz kaldığı muameleler dolayısıyla sarsılır gibi olan mevki ve itibarını korumak maksadiyle tertiplemediğini"¹⁰¹ ifade etmektedir.

Gelen heyet, Süleyman Necati Bey* tarafından kısa bir "hoş geldin" hitabıyla karşılanmıştı. Ardından da yolun üstünde kurulmuş çadırlara geçilerek bir müddet dinlenilmiş¹⁰² ve durum değerlendirilmesi yapılmıştı. Yolculuk esnasındaki haberleşmeler Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadeyisiyle heyecanlandırmıştı. Dahası, tutuklanabileceğini de ihmal dairesinde görmüştü. Ancak karşılama töreninde Kâzım Karabekir'in; "Müfettişlikten hatta askerlikten çekilmenize teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkar bulunurum",

⁹⁷ Hayati Aktaş, **1919 Yazında Erzurum**, (YYLT), Konya, 1990, s. 17.

⁹⁸ Yavuz Özdemir, "İngiliz Yarbay Rawlinson, Mustafa Kemal Görüşmeleri", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dergisi, Erzurum Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Özel Sayısı**, II/1, Temmuz 1997, s. 60.

⁹⁹ Süreyya Şehidoğlu, "Erzurum Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kongre Hazırlıkları ve Mustafa Kemal Erzurum'da", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)**, IX/50 (Kasım 1971), s. 7-11.

¹⁰⁰ R. N. Aktaş, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı...**, s. 18.

¹⁰¹ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz, Meşrutiyetten...**, I, s. 49; İlhan Gedik, **Millî Mücadele'de XV. Kolordu** (YDT), Ankara, 1992, s. 64.

*Albayrak Gazetesi'nin sahibi, Avukat ve Erzurum Mebusu.

¹⁰² Süleyman Necati Güneri, **Hatıra Defteri**, (Haz.) Ali Birinci, Ankara, 1999, s. 61; Asuman Demircioğlu, **1919-1923'de Süleyman Necati Bey**, (YYLT), Erzurum, 1992, s. 80.

sözleri kendisini çok rahatlatmıştı.¹⁰³ Bu sözler kendisi ve arkadaşları için fevkalade derin manalar taşıyordu. İşte bu sayededir ki, Erzurum’da huzur ve güven içinde faaliyetlerini devam ettirecekti.¹⁰⁴ Bu görüşmelerden bir müddet sonra da Erzurum’a hareket edilmişti.

Heyete, Erzurum’da ikinci karşılama töreni de şehir merkezinde yapıldı. Erzurumlular Mustafa Kemal Paşa’yı yeterince tanımamasına rağmen, bir müddet önce, itibar kaybeden Padişah ve Hükümete karşı, gösterdiği sert ve kararlı tavırları nedeniyle onu bu sayede tanımış ve ona güven duymaya başlamışlardı.

Otomobillerle şehre gelindiğinde, şehrin İstanbul Kapı mevkiinde büyük bir kalabalık tarafından tezahüratlarla, alkışlarla karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, otomobilden inerek askeri selamlamış ve toplanan halka kısa bir konuşma yapmıştı.¹⁰⁵ Bu törenin ardından da bizzât, Kâzım Karabekir tarafından hazırlattırılan Kolordu’nun Müstahkem Mevki binasındaki karargahına gidilmişti.

Erzurum halkı burada da Paşa’yı yakından görmek amacıyla toplanmıştı. Burada Erzurum’un önde gelen kişileriyle bir müddet görüşme yapmış onlara da düşüncelerini, yapmak istediklerini izah etmişti.

Karşılama merasimini Erzurum’da bulunan Mazhar Müfit şöyle tasvir eder. “Erzurum’un İstanbulkapısı muazzam bir kalabalıktan görünmez hale gelmişti. Bir bando ve ihtiram müfrezesi resm-i selami ifa etmek üzere vaziyet almıştı. Ve diyebilirim ki, mübalağasız Erzurum’un bütün halkı da Mustafa Kemal’i bir millî bir sır ve şuurun sezışleri içinde karşılamağa dökülmüşü”.¹⁰⁶

Mustafa Kemal, Erzurum’a gelmeden önce, başlayan Kongre hazırlıkları aşağı yukarı tamamlanmış, Kongreye katılacak murahhaslar peyderpey Erzurum’a gelmeye başlamıştı.

Mustafa Kemal’in Samsun’a çıktığı 19 Mayıs’tan itibaren devam eden kırkbeş günlük yorucu yolculuk, çekilen zahmetler burada yerini ümitlere bırakmış, nihayetinde de Millî Mücadele meşalesi Erzurum’da yakılmış oldu.

¹⁰³ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1990, s. 62.

¹⁰⁴ Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanya’ya Kadar**, II, İstanbul, 1991, s. 29.

¹⁰⁵ **İstiklâl Savaşı Gazetesi**, 4 Temmuz 1919.

¹⁰⁶ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, I, Ankara, 1988, s. 27.

SONUÇ

İşgallerin ve baskıların karşısında hem Anadolu insanının hem de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının örtüşen tavrı ve duruşu verilen mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını etkilemiştir. Halkın mobilize edilmesinde kullanılan iletişim teknikleri, yerel unsurların İstanbul'dan gelen resmî emirler karşısında tavrı geliştirmesi ve yerel mitinglerin ve protestoların işgal güçleri ve İstanbul yönetimi üzerindeki etkileri ileriye dönük millî iradeye dayalı yeni bir devletin ortaya çıkmasında hazırlayıcı bir etki yaratmıştır. Yine bu anlamda yaşanması muhtemel sosyal-psikolojik sorunların aşılmasında işleri kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Devlet Arşivleri

Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, IV, Ankara, 1996.

TBMM-Zabıt Ceridesi I/I, Ankara, 1981.

Gazete-Dergi

Anadolu ve Trakya

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi

İleri Gazetesi

İstiklal Savaşı Gazetesi

Kitaplar

Arslan, Abdurrahman, **Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler**, 1919-1923, İstanbul, 1991.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, II**, İstanbul, 1993.

Aktaş, Hayati, **1919 Yazında Erzurum (YYLT)**, Konya, 1990.

- Aktaş, Refik Necdet, **Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı**, İstanbul, 1973.
- Armstrong, H.C., **Bozkurt**, (Çev.) Gül Çağlı Güven, İstanbul, 1996.
- Aşkun, Vehbi Cem, **Kurtulan Merzifon**, Balıkesir, 1936.
- Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, VI**, (Haz.) Kemal Zeki Gençosman, İstanbul, 1981.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk -Vesikalar**, Ankara, 1991.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922, II**, İstanbul, 1983.
- Bakan, Mustafa, **Merzifon ve Havalisinde Yabancı Faaliyetler, 1892-1922, (YYLT)**, Ankara, 1989.
- Berber, Engin, **Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal Paşa ve Vahdettin**, Ankara, 1997.
- Bulut, Hüseyin, **Millî Mücadelede Erzincan (YDT)**, Erzurum, 1997.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1993.
- Demircioğlu, Asuman, **1919-1923’te Süleyman Necati Bey, (YYLT)**, Erzurum, 1992.
- Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân, Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi, II**, İstanbul, 1973.
- Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi, III**, İstanbul, 1972.
- Eken, Halit, **Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde, Hamid Bey**, İstanbul, 2008.
- Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968.
- Gökbilgin, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine, I**, Ankara, 1959.
- Göldaş, İsmail, **Kürdistan Teâlî Cemiyeti**, İstanbul, 1991.
- Güneri, Süleyman Necati, **Hatıra Defteri**, (Haz.) Ali Birinci, Ankara, 1999.
- İstanbul’da Bir İngiliz Tecümanının Hatıraları-1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal’e Kadar**, (Haz.) Erdal Aydoğan-Erkan Cevizliler, Erzurum, 2014.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.) Cemal Köprülü, Ankara, 1991.

- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara, 1988.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1990.
- Karay, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab-Mütareke Anıları**, İstanbul, 1992.
- Kinross, Lord, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev.) Necdet Sander, İstanbul, 1994.
- Korkud, Refik, **Millî Mücadele Takvimi**, İstanbul, 1963.
- Kutay, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973.
- Menteşoğlu, Erden, **Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular**, Giresun, 1997.
- Reşid Paşa'nın Hatıraları**, (Haz.) Cevdet R. Yularkıran, İstanbul, 1339.
- Sakallı, Bayram, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İstanbul, 1997.
- Sancar, Ali, **Samsun Tarihi**, Ankara, 1966.
- Sarıkaya, Halis, **Ulusal Savaşta Tokat**, Tokat 1936.
- Sarıkoyuncu, Ali, **Millî Mücadele Din Adamları, I**, Ankara, 1995.
- Şahin, Tahir Erdoğan, **Erzincan Tarihi**, II, Erzincan, 1987.
- Şahingöz, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler (YDT)**, Ankara, 1986.
- Tanju, Sadun, **Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler**, İstanbul, 1981.
- Tansel, Selahattin, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)**, Ankara, 1965.
- Tansel, Selahattin, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, II, İstanbul, 1991.
- Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986.
- Taşan, Aziz, **Dünden Bugüne Merzifon, Ünlü Şair, Bilgin-Devlet Adamları**, İstanbul, 1979.
- Tatlı, Hüseyin, **Osman Ağa ve Giresun Alayının Millî Mücadelede Yeri, 1919-1923 (YYLT)**, Ankara, 1996.
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, VII, Ankara, 1975.

Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, İstanbul, 1964.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, (1919-1922)**, Ankara, 1994.

Yazıcı, Nuri, **Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler, 1918-1922, (YDT)**, Erzurum, 1985.

Yıldırım, Hüseyin, **İstiklal Harbinde Sivas, 15 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920, (YYLT)**, İzmir, 1986.

Makaleler

“Çardak Boğazında Bir Gece, Anlatan İbrahim Süreyya Yiğit”, **Dünya**, 10 Kasım 1954.

“İbrahim Talî Bey’in Hatıraları”, **Dünya**, 10 Kasım 1954.

“Mustafa Kemal’in Samsun’a Çıkışı İngilizleri Ürkütmüştü”, **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyet’ten Zamanımıza Kadar**, I.

“Rasim Bey’in Hatıraları”, **Atatürk Denizinden Damlalar**, (Der.) Behçet Kemal Çağlar, İstanbul, 1969.

“Rauf Orbay’in Hatıraları”, **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, I.

“Samsun’dan Sonra Amasya’da İndirilen İlk Darbe, Hürrem Arpacıoğlu ile Yapılan Röportaj”, **Ulus**, 19 Mayıs 1962.

Cebecioglu, İbrahim, “Milli Mücadele Hatıraları, Atatürk Havza’da Neler Yaptı?”, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, VII/66 (19 Mayıs 1944).

Cebesoy, Ali Fuat, “19 Mayıs’ın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1963.

Demiray, Ahmet, “Mustafa Kemal ve Amasya”, **Yeni Tanın**, 22 Haziran 1981.

Gedik, İlhan, **Millî Mücadele’de XV. Kolordu (YDT)**, Ankara, 1992.

Jaeschke, Gotthard, “Havza’da Mustafa Kemal Paşa”, **Belleten, -Ayrı Basım-**, XLVI/182 (Ankara, 1982).

Özdemir, Yavuz, “İngiliz Yarbay Rawlinson, Mustafa Kemal Görüşmeleri”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dergisi, Erzurum Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Özel Sayısı**, II/1 (Temmuz 1997).

Semerci, Ahmet, “Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 14 Haziran 1919”, **Askeri Tarih Bülteni**, XXI/40 (Şubat 1996).

- Sertoğlu, Mithat, “Mustafa Kemal’in Samsun’dan G6nderdiği İki M6him Rapor”, **Belgelerle T6rk Tarih Dergisi**, 14 (Kasım 1968).
- Şahing6z, Mehmet, “İzmir İşgali 6zerine Karadeniz B6lgesinde Yapılan Protesto ve Mitingler”, **19 Mayıs 6niversitesi Eğitim Fak6ltesi, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1984)**, Samsun, 1988.
- Şehidoğlu, S6reyya, “Erzurum M6dafaa-i Hukuk Grubu’nun Kongre Hazırlıkları ve Mustafa Kemal Erzurum’da”, **Belgelerle T6rk Tarihi Dergisi**, IX/50 (Kasım 1971).

ERZURUM KONGRESİ GÜNLERİNDE KÂZIM (YURDALAN) BEY

İsmail EYYUPOĞLU*

ÖZET

Tarihi şahsiyetler, tarihsel olayların oluşumunda önemli bir role sahiptir. Onların yetişme şartları, aldıkları eğitim, üstlendikleri görevler bu sebeple dikkate değerdir. Tarihi olaylar zaman ve mekân içerisinde gerçekleşir. Bu sebeple yaşananların daha iyi anlaşılabilmesinde tarihi şahsiyetlerin faaliyetleri iyi bilinmelidir. Bunlardan birisi de Kâzım (Yurdalan) Bey'dir. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine tanıklık eden neslin bir üyesiydi. 1881/2'de Erzurum'da doğdu. 1900'de Harbiye Mektebi'ne kaydoldu. Mezun olduktan sonra birçok arkadaşı gibi ittihatçı ve milliyetçi kimliği ile tanındı. Özellikle 1908'den sonra üstlendiği görevlerde üstün başarı gösterdi. I. Dünya Savaşı'na tanıklık etti. Savaş sona erince kendisi Trabzon'da idi. Burada güvenlik konusundaki çalışmalarıyla tanındı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile yeni bir dönem başladı. O da bundan etkilendi. Adli takibata uğradı. Suçlamalarla karşı karşıya kaldı. Bu şartlarda mesleğini daha fazla yapamayacağını anladı. Trabzon'dan ayrıldı. Erzurum'a geldi ve emekliliğini talep etti. Erzurum'da Ermeni tehdidine karşı kurulan teşkilatların içerisinde yer aldı. Yönetici oldu. Bölgesel kongrelerin düzenlenmesinde rol aldı. Mesleki deneyimlerinden edindiği tecrübe ile teşkilatlanma konusunda başarılı oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden sonra onunla yakın temas içerisinde oldu. Hatta kongre delegeliği için kendi yerini ona bırakan iki kişiden birisiydi. Erzurum Kongresi Trabzon'daki millî cemiyetle birlikte düzenlenmişti. Bölgesel bir kongre olma özelliğine sahipti. Kâzım (Yurdalan) Bey bir dönem Trabzon'da çalışmıştı. Oradaki millî teşkilatlanmanın oluşumuna da katkıda bulunmuştu. Erzurum'a gelen birçok delegeyi de şahsen tanıyordu. Bu da kongrenin organizasyonu ve başarısı için önemli bir unsurdu. Bizzat kendileriyle özel olarak ilgilenilecekti. Kongre hazırlıklarının eksiksiz olarak

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, eyupoglu@atauni.edu.tr

tamamlanması için de görev alan kişilerden birisiydi. Kongre sürecinde de komisyonlarda yer aldı ve alınan kararlara katkıda bulundu. Tüzük ve bütçe komisyonlarında etkin olarak çalıştı. Erzurum'daki millî teşkilatlanmanın öncüsü olan arkadaşlarıyla birlikte bu süreci başarı ile tamamladı. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Erzurum'dan ayrılıncaya kadar kendisiyle yakın mesaide bulundu. Türk devriminin ana kaynaklarından olan Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa kendisinden bahsetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Kongresi, Erzurum, Trabzon, I. Dünya Savaşı.

THE ROLL OF KÂZİM (YURDALAN) BEY IN ERZURUM CONGRESS

ABSTRACT

Historical personalities have an important role in historical events. Because of this reason, their growing conditions, education, and their tasks are remarkable. Historical events happen in time and space. For this reason, the activities of historical figures should be well known in order to understand well what is happening. One of them is Kazım (Yurdalan) Bey. He belongs to the generation that witnessed the collapse of the Ottoman Empire. He was born in Erzurum in 1881. In 1900, he enrolled at the Harbiye School. After graduation, he was known for his “*İttihatçı*” and nationalistic identity like many of his friends. Especially after 1908, he achieved outstanding success in the missions he undertook. He witnessed the World War I. When the war ended, he was in Trabzon. There, he was known for his missions on security. A new era began with the Mudros Armistice, signed on October 30, 1918. He was affected from this situation. He was prosecuted. He was accused of several things. In these conditions he was aware of the fact that he could not do more duties. He left Trabzon. He came to Erzurum and demanded his retirement. He took part in the organizations against the Armenian threat in Erzurum. He became one of the leaders. He took part in the organization of regional congresses. He was successful in organizing thanks to his experiences. After Mustafa Kemal Pasha arrived in Erzurum, he was in close contact with him. Furthermore, he was one of the two who left him his seat for the congress delegation. The Erzurum Congress was organized in corporation with the national community in Trabzon. It was a regional congress. Kazım (Yurdalan) Bey had worked for a while in Trabzon. He also contributed to the formation of the national organization in Trabzon. He personally knew many delegates to attend the congress. This was an important factor for the organization and success of the Congress. He would personally deal with them. He was one of the people who worked to complete the congress preparations. During the congress process he also took part in commissions. He worked actively in rules and budget commissions. He worked with Mustafa Kemal Pasha until he left Erzurum to attend the Sivas Congress. Mustafa Kemal Pasha gives information about the sacrifice of Kazım Bey in “Nutuk” (the Great Speech) which is one of the main sources of the Turkish Revolution.

Keywords: Erzurum Congress, Erzurum, Trabzon, World War I.

A- MİLLÎ TEŞKİLATLANMA ÖNCESİNDEKİ FAALİYETLERİ

Kâzım (Yurdalan) Bey 1881/2'de Erzurum'da doğdu. Babası Mehmet Emin Bey, annesi Münife Hanım idi. Câzım ve Münise isminde iki kardeşi vardı. 14 Mart 1900'de İstanbul'da Harbiye Mektebi Piyade Sınıfına kayıt yaptırdı. Millî Mücadele'nin önder kadrosu ile burada tanıştı. Mezun olduktan sonra "*İttihadi Terakki Cemiyeti'nin doğudaki altı numaralı fedaisi*" olmakla gurur duydu. Kendisine arkadaşları "*küçük Kâzım*" diye hitap ederlerdi. "*Gözü pek*", milliyetçi bir Türk subayıydı. Kişiliğini oluşturan değerlerden hayatının sonuna kadar asla taviz vermedi¹.

II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Erzurum'da vergi meselesinden ötürü 1905'te başlayan, 1906 ve 1907'de şiddetini gittikçe arttıran isyan sürecinde de yaşananların tanığı olarak anılarını yazacaktı. Bu olaydan sonra İran'a geçerek oradaki meşrutiyet taraftarlarına destek olmak amacıyla faaliyet gösterecekti. Başarılarından ötürü "*Komitacı Kâzım*" olarak tanınacaktı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kendisini 1909'da Bitlis Jandarma Alayı'na bağlı Muş Taburu'nda I. Bölük Kumandanı olarak görev yaparken tespit etmekteyiz. Burada Ermeni isyanlarıyla mücadele etmiş ve devlet otoritesini sağlama konusunda komutanlarının takdirini kazanmıştı. Eşi Şaziye Hanım ile de burada evlenecekti. 1913'te İstanbul'da yayınlanan Ermeni gazetelerinden "*Azadamar*" gazetesi bölgedeki muhabirlerinin yönlendirmesiyle Kâzım (Yurdalan) hakkında karşı suçlamalar yaparak aleyhte bir kampanya başlattı. Bu kara propagandaya karşı Muş'taki yerel mahkemeye suç duyurunda bulunulduysa da bir sonuç alınamadı. Kâzım (Yurdalan) devlet makamlarının kendisini yalnız bıraktığını düşünüyordu. Bunun üzerine tayin istedi. Erzurum ya da Trabzon'a gitmek istediğini belirtti. Pazar (Atina) Jandarma Bölük Kumandanlığı'na tayin edildi. Burada da başarılı oldu. 16 Ağustos 1913'te Erzurum Jandarma Alayı'na Yüzbaşı rütbesiyle tayin olundu. Gösterdiği vazife bilinci ve başarıları ödüllendirilmesine sebebiyet verdi².

Balkan ve I. Dünya Savaşı'na dair yazdıkları tarihi vesika niteliğindedir. Erzurum Seyyar Jandarma Taburu bünyesinde verdiği mücadele oldukça önemlidir. 28 Mayıs 1916'da Jandarma Umûm Kumandanlığı tarafından Bayburt Tabur Kumandanlığı'na tayin edildi. Rütbesi de Binbaşılığa yükseltildi.

¹ İsmail Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, Erzurum, 2009, s. 17-23.

² İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 23-47.

Gerekçeli kararda Erzurum savunmasında gösterdiği fedakârlık ve cesareten ötürü “*Fevkaladeden Binbaşılığa*” ibaresine yer verildi. 3 Ocak 1917’de Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey, Trabzon Jandarma Alay Kumandanlığı’na vekâleten tayin edildi. Trabzon’da Rus işgali sona erdikten sonra Trabzon merkezde görev yapmaya başladı. 12 Mart 1918’de ise Erzurum düşman işgalinden kurtarıldı. Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey’in 3 Nisan 1918’de Erzurum Jandarma Alay Kumandanlığı’na tayini gündeme geldi. Fakat o gün için bu durum gerçekleşmedi. Bunda Trabzon Valiliği’nin söz konusu tayini durdurmak için yaptığı girişimler de bir süreliğine etkili oldu. Bu süreçte Elviye-i Selâse’de Jandarma teşkilatını kurmakla görevlendirildi. Deneyimleriyle yapılan çalışmalara büyük katkı sundu³.

Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey 11 Şubat 1919’da kuruluşunu tamamlayacak olan Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’nin oluşumu için de çaba gösterenler arasındaydı. Kendisi jandarma teşkilatının başında olarak Trabzon’daki güvenlik güçlerini halkın yararına, millî davaya hizmet eder bir konuma kavuşturdu. Halkın silahlanmasına yardımcı oldu. Pontus Rumlarına karşı siyasi ve askerî mücadelenin bir parçasıydı. Faaliyetleri bölgedeki Rumları ve İtilaf devletlerinin kontrol subaylarını rahatsız etmekteydi. Bundan dönemin hükümeti de kaygılanmaya başlayacaktı. Trabzon’un işgal günlerinde Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey’in görev alanı ağırlıklı olarak Giresun ve çevresiydi. Onun hakkındaki olumsuz iddialar beraberinde bazı tartışmaları da getirecekti. Rumların nakli konusunda ordu kumandanlığı kaynaklı gecikmeler, Divân-ı Harbi Örfî’de yargılanma ihtimalini kuvvetlendirmişti. İstanbul’da değişen siyasi şartlar Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey’in tutuklanması yönünde bir kararın Trabzon’a gönderilmesine sebebiyet vermişti. Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulunca hakkında soruşturma evrakı hazırlandı. Trabzon’da işbirlikçi kesimlerin hazırladığı bir ihbar listesinde ismi yer aldı. İstanbul’da kurulan Divân-ı Harbi Örfî peşi sıra tutuklama kararları çıkardı. Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey Trabzon’dan ayrıldı. 26 Nisan 1919’da emekli oldu. Bu sırada Divân-ı Harbi Örfî tarafından soruşturma devam etmekteydi⁴.

³ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 47-104.

⁴ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 105-140.

B- ERZURUM'DA ÖRGÜTLÜ MÜCADELEYE BAŞLAMASI

Kâzım (Yurdalan) Bey 1919'un ilkbaharının başlarında Erzurum'a geldi. Şehirde üç farklı cereyanın varlığına dikkat çekmekteydi: Gücünü Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Ayan Azasından Seyit Abdülkadir'e dayanan Kürt Teali Cemiyeti ve son olarak da İttihat Terakki'den geriye kalanların oluşturduğu kitlesel bir yapılanma idi. Erzurum'daki ilk günlerinde Trabzon'daki millî teşkilatlanmadan Cevad (Dursunoğlu)'na bahsetti. Birlik ve beraberlik yolunda atılacak adımlar konusunda fikir birliğine varıldı. Kâzım (Yurdalan) Bey şehirdeki meslek erbabından ve aydınlardan oluşan altmış kişiye yakın bir listeyi oluşturmuş ve çalışmaya başlamıştı. Süleyman Necati Bey ile de yakın temas halindeydi. İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti'nin çalışmalarına destek veriyordu. III. Fırka Kumandanı Halid Bey ve Ebulhindili Cafer Bey de bir diğer dava arkadaşıydı⁵.

Erzurum'da Süleyman Necati Bey'in öncülüğünde başlayan gizli örgütlenme şimdi Kâzım (Yurdalan) Bey'in yaptığı çalışma ile daha farklı bir boyuta ulaşmıştı. Onun katkısı ile millî teşkilatlanmaya ve dolayısı ile Süleyman Necati Bey'e karşı olanlar bile kazanılmaya başlanmıştı. Bu durum 1919'un bahar aylarında öyle bir hal almıştı ki, birtakım yönlendirmelerle yanlış tarafta yer alabilecek vatansever insanlar, Süleyman Necati ve Kâzım (Yurdalan) Bey gibi bütün güçlerini millî davaya harcayan kişilerin gayretleri ile bağımsızlık mücadelesindeki onurlu yerlerini alacaklardı⁶.

Kâzım Karabekir Paşa XV. Kolordu Kumandanlığına tayin edildi. 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a vardı. O'nun varlığı Millî Mücadele için büyük bir kazanç olacaktı. Başlangıçta kendisinin tavrıyla ilgili kesin bir kanaat oluşmamış olsa da, süreç içerisinde Erzurum'da Vilâyat- Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (VŞMHMC)'nin üyeleri arasında sergilenecek dayanışmanın önemli bir unsuru olacaktı. Kâzım (Yurdalan) Bey de bu bağlamda; başlangıçta Kâzım Karabekir'e karşı mesafeli kalmış, onun kendileriyle birlikte olduğuna şüpheleri olmamakla birlikte Amasya Genelgesi'ne kadar "*perde arkasında*" kalmasından rahatsızlık duymuştu⁷.

⁵ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 151-154.

⁶ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 155.

⁷ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 179-196.

Kâzım (Yurdalan) Bey'in de yönetiminde bulunduğu VŞMHMC, geniş kapsamlı ve bağlayıcı kararlar alınması yönünde yaptığı çalışmalara, 1919'un bahar aylarında hız verdi. Bu amaçla cemiyetin Hey'et-i Merkeziyesince önce şehir merkezinde fikir birlikteliğini sağlamak için katılımı yüksek iki toplantı yapıldı. Bu toplantıların gerçekleşmesinde Kâzım (Yurdalan) Bey'in büyük katkısı oldu. Alınan kararların bir sonucu olarak yukarıda da ifade edildiği üzere, ilk önce Vilâyet, daha sonra da Şark Vilâyetleri Kongresi'nin toplanması için gereken zemin hazırlanmış oldu⁸.

Trabzon'da mütareke ile birlikte oluşmaya başlayan millî teşkilatlanmanın, Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne dönüşmesi Millî Mücadele Tarihi açısından dönüm noktalarından birisi olmuştu. Erzurum'daki millî yapının da VŞMHMC bünyesinde bir araya gelerek bağımsızlık mücadelesine girişmesi ve bu iki cemiyet arasında yaşanan işbirliği ileride düzenlenecek olan Erzurum Kongresi'nin de başarısını etkileyen en önemli unsurlar olmuştu.

Güç birliği sağlanmadıkça millî hedefe ulaşamayacağı herkesçe bilinen bir gerçektir. Trabzon'daki millî örgütlenme ile VŞMHMC arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktaydı⁹. Özellikle Trabzon Jandarma Alay Kumandanlığı döneminde Kâzım (Yurdalan) Bey ve VŞMHMC Erzurum Şubesi Başkanlığını yapacak olan Hoca Raif Efendi'nin Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin önde gelenleri ile yakın dostluğu ve kader birlikteliği vardı. Kâzım (Yurdalan) Bey'in Trabzon'daki millî cemiyetin kuruluşuna da büyük katkıları olmuştu. Faik Ahmet Bey o günlerden şöyle bahsetmekteydi: *"İki vilâyet bu surette yek diğerini takviye edecek bir vaziyet almak için kalben, fikren ve hissên birleşiyorlardı. Kâzım Karabekir Paşa henüz İstanbul'dan gelmemişti. Trabzon'un hareketi içinden geliyordu ve Erzurum'a da aynı harareti samimiyetle aksediyordu"*¹⁰.

Kâzım Karabekir Paşa'nın gelmesi ile askerî destek bu cemiyetlerin en büyük dayanağı olacaktır. O zamana kadar gerek Erzurum gerekse Trabzon'da millî teşkilatlanma için ciddi adımlar atılmış ve manevi bir bağ oluşturulmuştu¹¹.

⁸ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, İstanbul, 1998, s. 43, 44.

⁹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968, s. 51.

¹⁰ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, Ankara, 2001, s. 28.

¹¹ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 200.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgali üzerine işbirliği yönündeki kararlarını uygulamak için her iki cemiyette harekete geçtiler. Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti ikinci kongresini 28 Mayıs 1919'da topladı. Bu kongrede Trabzon'un tek başına Rum ve Ermeni sorunlarının üstesinden gelemeyeceğini, Erzurum'da Doğu illerini içerisine alacak bir kongrenin toplanması gerekliliğini içeren bir önerge verildi¹².

İzmir'in işgalinden sonra her iki cemiyette hemen hemen aynı günlerde, bölgesel bir kongrenin toplanması yönünde, birbirlerinden habersiz olarak aldıkları kararlar karşılıklı telgraf çekmeleri millî birlik ve beraberlik adına oldukça önemli bir adımdı¹³. VŞMHMC, Trabzon'dan aldığı davete olumlu karşılık verdi. Erzurum'da ilk önce Vilayet Kongresi 17 Haziran 1919'da toplandı ve 21 Haziran'da çalışmalar tamamlandı. Kâzım (Yurdalan) Bey Erzurum Merkez Delegesi olarak katıldı. Burada alınan kararlarda kendisinin katkısı oldu. Özellikle Bekçi Teşkilatı ve gizli surette hazırlanan Silahlanma Talimatnamesi'nin hazırlanmasına yardımcı oldu. Erzurum Kongresi'nin de toplanması için bu bir ön hazırlıktı¹⁴.

3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldi. Kendisini karşılayanlar arasında Kâzım (Yurdalan) Bey de vardı. Erzurum Kongresi'ne katılacak olan delegelerin nasıl ağırlandığı konusunda Kâzım (Yurdalan) Bey önemli görevler üstlendi. Erzurum merkezde bulunan kırk iki mahalle dokuz bölgeye ayrılmıştı. Birinci Bölge; Gez, Mumcu, Murat Paşa, Dere ve

¹² Önerge Kadirbeyoğlu Zeki ve Rize temsilcisi Osman Nuri Bey tarafından verildiğini ifade ederken (Mesut Çapa, **Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon, 1998, s.12.), Faik Ahmet Barutçu bu isimlere yayınladığı belge niteliğindeki hatıralarında Şaban ve İlyas efendiler ve Atina Murahhasları Dr. Fahri ve Nazım Beylerle Dorul (Torul) Murahhası Mehmet ve Kelkit Murahhası Hilmi Efendilerin de isimlerini eklemektedir. (F. A. Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, s. 124.)

¹³ Sabahattin Özel, **Millî Mücadele'de Trabzon**, Ankara, 1991, s. 99.; Hoca Raif Efendi'de bu durumu, Erzurum Kongresi'nin açılışında okunmak üzere hazırladığı konuşma metninde ifade etmiş fakat bu metin müsvedde olarak kalmış ve okunamamıştı. Nizâmname-i Esâsimiz mucibince, bütün evlâd, Cem'iyet A'zâ-yi Tabi'yyesi'nden olan Vilâyati Şarkıyye Âhalisi'nin, yekdîl ve yekâvâz olarak hareket etmesi lâzım gelen dakikanın hulûlünü, ihtar etmekle; işte bu okuyacağım telgrafname müsveddesi mucibince düşünüp, hareket etmeğe sevk etmiş idi... İşte bu telgrafnamenin keşidesi gününe müsâdif olarak Trabzonlu kardaşlarımızın da aynı anda ve aynı sûretle düşündüklerine dair bir telgrafname-i tekliflerine mahzâr olduk ki; bu hüsn-i tesâdüfî, Mutasarrıf'ül- Kulûb olan Cenâb-i Zülcelâl'in, Kulûb-i Müminin'i, bir anda bir Emri Hayri Müslimin'i tefekküre sevk ve mazhâriyeti tecellası kabilinden olarak telâkki ve derhal tekliflerini kabûl eyledik". (Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, I, Ankara, 1993, s. 107,108.)

¹⁴ İ. Eyyupoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)**, s. 204-205.

Vâniefendi mahallelerinden oluşmaktaydı. Burasının sorumluluğunu Kâzım Bey'e bırakılmıştı¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa askerlikten 7-8 Temmuz 1919'da istifa ettikten sonra kendisi cemiyetin Heyet-i Faale Başkanlığı'na getirildi. Trabzon delegeleri de Erzurum'a 10 Temmuz 1919'dan itibaren gelmeye başladı. Bunların çoğunu Kâzım (Yurdalan) Bey bir vesile ile tanıyordu¹⁶. VŞMHMC tarafından kendilerine tahsis edilmiş olan Hacı Dede Ağa'nın konağına doğru yola çıkıldı. Delegelerin ağırlanmasında Kâzım (Yurdalan) Bey, Belediye Reisi Zakir Bey ve Belediye Meclisi Üyeleri aralarında iş bölümü yapmışlardı. Bu görevin ona verilmesinde Trabzon ile yakınlığının da büyük etkisi olmuştu. Delegelerle birlikte Kâzım (Yurdalan) Bey ve Zakir Bey, Hacı Dede Ağa konağına birlikte gittiler. Trabzon kafilesinin odalarına yerleşmesine yardımcı oldular¹⁷. Bu bina iki katlıydı. Büyüklüğü bakımından özellikle seçilmişti. Trabzon delegelerinin bir arada bulunması için oldukça elverişliydi. Alt katlar yatak odası halinde düzenlenmişti. Üst katta ise bir toplantı salonu oluşturulmuştu. Fiziki şartlar Trabzon delegelerinin daha verimli çalışabilmeleri için büyük bir özenle hazırlanmıştı¹⁸. Delegeleri kalacağı iki salonun her birinde

---

¹⁵ İkinci Bölge: Şeyhler, Çırçır, Yoncalık, Sultanmelik, mahalleleri, sorumlusu Maksut Bey; Üçüncü Bölge Sorumlusu Fevzi Bey (Mahalleler belirtilmemiş), Dördüncü Bölge: Habibefendi, Taş Mescit, Kavak, Veyisefendi, Hacıcuma mahalleleri, sorumlusu Süleyman Efendi; Beşinci Bölge: Kemhan, Cedid, Dervişağa, Yeğenağa, Köseömerağa, Kasımpaşa mahalleleri, sorumluları Bakkal Mehmet Ağa, Tahir Efendi, İmam Rıza Efendi; Altıncı Bölge: Eminkurbu, Abdurrahmanağa, Kavak mahalleleri, sorumlusu Mesut Bey; Yedinci Bölge Sorumlusu: Hacı Hafız Efendi (Mahalleler belirtilmemiş); Sekizinci Bölge: Karakilise, Boyahane, Bakırcı, Zeynel, Ayazpaşa, Feyziye, Mirzamehmet mahalleleri, sorumlusu Ahmet Bey, Dokuzuncu Bölge: Lalapaşa, Cami-i kebir, Esatpaşa, Caferiye, İbrahimpasa, Kuloğlu Mahalleleri, Sorumlusu Zakir Bey. (F. Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, I, s. 168, 169.)

¹⁶ İ. Eyyupoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)**, s. 234.

¹⁷ Trabzon'un Gümüşhane Deleşesi Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Mahmut Goloğlu'na mektubundan. (M. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 177.)

¹⁸ Trabzon'un Giresun Deleşesi, Dr. Ali Naci (Duyduk) Bey'in Mahmut Goloğlu'na mektubundan (M. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 157.); Trabzon'dan kongreye gelen delegelerin endişe ettikleri bir konu da Erzurum'da barınma ve beslenme şartlarının uygun olup olmayacağı konusuydu. Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Kâzım Bey ve Hoca Raif Efendiye yazdığı mektupta; "...Erzurum'a hiç gitmediğim için bilmiyorum ki, kongrenin ictimâna salih bir mahal var mıdır? Bendeniz öyle hissediyorum ki, murahhaslar dört yüzü tecavüz edecekler. Ondan başka yatacak otel mevcut mu? Olmadığı takdirde, şimdiden sekiz on hane ihzâr etmek mümkün müdür? Sonra bir aşçı bularak tabldot usûlü hep bir arada yemek yemek kabil midir? Bittabi herkes kendi masrafını tediye edecekler. Erzurum bu tarihi günü yaşamak için biraz da fedakârlık. Gönül, kongre binasının yar ve ağyâre karşı muntazam bir surette tefrişini arzu eder. Herhalde Erzurum'un büyük evlatları onu bizden daha ziyade düşüneceklerinden her suretle eminim" demekteydi. (**Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler**, (Yay. Haz: Dursun Ali Akbulut), Erzurum, 1989, s. 14.); Gümüşhane Deleşesi Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in kongrede kalınacak yer

on beşer adet yatak bulunmaktaydı. Odalara ve oda kapılarına hademeler görevlendirilmişti. Konak içerisinde bir kahve ocağı açılmıştı. Delegelerden ücret alınmıyordu¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ne katılım sürecinde de önemli bir rol üstlendi.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "*Bizim Erzurum Kongresi'ne katılmamızı kolaylaştırmak için kongre Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş bulunan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyzâde Cevad Bey'ler temsilcilikten istifâ ettiler*" diyerek yaşanan bu anı ölümsüzleştirecekti²⁰. Kâzım Bey, bu konuyu "*Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni tarihin, dünya durdukça anacağı, Mustafa Kemal isimli bir dehâ ile bezetmek şerefi bizlere nasip oldu*"²¹ sözleri ile ifade edecekti.

Heyet-i Faale toplantısında alınan karar doğrultusunda Kâzım (Yurdalan) Bey ve Cevad (Dursunoğlu) Bey 20 Temmuz 1919'de delegelikten istifa ettiler:

"Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Riyâseti'ne

Evvelce müzâkere edildiği vechile, yerlerimize Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyefendi Hazretleri intihâb edilmek üzere, Umûmi Kongre Erzurum Mümessilliği'nden istifâ eylediğimizi arz ederiz. Dursunbeyzâde M.Cevad (imza), Emekli Binbaşı Kâzım (imza)"²².

Mustafa Kemal Paşa kendisi ile Rauf Bey'in kongre delegesi olmasına memnun olmuştu. Bu defa da Kâzım (Yurdalan) Bey ve Cevad (Dursunoğlu) Bey'in durumunun ne olacağını merak etmeye başlamıştı. Hey'et-i fa'âle toplantısı bittikten sonra cemiyet merkezinden ayrılırken; "*-Peki, siz ne olacaksınız? Kongreye giremeyecek misiniz? Bu nasıl olur!*" diyerek endişesini dile

---

konusundaki endişelerine Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'de katılmaktaydı. Bu sebeple 24 Haziran 1919'da Erzurum Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne bir telgraf göndererek "*Trabzon Vilâyeti namına kongrede isbât-ı vücud edecek yirmi zâtın beytütetleri için münasib bir mahallin ihzârı ve yemeklerini tabldot olarak temin eylemek üzere bir lokanta ile şimdiden görüşülmesi ve malûmat itası muhtardır*" demekteydiler. (F. A. Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, s. 136.)

¹⁹ Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları, (Hazırlayan: Ö. Faruk Lermioğlu), İstanbul, 2007, s. 29.

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Ankara, 1994, s. 44.; İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 241.

²¹ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 241.

²² F. Kırzioğlu, *Bütünüyüle...*, I, s. 184.

getirmişti. Bunun üzerine Kâzım (Yurdalan) Bey ve Cevad (Dursunoğlu) Bey yarı şaka, yarı ciddi “- *Paşam bizim yerimize de istifâ edecekler bulunur, biz şimdi bununla uğraşacağız*” demişlerdi²³. Onlar için en uygun yer, Tortum ve Hasankale Müdâfaa-ı Hukûk Şubeleri olacaktır.

C- ERZURUM KONGRESİ VE KÂZIM (YURDALAN) BEY

Kongreye kimin başkan seçileceği konusunda Erzurum delegeleri arasında bazı tartışmalar yaşandı. İsmi geçenler arasında Kâzım Karabekir ve IX. Fırka Kumandanı Rüştü Bey vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın süreç içerisinde “*baskıcı*” bir tavır takınmasından endişe edilmesi böyle bir yol izlenilmesine sebebiyet vermişti. Süleyman Necati (Güneri) Bey Kâzım (Yurdalan) Bey’i Mustafa Kemal Paşa üzerinde ikna edecekti. Her ikisi fikir birliğine vardıkdan sonra Trabzon delegelerine de ifade edildi. Bu görevi Kâzım (Yurdalan) Bey üstlendi²⁴.

23 Temmuz 1919’da Kongre başladı. İlk gün hazır bulunan kırk beş delegeden otuz sekizinin oyunu alan Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığı’na seçildi. Kongre’nin ikinci günü Kâzım (Yurdalan) Bey de Program Komisyonu’nda yer almak istedi. Bu amaçla 24 Temmuz 1919 tarihli müzakerelerin ikinci oturumunda, komisyon üyeliği için adaylığını koydu. Ancak aldığı dokuz oy seçilmesine yetmedi. On beş delegeden oluşan komisyona Hoca Raif Efendi ve Süleyman Necati Bey seçilebilmişti. İkinci oturumda bir tüzük komisyonunun oluşturulması yönünde karar alınır. Dokuz delegeden oluşacak bu komisyonun 26 Temmuz 1919’da oylama ile belirlenmesine karar verilir²⁵.

Erzurum Kongresi 26 Temmuz 1919’da yoğun bir gündemle toplandı²⁶. Kâzım (Yurdalan) Bey, Tüzük Komisyonu (Nizâmnâme Encümeni) için

²³ C. Dursunoğlu, *Millî Mücadelede...*, s. 80.

²⁴ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 248-252.

²⁵ Program Komisyonu’na seçilen on beş kişi şunlardı: Hoca Raif Efendi (Erzurum), Rauf Bey (Erzurum), Süleyman Necati Bey (Karakilise), Servet Bey (Trabzon), Tefik Bey (Bayburt), Necati Bey (Rize), Ömer Fevzi Efendi (Sürmene), Ziya Bey (Sivas), Câzım Bey (Van), Fazlullah Efendi (Sivas), Süleyman Bey (Bitlis), Cemil Bey (Şebinkarahisar), Mustafa Bey (Mesudiye), Zeki Bey (Gümüşhane), Hacı Fevzi Efendi (Erzincan). (F. Kırzioğlu, *Bütünöyle...*, II, s. 31, 32.); Kongrenin amacına yönelik bir beyânnâmenin hazırlanma işi 24 Temmuz’daki toplantının ikinci oturumunda da gündeme geldi ve yine ertelendi. İkinci celsede bir tüzük komisyonunun oluşturulması yönünde karar alındı. (F. Kırzioğlu, *Bütünöyle...*, II, s. 41-44.)

²⁶ Gündemde 1914-1918’de Rus Ordusu’na yardımcı olan Ermenilerin yaptığı katliamlar için muhtıra verilmesi; Erzurum Vilâyet-i Şarkîyye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’nin sunduğu rapor ve on maddelik esasları; Vilâyet-i Şarkîyye’den kesinlikle göç edilmemesi ile ilgili

yapılan seçimlere katıldı. Dokuz delegenin seçileceği komisyona, kırk iki oy alarak dördüncü sırada kazandı²⁷.

Bu toplantıda Damat Ferit Paşa'nın Erzurum Kongresi'ni kastederek ülkede karışıklığın olduğunu söylemesi delegelerin tepkisine sebep oldu²⁸. Bazı delegeler 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebûsan'ın kapatılmasından sonra Kanûn-ı Esasiye göre; seçimlerin üç ay sonra yapılması gerekiyordu. Ancak bu yol takip edilmedi. Bundan sonra kurulan Hükümetlerin de meşrûyetini tartışmalı bir duruma soktu. Bu durum Erzurum Kongresi'nin de ana konularından birisi oldu. Bu bağlamda Hem Damat Ferit Paşa'nın protesto edilmesi hem de Meclis-i Mebûsan seçimlerinin yapılarak yeniden açılması konusu görüşülürken Kâzım (Yurdalan) Bey söz alarak görüşlerini ifade etti:

“Malûmunuzdur ki, biz uğraşıyoruz. Malûmdur ki, Hükümet bizi mahvetmiştir. İslamların elinden silahları alınarak mezbahalara sürüklendiği, İkincisi Dahiliye Nâzırı'nın harekât-ı millîyeye mani olması. Ve üçüncüsü, gayr-i vâki olan bir vaziyetin, doğrudan doğruya resmî gitmek için, mutlaka bir Rum kılavuz almaya mecbur olduğunu ve geçenlerde kendisi Kaymakamlık Vekâleti'nde (Sadâret Vekâleti'nde) bulunduğu sırada Rumları her gün birçok insanları imha eylediğini ve Hükümet'in katıyen kulak asmadığını ve ecnebilerden korktuğunu. Filhakika, Sadrazam mevcut iken Canik, Amasya Livâlarında asayişsizlik mevcut olduğunu ve esbâb-ı hakikiyesini de. Ve bunun üzerine Rumların İslam'ı katl, eşyalarını yağma ettiklerini; kendisinin, bütün vilâyatı dolaştığını. Bir milletin

---

teklif; Program Komisyonu'nun Erzurum'daki cemiyetin raporu üzerine görüşleri; Damat Ferit Paşa'yı Hükümet'ten uzaklaştırma ve Meclis-i Mebûsan seçimi; Yine Damat Ferit'in beyanatının Padişah nezdinde protestosu gibi konular vardı. (F. Kırzioğlu, **Bütünüyüle...**, II, s. 45.)

²⁷ Oylamada seçilen diğer sekiz delege şöyleydi: İzzet Bey (Maçka), Servet Bey (Trabzon), Mustafa Kemal Paşa (Erzurum), Zeki Bey (Gümüşhane), Rıfat Bey (Tokat), Rauf Bey (Erzurum), Ziya Bey (Sivas), Ahmet Fevzi Efendi (Erzincan). (F. Kırzioğlu, **Bütünüyüle...**, II, s. 46, 47.)

²⁸ 20 Temmuz 1919'da Damat Ferit Paşa tarafından yayınlanan genelge şöyleydi: *“Milletin mukadderâtını tayin etmek üzere Şark'ta... Millî bir kongre toplanacağından bahseden... telgraflar görüldü. Paris Konferansı'nda bulunduğum altı haftalık gaybûbetim esnasında Anadolu'nun iktisâb ettiği karışıklık ve iğtişâş çok tesadüfe değer. Hepimizin itaati ile mükellef olduğumuz Kanûn-ı Esâsi hükümüne göre İstanbul şehri saltanat merkezi olduğundan, teşri heyetin Padişahımız marifetiyle açılması zaruridir. Bu itibarla gerek bu kanuna ve gerek İrade-i Şâhâne'ye memleketin yüksek menfaatlarına tamamen aykırı olan bu hareketin men'i hal ve maslahât icâbı olmakla buna göre hareket edilmesi... bilhâssa tavsiye olunur”*. (Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara, 1995, s. 108.)

hakkına yapılamaz. Çünkü Sadrazam Paşa, siyaseti idareye katiyen vakıf olmadığını ve yalandan alemlerini işgal etmek... ”²⁹.

Kâzım (Yurdalan) Bey, burada diğer delegelerin de görüşleri doğrultusunda, İstanbul Hükümeti'nin takındığı tavrın ülkeye her bakımdan zarar verdiğini dile getirdikten sonra yine bu Hükümet'in Dahiliye Nazırı'nın bütün gücü ile Millî Mücadeleyi engellemeye çalıştığından bahsetmekteydi.

Kâzım (Yurdalan) Bey, yukarıda da belirtildiği üzere, Hükümet nezdinde yaptığı eleştirilere bir üçüncüsünü ekleyerek olağanüstü şartların hüküm sürdüğü bu coğrafyada, işbirlikçilerin eylemlerini yolunda götürmek için Rum unsuru kullandıklarından bahisle, Damat Ferit'in sanki kendisi yok iken işler karışmış gibi gösterdiğine de gönderme yapmaktaydı. Sadrazam buradayken de yokken de Rumların Samsun ve çevresinde gerçekleştirdiği katliamlardan haberi olduğunu ve işgal güçlerinden korktuğu için sesini çıkarmadığı eleştirisinde bulunmaktaydı. Yaşanılan karışıklığın bir sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın bütün bölgeyi dolaştığını ve yaşanılanları yerinde tespit ettiğine vurguda bulundu. Kendisi de o bölgeyi iyi bilmekteydi. Bir milletin yaşam hakkına saldırı da bulunulduğundan ifade ederek Damat Ferit'in siyasetinin yetersizliği karşısında yalan söyleyerek kamuoyunu yönlendirmeye çalıştığı değerlendirmesini yapmaktaydı³⁰.

Erzurum Kongresi'nin 26 Temmuz 1919'da gerçekleşen toplantısının Üçüncü Oturumu'nda; Erzurum Şubesi'nin kongreye sunduğu on maddelik program üzerinde görüşmelere başlanmadan önce, Program Komisyonu verilen önerge üzerinde çalışmasını tamamladı. Üç maddeye indirgenmiş haliyle Kongre Divânı'na sundu. İlgili belgenin Birinci Maddesi görüşülürken Kâzım (Yurdalan) Bey söz aldı. Birinci Madde şöyleydi: “*Vilâyet-i Şarkîyye ve Trabzon ve Canik Sancağı, gayr-i kâbili infikâk ve câmia-ı Osmaniye'nin bir rüknü olmak üzere, bir küll teşkil etmesi ve bu noktayı temin edecek esasların tayin ve tesbit edilmesi*”³¹. Toplantının bu oturumunu Başkan Vekili Hoca Raif

²⁹ F. Kırzioğlu, **Bütünüyle...**, II, s. 68.; 26 Temmuz 1919'da tutulan “Üçüncü Zabıt Hülâsası”nda Kâzım Bey'in “Bu Hükümet'in bizi mahvettiğini, İslamların elinden silahları alınarak mezbahalara sürüklendiği” kaydı düşülmüştü. (F. Kırzioğlu, **Bütünüyle...**, II, s. 78.) Konu bütünlüğü olması açısından birleştirildi.

³⁰ İ. Eyyupoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)**, s. 260-261.

³¹ İkinci ve üçüncü maddeler birleştirilmişti. “Her ne suretle olursa olsun, bir Ermeni ve Rum (meselesi) istilâsını kiracak, vaziyet ahzi; Hükümet-i Osmaniye'nin inhilâlîne, mümânaât-ı

Efendi yönetmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da oturumu idare etmemesine rağmen, delege sıfatıyla oturuma katılmıştı. Hoca Raif Efendi “*Trabzon, Canik demektense, Vilâyet-i Sitte , Trabzon ve Canik sancaklarından ibaret olan Şarkî Anadolu, vahdet ve istiklâlimizi, herhangi bir sûret-i tesviyeyi mûhil bir hale karşı, müttehiden müdâfaa...*” önerisini delegelerin dikkatine sundu. Kâzım (Yurdalan) Bey söz alarak; “*Öyle bir vaziyet ittihâz edelim ki, memleketimizi Rum ve Ermeni istilasını kıracak vaziyet ahzi. Kars’a İngilizler evvelce gelerek Ermenileri memlekete soktular! Erzurum tabiri ibkâ edilsin fikrindeyim*” dedi³².

Görüşmeler esnasında Mustafa Kemal Paşa’da Canik’ten iki delegenin Sivas’a doğru hareket ettiği haberinin geldiğini ve birlikte çalışmak istediklerini söyledi. Trabzon Delegesi İzzet Bey, Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’nin kurulduğu günlerde Samsun’da kurulmuş olan “*Karadeniz Türkleri Cemiyeti*” ile temasa geçtiklerini ama sonradan kendi aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı cemiyetin feshedildiğini ifade etti³³. Anlaşılan Samsun’da millî bir cemiyetin olmaması görüşmeler esnasında sorun yaratmıştı.

Kâzım (Yurdalan) Bey söz alarak “*Trabzon, Erzurum’a karşı nasıl yapıcı bir iş birliğine girdiyse, Samsun’da Sivas’a karşı aynı konumdadır*” dedi³⁴. Vilâyetlerin konumları ve birbirleri ile bağlantıları, varolan gücün birleştirilmesi açısından oldukça önemliydi. Sahille iç bölgeler arasındaki bağ coğrafik olduğu kadar, siyasi ve askerî özellikler de arz ediyordu. Verilen mücadelenin başarıya ulaşması ve gücün doğru olarak kullanılması için bu şarttı. Kâzım (Yurdalan) Bey burada sadece konuyu Erzurum Kongresi açısından değerlendirmemişti³⁵.

27 Temmuz 1919’da gerçekleşen dördüncü toplantıda göçün yasaklanması ile Van ve Bitlis’e bir heyetin gönderilmesi konuları görüşüldü. Program

---

vahdet ve istiklâl-i millîmizi muhil, herhangi bir sûret-i tesviyeye karşı, müttehiden mukave-met”. (F. Kırzioğlu, *Bütününüyle...*, II, s. 59.).

³² F. Kırzioğlu, *Bütününüyle...*, II, s. 71-73.; 12/13 Nisan 1919’da Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti altı aylık bir süreçten sonra İngilizlerin parlamentoyu basarak Hükümeti dağıtması ile son bulmuştu. (İsmail Eyyüpoğlu, *Elviye-i Selâse’de İdari Teşkilatlanma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2007, s. 213.); Hükümete mensup on iki kişiyi tutuklayarak İstanbul’a götürdüler. Oradan da 28 Mayıs 1919’da Malta’ya sürgün ettiler. (Esin Dayı, *Elviye-i Selâse’de Millî Teşkilatlanma*, Erzurum, 1997, s. 150.).

³³ F. Kırzioğlu, *Bütününüyle...*, II, s. 73, 74.

³⁴ F. Kırzioğlu, *Bütününüyle...*, II, s. 74.

³⁵ İ. Eyyüpoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 262.

Komisyonu tarafından yedi vilâyetten göçü yasaklayan maddesi üzerinde düzenlemeler yapıldıktan sonra görüşülmek üzere kongre delegelerine sunuldu. Buna göre: Ülkenin savunulmasını üzerine almayı taahhüt etmiş olan kurul tarafından, Müdâfaa-ı Millîye Cemiyetleri merkezleri aracılığı ile resmî tebliğlerde bulunulmadıkça, göç etme yasaktı. Savunma sorumluluğunu üzerine almış olan kurul, göçün doğu illeri içerisinde olmak üzere ne surette gerçekleşeceğini ve bölgesini planlayacaktı³⁶.

Bu toplantıda Ermeni ve Rumların ülke bütünlüğünü bozma istekleri karşısında alınacak tedbirlerin neler olacağı konusunda delegelerin yazılı pusulları kongre başkanlığına sunulacaktı. Bu pusulların sayısı on üç idi. Görüşlerini bildirenlerden birisi de Kâzım (Yurdalan) Bey'di. *“Biz hedefimizi tayin etmiş bulunuyoruz: Ya ölmek veya yaşamak. Her ikisi için de, kat’i tedbir, her neye mal olursa olsun, sureti katıyyede müdâfaadır. Yalnız Kuvâ-yi Millîye ‘nin emri kumandasını derûhte eyleyen heyet, o vakit aklın ve mantığın icab ettiği bir şekilde, Milletin nef’ine bu bâbda, bu muhâceret meselesini, milletin nef’ine tatbik etmekte muhtar bulunmalıdır”*³⁷.

Kâzım (Yurdalan) Bey’in bu teklifi, yoruma gerek duyulmayacak surette açıktı. Bağımsızlık için çıkılan bu yolda ortaya konulan hedef; bu uğurda ölmek ya da onurlu bir şekilde yaşamaktı. Alınacak önlemlerde savunmaydı. Millî kuvvetlerin kumandasını üstlenecek kurul, bu göç meselesini milletin menfaatine akılcı bir yöntemle, o günün şartları içerisinde uygulayıp uygulamakta serbest olmalıydı. Ermeni ve Rumların nüfus konusunu sürekli olarak dile getirmeleri karşısında doğru siyasetin takip edilmesi de gereklilikti³⁸.

Kâzım (Yurdalan) Bey kongre sürecinde sıklıkla göçün yasaklanmaması konusunda yapılan görüşmelerde fikrini beyan etti. Yoğun olarak katıldığı komisyonlardan birisi de Tüzük Komisyonu idi. Program üzerinde de tartışmalar yaşanmaktaydı. Kâzım (Yurdalan) Bey; Süleyman Necati (Güneri) ve Cevad (Dursunoğlu) Beylerle birlikte hareket etti. Ordunun devreden çıkarılmasına yönelik teklifleri şiddetle reddetti. 4 Ağustos 1919’da kurulan bütçe komisyonunun da üyeleri arasında yer aldı. bir gün sonra ise Elviye-i Selâse’nin durumu ile ilgili olarak kongreye bir önerge sundu. Burada Müslümanlara yapılan katliamlardan bahsetti. Ayrıca aynı gün Heyet-i Temsiliye’nin bütçesine

³⁶ F. Kırzioğlu, **Bütünüyle...**, II, s. 81.

³⁷ F. Kırzioğlu, **Bütünüyle...**, II, s. 83.

³⁸ İ. Eyyupoğlu, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)**, s. 264.

dair söz alarak 5.000 liralık bir miktarın planlanan işler için yeterli olacağını ifade etti. 6 Ağustos 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin görev ve kapsamını belirginleştirme konusunda ısrarcı bir tavır takındı³⁹.

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919'da çalışmalarını tamamladı. Mustafa Kemal Paşa'ya 25 Ağustos 1919'da Erzurum hemşeriliğinin teklif edilmesi konusunda Kâzım (Yurdalan) Bey öncü rol oynadı. Kâzım (Yurdalan) Bey tarafından yapılan hemşerilik teklifi ile birlikte başlayan sürece başından beri şahit olan Cevad (Dursunoğlu) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum hemşeriliğini sonuç olarak şöyle değerlendiriyordu: “*Türklüğün Anadolu'daki en eski kalesine, en kahraman şehrine, asrın en büyük Türk'ü hemşehri oluyordu*”⁴⁰. Kâzım (Yurdalan) Bey'in teklifi ile başlayan bu süreç Erzurum için büyük bir onur addedildi. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan ayrılmadan önce Sivas yolculuğu için gerekli olan paranın temini konusunda Erzurum Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda oluşturulan Şarki Anadolu Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından büyük bir çaba gösterilecekti. Konu hakkındaki talep ilk önce Kâzım (Yurdalan) Bey'e iletilecek, o da adı geçen cemiyetin heyet-i merkeziyesini durumdan haberdar edecek, onların girişimiyle 1.000 lira temin edilerek yine onun aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılacaktı⁴¹.

SONUÇ

Kâzım (Yurdalan) Bey Erzurum Kongresi sürecinde önemli bir rol üstlenecekti. Onun 23 Temmuz 1919'da başlayan ve 7 Ağustos 1919'da sonuçlanan bu kongreye yaptığı katkı, aynı zamanda imparatorluğun yıkılış sürecinde yetişen bir neslin kendi küllerinden yeni bir devleti nasıl ortaya çıkardıklarının da ifadesidir. Doğumundan itibaren Harbiye Mektebi'ne gidinceye kadarki süreç, her çocuğun yaşadığı kadardı. Mesleki eğitim almaya başladıktan sonra burada edindiği deneyim ve kurduğu dostluklar karakterinin oluşumunda başat rol oynayacaktı. İttihatçı kimliğiyle “*vatan müdafasına*” atılacak ve milliyetçi bir Türk subayı olarak görev alacaktı.

³⁹ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 275-291.

⁴⁰ C. Dursunoğlu, *Millî Mücadelede...*, s. 113.

⁴¹ İ. Eyyupoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)*, s. 313-317.

Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından sonra jandarma teşkilatında aldığı görevlerden başarıyla çıkacak gerek meslektaşları arasında gerekse halk nezdinde sevilip sayılacaktı. I. Dünya Savaşı yıllarında fedakârca mücadele edecekti. Mondros Mütarekesi ile birlikte değişen siyasi ve askerî şartların bir sonucu olarak takibata uğrayacak ve çok sevdiği askerlik mesleğinden o gün için ayrılarak emekliliğini isteyecekti.

Erzurum'daki millî teşkilatlanma için yoğun mesai de işte böylece başlayacaktı. Millî cemiyetler içerisinde yer alacak ve teşkilatçılığını her yerde gösterecekti. VŞMHMC bünyesinde öncü rol oynayacak ve yönetimde olacaktı. Ermeni tehdidine karşı alınacak önlemlerin belirlenmesinde etkili oldu. Erzurum'daki Vilayet Kongresi'nde ve sonrasındaki süreçte inisiyatif aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden sonra onun aldığı kararların şahidi oldu. Bazen de görüşü alınan ve yeri geldiğinde fedakârlıkta bulunan bir karakterdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey ile kongre delegesi olması için bu görevden istifa edip yerini veren iki kişiden birisiydi. Daha sonra üretilen çözüm ile yeniden kongreye delege oldu. Erzurum Kongresi başladıktan sonra da gerek tüzük gerekse bütçe komisyonlarında söz alarak yerinde müdahalelerde bulundu. Kongre gündeminde görüşülen konularda da fikirlerini belirterek alınacak kararların açıklık kazanmasında etkili oldu. Erzurum Kongresi çalışmalarını tamamladıktan sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas yolculuğuna kadar kendisinden desteğini ve mesaisini esirgemedi.

KAYNAKÇA

- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Ankara, 1994.
- Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar**, Ankara, 2001.
- Dayı, Esin, **Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997.
- Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, İstanbul, 1998.
- Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler**, (Yay. Haz: Dursun Ali Akbulut), Erzurum, 1989.
- Eyyupoğlu, İsmail, **Elviye-i Selâse'de İdari Teşkilatlanma**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2007.
- Eyyupoğlu, İsmail, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2)**, Erzurum, 2009.

Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları, (Hazırlayan: Ö. Faruk Lermioğlu), İstanbul, 2007.

Kırzioğlu, Fahrettin, **Bütünöyle Erzurum Kongresi**, I, Ankara, 1993.

Özel, Sabahattin, **Millî Mücadele'de Trabzon**, Ankara, 1991.

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara, 1995.

SAMSUN'DAN ERZURUM'A MUSTA KEMAL PAŞA VE MİLLÎ HAREKET HAKKINDA TÜRK BASININDA ÇIKAN HABERLER, YORUMLAR

Mehmet OKUR*

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti, bazı cephelerde olağanüstü başarı gösterdiyse de devamını getirememiş, askeri ve ekonomik durumun giderek kötüleşmesi üzerine barış istemek zorunda kalarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı.¹ Esasında taraflar arasında silahlı çatışmaya son vermesi gereken mütareke, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tümüyle ortadan kaldırmakta, ülke içerisinde asayişsizliği tetiklemekte ve savaş sürecinde imzalanan gizli anlaşmaların hayata geçirilmesini sağlayacak hükümler içermekteydi.² Nitekim mütarekeden kısa bir süre sonra harekete geçen İtilaf güçleri, Boğazlar başta olmak üzere, Musul, Adana, İskenderun, Hatay, Antep, Urfa, Maraş, Batum, Kars ve Ardahan'ı işgal ederken³, Rumlar ve Ermeniler de işgallerden cesaret bularak yeni siyasi hedefleri için Türklere yönelik provokatif eylemlerde bulunmakta ve asayiş tehdit ederek Büyük Devletlerin müdahalesine zemin hazırlamaktaydı.⁴ Nitekim bu gelişmeler İtilaf Devletlerinin öncülüğünü yapan İngilizlerin sık sık, Türklerin Rum ve Ermenilere yönelik saldırılarda buldukları suçlamalarına ve asayişin sağlanması yolunda Osmanlı hükümetine uyarıda bulunmasına neden olmaktadır.⁵

*Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, okur25@yahoo.com

¹ Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995, s. 24.

² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I**, İstanbul, 1992, s. 59-60.

³ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV**, İstanbul, 1993, s. 23; Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990, s. 10; İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992, s. 55.

⁴ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 252.

⁵ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 102-107.

Osmanlı Hükümeti ise mütareke hükümlerini harfiyen uygulayarak ayakta kalabileceği düşüncesinden hareketle bütün bu işgal ve provakatif eylemler karşısında bir taraftan, direnmeye çalışan Türk halkını teskin etmeye çalışmakta, diğer taraftan da ülkede asayiş sağlamanın yollarını aramaktaydı.⁶ Önce “Mülkiye Müfettişleri” ile ülkede siyasi otoriteyi ve asayiş sağlamayı planlayan hükümet, daha sonra sivil otorite ile asayişin sağlanamayacağı düşünerek mülkiye müfettişi teşkilatı yerine “Ordu Müfettişliği” teşkilatını kurmaya karar verdi. Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından planlanan bu yeni yapılanma hükümetin tasdikinden geçmiş, 30 Nisan 1919’da da padişah iradesi yayımlanmıştır. Böylece Merkezi İstanbul olan I. Ordu Müfettişliği görevine Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, Merkezi Konya olan Yıldırım Kıtaları (daha sonra II. Ordu) Müfettişliğine Mersinli Cemal Paşa ve merkezi Erzurum olan IX. Ordu Kıtaları (daha sonra III. Ordu) Müfettişliği görevine Mustafa Kemal Paşa’nın tayin edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷ Aynı gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından sadaret makamına, yapılan bu atama hakkında bilgi vermiş⁸, atama talimatnamenin bir suretini de ertesi gün Heyet-i Vükelaya göndermiştir. Meclis-i Vükela’da yapılan 17 Mayıs 1919 tarihli oturumda Şakir Paşanın müfettişlik için hazırladığı yetki belgesi ile buna bağlı olarak hazırlanan talimatname tasdik edilmiştir.⁹

⁶ Mehmet Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesi’ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 42, 65.

⁷ Bu müfettişliklere daha sonra Rumeli Müfettişliği de ilave edildi ancak uygulamaya geçirilemedi. Ayrıca Diyarbakır’da bulunan 13. Kolorduya da müfettişlik yetkileri verilmişti. Oluşturulan müfettişliklerin görev ve yetkileri ise şöyleydi: 1. Mıntikalarda dâhili güvenliğin istikrarı, asayişsizlik sebeplerinin araştırılarak tespit edilmesi, ötede beride bulunan silah, cephane vesairenin bir an evvel toplatılarak imha edilmesi. 2. Müfettişlik ve Kolorduların, yukarıda sıralanan vazifeleri yerine getirmek için verecekleri her türlü talimatı mıntikalarda bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir. 3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntıkası civarındaki asayişin sağlanması işleri için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle koordineli olarak vazife icra edeceklerdir. 4. Müfettişlikler yazışma ve personel işleri, silah ve teçhizat ikmali için eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Bununla beraber fırka veya mıntika komutanlığı veya özel bir göreve tayin edilecek subayların tayin ve tebdilleri müfettişliğin muvafakat ve talebiyle gerçekleşecektir. Diğer husularda lüzum-u menfaate göre müfettişliklerin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen uygulamaya koyacaklardı. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Ankara, 2001, s. 106-112.

⁸ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Kl. 11, D. 164, F. 1; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Harbiye Terfiat, Tevcihat nr: 67 / 5.

⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Meclis-i Vükela Mazbataları nr: 215, s. 115; *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, Vesika: 2; *İstiklâl*, 17 Mayıs 1335, No. 144, s. 1; *Vakit*, 17 Mayıs 1335, No. 1558, s. 2.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa ise, bu göreve atamandan önce İstanbul'da Harbiye Nazırı olmak gibi bir dizi siyasi arayışlar içerisine girmiş, dönemin önde gelen devlet adamlarıyla temasa geçmiş, birkaç kez Padişah Vahdettin ile görüşmüş ancak sonuç alamamıştı.¹⁰

Bu arada Karadeniz kıyılarında "Pontus Rum Devleti" kurulması için kargaşa ortamı yaratmayı amaçlayan Pontusçu Rumlarla Ermeni çetelerinin saldırılarına Türk halkının milis kuvvetleriyle cevap vermesi¹¹ kamu güvenliğinin bozulmasına, başta metropolitler olmak üzere Rum ve Ermeni provokatörlerinin bölgedeki İngiliz temsilcilerine sık sık müracaat ederek Hristiyanların hayatlarının tehlikede olduğunu ileri sürmelerine ve güvenliklerinin sağlanmasını talep etmelerine sebep olmuştur.¹² Böylece Pontusçu Rumların provakatif eylemleri, İngilizlerin Osmanlı hükümetine yaptıkları uyarılar ile hükümetin ordu müfettişliklerini kurma yolundaki çalışmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışını sağlayacak gelişmeler olarak birbirini takip etmişti.

30 Nisan 1919'da IX. Ordu Müfettişliğine resmen tayini yapılan¹³ ve 7 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'ya tevdi edilen görev talimatı yalnızca askerî olmayıp, müfettişliğin kapsadığı alan dâhilinde aynı zamanda mülki özellik taşımaktaydı. Bu talimatnameye göre¹⁴, Mustafa Kemal Paşa'nın görevi Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini önlemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren Kuva-yı Milliye veya şurâları ortadan kaldırmak, İtilaf Devletlerinin şikâyet ettikleri olayların önüne geçmek ve görev bölgesinde mütareke hükümlerine işlerlik kazandırmaktı.¹⁵

¹⁰ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1955, s. 97; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C I, İstanbul 1983, s. 125-133.

¹¹ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Nisan 1919-Mart 1920, TTK Yayınları Ankara, 1992, s. 4-5.

¹² Bölgedeki asayişin sağlanması iddiasıyla 200 kişilik bir birliğin Samsun'a çıkarılması (9 Mart 1919) ve 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağrılıp orada tutuklanması İngilizler için yeterli olmamıştı. **ATASE**, İSH, K.75, G.98, B.98-1.

¹³ **ATASE**, İSH, K.14, G.56, B.56-1; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair**, Ankara, 2000, Belge No: 4.

¹⁴ **ATASE** İSH, K.14, G.66, B.66-1; **HTVD**, Yıl: 1, (Eylül 1952), S 1, Ves. No: 1; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair**, Belge No: 7.

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, 8 Temmuz 1932 günü Enver Behnan Şapolyo'ya tutturduğu notlarında da bunları zikretmişti. Bk. Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958, s. 299, 302.

Müfettişlik talimatını alan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinin yarattığı gergin ve telaşlı bir ortamda 16 Mayıs 1919¹⁶ Cuma günü yapılan selamlık resmine katıldıktan sonra¹⁷, maiyetinde Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev Bey ve sair bazı zevat¹⁸ bulunduğu halde Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etti.¹⁹ 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardığında şehir, Pontusçu Rum eşkıyalarını himaye eden İngiliz kuvvetlerinin kontrolü altındaydı.²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışı basında "IX. Ordu Müfettişliğine tayin buyurulan Mustafa Kemal Paşa, vazifesine ibtida' eylediğini makam-ı aidiyesine telgrafla bildirmiştir"²¹ şeklinde yer alırken İngilizler, O'nun Anadolu'ya geçişinden tedirgin olmaya başlamış, hatta İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda: "9.Ordu'nun daha önce lağvedilmiş olmasına rağmen, bu orduya yeni bir

¹⁶ Aynı tarihlerde İstanbul basınının dikkatini çeken bir diğer konu ise Bahriye Nazırı Rauf Bey'in istifası olmuştur. Bu yöndeki haberlerin birinde istifa şu şekilde yorumlanmıştır: "Bidayetinde meşrutiyet diye sevindiğimiz şu on senelik felaket devrinde bu zavallı millet kahraman diye birçok kimseleri alkışladı. Dikkat edilirse bu muhterem kahramanlarımız bir kere alkışlandıktan sonra artık hiçbir vazifeleri kalmamış gibi şumarmaya ve nihayet her biri bir felaketi milliyeye sebep olarak nefret-i umumiyeye içinde ortadan kaybolmaya başladılar. Vazifesini her zaman takdir etmiş, her dakika milletine bir hizmet ifa etmiş, hiçbir suretle lekelenmemiş ve her türlü alkışı metin bir tevazu ile karşılamış yegâne şahsiyet, Balkan Harbi'ndeki Akdeniz seferi ile Osmanlı tarih-i bahriyesinde büyük milletlerin takdir ettiği bu esbak Bahriye Nazırımızın bugün mesleğinden istifa etmesi, karşılaştığımız bu kadar büyük felaketler içinde bile müessif bir hadise demektir. Rauf Beyefendinin derç etmekte olduğumuz üniformalı resmine bakarken eminiz ki herkes de bizim gibi müteessir olacaktır." "Rauf Bey'in İstifası", **Memleket**, 17 Mayıs 1335, No. 97, s. 1.

¹⁷ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, TTK Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1989, s. 32; Bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk. **İkdam**, 16 Mayıs 1335, No. 7998; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 303.

¹⁸ Samsun'a çıkanların tamamının listesi için bkz. Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, 2000, s. 22-24; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1987, s. 16; Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay. Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987, s. 25.

¹⁹ **Alemdar**, 17 Mayıs 1335, No. 145, s. 1; "Mustafa Kemal Paşa", **Memleket**, 17 Mayıs 1335, No. 97, s. 2; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 117.

²⁰ George Blanco Villalta, **Atatürk**, (Çev.: Fatih Özsu), Ankara, 1992, s. 283.

²¹ **İstiklâl**, 21 Mayıs 1335, No. 148, s. 1; **Hadisat**, 21 Mayıs 1335, No. 141, s. 2.

komutan gönderilmesinin sebebi anlaşılammaktadır” şeklinde şüphesini dile getirmişti.²²

Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesi, prensip olarak İngilizlerin açıkladıkları gerekçelere uygundu. Zira bölgede asayiş temin edilecek, Rumların ve Ermenilerin güvenliği sağlanacaktı.²³ Ancak İzmir'in işgali ve Yunanların yaptığı katliamlar üzerine önce Sadarete daha sonrada valiliklere, mutasarrıflıklara ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği telgraf-lar²⁴ hükümet emirlerinin ve beklentilerinin aksine Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek niyetini ortaya çıkarmıştı.²⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizleri tedirgin eden bir diğer bildirisi de İzmir'in işgali dolayısıyla İstanbul'a gönderdiği ve ne milletin, ne de ordunun kendisine karşı yapılan bu haksız saldırıyı kabul etmeyeceğine dair telgraf-ıydı.²⁶ 3 Haziran 1919'da bütün askerî ve sivil makamlara gönderdiği ve Paris'e gidecek Osmanlı heyetine, Sadrazama ve Padişaha, millî bağımsızlığın ve millî bütünlüğün kesinlikle korunması ile ilgili telgraflar gönderilmesini, İtilaf Devletlerini protesto eden nümayişler düzenlenmesini talep etmesi²⁷ ise İngilizlerin onun hakkında nihai kararı almaları açısından son eylem olmuş,

²² **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, Vesika: 15; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler**, Belge No: 26; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Muddanya'ya Kadar II**, İstanbul, 1991, s. 2.

²³ Tuncer Çağlayan, “Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri”, **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)**, Samsun, 2000, s. 44.

²⁴ **ATASE**, İSH, K.14, G.78, B.78-1; Atatürk, **Nutuk**, C I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi, On Dördüncü Baskı, Ankara, 1981, s. 23.

²⁵ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan Cevat (Çobanlı) ve Fevzi (Çakmak) Paşalarla gizlice görüşmüş ve şu hususlarda özel olarak mutabakata varmışlardır: 1. Biri İstanbul'da, diğeri Konya ve Erzurum'da olmak üzere üç ordu müfettişliği teşkil edilmesi 2. Anadolu'da bir millî idare vücuda getirilmesi 3. Mümkün olduğunca çok miktarda silah ve mühimmatın Anadolu'da toplanması ve İtilaf Devletleri'ne teslim edilmemesi 4. Kuvay-ı Milliye teşkil olunması 5. Müteceviz düşmanlara karşı taarruza geçilmesi.

Mustafa Kemal Paşa da bu beş maddeyi uygun bulmuş ve “zaten bende bu hususları tahakkuk ettirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Kahraman milletimin sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım” demiştir. Her üç Paşa da vatani kurtarmak üzere yemin ederek birbirlerinden ayrılmışlardır. Yine Mustafa Kemal, Samsun'a hareketinden önce, İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan yakın arkadaşı Fethi Bey'i ziyaretinde; “Babıali ve saray benim hakkında derin bir gaflet içerisinde bulunuyorlar, meseleden henüz İngilizlerin haberi yoktur” diyerek Anadolu'ya geçişin gerek sebebini arkadaşlarına hissettirmiştir. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, s. 118; Bayur, **a.g.e.**, s. 302; Akşin, **a.g.e.**, s. 283.

²⁶ Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, s. 37; Mehmet Şahinöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s. 280-281.

²⁷ Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, s. 57-58.

görevden alınması için harekete geçmesine neden olmuştur. Nitekim General Milne 6 Haziran'da Osmanlı Hükümeti'nden şu talepte bulundu:

*“General Kemal Paşa ile kurmaylarının vilayetlerde bulunuşlarının arzu edilir bir şey olmadığını ekselanslarınıza bildirmekle şeref duyarım. Mümtaz bir generalle kurmay heyetinin memleket içinde yer yer dolaşmaları umumi efkârı tedirgin etmektedir. Ben, askerlik bakımından bunların faaliyetlerini lüzumsuz görmekteyim. General Kemal Paşa ile heyetinin derhal İstanbul'a dönmeleri için emir vermenizi dilerim.”*²⁸

İki gün sonra 8 Haziran 1919'da da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nazırına verdiği notada, Samsun Vilayetinde bazı kötü niyetli kişilerin karışıklık çıkartmak istedikleri ve bu harekette Mustafa Kemal Paşa'nın öncü rol oynadığı belirtildikten sonra Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi için talepte bulunduğunu hatırlatılıyor ve içerlerdeki karışıklıkların pek vahim sonuçlar doğurabileceği bildiriliyordu.²⁹

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise İngilizlerin şikâyet ve tepkilerine verdiği cevapta; Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine atanma sebebinin İngiltere Yüksek Komiserinin Babıâli'ye verdiği bir nota olduğunu, hükümetin mütareke şartları gereğince mesul bulunduğu asayiş ve inzibatı temin etmek için böyle bir görevlendirmede bulunduğunu bildirdi.³⁰ Şevket Turgut Paşa'nın bu yazısı, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'ü, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması için tekrar bir nota vermeye sevk etti. Calthorpe bu notasında, güvenliğin sağlanması gerekçesiyle Anadolu'nun askeri bölgelere ayrılması ve her bölgenin bir general kumandasına verilmesi projesinin kabul edilemeyeceğini, zira bu projenin Hristiyan halkın durumunu daha çok tehlikeye düşürdüğünü, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki faaliyetlerinin üzücü sonuçlar verdiğini³¹ ileri sürmekte ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının derhal İstanbul'a çağrılmasını istemektedir.³²

²⁸ Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler, Belge No: 41; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 124-125.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 53-1/43; Şimşir, a.g.e., s. 10; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 125.

³⁰ HTVD, Vesika: 18.

³¹ Şimşir, a.g.e., s. 28.

³² Şimşir, a.g.e., s. 28.

İngilizlerin art arda gelen istekleri karşısında Damat Ferit Paşa Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırmaya karar verdi.³³ 8 Haziran günü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek maiyetindeki istimbottlardan biriyle İstanbul'a dönmesini istedi.³⁴ Bu gelişme basında "Mustafa Kemal Paşa azledilmedi. Yalnız bazı konuların müzakeresi için İstanbul'a davet edildi, yarın İstanbul'a bekleniyor" şeklinde yer alırken³⁵ Mustafa Kemal Paşa ise sebep-i davetin izah buyurulmasını istediği gibi³⁶, mntıkadaki faaliyetlerini hüsn-ü telakki etmeyen İngilizlerin İstanbul'a gelmesi yönünde talepte bulunduğu ve vaziyetin Nezaret'i, bu talebi icraya mecbur kıldığı yönündeki düşüncesini de ifade etmiştir.³⁷ Mustafa Kemal Paşa, ayrıca doğrudan doğruya Sultan Vahdeddin'e bir telgraf çekerek, halkını yarı yolda bırakmasının söz konusu olmadığını ifade etti. Yine O, doğrudan olmasa da Padişah'ı halkın gücüne karşı uyarmaktan da geri kalmadı ve bunu şöyle izah etti: "*Devletin ve sizin mukaddes tahtınızın geleceğini yalnız bu güç kurtarmaya muktedirdir...*"³⁸ Mustafa Kemal Paşa, aynı görüşlerini bir kaç gün sonra İstanbul Polis Müdürü Halil Bey'e göndereceği mektupta da dile getirecektir.³⁹

Böylece İstanbul'a dönüp dönmeme hususunda Mustafa Kemal Paşa ile Osmanlı Hükümeti arasında başlayan yazışmalar Mustafa Kemal Paşa'nın istifasıyla 8 Temmuz 1919'da sona ererken bu kez yine başrolünde Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı Anadolu-İstanbul mücadelesine dönüşmüştür ki bütün bu süreç gerek İstanbul gerekse Anadolu basınında giderek artan bir dikkatle haberlere konu olmuştur. Gazeteler zamanla İstanbul Hükümeti - Harekât-ı Milliye taraftarı şeklinde ikiye bölünmüş karşılıklı sert tartışmalara girişmişlerdir. Nitekim Amasya Genelgesi sonrası Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki

³³ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 310, 338; Şimşir, **a.g.e.**, s. 12.

³⁴ **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler**, Belge No: 42; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya II**, s. 3; Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, s. 40.

³⁵ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 319.

³⁶ **HTVD**, Vesika: 20.

³⁷ **HTVD**, Vesika: 21; Şevket Turgut Paşa ise bu telgrafa gerçekleri gizleyerek "*İstanbul'a davetiniz Hükümet-i Seniyenin kararı neticesidir*" şeklinde yanıt göndermiştir. **HTVD**, Vesika: 22.

³⁸ Dietrich Gronau, **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu**, (Çev.: Gülderen Korralp Pamir), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994. s. 151-152.

³⁹ **Askeri Tarih Belgeleri**, Yıl: 31, (Ağustos 1981), S 80, Bel. No: 1752.

bazı önemli kişilere⁴⁰ gönderdiği 21 Haziran 1919 tarihli mektubunda⁴¹ “*Artık İstanbul Anadolu’ya hâkim değil tabi olmak mecburiyetindedir*” derken hükümet ise 23 Haziran 1919 günü bir tebligat yayınlarak 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezareti’nin emrine uymayarak İstanbul’da dönmemesi ve halkı Hükümet’e karşı kıskırtması sebebiyle görevinden alındığı⁴², yerine eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa’nın atandığı, hiçbir resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal’in genelgelerinin de artık dinlenilmemesi konusunda ilere genelge gönderildiği bildirilmiştir.⁴³ Ayrıca Harbiye Nazırı Şevket ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşalar da barış müzakereleri başladığı bu süreçte ve umumi vaziyet lehte cereyan aldığı bir anda millî harekete devamın iyi bir netice vermeyeceğini ve bu teşkilat ile hareketin önüne geçilmesi gerektiği yönünde XIV. Kolordu Kumandanına emir göndermişlerdir.⁴⁴

Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey de, 24 Haziran’da Sivas Valisi’ne “büyük bir asker olmasına rağmen siyasetten anlamayan ve bu sebeple görevinde başarı gösteremeyen Mustafa Kemal Paşa’nın İngilizlerin ısrarlı isteği üzerine azledildiğini, kendisiyle hiçbir resmî muameleye girilmemesi ve hükümet işlerine ait hiçbir isteğinin yapılmaması” gerektiğini bildiren gizli bir telgraf göndermiştir.⁴⁵ Aynı gün Elazığ valiliğine tayin edilmiş bulunan Ali Galip Bey de Sivas’a gelerek Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklaması hususunda kendisini sıkıştırdı. Vali Reşit Paşa, ne yapacağını şaşırarak ve tam bir kararsızlık içine düşmüştür.⁴⁶

Ali Kemal Bey’in 26 Haziran tarihli bildiri ise halkı Millî Harekete ve orduya karşı isyana teşvik niteliğindedir. Bildiride millî ordu kurmanın, millî savunma hazırlamak gibi çalışmaların bir felaket olduğu, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlıklarını yapmakla ateşkes hükümlerine aykırı hareket

⁴⁰ Bu kişiler: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Nafia Nazırı Ferit Bey, Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Ferit Paşa, Cami Bey ve Ahmet Rıza Bey. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 35.

⁴¹ Bkz. **Nutuk**, C III, Vesika: 27, s. 916-917.

⁴² İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Mustafa Kemal’in görevine son verildikten sonra durumla ilgili hükümete bildirdiği raporda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Mustafa Kemal iyi niyetle atanmıştı. Samsun’a varduktan sonra kendisini millî ve yabancılara düşman bir merkez yaptı. Dönem emrine uymadı...*” Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 341.

⁴³ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 339-34.

⁴⁴ **HTVD**, Vesika: 123.

⁴⁵ Monitor Oriental gazetesinde yer alan habere göre Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, bu telgrafi Paris Barış görüşmeleri için Fransa’da bulunan Damat Ferit Paşa’nın talimatı üzerine göndermişti. **Alemdar**, 25 Haziran 1335, No: 184, s. 2.

⁴⁶ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 69; Akşin, **a.g.e.**, C I, s. 350.

ettikleri, hâlbuki Yunan ve İtalyan işgal faaliyetlerine karşı hükümetçe tedbirler alındığı, ayrıca Paris'te bulunan Damat Ferit başkanlığındaki murahhas heyetinin önemli teşebbüslerde bulunduğu ifade edilerek, bu gibi hareketlerin önünün alınması için ne gerekiyorsa yapılması ve askerî cihetten gelen emirlerin uygulanmaması isteniyordu.⁴⁷

Ali Kemal Bey, Antant muhabirine verdiği ve daha sonra İstanbul'un önde gelen gazetelerinde yayımlanan mülakatında da, hükümetin diplomatik girişimlerini kastederek, uğraşlarını sekteye uğratanların yalnız Rumlar olmadığı gibi, düşmanların da hepsinin dışarıda bulunmadığını, ülke içerisindeki İttihatçıların daha tehlikeli olduğunu, ihtiraslarının kendilerinin yegâne rehberi olduğunu, bulanık suda balık avlamak için her fırsattan istifade ettiklerini, Yunanların askerî işgali dolayısıyla ortaya çıkan vaziyet ve kargaşalıktan istifade ederek halkı kıskırttıklarını ileri sürerek hükümetin başarısızlığının sorumluluğunu isim vermeden Mustafa Kemal Paşa'ya ve millicilere yüklemiştir.⁴⁸

Ali Kemal Bey'in Millî Harekete karşı yayımladığı bu sert bildiri ve açıklamalar kamuoyunda hatta hükümet içerisinde tepkiyle karşılanıp istifasına neden olurken⁴⁹, Mustafa Kemal yoluna devamla 27 Haziran'da Sivas'a varmıştır. Burada hakkındaki gizli tamimi öğrenen Mustafa Kemal Paşa, bilmezlikten gelerek Harbiye Nezareti'ne çektiği serzeniş yollu bir telgrafla Sivas'ta dolaşan rivayetlerin aslının ne olabileceğini sormuştur. Gelen cevapta gizli tamime hiç değinilmeyerek III. Ordu bölgesinden ayrılmasının iyi olacağı, başka herhangi bir yerde istediği görevin kendisine verileceği bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın görev durumu nazikleşmiş, Valilikçe dairelere gönderilen tamimden halk da haberdar olmuştu. Sivas'ta yaygın bir İttihatçı aleyhtarlığı da vardı. Hatta duvarlara Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğine dair yaftalar asılmıştı. Bu durumda Sivas'ta daha fazla kalmayı doğru bulmayan⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, teşkilat ve hareket tarzı hakkında gerekli

⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 99-100.

⁴⁸ "Dâhiliye Nazırının Beyanati", **İstiklâl**, 26 Haziran 1335, No: 184, s. 1; "Dâhiliye Nazırın Ali Kemal Bey'in Beyanati", **Memleket**, 26 Haziran 1335, No: 137, s. 1; "Dâhiliye Nazırı ile Mülakat", **Alemdar**, 26 Haziran 1335, No: 185, s. 2; **Sabah**, 26 Haziran 1335.

⁴⁹ **Alemdar**, 27 Haziran 1335, No: 186, s. 2.

⁵⁰ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 70.

talimatları verdikten sonra 28 Haziran sabahı Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıkmıştır.⁵¹

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa⁵², 3 Temmuz'da Erzurum'a giden Mustafa Kemal Paşa'dan⁵³ bir kez daha İstanbul'a dönmesini istemiş, bu dönüşün sağlanmasını Padişah'a ve İtilâf temsilcilerine karşı üzerine aldığı, döndüğünde saygıdan başka bir şey görmeyeceğini bildirmiş, Barış Konferansı'nın kararlarını beklemekten başka yapacak bir çıkış yolu olmadığını da sözlerine eklemiştir. Mustafa Kemal ise Ali Ferit Paşa'ya verdiği cevapta dönüş konusunu üzerine almakla hata ettiğini bildirerek İzmir'in işgalinden önce Nurettin Paşa'nın görevden alınışını hatırlatmış, böylece ikinci bir ihanete alet olmaksansa devlet ileri gelenlerinin milletin arasına karışmasının gerektiğini ve geri dönemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁴ Makine başında yapılan görüşmeden sonra da Mustafa Kemal Paşa, nazırın isteğine yazılı olarak cevap vermiş, İngilizlerin tutuklanmayacağı yönündeki sözlerine inanmanın saflık olduğunu hatırlatarak nazırın bir kez daha istifaya davet etmiştir.⁵⁵

Bu süreçte İstanbul kamuoyunda Mustafa Kemal'in dönmesinin beklenmediği fikrinin hâkim olduğunu görmekteyiz. Zira 4 Temmuz tarihli *Türkçe İstanbul* gazetesi, onun Sivas'tan Samsun yolu ile Trabzon'a hareket ettiğinin haber alındığını bildirirken⁵⁶ *İdrak*, “*Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a avdeti lüzumu Erzurum Vilayeti vasıtası ile kendisine tebliğ edilmiştir. Müşarü-nileyhin Azerbaycan marifetiyle Batum'da avdetine intizar olunmaktadır. Mammafih gelip gelmeyeceği henüz bilinmemektedir*”⁵⁷ şeklinde farklı bir yorum yapmıştır. Dâhiliye Nazırı Vekili Ethem Bey ise aynı süreçte, *İstiklâl* gazetesinin “*Mustafa Kemal dönecek mi?*” sorusuna şu yanıtı vermekte idi: “*Mustafa Kemal Paşa'nın avdet edeceğini neden garip karşılıyorsunuz? Müşarü-nileyh isyan etmemiştir ki şimdi Hükümetin davetine icabeti garip görülsün. Evvelce kendisine azl-i keyfiyeti tebliğ edilmemişti. Avdetindeki tehir bundan mütevellit olsa gerektir.*”⁵⁸ *Vakit* gazetesi de Mustafa Kemal'in İstanbul'a

⁵¹ *Nutuk*, C I, s. 43.

⁵² 29 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı olarak atanmıştır. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 47.

⁵³ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 71.

⁵⁴ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 362.

⁵⁵ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, s. 87.

⁵⁶ *Türkçe İstanbul*, 4 Temmuz 1335, No. 294, s. 1.

⁵⁷ “*Mustafa Kemal Paşa*”, *İdrak*, 9 Temmuz 1335, No. 24, s. 2.

⁵⁸ Dâhiliye Nazır Vekili Ethem Beyle Mülâkat”, *İstiklâl*, 6 Temmuz 1335, No. 196, s. 1.

geleceğine yönelik Ethem Bey'in *İstiklâl*'e vermiş olduğu beyanatın teyit edilemediğini yazmakta idi.⁵⁹ Aynı gazetenin bir başka nüshasında ise Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın konu ile ilgili şu beyanını yer almıştır: “*Bu zevat hakkında nezaretçe silsile-i resmiyye cereyan etmemiştir. Cemal Paşa, İstanbul'da bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya dahi İstanbul'a gelmesi için emir verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a avdeti hususunda verilen emir, Erzurum'a tebliğ edilmiştir. Söylendiğine göre Paşa, Azerbaycan, Erivan ve Batum tarikiyle avdet edecek imiş.*”⁶⁰

Öte yandan aynı günlerde *İstiklâl*⁶¹, *Vakit*⁶² ve *İleri* sütunlarında 17 Haziran'da Erzurum'da toplanmış olan mahalli kongreye dair bilgiler yer alırken *İleri*, aynı haberinde yeni bir kongrenin toplanacağına dair şu bilgiyi de vermektedir: “*haber aldığımızı göre Erzurum Kongresi'nden daha vasi' teşkilata salahiyyetdar bir derecede Sivas'ta bütün vilayet ve mülhakattan intihap edecek murahhaslardan mürekkep yeni bir kongre in'ikat edecekmış.*”⁶³

Mustafa Kemal Paşa ise kendisinin görevden alınması ve İstanbul'a çağrılması yönündeki girişimler karşısında 3. Ordu Müfettişi Fahr-i Yaver-i Hazret-i Şehriyarî imzasıyla kolordulara 5 Temmuz 1919'da gizli bir yazı göndererek, hükümetin memleket ve millet çıkarlarına aykırı olarak yapması muhtemel tebliğlerini engellemek için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde gerektiğinde uygulanmak üzere tedbir alınmasını, bu noktanın Hükümet'e ve telgraf memurlarına hissettirilmemesini istemiştir.⁶⁴ Zira aynı tarihlerde Posta ve Telgraf⁶⁵ Müdürü Refik Halit Bey, Sadrazam ve Harbiye Nazırından posta

⁵⁹ *Vakit*, 7 Temmuz 1335, No. 607, s. 2.

⁶⁰ “Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar”, *Vakit*, 9 Temmuz 1335, No. 609, s. 1.

⁶¹ *İstiklâl*, 27 Haziran 1335, No. 185, s. 1.

⁶² “Erzurum Kongresi”, *Vakit*, 4 Temmuz 1335, No. 604, s. 2.

⁶³ “Erzurum Kongresi”, *İleri*, 5 Temmuz 1335, s. 2.

⁶⁴ Çevik, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁵ Posta ve Telgraf Müdüriyeti, taşra merkezlerine icra ettiği bir tamimde şurada burada teşekkül etmiş Kuva-yı Milliye rüesasının muhaberrattan men edilmesini emretmişti. Ancak bu süreçte yeniden taşra telgrafhanelerine müdahaleler neticesinde Posta ve Telgraf müdürü, ikinci bir tamim yayınlamıştır. Posta ve Telgrafa müdahaleye hakları olmayan bazı kimselerin tehdit ve emirlerine ehemmiyet verilmeyerek müdüriyet-i umumiye tarafından ittihaz olunan kararın harfiyen icraası ile mükellef buldukları ve bu hususta zerre kadar müsamaha gösterilmeyeceği ve bu kere posta ve telgraf ve telefon müdüriyet-i umumiyesinden bilumum merkezlere tebliğ edilmiştir. “Telgraflara Kim Müdahale Ediyor?”, *İdrak*, 15 Temmuz 1335, No. 26, s. 1.

memurlarını hapse cüret eden Mustafa Kemal'in hakkından gelinmesini vatanın selameti namına isteyecekti.⁶⁶

7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan gece Mustafa Kemal Paşa, Saray'dan makine başına çağırılmış ve İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Mustafa Kemal'in bu isteği yeniden reddetmesi üzerine görevine son verildiği bildirilen telgraf kendisine gönderilmiştir. Sadrazam Vekili Sabri ve Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın imzalarını taşıyan bu karar, *Takvîm-i Vekâyi*'de⁶⁷ şu şekilde yer almıştır: "3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir. İşbu irade-i seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur."⁶⁸

İlgili telgrafın ardından Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne ve padişaha istifasını sunmuş ve padişaha aşağıdaki istifa tegratnamesini çekmiştir:

"Şimdiye kadar gerek zât-ı akdes-i mülûkânelerine ve gerekse Harbiye Nezareti'ne vaki olan maruzatımda vatan ve milletin ve makam-ı muallâ-yı hilafetin maruz ve giriftar olduğu elim akîbetleri ve buna karşı hâsıl olan millî elemeleri, tekmil hakiki safhalarıyla arz ettim. Bunu yapmakla mukaddesatımın aciz nefsim'e yüklediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini ifa etmiş oldum. Âmâl ve teşebbüsât-ı âcizanemin İngilizlerce müdafaa-i vatan suretinde değil başka şekilde telakki olunmasıyla zât-ı şahaneleri ve hükümet-i seniyelerinin müşkül bir tazyik vaziyeti altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümet-i seniyelerinin ve payitaht-ı saltanat-ı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve elim şartlar altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün necip milletlerince tamamen malum ve ayan olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade genişlemesine ve bahusus pek büyük sadakat ve ubudiyet bağlarıyla merbut olduğum kalp ve âmâl-i müşfika-i hümayunlarının duçar-ı melal olmasına hiçbir veçhile razı olmadığım cihetle yalnız memuriyet-i âcizanemden değil tekmil mübahatını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i hümayunlarının nur, feyz ve necabetinden alan çok sevdiğim mübarek askerlik hayatıma da veda suretiyle arz-ı fedakârı eylerim..."⁶⁹

⁶⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 363.

⁶⁷ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 49.

⁶⁸ *Takvîm-i Vekâyi*, 13 Temmuz 1335, No. 3596, s. 1.

⁶⁹ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S 79, Belge No: 1735; Ertürk, a.g.e., s. 349-350.

Esasında Hükümet, 23 Haziran'da Mustafa Kemal'i görevinden almış⁷⁰, ancak Mustafa Kemal Paşa, Padişah iradesiyle atandığını, kendisini görevden almaya da ancak padişahın yetkili olduğunu ileri sürerek vakit kazanmak amacıyla bu kararı tanımamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ve bundan sonra ne yapacağı konusu, İstanbul ve Anadolu basınında ayrı ayrı yorumlandığı görülmektedir. *Albayrak* gazetesinin bu süreçteki yorumu şu şekilde olmuştur:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin derç eylediğimiz istifanamesi, bir azim ve iman vesikasıdır. Millete henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam hüccettir. Anafartalarda şeref-i milliyeyi tarihin nesli-hazırdan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âlâ ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de mücahede-i milliyenin başında görmek mesut bir temaşadır. Kemal-i azim ve imanla müdafaa-i hukuk-ı vatana hasr-i vücud eden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında millet, pak, nezih, parlak bir hale teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes ruhunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman, her müşkülü iktihama kâfidir”⁷¹ derken Vakıf gazetesi, “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı makalesinde bu gelişmeyi şu satırlarla okuyucularına duyurmuştur: “Şark orduları müfettişi Mustafa Kemal Paşa ahiren askerlikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, istifanamesinde âşık olduğu silk-i askeriden istifasının kabulü rica ve ömrünü geçirmek üzere Anadolu'nun uzak bir köşesinde ikamet edeceğini beyan etmiştir. Dünkü muharirin neşriyatına göre Meclis-i Vükela Çarşamba günü Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ile ordu mühim bir uzvunu kaybetmiş oldu. Malûm

⁷⁰ 23 Haziran'da Mustafa Sabri Bey başkanlığındaki Meclis-i Vükela, şu kararı almıştır: *III. Ordu Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın hakkında vuku bulan şikâyetlerden dolayı hükümetçe dinlenmesine lüzum görülerek kendisine İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezareti'nden tebliğ edildiği halde vaki davete icabet etmediği ve ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği anlaşılmasına binaen mumaileyhin hemen azli ve yerine Bahriye Nazırı Hürşit Paşa'nın tayini zımında lüzumlu muamelenin ifası hususunun Harbiye ve Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek hiçbir resmi sıfatı kalmamış olduğundan tebligat ve iş'arlarının resmî mahiyeti haiz olmadığına icap eden vilayetlere tebliğinin Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi...* Gökbilgin, *a.g.e.*, C I, s. 144.

⁷¹ Dursunoğlu, *a.g.e.*, s. 76-77.

olunduğu üzere Mustafa Kemal Paşa harp içinde Conk-Anafartalar kahramanı unvanı kazanmıştır."⁷²

Bu arada 9 Temmuz'da İngiliz Kontrol Subayı Rawlinson, Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek açılması tasarlanan kongre toplanmazsa daha uygun olacağını, İngiliz Hükümeti'nin buna izin veremeyeceğini, diretilmesi halinde kuvvet zoruyla kongreyi dağıtmak zorunda kalacaklarını bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa ise kendisine kongrenin kesinlikle toplanacağı cevabını vermiştir.⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarından rahatsızlık ve endişe duyan Hükümet, 19 Temmuz'da Sivas, Bitlis, Van ve Erzurum vilayetlerinden askerlik mesleğinden istifa eden eski paşa Mustafa Kemal'in nerede olduğu ve ne yaptığı hakkında bilgi istemekte idi.⁷⁴ Ayrıca hükümet, III. Ordu Müfettişliği görevine yeni bir tayin yapılan dek öncelikle kolorduların doğrudan doğruya Harbiye Nezareti ile temasta bulunmasına karar vermiş⁷⁵, 20 Temmuz'da ise bu göreve vekâleten XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa atanmıştır.⁷⁶ İstanbul'da ise Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etmiş, hükümet tarafı ve aleyhtarı gazeteler bu gelişmeyi haberi kendi görüşlerine göre "*Sadrazam Ferit Paşa Nihayet İstifa Etti*"⁷⁷, "*Nihayet Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etti*"⁷⁸, "*Ferit Paşa Kabinesi Nihayet İstifa Etti*"⁷⁹, "*Damat Paşa'nın İstifası*"⁸⁰ şeklindeki başlıklarla manşetlere taşımışlardı.⁸¹

21 Temmuz'da yeni kabinesini kuran⁸² Damat Ferit'in üçüncü kez sadarete gelmesi üzerine ise *Vakit* gazetesi "*Yeni Kabine Teşkili Yine Ferit Paşa'ya*

⁷² "Mustafa Kemal Paşa", *Vakit*, 12 Temmuz 1335, No. 612, s. 1.

⁷³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 44-45.

⁷⁴ Valiliklerin söz konusu soruya yanıtları şu şekilde olmuştur: Sivas Valiliği: Buradan Erzurum'a gitmiştir; Bitlis Valiliği: Erzurum'da Milli Müdafaa Cemiyeti ile uğraşiyor olmalıdır; Van Valiliği: İstifadan sonra Erzurum'da idi. Şimdi nerede, ne yapıyor bilmiyorum; Erzurum Valiliği: İstifa yazısını 10 Temmuz'da verdi. İkametgâhında özel işleriyle uğraşiyor. Dışarı ile nadiren görüşüyor. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, s. 90.

⁷⁵ *HTVD*, Vesika: 30.

⁷⁶ *HTVD*, Vesika: 25, 35, 36.

⁷⁷ *İstiklâl*, 21 Temmuz 1335, No. 207, s.1.

⁷⁸ *İdrak*, 21 Temmuz 1335, No. 32, s. 1.

⁷⁹ *Zaman*, 21 Temmuz 1335, No. 432, s. 1.

⁸⁰ *Alemdar*, 21 Temmuz 1335, No. 118, s. 1.

⁸¹ "Kabine Nasıl Teşekkül Edecek?", *Zaman*, 17 Temmuz 1335, No. 290, s. 1; "Kabinenin İstifası", *Vakit*, 21 Temmuz 1335, No. 621, s. 1.

⁸² "Takrir-i Sadaret", *Takvîm-i Vekâyi*, 22 Temmuz 1335, No. 3604, s. 1; "Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi ve Hatt-ı Hümayun", *Zaman*, 21 Temmuz 1335, No. 299, s. 1; "Yeni Kabine",

Tevdi Olundu"⁸³, *Zaman* gazetesi "Dört Buçuk Ayda Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi"⁸⁴ başlıklarını atmış, *Akşam* gazetesi kabinenin millet nazarında hoş karşılanmadığını yazarken *İdrak* da "eski tas eski hamam" yorumunu yapmıştır.⁸⁵ Hukuk Profesörü Muslihiddin Âdil Bey ise *Tarik* gazetesinde yer alan "Kabine ve İlk Vazifesi" başlıklı yazısında şu yorumu yapmıştır:

*"Yeni Ferit Paşa kabinesi, bir fırka kabinesi değildir. Fakat mevcut azası itibari ile memlekette küçük büyük herkesin tam hürmetini celbedebilecek bir heyet midir? Bu suale müspet bir cevap verebilmek pek güçtür. Şimdiki vükelanın zat-i şeref ve haysiyetlerini tamamen lekesiz addetmekle beraber çoğunun ancak idari kabiliyetleri itibariyle temeyyüz edebildiklerini söylemek mecburiyetindeyiz. Hâlbuki bugün, memleketin karşılaştığı büyük tehlikelere karşı daha durediş siyasi hayatta daha tecrübeli ve bilhassa dâhile karşı daha ziyade hürmet ihsas edecek bir heyete ihtiyaç vardır..."*⁸⁶

Yeni kabine ülkeyi işgalcilerden temizlemeden ziyade giderek Anadolu'da kontrolü ele geçiren Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu hareketi ile mücadele etmek misyonunu üstlenmişti.⁸⁷ Nitekim kabine kurulur kurulmaz ilk iş olarak Mustafa Kemal'in tutuklanmasını emreden Dâhiliye Nezareti'nin talimatnamesi yayımlanmıştır.⁸⁸ Bu gelişmeyi "Rauf Bey ve Mustafa Kemal" başlıklı yazısı ile sütunlarına taşıyan *Memleket*, şu değerlendirmelere sütunlarında yer vermekte idi:

"Hükümet, Erzurum'dan Bursa'ya Anadolu'da karışıklık vücuda getiren Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tevkifini emretmiştir. Rauf Bey'in İngiltere'deki tahsilata rağmen ne kadar müfrit biliriz. Esasen yine bu İngilizcesi sayesinde mütareke için murahhas temin olunmuştu. Hükümet, harp esnasındaki rollerini derpiş ederek böyle hareket edebileceğini anlamalıdır. Aynı şeyler hemen hemen Mustafa Kemal Paşa hakkında da vardır. Böyle olduğu halde Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya

---

İstiklâl, 22 Temmuz 1335, No. 208, s. 1; "Hatt-ı Hümayun Sureti", **Alemdar**, 22 Temmuz 1335, No. 119, s. 1.

⁸³ **Vakit**, 21 Temmuz 1335, No. 621, s. 1.

⁸⁴ **Zaman**, 22 Temmuz 1335, No. 433, s. 1.

⁸⁵ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 393-394.

⁸⁶ Gökbilgin, **a.g.e.**, C I, s. 165-166.

⁸⁷ Bakar, **a.g.b.**, s. 1977.

⁸⁸ **HTVD**, Vesika: 48.

memurin-i mahsusa ile izam olunuyor. Başkaları dururken Enver'in kol-ladığı memura nasıl itimat olunur? Tevkifi hakkındaki emirler Lenin ve Troçki'nin tevkifine benzer. Bu vazifeyi kim ifâ edecek? Anadolu'daki ka-rışıklık zaaf ve tereddütten ve ihmalden husule gelmiştir. Anadolu ahali-sinin tevkif hakkında hükümete yardımlarını ümit ederiz. Böyle olduğu takdirde hasarın ne olacağı ve neticede memlekete neye mal olacağını söylemek güçtür."⁸⁹

Aynı tarihte yayınlanan *İfham* gazetesi, vaktiyle Enver Paşa'nın da vatan-severlik ile yola çıktığını ancak neticede kendisini bir cinayete attığını, Mus-tafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in de onunla aynı safta yer alacağına yönelik Rönesans gazetesinin haberine yer verirken⁹⁰ aynı gelişmeyi "*Anadolu'daki Hareketler*" başlıklı yazısı ile sütunlarına taşıyan *Vakit* gazetesinin yorumu ise şu şekilde olmuştur:

"Hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in derdestini emret-miştir. 22 Temmuz tarihli Takvîm-i Vekâyi'de intişar eden bir sadaret ta-mimi mukadderat-ı milleti tayin etmek üzere Şark'ta münasip bir mahalde içtima edecek millî bir kongre için murahhaslar toplanmakta olduğunu bildiriyor. Anadolu'nun iktisap etmiş olduğu tedip ve iğtişâş badi teessüf-i azim olduğu söylenerek harekât-ı vakıanın men'i icab-ı halli müsahabat görülüyordu.

Fil-vakta istihbarat-ı resmiye 3. Ordu Müfettişi iken azl edilmiş ve silk-i askeriyeden istifa etmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile kezalik mes-lekten istifasını vermiş olan Bahriye Nazır-ı esbaki Rauf Bey'in Erzurum taraflarında mezkûr hükümetin müsaadesi hilafında bir kongre akdede-rek bazı içtimaat daha icrasına karar vermiş olduğunu göstermiştir. Ve-rilen malumata göre Erzurum'daki bu içtimaattan başka Nazilli civa-rında Demirci Mehmet Efe ve Teşkilat-ı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Efendi nam-ı müstearları altında iki kişinin de çete teşkili ve tahrik icra-sıyla isti'mal ettiği vaki olan resmi muhabereleden anlaşılmıştır. Bunun için dün hükümet tekmil ilândar olanlara icra ettiği bir telgraf tamimiyle

⁸⁹ "Rauf Bey ve Mustafa Kemal", **Memleket**, 2 Ağustos 1335, No. 172, s. 1; "Mustafa Kemal Paşa", **Vakit**, 2 Ağustos 1335, No. 633, s. 1.

⁹⁰ Erkan Cevizliler, "Erzurum Kongresi Günlerinde İstanbul Basınının Mustafa Kemal Paşa ve Kongreye Bakışı", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yay. Haz. Yavuz Aslan-Salim Gökçen, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 313.

*gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Rauf Bey ile Hacı Şükrü Efendi ve Demirci Mehmet Efendi'nin hemen derdest olunarak İstanbul'a gönderilmelerini emretmiş ve çete teşkiline hilâf-ı kanun içtimalara meydan verilmeyerek teşebbüs edenlerin suret-i acilede derdest ve sevkleri lazım geldiğini bildirmiştir.*⁹¹

Vakit gazetesi, bir başka haberinde de Erzurum Müdafaa-i Hukuk için vilayetin muhtelif beldelerinden gönderilen murahhasların iştiraki ile bir millî kongre teşkil edildiği haber alındığını⁹² bildirmekteydi.

Yine bu süreçte millî hareketle mücadeleye devam eden Dâhiliye Vekâleti yeni bir beyannamede daha yayımlamıştır. Erzurum Kongresi'ne dair henüz tam bir bilgi sahibi olunmadığını gösteren bu beyannamede, Vilâyet-i Şarkîye'nin herhangi bir mahallinde millî bir kongre tesisine teşebbüs edildiği ve bu teşebbüsün mevki-i file çıkması için yapılan yazışmalarda askerî cihetin de vasıta kılındığı, hatta yardımda bulunduğu ifade edilerek ordu mensuplarının siyasi cereyanlardan uzak durmaları istenmekteydi.⁹³

Gazetelerde çıkan haberlere ve bir takım duyumlara rağmen Sadrazam Ferit Paşa haftalardır hazırlıkları devam eden Erzurum Kongresi'nin yapılmakta olduğunun farkında bile olmamış, onu da neredeyse kongrenin başladığı gün öğrenebilmiş ve kongrenin anayasaya aykırılığını ilân eden bir tamim yayınlamıştır.⁹⁴ Damat Ferit Paşa Erzurum Kongresi üzerine yayınladığı, *Takvîm-i Vakâyi*'nin “*Makam-ı Sadaretpenahiden Vilayet ile Elviye-i Müstakileye Çekilen Telgrafname*”⁹⁵, *Tasvir-i Efkâr*'ın “*Anadolu Ahvali Hakkında Vilayata Verilen Emirler*”, *Memleket* gazetesinin ise “*Sadaretin Mühim Tamimi*” başlığı ile sütunlarında yer verdiği tamimin içeriği şu şekilde idi:

“Mukadderat-ı milleti temin ve tespit üzere Şark'ta münasip bir mahalde millî bir kongre içtima edeceğinden bahisle üç murahhasın bil-intihab Ankara'ya izamı hakkında Karahisar Fırkası Kumandanlığınca neşr ve tamim ve bir sureti Burdur mutasarrıflığı'ndan tebliğ olunan telgrafnamenin gönderildiğine ve mezkûr kongreye gidecek olanların

⁹¹ “Anadolu'daki Hareketler”, **Vakit**, 31 Temmuz 1335, No. 631, s.1.

⁹² “Erzurum'da Millî Kongre”, **Vakit**, 27 Haziran 1335, No. 599, s. 2.

⁹³ *HTVD*, Vesika: 39; Akşin, **a.g.e.**, C I, s. 475.

⁹⁴ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 106.

⁹⁵ “Makam-ı Sadaretpenahiden Vilayet ile Elviye-i Müstakileye Çekilen Telgrafname”, **Takvîm-i Vekâyi**, 22 Temmuz 1335, No. 3604, s. 2.

harcırahına dair Konya Vilayeti'nden keşide edilen iki kuta telgrafname mütalaa edildi. Paris Konferansı'nda bulunulması hasebiyle altı hafta devam eden müddet-i gaybubetimde Anadolu'nun iktisap etmiş olduğu karışıklık ve iğtişâş badi'i teessüf-ü azimdir. Cümlemizin itaatle mükellef olduğumuz Kanun-u Esasi hükmünce İstanbul şehri payitaht-ı saltanat-ı seniyye olduğundan heyet-i teşri'yenin zat-ı akdes-i hümayunları marifetiyle küşad edilmesi zaruridir. Bu veçhile kanun-u mezkûr menafîine ve efendimiz hazretlerinin arzu ve irade-i şahanelerine ve menafî-i aliyeye-i vataniyeye tamamıyla muhalif olan hareket-i vakanın men'i icab-ı hal ve maslahat olmağla ona göre vilayet-i aliyelerine mülhak bil-cümle mutasarrıflık ve kaymakamlıklara tebligat akide ve şedide icrası hassaten tavsiye olunur. Murahhaslara harcırah itası icab edip etmeyeceğine gelince esasen hilâf-ı meşrûiyet olan böyle bir hareket kanun-u şikânanenin teshili değil men'i bil-cümle hükümet-i mülkiye ve askeriyenin vazifesi iktizasından olmağla vesaya-yı muharrere hükmüne tevfiği hareket edilmesi hassaten ve katiyen ihtar olunur. 20 Temmuz 1335. Sadrazam Damat Ferit''⁹⁶

23 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'nde⁹⁷, açılış konuşması ve başkan seçiminden sonra padişaha bağlılık telgrafı⁹⁸ çekilmiş⁹⁹, ertesi gün

⁹⁶ **Tasvir-i Efkâr**, 23 Temmuz 1335; **Memleket**, 23 Temmuz 1919, No. 162, s. 1.

⁹⁷ Kongreye katılanlarla ilgili bilgi için Bkz. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 86-88; Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 89-91.

⁹⁸ İlgili telgrafın içeriği şu şekildedir: “*Vatanın inkasamı, İstiklâl-i millinin zavâlini intaca ma'tüf âmâl ve teşebbüsât karşısında milletin, mukaddes Taht-ı Hilâfet ve Saltanat-ı Hümayunları etrafında gayr-i kabili tezelzül bir hale teşkil ettiğinin yâr-ü ağıyar nazarında teyid edilmesivücûbunu takdir eden (Şarkî Anadolu'da kâin: Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakir, Ma'mûratül'aziz ve Sivas vilayetleriyle Erzincan, Malatya, Muş livalarınca) Şarkî-Anadolu vilayetlerince müstereken akâdi takarrür edip bütün kaza, liva, vilayet mümessillerini ihtiva eden ve bilcümle fırak-ı siyasiyye ve âmâl-i hususiye ve şahsiyenin fevkinde milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı yevm-i mübecceline müsâdif bugün ekseriyet-i azîmenin huzuruyla resmi küşadı icra kılınan ve Eltaf-i Sübhâniyya'ya ve Ruhaniyet-i SeyyidüliMürselin'e istinaden Erzurum Kongresi, milletin ruh ve vicdanına tercüman olmak üzere irâde-i milliyenin şeref ve istiklâli uğrunda her türlü fedakârlığa âzim bulunduğunu ve buralarda lâyezâl olan hukuk-u hilâfet ve saltanatın muhafaza ve kemakân bekasını bir gaye eddettiğini ve camia-i Osmanî ve İslâmîye'den ayrılmamayı en mukaddes bir mefkûre sayarak kurret-ül ayın-i millet olan Hânedân-ı Celîlüşşânları'nın ve Makam-ı Akdes-i Hilâfetpenahileri'nin etrafında bir kütleye-i fedakârî olduğunu takrir ve tesbît eylediğini, pür azm-ü iman bir lisan-ı sadakatle Südde-i Sebye-i Hilâfetpenahileri'ne arz eylemeyi en birinci vazife sayar. Ve bu mazhariyet ile kesb-i şeref ve bahtiyârî eyley. Sevgili Padişahımız. Fi, 10 Temmuz 35-Kongre Heyeti” **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, (Yay. Haz.: M. Fahrettin Kırzıoğlu), C II, s. 23, Ankara, 1993.*

⁹⁹ Bekir Sami Bey, Amasya'dan Erzurum Kongresi Başkanlığı'na çektiği bir telgrafta: “*Bağimsizliği tam olarak istesek vatanın bölüneceği kesindir. İki-üç vilayete münhasır kalacak*

Damat Ferit Paşa'nın Erzurum Kongresi'nin gayrimeşru ilân eden demeci üzerine delegeler heyecanlı konuşmalar yapmış¹⁰⁰, hem saraya hem de sadarete birer şikâyet telgrafi çekilmiştir.¹⁰¹ Kongre heyeti saraya göndermiş olduğu telgrafta “*Dün intişar eden, 23 Temmuz 1335 tarihli ajansta, zât-ı sadaretpenâhinin Anadolu'da iğtişâş zuhur ettiğine ve Kanûn-u Esâsi'ye muhalif olarak Meclis-i Mebûsan namı altında içtimaat vuku bulduğuna ve Hukuk-u Şehriyârî ve menafi-i âliye-i vataniyeye muhalif olan bu hareketin memûrîn-i mülkiye ve askeriye tarafından men'i icap edeceğine dair tebliğ kılınan beyanatın hâl-i inikatta bulunan kongremiz huzurunda kemâl-i hayret ve telehüfle mevzu-i bahs eyledik...*” demiştir. Yine bu doğrultuda III. Ordu Müfettiş Vekili ve XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da 24 Temmuz'da Sadarete ve Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafta 23 Temmuz tarihli ajansta sadrazamın yaptığı, altı haftalık yoklukta Anadolu'da karışıklık meydana geldiği yönündeki açıklamanın gerçeği yansıtmadığını ve mütarekenin 24. maddesinin doğu vilayetlerinde karışıklık meydana gelirse herhangi bir kısmının İtilâf Devletleri'nce işgal edilebileceği ifadesinin bulunduğunu hatırlatıp bu gibi açıklamaların sorumsuzluk olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Aynı gün *Memleket* gazetesi yazarlarından İsmail Hami de ilgili tamimi gündemine almış, “*Tarihi Bir Tamim*” başlıklı yazısında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Dünkü nüshamızda esbak-ı sabık Sadrazam Damat Ferit Paşa hazretlerinin Anadolu'ya tebliğ ettikleri son tamimin sureti vardı. Bu tamim iki suretle musib ad olunabilir.

1- Eğer tabii bir zamanda devletin dâhilen ve haricen hiçbir tehlikeye mâruz olmadığı bir sulh ve sükûn devrinde ve Kanun-u Esasi tam manasıyla mamul ve meşrutiyet makinesinin her türlü teferruatıyla müteharrik bulunduğu bir intizam-ı siyasi ve idari içinde hükümet böyle bir tamimi intişar etmiş olsa idi o zaman millet ve lisan-ı millet olan matbuat için

---

bağımsızlık yerine toprak bütünlüğümüzü sağlayacak mandaterlik elbette üstün tutulmalıdır. Belirli bir sür için Amerikan mandaterliği istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm şekli kabul ediyorum. Kongre mandayı kabul ederse Amerikan temsilcisi bir Türk kurulunu Amerika'ya gönderecek.” Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 6.

¹⁰⁰ İlgili konuşmalar hakkında bkz. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C II, s. 63-68.

¹⁰¹ Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 475-476.

¹⁰² Bakar, *a.g.b.*, s. 1978; *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C II, s. 62; *HTVD*, Vesika: 44.

sadrizam paşa hazretlerini yerden göğe kadar haklı görüp evvelce samimiyetle alkışlamaktan mukaddes bir vazife-i milliye olmazdı.

2- Bundan başka bir de bu milletle memleketin bugün maruz olduğu şerait ve müessirât-ı umumiyyeden tamamıyla bi-haber ve bi-taraf bir ecnebi ve bir seyyah İstanbul'a geldiği gün gazetelerimizde böyle bir tamim okuyacak olursa hükümetimizin pek tabi ve pek lazım bir tedbir-i meşrûa tevsil etmiş olduğu fikrinde bulunabilir. Fakat bizler ne bugün böyle tabi' bir şeriat altında yaşıyor ne de vaziyetten ve vaziyette mündemiç hakayık-ı eşyadan bi-haber bir seyyah edasıyla bir memlekette geçip gidiyor sayılamayız.

Anadolu'nun münasip bir mahallinde diğer refikamızla beraber birkaç kere bahsetmiş olduğumuz vecihle Sivas Vilayetinin Sivas şehrinde bir şûra-yı millî akd edilip mukadderat-ı milliyenin bu vasıta ile temin ve tespitini Ferit Paşa hazretleri pek haklı ve gayet doğru olarak on birinci sene-i devriyesini daha dün kutladığımız zavallı Kanun-i Esasi'nin ahkâm-ı mektubesine mugayir buluyor ve bu teşebbüsün men'ini valilerle mutasarrıflara hassaten ve katiyen kaydıyla emir ediyor. Sadrazam Paşa'nın esas itibariyle nokta-i nazarında haklı olduğunu herhalde hiç kimse inkâr edemez. Ancak böyle bir tedbirin derece-i isabetini acaba yalnız esas itibariyle tayin ve takdire bugün imkân var mıdır?... (Sansür) Kanun-i Esasi mucibince intihabata bilâ tefrik cins ve mezhep bütün Osmanlıların iştiraki lazımdır: Hâlbuki bugün Rum var mı? Patrikhaneleri önümüzdeki intihabata katılmamaya karar vermişlerdir.

3- Kanun-i Esasi mucibince umur-u me'murelerine ait mesailden dolayı vükelanın mesul olmaları lazım gelir. Hâlbuki Trablus ve Balkan Savışlarıyla Harb-i Umumiden mütevellid mesuliyetler henüz hiçbir Divân-ı Âlice tayin edilmemiştir. Çünkü o yalnız Ermeni mesailinden mütevellit ceraim ile meşgul olmuş ve olmaktadır.

Mütarekenin akdinden beri devam edip giden bunca hükümetlerden hangi biri Kanun-i Esasinin hangi bir maddesine istinat edebilmiştir. Biraz da bu hakikatler göz önüne getirilecek olursa herhangi meselede olursa olsun Kanun-i Esasi'den delil araması pek sağlam bir nokta-i istinat olmuş olmaz zannederiz.

Bunları söylemekle Sadrazam paşanın son tamim ile ifade buyurdıkları maksadın aleyhinde bulunduğumuz anlaşılmasın. Evet, biliriz ki

Devlet-i Osmaniyenin payitahtı mahrusa-i Konstantiniyye ve nam-ı diğer İstanbul şehridir. Bu itibar ile meclis de ancak şehirde inkısam edebilir. Küşadı da zât-ı akdes-i hilâfetpenahiye münhasır olmak lazım gelir. Bunların hepsi doğru. Yalnız bu tamimin doğru olmayan bir ciheti varsa o da böyle bir tamime inhisar etmemesidir. Filhakika hükümetin vazifesi son hatt-ı hümayun ile de temin ettiği veçhile bütün bu mahâzîrin izalesi hususunda tedbirler almaktır. Hâlbuki bir tamim ile bir tedbir arasında dağlar kadar mesafe vardır. Bu şöyle olsun, o böyle olsun diye emir etmekle hiçbir şey olmaz. Eğer hükümet, Anadolu vaziyetindeki müşkülâtı hakikaten izale etmek istiyorsa her şeyden evvel bu vaziyetin ne gibi sâiklerden tevliid olduğunu nazar-ı itibara almalı ve ondan sonra da izalesine gayret etmelidir. Bu doğru yoldan gidilmez de esbaba dokunmaksızın netice imha edilmek istenirse beyhude yorulmaktan başka hiçbir şey yapılmış olmaz. İsmail Hamî”¹⁰³

22 Temmuz tarihli hükümet tamimine dair *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer alan bir yazıda ise Paris Barış Konferansı’nda Türkler lehine bir karar alınması için dâhili vaziyetin düzeltilerek, bütün dikkatin dış siyasete verilmesi gerektiği belirtilmekte, memlekette devam eden karışıklıktan ancak düşmanların faydalanacağı görüşü ileri sürülmekteydi.¹⁰⁴

Bu arada Erzurum Kongresi çalışmalarına devam ederken Meclis-i Vükelâ, “*Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümetin kararlarına ve tebliğlerine aykırı hareket ve tahriklerde devam ve ısrar etmekte oldukları imzaları altında neşreyledikleri beyannamelerle mahallerinde vuku bulan iş’arlardan anlaşıldığına binaen, kendilerinin hemen ele geçirilerek İstanbul’a gönderilmelerini*” yönünde yeni bir karar daha almıştır.¹⁰⁵ Yine bu karara ilave olarak Dâhiliye Nazırı Âdil Bey de Sivas Valiliği’ne bir telgraf çekerek Mustafa Kemal ve Rauf Bey’in girişimlerinin yurt çıkarlarına aykırı ve pek zararlı olduğunu

¹⁰³ “Tarihi Bir Tamimi”, **Memleket**, 24 Temmuz 1335, No. 163, s. 1.

¹⁰⁴ **İfham** gazetesi ise **Tasvir-i Efkâr** gazetesinin yazısına karşılık şu değerlendirmede bulunmuştur: “Nasıl olurda beş sene mütemadiyen harp ettikten, bu kadar felakete katlandıktan sonra kendisini fiilen tehdit eden tehlikeler karşısında Türkün kımıldamamasına intizar edilebilir. Eğer Anadolu halkı her gün memleketin bir parçası işgal altına alınırken hiçbir heyecan göstermemiş olsaydı hakk-ı hayata malik adlolunabilir miydi? Cevizliler, a.g.m., s. 311-312.

¹⁰⁵ Gökbilgin, **a.g.e.**, C I, s. 170.

ileri sürüp devlet işlerine karışanların kim olursa olsun yakalanıp kanuna teslim edilmelerini istemiştir.¹⁰⁶

Bu kararlar Zaman gazetesinde “İkinci Bir Tamim” başlığı ile “Anadolu’daki harekât-ı milliyenin hükümetçe takip edilen siyasete fena tesirler ifa etmekte olduğundan bahisle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in derdest edilerek haklarında Dâhiliye Nezareti’nin vilayetlere ikinci bir tamim gönderdiği haber alınmıştır”¹⁰⁷ şeklinde yer alırken, Dâhiliye Nazırı Adil Bey¹⁰⁸ ise gazetecilere vermiş olduğu beyanatta şu ifadeleri kullanmakta idi: “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey asayiş mahalli tahrikâta bulunuyor. Çeteler teşkil ediyor, hükümet yapmak istiyorlar. Hükümetin şifresini kullanarak halkı içtimaa davet ediyorlar. Hükümet mevcudiyetini iskat edecek kimseyi memleketin mukadderatıyla oynamaya müsaade etmeyecektir.¹⁰⁹ Mustafa Kemal ve Rauf Beyler, şiddetle tecziye olunacaklardır. Şimdiye kadar bunların tevkif edildiklerine dair bir haber gelmediyse de herhalde tevkiflerine muvafık olunacaktır.”¹¹⁰

İlgili tamim, Harbiye Nezareti’nce Kolordu Kumandanlıklarına da gönderilmiştir. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir ilgili tamime vermiş olduğu cevapta: “... Hükümetin mukarrerat ve siyasetinin ne olduğunu bilemiyorsam da Erzurum’da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in ef’âl ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menâfiine ve kâvanin-i mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hâl ve hareketin olmadığını görüyorum. Müşârinileyhler, mülk ve milletin saâdet ve selâmeti ile alâkadar, her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadırlar...”¹¹¹ şeklinde ifadeler kullanırken Dâhiliye Nezareti’nce gönderilen bu kararı alan ve o sırada Erzurum Vali Vekili olan Kadı Hurşit Efendi¹¹², emri alınca doğruca Mustafa Kemal Paşa’ya gitmiş; “Tutuklanmanız hakkında emir aldım, lütfen zât-ı âlilerini tutuklamama müsaade eder misiniz?” demiştir. “Etmezsem ne olacak?” sorusuna da hiç istifini

¹⁰⁶ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 5.

¹⁰⁷ Zaman, “İkinci Bir Tamim” 6 Ağustos 1335, No. 448, s. 1.

¹⁰⁸ Adil Bey, ayın 26’sında yayınlamış olduğu bir genelge ile de asayiş bozuk gösterebilecek durumların tehlikesine dikkat çekip tahrikâta karşı uyarılarda bulunulmasını ve gerekli tedbirlerin mülki ve askerî makamlarca müttehiden ittihazını istemiştir. Akşın, **a.g.e.**, C I, s. 476.

¹⁰⁹ Adil Bey, Alaşehir’de toplanacak olan kongreye de engel olunmasını isteyecektir. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 42.

¹¹⁰ “Hükümetin Azim ve Kararı”, Zaman, 2 Ağustos 1335, No. 445, s. 2.

¹¹¹ **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, C II, s. 127-128.

¹¹² Erzurum Valisi Mithat Bey’in mahalli memuriyete azimetine kadar ifa-i vekâleten Kadı Efendi memur edilmiştir.

bozmadan “*Ne olacak, hiçbir şey*” deyip gülmüştür. Sonra tutuklanması istenenlerden Mazhar Müfit Bey’e gönderdiği resmî tezkereye; “*Örneği yukarıda çıkarılmış olan emir gereğince askerî mahkemede yargılanmak ve asılmak arzusunda iseniz İstanbul’a gitmek takdirinize kalmıştır*” diye yazmış ve aynı anda İstanbul Hükümeti’ne çektiği cevap telgrafında şu ifadeler kullanmıştır:

*“Emirleriniz, burada arkadaşları ile vatan hizmetinde bulunan Mazhar Müfit Bey’e tebliğ edilmişse de şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve halen görülecek birçok önemli vatani işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır. Gerçi hemen kendisini tutuklamak istemişsem de ilgili memurlar ve millet, onların yerine beni tutuklamaya kalkıştıklarından şahsi durumum tehlikededir. Her türlü saldırıdan korunmam için Mustafa Kemal Paşa’nın aracılığını sağlamak üzere rica ve tebligatta bulunmanızı arz ve istirham eylerim.”*¹¹³

Bu süreçte basında yer alan Dâhiliye Nezareti’nin tebliğine göre vilayetlerdeki mülki memurlara III. Ordu Müfettişliği’nden istifa eden Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf Bey’in kanunsuz olarak Erzurum’da topladığı ve kanunlara aykırı toplantıların men edilmesinin tebliğ edildiği açıklanmakta idi.¹¹⁴ İlgili kararı “*Hilâf-ı Kanun İctimalar ve Teşebbüsler*” başlığı ile sütunlarına taşıyan *Âlemdar*, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in fotoğraflarına da yer vermiş olduğu haberde kararlar ilgili olarak; “*Üçüncü Ordu Müfettişliği’nde bulunmakta iken askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey’in, Erzurum cihetinde millî kongre namıyla hilâf-ı kanun ve içtima’ akdine teşebbüs ettikleri ve Nazilli civarında Demirci Efe ve Teşkilât-ı Millîye Kumandanı Hacı Şükrü nam müstearı ile diğer iki şahısın da tahrikât ve teşvikâtta bulduklarının anlaşılması üzerine bunların hemen derdest ve izam edilmeleri*¹¹⁵ ve böyle çete teşkilatıyla hilâf-ı kanun içtimalara vesaireye meydan verilmemesi ve bu gibi ahvale cürret eden her kim olursa olsun derdest olunarak Divân-ı Harb-i Örfî’ye sevk edilmesi Dâhiliye Nezareti’nden icap edenlere tamim¹¹⁶ kılındığı mevsuken haber

¹¹³ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 106-107.

¹¹⁴ Bakar, **a.g.b.**, s. 1980.

¹¹⁵ Dâhiliye Nezareti’nin Mustafa Kemal ile Rauf Bey’in tutuklanmasını istediği 30 Temmuz tarihli tamimde tutuklanıp gönderilmesi istenenler arasında Demirci Mehmet Efe ile Hacı Şükrü de bulunmakta idi.

¹¹⁶ İlgili tamimin içeriği şu şekildedir: “*Her ne nam ile olursa olsun hususi bir takım teşkilat vukuuna ve ahaliden bu uğurda mali ve bedeni metalipte bulunulmasına cihet-i askeriye ve*

alınmıştır”¹¹⁷ derken, *Sabah* gazetesi ise “*Mustafa Kemal, Samsun’a gider gitmez halkı tahrik etmiş ve isyana çağırmıştır. İstifa ettikten sonra da Erzurum’da bir kongre toplamış ve bu son hareketi ile hükümet nazarında asi olmuştur*”¹¹⁸ ifadelerini kullanmıştır. *İstiklâl* gazetesi ise aynı olaya dair şu yorumu yapmakta idi:

“*III. Ordu Müfettiş-i Umumiliği’nde bulunmakta iken Harbiye Nezaretine müracaat edip silk-i askeriden istifasının kabulüyle kendisine Vilâyat-ı Şarkîye’de çiftçilikle iştigaline müsaade isteyen Mustafa Kemal Paşa ve yine silk-i askeriden müstağfi ve Bahriye Nazır-ı esbakı Rauf Bey’in Erzurum Vilâyeti merkezinde kongre namıyla hilâf-ı kanun içtimalar akd eyledikleri tahakkuk etmiştir. Gerek bunların ve gerek Nazilli cihetinde Kuva-yi millîye namı altında çete teşkilatıyla iştigal eyledikleri ve Demirci Efe, Hacı Şükrü nam-ı müstearlarıyla halka müdafaa-i vatan için terkibatta bulduklarına hükümet-i seniyyece kanaat-i kâmile hâsıl olmasına binaen bu iki şahsın da diğerleriyle birlikte derdestiyle İstanbul’a taht’ül hıfz sevkleri hususuna dair Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerince vilâyat ve mülhakat-ı memurin-i askeriye ve mülkiyesince evamir-i kat’iye-i şedide i’ta edilmiştir.*”¹¹⁹

Refi Cevat ise kaleme aldığı “*Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey*” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in bazı tahrikâtta bulunmuş oldukları dolayısıyla tevkiflerine dair olan tamimin günün en mühim meselesini teşkil edecek mahiyette bulunduğunu ifade ile şu değerlendirmelerde bulunmakta idi:

“*Rauf Bey’i tanımam. Yakından tanıma fırsatı da elvermedi. Yalnız Rauf Bey’i, Balkan Muharebesi’nde Hamidiye ile Akdeniz Havzası’ndaki harekâtıyla tanıdık. Kolonya şişelerinin, pudra kutularının üzerinde resimlerini gördük. Bilahare Harb-i Umumi’de işittik ki Rauf Bey İran’a geçmiş, elinde mühimce yekûne baliğ olan altınlar varmış. Bu altınları, orada propaganda yapılacak diye boşu boşuna sarf edilmiş. Bir netice çıkmış veya çıkamamış. Ma’haza Rauf Bey, İzzet Paşa Kabinesi’nde Bahriye Nazırı oldu. Mütareke Komisyonu’nda bulundu. Bi-tarafisini*

mülkiyeye kat’a meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında takibat-ı şedide icrası Meclis-i Vükelâ kararı ile tamim olunur.” **HTVD**, Vesika: 34.

¹¹⁷ “Hilâf-ı Kanun İçtimalar ve Teşebbüsler”, **Alemdar**, 31 Temmuz 1335, No. 127, s. 1.

¹¹⁸ **Sabah**, 2 Ağustos 1335; Bakar, **a.g.b.**, s. 1980.

¹¹⁹ “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey”, **İstiklâl**, 31 Temmuz 1335, No. 217, s. 2.

muhafaza edemeyerek İran'a propaganda yapmak fikriyle azimet buyuran bir zatın mütareke kabinesinde bahriye nazırı olması, sonra komisyonda bulunması Avrupa'ya hüsn-ü niyetimiz hakkında oldukça şüpheye düşürecek mahiyettedir. Bugün de işitiyoruz ki Rauf Bey, Anadolu'da tahrikât yapıyormuş.

Mustafa Kemal Paşa'ya gelince, burada nokta-i nazarımız değişir. Mustafa Kemal Paşa ile bir mesele hakkında görüştük. Sabık Polis Müdürü Halil Bey'in harpten firarı hakkında yaptığımız fikra, mülâhazamıza esas teşkil etti. Yek nazarda paşa hoşumuza gitti. Temiz, sarınsın bir zat olan Mustafa Kemal Paşa, mülâkatımıza esas teşkil eden mesele hakkında görüşürken daha fazla tafsilat beyan etmeye üzere kalktı, dolabını açtı, dosyalarını çıkarıp Halil Paşa ile beraber bulunduğu harbi, düşmanın hangi cihetten ateş açtığını pek muntazam çizilmiş planlarını birer birer göstererek anlattı. Hayat-ı askeriyesine taalluk eden safhaları tetkik etti. Bir Avrupalı general de bu kadar olurdu.

Mustafa Kemal Paşa ile mülakatımız, Halil Bey'in gayet garip bir entrikası neticesi olarak havadise düşmedi. Ma'haza bu münasebetle Mustafa Kemal Paşa'yı tanımış olduk. Bilahare Ferit Paşa'nın birinci mi ikinci mi sadaretinde hükümet, Mustafa Kemal Paşa'yı Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne layık eyledi. Bundan sonra gün geçmedi ki birçok dedikodu ortaya atıldı.

Mustafa Kemal Paşa, hükümete itaat etmiyormuş, azledilmiş, azledilmemiş, sadece İstanbul'a çağırılmış, gelecekmüş, gelmeyecekmüş...

Bu şayiât arasında matbuat meselenin esasını anlamayarak daha doğrusu anlayıp söylemeyerek bir müddet yutkundu durdu. Hükümet bu mesele hakkında vazıh bir tebliğde bulunmamıştı. Binaenaleyh efkâr-ı umumiye ne de efkâr-ı umumiye azıcık temsil edebilen matbuat ne olup bittiğini bilmiyorlardı. Arada muhalif matbuatta görülen garip bir tebliğ ortada birçok şeylerin deveran eylediğini hissettiriyordu. Mesela Sivas'ta bir kongre akd edilecekmüş, bunu da yine harcırahtan falan bahseden tebliğ-i resmiden anlıyorduk. Bir mesele ne derece mühim kalırsa o kadar dallı budaklı bir şekil kesb eder. Bunu bütün açıklığı ile efkâr-ı umumiye anlatmak ve talep edilen şeyin ne olduğunu talep edilen ne hak ve sıfatla iddia-i hukuk eylediğini izah etmek icap eder. (Sansür) Bir aralık bir şayia daha çıktı. Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan'da bulunan Enver

Paşa ile teşrik-i mesai etmiş. Bizim gördüğümüz Kemal Paşa ciddi bir askere benziyordu. Ahmet Efendinin oğlu ile yürüyeceğini zannetmiyorduk. Evvelce de işitmiş idik ki Harb-i Umumi esnasında Mustafa Kemal Paşa yaptırmak istediği bir harekât yüzünden Enver ile de geçinememiş, onunla da arası açılmış. Enver'in memlekete ettiği fenalığı dünyada bir çocuk bile takdir eder. (Sansür) Onunla teşrik-i mesai etmiş Mustafa Kemal Paşa hakkında kalbimizde oldukça esaslı bir şüphe tevhit ediyordu. Yine evvelki akşam işittik ki Mustafa Kemal Paşa Enver'i tevkif ederek Sivas'a getirmiş. Sivas neresi? Memalik-i Osmaniye'nin bir vilayeti değil mi? Oranın valisi yok mu? O halde hükümet içinde ufak-büyük hükümetler mi teşkil etmiş? Bu ne karışık mesele?

Eğer hakikaten Mustafa Kemal Paşa böyle bir cesaret göstererek memleketin en kavi düşmanını bu suretle ele geçirmiş ve tevkif etmiş ise şimdiye kadar gelen hükümetlerin hiç birisinin yapamadığını yapmış demek oluyor. Temenni edelim ki doğru çıksın.

Bundan anlaşılıyor ki Enver Almanya'da değil, Azerbaycan'da imiş. Payitahtta münteşir gazetelerin ifadelerine nazaran Azerbaycan Bolşeviklerinin başına geçerek kumanda ediyormuş... Sadede avdet edelim: Mustafa Kemal Paşa'nın talebini hükümet pek güzel bilir. Bu hususta efkâr-ı umumiyeyi eylemesi icap eder. Zira mübhemiyet, birtakım şayialara sebebiyet veriyor. Her şeyi vukuat ile mi ittıla kesb edelim?"¹²⁰

Öte yandan “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçılar arasında bağ kuran *Türkçe İstanbul*'un ilk aşamada sansür nedeniyle neşredilmeyen başmakalesinin süreç ile ilgili yorumu şu şekilde oluyordu:

“Mustafa Kemal Paşa, tarih-i askeriyemizde ihmal edilemeyecek bir şahsiyettir. İttihatçılar arasında en ziyade lekelenmemiş, muhtelif cephe-lerde cesaret göstermiş olan Mustafa Kemal Paşa, bu defa da kendisine başka bir saha-i mesai ihzarına başladı. Dokuzuncu Ordu Müfettişliği ile Anadolu'ya azimet ettikten sonra paşanın ilk icraatı Samsun'da emvar-ı mülkiyeye müdahale ile başladı. Mutasarrıfı azletti. Yerine bir diğerini istedi. Fakat Dâhiliye Nezareti'nin daire-i salahiyetine dair umur ve hususata askerî bir kumandanın müdahalesine ne derecelere kadar isabet

¹²⁰ “Mustafa Kemal Bey”, **Alemdar**, 2 Ağustos, 1335, No. 130, s. 1.

mevcut olunduğu ca-yı tedkik ve mülahaza değil midir? Onun bu ilk hareketinde mündemiç olan hakiki manaları biz o zaman pek güzel keşfetmiştik. Dün bir yılan gibi deliklere sokulan İttihatçılar, bugün bu vaziyet karşısında yine ıslık çalarak sokaklarda dolaşmakta, halkı ifsad ve ihlal etmektedirler.

İttihatçılar, bu memleketin başında –kendi başları için bile- muaz- zam bir beladır. Onlar bu memlekette daima gaile çıkarmışlar ve muhafaza-i mevkileri için bu hususta ellerinden her ne gelmiş ise hepsini yapmaktan çekinmemişlerdir. Evet, memleket yanacak, taht ve taç yıkılacak, koca bir tarih sönecek fakat İttihatçılık, o yalnız o ruh menhus yaşayacak. Mustafa Kemal Paşa'nın, memleketin şu hal-i eliminde Anadolu'da aldığı vaziyet şüphe yok ki o ruhun, o feci ruhun mahsulüdür. Ferit Paşa Kabinisi'nin ittihaz edeceği ve etmekte olduğu herhangi bir tür ve vaziyetin tenkit ve münakaşası olabilir. Ezcümle bir de bu babda bu ana kadar dilimizin döndüğü kadar bildiklerimizi gördüklerimizi söylemekten bir an çekinmedik. Fakat bu âdem-i kıraat bizi hiçbir zaman isyan ve ihtilale sokmadı ve esasında akıl, hamiyyet ve dirayet bunu amir değil miydi?

Bugün, Sulh Konferansı'ndan herhangi bir metalib-i siyasiyede bulunabilecek bir başvekil evvel emirde memleketinde mevcut asayiş ve vıfaktan bahsedecektir. Hakkımızı eslah ile değil siyasetle muhafaza edebiliriz. Mustafa Kemal Paşa, bu hakikate müdrik yahut da gayr-ı müdrik-tir. Şuur ve idrak tahtında hareket ediyor ise Anadolu'da ahaliyi beyhude telaş ve heyecana düşürerek ecanibin ihtimal ki müdahalesini intisac edecek hareketten katiyen tevki etmesi ve bilakis sükût-u umumiye bir kat daha tesis takriri hazır mesai eylemesi icap ederdi. Biz onun bu kadar basit ve vazih bir meseleyi ihata edemeyeceğine kat'i değiliz. Bu adem-i kanaatledir ki paşanın sergüzeşt peşinde dolaştığını söylemek mecburiyetindeyiz.

Anadolu'nun bakir sahasında kendisine bir zemin-i şöhrat arayan Mustafa Kemal Paşa'nın hırs-ı nam-ı şan olduğunu biz öteden beri pek iyi biliyorduk. Hatta rakip-i kadimi Enver ile aralarının şeker-renk olması zan edersek yine bu hiss-i rekabet neticesi idi. Ancak dağa çıkmak oradan hürriyet çelengi yerine bir demet zulüm ve istibdat dikenleri getirmek, zamanla bilhassa şu sıralarda çoktan geçtiğine kani olmak lâzım idi. Millet, zavallı millet tam 4 senedir canıyla, malıyla, namusuyla, her

şeyiyle harp etti. Ve o zavallı milleti neticesi malum bir harp etmeye so-kan bu mecnun İttihatçılar, işte bugün de yine o canı, malı, kanı, heder olan milletin yakasını bırakmıyor. Güya malum işgallere karşı hazırladıkları kuvvetle hükümet-i merkeziyeye karşı aykırı bir vaziyet alıyor. İşte dikkat çeken nokta da burasıdır. Yunan işgalinin mahiyet-i hakikiyesi ve Yunanların menatık-ı işgaliyedeki mezalim ve fecayiini biz de pekiyi biliyoruz. Fakat bu işgal ve fecayiinin önüne silahtan ziyade hükümet siyasetle geçmelidir. Buna muvaffak olamayan bir hükümet, daha ehillerine terk-i mevki etmelidir. Bütün millet de bunu arzu etmeli ve bunun için çalışmalıdır. Yoksa millî teşkilat yaparak hükümete karşı koymaya kalkışmak dâhilde anarşi vücuda getirmek demektir. Çünkü bu işgal keyfiyeti Venizelos'un rey-i müfzeridi ile değil bilâşek beyneldüvel bir karar neticesi olduğundan bizim için buna mukavemet-i siyasetle mukabil olabilir. Şayet kürre-i arzda yalnız Venizelos ordusuyla Türk ordusu mevcut olsa idi o zaman Mustafa Kemal Paşa ordusuna biz de gönüllü nefer olarak yazılırdık. Maalesef ki vaziyet böyle değil. Hatta bize "Venizelos ile kozunu pay ediniz biz karışmıyoruz" diyen bir Avrupa'da yok. Yoksa bu hasta adam bütün dünyaya karşı hakk-ı hayatımızı pek güzel ispat ederdi. Şu halde en büyük çare-i necat, isyan ve ihtilalde değil bilakis ve vifak ve muhadenet ve sükûn ve sükûnettedir. Binaenaleyh Mustafa Kemal Paşa'nın harekât-ı hazırasını biz cidden layık-ı tenkid bulmaktayız.

Bu sükûnet ve vifak temin edilirse manda-himaye vesayet kemalleri üzerinde oynayarak efkâr-ı umumiyyeyi kendilerine celp etmek isteyen İttihatçılar bunların hepsinden ağır olan müdahale karşısında kalacaklar ve kendilerini kurtarmak için ikinci bir İzzet Paşa Kabinesi'ne nail olmayarak hareketlerinin cezasını göreceklerdir."¹²¹

Albayrak ise İstanbul basınında yer alan bu söylemlere "Milli Hareketler Hakkında" başlıklı yazısında şu şekilde cevap veriyordu:

"Payitaht gazetelerini okudukça hayret ve teessür içinde kalmamak mümkün olmuyor. Hayret ediyoruz, çünkü bir iki gazete diğer refiklerinin ve bütün milletin kanaati hilâfına olarak Anadolu'da millî hareketin vücuduna kail olmak istemiyor, en millî ve en meşru ve en vicdani hareketleri adi bir fırka propagandacısı lisaniyla gayr-i millî ve şahsi göstermeye çalışıyor... Başta Sabah olduğu halde üçü geçmeyen bu arkadaşlar,

¹²¹ "Mustafa Kemal Paşa", **Türkçe İstanbul**, 6 Ağustos 1335, No. 242, s. 1.

Anadolu'daki millî hareketi iğtişaş, kanunsuzluk, kısmetsizlik ile tarif ediyor... ”¹²²

Bu arada Anadolu'daki millî hareketin her geçen gün daha da güçlenmesinden endişelenen İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Erzurum Kongresi'nin devam ettiği günlerde (25 Temmuz 1919) Londra'ya gönderdiği raporunda Türk Hükümeti'ne Mustafa Kemal'e yasa dışı bir insan muamelesi yapılması hususunda ısrar edeceğini yazmaktaydı.¹²³ Nitekim Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Nazım Paşalar 30 Temmuz'da¹²⁴ Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tevkifine yönelik birer emir daha yayımladılar.¹²⁵

Bu emirnamede; “*Demirci Mehmet ve Hacı Şükrü ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in harekâtını suret-i kat'iyede tevkif etmek için ittihaz edebilecek tedabirin Harbiye Nezareti'den İkinci Ordu Müfettişliğine iş'ar edileceğini yazıyordu. Bizim bu babda merci-i âidette icar eylediğimiz tahkikattan böyle bir iş'ar olmadığı anlaşılmıştır*” satırlarıyla okuyucularına duyuran Türkçe İstanbul, son olarak “...*esasen Mustafa Kemal Paşa'nın yerine Abdullah Paşa*¹²⁶ *tayin edilmiş olduğundan artık Mustafa Kemal Paşa meselesi, ehemmiyetini kaybetmiştir*”¹²⁷ demektedir, İstiklâl ise aynı olaya dair şu yorumu yapmakta idi: “*Bunların ve Nazilli'de Kuva-yi Milliye adı altında çete teşkilatıyla uğraştıkları anlaşılan Demirci Ağa ve Hacı şükrü takma adlarıyla halkı*

¹²² “Millî Hareketler Hakkında”, **Albayrak**, 31 Ağustos 1335, No. 24, s. 1.

¹²³ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 5.

¹²⁴ Dâhiliye Nezareti, bu karara ilişkin Erzurum Vilâyeti'ne 29 ve 30 Temmuz tarihlerinde peşe peşe iki telgraf gönderilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin 29 Temmuz tarihli telgrafında; “*Mustafa Kemal ve Rauf Beyler'in Hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhâlif tahşidât ve tahrikatta devam etmekte oldukları, imzaları altında (9-10 Temmuz 1919'da) neşrettikleri beyânnâmelerle vuku'u bulan iş'arattan anlaşılmasına binaen hemen derdest edilerek Dersaâdet'e izâmları Meclis-i Vükelâ Kararı'yla tebliğ olunur*” denilirken 30 Temmuz tarihli telgrafta şu hususlar üzerinde durulmuştur: “*29 Temmuz sene 335 şifre telgrafta tebliğ olunmak üzere Mustafa Kemal ve Rauf Beyler oralarda buldukları halde hemen derdest edilerek mahfuzen Dersaâdet'e sevklerinin lüzumu tekrar ve cevabına intizar olunur.*” Aynı karar, Elazığ, Erzurum, Sivas, Ankara, Bitlis ve Trabzon valiliklerine ve Erzincan Mutasarrıflığı'na da 30 Temmuz'da gönderilmiştir. **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, C II, s. 126; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 12.

¹²⁵ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, s. 54.

¹²⁶ Abdullah Paşa, görevine gidemediği için 14 Ağustos'ta istifa etmiştir. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İktidar**, s. 93.

¹²⁷ “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Hakkında”, **Türkçe İstanbul**, 8 Ağustos 1335, No. 244, s. 1.

vatan savunması için teşvik edenlerin yakalanıp İstanbul'a getirilmeleri için Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri şiddetli emir verdi."¹²⁸

Damat Ferit ise İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler'e¹²⁹ Mustafa Kemal ve Rauf Bey'den yana şikâyetle bulunmuş¹³⁰, aynı zamanda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'la¹³¹ yaptığı konuşmada Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklama emrini çıkarmak için tam beş gün uğraştığını, Abdülmecid'in azlını istediğini ve Nazım Paşa, İzzet Paşa, Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi isimlerin Anadolu ile uzlaşmakta olduklarını ifade ile bunların İngilizlerce tevkif edilip Malta'ya sürülmelerini talep etmiştir.¹³²

Amiral Calthorpe'un 31 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre Damat Ferit Paşa, Erzurum'da toplanmakta olan kongreye fazla önem vermiyor gibi gözükse de esasında çok zor durumda olduğunu, emirlerini vilayetlere uygulatacak durumda olmadığını yine de iyi niyetle hareket ettiğini ve müttefiklere yardımcı olmaya çalıştığını söylemekteydi.¹³³

Öte yandan 7 Ağustos Perşembe günü 23 Temmuz'dan beri toplantı halinde bulunan Erzurum Kongresi son toplantısını yaparak nihayete ermiştir.¹³⁴ Kongrede başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirildiği 9 kişilik bir temsil

¹²⁸ **İstiklâl**, 31 Temmuz 1335, No. 217, s. 1.

¹²⁹ Mr. Hohler bu konu ile ilgili olarak vermiş olduğu raporda Padişah ile Sadrazam'ın Mustafa Kemal hareketinden telaşlandıklarını, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin İttihatçı tipinde bir hükümetin başa geçmesini önlemeye çalıştığı ve mevcut İstanbul Hükümeti'nin desteklediğini ancak gecikmeden bir şeyler yapmak gerektiğini zira zamanın nazik olduğunu yazmakta idi. **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I, s. XXXIX.

¹³⁰ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 11.

¹³¹ Calthorpe, bu görüşme sonrası kaleme aldığı raporunda Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin desteklenmesi gerektiğini, İttihatçılara ve mütareke hükümlerinin uygulanmasına engel olacıklarına karşı daha sert önlem alınması gerektiği yönünde sadrazamın uyarıldığını, Ferit Paşa'nın İttihatçılara sert davranmak konusunda İngilizlerle aynı fikirde olduğunu ve tevkif edilecekleri Malta gibi uzak bir yere göndermenin mümkün olup olmayacağını sorulduğunu ve Velihaht Abdülmecid Efendi'nin de uyarılacağını yazıyordu. Şimşir, **a.g.e.**, s. 70.

¹³² Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 12-13; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, s. 47.

¹³³ **British Documents on Foreign Affairs**, Series B, Part II, Volume: I, Doc. 41, (115591), No: 1353.

¹³⁴ "Evvcelce in'ikadını arz eylediğim Şarkî Anadolu vilayetinin Erzurum Kongresi, dünkü gün müzakeratını hitama erdirmiş ve ecnebi mümessilleriyle Makamat-ı Âliye'ye keşide ve makam-ı âciziye de tevdi eyledikleri beyannamenin sureti, ehemmiyeti mahsusasına binaen Zât-ı Âsıfanelerine takdim kılınmıştır." **HTVD**, Vesika: 51.

heyeti¹³⁵ seçilirken, ayrıntıları aşağıda verilen 10 maddelik de bir bildiri yayımlamıştır.¹³⁶

“1- Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilâyet-i Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamüret'ül Aziz, Van, Bitlis vilayeti ve bu saha dâhilindeki Elviye-i Müstakile hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camia-ı Osmaniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir külldür. Saadet ve felakette iştirak-i tammı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bil cümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı mütekebil bir hissi fedakârî ile meşhûn ve vaziyet-i irkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2- Osmanlı vatanının tamamıyeti ve istiklâl-i millimizin temini ve makam-ı saltanat-ı hilâfetin masuniyeti için kuva-yı miliyeyi amil, irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyeyi muhil olacak surette anasır-ı Hristiyanıyeye yeni bir takım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

4- Hükümet-i merkeziyenin bir taziyik-i düveli karşısında buraları terk ve ihmali ızttarında kalması ihtimaline göre makam-ı hilafet-i saltanata merbutıyeti ve mevcudiyet ve hukuk-ı milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5- Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasır-ı gayr-i Müslimenin kavanin-i Devlet-i Osmaniye ile müeyyed hukuk-ı müktesebelelerine tamamıyla riayetkâriz. Mal ve can ve ırzlarımızın masuniyeti zaten mukteziyat-ı diniye, anant-ı milliye ve esasat-ı hukukiyemizden olmakla bu esas, kongremizin kanaat-i umumiyesiyle de teyid olunmuştur.

6- Düvel-i İtilâfiyece mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrîn-i Evvel 134 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan ve her mıntikasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilayetlerinde ekseriyet-i kâhiryi İslâmlardan teşkil

¹³⁵ Bu kişiler; Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Servet Bey, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi, Hacı Musa Bey, İzzet Bey'dir. Kansu, **a.g.e.**, C I, s. 112; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 114.

¹³⁶ **Albayrak**, 18 Ağustos 1335, No. 20, s. 1.

eden ve harsi, iktisadi tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerrinden gayr-i kabil-i infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukasaması nazariyesinden bil-küllîye sarf-ı nazar le mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiye, irkiye ve diniyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamıyla hak ve adle müstenid bir karara intizar olunur.

7- Milletimiz, insani ve asri gayeleri tebcil ve fenni ve sınai, iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dâhili ve harici istiklâli ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartı ile altıncı maddeden musarrah hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılıyoruz. Ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen tekarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-ı amme namına ahassı amal-i milliyemizdendir.

8- Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayine ettiği bu tarihi devirde Hükümet-i Merkeziyemizin de irâde-i milliyeye tabi olması zaruridir. Çümkü irâde-i milliyeye gayr-i müstenid herhangi bir heyet-i hükümetin indi ve şahsi mukarreratı milletçe muta olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadar mesbuk efal ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hal-i zücret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan Hükümet-i Merkeziyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bilâ ifate-i zaman toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz edilecek bil-cümle mukarreratı Meclis-i Millî'nin murakebesine arz etmesi mecburidir.

9- Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hadisat ile ve aynı maksatla vicdan-ı milliden doğan cemiyetlerin ittihad ve ittifağından hâsıl olan kitle-i umumiye bu kere Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanı ile tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen aridir. Bilcümle İslâm vatandaşlar cemiyetinin aza-yı tabiiyesindedir.

*10- Kongre tarafından müntehap bir Heyet-i Temsiliye kabul ve köy-lerden bil-itibar vilâyet merkezlerine kadar mevcut teşkilât-ı milliye tevhid ve teyit edilmiştir.*¹³⁷

Aynı gün Merkezi Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişliği, Konya Valisine ve İngiliz kontrol subayının şikâyetlerine cevap vererek Erzurum Kongresini savunmuş, bu kongrenin Kanun-ı Esasi'nin 120. maddesine dayanılarak toplandığını, yurt ve milletin mutluluğu amacını güttüğünü, kanuna aykırı bir yönü bulunmadığını ve ihtilalci bir hareket olmadığını bildirmiştir.¹³⁸

Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos'ta muvaffakiyetle sona ermesi¹³⁹, millî iradenin tüm doğu illeri bölgesi bütünlüğü adına tecellisi, vali ve kumandanlarla, sivil ve askerî memurların çoğunun Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun şahsında Millî Mücadele azmine bağlanması İstanbul Hükümeti'ni, daha doğrusu Padişah ile Damat Ferit Hükümeti'ni rahatsız etmiş ve doğu illerine yeni valiler tayin etmişti.¹⁴⁰ Buna karşılık İstanbul basınında yer alan haberlerde ise kongrenin ehemmiyetsiz bir takım kişilerden oluştuğu, Anadolu harekâtının büyütülmemesi gerektiği, zira Mustafa Kemal Paşa'nın tahrikâtını genişletemeyeceği ve Anadolu halkının sükûn istediği yönünde yorumlar yapılmıştır. *Sabah* gazetesinde imzasız çıkan "Teşkilât-ı Milliye" başlıklı yazıda Teşkilât-ı Milliye ve Anadolu Harekâtı'na yönelik değerlendirmelerde bulunmuş ve hükümetin bazı kişilerce oluşturulan Teşkilât-ı Milliye'yi ortadan kaldırarak fitne ve fesadı bastırmak istediğinden bahsedilmiştir. Hükümetin bu istek yolundaki teşebbüslerini yerinde bulan yazıda, bu kadarı ile yetinilmeyerek tedbirlerin arttırılması da istenmiştir.¹⁴¹

Nitekim hükümet, 8 Ağustos'ta belirli bazı telgraf başmüdürlüklerine bir genelge göndererek "*Teşkilat-ı Milliye ve Kongre*" adıyla bir süredir yapılan telgrafların kabul edilmemesi, baskı yüzünden kabulü gerekiyorsa kabul

¹³⁷ **Albayrak**, 18 Ağustos 1335, No. 20, s. 1.

¹³⁸ **HTVD**, Vesika: 169.

¹³⁹ Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi'nin kapanış konuşmasında kongre ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: "*Milletimizin ümid-i necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr heyet-i muhteremeniz her türlü mezahime katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir...*" **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 5.

¹⁴⁰ **Kansu, a.g.e.**, C I, s. 132-133.

¹⁴¹ Cevizliler, a.g.m., s. 314.

edilmesi fakat çekilmeyip genel müdürlüğe gönderilmesi istemiştir. Yine bu günlerde Harbiye Nazırı Nazım Paşa, askerlikten istifa ettiği halde tahriklere devam ettiğini ileri sürerek Mustafa Kemal'in üzerindeki rütbe ve nişanların geri alınmasını hükümete önermiş, hükümetin bu yoldaki kararı Padişah tarafından 9 Ağustos'ta onaylanmıştır.¹⁴² Bu karar, *Takvîm-i Vekâyi*'de “*III. Ordu Müfettişliği'nden mâzul ve askerlikten müste'fi Mustafa Kemal Bey, silk-i askeriden ihraç ve haiz nişanlar nez'i uhdesindeki fahr-i yaverlik rütbesi ref' edilmiştir. İşbu irâde-i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memurdur. 9 Ağustos 1335, Sadrazam Damat Ferit*”¹⁴³ şeklinde yer alırken bu haberi *Zaman* gazetesi “*Mustafa Kemal'in Silk-i Askeriden İhracı*”¹⁴⁴ başlığı ile sütunlarına taşımış, Ali Kemal'in olaya dair yorumu ise şu şekilde olmuştur: “*Anadolu'da harekât-ı milliye perdesi altında tahrikâta bulunan ve Erzurum'da millî kongreye riyaset eden Mustafa Kemal (Paşa), nihayet müstahak olduğu cezaya uğradı. Ümit ediyoruz ki Hükümet, yakında kendisini tahrikâta gayr-i muktedir bir hale vazî' eder. Zaten dünkü İstanbul refikimizin dediği gibi bu yolda harekât, vatana karşı bir cinayettir. Avrupalılar nazarında Türkiye'yi iğtişâş içinde göstermek mukadderat-ı memleketi karanlıklara doğru sürüklemek demektir. Bunda şüphe yoktur.*”¹⁴⁵ Fransızca *Stamboul* gazetesi ise Dâhiliye Nezareti'nin talebi üzerine Meclis-i Vükelânın Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesine karar verdiğini yazmaktaydı. Ermenice *Jamanak* da O'nun Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in son tamimlerine aykırı hareket etmiş olduğu gerekçesi ile azledilmiş olduğu yorumunu yapmış, *Türkçe İstanbul* ise aynı haberi şu şekilde sütunlarına taşımıştır:

“*Ordu Müfettişliğine tayin olduğu halde Anadolu'da iğtişâşkârane harekât-ı milliye namı altında hadiseler tevlid ve Erzurum'da akdedeceği kongre kararıyla bazı metalibatta bulunmak suretiyle hükümet-i merkeziyeyi müşkül bir vaziyet-i siyasiyeye ilgaya sebebiyet veren Mustafa Kemal Paşa'nın harekât-ı vakıası müstelzim mucârât-ı ahvâlden bulunduğu cihetle kendisinin silk-i askeriyeden tardı ile hamil olduğu nişanların istirdatı ve haiz olduğu fahr-i yaverlik rütbesinin nez'i hususuna karar*

¹⁴² Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 31.

¹⁴³ *Takvîm-i Vekâyi*, 12 Ağustos 1335, No. 3621, s. 2.

¹⁴⁴ “Mustafa Kemal'in Silk-i Askeriden İhracı”, *Zaman*, 13 Ağustos 1335, No. 455, s. 1.

¹⁴⁵ “Mustafa Kemal (Paşa)'in Askerlikten Tardı”, *Peyam*, 13 Ağustos 1335, s. 2.

verilmiş ve arz-ı atabe-i ulya kılınan karar dün tasdik ali- hazret-i padişahiye iktiran etmiştir."¹⁴⁶

Böylece Padişah, Mustafa Kemal ile bütün bağlarını koparmış oluyordu. Üstelik askerlikten istifa ettiği halde kendisini yeniden meslekten çıkarmak gibi anlamsız bir davranışla ona karşı duyulan büyük hınç ortaya konuluyordu¹⁴⁷

Bu süreçte Damat Ferit Paşa ise İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek tutuklanmasını talep ettiği elli kişilik bir liste vermiş, kendisine İngilizlerin tutuklama yapmayacağı yönünde cevap verilmesinin ardından tasarı bazı kişilerin İtalya'ya sürgüne gönderilmesi şeklini almıştır.¹⁴⁸ Öte yandan aynı süreçte yayınlanan *İfham* gazetesinin haberine göre Sadrazam Damat Ferit Paşa, Harbiye Nazırlığı'nda Harbiye Nazırı ve Polis Umum Müdürü ile bir toplantı yapmıştır. Mustafa Kemal meselesinin görüşüldüğü toplantıda askerî kuvvet kullanma hususunun ele alındığı düşünülmekte idi.¹⁴⁹ Ayrıca Ferit Paşa, aynı süreçte Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek "...*Kumandanlık-tan azl ile derdest ve tahtelhiyfz İstanbul'a izamları Hükümet-i Seniyye tarafından geçende vilâyata bildirilen ve silk-i celil-i askerîden ihraç edilmiş bulunan Mustafa Kemal ve birkaç gün Bahriye Nezareti'ni işgal eden Rauf Beylerin Anadolu'da vâsi muhaberat ve mütefevühattan sonra âkıbet livabedest-i isyan olarak ahali-i Osmaniyyeyi kongre namıyla cabecâ içtima teşvik ve meali vâreste-i tekrar olan beyannameler neşreylemesini ve Şarkî Anadolu vilayetlerinin mevakî-i umumiyesinde bütün kaza ve liva ve vilâyet mümessillerinden mürekkep içtimalar akdinî meşru bir hal farzetmek için devlet lafzının delâlet ettiği mefhumdan tegafül etmek lâzım gelir... Devlet-i Osmaniye'yi on seneden beri maruz kıldıkları felâketlerden halâ kâmbin olamayanlar şimdi Anadolu kıtasına musallat olmaya başladılar...*"¹⁵⁰ demekte ve bu hususta gereğinin yapılmasını istemekte idi.

Mustafa Kemal Paşa ise Damat Ferit Paşa'nın bütün gayri millî girişim ve beyannamelerine karşı istiklal için çalışan milletin iradesinin önünde hiçbir kuvvet duramayacağını belirten bir telgrafla cevap verdi.¹⁵¹ Mazhar Müfit

¹⁴⁶ "Anadolu'da Vaziyet", *Türkçe İstanbul*, 12 Ağustos 1335, No. 245, s. 1.

¹⁴⁷ Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 488-491.

¹⁴⁸ Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 486.

¹⁴⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 26.

¹⁵⁰ *HTVD*, Vesika: 46.

¹⁵¹ Telgraf metni için Bkz. *Nutuk*, C I, s. 74-75.

Bey, 16 Ağustos 1919 tarihli bu uzun telgrafın en mühim kısmını şu şekilde aktarmaktadır:

*“Hakkı hayat ve istiklâl için çalışan milletin maksadındaki nezaket ve ciddiyete karşı hükümet-i merkeziye hasım vaziyeti almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarz-ı hareket bittabi mucib-i esefi azîmdir ve milleti arzu edilmeyen hareketlere sevk edecek mahiyettedir. Gayet samimi arz edeyim ki millet her türlü iradesin ikaa mukteldir ve teşebbüsünün önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Hükümet-i merkeziyenin menfi teşebbüsünü hiçbir kimse tarafından cay-ı tatbik bulmamağa mahkûmdur.”*¹⁵²

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi’nden sonra Heyet-i Temsiliye sıfatıyla Sivas’a doğru yol alırken, Damat Ferit Hükümeti bu kez İngilizlere birlikte hareket eden ayrılıkçı Kürtleri kullanmaya çalışacaktır. Hükümet taraftarı basın ve yazarlar ise Damat Ferit Paşa’nın Paris Konferansı’ndaki taleplerini başarı gibi göstererek Anadolu hareketini eleştirmeye devam edecektir.¹⁵³

SONUÇ

Osmanlı Erkan-ı Harbiye’sinin yeni asayiş planlamasıyla Anadolu’ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, millî hareketi örgütlemesiyle kısa zamanda halk nazarında kabul görmüş, bir o kadar da İngilizlerin ve özellikle de Damat Ferit Hükümeti’nin tepkisini üzerine çekmiştir. Hükümetin Mustafa Kemal Paşa’yı geri getirme, görevden alma ve azletme eylemleri ile başlayan girişimleri ve Mustafa Kemal’in ısrarla faaliyetlerine devam etmesi giderek artan bir şekilde basında yer almaya başlamıştır. Başlangıçta daha çok ikinci sayfada yer alan haberler, Mustafa Kemal Paşa’nın istifası sonrası dikkatlerin onun üzerine yönelmesi ile neredeyse İstanbul basınında yer alan bütün gazetelerde birinci sayfadan verilmeye başlanmıştır.

Damat Ferit aleyhtarı ve millî hareket taraftarı gazeteler, işgalleri ve yaklaşmakta olan daha büyük tehlikeyi dikkate alarak olayları daha akl-ı selim ile

¹⁵² Kansu, a.g.e., C I, s. 142.

¹⁵³ Ali Kemal Bey, 3 Ekim 1919 tarihli Peyam gazetesinde kaleme aldığı “Ferit Paşa’nın İstifası” başlıklı makalesinde Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki Türklere müteşekkil topraklarını bütünlüğü esasları ile Damat Ferit Paşa’nın diplomatik girişimlerindeki taleplerinin aynı olduğunu ileri sürerek millicilerin merkezi hükümet aleyhine tutumlarını eleştirmektedir. **Peyam**, 3 Teşrin-i Evvel 1335, No. 302, s. 1.

yorumlarken, kurtuluşu yalnızca işgal devletlerinin sunacağı barış antlaşmasında gören hükümet taraftarı gazeteler ise Mustafa Kemal'i sert bir dille eleştirmiş, O'nu bir eşkıya, Devlet-i Osmaniye'nin geleceğini tehlikeye atan, devletlerarası siyasetten bihaber, halkı sonu belirsiz maceraya sürükleyen, Anadolu'da şöhet ve sergüzeşt peşinde koşan bir kişi olarak göstermişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa veya Millî Mücadele hakkında lehte ve aleyhte çıkan bir çok gazete de olaylara hakkında, *Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan ve Batum üzerinden döneceği* ve *Enver Paşa'nın tevkif edilerek Sivas'a getirilmesi* gibi doğru olmayan başlıklar atmaları ya da yorumlar yapmaları ise basının genel hususiyetlerinden öte dönemin şartlarını ve haber kaynaklarını ortaya koymasından önemlidir. Diğer taraftan özellikle İstanbul basınında çıkan haberler gelişmelerden çok sonra çıkmakta, genelde resmî kaynaklara dayanmakta ve sıkı bir sansüre tabi tutulmaktaydı.

Gerek hükümet talimatnamelerinde gerekse *Alemdar*, *Peyam* ve *Türkçe İstanbul* gibi genelde millî hareket aleyhine politika izleyen gazetelerde çıkan haberlerde dikkat çeken bir nokta da Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in Batı Anadolu'da Yunanlara karşı direnen Demirci Mehmet Efe ile Hacı Şükrü Bey gibi millî bir teşkilatlanmadan ziyade işgallere karşı yalnızca silahlı direniş gösteren Kuvayı-i Milliyecilerle birlikte anılması, hemen hepsinin de hükümet otoritesini sarsan birer "şaki", "bozguncu" ve ittihatçılığın yeni temsilcileri olarak gösterilmeleri idi.

KAYNAKÇA

Arşiv

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sürelî Yayınlar

Albayrak

Alemdar

İdrak

İfham

İleri

İstiklâl

Memleket

Peyam

Sabah

Takvîm-i Vekâyi

Tasvir-i Efkâr

Türkçe İstanbul

Vakit

Zaman

Basılı Resmî Dokümanlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair Belgeler, Ankara, 2000.

British Documents on Foreign Affairs, Series B, Part II, Volume: I.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Diğer Yayınlar

Akandere, Osman; Polat, Hasan Ali, **Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Cem Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1992.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1955.

Aydoğan, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, 2000.

Bakar, Bülent, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Kuvâ-yı Milliye Politikaları", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-16 Kasım 2007-Ankara, Bildiriler**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, 1958-1998.

- Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Bozkurt, Abdurrahman, **İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.
- Bütünüyle Erzurum Kongresi**, (Yay. Haz.: M. Fahrettin Kırzıoğlu), C II, Ankara, 1993.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cevzililer, Erkan, "Erzurum Kongresi Günlerinde İstanbul Basınının Mustafa Kemal Paşa ve Kongreye Bakışı", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yay. Haz. Yavuz Aslan-Salim Gökçen, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 303-317.
- Çağlayan, Tuncer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri", **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)**, Samsun, 2000.
- Çevik, Zeki, **Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Yay. Haz.: Samih Nafiz Tansu, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.
- Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi, Millî Mücadele Tarihi I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gökbilgin, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1959.
- Gronau, Dietrich, **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu**, (Çev.: Gülderen Koralp Pamir), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami, **Millî Mücadele Hatıralarım**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

- Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, MEB, Ankara, 1981.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, **Vesikalar**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, MEB, İstanbul, 1970.
- Kocaoğlu, Bünyamin, **Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anları (1919-1923)**, (Yay. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.
- Okur, Mehmet, **Millî Mücadelede Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.
- Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Özçelik, İsmail, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV**, İstanbul 1993.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, I, TTK Yayınları, Ankara, 1993.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sonyel, Salâhi R. **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, ATAM Yayınları, Ankara, 2015.
- Şahinöz, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul 1958.
- Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C I, Nisan 1919-Mart 1920**, Türk TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, İstanbul, 1991.
- Tevetoğlu, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1987.
- Toprak, Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995.
- Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İştittiklerim**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Villalta, George Blanco, **Atatürk**, (Çev.: Fatih Özsu), Ankara, 1992.

Yurtsever, Serdar, **Millî Mücadele İstihbaratında İstanbul'da Gizli Bir Grup: "Felah"**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.

شرق قطعاتی مفتشلیگی

□□□□

ماغا بیلدیرم اردو لری شروپن قوماندانی مصطفی
کمال پاشا شرق قطعاتی مفتشلیگنه تعیین ایدلشدرد.

شرق قطعاتی مفتشلیگنه تعیین ایدیلن
مصطفی کمال پاشا

مصطفی کمال پاشا ، حرب سنه لری ظرفنده مختلف
جبهه حربیلرده فوق العاده یارارلقلارده بولومش ،
مقتدر ارکان عسکریه ضدندرد . یکی وظیفه مأموریتنی
ایضا ایچون بر قاج کونه قدر (ارضروم)
عزیمت ایده چک اولان پاشای مشار الیه موفقیتلر
تمنی ایدرز .

“Şark Kıtıatı Müfettişliği”, *Zaman*, 16 Mayıs 1335.

رؤف بك استعفاسی

ملك عسكريدن مع التأسف استعفا اجتن اولان
بحريه ناظر سابق ميرآلای
حسين رؤف بك افندی

بداياترنده «مشروطيت» ديه سوينديكمز
شواون سنه لك فلاكت دورنده بوزواللي ملت
قهرمان ديه برچوق كيمسلى آلقيشلادی ا
وقت ابدیلرسه ، بی محترم قهرمانلریتر بر کره
آلقیشلاندقدن صوکره ، آرتق هیچ بروطفه
لری قلامش کبی شیارمانه ونهایت هریری
بر فلاکت ملییه سبب اولارق نفرت عمومیه
ایچنده اورئادن غائب اولمایه باشلادیلر .
وظیفه سی هر زمان تقدیر اجتن ، هر دقیقه
ملته بر خدمت ایفا اجتن ، هیچ بر صورتیه
لکه لکنه نش و هر درلو آلقیش متین بر تواضله
قارشیلامش یگانه شخصیت ، بالقان حربنده کی
آق دکر سفر بانه عثمانلی تاریخ بحریسنده بو بولک
بر موقع اشغال ایدن رؤف بکدی . بوتون
ملتلرک تقدیر ایتدیکی بواسبق بحریه ناظریمزک
بو کون مسلکندن استعفا اجتنی ، سحاط
اولدیقمز بو قدر بو بولک فلا کتله ایچنده بيله
بوتون وضوحیله حس ایدیله بيله جک مؤسف
بر حاده دیمکدر . رؤف بك افندیك درج
ایتمکده اولدیقمز اونیسورمالی رسمنه
باقارکن ، امیز که هر کس ده بزم کبی متأثر
اولاجقدر .

“Rauf Bey’in İstifası”, Memleket, 17 Mayıs 1335.

خلاف قانون اجتماعر و تشبيلر

مصطفى كمال پاشا

رؤف بك

اوجيني اردو مفتشلىكنده بولغنده ايكن هسكلكدن استيفا ايدن مصطفى كمال پاشا ايله بحريه ناظر اسبق رؤف بك از ضرورم جهنلنده ملي قونفره ناميله خلاف قانون اجتماع عقدينه تشبيل ايندكلى و نازلى جوارنده دميرجى انه و تشكيلات مليه قوماندانى حاجى شكري نام مستعارى ايله ديكر ايبي شخصكده تحريك و تشويقانده بولندكلى آكلاشاسى اوزرته بولرك مان در دست و اعزام ايدللى و بويه چنه تشكيلاتيه خلاف قانون اجتماعر و سازه به ميدان و برنامسى و بوكى احواله جرأت ايدن هر كيم اولورسه اولسون در دست اولنه رق ديوان حرب عربى به سوق اينلسى داخله نظارتدن ايجاب ايدنلره تعميم قلنده ينى موثوقاً خبر آلتشدر.

“Hilafı Kanun İçtimalar ve Teşebbüsler”, *Alemdar*, 31 Temmuz 1335.

آناطولیده کی حرکتلر

مکرمت مصطفی کمال پاشا ایدر رؤف بکک دردمستی امر اجتمده

۲۲ نوموز تاریخل تخریم و قاییده انتشار ایدن بر صدرت تعین مقررات ملتی تعین و تثبیت ایتک اولدیه
شرطه مناسب بر عهده اجتناع ایدمجهک ملی بر قولفره ایچون مرخصلر طولانیلده اولدیغی بیلدیریبور ،
« آناطولینک اکسباب اجتناع اولدیغی تذبذب و اغتشاش یادی » تألیف عظیم « اولدیغی سو یقینرک » حرکت
واله ایتک منی ایجاب حال و معصحت «
کورولیبورده .

دردمستری ایچون ارشرومه امر دردمان
مصطفی کمال بک

دردمستری ایچون ارشرومه امر دردمان
رؤف بک

فی لواقع استخبارات روسیه اوچینس اردو مفتشی ایکن عزال ایدیش وسلطت عسکریدن استعفا اجتناع اولان
مصطفی کمال پاشا ایله کذلک مسلکدن استعفا سی ویرمیش اولان بحریه ناظر استبق رؤف بکک ارشروم
مارقازنده مرکز حکومتک مساعده سی خلافتده برقولفره عهد ایدمجهک بعض اجتناعات داها اجراسنه قرار
ویرمیش اولدیغی کومسترمشدر . ویریلن معلوماته کوره ارشرومه کی بواجتماعدن باشقه مارقی جوارنده
(دیم سی عمدا نه) (تشکیلات ملیه قوماندانی حاسی شگری افندی) نام مستعارلری آلتنده ایکی آیشنک ده چته تشکیل ویرمیش
کوناشتیق و تحریک اجراسیله اشتغال ایشدیق واقع اولان روسی مختار ملودن آکلانمشدر . بولک ایچون دون حکومت
تشکیل علاقه دار اولارمه اجرا ایشدیق برتلدراف ته بیله کرک مصطفی کمال پاشا مک ، کرک رؤف بکک حاسی شگری افندی
و دیمیرسی عمدا ایتک همان دردمست اولونورق استانبوله کوندرله لرین امر اجتناع و چته تشکیلاته خلاف قانون
اجتناعلر مو بوکام عمل ایشلره میدان ویریلیرک تعقیب ایدنلرک صورت عاجله ده دردمست وسوقلری لازم کادینکی
بیلدیرمشدر .

“Anadolu’daki Hareketler”, **Vakit**, 31 Temmuz 1335.

آناطولیده وضعیت

حربه مغاری ناظم باشانك آناطولیده بولنان
کاظم پاشایه بر تفراف چکریک ، مصطفی کال باشانك
حرکت واقعه سیله احداث ابتدیی آناطول وضعیتک
اولدینی کی بیلدرسنی امر ایشدور .

مصطفی کال پاشا

سلك عسکریدن طردی

اردو و منقلکته تعیین اولدینی حالده آناطولیده
اغتشاشکارانه حرکات ایله نامی آلتنده حادثه لر تولید
وار ضرورنده عقابله دینی قوتلره قرار ایله ایض مطالبانده

مصطفی کال پاشا

بولنقی صورتیله حکومت مرکزیه بی مشکل بروضیت
سیاسیه به القاب سبیت ورن مصطفی کال باشانك
حرکات واقعه سی مستلزم مجازات احوال دن بولندینی
جهله کندوسنه سلك عسکریدن طردی ایله حامل
اولدینی نشانلرک استردادی و حاکم اولدینی فخری
یادرلک رتبه سنک نزعی خصصنه قرار و برلش و عرض
هتیه علیا قلنان قرار دون تصدیق عالی حضرت
پادشاهی به افتراق ایشدور .

قونفرانسک تعطیلی

پارسدن صوگ آلتان معلومات صاحب قونفرانس
مرخصلرینک شویاز موسونده برآز استراحت ایله
بیلملی ایچون صلح قونفرانسک ایلوله قدر تعطیل
اشغال ایله چکلی مشردور . فرانسه و آمریکا
بوکا مخالفت ایتمه مکده درلر ، یانکیز مجاز و بلغار صلح
آکال اولنق سیزین و تورکیا و کالت اداریه بی آسراقانك
قبول و یازد قرادی تعیین ایتمک سیزین تعطیل ایجماع
ایدیله مبه چکنه حلب نظر دفت ایتمک درلر . اگر
صلح قونفرانی تملیق ایجماع ایله چک اولورسه آمریکا
هتیه مرخصیه سی برکی بی تزل ایله چکسور . بوذاتده
پاجنرال (بلز) یاخود موسیو (هاری ویت)
اوله چدر .

هرنه قدر ده زمان ایچون تورکیا- ثله سی تذکر
اوله مازسه ده ، بوخصوصه بیار رایه دعوت ایله چک
اولانلر طرفدن موضوع بحث اولمشدر .
توپورق تاپیس « آمریکا طرفدن ماندا قبول
ایدیله تورکیانك مقدراتی حقدکی فرار سزاقی زاید
ایدیچکدر » فکر نده دو . بوغزته : « فرانسه ک
تورکیا دیون عمومیه سنک بوزده آتش اوچنه و عثمانی
شمنده و فرلیک باری سرمایه سنه اشتراک انجمن اولقی
اعتبار ایله ، تورکیا ایشلرینک آلدینی رنگدن یك
اندیشه ناک اولدینی « علاوه ایدییور . عینی هنه
حسن نیتدن امین اولان متفقین ایله فرید باشانك صورت
دوستانه ده مناسبانده بولندینی ، حال بوکه کندیسی ده و بر مرک
زون توزکا . قاشی شدنله مامله ایتمک سیزین متارکین
امضالایان عزت باشایی موقم قنداره کتیره ک ایچون
مخالفین فعالیت کیتدکجه نوسه ایتمکده اولدینی یازیور .

آمریقا سفارتخانه سنده

برستقل ارمنستان قطعه سی تشکیلی حننده نقطه
نظر لر بی بیان ایتمک اوزره آمریکا سفارتخانه سنه دون
تورک فرقه لر دن هیچ برینک کیتدیگیکی ژورنال
دوربان یازیور .

بحریه نظارتی

مدیریت عمومیه اولایلیر

“Anadolu’da Vaziyet”, **Türkçe İstanbul**, 12 Ağustos 1335.

“Mustafa Kemal Paşa'nın Silk-i Askeriden İhracı”, **Zaman**, 13 Ağustos 1335.

BALIKESİR'İN MİSAK-I MİLLÎ ÖNDERLERİNDEN MÜHİM BİR ŞAHSİYET: YIRCALIZADE AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ VE FAALİYETLERİ

Merve ÜNER*

ÖZET

Batı Anadolu'da Yunan mezalimine en büyük tepkilerden biri Balıkesir'dendir. Zira, Balıkesir Misak-ı Millî'nin mühim sembollerinden biri haline gelmiştir ki, buradaki en büyük etken şehir halkının istiklal mücadelesinde oynadığı roldür. Millî Mücadele'nin pek çok vatanperver ismi bu şehirden çıkmış olmakla birlikte, bu kişilerin bağımsızlık yolunda bir dizi başarılı faaliyette bulunmaları da dikkat çekicidir.

Balıkesir'de istiklal yolunda aktif bir şekilde yer alan bu kişiler arasında Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin Millî Mücadele yıllarında Yunan işgali karşısında oluşturulan Alacamescid Toplantıları ve Balıkesir Kongreleri üzerindeki etkinliğinin önemini bilimsel ortamda tartışmak ve neticelerini paylaşmak maksadıyla aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Şükrü Yırcalızade, Balıkesir, Kurtuluş Savaşı, Alacamescid, Kongre, İşgal.

---

*Dr. Öğr. Üy., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, merveuner@balikesir.edu.tr

**A SIGNIFICANT PERSONALITY AMONG BALIKESİR'S
NATIONAL PACT LEADERS, YIRCALIZADE AHMET ŞÜKRÜ
EFENDİ AND HIS ACTIVITIES**

ABSTRACT

One of the biggest reactions to the Greek atrocities in Western Anatolia came from Balıkesir. As a matter of fact, Balıkesir became one of the important symbols of the National Pact and the most important factor in this regard was the role played by the people of the city in the struggle for independence. Not only did many patriotic names cited in the War of Independence come from this city but that they also initiated a series of successful activities on the path to independence.

Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi was an important name among these people who took active roles on the path to independence in Balıkesir. On a scientific basis, this paper will present and discuss the importance of Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi's activities on the Alacamescid Meetings which were held against Greek occupation and his activities on Balıkesir Congresses during the War of Independence and share the findings.

Keywords: Ahmet Şükrü Yırcalızade, Balıkesir, Independence War, Alacamescid, Congress, Occupation.

1. Hayatı

Üç kuşaktır Balıkesirli olan Yırcalı ailesi, Balkanlar'dan 1800'lü yılların sonunda Osmanlı'nın bir sancağı olan ve bugün Soma'ya bağlı Yırca köyüne yerleşmiş, ardından da Balıkesir'e göç etmişlerdir. Kendilerinin göç etme sebebi olarak varlıklı bir aile olmaları nedeniyle o günün şartlarındaki eşkıyalanın kendilerine rahat vermemesi¹ aynı zamanda ailenin zahire işleriyle meşgul olması ve Balıkesir'in zahire işiyle ilgili önem arz etmesinden kaynaklanmaktadır.² Ahmet Şükrü Yırcalızade, Hacı İbrahim Efendi ile Fatıma Hanım'ın oğlu olarak 1881 yılında doğmuştur. Ardından Şükrü Efendi, çocuk yaşlarda Yırca Köyü'nden göç ederek Balıkesir'e yerleşmiştir. Yırca'dan Balıkesir'e göç etmesi sebebiyle Şükrü Efendi'nin lakabı Yırcalızade'dir. Yırcalızade lakabı, Soyadı Kanunu ile Yırcalı soyadına dönüşecektir. Kendisi, ibtidaî ve idâdî okullarını Balıkesir'de tamamlamış ve daha sonra manifaturacı olarak ticari hayata girmiştir.³ Merkez Yeniköy eşrafından Müftüzade Tayip Efendi'nin kızı Emine Kadriye Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten Sıtkı, Sırrı, Melahat ve Mehmet isiminde dört çocuğu olmuştur. Adı geçen çocuklarından Mehmet'in küçük yaşta vefat ettiği edindiğimiz bilgiler arasındadır.⁴ Diğer çocuklarına ise, iyi bir eğitim aldırıldığı görülen Ahmet Şükrü Efendi'nin kızı Melahat Akman Cumhuriyetin ilk öğretmenlerinden olmakla birlikte, büyük oğlu *İbrahim Sıtkı* Demokrat Parti'den 9., 10. ve 11. Dönem Balıkesir Milletvekiliği, TBMM Başkan Vekilliği, Bakanlık ile Balıkesir Senatörlüğü yapmıştır. Küçük oğlu *Sırrı* ise, 1954-1960 yılları arasında yine aynı partiden iki dönem (10 ve 11. dönem) Balıkesir Milletvekili seçilmiştir.⁵ Balıkesirli ünlü iş adamı ve Osmanlı parlâmentosunda milletvekili olarak yer alan Muharrem

¹ Ailenin yakını olan Erhan Yırcalı'yla 28.03.2019 tarihinde yapılan görüşmeye ait bilgidir.

² Ahmet Şükrü Efendi'nin torunu Rona Yırcalı'yla 2.04.2019 tarihinde yapılan görüşmeden verilen bilgidir.

³ Yırcalızâde Ahmet Şükrü Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliğini gösteren künye varakasına göre edinilen bilgilerdir. Bir diğer bilgede ise, Balıkesir Başçeşme Mezarlığı'nda kendisine ait mezar taşında doğum tarihi 1882 olarak geçmektedir.

⁴ Rona Yırcalı, a.g.g.; Yırcalızade Mehmet'in Başçeşme Mezarlığı'nda mezar taşı kitabesi de yer almaktadır. Kitabetin içeriği şu şekildedir: "*Hüvelbaki*

*Nev-civanım uçtu cennet bağına
Firak kaldı maderinin canına
Yırcalızade Şükrü Efendi mahdumu
Mehmet Efendi ruhuna
El Fatıha 1336.*"

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeremetli, Sıtkı, **1946-1960 İktidardan-İhtilale Balıkesir'de Demokrat Parti Hareketi**, Liva Yayınevi, Balıkesir, 2006, s. 21-47.

Hasbi Koray'ın⁶ kızı Müşerref ile Şükrü Efendi'nin oğullarından Sırrı evlendirilerek bu önemli iki aile arasında akrabalık bağı oluşturulduğu gibi,⁷ Şükrü Efendi'nin bu evlilikten doğan torunu Rona Yırcalı ise günümüzde ünlü bir sanayici olarak anılmaktadır.

Bu bilgiler dışında Balıkesir'in en köklü ailelerinden olan Yırcalı ailesi mensubu Ahmet Şükrü Efendi'nin, siyasi hayatta etkin bir rol edinerek, çocuklarına öncü olduğu görülmektedir. Zira kendisinin Maarif Komisyonu⁸ ve Belediye Meclisi âzâlığı⁹ gibi devlet kademelerindeki memuriyetin ardından aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu üyesi olup, 1916 yılında da Balıkesir Belediye Başkanlığı görevinde yer aldığı kayıtlarda geçmektedir.¹⁰

Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da yer yer başlayan işgallere tepki olarak bizzat Balıkesir'de Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin öncüleri arasında yer almıştır. Bilindiği üzere Kuvâ-yı Milliye, Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk'ü, onun önderliğinde Türk milletini ve Türkiye'yi yeniden tarih sahnesine çıkararak Millî Mücadele hareketidir. Bu hareketin ortaya çıkışında son Osmanlı Mebusun Meclisi'nin aldığı Misak-ı Millî kararları etkilidir. Dönemin İstanbul Hükümeti'nin de işgaller karşısında sessiz kalması, halkın örgütlenme çabası içerisine girerek, kendi kaderine sahip çıkmasında etkindir. Özellikle Batı Anadolu'yu işgal eden Düzenli Yunan Ordusu ile mukayese edildiğinde, halkın kendi imkânlarıyla oluşturulan Kuvâ-yı Milliye, Düzenli

⁶ **Hizmet**, 18 Ocak 1968.

⁷ **Balıkesir Postası**, 23 Haziran 1967.

⁸ Zekeriya Özdemir, **Balıkesir Bölgesi'nde Millî Mücadele Önderleri**, (Yayınevi belli değil), Ankara, 2001, s. 153.

⁹ Kendisinin Belediye Meclisi azası görevinde bulunduğu bilgisine yine Balıkesir Başçeşme Mezarlığı'nda Ahmet Şükrü Efendi'nin babasına ait mezar taşı kitabesinin içeriğinde rastlamış bulunmaktayız. Osmanlıca olarak yer alan bu kitabetin içeriği çevrilmiştir ve şu şekildedir: "*Hüvelhayyülbaki*

*Hacı İbrahim Efendi o misl-i handan-ıffet
Eyleğisa 'y-i hayrâh-ı hâlis ve hâss-ı müselman
Nice hayrat-ı müberrâ'le emr-i inşaaında bu
Hem delâlet hem nezâret eyler idi her zaman
Sa 'y-i meşkür zenbi mağfur merkadi pür nur olup
.... ruhu mesrur kıldı firdevsi mekân
El-mağfurleh Meclis-i İdare Azası'ndan
Ve Eşraf-ı Beldeden Yırcalzade
Hacı İbrahim Efendi ruhuna Fatıha
1321 sene Recep 17 Cuma"*

¹⁰ **Balıkesir Bir Kentin Kimliği**, Simurg Yayınevi, Ankara, 1997, s. 71.

Ordu'nun kurulabilmesi için gerekli zamanı, maddi ve manevi her türlü desteği temin etmişlerdir.¹¹ İşte bu Kuvâ-yı Milliye döneminde sivil direniş önderlerinden biri olarak Yırcalızade Şükrü Efendi ve arkadaşları tarafından, Atatürk Samsun'a doğru yol alırken, Balıkesir'de Mehmet Vehbi Bolak'ın başkanlığında 41 Bayrak Adam diye anılan bir eylem grubu oluşturulmuştur.

Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin içerisinde yer aldığı her türlü kararı almaya tam yetkili 41 Bayrak Adam, İzmir'in işgali sonrası Okuma Yurdu'nda¹² toplanmış, ardından 18 Mayıs 1919'da Alacamescid'de mevlit vesilesiyle toplanarak silahlı mücadele kararı doğrultusunda, bu vatansever şahısların adları takdim edilmiştir.¹³ Bu 41 kişinin en dikkate değer tarafı ise halkın oyu ile işbaşına gelmiş olmalarıdır.

Akabininde beş tane düzenlenen Balıkesir Kongreleri'nde Ahmet Şükrü Efendi'nin Balıkesir murahhası¹⁴, Heyeti Merkezi Üyesi, levâzım âzâsı, Sa-vaştepe Nahiyesi murahhası gibi önemli görevlerde yer aldığı ve kongrelerde alınan tarihi kararlarda imzası geçmektedir.

Yunanlıların genel taarruzu ve Balıkesir'den yönetilen Soma Cephesi'nin bozulması sebebiyle sırasıyla Bursa, Bilecik, Eskişehir ve Konya'ya, Delibaş İsyanı'ndan sonra Burdur'a, İtalyanların geri çekilmesiyle de Antalya'ya ailesini gönderdiği, kendisinin de Millî Mücadele arkadaşlarıyla halkı örgütlemek doğrultusunda Anadolu'ya geçtiği bilgisine torunu Rona Yırcalı'nın anlatımıyla şahit olmaktayız.¹⁵

Kurtuluştan sonra ise Balıkesir'e dönerek Müdafaa-i Hukuk, Halk Partisi Başkanlığı, İl Genel Meclisi Üyeliği yapmış, daha sonra Serbest Fırka'nın İl

¹¹ Sebahattin Şimşir, "Balıkesir'in Misak-ı Millî Kahramanlarından İhmal Edilmiş Bir İsim: Belediye Reisi Keçeci Hafız Mehmed Efendi ve Hatıraları", **Yeni Türkiye Dergisi**, Misak-ı Millî Özel Sayısı, S 93, Ocak-Şubat 2017, s. 1392.

¹² Okuma Yurdu, günümüzde Balıkesir Kuvâ-yı Milliye müzesi olarak hizmet vermektedir.

¹³ Mücteba İlgürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 68-69.

¹⁴ Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 118.

¹⁵ Yırcalı'nın olayı anlatımı şu şekildedir: "*Balıkesir'in işgal edilmesinden sonra Millî Mücadele önderleri aileleriyle birlikte işgalden kaçıyorlar havası yaratmışlardır. Millî Mücadele için halktan toplanan paraları da altına çevirmişlerdir. Altınları da bellerindeki kuşaklara ve çocuklarının kuşaklarına koyarak taşınma kolaylığı sağlamışlardır. Antalya civarına kadınları ve çocukları göndermişler, erkekler ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinde halkı örgütleme yoluna girişmişlerdir.*" Rona Yırcalı, a.g.g.

Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Parti kapanınca, İstanbul'da gözaltında oturmak mecburiyetinde bırakılmıştır.¹⁶

Kurtuluş Savaşı dönemindeki faaliyetlerinden dolayı beyaz şeritli İstiklâl Madalyası¹⁷ ile ödüllendirilen Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi, 1938 yılında kanserden vefat etmiştir. Kabri, Balıkesir Başçeşme Mezarlığı'ndadır. Kendisine ödül olarak verilen madalyası ise günümüzde Balıkesir Kuvâ-yı Milliye Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.¹⁸

2. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrası Balıkesir

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi için 30 Ekim 1918'de çalışmalar tamamlanmış ve aynı günün akşamı İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştır. Toplamda 25 maddeden oluşan mütareke hükümleri içinde lehte bir hüküm bulunmadığı gibi, aleyhte olan özellikle 7. ve 24. maddeleri, Osmanlı Devleti'nin devlet olma vasfını ortadan kaldıracak nitelikteydi. 7. maddeye göre, Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecekti. 24. maddeye göre ise, Vilayât-i Sitte'de karışıklık çıkması durumunda söz konusu vilayetlerin herhangi bir yeri işgal edilebilecekti.¹⁹

31 Ekim günü yürürlüğe giren bu antlaşmanın imzalandığı ülkenin dört bir tarafında sevinç uyandırmıştır. Ancak o günlerde halk tarafından pek anlaşılmayan bir durum vardı ki o da ateşkes, Türk sorununu İtilaf Devletleri'nin daha önce yapılan gizli antlaşmalar doğrultusunda çözümlenmiş olmasıydı. Çok geçmeden İtilaf Devletleri bu amaçlarını alenileştirerek ve anlaşma

¹⁶ Şeremetli, a.g.e., s. 48.

¹⁷ 29 Kasım 1920 tarihinde 66 sayılı İstiklal Madalyası yasası TBMM'de kabul edilerek 4 Nisan 1921 tarihinde yürürlüğe girmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, D.I., C 6, İçtima senesi 1, İ:105, 29.11.1336 (1920), s.119,137; Yine Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden temin edilen 24 Mayıs 1926 tarihli belgeye göre Milli Mücadele'de Erzurum, Sivas ve Balıkesir Kongreleri'ne katılarak yararlı olan kişilere İstiklal Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu belgeden de anlaşılın o ki, Şükrü Yırcalızade'nin Balıkesir Kongreleri'ne katılım sağladığı için kendisine de İstiklal Madalyası verildiği konusunda hem fikiriz. BCA, 030.10/195.337. 21-3,21-4, 21-5, 21-6, 21-7, 21-8, 21-9.; Dört tip olarak hazırlanan madalyalardan beyaz şeritli İstiklal Madalyası, cephe gerisinde çalışanlara verilmiştir. Orkut, Gülçin, "İstiklâl Madalyası'nın Tarihçesi", **Bütün Dünya**, S 71, Nisan 2004, s. 22; **İstiklal Madalyası**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985, s. 28.

¹⁸ Edindiğimiz bilgiler doğrultusunda bu müzeye ilk olarak madalyasını teslim eden kişi Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'dir. Rona Yırcalı, a.g.g.

¹⁹ Mondros Mütarekesi'nin tam metni için bkz. Türk geldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, ss. 33-34, 66-68.

koşullarının esnekliğinden de faydalanarak, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak amacıyla, önceden hazırlamış oldukları planlarını uygulamaya koymuşlardır.²⁰

Nihayetinde de İtilaf Devletleri, 1 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı topraklarını en geniş anlamda işgale başlamışlardır. Musul'la başlayan işgaller süreci, yurdun her köşesinde olduğu gibi Balıkesir ve çevresinde de düzen bırakmamıştır. Mütareke şartları gereği olarak Fransız Kuvvetleri'ne ait müfrezelerce Balıkesir İstasyonu ve Balya kontrol altına alınmıştır. Dağlık yöreler asker kaçakları ve eşkıyalarla, Balıkesir'in de Ayvalık ve Kapıdağ çevresinde çeşitli Rum çeteleri mevcuttur.²¹ Anadolu'da yıkılmakta olan devlet topraklarından pay kapma hevesine kapılan İtilaf Devletleri'nin subaylarının davranışları da oldukça kışkırtıcıdır.

Türkiye'ye tatbik edilecek barış şartları ise, Mondros Mütarekesi müteakiben düzenlenen Paris Barış Konferansı'na bırakılmıştır. Bu konferans için, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere batılıların yayılmacı gayelerinin ortaya konulduğu toplantı denilebilir. Konferansın en önemli gündemi şüphesiz ki Batı Anadolu'nun kime verileceğidir. Birinci Dünya Savaşı esnasında yapılan gizli antlaşmalarla, Batı Anadolu'da İtalyanlar söz sahibiydiler. Ancak İngiltere, İtalya'nın güçlenmesinden çekinerek fikir değiştirmiş ve bu konferansta bölgenin Yunanistan'a verilmesini öngörmüştür.²²

Yaşanan gelişmeler karşısında, Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkması beklenmedik bir hadise değildir. Görünen o ki, Paris Barış Antlaşması Yunanlıların İzmir'i işgal etmesini kabul etmiştir. Gerekçe olarak da buradaki Rumların Türkler tarafından öldürüldüğü ve bu işin Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine göre yapıldığı ileri sürülmüştür. Oysaki durum aksineydi. İzmir'in işgali gerçekte bir ilhakın bütün şekillerini göstermekteydi.²³

Batı Anadolu'ya yönelik Yunan mezaliminin başlaması an meselesiyken bu duruma en büyük tepkilerden biri Balıkesir şehrinden gelmiştir. Başlayan

---

²⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 90.

²¹ Mediha Akarslan, **Türk Millî Mücadelesi'nin Balıkesir Cephesi**, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s. 55-56.

²² Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 59-60.

²³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 66; Akarslan, a.g.e., s. 47; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 230.

işgaller karşısında halkın teşkil ettiği Kuvâ-yı Milliye bunlara katılan küçük ordu birliklerinin meydana getirdiği millî cepheler zamanla büyüyerek, gereksinimleri de geniş ölçüde artmıştır.

Yine, işgaller karşısında Anadolu'da yer yer Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri teşekkül edilmiştir. Mütarekeyi müteakip Balıkesir de de teşekkül eden ihtiyat zabitlerinden oluşan bir çalışma derneğinin kuruluş hikmeti de bu gaye doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir. Fakat Dahiliye Nezareti burada bir siyasi koku olduğunu iddia ederek Balıkesir'deki cemiyetin kuruluşuna müsaade etmemiştir.²⁴

Ancak bu engelin fedakâr Balıkesir halkını durdurmaya yetmediği ortadadır. Pek çok gazetenin haksız işgaller hususunda çetin yazılar yazmış olmasıyla beraber, Balıkesir'de de Hasan Basri Çantay'ın öncülüğünde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan 17 Ekim 1918'de yayın hayatına atılan *Ses* gazetesiyle²⁵ antlaşma sonrası 16 Kasım 1919'dan itibaren neşredilmeye başlayan *İzmir'e Doğru* gazetesi²⁶, bölgede yaklaşan tehlikeye karşı halk üzerinde millî heyecanlar uyandıracak yayınlar yaparak, vatan sevgisinin güçlenmesi hızlandırılmıştır.

Nitekim de tarihler 15 Mayıs 1919 Perşembe günü sabah 7.30 civarında İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmeye başlanmıştır.²⁷ Yunanlılar tarafından İzmir'in işgal edildiği haberi ise aynı günün öğle saatlerinden önce telgrafla Balıkesir'e ulaşmıştır.²⁸ Belediye başkanı Keçeci Hafız Mehmet Emin Bey, Maarif Müdürü Sabri Bey ve Kocabıyık Mehmed Efendi²⁹ tarafından posta dağıtıcısından alınan telgrafın içeriği ise şu şekildedir:

²⁴ **Türk Dili Gazetesi**, 23 Ağustos 1951.

²⁵ *Ses* gazetesi, 17 Ekim 1918-13 Mart 1919 tarih aralığında, ancak 22 sayısını yayımlayabildiği haftalık bir gazetedir. Nesimi Yazıcı, "Hasan Basri (Çantay) ve *Ses* Gazetesi", **Atatürk Yolu**, C 3, S 12, 1993, s. 435.

²⁶ *İzmir'e Doğru* gazetesi, 27 Haziran 1920 tarihine kadar toplamda 74 sayı olarak yayımlanmış, Balıkesir'in 30 Haziran 1920'de Yunan işgaline uğraması sebebiyle yayın hayatı son bulmuştur. *İzmir'e Doğru*, 30 Teşrin-i Sani 1335/Kasım 1919.

²⁷ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, II. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s. 57.

²⁸ **Türk Dili Gazetesi**, 12 Ağustos 1951.

²⁹ Aydın Ayhan, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", **Millî Mücadele'de Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990, s. 34-35; Akarşlan, **a.g.e.**, s. 61-62.

“Belediye Riyasetine,

Türk İzmir 15 Mayıs sabahından itibaren Düvel-i İtilâfiye müsaadesiyle Yunanlılar tarafından işgal olunacaktır. Bu işgal ve ilhakı reddediniz. Mitingler tertip ederek keyfiyeti düvel-i muazzama nezdinde protesto ediniz. Silahla müdâfaanın esaslarını hazırlayarak vatan ordusuna ilhak ediniz. Redd-i İlhak”³⁰

Bunun işgal faciası esnasında muhabere memurları tarafından çekildiği muhakkaktır. Çünkü, Balıkesir’e önceden çekilen telgraflarda işgalden bahsedilmemektedir.³¹

Gelen haber üzerine hemen o sabah şehir belediye meclisi üyeleriyle, durum muhakemesi yapmak üzere belediyede bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantı Vehbi Bey, Yırcalızade Ahmet Şükrü, Hulusi Zarplı, Kocabıyıkzade Mehmet, Ocak-îzâde Tal’at, Arabacı-zâde Hâfız Mehmet, Varnalı İsmail Hakkı, Reji Müdürü Nazmi, Darümuallimin Müdürü Hilmi Bey ve Uncu Mehmet Timurşah’ın³² katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu kısa süren toplantıda bir salon toplantısı yapılmasına karar verilmiştir.

Belediye Reisi Keçeci Hafız Mehmed Efendi, bir belediye çavuşuna “*Git! Bütün arkadaşları ve tesadüf ettiğin memleket eşrafını çağır!*” emrini vermiştir. Bu talimat bütün Balıkesir’i ayağa kaldırmıştır.³³

Aynı günün akşamı yine belediye meclisi üyeleri ve halkın ileri gelenleri tarafından günümüzdeki Balıkesir’de saat kulesi yanında, eski belediyeye bitişik Okuma Yurdu’nda umumi bir toplantı yapılmıştır.³⁴ Rum ve Ermeni cemaatlerinin de davet edilmesi, toplantının herhangi bir siyasi düşünce farkının gözetilmediğini göstermektedir. Okuma Yurdu’nda yapılan toplantının başkanı Mehmet Vehbi Bolak’tır.³⁵

Mehmet Vehbi Bey, Okuma Yurdu’nda yaptığı konuşmayla vatanın büyük bir tehlike içerisinde olduğunu, İzmir’in Yunan Orduları tarafından İtilaf Devletleri’nin müsaadesiyle işgal edildiğini, bu haksızca yapılan tecavüz

³⁰ Kemal Özer, **Kurtuluş Savaşı’nda Gönen**, Türk Dili Matbaası, Balıkesir, 1964, s. 23; **Balıkesir Postası**, 22 Mart 1945.

³¹ **Türk Dili Gazetesi**, 15 Ağustos 1951.

³² **Türk Dili Gazetesi**, 16 Ağustos 1951.

³³ Şimşir, a.g.m., s. 1390.

³⁴ Özer, a.g.e., s. 23; Akarslan, a.g.e., s. 62.

³⁵ Mehmet Vehbi Bolak, “Millî Mücadele’de Balıkesir”, **Millî Mücadele’de Balıkesir**, s. 160.

karşısında milletin hukukunu ve memleketi korumak amacıyla toplanıldığını belirtmektedir. Konuşmasının devamında herkesin serbestçe fikirlerini beyan ederek, vatandaşların görüşü alındıktan sonra karar alınabileceği yönündedir.³⁶ Yine sözlerine, İzmir’de Yunanlılar tarafından yapılan katliamın Balıkesir’i de etkileyebileceği ve Balıkesir’in işgalinin de olası bir durum olduğunu ve dolayısıyla tedbir alınması gerektiğini eklemiştir.³⁷ Görüldüğü üzere Vehbi Bey’in bu konuşması oldukça samimi ve etkileyicidir.

İncelenen kaynaklara göre, Vehbi Bey’in konuşmasının ardından Okuma Yurdu’nda kısa bir sessizlik yaşanmış ve sonrasında toplantıya katılanlar arasında farklı düşünceler sesli bir şekilde yükseldiği izlenimi oluşmaktadır. Öncesinde İzmir’in işgalinin protesto edilmesi ve bunun için büyük devletlere tepki olarak telgraflar gönderilmesi yönündeyken, bir anda manda düşüncesi ortaya atılarak tartışma ortamı oluşmuştur.³⁸ Bunun üzerine Balıkesir esnafından Leblebici Raşid “*Düşmanı geri döndürecek kuvvet namlunun ucundadır!*” diye haykırmıştır.³⁹ İşte, kıvılcım bu cümleyle çakılmış, Kuvâ-yı Milliye ateşlenmiştir. Aslında en doğru sözü söyleyen Leblebici Raşid gelen tehlikenin farkına vardığı ve yapılması gerekeni sabırsızca söylediği ortadadır.

Toplantının sonunda ise oluşturulan protesto telgrafları Sadaret’e ve İtilaf Devletleri’ne gönderilme kararı alınmıştır ki gönderilen protesto özetle “*İzmir’in Yunanlılarca işgal edilmesinin Balıkesir halkında büyük bir üzüntü yarattığı, yine halkının yüzde sekseninin Türk Müslüman olduğu ve diğer milletlerle kardeş gibi geçindiği İzmir havalisinin Yunanlılara değil, asırlardır hâkimiyeti altında bulunduğu Osmanlı Devleti’ne bırakılması gerektiği, aksi takdirde milyonlarca Türk’ün hicret etmek zorunda kalacağını, bu isteklerin tespit edilmesi için bir heyetin gönderilmesinin uygun olacağı*” düşüncesiyle yazılan telgrafi Mehmet Vehbi Bey, Keçecizade Mehmet Emin Efendi, Ahmet Vehbi Bey, Abdülgafur Efendi, Abdullah Efendi, Sabri Bey ve Hulusi Efendi imzalamıştır.⁴⁰ Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi’de bu toplantıya katılmasına rağmen, telgrafta imzasının olmadığı görülmektedir. Sebebi ise Okuma Yurdu’nda yapılan toplantı esnasında 7’si, Türk, 4’ü Hristiyan olmak üzere

³⁶ **Karesi Gazetesi**, 9 Haziran 1919.

³⁷ Akarslan, **a.g.e.**, s. 64; Bu olayı, Rona Yırcalı ile yapılan görüşmeyle de teyit etmiş bulunmaktayız. Rona Yırcalı, **a.g.g.**

³⁸ Bkz. **Balıkesir Postası**, 23 Mart 1945; Özer, **a.g.e.**, s. 23.

³⁹ **Balıkesir Postası**, 23 Mart 1945.

⁴⁰ Mehmet Vehbi Bolak, **a.g.m.**, s. 160-162; **Türk Dili Gazetesi**, 28 Ağustos 1951.

11 kişilik heyet seçilmiştir. 11 kişiden oluşan bu heyetin içerisinde Yırcalızade Ahmet Şükrü'nün yer almaması sebebiyle imzasının olmadığı kanaatindeyiz.

3. Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin Alacamescid ve Balıkesir Kongrelerindeki Faaliyetleri

İzmir'de Yunanlıların yaptığı zulümler doğrultusunda Balıkesir'in de işgal edilme tehlikesi altında olması sebebiyle Zarbali Hulusi Bey'in evinde yapılan toplantı sonrası 18 Mayıs 1919'da Alacamescid'de genel bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda toplantıdan önce mevlidi şerif okutulması planlanmıştır.

18 Mayıs günü ikindi namazından sonra gerçekleşen toplantıya büyük bir halk kitlesi iştirak etmiştir. Vatandaşların sergilediği tavır, ülkenin selameti için örnek bir hareketi teşkil etmektedir. Herkes vatanın istikbali için tek vücut idi. Duadan sonra söze başlayan Mehmet Vehbi Bolak, durumu özetleyerek halktan görüşlerini talep etmiştir. Uzun konuşmalar sonrası halkın oyuyla seçilen 41 kişilik heyet işbaşına getirilmiştir. Seçilen bu 41 kişilik heyette Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi otuz altıncı sırada yer almaktadır.⁴¹

Heyet, bölgede vatanın kurtuluşu için Kuvâ-yı ile hareket edecek ve Erzurum'da toplanacak olan kongre ile işbirliğine girişecektir. Alacamescid Toplantısı da Millî Mücadele açısından önemli bir yer edinmektedir. Bu toplantı sayesinde Kuvâ-yı Milliye ruhu ön plana çıkarılarak, halk arasındaki siyasi görüş farkının terk edildiğini, vatan ve millet sevgisinin her şeyden üstün tutulduğunu görmekteyiz.

Alacamescid Toplantısı'nı gerçekleştiren 41 kişi, 19 Mayıs 1919 günü kendi aralarında geçici bir Heyet-i Merkeziye seçerek, 3 önemli karar almıştır. Birincisi İstanbul Hükümeti ile görüşmek üzere 7 kişiden oluşan bir heyet, ikinci karar Ayvalık ve Edremit bölgesindeki karışıklık hakkında bilgi sahibi olabilmek adına 4 kişiden oluşan bir heyet, üçüncü karar ise merkezde bir heyetin oluşturulması ve bu heyetin hazırlıklara başlaması yönündedir.⁴² Oluşturulan bu heyetlerde Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin adının zikredilmediği görülmele birlikte, muhtemelen kendisi merkezde oluşturulan heyete destek amaçlı kaldığı kanaatindeyiz.

⁴¹ Ayhan, a.g.m. s. 42.

⁴² Oluşturulan heyetlerdeki isimler için bkz. İlgürel, a.g.e., s. 70; Akarslan, a.g.e., s. 71.; Ayhan, a.g.m. s. 43.

3 Haziran 1919 günü ise Alacamescid'de ikinci bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya katılanlar arasında 23 kişinin adı zikredilmekle birlikte, Yırcalızâde'nin de bu toplantı listesinde 6. sırada yer aldığını görmekteyiz.⁴³ Yapılan toplantı gereği, dönen heyetlerin raporları ve edindikleri intibalar ortaya dökülmüştür ki, 29 Mayıs 1919'da Ayvalık'ta başlayan Yunan işgaline karşın, düşmanın nasıl durdurulacağı üzerine de tartışmalar yapılmıştır. Bu sıralarda Yunan Ordusu'nun Manisa, Turgutlu ve Akhisar'ı da işgal etmesi tehlikenin gün geçtikçe Balıkesir'e yaklaştığının göstergesiydi.⁴⁴

Yaşanan facia Balıkesir'de oldukça önemsendiğinden, hemen 4 Haziran 1919'da yeni bir toplantı düzenlenerek, 19 Mayıs'ta görevlendirilen geçici heyetin görevine son verilmiş ve kalıcı bir Heyet-i Merkeziye teşkil edilmiştir. Balıkesir'de heyecanlı günlerin yaşandığı aşikârdır. Halkın bu davaya inandığı ve her türlü fedakârlığa hazır hale geldiği dolayısıyla, seçilen heyet tam yetkilendirilmiştir.

Haziran ayı içinde Balıkesir geniş faaliyetlere sahne oluyor, bir yandan müdafaa cepheleri kurulurken, bir yandan düşmana taarruz için gerekli hazırlıklar ihmal edilmiyor, diğer taraftan da büyük bir kongre düzenlemek için hazırlıklar sürmekteydi. Alacamescid Toplantısı sonrasında oluşturulan Heyet-i Merkeziye'nin 25 Haziran 1919 gününden 27 Haziran 1920 tarihine kadar yaptığı toplantılarda, yani bir senelik süreç zarfında alınan 101 karar yer almaktadır.⁴⁵

Karar Defteri'nde yer alan maddelerde, heyette ve cephede çalışanların isimleri geçmektedir, bu isimler arasında Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'ye de rastlamaktayız. Özellikle Yırcalızade'nin adının zikredildiği Heyeti Merkeziye Karar Defteri'nin 9 Temmuz 1919 tarihli 12 numaralı kararı, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartların kötülüğüne rağmen, halkın askerin yanında, gönlünün onunla çarptığını ve ona yardım etme isteğini vurgulaması açısından önemlidir. Kararın içeriğine göre Yunan kuvvetlerinin ilerlemeleri üzerine para ve asker toplanmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu işleri de yürütecek bir komisyon teşkili düşünülmüştür. Oluşturulan komisyonda

⁴³ Diğer katılanlar için bkz. Mehmet Vehbi Bolak, a.g.m. s. 172.

⁴⁴ Kazım Özalp, Millî Mücadele 1919-1922, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 16-17.

⁴⁵ Ahmed Aydın Bolak, makalesinde 101 maddeye özet bir şekilde yer verilmiştir. Bkz. Ahmed Aydın Bolak, "Balıkesir'de Kuvâ-yı Milliye Çalışmaları", Millî Mücadele'de Balıkesir, s. 53-108.

Yırcalizade Ahmet Şükrü Efendi'nin yer aldığı belirtilmektedir.⁴⁶ 20 Ağustos 1919 tarihli, 32 numaralı karar doğrultusunda Yırcalizade Ahmet Şükrü Efendi, Hoca Halil, Kocabıyıkzâde Mehmed, Kunduracı Nuri ve Beypazarî Mehmed Efendi, kurban derilerini toplamak ve satışını yaparak bedelinden faydalanmak üzere görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra 12 Eylül 1919 tarihli, 34 numaralı alınan kararda kendisinin merkezden seçilen 11 kişi arasında yer aldığı malûmatına erişilmekle birlikte, yine aynı kararın devamında nahiye-lerden de birer zâtın seçilmesi hususunda telefonla halkın bilgilendirilmesi kararı çıkmıştır. Aynı sayfanın devamında ise 3 Ekim 1919 tarihine ait, 36 numaralı kararında Soma Cephesi'ne levâzım azâsından Yırcalizâde Ahmet Şükrü Efendi'nin tayin edildiğine dair veriye ulaşıyoruz. 6 Kasım 1919 tarihli, 47 numaralı kararda da aylık olarak düzenlenen Heyet-i Umumiye'ye katılması yönünde gizli oy ile delege seçimi yapılması gerektiği ve düzenlenen seçim sonrası Yırcalizâde Ahmet Şükrü Efendi'nin aldığı 8 oyla delege seçildiği yönündedir.⁴⁷ Yırcaliza'denin isminin zikredildiği maddelerin içeriğine göre, ülke çapında işgallere karşı henüz bir direniş söz konusu değilken, Balıkesir'de örgütlenmiş tepkime olduğu açıktır. Yine Yırcalizade, isminin geçtiği kararlarla Millî Mücadele'ye katılmasındaki görüş ve inancı kanıtlamaktadır.

Karar defterinde geçen bu maddeler üzerine belirli aralıklarla toplanılınca, Balıkesir'de aynı zaman zarfında bir başka faal hareket ise kongrelerdir. Başkanlığını Hacim Muhittin'in üstlendiği Birinci Balıkesir Kongresi, 28 Haziran-12 Temmuz 1919 arasında Darül Nafia Medresesi'nde⁴⁸ müzakereler eşliğinde sürmüştür.⁴⁹ Birinci Balıkesir Kongresi, millî egemenlik ve bütünlük adı altında ilk adım olarak görülen bir kongredir. Kongre adı altında Balıkesir'de beş tane toplantı düzenlenmiştir.⁵⁰ Beş kongrede de Yırcalizade Ahmet

⁴⁶ **Türk Dili Gazetesi**, 23 Mart 1952; İlgürel, **a.g.e.**, s. 94-95; Ahmed Aydın Bolak, **a.g.m.**, s. 73.

⁴⁷ "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Karar Defteri", **Millî Mücadele'de Balıkesir**, s. 82-89.

⁴⁸ Bugünkü Ali Şuuri İlkokulu binasıdır. Burası en baştan beri Kuvâ-yı Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nin karargâhı idi.

⁴⁹ Özalp, **a.g.e.**, s. 38, 47.

⁵⁰ Balıkesir Kongreleri'nin sayısı incelenen kaynaklarda farklı bir şekilde yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Balıkesir'de dört tane kongre yapıldığı bildirilmektedir. Biz bu konuda Mücteba İlgürel'in çalışmasını dikkate alarak bilgi vermeyi tercih etmiş bulunmaktayız. İlgürel, **a.g.e.**, s. 87-210; Yine Mücteba İlgürel'le ortak düşüncede buluşan diğer araştırmacılardan Bülent Tanör ve Şerafettin Turan'da bulunmaktadır. Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918- 1920)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 114, 148; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s. 272-293.

Şükrü Efendi'nin ismine rastlamaktayız. Pek çok millî meselelerin tetkik edildiği ve görüşüldüğü Balıkesir ve kazalarından temsilcilerin iştirak ettiği birinci kongrede Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi, Balıkesir murahhası olarak yer almıştır. Zaten vatanperver bir kimse olan Yırcalızade'nin, bizzat bu işler için çalıştığını burada yazmadan geçemeyeceğim.

Birinci kongreye nispetle daha büyük olan İkinci Balıkesir Kongresi ise, 26 Temmuz 1919 tarihli yani Erzurum Kongresi'nden üç gün sonra toplanmıştır. 30 Temmuz 1919 tarihinde sona eren bu kongrenin başkanı olarak Hacim Muhittin Bey görülmektedir. Kongrede müdafaa ve mücadele hususunda 29 karar alınmasıyla birlikte, silahlı direnişin teşkilatlanması üzerinde durulmuştur.⁵¹ Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin, ikinci kongrede de yine Balıkesir murahhası olarak yer aldığı hatıratlarda yer almaktadır.⁵²

16 ile 22 Eylül 1919 tarih aralığında gerçekleşen üçüncü kongrede Hacim Muhittin Bey'in bir kez daha başkanlık ettiğine araştırmalar sonucu tanıklık etmekteyiz. Balıkesir'de Yunan tecavüzlerine karşı müdafaa ve mücadeleyi birleştirme yollarını tespit etmek üzere toplanan bu kongre, çalışmalarını Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak adı altında sürdürmüştür. Kongrenin amacının vatanın kurtarılması için her türlü fedakârlığa katlanarak, Yunanlıların ülkeden çıkartılmak olduğu belirtilmiş ve bu doğrultuda kararlar alınmıştır. Yine aynı kongrede Cephe Alay Komutanlıkları ve Menzil Müfettişlikleri'ne seçimler yapılmıştır ki, Yırcalızade Şükrü Efendi'nin yapılan seçimlerde 20 oy alarak Hesap Teftiş Heyeti'ne seçildiğini görüyoruz.⁵³

19-21 Kasım 1919 tarihinde süren dördüncü Balıkesir Kongresi'ne, dönemin Millî Mücadele'ye kesintisiz destek veren ve Balıkesir'de yayımlanan *İzmir'e Doğru* gazetesinin haberinden edindiğimiz bilgi paralelinde, kongrenin başkanı Mehmet Vehbi Bolak'tır.⁵⁴ Bu kongre hakkında bildiklerimiz

⁵¹ Alınan kararlar için bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 43-46.

⁵² Mustafa Albayrak, **Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart-1919-2 Ağustos 1920)**, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 129.; Çarıklı, **a.g.e.**, s. 112.

⁵³ Kongreye katılım sağlayanların isimleri için bkz. Albayrak, **a.g.e.**, 162; Çarıklı, **a.g.e.**, s. 65.

⁵⁴ **İzmir'e Doğru**, 25 Teşrin-i Sani 1335/Kasım 1919; Dördüncü kongrenin tarihi ile de farklı görüşler bulunmaktadır. Mücteba İlgürel ve Fuat Özer'e göre bu kongre 3 gün içinde tamamlanmıştır. Bkz. İlgürel, **a.g.e.**, s. 164-165; Fuat Özer, **Millî Mücadele'de Balıkesir**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 181. Ancak diğer araştırmacılar kongrenin tarihini 19-29 Kasım 1919 olarak vermektedir. Bkz. Albayrak, **a.g.e.**, s. 162; Akarslan, **a.g.e.**, s. 100; Ayrıca Fuat Özer'in araştırmasına göre dördüncü

daha çok Kazım Özalp'ın hatıratlarına dayanmaktadır. Toplantıda muhtelif millî meseleler görüşülmüş ve mühim kararlar alınmıştır. Anzavur ayaklanmasından sonra toplanan kongrede, Anzavur'a karşı girişilen harekât onaylanmış ve harekâta gayret gösterenler takdir edilmiştir. Aynı zamanda kongrede General Milne Hattı'nın kabul edilmeyeceği ilanı ile cephelerde büyük çapta faaliyete geçilmesine Balıkesir'de bir protesto mitingi düzenlenmesine karar verilmiştir. Bir diğer karar ise, kongrenin en önemli kararı olarak nitelendirilmekte olup, kongrenin Sivas'taki Heyet-i Temsiliye ile arası güçlenecek ve Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin ismi Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirilecektir.⁵⁵ Yırcalızade'nin dördüncü kongreye Giresun (Savaştepe) Nahiyesi adına delege olarak iştirak ettiği doğrulanmaktadır.⁵⁶

Son olarak 10-23 Mart 1920 tarih aralığında gerçekleşen Mehmet Vehbi Bolak'ın başkanlığında bulunduğu beşinci Balıkesir Kongresi'ni görmekteyiz, bu kongrede dördüncü kongreden farklı olarak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin paralelindeki yeni teşkilat tüzüğü'nün kabul edilmesidir. Kongrede, bununla ilgili olarak yeni esaslar tespit edilmiş, cephelerin harp kadroları yeniden belirlenmiştir. Bu kongreye katılanların isimleri dikkate alındığında Yırcalızade'nin adı kongre azaları listesinde mevcuttur.⁵⁷

Anlaşılan şu ki yapılan bu beş kongrenin ortak özelliği, yürüttüğü mücadelede Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuş fikrini geliştirmiştir, bunun yanı sıra Millî Kurtuluş Harekâtı'nda diğer yerel kongre olarak gösterilen Nazilli ve Alaşehir Kongreleri'ne öncülük ederek devletle beraberliği sağlamak ve de bizzat harbi idare eden halk meclisi görevini üstlenmeleridir.

Diğer bir noktada, düzenlenen kongrelerde torunu A. Rona Yırcalı'yla yapmış olduğumuz görüşmelerle edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi söz sahibi ve konuşmalara öncülük ettiği'dir.⁵⁸ Ancak, bu toplantı ve kongrelere dair hangi konularda söz alıp neler söylediğini inceleyebileceğimiz, şimdye dek kaleme aldığı bir anısı bulunamayan Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'yi daha yakından tanımak için kaynaklar eşliğinde

---

olarak kabul edilen Balıkesir Kongresi üçüncü olarak tertiplenmiştir. Özer, **a.g.t.**, s. 181. Biz bu konuda yine Mücteba İlgürel'i esas alarak hareket etmiş bulunmaktayız.

⁵⁵ Özalp, **a.g.e.**, s. 75.

⁵⁶ Özer, **a.g.t.**, s. 220-221.

⁵⁷ Bkz. Ahmed Aydın Bolak, "Alaşehir Kongresi'nin 66'ncı Yıldönümü Vesilesiyle Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri ile İlgili Kısa Tebliğ", Millî Mücadele'de Balıkesir, s.141.

⁵⁸ Rona Yırcalı, a.g.g.

girişimlerine bakılacak olursa mücadeleci bir kimliğe sahip olduğunu anlamak mümkündür.

Son Balıkesir Kongresi devam ederken, 16 Mart 1920'de gerçekleşen İstanbul'un işgali⁵⁹ Balıkesir halkını derinden etkilemiştir. 18 Mart günü Belediye Meydanı'nda işgali protesto amaçlı bir miting düzenlenmiştir. İstanbul'un işgali Anadolu'da büyük bir şaşkınlık ve halk üzerinde kimsesizlik hissiyatı döneminin yaşattığı açıktır. Bunun en belirgin örneği Balıkesir'dir. 17 Mart 1920 günü Balıkesir'de sıkıyönetim ilan edilmiştir ki, Mustafa Kemal'in Balıkesir'e göndermiş olduğu telgrafta sıkıyönetim ilanı tavsiye edilmektedir. 20 Mart 1920'de Miralay Kazım Bey tarafından bir de Beyanname hazırlanmıştır. 8 maddeden oluşan bu beyannameye oldukça sert ifadeler yer almakla birlikte, şehirde sükûnetin sağlanması için her çareye başvurulduğu açıktır.⁶⁰

İstanbul'un işgali sonrası Balıkesir, bölgenin merkezi halindedir. Düşmanla çarpışmak için Balıkesir'de gençlere Sütüce mevkiinde atış talimleri yaptırılmakta idi. Son kongrede alınan kararların tatbiki ve sıkıyönetimin uygulanması için Merkez Heyeti⁶¹ oluşumuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu gerekçe üzerine, 3 Nisan 1920'de Sultani Mektebi'nde⁶² 103 murahhasın katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda vatanın kurtuluşunu sağlayacak ve milletin geleceği için oy verecek olan Ankara'daki meclise gidecek kimselerin seçimi için oybirliğine başvuru yapılmıştır. Sonuç olarak 3 kısımdan oluşan heyet kuruldu: Merkez Heyeti Teşkilatı Kısmı, Merkez Heyeti Maliye Kısmı, Merkez Heyeti Levazım Kısmı adı altındadır. Merkez Heyeti teşkilatı kısmında Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin 101 oyla halk tarafından seçildiği *İzmir'e Doğru* gazetesinde haber olarak geçmektedir.⁶³ Tarihe de dikkat edilirse Büyük Millet Meclisi'nin de açılışına az bir zaman kaldığı bellidir.

Ve nitekim de de 23 Nisan 1920'de Anadolu'da Millî Mücadele devam ederken Ankara'da TBMM'nin açılışı Anadolu'da büyük bir yankı oluşturmuştur. Bu haberler Balıkesir'de sevinçle karşılanmış, yine TBMM'nin açılışına dair haberler Balıkesir'in kaza, nahiye ve köylerine kadar ulaştırılmış, bu

⁵⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. I, C1, İctima Senesi 1, İ: 2, 24.04.1336 (1920), s. 28.

⁶⁰ İlgürel, **a.g.e.**, s. 210-212.

⁶¹ Merkez Heyeti, kongre tarafından seçilen Heyet-i Merkeziye ile karıştırılmamalıdır.

⁶² Sultani Mektebi'nin ismi ardından Balıkesir Lisesi olarak değiştirildiyse de, günümüzde bu bina restore edilmiş haliyle Balıkesir Üniversitesi'ne bağlı Güzel Sanatlar Fakültesi olarak hizmet vermektedir.

⁶³ **İzmir'e Doğru**, 4 Nisan 1920; İlgürel, **a.g.e.**, s. 217-219.

sevinçli haber üzerine kutlamalar yapılmıştır. Akabinde TBMM için Balıkesir'den Miralay Kazım Bey, Mehmet Vehbi Bey, Yörükzade İbrahim Bey, Müftüzade Hoca Abdülgafur Efendi, Hacim Muhittin Çarıklı ve Hasan Basri Çantay'ın oy çokluğuyla 6 kişilik mebus seçildiği görülmektedir.⁶⁴

Balıkesir halkının sevinci uzun süreli olmayacak, Yunanlılar tarafından şehrin işgali gerçekleşecektir, ardı ardına devam eden ve civarındaki bölgelerinde işgali halkta derin yaralar açmıştır.⁶⁵ 30 Haziran 1920 tarihinde başlayan⁶⁶ ve 26 aydan fazla işgal altında kalan Balıkesir, Millî Kuvvetlere yardımcı olmaya devam etmiştir. Halkın önderleri durumunda olan kişiler de halkla birlikte el ele vererek bu mücadelede yerini almıştır. Düşmanla mücadelede yılmayanlardan biri de Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'dir. 6 Eylül 1922 tarihinde Balıkesir TBMM orduları tarafından düşman işgalinden kurtarılmıştır.

Sonuç

Balıkesir'in Millî Mücadele sürecinde geçirdiği evrelerle büyük bir ün yaptığı ortadadır. Beş ayrı kongreye ev sahipliği yapması dolayısıyla Balıkesir halkının Millî Mücadele davasına verdiği değerin önemi tartışılmaz.

Yine Balıkesir'in bağımsızlık uğruna yapılan çalışmalarda Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin de önemli bir noktada yer aldığı görülmektedir. İzmir'in işgali sonrası yapılan Okuma Yurdu toplantısı, ardından Alacamescid Toplantıları ve de mahalli düzeyde de olsa düzenlenen Balıkesir Kongreleri'nde yer alması vatan ve millet adına her türlü fedakârlığa katlandığının göstergesidir.

Düşmana karşı halkın geleceği için duyarlı bir şekilde hareket eden Yırcalızade'ye ait bir hatırat kaynağının olmaması bizleri aynı dönemde mücadele içerisinde yer aldığı yoldaşlarından Kazım Özalp, Hacim Muhittin Çarıklı ve Mehmed Vehbi Bolak gibi önemli kişilerin hatıralarına yöneltmiştir. Bu kişilere ait hatıratlarda Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'ye dair eksik kalan noktalar tamamlanmaya çalışılmış niteliktedir. Son olarak, Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi hakkında elde edilen veriler hem o dönemin şartlarını

⁶⁴ Akarşlan, **a.g.e.**, s. 181. Rona Yırcalı ile yaptığımız görüşmede Yırcalızade Ahmet Şükrü Efendi'nin de Ankara'ya meclis açılışı sonrası gittiği yönündedir.

⁶⁵ **BOA**, DH-İ.UM. No: 20/25, 14/15-2.

⁶⁶ Özalp, **a.g.e.**, s. 141.

hem de Millî Mücadele'nin büyüklüğünü anlamamız açısından ehemmiyet arz etmektedir ki aynı zamanda böyle gizli kalmış yerel kahramanların literatüre kazandırılmasının da önemli olduğu düşüncesindeyim.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Gazeteler

Balıkesir Postası, Hizmet, İzmir'e Doğru, Karesi, Türk Dili.

Görüşülen Kişiler

A. Rona Yırcalı, Erhan Yırcalı.

Araştırma ve İncelemeler

Akarşlan, Mediha, **Türk Millî Mücadelesi'nin Balıkesir Cephesi**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

Albayrak, Mustafa, **Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart-1919-2 Ağustos 1920)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Ayhan, Aydın, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", **Millî Mücadele'de Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

"Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Karar Defteri", **Millî Mücadele'de Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.

Balıkesir Bir Kentin Kimliği, Simurg Yayınevi, Ankara, 1997.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, II. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.

Bolak, Ahmed Aydın, "Alaşehir Kongresi'nin 66'ncı Yıldönümü Vesilesiyle Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri İle İlgili Kısa Tebliğ", **Millî Mücadele'de Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

Bolak, Ahmed Aydın "Balıkesir'de Kuvâ-yı Milliye Çalışmaları", **Millî Mücadele'de Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

Bolak, Mehmet Vehbi, "Millî Mücadelede Balıkesir", **Millî Mücadelede Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

Çarıklı, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985.

İlgürel, Mücteba, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

Orkut, Gülçin, "İstiklâl Madalyası'nın Tarihçesi", **Bütün Dünya**, S 71, Nisan 2004.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele 1919-1922**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Özdemir, Zekeriya, **Balıkesir Bölgesi'nde Millî Mücadele Önderleri**, (Yayınevi belli değil), Ankara, 2001.

Özer, Kemal, **Kurtuluş Savaşı'nda Gönen**, Türk Dili Matbaası, Balıkesir, 1964.

Özer, Fuat, **Millî Mücadele'de Balıkesir**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Şeremetli, Sıtkı, **1946-1960 İktidardan-İhtilale Balıkesir'de Demokrat Parti Hareketi**, Liva Yayınevi, Balıkesir, 2006.

Şimşir, Sebahattin, "Balıkesir'in Misak-ı Millî Kahramanlarından İhmal Edilmiş Bir İsim: Belediye Reisi Keçeci Hafız Mehmed Efendi ve Hatıraları", **Yeni Türkiye Dergisi**, Misak-ı Millî Özel Sayısı, S 93, Ocak-Şubat 2017.

Tanör, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918- 1920)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

TBMM Zabıt Ceridesi I (1920-1923).

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.

Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Yazıcı, Nesimi, "Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi", **Atatürk Yolu**, C 3, S 12, 1993.

DİYARBAKIR MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Oktay BOZAN*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi'ni imzalandı. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi gereğince Vilâyât-ı Sitte'yi işgal ederek burada bir Ermeni devleti kurmayı kararlaştırmıştı. İtilaf Devletleri'nin bu tutumu üzerine Diyarbakırlı Süleyman Nazif ve arkadaşları merkezi İstanbul'da olmak üzere 4 Aralık 1918'de Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyet, Türk ve Kürt ayrımı yapmaksızın kendilerinin bütün yöre halkının haklarını savunmayı amaç edindikleri, özellikle Ermenilerin bu topraklar üzerindeki yayılcı emelleri karşısında bu birliğe kesin ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali üzerine, Diyarbakır ahalisi Belediyesi önünde halk tarafından İzmir'in işgalini protesto etmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Vilayeti'nde yabancı işgaline ve muhtemel Ermeni devleti tehlikesine karşı Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulmuştur. Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı birçok sancak ve kazada bu cemiyete bağlı şubeler açılmıştır. Cemiyet, bölgenin muhtemel İngiliz ve Fransız işgallerine karşı yetkililerle işbirliği yaparak gerekli tedbirleri almış, Kürt Teali Cemiyeti'nin yıkıcı politikaları karşı toplumu bilinçlendirmiş, Güney Cephesindeki Fransız işgallerini, Rumların İzmir'i işgalini ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını gerçekleştirdiği miting ve telgraflarla lanetlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ekrem Cemilpaşazade, Diyarbakır Müftüsü İbrahim Efendi, Dellalbaşızade Abdurrahman.

---

*Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktaybozan210@gmail.com

THE SOCIETY OF DİYARBAKIR DEFENCE OF HOMELAND AND ITS ACTIVITIES

ABSTRACT

At the end of the First World War, the Treaty of Mudros was signed between the Ottoman Empire and the Entente States. According to Article 24 of the Mudros Armistice, the Entente States occupied Vilâyâtâ-ı Sitte and decided to establish an Armenian state. On 4 December 1918, Süleyman Nazif and his friends of Diyarbakır established a society under the name of National Defense Society. The association stated that without making a distinction between Turkish and Kurdish, they aimed to defend the rights of all the people of the region and that there was a definite need for this unity, especially against the expansionist ambitions of Armenians on these lands. Upon the occupation of İzmir by Greeks, the people of Diyarbakır protested the occupation of İzmir with the people in front of the Municipality. In this process, the Association of Homeland Protection was founded against the foreign occupation of Diyarbakır province and the danger of a possible Armenian state. In the province of Diyarbakır, a number of sanjaks and districts were opened. The association took the necessary measures by cooperating with the authorities against the possible British and French occupations of the region, and raised the awareness of the society against the destructive policies of the Kurdish Teali Society.

Keywords: The Defence of Rights Society, The Society of Diyarbakır Defence of Homeland, Ekrem Cemilpaşazade, Diyarbakır Müfti İbrahim Efendi, Dellalbaşızade Abdurrahman.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak durumunda kalmıştı. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak İstanbul Hükümeti üzerinde kontrolü sağlayıp, savaşın sorumlusu olarak kabul ettikleri İttihatçıları seçen Meclis-i Mebusan üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı. Bu baskılardan dolayı Sultan Vahdettin, 21 Aralık 1918'de meclisi feshetmişti¹. Meclisin feshinden sonra İtilaf devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi gereğince -Mütarekenin İngilizce metninde "*The Six Armenian Vilayats*" olarak geçen, Vilayat-ı Sitte'yi işgal ederek burada bir Ermeni devleti kurmayı kararlaştırmıştı. İtilaf Devletleri'nin bu tutumu üzerine Diyarbakırlı Süleyman Nazif² ve arkadaşları merkezi İstanbul'da olmak üzere 4 Aralık 1918'de "*Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti*" adıyla bir cemiyet kurmuşlardır³.

Kurucularının çoğunluğunu Diyarbakırlıların oluşturduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı Bitlis eski valisi Harputlu Mahmut Nedim Bey idi. Yönetim kurulu üyeleri ise şu şahıslardan oluşmaktaydı: Eski valilerden Diyarbakırlı şair ve yazar Süleyman Nazif Bey, Beyrut eski valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, Diyarbakır milletvekilleri Fevzi (Pirinççioğlu), Zülfü (Tigrel), Sivas Mebusu Rasim (Başara) Bey, Erzurum milletvekili Hoca Raif, Diyarbakırlı Abdülkadir Cavit (Ekin), Malatya eski milletvekillerinden Sivasslı Abdülmüttalib (Öker)⁴.

Cemiyet, Türk ve Kürt ayrımı yapmaksızın kendilerinin bütün yöre halkının haklarını savunmayı amaç edindikleri, özellikle Ermenilerin bu topraklar üzerindeki yayılcı emelleri karşısında bu birliğe kesin ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Cemiyet'in bir amacı da yörede bir Kürt

¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK, Ankara, 1987, s. 168-169.

² Bazı İngiliz istihbarat raporlarında Süleyman Nazif'in Kürt sorunuyla nedeniyle Osmanlı Devleti'ne çıkarlarına hizmet etmek için Kürt Teâli Cemiyeti'nde içerisinde bulunduğu belirtilmektedir. Mesut, **a.g.e.**, s. 33. Bu bilginin gerçeği yansıtmadığını düşünüyoruz. Zira Süleyman Nazif'in Kürt Teâli Cemiyeti'nde yer aldığını belgeleyecek herhangi bir kayıt söz konusu değildir.

³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK, Ankara, 1988, s. 19-20; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yayınları, Ankara, 1977, C I, s. 142.

⁴ Kamil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 143.

devleti kurulmasını amaç edinen Ayan üyesi Seyyid Abdülkadir'in başkanı olduğu Kürt Teâli Cemiyetine karşı mücadele etmektedir⁵.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amacı tüzüğünün⁶ 2. maddesinde şu şekilde açıklanmıştır: "... Şark vilayetlerinde mütemekkin bilcümle unsurların dinî ve siyasi haklarının serbesti-i inkişafını temin edecek esbab-ı meşruaya teşebbüs etmek, mezkûr vilayetler ahali-i İslamiyesinin tarihî ve millî haklarını, indelhace (ihtiyaç halinde), âlem-i medeniyet huzurunda müdafaa eylemek. Şark vilayetlerinde vaki olan mezalim ve cinayatin esbab ve avamili ve fail ve müsebbipleri hakkında bitarafane tahkikat icrasıyla mücrimlerin müsaaraaten tecziyelerini talep etmek. Anâsır beynindeki su-î tefehhümün izalesi ile kemafissabık (eskiden olduğu gibi) revabıt-ı hasenenin teyidine gayret etmek. Hal-i harbin vilayet-i şarkiyyede tevliid ettiği harabî ve sefalete hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunmak..."⁷

Vilayat-ı Şarkiyye'de unsur-ı galibe olan Türk ve Kürtlerin hukuk-ı miliyelerini müdafaa azmiyle alakadar bazı zevat-ı ma'rufe tarafından bir hey'et teşkil edilmiş ve bu babdaki mu'amele-i resmiyeye tevessül kılınmıştır. Erzurum, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz vilayetlerinden müteşekkil olan Vilayat-ı Şarkiyye'de en ziyade Türkler, sonra Kürtler ekseriyet-i kahire teşkil ederler. Rabıta-i İslamiye ise aradaki ırk ve lisan ihtilafını büsbütün izale etmiştir. Bu vilayat ahali meyanında aile-i Osmaniye'den iftirakı arzu ve hatta bu iftirakı bila ıztırat tahammül edecek adam tasavvur olunamaz. Yeni teşkil olunan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye heyeti bu hakikatı âleme isbat için her vesileyi izhar edecektir⁸.

Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti, ilk genel kurulunu 13 Aralık 1918'de 30 kişinin katılımıyla yapmış ve 12 kişiden oluşan idare heyeti seçilmiştir. İdare heyeti başkanlığına eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, kâtip-i umumiliğe de Van Mebusu Vasıf Bey seçilmiştir. Cemiyetin düşünce ve görüşlerini "*Hadisat*" gazetesi savunmaktaydı⁹. Gazetenin başyazarı Süleyman

⁵ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, C I, s. 6.

⁶ Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin nizamnamesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Kültür Ofset Yayınları, Ankara, 1993, C I, s. 5-6.

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 256.

⁸ Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, C I, s. 5-6.

⁹ Kansu, **a.g.e.**, s. 20.

Nazif idi. İngiliz Amiral Calthorpe, İngiliz Dışişlerine yazdığı bir raporda Süleyman Nazif'in başında bulunduğu "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni İngiliz çıkarları için büyük bir tehlike olarak görmüştür¹⁰.

Cemiyet, Ermenilerin haksızlığını Avrupa'ya gönderdiği bazı mensuplarıyla ve Fransızca olarak yayınladığı "*Le Pays*" gazetesi ile Avrupa'ya anlatırken, diğer yandan İstanbul'da Kürt bağımsızlığını savunan ve mühründe "*Autonomie de Kurdistan*" yazısı bulunan Kürt Teâli Cemiyeti'nin çalışmalarını yakından takip etmiştir. Süleyman Nazif ile Dursunbeyzade Cevat (Dursunoğlu) Bey, bu cemiyetin merkezine giderek Seyyid Abdülkadir ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmeyi Cevat Dursunoğlu şöyle anlatmaktadır:

Bizi çok soğuk bir yüz ile karşıladılar. Süleyman Nazif, bunların durumlarına aldırmayarak, Şark vilayetleri üzerinde kötü ihtiraslar dolaştığını, Ermenilerin yurdumuza göz diktiğini, bu durum karşısında Müslüman hâkimiyetinin devamının ancak bu bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını, Kürt Teâli Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmasının Kürt'le Türk'ü birbirinden ayıracağını, hâlbuki bizim kurduğumuz Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin hiçbir kavmi ayrılık gütmeksizin, Türk-Kürt ayırmaksızın bütün bu vilayetler halkını içine alabileceğini kuvvetli bir mantık ve canlı bir dille anlattı. Süleyman Nazif'in sayıp döktüklerini karşılayacak söz bulamayan heyet kısaca bizimle görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, İtilaf devletlerinin kendilerine her türlü yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı kestiler¹¹.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi

Millî Mücadele'nin ilk önemli adımı olan Doğu illerindeki millî kuruluşları doğuran Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bilinen kurucularından çoğu Diyarbakırlı olmakla birlikte, Cemiyetin düşüncelerinin savunucusu da ünlü düşünür ve milliyetçi Diyarbakırlı Ziya Gökalp idi¹². Diyarbakır Vilayeti'nde yabancı işgaline ve muhtemel Ermeni Devleti tehlikesine karşı cemiyetlerin teşekkülü 1919 Mayıs ortalarında başlamıştı. Ancak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesinin kurulması ancak Haziran

¹⁰ Mim Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri 1919**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 26.

¹¹ Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, TC. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1946, s. 17-19.

¹² Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 119.

ayının sonlarında gerçekleşmiştir. 1 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal, Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir'e gönderdiği bir telgrafta vilayette cemiyetin olup olmadığı sormuştur¹³: “*Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin il merkezinde, sancaklarınızda ve bunlara bağlı yerlerde örgütü var mıdır? Belli başlı kurucu ve temsilcileri kimlerdir? Komşu ilerdeki örgütleri ile bağlantı ve haberleşme ne durumdadır? Başka dernekler var mıdır?*”

17 Ocak 1918 tarihinden beri Diyarbakır valiliğini vekâleten yürüten Mustafa Nadir Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu sorularına 8 Haziran 1919'da şu cevabı vermiştir:

Burada Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulamamıştır. Ancak bu yakınlarda Erzurum ve Trabzon'dan şehrimiz belediyesine çekilen Kürdistan hakkındaki heyecan verici telgraf yazılarından telâşe düşen Hıristiyan ahalinin bu yönde bazı girişimlerde bulduklarına tanık olunmuştur. Bununla beraber bu hususta valilikçe aydınlatıcı ve yol gösterici yazı yazılmıştır. Diyarbakır'da bazı gençlerden oluşan Kürt Teâli Cemiyeti'nin mensupları, buraya gelen Süleymaniye siyasi hâkimi Mister Noel'in fikirlerine kapılarak İngiliz himayesinde Kürdistan bağımsızlığını propaganda yapmaktadır. Bu girişimlerin Dernekler Kanunu'na uymaması nedeniyle sözü edilen cemiyet kapatılmış ve valilikçe soruşturma başlatılmıştır. Şu anda Diyarbakır'da Hürriyet ve İtilaf Partisi mevcut olup bundan başka dernek yoktur efendim¹⁴

Kürt Teâli Cemiyeti'nin kapatılması Mustafa Kemal'i memnun etmiştir. Bu işlemi uygun gördüğünü ve Diyarbakır'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını salık verdiğini bildiren yeni bir yazı düzenlemiştir. Bu yazıyı 15 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan Diyarbakır Valiliği'ne göndermiştir¹⁵:

Bütün ulusun varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihî günlerde bir yabancı devletin himayesine sığınarak aşağılık ve tutsak yaşamayı yeğ tutan her türlü görüşlerin, memleketi ayrılıklara düşürecek her türlü derneklerin dağıtılması pek vatani ve gerekli bir görev olmakla Kürt kulübü hakkındaki hareket tarzınız acizlerince de pek uygun görüşmüştür. Şu kadar ki, İtilaf devletlerinin hak zedeleyici tutumları sonucu İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal ettirilmesi etkisiyle memleketin en ıssız kösesinde bile doğan

¹³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Vesikalar)**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, C III, vesika: 3; **ATASE**, ATAZB, K. 3, G. 92, B. 1.

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, vesika: 8.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, vesika: 9; **ATASE**, ATAZB, K. 5, G. 32, B.1-2.

büyük pişmanlık her türlü siyasal ihtiraslar ve çıkarıcı amaçlardan temiz olmak üzere “*Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak*” cemiyetini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasal zümreye bağlı olursa olsun, her Türk, her Müslüman katılmış ve ulusal vicdanın eylemleri olarak gösterilmesi bütün cihana bu suretle duyurulmakta bulunmuştur. Bu nedenle Diyarbakır ve bağlı yerlerde Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin oluşmasına ve kurulmasına delalet buyrulmasını önemle salık veririm. Özellikle Kürt kulübünün üyeleriyle bu günkü aciz telgraf yazım çerçevesinde görüşerek uzlaşmak uygundur efendim.

Mustafa Kemal’in bu telgrafından kısa bir süre sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulması yönünde çalışmalar başlamıştır. Cemilpaşazade Ekrem, vilayete Mustafa Kemal’in muvaffakiyetini ikmal ve takviye için üç paşa gönderdiğini belirtmektedir. Bu paşalardan “*cesur ve müfrit İslamcı*” olarak vasıflandırdığı Çerkez Kenan Bey’in faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bu paşalarla müteaddit defalar görüşmeler yaptığını ve bir türlü onlarla anlaşamadığını ifade etmektedir. Bu görüşmelerden en mühimi Diyarbakır ahalesinin de davet edildiği Belediye toplantısıdır¹⁶.

Bu toplantıya Kürt Teâli Cemiyeti’nin yanı sıra Hürriyet ve İtilafçılar ile İttihatçılar da davet edilmiştir. Kenan Paşa burada yaptığı konuşmada “*Din vurgusu yaparak, bütün Diyarbakırlıları ittihadta davet etmiştir*”. Kenan Bey’in konuşmaları genel olarak büyük bir kabul görmüştür. Bu toplantının amacı “*ictimaya iştirak eden üç zümrenin ittihadı ve ittihadın faydalarıdır*”. Cemilpaşazade Ekrem’in başını çektiği Kürt Teâli Cemiyeti’nin müfrit savunucuları dışında toplantıya katılanlar ittihat fikrini benimsemişlerdir¹⁷. Böylece 18 Haziran 1919’da Vilayet-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Diyarbakır şubesi açılmıştır. Diyarbakır’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin geç kurulmasının nedenlerini 13. Kolordu Kumandanı Vekili Albay Ahmet Cevdet Bey, Mustafa Kemal’e gönderdiği 14 Eylül 1919 tarihli telgrafta şöyle dile getirmektedir:

Bitlis Vilayeti’nin bir kısmı müstesna olmak üzere mıntıkam işgal acısı duymamıştır. En ziyade bu sebepten dolayı icab edenlerin tenvir edilmesine rağmen mıntıkamda Vilâyat-ı Şarkiye’nin diğer mahalleri gibi kütle-i vahide halinde vahdet-i milliye tevafuku efkâr yoktur. İki ay evvel Diyarbakır’da

¹⁶ Ekrem Cemilpaşa, **Muhtasar Hayatım**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992, s. 38.

¹⁷ Ekrem Cemilpaşa, **a.g.e.**, s. 39.

yapılmak istenilen inkılâp ve son Malatya hadisesi buna delildir. Bunda İngiliz propagandası ve İngiliz parasıyla iğfal olunmuş bazı Kürt gençlerinin tesiri çoktur”¹⁸.

Vali Vekili Mustafa Nadir tarafından Mustafa Kemal’e gönderilen bir telgrafta Posta ve Telgraf Müdürlüğü’nün telgrafhanelere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından gönderilecek telgrafların çekilmemesi yönünde talimat verildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 23 Haziran 1919’da Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta buna “*sadâ-yı millîyi boğmak ve vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine mâni olmak gâyesine ma’tûf bir tesebbüs-i cânîyâne ve hâ’inânededen başka bir şey değildir*” diyerek çok sert bir tepki göstermiştir¹⁹.

Cemiyetin yönetim kurulu şu kişilerden oluşmuştur:

Zazazade Mustafa Bey (Başkan), Ganizade Reşad (Üçok), Attarzade Hakkı, Hafız Ömer Efendizade Kemal Efendi, Ulemadan Hamdi Bey, Bey-sanzade Molla Ahmed, Tahirağazade Nedim, Kılıçzade Hayri, Muharremzade Ali Bey, Cerciszade Yusuf (Gökalp), Hatip Sabir (Karaozan)²⁰. Kurulan bu cemiyet 15 gün sonra kendini feshederek “Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” ile birleşmiştir.

Diyarbakır’da kurulan “*Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*” Sivas Kongresi’nden sonra yaptığı genel kurulda adını “*Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” olarak değiştirmiştir. Yönetim kuruluna şu şahıslar seçilmişlerdir: Cemilpaşazade Mustafa (başkan), Bekir Sıtkı (Ocak) Bey, Behrampaşazade Arif Bey, Abdülkadirpaşazade Abdülgani Bey, Zazazade Mustafa Efendi, Ulemadan Hamdi Efendi, Hayalizade Kamil Efendi, Kılınçzade Hayri Efendi, Tahirağazade Naim Efendi, Hafız Ömerefendizade Kemal Efendi, YasinEfendizade Şevki (Ekinci) Efendi ve Attarzade Hakkı Efendi²¹.

Cemilpaşazade Ekrem, başta amcası Cemilpaşazade Mustafa Bey olmak üzere, Kürtçülük propagandasına pirim veremeyen ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni destekleyen kişileri acımasızca eleştirmekte ve onları

¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, Vesika: 88.

¹⁹ BOA, DH. ŞFR, 635/16; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003, s. 60.

²⁰ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C I, II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 1998, C II, s. 809.

²¹ “Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları”, Yayına Hazırlayan: Tarihi Araştırmalar Grubu, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Eylül 1986, S 19, s. 9.

itibarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Ermenilerin bölgede yaptıkları fenalıklara ve bölgenin İngilizler ve Fransızlar tarafından işgaline dair tek kelime etmeyen Cemilpaşazade Ekrem'in bu eleştiri sınırını aşan ifadeleri onun zihniyet dünyasını görmek açısından çok önemlidir. Kürt Teâli Cemiyeti'nin çalışmalarına itibar etmeyen kişiler hakkındaki ifadeleri şöyledir:

Müftü İbrahim, cahil, ahlaksız, haris ve menfaatperestti. Müftü İbrahim'in Mülkiye-i Şahane'den mezun olan oğlu ve yakın akrabaları olan Prinççi ailesinin büyüğü, küçüğü güçlü birer İttihatçı idiler. Ermeni katliamından çok zengin olmuşlardı. Nakibü'l-Eşraf Bekir Sıtkı Bey de hilekâr ve ikiyüzlü idi. Yüzlerce âlim kılığında mele, kıyafetsiz hırsız şeyhler, melunlar ve hainler vardı. Bütün tefessüh (kokuşmuş) bu zümre alttan alta Türk hükümetinin yardımıyla envai şekilde millete hıyanet ediyorlardı. Cemiyetimizin güçlük ve fedakârlıkla yaptıklarını sinsî bir şekilde yıkıyorlardı²².

İlerlemiş yaşına rağmen Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan ve Millî Mücadele'nin savunucu olan amcası Cemilpaşazade Mustafa Bey'i de Cemilpaşazade Ekrem çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Cemilpaşazade Ekrem, amcası Cemilpaşazade Mustafa Bey hakkında şunları ifade etmektedir:

Cemilpaşazade Mustafa Bey'in etrafında müftü, nakip, şeyh ve muallimler toplandılar. Bunlara Mustafa Bey'in yaşındaki hurafepereşt eşraf denilenler de ilave oldular. Camilerde hocalar, Mustafa Kemal'i din hamisi diye tavsif ediyorlardı ve Mustafa Kemal'in muvaffakiyetine dualar ediyorlardı²³. Cemilpaşazade Ekrem'e göre amcası Mustafa, Mustafa Kemal'i "*Allah tarafından gönderilmiş hakiki bir mehdi olarak görmekte idi. O, İslam'ı, halifeyi, İslam hamisi olan Saltanat-ı Osmaniyeyi, İstanbul'u kâfirlerden, ecnebilere halas edecek ve Kürt kardeşlerine de bütün haklarını iade edecekti*"²⁴.

Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı birçok sancak ve kazada Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin şubeleri açılmıştır. Ergani'de İzmir'in işgalinden hemen sonra teşkilatlanma çalışmaları başlamıştır. Cemiyeti'nin kuruluş tarihi Ekim 1919'a rastlar. Cemiyet'in reisi ve kurucuları şunlardır: Belediye Reisi Yusuf Efendi (Başkan), Hasan Fahrizade Kadri Efendi, Kesiğizade Muharrem Efendi, Yusuf Efendizade Kazım Efendi, Mahmut Efendizade Hacı Şefik

²² Ekrem Cemilpaşa, **a.g.e.**, s. 33.

²³ Ekrem Cemilpaşa, **a.g.e.**, s. 40.

²⁴ Ekrem Cemilpaşa, **a.g.e.**, s. 36.

Efendi, Mollazade Ahmet Efendi, Kavasbaşızade Mustafa Rıfki Efendi, Dava Vekili Nuri Efendi, Hacı Yusufzade Kaya Efendi²⁵. Cemiyet'te yer alanların genellikle din adamları olduğu görülmektedir. Nitekim Ergani'den I. TBMM'ye giden mebuslardan Mahmut Efendi, Mehmet Emin Efendi ve Nüzhet Efendi de din adamı idiler²⁶. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubelerinde birisi de Silvan'da kurulmuştur. Silvan'da Müftü Abdurrahman Efendi, ulemadan Yakup Efendi, Salih Efendi, Hasan Efendi ve Hüseyin Efendi ile meşayihden Mehmet, Hulusi ve Şemseddin Efendiler. Beldenin önde gelen uleması, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklenmesi ve halkın aydınlatılmasında büyük bir çaba sarf etmiştir²⁷.

Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulması çalışmaları 1919 yılı Nisan ayında Diyarbakır'da başlamıştır. Mayıs ayının ikinci haftasında Ermeni tehcirinden dolayı bazı kişilerin tutuklanması yönünde çalışmalar başlaması şehirdeki siyasi durumun gerginleşmesine neden olmuştu. Bu olaydan sonra İtilafçılar ile İttihatçılar arasında gerginlik ve husumet giderilerek birlik ve beraberliğin sağlanması için her iki gruba mensup kişilerin katılımıyla bir cemiyetin kurulması kararlaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan gönderdiği bir yazısında Diyarbakır'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını önermişti. Bu gelişmelerden önce de Mart 1919 Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen bir şifreli telgrafta halkın hükümete bağlılık hislerinin kuvvetlendirilmesi ve İslam nüfusunun çoğunluğu teşkil ettiğinin belirlenmesi yolunda yapılacak çalışmalara kolaylık gösterilmesi istenmiştir²⁸.

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali üzerine, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin işgale karşı çıkılması için bütün illerden yardım ve destek isteyen yazısı Diyarbakır'a da gelmişti. Telgrafı alan Diyarbakır Belediye Reisi Dellalzade Abdurrahman Efendi harekete geçerek şehrin ileri gelenlerini 22 Mayıs

²⁵ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 236; "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Eylül 1986, S 19, s. 14; Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi**, C II, s. 838.

²⁶ Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973, s. 110-122; Abdülhaluk M. Çay & Yaşar Kalafat, **Doğu ve Güneydoğu'da Kuva-yı Milliye Hareketleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 9; Recep Çelik, **Millî Mücadelede Din Adamları-2**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61.

²⁷ **İrade-i Milli**, 19 Ekim 1919, No. 8; Çelik, **Millî Mücadelede Din Adamları**, s. 16-17.

²⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, Vesika: 3, 8, 9; **BOA**, DH-ŞFR, 97/237.

1919 günü belediye salonunda toplantıya çağırılmıştır. Yapılan toplantıya katılan şahıslar şunlardır:

Dellalbaşızade Abdurrahman, Piranlı Nazım (Önen), Ganizade Dr. Osman Cevdet (Akaynak), İhsan Hamit (Tigrel), Müftüzade Şeref (Uluğ), Mustafa Akif (Tütenk), Hacı Niyazi (Çıkıntaş), Hayalızade Kamil, Cemilpaşazade Mustafa, Pirinççizade Sıtkı (Tarancı), Zazazade Mustafa, Beysanizade Molla Ahmed, Halifezade Salih (Kalfagil), , Güzelzade Said, Cemilpaşazade Kasım, Hacı Bekir (Özbay), Şeyh Ahmed (Gülşeni), Cerciszade Yusuf, Müslizade Abdulvahap, Hacı Abdülhamid, Madenli Kadri, Tahirağazade Nedim, Mirikatipzade Raif, Behrampaşazade Arif, Müftü İbrahim (Uluğ), Müftizade Sabri, Nakip Bekir Sıtkı (Ocak), Hacı Kadirağazade Rıza (Erkmenoğlu), Muharremzade Ali, Abdurrahman Gülşeni, Komiser Abdülhamid, Cemilpaşazade Cevdet ve Ömer Beyler, Kılınçzade Sabri, Yusuf ve Fazlı Efendiler, Hatip Sabir (Karaozan), Teyfikefendizade Sıtkı (Göklap), Kulplu Hacı Said, İmamzade Şefik, Kadirağazade Hacı İbrahim, Ketanizade Zülfükar, Direkçizade Tahir, Zülfükar (Bulduk), Cizrelizade Zülküf, Siverekli Ramazan, Müftüzade Hamdi, Yasinzade İbrahim (Ekinci), Ganizade Reşat (Üçok)”.²⁹

Toplantıya katılan bu kişiler ile ahali Diyarbakır Belediyesi önünde halk tarafından İzmir’in işgalini protesto etti. Bu arada ajans haberine dayanılarak Sadrazam Ferit Paşa’ya hitaben “*Vilayat-ı Şarkkiye Arnavut babanızdan kalmış bir mülk-i mevrusunuz değildir ki Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz*”³⁰ ifadesinin bulunduğu bir başka telgraf çekilmesine ve bir millî heyet seçilmesi için 23 Mayıs 1919 tarihinde saat 07:00’de tekrar belediye binasında toplanılmasına karar verildi³¹. Alınan karar gereği belirtilen gün ve saatte belediye binasında toplanılır. Padişah yanlısı olan Vali Vekili Mustafa Nadir Bey toplantının yapıldığı sırada askerî önlemler aldırır. Bu askerî önlemlerden rahatsızlık duyan Piranlı Nazım (Önen) Bey, bu toplantının Dr. Osman Cevdet (Akaynak) Bey’in evinde devam etmesini teklif eder. Teklif kabul görür ve Dr.

²⁹ Mustafa Akif Tütenk, “1919 Mayıs’ında Diyarbakır’da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları”, **Kara-Amid Dergisi**, S 2, s. 327.

³⁰ Şevket Beysanoğlu, **Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır 1973 İl Yıllığı**, Diyarbakır Valiliği, Ankara, 1973, s. 208-209; Tütenk, **1919 Mayıs’ında Diyarbakır’da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları**, s. 327; Erdeha, **a.g.e.**, s. 148.

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, Vesika: 54; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara, 1988, s. 45-46.

Osman Bey'in evinde yapılan toplantıda gizli oyla yapılan seçimde en çok oy alan 11 şahıs "*Milli Heyeti*" temsille seçilir.

Bu heyet daha sonra "*Diyarbakir Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*" adını alır. Mustafa Kemal, 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin açılış konuşmasında Diyarbakır'da kurulan cemiyeti şöyle tanıtmıştır: "*Şarktan ve cenuptan tehlike hisseden Diyarbakır vilayetimizde de Müdafaa-i Vatan Cemiyeti teşekkül etti*"³². Heyete seçilen 11 kişi şunlardır: Müftü İbrahim (Uluğ) Efendi (Başkan), Cemilpaşazade Mustafa Bey, Behrampaşazade Arif Bey, Ganizade Dr. Osman Cevdet, Piranizade Nazım (Önen) Bey, Hacı Niyazi (Çıkıntaş) Bey, Zülfüzade İhsan Hamit (Tiğrel), Hayalizade Kamil Bey, Mustafa Akif (Tütenk) Bey, Nakib Bekir Sıtkı (Ocak) Bey, Cemilpaşazade Kasım Bey³³.

Bazı kaynaklarda ise cemiyetin başkan ve üyelerinin isimlerinin farklı olduğu görülmektedir. Buna göre, Cemiyet'in başkanı Yasin Efendizade Şevki Efendi'dir. Üyeler ise Bekir Sıtkı Bey, Bayram Paşazade Arif Bey, Abdülkadir Paşazade Abdülğani Bey, Zazazade Mustafa Efendi, Ulemadan Hamdi Efendi, Heyetizade Kamil Efendi, Hafız Ömer Efendizade Kemal Efendi, Attarzade Yakup Efendi ve Cemilpaşazade Mustafa Bey'den meydana gelmiştir³⁴.

Seçilen heyet, İhsan, Nazım, Cevdet ve Mustafa Akif (Tütenk) Efendileri "*programi*" hazırlamakla görevlendirir. Hazırlanacak program 24 Mayıs 1919 Cumartesi günü saat üçte Müftü Efendi'nin hanesinde tetkik edildikten ve bir kere de Heyet-i Umumiyece münakaşaya açıldıktan sonra vilayete teslim edilecekti³⁵.

Müftü İbrahim Efendi'nin hanesinde gerçekleştirilen toplantıda Nakip ve Cemilpaşazade Mustafa Beyler yer almazken, diğer dokuz Heyet-i İdare azaları hazır bulunmuştur. Bunun yanı sıra Bidayet Mahkemesi'nden Hâkim Efendi, Ramazan Hoca, Hatip Sabir, Hanzade Hatibi Mahmud, Hacı Abbas Efendizade, Komiser Abdülhamid Efendi ve Eğil ümerasından sarıklı bir bey bulunmuşlardır. Program münakaşaya açılmadan evvel Hacı Niyazi Bey, dışarıdan 14 kişinin daha katılmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine üç saat

³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945; Erdeha, a.g.e., s. 148.

³³ Tütenk, *Diyarbakır'da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları*, s. 325-330.

³⁴ Kutay, a.g.e., s. 110, 126-127; Çay & Kalafat, a.g.e., s. 9.

³⁵ Tütenk, *Diyarbakır'da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları*, s. 328.

devam eden münakaşa neticesinde toplantının (Zazazade) Musatafa Efendi'nin hanesinde devam edilmek üzere ertesi (25 Mayıs 1919) Pazar gününe bırakılması kararlaştırılmıştır³⁶.

Zazazade Mustafa Efendi'nin konağında yapılan toplantı ile ilgili gelişmeleri Cemiyetin Heyet Üyesi Mustafa Akif Tütenk şöyle aktarmaktadır: Zazazade Mustafa Efendi'nin konağına lazım gelen Pazar günü içtimai gecesi (İktidar Partisi ile Padişahı tutan) Hükümet, vaziyeti acibe aldığı, o günün sabahında müşahede edildi. Bir bölük müsellaah askerin Belediye önünde evvelce Merkez Kumandanlığı'nın mevkiî bulunan Ketancılar (Hasanpaşa Hanı) Kapısı'nda silahları ile ahz-ı mevki eylediği görülmüş ve bilahare bu hey'et-i askeriye silahıyla ictimanın hitamına kadar Belediye Dairesi önünde durmuştur. Bir bölük gayr-i müsellaah efrad, noktanın bulunduğu Camii-i Kebir'e ikame ettirilmişti. Askerin devriyesi yekdiğerini takip ediyordu.

Pazar gecesi saat dörtte bir top Kala'ya (İçkale'deki Virantepesine) ta'biyye ve Hükümet Dairesi'ndeki Askerî Deposu hizasına mitralyöz ikame ettirilmişti. Hey'etin içtima eylediği Zazazade Konağı'nın etrafı polisler ve çavuşlar ile ihata edilmiş idi. Konağın dış avlusu ve içtima salonunun kapı arası ve hatta içtima olunan salon polis komiserleri ile dolu idi. Üç saat devam eden içtimada ancak yetmiş kişinin davetine ittifak hâsıl olmuş ve yevm-i içtima, o günün ertesi olan 26 Mayıs 1919 Pazartesi gününe ve ictimanın saat ikide İskenderpaşa Cami-i Şerifi'nde olmasına karar verilerek meclise hitam verildi. Pazartesi günü Vali Vekili Mustafa Nadir'in gönderdiği polis Hey'et murakabesi altında İskenderpaşa Cami-i Şerifi'nde ve saat beşte ikmal edildi³⁷. Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Sivas Kongresi'nden sonra yaptığı genel kurulda adını “*Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” olarak değiştirmiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birleşmiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak durumunda kalmıştı. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi gereğince Vilâyât-ı Sitte'yi işgal ederek burada bir Ermeni devleti kurmayı kararlaştırmıştı. İtilaf Devletleri'nin bu tutumu üzerine merkezi İstanbul'da olmak üzere 4 Aralık 1918'de “Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti” adıyla bir cemiyet

³⁶ Tütenk, *Diyarbakır'da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları*, s. 329.

³⁷ Tütenk, *Diyarbakır'da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları*, s. 329-330.

kurmuşlardır. Cemiyet, Türk ve Kürt ayrımı yapmaksızın kendilerinin bütün yöre halkının haklarını savunmayı amaç edindikleri, özellikle Ermenilerin bu topraklar üzerindeki yayılmacı emelleri karşısında bu birliğe kesin ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Cemiyet'in bir amacı da yörede bir Kürt devleti kurulmasını amaç edinen Kürt Teâli Cemiyetine karşı mücadele etmektir. Diyarbakır'da 1919 yılı Mayıs ayının ikinci haftasında Ermeni tehcirinden dolayı bazı kişilerin tutuklanması şehirdeki siyasi durumun gerginleşmesine neden olmuştu. Bu olaydan sonra İtilafçılar ile İttihatçılar arasında gerginlik ve husumet giderilerek birlik ve beraberliğin sağlanması için her iki gruba mensup kişilerin katılımıyla bir cemiyetin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu arada İzmir'in Yunanlar tarafından işgali üzerine, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin işgale karşı çıkılması için bütün illerden yardım ve destek isteyen yazısı Diyarbakır'a da gelmişti. Toplantıya katılan bu kişiler ile ahali Diyarbakır Belediyesi önünde halk tarafından İzmir'in işgalini protesto etmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Vilayeti'nde yabancı işgaline ve muhtemel Ermeni devleti tehlikesine karşı Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulmuştur. Mustafa Kemal, 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin açılış konuşmasında Diyarbakır'da kurulan cemiyeti şöyle tanıtmıştır: “*Şarktan ve cenuptan tehlike hisseden Diyarbakır Vilayetimizde de Müdafaa-i Vatan Cemiyeti teşekkül*” etti. Diyarbakır'da kurulan Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Sivas Kongresi'nden sonra yaptığı genel kurulda adını Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirmiştir. Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı birçok sancak ve kazada da bu cemiyete bağlı şubeler açılmıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bölgenin muhtemel İngiliz ve Fransız işgallerine karşı yetkililerle işbirliği yaparak gerekli tedbirleri almış, Kürt Teali Cemiyeti'nin yıkıcı politikaları karşı toplumu bilinçlendirmiş, Güney Cephesindeki Fransız işgallerini, Rumların İzmir'i işgalini ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını gerçekleştirdiği miting ve telgraflarla lanetlemiştir. Ancak bu dönemde Diyarbakır'daki mülki idareyi elinde bulunduran yöneticiler İstanbul Hükümeti taraftarı olduğu için Diyarbakır'dan Erzurum ve Sivas kongrelerine delege katılımı olmamıştır. Buna rağmen yine de Mustafa Kemal, İhsan Hamit (Tiğrel) Bey'in Heyet-i Temsiliye danışman üyeliğine seçilmesini sağlayarak Diyarbakır'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarını memnun etmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası meydana gelen işgallere karşı Diyarbakır'daki vilayet idarecileri ile eşraf, aşiret ve ahalinin gelişmelere bakışını ve akabinde Millî Mücadele'nin Diyarbakır ve çevresinde nasıl algılandığını ortaya koymaktır.

KAYNAKÇA

Genelkurmay ATASE ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

ATASE, ATAZB, K. 3, G. 92, B. 1.

ATASE, ATAZB, K. 5, G. 32, B.1-2.

BOA, DH. ŞFR, 635/16

BOA, DH-ŞFR, 97/237.

Kitap, Makale, Gazete

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (Vesikalar)**, C III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk, Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003.

Beysanoğlu, Şevket, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C I, C II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 1998,

Beysanoğlu, Şevket, **Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır 1973 İl Yıllığı**, Diyarbakır Valiliği, Ankara, 1973.

Cemilpaşa, Ekrem, **Muhtasar Hayatım**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992.

Çay, Abdülhaluk M.; Kalafat, Yaşar, **Doğu ve Güneydoğu'da Kuva-yı Milliye Hareketleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

Çelik, Recep, **Millî Mücadelede Din Adamları-2**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, C I, TBMM Vakfı Yayınları Ankara, 1994.

Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, TC. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1946.

Erdeha, Kamil, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

İrade-i Milli, 19 Ekim 1919, no. 8¹

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK, Ankara, 1988.

Kırzioğlu, Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, C I, Kültür Ofset Yayınları, Ankara, 1993.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara, 1988.

Kutay, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973.

Milli Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları, Yayına Hazırlayan: Tarihi Araştırmalar Grubu, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, S 19, Eylül, 1986.

Öke, Mim Kemal, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB Yayınları, Ankara, 1977.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, TTK, Ankara, 1987.

Tütenk, Mustafa Akif, "1919 Mayıs'ında Diyarbakır'da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları", **Kara-Amid Dergisi**, S 2.

SELANİK İNGİLİZ KUVVETLERİ İSTİHBARAT ŞUBESİ RAPORLARINDA İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN 1919 YILI FAALİYETLERİ

Recep ÇELİK*

ÖZET

Son dönem Osmanlı siyasal yaşamına hükmetmiş bir cemiyet olarak İttihat ve Terakki'nin fırka kimliği geri planda kalmıştır. Zira cemiyet ruhu ile ülkede bu denli etkin bir rol oynayabilmiştir. Devletin savaştan yenik ayrılması ve düşman işgali altına düşmesi ile doğal olarak İttihat ve Terakki hedef haline gelmişti. Fakat savaş sonrası yeniden bir yapılanma sürecine girilmiştir. Fırka isim değiştirmiş, cemiyet üyeleri çeşitli fırka ve kurumlarda faaliyet göstermeye devam etmiştir. Ülke genelinde kulüp ve şubeleriyle en iyi şekilde organize olmuş cemiyet Millî Mücadele'de müdafaa-i hukuk hareketinin başlamasına da büyük katkı sağlamıştır. İttihat ve Terakki gerek yurt dışına çıkan önderleri gerekse yurt içindeki teşkilat, üye ve fedailerıyla devletin işgalden kurtarılmasında yer altı faaliyetleri icra etmiştir. Bu noktada emperyalistlere karşı Panislamcı hareketleri desteklemesi ve Bolşeviklerle işbirliği ön plana çıkmaktadır. Trakya devletin güvenliği ile doğrudan alakalı bölge olması münasebetiyle burada çeşitli organizasyonlar denemiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bolşevizm, Panislamizm, İttihatçılar, Emperyalizm.

---

*Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, celikrcp@hotmail.com

**ACTIVITIES OF COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS IN
1919 UNDER INTELLIGENCE DEPARTMENT OF SALONIKA
BRITISH MILITARY FORCES**

ABSTRACT

As a society that ruled the political life of Ottoman in its last period, party identity of Committee of Union and Progress remained in the background. Then by means of the spirit of society it played considerable active role in the State. After the Ottoman Empire was defeated in WWI and invaded by the Allies, CUP became a target naturally. Nevertheless, it started process of re-organization after the war. CUP changed its name, members of it went on actions in various parties and foundations. With clubs and departments, CUP well organized all over the country, contributed to starting the Defence Law Movement a lot in the National Struggle. Together with CUP's leaders who were abroad and its organization, members and bouncers carried out underground operations in order to save the state from occupation. At this point backing pan-Islamic actions and cooperation with Bolsheviks against imperialists came into prominence. As Thrace was an area which had a direct relation to the security of state, various organizations were founded here.

Keywords: Committee of Union and Progress, Bolshevism, Panislamizm, Young Turks, Imperialism.

Giriş

1918 yılı içerisinde savaşın gidişatında tehlikeyi sezen sadrazam Talat Paşa Almanya ziyareti dönüşü Bulgar ordusunun yenilgisine tanık olmuştu. Diğer taraftan Bulgar Hükümeti kendisine İtilaf Devletleri'yle barış görüşmelerine başlayacağını bildirmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki müttefikleriyle bağlantısının kalmayacağı anlamına geliyordu. Talat Paşa bu nedenle tüm ümidinî yitirmiş ve devletin savaşı kaybetmiş olduğuna inanmış bir şekilde İstanbul'a dönmüştü. Böylece yaklaşan yenilgi ve savaşın başından beri izlenen siyasetin çöküşü ile yüzleşen İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu iktidarı teslim için hazırlanmaya başladı. Zira İttihatçılar, yeni hükümetin yapılacak barış görüşmelerinde kendilerinden daha iyi bir pozisyonda olacağına inanmışlardı. Öte taraftan İttihatçı karşıtı bir kabinenin kurulmasını da hoş karşılamayacaklardı. Nitekim Ahmet İzzet Paşa liderliğinde kurulan hükümetin görevi, ateşkes görüşmelerine başlayarak Türk siyasi hayatında İttihatçılık sonrası döneme düzenli geçişin sağlanmasıydı.¹ İttihat ve Terakki son kongresini 14 Kasım 1918'te gerçekleştirdi. Bu kongrede kendisini fesheden cemiyet Teceddüt Fırkasına dönüşme kararı aldı. İttihat ve Terakki'nin hukuken tarihe karıştığı ilan edilse de İttihatçılar kendilerine yeni yollar aramaya devam etmişlerdir.²

Hükümet değişikliği ile cemiyet siyasal yaşamdan silinmemişti. Mecliste büyük bir İttihatçı çoğunluk bulunmakta, Osmanlı bürokrasisi, özellikle de ordu ve polis teşkilatı yine büyük oranda ittihatçılardan oluşmaktaydı. Vilayetlerde de hakim siyasal güç cemiyetin elindeydi. İttihat ve Terakki savaş sonrası dönemde örgütü ve üyelerini korumak ve gerekirse bir Millî Mücadele'nin temelini atmak için tedbirler almaya başlamıştı. Cemiyet hazırlıklarını iki şekilde yapmaktaydı. İlki açık siyasi faaliyetler ile kamuoyunun harekete geçirilmesi, diğeri ise yeraltı faaliyetleridir. Gizli-açık faaliyetleri gerçekleştirenler de genellikle aynı kişilerdir.³ Fesih sonrası cemiyet üye ve mebuslarının bir kısmı Hürriyetperver Avam, Teceddüt ve Radikal Avam fırkalarına girerek parlamento ve siyasi hayatın içinde yer almışlardır. 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nin feshinde bu husus önemli bir yer tutmaktadır. Cemiyet,

¹ Erik Jan Zürcher, Millî Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 112-113.

² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 69.

³ Zürcher, a.g.e., s. 114-115.

kapanmayan şube ve kulüpleriyle Anadolu ve Trakya'da hala ayakta idi ve Müdafaa-i Hukuk hareketinin oluşmasına büyük etkisi olmuştu.⁴ Mütareke dönemi ile İttihat ve Terakki bir siyasi fırka olarak son bulmuştur fakat bu, ittihatçılığın sonu değildi. Savaşta yenilginin baş sorumlusu olarak İttihat ve Terakki görülmüş, İstanbul hükümetleri tarafından millî ve uluslararası asıl düşman olarak ilan edilmişti. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Damat Ferit Paşa kabinelerince bu tema işlenerek İttihatçılara karşı yürütülen şiddetli bir kampanyanın konusu olmuştu.⁵

Diğer taraftan Hüseyin Cahit'in dediği gibi; “memlekette bir teşkilat idare kabiliyeti, bir samimiyet ve vatan muhabbeti varsa bu yalnız İttihat Terakki'de toplanmıştı”.⁶ İttihatçılık, vatan kurtarıcılığı kavramını ve bunun yorumunu tekeline alarak bu alanda siyaset üretecek tek kurum olma özelliğinden taviz vermeyi reddediyordu. İttihat ve Terakki “icraatçı” bir örgüt olarak özel fedai subelerine sahipti.⁷ Osmanlı'da bir “İttihatçılık ruhu” doğmuştu. İttihatçılık mistik güce sahip bir ruh gibiydi. Vatan sevgisi çerçevesinde aynı ülkü etrafında toplananları güçlü bir dayanışma duygusu içinde tek bir varlık haline getiriyordu. Bu ruh coşkusu, inançlı ve içten ittihatçılar arasında sönmemişti.⁸ İttihatçılar kendilerini memleketin tek kurtarıcısı saydıkları için “tek gerçek” onlardaydı. İttihat ve Terakki iktidardan düştüğünde 1918'den sonra bile karizmasını korumuştur.⁹ İttihatçılar kendilerini devletin ruhu olarak görmekte ve bu yüzden iktidardan düşmeyi hayal bile etmemekteydi.¹⁰ Zira I. Dünya Savaşı sonrası ülkede her gün neredeyse bir partinin kurulduğu dönemde İttihat ve Terakki, bu partilere nazaran daha zengin ve organizeydi. Üstelik ülkenin büyük bir bölümünde yönetim mekanizmasını elinde bulunduruyordu.¹¹

⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 74.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 653.

⁶ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 31.

⁷ M. Şükrü Hanoğlu, “İttihatçılık”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 252.

⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 85.

⁹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 246.

¹⁰ Hamit Bozarslan, “Türkiye'de Siyasi Şiddetin Fikri Kaynakları”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 372.

¹¹ **TNA/FO 608/115** (9 Nisan 1919).

Bu çerçevede bakıldığında savaş sonrası 1919 yılı içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt içinde ve dışında Millî Mücadele'ye faaliyetleriyle önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Bu durumu İngiliz istihbarat raporları desteklemektedir. Raporda adı geçen İttihat ve Terakki üyeleri;

Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Cavit Bey, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Azmi Bey, Bedri Bey, Emanuel Karasu, Ziya Gökalp Bey, Hüseyin Cahit Bey, Mithat Şükrü Bey, Baha Bey, Kocabaş Arif Bey, İsmail Canbolat Bey, Zekeriya Efendi, Cemal Bey, Gani Bey, İbrahim Bey, Hacı Adil Bey, Remiz Bey, Arap Kamil Paşa, Vehis Paşa, Cevat Bey, Rauf Bey, İbrahim Bey, Shabar, isimlerinden oluşmaktaydı.

Raporda İttihat ve Terakki'nin faaliyet sahaları ve çeşitli hususlar şu şekildedir:

1. İttihat ve Terakki'nin Padişah ve Hükümet kurumlarıyla olan ilişkileri.
2. Türkiye'de siyasi partiler. Bunlar dört gruba ayrılıyor; a. İttihat ve Terakki'yi temsil eden partiler, b. İttihatçı karşıtı partiler, c. Koalisyonlar, d. Bağımsızlar.
3. İttihat ve Terakki'nin Türk basını üzerindeki etkisi.
4. İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki finansal kaynaklar ve işlettiği kurum ve kuruluşlar.
5. Bolşeviklerin Türkiye'deki propagandaları ve İttihatçıların "Türk bolşevizmini" tanıtmak için yaptıkları çalışmalar. Abdurrahman Şeref Bey'in bu propaganda ile adının geçmesi. Bununla alakalı broşürlerin İstanbul civarında tramvay ve feribotlarda dağıtılması.
6. İttihatçıların Panislamcı hareketleri özellikle Kuzey Suriye'de kışkırtması.
7. İttihatçıların yargılanmaları.
8. Trakya'dan bazı İttihatçıların (Galip Kemali Bey, Celal Nuri Bey) Roma'da İtalyanlarla Trakya üzerinde bir İtalyan mandası sağlamak üzere yaptıkları faaliyetler. Söylentiye göre Enver Paşa da bu sırada Venedik'e yakın bir yerde bulunuyordu.
9. Bahsi geçen Panislamcı propaganda için çeşitli dillerde (İngilizce, Fransızca, Türkçe, Arapça ve Urduca) basılan broşürlerin bir grup öğrenci

tarafından Mısır, Hindistan, Tunus gibi ülkelerde dağıtılmak üzere hazırlanması. Öğrenciler bunun için Hamburg'dan İstanbul'a gelmişti.

10. Times Gazetesi'ne göre Türkiye bu dönemde İttihatçıların hakimiyetindeydi ve suç ve terörizmle yönetiliyordu.

11. Bolşevik propagandayı Berlin vasıtasıyla Türkiye'de yaymak için yapılan faaliyetlerin engellenmesi.

12. Almanya'da bazı bankalarla İttihatçılar arasında tespit edilen yazışmalar.

13. Cihan Harbi sırasında Berlin'de kurulan ve ateşkesten hemen önce dağılan "Deutsch Turkische Vereinigung" adlı derneğin tekrar Alman ve İttihatçı faaliyetlerinin merkezi olma ihtimaline karşın izlenmesi.¹²

Bu raporda bahsi geçen faaliyetlerin yanında yine Osmanlı Arşivindeki bazı kayıtlar da İttihatçıların bu faaliyetleri hakkında bilgi vermekte, tamamlayıcı bir unsur olmaktadır. Raporda özellikle 5, 6, 8, 9, 10, 11 ve 13. maddeler üzerinde durulacaktır.

İttihat ve Terakki'nin mevcut durumu ve bazı ileri gelenleriyle alakalı tespitler yapılmıştır. Kısaca buna bakılacak olursa; Merkez-i Umumi, Cemiyetin politika, propaganda idaresi ve sermaye kontrolünden sorumluydu. Ziya Gökalp Bey, politika direktörü, tüm önemli kararları ki buna ölüm cezası da dahil alan isim olarak görülmekteydi. Cavit Bey, muhtemelen cemiyetin "en iyi beyni" sayılmaktaydı ve propaganda ve mali işler sorumlusuydu. Hüseyin Cahit Bey ona yardım etmekteydi. Genel sekreterlik görevi son zamanlara kadar Mithat Şükrü Bey tarafından yerine getirilmiş fakat şimdi ihtiyata çekilmişti. Bazı yerlerde muhtemelen Talat Paşa'nın gizli kanallarla cemiyeti hala kontrol ettiği düşünülmekteydi. Talat Paşa, güçlü bir biçimde onun basın danışmanı Emanuel Karasu ve Mithat Şükrü Bey tarafından korunmaktaydı. Enver ve Cemal paşaların İstanbul ile iletişimde olduğu söylentisi olmakla birlikte neticede bunun sağlam bir bilgi olmadığı anlaşılmaktaydı. Paşaların yeniden ortaya çıkmaları ise ihtimal dışıydı.¹³

¹² İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli yapısı ve bunu özenle korumuş olmasından dolayı Cemiyetin organizasyonu ve yöneticilerinin kimliği ile alakalı ifadeler güvenilir kaynaklara dayanmasına rağmen ihtiyatla kabul edilmelidir. **TNA/FO** 608/115 (9 Nisan 1919).

¹³ **TNA/FO** 608/115 (9 Nisan 1919).

Yürütme tarafında başlıca görev alan cemiyetin en önemli üyelerinden biri Baha Bey idi. Bir avukat olarak Türkiye Büyük Locası'nda önemli bir ağırlığı vardı. Diğerleri ise; mebus Kocabaşı Arif Bey'di ki savaş sırasında çok zengin olmuştu. Gizli polis eski şefi, daha sonra İstanbul sivil valisi ve kısa süre iç işleri bakanlığı yapan İsmail Canbolat Bey muhtemelen adı geçenlerle birlikte hareket ediyordu. İsmail Canbolat Bey'in cemiyet ile kullanıldığı bilinen "terör güçleri" arasındaki bağ olduğuna inanılmaktaydı. Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir'in hemen İstanbul'a dönme olasılığı yoktu. "Kötü nam salmış" Azmi ve Bedri beyler karanlıkta yaşamakla birlikte onların Kırım'da oldukları tahmin ediliyordu.¹⁴

"Millî Mücadele'nin bütün kumandanları, önde gelen sivil isimleri, ilk teşkilatlanmaları yapanlar, Anadolu'da şehir ve kasabalarda Millî Mücadele için direniş hareketini başlatan subay ve sivil isimler geçmişte İttihat ve Terakki'nin birer mensubu olmuşlardır. Gizlilik döneminde yeminli, sonraki dönemde fırka mensubudurlar".¹⁵ Alt komite veya kulüpler, doğrudan İstanbul ve İstanbul Vilayetinin her yerine merkez yürütme kurulundan aldıkları emirleri yayarak bölgelerindeki sivil ve polis memurlar üzerinde, toplumun çıkarlarının en iyi şekilde desteklendiğini görmek amacıyla sürekli bir gözetim uygulamaktaydılar.¹⁶ Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a göre Cemiyet, Evkaf Vekaletinin fonlarını her türlü "yağmalamaya" çalışmaktaydı. Evkaf Vekaleti ise bu fonlar üzerine kurulmuş şirketlere karşı takibat başlatmıştı. Cemiyetin amacı bu sayede tekrar eski gücüne kavuşmaktı.¹⁷

İttihatçıların Bolşeviklerle Olan İlişkileri ve Faaliyetleri

Bolşevikler veya Bolşeviklik hakkında kimse açık ve doğru bir şey bilmiyordu ancak bir ihtilal olmuş, Türklerin tarihi düşmanı olan Çarlık Rusya'sı yıkılmıştı. Bolşevikler iktidarı ele alınca "ilhaksız ve tazminatsız sulh" ilkesini ortaya atarak "milletlerin azatlığı" bayrağını açmıştı. Böylece Bolşevikler Anadolu'daki hareketin nazarında "dumanlı ve karışık" da olsa başvurulabilir doğal bir müttefik gibi duruyordu.¹⁸ Buna göre askerî ve ekonomik olarak büyük bir yardıma ihtiyaç duyan Türkiye'ye bu dönemde ancak Doğu'dan

¹⁴ TNA/FO 608/115 (9 Nisan 1919).

¹⁵ Hikmet Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobenî**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 152.

¹⁶ TNA/FO 608/115 (9 Nisan 1919).

¹⁷ TNA/FO 608/115 (9 Mayıs 1919).

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 365.

yardım gelebilirdi. Bu amaçla Kafkaslardaki durumu incelemek ve Bolşeviklerle temas kurmak için Eylül 1919'da Kafkaslara Dr. Fuat Sabit, eski mebuslardan Yakup Bey ve Karakol Cemiyeti üyelerinden Yusuf Ziya ve Baha Sait gönderilmişti. Adı geçenler mahalli Bolşevik yeraltı örgütleriyle sıkı bir işbirliği kurduktan sonra Moskova'nın devrimci proletaryasıyla Türkiye'deki devrimci akım arasında bir bağ kurmaya çalıştılar.¹⁹ Bolşeviklik pek çok kanaldan Osmanlı siyasi ve entelektüel çevrelerine sızmıştı. Bunlardan bir de Rusya'da faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarıydı.²⁰

İttihat ve Terakki Rusya'daki devrimi çok yakından izlemiş, buradaki gelişmelerden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak için büyük çaba harcamıştır. 1917 sonrasında Enver ve Cemal Paşalar, Bahattin Şakir, Karakol Cemiyeti'nden Baha Sait, Dr. Fuat Sabit (daha önce yukarıda adı geçenler), Halil Paşa, Küçük Talat Rusya'ya giden veya gönderilenler arasındadır. Nuri Paşa, Kazım (Kap) Bey, Fahrettin Erdoğan, Selim Sami (Kuşçubaşı), Hüsamettin (Tuğaç) Bey burada faaliyet göstermiştir. Savaş sonunda ülkeyi terk eden İttihatçı önderler Bolşevik İhtilali ile dünyanın yeni bir döneme geçtiğinin farkında olarak gerek Sosyalist Enternasyonal ile gerekse Bolşevik Rusya ile stratejik bir ilişki kurmuştur. Talat Paşa Avrupa'da görüştüğü siyasilerle Avrupa emperyalizminin Türkiye hakkındaki tasavvuruna karşı yönünü Rusya'ya çevirmişti. Zira Amsterdam'da toplanan uluslararası sosyalist kongresinde genel sekreter Huysmans ile görüştüğünü Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta ifade etmişti.²¹

Lenin, 3 Aralık 1917'de "Rusya'nın ve Doğunun Tüm Müslüman Emekçilerine" hitaben yaptığı konuşmada Çarlık döneminde İstanbul'un işgali için yapılan gizli antlaşmaların hükümsüz olduğunu, bu şehrin Müslümanların elinde kalması gerektiğini, Türkiye'nin taksiminin ve Türkiye'den Ermenistan koparılmasına dair antlaşmanın yırtıldığını ilan etmişti. Böylece gerek Kuva-yı Milliyecilerin gerekse İttihatçı önderlerin kiminle ittifak yapacağı belirmişti. Yine Talat Paşa, Enver Paşa ile birlikte Berlin'de hapiste olan Bolşevik Partisi merkez komitesi üyesi Radek ile yaptığı görüşmeyi Talat Paşa Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, o da verdiği cevapta "İngiliz

¹⁹ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 172-173.

²⁰ Emel Akal, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları", Tanıl Bora - Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, C VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 114.

²¹ Akal, a.g.m., s. 117-122.

sömürgesi olmaksızın Bolşevik prensipleri uygulamaktan kaçınmayız” demiştir.²²

İstanbul’da tramvaylarda 14 Mart’ta toplanan broşürlerin içeriğine bakıldığında İttihat ve Terakki’nin aktif üyeleri ülkede “Türk Bolşevizmini” tanıtmak için çalışmakta ve Senatör Abdurrahman Şeref Bey’in bu propaganda ile ilişkili olduğu söylenmekteydi. Son zamanlarda bu tür broşürler tramvaylarda ve feribotlarda dağıtılmaktaydı. Broşür, Alman ve Rusların yaptığı gibi Türklerin yükselişini vurgulamakta, Milletler Cemiyeti’nin, bir hata olarak aldatmacadan ibaret olduğunu ileri sürmekteydi.²³

İttihat ve Terakki başlangıcından beri güçlü uluslararası iktisadi, siyasi ve fanatik dinî şahsiyetlerin küçük gizli bir grubuyla temasta olmuştu. Rus Bolşevizmi, Macaristan ve diğer ülkelerdeki “şeytani entrikalar” bu grubun itici gücünün sonucuydu. Bu ilişki hala devam etmekteydi. Öyle ki İstanbul’daki Bolşevik Yahudiler, gizli propagandacı kampanya içinde olan İttihatçılar tarafından yardım görmekteydi. Berlin’de bulunan 200 İttihatçı ajan ile Bolşevikler arasında Trans Kafkasya, Trans Hazar ve genel olarak doğuda sorun çıkarmak amacıyla iş birliği olduğuna dair çok az şüphe vardı. Meşhur Parvus, Lenin ve Spartakistler arasında arabulucu olmadan önce İstanbul’da İttihat ve Terakki’nin gazetecisiydi. Büyük Haham Nahum Efendi, İttihatçı liderlerin yakın arkadaşıydı. Yahudi ticaret zümresi bir bütün olarak Ermeni ve Yunan rakiplerinin “büyük çapta katlinden ve soygunundan” mali açıdan yararlanmışlardı. Almanlar hala kazanmayı ümit ederlerken keza Hristiyanların Türkiye’deki ticaretini miras olarak alacağı düşüncesini ilham almışlardı. Onların “katlindeki” sorumluluğu da paylaşmaktaydılar.²⁴

Savaş sırasında Berlin’de, İstanbul’da da bir şubesi olan “Deutsch Türkische Vereinigung” (Alman-Türk Derneği) kurulmuştu. Fakat İstanbul şubesi mütarekeden kısa bir süre önce kapanmıştı. Berlin şubesi ise mevcudiyetini büyük olasılıkla, Müttefikler tarafından baskı meydana getirecek bir

---

²² Akal, a.g.m., s. 127-130.

²³ TNA/FO 608/115, (19 Mart 1919, 16 Nisan 1919).

²⁴ Times gazetesinde bir muhabir tarafından kaleme alınan “İttihat ve Terakki Altında Suç ve Terörizm ile Yönetilen Türkiye, Yıkımın Mimarları” adlı yazıdan. **The Times** (3 Temmuz 1919), TNA/FO 608/115, (8 Temmuz 1919).

hareketi olmadıkça korumaya devam ediyordu. Buranın muhtemel Alman ve İttihatçıların faaliyet merkezi olarak izlenmesi gerektiği ileri sürülmekteydi.²⁵

Rus telsiz telgrafından elde edilen veriye göre Ruslar Bolşevik propagandayı Berlin üzerinden Türkiye'ye geçirme teşebbüsünde bulunmuşlardı. Telsiz iletişime Türkiye ile Almanya arasında izin verilmediğinden talimatlar Alman Amiral Goette'e gönderilmişti. Amiral bu talimatlarda ne gibi bir yetkiye sahip olunacağını sorması üzerine Mondros'un 23. maddesine göre Türkiye'nin müttefikleriyle iletişiminin yasaklandığı kendisine hatırlatılmıştı. Buna karşılık Amiral, Mondros'un maddelerinin Almanya'yı bağlamayacağına dair mükemmel bir hukuki iddia ileri sürmüştü. Bunun yanında Ulusal Sivil Havacılık'ın aldığı eylemler bu iletişimi durdurma yönünde etkisini göstermiş fakat gerçekte hiçbir gücü olmayan bu yapının (ANAC) bu tür bir yasağı Almanya'da koyma gücünün olmadığı anlaşılmıştı. Nitekim bu iletişimleri engelleme yönünde atılacak adımlar sadece Türkiye'de gerçekleştirilebilirdi.²⁶ Bu husustaki gelişmelerin Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyine bildirilmesi noktasında tereddüt yaşayan bir yetkili, durumu konferans genel sekreteri Büyükelçi Paul Dutasta'ya danışmıştı. Diğer taraftan Versay'ın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay zarfında bu türden mesaj geçişlerini antlaşmanın 197. maddesine göre engellenmenin mümkün olacağı da anlaşılmaktaydı.²⁷

Times gazetesinde çıkan bir yazı geniş kapsamlı Bolşevik faaliyetlerine ve Bolşeviklerin işbirliklerine yer vermektedir. Buna göre; "Kızıl Komplo, Müslümanlar Tahrik Ediliyor, Alman Ajanlar İş Başında" başlıklı (3 Şubat 1920) makalede yazar Bolşeviklerin zararlı faaliyetlerini tartışıyordu. İtalyan aşırı sosyalistler birliği Mısır'da huzursuzluk çıkarmaya çalışıyor, İspanyol anarşistlerin Cezayir ve Fas'ta sıkıntıya sebebiyet verdiği iddia ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da gösterdiği cüretkâr tavrı, Bolşevik desteğine isnat edilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu için Alman teknik memurlar gönderdiği ve Kafkas Müslümanlarını Ermenilere karşı kışkırtmak için harekete geçtiği anlaşılmaktaydı. İslam dünyasının her yerinde Bolşevik ajanların "İngiliz zulmüne" karşı saldırmak üzere aktif hale geldiği gözükmekte, bu ajanlar Sovyet Rusya'nın baskı altındaki Müslümanların koruyucusu olduğu öğretisini telkin etmekteydi. Yazar doğuda barışı tehdit eden

²⁵ TNA/FO 608/115, (5 Ekim 1919).

²⁶ TNA/FO 608/115, (19 Kasım 1919).

²⁷ TNA/FO 608/115, (22 Kasım 1919).

durum hakkında *Times* editörünün dikkatini çekmek istemişti. Diğer taraftan *Times*'ın 22 Aralık 1919 tarihli nüshasında yazar yayınladığı mektubunda, Moskova'da dış ilişkiler komiserliği doğu bölümünün, İslam'ın özgürleşmesi için kurduğu ittifakın altını çizme fırsatından bahsetmişti. Faaliyetlerini geniş bir alana yayma maksadıyla bu ittifak "Doğu Merkez Komitesi" adıyla alt bir komite kurmuştu. Komite İran, Trans Kafkasya, Anadolu, Afganistan ve Hindistan'daki tüm organizasyonlara nezaret edecekti. Karargâhlar askerî güçleriyle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde olacaktı. Aynı zamanda Berlin'de (özellikle iyi seçilmiş bir yer) Batı Avrupa, Mısır ve Avrupa Türkiye'sinde propaganda yapmak üzere Avrupa Merkez Komitesi kurulmuştu.²⁸

Berlin'deki bu komite İslami ihtilal hareketinde çok önemli bir rol oynamaktaydı. Moskova merkezi, toplanan çeşitli Bolşevik dokümanlarda görüldüğü üzere Berlin alt komitesinin faaliyetlerini takdir etmekteydi. Berlin alt komitesi Doğu'daki propaganda meselesi üzerine Moskova'nın talimatlarını yerine getiriyordu. Almanya artan bir şekilde İslami unsurlara geniş bir misafirperverlik göstermekte, bunlar arasında Berlin'de huzursuz olup sığınma arayanlara izin vermekteydi. Yine bunların çeşitli organizasyonlara katılmalarına, Müttefiklere karşı konferanslar vermelerine ve Bolşevik etkisi altında hareket edenlere müsaade etmekteydi. Her Almanın özünde Doğu'ya yayılma anlayışı vardı. Alman'ın Doğu'ya nüfuzu sistematik olarak Kayser, onun hükümeti, kamu ve özel şirketler tarafından beslenmişti. Bu politika şimdi ise yeniden Alman Millî Bloğu tarafından takip edilmekteydi. Savaştan önce Almanya Doğuda, ekonomik kazançlarını siyasi avantaja ve üstünlüğe çevirebilecek ülkelerin her yerine nüfuz etmişti. Buna göre Almanya'nın ana amacının Müttefiklerin doğudaki pozisyonlarını baltalamak olduğu açıkça ortaya çıkmaktaydı. Bu amaç için, İslam dünyasında egemen olan ihtilalci eğilimleri en geniş şekilde kullanıyordu. Bu eğilimler kısmen büyük savaşın ekonomik bir sonucuydu. Bolşevikler Hindistan ve Mezopotamya'da İngilizlere, Cezayir, Tunus, Fas ve Suriye'de Fransızlara en etkili darbelerin vurulabileceğini düşünmekteydiler. Alman Millî Bloğu da özellikle aynı çizgide çalışmaktaydı. Bolşevikler kışkırtıcı broşürler yayınlıyor, basınlarını ihtilalci bir literatür meydan getirmek için "hoşnutsuzlara" açıyordu. En kayda değer ihtilalci yazın örnekleri birçok farklı dilde Almanya'da basılmış halde bulunmaktaydı. Hatta bunların içerisinde "doğu âlimi" için tanıdık olmayan oryantal

²⁸ *The Times* (3 Şubat 1920), BOA, HR.SYS. 2463.34.1.

lehçelerde olanları da vardı. Son zamanlarda ise İngilizlerin dikkatini İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla Arabistan ve Suriye'deki milliyetçi ayaklanmaları destekleyen taş baskı broşürler ortaya çıkmaya başlamıştı. Tahrik edici broşürler Balkan Müslümanları arasında da yayımlanmıştı. Bu broşürler Yunanistan ile beraber Trakya birliğini protesto ediyor ve gelecek bağımsız Arnavutluk ile Bosna'nın birliğini müdafaa ediyordu. Aralık başında Berlin'deki alt komite aşağıdaki sorunları tartışmıştı: Millî hareket ve bu hareketin Panislamizm ile olan bağlantısı. Propagandanın Avrupa'da sürdürülmesi. Devrimin Doğu'da patlak vermesi. Müslüman hareketiyle Sovyet Hükümetinin bağlantısı.

Bu tartışmalarda şu isimler yer almıştı; Talat Paşa: Pan-Turan hareketinin temsilcisi. Hüseyin Bey Reşidof; Moskova Komitesi Birliği temsilcisi. Küçük Talat; İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcisi. Nuri Bedri Bey; Anadolu Kürtleri temsilcisi. Bedjet Riyat; Moskova Birliği'nde Afganların temsilcisi. Hüseyin Nossinghi; Mısır milliyetçilerinin temsilcisi. Taghi Zadeh; İran milliyetçilerinin temsilcisi. Agha Nur Hamadani; Berlin Komitesi birliğinde İran milliyetçilerinin temsilcisi. Bunun yanında birçok diğer Müslüman temsilci ve provokatörler.²⁹

Hüseyin Bey Reşidof, Doğu'daki Müslüman propagandasının durumu üzerine yaptığı geniş çaplı açıklamada, Sovyetlerin etkili desteğinden ötürü Doğu'daki propagandanın beklenmedik sonuçlar elde ettiğinden bahsetmişti. İslam gayesinin son derece yetenekli birçok savunucusu Moskova'da baştan sona özel bir eğitim kursu almış ve İslam ülkelerinde işe koyulmuştu. Büyük halk kitleleri dostlarının ve düşmanlarının kim olduğunu açık bir şekilde görmeye ve fark etmeye başlamışlardı ve bu kitleler mücadeleye hazırlanıyorlardı. Eylül, Ekim ve Kasım ayları boyunca 40 bin gönüllü kimse Trans Kafkasya ve Türkistan'da Sovyet güçlerine katılmıştı. Reşidof, Anadolu'da gönüllü hareketin Müslümanlar arasında artışa geçtiğini kaydetmişti. Kürdistan'da Enver Paşa çoktan 3 bin kişilik sağlam bir süvari müfrezesi oluşturmuş, Mustafa Kemal Paşa da bu müfrezenin başına geçirilmişti. Türk ve İran milliyetçileri arasında yakın bir temas sağlanmıştı. Moskova Birliğinin tanınmış üyelerinden Kazan Tatarlarından komünist Aghapar Mahmudoff keza Mustafa Kemal Paşa'ya katılmıştı.³⁰

²⁹ **The Times** (3 Şubat 1920), **BOA**, HR.SYS. 2463.34.2.

³⁰ **The Times** (3 Şubat 1920), **BOA**, HR.SYS. 2463.34.3.

Berlin Komitesine, Halil Paşa'nın mütarekeden sonra İstanbul'dan kaçıp Kabil'e gittiği ve burada Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi olarak hareket ettiği rapor edilmişti. Nuri Paşa ise Tebriz'deydi ve ihtilalci gönüllü müfrezeleler oluşturuyordu. Nuri Paşa, Batum ve Şuşa'da gizlenerek çok zaman harcamış, bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya katılmanın yolunu bulmuş, Paşa da onu özel bir görev üzerine İran'a göndermişti. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve onun ekibi etrafında giderek artan bir şekilde Türk yetkililer, Kürt aşiret reisleri ve hoşnutsuz kesim toplanmaya başlamıştı. Bu manada ünlü Kürt lider Eyüp Reşit Bey ve oğulları Sabir ve Cemal beylerin beraberlerinde yaklaşık 1500 kişilik silahlı grup, birçok şeyh ve Kürdün mevcudiyeti söz konusuydu. Son zamanlarda da Sovyet Hükümeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın topçu birliğine katılmak üzere üç Alman teknik subayı gönderilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ajanlarından Şevket Kudukzade, Ermeniler her nerede bulunurlarsa tamamen yok edilmesi gerekliliğini Müslümanlara ispatlamakla görevlendirilmişti. Bu arada Ermeni Cumhuriyeti'ne gelince, bu ülke düşman bir ülke olarak görülmekteydi. Bu tür bir anti Ermeni propagandası Berlin'de Müslüman temsilciler konferansında tartışılmıştı. Sovyet Rusya Müslümanlarından biri, Şevket Kunukzade ile yakın temasta çalışıyordu. Bu Müslüman şahsiyet yeni ortaya çıkmış Ermeni Cumhuriyetini, Azerbaycan'daki ve Kafkas kabileleri arasındaki Panislam hareketi birliği ile Türkiye ve İran'daki hareketin önünde yegâne engel olarak görmekteydi. O, Ermeni Hükümetinin Müttefikler tarafından tanınması durumunda ve özellikle İngilizler tarafından Ermenilere gösterilen sempati yüzünden Doğu'da ve Kafkaslarda tüm Müslümanların birliğine darbe vuracağına dair dindaşlarının dikkatini çekmişti. Var olan tüm Müslüman cemiyetlerine enerjilerini Ermeni tehlikesiyle mücadele için kullanmaları çağrısında bulunmuştu. Bağımsız Ermenistan'ın varlığının Müslüman milletler birliği arasında düzgün ilişkiye ciddi bir engel teşkil edeceğini ortaya koymuştu. Buna karşı koymak tüm İslam Aleminin görevidi. "Şimdi veya hiçbir zaman Evrensel İslam'ın amaçları gerçekleştirilemeyecekti". Bolşevik Rusya'nın Müslüman temsilcileri bu ifadeyle onun söyleminden bu sonuca hükmetmişti.³¹

Yazara göre Bolşevik Hükümet Doğu insanına millî ve dinî özgürlük getirmekteydi. Fakat bu insanlar gerçekten özgür olmak istiyorlarsa, Bolşeviklerin yardımı olmadan özgürlüğü elde etmek için uğraşmalıydılar. Aksi halde

³¹ **The Times** (3 Şubat 1920), **BOA**, HR.SYS. 2463.34.5.

onlara sadece perişanlık ve acı gelecekti. *The Times* gazetesinde yayınlanan mektubunun sonunda ise yazar şu ifadelerle yer vermişti: Hristiyanlar, Bolşevizm'in Hristiyanlık karşıtı tüm sembolleri somutlaştırdığını fark etmeye başlamıştı. Müslümanlar da Bolşevizm'in onları zulümden kurtaracağına inanmaya başlamıştı. Onların Hristiyan kardeşlerinin görevi ise tehlike altındaki Müslümanların gözünü açmak ve Bolşevizm'in özünde tehlikeli olduğunu onlara fark ettirmektir. Bolşevizm ahlak, din ve kâinatın hâkimi bir olan Allah'ın ezeli kanunlarını bildiren Muhammed (s.a.v.) ve İsa'nın (a.s.) öğretisinde somutlaşan insanlığın dayanakları için yıkım doğurmaktaydı.³²

Trakya'nın Kurtarılması için Yapılan Organizasyonlar

29 Eylül 1913 İstanbul antlaşması ile Batı Trakya Bulgarlara bırakılmış, bölge 1913-1918 yılları arasında hukuken ve fiilen Bulgar egemenliğinde kalmıştı.³³ Bu anlamda Balkan savaşlarının sonunda Meriç'in öte tarafının kaybedilmesi İttihatçılarda büyük bir yıkıma neden olmuş, Cihan Harbine girilmesinin bir nedenini de kaybedilen bu toprakların geri alınma isteği oluşturmuştur.

Edirne İngiliz askerî temsilcisinin ve Yunan Albay Katehakis'in verdiği bilgiye göre Bulgarlar Batı Trakya'da, Türkler Doğu Trakya'da Trakya'yı ele geçirmek için eş zamanlı olarak Müttefiklere karşı Bolşevik bir hareket planlamışlardı. Türkler ve Bulgarlar bu noktada Romanya üzerinden Rusya ile samimi bir iletişim içerisindeydi. Bulgar Trakya'sında (Batı Trakya) hareketin başındaki isim Protogeroff idi. Türkiye Trakya'sında ise harekete liderlik eden çeşitli isimler söz konusuydu ve her iki taraftaki liderlerin de hemen tutuklanması ileri sürülmüştü. Albay Samson ise mektubunda iddia edilen ortak komplo ile alakalı hakkında bir delilinin olmadığını belirtmekteydi.³⁴ Albay Katehakis'e göre Trakya'daki durum tatmin edici olmaktan uzaklaşmaktaydı. Türk ve Bulgarların amacı her ne olursa olsun barış konferansı tarafından alınacak kararın uygulanmasını engellemektir. Türk ve Bulgarlar bunu gerçekleştirmek için çeteleri ile baskınlar düzenlerken köylülere silah ve büyük miktarda para dağıtmışlardı. Görüşlerini sürekli Rusya ile teati ediyorlardı. Romanya üzerinden geçen çok sayıda Bolşevik sayesinde bu durum

³² *The Times* (3 Şubat 1920), BOA, HR.SYS. 2463.34.4.

³³ Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 84; Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 10.

³⁴ TNA/FO 608/115, (6 Haziran 1919).

kolaylaşmaktaydı. Bu noktada aralarındaki birçok memur muhacir olduğunu bahane etmekteydi. Albay Katehakis'in elindeki bilgiye göre hareket tam anlamıyla, özellikle idari tarafıyla organizeydi. Böylece tespit edilecek tek şey hareketin patlak vereceği zamandı. Bulgarlar tarafından Batı Trakya'da işgal edilen kısmın lideri belirtildiği gibi Protogeroff idi. Türkler tarafından ele geçirilmiş Trakya kısımlarının liderleri ise şunlardı:

Edirne'de belediye başkanı Şevket Bey; Derviş Bey, Şerif Bey ve eski müftü Mestan Efendi tarafından yardım görüyordu. Malkara'da Charioupolis. Tekirdağ'da Şerif Bey. Çorlu'da Ivan Bey. Lüleburgaz, Kırklareli ve Babas-eski'de Yusuf Bey; Teki Rapestan liderliğindeki çetenin parasını ödüyordu. İpsala'da Jandarma Yüzbaşı Ahmet Bey. Albay Katehakis'e göre korkunç neticeler doğuracak olan bu hareketin önüne geçmenin tek yolu yukarıda adı geçenleri derhal tutuklamaktı.³⁵

Roma'nın İngiliz askerî ataşesi Rennell Rodd'un askerî istihbarat müdürüne Roma'da bulunan bazı Türklerle alakalı verdiği bilgiye göre, askerî ateşe bir süre önce Trakya'dan bir grup Türk Roma'ya gelerek barış konferansından önce Trakya meselesini ileri sürmek amacıyla Paris'e devam etmek üzere Roma Hükümetinden izin almanın yollarını araştırmaya başlamıştı. Ataşe ayrıca, kendisine Enver Paşa'nın Venedik civarında olduğu söylentisinin ortaya koyduğu etkiyi raporlamıştı.³⁶

Roma'daki Türkler İtalyan Hükümetiyle temastaydı ve bazılarının Amerikan büyükelçisi tarafından kabul edildiği söyleniyordu. Bu Türkler şunlardı: Celal Nuri Bey, Serri Bey, Galip Kemal Bey, İzzet Melik, Mehmet Arif, Nedin Celal, Ziya ve Malik Luma. Celal Nuri ve Serri beylerin I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Mısır ve Hindistan'daki yönetimine karşı çok sayıda şiddetli makale yayınladıkları rapor edilmişti. Galip Kemal Bey'in Atina'da 1913'te Türk siyasi temsilci olarak bulunduğu inanılmaktaydı. İsviçre'ye gitmek üzere Roma'dan ayrılmıştı. İzzet Melik, Reji'de bir yöneticiydi. Mehmet Arif ve Nedin Celal İtalyan yetkililerden Trakya'da bir İtalyan mandasından yana çalışmak üzere Paris'e gitmek için izin istemişlerdi. Ziya ve Malik Luma İsviçre'den bazı Türklerle birlikte birkaç gün önce Roma'ya gelmişti. Belirtildiği gibi Enver Paşa'nın kimliğini gizlemek suretiyle Venedik civarında olduğuna dair bir rivayet dolaşıyordu. Ataşenin buna inanması için

³⁵ TNA/FO 608/115, (6 Haziran 1919).

³⁶ TNA/FO 608/115, (23 Haziran 1919).

elinde bir sebebi yoktu veya bu asılsız bir haberdirdi. Yine Panella adında bir İtalyan'ın Mısır'a dönmek üzere olduğu rapor edilmişti. Onun Fuat Paşa'nın özel sekreteri olduğu ifade ediliyordu. Atase bahsettiği Türklerin asıllarının Londra'daki dosyalarından ortaya çıkarılabileceğini tahmin etmekteydi. Arzu edilirse hareketleri kontrol edilebilirdi. Bunun için de Roma'ya özel bir gizli servis ajanının gönderilmesini önermişti.³⁷

İttihatçılar ve Panislamcı Faaliyetler

Jön Türkler milliyetçilik, modernite ve Osmanlıcılıkla birlikte Pan-İslamı da desteklemişlerdir. Bunda Rusya Müslümanlarının İttihat ve Terakki içinde önemli bir güce sahip olmaları ve merkezlerinin Selanik'ten İstanbul'a taşınmış olmasının etkisi vardır. Zira burada dinî açıdan politika geliştiren Osmanlı derneklerinin gücüne ihtiyaç duymuşlardı. Ayrıca Pan-İslam temelde yayılcı bir politikaydı ve bu da İttihatçıların çizgisine çok uygundu. Çünkü İttihatçılar kaybedilen toprakları telafi etmek istiyorlardı. Pan-İslam politikalarını İttihatçılar her zaman İngiltere ve Fransa'nın dikkatini çekmek için de kullanmışlardı. Dinin potansiyel gücünün farkında olarak İslam ve Pan-İslam'ı temel prensip yerine politik yarar adına sahiplenmişlerdi. I. Dünya Savaşından sonra ise Pan-İslam, İmparatorluğun içindeki ve dışındaki Türkler, Araplar ve diğer Müslüman grupların birlik olmasını ifade etmekteydi.³⁸

Suriye ve Filistin'de özellikle de Müslümanlar arasında huzursuzluk baş göstermişti. Nitekim bu bölgelerin geleceği hususunda belirsizlik vardı. İslam'ın gücünün Türkiye tarafından geçici olarak temsil edildiği ihtimali yüzünden bazı muhtemel endişeler belirmişti. Zira barış konferansının kararlarıyla bu durum gerçekleştirilebilirdi. İttihatçı provokatörler kuşkusuz Müslümanların bu hissiyatını bilhassa Suriye'nin kuzeyinde bir İslam birliği hareketi oluşturmak için yabancılara ve Hristiyanlara düşmanlık yaparak kullanmaktaydı. Mısır'daki en son tahrik hareketi ise, Mısır ile Filistin veya Mısır ile Suriye arasında çok az sempati olmasına rağmen bir etkiye sahipti. Diğer taraftan Bolşevik bir etkinin işaretleri de görülmüyordu. Zaman zaman sorun dalgaları ve karışıklıklar çıkmakla birlikte Ramazan sonrası beklenen organize bir ayaklanma belirtisi de görülmemişti. Nitekim Mısır'da durum normalleşmekte fakat dinî çizgi yerine milliyetçi hareketler olmasına ve bunun

³⁷ TNA/FO 608/115, (23 Haziran 1919).

³⁸ Jakob M. Landau, **Pan-İslam Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme**, Çev. Nigar Bulut, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 113-116.

açık bir Panislamcı mahiyete sahip olmamasına rağmen hala kargaşa ortamının yeniden nüksetmesine neden olabilecek gizli bir eğilim söz konusuydu. Filistin ve Suriye'de ise dikkatler ülkedeki durumu inceleyen Amerikan komisyonuna çevrilmişti. Bir taraftan da insanların istekleri tespit edilmeye çalışılıyordu.³⁹

Hamburg'dan İstanbul'a geri gönderilen Türk öğrenciler Mısır'da, Hindistan'da, Tunus'ta ve Libya gibi yerlerde dağıtılmak üzere çok miktarda İngilizce, Fransızca, Türkçe, Urduca ve Arapça yazılmış Panislamcı propaganda işleyen broşürler getirmişti. Hindistan'a gidecek broşürler Anadolu ve Kuzey Afrika üzerinden, Mısır için olanlar ise deniz ve karayoluyla gönderilmişti. Deniz yoluyla gönderilenlerin yolcular ve çeşitli gemiciler (ki bunlar Suriyeli, Arap, Japon ve Çinliler) tarafından götürüldüğü söylenmekteydi. Bu broşürlerin kara yoluyla iletilmesinde kullanılan ajan ve metotlar ise henüz bilinmiyordu.⁴⁰

İttihatçıların İsviçre'deki Faaliyetleri

Enver Paşa, Cavit Bey'in İsviçre'de olmasını tebrik maksadıyla ona yazdığı mektupta özetle Talat Paşa'nın kendisine Cavit Bey'in memleket için yapabileceği şeyleri tamamen anlattığından, Levazım Reisi İsmail Hakkı'nın da İsviçre'de olduğundan bahsetmektedir.⁴¹ Cavit Bey İsviçre'ye geldiğinden beri İttihatçıların siyasi toplantıları Zürih, Territet ve Lozan'da gerçekleşmekteydi. Selim Fuat liderliğinde bazı kimselerin önemli faaliyetler gerçekleştirdiği görülmekteydi. Selim Fuat, Osmanlı'nın Bern eski ortaelçisiydi ve bu göreve tekrar geri gelmek istiyordu. Bu toplantılar İttihatçıların çıkarlarını korumayı ve Türkiye'de Büyük Britanya'nın nüfuzunu yaymaya çalışan İngiliz sempatzanı bütün kişilerin gücünü ortadan kaldırmak için çeşitli yollar aramayı temel gaye edinmişti. İttihatçılar Abdülhamit'in eski sistemini kullanmak istedikleri anlaşılmaktaydı. Bu da bir gücü diğer bir güce karşı teşvik etmekte. Cavit Bey, Bern Fransız Büyükelçisi'ne İttihatçıların İstanbul'da İngiliz nüfuzunun yerini Fransa'nın alması teklifini içeren bir rapor göndermişti. İttihatçıların Roma ve Berlin ile sürekli bir ilişki içerisindeydi. Olağandışı şekilde İsviçre'de şu kişiler mevcuttu; Rıfat Paşa (Berlin eski büyükelçisi),

³⁹ TNA/FO 608/115, (19 Haziran 1919).

⁴⁰ TNA/FO 608/115, (7 Temmuz 1919).

⁴¹ Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

Hüseyin Hilmi Paşa (Viyana eski büyükelçisi), Cevat Bey (Kopenhag eski ortaelçisi), Kazım Bey (Washington eski ortaelçisi), Sezai Bey (Madrid eski ortaelçisi), Selim Fuat (Bern eski ortaelçisi).⁴²

Söz konusu kimseler Bern'deki Türk ortaelçi Reşat Halis Bey'in yerine arkadaşlarından birinin geçmesi için her yolu deniyorlardı. Çünkü Reşat Halis Bey onların hareketlerini dikkatlice izliyor ve onların "entrikalarına" karışmak istemiyordu. Cavit Bey'in destekçileri arasında adliye eski nazırı Necmettin Molla da vardı. Sultan Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin Efendi olanlardan haberdar ediliyor ve "entrika başı" olarak görülüyordu. İttihatçılar tarafından İsviçre'de yapılan tahrikle alakalı bir husus da muhtemelen Mısır milliyetçi liderlerinden olan İsmail Labib Bey'in Berlin'den hareketi olmuştu. İsviçre kamuoyu Cavit Bey'in ülkedeki varlığına güçlü şekilde karşı olsa da onun ülkedeki kalış süresi uzatılmıştı. Hiç kimse de İsviçre'den ne zaman ayrılacağını bilmiyordu.⁴³

Diğer taraftan Enver Paşa, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta polis eski müdürü Azmi Bey'in Roma'ya ilgililerle görüşmek üzere gönderildiğinden bahsetmektedir. Enver Paşa, Azmi Bey'in bu işleri tek başına nasıl yapacağından endişe ettiğinden, Cemal Paşa'dan Roma'ya gidip dış temasları ele almasını istemişti. Enver Paşa, Talat Paşa ile ayrı çalışılıyormuş izlenimi vermenin iyi olmayacağını, böylece dışarıya karşı güçlü bir görüntü verileceğini belirtmişti. İtalyanlar Talat Paşa'ya isterse Roma'ya takma adla kimliğini gizlemek suretiyle gelip oturmasını ve Jön Türklerle çalışmaktan başka fikirlerinin olmadığını söylemişlerdi. Mektuba göre Talat Paşa gitmek istemediğinden Cemal Paşa'ya gitmesi durumunda, memlekettekilerin ona başka türlü güvenebileceğini ve memlekette çalışabilme noktasından durumun değişebileceğini ifade etmişti.⁴⁴

Diğer taraftan Almanların faaliyetleri kapsamında bir Bulgar kaynağından alınan istihbarata göre Almanlar Doğu'da Osmanlılar, Bulgarlar ve Bolşevik Ruslarla beraber bir ittifak meydana getirmek için İsviçre'de ve Doğu memleketlerinde gizlilik içerisinde çalışmaktaydı. Böyle bir ittifak olduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü sağlanarak yalnız boğazların ticaret serbestliği sağlanmasıyla yetinilecekti.⁴⁵ Bu çerçevede yapılan

⁴² TNA/FO 608/115, (30 Ekim 1919).

⁴³ TNA/FO 608/115, (30 Ekim 1919).

⁴⁴ Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s. 30-31.

⁴⁵ BOA, HR.SYS. 2463.34.37. 14 Teşrin-i Sani 1919, (14 Kasım 1919).

tahkikatlar neticesinde Almanya ve İsviçre'de bulunan bazı Osmanlılar 14 Kasım 1919 tarihli adı geçen ittifakı oluşturmak üzere Yakın Doğu ve Asya'da mevcut olan bütün İslami ve millî hareketlerle münasebet kurmuşlardı. Almanya ve özellikle Rusya'dan Asya'ya silah, mühimmat ve tayyare gibi askerî teçhizat sevk edilmekte, Rus banknotları dahi imal edilerek gönderilmekte fakat bu noktada sıkıntılarla karşılaşılmaktaydı. Berlin ve İsviçre'den idare edilmekte olan bu hazırlığın tamamıyla bir ihtilal teşkilatı olduğu anlaşılmaktaydı. Bu ihtilal teşkilatının İstanbul ve Osmanlı'nın çeşitli taraflarında üyeleri vardı. Hint Müslümanları ise zikredilen Osmanlılara, Bolşeviklerle ittifak yaparak faaliyet gösterilip gösterilmeyeceği sorusuna karşılık Osmanlılar, ancak Osmanlı Devleti'nin istiklali tehlikeye düştüğü takdirde Bolşeviklerle çalışabilecekleri cevabını vermişti.⁴⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son on yılında iktidarda olan ve bunun özellikle ikinci yarısında tamamen ipleri elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918'in sonuna gelindiğinde artık Cihan Harbinde devletin mağlup olduğunu anlamıştı. Bu münasebetle devletin yazgısında sorumlu baş aktör olarak görülmüş ve adeta mahkûm edilmişti. Aslında cemiyet kuruluşundan itibaren saltanata karşı hürriyet mücadelesinin bayraktarlığını uzun süre üstlenmekle önemli bir birikime sahip olmuştu. Fakat devlet yönetimindeki tecrübesizlikleri de bir gerçektir. Devlet diğer taraftan çöküş dönemindeydi. Balkan savaşlarının acı mağlubiyeti ve felaketi ülkeyi derinden sarsmıştı. Bu bakımdan Osmanlı'nın Cihan Harbine girmesinin bir nedeni de kaybedilen toprakların telafisiydi. İttihatçılar geniş çaplı bir organizasyona ve İttihatçı ruhu denilen bir mite sahipti. Cemiyet içerisinde Osmanlıcı, milliyetçi, Turancı, batıcı ve İslamcı anlayışlar birbirlerine üstünlük sağlayan ideolojiler olmakla birlikte vatan kavramı ve bunun mahiyeti de değişkenlik gösterebilmiştir. Ancak nihayetinde işgal altındaki toprakların kurtarılması bu noktada esas mesele olmuştur. Bunun için İttihatçı önderler her ne kadar yurt dışına çıkmak zorunda kalsalar da burada da ülkeye hizmet etmekten geri durmamışlar, Almanya, İsviçre, İtalya, Rusya başta olmak üzere buralardaki hükümet ve çeşitli organizasyonlarla sağladıkları çeşitli siyasi ve diplomatik temaslarla Millî Mücadele'ye destek olmaya çalışmışlardır. Panislamcı hareketlerin desteklenmesi ve kışkırtılması, Bolşeviklerle birlikte hareket edilmesi öne çıkan

⁴⁶ BOA, HR.SYS. 2463.34.33. (17 Şubat 1920).

hususiyetlerdir. Zira emperyalistlere karşı Rus-Alman ittifakı, İslam Dünyası üzerinde Bolşeviklik etkisi ve faaliyetleri, Rusların Bolşevik propagandayı çeşitli kanallarla yayması, her iki devletin bir İslam ihtilali çıkarma çabası ve bunun kışkırtılması emperyalizm karşıtı önemli faaliyetler arasında yer almıştır. İttihatçıların yurt içinde ise sahip oldukları ve ayakta olan teşkilatı ve gizli yapılanmaları keza önemli bir faktördür. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın adının sık sık çeşitli düşünce, oluşum ve faaliyetler içerisinde zikredilmesi, onun Millî Mücadele'nin başından beri liderliğini yürütmesi ve geniş yurt dışı bağlantılarının çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. İşgal ortamında devletin emperyalistlerce parçalanma tehlikesi ve bu tehlike karşısında İttihatçıların kendilerini devletin esaslı olarak görme anlayışı birleşmiş ve bu uğurda İttihatçılar özveri ile birçok faaliyet icra etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv

The National Archives/Foreign Office 608/115.

Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi 2463.34.33; 2463.34.37.

Gazete

The Times

Kitap ve Makale

Akal, Emel, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları", Tanıl Bora - Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, C VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Bozarıslan, Hamit, "Türkiye'de Siyasi Şiddetin Fikri Kaynakları", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Çiçek, Hikmet, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

- Hanioğlu, M. Őukr, "İttihatçılık", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletifŐim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Landau, Jakob M., **Pan-İslam Politikaları İdeoloji ve rgtlenme**, Çev. Ni-gar Bulut, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.
- Oran, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.
- Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, TTK Yayın-ları, Ankara, 1995.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C I, İletifŐim Yayınları, İstan-bul, 2000.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz. Osman Selim Koca-hanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- Zürcher, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, İletifŐim Yayınları, İstanbul, 2008.

BELEDİYE REİSİ KEÇECİ HAFIZ MEHMET EMİN EFENDİ’NİN HATIRALARI IŞIĞINDA BALIKESİR KONGRELERİNDEKİ FAALİYETLERİ

Sebahattin ŞİMŞİR*

ÖZET

Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi’nin Hatıraları, Balıkesir ve çevresinde gelişen askerî olayları bütün ayrıntıları ile gün ışığına çıkardığı için oldukça önemlidir. Misâk-ı Millî uğrunda herhangi bir emir beklemeden yiğit Balıkesirlilerin gerçekleştirdiği toplantılardan, cephede göğüs göğse yapılan savaşa kadar her türlü fedakârlıkta bulunmuş olduğunu da kayıt altına almış önemli yazılı şahitlerdendir. Onun hatıraları, başta Kazım Özalp ve Hacim Muhittin Çarıklı gibi konu ile ilgili hatıralarını yazanların, muhtemel eksikliklerini ortadan kaldırmakta ve onların yayınlanan hatıralarını tamamlar niteliktedir. Çerkez Ethem’in Hatıraları’nda üstü kapalı olarak geçen konuların ise, ayrıntılarını Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi’nin Hatıralarında ayrıntılı olarak bulmak mümkündür. Bizim kanaatimizce, Misâk-ı Millî ile başlayan istiklal savaşı sürecinin, daha iyi anlaşılıp, değerlendirilebilmesi için, o dönemlerden kalanların yazdığı başta hatıralar olmak üzere her tür vesikanın isim, yöre ve unvana bakılmaksızın hepsinin bilim aleminin hizmetine sunulması gerekmektedir.

Şüphesiz Balıkesir Millî Mücadele’nin sembol şehirlerinin başında gelmektedir. Hatta, Batı Anadolu Kuvâ-yi Milliyesi’nin merkezi olarak da ifade edebiliriz. Ankara Hükümeti ve Düzenli Ordu oluşturuluncaya kadar, istiklâlimiz için büyük çalışmalar bu yörede gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yöre pek çok millî kahraman çıkarmıştır. Ve bunlar her türlü övgüyü ve taltifi hak etmektedir. Bu güzide şehrimizin Kuvâ-yi Milliye kahramanlarının örnek hayat

---

*Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ssimsir@balikesir.edu.tr

hikâyeleri ve çalışmaları da, ayrı ayrı ele alınıp, belki müstakil olmasa da toplu halde yayınlanmalıdır.

Duyarlı bir yerel yönetici ve cephede Kuvâ-yi Milliye'nin fedakâr bir neferi olarak Belediye Reisi Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi'nin Hatıraları hem o günün şartlarını hem de verilen mücadelenin büyüklüğünün anlaşılmasını sağlayacak ayrıntılar içermektedir. Bundan dolayı biz, bu çalışmada adı Balıkesir yöresinde gerçekleşen kongreleri ele alacağımız gibi, istiklal savaşındaki durumunu da ortaya koymaya çalışacağız. Yine zaman zaman tartışma konusu olan Erzurum ve Sivas kongrelerine yönelik olarak, bazı art niyetli kişiler tarafından Balıkesir kongrelerinin muhalif ve Millî Mücadele karşıtı olduğuna dair söylemlerin de gerçeği yansıtmadığını, yine hatıralara dayanarak ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Bu sempozyum vesilesi ile belki Balıkesir Kongrelerini ve Hafız Mehmet Emin Efendinin faaliyetlerini ortaya koyarak unutulmakta olan bir kahramanı ve mücadele arkadaşlarını da zikretme şansı bulmuş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Kongre, Alaca Mescit, Belediye Reisi, Millî Mücadele.

BALIKESİR CONGRESS ACTIVITIES IN THE LIGHT OF MAYOR KEÇECİ HAFİZ MEHMET EMİN EFENDİ'S MEMOIRS

ABSTRACT

Memoirs of Keçeci Hafız Mehmet Efendi are very important because they reveal all the military occurrences that happened around Balıkesir with all the details. They are one of the important written witnesses which have recorded that all the brave citizens of Balıkesir sacrificed for the meetings and for the war in the fronts for the Turkish National Pact. His memoirs eliminate the shortcomings of the writers such as Kazım Özalp and Hacim Muhittin Carıklı and complement their memories. In the Memoirs of Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi, it is possible to find the details of the subjects that were implicitly covered in the Memoirs of Çerkez Ethem. In order to better understand and evaluate the process of the War of Independence, which started with the Turkish National Pact, it is necessary to submit to the service of the world of science, regardless of the name, region and title, of all kinds of documents written by those who remain from those periods.

Balıkesir is undoubtedly one of the symbol cities of the War of Independence. We can even refer to it as the center of the Western Anatolian Kuva-yi Milliye (National Forces). Until the Government of Ankara and the establishment of a regular army, great efforts for our independence were tried to be made in this region. The region has made many national heroes and it deserves all the praise and reward. The example life stories and works of the heroes of the Kuvâ-yi Milliye of this eminent city should be handled separately and perhaps published separately.

Memories of the Mayor Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi, who is a sensitive local administrator and a devotee of the Kuvâ-yi Milliye on the front, contain details that will enable us to understand the conditions of that day and the magnitude of the given struggle. Therefore, in the light of the memories mentioned in this study, we will look at the congresses held in Balıkesir region and try to reveal the situation during the War of Independence. Again, for the Erzurum and Sivas congresses, which are the subject of controversy from time to time, we will try to put forward that some discourses do not reflect the truth about the fact that Balıkesir congresses are oppositional and against the National Struggle.

On the occasion of this symposium, we will remember and remind the activities of Balıkesir Congresses and Hafız Mehmet Emin Efendi, a hero who is about to be forgotten, and his friends who fought for the same cause.

Keywords: Balıkesir, Congress, Alaca Mescit, Mayor, War of Independence.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi imzalanınca Türk ve Türkiye düşmanları nerede ise bayram etmişlerdir. Anadolu'da yıllardır yan yana yaşadığımız Rum ve Ermeniler de Türk – Müslüman halkın varlığını tehdit etmeye başlamışlardır. Savaş içinde başlayan Ermenilerin düşmanca tutumları, mütareke sonrasında daha da artmış, Türklerin oturdukları toprakları da talep eder hale gelmişlerdir. Batı Anadolu, Trakya ve Doğu Karadeniz'de yaşayan Türkler komşuları Rumlardan korkar hale gelmişlerdir. İşte bu şartlar altında yabancı ihtirasların hedef aldığı yörelerin halkı, kendi kaderine sahip çıkmaya başlamışlar, cemiyetler kurup teşkilatlanmış, mitingler tertip etmiş ve silahlı direnişe geçmişlerdir.¹

Bu şartlar altında Türk milleti savaş sonunda kendisine yapılan haksızlıkları kabul etmemiştir. Batı Anadolu'da Balıkesir, Misak-ı Milli'nin önemli kalelerinden biri haline gelmiştir. Bu kutsal amaca doğru Balıkesirli büyük katkı sağlamışlar ve Milli Mücadele'nin pek çok sembol ismi bu şehirden çıktığı gibi, hedefe ulaşmak için bir dizi kongreler de tertiplemişlerdir. Batı Anadolu ve vatanın kurtarılmasını amaç edinen üç emekli subay, eski mutasarrıflar, aydınlar, belediye reisleri, vilayet meclis üyeleri, müftüler vb. isimler Erzurum Kongresi'nden sadece üç gün sonra, Balıkesir Kongresi'ni toplamışlardır.²

Mondros Ateşkes antlaşmasından kısa bir süre sonra Anadolu'da işgallerin başlaması ile birlikte, Batı Anadolu'ya yönelik Yunan politikasına en büyük tepkilerden biri, Balıkesir'den gelmiştir. Hasan Basri Çantay'ın *Ses* gazetesindeki yazıları yanında, Balıkesir Belediye Reisi ve Ticaret Odası Başkanı Keçeci Hafız Mehmet Emin Efendi'nin de içinde bulunduğu bir grup vatansever, 15 Mart 1919 tarihinde İzmir'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Hatta, kendi ifadesi ile Hasan Basri Bey bir müddet kaçak yaşamıştır.³ Heyet, İzmir'e 23 Kasım 1918 tarihinde faaliyetlerine başlayan İzmir Müdafı-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin, Yunan taleplerinin yersiz e mesnetsiz olduğunu yönünde yaptığı çalışmalar yanında Cemiyetin 17 Mart 1919 tarihinde gerçekleştirilmesi planlanan Büyük Kongresine katılmak üzere gitmiştir. Kongreye

¹ Tuncer Baykara, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 92.

² Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Seminare Sunulan Bildiriler**, TTK Yayını, Ankara, 1975, s. 152.

³ Hasan Basri Çantay, **Kara Günler ve İbret Levhaları**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1964, s. 7.

300'ü aşkın delege katıldığı gibi, kongre başkanlığına cemiyetin İzmir Başkanı Hacı Hasan Paşa getirildiği gibi, Başkan vekilliklerinden birine de Balıkesir Belediye Başkanı Hafız Mehmet Emin getirilmiştir.⁴

İzmir'in işgal edildiği haberi Balıkesir'e 16 Mayıs 1919 günü öğleden sonra ulaşmıştır. Öğle saatlerinde Belediyeye gelen Reis Keçeci Hafız Mehmet Emin Efendi, Redd-i İlhak İmzası ile gönderilen ve posta dağıtıcısının getirmiş olduğu İzmir'in işgalini haber veren telgrafı okur okumaz bir belediye çavuşuna "Git! Bütün arkadaşları ve tesadüf ettiğin memleket eşrafını çağır!"⁵ diye emretmiştir. Bu emir bütün Balıkesir'i ayağa kaldırmaya yetmiştir. Hemen Belediye meclis üyeleri, eşraf, durum muhasebesi yapmak üzere belediyede bir toplantı düzenlemişlerdir. Burada bir salon toplantısı yapılmasına karar verilmiştir. Toplantıya siyasi düşünce farkı gözetilmeden şehir ileri gelenleriyle Rum ve Ermeni cemaatlerinin ileri gelenlerinin de davet edilmesine karar verilmiştir. Mehmed Vehbi Beyin başkanlık edeceği toplantının, Saat Kulesi dibinde bulunan Okuma Yurdu salonunda yapılması kararlaştırılmıştır. Balıkesirlilerin büyük çoğunluğu toplantıya koşmuştur. Neticede, protesto telgraflarının çekilmesi kararı ortaya çıkınca, bir sessizlik ortaya çıkmış ve protesto ile neticeye ulaşamayacağını tahmin eden Balıkesir esnafından Leblebici Raşit "Bu iş protesto ile olmaz, bunun cevabı namlunun ucundadır" diye haykırmıştır.⁶

Balıkesirliler daha sonra 18 Mayıs Pazar günü Alacamescit'te kalabalık bir halk kitlesinin katılımı ile toplantı yapmışlar ve Yunan işgalini tanımama kararı almışlardır. Bu toplantıda seçilen 41 kişi ile de, -ki bunlardan biri de Keçeci Hafız Mehmet Emin Bey'dir- Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyetini kurmuşlardır.⁷

Redd-i İlhak Cemiyetinin Yürütme Kurulu üyelerinin her biri Millî Mücadele'de etkin bir şekilde görev aldığı gibi, Balıkesir'i de her platformda en iyi şekilde temsil etmişler, nitekim daha sonra toplanacak Balıkesir

⁴ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)*, ATAM Yayını, Ankara, 1989, s. 62-64.

⁵ Ayhan Aydın, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", Millî Mücadelede Balıkesir, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, s. 34-35.

⁶ Mücteba İlgürel, Millî Mücadelede Balıkesir Kongreleri, ATAM Yayını, İstanbul, 1999, s. 62-64.

⁷ Mücteba İlgürel, "Balıkesir Kongreleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C V., İstanbul, 1992, s. 15.

Kongrelerinde de büyük çoğunluğu görev almıştır.⁸ Batı Anadolu'da Balıkesir Kongrelerinin ön plana çıkmasında, Balıkesir'in coğrafi konumunun elverişli olması, direnişten yana olan aydınların Balıkesir'de toplanması, 14. Kolordu Kumandanlığı'nın şehre taşınması gibi sebepler etkili olmuştur. Ancak, Balıkesir'de başlayan millî hareketin Anadolu'nun diğer bölgelerinden daha farklı ve daha teşkilatlı olduğu da bir gerçektir. Bunun en büyük sebebi ise, Balıkesir'de aydınların önderliğinde bir gönül hareketi olarak istiklal mücadelesinin başlamış olmasıdır.⁹

Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey'in sürüklemiş olduğu ve tümen komutanı Kazım (Özalp) Bey'in desteklemiş olduğu bu hareket geniş alanları etkisi altına almıştır. Her ne kadar I. ve II. Balıkesir Kongreleri yerel özelliklere sahip ise de nispeten sivil teşkilatlanmayı başlatmışlardır. III. IV. ve V. Balıkesir Kongreleri ise, daha ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen millî harekete bağlanma eğiliminin belirginleştiği, bölgesel nitelikli bir içeriğe sahip olmuşlardır.¹⁰

Balıkesir Kongrelerini düzenleyenler arasında yer alanların çoğu, düşmana karşı silahlı mücadelenin içinde yer almışlardır.¹¹

Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı (1879 – 1935)

Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi 1879 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Babası Hacı Ahmed Ağa'dır. İlköğrenimine mahalle mektebinde başlamış, orada hafızlığa çalışmıştır. Dayısı Hafız Ramazan Efendi'den özel dersler de almış, küçük yaşta hafız olmuştur. On iki yaşında babasını kaybetmiştir.¹²

Babası Ahmed Ağa'nın ilk sanatı ayakkabıcılıktır. Bilindiği üzere XIX. yüzyılda ithal ayakkabıların Türk piyasasını işgal etmesiyle, yerli üreticilerin çoğu mücadele edemeyip, meslek değiştirmek zorunda kalmışlardır. Muhtemelen Ahmed Ağa da bu sebeple kendi sanatını terk etmiş ve meyve

⁸ Ahmet Aydın Bolak, "Balıkesir'de Kuvâ-yi Milliye Çalışmaları (Balıkesir Hey'et-i Merkeziyesi)", Millî Mücadelede Balıkesir, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s. 65.; Turgut Çarıklı, Babam Hacim Mühittin Çarıklı, (Yayına hazırlayan: Y. Hakan Erdem), Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 52.

⁹ Mediha Akarslan, "Millî Mücadele Döneminde Balıkesir'de Kamuoyunun Oluşması ve Heyet-i Merkeziye Karar Defteri", Atatürk Yolu, V/17 Ocak 1996, Ankara, s. 5.

¹⁰ ---, Anadolu ve Rumel,'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, Ankara, TBMM Yayını, C 3, s. 31.

¹¹ İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, TTK Yayını, Ankara, 1978, s. 4.

¹² Kerim Kani, "Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi", Kaynak, S 37, 1936, s. 10.

satıcılığına başlamıştır. XIX. yüzyıl Türk halkının iktisadî sıkıntılar ile boğuştuğu bir devirdir. Bu yüzden olsa gerek, Ahmed Ağa meyve satıcılığında da başarılı olamamıştır. Bu kez de Balıkesir’de Keten Hanı’nı tutup, kahvecilik yapmaya başlamıştır. Sonraları bu işi de bırakıp, Balıkesir’in ünlü aşçısı He-kim’in yanında çalışmaya başlamıştır¹³. Ahmed Ağa ailesinin geçimini sağlamak için pek çok iş değiştirmek zorunda kalmıştır. Zaten XIX. yüzyıl meslek-lerin babadan oğula nakledilmesi geleneğinin de ortadan kalktığı bir dönemdir. Dolayısıyla oğlunu Balıkesir’in ünlü sanatlarından biri olan Keçe yapımına yönlendirmiştir.

Daha sonraları ailenin “Keçeci” diye anılması da Hafız Mehmed Emin Efendi’nin, küçük yaşta Hacı Ali Usta denilen keçeci ustasının yanında, bu mesleği öğrenmek için çalışmaya başlamasıyla olmuştur. İki yıl çıraklık yaptıktan sonra, 16 yaşında ticaret hayatına atılmış, yumak ve yün ticaretine başlamıştır. Yün ve keçe ticaretinden iyi kâr etmiş, önce Hacı İsmail sonraları da Madon Salih ile ortak olmuştur. Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi bir taraftan kendi sanatı keçeciliği sürdürmüş, bir taraftan da Madon Salih ile zahirecilik, yün ve yapağı toptancılığı yapmıştır¹⁴. İşlerini daha da büyüten Hafız Mehmed Emin Efendi, Şark Kumpanyası için Balıkesir ve çevresinden yün ve yapağı toplamaya başlamıştır. Böylece kısa zamanda Balıkesir’in önemli tüccarlarından biri haline gelmiştir. Afyon ticaretinin iyi gelir getirmesi sebebiyle, I. Dünya Savaşı başlarında büyük miktarda afyon satın almış ama savaşın etkisi ile fiyatlar düşünce, ihracat azalmış ve çok büyük zarar etmiştir. Üzütüsünden kısmî felç geçirmiştir¹⁵.

Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi mütareke döneminde Balıkesir Belediye Reisi ve Ticaret Odası Başkanlığı’nda bulunmuştur¹⁶.

İzmir’in işgalini bildiren telgrafın 16 Mayıs 1919’da öğleden önce Belediye’ye gelmesiyle, durumdan haberdar olmuşlardır¹⁷. Belediye Başkanı Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi, Maarif Müdürü Sabri Bey ve Kocabyık

¹³ Kerim Kani, a.g.m., s.11.

¹⁴ İlker Kayhan, **Keçeci Mehmet Hafız Efendi ve Soma Cephesi**, Balıkesir, 2004, (Basılmamış Lisans Tezi), s. 2.

¹⁵ İlker Kayhan, **a.g.t.**, s. 3.

¹⁶ Hasan Basri Çantay, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁷ Telgraf “Belediye Riyasetine, Türk İzmir 15 Mayıs sabahından itibaren Düvel-i İtilâfiye müsaadesiyle Yunanlılar tarafından işgal olunacaktır. Bu işgal ve ilhakı reddediniz. Mitingler tertip ederek keyfiyeti düvel-i muazzama nezdinde protesto ediniz. Silâhla müdâfaanın esaslarını hazırlayarak vatan ordusuna ilhak ediniz.” Redd-i İlhak.

Mehmed Bey ile Belediye'de telgrafi okumuşlardır¹⁸. Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi'nin daveti ile Belediye Meclisi, halktan da katlımlar ile uzun görüşmeler yapılmıştır. Akşam Okuma Yurdu'nda toplanma kararı alınmıştır. Karesi milletvekili Vehbi Bey başkanlığında yapılan toplantıda protesto telgrafları çekilmesine karar verilmiştir. Belediye Başkanı Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi'nin içinde bulunmuş olduğu, Mehmed Vehbi, Abdülgafur Hoca, Ahmed Vehbi, Sabri Abdullah, Hulusi Beylerden meydana gelen heyet Belediye'de toplanmış ve protesto telgrafını hazırlamışlardır.

Balıkesir'de İzmir'in işgalinin ardından 19 Mayıs 1919'da yapılan toplantının neticesinde, 41 kişi seçilmiş, onlar da Hey'et-i Merkeziye'yi oluşturmuşlardır. Bu heyet, 24-25 Haziran 1919'dan 27 Haziran 1920'ye kadar yapmış olduğu toplantılarda 101 karar almıştır. Bu kararlardan birisi de Anzavur Harekâtı'na karşı Kuvve-i Takibiye'nin oluşturulmasıdır. Onun başına da Belediye reisi Keçeci Hâfız Mehmed Emin Bey'i geçirmişlerdir¹⁹. Balıkesir'de Keçeci Hafız Emin Bey kumandasında millî bir süvarî müfrezesi kurulmuştur²⁰.

Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi, 1935 yılında vefat etmiş, mezarı Balıkesir Başçeşme Mezarlığı'ndadır.

Balıkesir Belediye reisi olarak Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi, Misak-ı Millî kararlarını uygulamak üzere Balıkesir'de oluşan hareketin lider kadrosunun en önemli isimlerinden biri olduğu gibi, millî direnişi de örgütleyen önemli şahsiyetlerdendir. Balıkesir'de yerel idarenin başında olan bir isim olarak dikkat çekici çalışmalara imza atmıştır. Balıkesir'de pek çok vatansever ve aydını bir araya getirmesi neticesinde Balıkesir Batı Anadolu'nun Millî Mücadele merkezi haline gelmiştir.

Mehmet Emin Efendi, Balıkesir'in hem itibarlı tüccarlarından biri olması hem de belediye reisi olarak bulunması sebebiyle, tarih kendisini tarihi sürecin ön saflarında yer almasını sağlamıştır. Kendisinin özü sözü bir, mert, cömert, gözü pek, korkusuz kişiliği gibi özellikleri Kuva-yı Milliye devrinde Balıkesir'de faaliyette bulunanlar arasında O'nu lider konumuna yükseltmiştir. Yine

---

¹⁸ Fevzi Hatipoğlu, "Hâtrât", **Balıkesir Postası**, 22 Mart 1945; Mediha Akarslan, a.g.m., s. 3'ten naklen.

¹⁹ Ahmed Aydın Bolak, a.g.e., s. 54, 63.

²⁰ Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Ankara, TTK Yay., 1989, s. 99.

cephede birliklerini yönetirken göstermiş olduğu tavır, insiyatifi ele alışı son derece zeki olması yanında pratik bir zekaya da sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hafız Mehmed Efendi, şüphesiz bu dönemdeki faaliyetlerini az da olsa, toplam 19 sayfa, yazarak bizlere bırakmıştır. Hatıratı, Balıkesir Kuva-yı Milliye müzesinde bulunmaktadır. Onun hatıralarından bahsedenler olmakla birlikte²¹ tarafımızdan yayınlanıncaya kadar²² da pek dikkat çekmemiştir.

Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi ve Balıkesir'deki Durum

Keçeci Hâfız Mehmed Efendi'nin Kuvâ-yi Milliye devri birlikte kongreler toplayıp, kararlar aldıkları ve silahlı direnişe karar verdiği arkadaşlarından bir kısmı daha sonra milletvekili olmuşlardır. O, hatıralarını bu milletvekili olan arkadaşlarına²³ hem kendisinin içinde bulunduğu silahlı mücâdeleyi özetleyen hem de bu mücâdelede yer alıp da gerekli değeri görmeyenleri hatırlatan bir dille kaleme almıştır. Hatıraların mektup şeklinde yazılıp Milletvekili arkadaşlarına 20 Eylül sene (1)337 (20 Eylül 1921) tarihinde kaleme alınıp bitirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Ankara Hükümeti'nin kurulmasından sonra gerek merkezde gerekse taşrada görev verilen insanların titizlikle seçilmesinin altını çizmiştir. Mühim görevleri hak etmeyen ve bazı kişisel zafiyet sahibi olan kişilerin bu kutsal harekete zarar vereceğini dile getirmek suretiyle, etkili makamlarda bulunan arkadaşlarının dikkatini çekmeye çalışmıştır. Türk Devleti'nin yükselmesinin sorumlu hareket edilmesi ile olacağıın bilincindedir. Bu sebeple kendisi duyarlı bir vatandaş anlayışı ile hareket etmiştir. Onun satırlarında, hem bu devir insanın ruh dünyasını tanımak hem de bu cephede yürütülen sivil direniş hareketinin ayrıntılarını bulmak mümkündür.

Balıkesir Kongrelerine katılarak Heyet-i Merkezi Üyesi seçilmiş, Kongre'de alınan tarihi kararlara o da imza atmıştır. Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgalinden itibaren de önemli sorumluluklar almıştır. Damat Ferit Hükümeti'nin Sivas Kongresi sırasında Balıkesir'den istediği heyette görev almıştır. İstanbul'a giden Heyette, Keçeci Hafız Mehmed Emin Bey, Hulusi

²¹ Zekeriya Özdemir, **Balıkesir Bölgesi'nde Millî Mücadele Hareketleri**, Ankara, 1997, s. 105-106.

²² Sebahattin Şimşir, "Balıkesir'in Misak-ı Millî Kahramanlarından İhmal Edilmiş Bir İsim: Belediye Reisi Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi ve Hatıraları", **Yeni Türkiye**, S 93, Ocak – Şubat 2017, s. 1389-1405.

²³ "Ankarda Son Millet Meclisi Azâ-yı Kirâmından Karesi Mebusu Vehbi Abdulgaffur Basri İbrahim Beylere", **Keçeci Hâfız Mehmed Efendi Hatıratı**, s. 1.

Bey ve Vasıf Beyler bulunmuşlardır²⁴. Hatta, İçişleri Bakanı Adil Bey ile görüşmüştür. Görüşmeler sırasında Anadolu birliğini sarsacak teklifleri reddetmiş, Kuvâ-yi Milliye'ye yardımcı olmayan bir hükümete şiddetle karşı olduklarını dile getirmiştir. Görüşmenin ertesi günü Damad Ferit Paşa hükümeti istifa etmiş olduğu için, yeni kurulan hükümet üyeleriyle de temasa geçilmiş, cepheler için yardım sözü alınmıştır²⁵.

İstanbul dönüşünde İzmir'in işgâlini kınayan miting heyetinde Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi de görev almıştır. 28.11.1919 tarihinde düzenlenen miting sonucunda işgali ve Yunan zulmünü kınayan bir beyanname hazırlanmıştır²⁶.

Belediye Reisi Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi'nin İzmir'in İşgali haberini almasını ve bunu müteakip yaptıklarını şöyle yazmaktadır: "... *Yunan İzmir'e ayak basar basmaz ilk telgraftı bendeniz aldım. Zât-ı âliniz gibi vatan perverlere haber verdim. Ve lâzım gelen teşebbüsâneye başladım. .... Bunları yazmağa hiç lüzûm yoksa da o günleri hatırınıza getirmekdir. Yusuf Paşa Hazretleri Balıkesir'e teşrif edince hemen yanına giderek icâb eden istirahâtden sonra, gece Alaca Mescide teşriflerini (gelmelerini) rica eyledim. Ve söz aldım. Hemen işe yarayacak eşrafi mescid-i şerife davet eyledim. Bir gün değil birkaç günler hatta bir gün Mutasarrıf Hilmi Beyefendi dahi orada Yusuf İzzet Paşa Hazretleri lâzım gelen nesâhiyi yaptıktan sonra bir gün bendeniz hemen söz alarak icâb eden sözleri söyledikten sonra kendim dahi malen ve bedenen her türlü fedâkârlıktan çekinmeyeceğimi ve ailem, kerimem dahi ber-vech olarak bir kaçır yüz lira verecekleri(ni) ifâde eyledim. Ve hemen işe var kuvveti pâzuyeye vererek bihakkın başlamasını söyledim²⁷.*"

Mehmed Emin Efendi'nin Anzavur ile Mücadelesi

Anzavur'un Balıkesir'i ele geçirmesi, Yunanlılar ile ilişki kurmalarına imkân sağlayacağı için Kazım Özalp tarafından tehlikeli görülmüştür. Anzavur'a karşı Balıkesir'de, Kazım Özalp'in emri altında büyük bir güç toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa da ona destek vermiştir. Salihli cephesinden Ethem'in kumandasında süvari ve piyadeden kurulu iki bin mevcutlu bir müfreze, Demirci Mehmed Efe, Aydın cephesinden Danişmentli İsmail Efe

²⁴ Kâzım Özalp, a.g.e., s. 60.

²⁵ Kâzım Özalp, a.g.e., s. 60.

²⁶ Kâzım Özalp, a.g.e., s. 77.

²⁷ Keçeci Hâfız Mehmed Efendi Hatıratı, s. 1.

kumandasında 600 zeybek toplanmıştır. Akhisar cephesinden Millî Alay Kumandanı Hafız Hüseyin Bey kumandasında millî kuvvetler 14. Süvari Alayı'nın büyük bir kısmı, Soma Cephesinden Salâhaddin Efendi kumandasında kuvvetli bir müfreze, İvrindi ve Ayvalık bölgesinden de önemli kuvvetler gelmiştir. Bütün kuvvetler Balıkesir'de toplanmış, ayrıca Balıkesir'den de Keçeci Hafız Emin Bey kumandasında millî bir süvari müfrezesi kurulmuştur. Binbaşı Salim Bey kumandasındaki nizamiye kuvveti de buna katılmıştır. Eskişehir, Bilecik ve Bursa'dan da yardımcı millî kuvvetler destek vermişlerdir. Bu hareket süresince Ali Fuat Paşa Ankara'dan Bursa'ya gelmiştir²⁸.

Belediye Reisi Hâfız Mehmed Emin Efendi Hatıralarında Balıkesir'de bir dizi toplantılar yapıp, kararlar alınmasını özetledikten sonra, kendinin bizzat içinde bulunduğu Anzavur'a karşı verilen mücadeleyi hatıralarında²⁹ kendi bakış açısıyla ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Anzavur'a karşı Balıkesir'de 15 yaşından büyükler askere çağrıldığı gibi, yaşlı genç, hatta sakatlar yanında hanımlar da bu mücadeleye katılmak istemiştir.³⁰

Anzavur harekâtına Kuvâ-yi Takibiye Kumandanı olarak katılan Belediye Reisi Keçeci Hâfız Mehmed Emin Efendi'nin verdiği 13 Haziran 1920 tarihli rapora istinaden Heyet-i Merkeziye 92 numaralı kararını almıştır. Bu karara göre Keçeci'nin maiyetinden Anzavur hareketına katılan kişilerden Arnavud Aslan, Nuri Çavuş, Nafiz, Hasan Çavuş, İbrahim Çavuş, Kâmil, Abdullah, Bayram oğlu Mehmed, Eyüp Çavuş, Keçeci İbrahim ve Laz Kara Hüseyinzâde İbrahim'e birer takdimnâme ve 15'er lira mükâfat verilmiştir³¹.

Redd-i İlhak Cemiyetinin Kurulması ve Balıkesir Kongrelerinde Hafız Mehmed Efendi

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberinden sonra, şehir ileri gelenleri ilk olarak okuma yurdunda toplanmışlardır. Toplantı sonunda muhtelif mahfillere protesto telgraflarının çekilmesine karar verilmekle birlikte, her tür eğilimin olması dolayısı ile silahlı direniş ve manda meselesi de tartışılmıştır. Okuma yurdu toplantısından sonra, Balıkesirlilerin Alacamescit'te gerçekleştirdikleri toplantı ise, tarihe altın harflerle yazılan kongreler sürecine geçişi başlattığı gibi 41 kurucudan oluşan Redd-i İlhak Cemiyeti'nin

²⁸ Uluğ İğdemir, *a.g.e.*, s. 99.

²⁹ Keçeci Hafız Mehmet Efendi Hatıratı, s. 1-9.

³⁰ Kazım Özalp, *a.g.e.*, s. 65.

³¹ Ahmet Aydın Bolak, *a.g.e.*, s.105-106.

kurulmasını da sağlamıştır. Keçecizade Hafız Mehmet Emin Bey de Redd-i İlhak Cemiyetinin kurucuları arasında yer almıştır. Seçilen bu kişiler aynı zamanda daha sonra toplanacak olan Balıkesir kongrelerinin de delegeleri olacaklardır.³² Bu teşkilat, Balıkesir'in yurtsever ve idealist eşraf ve aydınları tarafından kurulmuştur.³³

Keçecizade Hafız Mehmed Emin Bey beş arkadaşı ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve burada Damat Ferit Paşa tarafından kabul edilmişlerdir. Ancak, Sadrazam, "Hükümet'in mütareke ahkâmı ve mümessillerinin kontrolü dolayısıyla bir şey yapmaya ve yardım etmeye kudretinin" olmadığını bildirince, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey ile görüşmüşler ve benzer cevaplar almışlardır.³⁴

Redd-i İlhak Cemiyeti üyelerinin çabaları sürerken Yunan kuvvetlerinin ilerlemeye devam etmeleri üzerine 28 Haziran 1919 tarihinde 1. Balıkesir Kongresi çalışmalarına başlamış ve bu çalışmalar 13 Temmuz 1919 tarihine kadar devam etmiştir.

Birinci Balıkesir kongresinde alınan kararlara baktığımızda;

Kongre millîdir;

Kongrenin maksat ve gayesi: vatani kurtarmaktır;

Kongre Türkiye'nin işgalini reddetmek yerine hareket-i milliye-yi başlattığını ilan etmiştir;

Kongre, Devlet teşkilatına muvazi teşkilatın kurulmasını kararlaştırdığı için merkez Balıkesir'de de bu devleti idare edecek bir Heyet-i Merkeziye teşkil ve vazifelerini tespit ederek ve bu heyetin intihabını yaparak millî meclis vazifesi görmüştür.

Kongre, harp kararı vermiş ve cephele teşkil edip kumandanlar, zabitan ve efradın maaşat ve ikramiyelerin miktarını tespit selahiyetini Heyeti Merkeziyeye tevdi etmiştir.

Kongre, Yunan işgalindeki İzmir'e zahire ihracını men etmiştir.

---

³² M. Vehbi Bolak, "Kuva-yi Milliye Hareketi Nasıl Doğdu? Nasıl Büyüdü ve Kuva-yi Milliyeciler Nasıl Çalıştı", Millî Mücadele'de Balıkesir, TDAV Yayını, İstanbul, 1990, s. 165-170.

³³ Turgut Çarıklı, Yayınlayan Y. Hakan Erdem, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-yi Milliyecinin Yaşam Öyküsü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 52.

³⁴ M. Vehbi Bolak, a.g.m., s. 171.

Kongre, milli kuvvetlere hüviyet verilmesini ve bu vesikada alınan eşya ve paranın kaydedilmesini şart koşmuştur.

Kongre, Yunanlılar ile hiçbir surette müzakere edilmemesini munasip görmüş ve ilan etmiştir.

Kongre, vatan vazifesine davet ettiklerinden icabet etmeyenlerin anayurttan ihraç edilip mümkün olursa Yunan tarafına gönderilmesine karar vererek bu kararını ilan etmiştir.

Kongre, İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya siyasi mümessillerine de tebliğat ifasına karar vermiştir.³⁵

İkinci Balıkesir Kongresi 26 – 30 Temmuz 1919 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Kongrenin toplanma gerekçesi Hacim Muhittin Bey’in³⁶ ifadesi ile, “Balıkesir’de Yunan tecavüzatına karşı, müdafaa ve mücadeleat-ı tevhid ve tespit etmek” amacıyla toplanmıştır. Hafız Mehmet Emin Efendi’de kongre delegeleri arasındaki yerini almıştır.

Bu kongrede, o güne kadar kullanılmakta olan “Balıkesir Redd-i İlhak Heyeti Milliyesi” adının dar kaldığı düşüncesi ile ismini “Harekât-ı Milliye Red-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi” şeklinde düzeltiltiği gibi bunu da kongre kararı olarak belirtmiştir. Kongrenin diğer dikkat çekici maddeleri arasında ise;

Kongre, Anadolu’dan Yunanlıları tard etmeye azmetmiştir.

Kongrenin maksadı ve gayesi istihlas-ı vatandır.

Kongrenin hitamında, kongrenin ne maksatla teşekkül ettiği hakkında Hakipay-i Şahane’ye, Makam-ı Sadaret’e ve itilaf mümessili siyasilerine birer ariza-yı telgrafiye yazılması takarrür etmiştir.³⁷

İkinci Balıkesir kongresinin dikkat çeken bir önemli yönü de, Balıkesir, Saruhan ve yakın çevresinde gerek idari mali ve gerekse askerî bakımdan son derece etkili bir örgütlenmeye gitmiş ve adeta yerel bir hükümet gibi görev yapmıştır. Kongre delegelerinin çoğunluğunun eşraftan olması hasebiyle,

³⁵ Fuat Özer, **Millî Mücadele’de Balıkesir**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998, s. 63; Ahmet Aydın Bolak, “Alaşehir Kongresinin 66. Yıldönümü Vesilesiyle Millî Mücadelede Balıkesir Kongreleri ile İlgili Kısa Tebliğ”, **Millî Mücadelede Balıkesir**, İstanbul, TDAV Yayını, 1990, s. 125-127.

³⁶ Çarıklı, **a.g.e.**, s. 112.

³⁷ Mücteba İlgürel, “Balıkesir Kongrelerinin Millî Mücadele’deki Hizmetleri”, **Millî Mücadelede Balıkesir**, İstanbul, TDAV Yayını, 1990, s. 181-182.

Kuva-yı Milliye hareketini yönetenlerin büyük çoğunluğunun “sivil kökenli” oluşu dikkat çekmektedir.³⁸

Aslında İkinci Balıkesir Kongresi, kısa sürede Batı Anadolu’da çok geniş bir alanın merkezi olmayı ve Kuzey Batı Anadolu’daki Millî Mücadele yanlısı grupları bir çatı altında toplamayı başarmıştır.

Erzurum Kongresi ile İrtibat Kurulması

Balıkesir ve Alaşehir’de vatanın kurtuluşu yolunda faaliyetler sürdürülürken, 7 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Kongresi, bütün vatani ilgilendiren kararlar alarak sona ermiştir. Nitekim, kısa bir süre sonra da Heyet-i Temsiliye ile Balıkesir’deki Heyet-i merkeziye arasında irtibat kurulmuş, karşılıklı telgraflar ile de yakınlık netleşmiştir. Bu telgrafları burada vermekte fayda olduğu kanaatindeyiz;

“Alaşehir ve Balıkesir Kongresi’ne ıblağını rica ederim.

Garbî Anadolu’nun hissiyât-ı vatanperane ve fedakârânelerinden doğan Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri bütün vilâyet-i şarkiyeye halkı üzerinde pek samimi bir tesir uyandırmıştır. Esasen kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve mevcudiyeti ile zahirdir. Hissiyatımızın mezkûr heyet-i muhteremeye ıblağına tavassut-ı âlilerini rica ederim.”

Bu telgrafa Hacim Muhiddin Bey 27 Ağustos 1919 tarihinde verdiği cevabî telgrafta;

“Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine,

Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerine gösterilen samimi teveccühten dolayı, her iki kongrenin aciz reisi bulunmaklığım hasebiyle bilvekalâ arz-ı şükran ederim. Şarktan garba doğru tevessü eden teşkilat-ı vatanpervaneleri ile, garptan şarka tevessü edecek teşkilat-ı nacizanemizin birleştiği gün, gayesi istihlas-ı vatana mâtuftuşebbüsât-ı nacizanemizin birleştiği gün, gayesi istihlas-ı vatana matuftuşebbüsât-ı vatanperverânemizin en büyük bir bayramı olacaktır. Balıkesir Kongresi hulâsa-i mukarreratını Eskişehir’de Atıf Bey’e gönderdiğim gibi, Alaşehir Kongresi hulâsa-i mukarreratıyla kongreden yazılan mektup ve telgraf suretlerini ihtiva edecek risâle-i matbuayı de yakinen mumailiye takdim edeceğim.

³⁸ Mustafa Albayrak, Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri, Ankara, ATAM Yayını, 1998, s.137.

Oradan aldırılmasını rica ederim. Balıkesir, Alaşehir, Nazilli Heyet-i Merkeziyeleri'nin muhassalası olarak kongre kararıyla teşkil edilen Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Encümen-i Müdirânı, Garbi Anadolu'nun bir merkez-i mühimmi olacaktır. Şark ve garbın maksad-ı gayesi, istihlas-ı vatan ve temin-i istikaldir. Şark'ın küçük kardeşi garbın ihtiramının kabulünü istirham ederim efendim.”

Üçüncü Balıkesir Kongresi; 16 – 27 Eylül 1919 tarihleri arasında, yani Sivas Kongresinin bitmesinden beş gün sonra toplanmıştır.

Kongrede, merkez teşkilatı ve görevleri ile ilgili yönetmelik;

Alaşehir Kongresinde kabul edilen “Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak Teşkilatı Yönetmeliği” üzerinde görüşülmüş;

Millî alay komutanlarının ve menzil müfettişlerinin seçimi yapılmıştır;

Encümen-i müdirân üyelerinin seçimi yapılmıştır.

Heyeti Merkeziye yönetmeliği oluşturulmuştur.³⁹

Ayrıca üçüncü kongrede önemli bir mesele de, umumi kongreye gönderilecek delegeleri kongre mi seçecek yoksa kazalar tarafından mı seçilecek hususu olmuştur. Sonuçta, delegelerin kongre tarafından seçilmesine karar verilmiştir.⁴⁰

Dördüncü Balıkesir kongresi, 20 Ekim’de planlanmasına rağmen bu tarihte toplanamamış ve 19 – 29 Kasım 1919 tarihlerinde toplanmıştır. Bu kongreye katılanlar hakkında net bir bilgi yoktur. Dördüncü kongrede alınan en önemli kararlar ise; Memlekette millî iradenin hakim olması ve İzmir’in Yunanlılardan kurtarılması meselelerinin ön plana çıktığını ifade edebiliriz.⁴¹

Kongre ayrıca, halkın heyecanını teşvik ve millî hisleri canlı tutmak üzere bir miting yapılmasını kararlaştırmıştır. Oluşturulan miting heyetinde de görev alanlar arasında Keçecizade Hafız Mehmed Emin dışında, Hamdi, Arabacızade Hafız Mehmed, Vasıf ve Mehmed Vehbi yer almıştır. Miting, 28 Kasım

³⁹ ---, *Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara, TBMM Yayını, C 3, s. 40.

⁴⁰ Kamil Su, *Köprülü Hamdi Bey ve Akbaş Olayı*, Ankara, 1984, s. 90.

⁴¹ Su, *a.g.e.*, s. 108.

Cuma günü namazdan sonra Belediye önünde 10 bin civarında katılımcı ile yapılmıştır.⁴²

Dördüncü kongreden sonra, Kuva-yı Milliye kumandanı olarak da büyük hizmetleri bulunan Keçecizade Hafız Mehmed Emin Bey, Heyet-i Merkeziye'nin 11 Ocak 1920 tarihli toplantısında Şeref Tabur Kumandanı olarak seçilerek taltif edilmiştir.

Beşinci Balıkesir Kongresi (10 – 22 Mart 1920): Bu kongreye 64 delege katılmıştır. Kongrenin devam ettiği günlerde (16 Mart) İstanbul'un işgal edilmesi, Balıkesirli derinden üzmüştür. Bunu protesto etmek için 18 Mart günü Belediye önünde bir miting tertip edilmiştir.

Bundan sonraki gelişmeler daha ziyade silahlı mücadele şeklinde tecelli etmiştir. Özellikle Keçecizade Mehmed Emin Efendi, Kuva-yı Milliye'nin fedakar ve cesur kumandanı olarak ön plana çıktığı gibi, maiyetinde millî kuvvetlerle birlikte 15 Mayıs'ta Balıkesir'e döndüğü zaman halk tarafından parlak bir merasimle karşılanmıştır.⁴³

SONUÇ

Sonuç olarak kongreler, yönetim, karar ve halkın iradesini yansıtmaları açısından boşlukta olduğu düşünülen devlete sahip çıkmışlar ve değişen şartlara göre alınması lüzumlu kararları, birer mahalli millet meclisi hüviyeti içinde cesaretle gerçekleştirmişlerdir.

Ülkenin makus talihinin değişmesi yönünde her vatan evladı üzerine düşeni fazlasıyla yapmaya çalışmıştır. Balıkesir ve yöresi de düşman işgal tehdidini çok yakından hissettiği için daha 30 Ekim itibarı ile çalışmalarına başlamıştır. Bazı kırılma noktalarında görev yapan şahsiyetler ya bunun kaymağını yer ya da cefasını çeker. Keçecizade Hafız Mehmed Emin Efendi de böyle hassas bir dönemde bu işin merkezinde bulunan kişilerdendir. Belediye reisi olarak görev yapıyor olması kendisini hem şehirde hem de cephelerde gerçekleştirilecek faaliyetlerin içine bırakmıştır. Hem karar merciinde hem de cephede komuta mevkiinde bulunarak bölgesine ve memleketine hizmet etmiştir. Ancak, mahalli bazı çalışmaların olmasına rağmen, bugüne kadar hakkının verilememiş olması ise bir talihsizlik olsa gerektir. Temennimiz başta

⁴² Mücteba İlgürel, a.g.e., s. 169.

⁴³ Mücteba İlgürel, a.g.e., s. 229.

Alacamescit toplantısı ile bayraklaşanlar olmak üzere, muhtelif bölgelerde görev yapanların da bir vesile ile anılmalarının sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

(Akpınar), Kerim Kani, “Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi”, **Kaynak**, S 37, 1936.

_____, **Anadolu ve Rumel,’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, Ankara, TBMM yayını, C 3.

Akarşlan, Mediha, “Millî Mücadele Döneminde Balıkesir’de Kamuoyunun Oluşması ve Heyet-i Merkeziye Karar Defteri”, **Atatürk Yolu**, Ankara, V/17 Ocak 1996.

Akıncı, İbrahim Ethem, **Demirci Akıncıları**, TTK Yayını, Ankara, 1978.

Albayrak, Mustafa, **Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri**, Ankara, ATAM Yayını, 1998.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)**, ATAM yayını, Ankara, 1989.

Aydın, Ayhan, “İzmir’in İşgali Sırasında Balıkesir”, **Millî Mücadelede Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.

Baykara, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Bolak, Ahmet Aydın, “Balıkesir’de Kuvâ-yi Milliye Çalışmaları (Balıkesir Hey’et-i Merkeziyesi)”, **Millî Mücadelede Balıkesir**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986.

Bolak, M. Vehbi , “Kuva-yi Milliye Hareketi Nasıl Doğdu? Nasıl Büyüdü ve Kuva-yi Milliyeciler Nasıl Çalıştı”, **Millî Mücadele’de Balıkesir**, TDAV Yayını, İstanbul, 1990.

Çantay, Hasan Basri, **Kara Günler ve İbret Levhaları**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1964.

Çarıklı, Turgut, **Babam Hacim Mühittin Çarıklı**, (Yayına hazırlayan; Y. Hakan Erdem), Boğazici Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005.

Hatipoğlu, Fevzi, “Hâtırat”, **Balıkesir Postası**, 22 Mart 1945.

İğdemir, Uluğ, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Ankara, TTK Yay., 1989.

- İlgürel, Mücteba, “Balıkesir Kongreleri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C V., İstanbul, 1992.
- İlgürel, Mücteba, “Balıkesir Kongrelerinin Millî Mücadele’deki Hizmetleri”, **Millî Mücadelede Balıkesir**, İstanbul, TDAV Yayını, 1990.
- İlgürel, Mücteba, **Millî Mücadelede Balıkesir Kongreleri**, ATAM Yayını, İstanbul, 1999.
- Kayhan, İlker, **Keçeci Mehmet Hafız Efendi ve Soma Cephesi**, (Basılmamış Lisans Tezi), Balıkesir, 2004.
- Özdemir, Zekeriya, **Balıkesir Bölgesi’nde Millî Mücadele Hareketleri**, Ankara, 1997.
- Özer, Fuat, **Millî Mücadele’de Balıkesir**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.
- Su, Kamil, **Köprülü Hamdi Bey ve Akbaş Olayı**, Ankara, 1984.
- Şimşir, Sebahattin, “Balıkesir’in Misak-ı Millî Kahramanlarından ihmal Edilmiş Bir İsim: Belediye Reisi Keçeci Hafız Mehmed Emin Efendi ve Hatıraları”, **Yeni Türkiye**, S 93, Ocak – Şubat 2017.
- Turan, Şerafettin, “Kurtuluş Savaş’ında Kongreler”, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Seminare Sunulan Bildiriler**, TTK Yayını, Ankara, 1975.

DEUTSCH-ARMENISCHE KORRESPONDENZ'E GÖRE PARİS BARİŞ GÖRÜŞMELERİ VE ERMENİ FAALİYETLERİ (12 KASIM 1918-1 ŞUBAT 1920)

Sezen KILIÇ*

ÖZET

Deutsch-Armenische Gesellschaft'ın yayın organı olan *Deutsch-Armenische Korrespondenz* dergisinin 12 Kasım 1918 tarihli ilk sayısında Ermenilerin Osmanlı topraklarına geri dönüşlerine Sadrazam İzzet Paşa ve Maliye Nazırı Cavid Bey'in izin verdiği, hatta Ermenilere tazminat dahi ödenmesi düşünüldüğü belirtilmiştir. Bir başka sayıda Paris Barış Görüşmeleri'nde Ermenilerle Yunanlılar arasında Türkler aleyhine ortaklaşa hareket etme kararı alındığı yazılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı hükümetinin Ermeni tehcirinden sorumlu tuttuğu Enver ve Talat Paşaların Almanya'dan iadesini istediği, ancak kabul edilmediği ileri sürülmüştür. 31 Ocak tarihli sayıda ise Yunan parlamentosunun Paris Barış Görüşmeleri'nde Ermeni taleplerinin kabul edilmesini isteyeceği bildirilmiştir. Bununla birlikte Ermeni Patriği'nin savaş esnasında iptal edilen yetkilerinin iade edildiği, hatta sürgünden geri dönmesine izin verildiği söylenmiştir. Ardından da Kıbrıs ve Beyrut'tan gelen Ermenilerle güçlendirilen Ermeni lejyonlarının Anadolu'nun güneyindeki şehirlere konuşlandırıldığı açıklanmıştır. Ayrıca Paris'teki Ermeni temsilcisinin, tehcir nedeniyle Osmanlı Devleti'nden 19 milyar Frank tazminat talep edeceği iddia edilmiştir. Bir başka sayıda ise Ermeni General Andranik'in 12 Haziran 1919'da Fransız Cumhurbaşkanı Poincare tarafından kabul edildiğinde İtilaf devletlerine sadakati dolayısıyla kutlandığı izah edilmiştir. Bunun yanı sıra Hatay Dörtüol'da bir Osmanlı yüzbaşısının Ermeni bir kadınla evlenerek Ermeni mezhebinin kabul ettiği, birçok Müslüman'ın da Ermeni olmak için müracaatta bulunduğu iddia edilmiştir. Diğer yandan ise Kars İslam Şurası Başkanı'nın, Ermeni Başbakanı'na iyi komşuluk teklifinde bulunduğu, Trabzon

---

*Doç. Dr., Başkent Üniversitesi ATAMER, sezenkiloc197@yahoo.com.

Cemiyeti'nin de Trabzon'un Ermenistan'a katılması kararı aldığı ileri sürülmüştür. Bunun dışında Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'a gelerek Azerbaycan hükümeti ile bağlantı sağlayacağı yazılmıştır. Sonrasında Ermeni Savaş Bakanı'nın Türkiye'den 30 yaşını aşmış her Ermeni'yi, Ermeni Devleti adına savaşmaya çağırdığı iletilmiştir. Ardından Cemal Paşa'nın *Frankfurter Zeitung* gazetesinde kaleme aldığı yazıda, bölgesinde Ermeni katliamına izin vermediği, aksine Ermenilere yardım ettiği belirtilmiştir. Derginin 12. sayısında ise Türk milliyetçilerinin birçok şehirde Hıristiyanlara eziyet etmek ve seyahatlerini engellemekle kalmadığı, muhalif olan Türkleri de sürdürdüğü ileri sürülmüştür. Buna ilaveten Malatya Mutasarrıfı Bedirhanzade Halil Rami Bey'in *Alemdar* gazetesine verdiği demeçte, Türk milliyetçilerinin kendilerine itaat etmeyen memurları ya sürdürdüğü ya da öldürdüğüünü söylediği yazılmıştır. Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta bir divanı harp kurarak birçok Türk'ü vatan haini olarak yargılattığı, Hürriyet ve İtilaf mensuplarını ise sürdürdüğü iddia edilmiştir.

Çalışmamızda *Deutsch-Armenische Korrespondenz* bülteninde Paris Barış Görüşmeleri ve Ermeni faaliyetleri ile ilgili ilginç haberlerin konuyla ilgili yazılmış eserlerle ne derece örtüştüğü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Deutsch-Armenische Korrespondenz*, Paris Barış Görüşmeleri, Ermeniler, Türkler, Mustafa Kemal Paşa.

**PARIS PEACE CONFERENCE AND ARMENIAN ACTIVITIES
ACCORDING TO DEUTSCH-ARMENISCHE KORRESPONDENZ
(12 NOVEMBER 1918-1 FEBRUARY 1920)**

ABSTRACT

It is stated in the first issue dated November 12, 1918 of *Deutsch-Armenische Korrespondenz*, a media organ of Deutsch-Armenische Gesellschaft, that Grand Vizier Izzet Pasha and Finance Minister Cavid Bey permitted the return of Armenians to Ottoman territories and even that it was thought to pay tribute to them. In another issue, it was written that a decision was made by Greeks to act in concert with Armenians against Turks in Paris Peace Conference. However, it was put forward that Ottoman government reclaimed Enver and Talat Pashas, regarded as responsible for Armenian emigration, from Germany, but this application of Ottoman government was denied. In the issue dated January 31, it was declared that Greek parliament would request from Ottoman acceptance of demands of Armenians in Paris Peace Conference. In addition to this, it was mentioned that cancelled authority of Armenian patriarch during the war was given back, and even he could turn back from exile. After that, it was explained that Armenian legions empowered by Armenians, emigrating from Cyprus and Beirut, were deployed in southern cities of Anatolia. Also, it was declared that Armenian representative in Paris would claim 19 billion frank compensation from the Ottoman Empire because of emigration. In another issue, it was mentioned when French President Poincare received Armenian General Andranik on June 12, 1919, Andranik was appreciated for his loyalty to allies. In addition to this, it was claimed that an Ottoman lieutenant got married to an Armenian woman and accepted Armenian sectarian and many Muslims applied to become Armenian in Dortyol, Hatay. On the other hand, it was put forward that Head of Kars Islam Council offered Armenian President good neighborhood relations and Trabzon Council decided that Trabzon would join Armenia. Apart from that, it was written that Enver Pasha would establish connection with Azerbaijan government, coming with Mustafa Kemal Pasha to Erzurum. Then it was informed that Armenian secretary of war called every Armenian over the age of 30 to fight in the name of Armenia. Afterwards, it was stated in an essay written by Cemal Pasha in *Frankfurter Zeitung* newspaper that he didn't allow Armenian genocide in his region and helped Armenians. In the 12th issue of the journal, it was suggested

that Turkish nationalists not only tormented Christians and prevented their travels, but also continued to exile opponent Turks. In addition to this, in the statement made by governor of Malatya Bedirhanzade Halil Rami Bey in *Alemdar* newspaper, it was written that Turkish nationalists killed or exiled disobedient civil servants. Finally, it was claimed that Mustafa Kemal Pasha established a court martial in Sivas, judged many Turks as traitor and exiled members of Freedom and Accord Party.

In our study, it will be put forward to what extent the interesting news about Paris Peace Conference and Armenian activities in *Deutsch-Armenische Korrespondenz* journal match with the works about the matter.

Keywords: *Deutsch-Armenische Korrespondenz*, Paris Peace Conference, Armenians, Turks, Mustafa Kemal Pasha.

GİRİŞ

Avusturya arşiv belgelerinde yer alan *Deutsch-Armenische Korrespondenz* (*DAK: Alman-Ermeni Bülteni*), Deutsch-Armenische Gesellschaft adlı Alman-Ermeni Cemiyeti'nin yayın organı olarak ilk kez yayın hayatına 12 Kasım 1918'de başlamıştır. *DAK*'ın Genel Sekreteri Rahip Ewald Stier, bültenin yayın hayatına nasıl ve niçin başladığını şu özet sözlerle açıklamıştır: Dünya savaşı sonunda sansürün kalkmasıyla birlikte Alman-Ermeni Cemiyeti, Alman kamuoyunu Ermenistan'daki durumla ilgili periyodik olarak bilgilendirmek üzere yayın hayatına başlamıştır. Savaş esnasında Türkiye'nin Almanya'nın müttefiki olması, özellikle Ermeni meselesinde daha dikkatli olunmasını gerekli kılmıştır. Nitekim Alman basını yayınlarında birkaç istisna haricinde resmi Türk tebliğlerini dikkate almak durumunda kalmıştır. Savaşın bitmesiyle birlikte artık Alman-Ermeni Cemiyeti, savaş sonunda yapılan barış görüşmelerinde önemli bir rol oynayan Ermenistan ile ilgili daha açık ve doğru bilgiler sunmak istediğinden, *DAK*'ı çıkarma kararı almıştır. Bülten, Berlin'deki Ermeni Cumhuriyeti temsilciliği sayesinde her daim daha doğru bilgiler alabilecek duruma gelmiştir.¹

Bültenin Genel Sekreteri Stier bu açıklamasıyla Ermenistan ile ilgili doğru bilgi kaynağı olarak Berlin'deki Ermeni Cumhuriyeti temsilciliğini göstermesi, bültende yer alan haberlerin tek yönlü olduğunu, yani bültenin sadece Ermeni bakış açısına sahip olduğunu kabul etmiştir. Gerçi bu durumu Stier kabul etmese de sonuçta bülten, kurulduğu 1914'ten itibaren Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyeti ile bilinen Alman-Ermeni Cemiyeti'nin yayın organı statüsündedir. Bilindiği üzere Alman-Ermeni Cemiyeti, Johannes Lepsius, Paul Rohrbach ve Avetik İshakyan tarafından Berlin'de 15 Haziran 1914'te kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş hedefi Osmanlı Ermeni halkı için mümkünse bağımsızlık, olmazsa da otonomi sağlamaktır. Söz konusu cemiyet, faaliyetini başkanı Rohrbach'ın ölümü üzerine 1956'da sonlandırmış, ancak 1972'de bu kez Frankfurt'ta Ermeni-Alman Cemiyeti adı altında yeniden faaliyete başlamıştır. Bundan bir yıl sonra 1973'te *DAK* adıyla çıkan bülten, bu kez *Armenische-Deutsch-Korrespondenz* (*Ermeni-Alman Bülteni*) olarak yayın hayatına atılmıştır.²

¹ *DAK*, 12.11.1918.

² Selami Kılıç, "Ermeni Dostu olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XVII. S 51 (Kasım 2001), s. 585-603; Mustafa Çolak,

Alman-Ermeni Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan ve *DAK*'ın yazılarında sık sık adı geçen Lepsiusus, bir rahip olmasının yanı sıra faaliyet alanını tamamıyla Ermenilere ayırmış ve zamanla Avrupa'da Ermenilerin savunucusu olmuş, hatta onlara yönelik sosyal yardım çalışmalarını organize etmek üzere görevinden dahi ayrılmıştır. Birçok yerde açtığı sosyal yardım kuruluşları ve sağlık hizmetleri ile Ermenilere yardım etme amacı gütmüştür. Bu konuda daha organize bir şekilde hareket etmek üzere Alman-Ermeni Cemiyeti'nin kurulmasında öncülük yapmıştır.³ Lepsiusus, kaleme aldığı "Deutschland und Armenien 1914-1918" (Almanya ve Ermenistan 1914-1918) adlı eseriyle bugün dahi gündemi işgal etmiş, Türklerin Ermenilere nasıl bir soykırım yaptığını ispat etmek isteyen çok sayıda yazarın ilk, hatta bazen de tek başvuru kaynağı olmuştur. Bu eseri kaleme almasının öyküsü ise şu şekilde açıklanmaktadır: Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan çok sayıda belge, Osmanlı Devleti'nin Ermenileri zorunlu göçe tabi tutma kararında ve kararın hayata geçirilmesinde Almanya'nın doğrudan sorumluluğundan söz etmekte, hatta Türkler ile Ermeniler arasında dünya savaşı esnası yaşanan çok sayıda acı olay yüzünden bizzat Almanya suçlanmaktadır. İşte bu suçlamalara karşı kendinî savunmak, hatta ne kadar masum olduğunu ispatlamak üzere Almanya, kendi arşivlerinde yer alan bazı diplomatik belgeleri yayımlatarak Avrupa kamuoyunu bilgilendirmek istemiştir. Bunun için de Ermeni dostu olarak bilinen Lepsiusus adeta biçilmiş kaftan olduğu için bu görev ona verilmiştir. Lepsiusus da yaptığı çalışmayla Alman hükümetinin Osmanlı topraklarındaki diplomatik kuruluşları aracılığıyla Ermenilerin durumunu iyileştirmek ve kolaylaştırmak için her şeyi yaptığını, dolayısıyla Almanya'nın tamamen suçsuz olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁴

Alman-Ermeni Cemiyeti ve *DAK* ile birlikte Lepsiusus hakkında bilgi verildikten sonra Paris Barış Görüşmeleri ve Ermeni faaliyetleri hakkında 1918-1920 yılları arasında *DAK*'ta çıkan çok sayıda yazı ele alınacaktır. Bu doğrultuda bültende ilginç bulunan haber ve makalelere yer verilecek ve bunların konuyla ilgili yazılı eserlerle ne derece örtüştüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

"Müttefik Almanya ile İhtilaf: Ermeni Meselesi", **History Studies**, Kasım 2013, S 6, s. 149-164.

³ Selami Kılıç, **Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 48-49; Kılıç, a.g.m., s. 585-603; Çolak, a.g.m., s. 149-164.

⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s. 82-83.

ALMAN-ERMENİ BÜLTENİNDE (DAK) ÇIKAN YAZILAR (1918-1920)

1) 1918 Yılında Çıkan Yazılar

DAK'ın 12 Kasım 1918'de çıkan ilk sayısında, Türkiye'de Ermenilerin yaşadığı yerler eski Ermeni vilayetleri olarak nitelendirilecek ve buralara yeniden yerleşecek olanların sürgünden geriye kalan Ermenilerin sadece çok az kısmını oluşturduğu belirtilecektir. Ayrıca söz konusu Ermenilerin geri dönüşüne izin verilmesinde her şeyden önce Osmanlı Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa ve Maliye Nazırı Cavid Bey'in rol oynadığı açıklanacaktır. Bu arada Cavid Bey *DAK* tarafından her daim Ermeni dostu olarak nitelendirilecektir. Ardından İzzet Paşa ve Cavid Bey'in o an için İstanbul'da bulunan ve Paris Barış Görüşmeleri'ne Ermenistan temsilcisi olarak katılacak olan Aharoian başta olmak üzere Ermeni Cumhuriyeti'nden gelen heyeti karşıladıklarını ve bu karşılama esnasında Osmanlı Ermenilerinin sadece topraklarına geri dönüşünden değil, aynı zamanda onlara ödenmesi düşünülen tazminattan söz ettikleri anlatılacaktır.⁵

DAK'ın yukarıdaki açıklamasında yer alan Osmanlı hükümetinin Ermenilere tazminat teklif ettiği bilgisi kanıtlanamamış, ancak Osmanlı hükümetinin ilk kez Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığı zamanında değil, asıl İttihat ve Terakki iktidarındayken sürgüne gönderilen Ermenilerin yurtlarına geri dönme kararı aldığı ortaya konulmuştur. Nitekim Meclis-i Vükela, 10 Nisan 1918'de Ermeni, Rum ve Araplardan 60 yaş üstü ve yardıma muhtaç olanların dönüşlerine izin verme kararı almıştır. Bu karara rağmen Ermeniler asıl Ahmet İzzet Paşa hükümeti döneminde topraklarına geri dönmeye başlayacaktır. Ermenilerle birlikte diğer unsurların da topraklarına geri dönmelerini yasal olarak sağlayacak kararname Tevfik Paşa hükümeti zamanında 31 Aralık 1918'de çıkarılacaktır.⁶

17 Aralık tarihli bültenin dördüncü sayısında *DAK*, İngiliz asilzadesi Lord Robert Cecil'in İngiliz Lordlar Kamarası'nda, "Ermenistan'da Türk

⁵ *DAK*, 12.11.1918.

⁶Recep Çelik, "Tehcir Sonrası Geri Dönüş: Ermenilerin ve Rumların Yeniden İskanı ve Osmanlı Hükümetlerinin Aldığı Tedbirler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, S 2, 2015, s. 71-74. (67-94).

yönetimine dair en ufak bir emare kalacak olursa bu Britanya hükümetinde hayal kırıklığı yaratacaktır” dediğini açıklamıştır.⁷

İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord Robert Cecil’in Ermeni yanlısı olmasının ötesinde büyük bir Ermenistan kurulması taraftarı olduğu bilinmektedir. Ayrıca Cecil, sadece Kilikya bölgesinde bir Ermenistan kurulmasını teklif eden kendi Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a nasıl karşı çıktığı şu sözlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır: “Ermenistan’ın bir parçasını Türklere geri mi vereceksiniz? Yani siz kuzeydeki Ermenileri güneye nakledeceksiniz ve kuzeyi tekrar Türklere vereceksiniz. Bu Ermenilere haksızlık olacağı gibi Türklerin Kafkas Türkleri ile doğrudan bağlantıda olmasını sağlayacaksınız... Bizim istediğimiz şey Karadeniz’den Akdeniz’e kadar...büyük Ermenistan.”⁸

2) 1919 Yılında Çıkan Yazılar

8 Ocak ve 27 Mart tarihlerinde çıkan iki yazıda *DAK*, güvenilir kaynaklardan elde ettiği bilgilere dayanarak Paris’te Ermeniler ile Yunanlıların birbirlerinin siyasi amaçlarına ulaşma konusunda destek olma kararı aldıklarını ifade etmiştir. Böylelikle Ermeniler ile Yunanlılar, kendilerini zayıflatmak üzere Türk hükümetinin birbirlerine karşı kışkırtmalarından kurtuldukları gibi doğunun iki kültürlü Hıristiyan halkı olarak artık kendi aralarında doğal olmayan zıtlamalardan vazgeçeceklerini beyan etmişlerdir.⁹

Yunanlıların Ermenilere desteği hususunda *DAK*, bu kez 31 Ocak tarihli altıncı sayısında *Le Temps* adlı Fransız gazetesinin 2 Ocak 1919 tarihli bir yazısına dayanarak Yunan meclisinde alınan bir kararı bildirmektedir. Nitekim Yunan meclisinin Ermeni halkı için yaptığı toplantıda Meclis Başkanı Stamatis, Ermeni halkının ulusal amaçlarını gerçekleştirmek üzere olduğunu belirttikten sonra Yunan halkının Ermeni halkına sempatisini ifade etmiştir. Yunan Cumhurbaşkanı Sefoulis ise, Yunan ve Ermeni halkının uzun yıllara dayanan birlikteliğini hatırlattıktan sonra Yunan meclisinin, Ermeni halkının yeniden hayat bulmasına yönelik sürdürdüğü mücadeleyi en derin duygularla takip ettiğini ve bu mücadelenin başarıyla taçlanması arzu ettiğini söylemiştir. Ardından da Yunan meclisinin kendi hükümetinden Paris Barış Konferansı’nda Ermeni halkının haklı taleplerinin nihai olarak tanınması ve yerine

⁷ *DAK*, 17.12.1918.

⁸ Tunçer Çağlayan, “Büyük Ermenistan Projesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1999, S 44, s. 523.

⁹ *DAK*, 08.01.1919.

getirilmesi yönünde gerekeni yapacağı umudunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Regeulis, Cumhurbaşkanı'nın talebini hükümeti adına onay verdiğini açıklamış ve bu konuda oybirliği ile karar aldırılmıştır.¹⁰

Konuyla ilgili olarak Öke, Yunanlıların da hükümeti ve parlamentosu ile Ermenofil trendeki yerlerini almakta gecikmediklerini belirttikten sonra Paris Barış Konferansı'nda Yunan Heyet Başkanı Venizelos'un 3-4 Şubat 1919'da yaptığı konuşmalarda, Ermenilerle dayanışma içinde olduklarının altını çizmek suretiyle Ermeni iddialarını bir kez daha tekrarlayıp cephelerin dışına taşan Ermeni-Helen işbirliğinin yalın bir örneğini verdiğini yazacaktır.¹¹

8 Ocak tarihli *DAK*'ın bir başka haberinde, yeni Osmanlı hükümetinin, Osmanlı topraklarında Ermenilerin yaşadıkları yerlerdeki olaylardan Enver Paşa gibi birinci derece sorumlu olarak gördükleri Talat Paşa'nın iade edilmesini Almanya'dan istediği açıklanmıştır. *DAK*, Ermeniler sayesinde zengin olduğunu iddia ettiği Talat Paşa'nın iade edilmesinin Ermenilere verilmesi düşünülen tazminat açısından bir önemi olup olmayacağını bilemediğini açıklama gereği duymuştur.¹² Aynı konuda 27 Mart tarihli yazıda da Ermeni katliamı nedeniyle yargılanmak üzere Almanya'dan istenen eski hükümet üyelerini Alman hükümetinin iade etmeyeceği belirtilmiştir.¹³

Konuyla ilgili olarak basılı eserlerde İstanbul'da devam eden mahkemenin 13 Temmuz 1919'da Talat, Enver ve Cemal Paşalar ile Dr. Nazım Bey'i giyaben idama mahkûm ettiği yazılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Büyükelçisi Rifat Paşa'nın Talat Paşa'nın Türkiye'ye teslim edilmesi talebine karşı Alman Dışişleri Bakanı'nın Talat'ın dürüstlüğüne vurgu yaparak bu talebi reddettiği ve bu nedenle Rifat Paşa'nın yurda geri çağrıldığı belirtilmektedir.¹⁴

31 Ocak tarihli *DAK*'ın bir başka yazısı ise Bern kaynaklıdır. Söz konusu yazıda şu anki Osmanlı hükümetinin, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından savaş esnasında kaldırılan İstanbul Ermeni Patriği'nin imtiyazlarını iade ettiği bildirilmiştir. Ayrıca geçmişte İttihat ve Terakki hükümetinin Ermeni Patriği'nin yetkilerini kaldırmakla yetinmediği Kudüs'e de sürülmesini sağladığı

¹⁰ *DAK*, 31.01.1919.

¹¹ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 2012, s. 213.

¹² *DAK*, 08.01.1919.

¹³ *DAK*, 08.01.1919, 27.03.1919.

¹⁴ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 240; Serdar Dinçer, *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 531.

açıklanmıştır. Bunun üzerine Patrik, Sis ve Ağtamar katogigosları ile birleşip Erivan'daki Ermeni Kilisesi Eçmiyazin katogigosluğu ile her tür ilişkiyi kesmiştir. Osmanlı hükümetinin yeni kararından sonra, Patrik Zaven'in İstanbul'da görevine başladığını ve Eçmiyazin katogigosunun adını yeniden kilise işlemlerinde anacağını belirtmiştir. Böylece Ermeni kilisesinin haklarını gasp eden Talat Paşa kabinesinin çıkardığı yasa, padişah iradesi ile geçersiz kılınmış ve bu suretle Türk tarihinde ilk kez bir Hıristiyan dininin iç işlerine yapılan bu müdahale iptal edilmiştir.¹⁵

Bilindiği üzere İttihat Terakki iktidarı Birinci Dünya Savaşı sürerken 1916 tarihinde 1863 Nizamnamesi'nin kaldırılması ile birlikte Ermeni Millî Meclisi tasviye edilmiş ve Ermeni Patrikliği yapısında değişiklik yapılarak Kudüs'e nakledilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 1918 tarihinde 1863 Nizamnamesi tekrar yürürlüğe konduğu için Ermeni Patrikliği yeniden İstanbul'a nakledilmiştir.¹⁶

DAK'ın yedinci sayısı ise Marsilya Ermeni gazetesi *Armenia*'dan alınmıştır ve 27 Mart tarihlidir. Bu sayıda Aralık ayı içinde İttihat ve Terakki'nin Kilikya'da yeni bir Ermeni katliamı yapmayı planladığı bildirilmektedir. Bunun üzerine İngiliz-Fransız komuta kademesinin talebiyle Mezopotamya'da savaşmış olanlar, ayrıca Kıbrıs ve Beyrut'tan göçenler ile takviye edilen, sayıları da birkaç bine bulan Ermeni lejyonerleri İskenderun, Dört Yol, Toprakale, İslahiye, Mersin, Tarsus, Adana, Hamidiye, Pozantı, Sisi, Misis gibi yerleri işgal etmiştir. Ardından da tehcir esnasında Kilikya'daki Ermenilerin Osmanlı topraklarının başka yerlerindeki Ermenilere kıyasla daha az radikal bir sürgün yaşadığı belirtilmiştir. Nitekim Kilikya'daki Ermenilerin ancak yarısının sürgüne gönderildiği, bu sürgünün diğer yerlere kıyasla daha az olduğu ve Halep'e sürgüne gönderilenlerin ise ilkbaharda dönecekleri vurgulanmıştır.¹⁷

Yukarıdaki haber şu bilgiyle örtüşmektedir: 11 Aralık 1918'de Dört Yol'a giden 400 kişilik Fransız askerî gücünün tamamı Ermenilerden oluşmaktaydı. Bu olaydan altı gün sonra Mersin'de karaya çıkan Yarbay Romieu

¹⁵ DAK, 31.01.1919.

¹⁶ Seyfi Yıldırım, "Ermeni Partiği Zaven Efendi'nin Siyasi Faaliyetleri, 1918-1922", CTAD, Bahar 2009, S 9, s. 6.

¹⁷ DAK, 27.03.1919.

komutasındaki 1500 kişilik Fransız birliğinde sadece 150 Fransız askeri vardı, geriye kalanın tamamı Ermeni lejyonuna mensuptu ve Kıbrıs'tan getirilmişlerdi.¹⁸

15 Mayıs tarihli sekizinci sayıda *DAK*, Paris'te ayda iki kez yayımlanan *Veraznunt* adlı derginin 3 Mart 1919 tarihli sayısına dayanarak şu bilgiyi sunmaktadır: Paris Barış Konferansı'ndaki Ermeni millî komitesi, Ermeni kayıpları için 19 milyar Frank talep etmiştir. Tazminatın ayrıntıları şu şekildedir:

Yıkılıp yağmalanan köyler için	4.739.000.000 Frank
Yıkılıp yağmalanan şehirler için	3.060.000.000 Frank
Aileleri katledilenlerin için	5.000.000.000 Frank
Sağlıkları zarar gören ve özürlü kalanlar için	250.000.000 Frank
160.000 Ermeni ailesinin çalışma hayatı zorunlu olarak engellendiğinden dört yıllık iş kaybı için	540.000.000 Frank
350.000 Ermeniye yapılan zulmün tazmini için	350.000.000 Frank
Kafkasya'daki göçmenlerin harcamaları için	200.000.000 Frank
Ermeni kiliselerinin ve millî varlıklarının tazmini için	75.000.000 Frank
Rüşvet, zorunlu para toplama ve el koyma bedeli için	200.000.000 Frank

19 milyar Frank'ın geri kalan kısmı ise Türklerin Kafkasya Ermenistan'ına saldırısı esnasında vesile oldukları kayıplar içindir.¹⁹

Her ne kadar konuyla ilgili eserlerde ayrıntı belirtilmemiş olsa da gerçekten Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Heyeti Osmanlı Devleti'nden toprak taleplerinin dışında tazminat için 19 milyar Frank istemiştir.²⁰

DAK, 25 Temmuz tarihli onuncu sayısında bu kez Ermeniler tarafından millî kahraman olarak görülen General Andranik'in 4 Haziran 1919'da Paris'e geldiği ve kendisini Boghos Nubar ve diğer Ermeni Heyeti üyelerinin eşlik

¹⁸ Ulvi Keser, *Kıbrıs (1913-2013)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 60.

¹⁹ *DAK*, 15.05.1919.

²⁰ Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 137; Öke, *a.g.e.*, s. 211.

ettiği iletilmektedir. Ayrıca Andranik'in 12 Haziran tarihinde ilk olarak Fransız Cumhurbaşkanı Poincare tarafından kabul edildiği açıklanmaktadır. Poincare bu kabul esnasında savaşta kahramanlıkları, son ana kadar İtilaf Devletleri'ne sadakati dolayısıyla Andranik'i kutlamış ve 1895'ten itibaren Ermenilerin candan dostu olduğunu ifade etmiştir. Ardından da DAK, Andranik'in 16 Haziran'da Londra'ya gideceğini bildirmiştir.²¹

Andranik ile birlikte Ermenilerin dünya savaşı esnasında İtilaf Devletleri'ne nasıl yardımcı olduğunu bizzat Paris Barış Konferansı'na katılan Ermeni heyeti liderlerinden Bogos Nubar Paşa, Ermenilerin savaşta Fransa'ya bir taburluk bir askerî birlik sağladığını ve bu Ermeni birliğinin Fransa, Filistin ve başka yerlerde Fransızların komutasında ve ayrıca Kafkaslarda ve Anadolu'da Rus ordusu emrinde savaştığını açıklayarak kanıtlamıştır. Yine aynı konferansta Ermeni delegeleri Ermenilerin savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıyorak yenilmesinde büyük hizmetleri olduğunu açıkça kabul ve ilan etmiştir.²²

İtilaf Devleti'nin yanında savaşan Ermenilerin ve bilhassa Andranik komutasındaki çetelerin Osmanlı ordusuna karşı nasıl mücadele ettikleri özetle şu şekilde ifade edilmektedir: Bolşevik İhtilali sonrası Rus yönetimi ve ordusu dağılınca Mart 1918'den itibaren Ermeni komitacıların Nahçıvan ve Bakü başta olmak üzere Müslüman yerleşimlerde katliam ve teröre başlaması üzerine buradaki Millî Komite, Türkiye'den silahlı yardım istemiştir. Bu arada Doğu Anadolu'da Ermeni güçlerine karşı savaşan Kazım Karabekir komutasındaki Osmanlı birlikleri Kars, Erzurum, Sarıkamış ve Erzincan'ı Ermenilerden kurtarmış ve hızlı bir şekilde Gümrü'ye doğru ilerlemiştir. Ermeni General Andranik ise 15.000 kişilik ordusuyla Haziran ayından itibaren Nahçıvan sınırına dayanarak bu bölgede bulunan Müslüman halkı katletmiştir. Bunun üzerine Karabekir ve birlikleri Temmuz başında Nahçıvan'a doğru ilerleyince Andranik komutasındaki Ermeni çeteleri bölgeyi terk etmiştir. Andranik bu yenilginin intikamını almak üzere bu kez İngilizlerin desteğiyle Tebriz'i ele geçirmeye çalışmıştır. Buna mukabil Kazım Karabekir birlikleri 2 gün zarfında hem İngiliz hem de Ermeni birliklerinin geri çekilmesini sağlamıştır.²³

²¹ DAK, 25.07.1919.

²² Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, 2013, s. 51; Ünal, **a.g.e.**, s. 124.

²³ Kazım Karabekir, **Birinci Dünya Savaşı Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 48-50; Kazım Karabekir, **Günlükler**, C 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 542.

Aynı tarihli bir başka haberde Dörtyol'da bir Türk yüzbaşısının Ermeni bir kadınla evlenerek Ermeni mezhebini kabul ettiği, hatta çok sayıda Türkün de Ermeni olmak istediği iddia edilmiştir.²⁴

DAK'ın Dörtyol'da bir Türk yüzbaşısının Ermeni olduğu ve daha çok sayıda Türkün de Ermeni olmak istediği haberi ile ilgili basılı eserlerde bir bilgiye ulaşılmamıştır, ancak Sarkis Torosyan adlı Ermeni asıllı bir Osmanlı yüzbaşısının varlığından söz edilmektedir. Torosyan'ın ailesi tehciye tabii tutulduktan sonra saf değiştirdiği bu konuda yazılan eserde ileri sürülmektedir. Ancak söz konusu kişinin aynı kişi olup olmadığı hususunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁵

1 Ekim tarihli on birinci sayıda bu kez *DAK*, Mustafa Kemal'in etrafından asilerin örgütlendikten sonra Kürt çeteleri ile el ele vererek Ermeni sınırına doğru yaklaştıklarını bildirmiştir. Diğer yandan da Tatar²⁶ çetelerinin doğudan ve güneyden Ermeni Cumhuriyeti'ni tehdit edip savaşa savaşa Nahçıvan'a girdiklerini ileri sürmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal'in Anadolu'yu üç askerî bölgeye ayırdığı belirtilmiştir: Erzurum'un Küçük Cemal Paşa, Samsun'un bizzat Mustafa Kemal ve Rauf Bey ise Yunanlılara karşı savaşı idare etmek üzere Uşak'ın komutasını üstlenmiştir. *DAK*, aynı yazıda Babiâli tarafından Anadolu'yu teftiş amacıyla gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın asiler tarafından ya tutuklanmış ya da onlara katılmış olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte Enver Paşa'nın Erzurum'a gelerek Mustafa Kemal ile Azerbaycan hükümeti arasında irtibat sağlayacağını dile getirmiştir.²⁷

On birinci sayıda ileri sürüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'yu üç askerî bölgeye ayırdığı doğru olmadığı gibi bölge komutanı olarak verilen isimler dahi doğru değildir. Bununla birlikte Enver Paşa'nın Erzurum Kongresine katıldığına dair haberle ilgili herhangi bir bilgi ve belgeye de ulaşılamamıştır. Ancak Enver Paşa'nın Anadolu'da örgütlenme çabaları uğruna, 1920'de Erzurum'da bir halk hükümeti kurmak istediği, hatta bunun

---

²⁴ *DAK*, 25.07.1919.

²⁵ Y. Hakan Erdem, *Torosyan'ın Acaip Hikayesi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

²⁶ Azerbaycanlılar Alman ve Ermeni kaynaklarında Tatar olarak nitelendiriliyor.

²⁷ *DAK*, 01.10.1919.

propagandasını *Alemdar* gazetesinin üstlendiği, bazı Erzurum milletvekilleri ile birlikte Müdafaa-i Hukuk üyelerinin de bunu desteklediği ileri sürülmektedir.²⁸

Yine aynı tarihli bir başka yazısında ise *DAK*, Kars Kafkas İslam Şurası Başkanı'nın 5 Mayıs'ta, Kars bölgesi Müslüman halkı adına, Ermeni Cumhuriyeti hükümetine eski dostça komşuluğu tekrar sağlamak isteğini dile getiren bir telgraf çektiğini açıklamıştır. Aynı telgrafta söz konusu başkan, sadece huzur ve düzeni özlediklerini, kendilerine barışı getirecek olan yetkililerin coşkusuna katıldıklarını belirtmiştir. Diğer yandan *DAK*, Hasankale'deki Kürtlerin de Ermeni hükümetinin egemenliğini kabul ettiklerini yazmıştır.²⁹

DAK'ın yukarıdaki haberinde Kars Kafkas İslam Şura Reisi tarafından 5 Mayıs'ta Ermenistan Cumhuriyeti'ne hitaben telgraf çekildiği haberi yer almaktadır, ancak Kars İslam Şurası Hükümeti 5 Kasım 1918'de kurulmuş ve kuruluşundan yaklaşık altı ay sonra 12 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgali sonucu nihayet bulmuş ve Kars, Ermenilere teslim edilmiştir. Dolayısıyla haberin doğru olması mümkün değildir.

Yine aynı sayıda Trabzon Cemiyeti tarafından 29 Temmuz'da Batum'da yapılan toplantıda Trabzon'un Ermenistan'a katılma kararı aldığı açıklandıktan sonra bu toplantıda, Ermeni hükümetine bağlılıklarının da ifade edildiği belirtilmiştir.³⁰

Trabzon Cemiyeti olarak *DAK*'ın yukarıda bahsettiği cemiyetin adı Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti olması gerekir. Söz konusu cemiyetin mensupları 23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da düzenlenecek Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere 8 Temmuz tarihinden kongrenin kapanış tarihine kadar Erzurum'da bulunmuştur. Dolayısıyla aynı tarih aralığında Batum'da toplanma ihtimalleri olamayacağı gibi Ermenistan'a katılma kararı almış olmaları da mümkün değildir.

Aynı tarihli başka bir habere göre Ermenistan Savaş Bakanı, ikinci bir Ermeni gönüllü birliği oluşturduğunu ve Türkiye'deki Ermenilerden 30 yaşını aşmış bulunanların bu birliğe katılmalarını talep ettiğini deklare etmiştir.

²⁸ Ali Çiftçi, "Yerelciliğin Zirvesi: 1920'de Erzurum'da Halk Hükümeti Girişimi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, S 12, 2017, s. 109-133.

²⁹ *DAK*, 01.10.1919.

³⁰ *DAK*, 01.10.1919.

Ardından da Ermeni birliğine katılacak gönüllülerin Ermenistan'ın doğusunda 3 aylık bir hizmette bulunacaklarını belirtmiştir.³¹

Yine aynı sayıda Hicaz Kralı'nın oğlu Emir Faysal'ın Halep valisine Suriye ve Mezopotamya'da Müslümanların yanında kalan Ermeni yetimlerin ve kadınların toplatılarak Ermeni makamlarına sevk edilmesi emrini verdiği yazılmıştır. Ayrıca Faysal, Ermeni kilisesinden Halep valisine Ermenilerin gizlendiği evleri göstermek suretiyle yardımcı olmalarını rica etmiştir.³²

3) 1920 Yılında Çıkan Yazı

Bu yıla ait sadece tek bir sayı söz konusudur. Nitekim 1 Şubat tarihli on ikinci sayıda *DAK*, bizzat bültenin Genel Sekreteri Rahip Ewald Stier'in Liman von Sanders ve Cemal Paşa'nın iki makalesinden yola çıkarak kaleme almış olduğu köşe yazısına yer vermektedir. Stier makaleler hakkında kanaatlerini iletmeden önce Antant ülkelerinin Ermenistan'daki kıyımın suçunu Alman ve Türklerin birlikte işlediğini kabul ettiğini yazmaktadır. Ayrıca söz konusu ülkelerin Almanların Ermeni kıyımının entelektüel boyutta tasarlayıcısı, Türklerin ise buna alet olduklarını iddia ettiklerini belirtmektedir. Stier bunun doğru olmadığını Dr. Lepsius'un, kıyımla ilgili topladıkları belgelerle oluşturduğu "Deutschland und Armenien" (Tempelverlag, Postdam) adlı eseriyle ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu eserin Alman milliyetçi gazetelere ulaşmadığı için *Deutsche Zeitung* gazetesinin 23 Eylül'de "Ermeni Kıyımı" başlıklı bir yazıyı kaleme aldığı da açıklanmaktadır. Söz konusu bu yazının, Reuters haber ajansının haberine dayanarak kaleme alındığını, üstelik Türklerin Ermenistan'da yaptığı kıyımın uydurma ve abartı olduğunu, asıl Ermeni birliklerinin Türklere katliam yaptığını ileri sürdüğünü ifade etmektedir. Akabinde Stier, Liman von Sanders'in 9 Kasım'da *Das Zwanzigste Jahrhundert* dergisinde "Deutschland und Armenien"³³ başlıklı yazısı hakkında fikir ileri sürmeye başlayacaktır. Liman, bu makalesinde Ermeni sürgününde kendisinin ve diğer Almanların katkısı konusunda yöneltilen suçlamalara cevap vermiştir. Stier'in gayet inandırıcı bulduğu bu yazısında Sanders, Ermenilere yönelik alınan tüm tedbirlerin Osmanlı bakanlar kurulunca alındığını ve hiçbir Alman subayının bu karardan haberi olmadığını

³¹ *DAK*, 01.10.1919.

³² *DAK*, 01.10.1919.

³³ Wolfgang Gruner, "Armenische Gräuel: Was wussten Juden und Nicht-Juden im Dritten Reich über den Völkermord von 1915/16?", *Holocaust und Völkermorde*, Campus Verlag, Frankfurt, 2012.

açıklamıştır. Ardından Ermeni sürgününü uygulamanın askerî makamlarla hiçbir bağı olmayan Türk sivil makamlarının ve jandarması ile birlikte iç ve dış siyaseti belirleyen Osmanlı Umumi Karargâhı'nın elinde olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte kendisinin Osmanlı Genelkurmayı'na sürgün konusunda ilham kaynağı olduğuna dair suçlamaları kabul etmediğini, çünkü Ermenilere yönelik hiçbir tedbire katılmadığı gibi sadece bir kez Ermeni meseleleriyle ilgili bir olayla karşılaştığını ve bunda da Ermenileri koruduğunu bildirmiştir. Stier, Sanders'in bahsettiği olayın Lepsius'un kitabının 301-302 sayfasında yer aldığı için onun yazdıklarını doğru olarak kabul etmiş, üstelik yeni bir belge ortaya konulmadığı sürece ona yönelik ithamların kesilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴

Sanders'in yazdıklarının doğruluğunu Lepsius'un eserine dayanarak inanan, hatta savunan Stier yine aynı esere dayanarak Cemal Paşa'ya ve yazdıklarına inanmadığı gibi onu suçlamaktan da geri kalmamıştır. Şöyle ki daha Cemal Paşa'nın makalesi hakkında yoruma bile başlamadan onun Talat, Enver ve Nazım Bey ile birlikte şuanki Osmanlı hükümeti tarafından Ermeni kıyamına dair kurulan divan-ı harbin kararı ile ölüme mahkûm edildiğini açıklamıştır. Ardından Cemal Paşa'nın 5 Ekim'de *Frankfurter Zeitung* gazetesinde "Ermenistan'daki Zulüm Konusuna Dair" başlıklı makalesine³⁵ yer vermiştir. Cemal Paşa söz konusu makalesinde Ermenilere karşı işlenen kıyâmın içinde bulunmadığını, tam tersine Ermenileri koruduğunu verdiği örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda sürgüne gönderilen Ermenilere iş ve yiyecek sağladığını, Ermeni çocuklar için ise yetimhaneler yaptırdığını, ayrıca Vartkes ve Zohrap adlı iki Osmanlı Ermeni milletvekilinin katillerini astırdığını açıklamıştır. Bunun üzerine Stier, Cemal Paşa'nın üçlü iktidarın³⁶ diğer iki üyesine kıyasla daha düzgün davrandığını kabul etmek gerektiğini belirttikten sonra Alman Büyükelçisi Metternich'in Cemal Paşa için "utanmasını bilen Türklerden biri" sözü ile Alman Halep Konsolosu Rössler'in "Cemal'in Ermenilerin imhasını istemediğine" dair sözüne dayanarak bu kanaatini desteklemiştir. Ancak bunların Cemal Paşa'nın haklı olduğunu asla gösteremeyeceğini, çünkü sürgünden muaf tutulan Protestan Ermenilerin dahi sürülmesini emrettiğini açıklamıştır. Aynı zamanda Cemal Paşa'nın kendi komutasındaki bölgede sürgünde bulunan ve açlıktan ölmek üzere olan Ermenilere hiçbir

³⁴ DAK, 01.02.1920.

³⁵ Gruner, a.g.m.

³⁶ Enver, Talat ve Cemal Paşaların yönetimi kastedilmiştir.

şekilde yardım etmediğini savunmuştur. Diğer yandan Maraş'tan ve Halep'ten Ermenilerin çıkartılması emrini verdiğini, Halep'teki Alman okulunda görevli iki Alman kökenli öğretmeni, sırf şahit oldukları Ermeni zulmünü halka anlattıkları ve kendi makamlarına ilettikleri için ölüm cezasına çarptırıldığını iddia etmiştir. Akabinde ise Cemal Paşa'nın Ermeni çocukları için kurduğunu belirttiği yetimhanelerin sadece bu çocukların Müslüman olmaları için kullanıldığını da ileri sürmüştür. Yine Cemal Paşa'nın kendi bölgesinde bulunan Bağdat Demiryolu'nda çalışan Ermenilerden yeterince faydalandıktan sonra toplu olarak öldürülmelerine göz yumduğunu belirtmiştir. Son olarak Stier, İzmir Valisi Rahmi Bey'in nasıl kendi bölgesinde bulunan Ermenilerin kıyımına engel olabilmişse Cemal Paşa'nın da 4. Ordu Komutanı olarak kendi bölgesinde kıyımın izin vermeyebileceğini dile getirmiştir.³⁷

Yukarıda yer alan Stier'in Cemal Paşa ile ilgili suçlamalarının tam tersine Türkçe basılı eserlerde şunlar yazılmıştır: Cemal Paşa, Ermenilere yönelik özel ilgisini, hatta sevgisini Cebel-i Lübnan ve Şam'da Ermeni çocuklar için yaptırdığı yetimhaneler, ordu kaynaklarından Ermeni göçmenlere ve dul kadınlara iye sağlması ile izah etmekte ve bunu da İstanbul'da bulunduğu süre içinde Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin bizzat kendisine teşekkür etmesiyle teyit etmektedir. Ardından Cemal Paşa'nın Ermenilere yönelik yardımları şu sözlerle desteklenmektedir: *Suriye'de Ahmet Cemal Paşa olağanüstü insani yardım projeleri ile Ermeni göçmenleri kucaklamış, hatta 4. Orduya ait kaynakları seferber etmesinin yanı sıra bir insani yardım düzeni oluşturmuş, bu yardımlar 4. Ordu bölgeyi terk edinceye kadar, yani 3 yıl boyunca aralıksız sürmüştür.* Ayrıca 8. Kolordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'nın Kurmay Başkanı Kress von Kressenstein'in, Ermeni tehciri sırasında Ahmet Cemal Paşa'nın binlerce Ermeni'nin hayatını kurtarmakla kalmadığını onlara gıda yardımında bulunmak için ordusunun ambarlarını dahi açtığını söyleyerek desteklemiştir. Erden de Cemal Paşa'nın Ermenilerin ekmeksiz ve meskensiz bırakılmamasına dair 20 Haziran 1916'da bir emir çıkardığını hatırlatmıştır.³⁸

³⁷ DAK, 01.02.1920.

³⁸ Alpay Kabacalı, **Cemal Paşa Hatıralar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 339-341, 361, 417; Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 120, 122; Hikmet Özdemir, **Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 14, 32-33, 36.

On ikinci sayıda yer alan bir başka haber, Liberal Türk Partisi³⁹ tarafından hükümete ulaştırılan üç muhtıranın Türk Hareket-i Milliye⁴⁰'sinin yapı ve özelliğini ortaya koyduğunu iletmektedir. Söz konusu muhtırada Jöntürk Komitesi'nin⁴¹ on yıldır soygun, katliam, yıkım ve hainlikle doldurdıkları kasalarını sekiz aydır açtıkları belirtilmektedir. Ayrıca Liberal Parti'nin Osmanlı hükümetine defalarca uyarısına rağmen Hareket-i Milliye tarafından İstanbul'da belirli sayıda ihtiyat subayından ve komiteye oldukça sadık subaylardan oluşan askeri bir güç oluşturulduğu bildirilmektedir. Ardından da Liberal Parti'nin cani komite olarak nitelendirdiği bu hareketin, Osmanlı hükümetinin kararsız tutumu sayesinde maddi ve manevi fayda sağlamak üzere huzursuzluklar çıkardığı dile getirilmektedir.⁴²

Aynı sayıda Malatya Mutasarrıfı Bedirhanzade Halil Rami Bey'in İstanbul'da *Alemdar* gazetesi muhabirine verdiği demeçten⁴³ söz edilmektedir. Söz konusu demeçte Halil Rami Bey, Türk Hareket-i Milliye yanlılarının sadece Karadeniz bölgesinde (Ordu, Karadeniz Ereğlisi, Samsun) ve iç kesimde (İzmit, Sivas, Harput ve Kayseri) Hristiyanlara eziyet etmekle ve onları göçe zorlamakla yetinmediği, Türk muhaliflerini de sürdürdüğünü açıklamaktadır. Aynı zamanda Hareket-i Milliye'nin egemenliğe karşı çıkan memurların ya sürgün edildiği ya tutuklandığı ya öldürüldüğü ya da mallarına el konulduğu ifade edilmektedir.⁴⁴

Mustafa Kemal ve Kuvâ-yı Milliye hakkında böylesine olumsuz fikirler öne süren Halil Rami Bey'in Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından ülke topraklarının düşman işgalinden kurtarılması için düzenlenmek istenen Sivas Kongresi'ni basmak üzere Ali Galip ile birlikte Kürt çetelerinden bir birlik oluşturduğu ancak başarılı olamadan görevli bulunduğu Malatya'dan kaçmak zorunda kaldığını unutmamak gerekir.

Son olarak *DAK*, aynı sayısında Mustafa Kemal'in Sivas'ta divanı harp kurdurup çok sayıda Türkü vatan hainliğiyle yargılatıldığını ileri sürmektedir. Ardından çoğu liberal parti taraftarının sürgünlerle bertaraf edildiğini ve parti

³⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası kastedilmiştir.

⁴⁰ Kuvâ-yı Milliye kastedilmiştir.

⁴¹ İttihat Terakki kastedilmiştir.

⁴² *DAK*, 01.02.1920.

⁴³ Pınar Tuna, *İstanbul Basımında Kuvâ-yı Milliye Algılamaları (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 112-113.

⁴⁴ *DAK*, 01.02.1920.

liderlerinin ise vatan hainliği suçlamasıyla yargılanıp tutuklandığını bildirmektedir.⁴⁵

Yukarıda yer alan haberin tam tersine Mustafa Kemal Paşa'nın bu tarihte bir divan-ı harp kurdurtması mümkün değildir, çünkü bu tarihte daha Büyük Millet Meclis açılmadığı gibi kast edilen eğer İstiklal Mahkemesi ise o da ancak 18 Eylül 1920 tarihinde kurulacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avusturya devlet arşivinde yer alan *Deutsch-Armenische Korrespondenz*'te (DAK) 1918-1920 yılları arasında çıkan çok sayıda haber ve yorumlar değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir: Ermenilerin sürgünden dönebilmelelerini sağlayan yasa ilk kez İttihat Terakki yönetimi zamanında çıkartılmışken bunun görmemezlikten gelinerek ilk kez Ahmet İzzet Paşa ve Cavid Bey sayesinde çıkartılmış gibi gösterilmesi doğru bir bilgi değildir. Üstelik Ermeni dostu olarak gösterdikleri Cavid Bey, Ahmet İzzet Paşa hükümetinin sona ermesinden kısa bir süre sonra Osmanlı hükümeti tarafından Ermeni olaylarında suçlu bulunup ceza almış bir şahsiyettir. DAK'ın bu tutumunun altında her daim bir İttihat Terakki düşmanlığının yattığı değerlendirilmektedir. Diğer yandan İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord Cecil'in Ermenileri destekleyip Osmanlı Devleti'ni suçlayan ifadesinin aslında İngiliz siyasetinin bir gereği olduğu savaş esnasında Ermeni çetelerinin Rus ve Fransız ordusunun yanı sıra İngiliz ordusu ile birlikte ortak düşman olarak kabul ettikleri Osmanlı ordusuna karşı savaşmalarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Yunan Meclisi ile birlikte Paris Barış Görüşmeleri esnasında Yunan heyetinin Ermenilerin taleplerini destekleme kararı alması, aslında birlikte Millî Mücadele döneminde işbirliği yapmalarının da zeminini oluşturmaktadır. Zaten Ermeni çeteleri kendi devletleri aleyhinde İtilaf Devletleri ile savaşta işbirliği yapmakla yetinmeyecek Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24 maddelerine dayanarak İngiliz, Fransız ve Yunan desteğini yanlarına alarak Rumlarla birlikte Anadolu'da nüfus çoğunluğu teşkil etmedikleri yerlerde kendi devletlerini kurmak üzere işbirliğine gireceklerdir. Ermenilerin Osmanlı Devlet'inden sadece toprak talebiyle yetinmeyecekleri aynı zamanda yüklü miktarda tazminat isteyecekleri Paris Barış Görüşmeleri esnasında 19 milyar Frank gibi çok yüksek bir meblağı istemelerinden de anlaşılmaktadır. İşin ilginç yanı DAK'ta

---

⁴⁵ DAK, 01.02.1920.

Ermenilerin kendilerine kıyamda bulunduğu gerekçesiyle Talat Paşa başta olmak üzere İttihat ve Terakki yönetimi ve Türkler her daim suçlanırken İtilaf Devletleri ile savaşta işbirliği yapmanın ötesinde çok sayıda Müslüman'ı katleden Ermeni General Andranik'in Fransız Cumhurbaşkanı tarafından karşılanması övgüyle söz edilmektedir. Fransız Cumhurbaşkanı bu karşılamada Andranik'e işbirliği için teşekkür ederken her daim Ermeni dostu olduğunu vurgulamayı ihmal etmemesi ilginç olduğu kadar da düşündürücüdür.

DAK'ın yalan yanlış haberlerle Mustafa Kemal ve Kuvâ-yı Milliye'yi suçlama çabaları, üstelik bu konuda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ifadeleri ile birlikte Sivas Kongresi'ni basma planı yapan Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey'in ifadelerine başvurması son derece manidardır. Yine *DAK*'ın yazılarında yer alan bir Osmanlı yüzbaşısının Ermeni mezhebine katıldığı ve onunla birlikte çok sayıda Müslümanın da aynı yola başvurmak istediği haberi, aynı Kafkas İslam Şurası Başkanı ve Trabzon Cemiyeti'nin Ermeni Cumhuriyetine telgraf çekip iyi ilişki kurmaya çalışması kadar tutarsız ve propaganda amaçlı uydurma haberlerdir. Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlunu Faysal'ın Ermenilere yaranmak uğruna verdiği emir de Osmanlı Devleti'ne ve Türklere karşı kimlerin işbirliği içinde olduğunu göstermesi açısından çok anlamlıdır. Bununla birlikte Liman von Sanders'in Ermeni olayları karşısında kendinî ve Alman subaylarını masum gösterme çabasını doğrudan Lepsius'un eserine dayandırılarak inandırıcı bulunması ve yine aynı esere dayandırılarak Cemal Paşa'nın suçlanması da *DAK*'ın Lepsius kadar olayları önyargılı bakmasını ispat eder niteliktedir. Aslında Paris Barış görüşmeleri esnasında Ermenilerle birlikte hareket eden Yunanistan, İngiltere ve Fransa'nın görüşmeler bittikten sonra Mondros Mütarekesini baz alarak Anadolu'da yine işbirliği içinde olacaklarını *DAK*'ta çıkan haberler açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç itibarıyla *DAK*'ta çıkan çok sayıda yazının Ermenilerin, savaş esnasında düşmanla işbirliği yapacak kadar kendi devletleri olan Osmanlı Devleti'ne karşı ihanet içinde oldukları göz ardı edilerek tamamen İttihat ve Terakki iktidarı ile birlikte Mustafa Kemal, Kuvâ-yı Milliye ve aslında Türkleri suçlamaya ve Almanları tamamen aklamaya yönelik haberler ve bu haberlerin tamamının Osmanlı topraklarında bir Ermeni yurdu kurulmasına yönelik propaganda nitelikli olduğu net şekilde görülmektedir. Şunu da unutmamak gerekir ki, *Deutsch-Armenische Korrespondenz* nihayetinde Ermenilerin bağımsızlığını amaç edinmiş olan *Deutsch-Armenische Gesellschaft*'ın bir yaygın organıdır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Deutsche-Armenische Korrespondenz (DAK), 12.11.1918, 17.12.1918, 08.01.1919, 31.01.1919, 27.03.1919, 15.05.1919, 25.07.1919, 01.10.1919, 01.02.1920.

Basılı Eserler

Çağlayan, Tunçer, “Büyük Ermenistan Projesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 44, 1999 s. 513-528.

Çelik, Recep, “Tehcir Sonrası Geri Dönüş: Ermenilerin ve Rumların Yeniden İskanı ve Osmanlı Hükümetlerinin Aldığı Tedbirler”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, S 2, 2015, s. 67-94.

Çiftçi, Ali, “Yerelciliğin Zirvesi: 1920’de Erzurum’da Halk Hükümeti Girişimi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, S 12, 2017, s. 109-133.

Çolak, Mustafa, “Müttefik Almanya ile İhtilaf: Ermeni Meselesi”, **History Studies**, S 6, Kasım 2013, s. 149-164.

Diñçer, Serdar, **Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Erdem, Y. Hakan, **Torosyan’ın Acaip Hikayesi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Erden, Ali Fuad, **Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Gruner, Wolfgang, **Holocaust und Völkermorde**, Campus Verlag, Frankfurt, 2012.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Kabacalı, Alpay, **Cemal Paşa Hatıralar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Karabekir, Kazım, **Birinci Dünya Savaşı Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Karabekir, Kazım, **Günlükler**, C 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Keser, Ulvi, **Kıbrıs (1913-2013)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

Kılıç, Selami, **Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

- Kılıç, Selami, “Ermeni Dostu olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVII. S 51 (Kasım 2001), s. 585-603.
- Laçiner, Sedat, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, 2013.
- Öke, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Özdemir, Hikmet, **Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Ünal, Şeref, **Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu**, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Tuna, Pınar, **İstanbul Basınında Kuvâ-yı Milliye Algulamaları (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2015.
- Yıldırım, Seyfi, “Ermeni Partisi Zaven Efendi’nin Siyasi Faaliyetleri, 1918-1922”, **CTAD**, S 9, Bahar 2009, s. 5-40.

İSTİKLÂL HARBİ'NDE YABANABAT'TA (KIZILCAHAMAM- ÇAMLIDERE) MİLLÎ FAALİYETLER VE ÇEKİLEN TELGRAFLAR

Suat AKGÜL*

ÖZET

Yabanabat; bugün Ankara'ya bağlı olan Kızılcahamam ve Çamlıdere İlçelerini kapsamaktadır. Ankara'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kızılcahamam - Ankara arası yaklaşık 80 km., Çamlıdere - Ankara arası da 100 km'dir. Bölge dağlık ve ormanlık bir alandır. Kuzeyden Çankırı-Kastamonu, Kuzeybatıdan ise İzmit-İstanbul istikametlerine ulaşım sağlanmaktadır. Yabanabat Kazası 1463 tarihli Ankara'nın ilk Tahrir Defteri'nde "Yabanovası" adı ile sonraki kayıtlarda da "Yabanabat" olarak yer almıştır. 1915 yılından itibaren kaza merkezi bugünkü Kızılcahamam bölgesine taşınmıştır. Yabanabat, Kuzey ve Kuzeybatı istikameti üzerindeki geçiş güzergâhında bulunması dolayısı ile her türlü ikmal, intikal ve irtibat için önemli bir mevki konumunda olmuştur. Bu konumu Millî Mücadele döneminde daha büyük bir önem kazanmıştır. Millî Mücadele Merkezine yakınlığı ve İstanbul güzergâhında bulunması dolayısı ile de kritik bir rol oynamıştır. Bölge, İstanbul Hükümetinin de ilgi alanı içinde yer almış halk üzerinde propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Ankara Hükümeti de bu faaliyetleri önlemek maksadıyla Yabanabat bölgesine önem vererek özel askerî birlikler göndermiştir. İşte bu noktada Yabanabat ahalisi ve teşkil edilen Yabanabat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önemli bazı girişimlerde ve çalışmalarda bulunmuşlardır. Yabanabat, Ankara Hükümeti yanında tavır koymuştur. İzmir'in işgal edilmesini miting ve telgrafla ilk protesto eden merkezlerden birisi olmuştur. İngiltere Başbakanı Lloyd George'un İstanbul'un Türklerin elinden alınacağı konusundaki sözlerinin 4 Ocak 1920 tarihinde Türk basınına yansması üzerine kamuoyunda büyük bir tepki oluştu. Bu tepkilerden birisini de Yabanabat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gerçekleştirerek 9 Ocak 1920 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafı

*Dr. (E) Albay Antalya/Türkiye, suatakull@gmail.com

gönderdi. Sonraki dönemde de millî duyarlılık devam etmiş ve Maraş'ın işgaline karşı tepki olarak İtilaf Devletleri'ne 2 ayrı protesto telgrafi gönderilmiştir.

İstanbul 16 Mart 1920'de resmen işgal edildi. Bu işgal üzerine Yabanabat ahali tepki olarak büyük katılımlı bir miting düzenledi. Bu miting kararları çerçevesinde bir de protesto telgrafi gönderildi. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclis'in açılışını tebrik için Meclis İdare Heyetine ilk gönderilen telgraflardan birisi de Yabanabat'a aittir. Aynı günlerde Yabanabat üzerinde İstanbul Hükümeti adına tahrikâta bulunan bir kişinin bu faaliyetlerinin önlenmesi için Yabanabat Kaymakamlığı'ndan Ankara Hükümetine, durumun ciddiyetini ve önemini bildiren bir telgraf gönderilmiştir. Bunu haber alan Ankara Hükümeti derhal müdahale ederek bu hareketi büyümeden önlemiştir. Bu tahrikâtın başarısız olmasında Ankara Hükümeti'nden yana tavır koyan Yabanabat Müftüsü Abdullah (Bilgin) Efendi'nin ve Gerede ve Çerkeş üzerinden yürütülen isyan girişimi karşısında da yine bir din âlimi olan İbrahim Edhem (Gerçekoğlu) Efendi'nin halkı irşat ve ikna etmesinin çok önemli etkisi olmuştur.

Ankara Hilâl-i Ahmer Cemiyetine destek ve maddi yardım sağlanması, ikmal ve iâşe işlerinin yürütülmesi, Yabanabat kadınlarının askerinin ihtiyaçlarını temin için yaptıkları çalışmalar, Ankara büyük mitingine katılım, ikmal ve lojistik işlerinin daha etkin yürütülmesi için Yabanabat Nokta Komutanlığı'na yardım edilmesi ve askerî güç olarak millî orduda, Millî Mücadele'ye destek verilmesi gibi diğer alanlarda da Yabanabat bölgesi, Millî Mücadele'ye önemli katkılar sağlamıştır.

Ankara'ya yakın olması, İstanbul güzergâhında bulunması ve Karadeniz'deki limanlara yakınlığı dolayısı ile Yabanabat bölgesi Millî Mücadele döneminde önemli bir konumda olmuştur. Ankara Hükümetinden yana tavır koyarak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli bir rolü olmuştur. Yabanabat'ın bu rolü herhangi bir çalışmada incelenmemiş ve dile getirilmemiştir.

Bu bildiride; işgallere karşı tepki ve protesto telgrafları, Meclis'in açılışına ve İnönü zaferine tebrik ve destek telgrafları ve diğer maddi ve fiili destekler arşiv belgelerinden ve ana kaynaklardan yararlanılarak incelenecek ve değerlendirilecektir. Böylece Yabanabat'ın Millî Mücadele'deki rolü ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yabanabat, Kızılcahamam, Protesto Telgrafları,
Millî Mücadele, İstiklâl Harbi.

Giriş

Yabanabat¹; bugün Ankara'ya bağlı olan Kızılcahamam ve Çamlıdere ilçelerini kapsamaktadır. Ankara'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kızılcahamam-Ankara arası yaklaşık 80 km, Çamlıdere - Ankara arası da 100 km'dir. Bölge dağlık ve ormanlık bir alandır. Kuzeyden Çankırı-Kastamonu, Kuzeybatıdan ise İzmit-İstanbul istikametlerine ulaşım sağlanmaktadır.² Yabanabat Kazası 1463 tarihli Ankara'nın ilk Tahrir Defteri'nde "Yabanovası" adı ile sonraki kayıtlarda da "Yabanabat" olarak yer almıştır. 1915 yılından itibaren kaza merkezi bugünkü Kızılcahamam bölgesine taşınmıştır.³ Yabanabat, Kuzey ve Kuzeybatı istikameti üzerindeki geçiş güzergâhında bulunması dolayısı ile her türlü ikmal, intikal ve irtibat için önemli bir mevki konumunda olmuştur. Bu konumu Millî Mücadele döneminde daha büyük bir önem kazanmıştır. Millî Mücadele Merkezine yakınlığı ve İstanbul güzergâhında bulunması dolayısı ile de kritik bir rol oynamıştır.⁴ Bölge, İstanbul Hükümetinin de ilgi alanı içinde yer almış halk üzerinde propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Ankara Hükümeti de bu faaliyetleri önlemek maksadıyla Yabanabat bölgesine önem vererek özel askerî birlikler oluşturmuştur. Yabanabat ahalisinden olan "Yabanabat Müfrezesi" kurulmuştur. Ayrıca Bayatlı Arif Bey'in Karakeçili Müfrezesi de bu bölgede konuşlanmıştır.⁵ İşte bu noktada Yabanabat ahalisi ve teşkil edilen Yabanabat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önemli bazı girişimlerde ve çalışmalarda bulunmuşlardır. Yabanabat bölgesine dışarıdan başka bölgelerden gelen az sayıda bazı kişi ve küçük grupların bölge halkını ifsat

¹ Belgelerde ve kaynaklarda "Yabanâbâd" olarak geçmektedir. Ancak "Yabanabat" olarak kullanılıp yer ettiğinden bundan sonra "Yabanabat" olarak yazılacaktır.

² Ali Osman Akalan, "Sözlü Tarih ve Tarihi Belgeler Işığında, Yabanâbâd / Kızılcahamam Adı Üzerine Bir Değerlendirme", **Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri**, 5. Cilt, Ankara, 2016. ss. 515-532. Ayrıca Bakınız: Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lüğati**, İstanbul, 1313, s. 487 ve 846-847.

³ Hüseyin Çınar, **Yabanâbâd ve Şorba'dan Kızılcahamam'a: İdari Yapıda Yaşanan Değişim**, Kızılcahamam Belediyesi Kültür Yayını, Editörler: Seyfettin Erşahin - Hüseyin Çınar - İ. Ethem Arıoğlu; **Yabanabad'dan Kızılcahamam'a Kızılcahamam 100 Yaşında**, Ankara 2016, s. 71. Muzaffer Eker, **Yabanâbâd 2000**, Kızılcahamam Belediyesi, Kültür Yayınları, Kızılcahamam, 2001.

⁴ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi VIIinci Cilt, İdarî Faaliyetler**, Ankara, 1975, s. 414.

⁵ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, C 1, Ankara, 2010, s. 212-213; Osman Köksal, "Geride Kalmış Bir Kuva-yı Milliyeci: Kaymakam Bayatlı Arif Bey ve Karakeçili Müfrezesi", **History Studies**, Vol: 2/2/2010, s. 482-483.

maksadıyla yapmaya çalıştıkları girişimler etkisiz kalmıştır. Yabanabat bölgesi halkı Ankara Hükümeti yanında tavır koymuştur.

İzmir'in İşgali ve İlk Tepki

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgaline başlanması sadece İzmir ve civarında değil birçok bölgede çeşitli tepkilere neden oldu. Birçok vilayet, kaza ve hatta nahiyelerden İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Sadaret Makamına protesto telgrafları gönderildi. Bazı bölgelerde de gösteri ve mitingler yapıldı. İşte bu protesto gösterilerinden ve telgraflarından birisi Yabanabat ahalisi tarafından gerçekleştirildi. Bu tepki aynı zamanda Yabanabat açısından işgallere karşı "ilk tepki" olması bakımından da önem taşımaktadır.

Yunanistan'ın İzmir'i işgale başladıkları haberini alan Yabanabat ahalisi 18 Mayıs 1919 günü bu işgalin yarattığı heyecan ile toplanarak işgalin durdurulmasını talep ettiler. Bu konuda Hükümete yardımcı ve emirlerini uygulamaya hazır olduklarını bildirdiler. Aynı gün Belediye Reisi Vekili Yusuf, 60 bin nüfus ve ahali ile beraber olduğunu bildirdiği bir telgrafi Sadaret Makamına gönderdi. Bu telgrafta şunlar yazıyordu: "*Öz Türk olan güzel İzmir şehrimize mütarekeden beri türlü tezdvir ve propagandayı icat ile tasallut elini uzatmaya çalışan Yunanistan Hükümetinin haris emelleri bizce bilinmektedir. Yunan milletinin ve bunlara meyilli bazı Osmanlı Rumlarının ika ve ihtira eyledikleri her türlü fesatçılığa rağmen biz Türk milleti, itidalimizi koruyarak hak ve adaletin icrasını, İtilaf Devletleri'nin barış kongresi ve özellikle hak ve adalet prensibi ile şeref ve şan kazanan Amerika Cumhurbaşkanı Mösyö Wilson cenaplarından ümit ve intizar ediyor, altı aydır Rum milletini İzmir'e getiren ve götüren bu güzel şehrimizde çoğunluk sağlamaya çalışan Yunanlıların değil çoğunluk, üçte birini teşkil edemedikleri halde sırf fesatçılık ve barbarlıkları ile şehri işgale yeltenmeleri haber alınmıştır. Bu elemli haber altmış bin nüfusu bulunan Yabanabat ahalisini kadın, çoluk, çocuk korku ve heyecanda bırakmıştır ve şu anda toplanmış ve ayaktadır. Şimdiki hükümetimize yardımcı ve her türlü emrine amade olduğumuzdan, bütün varlığı ile işgal ve ilhakı men etmeye çalışılması için barış elimizi Yunan barbarlarına değil, adaletli İngiliz ve Fransız milletine uzattık. Onların adaletine razıyız. İzmir ve dindaşlarımızı feda edemeyiz. Gerektiğinde Yunanlılarla mücadeleye hazırız.*

İcap eden makamlara müracaatınızın iblağı ile hâsıl olacak neticenin tarafımıza tebliğine intizar ediyoruz.”⁶

Bu telgrafın altında ayrıca eşraftan Fehmi, Mehmet, Avni, Sırrı ve Mehmet isimleri de bulunmaktadır. Telgrafın içeriğini değerlendirdiğimizde çok özenli, dikkatli ve yer yer diplomatik bir üslup kullanıldığı, kültürlü ve bilgili bir kişi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Yabanabat, İzmir’in işgal edilmesini miting ve telgrafla ilk protesto eden merkezlerden birisi olmuştur.

Maraş’ın İşgaline Tepki

Maraş’ta Fransız askerleriyle Ermeniler tarafından yeniden yapılmakta olan vahşet ve işlenen cinayetlere dair Elbistan merkezinden alınan telgraflar üzerine “Yabanabat Kazası Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve Belediye Reisi Vekili Mesut ile Cemiyet azaları Yusuf, Nuri, Mehmet Hilmi ve Hakkı” imzalarıyla birisi İtilaf Devletleri temsilcilerine diğeri de “Ankara’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine” olmak üzere aynı içeriğe sahip iki ayrı telgraf gönderdiler. 27 Ocak 1920 günü Ankara’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine gönderilen telgrafta şunlar yazıyordu: *“Ankara’da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Muhtereme-i Temsiliyyesi Huzûr-ı Alisine Maraş’ta Fransız askerleriyle Ermeniler tarafından yeniden icrâ’ edilmekte olan vahşet ve cinâyetlere dâir Elbistan merkezinden alınan telgrafnâmeler üzerine Düvel-i İ’tilâfiyye mümessillerine çekilen telgrafnâme zîre naklen arz olunur. Düvel-i İ’tilâfiyyenin işgal muntıkalarında aldıkları vaz’iyyet-i fi’liyyeye artık sulh konferansınca vatan ve milletimiz hakkında verilen yâhûd verilmek üzere bulunan karârın neden ibâret olduğunu tayîn etmek için daha çok düşünmeye tereddüdleri mahal bırakmamıştır. Bu hâl karşısında müdâfaa-i hukuk cemiyetlerinin ittihâz edeceği tedâbir ya fiilen bir mukabele ile memleketimizi dîn ve milletdaşlarımızı kurtarmağa koşmak yâhûd vahşî medenîler nazarında hâric-i ez-kanûn add olunan Türk ve İslâmların ma’sûm ve mazlûm kanlarını beyhûde yere döktürmemek esbâbına tevessül etmektir. Eğer şıktan biri yâhûd hâtıra gelen bir diğeri yapılmazsa hukuk-ı vatan ve millet muhâfazasını deruhte etmiş olan cemiyyetimiz mâddî ve ma’nevî pek büyük bir mes’ûliyyet-i târihiyye altında kalmış olacaktır. Çünkü bizden istimdâd eden âteş ve kanlar içerisinde son feryâdları belki şimdi semâlarda gaib olup gitmiş olan bu zavallı bed-baht kardaşlarımızın ervâh-ı mazlûmesi*

⁶ Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1986, s. 209-210.

bizi tel'in edecektir. Pek elîm ve hatar-nâk olan vâkayi-i mezkûre ve mümâsile hakkında bütün cemiyet heyet idârelerce kabil-i tatbik olacak tedâbîr-i kat'iyenin ittihâz ve iş'âr buyurulmasını istîrhâm ederiz."⁷

Aynı tarihte aynı imzalarla İtilaf Devletleri Temsilcilerine gönderilmesi maksadıyla Ankara'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyasetine de şu telgraf gönderildi:

"Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Riyâsetine

Fransız askerleriyle Ermenilerin büyük top ve birçok mitralyözle üç gündün beri Maraş'ı topa tutarak orada feci' bir katliâm icrâ etmekte ve altı mahallenin âteş alıp kül olmakla yüz tutan şehirden dışarı çıkmalarına müsâade olunmayan kadın çoluk çocuk bütün İslâm ahâlinin feryâdı istîmdâd-kârâneleri top ve yangın ateşleriyle söndürülmekte olduğunu haber aldık. Düvel-i mü'telifenin muvâfakatiyle muvakkat bir mâhiyyette âdetâ karakol tebdilinden ibâret olduğu kaydlarıyla tefsîr ve izâh olunmasına nazaran Maraş ve havâlisindeki Fransız işgali âsâyîş-i mahalliyeye âdiyen bir nezâret hakkını mükteseb olduğu hâlde Ermenilerin tesvîlât, igva'ât, ifsâdâtına kapılmış olduklarına şüphe olmayan Fransız kumandan ve askerlerinin Ermenilerle bil-iştirâk îka' etmekte oldukları vahşet ve cinâyetlerin bu derecesi her ne maksad ve sebebe mebnî olursa olsun kabil-i tahammül değildir. Gerek Maraş gerek muvakkaten taht-ı işgalde bulunan sâir mahallerde tahrîk ve İslâmların katl ve ifnâları gibi bütün vicdân-ı beşeri müteessir edeceğine şüphe edilmeyen bu vahşetler düvel-i mü'telifece derhâl men' olunmazsa mücerrer mezâlim ve fecâyi'-i vâkıayı def' ve ebnâ-yı beşerin nâ-hakk daha ziyâde kanlarının dökülmesini men' için Cenâb-ı Hakk'a adl ü insâfa istinâden mukabele edeceğimizi ve bunun mes'ûliyyeti müsebbiblerine râci' olacağını beyân eder ve Fransız kumandan ve askerlerinin işbu harekât-ı vahşiyânelerini kemâl-i nefretle protesto eyleriz."⁸

Her iki telgrafın da önceki telgraf gibi etkili bir üslupla ve sağlam bir muhakeme ile yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁷ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH), K1:24, Dosya (D):1336/13-4, Fihrist (F):3-3.

⁸ ATASE, K1:24, D:1336/13-4, F:3-5.

İstanbul'un İşgaline Tepki

İngiltere Başbakanı Lloyd George'un İstanbul'un Türklerin elinden alınacağı konusundaki sözlerinin 4 Ocak 1920 tarihinde Türk basınına yansımaları üzerine kamuoyunda büyük bir tepki oluştu. 8 Ocak 1920 gününden başlayarak birçok bölgeden protesto tepkileri gelmeye başladı. Bu tepkilerden birisini de Yabanabat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gerçekleştirerek 9 Ocak 1920 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafı gönderdi. Telgraf yine Cemiyetin Reisi Mesut ve iki Cemiyet üyesi imzasıyla gönderildi.⁹

İstanbul 16 Mart 1920'de resmen işgal edildi. Bu işgal üzerine Yabanabat ahalisi tepki olarak büyük katılımlı bir miting düzenledi. Bu miting kararları çerçevesinde İtilaf Devletleri temsilcilerine, Mebusan Riyasetine ve Hariciye Nezaretlerine telgraflar gönderilerek işgal protesto edildi. Bu telgrafların bir sureti de Ankara'da Heyeti Temsiliye'ye gönderildi. Bu telgrafta şöyle deniliyordu: *"Hükümet-i mufahhanemizin emriyle 16.3.1920 tarihinde Payitahtımız İstanbul'un resmen ve cebren işgal edildiğini haber aldık. Hükümetimizle imzaladığınız mütareke hükümleri ve medeni dünyaya vaad edilen sulh ve adlî hakkaniyet umdeleri hilafında İstanbul'a girdikten ve bütün silahlarımızı tecrit ettikten sonra vatanımızı tedrici işgaller ile birer emr-i vaki karşısında bulunduran "Hükümet-i mufahhamenizi Türkler ve Müslümanlar hakkında takip ettikleri imha siyasetinin böyle bir neticeyi vereceğini daha evvel anlayarak varlığımızı ve istiklâlimizi korumak için azm ettik. Tarihin nefret ve lanetle yad edeceği bu işgal karşısında hiç de şaşırmadık. İnsanların asırlardan beri kanlı ve kâinatı elemlendiren mücadelelerle, emperyalist ihtiraslardan kurtulmuş olan medenî fikirler, ferdî ve içtimaî millî hürriyetlerin asrî ve ananevî düşmanlarına karşı galebe çaldığı bu şerefli günde, bizim hayat ve hâkimiyet hakkımıza vurulmak istenen bu darbelere üzüntüyle bakarız. Dünyayı intizama koymak şevket ve kudretine haiz olduklarını zanneden, fakat insanları değil, toprakları kazanmak zaferleri ile sarhoş olan bazı siyaset adamlarının payitahtımıza uzattıkları haris eller bizi korkutamaz. Ta bire kadar mahvolmayınca hürriyet ve millî hâkimiyetimizi koruma azminden asla feragat ettirmez. Fetih gayesiyle başlayan fakat asırların meydana çıkardığı medeniyet, hürriyet ve milliyet davalarını meydana getiren büyük mücadeleden mağlupların da hakkı olduğunu hâlâ düşünemeyen siyaset adamları, yedi yüz senelik*

⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) C 1 Nisan 1919- Mart 1920**, Ankara, 1992, s. 347-348.

Osmanlı İmparatorluğunun sinesinde yaşayan Arapların hür ve müstakil olmalarını bile şimdiden kabul etmek suretiyle medeniyet ve milliyet prensiplerine ne kadar sadık olduklarını gösteren biz Türklerin coğrafi, irkî ve millî hudutları dâhilinde hür ve müstakil yaşamaya azm etmeleri tabii haklarıdır. Yapılan tecavüzler, hürriyet, millî hâkimiyetin kahramanı, adalet ve hakkaniyet esaslarının kaynağı olan muhterem milletimizin şan ve şerefine ebedi bir darbedir. Şanlı maziyi lekedar, istikbali tehlikeye düşürecek böyle bir yanlış siyaseti desteklemekle büyük bir tarihi mesuliyetin altına giremeyeceğine emin olmak istediğimiz necip milletiniz Payitahtımıza, Hilafet merkezimize, millî hâkimiyetimize, mukaddes dinimize yapılmış olan bu gayrimeşru tecavüzü inceden inceye, çok ciddî tetkik etmelerini rica ederiz. Tarihi ve ananevi bağlarla medenî milletlerle dostuz. Fakat uygunsuz bir talihin bizi sürüklediği harpten dolayı, hâlihazırda mütareke de bulunmasına rağmen maatteessüf düşmanca olan asil ve necip milletinizin alicenaplık ve insafınıza hitap ettiğimiz bu sözler eğer bir akis bulmazsa, bütün medenî dünya bilsin ki, biz yaşamak hakkına sahip olduğumuz ve şimdiye kadar resmî gayri resmî lisanlarla insanlık âlemine bildirdiğimiz vatanımızın hiçbir parçası ve millî istiklâlimizi ta bire kadar mahvolmayınca kimseye vermeyeceğiz. Biz muhitimizi de içine alan kurtuluş davası ve hürriyetle heyecanlı geçerli inkılap hareketlerinin müthiş amili olan kuvvetlerin dünyaya şamil gayelerine katılmaksızın, sırf kendi prensiplerimize sadık kalarak kendi kuvvetimiz ve kendi azmimizle top-raklarımızı müdafaa edeceğiz. Mücadele edeceğimiz mütecavizlerin bizi birere kül haline getireceklerine eminiz. Varsın dünya tarihi bir Kartaca sahne-i faciasını, daha sayfalarına yazsın. Şan ve şeref bize utanç ve nefret onlara.”¹⁰

Yabanabat'tan gönderilen telgraflardaki üslup bir birine çok benzemektedir. İstanbul'un işgali münasebeti ile gönderilen bu telgraftaki temas edilen noktalar biraz daha sert ve kararlılık içermektedir. Payitahtın işgali son nokta olarak görülmekte ve gerekirse mahvolmanın göze alınarak mücadele edileceğine vurgu yapılmaktadır. Yine bu telgraftaki yazım şekli de nitelikli ve birikimli bir kişinin elinden çıktığını göstermektedir.

Meclis'in Açılışı ve Yabanabat

İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali sonrasında çok önemli gelişmeler oldu. Bir taraftan İstanbul Hükümeti'nin Ankara'yı isyanlarla zor

¹⁰ M. Şahingöz, a.g.t., s. 452-455.

duruma düşürüp bunaltmaya çalışması diğer yandan da Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'un işgalinin yarattığı psikolojiden yararlanma isteği gergin bir ortam yarattı. Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti tarafından, Ankara üzerinden ablukaya alınmaya çalışıldı. Özellikle İzmit, Adapazarı, Bolu üzerinden Ankara'ya doğru bir isyan hareketi geliştirildi. Bu durum Heyet-i Temsiliye'yi zor duruma düşürdü. İlk olarak Ankara'da millî bir Meclis'in açılması hamlesi yapıldı. Tahrikâtlar, şekavet ve isyanlar karşısında da özel askerî birlikler oluşturuldu. Yabanabat, Ankara'ya girişin son kapısı idi. Yabanabat ele geçirildikten sonra Ankara'nın düşmesi kaçınılmazdı. Bu yüzden Yabanabat'a ayrı bir önem verildi.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali sonrası Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da toplanacak Meclis için seçim yapılmasını 19 Mart 1920 tarihli bir yazı ile illere ve komutanlıklara bildirdi. Bu önemli bir hamle idi. “Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlıklarına” gönderilen bir tebliğ ile Ankara'da tüm yetkiyi eline alacak bir meclisin toplanacağı bildirilmiş, seçimlerin ne şekilde yapılacağı da 12 madde halinde özetlenmişti. Bu; Ankara'da açılacak Meclis için ilk ve önemli bir adımdı. Bu tamimle kumandanlar ve valiler yeniden mebus seçmeye başladılar.¹¹ İşte bu tebliğden sonra Ankara üzerindeki baskı daha da artarak İzmit, Adapazarı, Düzce, Bolu ve Gerede üzerinden ilerleyerek Yabanabat'a kadar dayanan geniş bir isyan haline dönüştü. Bu gelişmeler ve gerginlik Yabanabat bölgesini kritik bir hale getirdi.

Meclis'in açılacak olmasına ilk olumlu tepki, diğer tepkilerde olduğu gibi yine Yabanabat'tan geldi. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 13 Nisan 1920 tarihli nüshasında, Yabanabat'tan gönderilen ve Meclis'in açılması ile ilgili olumlu, istekli ve kararlı bakış açısını yansıtan telgraf yayınlandı. Telgraf, Yabanabat Belediye Reisi Vekili ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i İdare Reisi Mesut ve üç azanın imzasıyla gönderildi. “Tezahürat-ı Milliye” başlığı ile “Ankara'da Meclis'i Mebusan Reisi muhteremi Celalettin Arif Bey Hazretlerine” hitabıyla başlayan telgrafta “Düşman süngüleri altında 1300 senelik Hilafeti İslamiyenin istiklâl ve kudsiyetini yedi asırlık cihangirane bir saltanatı muazzamanın mevcudiyetini bilaperva bir azmü celadetle son güne kadar müdafaadan çekinmeyerek ve rezalet ve vahşetten başka bir sözle kâbil-i tavsif

¹¹ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1878-1920)*, Ankara, 1992, s. 27-28.

olmayan taarruzat-ı müfsidine ve muhatarasına ve muhtereme önünde bütün kuvve-i milliyesi ile mukavemet ederek vatanın müttehid-i yekvücut evladlarına kavuşan Ankaramıza tarihî bir gün bahşeden zat-ı âli riyasetpenahilerini ve rüfekâ-i muhteremelerini Yabanabad ahalisi kemal-i hürmetle selamlar. Reis Beyefendi: Anadolu'nun saf ve nezih emellerle size ağuş muhabbeti açan ve millî ve coğrafi hududları dâhilinde ya hür ve müstakil yaşamak yahut bütün bütün tarih-î âlemden silinmek içtihadıyla yekpare bir hüsn-ü metin teşkil eden müttehid ve fedakâr evladları arkanızda ve şu irade-i millîye yedd-i emanet ve idarenizde olduğu halde haklı ve meşru davamızı hakk-ı beka ve istiklâlimizi kabul ettirinceye kadar azimkârdan sizi men edecek Allah'tan başka bir kuvvet ve kudret yoktur. Çünkü en haşin, en süflî en kaba ve en fena müdaralar bile kâinatı muhit olan cevval-i fikrinizden mülemma eden o veciz ve belîğ sözleri işittiler: Bizim de bu konuşmadan istifadeye hakkımız vardır. Bu hakkı mümkün değil bizden niza edemeyeceklerdir. İşte böyle bir kanaat ve iman-ı tam ile meydan-ı içtihadta sebat ve ibraz-ı müteannid eden Anadolu istikbalinden emin olarak Ankara'da içtima edecek Meclis-i Milliye mukadderatını tevdi eder ve muvaffakiyetini cenab-ı hakdan temenni eyler." denilmektedir. Bu telgrafta Ankara'da açılacak Millî Meclis'in birlik ve beraberliğe vesile olacağı belirtilerek bu Meclis'in destekleneceği ifade edilmektedir.¹² Ankara'da açılacak Meclis, İstanbul'un işgali dolayısıyla kapanan Meclis-i Mebusan'ın bir devamı olarak görülmüştür.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışını tebrik için Meclis İdare Heyetine ilk gönderilen telgraflardan birisi de Yabanabat'a aittir. Yabanabat Kaymakam ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti İdaresi namına Hakkı ve Belediye Reisi vekili namına Hikmet tarafından "Millet Meclisi Riyaseti Celilesine" hitabıyla gönderilen tebrik telgrafı şöyledir: "Bütün âlemi İslâmiyetin mukadderatına nâşekibane muntazır olduğu Makamı Akdesi Hilâfetin masuniyeti tammesi ve vicdanı insaniyet ve medeniyette hududu gayrikabili ret bir surette çizilen muazzez vatanımızda müstakilen yaşamak hakkımızın temin ve mahfuziyeti için manen ve maddeten göstermekte oldukları müzaheret ve muavenete de mazharı teyidolan mücahedatı milliyemize istinaden ve avni bâriden istimdaden tedviri umura başlıyan Meclisi Âli-i Millîmizi kaza ahalisi namına tebri ederiz. Asarı tarihiyemizin hiçbirine nasib

¹² **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 13 Nisan 1920, s. 2. Bu telgraf, Yabanabat Reis Vekili ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i İdaresi Reisi Mesut, Heyet-i İdare Azasından Hakkı, Azalar Hilmi, Yusuf ve Mehmet imzalıdır.

olmıyan bu muazzam ve mübecel müzaheretı millıye ve dinîyenin vahdeti kahharanesi mutlaka eseri ilhamı subhani olduğundan halâsımız bir emri mukarrerdir. Bu ümniyenin husulü için siz muhterem ve fedakâr vekillerimize teveccüh eden takat berendazane vazâifî mühimmenin naili teshilât olmasını temenni eyleriz.”¹³

Yabanabat'ta Aleyhte Propaganda Faaliyetleri ve Kışkırtmalar

Meclis'in açıldığı günlerde Yabanabat üzerinde İstanbul Hükümeti adına tahrikâtta bulunan bazı kişiler tespit edilmişti. Bu kişilerden birisi olan ve Koç Bey diye bilinen bir kişi Yabanabat köylerini tek tek dolaşüyor ve Ankara'daki Heyet-i Temsiliye aleyhinde propaganda yapıyordu. Yabanabat Kaymakamı, Koç Bey'in halka, Padişah'tan neden ayrıldıklarını sorduğu duyumunu aldığını söyleyerek buna karşı alınacak vaziyetin nasıl olması gerektiği hususunda görüşmelerde bulundu. Koç Bey'in hareketleri bölgedeki insanları rahatsız ediyordu. Durumun daha geniş bir şekle dönüşmemesi için bu kişinin hareketleri Yabanabat Kaymakamlığınca Heyet-i Temsiliye'ye bildirildi. Bu kişinin bu faaliyetlerinin önlenmesi için Yabanabat Kaymakamlığı'ndan Ankara Hükümetine, durumun ciddiyetini ve önemini bildiren bir telgraf gönderildi. Kaymakam Hakkı Bey tarafından gönderilen telgraf şöyle idi: “*Şimdi alınan malûmatı mevsuka berveçhi zir arz olunur. Koç Bey bugün Bükeler karyesine gelmiş ve Padişahın iradesini tebliğ edeceğinden önümüzdeki Çarşamba günü umum ahalinin kaza merkezinde bulunmasını ve Padişah'tan ne suretle ayrılmış olduklarını ahaliden soracağını imzası tahtında yazdığı varakalarla kura ahalisine tebliğ eylemiştir. İstîlâatı vakıaya nazaran bu tebliğe umum ahalinin icabet edeceğine şüphem yoktur, bu halde vaziyetimizin şimdiden tâyin buyurulmasını istirham ederim, çünkü artık telgraf muhaberatının kat'olunacağı şüphesizdir.*” Bunu haber alan Ankara Hükümeti derhal müdahale ederek bu hareketi büyümeden önlemek istedi. Mecliste gündeme gelen konu üzerine Mustafa Kemal Paşa bu telgraf için Yabanabat Kaymakamlığına şu cevabı gönderdiğini bildirdi: “*Koç Bey'in ahaliye vâki olan tebligatı İngilizlerin amalini terviceden bedhahanın ve millet hainlerinin eseri tertibidir. Halife-i Zîşanımız Efendimiz Hazretleri İstanbul'da İngilizlerin tahtı tazyik ve esaretinde kalmıştır, bütün gayemiz Halifemizi tahlis etmek ve milletimizin istiklâlini, hayatını muhafaza etmektir. İngilizler ahalimizi bu gibi vesaitle işgal ederek ehli İslâmı birbirine kırdırmak ve ondan sonra memleketimizi istedikleri gibi tahtı*

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:2, 24.4.1336, C 5.

esarete almak istiyorlar. Bu hakayıkı ahaliye ilân ediniz. Ahaliden şüphesi olanlar İngiliz hadimi insanlara değil Millet Meclisine müracaat etsinler. Buna rağmen müfsitlerin ve İngiliz taraftarlarının işvaatına kapılır, kıyam ve içtima ederlerse Büyük Millet Meclisi, bunların kemali şiddetle tenkiline karar vermiş ve kuvayi tenkiliye ihzar edilmiştir. Dökülecek kanların bütün vebali de müfsitlere ve onlara uyanlara aid olacaktır, şayet Yabanabat'dı terke mecbur olursanız bize emin vasıta ile haber gönderiniz, şimdi yapacağımız icraat netayicinden de hemen malûmat veriniz.”¹⁴

Bu kararlı ve sert tavır karşısında duruma müdahale eden kaymakamlık Koç Bey'in bölgeyi terk etmesini sağladı.

Yabanabat ve Çevresinde Meydana Gelen Olaylar ve TBMM'nin Müdahalesi

Adapazarı, Hendek, Bolu, Düzce ve Gerede bölgesinde gittikçe yayılan bir isyan hareketi meydana geldi. Bu hareket Nisan ayının ortalarına doğru daha geniş bir bölgeye yayıldı. Gittikçe genişleme istidadı gösterdi. Bu durumu önlemek maksadıyla bölgeye bir Nasihat Heyeti gönderildi. 21 Nisan 1920'de Ankara'dan hareket eden heyet aynı gün akşamı Yabanabat'a geldi. Yabanabat'ta bir gece kaldılar. Ertesi gün Gerede istikametine doğru hareket ettiler. İşte bu hareket esnasında Gerede yakınlarında asiler tarafından bir teriple yakalanıp esir edildiler. Bu durum asileri daha da cesaretlendirdi.¹⁵ Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa Meclis'te şu şekilde dile getirmiştir: “*Ayın 20'sinde Hüsrev Bey ve rüfekası Gerede'ye vasıl olmak üzere bulunuyorlardı. Hüsrev Bey ve rüfekasına, uğradıkları merkezlerde vaziyeti umumiye hakkında malûmat veriliyordu. Gerede'ye de ihtiyatlı bir surette girilmek lüzumu bildirilmişti. Aldığımız malûmata göre, Gerede'de bu heyet fevkalâde bir istikbale mazhar olmuş, fakat içeri alındıktan sonra hepsi tevkif edilmiş ve bu suretle Gerede de isyan etmiş oluyordu. Ayın 21'inde, yani bir gün sonra, Düzce'nin cenubunda Düzce ile Nallıhan arasında bulunan Mudurnu aynı suretle isyan etti. Ayın 22 ve 23'ünde Nallıhan isyan etti. Ayaş'ta da isyan temayülâtı görüldü. Aynı günlerde Ankara'nın 10, 12 saat şimalinde bulunan Yabanabat isyan etti. Oraya da Düzce beylerinden biri gelmiş ve bir arkadaşıyla gizli çalıştıktan sonra halkı muhtelif suretlerle işgal ederek toplamış,*

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:3, 25.4.1336, C 1, s. 63-64.

¹⁵ Günay Çağlar, “Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S 5, Ankara, 1990, s. 86-90.

Hükümete hücum etmiş, kaymakam ve jandarma kumandanını almışlar. Hulâsa orası da isyan etti. Ayın 25 'inci günü Mihaliççik'ta da hariçten gelen kuvvetlerin tesiriyle, isyan alâimi görülüyor. Aynı günde Geyve'nin garbında bulunan Taraklı'yı telgrafla isyana teşvik ediyorlar. Şarka doğru Safranbolu'da bir hassasiyet görülüyor. Gerede'nin şarkında Mecidiye isyan ediyor. Hulâsa, ayın 13'ünden bugüne kadar, 19 gün zarfında, Düzce'den patlayan bir ateş şarka, cenuba intişar ediyor ve sureti umumiyede icap eden yerlerden idare edildiği anlaşılıyor. Tabii tedbirlerimiz mevkii tatbika konmuş ve konmakta berdevamdır.”¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, isyanın Ankara istikametine doğru ilerleme temayülü gösterdiğini görerak askerî tedbirleri artırdı. Bölgeye başka birlikler de kaydırıldı. 1 Mayıs 1920 tarihli Meclis oturumunda mevcut durumu şöyle değerlendirdi: “Bugün kuvvetlerimiz Çerkeş'in garbinde ve Gerede istikametine gidiyor. İlk olarak karşımıza Yabanabat gelir, Yabanabat'ta esasen mühim bir isyan yoktu. Üç beş kişinin ifsadı vardı, bunu bertaraf etmek için bir müfreze gönderdik. Bu müfrezenin hareketi oraca haber alınır alınmaz ifsat ile meşgul olanlar derhal Yabanabat'ı terkettiler. Fakat orada epice tahribat yapmışlar; Hükümet konağını, telgrafhaneyi, telgraf direklerini bozmuşlar ve bazı evleri de yıkmışlardı. Müfrezeyi müteakiben de daha başka kuvvet gönderilmesi ve daha ciddi tedabirin ittihazı nazarı dikkate alınmıştır. Bu suretle bu istikametten gelen cereyan dahi tevkif edilmiştir. Onun garbinde bulunan Ayaş, esasen Beypazarı vak'ası üzerine, Ankara'dan sevk edilen ikinci kuvvetin hareketini ve sonra sevkettiğimiz kuvvetlerin yola çıktığını haber alır almaz ve bilhassa bu kuvvetlerin oraya muvasalatında tamamen kendilerinin ifsat edildiğini beyan etmişler. Bu, bizce de tahakkuk etti. Artık Ayaş'la fazla iştilal etmedik. Beypazarı'na ilk gönderilen kuvvet şehrin haricinde mevzi almak mecburiyetinde kalmıştı, onu müteakip giden kuvvetli bir süvari müfrezemiz, mitralyozlar ile buradaki usât ile müsademe etmişler ve firara mecbur etmişlerdir... Muayyen bir plân dâhilindeki bu harekete karşı aldığımız mukabil tedbirlerle bu cereyanı Çerkeş, Yabanabat, Mudurnu, Taraklı, Geyve hattı üzerinde tevkif ettik ve bu hattın şarkına ve cenubuna sirayet etmesine mani olduk.”¹⁷ Bu olayların hemen akabinde ivedilikle telgraf hattının onarımı için çaba harcandı. Çünkü bu şartlarda tek haberleşme aracı telgraf oluyordu. Bu

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:1, 01.5.1336, C 8.

¹⁷ Aynı yer.

onarım işi hemen gerçekleşmedi ama Haziran 1920'den itibaren bölgede 60 km.lik bir hat kurularak haberleşme sağlıklı olarak sağlanmaya başlandı.¹⁸

Bu isyanların ve bölgedeki huzursuzluğun önlenmesi maksadıyla Yarbay Bayatlı Arif Bey komutasında Karakeçililerden oluşan özel bir birlik hazırlandı. Bu birlik asilerin üzerine gönderilmek üzere Yabanabat'ta konuşlandırıldı. Bu sırada Yabanabat köylerinden de gönüllü katılımlar oluyordu. Asileri önlemek için oluşturulan birlik Yabanabatlı gönüllülerin de katılımıyla büyük bir güç kazanmıştı. İşte bu esnada şahsi bir husumet nedeniyle Yabanabat'taki askerî birliğin komutanı Yarbay Bayatlı Arif Bey gece çadırında yatarken öldürüldü. Bu durum isyanın bastırılmasına önemli bir sekte vurdu.¹⁹

Yabanabat bölgesinde isyan durdurulmuştu ama güçlü bir saldırı olması halinde bunu önleyebilecek yeterlikte bir askerî birlik bulunmuyordu. Yabanabat halkının sağduyusu ve asilere prim vermemesi isyancıların hareketlerini Ankara üzerine yoğunlaştırmalarını önliyordu.²⁰ Öte yandan özellikle Yabanabat, Çerkeş ve Gerede bölgesinde sözü dinlenen ve değer verilen din adamları da isyanların durması ve ilerlememesi için faaliyete geçtiler. Ankara Hükümeti lehinde propaganda yaptılar. Birlik mesajları verdiler. Bu tahrikâtın başarısız olmasında Ankara Hükümeti'nden yana tavır koyan Yabanabat Müftüsü Abdullah (Bilgin) Efendi'nin²¹ ve Gerede ve Çerkeş üzerinden yürütülen isyan girişimi karşısında da yine bir din âlimi olan İskilipli İbrahim Edhem (Gerçekoğlu) Efendi'nin halkı irşat ve ikna etmelerinin çok önemli etkileri olmuştur.²²

Yabanabat Bölgesinin İstiklal Harbine Yardım ve Katkıları

Bu dönemde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin rolü ve işlevi çok önemli idi. Yeterli personel ve maddi güce sahip değildi. Bu yüzden desteğe ihtiyacı vardı. Bu maksatla Ankara Hilâl-i Ahmer Cemiyetine destek ve maddi yardım sağlandı. İkmal ve iâşe işlerinin yürütülmesi için gönüllülerden çalışma grupları oluştu. Yabanabat kadınlarının askerî ihtiyaçlarını temin için yaptıkları çalışmalar askerî kıyafet ihtiyacının sağlanmasında etkili oldu. Ankara

¹⁸ PTT Genel Müdürlüğü, **İstiklal Harbimizde PTT**, Ankara, 2009, s. 233.

¹⁹ O. Köksal, a.g.m., s. 481-482.

²⁰ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990, s. 145,153.

²¹ <https://06mustafabilgin.wordpress.com/2017/01/19/koca-muftu-abdullah-bilgin/>

²² Köksal, M. Asım, "Kaybettiğimiz Kamil İnsan İbrahim Edhem Gerçekoğlu'nun Mezarı Başında", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, 2. Cilt, Mart-Nisan 1963, 3-4 Sayı.

büyük mitingine katılım, ikmal ve lojistik işlerinin daha etkin yürütülmesi için Yabanabat Nokta Komutanlığı'na yardım edilmesi ve askerî güç olarak millî orduda, Millî Mücadele'ye destek verilmesi gibi diğer alanlarda da Yabanabat bölgesi, Millî Mücadele'ye önemli katkılar sağlamışlardır.

Düzenli birliklerin kurulmaya başlaması ile askerın ihtiyaçlarını temin maksadıyla Yabanabat bölgesi halkının maddi ve manevi önemli katkıları olmuştur. Köy kadınları da asker için giyecek dikiyorlardı. Bazıları ziynet eşyalarını orduya bağışlamıştı.²³ Halka ve askere yardım konusunda en önde faaliyet gösteren kurumlardan birisi olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İstiklal Harbi esnasında önemli yardımları olduğunu biliyoruz. Bu Cemiyetin en önemli gelir kaynağı bağışlardı. Cemiyete çeşitli yerlerden yardımlar yapılıyordu. Yabanabat bölgesi ve Yabanabatlılar da Hilal-i Ahmer Cemiyetine yardımda bulundular. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 100 lira bağışta bulunurken ahaliden bazı kişiler de 14 lira 80 kuruş yardım sağlamışlardı.²⁴

Düzenli birliklerin ilk faaliyeti ve ilk başarısı 1. İnönü Muharebesinde olmuştu. Bu dönemde iâşe ve cephe tedarikini sağlayan Menzil Teşkilatı yeniden oluşturulmuştu. Menzil güzergâhları kuzeyden güneye doğudan batıya aktif bir hale getirilmişti. Bu menzil yollarından birisi olan ve Karadeniz kıyılarından Ankara'ya ulaşan yol Yabanabat'tan geçiyordu. Menzil güzergâhı Karadeniz'den Ereğli'den itibaren, Gerede, Yabanabat ve Ankara olarak yürütülüyordu. Yabanabat bu şekilde başka bir yol güzergâhının daha içinde bulunuyordu. Marmara Denizi kıyısından Ankara yönüne yol, İzmit, Adapazarı, Düzce, Bolu, Gerede ve Yabanabat'tan geçerek sağlanıyordu. Bu iki yol güzergâhının da önemli bir parçası olan Yabanabat, bu işlevini aksatmadan ve başarı ile yürütmüştür. İsyanların bu güzergâh bölgesinde çıkarılmalarının nedeni ulaşım, ikmal ve iâşe kanallarını sekteye uğratmaktı. Bu güzergâh üzerindeki birçok noktada isyan çıktı. Yabanabat'ta isyanının tutunamaması diğer yerleri de olumlu yönde etkilemiş ve güzergâhların güvenli bir şekilde faaliyetinin devamını sağlamıştır.²⁵ Bu başarılı ve verimli ikmal işleri olumlu sonuçlar doğurdu. Batı cephesindeki ilk düzenli ordu birliği, İnönü'de ilk

²³ Suat Akgül, "İstiklal Harbi'nde Silah ve Cephe Yapımı Tedariki ve Onarımı için Cephe Gerisinde Yapılan Faaliyetler", **XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt**, Ankara, 2005, s. 77.

²⁴ Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, **Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer**, Ankara, 2007, s. 90-91.

²⁵ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi VIInci Cilt, İdarî Faaliyetler**, Ankara, 1975, s. 386.

zaferini kazandı. Bu zaferin sevinci ve gururu dolayısı ile Yabanabat İdare Meclisi, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM'ye bir tebrik telgrafi gönderdi.²⁶ Bu zaferin hemen ardından 1 Nisan 1921 tarihinde 2. İnönü Zaferi kazanıldı. Bu zaferin 2. yıldönümünde Yabanabat Müftüsü Abdullah Efendi ve rüfekası tarafından TBMM'ye bir tebrik telgrafi daha gönderildi.²⁷

Nisan 1921'den itibaren sevkiyat ve nakliyat işlerinde yeni bir döneme girildi. Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü olarak teşkilatlandı. Buna göre Ankara'da ikmal faaliyetleri yürütmek amacıyla buradaki Nokta Komutanlığına bağlı olarak Yabanabat'ta bir iâşe merkezi ve erzak ambarı kuruldu. Verimli bir bölge olan Yabanabat'tan Batı Cephesine çok sayıda yiyecek maddeleri intikal ettirildi.²⁸ Yabanabat'taki Nokta Komutanlığı faaliyetlerini toplam 3 subay ve 16 er ile yürütmekteydi. Bu askerlere bölgenin halkı da yardım ediyor özellikle nakliye ve depolamada gönüllü yardımcı oluyorlardı.²⁹

İstanbul'dan kaçırılarak Batı Cephesinin ihtiyaçları için Ankara ve dolaylarına gönderilen ikmal maddelerinin Ankara'ya nakli üç farklı yoldan oluyordu. Bu hattın birisi olan İzmit-Adapazarı-Hendek-Düzce-Bolu-Gerede üzerinden yürüyen hareket Yabanabat'tan geçerek Ankara'ya ulaşıyordu.³⁰ Yabanabat'tan sonra ise Ankara ve Sincan güzergâhı kullanılıyordu.³¹ Tekâlifî Millîye Emirleri çerçevesinde aralarında Yabanabat Maliye Ambarının da bulunduğu ambarlar askerî makamlara verildi. Böylece Batı Cephesine erzak ihtiyacı büyük oranda sağlanmış oldu. Yabanabat bölgesinin tarım, hayvancılık ve diğer ihtiyaç maddelerindeki verimliliği, Maliye Ambarının iyi ve verimli çalışmasını sağladı.³² Bölgedeki hayvan çeşitliliği ve çokluğu hastalıklara yol açıyordu. Savaş ortamında binek hayvanlara da yiyecek sağlanan hayvanlara da çok ihtiyaç vardı. Bu hayvanlardaki salgın hastalıklar savaşın seyrini değiştirebilecek kadar önem taşıyordu. Bu yüzden sağlıklı olmaları çok önemliydi. Çeşitli hayvan hastalıklarına karşı 8 Haziran 1922'de "Hayvan Sağlık

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:134, 17.1.1337, C 1. s. 291.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:19, 3.4.1338, C 18. s. 479.

²⁸ Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s. 244-245,388; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi IVncü Cilt 1'inci Kısım**, Ankara, 1984, s. 328.

²⁹ Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s. 389.

³⁰ Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s. 414.

³¹ Mehmet Evsile, "Kurtuluş Savaşı'nda Askerî Nakliye Hizmetleri", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 16, s. 210.

³² Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s. 426.

Zabıtası Komisyonu” kuruldu. Komisyon kararı ile altı bölgede birer “Veteriner Mücadele Kurulu” oluşturuldu. “Beşinci Bölge Kurulu” içinde Yabanabat’ta bir şube teşkil edildi. Böylece bölgenin zengin hayvan varlığı sağlıklı olarak kontrol altında tutuldu.³³

Yabanabat Şehitleri

Sayın Uğur Ünal tarafından Arşiv tabanlı yapılan bir çalışmada İstiklal Harbi’nde ismi tespit edilen 60 şehit olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu şehit sayılarının Ankara’nın diğer ilçelerine ve bazı başka il merkezlerine göre yüksek bir rakam olduğunu söylemektedir. Yine bu çalışmada geride kalan aile bireyleri için ödenen para miktarının da diğer bölgelerden daha fazla olduğu belirtilmektedir. Şehitlerin geriye bıraktıkları dul ve yetim sayısı ise 129 olarak ifade edilmektedir.³⁴ İnceleme alanımız olan İstiklal Harbi döneminde Yabanabat’ın nüfusu Ankara’nın diğer ilçelerine nazaran çok daha fazladır. Bu fazlalık oranına göre şehit sayısının da fazla olması doğal bir sonuç olarak görülmektedir. Ayrıca Yabanabatlılar’dan kurulan bir özel birlik ve müfreze olduğunu düşündüğümüzde şehit sayısının diğer bölgelerin şehit sayılarından fazla olması tahmin edilebilir bir sonuçtur. Sayın Nuri Köstüklü şehit sayıları konusunda başka bazı arşiv belgelerini de kullanarak yaptığı ve yayınladığı araştırmalarında; bilinen kaynakların dışında başka arşiv kaynaklarının da kullanılması halinde mevcut şehit sayılarının çok üzerinde bir tablonun ortaya çıkabileceğini göstermiştir.³⁵

Müdafaa-i Milliye Vekâletince hastane verileri ışığında hazırlanan raporlar çerçevesinde yayınlanmış resmî bir kitapta da bilinenlerin dışında istatistikî sonuçlar vardır. Buradaki verilere göre Yabanabat’ın İstiklal Harbindeki şehit sayısı 224’tür. Rapor halinde yayınlanan bu çalışmada isimler yoktur. Sadece sayısal veriler vardır. Ancak bu verilerin Hilal-i Ahmer Hastaneleri ve diğer hastanelerden Sıhhiye Dairesince toplanan bilgiler ışığında

³³ Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 602.

³⁴ Uğur Ünal, “Arşiv Belgelerinde Kızılcahamam ve Kızılcahamamlı İstiklal Harbi Şehitleri”, **Yabanabat’dan Kızılcahamam’a Kızılcahamam 100 Yaşında**, Kızılcahamam Belediyesi Kültür Yayını, Editörler: Seyfettin Erşahin - Hüseyin Çınar - İ. Ethem Arnoğlu, Ankara, 2016, ss. 143-163.

³⁵ Nuri Köstüklü, “Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye ‘Şehitler’ Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler”, **9. Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara, 2006, s. 205- 219. Ayrıca bkz: Nuri Köstüklü, “8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterine Yansıyan Millî Mücadele’de Uşak ve Civarı ile İlgili Belgeler”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Sempozyumu**, C I, Ankara, 2014, s. 7-10.

hazırlandığını kabul edersek bu şehit isimlerinin ilgili arşivlerde olabilirliği yüksek bir ihtimaldir.³⁶

Millî Savunma Bakanlığı tarafından Askerlik Şubesi kayıtları esas alınarak hazırlanan şehitlerimiz adlı çalışmada da Çamlıdere ilçesi listesi içinde bulunanlar da dâhil olmak üzere Yabanabatlı şehit sayısı 104'tür.³⁷

Bu farklı rakamlar en temel verilerin olduğu arşivlerden ve kaynaklardan oluşturulmasına rağmen Yabanabat şehitleri konusunda kesin bir sonuç elde edilememektedir.

Sonuç

Millî Mücadele'nin merkezi Ankara'ya yakın olması, Payitahtın merkezi İstanbul güzergâhında bulunması ve Karadeniz'deki limanlara yakınlığı dolayısıyla ile Yabanabat bölgesi Millî Mücadele döneminde önemli bir konumda olmuştur. Yabanabat bölgesi, kuzey-güney, doğu-batı ekseninde Ankara üzerine yapılacak herhangi bir askerî faaliyet açısından stratejik öneme sahiptir. Ankara'yı zorlamak isteyen bir güç, Yabanabat mâniasını aşmak zorundadır. Yabanabat'ın aşılması halinde Ankara şehrinin ele geçirilmesinde başka bir engel kalmamaktadır. Ankara'nın ele geçirilmesi için "Son Kale" Yabanabat'tır. İşte bu yüzden Millî Mücadele döneminde toprakları ve halkı üzerinde çeşitli açık-gizli faaliyetler yürütüldü.

Yabanabat halkı, Ankara Hükümetinden yana tavır koyarak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İşgallere karşı tepki ve protesto telgrafları, Meclis'in açılışına ve İnönü zaferlerine tebrik ve destek telgrafları ve diğer maddi ve fiili destekler Yabanabat'ta gerçekleşmiş önemli olaylardır.

Ankara Hilâl-i Ahmer Cemiyetine destek ve maddi yardım sağlanması, ikmal ve iaşe işlerinin yürütülmesi, Yabanabat kadınlarının askerî ihtiyaçlarını temin için yaptıkları çalışmalar, Ankara büyük mitingine katılım, ikmal ve lojistik işlerinin daha etkin yürütülmesi için Yabanabat Nokta Komutanlığı'na gönüllü olarak yardım edilmesi ve askerî güç olarak millî orduda, Millî Mücadele'ye destek verilmesi gibi diğer alanlarda da Yabanabat bölgesi, Millî

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti, **İstiklal Harbi Sıhhi Raporu**, (336, 337, 338 **Mudanya Mütarekesine Kadar**), Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, Ankara, 31 Ekim 1340.

³⁷ Millî Savunma Bakanlığı, **Şehitlerimiz**, C I, Ankara, 1999.

Mücadele'ye önemli katkılar sağlamıştır. İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında Yabanabatluların rolü ve etkisi olmuştur.

KAYNAKÇA

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (1336),(1337), (1338).

Akalan, Ali Osman, "Sözlü Tarih ve Tarihi Belgeler Işığında, Yabanâbâd / Kızılcahamam Adı Üzerine Bir Değerlendirme", **Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri**, 5. Cilt, Ankara, 2016. ss. 515-532.

Akgül, Suat, "İstiklal Harbi'nde Silah ve Cephane Yapımı Tedariki ve Onarımı için Cephe Gerisinde Yapılan Faaliyetler", **XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. Cilt, Ankara, 2005.

Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati**, İstanbul, 1313.

Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990.

Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, S 5, Ankara, 1990.

Çınar, Hüseyin, "Yabanâbâd ve Şorba'dan Kızılcahamam'a: İdari Yapıda Yaşanan Değişim", Kızılcahamam Belediyesi Kültür Yay., Editörler: Seyfettin Erşahin - Hüseyin Çınar - İ. Ethem Arıoğlu, **Yabanabad'dan Kızılcahamam'a Kızılcahamam 100 Yaşında**, Ankara, 2016.

Eker, Muzaffer, **Yabanâbâd 2000**, Kızılcahamam Belediyesi, Kültür Yayınları, Kızılcahamam, 2001.

Ezherli, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1878-1920)**, Ankara, 1992.

İstiklal Harbimizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Köksal, Osman, "Geride Kalmış Bir Kuva-yı Milliyeci: Kaymakam Bayatlı Arif Bey ve Karakeçili Müfrezesi", **History Studies**, Vol: 2/2/2010.

Köksal, M. Asım, "Kaybettığımız Kamil İbrahim Edhem Gerçekoğlu'nun Mezarı Başında", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, 2. Cilt, Mart-Nisan 1963, 3-4 Sayı.

Köstüklü, Nuri, “Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye ‘Şehitler’ Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler”, **9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara, 2006.

Köstüklü, Nuri, “8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterine Yansıyan Millî Mücadele’de Uşak ve Cıvarı ile İlgili Belgeler”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Sempozyumu**, C I, Ankara, 2014.

Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara, 2007.

Şahingöz, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1986.

Şehitlerimiz C I, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C 1, Nisan 1919-Mart 1920, Ankara, 1992.

Türk İstiklâl Harbi VIInci Cilt, İdarî Faaliyetler, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1975.

Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı, C 1, Ankara, 2010.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Başkanlığı, TBMM Hükümeti Dönemi IV’üncü Cilt 1’inci Kısım, Ankara, 1984.

Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti, İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 Mudanya Mütarekesine Kadar), Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, Ankara, 31 Ekim 1340.

Ünal, Uğur, “Arşiv Belgelerinde Kızılcahamam ve Kızılcahamamlı İstiklal Harbi Şehitleri”, Editörler: Erşahin, Seyfettin - Çınar, Hüseyin - Arıoğlu, İ. Ethem, Kızılcahamam Belediyesi, Kültür Yayınları, **Yabancıdan Kızılcahamam’a Kızılcahamam 100 Yaşında**, Ankara, 2016. ss. 143-163.

Yabancıdan Kızılcahamam’a Kızılcahamam 100 Yaşında, Editörler: Erşahin, Seyfettin - Çınar, Hüseyin - Arıoğlu, İ. Ethem, Kızılcahamam Belediyesi, Kültür Yayınları, Ankara, 2016.

<https://06mustafabilgin.wordpress.com/2017/01/19/koca-muftu-abdullah-bilgin/>

ADANA KUVA-YI MİLLİYESİ'NİN KARAIŞALI'DA TEŞKİLATLANMASI

Süleyman HATİPOĞLU*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasından sonra Adana ve yöresi Fransız işgaline uğramıştı. Bu işgal sırasında Fransa bölgede emeli bulunan Ermenilerle birlikte hareket etmişti. Zira Fransa'nın sömürge politikası gelecekteki Ermeni isteklerinin yegane dayanağını oluşturacaktı. Bu durumdan Fransa'nın amacı, Adana Vilayetinin işgalinde Ermenilere askerî harekatta yer vererek, Çukurova'nın idari yönden Ermenileştirilmesiydi.

Böylece bölgede hakim bir millet iken bir anda sömürge halkı durumuna düşen ve hızla sahip olduğu toprakları elinden çıkarmaya mecbur edilen Türk halkının bu duruma müsaade etmesi düşünülemezdi. Nitekim kısa sürede ferdi teşebbüsler şeklinde ve daha çok intikam gayesine dayalı mukavemet hareketlerinin ortaya çıkması engellenememiştir.

Adana'daki Kuva-yı Milliye mensupları işgalden sonra Sivas'a giderek Mustafa Kemal Paşa'dan talimat almışlardı. Bundan sonra Kayseri ve Niğde'de teşkilatlanmışlar, daha sonra ise 01 Nisan 1920 tarihinde Kuva-yı Milliyecilerin eline geçen Karaisalı'ya taşınarak faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Karaisalı, Çukurova'nın Kuva-yı Milliye merkezi olmuş bütün Adana'daki Millî Direniş hareketleri buradan organize edilmiş ve yönetilmiştir.

25 Mayıs 1920'de Pozantı ve yöresi düşmandan temizlendikten sonra 5 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa maiyetiyle Pozantı'ya gelmiş, burada bir kongre toplayarak, Adana Vilayet Merkezini Pozantı'da oluşturmuştu.

---

*Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, shatip@mku.edu.tr

Böylelikle bölgedeki Millî Kuvvetlerin Merkez Karargahı da Karaisalı'dan Pozantı'ya nakledilmişti.

Pozantı Kongresi neticesinde Ankara'ya bağlanan Bölge Kuva-yı Milliyesi; Pozantı-Karaisalı yöresinden başlayarak bütün Çukurova'ya yayılmıştı. Böylece bölgedeki Millî Mücadele bütün hızıyla devam etmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin büyük ve önemli bir zaferle sonuçlanması üzerine; Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi ile bölge tamamen Fransız işgalinden kurtulmuştu.

Hülasa bu bildirimizde; Adana ve Karaisalı civarındaki Kuva-yı Milliye'nin teşekkülünü ayrıca bu yöredeki mücadeleleri ve Ankara İtilafnamesiyle bölgenin Fransız işgalinden kurtarılması konuları değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Adana, Fransa, Karaisalı, Kuva-yı Milliye, Pozantı Kongresi.

GİRİŞ

Avrupa'da 18. yüzyılda başlayan Sanayi İnkılabından sonra Batılı büyük devletler sömürge politikası takip etmeye başlamışlardı. Bu politikaya bağlı olarak da, asırlardan beri Ortadoğu'da hâkimiyet kurmuş Osmanlı Devleti'ni parçalamak için harekete geçmişlerdi. İşte Şark Meselesi adı altında, bu muazzam topraklara sahip Türk devletini ortadan kaldırmak amacıyla onu "Hasta Adam" ilân ederek, çeşitli defalar aralarında gizli anlaşmalarla paylaşmışlardı. Aralarında yaptıkları bu anlaşmalara dayanarak, yer yer Osmanlı Devleti'nin topraklarını fırsat buldukça işgal etmişlerdi. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya gibi devletler, imparatorluğun ucundan kıyısından toprak koparmışlardı.

Büyük devletler sömürgecilik amacıyla aralarında rekabete girişince 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuşlardı. Bu savaşa da Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katılmış ve sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalama durumuna gelmesi ile İtilaf Devletleri'ne bu büyük imparatorluğu ortadan kaldırma, yani Şark Meselesini tamamen kendi istedikleri şekilde halletme fırsatını vermişti.

Diğer taraftan Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da bulunduğu günlerde göstermiş olduğu büyük çabalarına rağmen, söz konusu mütareke gereğince Kasım 1918 tarihinden itibaren bölgede başlayan İngiliz-Fransız ortak harekâtı, bir müddet sonra yani 15 Eylül 1919 tarihinde gerçekleşen Suriye İtilafnamesi ile tam bir Fransız işgaline dönüşmüştü.¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan diğer devletler gibi yorgun çıkan Fransa da Adana yöresinde işgalini uzun süre devam ettiremezdi. Ancak, bölge üzerindeki Ermenilerin tarihî ve millî emelleri Fransa için bir vasıta olarak kendisini göstermiştir. Bu durum dikkat çekici bir paradoks da meydana getirmişti. Zira Fransa'nın sömürge politikası gelecekteki Ermeni isteklerinin yegâne dayanağını oluşturacaktı.²

¹ Süleyman Hatipoğlu, "Millî Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri" *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, Ankara, 2015, s. 202.

² S. Hatipoğlu, a.g.m., s. 202.

Bu durum Çukurova bölgesinde Ermeni-Fransız işbirliğini ortaya çıkarmış ve neticede bu hareket Ermeni zulmüne dönüşerek, Türkleri tehdit eder bir hal almıştır. Ermenileri böyle davranmaya sürükleyen en büyük sebep, Fransa'nın Çukurova'da kurulacak olan tampon bir Ermeni Devleti ile Türkiye'nin Suriye'ye doğrudan müdahalesini önleyecek ve bu ise Suriye'deki Fransız hâkimiyetine bir güvence meydana getirecekti.³ Zaten Fransa'nın Çukurova politikası başlıca iki doğrultuda kendisini göstermekteydi: Ermenilere askerî harekâta yer verilmesi ve Çukurova'nın idarî yönden Ermenileştirilmesi,⁴ bunun tabii sonucu olarak da bölgede Ermeni mezaliminin şiddetlendiğini görmekteyiz.

Böylece bölgede hâkim bir millet iken bir anda sömürge halkı durumuna düşen ve hızla sahip olduğu toprakları elinden çıkarmaya mecbur edilen Türk insanının bu duruma müsaade etmesi düşünülmeydi. Nitekim kısa sürede ferdi teşebbüsler şeklinde ve daha çok intikam amacına dayalı mukavemet hareketlerinin ortaya çıkması engellenememiştir.

ADANA VİLAYETİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN KURULMASI

Fransızlar 28 Nisan 1919'da Adana'da genel bir arama yaparak, evinde silah ele geçirilen Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey gıyabında idama mahkûm edilmişti.⁵ Bu olaydan önce Adana'dan ayrılarak Sivas'a giden A. Remzi Bey orada M. Kemal Paşa ile görüşmüş ve neticede bu görüşmeden aldığı direktifle Kayseri'ye gelerek burada Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuştu.⁶

Daha sonra Kayseri'den Niğde'ye hareket eden Ahmet Remzi Bey, cemiyetin örgütlenmesini burada şu şekilde devam ettirmiştir. Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey, Saadettin (Beybaba) Bey, Hulusi (Akdağ) Bey, Niğdeli Remzi

³ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)*, Ankara, 2001, s. 45.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1988, s. 180-181.

⁵ Ahmet Remzi Yüreğir, "İşgal Zulüm Fecaat, Esaret Karşısında Türk Çocuklarının Gördükleri Fedakârlıklar", *Yeni Adana*, (14 Mayıs 1953), Adana, 1953.

⁶ Gani Girici, "Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Kimler Vazife Aldı" *Yeni Adana*, (21 Aralık 1977), Adana, 1977, s. 2; Ahmet Remzi Yüreğir, "Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nasıl Kuruldu" *Yeni Adana*, (5 Ocak 1967), Adana, 1967, s. 3-4.

Bey, Emin Bey (Posta ve Telgraf Müdürü), Tevfik (Gülek) Bey, Kethüzade İbrahim Bey'den meydana gelen bir yürütme kurulu oluşturmuştur.⁷

Böylelikle cemiyet önce Kayseri, sonra Niğde olmak üzere faaliyetlerde bulunmuş daha sonra ise 1 Nisan 1920 günü millî kuvvetlerin eline geçen Karaisalı'ya taşınarak faaliyetini burada sürdürmüştür.⁸

ADANA CEPHESİNİN AÇILMASI

Sivas Kongresi'nden sonra, Kuva-yı Milliye Teşkilatı, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal'in emir ve direktifleriyle Karaisalı'da düzenli bir hale getirilmişti.

Diğer yandan, Kozan'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine Kozan'dan kaçarak, Sivas'a ulaşan üç kişilik bir heyet, 30 Ekim 1919 günü akşamı, Adana'nın durumunu görüşmek ve bilgi almak üzere Temsil Heyeti bunları davet etmişti.⁹ Kozan Heyeti'nin, Temsil Heyeti'ne Kozan'dan başka yerler hakkında bilgileri olmadığını ve fakat bütün Kozanlıların işgale karşı koymak istediklerini, silah ve cephanelerinin olmadığını, buna karşılık malca ve bedence her türlü yardımdan çekinmeyeceklerini bildirdiler. Ayrıca Kayseri sancağına bağlı Develi kazası bölgesinde bulunan Aydınli aşiretinin de çıkarabileceği 5.000 kadar silahlı kuvvetten yararlanmanın mümkün olabileceğini de açıkladılar.¹⁰

Kozan Heyeti'nin vermiş olduğu bu bilgiler, Temsil Heyeti'nde memnurluk yaratmış ve bölgede teşkilat kurulması hakkında karar verilerek, Topçu Binbaşısı Kemal "Kozanoğlu Doğan Bey" ve piyade Yüzbaşısı Osman Nuri de "Aydınoğlu Tufan Bey" takma adı ile göreve başlamışlardı.¹¹

Daha sonra da Edirneli Yüzbaşı Ali Ratıp "Tekelioğlu Sinan Bey" takma adıyla Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile yaptığı telgraf

⁷ S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 70-71; G. Girici, a.g.m., s. 2.

⁸ Gani Girici, "Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Kimler Vazife Aldı", **Yeni Adana**, (21 Aralık 1977), Adana, 1977, s. 2.

⁹ Bu heyet: Kurtoğlu Hulusi, Dava Vekili Mustafa ve Halil Efendilerden İbaretli. Bkz. Kasım, Ener, **Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1963, s. 32; Sebahattin Selek, **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, İstanbul, 1981, s. 540.

¹⁰ S. Selek, a.g.e., s. 540 vd. **ATASE, İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C 4, Ankara, 1966, s. 68 vd.; Hulki Saral, **Vatan Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1970, s. 19 vd.

¹¹ Mustafa Kemal Paşa'da 01.11.1919 tarihinde Evrek Belediye Başkanlığına gönderdiği bir yazıda bu durumu bildiriyordu. Bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C IV, Haz. Nimet Arslan, Ankara, 1964, s. 110.

muharebesinde Adana Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına atandı ve vazifesi kendisine bildirildi.¹²

Tekelioğlu Sinan Bey'in bu göreve tayin edilmesiyle bölge ikiye ayrılmıştı:¹³

Doğu Bölgesi: Zamantı Çayı-Tumlukale-Yumurtalık hattı (dahil) ile Göksun-Andırın-Kaypak hattı (dahil) arası, bu bölgenin komutanlığına Aydınnoğlu Tufan Bey memur edilmişti.

Batı Bölgesi: Zamantı Çayı-Tumlukale-Yumurtalık hattı (hariç) ile Maden (Bereketli)-Pozantı-Tarsus hattı (dahil) arası, bu bölgenin komutanlığına da Tekelioğlu Sinan Bey memur edilmişti. Bütün Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığına da Kozanoğlu Doğan Bey atanmıştı.¹⁴

Osman Tufan anılarında bu konuyu şöyle anlatmaktadır:¹⁵ “Bu heyetin Kayseri’ye hareket etmesi istendi. Sivas’tan hareket eden heyet Kayseri’ye vardı. Kemal Paşa; 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’ya da emir buyurmuş, o da Kayseri’ye geldi (3 Aralık 1919). Kendisi 41. Tümen Kumandanı Emrullah (Mümtaz) Bey’i de çağırmıştı. Bizi istemişler yanına gittik. Önümüzde harita açarak bu bölgenin tek elden idaresinin zor olduğunu söyleyerek ikiye ayırılım, ikinci arkadaş kim olacak kim olacak diye sordu. Ben de Kayseri’de o arada tanışıp Müdafaa-i Hukuk Nizamnameleri verdiğim Jandarma Yüzbaşısı Ali Ratıp (Sinan Tekelioğlu) Bey’i söyledim. Tümen Komutanı Emrullah Bey’in Canım o kanı delinin biri, kaş yaparken göz çıkarır şeklindeki itirazına, Ali Fuat Paşa: Bize böyle bir adam lazım dedi ve onu da getirtti. Haritayı masanın üzerine serdi. Zamantu suyu hudut olmak üzere bölgeyi ikiye ayırdı. Bana, Doğu Kilikya’yı (Osman Tufan) ve Ali Ratıp (Tekelioğlu Sinan) Bey’e Batı Kilikya’yı verdi. Böylece görev taksiminden sonra herkes görev yerine hareket edecekti ve Emrullah Bey’e ise silah, cephane v.s. hususlarda bizi desteklemesini emretti”.

¹² Süleyman Hatipoğlu, **Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989, s. 26.

¹³ **ATASE, Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, C 4, Ankara, 1966, s. 68-69.

¹⁴ Hulki Saral - Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1970, s. 21-23; **ATASE, Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, C 4, Ankara, 1966, s. 69; Süleyman Hatipoğlu, **Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989, s. 26.

¹⁵ Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatın Kurtuluş Hatıraları**, İstanbul, 1964, s. 48; Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova**, Ankara, 2001, s. 77.

Böylece, Sivas Kongresi'nden sonra vatanın müdafaası ve Türk kuvvetlerinin boşaltmak zorunda kaldığı Adana bölgesinde de savunma için kurulması düşünülen Millî Ordu hakkında gerekli kararlar alınmış ve bunun için esaslı bir nizamname dahi hazırlanmıştı. Böylelikle Çukurova bölgesinin düşmandan temizlenmesi konusu Sivas Kongresi'nde de gündeme gelerek bazı faaliyetlere girişilmesine sebep olmuştu. Nitekim Mustafa Kemal Nutuk'ta;¹⁶ “*Maraş ve Ayıntab'a Kılıç Ali Bey'i ve Kilikya muntkasına da Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddi bir teşkilat ve teşebbüsata geçtik*” demektedir.

Hakikaten Sivas Kongresi'nden sonra Çukurova Bölgesinde faaliyetlere hız verilmiş ve bölgedeki çete savaşlarından Millî Ordu'ya geçiş emareleri de görülmeye başlamıştı. Mustafa Kemal; “*Hususi olarak Osman, Tufan ve Recep Zühtü Beylere şu talimatı verdim: Harekat-ı Milliye aleyhinde küstahlık edenler hakkında yapılacak muamele icab edenlere bildirilmiştir. Vaziyeti bit-takip harfiyyen tatbik olunup olunmadığını ve müsamaha görüldüğü takdirde bizzat müdahale ederek eşhas-ı malumenin tevkifi ve hempalarının iskati met-lubdur. Bu babda lüzum hâsıl olursa, her kime karşı olursa olsun, icabım ifâde tereddüde mahall yoktur.*”¹⁷ diyerek, bölgede Kuva-yı Milliye'nin organize edilmesi ve Millî Ordu'nun kuruluşunda hiçbir engelin tanınmaması hususunda bizzat direktif vermişti. Böylece yöredeki halkın mücadelesinde yararlı olacak, küçük rütbeli fakat yetenekli subaylar gönderilmişti. Bunlar halkı teşkilatlandırarak, Fransızlara karşı mücadeleyi yürüteceklerdi.¹⁸

Diğer taraftan, daha önce değindiğimiz 15 Eylül 1919'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi'ne göre; Adana, Urfa, Antep ve Maraş'taki İngiliz birlikleri buraları tahliye etmişler ve bunun üzerine Fransız birlikleri de adı geçen yerleri işgal etmişlerdi.

KARAIŞALI'YA TÜRK BİRLİĞİNİN GİRİŞİ (1 Nisan 1920)

Suriye İtilafnamesi'nden sonra, Adana ve civarının askerî yönetimi Fransızların eline geçmiş ve vilayetin asayişi de bozulmuştu. Bunun üzerine Fransızlar, emniyet teşkilatına Ermenileri yerleştirerek, Türkleri sindirip vilayetin

¹⁶ Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 1, İstanbul, 1982, s. 278; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyan-nameleri**, C IV, s. 110.

¹⁷ Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 1, s. 255.

¹⁸ Taha Toros, **a.g.e.**, s. 76 vd.; Süleyman Hatipoğlu, “Millî Mücadele'de Karaisalı”, **Güneyde Kültür Dergisi**, S 112 (Haziran, 1998), Antakya, 1998, s. 19-20.

güvenliğini sağlamak istemişler ve ayrıca Vali Celal (Saraç) ile çevresinde toplanmış bulunan Müslüman Türk halkını da baskı altına almaya çalıştılar. Böylece Fransa bölgede uyguladığı sömürge politikasının doğuracağı tepkiyi kavrayamamış, şiddet siyasetini gün geçtikçe arttırmıştı.¹⁹

Bu arada Adana'da durum Türkler için kritik bir ortamda giderken, Millî Kuvvetler'in bir müfrezesi Karaisalı'ya doğru ilerliyordu. Niğde'de hazırlığını tamamlayan Batı Kilikya Cephesi Komutanı Tekelioğlu Sinan, yanında Üsteğmen Mustafa, Vahit Doğan ve Teğmen Besim Albayoğlu bulunduğu halde müfrezesiyle 24 Mart 1920'de Fransızların Cevizli Karakolunu basarak, buradaki Türk jandarmaları Kamışlı'ya getirilmiş ve Bucak müdürü ise görevinde bırakılmıştı. Bu sırada Kamışlı'dan Karakâhya o cephenin komutanlığına atanmış, 28 Mart 1920'de ise Karanfil Dağı aşılmış ve Karaisalı ilçesinin Yeniköy, Sofulu Fransız karakolları düşürülmüştü. Bu durumu öğrenen halk bayram havasına girmişti. Bu başarılarda Jandarma Bölük Komutanı Rasim Albayoğlu ve askerlerinin rolü büyük olmuştur.²⁰

Bundan sonra da Tekelioğlu Sinan, ilgililere Sofulu Köyü'nden şu emri yayınlamıştı:²¹

Komutanlık Emri

1-Altı müfreme Yeniköy'den Karsantı'ya yürüyecek ve burasını işgal edecektir. Ben şimdi hareket ediyorum.

2-Ağırlıklar ve Teğmen Kemal Şahin müfrezesi Sofulu köyünde kalarak emrimi bekleyecektir.

29 Mart 1920

Sinan

Gerçekte Sinan Tekelioğlu'nun gücü ancak bir müfrezeden ibaretti. Fakat vermiş olduğu bu emirle Millî Kuvvetlerin gücünü olduğundan fazla göstererek düşmana korku salmak istemişti. Bu arada Sinan Tekelioğlu müfrezesiyle yürüyüşüne devam ederek 30 Mart 1920 günü de Karsantı'ya girmiş ve burada da sevgi ve saygı görmüştü. Sinan Tekelioğlu 31 Mart 1920'de tanyerinin

¹⁹ S. Hatipoğlu, a.g.m., s. 20.

²⁰ S. Hatipoğlu, a.g.m., s. 20.

²¹ Süleyman Hatipoğlu, "Millî Mücadele'de Karaisalı", *Güneyde Kültür Dergisi*, S 112 (Haziran, 1998), Antakya, 1998, s. 20.

ağarmasıyla Karsanti'dan yürüyüşe geçmiş ve Hacılı Köyünden de törenle uğurlanarak aynı gün akşamüzeri Karaisalı ilçe merkezine yaklaşmıştı.²²

Millî Kuvvetler'in hızlı ilerleyişini kamufle etmek isteyen Sinan Tekelioğlu, bazı tedbirler alarak Fransızlara bilgi sızmasını önlemek amacıyla telgraf ve telefon hatlarını da kestirerek Karaisalı'ya varacağını haber vermişti. Nihayet 1 Nisan 1920 tarihinde Millî Kuvvetler müfrezesi Karaisalı'da coşkun gösterilerle karşılanarak, kurbanlar kesildi ve askerler ağırlandı.²³ Fransızlar Çukurova'yı işgal ederken, Karaisalı'ya asker göndermemişlerse de halk Ermeni fedailerinin çeşitli zulmüne uğramıştı. Nitekim 1919 yılının Ekim ayında Kızıldağ imamı Hafız Asım ve iki köylü ile Türk jandarmalarından biri de şehit edilmişti. Arapali Köyünden Dede Ağa'nın çiftliği basılmış ve kendisi yaralı olarak kurtulmayı başarmıştı, ama adamlarından ikisi süngülenmişti. Akköprü-Kamışlı yolu üzerindeki Kaleağası Hanı, içindekiler ile birlikte yakılmıştı. İşte Millî Kuvvetlerin gelişi, Fransızların kötü yönetimi sona erdiren Karaisalı mintikası tamamen düşmandan temizlenmiş oldu.²⁴

KARAIŞALI'DA MİLLÎ TEŞKİLATIN KURULUŞU

Millî Kuvvetler müfrezesi Karaisalı'ya girdikten sonra Tekelioğlu Sinan (Paşa) ve Üsteğmen Mustafa, Özbek takma adıyla (Kurmayaş) onore edildi. Karaisalı Jandarma Komutanı Hasan Bey'e (Akıncı) geniş yetki verildi. Fransızlarla işbirliği yaptığı için halkın nefretini üzerine çeken saatçi Salim, casusluk suçuyla idam edildi. Kaymakam Cemil Bey'in görevinden uzaklaştırılması yeterli görülerek ailesiyle birlikte memleketi Kozan'a gitme isteği yerine getirildi.²⁵ Kaymakamlığa Sadittin atandı. Beybaba diye anılan Sadittin Bey, Karaisalı'nın kurtuluşuyla beraber Niğde'deki (Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) tarafından buraya gönderilmişti. Kendisi Bağdat Emniyet Müdürlüğünde bulunmuş, komiteci bir insandı. İşgalde Adana'da iken Fransızlardan kaçarak Niğde'ye gitmişti. Orada cemiyet başkanı Ahmet Remzi (Yüreğir) ve üyelerden Niğde Posta Telgraf Müdürü Emin, Niğdeli Remzi, Adana'lı Hulusi (Akdağ) ve Tefik (Güle) ile tanışmıştı. Sinan

²² Süleyman Hatipoğlu, a.g.m., s. 20.

²³ Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Ankara, 2001, s. 77-78; Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, 1999, s. 251.

²⁴ Gani Girici, **Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Kimler Vazife Aldı**, **Yeni Adana**, (21 Aralık 1977), Adana, 1977, s. 2; Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, Ankara, 2001, s. 71; Kemal Çelik, a.g.e., s. 251.

²⁵ Kemal Çelik, a.g.e., s. 252.

Tekelioğlu'nun da eski tabur arkadaşı idi. Sadittin Beybaba, Belemelik olaylarında belirtileceği üzere, çıkan dedikodu nedeniyle, harp divanının kuruluşu sonucunda tam otorite sağladı. Söz konusu harp divanının, başkan ve üeleriyle yapacağı işler bucak müdürlerine Sinan Paşa tarafından bildirildi. Şöyle ki: *“olağanüstü durumdan ötürü kurmay başkanı Mustafa'nın başkanlığında bir harp divanı kurulmuştur. Savcı Ali Rıza, Yargıç Daniş Reşit, jandarma komutanı Hasan ve Abdullah Ağa bu harp divanının üyeleridir. Gerek köylerde gerekse cephelerde çapulculuğa kalkışanlar ile din ve ahlakımıza zarar getirenler, ırz ve namusa tecavüz edenler, ganimet mallarını ellerinde tutan ve bunlardan bilgisi olup da haber vermeyenler ile suç işleyenlerin hepsi Harp Divanına verileceklerdir”*. Bu suretle Karaisalı'da yönetim, disiplin altına alınmış oldu. Karaisalı merkez heyetine de geçici olarak Kaymakam Sadittin Beybaba'nın başkanlığında, müftü Hacı Mehmet Efendi (Aldatmaz), kurmay başkanı Mustafa Özbek, Yargıç Reşit, Ali Haydar, Jandarma Komutanı Hasan, Karargah Komutanı Hulusi (Akdağ), esirler görevlisi Münir, Abdullah Ağa ve Ahmet Cevheribucak getirildiler.²⁶

Pozantı düşman istilasından kurtulduktan sonra 5 Ağustos 1920'de M. Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'nın da katılımıyla Pozantı'da Kongre yapıldı. Bu kongrenin sonunda işgal altındaki Adana Vilâyeti merkezi Pozantı'ya taşındı ve valiliğe vekâleten İsmail Safa (Özler) Bey atandı. Bundan sonra Karaisalı'daki Kuvayı Milliye Merkezi de Pozantı'ya alındı. Bunun üzerine Karaisalılar bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Bundan sonra ise, 8 Ekim 1920'de tekrar Pozantı'da 2. bir kongre ile bu durum giderilmeye çalışıldı.²⁷

FADIL MUHAREBESİ

2-3 Ekim 1920 tarihlerinde Konya'da baş gösteren Delibaş (Mehmet) isyanı üzerine Güney Cephesinden bazı birliklerin buraya kaydırılmasını haber alan Fransızlar; 1920 yılının Ekim ayında Adana cephesinde genel bir taarruza başlamışlardı.²⁸ Bu genel taarruzlarında Fransızlar, bir yandan Osmaniye; istikametinde, diğer yandan ise Kurttepe-Fadıl kuzeyindeki Çakıt ırmağı boyunca iki koldan saldırıya geçmişlerdi. Bu genel taarruzdan amaçları ise, Millî

²⁶ Süleyman Hatipoğlu, “Millî Mücadele’de Karaisalı”, *Güneyde Kültür Dergisi*, S 112 (Haziran, 1998), Antakya, 1998, s. 20-21; Kemal Çelik, *a.g.e.*, s. 253.

²⁷ Pozantı Kongreleri için bkz., Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)*, Ankara, 2001, s. 97 vd.

²⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, C1, İstanbul, 1953, s. 418-419; Ahmet Cevdet Çamurdan, *Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları*, Adana, 1969, s. 161 vd.

Kuvvetlerin merkezi olan Pozantı üzerine yürüterek, Orta Toros Geçitleri'ne hakim olma.²⁹

Fransızlar bu taarruzlarını top, uçak ve makinalı tüfeklerin desteğinde sürdürürken, tepelerde millî kuvvetlerimizin direnişiyle karşılaştılar. Bu esnada şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, Fransızlar çok kayıp vermelerine rağmen taarruzlarına devam etmişler ve bu çarpışmalarda üstün duruma geçmişlerdi.³⁰

Bunun üzerine, Konya'da bulunan Dâhiliye Bakanı Refet (Bele) Bey, buradaki İsmail Ferahim (Şalvuz) Bey'den birlikleriyle beraber, Pozantı'ya hareketini istemişti. Hemen, İ. Ferahim Bey Pozantı'daki millî kuvvetlerin yardımına koşmuştu. 23 Kasım'da cepheye intikal eden bu yeni kuvvetler; Fransızların eline geçmiş olan Fadıl tepeleri ve Tepeçaylak'a doğru hareket etmişlerdi. Bu esnada Kavaklıhan grubunun şiddetli yan ateşine maruz kalan Fransızlar, takviye birliklerinin de geldiğini haber alınca, geri çekilmek zorunda kalmışlardı (25 Kasım 1920). Bu çekilme üzerine, millî kuvvetler, Adana'ya doğru hareket etmişler ve düşmanı takip ederek, taarruzlarını da etkisiz hale getirmişlerdi.³¹

Diğer taraftan Fadıl Muharebesi'nin politik açıdan da büyük önemi olmuştur. Fransızların yapmış oldukları bu genel taarruz; Osmaniye'deki Kovanbaşı ve Kanlı Geçit savaşlarında olduğu gibi; Fadıl Tepesi'nde de ağır yenilgiye uğramaları sonucunda, Fransız devlet adamları Çukurova'dan tamamen umutlarını kesmişler ve boş yere savaşı uzatmaktansa, antlaşma yolunu seçerek TBMM Hükümeti'ni resmen tanımışlardı. Ayrıca "*İç Durum*"un hiç de iyi olmadığı bir dönemde gerçekleşen Fadıl Muharebesi, ayrılıkları ortadan kaldırmış vatan kavramını her şeyin üstünde tutan bölge halkını tekrar kaynaştırmış ve millî kuvvetlerimizin manevi yönünü de yükselterek büyük moral kazanmalarına neden olmuştur.³²

²⁹ İ. Ferahim Şalvuz, **Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar**, İstanbul, 1938, s. 97-98; Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1970, s. 253.

³⁰ İ. Ferahim, Şalvuz, **a.g.e.**, s. 97-98.

³¹ Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 254; Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, 1999, s. 455 vd.; Necati Çıplak, **İçel Tarihi**, Ankara, 1968, s. 263-264.

³² Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 264.

SONUÇ

Adana ve havalisi Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra, Adana'daki Kuva-yı Milliye mensupları Sivas'a giderek Mustafa Kemal Paşa'dan talimat almışlardı. Bundan sonra Kayseri ve Niğde'de teşkilatlanmışlar, daha sonra ise 01 Nisan 1920 tarihinde Kuva-yı Milliyecilerin eline geçen Karaisalı'ya taşınarak faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Karaisalı, Çukurova'nın Kuva-yı Milliye merkezi olmuş bütün Adana'daki Millî Direniş hareketleri buradan organize edilmiş ve yönetilmiştir.

25 Mayıs 1920'de Pozantı ve yöresi düşmandan temizlendikten sonra 5 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa maiyetiyle beraber Pozantı'ya gelmiş, burada bir kongre toplayarak, Adana Vilayet Merkezini Pozantı'da oluşturmuştu. Böylelikle Bölgedeki millî kuvvetlerin Merkez Karargâhı da Karaisalı'dan Pozantı'ya nakledilmişti. Bu durum Karaisalı halkını biraz da olsa küstürmüştü. Üstelik Karaisalı'da bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi'nin Pozantı'ya taşınması³³ Karaisalı'ları büsbütün çileden çıkarmıştı.³⁴ Bu durum üzerine Adana (Pozantı) Valisi Mehmet Nuri (Conker) Bey çok sıkı tedbirlere başvurarak 8 Ekim 1920 günü Pozantı'da bir kongre toplamış ve bu kongrede meseleleri hallederek bölgede kardeşliğe dayalı bir ortamı da sağlamıştı.³⁵

Bu bağlamda yörede yapılan İkinci Pozantı Kongresi ile iç barış sağlanmıştı. Bundan sonra da gerçekleşen Fadıl Muharebesi'nde elde edilen zafer sonrası da Çukurova'da Millî Mücadele bütün hızıyla devam etmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin büyük ve önemli bir zaferle neticelenmesi üzerine; Fransa ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi ile bölge tamamen Fransız işgalinden kurtarılmıştır.³⁶

Böylece Adana ve Havalisinin kurtuluş mücadelesi Karaisalı'da başlamıştı. Karaisalı halkı her türlü fedakârlığı göstererek Kuva-yı Milliye'nin bölgede teşkilatlanmasına yardım etmiş ve bu yardımı, mücadelenin sonuna

³³ Gani Girici, "Çukurova'nın İşgali ve Millî Mücadele'nin Önemli Olayları", **Yeni Adana**, (21 Aralık 1977), Adana, 1977; Hasan Akıncı, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları", **Kuva-yı Milliye Dergisi**, S 70, Mersin, 1966.

³⁴ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, Ankara, 2001, s. 104.

³⁵ "Kongre", **Yeni Adana**, S 20, (9 Teşrin evvel 1336), Pozantı, 1920.

³⁶ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, Ankara, 2001, s. 127.

kadar da sürdürmüştür. Son söz olarak şunu söyleyebiliriz: Çukurova'nın millî mücadelesinde Karaisalı'nın yeri ve önemi asla inkâr edilemez.

KAYNAKÇA

A- Basılı Belgeler

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C IV, Haz. Nimet Arslan, Ankara, 1964.

ATASE, **İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C 4, Ankara, 1966.

"Kongre", **Yeni Adana**, S 20 (9 Teşrin evvel 1336), Pozantı, 1920.

Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 1, İstanbul, 1982.

B- Hatıralar

Akıncı, Hasan, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları", **Kuva-yı Milliye Dergisi**, S 70, Mersin, 1966.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, C 1, İstanbul, 1953.

Çamurdan, Ahmet Cevdet, **Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları**, Adana, 1969.

Ener, Kasım, **Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1963.

Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1970.

Girici, Gani, "Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Kimler Vazife Aldı" **Yeni Adana (21 Aralık 1977)**, Adana, 1977.

Girici, Gani, "Çukurova'nın İşgali ve Millî Mücadele'nin Önemli Olayları", **Yeni Adana (21 Aralık 1977)**, Adana, 1977.

Şalvuz, İ. Ferahim, **Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar**, İstanbul, 1938.

Tufan, Osman, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatın Kurtuluş Hatıraları**, İstanbul, 1964.

Yüreğir, Ahmet Remzi, "Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nasıl Kuruldu" **Yeni Adana (5 Ocak 1967)**, Adana, 1967.

Yüreğir, Ahmet Remzi, "İşgal Zulüm Fecaat, Esaret Karşısında Türk Çocuklarının Gördükleri Fedakârlıklar", **Yeni Adana (14 Mayıs 1953)**, Adana, 1953.

C- Tetkik Eserler ve Makaleler

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, 1988.

Çelik, Kemal, **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, 1999.

Çıplak, Necati, **İçel Tarihi**, Ankara, 1968.

Hatipoğlu, Süleyman, “Millî Mücadele’de Karaisalı”, **Güneyde Kültür Dergisi**, S 112, (Haziran, 1998), Antakya, 1998.

Hatipoğlu, Süleyman, “Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri”, **Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)**, Ankara, 2015.

Hatipoğlu, Süleyman, **Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989.

Hatipoğlu, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, Ankara, 2001.

Saral, Hulki; Saral, Tosun, **Vatan Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1970.

Selek, Sebahattin, **Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, İstanbul, 1981.

Toros, Taha, **Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova**, Ankara, 2001.

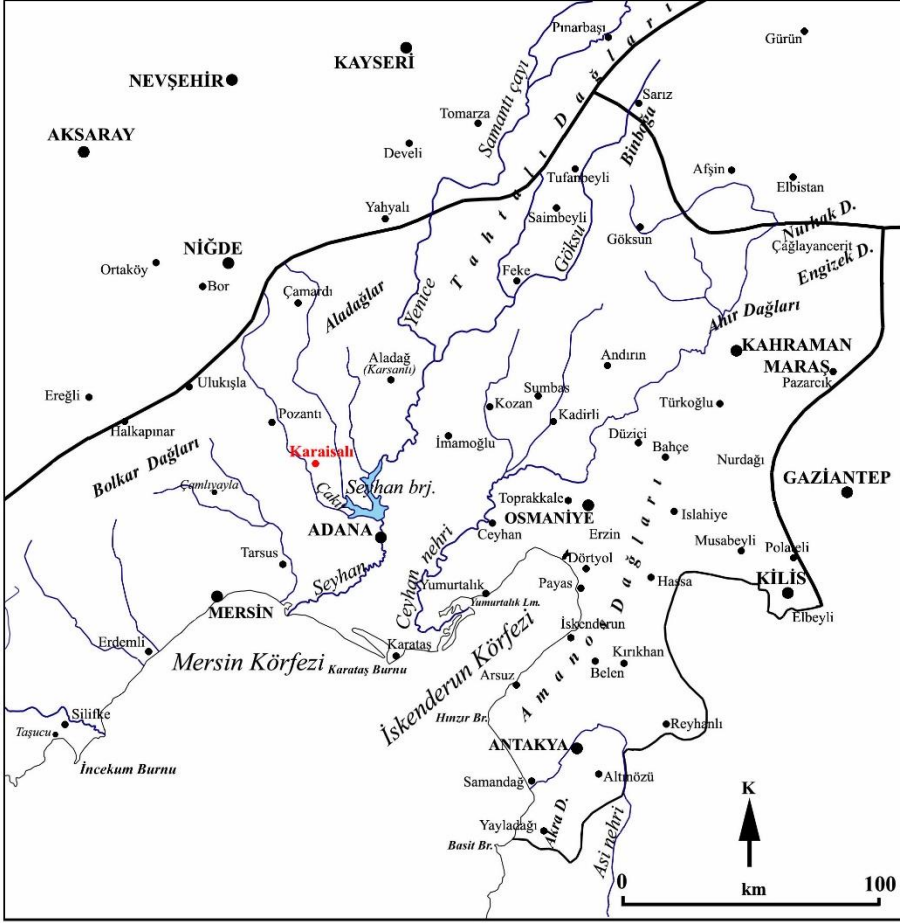
D- Süreli Yayınlar

Güneyde Kültür Dergisi

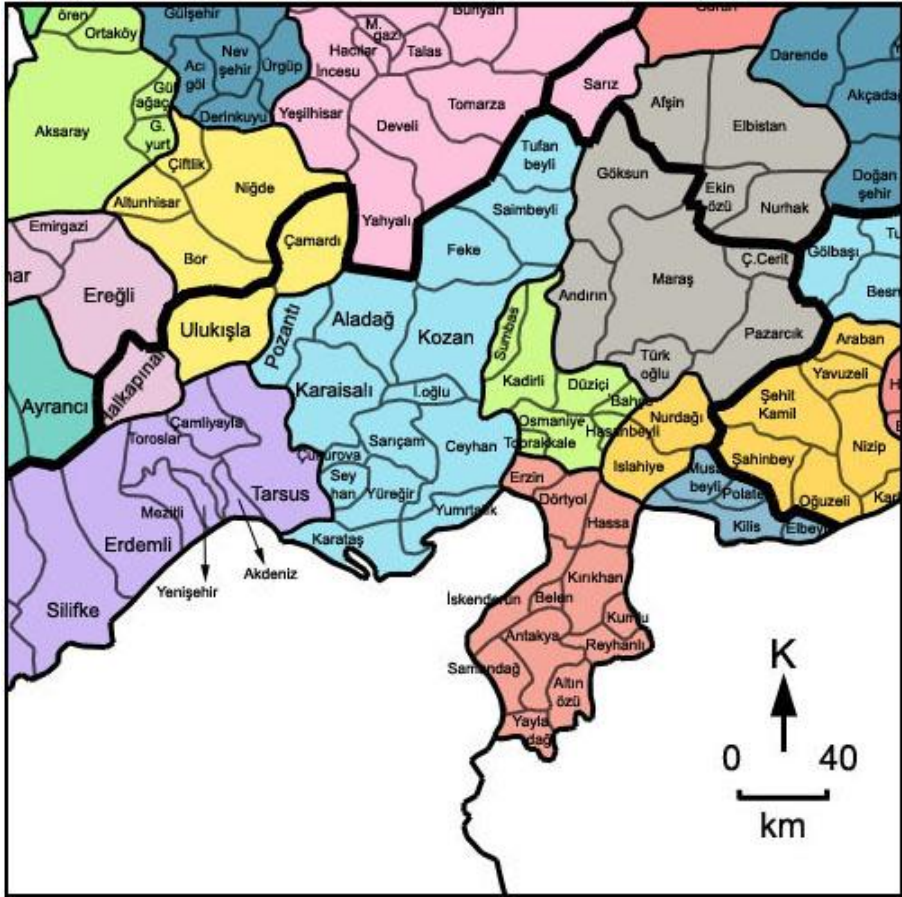
Kuva-yı Milliye Dergisi

Yeni Adana Gazetesi

Ekler

Harita 1: Adana ve Havalisi Haritası (Çizen: Dr. Döndü Üçeçam Karagel).

Harita 2: Adana ve Havalisi Haritası (Çizen: Dr. Döndü Üççam Karagel).

Resim 1: Karaisalı Kuva-yı Milliye Anıtı.

Resim 2: Karaisalı Kuva-yı Milliye Anıtı.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI OSMANLI ORDUSUNDAKİ MORAL-MOTİVASYON KAYBI VE ORDUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Ulvi Ufuk TOSUN*

ÖZET

Bu çalışma, Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı ordusundaki moral-motivasyon kaybı ve ordunun yeniden yapılandırılması üzerine ele alınmıştır. Çalışmada; Mondros Mütarekesi'nin orduda sebep olduğu maddi-manevi çözümlüştür söz edilmiş ve ardından ordunun hangi şartlarda yeniden yapılandırıldığı anlatılmıştır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında katılmıştı. Dört yıl süren bu savaşta; Osmanlı Devleti, büyük bir enerji kaybına uğramıştı. Birçok cepheye asker göndermişti. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na 2.850.000 asker seferber etmişti. Bu kuvvet, dört yıl boyunca devam eden mücadeleler neticesinde âdeta erimişti. Çünkü 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında, devletin elindeki kuvvet 400.000 dolaylarındaydı.

Mütareke yapıldığında 400.000 dolaylarında olan Osmanlı ordusu, 30 Ekim 1918 tarihinden sonra büyük ölçüde dağıtılmıştı. Yani bu rakam, 50.000'in altına düşürülmüştü. Eldeki birlikler ise gerek maddi gerekse manevi bakımlardan oldukça bitkin durumdaydı. Orduda; bakımsızlık, gıdasızlık ve iaşesizlik sorunları ciddi boyutlara ulaşmıştı. I. Dünya Savaşı'nda yaşanan olumsuz gelişmeler, ordudaki moral-motivasyon unsurunu neredeyse bitirmişti. Maddi ve manevi bu olumsuzluklar, orduda büyük firarlara sebebiyet veriyordu. Mondros Mütarekesi'yle zaten iskelet kadrolara bürünen ordu, bu firarlarla iyice eriyordu.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr

Osmanlı ordusu, artık ülkeyi savunabilme yeteneğinden mahrum bırakılmıştı. Ordunun içine düşürüldüğü bu durum, milli hassasiyet taşıyan birçok komutanı ciddi şekilde düşündürmekteydi. Bunların başında, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, orduyu yeniden canlandırmak arayışına başladılar. Tam bu dönemlerde orduda, müfettişlik uygulamasına geçildi. Üç ordu müfettişliği oluşturuldu. Bunlar: I., II. ve III. (öncesi IX.) ordu müfettişlikleriydi. Mustafa Kemal Paşa, III. Ordu Müfettişliğine atandı. Bu gelişme, Anadolu'ya geçmek niyetindeki Mustafa Kemal Paşa'ya aradığı fırsatı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığında orduda yukarıda ifade edilen şartlar hâkimdi. Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi işgalden kurtarmanın yolunun güçlü bir ordudan geçtiğini çok iyi biliyordu. Onun için Anadolu'ya geçer geçmez ordunun yeniden yapılandırılması yolunda çalışmalar başlamıştır. Ordu kademeleriyle önemli temaslarda bulunmuştur. Yürütülen bu verimli çalışmalar sonucunda da nihayet Millî Mücadele'yi hedefe götürecek olan düzenli ordu yeniden kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Moral, Motivasyon, Asker Firarileri.

LOSS OF MORALE AND MOTIVATION IN THE OTTOMAN ARMY AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE REORGANIZATION OF THE ARMY

ABSTRACT

The current study was conducted to focus on the loss of motivation in Ottoman Army and the reorganization of the Army after the Armistice of Mudros. In the study, the pecuniary and non-pecuniary disorganization in the Army caused by the Armistice of Mudros was mentioned and it was explained in which conditions the army was reorganized.

The Ottoman Empire went to the war with the Central Powers. In this war of four years, the Ottoman Empire experienced a great loss of energy. They sent troops to lots of frontlines. The Ottoman Empire mobilized 2.850.000 troops to the World War I. This power, so to speak, melted as a result of the fights lasting for four years since the number of the troops of the Empire was almost 400.000 when the Armistice of Mudros was signed on December 30, 1918.

The Ottoman Army, which had 400.000 troops at the time of the Armistice, was disorganized to a great extent after December 30, 1918. That is to say, the number was reduced under 50.000. The existing military units were materially and morally exhausted. Dilapidation, undernourishment and the lack of subsistence in the Army was at high levels. The adverse events experienced during the World War I brought the factor of motivation almost to an end. All these pecuniary and non-pecuniary adverse events caused a great number of desertions. The army changing into skeleton crew with the Armistice of Mudros started to melt to a greater extent with these desertions.

The Ottoman Army had now been made unable to protect the country. The current situation of the Army seriously worried many commanders with national sensitivity. The leading ones of these commanders were Mustafa Kemal and his friends. Mustafa Kemal and his friends attempted to reactivate the Army. Right at that time, the inspectorship was put into practice in the Army. Three army inspectorships were formed. These were I., II., and III. (formerly IX) army inspectorships. This progress gave Mustafa Kemal the chance of heading for Anatolia who had already intended to do so. When Mustafa Kemal arrived in Samsun on May 19, 1919, the Army was in the situation mentioned

above. Mustafa Kemal knew very well that the only way to save the country from the invasion was a powerful army. Therefore, he started to work for the reorganization of the Army as soon as he headed for Anatolia. He made prominent contacts with the units in the Army. As a result of these fruitful activities, the regular army which allowed National Campaign to accomplish the objective was eventually reorganized.

Keywords: Army, Presidency of General Staff, Morale, Motivation, Military Deserters.

Giriş

Savaşlar, devletlerin ve milletlerin tarihinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Galip taraf için bu değişiklik; siyasi, stratejik veya ekonomik kazanım sağlamak şeklinde olmuştur. Mağlup taraf için ise bu durum; can, mal, toprak ya da daha kötüsü bağımsızlık kaybetme biçiminde sonuçlanmıştır. Tarihte bu tür sonuçlara sebebiyet veren en önemli olaylardan birisi, şüphesiz 1914'te başlayıp 1918'de biten I. Dünya Savaşı'dır.

I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri adı verilen iki grup arasında yaşanmıştır. Adı geçen savaşta; Osmanlı Devleti, İttifak safında yer almıştır. I. Dünya Savaşı'ni, İtilaf Devletleri kazanmış ve yenik devletlerle birer mütareke imzalamışlardır. Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de çok ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, kendi adına bu savaşı bitirmiştir. I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ne hem toprak hem de demografik açılardan büyük kayıplar yaşatmıştır. Aşağıda verilen istatistik veriler, bu açıdan açıklayıcı olsa gerektir.

Osmanlı Devleti'nin adı geçen savaş başlarken 1.700.000 km² toprağı bulunuyordu. Bu savaşla topraklarının 1.000.000 km²'sini kaybetmiştir. Yine sözü edilen savaş; başladığı gün devlet, 22 milyon nüfusa sahipti. Savaş bittiğinde, bu rakamın 10 milyondan fazlası kaybedilmiştir.¹

İfade edilen bu istatistiksel veriler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin ne kadar büyük bir enerji kaybı yaşadığını göstermektedir. Bu durum, devleti madden ve manen çöküntüye sürüklemiştir.

I. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı Ordusunun Yapısal ve Psikolojik Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, yani 30 Ekim 1918'de Başkomutanlık Karargâhı ve I. Ordu İstanbul'da, II. Ordu Adana'da, III. Ordu İstanbul'da, V. Ordu Gelibolu'da, VI. Ordu Musul'da, VII. Ordu İslahiye'de, VIII. Ordu İzmir'de, IX. Ordu Kars'ta bulunmaktaydı. II. ve VII. ordulardan meydana gelen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı Adana'da ve Kafkas İslâm

---

¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, C 1, İstanbul, 2010, s. 66.

Ordusu da Bakü’de bulunuyordu. Bu ordular, buldukları yerlerde tutunarak vatani koruma gayretindeydiler.²

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından İngilizler, harekete geçerek ilk önce Çanakkale Boğazı’na el atıp bölgeyi Türk kuvvetlerinden tecrit etmeye başladılar. Bu suretle V. Ordu birlikleri, Çanakkale Bölgesi’nden uzaklaştırıldı. 10 Kasım 1918’e kadar tüm bölge, İngilizler tarafından işgal edildi.³ Böylece bu bölgeden uzaklaştırılan V. Ordu lağvedildi. Söz konusu ordunun bünyesinden çıkan 1. ve 14. kolordular Trakya’da konuşlandı. Suriye Cephesi’nde geri çekilirken mağlup şekilde dağılan VIII. Ordu, 1918’in Ekim ayı sonlarına doğru İzmir’e nakledildi. Adı geçen ordu, 13 Kasım 1918’de lağvedilerek onun bünyesinden çıkan 17. Kolordu (56. ve 57. tümenler) İzmir’de bırakıldı.⁴

7 Kasım 1918 tarihinde Adana’da bulunan Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı lağvedildi. Yine aynı gün VII. Ordunun da lağvedilmesiyle bu grupta bulunan 3. Kolordu, mütareke konuş yeri olan Sivas’a gönderildi.⁵ Bu sırada Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının başında Mustafa Kemal Paşa⁶ bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezaretinin emrine alınması üzerine Yıldırım Orduları Grubu ve bölge, II. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya bırakıldı. Ancak Harbiye Nezareti, 10 Aralık 1918’de II. Orduyu da lağvetti. Bu suretle II. Orduya bağlı olan 12. Kolordu karargâhı Konya’ya, 20. Kolordu karargâhı Ankara’ya ve 15. Kolordu karargâhı da Erzurum’a gönderildi.⁷

Irak’taki VI. Ordu, 10 Kasım 1918 tarihinde Musul’u İngilizlere bırakıp Nusaybin kasabasına çekildi. 2. ve 5. tümenlerden ibaret kalan VI. Ordu, 2

² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü Cilt, 6’ncı Kısım, (1918-1920), Ankara, 1971, s. 229-230; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara, 2001, s. 29.

³ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü C, 6’ncı Kısım, s. 230.

⁴ Türkmen, **Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu**, s. 29-30.

⁵ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü C, 6’ncı Kısım, s. 230.

⁶ Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı görevini 31 Ekim 1918’de Adana’da Liman von Sanders’ten teslim aldı. (Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989, s. 1; Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, 2011, s. 421.

⁷ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III’üncü C, 6’ncı Kısım, s. 230; Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 30-31.

Şubat 1919'da lağvedilip ismi, 13. Kolordu oldu. Adı geçen kolordu da Diyarbakır, Siirt ve Mardin'e yerleştirildi.⁸ 21 Ekim 1918 tarihinde Şark Orduları Grubu, 30 Ekim 1918'de de 1. Kafkas Kolordusu lağvedilmiş oldu.⁹ 27 Ekim 1918 tarihinde de Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı lağvedildi.¹⁰

Mütareke imzalandığında IX. Ordu, Kars'ta bulunmaktaydı. İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nin koşullarını öne sürüp Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı baskılar sonucunda IX. Ordu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra çizilen sınıra çekilmek zorunda bırakıldı. Bu suretle Kars, Ardahan ve Batum tahliye edilerek IX. Ordu, Erzurum'a alındı.¹¹ IX. Ordu, Erzurum'a çekilmesinin ardından lağvedildi. Adı geçen ordunun yerini, Erzurum'daki 15. Kolordu aldı. Bu şekilde; Anadolu'da toplanabilen kuvvetler, dokuz kolordudan ibaret kalmıştı.¹²

İzmir'in işgalinden sonra kolordu sayısı, sekize¹³ düştü. Bunun sebebi, 17. Kolordunun merkezi İzmir'di. İzmir'in işgalinden sonra, bu kolordu lağvedilmiş ve tümenleri, 12. ile 14. kolordulara bağlanmıştı.¹⁴

I. Dünya Savaşı'nda; Osmanlı Devleti, 2.850.000 kişiyi silah altına almıştı.¹⁵ Mondros Mütarekesi imzalandığı esnada, bu sayıdan geriye 400.000 civarında bir kuvvet kalmıştı.¹⁶ Mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti'nin her alanda hareket kabiliyeti sınırlandırıldı. Öyle ki bilhassa devletin askerî bir dayanaktan yoksun bırakılmak istendiği düşüncesi gözlerden kaçmadı.

⁸ Ali İhsan Sâbis, **Harp Hâtıralarım**, C 5, Ankara, 1951, s. 7; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 230.

⁹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Ankara, 2014, s. 178.

¹⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 230; Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 31.

¹¹ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 31.

¹² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 231.

¹³ Eylül 1919 itibariyle bu kolordular: 1. Kolordu, 3. Kolordu, 12. Kolordu, 13. Kolordu, 14. Kolordu, 15. Kolordu, 20. Kolordu ve 25. Kolordu şeklindeydi. Şurasını da belirtmek gerekir ki İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri'nin işgal ve kontrolünde olması sebebiyle İstanbul'daki 25. Kolordu, pasif duruma düşürülmüştü. Yani bu kolordudan ne Anadolu'daki Millî Mücadele'ye ne de Doğu Trakya'nın savunulmasına bir katkı sağlanması düşünülemezdi. (Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV'üncü Cilt, I'inci Kısım, Ankara, 2001, s. 89.

¹⁴ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 32,34-35.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III. Kısım: 4, Ankara, 1991, s. 787.

¹⁶ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 78.

Mütareke şartları, Osmanlı Devleti'nin elinde hiçbir savunma vasıtası bırakılmaksızın uygulanmak mantığını taşımaktaydı.¹⁷

25 maddeden¹⁸ oluşan Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi terhis işleriyle ilgiliydi. Adı geçen madde: “*Hudutların korunması ile iç asayişin sağlanması dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.*” şeklindeydi.¹⁹ İşte bu maddeye dayandırılarak ordu büyük ölçüde dağıtıldı.

Mütareke yapıldığında 400.000 mevcudu olan ordu, kısa sürede 50.000'in altına indirildi.²⁰ Nitekim Genelkurmay'ın kayıtlarına göre; 1919'un Eylül'ünde orduda, 17. Kolordu hariç tutularak 43.143²¹ er göze çarpmaktaydı.²² Bu şekilde Osmanlı ordusu, Erzurum'daki 15. Kolordu hariç tutulursa sanki bir iskelet kadro şekline sokulmuştu.²³

Osmanlı Hükûmeti; Mondros Mütarekesi'nden sonra halka, askerliği kaldırdığını bildirdi. Bu uygulamanın ardından, artık ne silah altındaki efradı birliğinde tutmak ne de orduya yeni asker almak mümkün olmamıştır. Daha kötüsü, sayıları 100 binleri bulan bir asker kaçağı sorunu meydana çıkarmıştır.²⁴ Bu süreçte, şüphesiz Osmanlı Devleti'nin son dönemde yaşadıklarının da etkisi büyüktü.

I. Dünya Savaşı ve yaşanan felaketler, halkın gözünü yıldırılmıştı. Kimse asker olma hevesi kalmamıştı.²⁵ Yıllarca süren savaşlar, milleti rehavete sürüklemişti. Yaşanan birtakım yenilgilerin verdiği ümitsizlik de eklenince halk iyice yorulmuş ve savaşı göze alamaz olmuştu.²⁶ Bu kasvetli durumu,

¹⁷ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 25.

¹⁸ Mondros Mütarekesi'nin maddeleri için bkz. (Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, C I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, 1953, s. 519-524; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999, s. 47-49.

¹⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 47.

²⁰ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, İstanbul, 2010, s. 194.

²¹ Bu rakamın kolordulara dağılımı şöyledir: 1. Kolordu: 3.993, 25. Kolordu: 5.964, 15. Kolordu: 12.701, 3. Kolordu: 4.398, 14. Kolordu: 2.893, 13. Kolordu: 4.508, 20. Kolordu: 3.396, 12. Kolordu: 5.290. (Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV'üncü Cilt, I'inci Kısım**, s. 89.

²² Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 270.

²³ Akşin, **İstanbul Hükümetleri, C I**, s. 194.

²⁴ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, 1982, s. 102-103.

²⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955, s. 172.

²⁶ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, Ankara, 1981, s. 32.

özellikle ordu saflarında daha net gözlemlenmek mümkündür. Sözü edilen süreç; zaten iskelet bir kadroya dönüştürülmüş olan Osmanlı ordusunu, büyük bir moral-motivasyon kaybına sürüklemiş ve askerinin ruh hâlini iyice bozmuştur. Böylece Mondros Mütarekesi'nden sonra yapılan terhislerle sayısı iyice azaltılan orduda, yeni bir erime dönemi başlatmıştır. Bu erimeyi başlatan unsur, efradın birliğini terk etmesidir ki askerî terminolojide bunun tanımı, firar olarak yapılmıştır.

İfade edilen bu durum, Türk askerî makamlarını ciddi derecede düşündürmekteydi. Askerî makamlar, firarların kadroları boşalttığından, tüm efrat arasında bir hastalık hâlini aldığından ve millet ile orduya leke sürecek bir mahiyet kazandığından yakınmaktaydı.²⁷ Şunu da belirtmek gerekir ki askerinin moral-motivasyonunu bozup onu, firara iten maddi ve manevi sebepler de yine o günkü ordunun yapısal ve psikolojik durumundan kaynaklanmıştır. Askerinin yaşadığı; iaşesizlik, bakımsızlık ve parasızlık gibi etkenler, olayın maddi boyutuydu ki bunlar o günkü ordunun yapısal durumuyla ilgiliydi. Moral-motivasyon kaybı, olumsuz propagandalar ve yaşanan işgaller gibi hadiseler ise manevi bir etkiye sahip olup bahsi geçen dönemdeki ordunun psikolojisini, bunlar şekillendirmişti. Hem maddi hem de manevi olarak yaşanan bu problemler, firarları tetikliyor ve ordu saflarını boşaltıyordu.

Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 24 Mart 1335 tarihli telgrafname, yaşanan firarlarda maddi unsurların ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Telgrafnamede; Samsun'un Dereköy kariyesindeki Askerî Müfrez Zâbiti Mülazım Hamdi Efendi'nin 40 kadar askerle firar ettiği bildirilmiştir. Yine aynı yazıda, Merkez Jandarma Takımı'ndan 9 ve Bafra Bölüğü'nden de 10 jandarma erinin firar ettiği bilgisine dikkat çekilmiştir. Yapılan bu firarların en kuvvetli nedeni olarak da iaşe ve elbise kıtlığı gösterilmiştir.²⁸

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığı arasındaki bir yazışma da aynı noktaya temas etmişti. Bu yazışmada; 1. Süvari Alayı'ndan 900 kadar askerinin dağıldığı bildirilmiştir. Bahsi geçen

²⁷ Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 433, Gömlek: 60, Belge No: 60-1.

²⁸ ATASE, İSH, Kutu: 10, Gömlek: 112, Belge No: 112-1.

çözülüşün sebepleri olarak da askerlerin terhis sürelerinin geçmesi ile alaydaki bakımsızlık faktörüne dikkat çekilmişti.²⁹

İfade edilen soruna dikkat çeken başka bir örnek, 23 Temmuz 1335'te Dâhiliye Nazırı adına Harbiye Nezaretine gönderilmiş olan yazıydı. Adı geçen yazıda; Zonguldak ve Çaycuma'dan bir miktar askerin firar ettiği bildirilmişti. Yapılan bu firarların sebebi, askerin iaşesinin yeterince sağlanamaması olarak gösterilmişti.³⁰ Benzer şekilde Zonguldak ve Çaycuma'daki taburlardan yapılan firar olaylarına yönelik Bolu Mutasarrıflığının 20 Temmuz 1335 tarihli tespiti de aynı yönde olmuş, yani firarların sebebi olarak iaşesizlik sorununun altı çizilmişti.³¹

İaşesizlik ve bakımsızlık faktörü, ordu saflarını eriten önemli unsurlardandı.³² Uşak'ta bulunan 23. Tümen Komutanı İzzettin Bey'in mensubu olduğu kuvvetin iaşe durumunu tarif eden şu cümleleri tüm orduya genellendirilebilirdi: "23. *Fırka kıtaları; kuvvet, teçhizat, talim ve eğitim bakımından henüz kıta denecek hâlde değildi. Ayakları çıplak, kimi elbisesiz, kimi donla dolaşıyor, saflar arasında dikkat çekiyorlardı... Taburların mevcudu da noksandı. Bu fırka, düşmanla temas edildiğinde diriltilebilecek gibi değildi.*"³³ İzzettin Bey'in ifadeleri, ordunun yapısal durumunu çok net şekilde gözler önüne seriyordu. Yani ordu, askere sunacağı maddi imkânlardan büyük oranda yoksun kalmıştı.

Anlatılmaya çalışılan bu durumdan dolayıdır ki dönemin belgelerinde, firar olaylarının sebepleri anlatılırken "bakımsızlık ve iaşesizlik" gibi kavramlara sıkça vurgu yapılmıştı.³⁴ Mütareke Dönemi'nde Osmanlı ordusu, maddi bakımdan bu darboğazlardan geçerken manevi açıdan da tüm özgüvenini ve mücadele direncini kaybetmişti. Hem komutanlar hem de askerler arasında büyük bir umutsuzluk hâkimdi. Bu umutsuzluğun kaynağında, birçok sebep vardı. Savaş bıkkınlığı, olumsuz propagandalar, I. Dünya Savaşı yenilgisinin

²⁹ ATASE, İSH, Kutu: 12, Gömlek: 129, Belge No: 129-3.

³⁰ ATASE, İSH, Kutu: 38, Gömlek: 62, Belge No: 62-1.

³¹ ATASE, İSH, Kutu: 30, Gömlek: 89, Belge No: 89-5.

³² ATASE, İSH, Kutu: 187, Gömlek: 18, Belge No: 18-1.

³³ İzzeddin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, İstanbul, 2009, s. 17.

³⁴ ATASE, İSH, Kutu: 12, Gömlek: 129, Belge No: 129-1; ATASE, İSH, Kutu: 30, Gömlek: 82, Belge No: 82-1; ATASE, İSH, Kutu: 38, Gömlek: 62, Belge No: 62-2; ATASE, İSH, Kutu: 187, Gömlek: 18, Belge No: 18-1.

zihinlerdeki tazeliği ve işgallerle beraber yapılan katliamlar gibi birçok faktör; bu umutsuzluğun varoluş sebebiydi.

Osmanlı Devleti, 1911-1918 yılları arasında art arda üç savaşa girmiş ve bunlardan olumsuz etkilenmişti. Halk, özellikle I. Dünya Savaşı'nda büyük kayıplara uğramıştı. Cansiperane mücadele etmiş, her şeyini ortaya koymuş; ancak savaş kazanılamamıştı. Halkın gözünde, artık girilecek olan yeni bir savaşın kazanılması güçtü.³⁵ Halkta, belirsizlik ve şaşkınlık hâli hâkimdi. Kadere bel bağlamaktan başka çıkar yol düşüncecek durumda değildi.³⁶ Alınan yenilgiler, milleti yormuş ve savaştan soğutmuştu.³⁷ Bu kasvetli ve umutsuz ortam, komutanların bir kısmını da etkiler olmuştu. Öyle ki bu ruh hâli, onların komuta ettikleri askerlere de yansımıştı. Bundan dolayı orduların nakil işlemleri sırasında, asker miktarı devamlı azalmaktaydı. Askerler; mensup oldukları köylere, kasabalara doğru firar etmeye başlamışlardı.³⁸

15 Mayıs 1919'da İzmir, Yunan işgaline uğradı. Yunan işgal güçleri ile onlara katılan yerli Rumlar, İzmir'de katliam ve yağmaya giriştiler. Yunan askerleri, 2.000 civarında Türk subay ile erinin toplanmış bulunduğu kışlaya gittiler. Subaylardan 14'ü katledildi. Kışla kasaları soyulduğu gibi subay evleri de arandı. Askerlik Dairesi Başkanı Miralay Fethi Bey, "Zito Venizelos!" diye bağırmaı reddedince süngü ile yaralandı ve daha sonra öldü. "Zito Venizelos!" diye bağırmaı zorlananlar arasında; içlerinde yüksek rütbeliler de olmak üzere birçok subay, er ve sivil vatandaş vardı. Hatta daha ileri gidilerek Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa tokatlandı.³⁹

İfade edilmeye çalışılan bu olayların ordu saflarındaki etkisini göstermesi bakımından Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın 25 Mayıs 1335 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine gönderdiği yazı önemlidir. Yazıda; Yunanlıların İzmir'i işgalleriyle Müslüman ahaliye uygulamaya başladıkları katliamların bu havalide, ümitsizlik ve korku uyandırdığı belirtiliyordu. Bunun sonucunda İzmir ve dolaylarında bulunan birliklerin o havalide mensup

³⁵ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927**, İzmir, 2006, s. 19.

³⁶ Tefik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri," **Belleten**, C XXIV, S 93-96, Ankara, 1960, s. 640.

³⁷ **TBMM ZC**, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, s. 32.

³⁸ Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), İmparatorluk, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet "1902-1938 Üç Devrin Galerisi"**, İstanbul, 1998, s. 154.

³⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Ankara, 1993, s. 241-242.

askerlerinin belirtilen vahşet karşısında birliklerini bırakıp ailelerinin yanına firar ettiği bildiriliyordu.⁴⁰

Nitekim 17. Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey, o günlerdeki durumu şöyle ifade etmiştir: “İzmir olayından sonra 17. Kolordu karargâhı ve 56. Tümen’e mensup erat, çil yavrusu gibi dağılmıştır. Elimde işe yaramayan 300 hayvan ve az sayıda er ve silaha sahip 47. Alay kadrosu ile 23. Tümen’in Afyon’daki bir taburu mevcuttur.”⁴¹

Genel çizgileriyle belirtilmeye çalışılan bu tablonun⁴² ortaya çıkmasında hiç şüphesiz yapılan karalama propagandalarının da rolü büyüktü. Bu propagandalar, büyük oranda İngilizler ve Yunanlılar ile onların istediği doğrultuda hareket eden Damat Ferit Paşa Hükümetleri⁴³ tarafından yürütülmüştü.

İşgal kuvvetleri, Anadolu topraklarında karışıklık çıkarmak amacıyla aktif şekilde çalışmaktaydılar. Onların bu politikalarına alet olan Osmanlı tabiiyetine mensup çok sayıda insan vardı. Bunların başında, değişik dönemler Osmanlı Hükümeti’ni temsil eden Damat Ferit Paşa vardı.⁴⁴

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey’in Mecliste; bu konuyla ilgili tespitleri, oldukça önemliydi. Ali Şükrü Bey, ülkenin iç ve dış düşman tehdidi altında bulunduğunu söylemişti. Hatta iç düşmanların birçoğu, içimizde demişti. Sözlerini, ordu saflarını boşaltan firarlar ile buna neden olan propaganda arasındaki ilişkiye getirmişti. Yapılan propagandaların ordu saflarını nasıl erittiğine yönelik şu çıkarımları dikkat çekiciydi: “*Vaziyet-i hakikiyeyi anlamış olan bir Türk, bir Müslüman, cepheden hiçbir vakit kaçmaz. Nitekim bugün cephemizde iyi kötü bir askerimiz vardır ve bunlar kaçmıyor. Kaçanlar; dâhilî düşmanların, haricî düşmanlara istinaden yapmış olduğu propagandalarla fikirleri zehirlenmiş olanlardır. Çünkü hepiniz biliyorsunuz; altı seneden beri*

⁴⁰ Hamdi Buytulluoğlu, “Millî Mücadele Başlıyor,” **BTTD**, 12, (Eylül 1968), s. 6,8.

⁴¹ Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1994, s. 101.

⁴² Trabzon-Erzurum bölgesinde, tahkikat yapmak amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından bir tahkik heyeti gönderilmiştir. Tahkik heyetinin buralardaki gözlemlerini aktardığı 2 Kasım 1919 tarihli raporu, ordudaki bu tabloyu yansıması açısından önemlidir. Raporda, taburların mevcudunun 70’er askere düştüğünün altı çizilip firarların arttığına dikkat çekilmişti. (**Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 4, S 11, Vesika No: 260, Ankara, (Mart 1955), s. 1.

⁴³ Damat Ferit Paşa, Mütareke Dönemi’nde beş defa hükümet kurmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, C I; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C III, **İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, İstanbul, 2010).

⁴⁴ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi**, VI’ncı Cilt, **İstiklâl Harbi’nde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara, 1974, s. 26.

harp ediyoruz. Tabiidir ki, bu halk bunalmıştır. Bunalmış bir halka yapılmış olan tesvîlât pek çabuk tesir eder. Propaganda tesiriyle efrad belki kaçabilir ve kaçıyor."⁴⁵

Damat Ferit Paşa Hükûmeti ve avanesi, altı çizilen bu karalama propagandasını etkili şekilde yürütmekteydiler. Bu hedef doğrultusunda; mektup, telgraf ve beyanname gibi iletişim vasıtaları kullanılmış olduğu gibi köşe bucağa gizli ajanlar da gönderilmiştir. Bu yollarla halkı; Millî Mücadele aleyhine tahrik etmişlerdi. Yine bu uğurda İngiliz Muhipler Cemiyeti ve benzer yapılarla irtibat kurmayı da ihmal etmemişlerdi. Hatta işbirliği, bununla sınırlı kalmamış; Yunanlıları da kapsayacak derecede genişletilmişti.⁴⁶ Birbirleriyle bu şekilde koordineli olan söz konusu unsurlar, yoğun propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi.

İstanbul merkezli yürütülen bu propagandalar, sistematik bir şekilde işliyordu. Askerlerin ve halkın zihni bulandırılıyordu. Bu da ordu da firarlara sebebiyet veriyordu. Bitmeyen bir savaşla milletin boşuna kırdırıldığı söylemleriyle halk, mücadeleden soğutuluyordu. İşgallere karşı mukavemet edilmesi doğrultusunda düşünenler bile tereddütlü günler geçirmeye başlamıştı.⁴⁷ Bursa'da bulunan 56. Tümen'deki durumda, bu cümledendi. Adı geçen tümen, yapılan firarlar sebebiyle sürekli azalmaktaydı. Askerî birliklerin erimesinde, Millî Mücadele karşıtlarının rolü çok büyüktü. Bu olumsuz hava, şehrin tamamına hâkimdi. Nitekim öyle bir an gelmişti ki 56. Tümen Komutanı ve karargâhından beş altı subay ile Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesinde çalışan birkaç kişi haricinde şehirde güvenilecek kimse kalmamıştı.⁴⁸ Başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri, Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için tedbirler almaya başlamışlardı. Büyük ölçüde din duygusundan faydalanmak istiyorlardı.⁴⁹

İngilizlerin direktifleri doğrultusunda⁵⁰ Damat Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de Salih Paşa'nın yerine yeniden göreve getirildi. İngilizler, Yunanlıları kullanmak için Venizelos'u, Anadolu'da iç savaş çıkarmak için de Damat

⁴⁵ TBMM ZC, 1. Devre, 1. İctima Senesi, C 4, s. 27.

⁴⁶ Kâzım Özalp, "Kâzım Özalp Anlatıyor," *Yakın Tarihimiz*, C II, S 21, İstanbul, (19 Temmuz 1962), s. 231.

⁴⁷ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Ankara, 2008, s. 257.

⁴⁸ Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990, s. 127-128.

⁴⁹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1973, s. 194.

⁵⁰ *Açık Söz*, 9 Mayıs 1336.

Ferit Paşa'yı bulmuşlardı.⁵¹ Damat Ferit Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck ile Anadolu Hareketi'ne karşı alınacak sert tedbirleri görüşmüştü. Amiral, ona doğrudan kuvvet desteği sözü vermedi; ancak birçok konuda yardıma hazır olduğunu söylemişti. Böylece Damat Ferit Paşa, Amiral'in yanından gerekli yeşil ışığı ve desteği temin etmiş şekilde ayrılmıştı.⁵²

Damat Ferit Paşa, İstanbul'daki tüm yıkıcı ve bölücü kuruluşlarla bir blok meydana getirmişti. Bu bloğun Anadolu'yu temsil eden tüm isyan mekanizması, bütün hasımlar ve Yunan ordusu işbirliği içerisinde Anadolu Hareketi aleyhine faaliyete geçmişlerdi. Bu ortak saldırı siyasetinin talimatı ise Padişah ve Halife'nin işgal kuvvetleri uçakları da dâhil olduğu hâlde, her çeşit vasıta ile memlekete yağdırdığı "Padişah'a karşı ayaklanma," yani 'Hurûc ale's-sultan' fetvasıydı.⁵³

Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'nin İngilizlerin arzusuna göre yazdığı fetvaları, İngiliz uçakları tarafından Anadolu'ya atılmıştı. Yine aynı şekilde İngiliz vapurları da Millî Mücadele'ye tavır alan *Peyam* gibi gazeteleri, Anadolu'ya büyük bir heyecanla taşımıştı.⁵⁴ Bu şekilde, Anadolu'da yoğun bir karalama propagandası yapılmaktaydı.

Sakarya Savaşı kazanılıncaya kadar seferberlik ilânına cesaret edilememesi⁵⁵ bu propaganda siyasetinden kaynaklanmaktadır. Bu propagandalarla halk, Millî Mücadele'den soğutulmaya çalışılıyordu. Bunda da büyük ölçüde başarı sağlanıyordu.

8 Kasım 1920'de Yunanlıların Bursa'yı işgal etmesi⁵⁶ üzerine Mustafa Kemal Paşa, "Niye seferberlik yapılmıyor?" tarzında eleştirilere maruz kalmıştı.⁵⁷ Bu eleştirilere cevap veren Mustafa Kemal Paşa, çok önemli ve yerinde tespitler yapmıştı. Ülkenin o sırada, neredeyse baştanbaşa Halife'nin fetvasını yerine getirmeye zorlandığı nazik bir dönemden geçtiğine dikkat çekmişti. Böyle bir zamanda; milleti, askere çağırmanın imkânsızlığından söz

⁵¹ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 194.

⁵² Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 194; Mehmet Okur, Murat Küçükuşurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1920*, Trabzon, 2006, s. 182-186.

⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009, s. 303.

⁵⁴ Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye"*, Basım Yeri Yok, 1971, s. 235.

⁵⁵ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, 3. Kitap, İstanbul, 1991, s. 982.

⁵⁶ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 111.

⁵⁷ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 3, s. 982.

etmişti.⁵⁸ Bunun içindir ki milleti askere davet etmek imkânsızlaşıyor; sadece bakaya askerlere çağrı yapılabiliyordu.⁵⁹ Şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki bu fetva siyaseti, Anadolu’da birçok isyanı peşinden sürüklemişti.

İngilizler, bu sayede Millî Mücadele Hareketi’ni bir iç savaşa sürükleyerek, onu eritip Anadolu toprakları üzerindeki politikalarını bir an önce şekillendirmek gayesindeydiler.⁶⁰ Bu noktada onunla beraber hareket eden ve İngilizlerin Anadolu’daki en yakın müttefiki olan Yunanlıların da rolü büyüktü.

Anlatılmaya çalışılan bu durumu, Anadolu’da çıkan ayaklanmaların önemli bir kısmında görmek mümkündür. İstanbul Hükûmeti ile Yunanlılar koordineli bir işbirliği hâlindeydiler. Bu işbirliği, çok güçlü bir tertibat ile hazırlanmıştı.⁶¹ İfade edilen bu tertibatın içerisinde; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Askerî Nigehbân ve Kızılhançerliler Cemiyeti ile Teali İslâm Cemiyeti gibi kuruluşlar yer almaktaydı. Bunlar, İngilizlerin Entellicens Servisi gibi gizli teşkilâtlarıyla da daima bağlantı hâlindeydiler. Bu bağlantı, çoğu zaman onlardan direktifler ile ekonomik yardımlar almaya kadar uzanıyordu. Eksiksiz bir işbirliği içerisinde olan bu birliktelik, tek hedef istikâmetinde yoğunlaşmıştı. Bu hedef, millî ordunun kurulmasını önlemektir.⁶² Vurgulanan bu amacın gerçekleşmesi için de yoğun bir şekilde karalama propagandalarına müracaat edilmekteydi.

Mecliste Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey, bu konuya dikkat çekmişti. Mustafa Necati Bey, karalama propagandalarının Millî Mücadele’ye verdiği zarardan söz etmişti. Bu hususta, Damat Ferit Paşa Hükûmeti ile Yunanlıların yürüttüğü ittifaka dikkat çekmişti. Cephelerin şimdiki durumundan söz ederek Antep Cephesi’nin sağlamlığından söz etmiş ve işi, bir karşılaştırmaya götürmüştü. Şayet Damat Ferit Paşa, Yunanlılarla işbirliği yapmasaydı ve asker arasına da karalama propagandası sokmasaydı diğer cephelerdeki durumumuz Antep Cephesi gibi olurdu, tespitinde bulunmuştu.⁶³

İstanbul Hükûmeti’nin Yunanlılarla işbirliği yaparak yürüttüğü propagandalar, Batı Cephesi’nde firarlara sebep oluyordu. İstanbul Hükûmeti,

⁵⁸ Atatürk, **Nutuk**, s. 318-319.

⁵⁹ Çalışlar, **İstiklâl Harbi’nde Batı Cephesi**, s. 19.

⁶⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi**, VI’ncı C., s. 38.

⁶¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i evvel 1336.

⁶² Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşı’nda Bozguncular ve Casuslar**, İstanbul, 1964, s. 9.

⁶³ **TBMM ZC**, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, s. 84.

İngilizlerin istediği doğrultuda harekete geçerek ülkeyi âdeta esarete sürükleme gayretindeydi. Fırar eden askerlerin uğradıkları köylerde kullandıkları ifadeler, yapılan propagandaların şiddetini göstermekteydi. Bu askerlerin; Pa-dışah bize tayyare ile mektup attı, karşımızda Yunan askeri yoktur, Müslüman askeri gelmiştir, bunun için subaylarımız bizi terhis etti,⁶⁴ tarzında söylemleri nasıl bir propaganda uygulandığını gözler önüne sermekteydi.

İfade edilen bu karalama propagandası gerçeğinde, dikkat çeken bir başka detay daha vardı. O da birliklerini terk eden askerlerin geçtikleri yerlerde halka, savaştığımız Yunan askeri değil; Hilafet ordusunun İslâm askerleridir, türünden propaganda yapmalarının ordu saflarını boşaltan fırar meselesi adına ortaya koyduğu kaygı verici durumdu. Çünkü bu askerler, adı geçen türden söylemlerle hem kendi suçlarını örtüyorlar hem de firarlarına, kendilerince bir yasallık kazandırıyorlardı.⁶⁵ Zaten yürütülen bu propagandaların etkisiyle bir ki fırar sorunu, içinden çıkılmaz bir hâl almıştı.

Birincisi; artık askerleri birliklerinde tutmak zorlaşmıştı.⁶⁶ İkincisi de herhangi bir noktaya noksansız şekilde asker sevk etmek neredeyse imkânsızlaşmıştı. Altı çizilen bu ikinci duruma; Mecliste Konya Milletvekili Vehbi Bey şu sözlerle dikkat çekmişti: “*Konya’dan iki yüz kişi bindiriyorlar, Karahisar’a ancak otuz kişi muvasalat ediyor. Üç yüz kişilik bir asker kafilesi, üç gün sonra yüz elli kişiye iniyor.*”⁶⁷ Bu şekilde, ordu safları boşalmaktaydı.

II. Mütareke Dönemi’nde Ordunun Yeniden Yapılandırılması

Mondros Mütarekesi’yle birlikte Osmanlı ordusu küçültülerek iskelet kadrolara dönüştürülmüştü. Ordu teşkilatından, kolordu sistemine geçilmişti. Kadrolar daraltılmış ve yapılan büyük ölçekli terhislerle ordu, kendisinden beklenen görevi yapamaz duruma getirilmişti. Artık ordudan geriye; dağınık, parçalı ve koordine özelliğini kaybetmiş bir yapı bırakılmıştı.

a) Orduda Müfettişlik Uygulamasına Geçiş

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin başında bulunan Fevzi Paşa, 2 Ocak 1919’da İngiliz Yüksek Komiseri’ne Mütareke Dönemi’nde

⁶⁴ ATASE, İSH, Kutu: 944, Gömlek: 126, Belge No: 126-1; ATASE, İSH, Kutu: 980, Gömlek: 24, Belge No: 24-1.

⁶⁵ ATASE, İSH, Kutu: 1169, Gömlek: 141, Belge No: 141-2.

⁶⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz: Sabahattin Selek), Ankara, 2014, s. 203-204.

⁶⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, 1. Devre, 1. İctima, C 1, Ankara, 1985, s. 87.

orduya vermek istedikleri şekli bildirdi. Orduyu, 9 kolordu ve 20 tümen biçiminde yeniden teşkilatlandırmak istediklerini belirtti.⁶⁸

Mütareke'de elde tutulacak kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya miktarından bahsedilmeyip yalnız ordu mevcudu kayda geçirilmişti. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Mütareke'nin bu boşluğundan yararlanmak yoluna gitmişti. Zayıfta olsa, ileride mevcutları artırmak imkânını saklı tutmak mantığıyla şartların elverdiği kadar çok sayıda kolordu ve tümen kadrolarını elde tutmayı uygun görmüştü. Bunda, savaş tecrübesi görmüş önemli subaylardan yeni vazifelerde faydalanmak düşüncesinin rolü de vardı. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin zayıf mevcutlu da olsa çok sayıdaki kolordu, özellikle tümen, alay ve tabur kadrolarını koruması; o günkü koşullara göre Millî Mücadele'yi kazanan Anadolu ordusunun canlandırılması ve teşekkülünde çok faydalı olmuştu.⁶⁹

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni uygulama tarzından Türk topraklarını parçalamak istedikleri açıkça gözlenmekteydi.⁷⁰ Belirtilen bu tehlikenin farkında olan, Mütareke günlerinde de Osmanlı Hükûmeti'nde farklı dönemlerde Harbiye Nazırlığı görevini yürüten Şevket Turgut Paşa, Cevat Paşa ve Fevzi Paşa gibi mühim şahsiyetler; millî hissiyatla hareket ettiler. Söz konusu bu şahıslar, ülkenin kurtarılmasına yönelik 1919 yılı Nisan ayı içerisinde gizli toplantılar⁷¹ düzenleyip çareler aradılar.⁷²

Nitekim bu gayret ve çalışmalar sonucunda, ordu müfettişliklerinin teşkili düşünüldü. Adı geçen bu müfettişlikler, kaldırılan ordu komutanlıklarının yerini dolduracaktı. Bunun yanında; söz konusu müfettişlikler, gerek ötede beride dağınık hâldeki silah ve cephaneyi depolarda toplayacak gerekse bölgelerinde huzur ile emniyeti sağlayacaklardı.⁷³

Müfettişlik teşkilatı, nihayet 1919'un Nisan ayı sonlarına doğru oluşturulmuştur. Bahsi geçen teşkilatlanma, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından kabul edilmiş ve 30 Nisan 1919 tarihinde de Harbiye Nezaretinin tasdikinden geçmiştir. Aynı anda Padişah Vahidettin'in de müfettişlik

⁶⁸ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, s. 81.

⁶⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 255-260.

⁷⁰ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 38.

⁷¹ Bunların yapmış oldukları müzakerelerde üzerinde durulan konular için bkz. (Türkmen, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu**, s. 104-105).

⁷² Türkmen, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu**, s. 104.

⁷³ Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 217.

teşkilatına geçilmesi hakkında iradesi çıkmıştır.⁷⁴ Böylece üç ordu müfettişliği teşkil edildi. I. Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul, II. Ordu Müfettişliğinin merkezi Konya ve III. Ordu Müfettişliğinin⁷⁵ merkezi de Erzurum oldu.⁷⁶

Başında Fevzi Paşa'nın bulunduğu I. Ordu Müfettişliği, 1., 14., 17. ve 25. kolordulardan oluşmaktaydı.⁷⁷ 17. Kolordu, İzmir'in işgalinden sonra II. Ordu Müfettişliğine bağlanmıştır⁷⁸ ve yukarıda değinildiği gibi daha sonra da lağvedilmiştir.

Komutasını Mersinli Cemal Paşa'nın üstlendiği II. Ordu Müfettişliği, 12. ve 20. kolordulardan meydana gelmişti. Ancak Cemal Paşa, Temmuz 1919'da görevini bırakıp İstanbul'a gitti. Cemal Paşa'nın yerine, 24 Temmuz 1919 tarihinde Esat Paşa tayin edildi.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu III. Ordu (önceki IX. Ordu), 3. ve 15. kolordulardan teşkil edilmişti.⁸⁰ Burada bahsedilen üç ordu müfettişliğinin dışında; Diyarbakır'daki 13. Kolordu, müstakil bırakılmıştı. Adı geçen kolordu, doğrudan doğruya İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlanmıştı. Bu kolordunun komutanlığına da Albay Cevdet Bey tayin edilmişti.⁸¹

Orduda yukarıda ifade edildiği şekliyle başlatılan müfettişlik uygulaması,⁸² belli bir zaman sonra kaldırılacaktır.

b) Mustafa Kemal Paşa'nın Orduyu Yeniden Canlandırma Çabaları ve Ordu Birlikleriyle Temasları

Samsun olaylarını,⁸³ araştırmak ve asayişini temin etmek için Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişi göreviyle Anadolu'ya gönderilmek üzere

⁷⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s. 105.

⁷⁵ Bunun ilk hâli, IX. Ordu Müfettişliği iken 15 Haziran 1919'dan itibaren III. Ordu Müfettişliğine dönüştürülmüştür (M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul, 2011, s. 152).

⁷⁶ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III'üncü C, 6'ncı Kısım, s. 231.

⁷⁷ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 275.

⁷⁸ Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*, s. 111.

⁷⁹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 275-276.

⁸⁰ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 275.

⁸¹ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s. 112.

⁸² Nitekim 16 Ağustos 1919 tarihinde I., II. ve III. ordu müfettişlikleri lağvedildi (Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 58).

⁸³ Birçoğunu Rumların teşkil ettiği 50 kadar çete, Samsun sancağında huzur ve asayişini sıkıntıya düşürüyordu. Altı çizilen yönleriyle bölge, Mütareke'nin ilk ayından itibaren İstanbul'da

seçilmesi önemli bir hadiseydi. Çünkü Anadolu'ya geçmek düşüncesindeki Mustafa Kemal Paşa'ya nihayet beklediği fırsat çıkmıştı.⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın görünüşteki görevi, bölgedeki asayişsizlik sorununu bertaraf etmektir. Ancak onun esas amacı, Millî Mücadele'yi başlatmaktır.⁸⁵ 19 Mayıs 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında⁸⁶ Anadolu'da iki ordu müfettişliği teşkil edilmişti.⁸⁷ Bunlar: II. ve IX. Ordu (sonraki III. Ordu) müfettişlikleriydi.

II. Ordu Müfettişliğinin merkezi Konya idi. II. Ordu Müfettişliğine bağlı 12. Kolordunun karargâhı Konya, 20. Kolordununki ise Ankara olmuştu. IX. Ordu (III. Ordu) Müfettişliğinin merkezi Erzurum'du. IX. Ordu Müfettişliğine bağlı 15. Kolordunun karargâhı Erzurum, 3. Kolordununki ise Sivas şehriydi. 13. Kolordunun karargâhı ise Diyarbakır olup doğrudan İstanbul'a bağlıydı.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, kendi müfettişlik sahasındaki 3. ve 15. kolordulara doğrudan doğruya emir komuta vermek yetkisine sahipti. Hatta daha önemlisi, Mustafa Kemal Paşa; müfettişlik bölgesine yakın askerî birliklere de tebligat yapabilecekti. Keza müfettişlik bölgesi ile söz konusu bu birime komşu olan illere de aynı yetkiyi kullanabilecekti.⁸⁹

Ülkeyi işgalden kurtarmak gayesiyle mücadeleye girişen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a vardığı 19 Mayıs 1919 tarihinden Erzurum'a hareket ettiği 28 Haziran 1919 sabahına kadar geçen kırk günlük zaman diliminde önemli adımlar atmıştır. Bir yandan komuta kademeleriyle temas kurup savunma için görüş ve karar birliğine varmaya çabalamış diğer taraftan da halk üzerinde etkisi bilinen moral, motivasyon, güven gibi unsurları güçlendirmeye

---

bulunan İngiliz Komutanlığının dikkatini çekmişti (Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 216). Samsun, Vezirköprü, Merzifon ve havalisinde Pontus Rum çeteleri, Müslüman ahaliye karşı saldırılarını şiddetlendiriyordu. Ancak buna rağmen İtilaf Devletleri, işi tam tersinden alıp bölgedeki olayların sorumlusu olarak Türkleri gösteriyorlardı. Nitekim İngilizler, Karadeniz Bölgesi'nde asayiş ve sükûnet sağlanmadığı takdirde buraları işgal etmeye mecbur kalacaklarını, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota ile iletilmişlerdi (Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara, 1973, s. 231).

⁸⁴ Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 218.

⁸⁵ Selami Kılıç, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Nitelikleri (1920-1923)", **Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap**, (Edit. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım), Erzurum, 2016, s. 73.

⁸⁶ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 34.

⁸⁷ Atatürk, **Nutuk**, s. 6.

⁸⁸ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi**, IV'üncü Cilt, I.'inci Kısım, s. 85.

⁸⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 6-7.

çalışmıştır.⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra komuta makamlarıyla sürekli irtibat hâlinde olmuştur. Özellikle Millî Mücadele'de önemli yer tutan komutanlarla bağlantı hâlinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Mayıs 1919 tarihinde Ankara'da olan 20 Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile temas kurmuştur. Ali Fuat Paşa'ya Samsun'a çıktığı müjdesini vermiş ve ondan kendisiyle bağlantıyı koparmamasını istemiştir.⁹¹ 20. Kolordunun durumuyla Mustafa Kemal Paşa, daha İstanbul'da iken alakadar olmuştu. Bu kolordunun Ankara bölgesine güneyden trenle nakli imkân dâhilindeydi. Fakat bu nakliyat, engellemeyle karşılaşmıştı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan hareket edeceği günlerde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan söz konusu kolordunun trenle nakli gecikirse karadan yürütülerek Ankara'ya sevkini rica etmişti. Belirtilen durumdan dolayı 20. Kolordu Komutanı'na gönderilen telgrafta; 20. Kolordu birliklerinin tüm mevcudu ile Ankara'ya varmayı başarıp başaramayacağı da sorulmuştu. 20. Kolordu Komutanı; buna, üç gün sonra, yani 26 Mayıs 1919'da cevap verdi. Söz konusu cevapta; Ereğli'deki birliklerinin tamamını trenle nakletmeyi başaramadıkları için karadan yürüyüşe geçtikleri bilgisi verilmişti. Ancak aradaki uzaklık nedeniyle Ankara'ya ne zaman ulaşacaklarının belli olmadığı ifade edilmişti. 20. Kolordu Komutanı, aynı telgrafında; Afyonkarahisar'daki 23. Tümen'in mevcudunun noksanlığından söz etmişti. Orada ellerine geçen askerleri, bu tümene sevk etmekte olduklarına değinmişti.⁹² Mustafa Kemal Paşa'nın ordu birimleriyle temasları bundan sonra da devam etti. Yani yazışmalar, etkili bir şekilde sürdürüldü.

İfade edilen bu yazışmalardan biri de 27 Mayıs 1919'da yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan 20. Kolordu Komutanı ile onun bağlı olduğu Konya'daki II. Ordu Müfettişliğine birtakım sorular yöneltti. Mustafa Kemal Paşa, Afyonkarahisar'daki tümenin takviyesi için hangi kaynaklardan faydalandığını ve kuvvetinin çoğaltılmasına maddî imkân olup olmadığını soruyordu. Bugünkü koşullara ve ortama göre bu tümene, nasıl bir görev verileceğinin düşünüldüğünü öğrenmek istiyordu. 20. Kolordu Komutanı; buna, bir gün sonra cevap verdi. Buna göre; 23. Tümen, bir işgal durumu karşısında,

⁹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 1'nci Kısım, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)**, Ankara, 1999, s. 89-90.

⁹¹ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2010, s. 123.

⁹² Atatürk, **Nutuk**, s. 12-13.

yerini terk etmeyecekti. Şayet bir saldırıya maruz kalırsa bölge halkından alacağı destekle kendi sorumluluk sahasını müdafaa edecektir, denilmişti.⁹³

II. Ordu Müfettişi'nin 27-28 Mayıs 1919 gecesi verdiği cevapta ise Afyon'da bulunan tümenin kuvvetlerinin arttırılmasına çabalanıldığı ve Konya'da "Vatan Ordusu" kurulması gayesiyle kuvvet tedarikine çalışıldığı iletilmişti.⁹⁴ Burada bahsi geçen Vatan Ordusu'ndan kasıt, Konya'da o dönemde orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet biçiminde düşünülmüş teşkilatın adıydı.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan 29 Mayıs 1919'da 3., 15. ve 20. kollarına bir telgraf gönderdi.⁹⁶ Bu telgrafta; İtilaf Devletleri'nin Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz kıyılarını işgal edebileceğini söyledi. Doğu illerinde yabancı işgali olursa buna karşı jandarma ve askerî birliklerle mukavemet edileceğini belirtti. Rumlardan gelecek tehlikelere karşı Türk köylülerinin ellerindeki silahlarla kendi köylerini müdafaa edeceklerini bildirdi. Lazım gelen hazırlıkların yapılması, birlik mevcutlarının çoğaltılması ve eldeki silahların birleştirilmesine olan gereklilikten söz etti.⁹⁷

Aynı tarihlerde; Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yla da iletişim hâlinde⁹⁸ bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu komutanlarıyla teması, Amasya'ya geçtikten sonra da devam etti.

Altı çizilen bu duruma, başka bir örnek Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği telgraftır. Belirtilen telgrafta; vatanın millî istiklalini boğan ve onu parçalamak isteyen İtilaf Devletlerinin yaptıklarına dikkat çekilmişti. Ayrıca Sivas'ta yapılacak olan kongre hakkında malumat verilmişti.⁹⁹

⁹³ Atatürk, **Nutuk**, s. 13.

⁹⁴ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 136.

⁹⁵ Atatürk, **Nutuk**, s. 13.

⁹⁶ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, s. 286; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 90; Selek, **Anadolu İhtilâli**, C I, s. 245.

⁹⁷ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, s. 286; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 90.

⁹⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın 29 ve 30 Mayıs'ta 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgraflar için bkz. (Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 38-39).

⁹⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 14.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordu birliklerini yeniden canlandırma teşebbüsleri içerisinde şüphesiz en önemli dönüm noktalarından biri, Amasya Tamimi (Genelgesi)¹⁰⁰ olmuştur. Amasya Tamimi ile birlikte orduyu yapılandırma çabaları daha sistematik hâle getirilmiştir.

Amasya Tamimi'nin kararları arasında çok önem taşıyanlardan bir tanesi orduyla alakalıydı. Söz konusu bu karar, askerî ve mülki teşkilatın hiçbir suretle ilga edilmeyeceğiydi. Buna göre; komuta, hiçbir koşulda terk ve başkasına bırakılmayacaktı. Yurdun herhangi bir kesiminde tekrar meydana gelecek düşman işgal hareketi, bütün orduyu ilgilendirecek ve ortaya çıkan duruma göre ülke savunmasına hep beraber girişilecekti. Bu nedenle komutanlar, anında birbirlerini haberdar edeceklerdi. Ayrıca silah ve mühimmat, hiçbir suretle elden çıkarılmayacaktı.¹⁰¹

Amasya Tamimi'nde alınan bu kararların uygulamasına III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, 3. Kolordu Komutanı Refet Bey, 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 13. Kolordu Komutan Vekili Cevdet Bey, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey, Edirne'de 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey ile diğer birtakım mülki ve askerî zevat çalışacaktı.¹⁰²

c) Kuva-yı Milliye Yapısından Düzenli Orduya Geçiş

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da yer yer işgaller başlamıştı. Mütareke'nin ağır şartlarıyla Osmanlı Devleti, fiilî otoritesini kaybetmişti. Bu işgallere karşı Osmanlı Hükümeti, bir tepki vermek ve inisiyatif almak iradesini gösterememişti. Bu durum; Türk milletinin işgallere karşı millî bir refleks ve mukavemet geliştirmesine vesile olmuştu.

Anlatılmaya çalışılan bu durumun ortaya çıkmasında özellikle İzmir'in işgali önemli bir dönüm noktası olmuş ve halk üzerinde derin etkiler

¹⁰⁰ Bu tamim, 21/22 Haziran 1919 tarihlidir (Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 2007, s. 140). Amasya Tamimi hakkında geniş bilgi için bkz. Atatürk, **Nutuk**, s. 21-24; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 90-94; Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 157-160.

¹⁰¹ Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 159.

¹⁰² Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, s. 159-160; Akşin, **İstanbul Hükümetleri, C I**, s. 383; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım**, s. 93.

bırakmıştı.¹⁰³ Bu olay esnasında Türk subayları, ağır hakaretlere maruz kalmıştı. Bunlardan bir kısmı şehit edilmişti. Şehirdeki Türk evleri basıldı. Halkın ırz ve namusuna saldırıldı. Birçok insan katledildi.¹⁰⁴ Bu tür olaylar, Kuva-yı Milliye ruhunun şekillenmesinde çok büyük bir etki meydana getirdi.

Kuva-yı Milliye direnişinin¹⁰⁵ Batı Anadolu’da yapılandırıldığı ilk yer, Ödemiş olmuştur.¹⁰⁶ Ödemiş’te Kuva-yı Milliye teşkilatı, 25 Mayıs 1919’da kurulmuştur.¹⁰⁷ Benzer şekilde Ayvalık ve Bergama bölgesinde de Kuva-yı Milliye teşkilatı, az zamanda gelişme göstermiştir.¹⁰⁸

Kuva-yı Milliye’nin canlı merkezlerinden biri de Alaşehir’di. Alaşehir Kuva-yı Milliyesi, 30 Mayıs 1919’da kurulmuştu.¹⁰⁹ Kuva-yı Milliye’nin vücut bulduğu bir başka merkez Çine olmuştur. Adı geçen yerdeki hareketin hayat bulmasında, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey ile dinî bir otorite kabul edilerek saygı duyulan Bozüyük köyü Hatibi Hacı Süleyman Efendi’nin katkısı çoktu.¹¹⁰ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Albay Şefik Bey, 23 Mayıs 1919’da Harbiye Nezaretine yaptığı teklifle “Kuva-yı Milliye” düşüncesini ilk kez ortaya atan komutandı.¹¹¹

Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye yapılanmasında Salihli, Denizli-Sarayköy ve Muğla gibi merkezler de adlarından söz ettirmişti.¹¹²

Kuva-yı Milliye birliklerinin Batı Cephesi’nin kuzey kesiminde ve Kocaeli Bölgesi’ndeki mevcuduyla Batı Anadolu’da, Haziran 1920 ortalarında

¹⁰³ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 93.

¹⁰⁴ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 3, s. 1236-1238.

¹⁰⁵ İşgal kuvvetlerine karşı Mütareke Dönemi’nde Anadolu’da ilk direniş, 19 Aralık 1918’de Hatay/Dörtyol’da olmuştur. (Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, IV’üncü Cilt, Güney Cephesi, İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu’yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı*, Ankara, 2009, s. 63). Öte taraftan Mütareke Dönemi’nde, Batı Anadolu’da ise ilk direniş; 16/17 Mayıs 1919 tarihinde Urla’da, ikinci direniş; 28/29 Mayıs 1919’da Ayvalık’ta meydana gelmiştir. (Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C I, s. 267-272).

¹⁰⁶ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s. 89.

¹⁰⁷ Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C I, s. 282.

¹⁰⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II’inci Cilt, Batı Cephesi, 1’inci Kısım*, s. 100-101.

¹⁰⁹ Selek, *Anadolu İhtilâli*, C 1, s. 256-257.

¹¹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II’inci Cilt, Batı Cephesi, 1’inci Kısım*, s. 101.

¹¹¹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 325.

¹¹² Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II’inci Cilt, Batı Cephesi, 1’inci Kısım*, s. 102-106.

Çerkez Ethem kuvvetleri dâhil, tüm milis güçlerinin 15.000 kişi dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın, Kuva-yı Milliye'nin ulaştığı en ileri seviye olduğu muhakkaktır.¹¹³

Bilindiği üzere Kuva-yı Milliye teşkilatı; Adana, Maraş, Antep ve Urfa illerindeki işgallerle Güney Cephesi'nde de kendisini göstermiştir. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri dikkate alınarak Sivas Kongresi'nden sonra bölgede düzenli olarak Kuva-yı Milliye teşkilatı oluşturuldu. Bahsi geçen kuvvetlerin başına, komutan olarak subaylar tayin edildi.¹¹⁴ Bu şekilde; işgal kuvvetlerine karşı gönüllü birliklerle başlatılan mücadele, asker kökenlilerin de katılımıyla sistemli bir biçime dönüştürülmüş ve adı geçen devreye, Kuva-yı Milliye dönemi denmiştir.¹¹⁵ Ancak Anadolu sathında örgütlenen Kuva-yı Milliye'nin işgallere karşı etkili bir direniş göstermesine karşın; bu hareket, kendi üyeleri arasında eşgüdüm mantığından yoksun kalmıştır. Disiplin ve eğitim eksikliği gibi faktörler, bu kuvvetlerin yeteri kadar etkili bir mücadele vermesinin önüne geçmişti. Sivas Kongresi'nde; Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığına Ali Fuat Paşa'nın atanmasını sağladı. Böylece dağınık birliklerin kontrol altına alınmaları ve eşgüdüm içinde kullanılmaları düşünülmüştü.¹¹⁶ Fakat Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevinde aktif rol üstlenememiş ve belli bir dönem söz konusu cephede fiilen komutanlık yapamamıştı. Bundan dolayı Heyet-i Temsiliye, 23 Ekim 1919'da Albay Refet Bey'i Batı Anadolu'ya göndererek 23. ve 57. tümenlerin idaresini üstlenmesini istemişti. Bunun yanında Refet Bey'den bu bölgedeki durum hakkında hemen bir rapor hazırlayıp göndermesini talep etmişti. Albay Refet Bey, Kasım 1919 ortalarına doğru Nazilli'ye ulaştı. Hemen işe girişip Heyet-i Temsiliyenin üzerinde durduğu komuta düzeninin tek elde toplanabilmesi imkânını incelemeye başladı. Refet Bey; sırasıyla Salihli, Akhisar ve Soma havalisini dolaştı. Ayrıca Balıkesir'e uğrayıp ilgili kimselerle görüştü. Yapılan gözlem ve incelemeler, Batı Anadolu Cephesi'nin tek elden komuta sistemine bağlanmasına, uzun bir dönem müsait olmadığını göstermişti. Bu durum, Refet Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Bu şekilde; Balıkesir, Salihli ve Aydın cepheleri olarak üç bölgeyi ihtiva eden Batı Anadolu

¹¹³ Selek, **Anadolu İhtilâli**, C 1, s. 129.

¹¹⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV'üncü Cilt, Güney Cephesi**, s. 77.

¹¹⁵ Türkmen, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu**, s. 274.

¹¹⁶ İrfan Paksoy, "Millî Mücadele'de Düzenli Orduya Geçiş Süreci", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 21, S 41, Ankara, (Ağustos 1996), s. 108.

Cephesi'nin bir komuta altında toplanabilmesinin o sıralardaki imkânsızlığı anlaşıldı. İfade edilen bu durumdan dolayı hâlihazırdaki düzenin bir süre daha devamından yana karar verildi.¹¹⁷

Batı Cephesi komutasının tek elde toplanabilmesi çabası, ancak Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kurulmasından sonraki dönemde hayata geçirilmiştir. Belirtilen bu teşebbüse, 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan genel taarruzu ve bahsi geçen gelişmeyle Yunanlıların Bursa önlerine ulaştıkları bir sırada vücut bulduruldu. İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla 1920 Temmuz ayı başında; Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığına getirildi.¹¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye'yi hiçbir vakit sürekli bir askerî düzen olarak görmemişti. Onu, sadece geçici bir müdafaa sistemi olarak benimsemişti. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına göre; düzenli orduya geçilmediği takdirde Anadolu'nun varlığını idame ettirmesine imkân yoktu. Nitekim Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra kurulan Hükûmet'in programında da tüm kuvvetlerin bir elden toplanması vurgusu yapılmıştı.¹¹⁹

Belirtilen bu durumu, zorunlu kılan çeşitli sebepler söz konusuydu. Milis kuvvetlerin başındaki çete liderleri, kendilerini devletin yerine koymaya başlamışlardı. Devletin görevlerinden olan askere almak, asker kaçağı izlemek, ceza vermek, komutanlık kurmak ve bağış toplamak gibi yetkiler; yavaş yavaş milisler veya onların arkasındaki örgütlerce üstlenilmeye başlanmıştı.¹²⁰ Sahip oldukları büyük yetki ve güç sebebiyle çete reisleri, istediklerine her an her yerde şiddet uygulayabiliyorlardı. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri; çete liderlerine para, silah, cephane, adam ve teçhizat tedarik ediyordu. Onların emrine uymayan, isteklerini yapmayan ya da çete reislerini sorgulama cesaretini gösteren bir cemiyet üyesi, vali veya kaymakam göstermek imkânsızdı.¹²¹

¹¹⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 2'inci Kısım, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, Ankara, 1999, s. 140-141.

¹¹⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 2'inci Kısım*, s. 141.

¹¹⁹ Paksoy, "Millî Mücadele'de Düzenli Orduya Geçiş Süreci", s. 108.

¹²⁰ Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s. 96.

¹²¹ Çalışlar, *İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, s. 11.

Kuva-yı Milliye'nin yapısından kaynaklanan olumsuzluklar, bunlarla sınırlı kalmamıştı. Bazı Kuva-yı Milliye komutanları; yer yer halkı, millî hedefler uğruna soyar hâle gelmişlerdi. Bilhassa eşkıyalıktan gelme komutanlar, eski mesleklerini sürdürür olmuşlardı. Sözü edilen komutanların bulunduğu cephelerin gerisindeki halk, yıldırılıp tedirgin edilmişti.¹²²

Kuva-yı Milliye'nin savaş tekniği açısından da çok ciddi sorunları vardı. Kuva-yı Milliye komutanları, Çerkez Ethem örneğinde görüldüğü gibi savaş kararını, kendiliklerinden almaktaydılar. Yüzeysel değerlendirmelerle düşmanın durumunu iyi müşahede etmeden harekete geçmekteydiler. Başarılı olmadıkları zaman da yine kimseye haber vermeden savaşı bırakıp kaçmaktaydılar. Hatta daha tehlikelisi, bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak tedirgin ediciydi.¹²³ Oysaki olayın daha önemli bir yanı vardı. Bu da Yunan güçlerine karşı yurdu koruyabilecek bir ordunun yeniden kurulmasıydı. Sözü edilen bu durumun gerçekleşmesinin yolu da çete denilen düzensiz unsurların ortadan kaldırılmasına bağlıydı.¹²⁴

Modernize hâldeki güçlü işgal kuvvetlerini, çeteler ve milislerle yenip başarıya ulaşmanın imkânsızlığı açıktı. Bu sebeple ordunun güçlendirilmesi işi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışını takip eden günlerde anında ele alınmıştır. Öyle ki bu konuda İcra Vekilleri Heyeti kararı bile yayımlanmıştı. Altı çizilen karara göre; yeni Hükûmet, Kuva-yı Milliye'yi Müdafaa-i Milliye teşkilatına bağlayarak, yedirip içirilmeleriyle diğer gereksinimlerinin Hükûmetçe karşılanmasını kabul ediyordu. Bununla beraber Hükûmet'in bu kararına karşı çıkanlar da olmuştu. Ancak bu karşı çıkış, gelişen askerî olaylar karşısında tutunamamıştı.¹²⁵

Nitekim 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu yapıldı.¹²⁶ Gediz Taarruzu'nun başarıya ulaşamaması, Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte biraz daha hızlandırıcı rol oynamıştı. Çünkü adı geçen taarruzdan sonra Ali Fuat Paşa, Moskova elçiliğine atandı.¹²⁷ Yapılan değişiklikle Batı Cephesi, 9 Kasım 1920'de batı ve güney olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Cephesi Komutanlığına

¹²² Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 185.

¹²³ Çalışlar, *İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, s. 65.

¹²⁴ Apak, *Garp Cephesi nasıl Kuruldu*, s. 213.

¹²⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, Ankara, 1973, s. 166-167.

¹²⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C III, (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921), Ankara, 1995, s. 256.

¹²⁷ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, s. 168.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet Bey, Güney Cephesi Komutanlığına da Dâhiliye Vekili Albay Refet Bey getirildi.¹²⁸

Yeni komutanlara; Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen direktif, hızla düzenli orduya geçilmesiydi. Nitekim bu karardan az bir zaman sonra çete teşkilatı kaldırıldı. Yalnız Topal Osman'a bağlı çeteler, İzmir'e girildikten bir ay sonraya kadar yerlerinde bırakılacaktı.¹²⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle fiilen dağılma sürecine girdi. Devleti oluşturan tüm kurumlar, İtilaf Devletleri'nin denetimine girdi. Bu kurumların başında ordu gelmekteydi.

Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı ordusu, büyük ölçüde terhis edildi. Ordudan geriye; iş görmekten uzak, sembolik kadrolar bırakılmıştı. İşin daha tehlike arz eden bir tarafı vardı ki o da bu kadroların moral ve motivasyon durumunun çökmüş olmasıydı. Gerek komuta kademesi ve gerekse askerler arasında büyük bir ümitsizlik hâkimdi. Bu durumun üzerine bir de iaşesizlik ve bakımsızlık sorunu eklenmişti. Bu faktörler, ordudaki firar hareketlerine büyük ölçüde bir ivme vermişti. Zaten daraltılarak iskelet kadrolara dönüştürülmüş olan ordu safları, yapılan bu firarlarla iyice boşalmaktaydı.

Genel çizgileriyle ortaya konulmaya çalışılan bu şartlar altında Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Ülkeyi işgalden kurtarmak için orduyu yeniden canlandırmak ve inşa etmek gerekliydi. Bu düşünceyle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, önemli adımlar attı. Askerî birlikleri aktif hâle getirmek ve yeniden yapılandırmak için önemli görevlerdeki ordu komutanlarıyla verimli temaslar gerçekleştirdi. Millî bilincin canlandırılması yolunda önemli çağrılar yaparak başarılı sonuçlar aldı. Düzensiz birliklerin meydana getirdiği Kuva-yı Milliye yapısıyla hedefe varılamayacağını çok iyi gören Mustafa Kemal Paşa, bu noktada da önemli adımlar attı. Kuva-yı Milliye'ye, ilk önce Sivas Kongresi'nde bir resmîyet kazandırıldı. Nihayet daha sonra adı geçen yapı, 9 Kasım 1920'de düzenli ordu birliklerine dönüştürülerek ordunun yeniden yapılanması sağlandı. Bu sayede; Millî Mücadele, daha sağlıklı bir zeminde yürütülerek hedefe ulaştırıldı.

¹²⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, II'inci Cilt, Batı Cephesi, 2'inci Kısım*, s. 447-448.

¹²⁹ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, s. 168.

KAYNAKÇA

Arşivler

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C 4, Ankara, 1981.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 1. Devre, 1. İçtima, C1, Ankara, 1985.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Açık Söz

Hâkimiyet-i Milliye

Dergiler

Askerî Tarih Bülteni

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Yakın Tarihimiz

Kitaplar (Araştırma Eserleri ve Hatıratlar)

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C III, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İstanbul, 2010.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, Ankara, 2008.

Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009.

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, 3. Kitap, İstanbul, 1991.

- Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927**, İzmir, 2006.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, III, Kısım: 4**, Ankara, 1991.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973.
- Bozdemir, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, 1982.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2010.
- Çalışlar, İzzeddin, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, İstanbul, 2009.
- Çavdar, Tefvik, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye"**, Basım Yeri Yok, 1971.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, C 1, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, 1953.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 1'inci Kısım, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)**, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, IV'üncü Cilt, Güney Cephesi, İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, Ankara, 2009.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 2'nci Kısım, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kurulması, Batı ve Trakya Cepheleğinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)**, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi, VI'ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara, 1974.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, III'üncü Cilt, 6'ncı Kısım, (1908-1920)**, Ankara, 1971.

- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV'üncü Cilt, Pinci Kısım**, Ankara, 2001.
- Gökbilgin, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, İstanbul, 2011.
- Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, 2014.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (Haz: Sabahattin Selek), Ankara, 2014.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989.
- Kandemir, Feridun, **İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar**, İstanbul, 1964.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955.
- Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 2007.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları**, Ankara, 1990.
- Okur, Mehmet; Küçükuşurlu, Murat, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1920**, Trabzon, 2006.
- Sâbis, Ali İhsan, **Harp Hâtıralarım**, C 5, Ankara, 1951.
- Sanders, Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, 2011.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Ankara, 1993.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C III, (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Ankara, 1995.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli, C 1**, İstanbul, 2010.
- Sorgun, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyet (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), İmparatorluk, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet "1902-1938 Üç Devrin Galerisi"**, İstanbul, 1998.

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara, 1973.

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Ankara, 1973.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara, 2001.

Ünal, Muhittin, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1994.

Makaleler

Bıyıklıoğlu, Tevfik, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, **Belleten**, C XXIV, S 93-96, Ankara, 1960, s. 637-663.

Buytulluoğlu, Hamdi, “Millî Mücadele Başlıyor”, **BTTD**, 12, (Eylül 1968), s. 6-12.

Kılıç, Selami, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Nitelikleri (1920-1923)”, **Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitap**, (Edit. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım), Erzurum, 2016, s. 73-128.

Özalp, Kâzım, “Kâzım Özalp Anlatıyor”, **Yakın Tarihimiz**, C II, S 21, İstanbul, (19 Temmuz 1962), s. 231-232.

Paksoy, İrfan, “Millî Mücadele'de Düzenli Orduya Geçiş Süreci”, **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 21, S 41, Ankara, (Ağustos 1996), s. 105-116.

TRAKYA KONGRELERİ VE TRAKYA-PAŞAELİ MÜDAFA'A-İ HUKUK CEMİYETİ'NDE GERÇEKLEŞEN YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

Veysi AKIN*

ÖZET

Trakya-Paşaeli Cemiyeti, Millî Mücadele döneminde Mondros Mütarekesi hükümlerine tepki olarak kurulan ilk dernektir. Yeni bilgi ve belgelerin ışığında Cemiyetin kuruluş tarihi olarak vilayete dilekçe verdiği 8 Kasım 1918 kabul edilmektedir. Kuruluşunu müteakiben Edirne'nin işgali günlerine kadar Cemiyetin isminde ve yönetim kurulu üye sayısında İstanbul ve Anadolu ile ilişkiler ve kongre süreçlerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak iç ve dış etkenlerle yapısal değişiklikler yaşanmıştır.

“Trakya Paşaeli Müdafaa'a-i Heyet-i Osmaniyesi” adıyla kurulan cemiyet, Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) kararına uyarak adını daha sonradan “Trakya-Paşaeli Müdafaa'a-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Bununla birlikte bu durum Büyük Edirne Kongresi'ne kadar tam olarak sağlanamamış, iki ayrı cemiyet varmış gibi bir algı oluşmuştur. Bu husus Edirne Kongresi'nde tartışmalara sebep olmuş ve derneğin bundan sonra tek bir adla faaliyet göstermesi kararlaştırılmıştır.

Cemiyetin ilk başkanı Edirne Müftüsü İskeçeli Mestan Efendidir. Cemiyetin kuruluşundan itibaren Edirne'nin işgaline kadar çok sık başkan değiştirdiği görülür. Bu süreçte Mestan Efendi'den sonra Müftü Hilmi Efendi (10 Temmuz 1919) ve Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey (16 Ekim 1919) cemiyet yönetimince başkan seçilmişlerdir.

Kuruluş döneminin şartlarına bağlı olarak Cemiyetin ilk kurucuları ve dolayısıyla bir başkan ve 12 kişiden oluşan yönetimi kurulu da Edirnelilerden oluşmuştu. Ancak, ilerleyen dönemlerde Cemiyetin bütün Trakya'da şubeler

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, veysiakin@trakya.edu.tr

açması ve Trakya meselesinin hassasiyeti dolayısıyla sadece Edirne'den idare edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine bütün Trakya'yı kapsayan yeni bir Merkez Heyeti oluşturulmuştur. Trakya Kongresi (10 Temmuz 1919) kararı ile oluşan yeni Merkez Heyeti'nin sayısı 2 artırılarak 14'e çıkarılmıştır. Kısa bir süre sonra da (16 Ekim 1919) bu sayı 16'ya çıkarılmış bulunmaktadır. Cemiyetin yönetimine dair önemli bir değişiklik de 31 Mart-2 Nisan 1920 tarihli Lüleburgaz Kongresi'nde yaşanmıştır. Yönetim kurulu sayısı 5 sancaktan ikişer temsilci ve Trakya mebusları ile Trakya Millî Kumandanının asıl üye sayılmasıyla bir kez daha 14'e inmiştir. 9-13 Mayıs 1920 tarihli Edirne Kongresi ile sayı bir kez daha değiştirilerek her liva namına 3 temsilci katılımı kararı ile 15 kişilik bir Merkez Heyeti oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Paşaeli, Kongre, Cemiyet, Müdafa'a-i Hukuk.

THRACIAN CONGRESSES AND STRUCTURAL CHANGES IN THE THRACE-PASHAELI LAW DEFENSE SOCIETY

ABSTRACT

The Thrace-Pashaeli Society is the first association established in response to the provisions of the Mudros Armistice during the National Struggle. In the light of the new information and documents, it is accepted that the Society filed a petition for the province on November 8, 1918. Following the establishment of Adrianople until the days of the occupation of Adrianople, there were structural changes with internal and external factors depending on the relations between Istanbul and Anatolia and the developments in the congress processes in the number of members of the Association and the number of members of the board.

The Society, which was established under the name of the Ottoman Delegation of Thrace Pashaeli Defense, changed its name to "The Society of Defense of Thrace-Pashaeli Law" following the Sivas Congress (September 4-11, 1919) decision. However, this situation was not fully achieved until the Great Adrianople Congress (May 9-13, 1920), there was a perception as if there were two separate societies. This issue caused controversy in Adrianople Congress and it was decided that the association will operate under a single name.

The first chairman of the Society is Mufti Mestan Efendi from Xanthi. Since the foundation of Adrianople, it has been seen that the society changed very frequently until the occupation of Adrianople. After Mestan Efendi, Mufti Hilmi Efendi (July 10, 1919) and Adrianople Mayor Şevket Bey (October 16, 1919) were elected as the chairman of the Society.

Depending on the conditions of the establishment period, the first founders of the Society, and therefore a chairperson and a 12-member board of directors, were also composed of Adrianople. However, in the following period, upon opening the branches in the whole of Thrace and understanding that the Thrace problem could not be ruled from Adrianople due to its sensitivity, a New Central Committee was formed covering the whole of Thrace. The number of the new Central Committee, which was formed with the decision of the Thrace Congress (July 10, 1919), was increased by 2 and increased to 14. After a short time (October 16, 1919) this number was increased to 16. A

significant change in the administration of the Society was experienced at the Luleburgaz Congress of March 31-April 2, 1920. The number of the board of directors was once again reduced to 14, with two representatives from the five sanjaks and one of the Thracian Parlomenters and Thrace National Commanders as the main members. With the Adrianople Congress of May 9-13, 1920, the number was changed once again and a Central Committee of 15 persons was formed with the decision of 3 representatives to participate in each sanjak.

Keywords: Thrace, Pashaeli, Congress, Society, Defense of Law.

Giriş: Cemiyetin Kuruluşu

1914-1918 yılları arasında dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanması, Doğu Trakya'nın akıbetini tartışılır hale getirmişti. Trakyalıların hafızalarında daha dün denilebilecek kadar kısa bir zaman önce Batı Trakya'nın kaybedilmesinden duyulan acı henüz unutulmamıştı. Trakyalı siyaset ve devlet adamları, yeni bir oldu-bitti ile Doğu Trakya'nın da ellerinden alınmasından endişe duyuyorlardı. Henüz Balkan Harbi yıllarının acılarını saramamış ve çoğunluğu itibarıyla muhacirlerden oluşan halk kovuldukları Balkan toprakları gibi sığındıkları yeni yurtlarının da ellerinden alınacağı korkusunu yaşıyordu. Henüz mütareke imzalanmadan Trakya'nın Türklere alınacağı hususu Avrupa mahfillerinde konuşulmaya başlanmıştı¹. Yunanlılar bu konuda siyasi temaslarda bulunurken, Bulgarlar da Doğu ve Batı Trakya'yı hep birlikte ele geçirmek maksadıyla Trakya Komitesi adıyla bir cemiyet kurmuşlardı². Bunu önlemek maksadıyla Trakyalı aydınlar arasında daha mütarekenin ilk günlerinde bir teşkilat kurma fikri ortaya çıkmıştı³. Bu fikrin ortaya çıkışında iki önemli devlet adamının etkisi olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşad Hikmet Bey, ikincisi de İttihatçı lider Talat Bey'dir. Reşad Hikmet Bey, daha sonradan cemiyet kurucuları arasında yer alan Edirne Mebusu Faik (Kaltakıran) Bey'i Mondros Mütarekesi metninin Mebuslar Meclisi'nde görüşüldüğü gün toplantı salonundan çağırarak telefonla konuşmuş ve Trakya'nın kurtuluşu için teşkilat kurmalarını tavsiye etmiştir. O, bu konuşmada Faik Bey'e Bulgarların Sofya'da gerçekleştirdikleri Edirne Kongresi'nden bahseder ve alınan kararları anlatır. Kongre, Amerika Birleşik Devletleri Sefiri Mr. Mörfi aracılığı ile Doğu ve Batı Trakya'nın Bulgaristan'a verilmesi için girişimde bulunulmasını kararlaştırmış ve alınan kararları uygulamaya koymak üzere "Trakya Komitesi" adıyla da bir kurul oluşturmuştur. Faik Bey, kaleme aldığı ve yarım kalan

---

¹ Trakyalılar, memleketlerinin geleceği konusunda endişe duymakta çok haklıydılar. Çünkü Mütarekenin hükümleri arasında doğrudan Trakya ile ilgili bir hüküm bulunmamakla beraber, 15. madde gereği Kuleliburgaz-Sirkeci arasındaki demiryolu hattının ve hat üzerindeki istasyonların 4 Kasım 1918 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve hattın işletmesine el konulması, ileride yapılacak yeni işgallere işaret etmekteydi. Bkz.: Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 71.; Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Yay., Ankara, 1996, s. 1.

² Tefvik Bıyıklıoğlu, "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi Nasıl Kurulmuştu?", **Resimli Tarih Mecmuası**, 5/52 (1954), s. 3030.

³ Mehmet Şeref Aykut, **Trakya Millî Mücadele Tarihi Malta Hatıraları ve Malta'da Türkler**, Haz.: Hasan Berke Dilan, Alfa Yay., İstanbul, 2010, s. 34.

elyazması hatıratında Reşad Hikmet Bey'le arasında geçen bu konuşmayı şöyle aktarır⁴:

“Siz Edirneliler de hemen bir cemiyet kurunuz, Trakya'nın bir bütün olduğunu, Doğu ve Batı Trakya diye ayrılık olmadığını ve bu kıtanın aslen Türk olduğunu gösteriniz. Trakya'da nüfus, emlak ve toprak tasarruf çoğunluğuna ve Balkan Harbi'nde Bulgar ordusunun ve daha evvel Bulgar komitelerinin yaptıkları zulüm ve işkencelere dair vesikalar toplamamız ve başka teşebbüslere girişmeniz çok münasip olacaktır. Bende birçok vesikalar vardır. Devlet arşivinden de başkaca vesikalar verdirebilirim. Hemen harekete geçmenizi rica ederim”.

Bu konuda Talat Paşa'nın etkisine dair de iki rivayet mevcuttur. İlki, I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Almanya dönüşü, trenin Edirne'de mola vermesi esnasında istasyonda görüştüğü Vali Zihni Bey'e memleketin felaket günlerinin yaklaştığını, Trakya'nın Osmanlı camiasından ayrılma tehlikesinin belirdiğini, bu sebeple derhal bir cemiyet kurmaları gerektiğini söylediğine dairdir⁵. İkincisi ise Talat Paşa'nın Avrupa'ya kaçışından bir iki gün evvel Trakyalılara bir mektup yazarak *“Trakya müdafaası için bir cemiyet kurunuz”* tavsiyesinde bulunduğu hakkındadır⁶.

İstanbul'da gerçekleşen bu gelişmeler üzerine Faik Bey, arkadaşlarını bilgilendirmek maksadıyla Edirne'ye gitmek için hazırlık yaptığı sırada, Av. Mehmet Şeref (Aykut) ve Edirne gazetesi kurucusu Şevket (Dağdeviren) Beylerden aldığı İstanbul'da görüşme talebi içeren telgrafa binaen seyahatini ertelemek zorunda kalmıştır⁷. Şeref ve Şevket Beyler, muhtemelen Talat Paşa'nın kendilerini haberdar etmesi üzerine Edirne'de bir cemiyet kurma fikrini Vali Zihni Bey'e iletmisler ve onun olumlu görüş bildirmesini müteakiben

⁴ Bıyıkhoğlu, "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi", s. 3030.

⁵ Tevfik Bıyıkhoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 123.

⁶ Bu fikrin ortaya çıkışında ve kurucuların bir an evvel harekete geçmesinde İttihat ve Terakki lideri Talat Paşa'nın etkisi büyüktür. Bu husus Cemiyet ileri gelenlerinin muhtemelen Kasım ayı (1918) ortalarında İstanbul'da Çağaloğlu'nda Cemiyetin İstanbul Mümessilliği binasında gerçekleştirdikleri bir toplantıda ilk defa ifşa edilmiştir. Bu toplantıda Talat Paşa'nın Avrupa'ya hareketinden evvel muhtemelen 30-31 Ekim 1918 tarihlerinde Trakyalılara *"Mukadderat sizi memleketten ayırıyor. Vaziyet vahimdir. Trakya müdafaası için bir cemiyet kurunuz. Müdafaa tertibatı alınız"* tavsiyesinde bulunduğu açıkça söylenmiştir. Bkz. **TTK Arşivi**, TB 76 B. 224; 28 Mart 1953 tarihli Uzunköprülü Aziz (Yayalar) Beyin Seyfi Tülümen'e Mektubu. Ayrıca bkz.: Bıyıkhoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 128.

⁷ Bıyıkhoğlu, "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi", s. 3030-3031.

İstanbul'a gitme kararı almışlardı. Mehmet Şeref Bey, "*İstanbul'dan haber gelmiş, Reşat Bey'in Faik Bey'le olan konuşması öğrenilmişti. Bulgarların - Trakya Komitesi'ne- karşı bizim de mahalli bir cemiyet teşkil etmemiz konusu konuşuldu*" diyerek bu hususu teyit etmektedir⁸. Bu karar üzerine Şevket ve Mehmet Şeref Beyler, durumdan Yolageldili Kasım Efendi'yi de haberdar ederek İstanbul'a gittiler⁹.

Trakyalı vatanperverlerin cemiyet kurma kararını aldıkları ilk toplantı İstanbul'da yapılmıştır. 2 Kasım 1918'de Yolageldili Kasım Efendi'nin Küçük Kınacıyan Hanı'ndaki yazıhanesinde¹⁰, Edirne Milletvekili Faik (Kaltakkıran) Bey'in riyasetinde yapılan toplantıya başta mekân sahibi Kasım (Yolageldili) Efendi olmak üzere bu amaçla Edirne'den gelen Şevket ve Mehmet Şeref Beylerin yanı sıra İstanbul'da bulunan yirmi kadar Doğu ve Batı Trakyalı vatanperver katılmıştır¹¹. Burada bir araya gelen Trakyalılar, cemiyet kurma fikrini tartışmışlar ve kurulacak cemiyete Faik Bey'in önerisi ile "*Trakya Müdafaa-i Hukuk*" adını vermeyi kararlaştırmışlardır¹².

Cemiyetin kuruluşuna dair ikinci toplantı 7 Kasım 1918'de Edirne'de gerçekleşmiştir. İstanbul'da alınan karar, bir kez de Edirne'de şehrin ileri gelenleri ve idarecilerinin katıldığı geniş bir toplantıda tartışmaya açılmıştır. Belediye binasının ikinci katındaki büyük salonda gerçekleştirilen toplantıya, cemiyetin kurucular kurulunda yer alan ve ilk yönetimini oluşturacak olan kişilerden başka, Teceddüt Fırkası Kâtibi İbrahim Fuat, Lise Öğretmeni Kızanlıklı Muhsin, Muallim Mektebi Müdürü Rıdvan Nafiz (Ertür) ve gazeteci Mustafa Neyyir Beyler de katılmışlardı¹³. Kurucular kurulunda yer alacakların ekseriyeti eski İttihat ve Terakki üyeleri veya taraftarıydılar. Toplantıda az sayıda Hürriyet ve İtilaf taraftarı Edirneli de mevcuttu. Bu durum toplantıya katılanlar arasında başlangıçta sıkıntı yaratmış ise de bu teşekkülün millî bir hareket olduğu ve bütün siyasi oluşumlardan bağımsız kalacağına vurgulanması

⁸ Aykut, *Trakya Millî Mücadele Tarihi*, s. 34.

⁹ Aykut, *Trakya Millî Mücadele Tarihi*, s. 35-36.

¹⁰ *TTK Arşivi*, TB: 76 B: 225-226.

¹¹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 128.; Mehmet Şeref Bey ise toplantıya katılanların sayısının 40 civarında olduğunu yazmaktadır. Bkz.: Aykut, *Trakya Millî Mücadele Tarihi*, s. 36.

¹² Bıyıklıoğlu, "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi", s. 3027-3031.; Zekai Güner, *Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 13.

¹³ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 133, Not: 16.

üzerine endişeler bertaraf edilmiş ve cemiyetin kuruluş kararı alınabilmiştir¹⁴. Kurucular kurulunda¹⁵ Edirne Müftüsü Mestan Efendi, Edirne gazetesi kurucusu Şevket Bey (Dağdeviren), Av. Mehmet Şeref (Aykut) Bey, Maksutbeyzade Derviş, Müftüzade Cemal, Nazmi Beyzade İsmail, Alırıza Efendizade Ali Seyfi (Tülümen) ve Kumanlızade Ömer (Koman) Beyler yer almıştır.

Cemiyet, ilk toplantıda belirlenen Trakya Müdafaa-i Hukuk adıyla değil Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi namını alarak kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşu 2 Aralık 1918 tarihli ulusal basında haber olarak verilmiştir. *Söz* gazetesinde “*Edirne Vilayetinde Türklerin ve Müslümanların hukukunu her suretle müdafaa etmek üzere Edirne Müftüsünün riyaseti altında Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi namıyla bir heyet teşekkül etmiştir*” şeklinde yer alan haber, *Vakit* gazetesinde “*Merkezi Edirne olmak üzere Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi unvanı altında bir cemiyet teşkil edilmiştir. Cemiyetin Heyet-i İdare Reisi Edirne Müftüsü Mestan Efendi’dir*” diye yazılmıştır¹⁶.

Bu haberlerden hareketle, konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar ve akademisyenler cemiyetin kuruluş tarihini, 1 Aralık veya 2 Aralık 1918 olarak göstermektedirler¹⁷. Tevfik Bıyıklıoğlu ise bu hususta daha esnek davranarak cemiyetin kuruluş tarihini 7-30 Kasım 1918 arası olarak vermektedir¹⁸. Görüldüğü gibi Cemiyetin kuruluş tarihi bugün olduğu gibi geçmişte de araştırmacılar arasında tartışma konusu yapılmıştır. Bunu yegâne sebebi, günümüze kadar vilayete verilen kuruluş dilekçesine ulaşamamış olmasıdır. Bu konu bir dönem Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapan Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından bir hayli araştırılmış olmakla beraber, 1922 yılında Edirne'nin tahliyesi

¹⁴ **TTK Arşivi**, TB 76 B: 228. "Ali Seyfi Tülümen'in 31.10.1954 tarihli mektubu", Toplantıda bulunan M. Şeref Bey bu endişelere dair şu bilgileri vermektedir: “*Müzakereyi idare eden Şevket Bey’dir. Görüşmenin başlangıcında çeşitli düşünce sahipleri vardı. Özellikle daha düne kadar ülkede hususi durumlar meydana getirmiş olan cemiyetin iligine kadar taraftarı, temsilcisi, memuru, seveni olan kişiler aramızdaydı. Bunların şöyle bir milli oluşuma tekrar girmelerinden endişelenen haklı şüpheler besleyen şahıslar da vardı. Acaba bu da İttihatçıların bir manevrası olamasın diyenler bulunuyordu*”. Bu konuda bkz.: Aykut, **Trakya Millî Mücadele Tarihi**, s. 36-37.

¹⁵ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 133.

¹⁶ **Vakit**, 2 Kânunuevvel 1334/2 Aralık 1918, No: 399, s.1.; **Söz**, 2 Kanunuevvel1334/2 Aralık 1918, No: 20, s. 1.

¹⁷ Bkz.: Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, s. 12, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yay., İstanbul, 1952, s. 478., Güner, **Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s. 13, Not: 31.

¹⁸ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 134.

sırasında Vilayet arşivinin Yunan idarecileri tarafından Yunanistan'a kaçırılmış olması dolayısıyla aydınlığa kavuşturulamamıştır¹⁹. Cemiyetin kuruluş tarihi meselesini, yeni belgeler ışığında bir kez daha tartışmaya açacak olursak, iki tarih öne çıkmaktadır. Öne çıkan ilk tarih 8 Kasım 1918'dir. Cemiyetin kurucuları arasında ismi geçen Ali Seyfi Tülümen, Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazdığı 31.10.1954 tarihli mektupta “*Kasım Efendinin yazıhanesinde Şevket, Şeref, Kasım ve o sırada İstanbul'da bulunan bazı Trakyalılar ile görüşülerek kurulması kararlaştırılan bu cemiyet, birkaç gün sonra Edirne'de Belediye dairesinin üst katındaki salonda ileri gelen Edirnelilerin bir toplantısında kurulmuş ve ertesi gün vilayete beyannamesi verilmiştir*” diyerek, cemiyetin resmî kuruluş tarihi olarak 8 Kasım 1918'e işaret etmektedir²⁰. İkinci tarih ise 30 Kasım veya 1 Aralık 1918'dir. Şefik Bicioğlu, Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazdığı 5 Şubat 1954 tarihli mektupta olayı kendisinin askerden geliş tarihi ile ilgilendirerek “*Beyannamenin hükümete Edirne'ye askerlikten terhisimi müteakip gelişimden bir hafta, on gün sonra verildiğini katiyen bildiğime, terhis-i tezkeremin 18 Teşrinisani (Kasım) 1334(1918) ve Edirne'ye gelişimin de 21 Teşrinisani 1334 olduğuna göre bu beyannamenin hükümete verilmiş tarihi ya 30 Teşrinisani veya 1 Kânunuevvel (Aralık) 1334 olması muhakkaktır*” demektedir²¹. Her iki kaynağı da burada zikrettikten sonra, 8 Kasım 1918'i kuruluş tarihi olarak teyit eden bir başka bilgiyi burada belirtmek isterim. Cemiyet kurucuları ve Trakya'nın muhtelif kazalarından gelenlerle Kasım ayı ortalarında, İstanbul'da cemiyetin şube açması meselesinin istişare edildiği bir toplantıda, cemiyet hakkında bilgi verilirken, tereddüt gösteren bazı şahısların korkularını izale etmek için resmî müsaadenin alındığını söylenmiştir²². Dolayısıyla 1918 Kasım'ı ortalarında yapılan bu toplantıda “resmî müsaadenin” alınmış olduğunun söylenmiş olması, cemiyetin kuruluşunun bu tarihten önce olduğuna işaret eder ve buradan hareketle de 8 Kasım 1918'i kuruluş tarihi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır diyebiliriz.

¹⁹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 128-129.

²⁰ *TTK Arşivi*, TB 76 B: 228.

²¹ *TTK Arşivi*, TB 20/189 B: 95-96.

²² Toplantıya katılanlar Şevket Dağdevirenzade, Şeref Aykut, Faik Kaltakkıran, Kasım Yolageldili, Müftü Mestan Efendi, İskeçeli Hasan Tahsin, Şevket Dingiloğlu (Kırklareli), Şevket Ödül (Lüleburgaz), Yeğenzade İhsan (Çorlu), Rahmi (Tekirdağ), Aziz Yayalar (Uzunköprü), Nevrekoplu Celal Perim (Batı Trakya), Edirne eski vali vekili Cemal, eski mebuslardan Fehmi Hoca ve Mustafa Arif Beyler katılmışlardır. Bu toplantı sonrası bütün Trakya'da cemiyetin şubeleri açılmaya başlanmıştır. *TTK Arşivi*, TB 76 B: 224. "28 Mart 1953 tarihli Mustafa Aziz Yayalar'ın Tevfik Bıyıklıoğlu'na Mektubu".

Cemiyetin gayesi kuruluş programında “Trakya'nın Osmanlı Padişahlığındaki rabita ve tamamîyet-i mülkiyesinin temini” olarak belirtilir ve hangi durumda fesh olunacağını açıkladığı kısımda “makâsîd-ı cemiyet olan Trakya birliği ve tamamîyetinin husulüyle cemiyet infisah edecektir²³” denilerek, Trakya'nın bütünlüğü ve Osmanlı camiasından ayrılmama esası vurgulanır. Bu hedefe ulaşmak için de tuttuğu yolu “Cemiyet-i Akvam nazariyesinin müessisi olan Wilson Prensiplerine riayetle memleketin hakk-ı hâkimiyet ve tamamîyetini kanun dairesinde müdafaa ve istihşâldir” şeklinde izah eder²⁴. Cemiyetin yönetim merkezi Edirne olup, İstanbul'da da siyasi mümessillik bulundurduğu, bütün Doğu Trakya'da teşkilatlandığı ve Batı Trakya için kurulan cemiyet ile işbirliği yaptığı bilinmektedir.

Cemiyetin idarehanesi, günümüzde tören mahalli olarak kullanılan Atatürk heykelinin bulunduğu alanın güneyinde kalan, ancak hâlihazırda mevcut olmayan işyerlerini oluşturan binalardan biri olduğunu tahmin ediyoruz. Burası aynı zamanda Trakya Paşaeli gazetesinin de yazıhanesi olarak kullanılan, Ulu Cami/Eski Cami'nin ön tarafındaki bir bina idi. Cemiyet idarehanesi, 1919 yılı Eylül sonu veya Ekim başı itibarıyla o günlerde Darülmuallimat (Kız Öğretmenokulu) olarak kullanılan binanın yanındaki, eskiden İttihat ve Terakki Kulübü binası olarak inşa edilen ve o sonradan “Cemaat-i İslamiye”nin kullandığı binaya naklolanmıştır²⁵.

Kongreler Süreci ve Cemiyetin Yapısal Değişimi

II. Meşrutiyet döneminde Türkçeye giren kongre kelimesi çeşitli toplantılara verilen genel bir ad olduğu için, Mütareke döneminde ülke veya bölgenin kurtuluşu için yapılan bütün toplantılar, kongre olarak nitelendirilmiştir²⁶. Cemiyetlerin vatanın kurtuluşu yolunda atacakları adımlara meşruiyet kazandırmak maksadıyla halkın temsilcileri, idareciler ve dernek mümessillerinin katıldığı ve belli bir program dairesinde gerçekleştirilen toplantıları ile idarî meseleleri görüşmek veya yönetim değişiklikleri için yapılanlar da kongre

²³Trakya-Paşaeli, 2 Kânunuevvel 1334/1918, No: 1.

²⁴Trakya-Paşaeli, 6 Kânunuevvel 1334/1918, No: 2.

²⁵Trakya Paşaeli, 2 Ekim 1919, No: 40, s. 2. Mehmet Şeref Aykut, hatıratında bu nakilden bahsetmeksizin İttihat ve Terakki binasını idare yeri olarak vermektedir. Bkz.: Aykut, **Trakya Millî Mücadele Tarihi**, s. 42. Bu bina günümüzde Halk Eğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır. (V.A).

²⁶Bülent Tanör, **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Afa Yay., İstanbul, 1992, s. 19.

olarak tanımlanmıştır²⁷. Trakya'da Millî Mücadele dönemi üzerine çalışan araştırmacılar ve akademisyenler Trakya kongrelerinin sayısını genelde beş olarak kabul ederler²⁸. Sadece Bülent Tanör, Türkiye kongre listelerini verirken 10 Temmuz 1919 Trakya Kongresi'ni görmezden gelerek diğer dört toplantıyı saymakla yetinir²⁹. Bu kongreler şunlardır:

1. 10 Temmuz 1919 Trakya Kongresi (Edirne)
2. 16 Ekim 1919 Edirne Kongresi (Edirne)
3. 15 Ocak 1920 Kongresi (Edirne)
4. 31 Mart-2 Nisan 1920 Lüleburgaz Kongresi (Lüleburgaz)
5. 9-13 Mayıs 1920 Büyük Edirne Kongresi (Edirne)

10 Temmuz 1919'da toplanan ilk kongrede merkez heyetinin seçimi ve idari işlerin düzenlenmesi konuları ağırlıklı olmuştur. Ayrıca Cemiyet faaliyetleri hakkında Edirnelileri bilgilendirme ihtiyacı duymuştur. Bu kongrede, Hilmi Efendi cemiyet başkanlığına getirilmiş ve bazı Hürriyet ve İtilaf taraftarları da yönetime girmişlerdir³⁰. 16 Ekim 1919'da toplanan ikinci kongrede ise Sivas Kongresi sonrası millî cemiyetlerin birleştirilmesi meselesi görülmüş ve Trakya teşkilatının Anadolu'ya rabitası sağlanmıştır. Oluşan yeni Merkez Heyeti'nde Belediye Reisi Şevket (Dağdeviren) Bey Başkanlığa getirilmiştir³¹. 15 Ocak 1920 tarihli üçüncü kongrede ise "bekçi-korucu" teşkilatı adı altında silahlı müfrezelerin teşkil edilmesi karara bağlanmış ve bu işleri organize etmek üzere, Trakya Paşaeli teşkilatından ayrı olarak "*Müdafaa'a-i Hukuk Heyet-i Muvakkatesi*" adı verilen bir heyet teşkil edilmiştir³². Birbiri ardınca toplanan bu kongrelerde Cemiyetin Merkez Heyeti üyelerinde ve başkanlarında değişiklikler yapıldığı gibi, isim değişiklikleri ve Anadolu ile irtibat meselesi görüşülmüştür. Bununla beraber Trakya Millî Mücadelesi'nin

²⁷ Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yılı Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 147.

²⁸ Bkz.: Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 137.; Güner, *Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 60-190., (Kongrelerle İlgili Bilgiler), Akif Çevik, *Trakya Paşaeli Cemiyeti ve Lüleburgaz-Edirne Kongreleri*, T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2015, s. 65.; Bilgen Bayın, *Millî Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922)*, T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2005, s. 46-73.

²⁹ Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 22.

³⁰ *Trakya Paşaeli*, No: 32, 15 Temmuz 1919, s. 1, "Trakya Kongresi".

³¹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 133-134.

³² Çevik, *Lüleburgaz-Edirne Kongreleri*, s. 83-84.

örgütlenmesi bakımından, İstanbul'un işgali sonrasında toplanan 31 Mart 1920 tarihli Lüleburgaz Kongresi ve Paris Sulh Konferansı'nın Edirne'yi Yunanistan'a bırakma karar akabinde toplanan 9-13 Mayıs 1920 tarihli Edirne Kongresi daha önemlidir. Her iki kongrede, Heyet-i Merkeziye seçimlerinin yapılmasının yanı sıra, Yunan işgaline karşı silahla mukavemet kararı alınmış ve her türlü tedbirin alınmasında Merkez Heyeti yetkili kılınmıştır³³.

Kongreler hakkında kısa bilgi verdikten sonra bu süreçte Trakya Paşaeli Cemiyeti'nde meydana gelen yapısal değişiklikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Cemiyetin Adının Değiştirilmesi

Cemiyetin adı ve adının değişimine dair süreç daha kuruluş günlerinde başlar. İstanbul'da Yolageldili Kasım Efendi'nin bürosunda 2 Kasım 1918'de yirmi kadar Trakyalının katılımı ile gerçekleşen ilk toplantıda, cemiyetin adı Faik Bey'in teklifi ile "*Trakya Müdafaa'a-i Hukuk Cemiyeti*" olarak kararlaştırılmıştı³⁴. Bu isim, bir kez de Edirne'de Belediye Dairesi'nde gerçekleştirilen, 7 Kasım 1918 tarihli ikinci toplantıda gündeme gelmiş ve burada Av. Mehmet Şeref Bey cemiyetin adına "*Trakya-Paşaeli*" ibaresinin eklenmesini teklif etmiştir. O, hatıratında bu teklif ile ilgili bilgi verirken, Faik Bey'in ilk toplantıda zikrettiği isimden bahsetmeksizin, âdeta isim hakkının kendi fikri olduğunu ileri sürmektedir. Cemiyetin kuruluşuna nihai karar verilen toplantıyı detaylı bir şekilde anlatırken, salonun Selimiye Camiine bakan penceresi önünde kararları yazmakla meşgul olduğunu ve birden Trakya tarihini hayal ederek oradan aldığı ilhamla cemiyetin adının "*Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" olması fikrinin aklına geldiğini söyler³⁵.

Mehmet Şeref (Aykut) Bey, bu ismin o toplantıda herkes tarafından kabul gördüğünü ifade etse de Vilayet makamına verilen dilekçede cemiyetin adı "*Trakya-Paşaeli Müdafaa'a-i Heyet-i Osmaniyesi*" olarak belirtilmiş ve böylece

³³ Bu kongrelerin Trakya silahlı mukavemet teşkilatının kurulmasında önemi için bkz.: Hüsnü Özlü, "İstiklal Harbi'nde Doğu Trakya'da Teşkilatlanma Süreci, Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (Mart 2012), s. 34-40.

³⁴ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 128.

³⁵ Mehmet Şeref Bey bu husus şöyle açıklar: "*Cemiyetin oluşturulmasına karar verildi. Buna bir ad takmak lazımdı. Ben o sırada tam Selimiye Camii'ne karşı gelen pencerenin önünde idim. Verilen kararı yazıyordum. (...) O zaman haykırdım. Bu vatani müdafaa için kurulan bu cemiyetin adı: Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. İstisnasız herkes bu tarihi isimlendirmeyi kabul etti. İşte şimdi Cemiyet kurulmuştu*". Aykut, *Trakya Millî Mücadele Tarihi*, s. 37-38.

tescil edilmiştir³⁶. Muhtemelen toplantıda Hürriyet ve İtilafçıların cemiyetin İttihatçılık tesirinde kurulduğu ve müstakil bir Trakya Cumhuriyeti vücuda getirme hususundaki endişelerini gidermek maksadı ile ilk İstanbul toplantısında telaffuz edilen “*Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı, Edirne Valiliği'ne verilen kuruluş dilekçesinde değiştirilerek, M. Şeref Bey'in önerdiği “*Trakya-Paşaeli*” ibaresi de eklenerek, “Trakya-Paşaeli Müdafa'a-i Heyet-i Osmaniyesi” şeklini almış olmalıdır. Nitekim bu endişelerin cemiyetin programına da yansdığı görülmektedir. 2 Aralık 1918 tarihli Trakya Paşaeli gazetesinde yer alan programda, cemiyet ismini ve kuruluş maksadını “*Trakya'nın Osmanlı Padişahlığındaki rabıta ve tamamıyet-i mülkiyesinin temini maksadıyla Trakya Paşaeli Müdafa'a-i Heyet-i Osmaniyesi namında bir Cemiyet teşkil edilmiştir*” diyerek duyurmaktadır³⁷. Aynı isim, Cemiyetin Trakyalılara yayımladığı tarihi tespit edilemeyen kuruluş beyannamesinde de “*İlmin, irfanın ve tarihi hakikatlerin aydınlık saçan kucağına ve ilmi kanaatimize sığınarak varlığımızı isbat etmek için merkezi Edirne'de olmak üzere (Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi) namıyla bir cemiyet teşkil ettik*” diye geçmektedir³⁸. Cemiyetin kuruluş haberlerinin verildiği 2 Aralık 1918 tarihli İstanbul gazetelerinde de ismi “*Trakya Paşaeli Müdafa'a-i Heyet-i Osmaniyesi*” olarak verilmiştir³⁹.

Kuruluşunu müteakip Trakya Paşaeli MHOC'nin ismiyle ilgili esaslı değişiklik, Sivas Kongresi sonrasında olmuştur. Trakya-Paşaeli Cemiyeti, her ne kadar bu kongreye temsilci göndermemişse de bütün millî cemiyetlerin “Anadolu ve Rumeli Müdafa'a-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmesini isteyen, Sivas Kongresi kararlarının dokuzuncu maddesi gereği⁴⁰, Trakya Paşaeli Müdafa'a-i Heyet-i Osmaniyesi ismini “Trakya Paşaeli Müdafa'a-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Cemiyet, bu değişikliği Merkez Heyeti üyeleri

³⁶ Cemiyetin bu ismi hakkında bkz.: Güner, **Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s. 13.; Ayrıca bkz.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yay., İstanbul, 1952, s. 478.

³⁷ **Trakya Paşaeli**, 2 Aralık 1918, No: 1, Ayrıca bkz.: Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 129.

³⁸ Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1990, s. 71-73.

³⁹ Bkz. **Vakit**, 2 Kanunvevvel/Aralık 1918, No: 399; **Söz**, 2 Kânunvevvel/Aralık 1918, No: 20.

⁴⁰ Kongre kararı 9. Maddede yer alan “*Vatan ve milletimizin maruz olduğu mezalim ve alam ile ve tamamen aynı gaye maksatla vicdan-ı milliden doğan vatani ve millî cemiyetlerin itihadından mütehasıl külle-i umumiye bu kere “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla tevsiim olmuştur”* hükmü gereği bütün cemiyetler birleştirilmiştir. Atatürk, **Nutuk, III, Vesikalar**, s. 1063-1065, Vesika no: 130.

ile beraber Edirne mülki ve mahalli yöneticilerinin yanı sıra eşraftan katılımların da sağlandığı bir toplantıda gerçekleştirmiştir. 7 Ekim 1919'da Belediye binasında yapılan toplantıda Müdafâ'a-i Hukuku Millîyenin Trakya'da idaresini Trakya Paşaeli MHOC'nin üstlenmesi kararı verilmiştir⁴¹. Cemiyet, bu kararlarla kendinî bir kat daha güçlenmiş kabul etmektedir. Nitekim Belediye Reisi Şevket Bey, Trakya Paşaeli Müdafâ'a-i Hukuk Cemiyeti namına, 7 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta bu durumu "*Bugünkü muazzam içtimada Müdafâ'a-i Hukuku Millîyenin Trakya idaresini Trakya Paşaeli cemiyetine havale eylemesi ile bir kat daha kesbi kuvvet ve vus'at eylemiş olan cemiyetimizin her türlü mukarreratınıza mutavaata müheyya ve tebligatınıza muntazır bulunduğu*" diye açıklamaktadır⁴². Aynı mealde bir başka telgraf da Trakya Paşaeli Müdafâ'a Cemiyeti namına Şükrü imzası ile çekilmiştir. Bu telgraflardan hareketle bu toplantıda cemiyetin adını Trakya-Paşaeli Müdafâ'a-i Hukuk Cemiyeti şeklinde değiştirdiği görülmektedir⁴³. Bununla beraber Trakya-Paşaeli Cemiyeti bu isim değişikliğini ve birleşmeyi kendi nizamnamesinden tamamen vazgeçerek değil, tarihî ve hukuki hüviyetini koruyarak, Sivas Kongresince vurgulanan "*müdafâ'a-i hukuk salahiyet ve vazifesini*" de üstlenerek yapmıştır⁴⁴. Nitekim Vilayet merkezinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 7 Ekim 1919 tarihli telgrafta "*Bugün бүтүн Edirne Vilayeti'nin Vali vekili, Ordu-yı Humayun Kumandan vekili ve eşraf-ı ahali belediye dairesinde bil-içtima Müdafâ'a-i Hukuk-ı Millîye Heyeti'ni idare etmek vazifesini müttefikân Trakya Paşaeli Heyet-i Merkeziyesi'ne tevdi eylediklerini kararlaştırmışlardır*" denilmesinden, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin müdafâ'a-i hukuk adıyla kurulması gereken cemiyetin işlerini de üstlendiği anlaşılmaktadır⁴⁵. Bu tarihten sonra, Cemiyetin kendisine Trakya Paşaeli Müdafâ'a-i Hukuk Cemiyeti namını taşıyan bir mühür kazıttığı da görülür⁴⁶.

2. Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi ve Trakya Paşaeli Müdafâ'a-i Hukuk Merkez Heyetlerinin Birleştirilmesi

Kuruluşundan itibaren mevcut olan cemiyet içi İtilafçı - eski İttihatçı çekişmeleri, İstanbul Hükümeti ve Anadolu Hareketi eksenli siyasi gelişmelere

⁴¹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 171.

⁴² Atatürk, *Nutuk*, III, *Vesikalar*, s. 1254, Vesika no: 268.

⁴³ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 135.

⁴⁴ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 171.

⁴⁵ COA, DH.KMS.2.1.

⁴⁶ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 135.

bağlı olarak Merkez Heyeti içerisinde görüş ayrılıklarını körüklemiş ve iki ayrı heyetin varlığı ortaya çıkmıştır. 10 Temmuz 1919 tarihli Trakya Kongresi ile Hürriyet ve İtilafçıların talebi ve Edirne Valisi Salim Paşa'nın baskıları neticesinde kurucu başkan Mestan Efendi istifa ettirilmiş ve yerine Müftü Hilmi Efendi getirilmiştir. Yeni seçilen heyete bazı Hürriyet ve İtilafçılar da dâhil olmuştur⁴⁷. Bu durum Vali Salim Paşa'nın 7 Ekim 1919'da İstanbul'a kaçışına kadar devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nı isteği ile Trakya Paşaeli Cemiyeti, 7 Ekim 1919 tarihli toplantıda Edirne idaresine el koyunca, cemiyetteki ağırlık yeniden eski İttihatçı ekibin lehine dönmüş ve muhtemelen Müftü Hilmi Efendi başkanlıktan çekilmiş olmalıdır. 16 Ekim 1919 tarihli kongre ile yönetim değişikliği yapıncaya kadar, Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin, Anadolu ve Rumeli Müdaf'a-i Hukuk Milliye Cemiyeti ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalarına bakılacak olursa bu husus açıkça görülür. Söz konusu yazışmalarda “*Trakya-Paşaeli Müdaf'a-i Heyet-i Osmaniyesi*”⁴⁸ “*Trakya-Paşaeli Müdaf'a Cemiyeti*”, “*Trakya-Paşaeli Müdaf'a-i Hukuku Cemiyeti*”⁴⁹, “*Trakya-Paşaeli Müdaf'a-i Hukuku Milliye Cemiyeti*”⁵⁰ adlarının kullanıldığı ve Cemiyet Başkanı olarak da “*Şükrü*” ve “*Şevket*” beylerin isimlerinin yazıldığı görülmektedir. Bu yazışmalarda “*Trakya-Paşaeli Müdaf'a-i Heyet-i Osmaniyesi*” ve “*Trakya-Paşaeli Müdaf'a-i Hukuk Cemiyeti*” adını taşıyan iki ayrı mühür kullanılmıştır⁵¹.

Bu dönemdeki yazışmalarda gerek iki ayrı mührün kullanılması ve gerekse iki ayrı cemiyet ve başkan isminin zikredilmesi, karışıklığa sebep olmuş ve benzer adla birden fazla cemiyetin varlığına delalet etmiştir. Bu yazışma ve mühürlerdeki isim kargaşası, iki cemiyet ismini tek bir tüzel kişilik gibi kabul edenlerin yanı sıra, iki farklı cemiyetin varlığının düşünülmesine de yol açmıştır. Tefik Bıyıklıoğlu bu konu üzerinde çok durmuş ve bizzat cemiyet kurucuları ile görüşerek, bu soruya cevap aramıştır. Görüşmelerde bulunduğu cemiyet kurucuları ve Trakya davasına hizmet edenlerden Şakir Kesebir, Ali Seyfi Tülümen, Rakım Ertür, Şefik Bicioğlu ve İbrahim Akıncı gibi şahıslar, iki ayrı cemiyet kurulduğu iddiasını hiçbir zaman kabul etmemişlerdir⁵².

⁴⁷ Aykut, *Trakya Millî Mücadele Tarihi*, s. 52-53.

⁴⁸ Atatürk, *Nutuk*, III, *Vesikalar*, s. 1271.

⁴⁹ Atatürk, *Nutuk*, III, *Vesikalar*, s. 1254.

⁵⁰ Atatürk, *Nutuk*, III, *Vesikalar*, s. 1263, 1266.

⁵¹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 135, 174.; Mühürler için bkz.: Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C II, Ekler. Ves. 23 ve 25.

⁵² Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 172.

Bununla beraber gerek “Şevket” ve “Şükrü” imzalı telgraflar ile Cafer Tayyar Bey’in Mustafa Kemal Paşa ile yazışmaları ve gerekse bu süreçte iki ayrı mühürün kullanılmış olması, devri yaşayanlar da dâhil iki ayrı cemiyetin varlığı kanaati oluşmasına sebep olmuştur. O dönemde, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin faaliyet ve yazışmalarını yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, bu ikilemi görmüş ve Cemiyetin emelleri konusunda rahatsız olduğunu 18.10.1919 tarihli telgrafında I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e “*Trakya'daki teşkilat-ı umumiyenin tevsî ve teşmilinden mümkün olduğu kadar Anadolu ve Rumeli Müdafâ'a-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesini esas tutmak ve bu surette dahi vahdet-i umumiyemizde bir fark olmadığını göstermek mühimdir*” diyerek bildirmiştir⁵³.

Bu iki başlılık, Lüleburgaz Kongresi öncesinde biraz daha belirginleşmiştir. I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya durumu şöyle açıklamaktadır⁵⁴: “*6 Şubat 1920 telgrafımda arz ettiğim gibi Trakya Cemiyeti'nden ayrılarak vazife görmeye başlayan Müdafâ'a-i Hukuk Cemiyeti Edirne Heyet-i Muvakkatesi ve şubeleri sırf Doğu Trakya'ya vaki olacak tecavüzlere karşı millî bir müdafâ'a ve yerli ve ecnebi kuvvetlerin dâhilde yeltenecekleri emr-i vakilere veya Sulh konferansının Doğu Trakya'yı Osmanlı camiasından ayıracak mahiyetteki kararlarına muhalefet için gerekli millî kuvvetlerin teşkilatı ve buna ait hususların hazırlıklarıyla uğraşmaktadır*”. Bu rapora göre tek bir cemiyetin varlığını kabul etsek bile biri Doğu Trakya, diğeri de Birleşik Trakya işleri için beraber çalışan iki ayrı heyetin mevcut olduğu aşikardır. Nitekim bu husus Lüleburgaz Kongre kararlarına da yansımış bulunmaktadır. 31 Mart 1920 tarihli Kongre kararlarının ikinci ve üçüncü maddelerine göre, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nden ayrı olarak bir Merkez Heyeti kurulmuş görülmektedir⁵⁵. “*Mukavemet ve müdafâanın kâffe-i icabatını temin ve ihzara*” ve “*Trakya mukadderatının istilzam edeceği bilcümle teşebbüsât-ı siyasiyenin teemmül ve ifası hususunda selahiyet-i kâmile ile ittihaz-ı karara mezun olmak*” üzere “*Trakya Müdafâ'a-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi*” adı altında kurulan bu heyet, Trakya'nın silahla savunulması işlerini üstlenmiş oluyordu. Üçüncü maddede ise Trakya'da Anadolu ve Rumeli MHC'ne merbuten yapılmış köy, kaza ve liva teşkilatlarının, Anadolu'daki cemiyet ile “*yek fikir ve yekhis*” olmalarına rağmen, ahvale

⁵³ Atatürk, **Nutuk, III, Vesikalar**, s. 1266, Ves.: 286.

⁵⁴ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 172-173.

⁵⁵ Çevik, **Lüleburgaz-Edirne Kongreleri**, s. 94-95.

mebni olarak ilişkisinin kesilerek devam ettirileceği vurgulanarak, bu heyete bağlandığı bildirilmekte idi⁵⁶. Lüleburgaz Kongresi'nde Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bağımsız hareket etme kararı alması, Sivas Kongresi sonrası gerçekleşen birleşme ruhuna aykırı olsa da dönemin şartlarına bağlanabilir⁵⁷.

Gaye bakımından pek farklılık olmasa bile Trakya davasının bu şekilde iki ayrı heyet tarafından yürütülmesi, Edirne kongresine katılan delegelerin de dikkatini çekmişti. Mesele delegeler tarafından kongre gündemine getirilmiş ve uzun tartışmalara yol açılmıştır. Kongrenin 13 Mayıs 1920 tarihli toplantısı neredeyse başından sonuna kadar Trakya Paşaeli Cemiyeti ile Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vazifeleri, merkez heyetleri ve birleştirilip, birleştirilmemesi konusu üzerindeki tartışmalarla geçmiştir⁵⁸. Şakir (Kesebir) ve Galip Bahtiyar Beylerin, kongre esnasında Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin faaliyetlerini anlatması üzerine, Edirne delegesi İbrahim Bey söz alarak; Cemiyetin varlığını vurguladıktan sonra "*fiili müdafaa'nın lüzumuna mebni Trakya Cemiyeti, bir müdafaa'a heyeti ayırmıştı*" diyerek, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin bundan sonra devamına lüzum olup olmadığını sorgulanmasını istedi. Bunun üzerine söz alan Ali Galip Bey (Gümilcine), "*Müdafaa'a-i Hukuku Milliye Cemiyeti yalnız Osmanlı ülkesine dâhil Trakya parçasını kurtarmak gayesini takip ediyor. Hâlbuki Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin gayesi bütün Trakya'dır. her iki cemiyetin gaye itibarıyla birleşmesi kabul ediliyor mu? Edilmiyor mu? Kabul edilmiyorsa iki cemiyetin de yaşaması ve fiili müdafaa'a ile ikisinin uğraşması lazım gelir. Bunda faide mutasavverdir. Eğer Trakya Cemiyeti ile Müdafaa'a-i Hukuk Cemiyeti aynı vazifeyi görüyorsa, Trakya feshedilmeli. Trakya elyevm dört parçaya ayrılmıştır:*

1. *Türklerin elinde bulunan kısım*
2. *Bulgarların elinde bulunan kısım, dağlarımız.*
3. *Yunanların elinde bulunan Drama, Serez havalisi.*
4. *Gümilcine ve İskeçe havalisi.*

⁵⁶ COA, BEO 4637.347730.06, "Lüleburgaz Kongre Kararları".

⁵⁷ Özgür Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 58, (Bahar 2016), s. 134.

⁵⁸ Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 174.

Müdafa'a-i Hukuk Cemiyeti, Osmanlı ülkesine dâhil Trakya parçasını müdafaa gayesiyle teşekkül etmiştir. Trakya Cemiyeti ise diğer üç kısmı dahi yabancı hâkimiyetlerden kurtarmak gayesiyle teşekkül etmiştir.

Bu kongre, Garbi Trakya'dan gelen murahhaslarla beraberdir ki; umum Trakya'yu temsil eder. (...)

Binaenaleyh bu cemiyetlerin birleşmesi lazım mı? Değil midir? Ayır ayrı müzakere ve tetkik etmek lazımdır" diyerek cemiyetlerin birleşme meselesini tartışmaya açmıştır. Daha sonra sırasıyla Şevket (Ödül) Bey, Ali Galip (Pekel) Bey, Galip Bahtiyar (Göker) Bey, Kasım Efendi (Yolageldili), Bahaeddin Bey, Behçet (Perim) Bey, Faik (Özkan) Bey söz alarak birleşip birleşmeme konusunu tartıştılar ve daha ziyade birleşme fikrini öne çıkardılar. Bu gelişmeler üzerine Kongre Reisi Şevket (Dağdeviren) Bey'in meseleyi oylatmasıyla cemiyetlerin birleştirilmesi karar altına alınmıştır⁵⁹. Bu durum Edirne Kongresi kararlarına "*Trakya Müdafa'a-i Hukuk teşkilatı, aslı olan Trakya Paşaeli teşkilatıyla tevhid*" şeklinde geçmiştir. Bu tartışmalardan iki ayrı "merkez heyeti" bulunduğu, Trakya-Paşaeli Merkez Heyeti'nin daha ziyade Batı Trakya işleri ile meşgul olduğu, Müdafa'a-i Hukuk Merkez Heyeti'nin ise Doğu Trakya meselesine dair siyasi ve askerî işleri yürüttüğü anlaşılıyor. Nitekim Edirne Kongresi sonrasında oluşan yeni Merkez Heyeti, 14 Mayıs 1920 tarihli toplantıda her iki heyetin elinde mevcut eşya, evrak ve paranın alınmasına karar vermiş ve bu iş için Naki, Hamdi ve Baha Beylerden oluşan bir komisyon kurmuştur⁶⁰. Dolayısıyla bu tarihten itibaren her iki cemiyetin birleştiğini söylemek mümkündür.

Bizim kanaatimiz önce kurulan Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniye Cemiyeti adını taşımakta iken, Sivas Kongresi sonrası Edirne'nin idari olarak Millî Mücadele'nin emrine giriş toplantısının yapıldığı, 7 Ekim 1919 tarihinde ismini Trakya Paşaeli Müdafa'a-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olarak değiştirmiş ve kendi tüzüğünde yazan Trakya davası ile Anadolu ve Rumeli Müdafa'ai Hukuk Cemiyeti'nin umdelerini birleştirerek yeni bir tüzel kişilik kazanmış ve bu minval üzerine yoluna devam etmiştir. Bu cemiyetin Heyet-i Merkeziye Başkanlığı'nı Edirne Belediye Reisi Şevket Bey yürütmüştür. Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniyyesi Cemiyeti tüzel kişiliği de bir müddet Şehbender Şükrü

⁵⁹ Bu konudaki tartışmalar için bkz.: Mustafa Toker, **Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kongre Tutanakları**, TİTE Yay., Ankara, 2016, s. 130-135.

⁶⁰ **Karar Defteri**, 14 Mayıs 1920 tarihli 1 nolu karar.

Bey'in riyasetinde sürdürülmüştür. Şükrü Bey, daha ziyade Batı Trakya işleri ile meşgul olmuş ve ecnebilerle olan münasebetleri yürütmüş, Şevket Bey de Doğu Trakya meselesi üzerine yoğunlaşmış görülmektedir⁶¹. Nitekim bu durum Edirne Kongresi'ne kadar devam etmiştir. Edirne Kongresi bu iki başlılığı nihai olarak çözmüş ve kongrede oylanarak iki cemiyetin “*Trakya Paşaeli Müdafâ'a-i Hukuk Cemiyeti*” unvanı altında birleştirilmesine karar verilmiştir⁶².

3. Başkan Değişiklikleri

Cemiyetin kurucular kurulunda yer alan isimler, araştırmacılar arasında tartışılrsa da tüzük ve programa göre “Merkez Heyeti”nin 12 üye ve 1 de başkandan oluşması gerekiyordu⁶³. Kurucular kurulunun çoğunluğunun yer aldığını tahmin ettiğimiz ilk Merkez Heyeti toplantısında başkanlığa Edirne Müftüsü İskeçeli Mestan Efendi getirilmiştir. Yaklaşık olarak 8,5 ay görev yaptıktan sonra rahatsızlığını ileri sürerek başkanlıktan ayrılmıştır⁶⁴. Mestan Efendi'nin yerine Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi döneminde İstanbul Hükümeti ile iyi ilişkiler kurulması gözetilerek, 10 Temmuz 1919 kongre kararı ile Edirne Müftüsü Hilmi Efendi getirilmiştir. Edirne'de Darümuallimin binası konferans salonunda gerçekleşen bu toplantıya, Merkez Heyeti'nin yanı sıra merkez kazadan şehrin ileri gelenleri ve aydınları katılmış, diğer kazalardan ise şube temsilcileri hazır bulunmuşlardır. Heyet-i Merkeziye Başkanı Müftü Mestan Efendi'nin sağlık özrü beyanı ile istifasını sunması üzerine kongrece yeni Merkez Heyeti oluşturulmuş ve başkanlığı da Müftü Hilmi Efendi getirilmiştir⁶⁵. Mestan Efendi'nin istifa ettirilerek, Hilmi Efendi'nin başkanlığa getirilmesinde Edirne Valisi Salim Bey'in ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın

⁶¹ Bu tarihten sonra iki adet mührün mevcudiyeti ve yazışmalarda iki cemiyet isminin ve farklı başkanlarının bulunması bu hususu teyit etmektedir. Bkz.: Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 172. Ayrıca her iki dernek adına aynı tarihlerdeki yazışmalar için bkz.: Atatürk, **Nutuk, III, Vesikalar**, (Şükrü adı ile yazılan vesikalar için bkz.) s. 1266, Vesika no: 286, s. 1271, s. 1276-78, Vesika no: 295; (Şevket adı ile yazılmış vesikalar için bkz.) s. 1254 Vesika no: 268, s. 1261-1263., Vesika no: 281.

⁶² Toker, **Kongre Tutanakları**, s. 135.

⁶³ **Trakya Paşaeli**, 1 Aralık 1918, No:1, s. 1.; **Tasvir-i Efkâr**, No: 2583, 7 Aralık 1918, s. 2.

⁶⁴ Tefvik Bıyıklıoğlu, kurucular kurulu olarak 8 isim vermekte ve bunları ilk Merkez Heyeti olarak göstermektedir. Ayrıca Mestan Efendi'nin başkanlığının birkaç ay sürdüğünü ve yerine Dedeâğaç Konsolosu Şükrü Bey'in geçtiğini yazmaktadır. Bkz.: Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 133. Halbuki bu süreçte Şükrü Bey Başkan olmamıştır. Sadece Müftü Mestan Efendi'nin 10 Temmuz 1919 Kongresi'nde istifasını sunması üzerine Kongre Riyasetine getirilmiştir. Bkz.: **Trakya Paşaeli**, 15 Temmuz, 1919, No: 32, s. 1, “Trakya Kongresi”.

⁶⁵ **Trakya Paşaeli**, 15 Temmuz, 1919, No: 32, s. 1.

etkisi oluşu bilinmektedir. Fırka temsilcileri sürekli olarak Cemiyetin, İttihatçılar tarafından kurulduğu ve idare edildiği propagandasını yaymışlar ve faaliyetlerini karalamışlardır. Hürriyet ve İtilafçıların propagandası ve İstanbul Hükümeti'nin tesirinde kalan Vali Salim Bey de sadece Mestan Efendi'nin başkanlıktan çekilmesi ile yetinmemiş, Belediye Reisi Şevket Bey üzerinde baskı kurarak, yeni Merkez Heyeti'ne Hürriyet ve İtilafçılardan bazı kimselerin girmesini sağlamıştır⁶⁶. Hilmi Efendi'nin riyaseti 16 Ekim 1919 tarihine kadar takriben üç ay sürmüştür.

Cemiyetin tarihi incelendiğinde kuruluşun (8 Kasım 1918), Edirne'nin işgaline kadar (25 Temmuz 1920) İstanbul ve Anadolu ile ilişkiler gözetilerek iç ve dış etkenlerle kongre süreçlerinde başkan değişikliklerine gidildiği gözlenir. Nitekim siyasi etkilerle ikinci defa başkan değişikliği, 16 Ekim 1919 Edirne Kongresi'nde gerçekleşmiştir. Ali Rıza Paşa hükümetinin işbaşına geçmesi üzerine, Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey (16 Ekim 1919) cemiyet yönetimince başkan seçilmiştir. O'nun başkanlığı da 25 Temmuz 1920 Edirne'nin işgaline kadar devam etmiştir. Şevket Bey'in Yunan işgali evvelinde yaklaşık 9,5 ay görev başında kaldığı varsayılırsa diğerlerine göre en uzun süre başkanlık yaptığı anlaşılmaktadır⁶⁷. Yeni bir Merkez Heyeti oluşturulması ve Edirne Belediye Reisi Şevket Bey'in başkanlığa getirilmesinde, Sivas Kongresi kararları ve Mustafa Kemal Paşa'nın etkisi büyüktür. Sivas Kongresi'nin son günlerinde Mustafa Kemal Paşa, bütün vilayetlere telgraf çekerek, meşru bir hükümet işbaşına geçinceye kadar Damad Ferit Hükümeti idari münasebatın ve İstanbul ile de muhaberatın kesilmesini istemişti⁶⁸. Anadolu'nun birçok vilayeti bu emre uymuştu. Trakya'nın durumu, coğrafi konumundan dolayı farklı idi. Olayın üzerinden yaklaşık 25 gün geçmiş olmasına rağmen henüz olumlu bir haber alınamamıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Trakya Paşeli Cemiyetine iki kıta telgraf çekerek, Damat Ferit Hükümeti'nin akıbeti ve Ali Rıza Paşa kabinesi hakkında bilgi verdi ve Edirne'nin durumunun bildirilmesini istedi. Cemiyet Namına Şükrü imzasıyla verilen cevapta,

⁶⁶ Aykut, **Trakya Millî Mücadele Tarihi**, s. 52-56.; Ayrıca bkz.: Çevik, **Lüleburgaz-Edirne Kongreleri**, s. 71-72.

⁶⁷ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 135-136. Tevfik Bıyıklıoğlu ve Zekai Güner, Mestan Efendi'den birkaç ay sonra Cemiyetin yabancılarla temasını kolaylaştırmak maksadıyla Dedeoğlu Konsolosu Şükrü Bey'in getirildiğini yazmakta iseler de kronoloji takip edildiğinde bu mümkün görülmemektedir. Hilmi Efendi, 10 Temmuz 1919'da Müftü Mestan Efendi'nin sağlık sebebiyle istifası sonrasında kongre heyeti tarafından yapılan seçim sonrasında halef-selef olarak başkanlık görevini devralmıştır (V.A.).

⁶⁸ Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 144.

Cemiyetin Kongre kararlarına tamamen iştirak ettiği bildirilmekteydi. Bu yazışmalar üzerine 6-7 Ekim 1919'da Edirne'de üst düzey idarecilerin katılımı ile iki toplantı gerçekleştirildi. Birinci toplantıdan sonra Vali Salim ve Polis Müdürü Fuat Beyler Edirne'yi terk ederek İstanbul'a kaçtılar. Ertesi gün yapılan ikinci toplantıda Trakya'da A-R MHC'nin idaresinin ve maksadının, Trakya Paşaeli Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne havale edilmesi kararlaştırıldı⁶⁹. Böylece Edirne şehrinin idaresi, Temsil Heyeti'nin otoritesine bağlanmış ve A-R MHC ile Trakya Paşaeli Cemiyeti aynı maksat etrafında birleşmiş oldular. Bu gelişmeleri takiben Trakya Cemiyeti, Batı Trakya meselelerini görüşmek ve yeni Merkez Heyetini oluşturmak üzere kongre kararı aldı. 16 Ekim 1919'da gerçekleşen kongrede, o zamana kadar yapılan işler hakkında bilgi verilmiş, bundan sonra yapılması gerekli olan işler konuşulmuş ve 16 kişilik yeni bir Merkez Heyeti seçilmiştir. Başkanlığına da Edirne Belediye Reisi Şevket Bey seçilmiştir⁷⁰.

Şevket Bey'in başkanlıkları bundan sonraki kongre süreçlerinde Merkez Heyeti üye sayısı ve üyelerinde yapılan değişikliklere rağmen devam ettirilmiştir. 31 Mart-1 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan Lüleburgaz Kongresi kararlarına göre, Merkez Heyetine her livadan ikişer kişi seçilmiş⁷¹, Millî Komutan ve Trakya mebusları da üye addedilmiştir. Trakya Müdaf'a-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi kongreden hemen sonra çalışmaya başlamış ve 12 Nisan 1920 tarihli toplantıda Edirne Belediye Reisi Şevket Bey'i yeniden başkanlığa, Kırklarelili Şevket Bey'i veznedarlığa ve Lüleburgazlı Şevket Bey'i de kâtipliğe seçmiştir⁷². Merkez Heyeti'nin yenilendiği bir diğer kongre de 9-13 Mayıs 1920 tarihleri arasında toplanan Edirne Kongresi'dir. Kongrenin 9 Mayıs tarihli oturumunda yeni heyet seçilmiş ve başkanlığına bir kez daha Şevket Bey getirilmiştir⁷³. Şevket Bey'in başkanlığı Edirne'nin işgali olan 25 Temmuz 1920 tarihine kadar devam edecektir.

⁶⁹ Veysi Akın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İş'arı Üzerine Edirne'nin İdaresine El Konulması ve Bununla İlgili Yazışmalar", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 3, (1998), s. 38-41.

⁷⁰ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 193-194.

⁷¹ Lüleburgaz kongre kararları için bkz.: **COA**, BEO 4637.347730.06; Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 217-218.

⁷² **Karar Defteri**, 12 Nisan 1920 tarihli karar.

⁷³ Toker, **Kongre Tutanakları**, s. 146.

4. Merkez Heyeti Üye Sayısı ve Üyelerinin Değişimi

Kuruluş döneminin şartlarına bağlı olarak Cemiyetin ilk kurucuları ve yönetim kurulu da Edirnelilerden oluşmuştu. Millî Mücadele dönemi Trakya hadiseleri ve Trakya Paşaeli Cemiyeti üzerine araştırmalar yapan ve o dönemde topladığı konu ile ilgili evrakı Türk Tarih Kurumu Arşivi'ne bırakan Tevfik Bıyıklıoğlu, devri yaşayanların anlattıkları ve “kuruluş beyannamesi” olarak tanımladığı bir belgenin altında imzaları bulunan sekiz kişiyi “kurucular kurulu” ve aynı zamanda da ilk “Merkez Heyeti” olarak göstermektedir. Bu belgede tarih olmamakla beraber, “*Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi Edirne Merkez İdaresi'nin Trakyalılara Beyannamesi*” başlığı bulunmaktadır. Belgede işaret edildiği gibi beyannamenin altında imzası bulunanlar Edirne'deki “*Merkez İdare*”yi oluşturmaktaydılar. Bu isimler; Edirne Müftüsü Mestan Efendi, Edirne Belediye Reisi Şevket Bey, Avukat Mehmet Şeref Bey, Maksut Beyzade Derviş, Müftüzade Cemal, Nazmi Beyzade İsmail, Alırıza Efendizade Ali Seyfi (Seyfeddin) ve Kumanlızade Ömer Bey'den müteşekkil idi⁷⁴.

Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin kuruluşu üzerine doktora çalışması olan Zekai Güner ise Cemiyetin “*Beyanname*” adıyla yayımladığı bir başka belgeyi kuruluş beyannamesi olarak göstermekte ve bundan mülhem olarak kurucular kurulunda yer alan şahısların isimlerini Yolageldili Kasım Efendi, Belediye Reisi Şevket Bey, Mebus Faik Bey, Edirne Müftüsü Mestan Efendi, Nazmi Beyzade İsmail Bey, Maksut Beyzade Derviş Bey, Dr. Rıfat Osman Bey, Mustafa Paşazade Fethi Bey, Komanlızade Ömer Bey, Müftüzade Cemal Bey, Mustafa Beyzade Neyyir Bey, Hafız Rıza Efendizade Ali Seyfeddin Efendi ve Avukat Şeref Bey olarak vermektedir⁷⁵.

⁷⁴ Vilayette memur oldukları için gelen baskılar üzerine Ali Seyfi ve Ömer Beyler bir süre sonra cemiyetin merkez heyetinden ayrılacaklar, fakat faaliyetlerine katılmaya devam edeceklerdir. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C I, s. 133. Bu beyannamenin metni ve imzalar için bkz.: Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C II, s. 34-36, Osmanlı harfli metin için bkz., Vesika no: 22, Beyannamenin gazete metni için bkz.: *Trakya Paşaeli*, 10 Mart 1919, no: 15, s. 2.

⁷⁵Bkz.: Güner, *Trakya-Paşaeli Müdafaa'a-i Hukuk Cemiyeti*, s. 16, dipnot 42, s. 146-147 (Metin). Bu beyannamenin iddia edildiği gibi 2 Aralık 1918 tarihinde gazetede yayımlandığı ispat edilebilirse ilk kurucular ve ilk merkez heyeti olduğu doğrulanmış olur. Ancak bu yapıncaya kadar belgenin 2 Aralık 1918 tarihli olması şüphelidir. Çünkü Zekai Güner bir başka eserinde aynı belge için 21 Eylül 1919 tarihli Trakya Paşaeli gazetesini kaynak göstermektedir. Bkz.: *Güner-Kabataş, Millî Mücadele Dönemi*, s. 71-73.; Osmanlı harfli metin için bkz.: Beyannameler, Ekler, “Beyanname”.

Dönemi yaşayanlardan önemli bir şahsiyet olan Mehmet Şeref Aykut ise hatıratında Cemiyetin “*tüzük*” ve “merkez heyetini” oluşturan isimleri sayarken; Şevket Bey, Dr. Rifat Osman Bey, Kasım Efendi, Şeref Bey, İsmail Nazım Bey, Müftüzade Cemal Bey, Fethi Bey, Cevdet Kazım Bey, Müftü Sinan Efendi (Mestan Efendi), Ali Seyfi Bey, Ahırköylü Ahmet Bey ve Münir Mustafa Bey’i kurucular olarak göstermektedir⁷⁶.

Ancak 2 Aralık 1918 tarihli Cemiyetin yayın organı *Trakya Paşaeli* gazetesinde yayınlanan programında yer alan “*Cemiyet bir reis ve on iki azadan mürekkep bir heyet-i idare ile tedvir edilir*”⁷⁷ ifadesinden hareketle diğer iki belgeyi de değerlendirmek kaydıyla ilk listeyi programın yayımlanmasından önceki dönemle (8 Kasım-1 Aralık 1918) ilgilendirerek “kurucular kurulu” ve ilk “Merkez Heyeti” olarak gösterebiliriz. İkinci listeyi de programın yayımlanmasından sonraki döneme dair ilk “Merkez Heyeti” olarak kabul edebiliriz. Mehmet Şeref Aykut’un listesinde yer alan farklı isimleri ise Kumanlızade Ömer Bey ile Ali Seyfi Bey’in vilayette memur olmaları dolayısıyla kısa süre sonra yönetimden istifalarını müteakip, Cevdet Kazım Bey ve Ahırköylü Ahmet Bey’in heyete katılmaları, Faik Bey’in yokluğunu ise İstanbul’da murahas olarak bulunması, Maksut Beyzade Derviş Bey’in listede yer almamasını ise sehven yazılmayarak yerine istifa etmiş bulunan Ali Seyfi Bey’in yazılmış olması ile açıklayabiliriz. Ayrıca üçüncü listede yer alan Münir Mustafa ismi de Mustafa Beyzade Neyyir olmalıdır.

Vilayete verilen kuruluş dilekçesi ortaya çıkmadığı müddetçe, kurucular kurulunun kimler olduğu ve ilk Merkez Heyeti’nin kaç kişiden oluştuğunu teyit etmek mümkün görülmemektedir. Tevfik Bıyıklıoğlu 1950’li yıllarda bu belgenin peşine düşmüş ise de yakılmış veya Yunanistan’a kaçırılmış olma ihtimaliyle bir türlü ulaşamamıştır⁷⁸. Ayrıca Tevfik Bıyıklıoğlu ve Zekai

⁷⁶ Aykut, **Trakya’da Millî Mücadele Tarihi**, s. 39. Dönemi yaşayanlardan Dr. Fuat Koman (Mehmet Şeref Aykut’un damadı) ise Tevfik Bıyıklıoğlu’na yazdığı 7 Şubat 1954 tarihli bir mektupta kurucular olarak Av. Mehmet Şeref, Belediye Reisi Şevket, Kumanlı Ömer Lütfi, Müftüzade Şerif, Muhasebe Başkâtibi Rasim, Dr. Rifat Osman Tosyavizade ve Gazeteci Mustafa Neyyir Beylerin isimlerini zikretmektedir. Hatta görev taksimini de Şevket Bey (Reis), Şeref Bey (Katib-i Umumi ve Hükümet nezdinde mesul murahas), Dr. Rifat Osman Bey (İtilaf Devletleri ve Sulh Konferansı nezdinde vesika hazırlamaktan mesul), Ömer Lütfi Bey (Veznedar), Rasim Bey (Muhasebe ve Kitabet) şeklinde belirtmektedir. Bkz.: **TTK Arşivi**, TB 20/189 B: 113-114. Ancak burada Şevket Bey Başkan olarak gösterildiği için bu listedekilerin kurucular kurulu olması mümkün değildir. Çünkü Cemiyetin ilk Başkanı Müftü Mestan Efendi’dir. Şevket Bey Hilmi Bey’den sonraki üçüncü başkandır.

⁷⁷ **Trakya Paşaeli**, 2 Kânunuevvel 1334/2 Aralık 1918, No: 1, s. 1.

⁷⁸ Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Millî Mücadele**, C I, s. 128-129.

Güner'in kuruluş beyannamesi olarak delil gösterdikleri belgelerin üzerlerinde tarih bulunmadığı için hangisinin daha önce olduğunu söylemek de zordur. İçerik olarak incelendiğinde her iki belgenin de cemiyetin kuruluşu ve gayesini Trakya halkına duyurmak maksadıyla yayımlanmış olduğu anlaşılır. Dolayısıyla buradan hareketle bir tarihleme önceliği yapmak mümkün görülmemektedir⁷⁹.

Sekiz kişilik ilk Merkez İdaresi'nin başkanı Müftü Mestan Efendi idi. Bunun dışında bir görev dağılımı yapılmamıştı. Bu konuda net bilgilere program sonrasında oluşan heyetle birlikte ulaşabiliyoruz. Programa göre Cemiyetin bir başkanı, bir başkan yardımcısı, bir de sandık emini olacaktı. 13 kişiden oluşan yeni Merkez Heyeti'nde, Başkanlığı yine Müftü Mestan Efendi üstlenmiş, Başkan Yardımcılığına Şevket (Dağdevirenzade) Bey getirilmiş ve Sandık Emini olarak da Ali Seyfi (Tülümen) seçilmişti⁸⁰. Ayrıca Cemiyet, İstanbul'da 5 kişiden ibaret bir “*Siyasî Heyet*” bulundurabilecekti. İstanbul Mümessilliklerini ilk dönemde Edirne Milletvekili Faik (Kaltakkıran) ve Kasım (Yolageldili) üstlenmişlerdi⁸¹. İlerleyen dönemde Kasım Efendi'nin Edirne'ye gelerek Merkez Heyeti çalışmalarına katılması üzerine -iş yoğunluğu ve temsil yet durumu dikkate alınarak- Galip Bahtiyar (Göker) Bey, Hüseyin Sabri Bey, Nedim Bey ve Hasan Tahsin (Argun) Bey'in İstanbul Mümessillğine tayini ile beş kişilik kadro tamamlanmış oldu. Ayrıca Sofya (Şükrü Bey), Kırcaali (Cevdet Bey) ve Mustafapaşa'da (Aziz Bey) da birer mümessil bulundurulması kararlaştırılmıştır⁸².

İlk başlardaki bütün olumsuzluklara rağmen cemiyet, kısa sürede bütün Doğu Trakya'da teşkilatlanmayı başarmıştır. Edirne'de kurulan merkez teşkilatı ile beraber Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu sancaklarının yanı sıra Çorlu, Lalapaşa, Lüleburgaz, Malkara, Uzunköprü, İpsala, saray, Babaeski, Havsa, Pavli (Pehlivan köy), Hayrabolu, Kavaklı (Meriç), Vize, Enez, Pınarhisar, Çerkezköy, Keşan, Evreşe, İğneada, Sarayakpınar, Ömerbey Maksudlu, Zaluf dâhil kaza ve nahiyelere varıncaya kadar şubeler açılmıştır. Bu şubeler

⁷⁹ Belgeler için bkz.: Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C II, s. 34-36 ve Ekler: Vesika No: 22/1.

⁸⁰ Aykut, **Trakya Millî Mücadele Tarihi**, s. 38-39.

⁸¹ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 134.

⁸² Sofya Mümessillğine önce İbrahim Bey görevlendirilmişse de mazeret beyanı üzerine bu göreve Şükrü Bey getirilmiştir. Bkz.: **Karar Defteri**, 29 Haziran 1920; kara no: 151.

Merkeze bağlı olarak çalışmışlardır⁸³. İstanbul'un işgalinden sonra teşkilatlanma sahasına Çatalca'nın da katıldığı görülür.

Kuruluş döneminin şartlarına bağlı olarak Cemiyetin ilk kurucuları ve yönetimi Edirnelilerden oluşmuştu. Ancak, ilerleyen dönemlerde cemiyetin bütün Trakya'da şubeler açması ve Trakya meselesinin hassasiyeti dolayısıyla sadece Edirne'den idare edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, bütün Trakya'yı kapsayan bir Merkez Heyeti oluşturulması kararlaştırılmıştır⁸⁴. Bu maksatla, geniş katılımlı bir istişare toplantısına gerek duyulmuştur. Trakya Kongresi adı ile merkez delegelerinin yanı sıra Kırklareli, Tekirdağ ve Gelibolu sancakları ile komşu sancak olan Çatalca delegelerinin de katılımı ile 10 Temmuz 1919'da Edirne'de Muallim Mektebi'nde gerçekleştirilen bu toplantıda, Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniye Cemiyeti'nin o güne kadar yaptığı işler görüşülmüş ve Trakya'nın tamamını temsil eden yeni bir Merkez Heyeti teşekkül etmiştir⁸⁵.

10 Temmuz 1919 Trakya Kongresi'nde gerçekleştirilen yönetim değişikliğine göre, Merkez Heyeti üye sayısı başkan dâhil olmak üzere on dörde çıkarılmıştır⁸⁶. Kongre heyeti tarafından Edirne Müftüsü Hilmi Efendi, Belediye Reisi Şevket Bey, Şehbender Şükrü Bey, Yakup Efendizade Derviş Bey, Ahmed Efendizade Cemal Bey, Müftüzade Cemal Bey, Doktor Rıfat Osman (Tosyavizade), Rasim Beyzade Hacı İbrahim Bey, Nazmi Beyzade İsmail Bey, Reşit Beyzade Ahmed Bey, Cezzarzade Şevki Bey, Avukat Şeref Bey, Lüleburgazlı Avukat Şevket ve Bekir Efendizade Hafız Mehmed Efendi aza olarak seçildiler⁸⁷. Cemiyet Başkanlığı'na da Müftü Hilmi Efendi getirildi⁸⁸. Bu değişimle İstanbul Hükümeti ile daha sıcak ilişkiler kurabileceği düşünülen Müftü Hilmi Efendi'nin başkanlığa getirilmesinin yanı sıra, heyet üyelerinin sayısı arttırılmış ve Edirne merkez sancağından başka temsilciler de yönetime alınmıştır. Buna göre; Yolageldili Kasım Efendi, Ali Seyfi (Tülümen), Mustafa Paşazade Fethi Bey, Mustafa Beyzade Neyyir Bey, Cevdet Kazım Bey ve Ahırköylü Ahmet Bey yeni yönetimde yer almamakta, Şehbender Şükrü Bey, Ahme Efendizade Cemal Bey, Rasim Beyzade Hacı İbrahim Bey, Reşit Beyzade Ahmet Bey, Cezzarzade Şevki Bey, Lüleburgazlı Av. Şevket

⁸³ **Trakya-Paşaeli**, 30 Aralık 1918, no: 5 ve 6 Ocak 1919, no: 6 nüshaları.

⁸⁴ Aykut, **Trakya Millî Mücadele Tarihi**, s. 75-80.

⁸⁵ **Trakya Paşaeli**, 15 Temmuz 1919, no: 32, s. 1, "Trakya Kongresi".

⁸⁶ Güner, **Trakya -Paşaeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti**, s. 71-74.

⁸⁷ **Trakya Paşaeli**, 15 Temmuz 1919, no: 32, s. 1, "Trakya Kongresi".

⁸⁸ Güner, **Trakya -Paşaeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti**, s. 72.

Bey, Bekir Efendizade Hafız Mehmet Efendi ve Yakup Efendizade Derviş Bey heyete girmiş bulunmaktadır.

Merkez Heyeti sayısında değişiklik yapılan bir başka toplantı da 16 Ekim 1919 tarihli Trakya Kongresi'dir. 7 Ekim 1919 Belediye binasına gerçekleşen toplantıdan sonra Vali Salim ve Emniyet Müdürü Fuat Beylerin Edirne'yi terk etmesi, Trakya işlerinin iki ayrı cemiyet üzerinden yürütülmesi ve durumun hassasiyeti göz önünde bulundurularak, 16 Ekim 1919'da bütün vilayet liva, kaza ve nahiyelerinden katılan delegelerle bir Trakya kongresi toplanmış; kongrede Trakya işleri görüşülmüş, Batı Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline göz yumulamayacağı belirtilmiş ve Merkez Heyeti seçimi yapılmıştır. Bu seçimde Merkez Heyeti üye sayısı bir kez daha artırılarak on altıya çıkarılmıştır⁸⁹. Heyet üyeliğine kimlerin seçildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, Merkez Heyeti Başkanlığını Belediye Reisi Şevket Bey üstlenmiş görülmektedir. Muhtemelen Vali Salim Bey'in baskıları sebebiyle yönetimden ayrılan eski İttihatçı kanat bir kez daha yönetime geri dönmüş olmalıdır.

Bu süreçten sonra cemiyetin durumunda en önemli değişim 31 Mart - 2 Nisan 1920 Lüleburgaz Kongresi'nde gerçekleşmiştir⁹⁰. Lüleburgaz Kongresi öncesinde yaşanan İstanbul'un işgali dolayısıyla Çatalca sancağı da Cemiyetin bir şubesini açarak bölge mücadelesine katılmıştır. Lüleburgaz Kongresi'nde, Trakya-Paşaeli Cemiyeti Merkez Heyeti'ne beş liva adına her livadan ikişer olmak üzere on kişi seçilmiş ve her livadan bireri kişi de yedek listeye alınmıştır. Ayrıca Trakya mebusları ile Kolordu Kumandanı Merkez Heyeti tabii azasından sayılmıştır. Buna göre; Şevket Bey (Edirne-Dağdevirenzade), Kasım Efendi (Edirne-Yolageldili), İsmail Bey (Edirne), Şevket Bey (Lüleburgaz-Ödül), Müftü Mestan Efendi (Edirne), Ekrem Bey (Gelibolu Fen Memuru-Demiray/Edirneli), (Süleyman) Şevket Bey (Kırkkise/Kırklareli-Dingiloğlu), Ahmet Muhtar (Merter/Edirne-Ahırköylü) Bey, Mustafa Asım Efendi (Şarköy), Hafız Emin Efendi (Keşan) asıl üye; Nazmi Bey (Malkara), Niyazi Bey (Çorlu), Murat Bey (Lüleburgaz), Cemal Bey (Edirne), Adil Bey (Tekfurdağı/Tekirdağ) de yedek üyeliklere seçilmişlerdi. Ayrıca Trakya mebusları (Şakir Kesebir - Gelibolu, Galip Bahtiyar - Edirne, Hayreddin (Belli) - Çatalca) ve Kolordu Kumandanı (Cafer Tayyar Eğilmez) heyetin tabii üyesi

⁸⁹ Atatürk, **Nutuk, III, Vesikalar**, s. 1266-1267, vesika no: 297 (21 Ekim 1919 tarihi yazışma).

⁹⁰ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 137.

sayılmışlardı⁹¹. Lüleburgaz Kongresi'nde seçilen Trakya Müdafaa'a-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi kongreden hemen sonra çalışmaya başlamış ve 12 Nisan 1920 tarihli toplantıda Edirne Belediye Reisi Şevket Bey'i bir kez daha başkanlığa, Kırklarelili Şevket Bey'i veznedarlığa ve Lüleburgazlı Şevket Bey'i de kâtipliğe seçmiştir⁹². Bu dönem Trakyalılar arasında “*Üç Şevketler Dönemi*” diye anılmıştır.

Cemiyet ile ilgili yapısal ve idari bir değişim de Edirne Kongresi sürecinde yaşanmıştır. Edirne Kongresi, San Remo Konferansı (19-26 Nisan 1920) sonrasında toplandığı için diğer kongrelere nazaran, Doğu Trakya'nın savunması için daha radikal kararlar almak zorundaydı. Çünkü mezkûr konferansta Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması kararlaştırılmış ve kongrenin devam ettiği günlerde kararlar, Paris'te bulunan Tevfik Paşa riyasetindeki Osmanlı heyetine bildirilmiş bulunuyordu⁹³. Tarihi Türk yurdu Trakya'nın ellerinden alınacağı endişesini taşıyan Trakyalılar, bu duygularla 9-13 Mayıs 1920 tarihlerinde “Trakya'nın savunma işlerini” görüşmek maksadıyla Edirne'de bir araya geldiler. Muallim Mektebi konferans salonunda Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu ve Çatalca livalarından gelen 236 delegenin katılımı ile gerçekleşen ve beş gün süren Edirne Kongresi'nde, Trakya'nın Yunan işgaline karşı silahla savunması kararlaştırıldı. Görüşülen bir diğer önemli mesele de Cemiyetin alacağı yeni vaziyet ve Merkez Heyeti seçimleri idi. Reis Şevket Bey'in önerisi üzerine “*Trakya-Paşaeli Cemiyeti*” ve “*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” isimleri birleştirilerek, “Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” unvanı kabul edilmiştir⁹⁴. Ayrıca yeni Merkez Heyeti oluşturulmuş ve beş liva namına her livadan üçer olmak üzere 15 kişi seçilmiştir. Yeni oluşturulan Merkez Heyeti'ne Edirne namına Belediye Reisi Şevket, Yolageldili Kasım, Ahırköylü Ahmet, Tekirdağ namına eski mebuslardan Faik (Özkan), Malkaralı Ali Nazmi ve Saraylı Ali Naki Beyler, Kırklareli namına Lüleburgazlı Şevket Bey (Ödül), Kulelili (Babaeski) Hamdi ve Kırklarelili Nazmi Beyler, Gelibolu namına Şakir (Kesebir), Baha ve Ekrem Beyler, Çatalca namına da eski mebuslardan Hayreddin Bey, Hasan Şevket ve Halil Sadi Beyler seçildiler. Millî Kumandan Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey de kongre kararı

⁹¹ Zekai Güner, “Lüleburgaz Kongresi”, **81. Yılında Lüleburgaz Kongresi**, Lüleburgaz Belediyesi Yay., Lüleburgaz 2001, s. 48-58. Ayrıca bkz.: Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 136.

⁹² **Karar Defteri**, 12 Nisan 1920 tarihli karar.

⁹³ **COA**, DH-ŞİFRE 108.83.01.

⁹⁴ Bu konu hakkında tartışmalar için bkz.: Tokar, **Kongre Tutanakları**, s. 130-135.

gereği heyet azası sayıldı. Böylece Merkez Heyeti üyelerinin sayısı on altıya çıkmış oldu⁹⁵. Merkez Heyeti'nin 14 Mayıs 1920 tarihli toplantısında kendi arasında yaptığı seçimle Riyasete Şevket (Dağdeviren), Riyaset Vekâletine Süleyman Faik (Özkan), Kitabet-i Umumiye'ye Şakir ve Ekrem, Muhasip ve Veznedarlığa Halil Sadi ve Nazmi Beyler getirildiler⁹⁶.

Bu dönemde Merkez Heyeti iş yoğunluğunu dikkate alarak kendi arasında iş bölümü yapmış ve yedi komisyon oluşturmuştur. Bunlardan ilk üçü “Siyasiyat”, “Müdafa'a”, “Maliye” komisyonları “*encümen-i esasi*” sayılmış, diğerleri de “*idari işler*” için teşkil edilmiştir. 8 Temmuz 1920 tarihli toplantıda alınan 191 nolu karara göre kurulan bu yedi komisyon ve üye dağılımları şöyleydi⁹⁷:

Encümen-i Esasi Komisyonları:

Siyasiyat: Şakir Bey, Edirneli Şevket Bey, Hayreddin Bey, Naki Bey, Şevket Bey Lüleburgazlı.

Müdafa'a: Hamdi Bey, Şevket Bey Kırkkilise, Ekrem Bey, Ahmet Bey, Bahaeddin Bey.

Maliye: Kasım Efendi, Halil Sadi Bey, Hasan Şevket Bey Çekmece, Nazmi Bey, Faik Bey.

İdari İşler Komisyonları:

Mubaya'a: Ahmed Bey, Hamdi Bey, Nazmi Bey.

Tahkikat: Faik Bey, Hayreddin Bey, Lüleburgazlı Şevket Bey.

Muhaberat: Şakir Bey, Ali Naki Bey, Hasan Şevket Bey, Halil Sadi Bey.

İdare Memuru: Kırkkilise Şevket Bey, Kasım Efendi.

Cemiyetin idari ve işleyiş bakımından değişimini sağlayan diğer bir etken de Trakya'nın işgali olmuştur. 20-25 Temmuz 1920'de Trakya topraklarının, 25 Temmuz itibarı ile de cemiyet merkezinin bulunduğu Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali üzerine Cemiyet, büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Cemiyet Başkanı Şevket Bey Edirne'de kalmış, Şakir (Kesebir) ve Hayrettin (Belli) Beyler İstanbul'a geçmişler, İkinci Başkan Süleyman Faik (Özkan) bir hafta

⁹⁵ Toker, **Kongre Tutanakları**, s. 145-146.

⁹⁶ **Karar Defteri**, 14 Mayıs 1920 tarihli karar.

⁹⁷ **Karar Defteri**, 8 Temmuz 1920 tarihli 191 nolu karar.

kadar Edirne'de kaldıktan sonra bir yolunu bularak, İstanbul'a kaçmak zorunda kalmış ve cemiyetin buradaki faaliyetlerine katılmıştır. Yöneticilerin önemli bir kısmı bölge idarecileri ve ordu ileri gelenleriyle beraber Bulgaristan'a geçmiştir. Bunlar arasında Kırklarelili Şevket (Dingiloğlu), Ahırköylü Ahmet (Merter), Ali Seyfi (Tülümen) ve Kasım (Yolageldili) Beyler de bulunuyordu. Merkez Heyeti üyelerinin bir kısmı da tutuklanarak Yunanistan'a sürgüne gönderilmişlerdir. Sürgün edilenler arasında işgal sırasında yakalanarak Atina'ya sevk edilen Millî Kumandan Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'den⁹⁸ başka Edirne'de kalanlardan Belediye Reisi Şevket, Müftü Hilmi Efendi, Yakup Efendizade Derviş, Mustafa Paşazade Fethi, Maksut Beyzade Derviş Beyler de bulunuyordu⁹⁹. İşgal sonrasında cemiyetin Edirne ve Doğu Trakya'da faaliyet gösterme imkânı kalmamıştı. Cemiyet merkezi İstanbul'a taşınmış ise de kurucularının ve yöneticilerinin önemli bir kısmının Yunanistan'da sürgün veya Bulgaristan'da bulunmaları sebebiyle faaliyetlerini İstanbul üzerinden sağlıklı bir şekilde yürüttüğü söylenemez. Bununla beraber cemiyet mensupları buldukları mahallerde ümitsizliğe kapılmadan Trakya davasına hizmete devam etmişler, özellikle Batı Trakya, Bulgaristan ve Ankara'da önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir¹⁰⁰. Bu dönemde kendi aralarındaki yazışmalara bakılırsa cemiyet varlığını Bulgaristan'da devam ettirmiş ve başkanlığını da Kasım Yolageldili yürütmüştür. Ayrıca teşkilat işlerinden kopmamak adına da 1921'de Ankara'da Trakya Paşaeli Cemiyeti Ankara Heyet-i Faalesi'ni ve Haziran 1922'de de Trakya Yurdu'nu teşkil etmişlerdir. Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) ile Trakya'nın kurtuluşu söz konusu olunca yeniden etkin hale gelen Trakya-Paşaeli Cemiyeti Kasım Yolageldili'nin başkanlığında, Doğu Trakya ve Edirne'nin kurtuluşu günlerinde yararlılıklar göstermiştir¹⁰¹.

Sonuç

Bildiri metninde izah edildiği gibi, kuruluşundan itibaren Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin başta ismi olmak üzere yönetim kadroları ve sayılarında değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler, cemiyet yöneticileri arasındaki Trakya'da sürdürülecek Millî Mücadele'nin yöntemi ve amacı hususundaki farklı

⁹⁸ Veysi Akın, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", **İlmi Araştırmalar**, I/1 (Ocak 1995), s. 31-38. Ayrıca bkz.: Mesut Çapa, "Cafer Tayyar Bey'in Esareti ve Yunanistan'daki Türk Esirleri", **Toplumsal Tarih**, S 31, (Temmuz 1996), s. 13-18.

⁹⁹ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 515, Not: 120.

¹⁰⁰ Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, s. 379-381.

¹⁰¹ Doğu Trakya'nın anavatana katılmasından sonra Edirne'de tekrar faaliyete geçen Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin evrakları için bkz.: **TİTE Arşivi**, Sıra: 1857, Gömlek: 95, Kutu: 10.

düşüncelerden kaynaklandığı kadar, İstanbul Hükümeti ve Temsil Heyeti eksenli ilişkilerden de etkilenecek gerçekleşmiştir. Merkezi Hükümet ile Ankara arasında sıkışıp kalan Cemiyet, sık sık başkan değişikliklerine ve yönetim kurulu değişikliklerine gitmiştir. Bu değişiklikler Trakya'nın savunmasına dair alınan kararlarda ve uygulamalarda zaman zaman zafiyet yaşanmasına yol açmıştır. Aynı durum I. Kolordu Kumandanlığı için de geçerli olmuştur. Cemiyet, Trakya Kongrelerinde alınan kararlar doğrultusunda halktan topladığı yardımlarla oluşturduğu Millî Müfrezeleri, Bulgarların da etkisinde kalarak Doğu Trakya'nın savunmasından ziyade Batı Trakya işleri için kullanmıştır. Yerel halk ve Millî Müfrezeler işgal öncesinde ve işgal günlerinde Kolordu birlikleri ile beraber yeterli direniş gücünü oluşturamamıştır. Bu durum Trakya'da sürdürülen Millî Hareketin Yunan askerî harekâtı karşısında başarısını olumsuz etkilemiş ve beş gün gibi çok kısa bir sürede Doğu Trakya'nın işgali gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Millî Mücadele günlerinde ilk kurulan dernek olması hasebiyle Trakya Paşaeli Cemiyeti, millî varlığa hizmet eden dernekler arasında yerini almış bulunmaktadır. Kongreler sürecinde teşekkül eden Trakya Paşaeli Merkez Heyetleri, aldığı kararlar ve uygulamaları dolayısıyla Batı Anadolu Heyet-i Milliyeleri kadar başarılı olamamışlarsa da işgalden sonra varlığını sürdürmesi ve Ankara Hükümeti ile yürüttüğü işbirliği neticesinde Trakya'nın geri kazanılmasında önemli bir rol üstlenmiştir diyebiliriz. Bu süreçte Cemiyetin Ankara ve Bulgaristan'da önemli faaliyetler üstlendiği bilinmektedir. Bu faaliyetler ve Anadolu'nun başarısı neticesinde takriben iki yıl süren mücadele sonrasında Trakya'nın kurtuluşu gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

COA, DH. KMS. 2.1.

COA, DH-ŞİFRE 108.83.01.

COA, BEO 4637.347730.06.

2. Türk Tarih Kurumu Arşivi

Trakya Paşaeli Müdafaa'a-i Hukuk Merkez Heyeti Karar Defteri.

TTK Arşivi TB 76 B: 226. “28 Mart 1953 tarihli Mustafa Aziz Yayalar'ın Tevfik Bıyıklıoğlu'na Mektubu”.

TTK Arşivi, TB 20/189 B: 113-114.

TTK Arşivi, TB 20/189 B: 228.

TTK Arşivi, TB 20/189 B: 95-96.

TTK Arşivi, TB 76 B: 228. “Ali Seyfi Tülümen'in 31.10.1954 tarihli mektubu”.

TTK Arşivi; TB 76 B. 224; 28 Mart 1953 tarihli Uzunköprülü Aziz (Yayalar) Bey'in Seyfi Tülümen'e Mektubu.

TTK Arşivi; TB: 76 B: 225.

Gazeteler

Söz, 2 Kânunuevvel 1334/2 Aralık 1918, No: 20.

Tasvir-i Efkâr, No: 2583, 7 Aralık 1918.

Trakya Paşaeli, 10 Mart 1919, no: 15.

Trakya Paşaeli, 15 Temmuz 1919, no: 32, “Trakya Kongresi”.

Trakya Paşaeli, 15 Temmuz 1919, no: 32, “Trakya Kongresi”.

Trakya Paşaeli, 2 Ekim 1919, No: 40.

Trakya-Paşaeli, 2 Kânunuevvel 1334/1918, No: 1.

Trakya-Paşaeli, 2 Kânunuevvel 1334/1918, No: 1.

Trakya-Paşaeli, 30 Kânunuevvel 1334/30 Aralık 1918, no: 5.

Trakya-Paşaeli, 6 Kânunusani 1335/6 Ocak 1919, no: 6.

Trakya-Paşaeli, 6 Kânunuevvel 1334/1918, No: 2.

Vakit, 2 Kânunuevvel 1334/2 Aralık 1918, No: 399.

Eserler

Akın, Veysi, “Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı”, **İlmi Araştırmalar**, I/1 (Ocak 1995), s. 31-38.

Akın, Veysi, “Mustafa Kemal Paşa'nın İş'arı Üzerine Edirne'nin İdaresine El Konulması ve Bununla İlgili Yazışmalar”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 3, (1998), s. 38-41.

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Yay., Ankara 1996.

- Atatürk, Kemal, **Nutuk -Vesikalar-**, C III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk**, C I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- Aykut, Mehmet Şeref, **Trakya'da Millî Mücadele Tarihi, Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler**, Hazırlayan: Hasan Berke Dilan, Alfa Yay., İstanbul, 2010.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi Nasıl Kurulmuştu?", **Resimli Tarih Mecmuası**, 5/52 (1954), s. 3027-3031.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I-II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.
- Çapa, Mesut, "Cafer Tayyar Bey'in Esareti ve Yunanistan'daki Türk Esirleri", **Toplumsal Tarih**, S 31 (Temmuz 1996), s.13-18.
- Çevik, Akif, **Trakya Paşaeli Cemiyeti ve Lüleburgaz-Edirne Kongreleri**, T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2015.
- Güner, Zekai; Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1990.
- Güner, Zekai, "Lüleburgaz Kongresi", **81. Yılında Lüleburgaz Kongresi**, Lüleburgaz Belediyesi Yay., Lüleburgaz, 2001.
- Güner, Zekai, **Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.
- Mert, Özgür, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 58, (Bahar 2016), s. 123-176.
- Özlu, Hüsnü, "İstiklal Harbi'nde Doğu Trakya'da Teşkilatlanma Süreci, Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, 3/6 (Mart 2012).
- Tanör, Bülent, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Afa Yay., İstanbul, 1992.
- Toker, Mustafa, **Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kongre Tutanakları**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yay., İstanbul, 1952.

Turan, Şerafettin, “Kurtuluş Savaşında Kongreler”, **Cumhuriyetin 50. Yılı Semineri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.

Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948.

MONDROS MÜTAREKESİ UYUGULAMALARI VE İŞGALLERE KARŞI ERZURUM VİLAYETİ İLE BAĞLI SANCAKLARDA KAMUOYU FAALİYETLERİ VE TEPKİLER

Yaşar AKBIYIK*

ÖZET

Doğu Anadolu'nun merkezi Erzurum, İran ve Kafkas yol güzergâhında bulunur. I. Dünya Savaşında; 16 Şubat 1916'da Çarlık Rusya tarafından işgal edilen Erzurum Ermenilere vaat edilmiş olduğundan tehdit altındaydı. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra toprakları işgal edilen halkımız vatanını savunmak için harekete geçmiştir. Bu amaçla Anadolu'da yer yer millî guruplar ortaya çıkmıştır. Bunlar Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleriydi. Bu gurupların en canlı olduğu yerlerden biri de Erzurum vilayeti idi.

O zamanlar Erzurum Vilayetine Erzincan ve Bayezid sancakları bağlıydı. Bunlardan Erzurum'a bağlı Pasinler, Bayburt, İspir, Tercan, Tortum, Kiskim, Kığı, Narman, Hınıs; Erzincan sancağına bağlı Pülümür, Refahiye, Kuruçay, Kemah ve Bayezid sancağına bağlı Eleşkirt, Diyadin, Tutak ve Karakilise bulunuyordu.

Erzurum halkı Ermeni egemenliğine girmek istemiyordu. Türkleri Asya bozkırlarına göndererek yok etmeyi düşünenler, ulusal bilincin canlandığının farkında değildi. Bu amaçla Kasım 1919'da "Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" kuruldu. Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in desteği ile çalışmalar hızlandı. 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi yapıldı, manda ve himaye reddedildi. Bölge halkı İzmir'in ve Güneydoğu Anadolu'da Fransız işgali ile Ermeni zulmünü kınadı. Anadolu'daki millî harekete destek veren, Alırıza Paşa Hükümetinin istifa ettirmesine karşı protestolarda bulunuldu, mitingler yapıldı, bildirimler yayınlandı.

---

*Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim üyesi, akbiyik2008@hotmail.com

Bu durum Erzurum kamuoyunun Kurtuluş Savaşında aktif rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Ermeniler, Erzurum Kongresi.

GİRİŞ

Doğu Anadolu'nun İran ve Kafkas yolu güzergâhında bulunan Erzurum'u, 1071'de Selçuklu Türkleri ele geçirdiklerinde kendilerine kale yapmışlardı. Erzurum o zamandan beri sağlam bir savunma mevki olarak kalmış, saldırılara karşı tabya görevi yapmıştır. "Engin dağlar ve yaylalarla kaplı Erzurum bölgesine sahip olan, bütün Anadolu'ya hakim olur, kaybedenler de bölgedeki hakimiyetlerini kaybederler. Bu gerçek, Erzurum'un stratejik ve jeopolitik öneminden doğmuş, Anadolu'nun beş bin yıllık tarihinde hiç değişmemiştir. Erzurum'un konum ve önemine binaen Türkler Anadolu'nun fetihine buradan başlamışlardır. Bölgenin geleceğini belirleyen Malazgirt zafetinden sonra, Sultan Alparslan'ın büyük kumandanlarından Saltuk Bey Erzurum kalesini alarak Anadolu'nun yolunu açmıştır. O zamandan 1917'ye kadar, Türk milleti Erzurum önlerinde 27 defa dövülmüş ve nice savaşlarda şehitlerimiz kanı ile yoğrulmuş, her taşı bir yiğidin anıtı olmuştur"¹. I. Dünya Savaşında, 16 Şubat 1916'da bölgeyi işgal eden Çarlık Rusya'sı Erzurum'u da içine alan Doğu Anadolu'yu Ermenilere vadetmişti. Yerli Ermeniler Rus işgal güçlerine kılavuzluk yapmışlar, sokağa çıkma yasağı koymuşlardır Rusların 1917 yılı Ekim'inden itibaren Erzurum'dan geri çekilmeleri üzerine, bunu fırsat bilen Ermeniler katliama başlamıştır. Rus işgali ve Ermeni katliamı Erzurum'u o kadar tahrip etmişti ki: "bir sokak kedisinin bile yaşamakta zorluk çekeceği olumsuz koşulları miras bırakmıştı"². Ermenilerin saldırısı, her şeyi yerle bir etmiş, geride işe yarayacak bir şey bırakmamıştı, salgın hastalıklar yaygın ölümler çoktu, yiyecek yoktu³.

Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen bitiren 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra, ülkemizin her yanı işgale uğramıştı. Mustafa Kemal Paşa işgalleri, Müttefiklerin ateşkes antlaşmasının ihlali olarak yorumladı, Mondros Mütarekesinin bağlayıcılığının kalmadığını savundu, İtilaf Devletleri güçlerine savaş malzemelerinin teslimine son verildi. "Anadolu insanı büyüyen ekinleri tarlada bıraktı ve öfkeyle savaş alanına geri döndü"⁴.

¹ Erol Kürkçüoğlu, **Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum ve Ermeniler**, Erzurum Valiliği Kültür Yayınları, 2018, Erzurum, s. 15.

² Clair Price, **Türkiye'nin Yeniden Doğuşu**, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2003, s. 97.

³ I. Dünya Savaşında: 621.831 Osmanlı-Türk askeri, bunun 488.257 kadarı hastalık, yaklaşık iki milyon sivil halkımız hayatını kaybetti Bkz: Hans-Luhas Hieser, **İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 507.

⁴ Clair Price, **Türkiye'nin Yeniden Doğuşu**, s. 129.

Osmanlı Devleti savaştan yenik çıksa da halkın tutumu ümit vericiydi. Öldü sanılan millet yeniden ayağa kalkmış rakibine: “Bir kez daha savaşalım” Demişti. Bir saldırı karşısında bireyin nasıl ki refleksi varsa, o bireylerin oluşturduğu halkın da ulusal refleksi vardır. İşgaller karşısında bu refleks harekete geçti, ulusal bilinç canlandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu, bunlara bağlı olarak, Kuvay-ı Milliye birlikleri oluşturuldu. Mustafa Kemal Paşa, Kuvay-ı Milliye birliklerinin, İtilaf Devletlerinin düzenli askerleri karşısında ne işe yarayacağını soran kötümser bir dostuna şu cevabı vermişti: “Bu millî kuvvetler, namuslu bir insanın yastığının altındaki tabancaya benzer, namusunu kurtarmaktan umudunu büsbütün yitirdiği zaman, hiç olmazsa tabancasını çekip kendini öldürebilir”.⁵ Kuva-yı Milliye, vatanını milletini ve geleceğini kurtarmak halkın gösterdiği tepkidir refleksidir. Refleksi olmayan vücut öldüğü gibi, işgal karşısında tepki göstermeyen milletlerin de ölüden farkı yoktur. İşte bu inanç ve duyarlılık içinde milletimiz harekete geçti millî gruplar ortaya çıktı: Bunlar Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleriydi.

Türklerin bir daha belini doğrultamayacağını düşünen İngiltere başbakanı Lloyd George’un Avrupa’dan Anadolu’ya sürmek istediği Türk milleti: İstanbul ve İzmir’in işgali ile Doğu Anadolu’da Ermenistan projesinden dolayı hırsıyla ayağa kalktı: “Gururunu işgalcilerin suratına tükürdü, öteberisini topladı ve ortaya çıktı”. Osmanlı Devleti yıkılsa da Türk milleti ayakta idi. Hz. Muhammed bir hadisinde şunları söylemişti: “Yarımdan endişe etmeyin. Gökyüzündeki kuşlara bakın; bunlar sayılamayacak kadar çoktur, ama hiçbiri aç değildir. Hayatla ilgili hiçbir düşünce sizi endişeye kaptırmasın, çünkü Allah büyüktür”.⁶ Bu inanç ve düşüncenin kendini gösterdiği en canlı yerler, Ermeniler ve Rumların tehdidi altındaki bölgelerdi. Bunlar içinde topraklarında Ermeni devleti kurulmak istenen Erzurum vilayeti başta geliyordu. Yüzyıllarca Doğu Anadolu’nun savunma merkezi olan Erzurum yeni tarihi görevini yerine getirmeye hazırdı. O yıllarda Erzurum vilayeti merkez Erzurum sancağı ile Erzincan ve Bayezid sancaklarından oluşuyordu. Bunlardan Erzurum’a bağlı: Pasinler, Bayburt, İspir, Tercan, Tortum, Kiskim, Kığı, Narman, Hınıs;

⁵ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 2003, s. 213.

⁶ Thomas Ath. Vaidis, **Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s. 46.

Erzincan Sancağına bağlı Pülümür, Refahiye, Kuruçay, Kemah, Bayezid sancağına bağlı Eleşkirt, Diyadin, Tutak, Karakilise merkezleri bulunuyordu⁷.

Ahmet Hamdi Tanpınar. “Beş Şehir” adlı kitabında Erzurum’u şöyle anlatır: “Hiçbir yerde memleketin I. Dünya Harbi’nde geçirdiği tecrübenin acılığı burada olduğu kadar vuzuhla görülemezdi. Bu, eski ressamların tasvir etmekten hoşlandığı şekilde, ölümün zaferi idi. Dört yıl, bu dağlarda (Ermeniler tarafından) kurtlara insan etinden ziyafetler çekilmiş, ölüm her yana doludizgin saldırmış, seçmeden avlamıştı. Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rast geldiği her şeyi biçmişti. Nüfusu altmış binden sekiz bine inen Erzurum Millî Mücadele’ye ön ayak olmuş, Ermenistan zaferini idrak etmiş ve yavaş yavaş sağ kalan hemşerilerini toplamaya başlamıştı. Erzurum Türk tarihine, Türk coğrafyasına 1945 metreden bakar. Şehrin macerası düşünülürse, bu yükseklik daima göz önünde tutulması gereken bir şey olur. Malazgirt zaferinin açtığı gedikten yeni vatana giren cetlerimiz fethettikleri büyük, merkezi şehirlerden biridir. Tarihimizin ikinci dönüm yerinde, Millî Mücadele’nin ilk temeli gene Erzurum’da atılır. Her şeye rağmen hür, müstakil yaşamak iradesi, ilkin bu kartal yuvasında kanatlanır. Atatürk, Erzurum’dan işe başlar. Tıpkı ilk fatihler gibi oradan Anadolu’nun içine doğru yürür; oradan başlayarak yurdumuzu, milletimizin tarihî hakları adına yeni baştan fethederiz⁸.

Mondros Mütarekesi’nden sonra, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Doğu Anadolu’da Ermenistan kurma hayalleri Ermenileri cesaretlendirirken, bölge halkını kaygılandırıyor. Erzurum’da askeri dağıtılmamış olup sağlam şekilde ayakta kalan 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa ile 3 Temmuz 1919’da bölgeye ulaşan Mustafa Kemal Paşa bölgenin ve yıkılmış Osmanlı İmparatorluğu’ndan sonra Türkiye’nin geleceğini belirleyecektir.

Erzurum’da Kazım Karabekir-Mustafa Kemal Faktörü

Erzurum vilayetinin ve Türkiye’nin şansı, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi iki askerî dehaların bölgede bir araya gelmiş olmalarıdır. Erzurum’a ilk giden ve altyapıyı oluşturan Kazım Karabekir Paşa olmuştur. I. Dünya Savaşı’nda birçok cephede savaşan Kâzım Karabekir, Mondros

⁷ Ali Tefvik, **1913’te Erzurum Vilayeti İstanbul (1913)**, Çev. Prof. Dr. Ramazan Özey, Mufassal Memalik-i Osmaniye’nin Coğrafyası s. 481- 492.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 26.

Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığında Doğu Cephesi'nde bulunuyordu. 28 Kasım 1918'de İstanbul'a döndüğünde, İstanbul'da İngiliz ve Fransız bayraklarının dalgalandığını görünce: “Ömrümde bu kadar acı duymamıştım” dedirtecek kadar, ruh ve düşünce dünyası derinden etkilenmişti. “Tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmalı!” diyen⁹ Kazım Karabekir İstanbul'da bulunduğu sırada ikili görüşmeler yapmıştı. Resmî görevliler ve yakın arkadaşları ile beraber ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendirdiler. 2 Mart 1919'da merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığı'na atanan Karabekir, bu görevine başlamadan önce 11 Nisan 1919'da İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete etti. Karabekir, görüşmede Erzurum'a gideceğini, kendisinin de Anadolu'ya geçmesi gerektiğini, milletin kurtuluşunun Doğu'da olduğunu, orada ordunun kuvvetli, halkın azim ve kararlılığının yüksek olduğunu ifade etti: “Doğuda millî hükümet esaslarını kurduktan sonra, siz Batıya teveccüh edersiniz. Doğu vazifesini ben üstlenirim. Eğer gelmeyecekseniz hareketimi ona göre tanzim edeyim”. Diyerek Mustafa Kemal Paşa'dan kesin cevap istedi. Mustafa Kemal Paşa da: “İyi olayım, size mülâki olmaya çalışırım” dedi.¹⁰

Karabekir'e göre yapılacak şey: Anadolu'ya geçmek ve bağımsızlığı korumaktı. Karabekir, Kafkas Cephesi'nden çekilirken, halkın Ermeniler karşısında savunmasız kalmaması için silah, cephane ve asker bakımından halka destek vermekten geri kalmamıştı. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra çok sayıda asker terhis edilmişti. Ali Fuat Paşa (Cebesoy) bir hesaplama yanlışı yüzünden, gereğinden fazla asker terhis edildiğini yazmıştır. Asker sayısı 77.000'e indirilmesi gerekirken 40.000'e indirilmişti. Kalan kuvvetler arasında yalnız Kazım Karabekir Paşa'nın komutasında Erzurum'daki 15. Kolordu etkin durumdaydı¹¹. 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelen Karabekir büyük bir sevinçle karşılandı. Halkın özgürlük duygularını besleyerek, bölgeyi tatlılıkla yöneten Paşa doğuda sayılır ve sevilirdi. Geldiğinin ertesi günü, Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesi üyeleriyle görüştü. Onları dinledikten sonra tuttukları yolun doğru olduğunu, müdafaadan başka çare bulunmadığını söyledi her konuda destek vaat etti. İtilaf Devletleri

⁹ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 6.

¹⁰ Cihat Akçakayalıoğlu, "Türk İstiklâl Harbi ve İnkılâp (Devrim) Dönemlerinde Atatürk-Genel Kâzım Karabekir İlişkileri", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara**, C I, Ankara, 1996, s. 453.

¹¹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları, (21/11/1920-2/6/1922)**, Vatan Neşriyatı, 1955, s. 5,14.

yetkililerine Türk askerinin silahlarını teslim etmeyeceğini bildirdi. Erzurum'a geldiğinin ikinci günü, Doğu Anadolu'da mütareke uygulamalarını kontrol ile görevlendirilen İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson'un isteği üzerine onunla bir görüşme yaptı. Bu ilk görüşmede, kendisinin bölgedeki mücadele ile fazla ilgili olmadığı, halkın sert tavır takınması ihtimali üzerine bu gibi işlere karışmayacağı intibasını vermeye çalıştı, yapılması gereken faaliyetleri el altından destekledi organize etti¹².

3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa, 3. Ordu Müfettişi olarak Erzurum'a geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi İzmir'in işgali ile eşzamanlı olmuştur. Daha önce Erzurum'a gelen Kazım Karabekir Paşa altyapıyı hazırlamıştı. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'in Erzurum'da kendisine bağlılığını belirten bir törenle karşıladı Mustafa Kemal'in buna ihtiyacı vardı, çünkü durumunu çok sağlam görmüyordu. Harbiye Nezaretinden ve Saray'dan istifa edip İstanbul'a dönmesini belirten telgraflar geliyordu. Rauf Orbay ve Kazım Karabekir krizi önlemek için Mustafa Kemal'in istifa etmesini önerdiler. O da 8 Temmuz 1919'da istifa ettiğini belirtirken: "kutsal millî ülkümüzün başarıya ulaşması için" bir vatandaş olarak savaşaacağını söyledi. Kazım Karabekir de O'nun yanında olacağını belirtti¹³.

Kazım Karabekir Paşa resmî görevi sıfatıyla kongreye katılmadı, Mustafa Kemal Paşa'ya destek verdi. Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesinden iki üye istifa ederek Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın cemiyete üye olması sağlandı. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı seçilmesinde birinci derecede etkili olmuştur¹⁴. Mustafa Kemal Paşa vatanın, Padişahın ve Hilafetin tehdit altında olmasından dolayı harekete geçmiş, bölgenin kudretli adamı, Kazım Karabekir Paşa ile işbirliği içinde çalışmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa, kendisine verilen görevlerin aksine, Erzurum'dan bütün kıt'a kumandanlarına, asker terhisini tehir etmelerini, gönderilmiş olanların geri çağrılmalarını, savaş malzemelerini teslim etmemelerini istedi. Doğu'da Ermeni işgal ve zulmüne, Batıda Yunan işgal ve katliamını dile getirerek milleti harekete geçirdi.¹⁵

¹² Cevat Dursunuoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946, s. 56.; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 20.

¹³ Lord Kinross, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁴ M. Fahrettin Kırzloğlu, *Bütün Yönüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993, s. 145.

¹⁵ Hans-Luhas Hieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, s. 507.

“Artık dört yol ağzına geldik. Eğer mücadelemize devam edeceksek, kendimizden başka kimseye güvenmemeliyiz. Başarmak için bir şey elzemdir: Harekâtı idare etmek ve zafere erişmek için, başınıza birini getiriniz. Eğer beni seçerseniz akıbet ne olursa olsun, kaderime katılırsınız. Ben artık paşa değilim. Bugünden itibaren yalnız milletin bir ferdiyim. Yarı, belki de asi ve kanun dışı ilan edileceğim. Yalnız bir şartım var: Sizin askerî reisinizmişim gibi emirlerime itaat!” Hazır bulunanlar yanından ayrılmayacaklarını bildirdiler: “Sizden tek isteğimiz şey padişahın haysiyet ve şerefine dokunacak bir şey yapmamanız”. Dediler. Mustafa Kemal: “Padişah düşmanın elindedir. Etrafını kötü fikirli adamlar sarmış, şahsına hürmetkâr olmanın yanında onu görevinden alıkoyanlarla mücadele edeceğiz”. Yanındakiler bu sözleri onayladılar. Mustafa Kemal Paşa toplantıdan sonra, mıntıka amirlerine şu telgrafı gönderdi: “Türkiye ölüm tehdidi altındadır. Hükümet-i şahane icraatında serbest değildir. Memleket menfaatine uygun karar alınması için, Ekim’de (Sivas’ta) toplanmasına karar verilen kongrenin Eylül’ün ilk haftasında toplanması zorunlu hale gelmiştir. Her mıntıka üç temsilci gönderecektir. İşgal güçlerini şüpheyi düşürmemek için gizliliğe son derece dikkat ediniz”.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa askerî görevinden istifa ettiğinden artık kumandanlık sıfatı ve rütbesi yoktu. Erzurum Kongresine üye olarak katılacak, kongreye başkan seçilecek ve yeni bir statü kazanacaktı.

Erzurum Kongresi

Doğu Anadolu’da Ermenistan kurulma planları, İstanbul’da aydınları bir araya getirdi. Bu aydınlık “Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van illerinde Ermenistan kurulmasına karşı teşkilatlandılar. Erzurumlu Hoca Raif Efendi, İstanbul’a giderek, Hadisat Gazetesi yazarı Süleyman Nazif ile görüştüler. Bu kişiler ve başkaları da bir araya gelerek, 4 Aralık 1918’de Diyarbakır’lı Süleyman Nazif’in başında olduğu “Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti”ni kurdular¹⁷. Erzurumlu öğretmen Cevat Dursunoğlu cemiyetin Erzurum şubesinin açılması iznini aldı. 10 Mart 1919’da cemiyetin Erzurum Şubesi açıldı. Böylece Kurtuluş Savaşı’nın ilk teşkilatlanması Doğu’da başlamış oluyordu. Cemiyetin 19 kişilik yönetim kurulunun başkanı Hoca Raif Efendi, kâatibi Cevat Dursunoğlu idi. Cemiyet Türk-Kürt ayrımı yapmaksızın

¹⁶ Benoit Mechin, **Kurt ve Pars**, Kum Saati Yayınları, Çev. Ahmet Çuhadır, İstanbul, 2001, s. 133-134.

¹⁷ Oktay Bozan, **Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır, 1918-1923**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 201.

kendilerinin bütün yöre halkının haklarını savunmayı amaç edindikleri, özellikle Ermenilerin bu topraklar üzerinde yayılmacı emellerine karşı birliğe ihtiyaç olduğunu belirttiler. Erzurum'da yayınlanmakta olan Albayrak Gazetesi de cemiyetin fikirlerini ve çalışmalarını yayınlıyordu.¹⁸

Erzurum Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin ortak girişimleriyle 23 Temmuz 1919'da başlayan kongrenin masrafları, Müdafaa-i Hukuk merkezince halktan sağlanan 1500 lira ile karşılanmış, bu paranın 1400 TL'si kongre süresince sarf olunmuştur¹⁹. Kongre başkanlığına Erzurum Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine üye kabul edilen Mustafa Kemal Paşa seçildi. İngiltere Erzurum'a gözlemci olarak görevlendirdiği Yarbay Alfred Frederick Rawlinson 9 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yaparak, kongrenin yapılmamasını istedi. Görüşme sert bir havada geçmiş, Mustafa Kemal Paşa toplantının ulusal bir hareket olduğunu belirtmiş, kongrenin üzerine gölge düşmemesi için çaba sarf etmiştir.²⁰

Erzurum kongreye ev sahipliği yapmanın yanında katılımcılar açısından da ağırlığını hissettirmiştir. Kongreye Erzurum'dan 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 delege katılmıştı. Bitlis delegelerinin ikisi, Van delegesinin biri Erzurumlu idi. Toplantıya katılan üyelerinin yarısını Erzurum kökenli üyeleri oluşturuyordu²¹. Bu üyelerin yanında: Elâzığ'dan, Mardin'den, Diyarbakır'dan kongreye katılmak isteyen delegeler, Malatya valisi Ali Galip ve Diyarbakır valisi tarafından engellenmişlerdir²².

Kongrede alınan kararların uygulanması için Erzurum valiliğinin onayı ile: Heyet-i Temsiliye (Temsil Heyeti) kuruldu, başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi. Temsil Heyeti, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar, Millî Mücadele hareketini idare etmiş görevini TBMM'ye ve onun kurduğu hükümete bırakmıştır. Kongre başkanı Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yaparak: Anadolu'yu paylaşma planları üzerinde durdu: "Cansız bir

¹⁸ Selami Kılıç, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi**, Atatürk Dergisi, C 2, S 1, 1997, s. 78.

¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, C II, Remzi Kitabevi, Ekim, 2004, s. 110.

²⁰ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C 1, Ankara, 1988, s. 45.

²¹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 471.

²² Cevat Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 112.

vatan ve millet” muamelesi gören Osmanlı Devleti’nin büyük bir geçmişi olduğunu, ulusal akımın “bir elektrik şebekesi gibi” her yerde teşkilatlandığını, “geleceğe hâkim millî iradenin ve gücünü millettten alan sorumlu bir hükümetin gerekliliğini” ifade etti.²³ Hararetli görüşmelere sahne olan Erzurum Kongresi yerel bir kongre olmasına rağmen ülke geneliyle ilgili önemli kararlar aldı. Bu kararlar şunlardır:

1- “Trabzon ve Samsun Sancağı ile Doğu vilayetleri namını taşıyan, Erzurum, Mamuretilaziz (Elazığ), Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis ve bölgedeki bağımsız livalar; hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması düşünülmeyen bir bütündür. Saadet ve felakette ortaklığı kabul eder ve gelecek hakkında aynı amacı hedef edinirler. Bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirine karşı fedakârlık duygusu ile doludurlar, ırki ve soysal durumlarına saygılı öz kardeşlerdir.

2- Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî bağımsızlığımızın temini, Saltanat ve Hilafet makamlarının korunması için millî kuvvetleri etkili ve millî iradeyi hakim kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik teşkili amacına yönelme sayılacağından, birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak şekilde, Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4- Hükümetin buraları bırakmak veya ilişkisini kesmek zorunda kalması ihtimaline karşı, Saltanat ve Hilafete bağlılığı ve millî hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5- Vatanımızda, öteden beri birlikte yaşadığımız gayr-ı Müslimlerin, Osmanlı kanunlarla kabul edilmiş haklarına uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması esasen dinimizin, geleneklerimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan bu esas Kongremizin genel kanısıyla teyit edilmiştir.

6- İtilaf Devletleri’nce Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918’de sınırlarımız içinde kalan, Doğu Anadolu illerinde de büyük çoğunluğu İslam olan, kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden ayrılması imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçilerek, varlığımıza,

²³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C I. s. 3-7.

tarihî, ırki ve dinî haklarımıza saygı gösterilmesi, hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.

7- Milletimiz insani ve çağdaş amaçları yüceltir fen, sanayi ve iktisadi durum ve ihtiyacımızı takdir eder. Bundan dolayı devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere 6. maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun, memleketimize karşı istila isteği olmayan herhangi bir devletin fenni, sınai ve ekonomik yardımlarını memnunlukla karşılız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına insancıl ve adaletli kurallar içeren bir barışın sağlanması en büyük arzumuzdur.

8- Milletlerin kaderlerini bizzat kendilerinin çizdiği bu tarihi devirde, İstanbul Hükümetinin de millî iradeye tabi olması zorunludur. Çünkü, millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin, indî ve şahsi kararları milletçe geçerli olmadıktan başka, dışta da geçerli olmayacağı şimdiki kadarki olaylar ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bundan dolayı, milletin içinde bulunduğu korkulu durum ve endişeden kurtulma çarelerine başvurulmasına gerek kalmadan, hükümetimizin acilen millî meclisi toplaması, milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararların Meclis-i Millî'nin denetimine arz etmesi mecburidir.

9- Vatanımızın maruz kaldığı üzücü olaylar ve aynı amaçla millî vicdandan doğan derneklerin anlaşma ve birleşmeleriyle oluşan kitle, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adında bir topluluk haline getirilmiştir. Cemiyet her türlü particilik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğin tabi üyesidir.

10- Kongre tarafından seçilen bir Heyet-i Temsiliye kabul edilmiş, köylerden il merkezlerine millî kuruluşlar birleştirilmiş ve teyit olunmuştur"²⁴.

Kongresinin Anadolu'da gerekli etkiyi yapabilmesi ve amaca ulaşılabilmesi için alınan kararlar basılarak her tarafa gönderilmiştir. Geçmişte benzerine az rastlanır bu kongrenin çalışmalarını tarih büyük bir başarı olarak niteleyecektir. Erzurum'da Sivas Kongresine katılmak üzere bir heyet seçildi, Mustafa Kemal Paşa bu heyetin başkanlığına getirildi, Rauf Orbay'da yardımcı olarak tayin edildi. Erzurum Kongre sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği öne çıktı. Kongre, başta Erzurum olmak üzere, Trabzon,

²⁴ İhsan Ezherli, **Büyük Millet Meclisi (1877-1920) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, s. 8.

Sivas, Van, Bitlis vilayetlerinin işgalden kurtuluşu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki şerefli vazifesini layığıyla yerine getirmiştir.

Erzurum Kongresi, ülkenin bölünmez bütünlüğü ilkesini öne çıkarmış manda ve himaye reddedilmiştir. Millet ve millî birlik görüşü hâkim olmuştur. Gerek Erzurum gerekse Sivas kongresinde: “Ya İstiklal Ya ölüm” ifadesi ile bağımsızlık anlayışı hakim olmuştur²⁵. Erzurum Kongresi aldığı kararlarla Millî Mücadele'yi fikren ve fiilen başlatmıştır. Sivas Kongresi, Amasya Görüşmeleri, Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Türkiye'nin kuruluşunun yol haritası olan, 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Millî'nin ilanının temelini oluşturmuştur²⁶. Mustafa Kemal Atatürk de 7 Kasım 1919'da yapılan genel seçimlerde Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir.

Erzurum Kongresi bir sivil kitle örgütünün düzenlediği yasal toplantı olup Cemiyetler Kanunu'na dayanır. Millî Mücadele'ye kongreler yoluyla başlamak ve her şeyden önce bir Millet Meclisi'nin kurulması için çalışmak takip edilen yasallığın en belli başlı örneklerinden biridir. Birçok muhalifin yer aldığı kongrelerde ve mecliste herkes görüşünü ifade etmiş meşruiyet yolumdan şaşılmamıştır²⁷. Bu kongreler ve TBMM vasıtasıyla Mustafa Kemal hukuka ve uygun hareket etmiştir. Erzurum Kongresi bunun en güzel örneği olmuştur. Mustafa Kemal'in askerî görevinden ayrıldığı için, toplantıda askerî kıyafetine itiraz edilmiş, o da kıyafetini değiştirmiştir.

Bu icraatı ile işgaller karşısında aktif bir tutum takınan Erzurum vilayeti halkı mitingler yapmış protestolar yayınlamışlardır. Bunları aşağıdaki şekilde ifade temek mümkündür:

Antep, Urfa, Maraş'ın İşgali ile Fransız ve Ermeni Zulmüne Karşı Tepkiler

İspir Protestosu

İspir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cemal, imzası ile İngiltere Fransa ve İtalya elçiliklerine gönderilen protestoda: Dört senede 10 milyon nüfusun kan deryasına boğulduğu, İzmir, Antep, Urfa, Adana ve özellikle Maraş'ta

²⁵ Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları, 1918–1920**, Yapı Kredi Yay., İst., 1998, s. 127.

²⁶ Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi-I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 99.

²⁷ Murat Belge, **Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya Türkiye Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 598.

Ermenilerin silahlandırılarak masum Türklerin kanının sel gibi akıtıldığı, belirtilerek kan dökülmesinden vazgeçilmesi ve protestonun gereken makamlara ulaştırılması istenildi²⁸.

Erzincan Protestosu

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin, 8 Kasım 1919 tarihinde, Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgrafta, Urfa, Maraş ve Antep'in bu defa da Fransızlar tarafından işgal edilmesinin Erzincan halkı arasında büyük bir heyecana sebebiyet verdiği belirtilerek, telgraflarla İtilaf Devletleri elçilikleri nezdinde protesto edildiği, protesto telgrafının bir suretinin de *Tasvir-i Efkar* gazetesi idarehanesine gönderildiği bildirilmiştir. Protesto telgrafında şu imzalar bulunuyordu: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzincan Heyet-i Merkeziyesi, Belediye Reisi Rıza, Müftü Fevzi, Ulemeden Mustafa ve eşraftan 12 kişi²⁹.

Erzincan Protestosu

Erzincan ileri gelenleri iki suret, olarak düzenledikleri protesto telgrafının birini İtilaf Devletleri Elçiliklerine, diğerini ise Osmanlı sultanına gönderdiler.

İtilaf Devletlerine gönderilen protesto; daha önce doğu hudutlarında ve İzmir'de Türklere yapılan muamelelerden dolayı müracaatta bulunulduğunu ancak bunun bir sonuç vermediğinin Maraş'ta devam eden katliamlardan anlaşıldığı belirtilerek, bu başvurunun son olduğu, büyük devletlerin ve medeni milletlerin olayların önüne geçmesinin gerektiği aksi takdirde kendilerinin imdada koşacakları ve bir tek fert kalmayınca kadar müdahaleye karar verildiği bildirildi.

Osmanlı Sultanına gönderilen ikinci surette ise; Maraş'ta Fransızlar tarafından halka yapılan mezalimin üzüntü ile haber alındığı, büyük devletlerin bu hususta hiçbir tedbir almadığı, bu sebeple din kardeşlerine, yardım için her türlü fedakârlığa hazır bulunduğu, namus ile ölmeyi zilletle yaşamaya tercih ettikleri, belirtilerek bu hususta emre hazır buldukları bildirildi³⁰.

²⁸ **ATASE**, 1336/13-4, fih. 3-48.; Yaşar Akbıyık, Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1915, s. 268.

²⁹ Yaşar Akbıyık, **a.g.e.**, s. 267.

³⁰ **ATASE**, Atatürk Arşivi, dos. 1336/13-4, fih. 3-51,54.; Yaşar Akbıyık, **a.g.e.**, s. 267.

Eğın (Kemaliye) Protestosu

Güney vilayetlerimizin işgalini haber alan Eğın halkı; olay karşısında duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve 9 Kasım 1919'da Sivas'ta Kongre heyeti başkanlığına bir telgraf çekerek işgali protesto ettiğini bildirmiştir. Eğın eşrafı ve ileri gelenleri telgrafta, yüce heyet tarafından, vatanın geleceği endişesi ile çırpınan Eğın halkının kalbini teselli edecek hiçbir açıklamanın yapılmadığını, son günlerde Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini işittiklerini belirterek şu görüşlere yer verdiler: “Hepimiz vatanın kurtarılması uğrunda sizlerin sarsılmaz bir azimle, fedakarca sonuna kadar çalıştığınıza inanıyoruz. Mübarek yurdumuzun böyle yavaş yavaş batması, dimağlarımızı alevlendiren zulüm fikrinin en kötüsünü haber veriyor. Ey yüce heyet, Türkler ve bilhassa Doğu vilayetlerinde oturan halk Allah'ından sonra sizlerin çalışmasına güvenerek ümit ışığını yanık gönlünde yaşıyor. Bu son işgal dolayısıyla teşebbüslerinize vakit geçmeksizin katılmak üzere işaretlerinizi sabırsızlıkla makina başında beklemekteyiz.

Protesto telgrafında, Said Beyzade Mustafa, başmuallim Bayram, Polis Kom. Muavini Süleyman, Hanefızade Lütti, Müdür-ü sabık Abdurrahman, Abdüllatifzade Sıtkı, Şemizade Ali, Evliyazade Mehmet, Emirağazade, Sakıp, Sofuzade Haşan, Cemilzade Şerif, Hacı Ali, Muhasebeci Bahri, Ahz-ı Asker Böl. Kom. Salih, Eczacı Mehmet Ali, Posta Müdürü Mehmet Ali, Hacı Emi-nağazade Hafız Ali, Ketimzade Ali, Dayızade Recep, Sehlekzade Ahmet, Balizade Nail, Eğergili Hacı Osman Efendizade Mehmet'in imzaları bulunmaktadır³¹.

Erzurum Protestosu

Erzurum kamuoyu bu konuda hazırlıklı idi. Erzurum'da çıkmakta olan *Al-bayrak* gazetesinde ateşli yazılar yayınlanıyordu. Erzurum halkı, Suriye Antlaşması'nı haber alır almaz bir protesto telgrafı düzenleyerek birer suretini İtilâf Devletleri temsilcilikleri ile tarafsız devletlerin elçiliklerine, Paris Barış Konferansına, Amerika ayanına, basın kuruluşlarına ve Heyet-i Temsiliye'ye gönderdi. Ayrıca Padişah ve Sadarete de birer sureti gönderilen protesto metninin İngilizce ve Fransızca tercümesinin yapılarak bütün dünyaya yayınlanması istendi.

³¹ **ATASE**, Arşiv No: 1/105, Dos. Kıl. 256, Fih: 13-1, 13-2, 13-3.

Türklerle yerleşik vilayetleri, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin imzaladıkları Suriye Antlaşması ile kendi aralarında nüfuz mıntikalarına ayırdıkları ve Mütareke hükümlerini ihlal ederek işgale kalkıştıklarının haber alındığı belirtilen ve “bu bölgelerde, kültürel, nüfus çoğunluğu, iktisadi çoğunluk ve üstünlüğün Türklere ait olduğunun bütün dünyanın ilmî belgeleri ve fenniyle sabit ve tahakkuk etmiş iken imzalanan bu antlaşma hak sahibini ve adaleti yaralayıp zillet ve hakaret etmez mi? Diye devam eden protesto telgrafında şu görüşlere yer verildi: “Wilson prensiplerinin altına imza atan medeniyetin öncüleri sayılan bu iki büyük devletin son hakareti insanlık vicdanını kanatacak bir olay değil midir?

Asırlarca süren zulüm ve işkence sonucu milyonlarca masumun kanı bahasına bin türlü zorluğa karşı güçlkle elde edilebilen insanlık düsturları ve hukuk esaslarının böyle fütursuzca çiğnenmesi Avrupa medeniyeti için utanılacak bir durum teşkil etmeyecek mi?

Ey Avrupa ve Amerika'nın siyasi entrikalarından uzak fazıl ve aydın insanları! Size hitap ediyoruz. Dünyada hak ve adaletin zulme dönüşmesini gerektirecek tersine çevrilmiş bir devrim mi oluşuyor? Yoksa, insanlık kanlı galiplerin yaşadığı tarihin mazlum devirlerine geri mi dönüyor? Mağlupta hak ve şeref tanımayan eski devirlerde bile Suriye Antlaşması'nın bir benzerine rastlanmayacağını zannediyoruz. Acaba yerleşilmemiş, hiçbir kavmin tarihi ve sosyal hakkı ile ilgisi olmayan bir kıta parçası mı keşfedilmiş ki nüfuz sahalarına ayrılıyor?

Beş bin senelik bir tarihe sahip bulunan biz Türkleri her türlü hak ve hürriyetten mahrum etmek demek olan bu antlaşmayı, Avrupa ve Amerika milletlerinin adalet aşkı, hürriyet aşkı ve insaniyetle çarpan yüce kalpleri kabul edecek mi? Esir yaşamadığı gibi, esir kalmamak için de ölüme hazır bulunan biz Türklerin kanını akıtmak ve küçük bir Ermenistan oluşturmak isteğiyle bu antlaşma yapılmışsa böyle dolambaçlı yollara ne gerek vardı? Afrika'nın siyah adamlarından, Okyanusya adalarının yarı vahşi ahalisinden birkaç milyon yırtıcı vatanımıza saldırıyor, çocuklarımız beşiklerinde, kadınlarımız temiz mısralarında, namuslarına sahip çıkan erkeklerimiz dağlarda boğduruluyor.

Ey insanlığın hakkı seven adil evlatları! Bu türlü düşünmek karşısında bulunup bulunmadığımızı siz takdir buyurunuz. Eğer kitaplarda gördüğümüz medeniyet var ise, eğer dünyada hak ve adalete bir kıymet veriliyorsa, bunu ispat etmek fazilet sahibi insanlık için bir vazifedir. İşte esas emperyalizme

dayanan bir emelin ürünü, olan, Türkiye'nin taksimi ve Suriye Antlaşması ile, o yüce insanlık fikri ve insaniyetin irfan mirası imha ediliyor. Biz bu feryadımızla, insanlığı vazifeye davet ediyor, İngiliz ve Fransız kamuoyunun bu işte başa görüşeceğini ümit ediyoruz. Hakkın ölmez, tarihin susmaz olduğunu eski siyasilere dikkatlerine bir kere de siz arz edin. Tarihin emsalini kaydetmediği, Türkiye hakkındaki bu düşüncelerin önüne geçmek, hak ve adaleti korumak için gayret sarf etmeyi insanlıktan ve dünya kamuoyundan rica ederiz. Yüce insanlığın, bu düşüncelerin gerçekleşmesine imkan bırakmayacağı ümidini bir kere daha açıklar, hür kalmayacaksa esir de yaşamayacağımızı, mukaddesatımızın kurtuluşu için bütün mevcudiyetimizi fedaya hazır bulunduğumuzu, medeniyet âleminin müşfik ve insan sevgisiyle dol kalplerine hürmetle arz ederiz³².

Erzurum Kadınlarının Protestosu

İşgal üzerine Muradiye Camii'nde toplanan Erzurum kadınları bir mevlit okuttular. Mevlitten sonra Merkez Kız Mektebi Müdiresi Faika Hakkı Hanım tarafından bir konuşma yapıldı. Maraş, Urfa, Antalya, İzmir gibi şehirlerimizin işgalini protesto eden bir telgraf kaleme alınarak, Dahiliye Nezaretine, İtilâf Devletleri elçiliklerine ve Amerika ileri gelenlerine gönderildi.

Avrupa devletlerini adalet ve insaniyetin temsilcileri olduğu belirtilen telgrafta: Türklerin I. Dünya savaşına istemeyerek girdiği, Mondros Mütarekesinden sonra Avrupa medeniyetinin yaramızı saracağı yerde, İzmir, Adana, Urfa ve Maraş'ı işgal ederek Türklere zulüm yaptığı, erkeklerin bir araya toplanarak yakıldığı, kadın ve çocukların uzuvlarının kesilerek öldürüldüğü, memleketin viraneye çevrildiği, bunların tarafsız araştırmalar sonucu ortaya çıkmış olmasına rağmen, canilerin himaye edilmesine bir türlü akıl erdirilemediği bildirildi.

Mütarekenin bir yemin demek olduğunu, buna rağmen Mütarekeden sonra bir kısım topraklarımızın işgalinin hangi hak ve salahiyetle işgal edildiği sorulan protesto telgrafında; Wilson prensiplerinde, çoğunluğun hakkının azınlığın hakkına feda edilemeyeceğinin belirtildiği dile getirilerek şöyle denildi: "İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ilhak etmeksizin ve tazminatsız barış yapacaklarını dünyaya ilan etmişlerdi. Söz insanlığın şerefidir. Daha doğrusu namusudur. Namus ise ayaklar altına alınmaz yüksekte tutulur. Biz Erzurum

³² **Albayrak Gazetesi**, 23 Teşrinisani 1335, S 46.

çevresi İtilâf Devletleri'nin namuslarına müdahaleyi men edeceklerinden eminiz. Bu sebeple, medeniyetin, adaletin, şefkat ve insaniyetin timsali olan İtilâf Devletleri'nden, sürekli bir barışın teminini insanlık namına rica ederiz³³.

Pasinler Mitingi

Maraş'ta yapılan mezalimi üzüntü ile haber alan Pasinler halkı hükümet konağı önünde toplanarak büyük bir miting düzenledi. Mitingde; İstanbul Hükümetinden tahammül edilmez bir hale gelen Maraş'taki mezalime nihayet verilmesi için gerekli teşebbüste bulunulması istenildi. Gerekirse fiili olarak Maraş halkının yardımına koşacaklarını bildirdiler³⁴.

Erzurum Mitingi

Erzurum Miting heyeti tarafından Elbistan Heyet-i Merkeziyesi tarafından çekilen telgrafta; Maraş'ta yapılan mezalimin İslâm alemini yaraladığı gibi Erzurum halkını da üzdüğü, Maraşlılara yapılan hunhar canavarlığı hatırladıkça bütün Erzurumluların aynı ıstırapı duyduğu, belirtildikten sonra mezalimin tarafsız devletler elçileri ile İtilaf Devletleri elçileri nezdinde protesto edildiği, bununla birlikte gereken her şeyi yapmaktan çekinilmeyeceği, sadece bununla yetinilmeyip, dinimiz icabı birlikte hareket edilmesinin gerektiği bildirildi ve şu görüşlere yer verildi:

“Ölümden korkulmadan hareketle düşman helak edilebilir. Eğer birlik ve beraberlikten uzaklaşırsak üç yüz milyonluk İslâm varlığı bir avuç mesabesinde bile kalmaz. Bugün tatbik edilen facialar yüzlerce sene evvel yapılan programların bir uygulaması olduğunu yakından biliyoruz.

Ancak, şurasını arz edebiliriz ki hak o kadar yüksektir ki, ondan yüksekte hiçbir şey olamaz. İşte, Bedir ve onun gibi harpler bütün Müslümanlara ibretli bir derstir. Birlik olarak sebat ve azmeden Müslümanlar her an yardım görürler. Muhammed'in ışığı sönmez. Üzerimize düşen vazife her an birbirimizi haberdar etmekle beraber tek vücut olarak çalışmaktır. Gayret bizden, yardım Allah'tan³⁵.

³³ T.İ.T.E. Arşivi, belge No: 9-37/4216.

³⁴ ATASE, Atatürk Arşivi, dos. 1336/13-4, fih. 8.

³⁵ T.İ.T.E. Arşivi, belge no: 24/3085.

Erzurum Protestosu

Erzurum kamuoyu bu konuda hazırlıklı idi. Çünkü, Erzurum'da çıkmakta olan *Albayrak* gazetesinde bu konuda ateşli yazılar yayınlanıyordu. Bu sebeple Erzurum halkı, Suriye Antlaşması'nı haber alır almaz bir protesto telgrafı düzenleyerek birer suretini İtilâf Devletleri temsilcilikleri ile tarafsız devletlerin elçiliklerine, Barış Konferansına, Amerika ayanına, basın kuruluşlarına ve Heyet-i Temsiliye'ye gönderdi. Ayrıca Padişah ve Sadarete de birer sureti gönderilen protesto metninin İngilizce ve Fransızca tercümesinin yapılarak bütün dünyaya yayınlanması istendi.

Türklerle yerleşik vilayetleri, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin imzaladıkları Suriye Antlaşması ile kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırdıkları, Mütareke hükümlerini ihlal ederek işgale kalkıştıklarının haber alındığı belirtilen: “bu bölgelerde, kültürel, nüfus çoğunluğu, iktisadi çoğunluk ve üstünlüğün Türklere ait olduğunun bütün dünyanın ilmî belgeleri ve fenniyle sabit ve tahakkuk etmiş iken imzalanan bu antlaşma hak sahibini ve adaleti yaralayıp zillet ve hakaret etmez mi?” diye devam eden protesto telgrafında şu görüşlere yer verildi: “Wilson Prensiplerinin altına imza atan medeniyetin öncüleri sayılan bu iki büyük devletin son hareketi insanlık vicdanını kanatacak bir olay değil midir?

Asırlarca süren zulüm ve işkence sonucu milyonlarca masumun kanı bahasına bin türlü zorluğa karşı güçlkle elde edilebilen insanlık düsturları ve hukuk esaslarının böyle fütursuzca çiğnenmesi Avrupa medeniyeti için utanılacak bir durum teşkil etmeyecek mi?

Ey Avrupa ve Amerika'nın siyasi entrikalarından uzak fazıl ve aydın insanları! Size hitap ediyoruz. Dünyada hak ve adaletin zulme dönüşmesini gerektirecek tersine çevrilmiş bir devrim mi oluşuyor? Yoksa, insanlık kanlı galiplerin yaşadığı tarihin mazlum devirlerine geri mi dönüyor? Mağlupta hak ve şeref tanımayan eski devirlerde bile Suriye Antlaşması'nın bir benzerine rastlanmayacağını zannediyoruz. Acaba yerleşilmemiş, hiçbir kavmin tarihi ve sosyal hakkı ile ilgisi olmayan bir kıta parçası mı keşfedilmiş ki nüfuz sahalarına ayrılıyor?

Beş bin senelik bir tarihe sahip bulunan biz Türkleri her türlü hak ve hürriyetten mahrum etmek demek olan bu antlaşmayı, Avrupa ve Amerika milletlerinin adalet aşkı, hürriyet aşkı ve insaniyetle çarpan yüce kalpleri kabul edecek mi? Esir yaşamadığı gibi, esir kalmamak için de ölüme hazır bulunan

biz Türklerin kanını akıtmak ve küçük bir Ermenistan oluşturmak isteğiyle bu antlaşma yapılmışsa böyle dolambaçlı yollara ne gerek vardı? Afrika'nın siyah adamlarından, Okyanusya adalarının yarı vahşi ahalisinden birkaç milyon yırtıcı vatanımıza saldırıyor, çocuklarımız beşiklerinde, kadınlarımız temiz mısralarında ve namuslarına sahip çıkan erkeklerimiz dağlarda boğduruluyor.

Ey insanlığın hakkı seven adil evlatları! Bu türlü düşünmek karşısında bulunup bulunmadığımızı siz takdir buyurunuz. Eğer kitaplarda gördüğümüz medeniyet var ise, eğer dünyada hak ve adalete bir kıymet veriliyorsa, bunu ispat etmek fazilet sahibi insanlık için bir vazifedir. İşte esası emperyalizme dayanan bir emelin ürünü, olan, Türkiye'nin taksimi ve Suriye Antlaşması ile, o yüce insanlık fikri ve insaniyetin irfan mirası imha ediliyor. Biz bu feryadımızla, insanlığı vazifeye davet ediyor, İngiliz ve Fransız kamuoyunun bu işte başa görüşeceğini ümit ediyoruz. Hakkın ölmez, tarihin susmaz olduğunu eski siyasilere dikkatlerine bir kere de siz arz edin. Tarihin emsalini kaydetmediği, Türkiye hakkındaki bu düşüncelerin önüne geçmek, hak ve adaleti korumak için gayret sarf etmeyi insanlıktan ve dünya kamuoyundan rica ederiz. Yüce insanlığın, bu düşüncelerin gerçekleşmesine imkân bırakmayacağı ümidini bir kere daha açıkla, hür kalmayacaksa esir de yaşamayacağımızı, mukaddesatımızın kurtuluşu için bütün mevcudiyetimizi fedaya hazır olduğumuzu, medeniyet âleminin müşfik ve insan sevgisiyle dolu kalplerine hürmetle arz ederiz”³⁶.

Erzurum Kadınlarının Protestosu

İşgal üzerine Muradiye Camii'nde toplanan Erzurum kadınları bir mevlit okuttular. Mevlitten sonra Merkez Kız Mektebi Müdiresi Faika Hakkı Hanım tarafından bir konuşma yapıldı. Maraş, Urfa, Antalya, İzmir gibi şehirlerimizin işgalini protesto eden bir telgraf kaleme alınarak, Dahiliye Nezaretine, İtilâf Devletleri elçiliklerine ve Amerika ileri gelenlerine gönderildi.

Avrupa devletlerini adalet ve insaniyetin temsilcileri olduğu belirtilen telgrafta, Türklerin I. Dünya harbine istemeyerek girdiği, Mütarekeden sonra Avrupa medeniyetinin yaramızı saracağı yerde, İzmir, Adana, Urfa ve Maraş'ı işgal ile Türklere zulüm yaptığı, erkeklerin bir araya toplanarak yakıldığı kadın ve çocukların uzuvlarının kesilerek öldürüldüğü ve memleketin viraneye

³⁶ Albayrak Gazetesi, 23 Teşrinisani 1335, S 46.

çevrildiği, bunların tarafsız araştırmalar sonucu ortaya çıkmış olmasına rağmen bu canilerin himaye edilmesine bir türlü akıl erdirilemediği bildirildi.

Mütarekenin bir yemin demek olduğunu, buna rağmen Mütarekeden sonra bir kısım topraklarımızın işgalinin hangi hak ve salahiyetle işgal edildiği sorulan protesto telgrafında; Wilson prensiplerinde, çoğunluğun hakkının azınlığın hakkına feda edilemeyeceğinin belirtildiği dile getirilerek şöyle denildi: “İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ilhak etmeksizin ve tazminatsız barış yapacaklarını dünyaya ilan etmişlerdi. Söz insanlığın şerefidir. Daha doğrusu namusudur. Namus ise ayaklar altına alınmaz yüksekte tutulur. Biz Erzurum çevresi İtilâf Devletlerinin namuslarına müdahaleyi men edeceklerinden eminiz. Bu sebeple, medeniyetin, adaletin, şefkat ve insaniyetin timsali olan İtilâf Devletleri’nden, sürekli bir barışın teminini insanlık namına rica ederiz³⁷.”

Narman Protestosu

Fransız üniforması giymiş Ermenilerin Adana, Antep ve Maraş'ta intikam almak için Türklere zulmettiklerini haber alan 70.000 Narmanlı'nın galeyana geldiği belirtilen protestoda; Müslüman olmaktan başka hiçbir kabahati olmayan Türklere mezalim yapılmasına İtilaf Devletleri'nin rıza göstermeyeceklerinin ümit edildiği dile getirildi ve yapılan mezalime son verilmesi istenildi. Aksi takdirde halkın galeyani haptetmenin mümkün olmayacağı belirtildi³⁸.

İngiltere'nin Bölücülük Faaliyetlerine Karşı Tepkiler

Erzurum Vilayeti Halkı İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'da bölücülük faaliyetlerine karşı da tavrını koymuş ve aşağıdaki bildiri ve protestolarını yayınlamışlardır³⁹.

Hasankale Protestosu

Camadanlı Aşireti Reisleri Maksut ağazade Hasan ve Beduhinin Basın-Yayın Genel Müdürlüğüne çekilen telgraflarında Şerif Paşa'nın vicdanı satılmış bir kimse olduğuna değinildikten sonra Ermeniler ile Kürtlerin yüzyıllardan beri süregelmekte olan kanlı çarpışmaları anlatılıyor ve ilk başlangıç bilinemeyecek kadar eski olan bu günkü bağlılığımızın başka akrabalık bağları,

³⁷ T.İ.T.E. Arşivi, belge No: 9-37/4216.

³⁸ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara, 2015, s. 264.

³⁹ Yaşar Akbıyık, “Kurtuluş Savaşında Güneydoğu Anadolu'da Bölücülük Faaliyetlerine Karşı Tepkiler”, *XII. Tarih Kongresi*, 12-16 Eylül 1994, Ankara, s. 1311.

sosyal bağlar, vatan millet ve ülkü bağları ile Türklerden hiçbir ayrılığı olmayan biz Kürtlerin, Türk kardeşlerimizle birlikte Halifemizin etrafında birleşmekten ve dünyanın sonuna kadar beraberce yaşamaktan başka bir isteğimiz yoktur. Buna aykırı davranışlarda bulunan kimselerin her türlü teşebbüslerini bütün varlığımızla ret ederiz”⁴⁰.

Eleşkirt Protestosu

“Şerif Paşa namındaki bir şahsın Paris Barış Konferansı’nda kendisine Kürt delegesi unvanını verdiğini haber aldık. Adı geçenin hiçbir vekalet sıfatını haiz bulunmadığından şahsi ihtiraslarına dayanarak konferansta bizler adına yapacağı girişimlerin etkili olmayacağını bu sebeple dikkate alınmamasını rica eder, hiçbir sebep ve suretle Osmanlı camiasından ayrılmayacak bir kitle olduğumuzu arz ederiz”. Bildirini altında şu imzalar bulunuyordu: Yaban aşireti reisi Reşit, belediye reisi Abdülğani, Kuşan Aşireti reisi Hacı Fersu, Marşık aşireti reisi İsa, Afik Aşireti reisi Şakir, Aşiret reisi Seyfi⁴¹.

Erzincan Protestosu

“Vatan haini ve din düşmanı Şerif adındaki kişinin, Bogos Nubar ile işbirliği yaparak, Kürtlerin geleceği hakkında açıklamalarda bulunduğunu duyduk. Oysa ki Türklük ve Kürtlük bir bütündür. Birbirinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir. Tarihi tanık tutarak sayın milletvekillerimize şunu açıklarız ki; Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğruna şimdiye kadar Türklerle ilk savaş safında kanlarını akıtmışlardır. Bundan böyle de hükümetimizin devamı ve mutluluğu için aynı şekilde davranacaklardır. Osmanlı ve İslam topluluğundan ayrılmak, hiçbir zaman düşünce ve hayallerinden geçmez. Dünyanın sonuna kadar bu topluluk içinde yaşamak kararındırlar. Bundan ötürü, gerek adı geçen Şerif ve gerekse onun isteklerine hizmet edecek herhangi bir kişinin, açıkladığımız kararın dışındaki çabaların tam bir nefret ve retle kaderimizi hükümetimize bağladığımızı, bütün insanlık dünyasına ilan ederiz. Gereken yerlere de duyurulmuştur.”

Bildirinin altında şu imzalar bulunmaktadır: Erzincan Müftüsü Osman Fevzi, Belediye Başkanı Ali Rıza, ulemadan Şeyh Saffet, Şeyh Hacı Fevzi, Müftüzade Hakkı, eşraftan Çapıkzade Münir, Hacı Mehmetbeyzade Sami, Ahmet Paşazade Şemsi, tüccardan Taşvanzade Recep, Hacışehzade Şükrü,

⁴⁰ Takvim-i Vekayi, 8 Mart 1920.

⁴¹ İrade-i Millîye Gazetesi, 17 Nisan 1336, sy no: 2.

Arapzade Ahmet, Ruhzade Halis, ahaliden Hacızade Veli, Keçeli Aşireti Reisi Yusuf, Aşuranlı Aşireti Reisi Yusuf, Demanlı Aşireti Reisi Seyit Yusuf, Abbasi Aşireti Reisi Seyit Ali, Beratlı Aşireti Reisi Çiçek, Kelani Aşireti Reisi Hüseyin, Balabanlı Aşireti Reisi Paşabey⁴².

Erzincan ileri gelenlerinin bu telgrafının okunmasından sonra, konu üzerine mecliste görüşme açıldı. Söz alan Beyazıt milletvekili Şefik Bey şunları söyledi:

“Paris’te Bogos Nubar Paşa ile Şerif Paşa birleşip, aralarında bir antlaşma imzalayarak birilerine veriyorlar. Bu antlaşmada Kürtler ile Ermeniler müşterek ve kardeş bir kavim oldukları belirtilerek beraberce Osmanlı uyruğundan ayrılıp devlet kurmayı kararlaştırıyorlar. Düzenleyip imzaladıkları antlaşma gazetelerde yayınlandı. Bunun duyurulması ile de bu telgraflar gelmeye başladı. Bir de Diyarbakır Müdafaa-i Hukuku Cemiyetinden gelen telgraf vardı. Haber yayılıp duyuldukça her taraftan aynı anlamda telgraflar gelecektir. Kürtler Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri Devletin en önemli bir parçası, üyesi olarak Türk kardeşleri ile el ele vermiş ve hiçbir zaman ayılmamak suretiyle birlikte yaşamışlardır. Din bağları onları birbirine bağlayıp perçinlediği gibi, hısmılık akrabalık bağları da onları birbirleriyle birleştirmiştir. Her tarafın özellikle Doğu illerimizin nüfusunun yüzde doksan beşini teşkil eden bu büyük İslam topluluğu içinde, bir Türk-Kürt ayrılığı-gayrılığı yoktur.”

Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ise, elçilik görevinin yanı sıra, Ferit Paşa hükümeti sırasında Danıştay Başkanlığı da yapmış olan Şerif Paşa’nın Dışişleri eski bakanlarından Sait Paşa’nın oğlu olduğunu, talihsiz Sait Paşa’nın oğlunun Kürdistan’ı Ermenilere vermeye kalkıştığını, kardeşinin de İzmir’i Yunanlılara peşkeş çekmek istediğini belirttikten sonra, İstanbul’daki Kürt Taali Cemiyeti’nin Şerif Paşa’ya bu çabaları için vekâlet göndermiş olduğunu, aynı vekâleti Lütfü Fikri Bey’e de gönderdiği halde, onun kabul etmediğini açıkladı ve hemşerileri adına Şerif Paşa’ya nefret ve lanetlerini belirtti.

Siverek Milletvekili Bekir Sıtkı Bey ise, Diyarbakır halkının, İslam topluluğu ve Osmanlı birliğinden çıkmayı kesinlikle akıllarından geçirmediğini ve esasen Şerif Paşa’yı da tanımadıklarını anlattı. Kişisel isteği ve özel çıkarları için Paris’te Ermenilerle antlaşma yapan Şerif Paşa’nın, gazetelerde

⁴² 15 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İçtima 14, 26 Şubat 1920, Celse 2.

yayınlanan ve Meclis-i Mebusan'da protesto edilen faaliyetleri, memleketin her yerinde duyulmaya başlanmış, kendilerini Türklerle öz kardeş bilen, Kürtçülük ihtiras ve iddiaları ile ilgisi bulunmayan yurtsever halk topluluğu üzerinde büyük tepkiler yaratmış, İstanbul'a protesto telgrafları yağmaya başlamıştı⁴³.

Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifaya Zorlanmasına Karşı Tepkiler

Sivas Kongresi'nden sonra, Damat Ferit Kabinesinin çekilmesi ile birlikte Mütareke Dönemini kritik devresi sona ermiş gibi görünüyordu. Damat Ferit Paşa kabinesini yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti 2 Ekim 1919'da göreve gelmişti⁴⁴. Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Anadolu'da Kuvay-ı Milliye gelişmişti. Bu durumu fark eden İtilaf Devletleri vatansever Ali Rıza Hükümetini istifaya ettirerek yerin kendi emirlerini dinleyen Damat Ferit'i sadrazamlığa getirmek istiyorlardı. Bunun üzerine Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal 4 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan Başkan vekiline ve Padişah'a bir telgraf çekerek halkın hükümet buhranı nedeniyle heyecan içinde olduğunu, Meclis'te çoğunluk eğilimlerinin Padişah tarafından dikkate alınacağına emin bulunduğunu, fakat iç ve dış bin türlü ihtirasın galeyanı ile tehdit altında olan memleketin, millî vicdanı tatmin etmeyecek bir kabine reisine tahammül edemeyeceğini, böyle bir şey olursa, Osmanlı tarihinde görülmemiş üzücü olaylara yol açacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı gün 4 Mart 1920'de kumandan, vali, mutasarrıf ve Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyetlerine bir genelge göndererek: Damat Ferit Paşa veya dengi, yabancı emellerini uygulayacak birinin iktidara getirilmek istendiğini belirtip, millî emelleri tatmin etmeyecek böyle bir hükümete tahammül edilemeyeceğini açık ve sert bir ifade ile telgraflarla meclise ve basına bildirmek gereğini emretmiştir⁴⁵. Bunun üzerine 4 Mart 1920 gecesi telgraf fırtınası yaşanmış, yurdun her tarafından telgraflar çekilmiş Alırıza Paşa Hükümetini istifaya zorlanması, Damat Ferit Paşanın iktidar getirilmesi protesto edilmiştir. Bu hususta Erzurum merkez ve sancağa bağlı merkezlerden beyannameler yayınlanmış, protesto telgrafları çekilmiştir. Bu beyanname ve telgraflar şunlardır:

⁴³ Mahmut Goloğlu, **3. Meşrutiyet**, Ankara, 1920, s. 85.

⁴⁴ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 1999, s. 165.

⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000, s. 273.

Erzurum Beyannamesi

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesi 5 Mart 1920 tarihinde şu beyannameyi yayınlamıştır:

“Harici kuvvetlerin tesiri ve dahildeki hiyanetkar ellerin muavenetiyle, millî hukuk ve mukaddesatın tekrar çiğnenmesi için gayr-i vatani birçok dolapların çevrildiğine kani bulunuyorduk. Kabinenin istifasıyla bu kanaatimiz teyyüd etti. Mukaddesatını muhafaza için ahd ve misakta sabit olan millet her veçhi Meclis-i Ali-i Milliyesine muin ve zahirdir. Binaenaleyh herhangi bir makam ve kudret tarafından vaki olacak gayr-i vatani ve gayr-i millî harekete karşı Hukuk-u Milliyesimizin muhterem Meclis-i Ali-i Millî tarafından kemal-i azim ile müdafaa edileceğine emin ve mutmain bulunduğumuzu arz ve teşebbüsat neticesinin millete iblağını istirham eyleriz”.⁴⁶

Hasankale Protestosu

Yekvücut Millet-i Osmaniye'nin mümessili olan Meclis-i Mebusan'ımızın itimadına şayan ve milletin hukukunu müdrik bulunan Ali Rıza Paşa Kabinesini imha siyasetini takip ve ecnebilere namus ve vicdanlarını para ile satmış aynı fikre hadim bazı muhaliflerin tazyik ve entrikalarıyla istifaya mecbur eylediklerini haber alarak, vazifelerinde devamını zat-ı hazret-i hilafet-penahından istirham eyledik. Böyle bir heyetin entrika ile çekilmesini protesto eder ve millet-i zübde-i amalîne hadım bir kabine reisi işbaşına gelmedikçe Hükümet-i Hazıra-yı manevi vazife kâr addedemeyeceğimizi arz ederiz.⁴⁷

Hınıs Protestosu

“Meclis-i Millîmizin itimadını haiz ve sine-i milletten doğan Ali Rıza Paşa kabinesinin Âmâl-i Meşruâ-i Milliyesimizin rahnedâr ve açıktan felâketimizi ihzar etmek maksad-ı hâinânesi neticesiyle istifaya mecbur edildiğini kemâl-i teessürle işittik. Din ve vatandan alâkasını kesmiş birtakım hainlerin Hayat ve Narnus-u Milliyyeyi âmâl-i ihtiraskârileri uğrunda son demm-i hayatımızı irakadan çekinmeyeceğiz. Âmâl-i Milliyyemizi temin edemeyecek herhangi bir Kabineye karşı muti olamayacağımız katidir. Meş'um mütarekenin akdedildiği on beş aydan beri aleyhimizde çevrilen entrikalar artık nazar-

⁴⁶ Meclis- Mebusan Zabıt Ceridesi, İctima 19, 6 Mart 1336 (1920), C 1.

⁴⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İctima: 19, 6 Mart 1336 (1920), Celse 1. 4 Mart 1336 tarihli bu protestoyu eşraftan Mustafa Kamil ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Bekir Derviş Bey imzalamıştır.

ı Millette katiiyen ayandır. Bizi saadet-i Miliyyemizden uzaklaştırmaya sa'y ve ecnebî propagandasına âlet olan bu gibi alçakları kemal-i nefretle yâd eder ve bu hareket-i sefilânelerini istikrahla karşılarız. Onları Osmaniyyemizin parçalanmasına mütecasir olan o alçak komiteye mematımızı saadet bilerek müdafaaya hazır ve neticesine sabırsızlıkla müntazırız ferman" (5 Mart 1336 Müdafaai Hukuk- u Milliyye Fehmi, Ekrad meşayihinden, Bahaeddin).⁴⁸

Eğın (Kemaliye) Protestosu

İki seneyi yakın bir zamandan beri gördüğü mezalim ve uğradığı işgallerin acı sonuçları ile ruh-u milletten doğan amal ve millî birliği boğmak için başta İtilaf Devletleri olmak üzere bir-iki vatansız İstanbul'da yabancı emellerine hizmet eden bir Şuray-ı Hilafet oluşturulacağı ve Alırıza Paşa Kabinisinin istifaya mecbur bırakıldığını haber aldık. Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Milliymizi parça parça etmek isteyen fırkacılara için siz gitmiştiniz. Memleket an-ı felakette bulunuyor. Millet İttihat ve İtilaf ve birçok nam altında içtima eden fırkalara lanet ederek diyor ki: Mebus efendiler hiçbir fırkayı tanımamışlar ve bir cereyana bakmamışlar vahdet ve Amal-i Milliyyenin tatminine uğraşınız. Allah aşkına aziz vatani kurtarmak çaresine bakınız ki bütün müvekkillerimizin mazhar-ı hoşnidisi olunup yoksa Paris Sulh Konferansı'ndan kovulan Ferit Paşa ve rüfekası gibi milletin menfurı olmayasınız⁴⁹.

Tortum Protestosu

Ecnebi zorlamaları ile istifaya mecbur olan Kabineyi istihlak edecek ve ecnebi amaline hizmetle vatan ve milletimizin mahv-u perişanlığını hazırlayacak bir kabineye katiiyen tahammül edemeyeceğimizden, selamet-i vatan uğrunda amal-i milliyeyi temin edecek bir kabine teşkilini arz ve istirham ederiz"⁵⁰.

Narman Protestosu

Millet-i Osmaniye'yi temsil eden Meclis-i Mebusan'ın itimadına mazhar Ai Rıza Paşa kabinesinin siyasi bir tazyik sonucu istifaya mecbur olmalarını derin bir teessür ile istihbar ettik. Hükümet milletin hemfikir mümessilidir. Buna binaen teşekkül edecek kabine Heyet-i Mebusan'ın mutemedi olmaları

⁴⁸ Meclis- Mebusan Zabıt Ceridesi, İctima 19, 6 Mart 1336 (1920), C 1.

⁴⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İctima: 19, 6 Mart 1336 (1920) Celse 1. Protestoyu Eğın Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi reisi Osman Bey imzalamıştır.

⁵⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İctima: 19, 6 Mart 1336 (1920) Celse 1.

şart olduğu gibi Mebusanın hal-i içtimalı hengamında şimdiye kadar görülme-
yen ve Kanun-u Esasi'ye muhalif bu ecnebi amaline hadimiyeti melhuz bulu-
nan Şura-yı Hilafetin de teşkili başta Zat-ı Hazreti Hilafetpenahileri olmak
üzere bu muhit halkının da kabul etmeyeceğini arz ve milletin amak-ı ruhun-
dan kopan istirhamın Zat-ı Şevketmeab Efendimizce hüsn-ü kabul ile Millet
meclisinde itimadı olmayan bir kabinenin başına geçirilmesi ve Şura-yı Hila-
fet teklifinin reddinî tazarru ve istirham eyleriz⁵¹. 6 Mart 1336 tarihli bu pro-
testoyu Narman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yayınlamıştır.

Kemah Protestosu

Anlaşılmayan bir tesir ve müdahale neticesi olarak kabinenin istifasını
istiyoruz. Mülk ve milletin geçirmekte olduğu şu an-ı buhran-ı millinin bir
sebat metanetle geçirileceği fikrindeyiz. Başta padişahımız ve Halife-i zişanı-
mız olduğu halde millet, ya meşru bir sulhun hakk-ı hesabına herkesin hürme-
tini celp edecek veyahut ölecektir. Bu gayeyi temin eyleyecek ve azm-i nefsi
milliyi temsil edecek zevatın başvekâlete tayinini istirham eder, hilafını kati-
yen kabul etmeyeceğimizi arz ederiz. 5 Mart 1336 tarihli bu protestoyu Kemah
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i İdaresi göndermiştir⁵².

Albayrak Gazetesinin Faaliyetleri

1913 yılında Erzurum'da yayın hayatına başlayan *Albayrak* gazetesi, Rus
işgali sırasında bir süre kapandı ise de daha sonra tekrar çıkmaya başladı ve
Millî Mücadele lehinde yayınlarda bulundu. Ülkemizin işgaline karşı yazılar
yayınlamış ve kamuoyu oluşturmuş olan *Albayrak* gazetesinin başlığının alt-
tında: “Vilayet-i Şarkiye Ermenistan olamaz” yazılıydı. Gazete Doğu Böl-
gesi'nin en etkili propaganda aracı haline gelmiştir⁵³. Gazetenin başlığı altında
devamlı olarak şu mısralar yer alıyordu:

Vatan tubasında mukaddes bir dal

Şarkî Anadolu, İslam ocağı

Eller verilmez canan kucağı

Adana, Urfa'yı unutmak muhal

⁵¹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, İctima: 19, 6 Mart 1336 (1920) Celse 1.

⁵² **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, İctima: 19, 6 Mart 1336 (1920) Celse 1.

⁵³ İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981, s. 9.

Hatırdan çıkar mı Maraş illeri...?⁵⁴

Erzurum halkının, Maraş'ın işgaline karşı yayınladığı protestoya sütunlarında yer veren *Albayrak* gazetesi daha başka yazılarla bu konuya eğildi⁵⁵.

“Özyurtlarımız İçin” başlığı altında, yayınlanan bir yazıda, Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi Türk'ün öz yurtlarında bir takım emrivakiler yaratma yolunda adımlar atılmakta olduğunun üzüntü ile haber alındığı, bunların başında hürriyet ve adaletin liderliğini yapmış olan Fransa'nın bulunmasının hayret verici bir durum olduğu belirtilerek şu görüşlere yer verildi:

“İnsan hakları beyannamesi ile insanlığa yeni bir hayat veren, Fransız milletinin, bir asır sonra adalet ve hak yolundan dönerek bir milletin hürriyetini zor yolu ile bir diğerine vermeye çalışacağına inanmak mümkün değildir. Çünkü adı geçen memleketlerin nüfusu, dili, kültürü, tarihi, sosyal yapısı ve bütün varlığı ile Türk olduğu bilinirken, bunu kuvvet yolu ile değiştirmek hak ve adaletle alay etmek demektir. Hak hak diye insanlığa hitap eden Fransız milleti hiçbir zaman ihtiraslarını tatmin için tarihteki yüksek yerinden fedakârlık edemez. Adana, Maraş, Antep ve Urfa'daki işgale ve faaliyetlere olmamış gibi bakamayız. Fransızlar gibi bir millet hiçbir zaman, insanlık tarihinin kendisinden beklediği vazifeyi ihmal edemez⁵⁶.

Aynı gazetede çıkan bir başka yazıda, Wilson prensiplerine değinilerek bu prensiplerin uygulanması istenildikten sonra: “Bugün o prensiplere taban tabana zıt, tarihî, iktisadi ve kültürel durumu değiştirmeye yönelik olarak Adana, Maraş, Antep ve Urfa'da Fransızlar tarafından yapılan faaliyetlerin devam edeceğine inanmıyoruz. Zira Wilson Prensiplerinin savunucuları arasında bulunan Fransa'dan yaptığını yıkmak gibi bir hareketi beklemiyoruz” denilmiştir.

Albayrak gazetesi bir sayısında, Antep, Maraş ve Urfa'yı tahliye eden İngilizlerin yerine Fransız kuvvetlerinin geldiği, çoğunluğunun yerli Ermenilerden ibaret olduğu, Fransız üniforması taşıyan bu Ermenilerin asırlardan beri kendilerini koruyan Türklere, Osmanlı Devleti'ne ve bayrağına hakaret ettikleri ve saldırıdan geri durmadıkları bildirilerek, acıklı olaylara sebebiyet verildiği belirtildi.

⁵⁴ İzzet Öztoprak, a.g.e., s. 379.

⁵⁵ *Albayrak* gazetesi, 23 Teşrinisani 1335, S 46.

⁵⁶ *Albayrak* gazetesi, 6 Teşrinisani 1335.

İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye Antlaşması'na da yer veren *Albayrak* gazetesi, bunun Türkiye'yi imha demek olduğunu belirterek, Erzurum halkının protestosunun dünya kamuoyunda ilgi göreceğinin beklendiğini bildirdi.

Bu hususta yazılarına devam eden gazete: "Haksız İşgaller ve Fransa" başlığı altında M. Mustafa imzası ile yayınladığı bir yazıda, Mütarekeye aykırı olarak yapılan işgallerin kalpleri rencide ettiği, Wilson Prensipleri ile insanlığa hürriyet ve barış vadeden İtilâf Devletler'inin bu çıkmaz yolda ısrar etmeyeceklerinin ümit edildiği belirtiliyordu.

Hürriyet ve medeniyetin öncüsü durumunda olan Fransa'nın bu mantık dışı harekette önde bulunmasının üzüntü yarattığı, tarihte Fransızlar ile Türkler arasındaki dostluğun eskilere dayandığı, 1525 senesi Pavye Savaşı'nda esir düşen Fransız Kralı I. Fransuva'nın Osmanlı Devleti'nden yardım istediği, o zaman Kanuni Sultan Süleyman'ın gönderdiği ordu ve donanma sayesinde kurtarıldığı, 1853-1856 seneleri Osmanlı-Rus savaşında da bu iki milletin yan yana savaştıkları dile getirildi.

Ayrıca Fransa'nın memlekette ihmal edilemeyecek maddi ve manevi menfaatlerinin bulunduğu, Osmanlı memleketindeki yabancı sermayenin üçte ikisinin Fransa'ya ait olduğu, Avrupa'ya gönderilen talebelerin ekseriyetinin eğitimini Paris'te tamamladığı, memleket aydınlarından Fransızca bilmeyenin hemen hemen hiç yok gibi olduğu, Fransızların Osmanlı ülkesinde banka, mektep, mabet gibi, ilmî, dinî, ticari müesseselerinin bulunduğu belirtilerek, tarihen ve halen sıkı bağlarla birbirine bağlı olan bu iki milletin arasında anlaşmazlıkların olmasının üzüntü kaynağı olduğu bildirildi.

Daha sonra Ermenilerin dünyada emsalleri görülemeyecek derecede kör, şuursuz ve seciyesiz bir millet olduğu, bu hakikatler meydanda iken Fransızların birtakım Ermenileri asker kisvesine sokarak, Adana, Maraş, Urfa gibi çoğunluğu Türk olan şehirleri haksız yere işgal etmesinin anlaşılmadığı dile getirildi. Türklerin var olduğu tarihten itibaren, hür ve bağımsız olarak yaşadıkları, bundan sonra da hiçbir milletin esaret ve boyunduruğu altına girmeyeceği, bunun Erzurum ve Sivas Kongrelerinde teyit edildiği dile getirildi. Fransa'nın bütün bunları düşünerek Türk milletini meşru müdafaa karşısında bırakmayacağını ümit edildiği belirtildi⁵⁷.

⁵⁷ *Albayrak* gazetesi, 27 Teşrinisani 1335, S 47.

Sonuç ve Değerlendirilme

Protesto ve mitinler, Heyet-i Temsiliye Başkanı, Mustafa Kemal Paşa'nın yurt çapında yayınladığı genelge sonucu meydana gelmiştir. Bu protestolar, düşmana karşı koymak amacıyla halkın teşkilatlanıp, tek vücut olarak dünyaya sesini duyurduğu ve vatan topraklarının işgal edilemeyeceği, işgal edilse bile, er geç düşmanın yurttan atılacağını belgeleyen olayların başında gelmektedir. Düşmana karşı koymada, psikolojik savaşın bir örneği olan bu miting ve protestolar, Millî Mücadele'de önemli bir duruş ve yer işgal eder.

Protesto telgrafları ve mitinglerde alınan kararlar, genelde İtilâf Devletleri elçiliklerine, bazıları da işgal kuvvetleri kumandanlıklarına gönderilmiştir. Bazı il ve ilçeler protestolarını Heyet-i Temsiliye'ye göndererek ilgili makamlara ulaştırılmasını istediler. Protestoların bir sureti de İstanbul Hükümetine gönderilmiştir. Protestoların altında genelde gönderildiği vilayetin veya bölgenin ileri gelenlerinin imzası bulunmaktadır. Protestoların ve mitinglerin tertip ve düzenleyicileri genelde Müdafaa-i Hukuk cemiyetleridir. Ayrıca Belediye Başkanları, müftüler, aşiret reisleri, hükümet memurları, ilim adamları ve esnaftan bazı kişilerin imzaları da bulunmaktadır.

Miting ve Protestolarda ileri sürülen hususlar şöyle özetlenebilir:

a. İşgalin Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olduğu, işgallere sebep olarak gösterilen Mütarekenin 7'nci maddesinin işgal hakkını doğurmadığı, çünkü bu bölgelerde herhangi bir olayın meydana gelmediği ve sükunetin sağlanmış olduğu.

b. İşgalin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yayınladığı prensiplere aykırı olduğu, bu sebeple işgalden vazgeçilerek Türklere hakimiyet haklarının tanınması.

c. Bölge halkının gerek kültürel, gerekse nüfus itibarıyla çoğunluğunun Türk olduğu, yedi asırdan beri, Türk hakimiyetinde kaldığı, iktisaden de durumun aynı olduğu, bölgede hiçbir vilayetin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediği, işgalin Türk-Fransız dostluğuna uymadığı.

d. Bütün dünyaya hürriyet, adalet ve medeniyette liderlik etmiş bulunan Fransa'nın bu son hareketinin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğu.

e. İşgal hareketinin Osmanlı hakimiyetine vurulmuş bir darbe olduğu, Türk Milletinin esaret altında yaşamadığı ve yaşamayacağı, istiklâl; uğrunda gerekirse canını seve seve feda edeceği.

f. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaratılmak istenilen Kürtçülük propagandasına bu bölge halkının itibar etmediği ve etmeyeceği, tek vücut olarak Heyet-i Temsiliye'nin vereceği emri bekledikleri.

g. Vatanın düşman işgalinden kurtarılması hususunda önce Allah'a sonra Heyet-i Temsiliye'ye güvenildiği, hususları dile getirmiştir.

ğ. İşgallerin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğu, buna sebep olarak gösterilen Mütarekenin 7'nci maddesinin işgal hakkını doğurmadığı, çünkü bu bölgelerde herhangi bir olayın meydana gelmediği ve sükunetin sağlanmış olduğu.

h. İşgalin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yayınladığı prensiplere aykırı olduğu, bu sebeple işgalden vazgeçilerek Türklere hakimiyet haklarının tanınması.

ı. Bölge halkının gerek kültürel gerekse nüfus itibarıyla çoğunluğunun Türk olduğu, yedi asırdan beri, Türk hakimiyetinde kaldığı, iktisaden de durumun aynı olduğu, bölgede hiçbir vilayetin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediği.

i. İşgalin tarihi Türk-Fransız dostluğuna uymadığı.

j. Bütün dünyaya hürriyet, adalet ve medeniyette liderlik etmiş bulunan Fransa'nın bu son hareketinin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğu.

k. İşgal hareketinin Osmanlı hakimiyetine vurulmuş bir darbe olduğu, Türk Milletinin şimdiye kadar esaret altında yaşamadığı ve yaşamayacağı istiklâlî uğrunda gerekirse canını feda edeceği.

l. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yapılan Kürtçülük propagandasına bölge halkının itibar etmediği ve etmeyeceği, tek vücut olarak Heyet-i Temsiliye'nin vereceği emri bekledikleri.

m. Vatanın düşman işgalinden kurtarılması hususunda önce Allah'a sonra Heyet-i Temsiliye'ye güvenildiği.

n. Bu tepkileri ile Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis, Van Vilayetlerinin halkının temsilcisi olan delegeler işgal edilen sahalarda Osmanlı-Türk yurdu

olduğu hususlarını dile getirmiştir: Kazım Karabekir'e göre: "Bir kere Erzurum Kongresi'nde bir dayanak ve hareket noktası tesis edildikten sonra teşkilatça, kuvvetçe, maddi, manevi heybetli bir çıkış gibi batıya geçmek kolaydı. Doğu'da kazanılan zafere dayanarak İzmir'i de kurtarmak mümkündü." Kazım Karabekir'in bu görüşü aynen gerçekleşmiştir.⁵⁸

o. Erzurum halkının işgaller karşısındaki yürekli duruşunun yanında, ev sahipliği yaptığı kongrede alınan kararlar, Misak-ı Millî'nin temelini oluşturmuş:

p. 7 Kasım 1919'da yapılan genel seçimlerde Erzurum'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal Atatürk: "Efendiler, askerlikten istifamı müteakip, Erzurum halkının bilaistisna ve Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesinin, hakkımda pek bariz bir surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatırayı, burada alenen zikretmeyi bir vecibe addederim". Demiştir. Atatürk'ün konuşmasında ifadesini bulan Erzurum'un İstiklal Harbinde ayrı bir önemi olup faaliyetleriyle "Kahraman" unvanını almayı hak kazanmaktadır.

Bir yabancı yazarın görüşü ile: "Sevr Antlaşması: Viyana kapılarına kadar uzanan zaferlerin başlangıç noktası olan Anadolu'nun Sakarya boylarına geri döndürmüştü. Ne garip bir kaderdir ki. Türkleri Asya çöllerine göndererek yok etmeyi düşünenler, Türk ulusal bilincinin canlandığını unutmışlardı. Dram tamamlanıp da Türkiye'nin teslim olduğuna inanan İngiltere'nin dizginsiz Başkanı Lloyd George, Anadolu'nun göbeğine sürülen ve kendisinin uygar milletler ailesinden çıkarılıp, Avrupa'dan kovulmasından doğan hırsla, Türk milleti hayret uyandıran bir davranışla, gururunu güçlülerin suratına tükürdü, öteberisini toparlayıp ortaya çıktı. Avrupa kuruluşlarının eşiğinde Uygur Türkiye-Çağdaş Türkiye doğdu. Bu devrin büyüklüğünü basit bir kıyaslama bile ortaya çıkarabilir: 20. yüzyılın bağımsız, özgür, güçlü, yeniden teşkilatlanmış, saygın Türkiye'sini, 'Hasta Adam'ın Osmanlısı ile kıyaslayın o zaman Mustafa Kemal Atatürk'ün (Erzurum'da başlayan) eserini anlarsınız".⁵⁹

⁵⁸ Kazım Karabekir. **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1988, s. 529.

⁵⁹ Thomas Ath. Vaidis, **Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s. 45.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadele’de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Akbıyık, Yaşar, “Kurtuluş Savaşında Güneydoğu Anadolu’da Bölücülük Faaliyetlerine Karşı Tepkiler”, **XII. Tarih Kongresi**, 12-16 Eylül 1994, Ankara.
- Akçakayalıoğlu, Cihat, “Türk İstiklâl Harbi ve İnkılâp (Devrim) Dönemlerinde Atatürk-General Kâzım Karabekir İlişkileri”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara, C I**, Ankara, 1996.
- Albayrak** gazetesi, 27 Teşrinisani 1335, S 47.
- Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi.**
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1927.
- ATASE**, Askeri Tarih Araştırma Arşivi.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C I Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1972.
- Akbulut, Dursun Ali, **Albayrak Olayı**, Erzurum, 1991.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, C II, Remzi Kitabevi, Ekim, 2004.
- Belge, Murat, **Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya Türkiye Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bozan, Oktay, **Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır, 1918-1923**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları, (21/11/1920-2/6/1922)**, Vatan Neşriyatı, 1955.
- Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadele’de Erzurum**, Ankara, 1946.
- Erzincan İl Yıllığı**, 1967.
- Ezherli, İhsan, **Büyük Millet Meclisi (1877-1920) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, TBMM, Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 54.
- Goloğlu, Mahmut, **3. Meşrutiyet**, Ankara, 1920.

- Goloğlu, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi-I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hieser, Hans-Luhas, **İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2005.
- İrade-i Milliye** Gazetesi, 17 Nisan 1336, S 2.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1988.
- Kılıç, Selami, “Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi”, **Atatürk Dergisi**, C 2, S 1, 1997.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Bütün Yönüyle Erzurum Kongresi**, Ankara, 1993.
- Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 2003.
- Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 1999.
- Kürkçüoğlu, Erol, **Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum ve Ermeniler**, Erzurum Valiliği Kültür Yayınları, 2018, Erzurum.
- Mechin, Benoit, **Kurt ve Pars**, Kum Saati Yayınları, Çev. Ahmet Çuhadır, İstanbul, 2001.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi** İctima: 19, 6 Mart 1336 (1920), Celse 1.
- Öztoprak, İzzet K., **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.
- Sanders, Liman Von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul, 1969.
- Takvim-i Vekayi**, 8 Mart 1920.
- Tanör, Bülent, **Türkiye’de Kongre İktidarları, 1918–1920**, Yapı Kredi Yay., İst., 1998.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tevfik, Ali, “1913’te Erzurum Vilayeti”, İstanbul (1913), Çev. Prof. Dr. Ramazan Özey, **Mufassal Memalik-i Osmaniye’nin Coğrafyası**.
- Vaidis, Thomas Ath., **Bir Yunanlı Gazeteci Gözüyle Atatürk**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005.

AMASYA'DAN ERZURUM'A: III. ORDU KİT'AATI MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN HÜKÛMET VE HARBİYE NEZARETİYLE MÜNASEBETLERİ

Zekeriya TÜRKMEN*

ÖZET

III. Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mirлива Mustafa Kemal Paşa, Amasya'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra 26 Haziran 1919 tarihinden şehirden ayrılmış, Tokat'ta bir gün konakladıktan sonra Sivas'a geçmiştir. 27/28 Haziran 1919 tarihinde Sivas'ta kalmış; oradan Erzurum'a hareket etmiş, beş günlük bir yolculuktan sonra 3 Temmuz 1919 tarihinde müfettişlik karargahının merkezi Erzurum'a ulaşmış; XV. Kolordu Komutanı Mirлива Kazım Karabekir Paşa tarafından askerî törenle karşılanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Amasya'ya geçtikten sonra orada başlattığı çalışmalar, İstanbul'da İşgal Orduları Komutanlığında endişeye yol açınca hükûmete ordu müfettişinin geri çağırılması yönünde baskı yapmasına yol açmıştır. Hükûmet bir taraftan Dahiliye Nezareti, diğer taraftan da Harbiye Nezareti aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması yönünde teşebbüsü girişmiştir. Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerinin çağrılarını kulak ardı eden Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik mıntikasındaki ihtiyaçlarını rapor ederek, hükûmet nezdinden bir takıp taleplerde bulunarak görevle ilgili konularda yazışmalarını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik bölgesindeki faaliyetlerdeki nihai amacını tam olarak kestiremeyen Harbiye Nezareti -İngilizlerin baskısından dolayı İstanbul'a çağrıldığını ifade eden mesajlarına- da ordu müfettişi umursamaz bir tavır sergileyip cevap vermemiş, Erzurum'a uzanan yolculuğunu gerçekleştirmiştir. Hatta Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın ve Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın İngiliz baskısından bunaldıklarını ifade eden yazıların yanında, Mustafa Kemal Paşa'nın tebdil hava

---

*Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zturkmenbeyi@gmail.com

alıp bir yerde istirahat etmesi yönünde yazdıkları telgraflar da Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'a doğru hedefe yürümekten alıkoymamıştır.

Müfettişlik mıntıkasında ve civar vilayetlerde Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak millî teşkilatın yapılması, işgallere karşı kamuoyu oluşturulması yönünde çaba harcayan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki hükûmetin itidal telkinine rağmen, halkın uyanık bulunması konusunda mesajlar yazarak millî teşkilatın bütün ülke sathında yaygınlaştırılmasını istiyordu. Nitekim, 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a ulaştığında ordu müfettişi ile İstanbul'daki Harbiye Nezareti ve hükûmet arasındaki gerilimin arttığı, anlaşmazlığın ileri bir safhaya ulaştığı bilinmektedir. Harbiye Nazırlarının bu süreçte sıkça değişmesinden kaynaklanan boşluğu iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun en kıdemli ordu müfettişi sıfatıyla mülki-askerî makamlarla irtibatını güçlendirmeye çalıştı. İstanbul'da hükûmet ile ordu müfettişi arasındaki yazışmalara bakıldığında İstanbul'a geri dönmesi yönündeki çağrılara III. Ordu Müfettişinin Erzurum'da da pek kulak asmadığı görülmektedir.

7/8 Temmuz 1919 tarihine gelindiğinde İstanbul hükümetiyle III. Ordu Müfettişi arasında cereyan eden yazışmalarda gerilim en üst düzeye çıkmış, Dahiliye Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmesi konusunda teşebbüslerde bulunması üzerine ipler kopma noktasına gelmiştir. İstifadan önce İstanbul'da Elena kahramanı Deli Fuat Paşa ile bir süre görüşen Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi çok sevdiği askerlik mesleğinden ve müfettişlik vazifesinden istifasını vermiştir. Onun istifasından birkaç saat sonra da devlet merkezinden görevine son verildiği, yetkilerinin alındığı mesajı XV. Kolordu aracılığıyla ulaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası üzerine yanındaki yaverlerinin dahi onu terk ettiği bir sırada XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa yanına gelerek; "*Ben ve kolordum emrinizdeyim Paşam!*" hitabıyla her türlü destek vaadinde bulunması, Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'ya manevi bir güç-kudret vermiştir.

Bu bildiride, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Erzurum'a gelişi müfettişlik mıntıkasındaki faaliyetleri ve bu süreçte hükûmetin askerî ve sivil kanadıyla olan münasebetleri ile ordu müfettişliğinden istifasına / azledilmesine uzanan süreç, döneme ait arşiv belgeleri ve araştırma eserleri ışığında yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Amasya, Erzurum, Harbiye Nezareti, Kazım Karabekir, Ordu Müfettişliği.

FROM AMASYA TO ERZURUM: INSPECTOR OF THE 3RD ARMY MUSTAFA KEMAL PASHA AND HIS RELATIONS WITH THE GOVERNMENT AND THE MINISTRY OF WAR

ABSTRACT

The corp inspector of the 3rd Army, Mirliva (Brigadier) Mustafa Kemal Pasha completed his work in Amasya and on June 26, 1919 he left the city. He was in Tokat for one day and left for Sivas on the next day. He was in Sivas on 27/28 June 1919 and went to Erzurum. Following a five-day long journey, he reached Erzurum, the headquarters of inspectorship. There he was welcomed by Kazım Karabekir Pasha, 15th Corp Commander, with a military ceremony.

The work initiated by Mustafa Kemal Pasha after his transfer from Samsun to Amasya caused concerns in the Occupation Army Command in Istanbul; thus, the government was pressured to recall the army inspector. Damat Ferit Government on the one hand, the Ministry of Internal Affairs, on the other hand, through the Ministry of War the return of Mustafa Kemal Pasha was attempted immediately. Mustafa Kemal Pasha, who ignored the calls of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of War, continued to report on the needs of the inspectorate and correspondence on matters related to his duty by submitting a request from the government. Mustafa Kemal Pasha did not give an indifferent attitude to the messages of the Ministry of War, which stated that he was called to Istanbul with the pressure of the British. Even the Minister of Harbiye Sevketturğut Pasha and Erkan-ı Harbiye Chief Cevat Pasha argued that they were tired of the British pressure and expressed their fuss, but Mustafa Kemal Pasha did not care about them. Şevket Turgut Pasha's messages to rest in a way could not prevent his travel to Erzurum.

Mirliva Mustafa Kemal Pasha, who made efforts for the establishment of a national organization against the invasions of the Mudros in the district of the inspectorate and against the provisions of the Mudros Armistice, despite the sobriety suggestion of the government in Istanbul, wrote messages on the public's vigilance and tried to spread the national organization throughout the country. As a matter of fact, when he came to Erzurum on July 3, 1919, it is known that the tension between the army inspector and the Ministry of War in Istanbul and the government increased, and the conflict reached a very

advanced stage. Mustafa Kemal Pasha, who evaluated the gap caused by the frequent changes of the Minister of Harbiye in this process, tried to strengthen his contact with the civil-military authorities as the most senior army inspector in Anatolia. Considering the correspondence between the government and the army inspector in Istanbul, it is seen that the calls for the return to Istanbul were not answered by the Inspector General in Erzurum either.

On 7/8 July 1919, the relations between the Istanbul government and the Inspector of the Third Army were severely stretched and reached the rupture point. Mustafa Kemal Pasha, who had been informed by his friends in Istanbul about his attempts to end the military inspector position of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of War, was extremely cautious. Before the resignation, Mustafa Kemal Pasha, who was meeting with the Elena hero, Deli Fuat Pasha in Istanbul for a while, sent his resignation from his most beloved military service and duty as an inspector on the night of 8/9 July 1919. It was announced that he was dismissed from the state center a few hours after his resignation and he was deauthorized. It was delivered to him through the 15th Corp.

Upon the resignation of Mustafa Kemal Pasha even his military assistants left him but the Commander of 15th Corp Kazım Karabekir said to him the following: “My corps and I are at your command, sir!” Thus, he supported Mustafa Kemal Pasha and provided a spiritual and military support to the commander of the National War which increased the hopes for the future.

In this paper, it is explained how Mustafa Kemal came from Amasya to Erzurum, his deeds in the inspectorate and his resignation under the light of archival documents and literature for a reevaluation of the topic.

Keywords: Mirliva Mustafa Kemal Pasha, Amasya, Erzurum, Ministry of War, Kazım Karabekir, Inspectorate of the Army.

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın emriyle İstanbul'a davet edilen ordu komutanları başkente geldikten sonra karargahta sık sık toplantılar düzenleyerek ülkenin geleceğine yönelik hazırlanan planlar üzerinde görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Mütareke döneminde barış devri kuruluşu olan ordu müfettişlikleriyle İtilaf Devletleri işgallerinin olduğu bir dönemde, onların da tepkisini çekmeden ülkede asayiş ve huzurun sağlanmasına yönelik çalışmalara hız verilmiştir. Diğer taraftan da Mondros Mütarekesi şartlarına göre Osmanlı ordusunun çekirdek kadroya diğer bir ifadeyle iskelet kadroya dönüştürülmesi işlemleri de İtilaf Askerî Komisyonlarının denetimi altında sürdürülmüştür.¹

Harbiye Nezareti karargahında çalışmalarını yürüten Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetindeki yoğun çalışmalar 1919 yılı Nisan-Mayıs ayında büyük ölçüde tamamlanmış, Osmanlı ordusunda barış dönemi kadro-teşkilatına göre ordu müfettişliklerinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Teşkil edilen üç ordu (I., Yıldırım (II.) ve IX. (III.) Ordu), müfettişliği dışında Trakya için teşkil edilen Rumeli Müfettişliği ile Osmanlı ordusunun barış dönemi kadrosu denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Başlangıçta IX. daha sonra III. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği olarak adlandırılan teşkilatın başına Mirliya Mustafa Kemal Paşa atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa görevine gitmek üzere 16 Mayıs 1919 tarihinden İstanbul'dan ayrılmış, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış, oradan Amasya'ya geçmiş; Millî Mücadele'nin ilk plan, hedef ve stratejisi burada hazırlanmış, daha sonra da Erzurum'a geçip faaliyetlerini müfettişlik karargahı olarak tespit edilen bu şehirde sürdürmüştür.²

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Erzurum'a Hareketi Öncesi Hükûmetle İlişkiler ve Gelişmeler

1919 yılı Haziran ayı başından itibaren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserinin Osmanlı hükûmetine yaptığı baskı sonucu sürdürülen yazışmalar Anadolu'daki ordu müfettişleri ile hükûmet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmişti. Damat Ferit Paşa hükûmeti acziyetinden dolayı, İngiliz Yüksek Komiserliğinin taleplerine boyun eğmekten başka bir çare görmüyordu.

¹ Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 24 vdd.

² Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 89 vdd.

Hatta bu sırada hükümet, İngiliz taleplerinden dolayı taşradaki kimi mülki idarecileri değiştirmeye dahi kalkışmıştı. Dahiliye Nezareti ilk başta Mirliwa Mustafa Kemal Paşa ile devamlı irtibat halinde bulunan Erzurum valisi Münir Bey ile Van Valisi Haydar Bey'in değiştirilmesini kararlaştırdı. Oysaki bu valiler, bölgelerinde yaptıkları çalışmalar ve diğer faaliyetleriyle aslında, doğuda kurulması düşünülen hayali Büyük Ermenistan devleti fikrine baştan beri karşı duruş sergilemekte idiler. Bahse konu valilerin ülkenin bütünlüğü yolundaki faaliyetleri, III. Ordu Müfettişi Mirliwa Mustafa Kemal Paşa tarafından da desteklendiğinden şimdilik yerlerinde bırakılmalarının daha uygun olacağı aşıkardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 18 Haziran 1919'da Amasya'dan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beye gönderdiği şifre telgrafında Erzurum ve Van valilerinin görevde kalmalarının memleketin yüce menfaatleri için gerekli olduğunu ifade etmekte idi.³ Paşa bu telgrafında, hükümetin görevine bağlı, elinden gelen gayreti sarf eden valilerin sebepsiz yere görevden alınmalarından dolayı, millet nazarında iktidara karşı güvenin sarsılacağına da dikkat çekerek⁴; bu kritik dönemde halkı üzmecek tavırlar sergilemesinin elzem olduğunu ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, hükümete bu şikayetlerle de kalmayıp, kendi mıntikasında görevli valilere, kolordu komutanlarına gönderdiği 20 Haziran 1919 tarihli telgrafında, muhabere ile ilgili sorunlar çıkaran Posta ve Telgraf Nezaretini protesto edip, muhaberata konusundaki kararlarına kesinlikle uymamalarını da istemişti.⁵

Bu arada İstanbul'daki İngiliz askerî ataşesi ve sefaret baştercümanı Sir Andrew Ryan, 21 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Ali Kemal'i ziyaret ederek, ülkenin genel durumu hakkında düşüncelerini aktarmışlardı. Dahiliye Nazırı yapılan bu görüşmede, yabancı işgaline karşı millette direnme azminin gittikçe arttığını, bunun önüne geçmenin mümkün olmadığını, Yunanlıların ilerleyişi durdurulamazsa şayet kendisinin de istifa etmekten başka çaresi olmadığını belirtmekte idi.⁶

³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)**, Bâbîâlî Evrak Odası, (BEO.), Dahiliye Giden nr: 343451.

⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (ASD.), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1959, CI, s. 18 vd.

⁵ **BOA.**, BEO., Dahiliye Giden nr: 343451, lef: 1-3; ayrıca bk., **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Gnkur. ATASE) Arşivi**, Kls: 323, Ds: 60-4, F: 4.

⁶ Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 109-110.

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmetin uygulamalarına devamlı karşı çıkması üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran 1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı vekâleten Mustafa Kemal Paşa'nın yerine III. Ordu Müfettişliğine tayin etmek istedi. Gelişmelerden haberdar olan Karabekir Paşa, şimdilik bu şekilde bir atamanın yapılmasını kesinlikle doğru bulmadığını ifade ederken, böyle kritik bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden alınmasını ise isabetli bir karar olarak görmediğini net bir şekilde ifade etmiştir.⁷

Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da hükûmet kanadında aleyhine yönelik yürütülen faaliyetleri umursamaz bir tavırla karşılamakta idi. O kendisine karşı faaliyetler yürütüledursun, bu sırada Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, müfettişlik bölgesinde yapılmasını istediği birtakım talepleri yazılı olarak bildirmek için çaba harcıyordu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal'in bu isteklerini içeren telgrafını 22 Haziran 1919 tarihinde sadarete sunmuştur. 23 Haziran 1919'da Sadrazam vekili bulunan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan kabine, III.Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretinin emirlerine uyup İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kışkırttığı gerekçesiyle görevinden alınması yönünde bir karar çıkartmak için kabine üyelerine teklifte bulunmuştu.⁸ Uzun tartışmalardan sonra sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendinin bu teklifi diğer kabine üyeleri tarafından da kabul edilerek imzalandı. Bu karara imza atanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın tayininden bu yana gizli de olsa onu destekleyen, fakat son gelişmelerden sonra bu fikrinden vazgeçen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da bulunuyordu.⁹

Hükûmetin aldığı bu karardan sonra hiçbir resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın atanması teklif edilmişti. Üstelik Sadaret Makamından Harbiye ve Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda bu durumun bütün vilayet ve kolordulara tebliğ edilmesi de

⁷ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1990, s. 51-52.; Öte yandan Karabekir Paşa 1339/1923 senesinde İstanbul'da Şevket Turgut Paşa ile görüştüğünde kendisine şu izahatı yaptığını açıklar: "--- *Senin Erzurum Kongresinin milli birlik ve milli mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşa'nın seni istirkabla (çekmemek) işi bozacağına ve şahsını esas tutarak "benden sonra tufan" düsturuyla çalışacağına yalnız ben değil, Fevzi Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşa'yı da İngilizler istediğinden, seni müfettişliğe getirmeyi düşünmüştük.*", bk. Aynı eser, s. 52 dipnot 1.

⁸ **BOA.**, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, (MVM.), nr: 216, s. 54, karar nr: 317. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 119.

⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, (TBMM. ZC.), C I, Ankara, 1981, s. 10-11.

istenmişti.¹⁰ Nitekim bu sırada, hükûmeti böyle bir karar aldırmaya zorlayan bazı gelişmeler olmuştu. Tam bu sırada, Mustafa Kemal Paşa da memleket ölçüsünde ilk büyük kararını almış ve uygulamaya koymak üzereydi. 19 Haziran 1919 tarihinde Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuşlardı. Bu durumdan XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa da haberdar edilmişti. III. Kolordu Komutanı Refet Bey ise 21 Haziran'da Amasya'ya gelebilmişti. Bağımsızlık bildirisi, mukaddes ittifak veya kumandanlar toplantısı olarak da tarihe geçen ve 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da Saraydüzü Kışlasında gerçekleştirilen bu toplantıda Millî Mücadele tarihi açısından son derece önemli olan Amasya Tamimi kabul edilmişti.¹¹ Amasya Tamimi bir anlamda Millî Mücadele'nin plan ve programını belirlerken, kurulacak olan yeni devletin ilk işaretini de veriyordu. Bu tamimde Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey tarafından memleketin tamamını ilgilendiren önemli kararlar alındı.¹² Amasya Tamimi, Millî Mücadele tarihi içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk milletinin makus talihinin yenilmesi gerektiği hususunda karara varmış olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ilk kez millî direniş ilkelerini bir protokol halinde hazırlayarak Türk yurdunun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamak için işbirliği yapmaya yemin etmişlerdi.¹³

Amasya'daki toplantıya dair etrafa yayılan bilgilerden ve gelişmelerden büyük endişe duyan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919 tarihinde acele kaydıyla vilayetlere yazdığı şifre telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğunu, zamanın siyasetine o derece vakıf bulunmadığı için pek fazla gayret ve hamiyetine rağmen, yeni memuriyetinde asla muvaffak olamadığını, İngiliz Fevkalade Mümessilinin talep ve ısrarı ile azledildiğini, bilahare yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarının daha çok arttığını ifade ediyordu. Ali Kemal'in, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden azledilmesinde "*İngiliz Yüksek Komiserliğinin talep ve ısrarının büyük etkisi olduğunu*" söylemesi ise son derece dikkat çekicidir. Bu telgraf Anadolu'daki askerî ve mülki erkanın büyük tepkisine yola açmıştır. Ali Kemal bu telgrafında ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin dinlenmemesini tavsiye etmekte idi.¹⁴

¹⁰ BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 343446.

¹¹ Tamimin maddeleri hakkında bilgi için bk., Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1993, s. 73-74.

¹² Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C I, Ankara, 1959, s. 145-148.

¹³ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C I, Ankara, 1995, s. 80-81.

¹⁴ BOA., Dahiliye Nezareti Şifre Kalem (DH.ŞFR.), nr: 109/174.

Dahiliye Nazırı bir gün sonra vilayetlere gönderdiği tamiminde ise, hükûmetin şu sırada ne Yunanistan ile, ne de başka bir devletle harbe girecek bir durumda olmadığını; sulh konferansına gidenlerden ümitli olduğunu belirterek, hükûmetin emirlerine uymayan veya tepki gösteren idarecilere karşı çok sert davranılacağını ihtar etmekte idi.¹⁵ Ali Kemal'in bu tamimi o günlerde vali ve mutasarrıfları zor durumda bırakmıştı. Bütün bu gelişmeleri eskiden olduğu gibi umursamaz bir tavırla takip eden Mustafa Kemal Paşa görevinin başında çalışmalarına sürdürmekte idi. Halbuki Ali Kemal, son telgrafında, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığını ve hiçbir resmî sıfatının kalmadığını, bundan dolayı emirlerinin dinlenmemesini, halkın ise barış konferansı kararlarını beklemesi gerektiğini de ilave etmişti.¹⁶

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 26 Haziran 1919 tarihinde vilayetlere yayınladığı bir başka şifre telgrafında ise, Anadolu'da millî bir ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye kuruluşlarının faaliyete geçirilmesinin ülke için bir felaket olacağını ilan etmişti. Ali Kemal bu mesajında ayrıca, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlığı yapmakla aslında mütareke hükümlerine aykırı hareket ettiklerini ihtar ederken şunları da ilave olarak yazıyordu: *"...Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkıştırlarken düşünmüyorlar mı ki, silah ve techizat son derece mahdut ve mütareke hükümleri gereği elimiz, ayaklarımız bağlıdır. Biz bugün herhangi bir devletle olursa olsun, harbe giremeyiz. Girsek hem halkı ezdirir hem de davamızı siyaseten kaybederiz."*¹⁷ Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in ifadelerindeki ayrıntılara dikkat edilirse, devlet merkezindeki yöneticilerin düşüncelerine göre her şeyin yitirildiği ve bütün ümitlerin yok olduğu sonucu ortaya çıkıyordu.¹⁸

İstanbul'da hükûmet tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek, yerine III. Ordu Müfettişliğine atanması kararlaştırılan Hurşit Paşa'nın işlemleri ise bir türlü yürütülemedi. Mustafa Sabri Efendi'nin vekaleten bu işlere bakarken aslında gücünü tam olarak gösterememesi ve kabine üyelerinden Ali

¹⁵ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994, s. 196.

¹⁶ **BOA.**, DH.ŞFR., nr: 100 / 174. Ali Kemal her ne kadar Mustafa Kemal Paşanın azledildiğini tamim ediyorsa da, Paşanın azledildiğine dair ortada bir padişah iradesi bulunmuyordu. Sorumlu olan bakan imza atmadıkça, sadece sadrazam veya vekilinin kendiliğinden böyle bir karar alması Osmanlı meşrutî sistemine aykırı idi. Bk., Refik Halit Karay, **Minel Bâb İlel Mihrap**, İstanbul, 1992, s. 170.

¹⁷ **BOA.**, BEO., Dahiliye Giden nr: 343541, lef: 1-4.

¹⁸ Zekerîya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 121.

Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki anlaşmazlıklar bir çekişmeye dönüşünce bu durum, Mustafa Kemal Paşa'ya istediği zamanı kazandırmış oldu. Ali Kemal, İngiliz ataşesi Deedes ve tercüman Andrew Ryan'la yaptığı görüşmede, Anadolu'daki millî hareketin Harbiye Nezaretince desteklendiğini öne sürmekte idi. İngiliz Askerî Ataşesi de Ali Kemal'e, "...meydanın milliyetçilere boş bırakılmamasını" öğütlemekte idi.¹⁹ Nitekim, İngiliz baskısı hemen kendinî hissettirmiş; Harbiye Nezareti 28 Haziran'da III. ve XV. Kolordulara gönderdiği şifre telgrafta, kolorduların bundan böyle her konuda İstanbul ile doğrudan temasta olmaları ihtarında bulunmuştu. Bu telgraf emrinden de anlaşıldığı üzere III. Ordu Müfettişliğinin bir kısım yetkileri Harbiye Nezareti tarafından -kâğıt üzerinde de olsa- geri alınmış oluyordu.²⁰

Bu arada Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, Damat Ferit Paşa'nın Paris'ten dönüşünden sonra adı geçen nazırların istifaya zorlanarak kabine dışında kalmalarına sebep oldu.²¹ Yapılan bu değişiklikte 29 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırlığına Edhem Bey, Harbiye Nezaretine de Ali Ferit Paşa atandı.²² Ali Ferit Paşa'nın bu göreve atanmasındaki temel amaç, Mustafa Kemal Paşa'nın ne pahasına olursa olsun İstanbul'a getirilme çabasının bir sonucu idi.²³ Öte yandan Şevket Turgut Paşa, giderayak Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesini 28 Haziran tarihinde tekrar rica etmişse de²⁴, Mustafa Kemal bütün bunları ve azline dair olan kararları görmezden gelerek, III.Ordu Kıt'aatı Müfettişi sıfatıyla Harbiye Nezaretine yazdığı şifre telgrafta Ali Kemal'in görevden alınmasından dolayı memnuniyetini dile getiriyor; fakat kendisinin azledildiğine dair nezaretten herhangi bir yazı gönderilmediğini ifade ediyordu.²⁵ Harbiye Nezareti ile Dahiliye Nezaretleri

¹⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Ankara, 1975-1992, s. 24-26.

²⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.)**, S 2, (1952), Vesika nr: 26.

²¹ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın tayin konusunda olduğu gibi, rahat çalışmasında da son derece etkili olan kişilerden biri idi. Şevket Turgut Paşa ayrıca, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinde başından beri karşı çıkanların çoğunlukta olduğu hükümette, azil isteklerine karşı çıkarak yeni bir hükümet krizi meydana getirmeyi de devletin yüce menfaatlerine aykırı bulmaktadır. Kimi araştırmacılara göre Paşa kerhen azil belgesini imzalamıştır. Bk., Erdal Aydoğan, Aynı eser, s. 112.

²² **Takvim-i Vekayi, (TV.)**, nr: 3588, 3 Temmuz 1335; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İstittiklerim**, Ankara, 1984, s. 230-232; Tayyip Gökbilgin'e göre yeni Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa M. Kemal Paşa'yı seven ve tutan bir komutandı. Bkz. Tayyip Gökbilgin, Aynı eser, s. 151.

²³ Ali Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa önceden tanışıyorlardı. Aynı rütbede olmalarına rağmen Ali Ferit Paşa bu sırada 61, Mustafa Kemal Paşa ise 38 yaşındadır. (Y.N).

²⁴ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986, s. 130-131.

²⁵ **HTVD.**, S 2, (1952), Vesika nr: 27-a, b, c.

arasındaki anlaşmazlık had safhaya ulaştığından Mustafa Kemal Paşa da, bu fırsatları çok iyi değerlendirerek Anadolu'daki konumunu daha da kuvvetlendirmeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın samimi gayretlerine Anadolu'nun her köşesinden olumlu cevaplar geldi. Bu sırada Anadolu'ya geçen Bekir Sami Bey de Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçmişti.²⁶

Hükûmet 1919 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa meselesi ile uğraşırken, Hariciye Nezaretinden sadarete gönderilen bir yazıda ise, Batı Anadolu'da gönüllü asker kaydedildiği belirtilerek mütareke hükümlerine aykırı gelişmelerden dolayı hükûmetin dikkati çekilmekte idi. Hariciye Nezareti ayrıca, gönüllü asker toplanmasından dolayı İtilaf Devletleri'nin harekete geçip ülkeyi işgal edecekleri endişesini dile getiriyordu.²⁷

Sadrazam Damat Ferit ile Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, hiçbir şans tanımadıkları Kuva-yı Milliye'nin mücadelesini kabul etmemelerine rağmen, işgallere karşı başlatılan mücadelede mânen haklı olduğunu da red edemiyorlardı. Damat Ferit Paşa, 23 Haziran 1919'da Paris'te vermiş olduğu bir notada şöyle diyordu: "*Hiçbir hükûmet halkın iradesine karşı gelemez, vilayetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatanperver komitelerin gösterilerinden ve başkentte yapılan mitinglerden yalnız tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklâl!*"²⁸ Sadrazamın bu açıklamasından da anlaşıldığı üzere hükûmet, Kuva-yı Milliye'yi haklı bulmakta, lakin bunu sözle veya yazıyla açıktan belirtecek medeni cesareti gösteremiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gidişi, Müfettişlik Görevine Son Verilmesi ve Kongre Çalışmaları

23 Haziran 1919 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla müfettişlikten azledilmesi düşünülen Mustafa Kemal Paşa, bu gelişmeleri pek önemsenmemişti. Hükûmet üyelerinin bu konuda fikir birliğinde olmadıklarını da biliyordu.

Kabinedeki değişikliğin ardından, Harbiye Nezaretine atanan Mirliya Ali Ferid Paşa²⁹, sefeli döneminde III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan çağrılardaki üslubu yumuşatmaya çalıştı. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa, III.Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya samimi hitaplarda bulunan

²⁶ Bekir Sami Bey'in Millî Mücadeledeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Hamdi Gürler, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Ankara, 1994.

²⁷ BOA., BEO., Hariciye Giden nr: 343541.

²⁸ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 132'den naklen **Notes de la Delegation Ottomane**, Paris, 1919, s. 14.

²⁹ TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335.

uzun bir telgraf gönderdi. 30 Haziran 1919 tarihli telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'ya kalbî duygular beslediğinden nazırlık görevini kabul ettiğini, hükûmeti epeyce müşkil bir vaziyette bulduğunu belirttiikten sonra, "*iddia edebilirim ki sizi, benim gibi ruhunun derinliklerine kadar anlayabilmiş bir ferd yoktur*" diyordu. Ali Ferid Paşa telgrafın devamında, "*...nasıl bir sebeple hükûmetle, Mustafa Kemal Paşa arasında bir anlaşmazlık çıktığını anlayamadığımı, ...bu işte, İngiliz isteklerinin herhalde etkili olduğunu*" ifade ettikten sonra, "*...hakkınızda pek ziyade teveccühte bulunan Padişah'ın bu meselenin iyi bir şekilde halledilmesi konusunda müzakere buyurduğunu*" belirterek, "*...sıhhî mazeretten dolayı arzu ettikleri bir yerde tebdil-i havaya müsaade edileceğini, Harbiye Nezaretince de -kendisine- lazım gelen yardımın yapılacağına taahhüt ederek, hemen cevap vermesi*" ni istiyordu.³⁰ Nitekim, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın kendine göre, iyimser -bir ölçüde de Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etme tarzında- yaklaşım sergileyen müracaatlarının -gelişmelere bakılırsa- Mustafa Kemal Paşa üzerinde pek etkisi olmamıştı.

III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılarak³¹, Tokat üzerinden Sivas'a oradan da Erzincan üzerinden yola devam ederek 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaştı.³² Mustafa Kemal'in yol güzergâhı olan Sivas'ta, sabık Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in görevlendirdiği Erkân-ı Harp Miralaylı Ali Galip ile bir problem yaşandı. Mamüretilaziz (Elazığ) Valiliğine tayin edilen Ali Galip, Dahiliye Nezaretinin Mustafa Kemal'in tutuklanması yolundaki emrini yerine getirmek istemişse de, Dahiliye Nezaretinden istifa etmiş bulunan Ali Kemal'in bu emrinin Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından yerine getirilmesi engellenmiş; Ali Galip bölgeden tard edilmiştir.³³

İstanbul'da Karadeniz'den sorumlu İngiliz Yüksek Komiserlerinden General Milne, 30 Haziran'da Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'ya yazdığı telgrafında; Sivas ve Konya taraflarında silahlı çeteler kurularak İtilaf Devletleri'nin menfaatlerine aykırı hareket edildiğini; bu faaliyetlerde İttihatçılık fikrinin hakim olduğunu ve Osmanlı hükûmetinden ayrı hedeflere yöneldiklerinin tesbit edildiğini, bu hareketin başlıca teşvikçilerinin Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa,

---

³⁰ HTVD., S 2, (1952), vesika nr: 28.; Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 125-126.

³¹ Kemal Atatürk, **Büyük Nutuk**, C I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 39-40.

³² Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 43.

³³ Ali Galip olayı hakkında Mustafa Kemal Paşa, Büyük Nutuk'ta geniş izahatta bulunmuştur. Bkz. **Nutuk**, C I, s. 38-43; Ayrıca bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet R. Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1939, s. 46-61.

Konya'da ise Ferik Mersinli Cemal Paşa olduğunu ve her ikisinin de müfettiş olarak görev yaptıkları ifade edilerek hükûmetin dikkati çekilmekte idi. General Milne, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in vazifesine son verilmesi için 8 Haziran'da Osmanlı hükûmetine çağrı yaptıklarını fakat buna hükûmetin pek itibar etmediğini hatırlatarak, konuya hassasiyet göstermelerini bir kez daha ikaz etmekte idi.³⁴ Bu ikazlar karşısında ne yapacağını şaşırarak hükûmet ise, Dahiliye Nezareti vasıtasıyla neşrettiği bir tamimde, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyler'in hükûmetin tebligatına karşı olan hareketlerinden dolayı tutuklanmalarını emrederek bir çıkış yolu aramaya çalışıyordu.³⁵ Nitekim, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler, hükûmetin bu kararlarına pek aldırmaz etmediler. Rauf Bey, İstanbul toplanacak olan -son- Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılınca kadar (yaklaşık yedi ay) Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'da kalarak beraber çalışmalarda bulundu.³⁶

Bu gelişmelerden sonra Amiral Arthur Calthorpe da iki gün evvel General Milne'in hatırlatmalarına dikkat çekerek Osmanlı Hariciye Nazırı Safâ Bey'e verdiği 2 Temmuz 1919 tarihli notada, "*Sivas ve Konya'da silahlı çeteler kurularak İtilaf Devletleri çıkarlarına karşı harekete geçildiği bu teşebbüslerin başında Mustafa Kemal ve (Mersinli) Cemal Paşaların bulunduğu*" belirtilecek "*derhal bu adı geçen kişilerin İstanbul'a çağrılmaları, aksi takdirde müdahalede bulunacaklarını*" hatırlatıyordu.³⁷

General Milne ve Amiral Calthorpe'un notalarına bakılırsa, Osmanlı hükûmeti bunları o zaman için geçiştirdiği gibi, uygulamaya koymadığından; İngilizlerin endişesini daha da arttırmıştı. Böylece ilk defa olarak bir İngiliz yetkilisi -Amiral Calthorpe- tarafından, Anadolu'da doğmakta olan millî mücadeleye fikri; "*İttihatçılık*" yaftası ile damgalanmakta idi.³⁸ Nitekim, Millî

³⁴ **Documents On British Foreign Policy 1919-1939**, First Series, C IV, London, 1947-1952, nr: 460; Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C I, s. 35.

³⁵ **BOA.**, BEO., Dahiliye giden nr: 343763.

³⁶ Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay., Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987, s. 27.

³⁷ Bilal Şimşir, Aynı eser, s. 36; Ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 134.

³⁸ Millî Mücadele hareketini bir ittihatchilik hareketi olarak yorumlayanlar sadece İngilizler değildi. Bir ara Osmanlı hükûmeti de bu isnatta bulunmaktan geri durmayacaktı. Millî Mücadele hareketini bir ittihatchilik hareketi olarak yorumlayanların başında Erich Jan Zürcher gelir. Bkz. **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987, s. 127-210.

Mücadele hareketinin altyapısı incelendiği zaman bu fikrin bir yerde -az da olsa- gerçekliği ortaya çıkar.³⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın 2-3 Temmuz 1919 gecesi Tercan'da iken Yıldız Sarayı'ndan aldığı bir telgrafta, derhal İstanbul'a dönmesi isteniyordu.⁴⁰ Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri Padişah tarafından "*yurtseverce duyguların bir sonucu*" olduğu kabul ediliyor; fakat, devletin durumunun taşradan gözlendiği gibi endişe verici olmadığı ileri sürülerek, Paşa'nın istifa edip İstanbul'a gelmesini -yabancıların kendine haysiyet kırıcı bir işlem yaptırırlar endişesi ile- doğru bulmadığı gibi, azledilmesini de uygun görülmediğinden Harbiye Nezaretinden iki ay hava değişimi istenilerek, durum belli oluncaya kadar istediği kent ya da kasabada dinlenmesinin en uygun çözüm yolu olacağı ifade ediliyordu.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz'da Erzincan'dan Erzurum'a doğru hareket ederken o sırada saraydan Başkâtip Ali Fuat (Türkgeldi) Bey imzalı bir telgraf aldı. Ali Fuat Bey bu telgrafı bizzat padişah adına çekmişti. Telgrafta özetle, Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuk esnasında yapmış olduğu değerli hizmetleri takdirle karşılandığı, fakat İngilizlerin faaliyetlerinden dolayı son derece rahatsız oldukları, hükümetin kendisini azletmesini tasdik etmediğini, ama istifa ederek iki aylık bir hava değişimine çıkmasının uygun bir hareket tarzı olacağı bildiriliyordu.⁴² Mustafa Kemal Paşa, padişahın bu isteğine cevap vermemiş, Erzurum'a doğru yolculuğuna devam etmiştir. Öte yandan Londra merkezli *Times* gazetesinin Anadolu'dan aldığı istihbarata göre, 7 Temmuz 1919 tarihli nüshasında yer alan haberde, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönerek padişaha saygısızca bir telgraf gönderdiği ve Erzurum'da yerel bir kongre toplamak amacıyla olduğu haberi yer almaktadır.⁴³

Ordu Müfettişliklerinin lağv edilmesini isteyen işgal güçlerinin baskıları sonucu⁴⁴ Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezaretinden 10 günlük izin alarak 1

³⁹ Milli Mücadele döneminde ittihatçılık fikirleriyle ilgili bilgi için bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul, 1986.

⁴⁰ ASD., C I, s. 21-22.

⁴¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 37; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 135; Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1981, s. 278; Bu telgraf metninin tamamı için bkz. Tahsin Ünal, "Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü**, S 73, Ankara, Kasım 1968, s. 47.

⁴² TBMM. ZC., C I/1, s. 413.

⁴³ *Times* gazetesi, 7 Temmuz (July) 1919.

⁴⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C I, s. 35-36.

Temmuz (1919)'da Konya'dan hareketle Eskişehir üzerinden İstanbul'a gitmiştir.⁴⁵ Mersinli Cemal Paşanın Harbiye Nezareti'nin emrine uyarak İstanbul'a gelişi İngilizlerin işini kolaylaştırmış; ardından da müfettişlik görevinden alınmasına zemin hazırlamıştır. Paşanın müfettişlik görevini terk edip İstanbul'a gidişi Anadolu'daki komutanlar üzerinde -adeta- bir şok etkisi yaratmıştır.

Mustafa Kemal Paşa *Nutuk* adlı eserinde, böylesi kritik bir dönemde Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişini üzüntü ile karşıladığını ifade ederek akıl kârı bir şey olmadığını açıklamaktadır.⁴⁶ Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine Anadolu'da III. Ordu Müfettişi sıfatı ile en kıdemli komutan olarak Mustafa Kemal Paşa kalmıştı. Kendisini, kıdem itibarıyla Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa takip etmekte idi. Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'a geldikten bir süre sonra Askerî Mektepler Müfettişliğine getirildi⁴⁷ fakat, kısa bir süre sonra bu görevden de alınarak yerine Ferik Esat Paşa atanmıştır. Harbiye Nazırı ise, bu sırada bir telgraf daha çekerek Mustafa Kemal'in de geri dönmesini istemişti. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bu telgrafında, İngiliz baskısından bunaldığını ifade edip mütarekenin acı gerçeğini ortaya koyduktan sonra, "...mağlubiyetin devasız bir illet olduğunu" söyleyerek kendilerine bu kritik dönemde yardımcı olmalarını istiyor ve samimi cümlelerle telgrafını noktalyordu.⁴⁸ Harbiye Nazırı, 5 Temmuz (1919)'da Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifre telgrafta ise, İstanbul'a hareketini hızlandırmasını istiyordu. Ali Ferit Paşa ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a döneceğine dair Padişah ve İngiliz siyasî temsilcilerine taahhütte bulunduğunu ve bu konuda onlar nazarında mahcup duruma düşürülmeyeceğinden emin olduğunu da bildiriyordu.⁴⁹

Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa cevabî telgrafında, böyle bir söz vermenin şimdilik doğru olmadığını belirterek, Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğünü, Doğu Anadolu için de böyle bir tehlikenin var olduğunu hatırlatarak, hükûmet mensuplarının yeni bir hıyanetine araç olmaktansa, kendisinin sade

⁴⁵ BOA., BEO., İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 343557; Bilal Şimşir, Aynı eser, C I, s. 46.

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 48-49; Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 64; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber*, C I, Ankara, 1966, s. 52.

⁴⁷ BOA., BEO. Harbiye Giden nr: 343726.

⁴⁸ HTVD., S 2, (1952), Vesika nr: 28.

⁴⁹ HTVD., S 2, Vesika nr: 29.

bir vatandaş olarak halkın saflarına katılmasının örnek alınacak bir vatanperverlik davranışı olacağını ifade ediyordu.⁵⁰

Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa ise, 7 Temmuz'da Miralay Refet (Bele) Bey'e çektiği telgrafta, İngilizler'in bu sırada Samsun ve civarına asker çıkarılmalarının sebebinin Mustafa Kemal'in "...*asayiş ihlâl suretindeki davranışlarında*" aranması gerektiğini belirtiyor; "...*eğer vatanını seviyorsa, Mustafa Kemal Paşa'nın dönmesini*" istiyor⁵¹ ve bu konuda III. Kolordu komutanı Refet Bey'den de aracılık etmesi konusunda yardım talep ediyordu.⁵² Refet Bey, verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa'nın zararlı faaliyetlerde bulunmadığını, ondan işgal kuvvetlerine karşı direnme konusunda herhangi bir talimat da almadığını belirtiyordu.⁵³ Bu açıklamalardan dolayı bir süre sonra Refet Bey de hükûmetin kararı ile -İngilizler tarafından- yapılan baskılar sonucu azledildi. Yerine Harbiye Dairesi şube müdürlerinden Miralay Selahattin Bey'in atanması kararlaştırıldı.⁵⁴ Aslında bu sırada Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta İstanbul'a gitmeyecekse Erzurum'da kalmasını ve Sivas Kongresi'ne de katılmamasını talep ediyordu.⁵⁵ Refet Bey'in bu istekleri Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere arkadaşları tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Refet Bey'in bu karşı çıkışı kendisinin bu sırada -hâlâ- saltanat yanlısı olduğunu ve Amasya Tamimi'ndeki bazı maddelere karşı çıkışından da bunun anlaşıldığı görülmektedir.⁵⁶

Bu sırada kabinedeki üyeler arasındaki telgraf yazışmalarına bakılırsa, Mustafa Kemal Paşa mes'alesinde hep İngiliz baskısından söz edildiği göze çarpar. Bu gelişmeler sırasında Hariciye Nazırı Vekili Safvet Bey tarafından sadarete çekilen 3 Temmuz 1919 tarihli gizli telgrafta; Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halkı yani Türkleri azınlıklara karşı kışkırttığı gerekçesiyle İngilizler tarafından İstanbul'a çağrıldığı açıklanmakta idi.⁵⁷ Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey ise, Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretince görevlendirildiğini belirterek, bu nezaretten

⁵⁰ *Documets On British Foreign Policy*, C IV, nr: 448.

⁵¹ Zekeriyâ Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 130.

⁵² Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul, 1992, s. 182-187.

⁵³ Karay, bu telgrafın tarihini 8 Temmuz tarihi olarak belirtir. Bkz. Refik Halit Karay, Aynı eser, s. 189-190.

⁵⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 360.

⁵⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C I, s. 102.

⁵⁶ Bu yorumlar için bkz. Erdal Aydoğan, Aynı eser, s. 132.

⁵⁷ *BOA.*, *BEO.*, Hariciye Giden nr: 343585.

herhangi bir aksi emir gelmedikçe, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarını yerine getirmeye mecbur olduklarını ifade etmekte idi.⁵⁸

Sivas Valiliğinin telgrafında ise, Samsun'a çıkarılan İngiliz askerlerine karşı Mustafa Kemal'in askerî bir tertibat içerisinde bulunduğu belirtilerek, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerinin dikkatleri çekilmeye çalışılıyordu.⁵⁹ Erzurum vilayetinden hükûmete çekilen telgraflarda ise, İngiliz faaliyetlerine karşı çare bulunması isteniyordu.⁶⁰ 8 Temmuz tarihli Padişah'ın iradesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir telgraf çekilmiş, Paşa'nın memuriyetinden dolayı İngilizler'le hükûmetin arasının açılmak üzere olduğu açıklanmıştı.⁶¹ Nitekim Kabine üyeleri, yapılan bir toplantıdan sonra hazırladıkları bir tutanakla, Mustafa Kemal'in görevine son verilmesi konusunda Harbiye Nezaretine yaptırım uygulanmasına karar vermişlerdi.⁶²

Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa arasında 8 Temmuz 1919 gecesi yapılan uzun telgraf görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in görevine son verileceği konusu dile getirilmişti. Ali Ferit Paşa bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini vatan müdafaası yolunda herkesin yapacağı normal faaliyetlerden olduğunu yorumluyor; ayrıca, İtilaf Devletlerinin hükûmet üzerinde şiddetli baskılarının bulunduğunu hatırlatıyordu. Nitekim, bu sırada III. Ordu Müfettişinin Padişah buyruğu ile bir kaç defadır İstanbul'a davet edildiği de açıklanıyordu.⁶³

Bu görüşmenin ardından Saray başkâtibi Ali Fuat Bey'in 8 Temmuz gecesi saat 10.30'daki telgrafı, Mustafa Kemal'in görevinin sona erdiğini haber vermekte idi. Bu gelişmelerin İngiliz baskısından kaynaklandığı aşîkâr idi.⁶⁴ Bakanlar Kurulu da zaten bu yolda gerekçeli bir karar çıkardı. Bu gerekçeleri içeren Bakanlar Kurulu kararını başta Mustafa Sabri Efendi olmak üzere, bakanların çoğu ve Abdurrahman Şeref Bey ile Ahmet İzzet Paşa gibi kurulda görevli âyân üyeleri de imzalamışlarken, Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa bu toplantıya katılmadığı gibi imza da atmamıştı.⁶⁵ Daha sonra yazılan belgede

⁵⁸ BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 343446.

⁵⁹ BOA., Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH.KMS.), Ds: 54-1, nr: 12, F: 2-5.

⁶⁰ BOA., MVM., nr: 215, s. 214.

⁶¹ BOA., MVM., aynı belge.

⁶² BOA., Dosya Usulü İrade Tasnifi, (DUİT.), nr: 68 / 1, 8 Temmuz 1919 tarihli tutanak.

⁶³ Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Belge nr: 51-52.

⁶⁴ BOA., MVM., nr: 215, s. 214.

⁶⁵ BOA., DUİT., nr: 68 / 1, Bakanlar Kurulunun 8 Temmuz 1335 (1919) tarihli tutanağı.

Ali Ferid Paşa'nın da imzası yer aldı. Nitekim Padişah, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ve Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın imzasıyla bilahare yayınlanan ve görevden alındığını belirten iradede ise şöyle denilmekte idi: "*III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir. Bu Padişah buyruğunu yürütmeğe Harbiye Nazırı görevlidir. 8 Temmuz 1335 (1919)*".⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine son verilmesinin hemen ardından Harbiye Nazırı 15. ve 3. Kolordu komutanlıklarına gönderdiği şifre telgrafta III. Ordu Müfettişliği makamına münasip birinin tayin olunmasına kadar bunların doğrudan doğruya nezarete bağlandıkları bildirildi.⁶⁷ Aynı tarihte, Dahiliye Nezaretinden çıkan bir yazıda ise, bütün Dahiliye Nezareti memurlarının millî teşkilat kurmaları engelleniyor; şayet bu tür faaliyetlerde bulunanlar olursa, en şiddetli cezaya çarptırılacakları belirtiliyordu.⁶⁸

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı ile yaptığı telgraf haberleşmesini takiben Cevat (Çobanlı) Paşa ile yaptığı haberleşmenin ardından ordu müfettişliğinden azl edileceği kanaatinin tüm gerçekliğiyle zihninde pekişmesinden kısa bir süre sonra, "...sine-i millette bir ferd-i mücâhit (tek başına savaştan biri) olarak kalabilmek için çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini" açıkladı.⁶⁹ Harbiye Nezareti'ne gönderdiği istifa dilekçesinde sert bir üslûp kullanmamaya dikkat göstermiştir.⁷⁰ Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk* adlı eserinde istifa olayını ayrıntılı olarak açıklamıştır.⁷¹

⁶⁶ BOA., DÜİT., nr: 68 / 1; TV., nr: 3595, 12 Temmuz 1335 (1919); Kemal Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 47; Mazhar Müfit Kansu, Aynı eser, C I, s. 36.

⁶⁷ HTVD., S 2, Vesika nr: 30.

⁶⁸ HTVD., aynı sayı, Vesika nr: 31.

⁶⁹ HTVD., S 2, (1952), Vesika nr: 37; Ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 133, 252.

⁷⁰ "Harbiye Nezareti Yüce Katına, Kutsal Saltanat ve Hilafetin korunmasını, Ulus'un bağımsızlığını vatanın savunulması hususundaki âcizane girişimlerim İngilizlerce yanlış yorum anlayışlara uğratarak Padişahlık hükümetinin baskıya uğradığı ve bu yüzden görevime son verildiğine dair Padişahlık yüksek buyruklarını onurla aldım. Saltanat ve hilafet başkentinin ve Padişahlık hükümetinin ne gibi acılar, baskılar ve kısıtlamalar altında bulunduğu zaten herkesçe ve her yönde belli ve apaçık olduğu için işbu baskı ve kısıtlamanın daha çok yayılmasına yer kalmamak üzere büyük bir sevgi ile bağlı bulunduğum kutsal ve yüce askerlik mesleğimden istifamı sunar, arz-ı veda eylerim. Mustafa Kemal" Ayrıntı için bkz. *Askerî Tarih Belgeler Dergisi*, S 79, Mayıs 1981, Belge nr: 1734.

⁷¹ "Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun hitama erdi. İstanbul benim o dakikada resmî memuriyetime son vermiş oldu; ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonrada Harbiye Nezareti'ne saat 11.00 sonrada

Nitekim, 8/9 Temmuz 1919 akşamı devam eden görüşmelerde Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın tavrını şu şekilde izah eder: "*Daha evvelki muhaberelelerin gidişatı, neticede Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tard edilmesi ihtimalini kuvvetlendirdiğinden, böyle bir neticenin ne olursa olsun efkâr-ı umumiye üzerinde yapacağı fena tesiri önlemek için Kâzım Karabekir Paşa, Saray'a ve hükûmete tekaddümle (irtibatlaşarak) hemen askerlikten istifa etmesinin münasip olacağını söylemiş ve ben de bu teklife iştirak etmişim. Mustafa Kemal Paşa ise, böyle buhranlı zamanlarda devlet makam ve rütbesinin halk üzerinde çok tesirli olduğunu ileri sürerek tereddüt etmişti ve ediyordu. Fakat muhabereye başlayan Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'in konuşması, tahmin ettiğimiz gibi olunca, Mustafa Kemal Paşa derhal tereddütten sıyrılarak hemen yazıverdiği birkaç satırla askerlikten istifa ettiğini bildirdi...*"⁷²

Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 11.00'den sonra Padişah'a gönderdiği şifre telgrafında, hükûmet ve saltanat merkezi üzerindeki İngiliz baskısını daha da artmasına, hakkındaki iyi düşüncelerin zayıflamasına razı olamayacağını belirttikten sonra askerlikten istifa gerekçesini şu cümlelerle açıklamakta idi: "*...Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının feyzinden ve kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedakârlıkta bulunduğumu arz ederim. Yüksek Saltanat ve Hilafet makamlarıyla asil milletlerinin, hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağıma tam bir bağlılıkla arz eder bu hususta teminat veririm. Askerlik mesleğinden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine bildirdim.*"⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın istifa dilekçesinde Padişah Vahdeddin'i suçlayıcı bir dil kullanmamaya özen göstermesi, saltanat ve hilafete bağlılıktan söz etmesi oldukça dikkat çekicidir.⁷⁴ Aslında İstanbul'daki görüşmelerinden

---

padişaha vaziyet-i memuriyetimle beraber silk-i askeriden (askerlik mesleğinden) istifamı müş'ir (belirten) telgrafları vermiş oldum..." Bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 47.

⁷² "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz- I. Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C III, s. 51; Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, **Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar**, C I, (Haz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1997, s. 148-149.

⁷³ **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Belge nr: 54; **ASD**, C I, s. 28 vd.

⁷⁴ Aslında usta bir taktik adamı olan Mustafa Kemal Paşa, toplum dengelerinin padişahıtan yana olduğu dönemlerde, padişaha yani halifeye karşı olmaktan ustalıkla kaçmış; "*padişahla nesnel koşulların zorladığı bir uzlaşma, ortak düşmana karşı ortak amaçları gerçekleştirmek için bir birleşme*" içerisine girmiştir. (Y.N.).

başlayarak Padişah ile Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz 1919 tarihindeki yazışmalarına kadar, birbirlerine duydukları güveni belirtmeye dikkat etmişlerdi. İlk zamanlar bunda içten davrandıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa Kuva-yı Milliye hareketini örgütlerken saltanat yanlılarını kuşkulandırmamak için Padişah Vahdeddin'i baskı altında bir hükümdar olarak kabul ediyor; onu kurtarma sloganını yararlı, hatta bir yerde de mecburî görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişliğinden ve askerlik mesleğinden istifası arkadaşları arasında büyük bir üzüntü yarattı. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in 8/9 Temmuz tarihli ve "*sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta*" olduğunu bildiren telgrafını aldığı zaman, büyük bir heyecan ve üzüntü duyduğunu belirtir. Bu duygularla Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında; "*...vatanperver kalplerde kendinî gösteren vatan ve fedakârlık hissinin başına geçerek millî irade ve azmi ortaya çıkarmaya çalışan zat-ı âlilerin yine bu maksadı temin için askerî ve mülki memuriyetinden çekilmelerinin*" başta kendisi olduğu halde bütün kumandan ve mülki memurları üzdüğünü, ancak bir "*ferd-i mücahit*" olarak çıkacakları müjdesinin bu üzüntüyü biraz olsun hafiflettiğini belirtiyordu. Ali Fuat Paşa, gerekirse "*bütün hamiyet sahiplerinin kendisine katılacaklarını*" bildiriyordu.⁷⁵ Öte yandan Mazhar Müfit Kansu'nun ifadelerine bakılırsa, 5 veya 6 Temmuz'da yapılan gizli bir toplantıya Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Erzurum Valisi Münir Bey, Hüsrev (Gerde), Refik (Saydam), Kâzım (Dirik) ve Süreyya (Yiğit) Beyler katılmışlardı.⁷⁶ Bu şahıslar yapılan toplantıda, Mustafa Kemal'in kendilerine söylediği; "*Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde ifasını isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır!*" düstürünü kabul ediyorlardı. Böylece Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da her emri kabul edilen bir lider olarak tanınmasını başarı için tek şart olarak koştu.⁷⁷ Kâzım Karabekir Paşa ise anılarında, Mustafa Kemal Paşa'ya müfettişlik görevinden azledilmesinden kısa bir süre önce şunları söylediğini belirtir: "*...Müfettişlik ya da*

⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 99.

⁷⁶ Kurtuluş Savaşıyla ilgili eser yazarların bir kısmına göre, bu toplantı Amasya Mülakatının ikincisi gibidir. Bu toplantıda millî gayeden ne pahasına olursa olsun dönülmemesi gerektiği, hedefe varıncaya kadar herkesin büyük fedakârlıklarda bulunması yönünde sözleşildiği belirtilir. Mustafa Kemal Paşa ise 5 Temmuz gecesi yapılan bu toplantıda nihai hedefin millî hâkimiyete dayalı kayıtsız ve şartsız bir Türk devleti teşkil etmek olduğunu ifade eder. Bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C VIII, İstanbul, 1972, s. 2623.; Mazhar Müfit Kansu, Aynı eser, C I, s. 30-32.

⁷⁷ Mazhar Müfit Kansu, Aynı eser, C I, s. 34.

askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukadderâtım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir... Ben ve kolordum emrinizdeyiz Paşam!"⁷⁸ Böylece Anadolu'daki komutanlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bu kritik dönemde büyük bir kararlılık içerisinde her türlü desteğin sağlanacağı sözü veriliyordu. Nitekim komutanlar verdikleri bu kararlar, daha önce İstanbul'da Üçler Misâki'nda kabul edilen planlarını bir yerde uygulamaya koymak istiyorlardı.

Erzurum'da kongre çalışmaları öncesi yukarıda anlatılan olaylar meydana gelirken, devlet merkezinde de başka türlü gelişmeler oluyordu. Bakanlar Kurulu kararlarının ardından, 9 Temmuz 1919 tarihinde Sadarettin çıkan bir yazı ile Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiği belgelendi.⁷⁹ Dahiliye Nezareti de, vilayetlere gönderdiği telgraflarda Mustafa Kemal'in görevden azledildiğini belirterek, verdiği emirlerin yapılmamasını istiyordu.⁸⁰ Dahiliye Nezareti daha sonraki telgraflarında Mustafa Kemal Paşa'nın nerede olduğunu sorduktan başka⁸¹, bunun yapacağı her türlü faaliyetin tehlike doğuracağını ifade ederek⁸² taraftarları ile birlikte tutuklanmalarının en uygun hal çaresi olduğunu belirtmekte idi.⁸³ Harbiye Nezareti de, Anadolu'daki askerî birimlerle bu tür yazışmaları sürdürdü. Hatta II. Ordu Müfettiş Vekili Miralay Selahattin Bey'e yazılan bir telgrafta, Mustafa Kemal'in görevinin sona erdiği hatırlatılarak, herhangi bir münasebette bulunulmaması gereği hatırlatılıyordu.⁸⁴ Hatta bu sırada müfettişlik karargâhı kurmay başkanı Kâzım (Dirik Paşa) Bey de resmî sıfatı kalmadığından dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalışmasına gerek kalmadığını hatırlatması Paşa tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı.⁸⁵

Harbiye Nezareti, ordu mensuplarının teşkilat kurmalarından endişe duymuş olmalı ki, bu sırada bütün kolordulara gönderdiği şifrede millî teşkilat kurulmasına askerî ve mülki amirliklerin engel olmalarını istiyordu.⁸⁶ Mustafa

⁷⁸ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 62.; Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, s. 136.

⁷⁹ BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 343585.

⁸⁰ BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 19-36.

⁸¹ BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 19-106.

⁸² BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 19- 122.

⁸³ BOA., DH.ŞFR., nr: 101 / 67.

⁸⁴ Gnkur. ATASE Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 59.

⁸⁵ Bilgi için bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1969.

⁸⁶ HTVD., S 2, (1952), vesika nr: 34.

Kemal'in azlinden sonra III. Ordu Müfettişliği bir müddet kumandansız kaldı. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın 20 Temmuz 1919 tarihli yazısı ile XV. Kolordu komutanlığı da üzerinde kalmak üzere, vekâleten Kâzım Karabekir Paşa tayin edildi.⁸⁷ Tayin olayı Harbiye Nezareti tarafından Anadolu'daki kolordulara da bildirildi. Bu konuda Dahiliye Nezaretine de bilgi verildi.⁸⁸

Sonuç Yerine

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Beyle birlikte, görevine son verilmesi ve ordudan istifasının ertesi günü (9 Temmuz'da), ordulara ve millete birer beyanname neşrederek gelişmeleri Türk milletine bildirme gereği duydu. Bu bildirinin bilahare Dahiliye Nezareti tarafından suretleri çıkarılarak vatanın en ücra köşesinde bütün vatan evlatlarına aynen tebliği ve duyurulması istendi. Mustafa Kemal Paşa bu beyanname şöyle diyordu: "*Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan millî mücadele uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya resmî ve askerî sıfatım artık mâni olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı olduğum askerî mesleğe bugün veda ettim.*"⁸⁹ Rauf Bey de, "*Mustafa Kemal Paşa ile bütün arkadaşlarının millî cihadına iştirak ettim*"⁹⁰, şeklinde maksadını açıkladı.⁹¹ Bu arada Anadolu'da bulunan diğer komutanlar da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket edeceklerini açıkladılar.⁹²

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da kaldığı süre içerisinde yoğun olarak kongre çalışmalarında bulundu. Nitekim, Sadrazam Damat Ferit Paşa bu sırada (20 Temmuz) yayınladığı bir beyanname, Erzurum Kongresini anayasaya aykırı buluyor ve bunu toplayanların tutuklanması gerektiğini bildiriyordu. Buna rağmen kongre 23 Temmuz 1919'da açıldı. 24 Temmuz günü de kongre hey'eti sadrazamın beyannamesini ele aldı; şiddetli tartışmalardan sonra Padişah'a bir telgraf çekildi ve Damat Ferit'in bu beyanatının tekzip edilmesi istendi. Kongrenin hilafet ve saltanata bağlılığı belirtildi. Erzurum Kongresini böylece resmen öğrenen Sadrazam, daha fazla ileri gitmeye

⁸⁷ HTVD., S 2, Vesika nr: 35.

⁸⁸ HTVD., aynı sayı, Vesika nr: 36.

⁸⁹ Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 138.

⁹⁰ HTVD., S 2, Vesika nr: 37.

⁹¹ ASD., C I, s. 28.

⁹² Erdal Aydoğan, Aynı eser, s. 146.

cesaret edemedi. Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, bölgede bulunan askerî ve mülki çevrelerce desteklenen kongre çalışmaları devam etti.⁹³ Bu sırada müttefiklerden beklediği desteği alamayan ve konumu iyice sarsılan hükûmet; kongre dolayısıyla Mustafa Kemal Paşanın başlatmış olduğu millî uyanış hareketine karşı faal bir direniş başlattı. Hatta bu sırada Dahiliye Nazırı olan Âdil Bey, 25 Temmuz 1919 tarihli beyanatında, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in teşebbüslerinin hangi fikre dayanırsa dayansın, memleketin aleyhine ve anarşistçe bir hareket olduğunu; dahilî ve haricî pek çok sorunların bulunduğu bir sırada bu tür faaliyetlerin vatanı büyük tehditler maruz bırakacağını belirtiyor ve vazifeli olmayan şahısların demeçlerine kulak asılmaması gerektiğini öğütlüyordu. Âdil Bey bundan başka halka seslenerek, hükûmetin yanında yer almalarının memleketin menfaatine olduğunu da hatırlatıyordu.⁹⁴ İki gün sonra vilayetlere yazdığı tamimde ise, Erzurum'da millî bir kongre akd edildiği, böyle kanuna aykırı hareketlerin önüne geçilmesi lâzım geldiği ifade edilerek, akıllı selim sahibi olanların devletin/hükûmetin yanında yer almasının gerektiği açıklanıyordu. Âdil Bey vilayetlere gönderdiği tamiminde ayrıca, memleketteki bütün mülki idarecilerden bu tür hareketlere meydan verilmemesini de istiyordu.⁹⁵ Dahiliye Nezaretindeki bu endişeler, aslında İngiliz Amirali Calthorpe'un ultimatolarından kaynaklanıyordu.⁹⁶ İngiltere bu sırada millî hareketin hızla yayılmasından, Mustafa Kemal ve kendisine bağlı olanların merkezî hükûmetle bağlarını koparmalarından büyük endişe duymakta idi.⁹⁷ Bu esnada Meclis-i Vükelâdan çıkan bir kararda Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükûmetin aleyhine olarak devam etmekte olan faaliyetlerine son verilerek, adı geçenlerin derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi kararı çıktı.⁹⁸ Bu karar Dahiliye, Hariciye ve Harbiye Nezaretlerine de tebliğ edildi.⁹⁹

İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığının, bahse konu süreçte İstanbul hükûmetine yönelik sert ihtarları karşısında acziyet içinde kalan kabinenin, Anadolu'ya gönderdiği emir ve talimatlar ise hiçbir zaman dikkate alınmadı. İstanbul hükûmetiyle III. Ordu Kıt'aatı müfettişi arasındaki telgraf savaşının

⁹³ Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *DİA.*, C XI (1995), s. 335-337.

⁹⁴ *BOA.*, DH.ŞFR.,nr: 101 / 19-159.

⁹⁵ *BOA.*, DH.ŞFR., nr: 101 / 60.

⁹⁶ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C I, s. 48-54.

⁹⁷ Bilal Şimşir, Aynı eser, s. 56-57.

⁹⁸ *BOA.*, MVM., nr: 216, s. 358.

⁹⁹ *BOA.*, BEO., Dahiliye Giden nr: 343763.

galibi olarak -şimdilik- müsta'fi ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa görünüyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (Belge numaraları metin içinde verilmiştir.).

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO).

Dahiliye Nezareti Evrakı.

Dosya Usulü İrade Tasnifi.

Hariciye Nezareti Evrakı.

İrade Tasnifi.

Meclis-i Vükela Mazbatası.

Şifre Kalemi Evrakı.

B. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

(Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Yayımlanmış Belgeler

Askerî Tarih Belgeler Dergisi, S 79, Mayıs 1981, Belge nr: 1734.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (ASD.), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., C I., Ankara, 1959.

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., , Belge nr: 51-52.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series, C IV, London, 1947-1952, nr: 460.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD).

Notes de la Delegation Ottomane, Paris, 1919.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM.ZC.), C I, Ankara 1981.

Araştırma Eserleri (Kitap ve Makaleler)

- Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul, 1986.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1983.
- Atatürk, Kemal, **Büyük Nutuk**, C I-III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- Atay, Falih Rifki, **Çankaya**, İstanbul, 1969.
- Aydoğan, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C VIII, İstanbul, 1972.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1993.
- Gökbilgin, Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, C I, Ankara, 1959.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994.
- Gürler, Hamdi, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Ankara, 1994.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Ankara, 1966.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1990.
- _____, **Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar**, C I, (Haz. Faruk Özerengin), İstanbul, 1997.
- Karay, Refik Halit, **Minel Bâb İlel Mihrap**, İstanbul, 1992.
- Kinross, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1981.
- Küçük, Cevdet, "Erzurum Kongresi", **DİA.**, C XI (1995), s. 335-337.
- Miralay, Mehmet Arif Bey, **Anadolu İhtilali: Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay., Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987.
- Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, Ankara, 1995.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Ankara, 1975-1992.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1984.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.

Ünal, Tahsin, "Millî Mücadale Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü**, S 73, Ankara, Kasım 1968.

Yularkıran, Cevdet R., **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1939.

Zürcher, Erich Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987.

Gazeteler

TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335.

The Times Gazetesi, 7 Temmuz (July) 1919.